Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 1

Geschiedenis van de Drentse literatuur, 1816-1956

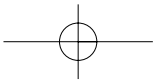

De Drentsche Historische Reeks is een samenwerkingsverband van de Drentse Historische Vereniging, Stichting Het Drentse Boek en Uitgeverij Van Gorcum en staat onder redactie van drs. J. Bos, prof.dr. M.G.J. Duyvendak, dr. M.A.W. Gerding, drs. H. Klompmaker en dr. J.K.H. van der Meer.

Eerder verschenen in de Drentse historische reeks:

1 *Drentse Edelen tijdens de Republiek, een onderzoek naar hun economische positie*. H. Feenstra. ISBN 90 6509 901 8
2 *Schoonebeek, Olierijk in Zuidoost-Drenthe*. H.J. de Jong.ISBN 90 6509 902 6
3 *Westervelde. Een Drents buurtschap. Erven, Eigenerfden en Meiers in vroeger eeuwen*. A. Blauw. ISBN 90 6509 904 2
4 *Op de grens van het bestaan. Armen en armenzorg in Drenthe 1700-1800*. H. Gras. ISBN 90 6509 905 0
5 *Ben van Eysselsteijn (1898-1973). Drent uit heimwee en verlangen*. H. Nijkeuter. ISBN 90 232 3175 9
6 *Johan Picardt (1600-1670). Drenthe's eerste geschiedschrijver.* M.A.W. Gerding. ISBN 90 232 3319 0
7 *Grenzen in Drenthe. Vier historische beschouwingen over scheidslijnen in cultuur en landschap*. Erwin H. Karel. ISBN 90 90 232 3572 X
8 *Emmen groeit! De veranderingsprocessen in de sociale woningbouw in Emmen. Architectuur, stedenbouw, volkshuisvesting en herstructurering in vijftig jaar tijd.*. Anne-Marie Nannen. ISBN 90 90 232 3664 5
9 *"Voor de opbouw van Drenthe" Vrouwen, maatschappelijk werk en modernisering in Drenthe 1915-1951*. Margrith Wilke. ISBN 90 90 232 3821 4
10 *"Zij preekten voor doven" De reformatie in Drenthe*. Wiebe Bergsma. ISBN 90 90 232 3874 5

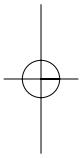
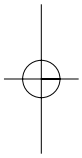
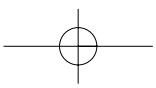

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 3

Geschiedenis van de Drentse literatuur, 1816-1956

Henk Nijkeuter

2003 KONINKLIJKE VAN GORCUM

© 2003, Koninklijke Van Gorcum BV, Postbus 43, 9400 AA Assen.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.
Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j°, het Besluit van 20 juni 1974, St.b. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, St.b. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 882, 1180 AW Amstelveen). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

NUR 621

ISBN 90 232 3912 1

Hoewel iedere poging is ondernomen om de volgens de auteurswet rechthebbenden van het in dit boek opgenomen illustratiemateriaal te traceren, is dit in enkele gevallen niet mogelijk gebleken. De uitgever verzoekt eventuele rechthebbenden daarom contact met hem op te nemen.

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door de Provincie Drenthe, het Prins Bernhard Cultuurfonds, het Essent Fonds, de Gemeente Emmen, de Hogeschool Drenthe en de Historische Vereniging Gemeente Gieten.

Zetwerk: Rode Egel Producties, Groningen
Grafische verzorging: Koninklijke Van Gorcum, Assen

Inhoud

0 Inleiding 13

1 Verantwoording 13

2 Literatuurgeschiedschrijving in Drenthe 17

I De periode 1816-1900 21

1 Inleiding 21

2 Het gedrukte woord in de negentiende eeuw: het creëren van een markt 26

3 Leesgezelschappen 42

4 Schrijvers tussen 1816 en 1900 44
4.1 De Podagristen 45
Het Podagristenonderzoek 49
D.H. van der Scheer (1791-1859) 54
H. Boom (1810-1885) 57
A.L. Lesturgeon (1815-1878) 71
4.2 De eerste dorpsnovellisten 80
C. van Schaick (1808-1874) 83
H. Tillema (1829-1908) 98
J. Pol (1842-1892) 105
4.3 Twee Hoogeveners 114
J. van der Veen Az. (1810-1885) 114
A.A. Steenbergen (1814-1900) 131
4.4 Andere auteurs 150
N.H. Tatum Zubli (1806-1888) 150
W. Seymour Mulder (1820-1896) 153
H. Mulder (1822-1878) 157
H. Ulehake (1827-1891) 158
J.M. Schiphorst JWz. (1835-1915) 160
H. Houwink Rz. (1838-1894) 161
H. Bekkering Wzn. (1838-1901) 163
Drentinus (Borchart van der Veen, 1849-1904) 163
H. Blink (1852-1931) 166
J.E. Bloemen (1863-1941) 170

4.5 Twee anonieme werken 172
Harm's lotgevallen als koloniaal op reis naar Oost-Indie gedeeltelijk in brieven in den Drentschen tongval 172
Eenige dichtregelen door een Drentenaar 174

5 Almanakken 175
Drent(h)sche Volksalmanak (1837-1851) 178
Drenthina, Volks-Almanak voor de provincie Drenthe (1853) 184
Drenthsche Geschied-, Landhuishoudkundige en Nijverheidsalmanak (1853, 1854 en 1855) 186
De Heidebloem. Jaarboekje voor 1860 187
Erica. Jaarboekje van de Maatschappij van Weldadigheid (1865-1908) 188
Drentsche Volksalmanak voor het schrikkeljaar 1868 191
Nieuwe Drent(h)sche Volksalmanak (1883-1891) 192
Korte Gerde. Jaarboekje voor Meppel & omstreken (1886) 196

6 Tijdschriften 197
Drenthina (1849-1851) 197

7 Het toneel tussen 1816 en 1900 200
7.1 Inleiding 200
7.2 Drie toneelschrijvers 204
P.C.J. Meys (1830-1915) 204
G. Broekhuizen (1844-1928) 210
J. Mulder (1854-1918) 220
7.3 Rederijkerskamers 221
7.4 Twee gelegenheidsspelen 229
Meindert van der Thijnen (1872) A.L. Lesturgeon 229
Bij Klimmender Zonne (1895) S. Gratama en L. Knappert 231

8 Interloog 234

II De periode 1900-1940 237

1 Inleiding 237

2 Oude meester, nieuwe gids 238
G.F. Crone (1849-1931) 239
H. Tiesing (1853-1936) 246

3 De jaren twintig en dertig: nieuwe impulsen voor de regionale roman en de streektaal 263
L. Jonker (1873-1948) *Eerste periode* 263
R. Houwink Hzn. (1869-1945) 271
J.H. Bergmans-Beins (1879-1948) 281

H. van Dijk (1879-1956) 292
A. Dening (1873-1949) 302
J.J. Uilenberg (1881-1962) *Eerste periode* 309
J. Poortman (1897-1984) *Eerste periode* 317
J. Naarding (1903-1963) *Eerste periode* 326
A. de Vries (1904-1964) *Eerste periode* 328
E.C.M. Frijling-Schreuder (1908) 339

4 Feuilletonist en boerenactivist 341
J.H. Holm (1898-1968) *Eerste periode* 341

5 Andere feuilletonisten 348
G. de Vries (1867-1925) 349
H. Oostenbrink (1907-1995) 350
G. Stille (1915-1990) 351

6 Een drietal dialectdichters 353
L.A. Roessingh (1873-1951) 353
J.J. Westenbrink (1866-1947) 362
L. Koops (1877-1934) 369

7 Drentse literatuurprijsvragen 374
H. Bos (1878-1947) *Eerste periode* 376
H.T. Buiskool (1881-1956) *Eerste periode* 378
J.L. Thalen (1909-1960) 382

8 Almanakken 384
Nieuwe Drent(h)sche Volksalmanak (1891-1940) 384

9 Tijdschriften 390
Maandblad *Drente* (1929-juni 1940) 390

10 Het toneel tussen 1900 en 1940 394
10.1 Inleiding 394
10.2 Twee toneelschrijvers 396
W. Eisen (1899-1963) 396
H. Tuin (1910-1996) 398
10.3 Gelegenheidsspelen 399
De heilige van Wittenhillinge (1907) IJ. Zijlstra en J. Fabricius 399
Het Wasschup 402
Marieken van Orvelterveen (1930) H. Nijdam en J. Fabricius 404
De Kinkhorst (1938) J. Poortman 407

10.4 Schrijvers in dienst van de bond Landbouw en Maatschappij 408
10.4.1 Inleiding 408
10.4.2 Propagandastukken 411
Naar 't land terug (1935) A.W. Kamp 411
Moeder Aarde (1936) J.H. Holm 414
De oude strijd (1939) J. Poortman 416

11 Interloog 418

III Schrijverij tijdens de bezetting 421

1 Inleiding 421

2 Cultuur op commando 423
2.1 De Kultuurkamer, algemeen 423
2.2 De Kultuurkamer in Drenthe 424
2.3 Bemoeienissen van de provincie 434
2.4 De Landstand en de literatuur 444

3 Organisaties 447
3.1 De stichting Saxo-Frisia 447
3.2 Studiekring D.H. van der Scheer 450

4 Van harte of niet: aangemeld bij de Kultuurkamer 457
J.J. Uilenberg *Tweede periode* 457
R. Brouwer (1910-1983) 465
H. Clewits (1897-1983) 472
J.H. Holm *Tweede periode* 479
J.C.C. Kornman (1884-1948) 482
Th. Vos (1917-2001) 485
H. Bos *Tweede periode* 486
H.T. Buiskool *Tweede periode* 487
J. de Jong-Smith (1887-1949) 489
A. Mulder (1906-1991) *Eerste periode* 490
H. Moed (1906-1974) 491
A. Huizing (1917) 493
J.H. Sweers (1900-1979) 493

5 Een Drentse Osewoudt. Het bewogen leven van Albert Jan Bijkerk 495

6 "Maar da's aolerwets volkien." Jan Naarding en de Nieuwe Orde 498

7 Haagse bluf in Drenthe: de 'onderduik' van Ben van Eysselsteijn (1898-1973) 505

8 Schrijvers die de pas inhielden 513
J. Poortman *Tweede periode* 513
A. de Vries *Tweede periode* 522
J. Hidding (1918-1976) *Eerste periode* 529
L. Jonker *Tweede periode* 532
9 Actief achter de schermen: H.J. Prakke tijdens de bezetting 534

10 Tijdschriften 537
Saxo-Frisia 537
Het Noorder Land 539
Maandblad *Drente* 542

11 Almanakken 552
NDVA (1940-1943) 552

12 Het toneel 554

13 Radio 563

14 Interloog 567

IV Het eerste decennium na de oorlog 571

1 Inleiding 571

2 Organisaties 573
2.1 Het Drents Genootschap 573
2.2 De Drentse Schrieverskring 580

3 De queeste naar een Drents volkslied 586

4 Auteurs 597
4.1 Drie brugfunctie-auteurs 597
B. van Eysselsteijn *Tweede periode* 597
J. Fabricius (1871-1964) 603
A. de Vries *Derde periode* 612
4.2 De hoofdstroom 615
J.J. Uilenberg *Derde periode* 615
H.T. Buiskool *Derde periode* 619
J. Naarding *Derde periode* 621
J. Poortman *Derde periode* 627
A. Cnossen-Nicolaï (1901-1995) 629
M. Eising (1904-1986) 633
R. de Lange (1912-1959) 641
J. Hidding *Tweede periode* 645

H. Heyting (1918-1992) 651
M. Douwes (1923-1998) 663
4.3 Schrijvers van jacht- en natuurverhalen 667
J.W. Borgesius (1883-1969) 667
E. Karst (1900-1960) 669
H.J. Stevens (1913-1973) 673
4.4 Dichters uit het Noordenveld 675
G. Clewits (1883-1962) 675
L. Braaksma (1891-1963) 679
P. van der Velde (1918) 682
J.Th.R. van Balsvoort (1896-1991) 685
4.5 Schrijvers van een klein oeuvre 686
J.M. Linthorst Homan-Staal (1874-1952) 686
G. Koops (1882-1960) 689
G.H. Vocks (1886-1969) 691
H. Doedens (1906-1989) 695
N. Meyboom-Veltman (1908-1994) 698
L. van der Sleen (1912-1993) 700
H. Koops (1914-1977) 703
G. Kuipers (1918) 705
4.6 Klaas van der Geest (1903-1964): een schrijver die beroering veroorzaakte 706

5 Koppermaandagprenten 709

6 De Culturele Prijs van Drenthe (1955/1956) 711

7 Tijdschriften 712
De Vrije Pers (1945-1947) 712
Maandblad *Drent(h)e* (1945-1956) 715
Erica (1945-1947) 720

8 Almanakken 724
NDVA (1944-1956) 724

9 Het toneel 724
9.1 Inleiding 724
9.2 Toneelprijsvraag 1951 726
9.3 Lekenspelen 727
9.4 Openluchttheaters in Drenthe 729
9.5 Gelegenheidsspelen na 1945 730
9.5.1 *Groei* (1948) J. Naarding 730
9.5.2 *Zwedera van Ruinen* (1949) N. Meyboom-Veltman en J. Naarding 731
9.5.3 De spelen ter ere van koningin Wilhelmina (1948) 733
De toren spreekt J.R. Koert 733

Bazuinen om Jericho B. van Eysselsteijn 733
9.6 't Aol' Volk te Emmen 740
9.7 Enige toneelschrijvers 743
H. Frieling (1900-1958) 743
A. Mulder *Tweede periode* 746
J.G. Duiven (1907-1989) 750
G. Broenink (1910-1978) 756

10 Radio 760

11 Epiloog 764

Afkortingen 765

Archivalia 769

Literatuur 783

Pseudoniemen 819

Register van persoonsnamen 826

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 12

Inleiding

"(...) En, waarlyk, de Drenthenaars zyn vatbaar genoeg, mids behoorlyk onderwys genietende, om in de Wetenschappen en Kunsten uit te munten."[1]

1. Verantwoording

De belangrijkste doelstelling van deze studie is Drentse literaire teksten en de schrijvers daarvan een plaats te geven in een chronologisch overzicht, dat de periode 1816-1956 bestrijkt. Zowel de basisvoorwaarden voor het ontstaan en voortbestaan van een literaire traditie als de randactiviteiten in literaire kringen krijgen hierbij aandacht. Behalve poëzie en proza behoren ook toneelteksten tot de literatuur, dus is de ontwikkeling van het toneel eveneens behandeld. Met behulp van een overzicht als dit is het mogelijk teksten te analyseren of nader onderzoek te doen naar (on)bekende Drentse schrijvers. Bij de beschrijving van de opeenvolgende periodes is geprobeerd, veranderende literaire normen en conventies te onderscheiden.

De inhoud bestaat overwegend uit beschrijvingen van Drentse schrijvers en hun werk, dat zowel Nederlands- als Drentstalig kan zijn. Er is naar gestreefd, niet uitsluitend een portrettengalerij van uitgeanalyseerde schrijvers in te richten. Er zijn figuren en randfiguren besproken, waarmee echter geen waardeoordeel gegeven is. Het behoort welhaast tot het wezen van de regionale literatuur dat veel ervan geen al te diepgravend karakter heeft. Ook de literatuur kent 'naïeve' kunstenaars. Hun rol in de Drentse literatuurgeschiedenis is geringer dan die van de zogeheten 'hoofdstroom', maar is zeker niet te verwaarlozen. Schrijvers van het tweede plan slijpen geen juweeltjes van literaire kunst; wél brengen zij vaak de ruwe diamant aan de oppervlakte, bijvoorbeeld door een nieuw genre te introduceren. Bovendien kan het ongecompliceerde werk zich vaak het meest verheugen in de lezersgunst: het woord 'populair' is veelzeggend.

Behalve aan de literaire werken zelf en de receptie ervan, wordt ook aandacht besteed aan hun plaats in de samenleving: het gehele literaire bedrijf in Drenthe wordt beschreven. Dat betekent dat de functie van tijdschriften en uitgevers, de rol van particulieren en bibliotheken, de media (krant en radio) en de invloed van

1. *Tegenwoordige staat* 1792, 158.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 14

leesgezelschappen en rederijkerskamers niet onbesproken zullen blijven. De betekenis van (boven)regionale (streektaal)bewegingen en hun invloed op de literatuur komen eveneens aan de orde. Bovendien is ook de leescultuur in Drenthe onderzocht en beschreven. Literatuurgeschiedenis is immers meer dan de beschrijving van een geïsoleerde verzameling min of meer esthetisch waardevolle teksten. Dat de stof grotendeels gecentreerd is rond personen, komt voort uit het feit dat de Drentse letterkunde zich nauwelijks laat indelen in stromingen.

Er is naar gestreefd, per auteur minstens één resumé van een roman, novelle of toneelstuk op te nemen. Daardoor moest meestal een keuze gedaan worden uit een al dan niet omvangrijk oeuvre. Gekozen werd dan het meest gelezen of geprezen werk van de auteur of het werk dat door een andere oorzaak opzien baarde. Uit omvangrijke oeuvres zijn in de regel verscheidene pennenvruchten kort weergegeven. De schrijver van deze studie wil niet verhelen, dat - vooral in het laatste geval - zijn keuze niet anders dan arbitrair kan zijn.

Ook is hij zich terdege bewust van het feit dat - in de woorden van Ton Anbeek - "een overzichtschrijver natuurlijkerwijs zijn beperkingen met zich mee (brengt)."[2] Toch vleit hij zich met de hoop, een bruikbaar handboek geproduceerd te hebben. Een literatuuroverzicht dus, geschreven over personen die al schrijvende zichzelf en hun werk gewijd hebben aan "Drenthe's dierbren grond". Dat impliceert dat er Drentse letterkunde bestaat, of op zijn minst bestaan heeft. Wie dat - zoals schrijver dezes - beaamt, dient wel te definiëren wat hij onder Drentse literatuur verstaat. Heeroma heeft in zijn inaugurele rede van 1953 het begrip Neder-Saksische letterkunde proberen te omschrijven. Hij hanteerde daarbij een taalkundig en een ruimtelijk criterium: "De persoon van de schrijver in verband met de plaats waar hij schreef, de gemeenschap waarvan hij deel uitmaakte in verband met de ruimte waarin die gemeenschap leefde (...)."[3] Verderop stelt Heeroma: "Het ruimtelijk principe houdt in, dat een literatuur het complex is van alle literaire documenten die in een bepaalde ruimte ontstaan zijn in de taalvorm die voor de schrijvers het meest voor de hand lag."[4] Uit deze definitie volgt enerzijds dat men de streektaalliteratuur zou kunnen opnemen in de Nederlandse literatuurgeschiedenis en anderzijds dat schrijvers uit de Nederlandse letterkunde door de Neder-Saksische literatuurhistorie geclaimd kunnen worden. Het eerste deel van de definitie is niet door praktijk gevolgd, het tweede wel.

Entjes stelde dat er pas sprake is van Drentse literatuur als er een groep is met een duidelijk programma. Een dergelijke stroming diende zich voorts uitsluitend van de Drentse taal te bedienen.[5] In een later gepubliceerd artikel gaf hij als definitie: "Drentse literatuur is wat op z'n Drents in het Drents geschreven wordt."[6] Deze visie heeft als consequentie dat alle in het Nederlands schrijvende Drenten, nadat ze nauwelijks door de Nederlandse literatuurgeschiedschrijving opgemerkt zijn, ook buiten de Drentse boot zouden vallen. En dat zou jammer zijn!

2. Anbeek 1990, 17.
3. Heeroma 1953, 4.
4. Ibidem, 5.
5. Zie Kuipers 1966, 6.
6. Entjes 1974, 19.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 15

In deze studie worden dan ook bewust ruimere criteria gehanteerd. Drentse literatuur wordt hier opgevat als:

1. Alle literaire teksten die geschreven zijn binnen of buiten de ruimte Drenthe in een van de vele varianten van het Drents;
2. Nederlandstalige literatuur met een regionaal karakter, geschreven door Drenten. Onder Drenten dient men in dit verband te verstaan: personen geboren in Drenthe die een duidelijke relatie met deze provincie hebben. Met andere woorden: de omstandigheid dat iemand in Drenthe geboren is, doet hem of haar niet vanzelfsprekend in deze literatuurgeschiedenis belanden. Zo zijn bijvoorbeeld de schrijfsters Margot Vos (1891-1985) en Marie W. Vos (1897-1994), bekend als dichteressen van het socialistische strijdlied, buiten deze studie gelaten. De gezusters zijn weliswaar in Nieuw-Amsterdam geboren, maar in hun werk zijn Drentse thema's niet aangetroffen. Hetzelfde geldt voor de in Zweeloo geboren dichteres Elisabeth Cheixaou (1907-1997, pseudoniem van Bonny C.E. de Graaf-Boukema).[7] Zij schreef vooral protestantse poëzie. Ook de Rodenaar Hendericus Scheepstra (1859-1913), bekend door *Ot en Sien*, moest buiten beschouwing gelaten worden. Het platteland dat hij - vooral in latere series leesboekjes - beschreef, was ook voor Drenten zeer herkenbaar; maar exclusief Drents was het niet.
3. Tot de Drentse literatuur worden ook gerekend de werken die duidelijk de geest van deze regio ademen - dikwijls zelfs met gebruikmaking van de streektaal - maar die niet door geboren Drenten geschreven zijn. Meestal hadden deze auteurs een langdurig proces van inburgering en identificatie doorlopen. Zij en hun werk zijn, alleen al op grond van kwantitatieve overwegingen, niet weg te denken uit de Drentse literatuur.

De onderzochte periode strekt zich uit van 1816 tot 1956. Ruim veertig jaar na laatstgenoemd tijdstip bestaat er genoeg distantie tot de meeste personen en zaken. In 1816 kwam er weer een drukkerij in Drenthe, nadat de vorige omstreeks 1780 verdwenen was. Hierdoor werd het mogelijk, ook binnen de eigen provincie (literaire) teksten te laten drukken. Het eindpunt 1956 valt samen met de oprichting van het tijdschrift *Oeze Volk*, dat velen tot bijdragen heeft aangezet doordat het Drentstalig was en steeds gebleven is. De redactie was terecht van oordeel, dat met de oprichting van het tijdschrift een nieuwe tijd was aangebroken.[8]

In het eerste hoofdstuk wordt de periode 1816-1900 beschreven. Dat is het tijdperk waarin de Romantiek de belangrijkste literaire stroming was in heel Europa, dus ook in Drenthe. Ook daarna is de romantische traditie, voorzichtig uitgedrukt, nooit verdwenen uit de Drentse literatuur. Ietwat finalistisch redenerend zou men kunnen stellen dat een constante stroom literaire teksten in Drenthe niet eerder had kunnen ontstaan dan in de negentiende eeuw. In de eerste plaats is er het technisch-economische

7. Sommige studies vermelden als haar voornamen: Bonny Louise Elise.
8. *OV* 1 (1956) december 1.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 16

argument: het reeds opgemerkte feit dat Drenthe pas vanaf 1816 *voorgoed* over (een) goed-geoutilleerde drukkerij(en) beschikte. In de tweede plaats lijken juist romantische thema's als volksverhalen, reisverhalen, verheerlijking van de plattelander en natuurlyriek bijzonder geschikt om de leeslust op te wekken in een nagenoeg geheel agrarische samenleving als de Drentse van destijds.

In de zeventiende en achttiende eeuw werd in Drenthe wel geschreven, maar erg weinig gepubliceerd. De eerste Drentse auteur die - voorzover bekend - literair werk in gedrukte vorm liet uitgeven, was Barbara Maria van Lier (1751-1778). Van haar verschenen, losbladig, enige gedichten. Voorts werd een gedicht opgenomen in een door haar vader geschreven en gepubliceerd studieboek.[9] Wat verder geschreven werd, bleef alleen bewaard als manuscript in verscheidene (huis)archieven. Het was meestal gelegenheidswerk, zoals rijmsels voor familiefeesten en reisverslagen, soms doorspekt met enige dialectfrasen. Af en toe zijn de gedichten al wel gebundeld, maar - zoals gezegd - de drukker hebben zij niet gehaald. Het is overigens zeer wenselijk dat deze 'literatuur voor de huiselijke kring' eens onder de loep wordt genomen. Vaak wil men Titia Brongersma tot stammoeder van de Drentse literatuur uitroepen. Zij publiceerde weliswaar reeds in 1686 twee gedichten over Assen, één over Borger en één over het hunebed aldaar, maar zij was een Friezin die in Groningen woonde en slechts een kort bezoek aan Drenthe bracht.[10]

Omstreeks 1900 - na de landbouwcrisis - breekt er een periode van economische opleving en innovatie (zuivelindustrie) aan, maar in de literatuur dienen zich opvallend weinig jonge talenten aan. Pas rond 1930 begint de regionale roman aan een tweede leven en neemt ook de belangstelling voor de streektaal toe. Dit tijdvak 1900-1940 wordt in hoofdstuk II beschreven. Hoofdstuk III gaat over de Drentse literatuur tijdens de bezetting, een periode waaraan tot dusver alleen door Adriaan Venema enkele regels zijn gewijd. Waar mogelijk is het gebruik van het woord 'collaboratie' vermeden. De onderzoeker zou gebaat zijn bij een historische definitie van het begrip 'literaire collaboratie', hoedt zich er evenwel voor er zelf een te ontwerpen. De Eereraad voor Letterkunde namelijk sprak op 3 juli 1945 over "wangedrag van kunstenaars" in hun "artistieke en algemeene optreden als kunstenaar gedurende den bezettingstijd." Beoordeeld werden:

"I. zij die a) op eenigerlei wijze een openbare of feitelijke functie hebben vervuld in door den vijand of op diens gezag gecreëerde instellingen ter knechting van het artistieke en dus cultureele leven hier te lande, b) rechtstreeks hebben dienst genomen in vijandelijke organisaties als daar zijn SS-, WA- en soortgelijke formaties, c) op andere wijze uitgesproken en/of daadwerkelijk nationaal-socialistisch zijn opgetreden;

II. zij die a) op eenigerlei wijze Duitsche of Duitschgezinde propaganda hebben gevoerd of bevorderd dan wel helpen voeren of bevorderen, b) voor Duitsche en Duitschgezinde instellingen en persoonlijkheden zijn opgetreden, c) in hun publicaties of anderszins

9. Ennik in: Bos/Foorthuis 1991, 106-109.
10. De gedichten zijn opgenomen in haar bundel *De Bron-Swaan, of Mengeldigten* (1686, Carel Pieman te Groningen). Zie over haar o.a. Nijkeuter in: Klompmaker 1996, 10-20 en Nijkeuter 1993a, 19-24. Vgl. ook Schenkeveld-Van der Dussen 1997, 413-417.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 17

een met den vijand sympathiseerend standpunt hebben ingenomen, d) van Duitsche of Duitschgezinde instanties prijzen of subsidies hebben ontvangen;
III. zij die de uitoefening van hun letterkundige werkzaamheden in het openbaar hebben voortgezet na het in-werking-treden der Kultuurkamer;
IV. zij die volledig hebben voldaan aan hun aanmeldingsplicht, resp. aan de lidmaatschapsvereischten voor de Kultuurkamer."[11]

In de jaren daarna zouden de onder IId, III en IV genoemde activiteiten geleidelijk aan door de Eereraad niet (meer) als wangedrag beschouwd worden; zij werden althans niet steeds met een publicatieverbod bestraft. In dergelijke gevallen dient de onderzoeker voorzichtig met zijn kwalificaties, waaronder 'collaboratie', om te springen: dat heeft de discussie over Venema's boeken wel bewezen.[12] Eerstgenoemde beperkt zich dus tot vermelding van de feiten.

Het laatste hoofdstuk beschrijft het eerste decennium na de oorlog. Neder-Saksische ontwikkelingen als geheel en hun invloed op de Drentse literatuur zijn hiervan belangrijke bestanddelen. Van schrijvers die voor 1956 al bekend waren of op zijn minst gedebuteerd hadden, wordt de volledige literaire levensloop beschreven indien deze voor 1999 eindigde.

2. Literatuurgeschiedschrijving in Drenthe

> "In een geschiedenis van de Nederlandsche litteratuur maakt Drenthe een schamele figuur. Het land van hei en struiken, dat al zoovele schilders tot het scheppen van kunstwerken heeft geïnspireerd, dat reeds in de 17e eeuw den beroemden Hobbema tafreelen [sic] voor zijn schilderijen heeft geboden, schijnt te onvruchtbaar om schrijvers voort te brengen. En zijn bewoner, de Drent, heeft het in onze letteren nog weinig verder kunnen brengen dan tot den lachwekkenden persoon van den bespottelijk-achterlijken, kromsprekenden vermaker van het lagere schouwburgpubliek in de blijspelen van de 17de en 18de eeuw. Toch ontbreekt het den Drent niet aan eigenschappen, die voor een goed schrijver onmisbaar zijn: een rijke verbeelding; gevoel voor schoonheid en geestesgrootheid; liefde voor eigen land en eigen volk. Maar zijn land is arm en hard, eischt zijn volle werkkracht, wanneer het hem zal voeden, laat hem weinig tijd voor hoogere zaken dan den alledaagschen strijd om zijn lichaam in stand te houden. En bovendien zijn eigen aard is gesloten; hij geeft zich moeilijk, hij uit zijn diepere gevoelens niet gaarne, hij laat vreemden heelemaal niet toe in de binnenste vertrekken van zijn hart. Al deze oorzaken werken samen om Drente en den Drent in de Nederlandsche letteren op den achtergrond te houden",

schreef Jan Naarding in 1936 in het maandblad *Drente*.[13]

Of Naarding met deze beweringen gelijk heeft valt te betwijfelen, maar wel is het waar dat de Drentse (streektaal)literatuur tot op heden weinig aandacht gekregen heeft van de Nederlandse literatuurhistorie en de literatuurcritici. De literatuurgeschiedenis in Nederland is immers vooral nationaal van karakter. Dat houdt in, dat teksten in de streektaal vaak beschouwd worden als Fremdkörper. In de meeste

11. MOW, EK, inv.nr. 24.
12. Vgl. ook Martien J.G. de Jong 1988 en 1990.
13. Naarding 1936, 6.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 18

toonaangevende literatuurgeschiedenissen wordt de Drentse letterkunde dan ook niet of nauwelijks besproken.[14] Slechts een aantal - overwegend Nederlandstalige - negentiende-eeuwers, zoals Lesturgeon, Boom, Van Schaick en Van der Veen Az., worden terloops genoemd, maar de Drentse literatuurgeschiedenis als zodanig komt hierin niet aan de orde.[15] Een uitzondering maakt prof. dr. W.J.M.A. Asselbergs, door in deel 9 van de *Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden* een hoofdstuk aan de regionale literatuur van Noord-Nederland te wijden. Daarin besteedt hij ook summier aandacht aan Drenthe door alleen Harm Tiesing te noemen.[16]

Passend in onze tijd is het, niet te speculeren over de vraag of 'de' neerlandici de regionale literatuur misschien minderwaardig vinden. Te veel Drenten hebben in het verleden zichzelf en hun provincie in de assepoesterrol gedrongen - Naarding is er een voorbeeld van. Een cultuur die zichzelf niet respecteert is gedoemd uit te sterven, zo ook de regionale literatuur - alleen daardoor en niet door wat anderen zeggen. Erkend moet worden, dat streektaal wel moeilijk te lezen is voor velen buiten de provincie. Dus heeft zij een barrière te overwinnen om door te dringen tot recensenten en andere lezers van Nederlandstalige literatuur, a fortiori in algemeen-Nederlandse literatuurgeschiedenissen. Anders gesteld is het met Nederlandstalig werk met een regionaal karakter. Wanneer dit landelijk succes boekt, verdient het een plaats in een Nederlandse literatuurgeschiedenis. Dit gebeurde dan ook met het werk van Anne de Vries. Een min of meer volledige Drentse literatuurgeschiedenis moet dus haast wel geschreven worden door iemand die de streektalen in Drenthe beheerst en dat is bij dezen gebeurd.

In Drenthe zijn na de Tweede Wereldoorlog aanzetten gegeven tot het bestuderen van de eigen literatuur. Lammert Braaksma schreef in 1949 het artikel 'Auteurs in Drents dialect' dat opgenomen werd in *Zwerven door Drenthe. Het land der hunebedden*.[17] Zoals de titel aangeeft, beperkte Braaksma zich tot de streektaalliteratuur. Een auteur die hij een bespreking waard vond, moest de dorpers kennen, hen begrijpen, met hen meeleven en meevoelen en bovenal hen liefhebben "niet zo, dat hij de gebreken ontkent, maar, dat hij ze ziet, zoals ouders de tekortkomingen van hun kinderen."[18]

In 1951 verscheen deel twee van de door Jan Poortman geredigeerde bundel *Drente, een handboek voor het kennen van het Drentse leven in voorbije eeuwen*. Zelf droeg hij het artikel 'Van literatuur over Drente tot Drentse literatuur' bij. Hierin besteedde hij vooral aandacht aan de bekende werken van de oudere schrijvers. Nieuwe vondsten presenteerde hij niet; voor wat de jongeren betreft, volstond hij met een korte en summiere opsomming.

Poortman publiceerde van 1952 tot 1953 in de *Meppeler Courant* (*MC*) artikelen over Drentse (en Nederduitse) schrijvers. Deze essays werden in 1954 bij Boom gebundeld

14. Zie hiervoor de literatuurgeschiedenissen van: W.J.A. Jonckbloet, G. Kalff, C.G.N. de Vooys, G.A. van Es, G.P.M. Knuvelder, T. Anbeek en M.A. Schenkeveld-van der Dussen.
15. Ten Brink 1889, 302, 329 (deel III); Ten Brink 1897, 656 en Te Winkel 1925/1927, 528 (deel I) en 19, 505 (deel II).
16. Asselbergs z.j., 408.
17. F.I. Brouwer 1949, 57-61.
18. Ibidem, 58.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 19

als *Drents geestesleven, een bloemlezing uit de Drentse literatuur*. Zij geven eveneens een beknopt en selectief overzicht van een aantal oudere Drentse schrijvers.
Jan Naarding schreef in 1954 voor de *PDAC* een artikel getiteld 'De ontwikkeling van de Drentse letterkunde', waarin hij deze laat beginnen met de zeventiende-eeuwer Johan Picardt. De periode na Picardt tot aan de Podagristen noemde hij "onaangetast". Als belangrijkste vertegenwoordigers van de Drentse literatuur - door Naarding aangeduid als 'Drenthe (of Drenten) in de Nederlandse literatuur' - noemde hij Anne de Vries, Ben van Eysselsteijn en Jan Fabricius.[19]
In 1964 trad H. Entjes in zijn bijdrage 'streektaalliteratuur in Oost-Nederland' aan de bundel *Oostnederlands* in het voetspoor van Braaksma met een beknopt, chronologisch overzicht.[20] Daarin heeft hij bewust niet naar volledigheid gestreefd; zijn selectie moest vooral het begrip streektaalliteratuur helpen definiëren.
In het kader van de Drenthe Colleges hield G. Kuipers op 28 oktober 1965 een lezing, getiteld 'De Drentse literatuur'. Daarin gaf hij - uiteraard - een globaal overzicht van dit onderwerp. Hij begon zijn overzicht bij Picardt, maar was wel van mening dat het - literair bezien - pas rond 1800 in Drenthe begon te dagen. Vele van de door hem besproken auteurs komen terug in zijn bloemlezing *Drente's erfgoed*, die in 1978 bij Pet te Hoogeveen verscheen. In alfabetische volgorde behandelt hij hierin zesendertig schrijvers uit de afgelopen drie eeuwen. Niet onverwacht levert de periode voor 1800 weer een schrale oogst op. Anders dan Entjes en Poortman bespreekt hij geen (toen nog) levende auteurs. Zijn opzet was de lezers "enigszins wegwijs te maken in de doolhof van de Drentse literatuur".[21]
In 1966 verscheen de bloemlezing *Dichtersriege, keur oet Drentse gedichten van 1900-1966* (Van Gorcum te Assen), door Hans Heyting en Roel Reyntjes samengesteld voor de Drentse Schrieverskring. De samenstellers hebben het aangedurfd, werk van recente datum te kiezen. De nieuwste gedichten tonen aan dat er in de toen afgelopen zes decennia eigenlijk niets veranderd is; noch de inhoud, noch de vorm. Nog steeds tiert daarin de romantiek welig.
Marga Kool leverde in 1982 het hoofdstuk 'schrijven in Drenthe' voor de bundel *Het land der letteren*.[22] Een jaar later schreef Gerard Nijenhuis een overzicht van de Drentse poëzie, dat in de *DAC* geplaatst werd onder de titel 'Drentse dichtkunst uit het isolement'.[23] In hetzelfde jaar stelde hij de bloemlezing *Mandielig* (stichting Het Drentse Boek) samen, die eigentijdse en oudere poëzie bevat. Vooral de gedichten van Hans Heyting en Marga Kool wijken qua vorm en inhoud af van de traditionele Drentse dichtkunst. Bij beiden is invloed van de moderne Nederlandse dichters ('Vijftigers') aanwijsbaar.
Het duurde tot 1990 voordat er weer een overzicht van de Drentse literatuur verscheen. Ditmaal was het Gerard Nijenhuis die de naoorlogse streektaalliteratuur beschreef in de bundel *Dialectliteratuur. Balans en perspectief van de Moderne*

19. Naarding 1954a.
20. Heeroma/Naarding 1964, 119-124.
21. Kuipers 1978, 10.
22. Van Dis 1982, 194-215.
23. Nijenhuis 1983c.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 20

Streektaalletterkunde in Oostnederland en Nederduitsland. Een bundel studies (tegelijkertijd uitgegeven als speciaal nummer van de *Driemaandelijkse Bladen*).
Drie jaar later verscheen *Drèentse Schrieverij* (stichting Het Drentse Boek) van S. Boerma en R. Broersma. In deze onevenwichtige studie wordt nauwelijks - alleen schetsmatig - aandacht aan de negentiende eeuw besteed. Het accent ligt op de naoorlogse periode. Tegenover dit manco staat de verdienste dat het de eerste Drentstalige literatuurgeschiedschrijving is.

1

De periode 1816-1900

'k Heb, luist'rend naar dat lied en dolend aan uw zijde,
Als gij, mijn pen gewijd aan Drenthe's dierbren grond,
(...)[24]

Jan van der Veen Az. (1878)

1. Inleiding

Drenthe was in de negentiende eeuw een overwegend agrarische samenleving. Velen hadden van Drenthe dan ook het beeld van een in zichzelf gekeerde provincie, waarin moderne ideeën nauwelijks ingang konden vinden. Vele zaken herinnerden inderdaad nog aan een ver verleden, maar het oude Drenthe begon na de Franse tijd toch duidelijk aan zijn metamorfose. Vooral na 1850 ging men met reuzenschreden de nieuwe tijd tegemoet.

Ook op literair en cultureel gebied ontstond er beweging. In 1836 verscheen de *Drent(h)sche Volksalmanak* (*DVA*) voor het eerst; deze bood een nieuw podium aan schrijvers die tot dan toe via boeken, bundels en krantenstukjes hun publiek gezocht hadden. Drentse literatuur en/of literatuur over Drenthe was er wel degelijk.[25] Een niet onbelangrijke ontwikkeling was, dat Zuidwest-Drenthe en in het bijzonder Meppel, in cultureel opzicht steeds meer overvleugeld werden door Assen. Als bestuurlijk centrum kreeg Assen een groeiend aantal inwoners met behoefte aan lering en vermaak. Door Lodewijk Napoleon was Assen tot 'stad' gepromoveerd en na de Franse tijd werd Drenthe - in plaats van 'Landschap' - een volwaardige Nederlandse provincie, waardoor de bevolking van Assen mede ging bestaan uit ambtenaren en leden van de rechterlijke macht en het Openbaar Ministerie.

De culturele opbloei werd in gang gezet in 1816, toen Claas van Gorcum naar Assen kwam en Drenthe weer na enige jaren een drukkerij binnen zijn grenzen kreeg.

---

24. Uit zijn gedicht *Aan de nagedachtenis van mijnen onvergetelijken vriend Alexander Lodewijk Lesturgeon*. Opgenomen in de bundel *Nieuw Drentsch Mozaïk*. Assen 1878.
25. Boekholt is van mening dat er rond 1850 geen Drentse literatuur bestond (in: Heringa 1986, 603). Verderop zal worden aangetoond dat deze visie niet juist is.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 22

De intellectuele bovenlaag was aanvankelijk nog te dun: het in 1819 opgerichte Oudheidkundig Genootschap ging in 1822 al weer ter ziele. De oprichtingsvergadering was gehouden op 7 september 1819 in de Sociëteit aan de Brink in Assen. Het belangrijkste doel van het genootschap was, Drentse oudheidkundige voorwerpen op te sporen, te onderzoeken en ten toon te stellen. Maar ook wilde men oude Drentse verhalen en overleveringen verzamelen. Er zijn zelfs plannen geweest om een Drents woordenboek samen te stellen.[26] Het bestuur bestond uit enige 'Asser Heren', zoals mr. P. Hofstede, mr. J. Hofstede (zijn broer), mr. G.W. van der Feltz en mr. S. Gratama. Het aantal leden bleef beperkt tot achttien. De meesten vervulden functies bij de magistratuur en het openbaar bestuur.

In 1823 verscheen de eerste krant, in 1825 werd de Latijnse school - de voorloper van het gymnasium - gesticht, in 1830 kreeg Assen zijn schouwburg en ten slotte kwam in 1854 een museum van oudheden van de grond.

Gedurende het grootste deel van de negentiende eeuw was de Romantiek de toonaangevende literaire stroming in Europa. Pas vanaf 1842 is er in Drenthe sprake van de productie van een ononderbroken reeks literaire teksten, waardoor dat jaar gezien kan worden als het vertrekpunt van deze literatuurgeschiedenis-in-engere-zin.
Nadat Dickens in 1836 in Engeland zijn *Pickwick Papers* gepubliceerd had, al in 1837 door Potgieter vertaald als *Vertalingen naar Dickens' Pickwick-papers,*[27] volgde er een stortvloed van humoristische reisromans en reisverhalen in Nederland. Zo verscheen bijvoorbeeld in 1839 van W.J. van Zeggelen *Pieter Spa's Reize naar Londen, ter gelegenheid van het Krooningsfeest van Koningin Victoria,*[28] in 1840 gevolgd door Jacob van Lenneps *De lotgevallen van Ferdinand Huyck*. In 1840 verscheen ook van A.B. Schilperoort-van Meerten *Het Noorden van ons vaderland; of Vlugtige schetsen en aangename herinnering van een Reistogtje over Utrecht, door Vriesland, Groningen, Drenthe en Overijssel* (T.J. van Tricht te Assen).[29]

De Drie Podagristen - de uitgever Van der Scheer, de journalist Boom en de predikant Lesturgeon - voltooiden naar het voorbeeld van deze reisverhalen in 1843 het eerste deel van *Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst door Drie Podagristen* (D.H. van der Scheer te Coevorden), maar in 1842 waren al twee afleveringen verschenen. Deze publicatie werd al spoedig gevolgd door andere, vergelijkbare werken. Dorpsnovellen of regionale romans zijn het eigenlijk niet; de inhoud heeft in alle boeken meer weg van een reisverslag. Belangrijk is echter dat de schrijvers van deze werken, het voorbeeld van de romantici volgend, al wandelend aandacht schonken

26. DA, Archief ter beoefening en opheldering der oudheden en geschiedenissen van Drenthe, passim. Vgl. ook: Okken 1989, 117-127.
27. Vgl. Knuvelder 1980, 378.
28. Voor een bespreking van *Pieter Spa's Reize* zie *VL* (Boekbeschouwing), (1840), 180.
29. Het is niet ondenkbaar dat de Podagristen dit werk als voorbeeld gebruikt hebben. De schrijfster verhaalt in achttien brieven aan haar vriendin Bertha haar reisbelevenissen. Onderweg naar Gieten beschreef ze uitvoerig het verloop van een spinmaal. Opmerkelijk is dat de schrijfster daarbij in een voetnoot (p. 207) vermeldt: "Later vond ik mijn verhaal nagenoeg weder in den intersanten [sic] Drentschen Almanak van 1839 (...)". Waarschijnlijk heeft D.H. van der Scheer, de auteur van het almanakverhaal, zich dus gebaseerd op het boek van Schilperoort-Van Meerten.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 23

aan de zeden, de gebruiken en het dialect van de mensen in Drenthe. We zien dan ook dat hiermee het dialect, op bescheiden schaal (dialogen!), in de Drentse literatuur zijn intrede doet. Bovendien was het eerste boek van de Podagristen een stimulans tot het verhogen van het literaire niveau in Drenthe. Anderen zouden daarna - uiteraard ook in andere genres - de Podagristen volgen door boeken te schrijven.

Een van de weinige geschriften waarin de literaire stand van zaken na het midden van de negentiende eeuw summier beschreven wordt, is *Meditatiën van een Drentschen schoolmeester* (1869) door Harm Boom. Hierin staat onder meer een oproep van Boom de volksontwikkeling in Drenthe te bevorderen. Hij vindt, dat er te weinig gedrukte teksten over diverse onderwerpen bestaan. Naar zijn mening beschikt Drenthe op dat moment wel degelijk over personen die "ook op minder streng wetenschappelijk gebied, de pen leenen tot beschaving en veredeling van den geest". Hij noemt in dit verband de publicisten ds. E.R. Borgesius te Norg, ds. A.L. Lesturgeon te Zweeloo (die zijns inziens blijk geeft van "een benijdenswaardig meesterschap over de taal"), ds. H.R. de Holl en J. van Konijnenburg te Hoogeveen, dr. J. Offerhaus Lz. te Eelde, ds. Dl. Goedhuis te Coevorden en ds. J.J. Swiers te Havelte.[30] Voorts noemt hij een aantal 'letterkundigen', zoals de Podagristen en de Assessor en zijn beide neven, A.A. Steenbergen en J. van der Veen Az. te Hoogeveen, mr. A. Slingenberg te Coevorden en A. de Visser en P.C.J. Meys te Meppel. Boom onthult niet wie zich achter de pseudoniemen verscholen (hijzelf onder anderen).

Tien jaar later gaf Boom opnieuw een opsomming van auteurs die over Drenthe schreven. Hij had een 'reis' door Drenthe gemaakt en wilde hierover publiceren. Daarbij wilde hij gebruik maken van "wat er geschreven is over de geschiedenis van de landstreek welke ik zal bezoeken en over alles wat uit het volksleven spreekt tot verstand en hart". De meeste schrijvers in zijn verzameling waren 'historici' en geen letterkundigen. Maar ook eerstgenoemden konden dikwijls boeiend en informatief over de provincie schrijven. Boom kondigde aan:

> "Ik zal zoo noodig inlichtingen vragen aan vader Picardt, dominé en doctor te Coevorden,[31] aan professor de Rhoer, wiens merkwaardige aanteekeningen over Drenthe in eene Asser

30. Boom 1869, 28. Voor E.R. Borgesius (1834-1910) zie *NNBW*, X, 92 en Romein 1861, 84. Voor H.R. de Holl (1800-1881): *NNBW*, VIII, 795, Romein 1861, 193 en De Bie/Loosjes 1931, 163. J. van Konijnenburg was van 1829-1859 directeur van de Maatschappij van Weldadigheid te Frederiksoord en publiceerde hierover. Voor J. Offerhaus Lz. (1831-1926) zie Romein 1861, 324. Dl. Goedhuis (1838-1901) redigeerde samen met Lesturgeon het tijdschrift *Wegwijzer ten Leven. Maandtijdschrift voor evangelisch christendom* (1868-1870). Voor J.J. Swiers (1801-1884) zie Romein 1861, 132 en 182.

31. Johan Picardt (1600-1670) wordt algemeen beschouwd als Drenthes eerste geschiedschrijver. Deze bekendheid dankt hij vooral aan zijn *Korte Beschryvinge Van eenige Vergetene en Verborgene ANTIQUITETEN Der Provintien en Landen Gelegen tusschen de Noord-Zee, de Yssel, Emse en Lippe. Waer by gevoeght zijn ANNALES DRENTHIAE, Dat zijn Eenige Aenteyckeninghen en Memorien, van sommige gedenckwaerdige Geschiedenissen, gepasseert in het Antiquiteet-rijcke Landschap Drenth, van de Geboorte Christi af, tot op desen tijdt. Mitsgaders een korte Beschrijvinge der Stadt, des Casteels, en der heerlickheyt Covorden. t'Samen vergadert, en aen 't licht gebracht, door Johan Picardt, Theologum, Pastorem Covordiensem primum, & Doctorem Medicum. Met koopere Platen verciert*. Het boek verscheen in 1660 te Amsterdam. Over Picardt zie Gerding 1997.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 24

bibliotheek zijn te vinden,[32] aan mr. Johannes Tonckens en mr. J. van Lier, schrijvers van den 'tegenwoordigen staat van Drenthe',[33] aan graaf van Hoogendorp [sic],[34] aan mr. Sijbrand Gratama,[35] N. Westendorp,[36] dr. Nassau, mr. J. Pan, Magnin, professor L.J.F. Janssen,[37] Ebinge Wubben [sic],[38] A.L. Lesturgeon, J. Moulin, D.H. van der Scheer, Reddingius,[39] A. Pareau,[40] T.A. Romein,[41] mr. L. Oldenhuis Gratama, J. de Wal, J. van der Veen Az., jhr. A.W. van Holthe tot Echten,[42] mr. C.L. Kniphorst[43] enz. Voorts zal ik bladeren in den Drentschen Volksalmanak, waarin Drentsche geschiedkundigen zooveel wetenswaardigs van de provincie hebben bijeengebragt en waar hij, die zich gaarne bekend maakt met de zeden en gewoonten van vroegere dagen te gast kan zijn. De verzamelaar van al wat er over Drenthe geschreven is zou, voor de plaatsing daarvan in zijne bibliotheek al vrij wat ruimte noodig hebben."[44]

Booms lijst kan nog aangevuld worden met de namen van de volgende schrijver-dominees: J.E. Feisser, J.B. Folkerus Heerspink, K. van Rinteln, A. de Koning en C. Boon.[45] Zij 'stonden' in Drentse gemeenten - de een wat langer dan de ander. Zij schreven

32. Jacobus de Rhoer (1722-1813) was hoogleraar in Groningen en doceerde tal van vakken. Hij schreef tussen 1774 en 1794 *Gesteldheid en geschiedenis van Drente*, die kan worden beschouwd als een van de eerste overzichtswerken van de Drentse geschiedenis. Deze studie zou als boek uitgegeven worden, maar door omstandigheden bleef het manuscript ongepubliceerd. (Zie voor het handschrift DA, Collectie Gratama, inv.nr. 233). Verder is van hem bewaard gebleven *Antiquitates patriae*, een verhandeling over de Germanen. Het is een collegedictaat, opgetekend door De Rhoers pupil Jan Rudolf van Eerde. Voor biografische feiten zie Van Deursen 1970.
33. *Tegenwoordige Staat van het Landschap Drenthe* is het 33ste deel van de serie *Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden*. Over het auteurschap heeft lang onduidelijkheid bestaan, maar thans wordt het volgende aangenomen: Toen men iemand zocht om de geschiedenis van Drenthe te schrijven, wendde men zich eerst tot Jo(h)annes van Lier (1726-1799). Deze was vanaf 1751 werkzaam als particulier secretaris van de drost Alexander Carel van Heiden. In 1758 werd hij benoemd tot ontvanger-generaal van de landschap Drenthe. Als zodanig faalde Van Lier, want hij bouwde een enorme schuld op, zodat hij in 1785 de wijk nam naar Kleef. Hij had een brede wetenschappelijke belangstelling. In 1760 verschenen van hem in druk *Oudheidkundige brieven* en in 1781 een *Verhandeling over de Drentsche slangen en adders*. Ook werkte hij aan een Drents dialectwoordenboek. Samen met zijn zoon François Abraham van Lier werkte hij aan de *Tegenwoordige Staat van het Landschap Drenthe*. Wat ieders aandeel geweest is, is niet bekend; verondersteld wordt dat Van Lier sr. deel twee alleen geschreven heeft. F.A. van Lier wilde aanvankelijk op het boek promoveren, maar liet het om niet geheel onbegrijpelijke redenen in 1784 bij het verdedigen van 52 stellingen die aan het boek ontleend waren. Na seniors vertrek wendde de teleurgestelde uitgever zich tot mr. J. Ton(c)kens (1750-1790) te Westervelde. Deze overleed vroegtijdig nadat hij alleen de *Inleiding* voltooid had. Intussen had de uitgever contact gezocht met J.H.P. van Lier (1759-1823), een andere zoon van de gevluchte ontvanger-generaal. Deze bezat het (proefschrift)manuscript van zijn broer, waaraan ook zijn vader meegewerkt had. Dit manuscript (twee delen) werd als compleet boekwerk in 1792 uitgegeven. Het eerste deel is door Van Lier jr. voorzien van enkele aanvullingen tot 1791. De *Tegenwoordige Staat van het Landschap Drenthe* bestaat uit drie delen in één band: genoemde *Inleiding* die in 1795 ook apart zou verschijnen en twee delen over de actuele situatie in 1792. De 'korte inhoud', in de verzamelband vóór de *Inleiding* geplaatst, heeft betrekking op deel I en deel II. De 'Bladwyzer der voornaamste Zaaken', die in 1795 met de *Inleiding* verscheen, heeft betrekking op de drie delen. (Zie DA, Collectie Gratama, inv.nr. 243.) Over J. Tonckens zie *NDVA* (1915), 110-124. Zie voor J. van Lier: R.D. Mulder 1942a, 33-64; R.D. Mulder 1950a, 61-68 en Ennik in: Bos/Foorthuis 1991, 110-115 .
34. De bekende politicus Gijsbert Karel van Hogendorp (1762-1824) maakte in 1819 een reis naar Drenthe. Aanleiding voor deze reis was zijn benoeming tot lid van de Commissie voor Toezigt van de Maatschappij

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 25

vooral stichtelijke werken met soms literaire titels. Literaire publicisten kunnen wij hen moeilijk noemen, zodat zij in deze studie niet besproken zullen worden.

Het adjectief 'romantisch' in verband met de Drentse literatuur behoeft een kanttekening.[46] Waar het de Nederlandstalige tak betreft, hebben vrij veel schrijvers zich

van Weldadigheid. In zijn rapport uit 1820 doet hij ook verslag van zijn reis. Het is getiteld *Aantekeningen op eene reis door de Veluwe, Overijssel en Drenthe, in den nazomer van 1819* en het is opgenomen in het vijfde deel van zijn *Bijdragen tot de huishouding van staat in het koningrijk der Nederlanden*. Vgl. ook Wattel 1968, 119-131.
Ook zijn zoon Dirk van Hogendorp maakte samen met zijn vriend, de schrijver Jacob van Lennep (1802-1868) een reis door Noord-Nederland. De jeugdige 'podagristen' bezochten Drenthe in de zomer van 1823. Hun reisverslag werd pas in 1942 in boekvorm gepubliceerd als *Nederland in den goeden ouden tijd zijnde het dagboek van hunne reis te voet, per trekschuit en per diligence van Jacob van Lennep en zijn vriend Dirk van Hogendorp door de Noord-Nederlandsche provintiën in den jare 1823*. Wel gewaagt Van Lennep in de inleiding van zijn historische roman *De Roos van Dekama* (over de slag bij Warns, 1345, waarin de Hollandse graaf Willem IV sneuvelde) van de reis door Friesland. Deze had hem het onderwerp van de roman - die in 1836 verscheen - opgeleverd. Hij beschrijft zichzelf in de derde persoon; de vrienden hebben gefingeerde namen.

35. Boom bedoelt hier wellicht de ijverige publicist Sibrand Gratama (1784-1858), zoon van Seerp Gratama en Aafje Talma. Hij zal in deze studie nog besproken worden.
36. Nicolaus Westendorp (1773-1836) was van beroep predikant. Hij werkte in Sebaldeburen en Losdorp; bovendien was hij schoolopziener in het vierde district van Groningen. Grote bekendheid kreeg hij als 'archeoloog'; hij behoorde tot de eerste wetenschappelijke beoefenaars van de archeologie in Nederland. In 1809 publiceerde hij zijn eerste oudheidkundige verhandelingen. In 1815 zond hij een antwoord in op de door de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen uitgeschreven prijsvraag: 'Welke volkeren hebben de zoogenoemde hunebedden gesticht? In welke tijden kan men onderstellen, dat zij deze oorden hebben bewoond?' Zijn *Verhandeling*, waarin hij ook uitvoerig aandacht aan Drenthe besteedde, werd met goud bekroond en verscheen in hetzelfde jaar in druk. Een tweede druk verscheen in 1822. (Zie DA, Collectie Gratama, inv.nr. 315.) Zoals in zijn tijd gebruikelijk, wees hij de Kelten als bouwers van de hunebedden aan. Daarna zou hij nog vele artikelen voor diverse tijdschriften schrijven. Zie voor biografische feiten ook *NNBW*, IV, 1445-1446.
37. Janssen was conservator van het Museum van Oudheden te Leiden. Hij publiceerde in 1848 het boek *Drenthsche oudheden* (Kemink en Zoon te Utrecht). Veel artikelen verschenen in de *DVA*. Zie over hem ook noot 827.
38. Waarschijnlijk bedoelt Boom hiermee Frederik Allard Ebbinge Wubben (1791-1874). Deze werkte als notaris te Staphorst en hield zich tevens bezig met de studie van zijn gewest. Verscheidene artikelen van hem veschenen in de *DVA*. Hij schreef in 1871 ook *De voormalige onafhankelijke Heerlijkheid Ruinen*. (Zie voor het handschrift DA, Lijst van handschriften, inv.nr. 83.) Voor biografische gegevens wordt verwezen naar *NNBW*, I, 1588.
39. Gerardus Benthem Reddingius (1774-1844) werd in oktober 1809 predikant te Assen, waar hij tot zijn dood zou blijven wonen en werken. Hij interesseerde zich voor diverse wetenschappen; hij was bijvoorbeeld lid van het eerste Oudheidkundig Genootschap in Drenthe. Hij was een van de felste opposanten van Hendrik de Cock en diens Afscheiding. Om het geloof op een verantwoorde manier te populariseren schreef hij diverse boeken - ook voor de jeugd. Een goed voorbeeld hiervan is *Pieter en Aagje* (1809).
Zie voor biografische schetsen: Romein 1861, 14-16; Kuipers 1987, 89-91 en Okken in: Bos/Foorthuis 1991, 11-14.
40. A.H. Pareau (1805-1859) volgde in 1845 Benthem Reddingius als predikant van de hervormde gemeente in Assen op. Hij publiceerde in 1849 de studie *De oude kerk te Assen, eene voormalige kloosterkerk, beschouwd in betrekking tot de plaatselijke gemeente en de hervorming in Drenthe, eene gedachtenis-rede, met aanteekeningen* (J.O. van Houten te Assen). Zie Romein 1861, 17-18.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 26

laten inspireren door binnen- en buitenlandse voorbeelden als Potgieter, Beets, Ten Kate, Byron, Heine en Lamartine. De toenemende hoeveelheid dialectteksten in de loop van de negentiende eeuw dient gezien te worden als een gevolg van de romantische tijdgeest. Maar van een typisch romantische levenshouding is in deze literaire producten weinig terug te vinden. In het begin spreekt uit de dialectliteratuur - veelal gepubliceerd in almanakken en feuilletons - een nuchtere, verlichte geest. De schrijvers ervan hebben een voorkeur voor het anekdotische en humoristische. Pas aan het eind van die eeuw wagen de auteurs zich aan gevoelsuiting, vooral nostalgie.

2. Het gedrukte woord in de negentiende eeuw: het creëren van een markt

Een gedachtewisseling in drie anonieme geschriften uit 1818 over de "Tegenwoordige Toestand" van Drenthe geeft enig inzicht in het literair-culturele klimaat in Drenthe aan het begin van de negentiende eeuw. In het eerste geschrift - *Beschouwing van den tegenwoordigen toestand van Drenthe [;in gemeenzame brieven]* (1818, Johannes van der Hey te Amsterdam), dat waarschijnlijk geschreven is door P.J. Ameshoff[47] - wordt opgemerkt:

> "Behalve een physiesch Collegie te Meppel, hetwelk 70 leden telt, waaronder 7 werkende, en alwaar voorlezingen gehouden en proefnemingen gedaan worden opzigtelijk de natuurkunde en natuurlijke historie, doch welker kring zich tot die gemeente bepaalt, vrage men in Drenthe naar geene geleerde of letterkundige genootschappen, maatschappijen of inrigtingen tot bevordering van kunsten of wetenschappen, ook naar geene geleerden of schoon-kunstenaars: niets van dit alles."

Tien bladzijden verder vervolgt de schrijver zijn betoog met:

> "Eene behoorlijke opvoeding kan men zijne kinderen alhier niet geven, daar het geheel aan gelegenheid ter bekoming van middelbaar onderwijs ontbreekt; men moet dezelve alzoo,

41. Publiceerde als emeritus-predikant in 1861 bij J. Oomkens en zoon te Groningen het standaardwerk *De Hervormde predikanten van Drenthe, sedert de Hervorming tot in 1861. Met Aanteekeningen.*
42. Anne Willem van Holthe tot Echten (1816-1900) ijverde voor de uitbreiding en verbetering van de Hoogeveensche Vaart. Na zijn functie als directeur van de Drentsche Kanaal Maatschappij (DKM) werd hij notaris en advocaat in Assen. Van Holthe tot Echten schreef diverse brochures, die alle betrekking hadden op de Drentse kanalen en in het bijzonder op de Hoogeveensche Vaart. Voor biografische schetsen zie Coert in: Bos/Foorthuis 1991, 67-71.
43. Was van beroep notaris en publiceerde regelmatig in de *DVA*.
44. Boom 1879.
45. Zie over hen Romein 1861, passim.
46. Vgl. ook Van der Kooi 1983, 125-132.
47. DA, Collectie Gratama, inv.nr. 244. Het omslag waarin de briefwisseling gebundeld is, bevat de handgeschreven mededeling: "(...) waarvan de schrijver gezegd wordt te zijn de heer P.J. Ameshoff van Amsterdam, een der hoofdpersonaadjen bij de oprigting der maatschappij van weldadigheid, die zijnen berigten zal hebben ontvangen van den heer Chabot, chef de bureau bij het provinciaal Gouvernement van Drenthe."

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 27

buiten de Provincie, besteden. Dit maakt het verblijf van fatsoenlijke lieden, hier te lande, zeer moeijelijk. Aan kunsten, wetenschappen, geleerdheid, al wat dezelve aankweeken, bevorderen, onderhouden kan; wat tot veredeling van geest en genietingen zou kunnen opleiden, en, over het algemeen, aan lectuur zelfs, valt hier niet te denken. Sedert nog geene twee jaren bestaat, in de geheele Provincie, en wel in de hoofdplaats, maar ééne enkele kleine drukpers, welke dan nog alleen door bureau-werk aan den gang kan blijven."[48]

Hierop werd gereageerd in *Brieven aan eenen vriend in Holland over de onlangs uitgegevene beschouwing van den tegenwoordigen toestand van Drenthe door eenen inwoner dier provincie* (1818, W. Zuidema te Groningen). Naar wordt aangenomen, is de auteur G. Benthem Reddingius.[49] Hij is van mening:

G. Benthem Reddingius

"Dat elders in groote steden plaats heeft, kan niet gezegd worden van die geheele Provincien, waar toe dezelve behooren, en groote steden zijn er in *Drenthe* niet. In deze Provincien zijn evenwel nog vele leesgezelschappen, ook op sommige dorpen; er zijn leesgezelschappen van allerlei aard, godsdienstige, wetenschappelijke, voor werken van smaak, Hollandsche, Hoogduitsche, Engelsche en Fransche. Ik zou dit alles met voorbeelden kunnen staven, maar het is te algemeen bekend om dat te doen. Het ontbreekt zelfs niet aan plaatsen, waar onderscheidene leesgezelschappen van verschillenden aard zijn."[50]

Het was wellicht Chabot, chef de bureau bij het Provinciaal Gouvernement van Drenthe, die zijn provinciegenoot Benthem Reddingius afviel in het traktaat *Antwoord op de brieven aan eenen vriend in Holland, over de onlangs uitgegevene beschouwing van den tegenwoordigen toestand van Drenthe* (1818, Johannes van der Hey te Amsterdam).[51] Hij schreef:

"Onder ons gezegd, al wat ge daar opsnijdt van leesgezelschappen van allerlei aard, godsdienstige, wetenschappelijke, voor werken van smaak, (wat zijn bij u werken van smaak?) Hollandsche, Hoogduitsche, Engelsche en Fransche, (waarom ook geene Italiaansche?) was alleen *charletanerie*. Dat er lieden zijn, die godsdienstige, wetenschappelijke, *genialische*, Hollandsche, Hoogduitsche, Engelsche en Fransche werken kunnen lezen en ook werkelijk lezen, en in gezelschap lezen, laat zich zeer wel hooren: elk weet toch, dat er fatsoenlijke lieden in Drenthe wonen, zoo wel als elders; maar gij hebt de blijkbare meening van den schrijver verdraaid voorgesteld: over het algemeen wordt er in Drenthe *niet* gelezen,

48. Ameshoff 1818, 71, 81.
49. DA, Collectie Gratama, inv.nr. 244. De band bevat de handgeschreven mededeling: "(...) geschreven zoo men gist, door Ds Reddingius, pred. te Assen."
50. Benthem Reddingius 1818, 27-28.
51. DA, Collectie Gratama, inv.nr. 244, aldus het handgeschreven voorwoord in de band.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 28

> zelfs geene volksboekjes, en hoe zou dit ook kunnen, daar er sedert onlangs eerst een boekwinkel is? men weet toch, dat de gelegenheid het voorname lokäas is, om de menschen aan het lezen te helpen. Och! dat alle landlieden daartoe gelegenheid vonden! mits dat zij maar niet lazen, hetgeen bij u *werken van smaak* zullen heeten. Neen, mijnheer! de Drenthenaren behoeven naar geene andere provincie, om iets te laten drukken; zij kunnen dat gemakkelijk in hun eigen land laten doen, op eene pers, die nog maar sedert een paar jaren, en wel tengevolge der verdienstelijke bemoeijing van uwen Gouverneur, in Assen gevestigd is."[52]

Bijna zestig jaar later waren de omstandigheden radicaal veranderd. In het *Weekblad van en voor Oostermoer en Zuidenveld* werd in 1874 geconstateerd:

> "Klaagt vader Picardt, de luimige Drentsche kroniekschrijver, in zijn tijd er over, dat hij zijne eschriften niet in 't [de] landschap gedrukt kon krijgen, thans is dat anders en heeft Drente acht drukkerijen, welk getal nog staat vermeerderd te worden. Zelfs een gehucht Exloo, gemeente Odoorn, heeft een drukkerij, waarop een Weekblad het licht ziet. (...) 't Aantal boekverkoopers in Drente is mede zeer toegenomen en het debiet van boeken en vlugschriften zou gewis nog toenemen, als in de aanzienlijke dorpen b.v. Zuidlaren, Borger, Dalen enz. boekwinkels werden geopend."[53]

Uit het voorgaande blijkt dat de boekdrukkunst in Drenthe laat op gang gekomen is. Tot in het begin van de achttiende eeuw was het Landschapsbestuur voor boeken, druk- en bindwerk en schrijfbehoeften aangewezen op de stad Groningen en op Steenwijk. Daar kwam tijdelijk verandering in toen in 1714 de Amsterdamse boekbinder Jan Lensin(c)k (waarschijnlijk geboren in Deventer), die zich voor 1695 in Meppel had gevestigd, hier een drukkerij inrichtte en als Landschapsdrukker en leverancier van schrijfbenodigdheden ging fungeren.[54] Het oudste drukwerk dat hij leverde - voorzover bekend - is een door Ridderschap en Eigenerfden uitgevaardigd plakkaat van 20 maart 1714, inhoudende een verbod op de invoer van koeien- en paardenmest. Nog minstens twee generaties Van Buren Lensin(c)k zouden zijn werk voortzetten. De firma bleef bestaan tot ongeveer 1812, maar het vermoeden bestaat dat de drukkerij reeds omstreeks 1780 gesloten werd.[55]

Na de dood van Jan Lensink in 1748 werd Gerret van Erpers tijdelijk Drenthes vaste leverancier van druk- en bindwerk en schrijfbehoeften.[56] Van Erpers kwam uit Amsterdam en had zich in 1740 in Meppel als drukker en boekverkoper gevestigd. Na zijn overlijden in 1751 gingen de opdrachten van het landschapsbestuur naar Jan van Buren Lensink, de zoon van Jan Lensink.[57]

---

52. Chabot 1818, 35-36. Ook Claas van Gorcum mengde zich in de discussie. Zie hiervoor Hagedoorn 2000, 43.
53. *WOZ* 4.7.1874.
54. Prakke in: *Het Boek* (1940-1942), 265-270. Vgl. ook Kuik 1979.
55. Kuik 1979, 49.
56. Kuik 1980b, 8-13.
57. Kuik 1981a, 28-29.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 29

Omstreeks die tijd begonnen in Meppel ook Hermannus Voogd(t) en zijn zoon Gerrit een drukkerij annex boekhandel.[58] Hermannus Voogd verzorgde enige jaren het - vanaf 1751 - bij de *Drentsche almanak* ingebonden *Naam-register van de Heeren Leden der Regeringe met hunne bediendens en verdere Amptenaren der Landschap Drenthe, met de daar onder resorterende Heerlykheden; als mede der Heeren Predikanten*.

Het lijkt erop dat de Lensinks zich, wat het drukwerk betreft, hebben beperkt tot de opdrachten van het Landschapsbestuur en tot de Drentsche Almanakken. Deze werden onder verschillende titels door de Lensinks van 1718(?) tot en met 1812 uitgegeven, wat impliceert dat zij vanaf ± 1780 het drukwerk uitbesteedden (zie boven).[59]

Ook waren er in de achttiende eeuw boekverkopers die geen eigen drukkerij hadden. In Meppel was het Albert Hammer, die later als boekbinder nog enige jaren in Hoogeveen doorbracht.[60]

Voorts was de schoolmeester Poulus Vijfeeken (ook geschreven als Paul Vyff Eeken) als boekverkoper in Meppel gevestigd. De zaak is blijven bestaan tot 1857, toen zijn zoon Abraham overleed. In 1829 kreeg Meppel er nog twee boekhandels bij. A.A. Ditt dreef de zaak van de weduwe M.B. de Vries; H. Meyer jr. verkocht onder meer schrijfbenodigdheden aan het gemeentebestuur van Meppel.[61]

In Coevorden werkte Jacobus van der Scheer (1764-1824) enige tijd als boekverkoper en uitgever.[62] Hij gaf al in 1791 de *Koevorder Almanak* uit, die tot 1916 zou verschijnen.[63] In het begin van de negentiende eeuw echter waren alle drukkers uit Drenthe verdwenen, althans niet meer als zodanig actief.

De besturen van (achtereenvolgens) landschap, departement en provincie moesten het enige tijd - tot 1816 - zonder Drentse drukker stellen.[64]

De opleving van de Drentse boekdrukkunst in het begin van de negentiende eeuw is nauw gerelateerd aan het ontstaan en de ontwikkeling van het fenomeen krant.

Op 1 april 1823 verscheen in Assen het eerste nummer van het *Nieuws- en Advertentie-Blad voor de Provincie Drenthe* (*NAPD*). [65] Hoofdredacteur van deze krant, die tweemaal per week verscheen, was mr. Sibrand Gratama. Drenthe liep hiermee aanzienlijk achter op de provincie Groningen, die op dat moment - al sinds 1743 - de *Groninger Courant* had. Bekend is, dat al in 1797 door Leonard Bolt, boekdrukker te Groningen, een verzoek werd gericht aan het Drents bestuur om “een Drentsche Courant met het wapen van Drenthe voorzien te mogen drukken”. Bolt drukte toen de *Ommelander Courant*, die voor de hele provincie Groningen bedoeld was en min-

58. Prakke 1942b, 7. Zie ook: Prakke 1942a, 69-72. Vgl. ook Kuik 1981a, 27-35 en 1981b, 23-31.
59. Kuik 1979, 45-46.
60. Kuik 1980a, 6-12 en 1981c, 12-14. Vgl. ook Kuik 1984, 3.
61. Kuik 1981b, 23-31.
62. Zie Kuik 1984.
63. Zie Prakke 1941c, 74; 1941d, 82 en 1941e, 90-91.
Het DA bewaart twee exemplaren (1820 en 1880).
64. Vgl. ook Dongelmans 1988, 88-89, 92, 144, 163 en 188.
65. Van Dockum 1942. Vgl. ook Tammeling 1988, 45-50. In het eerste jaar telde de krant 159 abonnees; in 1834 waren er nog maar 80. Zie Hagedoorn 2000, 40-42.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 30

der exclusief voor de stad. Het verzoek werd afgewezen, want men wilde dit slechts toestaan aan een drukker die woonachtig zou zijn in de Olde Landschap. Voor het late verschijnen van het *NAPD* gaf Gratama als verklaring:

> "Het is eene algemeen erkende waarheid dat de provincie Drenthe, in vroeger tijden meer inwendig gelukkig, dan vermogend en beschaafd, sedert de laatste helft der vorige eeuw, onder een werkzamer bestuur, en door de zorg aan hare belangen besteed, uit den achterlijken staat, waarin zij zich bevond, is begonnen op te komen, en dat dit gewest, vooral in de laatste jaren, de hoogere bestemming, voor welke het vatbaar schijnt, aanmerkelijk is genaderd."[66]

Intussen had het provinciaal bestuur het wel wenselijk gevonden dat zich in Drenthe weer een drukker vestigde. In 1816 verscheen in de *Staatscourant* een oproep van de gouverneur, mr. Petrus Hofstede:

> "De Gouverneur van de provincie Drenthe verlangt een kundig en geschikt persoon, genegen, om zich, op zeer aanneemlijke voorwaarden, in de stad Assen, als provinciale drukker, te etablisseren, en die het vermogen bezit, zich zelve eene drukpers, met hetgeen verder tot eene drukkerij behoort, te kunnen aanschaffen. Die gading maakt, moet zich, in persoon en van de noodige bescheiden voorzien, ten spoedigsten bij hem vervoegen",

luidde de tekst van de advertentie.[67]

Drenthe was in die tijd, net als ruim een eeuw daarvoor, aangewezen op drukkers in Groningen of in Steenwijk.[68] Of de oprichting van een krant het eerste oogmerk van de gouverneur was, staat nog te bezien: het *NAPD* verscheen immers pas zeven jaar later. Maar de nieuwe provincie moest wel in toenemende mate via drukwerk communiceren. Behalve provinciale verordeningen - de aloude plakkaten en ordonnantiën - verstuurde het provinciehuis inmiddels ook aanwijzingen en circulaires aan de gemeenten, al dan niet in opdracht van de koning. Hofstedes oproep had resultaat, want in 1816 werd de in Sneek woonachtige Claas van Gorcum (1771-1843) in Assen officieel tot 'Provinciale Drukker' aangesteld; hij was het die het *NAPD* zou gaan drukken.[69] Dat Van Gorcum zijn bedrijf verplaatste van Sneek - de tweede stad van Friesland - naar het toen nog maar 1175 inwoners tellende Assen lijkt een waagstuk. Maar hij vertrouwde erop, dat het nieuwe staatsbestel ook mogelijkheden zou bieden voor de economische ontwikkeling van Drenthe. In 1809 was Assen stad geworden en in 1815 had Drenthe definitief de status van provincie in het Koninkrijk der Nederlanden gekregen. Tijdens de Republiek had Drenthe wel als 'Landschap' zichzelf bestuurd maar was het niet in de Staten-Generaal vertegenwoordigd.

66. 'Berigt nopens een uittegeven Nieuws- en Advertentie-Blad voor de provincie Drenthe', 28 januari 1823. Zie hiervoor Van Dockum 1942, 5-6.
67. *Staatscourant* 20.9.1816.
68. Ameshoff 1818 en de bedrijfsstatistiek uit 1816 in: Hartogh Heijs van Zouteveen 1864. Zie ook Dongelmans 1988.
69. Prakke 1928, 58-65 en 1942b. Vgl. ook Hagedoorn 1996, 2-6 en Hagedoorn 2000, 31-38.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 31

Twee jaar later bleek dat niet iedereen ingenomen was met de komst van Van Gorcum naar Assen. De plaatselijke predikant Gerardus Benthem Reddingius schreef: "De Drenthenaren houden niet van schitteren, en, willen zij iets laten drukken, zij kunnen dat gemakkelijk in de nabij gelegene Provinciën laten doen."[70] Evenals zijn voorgangers in Drenthe was Van Gorcum niet alleen boekdrukker, maar ook boekverkoper. Van zijn boekverkoperswerkzaamheden getuigen na 1823 de vele advertenties waarin hij pas verschenen boeken aankondigde.

In Assen woonde in die tijd nog een andere boekverkoper. Deze concurrent was meester Schenkel, die zijn leerlingen de leermiddelen leverde en iedereen die het wenste van schrijfbehoeften en boeken voorzag.[71] Schenkel had als voorganger M.J. Sickens gehad. Dat blijkt uit het titelblad van de *Ordonnantie op het heffen van den hondersten penning voor het landschap Drenthe* (1796), waarop diens adres vermeld wordt als plaats waar de ordonnantie "mede te bekomen" was.[72] In 1838 vestigde zich in Assen nóg een boekhandelaar in de persoon van T.J. van Tricht.[73]

Ook op een andere wijze deed Van Gorcum aan leesbevordering: reeds voor 1823 stichtte hij in Assen de eerste publieke leesbibliotheek.[74] In een aantal nummers van de *Drenthsche Provinciale Regerings- Kantoor- en Schrijf-Almanak*, die bij Van Gorcum gedrukt werden, adverteerde de drukker hiervoor: "Zijnde hij tevens voorzien van eene publieke Lees Bibliotheek".[75] In 1839 volgde de samenstelling van een Lees-Cirkel,[76] een soort van leesportefeuille "bestaande uit de meest geacht wordende Maandwerken, enz., indien namelijk, de inteekening daartoe de te maken kosten eenigszins kan goedmaken", aldus de advertentie in de *Drentsche Courant*.[77]

Ofschoon het *NAPD* aanvankelijk slechts tweemaal per week verscheen, werd het door de uitgever toch als 'dagblad' betiteld. Deze benaming was in die tijd niet ongebruikelijk; want al brachten de uitgevers het nieuws nog niet dagelijks, zij hadden wel de pretentie het dagelijks te volgen en het drie à vier dagen later te vermelden. Pas na 1869 gingen de kranten in Drenthe op alle werkdagen verschijnen.

Er wordt wel beweerd, dat het *NAPD* in opzet een overheidsorgaan was: de provincie benoemde de redacteur en gaf aan de provinciale drukker Van Gorcum de opdracht voor het technisch gedeelte van de productie, redacteur en drukker werden voorzien van een instructie van het provinciebestuur en in geval van een financieel tekort zou de provincie bijspringen.[78]

---

70. Van Dockum 1942, 9.
71. Kijmmell/Zijlstra 1907, 62.
72. DA, Collectie Gratama, inv.nr. 604. Vgl. ook Prakke 1942b, 8.
73. A.B. Schilperoort-van Meerten merkte in *Het Noorden van ons vaderland; of Vlugtige schetsen en aangename herinnering van een Reistogtje over Utrecht, door Vriesland, Groningen, Drenthe en Overijssel* (Assen 1840, 199) hierover het volgende op: "Niet weinig was ik verwonderd, in eene zoo betrekkelijk kleine plaats als Assen, drie boekverkoopers te vinden, en onder deze eene of twee drukkerijen: of men hieruit gunstig mag besluiten voor den smaak voor letterkunde?"
74. Prakke 1942b, 19. Ook boekhandelaar H. Meffert te Assen had een leesbibliotheek. Zie Hagedoorn 2000, 49.
75. Gebaseerd op de jaargangen 1824 en 1825 van deze almanak. Aanwezig in DA, Archief Mensinge, inv.nr. 672.
76. Prakke 1942b, 19.
77. *DC* 28.6.1839.
78. Prakke 1928, 59; 1942b, 11 en 1955a, 90, Tammeling (1988, 47) heeft hierover zijn twijfels.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 32

Voor de ontwikkeling van Assen als zetel van het provinciaal bestuur en voor de ontwikkeling van Drenthe in het algemeen, was het blad belangrijk. Gratama had het redacteurschap op zich genomen omdat hij zich voor de inwoners van de provincie nuttig wilde maken:

> "(...) overtuigd dat een Drentsch dagblad, vooral wanneer hetzelve een doelmatig mengelwerk bevat, en met zorg bewerkt wordt, behalve de reeds genoemde voordeelen, eene weldadige strekking hebben moet, tot beschaving der zeden, tot vermeerdering en uitbreiding van belangrijke kundigheden, en dus tot bevordering van ware en algemeene volksverlichting."[79]

De krant werd in de eerste decennia van haar bestaan voor het provinciebestuur en de daartoe behorende Asser Heren hét orgaan om de inwoners van hun maatregelen en denkbeelden op de hoogte te brengen. De oplage bleef lange tijd klein: in 1823 waren er 159 abonnees. Aanvankelijk kreeg het blad dan ook financiële steun van de overheid. Het oplagecijfer zegt echter niet alles, want het was niet ongebruikelijk dat het exemplaar van één abonnee de ronde deed door een hele buurtschap, dan wel intensief gelezen werd in de herberg. Dikwijls werd de krant - en daardoor uiteraard ook het nieuws - laat gelezen. Van Schaick beschreef dit verschijnsel in zijn *Tafereelen uit het Drentsch dorpsleven*. Wanneer hij de inrichting van een eenvoudige boerenwoning beschrijft, merkt hij op:

> "In de eene vensterbank ligt de kleine huisbijbel met een platten koperen haak, een Steenwijker almanak van dat jaar en een Drentsche courant van veertien dagen herwaarts; want onze Albert houdt nog al van wat nieuws, al komt het een halve maand achteraan."[80]

En een ander fragment gaat over het voorlezen van de krant voor het gezin en het personeel:

> "Lammert dampte als of het een weddingschap was, en Klaas las de provinciale krant. Zij was wel een dag of tien oud, maar daar hij geen staatkundige tinnegieter of effecten-speculant was, kwam 't er bij hem zoo juist niet op aan. 't Was toch in zoo verre nieuws voor hem, daar hij er tot heden niets van gehoord en niets van gelezen had. (...) Daarop ging Klaas aan 't voorlezen."[81]

Het *NAPD* verscheen vanaf 3 januari 1826 onder de naam *Drentsche Courant*. De omvang bleef nog lang beperkt tot vier pagina's kwarto, waardoor de Drie Podagristen haar " 't Nederigste Blaadje van Nederland" noemden. Ook spraken zij wel spottend - met een toespeling op het Franse regeringsorgaan *Le Moniteur* - over "de Drenthsche Moniteur".[82]

79. 'Berigt nopens een uittegeven Nieuws- Advertentieblad voor de Provincie Drenthe', 28 januari 1823.
80. *Tafereelen*, deel I, tweede druk, 1858, 30-31.
81. *Tafereelen*, deel II, eerste druk, 1848, 167.
82. *Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst*, Deel I, 206.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 33

In de *Drentsche Courant* van 1 december 1843 reageerde Gratama op de uitlatingen van de Podagristen.

> "Wij zijn den Podagristen onzen dank schuldig niet alleen voor 't onderhoudend je ne sais quoi, dat zij ons geschonken, maar ook voor de bladzijden, die zij aan de *Drentsche Ct* gewijd hebben",

begon Gratama zijn commentaar. En hij besloot zijn tirade met:

> "En wanneer dan, naar de voorspelling der Podagristen, in de 20e of 22e eeuw nog podagra bestaat en nog Podagristen Drenthe doorreizen, dan zal dit nederigste der blaadjes welligt *een blad* geworden zijn."[83]

Twee van hen, Boom en Lesturgeon laten in *Een Drenthsch gemeente-assessor* de hoofdpersoon - die wij wethouder zouden noemen - een brief schrijven aan zijn huishoudster Anna, waarin hij de krant vergelijkt met wat hij op dat gebied gezien heeft in Amsterdam:

> "Nijsies hewwe ook te hoop innen harbarge west bij meneer Allebrandi in de Kalverstroate. Doar leê wal 'n heuiwaag vol kranten, in alle toalen van 't oardriek, Franse, Lantiense, Duutse en meer andere. Oes tiezig provinsioal snippertien drohde er onder te stikken. Jan zog hom op en hi zag er krek oet as bij oes. Hi hueft zich ook neet te schoamen, al ist 'n lutke dink."[84]

Claas van Gorcum werd in 1840 opgevolgd door zijn zoon en zijn schoonzoon. In 1851 doopten zij de krant om tot *Provinciale Drentsche en Asser Courant* en deden haar een jaar later van de hand. De nieuwe eigenaar, advocaat en procureur mr. J.A. Willinge Gratama (1819-1886), begon een eigen drukkerij en werd redacteur van de krant. Per 25 mei 1852 kwam de *PDAC* uit op groter formaat, zij zou voortaan drie keer per week verschijnen voor hetzelfde abonnementsgeld en voorts zouden ambtelijke mededelingen gratis opgenomen worden. Merkwaardig is, dat Van Gorcum een dag later de *Nieuwe Drentsche Courant* (*NDC*) begon uit te geven; deze zou tweemaal per week verschijnen. In de daarop volgende concurrentieslag bracht Gratama al spoedig het *Zondagsblad* op de markt. Bijna twee jaar later - op 29 maart 1854 - streek de *NDC* de vlag: de heren hadden een compromis bereikt.[85]

Het werd al spoedig merkbaar dat de *PDAC* sterker uit de strijd te voorschijn was gekomen. Behalve de Gratama's, die duidelijk een stempel op het blad drukten, droeg ook de journalist Harm Boom in belangrijke mate bij tot de populariteit van de krant. Aanvankelijk schreef hij - wonende in Den Haag - politieke hoofdartikelen voor de *PDAC*; in 1860 werd hij benoemd tot mederedacteur. Dat hij in de levensvatbaarheid van de *PDAC* geloofde, blijkt uit een brief die hij in 1856 aan de Gebroeders Diederichs,

---

83. *DC* 1.12.1843. Ook geciteerd in Van Dockum 1942, 14-15.
84. *Een Drenthsch Gemeente-Assessor*, Deel I, 129.
85. Vgl. ook Kijmmell/Zijlstra 1907, 84. Hagedoorn 2000, 57 vermeldt dat de uitgave van de *NDC* met ingang van 1 april 1855 werd gestaakt.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 34

boekhandelaars te Amsterdam, schreef en daarin opmerkte: "De Drentsche Courant heeft bij de bevolking groote ik...haast te zeggen, onbeperkte [sic] crediet, en wat zij aanprijst wordt zonder voorbehoud geloofd."[86] In een andere brief aan de Gebroeders Diederichs weidde hij ook uit over de krant en zijn invloed als redacteur:

> "Toen ik in 1853, uit Amsterdam, het overzicht van de belangrijkste gebeurtenissen in de Drentsche Courant begon te schrijven, had die Courant ongeveer 300 abonnees - nu tellen wij er ongeveer 1100 en er is geen boerenwoning in de Provincie waar zij niet komt. Verenigd in groepen van 8, 6, 5, 4 lezers gaat zij van huis tot huis en steeds wordt het getal lezers groter, naar mate de Provincie zich ontwikkelt. Ook de naburige plaatsen, in Groningen, Friesland en Overijssel, de grens-dorpen, hebben de Drentsche Courant. Zó zelfs dat een gedeelte in Friesland, Ooststellingwerf en een gedeelte van Weststellingwerf advertentiën in de Drentsche Courant plaatsen en tijdens de verhuringen niet verzuimen de advertentiën van candidaturen toe te zenden. Op vele plaatsen is zo de Leeuwarder Courant door de Drentsche verdrongen, en dit is zeer opmerkelijk bij de echte Provinciale Friezen. Maar niet alleen dat ik op die wijze grote invloed op de denkwijze der bevolking uitoefen, in zoverre die Drenthe bewoont, ook mijn relaties tot de dagbladpers in de Noordelijke Provinciën zouden mij, geloof ik, niet ongeschikt doen zijn om in weinig tijds, op verhelderende wijze, de Brochure[87] en 't geen zij bevat tot een onderwerp der gesprekken te maken, vooral in de locale bladen en blaadjes, die huislectuur van de landman zijn."[88]

Op woensdag 6 juli 1853 verscheen in deze krant voor het eerst een feuilleton, getiteld *De Moeder van de Keizerin der Franschen*. Ook verhalen van Drentse auteurs werden geplaatst, maar men bleef toch vooral uit het Engels, Duits of Frans vertaalde feuilletons opnemen. Doordat vertalingen nog niet onder het auteursrecht vielen, leverde dit geen problemen op. De eerste feuilletons voor de *PDAC* werden vertaald door mevrouw J.J. Willinge Gratama. Na de dood van Willinge Gratama - in 1886 - werd het bedrijf voortgezet door zijn zoons A.W. en M.H. Gratama, die er een familievennootschap van maakten. Dat zou het blijven tot september 1902, toen M.H. Gratama na jarenlange onenigheid met zijn broer en medefirmant alle aandelen kocht. Daardoor werd hij de enige directeur van het bedrijf, dat in 1903 - refererend aan het nieuwe gebouw in de Torenlaan - officieel 'Drukkerij Torenlaan N.V. Provinciale Drentsche en Asser Courant' ging heten.
Het lijkt erop, dat de monopoliepositie van de *PDAC* in Drenthe afnam na de afschaffing van het dagbladzegel in 1869. Daarna gingen er meer kranten verschijnen.

Op 1 november 1869 bracht Willem van Gorcum, de zoon van Claas van Gorcum, het eerste nummer uit van een *Advertentieblad voor de provincie Drenthe, en voor de gemeente Assen*. Aanvankelijk verscheen het eenmaal per week, vanaf 1872 tweemaal.

86. UVA, brief van november 1856 aan de Gebr. Diederichs, Cj.2.
87. De Gebroeders Diederichs verzochten uitgeverij 'De erven van der Scheer' in Assen om een offerte voor de verspreiding van een *brochure* onder alle personen in Drenthe die stemgerechtigd waren voor de Tweede-Kamerverkiezingen. De erven Van der Scheer raadpleegden hun achterneef Harm Boom. Deze dacht er zelf iets aan te kunnen verdienen; vandaar zijn brief aan de Gebroeders Diederichs.
88. UVA, ongedateerde brief aan de Gebr. Diederichs, 3G2.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 35

In hetzelfde jaar werd de naam veranderd in *Drentsch Nieuwsblad*. Voor een advertentieblad - wat het toch in hoofdzaak bleef - was de prijs van een abonnement te hoog en daardoor kreeg het blad niet genoeg lezers, zodat de uitgave gestaakt moest worden.[89]

In Assen verscheen vanaf 3 april 1894 ook nog het advertentieblad de *Drentsche Nieuwsbode*. Dat werd uitgegeven bij M. Boer & Co.

In 1874 ging de drukker Petrus de Roo te Exloo, samen met zijn zwager Geert Eerelman, het *Weekblad van en voor Oostermoer en Zuidenveld* uitgeven. De Hoogevener Jan van der Veen Az., die in de krant een eigen rubriek had, getiteld *Uit en over Drenthe*, schreef in aflevering drie over het blad:

> "Het kleine zoo vriendelijk gelegen buurtschap Exloo heeft zijn eigen nieuwsorgaan, en 't is niet het minste onder hare Drentsche zusters, in tegendeel wat het uitwendig schoon betreft, kan niet een der zusters met haar concurreren. 't Ziet er regt appetijtelijk uit, vorm en letter laten niets te wenschen over. Ook zijn inhoud getuigt van degelijkheid en vooruitgang. 't Kan voor den geschiedvorscher en den oudheidkundige een begeerlijk en gewenscht blaadje worden, waarin zij de som hunner navorschingen en ontdekkingen - ook op 't gebied van het Drentsche taaleigen - met vrucht zullen kunnen nederleggen."

Met dit "Drentsche taaleigen" bedoelde Van der Veen ongetwijfeld de dialectlijstjes die A.L. Lesturgeon en A. Steenbergen in het blad publiceerden.[90]

Zij waren echter niet de enigen op dit gebied. Een zekere J. te Nieuw-Buinen publiceerde 'Bijdragen tot het woordenboek, meest Oostermoersch'.[91] Ook de feuilletonist H. Tillema schreef voor het blad, dat al met al dus een sterke bezetting had: de genoemde auteurs waren in hun tijd in Drenthe bekend en populair. Verondersteld wordt dat Lesturgeon zijn collega-schrijvers bij het blad heeft gehaald.[92]

Het weekblad verscheen op zaterdag en bracht niet alleen regionaal nieuws, maar ook nationale en internationale nieuwsberichten. Meester Hamminga uit Odoorn verzamelde het buitenlandse nieuws. Berichten van de burgerlijke stand, kerk- en schoolnieuws en handelsberichten stonden eveneens in de krant. Na februari 1875 werd de naam gewijzigd in *Drentsche Courant. Algemeen Nieuws- en Advertentieblad.* Ook de frequentie veranderde: behalve 's zaterdags verscheen de krant in het vervolg

89. Tammeling 1988, 70.
90. In het bijvoegsel van het *WOZ* van 12 december 1874 (jrg. 1, nr. 50) verscheen de rubriek *Drentsche woorden en spreekwijzen*. Daarin werd verwezen naar een eerdere lijst in nr. 45, die echter niet te achterhalen is. Vervolgafleveringen werden gepubliceerd in het blad van 6 februari 1875 (jrg. 2, nr. 6) en in de opvolger daarvan: de *Drentsche Courant* van 7 april 1875 (jrg. 2, nr. 18). Steenbergen publiceerde in de krant een lijst, getiteld *Bijdragen tot een woordenboek van het Drentsch taaleigen, meestal ontleend aan 't Hoogeveensche dialect* op 13 februari 1875 (jrg. 2, nr. 7) en 24 maart 1875 (jrg. 2, nr. 14). Helaas zijn niet alle nummers van de krant bewaard gebleven: daardoor valt niet meer na te gaan hoeveel lijsten gepubliceerd zijn. Enkele exemplaren zijn aanwezig in het DA (zie noot 437), Collectie Gratama en bij de SNDHC.
91. *DC* 27.3.1875.
92. C. van Dijk 1995, 111.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 36

ook 's woensdags. De Parijse journalist Henry Havard (1838-1921) - die in een reisboek ook over Drenthe schreef - bracht een bezoek aan de boerenwoning annex drukkerij van De Roo.[93] Daarover merkte hij op:

"Dit gehucht van ongeveer honderd huizen, slechts door een zwakken band met het overige deel van de wereld verbonden en dat ter naauwernood driehonderd inwoners telt, bezit namelijk een drukker en eene drukkerij, een dagbladschrijver en een dagblad. En het mag inderdaad een zeer aardig nieuwsblad genoemd worden die *Drentsche courant*, met nette letter op fraai papier gedrukt, dat zijne kolommen openstelt voor hoofdartikels en voor het plaatselijk nieuws, terwijl het zijne vierde bladzijde wijdt aan advertentiën. Dikwijls wordt dit dagblad door de groote bladen van Amsterdam aangehaald en ik zou er om willen wedden, dat meer dan eene dagbladredactie van de hoofdstad, ter naauwernood iets weet van het plaatsje waar dit lieve nieuwsblad gedrukt wordt."[94]

In 1876 verhuisde De Roo met de krant naar Assen en werd de naam opnieuw gewijzigd. Het blad zou voortaan *Nieuwe Provinciale Drenthsche en Asser Courant* (*NPDAC)* heten. Ook eerdergenoemde A.L. Lesturgeon werkte een aantal jaren als redacteur voor deze krant. In 1877 associeerde De Roo zich met H.G.J. Meijer.

Toen hij nog in Exloo woonde, had De Roo de populaire novelle *Harm en zien breur Luuks* van Jans Pol uitgegeven. De drukkerij-uitgeverij Meijer & De Roo op haar beurt kwam ook met een aantal goed verzorgde boekpublicaties, zoals: *Asser despoten* (1877) van A.L. Lesturgeon, *De scheiding der marke van Zuidvelde* (1878), *Het werk van verloren oogenblikken* (1879) door Drentinus, *De dansmeester. Verzameling van 134 verschillende danstoeren* (1881) door Eduard Ernst en *Eenige dichtregelen door een Drentenaar* (1881). De *NPDAC* verscheen tot 1884 driemaal per week, daarna dagelijks. In dat jaar werd Henri Born de nieuwe uitgever en de redactie werd toevertrouwd aan Harm Boom. Deze was wegens een conflict met Willinge Gratama bij de *PDAC* vertrokken. Na Booms dood in 1885 werd dr. H. Hartogh Heijs van Zouteveen als hoofdredacteur aangetrokken door Born. Laatstgenoemde werd directeur en Hartogh Heijs van Zouteveen financierde en redigeerde de krant, die weer terugging naar een frequentie van driemaal per week, met een oplage van

93. Prakke 1941a, 73. Vgl. ook Mensingh 1995, 20-25.

94. "Ce hameau de cent feux, perdu au milieu des bruyères, à peine relié au reste du monde et qui compte au plus trois cents habitants, possède en effet un imprimeur et une imprimerie, un journaliste et un journal. Et c'est une très-jolie gazette que la *Drentsche courant*, imprimée sur beau papier, avec de jolis caractères, ouvrant ses colonnes à des articles de fond et aux nouvelles locales, et consacrant sa quatrième page aux annonces. Souvent elle est citée par les grandes feuilles d'Amsterdam, et je gage que plus d'une de celles-ci ne se doute guère du lieu où s'imprime cette gracieuse publication." in: Henry Havard, *La Hollande pittoresque. Les frontières menacées. Voyage dans les provinces de Frise, Groningue, Drenthe, Overyssel, Gueldre et Limbourg.* Parijs 1876, 200. Een vertaling van de hand van S.M. Campbell verscheen als *De bedreigde grenzen. Een togt door de provinciën Friesland, Groningen, Drenthe, Overijssel, Gelderland en Limburg.* Haarlem z.j.. Het vertaalde citaat in de tekst is in dit laatste boek te vinden op p. 192-193. Vgl. ook Mensingh 1995, 20-25.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 37

3500.[95] Nadat de kapitaalkrachtige Hartogh Heijs van Zouteveen - hij was effectenhandelaar - in 1891 was overleden, rekte de krant haar bestaan nog tot 1894.

In verscheidene provinciale centra begonnen ook kranten te verschijnen, die aanvankelijk alleen een functie als lokaal-aanvullende nieuwsvoorziening en advertentiemedium hadden, maar zich op den duur ontwikkelden tot vervangers van de *PDAC*. In Meppel viel na de ondergang van de Lensink-dynastie nog maar weinig activiteit te bespeuren op het gebied van de boekdrukkunst. In november 1837 vestigde de Groninger Sijger Jans Bolt zich hier als boekhandelaar.[96] In april 1840 had Bolt grootse plannen: hij richtte zich in een brief tot de gouverneur van de provincie, met het verzoek tweemaal per week een krant voor de 'stad' Meppel en de provincie Drenthe uit te mogen geven. De brief kwam in handen van de waarnemend gouverneur mr. A. Vos, procureur te Assen, die hem doorstuurde naar zijn vriend Sibrand Gratama. Het laat zich raden dat deze grote bezwaren had tegen de oprichting van een tweede krant voor Drenthe. Ook in politiek opzicht had Gratama zijn bedenkingen. De broer van Bolt, namelijk, gaf in Groningen sinds 7 april 1840 het fel oppositionele blad *De Tolk der vrijheid* uit. In zijn bezwaarschrift aan de gouverneur greep Gratama dit feit aan om de concurrentie zwart te maken:

> "Ik ben dan niet zoozeer uit eigen belang als wel degelijk ook uit overtuiging van het belang der Provincie en deszelfs Ingezetenen van gevoelen, dat het blad van den Heer Bolt, behalven dat het geen nut zal kunnen stichten, door in eenige behoefte te voorzien, zelfs nadeel zal teweegbrengen, door het bestaande in gevaar te stellen."[97]

Een gelegenheidsargument, mag men wel stellen, want broer Bolt was slechts een van de velen - ook in de hoogste kringen - die in 1840 het regime van koning Willem I beu waren. De koning zou dan ook in oktober van dat jaar aftreden.

Het verzoek werd door de Asser 'Heren' afgewezen. Bolt begon niettemin met de uitgave van de *Meppeler Courant* (*MC*), al kreeg deze dan geen provinciale status. De boekhandelaar-uitgever was intussen boekdrukker geworden (ruim vijfentwintig jaar nadat de firma Lensink verdwenen was) en had ook het predikaat 'stadsdrukker' verworven. In november 1840 associeerde hij zich met H. Hamel. Het bedrijf van Hamel op zijn beurt fuseerde in 1841 met dat van Jan Adolf Boom; hieruit ontstond uiteindelijk de firma J.A. Boom & Zoon.[98]

In Meppel verscheen sinds februari 1843 - eenmaal per week - ook het *Stads Nieuws*, uitgegeven door de firma H. Hamel en J.A. Boom. Men heeft wel aangenomen dat deze krant een voorloper is geweest van de *MC*, maar alleen al de jaartallen van ontstaan spreken dit tegen.[99] Op 1 juli 1854 ging de *MC* tweemaal per week verschijnen. Zij ontwikkelde zich later tot een streekblad. Veel schrijvers in het

95. Van Dockum 1942, 75-78 en Tammeling 1988, 53, 96-98.
96. Zie over hem Kuik 1981d, 23-29.
97. Ibidem, 11.
98. Prakke 1942b, 21. Zie voor Boom ook J.H. Boom in: Brood/Foorthuis 1989, 19-20.
99. Van Dockum 1942, 29.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 38

zuidwesten van Drenthe, zoals G. Broekhuizen, P.C.J. Meys en J. Poortman, schreven voor deze krant bijdragen en feuilletons.

Van 1847 tot 1880 verscheen in Meppel tevens de *Steenwijker Courant*. De krant werd gedrukt en uitgegeven door H.J. Gelderman. Deze werd in 1878 ook de uitgever van het *Nieuws- en Advertentieblad voor de provinciën Drenthe en Overijssel en voor de gemeente Meppel*, dat al spoedig het onderspit dolf tegen de op 5 juli 1869 voor het eerst verschenen *Opregte Steenwijker Courant* (uitgever G. Hovens Gréve in Steenwijk). In 1883 werd door de firma Greve, Klaessez & Co. de *Nieuwe Meppeler Courant* opgericht. Een jaar later nam de firma Kuiper & Taconis het blad over. Nadat Taconis was uitgetreden, nam uitgever B. ten Brink het over. In 1930 zou de uitgave van deze krant gestaakt worden.

In Hoogeveen had Claas Pet een boekhandel en drukkerij.[100] Hij had zich daar in 1857 als boekhandelaar gevestigd. In 1860 begon Pet met het uitgeven van het *Hoogeveensch Nieuws- en Advertentieblad in correspondentie met omliggende gemeenten*. Op vrijdag 1 augustus 1862 werd de titel van de krant gewijzigd in *Weekblad voor Hoogeveen en Omstreken* en op 3 januari 1874 - nadat de krant tweemaal per week was gaan verschijnen - vond de definitieve naamswijziging in *Hoogeveensche Courant* plaats. Claas Pet was een overtuigd liberaal, wat hij - vooral in het begin - duidelijk liet doorklinken in zijn bladen. Hij had rond 1880 als boekhandelaar in Hoogeveen twee concurrenten: E. Zwiers Jz. en A. Slingenberg. Zwiers heeft ook het *Nieuw Advertentieblad voor Hoogeveen en omstreken* (1881) uitgegeven, dat een confessionele signatuur had. Later werd dit blad *Hoogeveensche Nieuwsbode. Wekelijksch Nieuws- en Advertentieblad* (1883-1889) en de *Hoogeveensche Nieuws- en Kerkbode. Wekelijksch Nieuws- en Advertentieblad* genoemd.[101] Deze krant verscheen alleen op zaterdag.

In de zuidoosthoek van Drenthe verscheen vanaf 1885 de *Coevorder Courant. Nieuws en Advertentieblad voor Z.O. Drenthe en N.O. Overijssel*. Zij werd opgericht door de drukker E.J. Schuring. In 1887 verkocht hij zijn zaak aan de firma Van Herpe & Ten Heuvel. Behalve de *Coevorder Courant* gaf Van Herpe ook de *Beiler Courant. Nieuws- en Advertentieblad voor Beilen, Westerbork, Dwingeloo en Diever* uit. Als kopblad van deze krant bestond nog de *Smilder Courant*. Beide kranten verschenen voor het eerst op 7 januari 1893, maar hadden niet voldoende levensvatbaarheid. In de stoomdrukkerij Van Herpe in Coevorden werd ook het door R. Mande jr. op 1 oktober 1899 opgerichte *Nieuws- en Advertentieblad De Nieuw-Amsterdammer* gedrukt. Deze krant verscheen tot 1 oktober 1941.

Op 3 januari 1891 verscheen het eerste nummer van het *Nieuws- en Advertentieblad voor het Oosterkwartier van Drenthe*. Notaris mr. J.H.E. Meesters uit Dedemsvaart had een zoon voor wie hij emplooi zocht. Hij kreeg het idee, een krant uit te gaan geven. Meesters kocht in november 1890 grond in Emmen, omdat hij

100. Prakke 1947a. Vgl. ook Havinga 1994a, 72-74.

101. Zie hiervoor het repertorium van de Nederlandse pers 1848-1890 in: Hemels 1969, 375 e.v. en Prakke 1947a, 11.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 39

geloofde in de bevolkingsgroei en het lezerspotentieel van deze plaats. Meesters jr. werd bijgestaan door zijn neef W. ten Kate. Toen op 1 mei 1896 Meesters zich terugtrok, nam Ten Kate het bedrijf over. Vanaf 1 juli 1896 ging de krant *Nieuws- en Advertentieblad voor den Zuid-Oosthoek van Drenthe* heten en vanaf 1905 *Emmer Courant*.[102]

De *PDAC* kreeg in het eind van de negentiende eeuw ook concurrentie uit Groningen van het in juni 1888 opgerichte *Nieuwsblad van het Noorden*. Vooral in de kop van Drenthe werd dit veel gelezen. Daarbij kwam nog het door de firma J.K. Hertz & Co te Zuidlaren uitgegeven *Nieuws- en Advertentieblad voor de Gemeenten: Zuidlaren, Anloo, Gieten, Gasselte, Borger, Vries, Norg, Roden, Peize, Eelde en Haren* (sinds 1 mei 1897). Uit de hiervoor aangehaalde brief van Harm Boom aan de Gebroeders Diederichs blijkt, dat de *PDAC* ook in de Stellingwerven doordrong en daar de *Leeuwarder Courant* grotendeels verving. Daartegenover kwam er uit het aangrenzende Overijssel enige concurrentie. De *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant* en de *Kamper Courant* werden vooral in het stroomgebied van de Reest veel gelezen. Ook enkele landelijke bladen wonnen een zeer klein deel van de lezersgunst in Drenthe.

In juli 1869 werd in Nederland het dagbladzegel afgeschaft. Dit was een belasting (zegelrecht) op advertenties en op redactionele stukken in nieuwsbladen. Deze belasting was altijd een aanzienlijke post geweest op de begrotingen voor kranten of weekbladen en had remmend gewerkt op de ontwikkeling van de dagbladpers. Na 1869 veranderde de Nederlandse dagbladwereld dan ook sterk van aanzien: talrijke nieuwe dagbladen werden opgericht.[103] Ook in Drenthe was dit het geval. Volgens Harm Tiesing gingen in Drenthe vooral na de Frans-Duitse oorlog van 1870-1871 meer mensen de krant lezen. Tiesing zal wel bedoeld hebben: "*door* de Frans-Duitse oorlog". Er werden toen namelijk voor het eerst speciale verslaggevers naar de slagvelden gestuurd. Men zal dus op de hoogte hebben willen blijven van het (oorlogs)nieuws, waardoor een gewoonte ontstond die na 1871 bleef bestaan. Voor 1870 werden er naar de mening van Tiesing door het volk in de Drentse dorpen en gehuchten bijna geen kranten gelezen; dat was meer een gewoonte van de hogere kringen.[104] Het volk moest het vooral hebben van mondeling doorgegeven nieuws en van de winteravondconversatie bij het haardvuur, waar vele onderwerpen ter sprake kwamen. Ook deze opmerking dient gerelativeerd te worden, want wij zagen reeds dat in de eerste decennia van de *PDAC* één krant door een hele buurtschap circuleerde. Het meest voor de hand liggend is, dat na de afschaffing van het dagbladzegel het aantal abonnees toenam doordat de uitgevers hun producten voor een aantrekkelijke prijs konden aanbieden.

De verspreiding van de krant na 1869 droeg bij tot de ontmanteling van de oude Drentse dorpsgemeenschap. Als illustratie hiervoor mag de volgende dialoog dienen:

102. Tammeling 1988, 109-110.
103. Zie vooral Hemels 1969.
104. Tiesing 1913b, 40.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 40

> "'Ie leest te veulle!' zeide onlangs een oud-Scholte tegen een boer van ongeveer vijftig jaar. 'Ik hebbe veul te weinig elezen', antwoordde de kloeke landman, 'en dat bin ik làte genog wies eworden. Nee Scholte, omdat ik vrogger gien krante las, verkocht ik wal is te vlugge of te laote en hadden ze mij bij de neuze had. (...) Daorom lees ik de krante van veuren nao achteren en van achteren nao veuren, opdat mij niks ontkomp.'"[105]

De groei van het aantal dagbladen en van de omvang der kranten had tot gevolg dat er meer ruimte voor literatuur - in de brede zin van het woord - kwam, en dat men op de redactiebureaus behoefte kreeg aan letterkundigen. De mate waarin de letterkunde in de diverse kranten aandacht kreeg varieert sterk. De bekendste manier waarop de krant aan literatuur deed was het plaatsen van een feuilleton: een verhaal in afleveringen dat in de ruimte onder een streep (meestal) over de hele breedte van de voorpagina stond. Men vulde deze ruimte niet altijd met fictioneel werk; soms bevatte zij ook essays en kritieken, die vooral betrekking hadden op boeken, toneelvoorstellingen en lezingen. Door bekende auteurs aan het woord te laten, maakten de redacties van het feuilleton een publiekstrekker. Vele van de hierna te bespreken publicisten schreven voor verscheidene kranten feuilletons. Daardoor konden zij hun pennenvruchten - met lucratieve gevolgen - onder de aandacht brengen van een breed publiek. Het literaire feuilleton was bij het lezerspubliek bijzonder geliefd. In Hendrik van Dijks *Luuks Hilbers jonges* (1935), waarin de auteur een getrouw beeld wilde schetsen van gewoonten, zeden en dagelijkse werkzaamheden in de Zuidwest-Drentse samenleving van rond 1890, komt een gesprek voor tussen de personages Jan Hilbers en Jan Lamers, waaruit de grote populariteit van het feuilleton blijkt:

> "Dat waren ze mit menaar iens, maar ze prootten d'r weer aover hèn, umdat ze het aover de kraante kregen, die Olde Möppelder kraante, daor stunnen zeins van die boerenstokkies in, die ze allebeide lazen. Eigelijk gezegd, ai 't goewd beschouwden, vund Jan Hilbers, dan zat er niet veule in, in die stokkies, 't was ook miest een beechien flauwe kul, aover vri'jeri'je of zoo en die boerenproot en t' aandere, och, dat weete wi'j toch allemaole wel, das veur oews boerenmeinschen toch eigelijk niks gien ni'js, zerie. "Wat aanders was 't van zölf, as 't uut de hiele olde tied was en as 't dan gunk aover inbrèkers en moordenaars en lèèv'mdig half verbraanden en op ' 't rad leggen, dat de botten kraakten en dan de kop ofhouwen en zoo. Zie, dàn wörde 't eerns, dàn was 't niet zokke flauwe kul meer."[106]

Nadat gebleken was dat een feuilleton bij velen in de smaak viel, werd dikwijls overgegaan tot publicatie in boekvorm. Menig oorspronkelijk-Drentse roman is op die manier ontstaan. Een nadeel hiervan was en is, dat auteurs wekelijks of vaker - onder druk van de redacteur - een min of meer afgerond stukje moesten inleveren. Het valt dan ook niet te ontkennen dat in veel feuilletons meer de handige journalist dan de kunstenaar aan het woord komt. In veel gezinnen werden de

105. *PDAC*, 1-2.1.1880, geciteerd in Prakke 1995a, 324.
106. *Luuks Hilbers jonges*, 146. Dit is uiteraard een fictionele bron. De geciteerde dialoog kan dan ook geen aanspraak maken op historische betrouwbaarheid.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 41

feuilletons uitgeknipt en - gebruikmakend van het vaste formaat - tot een nette rol gebundeld. Was het 'boek' uit, dan ging er een touwtje om de rol, met een label waarop titel en schrijver vermeld werden. Bij speciale gelegenheden, zoals Sinterklaas, zond men elkaar dan deze 'boeken'.[107] Rond 1950 begon uitgeverij De Torenlaan in Assen aan de uitgave van een Feuilleton-Bibliotheek, waarin een aantal negentiende-eeuwse werken - bijvoorbeeld van Harm Boom en Albert Steenbergen - werd opgenomen.
Naar het feuilleton als genre en als constante in de Drentse literatuur, is nog weinig onderzoek verricht.[108] Volgens Jan Poortman zou de landbouwcrisis - globaal van 1880 tot 1895 - van invloed geweest zijn op de kwantitatieve groei van het literaire feuilleton.[109] Zijn theorie houdt in, dat (boek)uitgevers in die tijd weinig risico namen en dus bijna geen (nieuwe) literaire werken op de markt brachten. Auteurs wendden zich bijgevolg in toenemende mate tot krantenredacties om hun pennenvruchten gepubliceerd te krijgen. Inderdaad kwam Harm Tiesing als feuilletonist tot ontwikkeling in de jaren tachtig (zie hoofdstuk II), maar dit ging gepaard met zijn talrijke prestaties op journalistiek gebied. Van Jans Pol verschenen omstreeks 1887 twee feuilletons.

Poortman zelf geeft wel een zeer ongelukkig voorbeeld door Hendrik Tillema te noemen, wiens *Schetsen uit Drenthe* slecht verkocht zouden zijn. Deze verschenen echter al in 1866, dus veertien jaar voor de landbouwcrisis. Overigens heeft Tillema - voorzover bekend - slechts één keer geprobeerd, via de kolommen van een weekblad een lezerspubliek aan zich te binden.

Ten slotte moet bedacht worden, dat er in 1883 weer een publicatiemiddel bij kwam in de vorm van de *NDVA*.

Na de economisch recessie - zo rond 1895 - valt in de Drentse literatuur een opleving te constateren, zich uitend in vele romantische geschriften. Vooral het schrijven in kranten, op verzoek of door eigen aanbieding, gaat dan een belangrijke plaats innemen.[110]

In 1896 verscheen van J.E. Bloemen de bundel *Uit het Land van Hei en Struiken. Drentsche Novellen en Vertellingen* (W. Hilarius Wzn. te Almelo). In dit boek is een naamlijst van intekenaren opgenomen, waarin ook boekhandelaren uit Drenthe vermeld staan. De lijst pretendeert uiteraard niet een volledige opsomming van alle boekhandelaren rond 1900 in Drenthe te geven, zoals de uitgever zelf opmerkte. Toch geeft ze een aardig overzicht van de verspreiding van boekhandels in Drenthe aan het eind van de negentiende eeuw. Ingetekend hebben: H. ten Brink te Meppel, Wed. B. van Engelen te Meppel, J.P. Geertsma te Coevorden, L. Hansma te Assen, B.J.

107. *Alledaagse dingen. Tijdschrift over volkscultuur in Nederland* (1993) nr. 4, 12.
108. Over de relatie tussen de (landelijke) krant en letterkunde in de negentiende eeuw zie vooral: Boon-De Gouw 1984, 291-314 en Korevaart 1991, 89-107.
109. Zie Poortman 1954a, 41-49. Voor het eerst gepubliceerd als 'Drentse schrijvers en hun werk' in: *MC* 14.11.1952. Vgl. ook Westerhuis 1983, 34.
110. Kranten werden veel gelezen, al dan niet door één exemplaar met buurtgenoten te delen. Zie hiervoor Prakke 1955a, 356-359. Hierin geeft hij in bijlage III de resultaten van een rondvraag onder personen die geboren zijn tussen 1860 en 1890, over de lectuur- en nieuwsvoorziening in hun jonge jaren.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 42

van Herpe te Coevorden, D. Iwema te Assen, R.J. Nijsing te Beilen, C. Pet te Hoogeveen, J.E. Schuuring te Assen en F. Wolfers te Meppel.

3. Leesgezelschappen

In de tweede helft van de achttiende eeuw ontstonden er overal in Europa leesgezelschappen. De productie van boeken en periodieken nam toe. Verbeteringen in de druktechniek en toenemend aanbod van drukwerk hingen uiteraard samen met de in gang gezette Industriële Revolutie, maar het hele verschijnsel wordt ook wel bekeken vanuit de vraagzijde van de markt.[111] In deze opvatting was met name de zich emanciperende burgerij in West-Europa een belangrijke afnemer voor het gedrukte woord, waartoe ook het nieuwe fenomeen courant behoorde.[112] Daarbij dient opgemerkt te worden dat de Nederlandse burgerij al veel eerder een sterke positie in de samenleving had, vooral in Holland. Ondanks de geschetste ontwikkelingen bleven boeken tot ver in de negentiende eeuw kostbare artikelen, zodat gezamenlijke aanschaf en het laten circuleren ervan voor groepen van personen de aangewezen weg was om het lezen betaalbaar te maken: het leesgezelschap was geboren.
De leesgezelschappen worden globaal in vier typen verdeeld: de leescirkel, het gezelschap dat lezingen organiseerde en discussieerde, de leesbibliotheek en de leessociëteit (of het leeskabinet). Op het platteland overheersten de leescirkels. In de negentiende eeuw wordt er door de leesgezelschappen vooral bellettrie gelezen, terwijl in hun beginperiode wetenschappelijke werken de voorkeur hadden. Mede daardoor beginnen de gezelschappen in de loop der tijden steeds meer op gezelligheidsverenigingen te lijken.

Ook Drenthe heeft leesgezelschappen gekend, maar hun aantal laat zich zelfs niet bij benadering vaststellen. Fnuikend is het gebrek aan bewaard gebleven archieven van Drentse leesgezelschappen: slechts dat van het Hoogeveense Moderata Durant is nog aanwezig.[113] Ter vergelijking: in heel Nederland zijn 86 dergelijke archieven bewaard gebleven (waarvan acht in Groningen).[114] De onderzoeker zal zich dan ook (vooral) moeten behelpen met secundaire bronnen over dit onderwerp.

Nadat P.J. Buijnsters over leesgezelschappen in Nederland geschreven had, waarbij hij met veel slagen om de arm het aantal leesgezelschappen in de achttiende eeuw op 300 schatte en dat in de negentiende eeuw op 800,[115] was het Dick Jansen die meer systematisch onderzoek deed op dit gebied.[116] Met behulp van naamlijsten van intekenaren vond hij voor de periode 1781-1850 het boven iedere twijfel verheven aantal van 924 leesgezelschappen, verspreid over 422 plaatsen. Het gaat hier om lijsten

111. Vgl. De Kruif 1999, passim.
112. Engelsing 1974, passim; Brouwer in Kloek/Mijnhardt 1991, 127-134. Vgl. ook Van den Berg 1992, 11. Zie voor een nieuwe these De Kruif 1999, passim
113. Het wordt bewaard bij het DA. Het archief bestaat geheel uit verzamelingen tijdschriften.
114. Zie voor een bespreking van een tweetal Groningse leesgezelschappen Fuhri-Snethlage 1988 en Van Hemmen 1995, 75. Verder Boekholt/Van der Kooi, ' Onderwijs, wetenschap en cultuur' in: Boekholt/Van der Kooi 1996, 83-99 (met een kaart van de toenmalige Groninger leesgezelschappen, p. 92).
115. Buijnsters, 'Nederlandse leesgezelschappen uit de achttiende eeuw' in: Buijnsters 1984, 183-198.
116. Jansen 1988, passim en Jansen 1990, 185.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 43

van uitgevers, waarop personen en gezelschappen intekenden na het verschijnen van nieuwe publicaties. Aan de hand van minder eenduidige aanwijzingen zou Jansen tot een totaal van 1629 kunnen komen. In Drenthe vond hij veertien plaatsen met leesgezelschappen, sommige met naam en toenaam, wat overigens niet betekent dat er in de genoemde plaatsen niet nog meer leesgezelschappen bestonden - al was het maar doordat zij geen naam hadden. Jansen vermeldt: Assen (Het Burgerleesgezelschap, Leesgezelschap van Reddingius); Beilen; Borger (Leesgezelschap van Borger en Gasselter Nieuwveen); Dwingeloo; Eext; Hoogeveen (Tot nut en uitspanning); Meppel (Tot nut en vermaak, Nuttig en leerzaam, Lust tot wetenschap, Uitspanning, Nuttig en aangenaam, Tot veredeling van verstand en hart, Van Bijbellezen en Verstandsbeschaving); Nietap; Rolde, Ruinen; Veenhuizen; Vledder/Frederiksoord (Eensgezindheid) en Zuidwolde. Opvallend is het grote aantal leesgenootschappen in Meppel; het ontbreken van toelichtende archivalia is in dit geval wel zeer te betreuren. Ingedeeld in decennia noemt Jansen voor Drenthe de volgende aantallen leesgezelschappen:

1781-1789	1	1820-1829	7
1790-1799	2	1830-1839	10
1800-1809	2	1840-1849	1
1810-1819	4		

Bovenstaande feiten kunnen worden aangevuld met een aantal gegevens uit detailonderzoek.

In Assen werd in oktober 1793 een leesgezelschap opgericht door de predikant Lambertus Aartsen.[117] Negen personen werden benaderd om lid van het 'Leescollegie' te worden.[118]

In de archieven wordt ook het leesgezelschap Minerva te Assen vermeld. Vanaf ongeveer 1837 tot aan het eind van de negentiende eeuw heeft het bestaan. De leden behoorden tot de maatschappelijke elite. Ook de bekende Assenaar Hendrik Jan Oosting (1842-1915) was lid van dit gezelschap.[119] In 1837 telde de club twaalf leden en in 1897 waren dat er dertien.

Rond 1848 wordt in Assen eveneens het leesgezelschap 'stichtelijke lectuur' waargenomen. Het gezelschap telde negentien leden, onder wie de bekende Asser dichter-predikant Tatum Zubli. Uit een bewaard gebleven circulaire blijkt dat de leden de lectuur 14 dagen konden houden.[120]

Oosterhesselen had circa 1900 het 'Leesgezelschap Oosterhesselen-Gees-Zwinderen'. In de openbare bibliotheek van Oosterhesselen wordt namelijk een roman bewaard, waarin een ledenlijst van het gezelschap is opgenomen.[121] Als we de

117. Aartsen was van 1791 tot en met 1808 predikant in Assen.
118. DA, Archief van de Hervormde Gemeente van Assen, inv.nr. 50.
119. DA, Archief Oosting, inv.nrs. 318-319.
120. DA, Archief Oosting, inv.nr. 232a.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 44

Podagristen mogen geloven, dan was men in Oosterhesselen omstreeks het midden van de negentiende eeuw al "gezet op lectuur":

> "Bij de meeste bewoners vonden wij, behalven den Bijbel, ook andere boeken, zoowel van geschiedkundigen als stichtelijken aard, en dan geen *Brakels*, *Smytegelts*, of *Van der Kemps*, maar werken van den tegenwoordigen tijd, bijbelsche dagschriften of Godsdienstige huis- en handboeken, waarin hoofd en hart, zonder overlading van een van beide, een gezond voedsel vinden."[122]

Van een leesgezelschap te Zuidwolde, misschien hetzelfde dat Jansen opspoorde, is een ledenlijst uit 1871 gevonden. Daarop komen dertien namen voor, waaronder die van de bekende almanakschrijver en onderwijzer J. Uilenberg.[123]

Hoewel verder onderzoek nodig is, kan uit het voorgaande geconcludeerd worden dat de 'verlichting' van Drenthe heeft plaatsgevonden na de Franse tijd en een hausse beleefde in de jaren dertig van de negentiende eeuw. De opvallende achteruitgang van de leesgezelschappen in de periode daarna kan verklaard worden uit het feit dat omstreeks die tijd de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen zich op het platteland ging richten.[124] Dat betekende dat er veel volksbibliotheken werden gesticht. Zo schreef de publicist Alstorphius Grevelink in een rapport uit 1850:

> "De Drenthsche arbeider kan gewoonlijk schrijven; evenwel is de onbekendheid hierin, geen zoo groote zeldzaamheid. Wanneer hij daartoe in de gelegenheid is en hem eenig voor hem bevattelijk boek in handen wordt gegeven, dan leest hij ook wel; dit wordt onder andere bewezen door de leesbibliotheek van 't Nut van 't Algemeen te Assen, waarvan door hem een vlijtig gebruik wordt gemaakt; misschien is de lust daartoe bij hem in 't algemeen grooter, dan bij den meer gegoeden burgerman."[125]

Ook de *DVA*, die voor het eerst in 1836 verscheen, werd in zekere zin voor veel leesgezelschappen een concurrent.

4. Schrijvers tussen 1816 en 1900

Zoo is voor u, eerwaardig Drenthe
Thans óók een lentgetij ontwaakt.
Uw weêrgeboorte gaat beginnen.
Een nieuwe geest dringt bij u binnen.[126]

A.L. Lesturgeon (1870)

121. Vgl. ook Gras 1997, 119 (noot 18).
122. *Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst*. Deel I. Coevorden 1843, 178-179.
123. DA, Archief Claterbos (nog niet geïnventariseerd).
124. Boekholt, 'Leescultuur in Groningen' in: Boekholt 1994, 283.
125. *'Den zedelijken en materiëlen toestand'* 1991 (herdruk), 112.
126. Uit *Aan Drenthe* in: *PDAC* 30.4.1870.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 45

4.1. De Podagristen

Het driemanschap Dubbeld Hemsing van der Scheer (1791-1859), Harm Boom (1810-1885) en Alexander Lodewijk Lesturgeon (1815-1878), dat publiceerde onder het pseudoniem 'Drie Podagristen', heeft de stoot gegeven tot bestudering van de Drentse (volks)cultuur en tevens de weg gebaand voor een eigen Drentse literatuur. Daarmee waren zij exponenten van de heersende tijdgeest, de Romantiek. In veel Europese landstreken uitte deze zich in belangstelling voor het eigene, de geschiedenis, de volkscultuur en de streektaal. Daarbij komt dat het hoofdwerk van het drietal, *Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst, door Drie Podagristen*, een reisverhaal is, een genre dat in die tijd tot nieuwe bloei kwam. Voorts leverden de drie geregeld bijdragen aan Van der Scheers *Drent(h)sche Volksalmanak* (1837-1851).

Het tweedelige reisboek *Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst* werd uitgegeven door D.H. van der Scheer te Coevorden. De afleveringen 1 en 2 kwamen uit in 1842, de afleveringen 3 en 4 verschenen in 1843. Deze afleveringen tezamen vormen deel I, waarvan de titelpagina 1843 vermeldt.[127] Deel II verscheen in drie afleveringen, te weten: aflevering 1 in 1844 en afleveringen 2 en 3 - volgens de titelpagina - in 1845. De werkelijkheid is gecompliceerder, want aflevering 3 verscheen niet in 1845, maar in 1847. Over deze laatste datering bestaat veel verwarring. Dit komt doordat pas bij de facsimile-uitgave van 1974, waarbij de titelpagina's ook afgebeeld zijn, te zien is dat bij aflevering 3 van deel II de 5 van 1845 met de pen doorgehaald en vervangen is door een 7. Vermoedelijk is deze correctie van de hand van de uitgever. Maar daarmee is de puzzel nog niet opgelost. De recensent L-E. van *Vaderlandsche Letteroefeningen* besprak in 1858 namelijk het eerste en tweede deel van *Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst* en deelde daarbij mee dat op het omslag van deel I het jaartal 1858 prijkte en op de titelpagina het jaartal 1843. Over deze discrepantie wond de beoordelaar zich nogal op, omdat naar zijn mening de inhoud van het boek - de situatieschildering - inmiddels verouderd was.[128]

De uitgave van 1858 is een herdruk: deel I was al in 1843 verschenen en in 1857 was het - samen met deel II - uitgegeven door Suringar te Leeuwarden! Waarom Van der Scheer de rechten (tijdelijk) had overgedragen aan Hugo Suringar is niet bekend. Misschien wachtte hij nog altijd op de vierde aflevering van deel II om, nadat zijn geduld beloond zou zijn, zelf met een complete uitgave te kunnen komen. Een jaar later heeft hij - hoe dan ook - de feiten onder ogen gezien en heeft ook hij in twee delen uitgegeven wat allang beschikbaar was.[129]

De verklaring van het Podagristen-pseudoniem vindt men ten dele reeds in het begin van het hoofdwerk van dit driemanschap. Podagristen zijn lijders aan voetjicht (podagra), een plaag die destijds vooral de beter gesitueerden teisterde doordat velen die ertoe behoorden bepaald niet matig waren in de consumptie van port (" 't duiveltjen

127. De eerste aflevering moet ook wel in 1842 verschenen zijn, gezien de bespreking ervan door Drenthinus in de *DC* van 2 december 1842.

128. *VL* (1858), 46-47.

129. De *Alphabetische Naamlijst van Boeken, Landkaarten enz.* 1857, 37 vermeldt als uitgever Van der Scheer. Dat doet ook de *Alphabetische Naamlijst* voor 1858, 36. Pas in *Brinkman*, 1850-1882, 317 wordt bij de uitgave van 1857 aan D.H. van der Scheer toegevoegd: "(Leeuw., Hugo Suringar)".

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 46

aller ligchaamskwalen"). Zoals men later ontdekte werd deze kwaal veroorzaakt door metaalverbindingen (vermoedelijk koperzouten) in de port, die ontstaan waren door de inwerking van wijn en looizuur op delen van de vaten.[130] In het zomerseizoen zoeken onze Podagristen de heilzame wateren van het naburige (Bad) Bentheim op. Weer genezen zijn ze daarna in staat om te voet en per koets hun (terug)reis door een deel van Drenthe te maken.[131] Uit dankbaarheid voor hun genezing willen zij hun "impressions de voyage niet tot eene eeuwige sluimering in (hun) portefeuille veroordeelen".[132]

De terugreis gaat van Bentheim via Gildehaus, Nordhorn, Frenswegen, Neuenhaus, Ulsen en Wilsum naar de vestingstad Coevorden. Vanaf Coevorden wordt de reis vervolgd door Zuidoost- en Oost-Drenthe: het gebied gelegen binnen de driehoek Coevorden - Gasselte - Westerbork. Andere gebieden worden niet bezocht. De eindbestemming van de Podagristen is Assen. Met gekeuvel over hun observaties van de plaats Assen eindigt - in medias res - hun reisverhaal. *Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst* is meer dan alleen een reisverhaal, doordat van iedere bezochte plaats geschiedkundige, aardrijkskundige, statistische en volkskundige bijzonderheden vermeld worden. In uitgebreide voetnoten staan uitweidingen en/of verdere bijzonderheden over de diverse plaatsen.

De eerste en de tweede aflevering van het boek werden door Drenthinus besproken in de *Drentsche Courant*.[133] De recensent meende dat deze publicaties in twee opzichten nieuw waren: naar vorm én naar inhoud.

> "Nieuw is het voorzeker, om onder den vorm van eene reisbeschrijving zoodanige volledige geschiedkundige en statistische beschrijving van ieder der doorgereisde plaatsen te geven, en aangenaam en afwisselend tevens is die lectuur."[134]

Helaas gaf de beoordelaar geen voorbeelden van vormtechnische vernieuwing, doordat hij vorm met genre verwarde. Met betrekking tot de inhoud wees Drenthinus op een (Romantische) tendens:

> "(...) sedert eenige jaren is men begonnen de geschiedenis van de noordelijke landprovincien kritiesch en in vele bijzonderheden naauwkeurig te bearbeiden. (...) Sedert eenige jaren wer-

130. Wellicht is onmatigheid met alcohol in het algemeen de belangrijkste oorzaak van podagra en van grotere invloed dan (incidentele) chemische verontreiniging. De kwaal was reeds in de tijd van Karel de Grote bekend. Zie Fichtenau 51.
131. Vgl. Prakke 1974a, z.p.
132. *Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst*. Deel I, 2.
133. Er wordt beweerd dat dit B[orchart] van der Veen, de zoon van de Hoogeveense schrijver Jan van der Veen Az., was. Dit is onmogelijk: Borchart van der Veen werd namelijk op 21 april 1849 te Hoogeveen geboren. (GA Hoogeveen, Geboorteakte). Het lijkt waarschijnlijker dat de recensent Jan van der Veen Az. was, die onder vele pseudoniemen schreef.
In 1879 verscheen de bundel *Het werk van verloren oogenblikken* van ene Drentinus. Het is intussen wel duidelijk dat achter dit pseudoniem Borchart van der Veen zich verborg. Opmerkelijk is, dat vader en zoon onder hetzelfde pseudoniem - al dan niet met h - geschreven hebben, terwijl eerstgenoemde zich ook wel als 'Frisius' voordeed. Zie in dit hoofdstuk de paragraaf over Borchart van der Veen en voorts R.D. M[ulder]. 1942c, 44.
134. *DC* 2.12.1842.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 47

> den er belangrijke bijdragen geleverd, om de dusverre niet beoefende geschiedenis dier Landprovincien optehelderen: een nieuwe oordeelkundige onderzoekingsgeest der oude archivenkamers en de volksalmanakken van Groningen, Overijssel en Drenthe, waren daartoe bijzonder bevorderlijk (..) Van alle deze nieuwe onderzoekingen hier en daar verspreid, hebben de podagristen vooral in hunne belangrijke geschiedenis van Koevorden een uitmuntend gebruik gemaakt (..). Ieder, die belang stelt in Drenthe, is daarom verpligt de podagristen aantemoedigen, om hunne geschiedkundig-luimige reis voorttezetten: hij zal daartoe gebruik maken van de gelegenheid tot inteekening op dit werkje. Voorzeker, hij die dergelijke ondernemingen niet aanmoedigt, ziet niet in, dat ook Drenthe belang heeft bij haren letterkundigen roem, welke zoo schoon ontluikt."

En de recensent besloot met:

> "Wij zullen het hierbij met de aankondiging van dit werkje laten; een ieder die naauwkeuriger kennis met hetzelve wil maken en eenige aangename uren doorbrengen, koope het: - hij zal zich niet bedrogen vinden."[135]

Dat de podagristen door hun tijdgenoot Drenthinus als vernieuwers beschouwd werden, kan door de onderzoeker worden aangegrepen om met de verschijning van hun werk een nieuw tijdperk in de Drentse literatuurgeschiedenis te laten beginnen, maar alleen dán wanneer hij oog heeft voor enige nuances. Wat de Podagristen brachten mag nieuw geweest zijn voor Drenthe, in een ruimer verband gezien ontsnapt hun werk niet geheel aan het odium van epigonisme. Zo publiceerde Heinrich Heine van 1826 tot en met 1831 zijn *Reisebilder*, humoristisch van toon en in vier delen.[136] Minstens zo saillant is, dat E.J. Potgieter in 1836 het eerste deel van zijn reisindrukken uit Zweden uitgaf onder de titel *Het Noorden, in omtrekken en tafereelen*. (Deel II verscheen in 1840.)[137] Dat rond 1840 een bloeiperiode in de Drentse literatuur begon, moet toegeschreven worden aan het *elan* van de Podagristen en aan de verbeterde publicatiemiddelen in technisch opzicht.
Ook in de *Algemeene Konst- en Letterbode voor het jaar 1843* werden de eerste en de tweede aflevering positief besproken. De recensent stelde onder meer:

> "Het boekje beantwoordt doorgaande [sic] aan deszelfs titel; hoewel het uithangbord meer humoristisch belooft, dan geleverd wordt, en het degelijke geschied- en oudheidkundige veelal de hoofdrol speelt. (...) en inderdaad voor den vaderlandlievenden Nederlander, - wij zeggen niet eens voor den bewoner van Drenthe, - hoogst lezenswaardig."[138]

De *Kamper Courant* van 29 december 1842 schreef:

---

135. *DC* 2.12.1842.
136. Briegleb, 1976.
137. De Vooys/Stuiveling 1980, 110.
138. C. in: *AKL* 6.10.1843, 234-236.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 48

> "Zij lijden [sic] ernstig en glimlagchend tot de kennis van eene onzer minstbekende gewesten, eene landschap die veel van hare oorspronkelijkheid in zeden en gebruiken heeft bewaard."[139]

Negatief was de kritiek van *Vaderlandsche Letteroefeningen* van 1844:

> "De stijl van het boek is over het geheel goed, maar niet vrij van Germanismen, en er kijkt zekere zucht door om geestig of puntig te zijn. Van hier dan ook soms eene scherpheid, die zelfs voor satyre te bijtend is, soms ook wel eens iets dat naar valsch vernuft zweemt."[140]

Kritiek op de stijl had eveneens *De recensent, ook der recensenten*, die de schrijftrant weliswaar los, "doch niet altoos even onberispelijk" noemde.[141]

Bij de verschijning van de eerste en de tweede aflevering van deel II, in 1845, liet dit tijdschrift zijn kritische houding varen: het was in zijn beschouwing uitermate lovend.[142] Ook de recensent van *Boekzaal der geleerde wereld* (1846) beval het zijn lezers van harte aan. En hij wist waarover hij schreef, want hij was nog maar net van podagra genezen.[143]

Zoals wij zagen was bij het uitkomen van de delen I en II in 1858 de recensent van *Vaderlandsche Letteroefeningen* nogal gebelgd over het feit, dat de auteurs hun elf à vijftien jaar oude teksten niet gemoderniseerd hadden. Daarbij moet nog worden opgemerkt, dat hij de persoonlijke omstandigheden van het drietal goed kende, getuige:

> "(...) want wij weten 't maar al te goed, uw podagra heeft niet veel te beduiden, want gij, podagrist L.! maakt nog altijd preken en verzen, en gij, podagrist S.! geeft nog boeken en dubbeltjes-preken uit, en gij, podagrist B.! leeft en waakt ook nog, en zijt best voor 't op uw genomen werk nog berekend."[144]

Zijn conclusie was:

> "Het doet ons leed, dat ons oordeel over een werk, dat om den inhoud eene ruime aanbeveling verdient, uithoofde van de wijze waarop 't uitgegeven werd, ongunstig moest wezen. Wij eindigen dit verslag in de hoop, dat Schrijvers en Uitgever weldra door de uitgave van een Derde en laatste Deel toonen zullen, dat goede trouw door hen niet wordt mingeacht, en zij niet alleen waarde hechten aan den naam van *bekwame* mannen!"[145]

139. Geciteerd in Prakke 1978, 2.
140. *VL* (Boekbeschouwing), (1844), 199-200.
141. *ROR* (1844). Eerste stuk, 28.
142. *ROR* (1845). Eerste stuk, 528-529.
143. *BGW* (1846) mei 559-561.
144. *VL* (Boekbeschouwing), (1858), 644.
145. Ibidem, 646-647.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 49

Hoe de Podagristen zelf hun boek zagen, vermeldden zij in het voorbericht van hun reisverhaal:

> "Ons boek is een reis - en ook geen reis, - een historie - en ook geen historie, - een satyre - en ook geen satyre. De lezer geve zich-zelven de moeite er deze verschillende karakters in te zoeken. Wij-zelve zouden 't van ganscher harte een je ne sais quoi noemen, als men er ons een oordeel over afvroeg."[146]

Het Podagristenonderzoek

Op zaterdag 19 juni 1943 hield de studiekring D.H. van der Scheer, waaruit later Het Drents Genootschap zou voortkomen, ter gelegenheid van het feit dat het reisboek van de Podagristen honderd jaar daarvoor verschenen was, in 'De Hertenkamp' te Assen de zogenoemde Podagristenherdenking. Voorzitter Prakke ging ervan uit, dat zijn studiekring een door de bezetter verboden organisatie was, zodat men de herdenking hield onder de dekmantel van de jaarvergadering van het Provinciaal Museum.[147]

H.J. Prakke, J. Naarding, A.E van Giffen en P.W.J. van den Berg hielden op de bewuste dag lezingen, waarin allerlei aspecten van de illustere drie behandeld werden.[148] Met het onderzoek naar de Podagristen werd zodoende een aanvang gemaakt. De vier lezingen werden in 1947 opgenomen in de bloemlezing *Het boek der Podagristen Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst*, die verscheen ter gelegenheid van de oprichting van Het Drents Genootschap.[149] Voor het Podagristen-onderzoek een belangrijke studie, al was het maar doordat de daarin verkondigde meningen en theorieën zeer lang voor waar zijn gehouden. Zo was bijvoorbeeld Naarding van mening, dat *Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst* gebaseerd was op een bestaand manuscript van Van der Scheer, dat door Lesturgeon en Boom tot een reisverhaal bewerkt was.[150] In zijn visie had Van der Scheer het volkskundige, archeologische en historische deel en tevens de beschrijving van Coevorden voor zijn rekening genomen. Boom had het onderwijs en de bezienswaardigheden behandeld en Lesturgeon zou de medische verzorging, de drankbestrijding en de dialectfragmenten be- en geschreven hebben. In een brief aan J.H. Halbertsma van 26 juni 1846 heeft Lesturgeon inderdaad opgemerkt dat hij in het gemeenschappelijk werk - en in *Een Drenthsch gemeente-assessor* - enige proeven van Drents dialect geleverd had.[151]

Naarding was verder van mening, dat de Drie Podagristen hun reis door Zuid-Oost Drenthe gezamenlijk gemaakt hadden. De beschrijving van de rest van de provincie wilden zij overlaten aan de predikant C. van Schaick te Dwingeloo en aan

146. 'Voorberigt' in: *Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst*, 1e deel. Coevorden 1843.
147. Vgl. ook R.D. Mulder, 'Woord vooraf' in: Naarding 1947b.
148. Zie hierover R.D.M[ulder]. 1943a, 2; R.D.M[ulder]. 1944, 74-81 en Prakke 1987a, 43-44.
149. Voor een bespreking ervan zie H. D[oedens]. 1947, J.L[inthorst].H[oman]. 1947 en R.D.M[ulder]. 1947e, 16.
150. Naarding, 'Het aandeel der Podagristen afzonderlijk aan hun gemeenschappelijk werk' in: Naarding 1947b, 39-40.
151. PBF, 6185 HS/91. Hij verwijst vooral naar het tweede deel, 104-107.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 50

J. van der Veen Az. en A. Steenbergen te Hoogeveen. Een misverstand, zoals wij verderop zullen zien.

Een tweede misverstand was Naardings opvatting over het totale oeuvre van de Podagristen. Hij beweerde dat zij behalve hun magnum opus, ook *Drie dagen op reis of Bentheim en Steinfurt door een' Drentschen bril bekeken* (1843, J. de Lange te Deventer) en *Een Drenthsch gemeente-assessor met zijne twee neven op reis naar Amsterdam, in 't voorjaar van 1843* (deel I 1845, deel II 1853, C.M. Bolhuis Hoitsema te Groningen) gezamenlijk geschreven hadden.[152] Een onjuiste visie, die helaas door anderen werd overgenomen.[153]

Prakke had de Podagristen herontdekt. In zijn lezing tijdens de Podagristenherdenking van 1943 betoogde hij dat D.H. van der Scheer de spil van deze eerste authentiek-Drentse cultuurbeweging geweest moest zijn.[154] Prakke, zelf drukker en in die tijd verbonden aan Van Gorcum & Comp. N.V., had belangstelling gekregen voor de geschiedenis van de Drentse boekdrukkers. Bij het verzamelen van feitenmateriaal voor een historisch overzicht was hij bij de uitgever Van der Scheer terechtgekomen. Al spoedig bleek hem dat er over Van der Scheer geen levensbericht geschreven was. Gaandeweg verengde zijn belangstelling zich in de richting van de Drie Podagristen.[155] Reeds in 1941 had hij over Van der Scheer in het tweemaandelijks tijdschrift *Saxo-Frisia* gepubliceerd.[156]

Het Podagristenonderzoek werd vooral door Naardings toedoen met een romantisch sausje overgoten. De theorieën van Prakke en Naarding gingen een eigen leven leiden en werden kritiekloos gevolgd door scribenten van latere artikelen over de Podagristen. De voornaamste kwaliteit van deze tweede generatie 'vorsers' was, dat zij soms een populaire toon wisten te treffen.

Pas in 1970 werd het Podagristen-onderzoek weer opgepakt en kwamen er nieuwe inzichten. Het was H. Doedens, die in de *Driemaandelijkse Bladen* met kritiek en aanvullingen kwam op de studie *Het boek der Podagristen* uit 1947.[157] Doedens toonde overtuigend aan, dat de kring rond D.H. van der Scheer groter was dan Prakke geschreven had.[158] Naar zijn mening behoorde ook markies G.A.C.W. de Thouars (1807-1850) - gewezen hoveling, 2e luitenant, dichter en later pamflettist en bovendien vriend van Lesturgeon - tot de kring van de Podagristen. In de cryptische

152. Zie Naarding, 'De Podagristen, hun reizen en hun werk' in: Naarding 1947b, 22-23.
153. Bijvoorbeeld in J. Poortman, 'Van literatuur over Drente tot Drentse Literatuur' in: Poortman 1951, 262.
154. Gepubliceerd als 'De kring van D.H. van der Scheer' in: Naarding 1947b, 9-14.
155. Zie Prakke 1987a, 43-44.
156. Prakke 1941b, 1-8.
157. Doedens 1970, 132-139.
158. In de inleiding van *Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst* (1974) gaf Prakke dit toe. Hij schreef: "De uitgever Van der Scheer schroomde niet ook een vrijbuiter als de dichter George, Markies De Thouars, publiciteit te verlenen."
159. In zijn *Hulde aan Neêrlands dierbaren koning ter gelegenheid van Hoogstdezelfs komst in het landschap Drenthe* (1841, F. Holtkamp te Sneek) spreekt De Thouars van zijn "dichterlijke vriend de geniale en veelbelovende Lesturgeon". In hetzelfde jaar raakten zij gebrouilleerd. In december 1841 noemde Lesturgeon hem in een brief aan Van den Bergh "den snaterenden markies". In *Een Drenthsch Gemeente-Assessor* heeft Lesturgeon definitief afgerekend met De Thouars. Diens *De breef van Hînte* wordt daarin bespot. Vgl. C. van Dijk 1995, 75-76 en Doedens 1971, passim.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 51

omschrijving van 'een oude vriend F...' in het hoofdwerk der Podagristen - waarin Naarding overigens meende Boom te herkennen - moet volgens Doedens de markies gezien worden.[159] Dubbeld Hemsing van der Scheer gaf werk van hem uit; ook publiceerde De Thouars gedichten in de *DVA*.[160]

In 1974, tijdens de tweede zitting van de Picardtclub in Coevorden, werd een fotografische heruitgave van *Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst* ten doop gehouden.[161] Deze herdruk bracht de Podagristen onder de aandacht van een breed publiek.

In 1978 herdacht men dat honderd jaar daarvoor Lesturgeon gestorven was. De Drentse Schrieverskring organiseerde een herdenking in de vorm van een bijzondere dienst in de hervormde kerk van Zweeloo, waar ook Prakke een inleiding hield over de letterkundige betekenis van Lesturgeon.[162] Tijdens deze lezing - 'Lesturgeon leeft voort in zijn werk' - maakte Prakke een ontdekking bekend, die naar zijn mening nieuw licht op het Podagristenonderzoek wierp. In het Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum (NLMD) te Den Haag had hij een confidentie gevonden van Lesturgeon aan J.P. de Keyser, die een bloemlezing uit de Nederlandse letterkunde aan het samenstellen was. Lesturgeon schreef hem in 1876: "t Bedoeld boek is van mij. De trias was ik alleen."[163] Prakke nam deze mededeling serieus, zodat voor hem het auteurschap van *Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst* niet meer ter discussie stond.

Lesturgeons uitlating uit 1876 is niet de eerste met betrekking tot deze kwestie, want veertien jaar daarvoor had hij reeds aan J. van Vloten - zonder medeauteurs te noemen - meegedeeld dat hij de schrijver was van het reisboek.[164] Ook in 1873 merkte Lesturgeon in een brief aan Johan Winkler op: " 't Boek heet geschreven te zijn door *drie podagristen*. Dat fictieve of gefingeerde drietal concentreerde zich evenwel geheel en al in mijn persoon."[165]

Op 8 november 1993 hield C. van Dijk voor de Picardtclub te Coevorden een lezing getiteld: 'De Podagristen: hebben zij bestaan?'[166] Gesteund door nieuw archiefmateriaal, dat voor zijn Lesturgeon-biografie moest dienen,[167] beweerde Van

160. *Herfstorakel* in: *DVA* (1843), 281 en *Alst* in: *DVA* (1849), 128-132.
161. 'Heruitgave Drie Podagristen in Coevorden ten doop gehouden' in: *MC* 13.11.1974.
162. SNDHC, Archief H.J. Prakke. Hierin bevindt zich een getypte versie van de lezing. Deze werd gepubliceerd als *Lesturgeon leeft voort in zijn werk*. (Coevorder Cahier nr. 2.) [Coevorden 1978].
163. Zie 'Prof. Prakke meldt ontdekking. Honderdste sterfdag Lesturgeon in kerk van Zweeloo herdacht' in: *DAC* 19.6.1978 en 'Prof. Prakke: 'Mijn hart ging sneller kloppen'. 'Lesturgeon eigenlijk de enige podagrist - dat driespan was hij' in: *DAC* 20.6.1978 en 'Drentse Schrieverskring herdenkt Lesturgeon' in: *Nv/hN* 19.6.1978. Voor de mededeling van Lesturgeon zie NLMD, Archief J.P. de Keyser, briefkaart Lesturgeon aan J.P. de Keyser van 10 januari 1876.
164. ABD, brief Lesturgeon aan Van Vloten van 9 juni 1862.
165. MI, Archief Winkler, brief van Lesturgeon aan Johan Winkler van 17 december 1873.
166. *Waardeel* 14 (1994) nr. 1, 15-20.
167. De biografie verscheen in 1995 en is getiteld: *Alexander Lodewijk Lesturgeon 1815-1878. Drenthe's eerste literator*. Beilen 1995. Voor recensies zie Verkade 1996 en Nijkeuter/Ootjers 1996a, 23. Naar aanleiding van enige kritische bemerkingen in de laatste recensie, publiceerde Van Dijk een antwoord, getiteld *Het begin van de literatuur in Drenthe*. Oosterhesselen [1996].

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 52

Dijk dat Lesturgeon het genoemde werk te veel naar zich toe getrokken heeft, want Boom heeft er - tenminste aanvankelijk - aantoonbaar aan meegewerkt. Boom haakte echter vrij spoedig af, want hij verliet Coevorden en kreeg het druk met andere publicaties. Van der Scheer dacht alleen mee over het boek, stimuleerde en adviseerde de twee jonge schrijvers en gaf het uit. Dat achter het pseudoniem Drie Podagristen hooguit twee auteurs schuil gingen, blijkt uit hetgeen Boom tien jaar na de dood van Van der Scheer schreef: hij hoopte namelijk dat er nog veel wetenswaardigs uit de pen van de drie Podagristen zou vloeien - dus toen een van de vermeende drie allang niet meer leefde. Ook vroeg Van Dijk zich in zijn lezing af, of de beschreven reizen wel echt gemaakt zijn. Met betrekking tot *Een Drenthsch gemeente-assessor met zijne twee neven op reis naar Amsterdam, in 't voorjaar van 1843* meent hij, op grond van onlangs ontdekte correspondentie, dat de reis naar Amsterdam inderdaad is gemaakt, maar alleen door Boom en Lesturgeon. Samen ook schreven zij de tekst. De assessor, in wie Naarding de uitgever Van der Scheer meende te herkennen, is niet naar een bestaande persoon geschreven. Het misverstand is wellicht ontstaan doordat Van der Scheer gemeenteraadslid van Coevorden geweest is.[168] De reis die wordt beschreven in *Drie dagen op reis of Bentheim en Steinfurt door een' Drentschen bril bekeken*, is wellicht ook gemaakt, maar Lesturgeon zou niet van de partij geweest zijn. Dit zou blijken uit het gedicht *Aan 't drietal reizigers naar Bentheim en Steinfurt* dat hij als een soort motto aan het boek meegaf. Een aantal regels daaruit:

'k Reis met u, Vrienden, in gedachten.
Dat 's goedkoop reizen in deez' tijd,
Waarbij men schoê noch rok verslijt,
Noch moê van beenen wordt en krachten.[169]

Evengoed is het mogelijk, dat het boek achter de schrijftafel van Lesturgeon ontstaan is; dat is immers ook een vorm van 'reizen in gedachten'.

De jonge dichter die als medereiziger wordt genoemd kan notaris A. Slingenberg uit Coevorden geweest zijn. Albertus Slingenberg werd geboren op 7 september 1818 te Coevorden en overleed er op 28 januari 1890.[170] Zijn vader was Berend Slingenberg (1769-1849), een patriot die van 1811 tot 1843 de eerste burgemeester van Coevorden was.[171] Ook was hij notaris. Albertus Slingenberg trad in het voetspoor van zijn vader en was van 1843 tot 1888 notaris in Coevorden.[172] Hij was lid van de Provinciale Staten en een drijvende kracht achter de kanalisaties rond Coevorden. Voor de Coevorder rederijkerskamer Van der Hoeven - waarvan hij voorzitter is geweest - vertaalde hij het blijspel *De bruid* van de Pruisische nationalist Karl Theodor

168. Buning 1966, 147.
169. Het gedicht is gedateerd 16 oktober 1843 en ondertekend met: L.....n. Dit was een pseudoniem van Lesturgeon.
170. DA, Registers Burgerlijke Stand. Voor een korte necrologie zie *PDAC* 4.2.1890 en *MC* 1.2.1890.
171. Boekholt 1991, 50.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 53

Körner (1791-1813), die in de strijd tegen Napoleon sneuvelde. Dit spel werd samen met *De profecij der starren* van Hendrik Jan Schimmel en *De liefdeproef* van 'een neefje van Jan de Rijmer' op 22 juni 1858 in Coevorden opgevoerd.[173] Slingenberg was ook de anonieme auteur van een aantal ingezonden stukken in de *PDAC*.[174]

Dat het reisverslag door Boom alleen geschreven is, kan niet onweerlegbaar bewezen worden.[175] Slechts het feit dat Van der Scheer het niet uitgaf - dat deed J. de Lange te Deventer - onderscheidt het van de andere 'Podagristen'-boeken.

Ook de reis in *Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst* is niet of nauwelijks gemaakt.[176]

Concluderend kan dan ook gesteld worden, dat de Podagristen als reizende drieeenheid niet bestaan hebben en dat er geen drie Podagristenboeken bestaan, maar hooguit één.[177]

Afgezien van hun gemeenschappelijke werk - met daarin uiteraard ieders aandeel dat in het voorgaande genoemd is - hebben deze drie schrijvers ook afzonderlijk gepubliceerd. In literair-historisch opzicht zijn deze publicaties zeer interessant. In het hierna volgende krijgt dan ook elk van de Drie Podagristen apart aandacht.

172. DA, Notarissen in Drenthe, inv.nr. 0114.22.
Mogelijk is hij de "dichterlijke pruttelaar", de jongste van de twee (fictieve?) reizigers naast Harm Boom in het onderhavige werk (5). Naar de mening van C. van Dijk (1995, 116-117) is de derde reiziger echter de Coevorder kruidenier Johan Bergmann. Dit moet een abuis zijn. Er is in de tekst van *Drie dagen op reis* sprake van een "candidaat-notaris" (p. 79). Slingenberg volgde in 1843 zijn vader B. Slingenberg op en was ten tijde van de reis waarschijnlijk nog net geen notaris. Boom kende Slingenberg; volgens de bevolkingsregisters van de gemeente Coevorden bewoonde hij in 1842 en 1843 een huis gelegen aan het Kasteel. Dit pand werd vanaf 1845 bewoond door notaris A. Slingenberg. (Vgl. ook C. van Dijk 1995, 117.) In 1849 trouwde Boom met Rolina Johanna Slingenberg, een nicht van A. Slingenberg. Bovendien bestempelt Boom in zijn *Meditatiën van een Drentschen schoolmeester* Slingenberg als *letterkundige*, Bergmann noemt hij in het geheel niet.
In een later artikel komt Van Dijk op zijn mening terug. In *Mr. Albertus Slingenberg als schrijver* (Oosterhesselen 1997, 4) noemt hij Albertus Slingenberg als deelnemer aan de Bentheimreis. Zoals gesteld, kan de 'reis' ook een eenmansonderneming geweest zijn - hetzij van Boom, hetzij van Lesturgeon. Origineel letterkundig werk van Slingenberg is tot dusver niet gevonden, tenzij hij schuilgaat achter de initiaal S. en als zodanig in de *DVA* poëzie publiceerde.

173. *PDAC* 26.6.1858.

174. Zie hiervoor C. van Dijk 1997b, passim.

175. Opmerkelijk is dat een exemplaar van *Drie dagen op reis of Bentheim en Steinfurt door een' Drentschen bril bekeken* in de Collectie Gratama (DA, inv.nr. 684), een etiket heeft waarop vermeld wordt dat H. Boom de auteur is. Heeft Gratama dit opgeplakt?

176. Vgl. C. van Dijk 1995, passim.

177. Volledigheidshalve dient opgemerkt te worden, dat deze conclusie niet nieuw is. Reeds in *Het boek der Podagristen* werd het beweerd (p. 42). Ook in de lijst van Drentse werken door en over de Podagristen - opgenomen in R.D. Mulder 1944, 79-81 - wordt dit vermeld.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 54

D.H. van der Scheer (1791-1859)[178]

D.H. van der Scheer

Dubbeld Hemsing van der Scheer werd op 30 januari 1791 te Coevorden geboren uit het huwelijk van Jacobus van der Scheer en Roelina Hemsing.[179] Zijn vader was boekhandelaar, uitgever en stadsontvanger. In april 1813 meldde Dubbeld Hemsing zich, samen met zijn neef Jan de Blécourt, vrijwillig aan als garde d'honneur bij een regiment van Napoleon. Deze speciale functie was door de Franse keizer in het leven geroepen om enige honderden families van zogeheten *aanzienlijken* onder de duim te houden. Hun zonen waren in zijn Grande Armée (of de resten daarvan) niets meer dan gijzelaars; dienstneming was dan ook verplicht. Dat Van der Scheer zich vrijwillig aanmeldde valt te verklaren vanuit zijn opvoeding: zijn vader was in vroeger tijd een vurig patriot geweest.[180] Na de Franse nederlaag keerde Van der Scheer naar Coevorden terug waar hij zich, evenals zijn vader, als boekhandelaar-uitgever vestigde. In het leger had hij een dagboek bijgehouden en na zijn behouden thuiskomst schreef hij nog een reisverslag van zijn omzwervingen. Beide zijn bewaard gebleven.[181] Er wordt wel beweerd dat juist zijn lotgevallen als garde d'honneur zijn belangstelling voor Drenthe versterkt hebben, want eenmaal thuisgekomen zou hij zijn geboortegrond met ander ogen zijn gaan zien.[182]

In 1836 begon Van der Scheer met de uitgave van de *Drent(h)sche Volksalmanak* (*DVA*) voor 1837, waarvan het laatste deel het jaartal 1851 zou dragen. Hiermee creëerde hij een platform voor literaire bijdragen en publicaties over Drentse taal, geschiedenis en volkskunde. Daarbij slaagde hij erin, enkele belangrijke schrijvers tot medewerking te bewegen. Reeds in de eerste *DVA*, die zo'n succes was dat hij binnen een jaar herdrukt moest worden, werd een gedicht in de streektaal opgenomen.[183]

178. Voor enige biografische gegevens over D.H. van der Scheer zie Prakke 1941b, 1-8; J. van der Scheer 1967, 90-97; Kuipers 1978, 120-124; Minderhoud in: Bos/Foorthuis 100-102 en C. van Dijk 1995, 81-85.
179. Prakke 1941b, 2 vermeldt 28 januari als geboortedatum van Van der Scheer. Hoe hij aan deze datum komt, vermeldt hij niet. Het Doopboek van Coevorden (DA) geeft als doopdatum 30 januari 1791. Voorzover bekend, is het in de Hervormde Kerk niet gebruikelijk dat kinderen op hun geboortedag gedoopt worden. Vanuit dit gegeven is Prakke wellicht terug gaan rekenen. Maar Van der Scheers overlijdensakte (DA) daarentegen vermeldt als geboortedatum weer 30 januari 1791. Het is dan ook correct om deze datum aan te houden. Dubbeld van der Scheer kreeg als tweede voornaam de achternaam van zijn moeder. Dit blijkt ook uit het Doopboek van Coevorden, waar wordt geschreven: "Dubbelt Hemsing zoon van Jakobus van der Scheer en Roelina Hemsing". Hemsing is ten onrechte wel eens als deel van een dubbele achternaam opgevat. Zie bijvoorbeeld C. van Dijk 1995, 149 (noot 2).
180. Buning 1966, 117.
181. Zie hiervoor DA, Archief van der Scheer. Een zakboekje (1813,1814), een journaal (1813,1814), een afstandstabel en een verhaal van D.H. van der Scheer over zijn lotgevallen als garde d'honneur (1813,1814) worden hier bewaard.
182. Vgl. Van der Zeijden 1985.
183. *DVA* (1837). Aldus het 'voorberigt' van de uitgever in de tweede druk.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 55

Dat was het door 'Een Drenther' geschreven gedicht: *Zaomensproak over 't Broabands opreur, tussen Baerent, Greet en Harrem*.[184]

In de redactie zaten - behalve de uitgever - Lesturgeon en Boom, die beiden ook regelmatig bijdragen leverden.

Van der Scheers belangstelling was vooral op historie, prehistorie en volkskunde gericht. Als auteur was hij weinig productief, maar Prakke beschouwde zijn bijdragen als baanbrekend. Hij noemt hem Drentes eerste folklorist en een van de eerste schrijvers in de streektaal.[185] Dat is een nogal overdreven stelling; zeker gezien het bescheiden aantal (dialect)bijdragen van Van der Scheer aan de *DVA*. Tussen 1837 en 1843 schreef hij in de *DVA* volkskundige bijdragen, zoals: *Eene bruidopeisching te O.*, *Eene bruiloftviering te D.*, *Een spinmaal en spinderij*, *Het vuurbeuten*, *Hanengevechten, hanenmaaltijd, hanenbier*, *het Paaschvuur* en *Kindergewoonte op 't pinksterfeest te Koevorden*.[186]

Hij was zeer geboeid door de sage van de verwoeste, vroeg-middeleeuwse stad Hunsow, die volgens de zeventiende-eeuwse geschiedschrijver ds. Picardt tussen Exloo en Valthe gelegen zou hebben. Hij publiceerde erover in de almanak van 1839.[187] Van der Scheer hield een krachtig pleidooi voor opgravingen in die streek. Hij bereikte ermee dat in 1843 een commissie, bestaande uit J.S. Magnin, de archivaris van Drenthe, H. Braams, burgemeester van Odoorn en herbergier te Gieten, en hemzelf aan het werk toog. De legendarische stad werd niet gevonden - en daarna ook niet. Ook in het hoofdwerk van de Podagristen werd over Hunsow geschreven. Hunsow kan intussen beschouwd worden als een van de vele Drentse mythen.[188]

In 1851 publiceerde Van der Scheer in zijn almanak de samenspraak *Ho Baos Julfring meende den Duvel in hoes te hebben. 'n Verhaol dat ofgrieslik mooi is en t'Emmen is veurvallen*.[189]

Het is een humoristische schets, gebaseerd op een element uit het volksgeloof. Ebbe en Geert bespreken het gerucht dat de snieder, Baos Julfring, 's nachts de duivel op bezoek gehad heeft. Geert vertelt de ware toedracht. Baos Julfring was dronken thuisgekomen en toen hij in bed wilde stappen, bleek dat de duivel erin lag: hij voelde namelijk de 'sik' en de horens van de duivel. Hij werd panisch bij de gedachte dat zijn einde gekomen was. Maar hij had al zijn moed verzameld en was met de duivel begonnen te vechten. Toen het licht werd zag hij dat de geit in zijn bed gekropen was.

Op grond van deze bijdrage kan Van der Scheer tot de eerste Drentse streektaalschrijvers gerekend worden, maar baanbrekend was hij niet. Anderen gingen hem voor.

---

184. *DVA* (1837), 198-204. Naarding was overigens van mening dat achter dit pseudoniem Van der Scheer schuil ging. Zie Naarding 1947b, 44 (noot 42). Overtuigende bewijzen ervoor geeft hij echter niet.
185. Prakke 1941b, 1-8.
186. Respectievelijk in: *DVA* (1837), 159-164; (1838), 145-164; (1839), 146-152; (1841), 212-216; (1842), 125-132 en (1843), 189-192 en 193-196.
187. *DVA (1839)*, 175-182.
188. Vgl. ook Elerie 1997.
189. *DVA (1851)*, 41-45. Van der Scheer ondertekende deze bijdrage niet met zijn volledige naam, maar - zoals vaker - met: D.H.v.d.S. Later opnieuw gepubliceerd in: D. Wouters 1931, 70-72.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 56

Ook een van de eerste schoolboekjes over Drenthe, het *Aardrijkskundig schoolboek van de provincie Drenthe, in leeslessen voor de jeugd, Met een in het koper gebragt Landkaartje*, geschreven door J.A. Oostkamp (1822), is aan Van der Scheers initiatief als uitgever te danken.

Nog een verdienste van hem is, dat hij tot de oprichters van het Provinciaal Museum in Assen behoort. De plannen daartoe ontstonden nadat in 1854 in Assen het IX-Landhuishoudkundig Congres gehouden was. Voor die gelegenheid had men ook een tentoonstelling van oudheidkundige voorwerpen ingericht. De organisatie hiervan was in handen geweest van L. Oldenhuis Gratama (voorzitter), H.J. Smidt (secretaris) en Van der Scheer. Aangemoedigd door het succes van de expositie besloten de heren pogingen te doen om een permanente tentoonstelling van oudheden, gehuisvest in een museum, tot stand te brengen. Vervolgens richtte men een verzoek om subsidie aan de Provinciale Staten. De statenleden reageerden positief. Van der Scheer had het verzoek aan de provincie, om onbekende redenen, niet ondertekend. Toen in november van hetzelfde jaar een commissie van bestuur voor het museum werd samengesteld, nam hij hierin wel zitting.[190] Met de realisatie van het museum werd een langgekoesterde wens van Van der Scheer vervuld: hij had namelijk al in 1842 in het openbaar gepleit voor de totstandkoming van een Museum van Oudheden in Drenthe.[191]

Van der Scheer trouwde op 7 november 1816 met Sophia Speckman (1787-1859), afkomstig uit Eelde.[192] Hij overleed op 12 februari 1859 te Coevorden.[193]

Prakke was dus van mening dat Van der Scheer, de oudste van de Drie Podagristen en de minst bekende, de motor was van de culturele emancipatie van Drenthe in de negentiende eeuw. Zoals wij zagen werd het eerste Podagristenonderzoek gedaan door leden van de studiekring D.H. van der Scheer. Deze was in 1941 opgericht en met het kiezen van de naam stelden de leden als het ware een program op.[194] Nadat Prakke reeds vanaf 1941 veelvuldig over Van der Scheer gepubliceerd had, kwam hij in 1950 met een nieuw argument voor zijn these over Van der Scheer als wegbereider voor schrijvende en studerende Drenten. Hij haalt het feuilleton *Coevorden en Nieuw-Amsterdam. (Twee dagen op reis.)* in de *PDAC* van 1878 van de hand van Harm Boom aan. De bijna 70-jarige auteur wandelt door Coevorden en haalt herinneringen op aan zijn reeds lang overleden mentor Van der Scheer. Langs de woning van Van der Scheer komend, releveert hij onder meer:

> "Ik meende hem daar te zien zitten in zijn fauteuil, gewapend met een bril en met een pen in de vingeren of achter 't oor. Hand, oor en pen - deze drie waren bij hem één en menigmaal zag men hem zelfs buiten de vesting met een ganzeschacht, die als een voelhoren was uitgezet. (...) In die binnenkamer is het denkbeeld ontstaan, dat *drie Podagristen* Drenthe liet bereizen en

190. Okken 1995, 17-21.
191. *DC* 8 en 18.3.1842.
192. DA, Klapper op huwelijken.
193. DA, Overlijdensakte Van der Scheer. Een overlijdensadvertentie verscheen op 24 februari 1859 in de *PDAC*.
194. Prakke 1947b, 130-132.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 57

beschrijven en de 'Drentsche Volks-Almanak', die in 15 jaargangen zooveel belangrijks bijeenverzamelde, is daar in 't leven geroepen. Onmogelijk is het mij, in een zoo vlugtig reisverhaal, een overzigt te geven van 't geen in dat huis op letterkundig gebied is gedacht, besproken, overwogen en uitgevoerd, maar even aan te stippen hoeveel invloed de heer D.H. van der Scheer, door zijn scherpzinnigen geest op de geestesrigting van een paar jongelieden uitoefende, hoe hij hen wist te prikkelen om te beproeven, wat ook hunne pen zou kunnen geven (...)".[195]

H. Boom (1810-1885)[196]

Harm Boom werd op 1 december 1810 te Gramsbergen geboren. Zijn ouders waren Johannes Boom en Janna Beenen.[197] In navolging van zijn vader koos hij voor het beroep van onderwijzer. Op 10 oktober 1827 werd hij door de 'Commissie van onderwijs in de provincie Overijssel' geëxamineerd; hij slaagde voor rang 4. Hij is waarschijnlijk kwekeling geweest in Almelo; na het behalen van zijn akte werd hij hulponderwijzer in Raalte. Op 30 augustus 1830 werd hij kerkelijk uitgeschreven naar Kampen.[198] Tien jaar lang, van 1830 tot 1840, verbleef hij in Kampen, waar hij waarschijnlijk als onderwijzer werkzaam was.[199] Daarna koos hij voor de handel en vestigde hij zich als koopman, dat wil zeggen als kruidenier, in Coevorden. Hij trok aanvankelijk bij zijn moeder en stiefvader in, maar vestigde zich later als vrijgezel in een groot huis.[200] Toen hij in het kruideniersvak geen toekomst meer zag, ging hij in de journalistiek.[201]

Deze overgang voltrok zich toen Boom in de kring van D.H. van der Scheer verkeerde; in 1843 was hij - blijkens de lijst van intekenaren in *Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst* - nog koopman in Coevorden. Eén van zijn eerste pennenvruchten, ouder dan zijn bijdragen aan het reisverslag van de Podagristen, is een publicatie in de *DVA* voor 1837, hoewel hij toen nog in Kampen woonde. Waarom hij in 1840 naar Coevorden verhuisde is niet bekend, maar men mag aannemen dat daarna het contact met Van der Scheer directer werd. Daardoor zou Boom geleidelijk aan belangstelling voor de journalistiek gekregen hebben.[202]

In 1845 werd Boom, na eerst in Den Haag bij het *Haagsche Dagblad* als verslaggever gewerkt te hebben, redacteur van de *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant*.[203] Vervolgens werd hij in Utrecht redacteur van de *Utrechtse Avondpost*.[204]

195. Dit feuilleton werd in de *PDAC* van 18 tot en met 4 juni 1878 geplaatst. Het geciteerde fragment is ontleend aan de aflevering van 21 juni 1878.
196. Voor enige biografische schetsen zie Frederiks/Van den Branden [1892], 88-89; *NNBW* 1918, 208; Kuipers 1968, 58-60; Moree in: Brood/Foorthuis 1989, 15-18; C. van Dijk 1995, 85-87 en C. van Dijk 1996a, 1-9.
197. RAO, DTB, 160/110. Zijn ouders hadden al eerder een zoon Harm gehad. Zij gingen op 19 augustus 1809 (niet bijster vroeg) in ondertrouw en op 26 oktober 1809 werd een zoon geboren, die zij Harm noemden. Deze Harm werd op 8 november 1809 gedoopt. Hoewel bewijsstukken ontbreken, moet hij binnen een jaar zijn overleden. Anders had onze hoofdpersoon - geboren 1 december 1810 - niet Harm geheten.
198. RAO, Lijst van lidmaten NH Gemeente Raalte.
199. Het GA Kampen heeft geen gegevens over zijn beroep.
200. GA Coevorden, Bevolkingsregister en Register der uitgegevene gezegelde patenten.
201. Van Dockum 1942, 49.
202. Prakke 1943, 21-22.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 58

Daarna was hij van 1 augustus 1849 tot eind december 1852 hoofdredacteur van de *Amsterdamsche Courant*, waar hij mr. S. Vissering opvolgde.[205] Op 20 november 1849 trouwde hij in Coevorden met Roelina Johanna Slingenberg. In Amsterdam werd op 19 augustus 1850 het eerste kind, Maria Louisa Janna, geboren.[206] Op 27 maart 1853 vertrok het gezin naar Den Haag. Pas in april 1857 werd het daar in de bevolkingsregisters ingeschreven, maar de geboorte van zoon Jan op 6 juni 1854 werd wel in Den Haag geregistreerd.[207] Boom had zijn baantje bij de *Amsterdamsche Courant* verloren doordat dit blad geprivatiseerd was.[208] In Den Haag was Boom werkzaam als redacteur van de *'s Gravenhaagsche Nieuwsbode* en *Het Zondagsblad*. Tevens was hij enige jaren redactielid van de in Utrecht verschijnende kranten *De Nederlander* en de *Utrechtse Provinciale en Stads-Courant*. Voorts stelde hij als freelancer voor de *PDAC* de buitenlandrubriek samen. Volgens Zuidema[209] zou Boom zich in 1858 in Assen (Nassaulaan 4) gevestigd hebben, maar in de bevolkingsregisters van deze gemeente komt hij - zonder datumvermelding - pas in 1860 voor. In het lidmatenregister van de Nederlandse Hervormde Kerk van Assen werd hij ingeschreven in december 1859.[210] In de Drentse hoofdstad werd hij in 1859 redacteur van de *PDAC* - geen onbekende werkgever, zoals wij zagen. Zijn medewerking aan deze krant was begonnen op 2 juli 1853.[211]

De journalistieke invloed van Boom in Drenthe is groot geweest: in zijn rubriek 'Overzigt der belangrijke gebeurtenissen' behandelde hij de politieke toestand in Europa.[212] Voorts was hij verantwoordelijk voor de rubriek 'Ingezonden stukken' en schreef hij redactionele commentaren en reisverslagen; de laatste categorie verscheen vaak in afleveringen.[213] Over zijn journalistieke loopbaan, zowel voor als tijdens de *PDAC*-periode, heeft Boom geschreven:

203. Volgens H.C. van Dockum (1942, 50) werd Boom in 1846 redacteur van deze krant. Maar uit het archief van de familie Tijl blijkt, dat Boom in 1845 al voor de *POZC* werkte. Zie Berding 1949, 186. Vgl. ook C. van Dijk 1998, 29. In het gemeentearchief van Zwolle is Booms naam als inwoner overigens niet te vinden.
204. UVA, Bibliotheek KVB, BSu 9-59, volgens een mededeling van Boom in een brief van 16 april 1848 aan G.T.N. Suringar. Blijkens de registers van vestiging in het gemeentearchief, heeft Boom niet in Utrecht gewoond.
205. GA Amsterdam. Op de voorpagina van de *Amsterdamsche Courant* van 2 augustus 1849 staat: "De ondergeteekende aanvaardt heden de hem opgedragen betrekking van Hoofd-Redacteur der Amsterdamsche Courant. Behalve het officiëel gedeelte van dit blad blijft, gelijk vroeger, de overige inhoud voor verantwoordelijkheid der Redactie. Amsterdam 1 augustus 1849. H. Boom."
206. GA Coevorden, Akten van de Burgerlijke Stand en GA Amsterdam, Bevolkingsregisters. Vgl. ook *Amsterdamsche Courant* 21.8.1850.
207. GA Den Haag, Bevolkingsregisters. Blijkens het bevolkingsregister kwam het gezin Boom van Coevorden. Een ambt of beroep wordt van Boom niet vermeld, ook is een vertrek naar elders in de (latere) registers niet aangetekend.
208. Vgl. voor zijn Amsterdamse periode ook C. van Dijk 1998, 29-31.
209. *NNBW* 1918, 208.
210. DA, Archief NH kerk Assen.
211. Deze journalistieke gegevens zijn grotendeels ontleend aan twee oudere biografische schetsen, te weten: Frederiks/Van den Branden [1892], 88-89 en *NNBW* 1918, 208.
212. *MC* 17.6.1885.
213. Zie C. van Dijk 1996c.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 59

> "Waagde ik het, op jeugdigen leeftijd, om nu en dan vooral over Drenthe te schrijven, en dragen die mededeelingen en gedachten ook de kenmerken van dien leeftijd, in later jaren heb ik steeds mijne pen gebruikt om, wat mij voor Drenthe belangrijk toescheen, wat over Drenthe voor anderen wetenswaardig kon zijn, wat Drenthe in de toekomst ten goede zou kunnen komen, in schrift te brengen, en 't zij afzonderlijk, 't zij door middel van de 'Prov. Drentsche en Asser Courant' aan het oordeel des publieks te onderwerpen, totdat ik, als redacteur dier courant, schier elken dag het woord voerde, niet alleen tot de Drenthen, maar tot zoo velen buiten deze provincie, die ook de 'Prov. Drentsche en Asser Courant' tot hunne dagelijksche lectuur hebben genomen."[214]

Bij de Kamerverkiezingen van 1866 en 1867 speelde Boom een opmerkelijke rol. Lucas Oldenhuis Gratama, die in 1867 tot lid van de Tweede Kamer gekozen werd, verwierf zijn Haagse zetel door aanhoudende inspanningen van Boom. Binnen zestien maanden werden er driemaal verkiezingen gehouden, waarbij Boom zich in verschillende hoedanigheden voor 'zijn' kandidaat inspande: als redacteur van de *PDAC*, als voorzitter van een kiesvereniging en door onder diverse pseudoniemen of zonder te ondertekenen 'ingezonden stukken' - ook in dialect - voor zijn eigen krant te schrijven. Deze bemoeienissen hadden in 1867 succes, nadat een Drentse afgevaardigde de Kamer verlaten had en er - alleen in het district Drenthe - tussentijdse verkiezingen gehouden moesten worden. Maar in 1866 was Oldenhuis Gratama ook al tweemaal kandidaat geweest: bij de normale, vierjaarlijkse verkiezingen en vijf maanden later bij (zeer) vervroegde verkiezingen, toen het nieuwe kabinet weigerde ontslag te nemen nadat de minister van Koloniën zichzelf benoemd had tot gouverneur-generaal van Indië en de Kamer het daarmee niet eens was. Het parlementaire stelsel - nog geen achttien jaar oud - dreigde uitgehold te worden, mede doordat de koning zich bij de discussie had laten betrekken. Als kamerlid maakte Oldenhuis Gratama rond de jaarwisseling van 1867-1868 een nog heviger aanvaring mee tussen regering en parlement over de Luxemburgse kwestie. Van hem, als liberaal, mocht verwacht worden dat hij de rechten van het parlement zou verdedigen. Hij en Thorbecke (!) werden in 1868 dan ook herkozen als Drentse afgevaardigden.[215]

Na een conflict met mr. J.A. Willinge Gratama, de hoofdredacteur-uitgever van de *PDAC*, werd Boom in april 1884 redacteur van de *NPDAC*.[216] Over de aard van het conflict tast men vooralsnog in het duister.

Sinds 1 juni 1860 was hij bovendien schoolopziener in het district Assen, een functie die hij gedurende twintig jaar heeft uitgeoefend. Bij de invoering van de schoolwet Kappeyne van de Coppello in november 1880 werden alle schoolopzieners en inspecteurs ontslagen.[217] Als schoolopziener baarde Boom weinig opzien.[218]

Bij de onderwijzersexamens werden de kandidaten door Boom aan de tand

---

214. Geciteerd in Boom 1879.
215. C. van Dijk 1996b. Hij vermeldt als mogelijke schuilnamen: Taco, Een Asser kiezer, Z., Dien dienstwillige vrund X, Dien vrund X en Een plattelander van de kante van Rozewinkel.
Er wordt ook wel beweerd dat Taco het pseudoniem van T.H. de Beer was. Zie DA, Collectie Gratama, inv.nrs. 53, 698. Vgl. ook Buning 1966, 182-201 en Oud 1971, 76-89.
216. Vgl. Van Dockum 1942, 51.
217. Baarda in: Boekholt 1981.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 60

gevoeld voor het vak Nederlands. Hendrik Blink, de latere hoogleraar in de economische geografie te Wageningen, bewaarde goede herinneringen aan Boom als examinator.[219] Voor zijn examen leverde Blink namelijk een weinig geslaagd opstel in, dat door Boom moest worden beoordeeld. Enkele weken daarvóór had Blink voor de krant van Boom een goed leesbare, historisch-geografische beschouwing geschreven over De Wijk, waar op dat moment een landbouwtentoonstelling gehouden werd. Boom wist dus dat Blink tot betere prestaties in staat was. Bij de becijfering van het opstel liet hij dit meetellen: Blink slaagde.[220]

De betekenis van Boom voor de Drentse literatuur blijkt uit méér dan alleen het feit, dat hij schrijver van novellen en redacteur van diverse almanakken was. In de eerste plaats was hij een van de eerste volledig Drentstalige schrijvers van novellen en feuilletons. Zijn rol als schrijvende Podagrist is reeds besproken. Bovendien is hij misschien de enige auteur van *Drie dagen op reis of Bentheim en Steinfurt door een' Drentschen bril bekeken*.[221] Ook dit is een reisverhaal, waarin drie reizigers - in kielen gestoken en Duitse pijpen rokend - van hun woonplaats Coevorden naar Bentheim reizen. Tijdens hun driedaagse tocht door het graafschap Bentheim noteren zij tal van bijzonderheden over de bezochte plaatsen, bijvoorbeeld over Steinfurt.[222] Aan J.I. van Doorninck heeft Boom (schriftelijk?) meegedeeld dat hij het reisverhaal geschreven had, waarna eerstgenoemde dit als feit vermeldde in zijn *Vermomde en Naamloze Schrijvers*. Maar waarom zouden we deze mededeling serieuzer nemen dan drie schriftelijke beweringen van Lesturgeon aangaande het auteurschap (het zijne) van *Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst* (zie p. 47-48). Het lijkt erop, dat de verstandhouding tussen Boom en Lesturgeon niet optimaal was en dat beide heren elkaars verrichtingen op literair gebied enigszins bagatelliseerden, althans het aantal ervan.[223]

Samen met Lesturgeon schreef Boom vervolgens *Een Drenthsch gemeente-assessor met zijne twee neven op reis naar Amsterdam, in 't voorjaar van 1843*. Dit boek werd uiteindelijk bij C.M. van Bolhuis Hoitsema te Groningen gepubliceerd, maar dat had niet steeds in de bedoeling gelegen. Na het goede onthaal van het podagristenboek richtten beide schrijvers zich tot de Amsterdamse boekhandelaar en uitgever Hendrik Frijlink met plannen voor een nieuw werk. In dezelfde trant wilden zij *Amsterdam bekeken door een Drenthsch oog* schrijven, hoewel de titel meer een toe-

218. C. van Dijk 1996a, 6-7.
219. Zie voor Blink onder andere Ramaer 1932, 120-127 en Kühle 1973, 35-40.
220. Blink 1932, 80-81. Hij schreef het boek met het oog op zijn tachtigste verjaardag, die hij niet heeft kunnen vieren. Hij overleed zeven weken daarvoor.
221. Dit verhaal werd in de Twentse krant *Tubantia* en in de *Enschedesche Courant* in maart 1931 als *Drie Koninkrijken in Drie Dagen* naverteld door W.H. Dingeldein. Prakke vermeldt, dat deze bewerking ook afzonderlijk in een beperkte oplage verschenen is. Zie Prakke 1943, 21-22.
Zie voor een exemplaar ook DA, Collectie Gratama, inv.nr. 684.
222. Een delegatie van Het Drents Genootschap maakte in 1948 de reis opnieuw. Zie Prakke 1948b.
223. Zie Prakke 1942c, 73-74.
C. van Dijk betwijfelt of Boom zelf mededelingen aan Van Doorninck gedaan heeft, althans over *Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst*. Zou hij het dan wel over *Drie dagen op reis enz.* gedaan hebben? Zie C. van Dijk 1995, 90.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 61

speling op *Drie dagen of Bentheim en Steinfurt door een' Drentschen bril bekeken* is. Frijlink ging akkoord, Boom en Lesturgeon begonnen met de reis en schreven enige bladzijden, maar over het contract ontstond verschil van mening. Wellicht door de vele voorschotten die de reizigers vroegen - vooral Boom speelde hierin een onsympathieke rol - wilde Frijlink van het contract af. Daarop bood Lesturgeon het manuscript aan Van Bolhuis Hoitsema aan. Deze vroeg in een brief van 30 augustus 1843 aan Frijlink om opheldering. Diens mening was: "Met den heer Lesturgeon alleen zou ik het, geloof ik, wel gevonden hebben; zijnen vriend houd ik voor den spelbreker."[224] Daarna verscheen het werk - in afleveringen, in twee delen - onder de nieuwe titel *Een Drenthsch gemeente-assessor*, bij Van Bolhuis Hoitsema.[225] Toen beide 'neven' al flink gevorderd waren met hun schrijfarbeid, heeft Boom nog aan een derde uitgever onthuld dat hij tot het duo en tot de Podagristen behoorde. Aan G.T.N. Suringar te Leeuwarden schreef hij: "In de letterkunde ben ik eenigzins bekend, als één der Neven van den Drentschen Assessor, die hunne reis naar Amsterdam uitgaven - als één der podagristen die in vlugtige en losse omtrekken Drenthe schetsten zooals het was en is (...)."[226]

Twee Drentse jongemannnen gaan samen met Berend-oom, die assessor (wethouder) is, naar Amsterdam. Per koets reist men via Hardenberg, Ommen en Zwolle naar Kampen. Vervolgens steekt men de Zuiderzee over naar Amsterdam. Vele bladzijden worden gewijd aan de beschrijving van gebouwen en etablissementen. Ook maakt men uitstapjes naar Haarlem en Zaandam. Het optreden van Berend-oom veroorzaakt grote hilariteit. Hij spreekt, als enige van de drie reizigers, geen beschaafd Nederlands en geeft met luide stem commentaar op al het vreemde dat hij ziet.

Dit reisverhaal bevat ook een aantal brieven van Berend-oom aan zijn huishoudster Anna. De brieven zijn door Lesturgeon in het Drents geschreven.[227] Al met al staat er in dit boek meer streektaal dan in het relaas van de Podagristen, maar nog steeds niet veel. Als variatie op dit thema, zou pas in 1856 J.J. Cremer in het Betuws *De reis van Gerrit Meeuwsen met zien zeun noar de Amsterdamsche karmis* schrijven. J. Bergsma constateerde in de *NDVA* van 1919 zeer terecht dat Boom en Lesturgeon beïnvloed waren door de vele reisbeschrijvingen in dagboekvorm, die sinds het eind van de achttiende eeuw in de mode waren.[228]

De almanak van 1919 was niet de eerste periodiek die *Een Drenthsch gemeente-*

224. KBi, 133 Bg. Opvallend is dat Lesturgeon in zijn brief van 9 juni 1862 aan Van Vloten dit werk niet noemt, wat hij wel doet op andere plaatsen. Naar de reden hiervoor moeten we gissen.
225. Dankzij Lammert Huizing te Hoogeveen kan hier een nagenoeg volledig, chronologisch overzicht van de afleveringen en delen gegeven worden. Deel I verscheen in 1845, nadat het was voorafgegaan door vier afleveringen in 1844 en twee afleveringen in 1845. Deel II (1853) is opgebouwd uit de afleveringen 1 van 1846, 2 van 1847, 3 van 1850, 4 van 1852 en een vijfde aflevering met een onleesbaar jaartal. Fragmenten zijn ook opgenomen in: Poortman 1954a, 21-29.
226. UVA, Bibliotheek KVB, brief Boom aan Suringar van 16 april 1848, BSu 9-59.
227. In een brief aan J.H. Halbertsma van 26 juni 1846 (PBF, 6185 HS/91), verwijst Lesturgeon naar zijn dialectbijdragen in dit werk. Hij wijst vooral op Deel I, 3e aflevering, hoofdstuk VIII.
Twee brieven zijn ook opgenomen in: Poortman 1954a, 21-29.
228. 'Taal en karakter der Drenthen' in: *NDVA* (1919), 142.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 62

assessor, in dit geval de brieven, onder de loep nam. Reeds in 1845 wijdde *De Gids* een recensie aan deel I.[229] Opvallend in deze bespreking is, dat de raillerende toon van de reis- en plaatsbeschrijving kritiek krijgt, terwijl juist de brieven in de streektaal toegejuicht worden:

> "(...) wij gelooven dat het den schrijver niet aan talent ontbreekt. Er zijn verscheidene plaatsen in zijn boek, die het ons bewijzen; en, ware hij zijn eerste idee getrouw gebleven en hadde ons de omzwervingen en avonturen van een drietal grasgroene provincialen in de hoofdstad geteekend, er ware stellig een zeer aardig boeksken uit geworden. Maar dan had hij zijne geleerdheid moeten laten rusten, of later in een anderen vorm meedeelen. Geschiedenis en topographie zijn uitmuntende zaken: maar alles op zijne plaats; (...). En wat de vele dichterlijke aanhalingen en ontboezemingen belangt, wij, en zeker velen met ons, hadden gaarne alles, wat er van dien aart in het boek voorkomt, gegeven, tegen wat meer brieven en verhalen van Berend-oom en korporaal Van Bobbel."[230]

Laatstgenoemd personage is een potige ex-militair, die gediend had bij de "jagers van Sassé" (Chassé verdedigde in 1832 de citadel van Antwerpen). De fictieve Van Bobbel schrijft aan Berend-oom dat hij veertig à vijftig boerenknechten opgetrommeld heeft om een bijeenkomst van de afgescheidenen te verstoren. De "katkezeerder" hebben zij het dorp uit gedragen en hem de raad gegeven niet meer terug te komen. In het relaas krijgt de prediker synoniemen als "vrome snuiter", "meester-zemelknooper", "lummel" en "kerel". Berend-oom neemt met goedkeuring kennis van dit volksgericht, dat zich in 1843 in het Hondsrugdorp G. voltrokken zou hebben.[231] Hervormd predikant Lesturgeon moest uiteraard ook niets van de afgescheidenen of "kophangers" hebben, maar had zich voor deze anonieme stemmingmakerij toch te goed moeten voelen, tenzij hij ironie wilde bedrijven. Het verhaal schijnt op een historische gebeurtenis te berusten.[232]

De eerste drie afleveringen werden in 1845 bijzonder lovend gerecenseerd in *De recensent, ook der recensenten*. Men merkte op:

> "(...) hij ontmoette hier aangename afwisseling van degelijken ernst, toch op smakelijken toon voorgedragen, en van luim, die den toets zeer wel kan doorstaan, met invlechting van veel wetenswaardigs omtrent onderscheidene personen en zaken, en levendige schetsing van veelsoortige tooneelen, te zamen tot een goed geheel vereenigd."[233]

Beide delen werden in 1855 in *Vaderlandsche Letteroefeningen* besproken. De recensent oordeelde:

---

229. Deel I werd ook besproken in *BGW* (1847) juni 694-695.
230. *De Gids* (1845). Boekbeoordeelingen, 995-997.
231. *Een Drenthsch gemeente-assessor*. Deel II, 275-276.
232. Vgl. Prakke 1955a, 287-288.
233. *ROR* (1845), eerste stuk, 360.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 63

> "Intusschen kunnen we van 't werk niet anders zeggen, dan dat het dubbel waard is gelezen te worden, en niet verdient te worden voorbij gezien, zoo als voor acht jaren het geval schijnt te zijn geweest."

En de beschouwing werd besloten met de opmerking:

> "Is het drietal nog in leven dan raden wij 't aan, hetzelfde togtje nu werkelijk nog ééns te doen; dan konden ze den [sic] Haag ook eens bezoeken en dan alles in één Deel geven. De aanteekenaar is getrouw geweest, maar niet waakzaam genoeg tegen breedsprakigheid en herhaling. Die bekorting zou op den prijs werken en het debiet vermeerderen."[234]

Boom vervolgde zijn boekpublicaties met *Wandelingen, in en om Zwolle, door een neef van den Drentschen assessor. Met een plattegrond van Zwolle* [1846]), uitgegeven bij J.J. Tijl te Zwolle. In de *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant* werd het boek reeds op 20 juni 1845 aangekondigd en werd een wandeling als voorbeeld afgedrukt. Uit het pseudoniem waarachter Boom zich - in de titel - verschuilt, wordt al duidelijk op welk boek hij teruggrijpt. Dit blijkt ook in het begin van het verhaal: "Hoe zoet kan toch de herinnering zijn! Ruim drie jaren geleden, zaten we in 't logement de: Zeven Provincien, op dezelfde kamer, in gezelschap van onzen Neef en van onzen goeden Berend Oom."

Hierna verschenen wederom enige reisverhalen, getiteld: *Wat een Utrechtenaar zag en hoorde bij de beurs-inwijding te Amsterdam en vervolgens te Kampen, Zwolle, Deventer, Zutphen en Arnhem* (1846, zonder auteursnaam bij Gebroeders Fels te Kampen) en *Mijne reis-portefeuille of omzwervingen door Overijssel, in het najaar van 1846, ernstig en luimig verteld door H. Boom, neef van den Drentschen assessor* (1847, J.J. Tijl te Zwolle).[235]

In *Mijne reis-portefeuille* verklaart Boom ook wat hem in het reizen zo trekt:

> "Reizen is leven, als men met een opgeruimd en weetgierig hart zijne woning verlaat, om met eigen oogen de wonderen van natuur en kunst, ons aan den haard door schrift en penseel zoo heerlijk voorgeschilderd, te beschouwen. Reizen is leven, als men zich onder de woelige menigte begeeft, eene bedrijvige rol op zich neemt in al de afwisselende tooneelen die ons in stad en land wachten, als mens zich wijsselijk weet te schikken naar de zeden en gewoonten van hen die men bezoekt, en vatbaarheid heeft, om van harte te deelen in de grappige of treffende voorvallen, onafscheidelijk bij de vermenging van zoo vele verschillende karakters, door 't toeval bijeengebragt."[236]

Daarna doet Boom de ontstaansgeschiedenis van het boek uit de doeken. Zijn mededelingen zijn ook bibliografisch gezien interessant, want hij geeft en passant een overzicht[237] van zijn reisverhalen, hoewel de chronologie daarvan vragen oproept:

---

234. *VL* (Boekbeschouwingen), (1855), 47-48.
235. Een herdruk hiervan verscheen in 1932 bij uitgeverij J.J. Tijl te Zwolle.
236. *Mijne reis-portefeuille* 1847, 1e aflevering, 2. Vgl. ook de herdruk van 1932, 1-2.
237. In werkelijkheid was de volgorde: Drenthe-Amsterdam-Steinfurt. Vgl. ook C. van Dijk 1995, 115.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 64

> "Zoo dachten wij er althans over, toen we voor eenige jaren eene tournée deden door 't eenvoudige, maar toch te weinig gekende Drenthe; daarna die Provincie verlieten, om de badplaats Bentheim en 't bekoorlijke Steinfurt door een Drentschen bril te bekijken, vervolgens over zee staken, ten einde rond te dolen in Neêrlands hoofdstad en hare omstreken, nog ééns Amsterdam bezochten, toen het feest vierde bij de inwijding der Beurs, en te gelijker tijd eenige Overijsselsche en Geldersche steden doorkruisten - en eindelijk besloten om de schetsen in onze reisportefeuille te vermeerderen met: Omzwervingen in het schoone en zich zo krachtig ontwikkelende Overijssel. Dat plan bragten wij in 't laatst van September en een gedeelte van October van 1846 ten uitvoer, en 't uitgewerkt journaal dier reis, geven we in de volgende bladen het lezend publiek ten beste."[238]

De bedoeling was dat *Mijne reis-portefeuille* in januari, maart, mei en juli 1847, dus in vier afleveringen, zou verschijnen.[239] De eerste aflevering kwam echter eerst in augustus 1847 uit en de tweede werd pas op 26 november 1847 in de *POZC* aangekondigd.[240] Voorzover bekend is het hierbij gebleven. Dit boek heeft nóg iets merkwaardigs: beide afleveringen eindigen abrupt. Gezien ook het feit dat de vier afleveringen niet gehaald werden, moet men vrezen dat de auteur niet afkerig was van flanswerk. Het is vaker voorgekomen dat Boom te weinig tegenprestaties leverde nadat hij een voorschot gekregen had.[241]

In 1853 verscheen een anoniem werk, dat aan Boom wordt toegeschreven.[242] Dat was *Bladzijden voor Neerland's geschiedboek van 1853, of Willem III te Amsterdam in April dezes jaars* (A. Jager te Amsterdam).[243] Hierin worden de verwikkelingen rond de

238. *Mijne reis-portefeuille* 1847, 1e aflevering, 3-4. Vgl. ook de herdruk van 1932, 2-3.
239. GA Zwolle, Bedrijfs- en familiearchief Tijl, inv.nr. 1, contract Jan Jacob Tijl met Boom van 24 september 1846. In het contract wordt Booms voornaam als Herman geschreven. Boom zou leveren: "(...) een werk over de provincie Overijssel, de zeden, gewoonten, levenswijs, karakter enz. der bewoners in een humoristischen stijl, overeenkomstig het werk getiteld de Drentsche Assessor." Verder werd bepaald, dat Boom vier weken lang - van vrijdag tot en met dinsdag - door Overijssel mocht reizen.
240. Aldus het 'voorwoord bij den herdruk in 1932'.
241. Berding 1949, 183-194.
242. Zie hiervoor Van Doorninck 1885, 98.
Vooralsnog kan Harm Boom niet met zekerheid aangemerkt worden als de schrijver van *Bladzijden voor Neerland's geschiedboek*. Het ondubelzinnige bewijs daarvan zou geleverd zijn, wanneer een briefwisseling gevonden werd waarin Boom zelf of zijn correspondent zich over het auteurschap uitlaat. Maar bestudering van het 95 pagina's omvattende traktaat leidt wel tot de aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid dat Boom *Bladzijden voor Neerland's geschiedboek* geschreven heeft.
1. Uit de laatste alinea blijkt, waartoe het geschrift in wezen diende. Er zouden op dinsdag 17 mei 1853 kamerverkiezingen gehouden worden, ondanks het feit dat Thorbecke en drie andere ministers afgetreden waren naar aanleiding van de aprilbeweging en het kabinet zodanig gereconstrueerd was dat het niet als een interim- of rompkabinet beschouwd kon worden. De schrijver roept zijn lezers op nuchter te blijven en hun verstand te gebruiken wanneer "gij zult opgaan naar de stembus". Hij is overigens geen kritiekloos bewonderaar van Thorbecke, verre van dat. Harm Boom zou zich later in Assen bij herhaling in de verkiezingsstrijd mengen, zowel via de kolommen van de *PDAC* als in zijn hoedanigheid van voorzitter van een kiesvereniging. De anonieme schrijver in 1853 heeft gematigd-liberale opvattingen; Boom zou zich later wat radicaler - men zou zeggen: Drents-liberaal - opstellen.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 65

'aprilbeweging' beschreven. Dit protestantse actiecomité bood de koning een petitie aan, omdat het zich zorgen maakte over de herinvoering van de bisschoppelijke hiërarchie voor het katholieke volksdeel. Op deze kwestie sneuvelde zelfs het eerste kabinet Thorbecke.

In 1858 verscheen een tweede, vrij onbekend, werk met een orangistische strekking: *De belijdenis des geloofs en de eerste avondmaalsviering van Z.K.H. den Prins van Oranje* (Den Haag, uitgever en drukker anoniem). Kroonprins Willem, die zou overlijden voordat de troonsopvolging aan de orde was, deed belijdenis ('werd aangenomen') op paasochtend 1857 in de Kloosterkerk in Den Haag.

Vervolgens schreef hij over onderwerpen die wat meer verband met Drenthe hielden, zoals: *Z.K.H. Prins Hendrik der Nederlanden in Drenthe. (25, 26 en 27 Mei 1868)* (1868, Erven D.H. van der Scheer te Assen). De titel spreekt voor zichzelf. Even veelzeggend, zowel over de vorm als over de inhoud, was *Meditatiën van een Drentschen schoolmeester* (Erven D.H. van der Scheer te Assen), dat in 1869 ver-

---

2. Als het maar even kan, betrekt de auteur Amsterdam bij zijn analyse van het gebeuren in april 1853. Daarvoor gaat hij zelfs terug tot juli 1852, toen de burgemeester van de hoofdstad, Van Reenen, al dan niet herbenoemd zou worden. In april '53 was dat nog niet gebeurd en wellicht mede daardoor kon Van Reenen de opvolger van Thorbecke worden. Het stuk opent met drie pagina's over deze kwestie, maar ook verderop krijgt de vertrokken burgemeester uitvoerig aandacht: de afscheidsbrief van de gemeenteraad en Van Reenens antwoord daarop worden in extenso afgedrukt. Voorts wordt niet alleen de aanbieding van het adres aan koning Willem III beschreven, maar ook het verzamelen van de handtekeningen in Amsterdam. Het staatshoofd resideerde juist op dat moment, volgens jaarlijkse gewoonte, gedurende één week in Amsterdam en ook van zijn gangen wordt nauwkeurig verslag gedaan. Boom was nog geen maand daarvoor naar Den Haag vertrokken en dus nog steeds goed op de hoogte van Amsterdamse toestanden en achtergronden, zoals uit het voorgaande blijkt. Op verscheidene plaatsen wordt de lof van de Amsterdammers gezongen: zij zijn realistisch en toch vroom en gedragen zich waardig. Maar nergens in de tekst staat 'wij Amsterdammers' of 'wij in Amsterdam', wat dus in overeenstemming is met Booms omstandigheden op dat moment.

3. Op pagina 72 staat in een bijzin een speldenprikje aan het adres van zijn voormalige werkgever, de *Amsterdamsche Courant*: "(...), dat eene bekwame finantiële pen berekende, beter nog dan de Amsterdamsche Courant het deed uitkomen (...)".

4. De schrijver suggereert dat hij het vak van parlementair redacteur kent. Boom woonde (net) in Den Haag waar hij onder meer parlementaire beschouwingen voor de *PDAC* zou schrijven.

5. De schrijver maakt twee keer dezelfde, (althans tegenwoordig) typisch Gronings-Drentse, grammaticale fout: a. "(...), die na 1848 ruim zooveel ondervinding van Regeringsaken heeft kunnen opdoen *dan* Thorbecke, (...)" (p. 69, cursivering HN), b. "Gewoonlijk sprong vooraf niemand zoo krachtig ter hulpe van eene zieltoogende finantiëele wet, *dan* Thorbecke (...)" (p. 70, cursivering HN).

6. Uit een oogpunt van idioomwetenschap is de volgende zin een twijfelgeval: "Hij begreep ook dat zijn voormalige ambtenaar dat *niet kon lijden*, (...)" (cursivering HN). De hedendaagse standaardtaal kent de onpersoonlijke uitdrukking *Dat kan niet lijden*, in de betekenis 'Ik heb er het geld niet voor'. In het Drents echter betekent *Dat kan hij niet lie(de)n* onder meer: 'Dat kan hij niet verdragen', wat de schrijver kennelijk bedoelt. (Vgl. Kocks 1996, 680.) Het is de vraag of er in het Nederlands van destijds een equivalent van deze Drentse uitdrukking bestaan heeft. Zo niet, dan zijn we Boom weer een eindje dichter op de huid gekomen.

7. Curiositeitshalve volgt hier de enige zin waarin Drenthe voorkomt: " 'Zoo zijn, om iets te noemen, de kanalisatiën in Drenthe en Overijssel, zijn werk!' " Er kan niet uit geconcludeerd worden, dat de auteur een speciale band met de Olde Landschap heeft; dat hij deze eerder noemt dan Overijssel is een te futiele aanwijzing. De schrijver heeft deze zin zelf al tussen aanhalingstekens gezet en betwijfelt dus of de persoon in kwestie - Thorbecke - de eer toekomt voor het laten graven van de niet met name genoemde kanalen.

243. Zie Knuttel Deel 7, z.j., 313.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 66

scheen.[244] Er is wel beweerd dat deze publicatie autobiografisch is.[245] Deze stelling is echter niet langer houdbaar: Boom heeft nooit als onderwijzer in Drenthe gewerkt. De hoofdpersoon in de *Meditatiën* trouwt op jonge leeftijd, Boom wachtte daarmee tot hij achtendertig was. Ongetwijfeld kent het werk autobiografische elementen, maar het grootste deel is fictioneel en kan dan ook niet als een bron voor het schrijven van Booms levensgeschiedenis gebruikt worden.

Voor de Drentse literatuurgeschiedenis is Boom belangrijk doordat hij veel feuilletons geschreven heeft, daartoe wellicht in de gelegenheid gesteld door zijn positie bij de krant. Ook van dit genre was hij een van de eerste beoefenaars in Drenthe. Vooral nadat de *PDAC* in 1869 het eerste dagblad in Drenthe geworden was, kon hij zich als feuilletonist uitleven in verscheidene - vrijwel geheel Drentstalige - creaties. De inhoud daarvan bestaat goeddeels uit reisverhalen in de trant van het werk uit zijn podagristentijd. Met zijn feuilletons in de *PDAC*, bereikte hij in Drenthe vrijwel zeker een breder publiek dan met zijn boekpublicaties. Zijn debuut als feuilletonist had hij waarschijnlijk al veel eerder gemaakt. Als zodanig kan men *Titia Brongersma, of het bezoek te Borger* beschouwen. Dit werd in vier afleveringen (van 12 juni tot en met 28 augustus 1835) in de *Drentsche Courant* afgedrukt.[246] De zeventiende-eeuwse dichteres Titia Brongersma bracht de pinksterdagen van 1685 door bij vrienden in Borger. Daar deed zij opgravingen bij een hunebed, wat haar inspireerde tot enkele verzen.

Van zijn vertellingen in de streektaal zijn er twee zeer bekend geworden. De eerste is *Berend Veltink oet 't Emmer Kerspel op reize noa Grönningen um 't peerdespul van Carré te zeen en wat hum daorbij overkwam, hen en weerum*.[247] Het feuilleton verscheen aanvankelijk van 14 tot 24 oktober 1878 in de *PDAC* en was zo populair dat het in 1899 samen met het verhaal *Nevelhekse* van A. Steenbergen als overdruk uit de krant in één bandje werd uitgegeven.[248] In 1911 verscheen deze bundel nogmaals, toen als premie voor de abonnees van de *PDAC*. In 1942 volgde de derde druk.

Berend Veltink is een, met veel humor, geheel in de streektaal geschreven verhaal. Nadat hij tal van adviezen van zijn vrouw Jaaije gekregen heeft, reist Berend per 'vuurwagen' naar Groningen. Tijdens de reis maakt hij veel mee. In de stad koopt de anders zo wereldvreemde Berend voor zijn vrouw een zilveren 'loddereindeussien' (een flesje eau de Cologne in een zilveren omhulsel) en voor zijn zoon een horlogeketting. Na de circusvoorstelling overnacht hij in Groningen bij de zwager van zijn knecht. Hier leert Berend Veltink het armoedige bestaan van een stadsfamilie met vijf kinderen van zeer nabij kennen. Eenmaal teruggekeerd in zijn dorp vergelijkt Berend

244. Zie ook DA, Collectie Gratama, inv.nr. 687.
245. Bijvoorbeeld door Kuipers 1968, 59. Een fragment is onder de titel *De dooije schoolmeester* opgenomen in Poortman 1954a, 51-57.
246. De courantnummers zijn 47 (12 juni), 55, 65 en 69 (28 augustus). Vgl. Nijkeuter 1993a, 19-24 (noot 8). Ook de Podagristen schenken (op uiterst negatieve wijze) aandacht aan haar in *Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst*. Deel II, 146 e.v.
247. Titel weergegeven zoals in de uitgave van De Torenlaan van 1950.
248. Zie voor deze mededeling Van Dockum 1942, 243.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 67

het leven op het platteland met dat in de stad. Hij komt tot de conclusie, dat het plattelandsleven nog zo kwaad niet is. Berend heeft een goede inborst; hoewel zuinig van aard besluit hij voor het slapen gaan, na overleg met Jaaije en zijn zoon Geert, in de winter wat voedsel naar de stadsfamilie te sturen, "(...) en een gelukkiger paor sluep ter in 't Lantschap van Drenthe niet."

Over het succes van dit feuilleton schreef de redactie van de *PDAC* in 1884, toen Boom de krant verliet:

> "Het blad heeft in dezen medewerker verloren een zeer bekwaam journalist, wiens populaire schrijfwijze in Drenthe gewaardeerd werd en wiens feuilletonistische pennevruchten gaarne werden gelezen. In dit verband mag hier niet onvermeld blijven het populaire feuilleton 'Berend Veltink (...)'. Het is een feuilleton, dat, uit de 'Provinciale Drentsche en Asser Courant' overgedrukt en los verkrijgbaar gesteld, meermalen is herdrukt en zelfs nù nog geregeld gekocht wordt. Boom's werk heeft den kring van lezers der 'Drentsche Courant' op het platteland zeer vergroot."[249]

Hieruit blijkt tevens, dat de genoemde herdruk uit 1899 niet de eerste was. Exemplaren van vroegere uitgaven lieten zich echter, helaas, niet achterhalen.

Het tweede verhaal waardoor Boom populair werd als feuilletonist heette oorspronkelijk: *Jaaije Veltink, geb. Rasing, oet 't Emmer Karspel, op reize nao Assen om 't leste Landhuusholdkundig Congres bij te wonen en wat heur daorbij overkwam, hen en weerumme*. Het verscheen in drieëntwintig afleveringen van 26/27 maart tot 24 april 1880.

Dit verhaal is geschreven in de standaardtaal; de dialogen echter worden in de streektaal weergegeven.

Wanneer het verhaal begint is Jaaije, de vrouw van Berend, al weer teruggekeerd uit Assen, dat ze samen met zoon Geert bezocht heeft. Ze heeft van de gelegenheid gebruik gemaakt om familie te bezoeken. Berend is benieuwd naar haar belevenissen, maar die wil Jaaije pas vertellen "as de boekweite binnen is en oeze roodbonte kalft hef". Berend is zo nieuwsgierig, dat hij een plan bedenkt om al eerder wat aan de weet te komen. Jaaije zal namelijk bezoek krijgen van haar vriendin terwijl Berend naar een vergadering is. Hij besluit vervroegd huiswaarts te keren onder voorwendsel van ziekte. Zo gedacht, zo gedaan. Thuisgekomen kruipt hij onopgemerkt in de bedstee, want zijn vrouw is de deur uit om haar vriendin op te halen. Wanneer de vrouwen binnen zijn kan Berend inderdaad het een en ander afluisteren, maar het naadje van de kous weet hij nog niet. Om tien uur namelijk - de tijd waarop hij thuis verwacht wordt - is zijn vrouw nog lang niet uitverteld. Berend doet alsof hij dan wakker wordt. Tijdens de Roldermarkt van 1878 bezoekt Berend in die plaats familie van zijn vrouw. Hij heeft een brief bij zich voor 'olde meuije', waarin zijn vrouw de rest van haar belevenissen tijdens het congres vertelt. Op de markt ontmoet

249. *PDAC* 7.1.1884. Vgl. ook Van Dockum 1942, 117.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 68

Berend het alter ego van Boom: de verteller. Deze mag de brief hebben op voorwaarde dat hij er niet over in de krant gaat schrijven.

De realiteit van de krant was, dat het verhaal er vele malen in afgedrukt werd, evenals in de *MC*. Ook verscheen het relaas enige keren in boekvorm[250] en ten slotte werden in 1950 beide Veltink-verhalen nog eens gebundeld en uitgegeven in de Feuilleton-Bibliotheek (nr. 3) van uitgeverij De Torenlaan te Assen.[251] *Jaaije Veltink* verscheen toen onder een gewijzigde titel: *Het geheim van Jaaije een getrouw verhaol van de reis van Berend Veltinks ega naor het Congres te Assen, hen en weerum*.[252] Mede door deze herdruk uit 1950 is Boom bij het hedendaagse lezerspubliek nog steeds bekend.[253]

Van de vele andere feuilletons die Boom nog schreef, moeten er drie genoemd worden. Alle drie zijn kenmerkend voor zijn oeuvre doordat reizen er het hoofdthema van is. Gepubliceerd in de *PDAC* werden: *Naar Leeuwarden, om de Historische Tentoonstelling van Friesland te zien* van 11 juli tot en met 11 augustus 1877, *Coevorden en Nieuw-Amsterdam. (Twee dagen op reis.)* van 18 tot en met 24 juni 1878, *Reisherinneringen uit Assen naar Oost en West, naar Zuid en Noord. (Medegedeeld in den trant van den Drentschen Assessor en zijne beide Neven.)* van 3 januari tot en met 26 augustus 1879.[254]

Voorts heeft Boom een belangrijke rol gespeeld als redacteur van diverse almanakken. Behalve medewerker van de *DVA*, was hij ook redacteur van *Drenthina* (1853) en *De Heidebloem* (1860). Er verscheen door zijn toedoen nog een *DVA* voor 1868, zeventien jaar na de vorige. Ook hier bleef het bij één jaargang. Al deze almanakken zullen verderop uitvoerig besproken worden. Tevens redigeerde Boom, samen met J. van der Veen Az. uit Hoogeveen, het tijdschrift *Kukeleku! Veertiendaagsch tijdschrift uit het Noorden* (1861, P. Noordhoff en M. van Heyningen te Groningen), waarvan alleen de tweede aflevering van juni 1861 bewaard is gebleven.[255]

Minder bekend is, dat Boom ook heeft meegewerkt aan het *Drentsch Leesgezelschap*. Het initiatief tot oprichting van deze periodiek met losse mededelingenbladen werd genomen door J.O. van Houten, boekhandelaar te Assen. Deze reageerde op de toegenomen populariteit van het lezen in Drenthe. De bedoeling was: "De leden van dit Gezelschap zullen elke week iets ter lezing ontvangen, in den regel, geschriften van geen grooten omvang en van verschillende inhoud. Godsdienst, staatkunde, geschiedenis, wetenschap, kunst, landbouw, veeteelt, nijverheid, handel, scheepvaart, kleine verhalen, enz. enz."[256]

De belangstelling was groot: Van Houten spreekt in een brochure van augustus

250. L. Braaksma vermeldt een herdruk in de *MC* in zijn artikel 'Auteurs in Drents dialect' in: F.I. Brouwer 1949, 59.
251. Zie voor een overzicht van enige herdrukken: Meertens/Wander 1958, 162. Een herdruk in de *PDAC*, vanaf 3 december 1948, wordt hierin niet vermeld.
252. De titel van *Berend Veltink* bleef ongewijzigd, alleen het voorzetsel nao werd veranderd in noa.
253. Prakke beweert dat Boom "vele (...) Berend Veltinkverhalen" geschreven heeft. Erg waarschijnlijk is dit niet, gezien het feit dat Boom na het tweede, *Jaaije Veltink*, nog vijf jaar geleefd heeft. Zie Prakke 1969b, 70.
254. Hoewel bij de aflevering van 26 augustus 1879 wordt aangegeven dat het feuilleton vervolgd zal worden, zijn er geen volgende afleveringen meer te vinden.
255. Aanwezig op de UBG. Vgl. ook R.D.M[ulder]. 1948h, 143.
256. UVA, Bibliotheek KVB, dossier Van Houten, brochure van 16 augustus 1862.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 69

1862 over 1500 aanmeldingen.[257] Hij probeerde bij andere uitgevers presentexemplaren te krijgen, waaruit Harm Boom dan een keuze voor de periodiek moest maken. Ook zou Boom in losse blaadjes de lezers wijzen op lezenswaardigheden in de pers. De uitgever verzond vanaf oktober 1862 voor $2^{1/2}$ cent per week aan intekenaren zijn *Drentsch Leesgezelschap*, dat bij J. Veeninga en Co. te Assen gedrukt werd. Deze firma voerde alle zakelijke werkzaamheden uit: inschrijving van abonnees, verzending en financiële afhandeling. De intekenaren konden voor 10 cent de afleveringen in eigendom houden.[258] Hieruit blijkt dat de wekelijkse portie drukwerk in eerste aanleg beschouwd werd als een leesportefeuille. In februari 1863 maakte J.A. Willinge Gratama, de eigenaar van de *PDAC*, bekend dat het *Leesgezelschap* voortaan door zijn bedrijf zou worden uitgegeven.[259]

Ook in deze periodiek publiceerde Boom, onder eigen naam of zonder deze te noemen, een aantal feuilletons.[260] Zo had hij veel succes met: *Willem Udink en Roelofje Wieling of acht dagen uit het leven van een Drentsch huisgezin. Een verhaal uit de vorige eeuw en beschreven naar eene mondelijke mededeeling van een ouden van dagen*.[261] De uitgever deelde hierover in aflevering 4 mee:

> "Van vele zijden ontvangen wij berigten over de goede ontvangst aan het volks-verhaal: *Willem Udink* en *Roelofje Wieling* te beurt gevallen en velen wenschen onmiddelijk [sic] een ander verhaal van gelijken geest en van dezelfde strekking."

Voorts kon hij het heuglijke feit melden dat het aantal leden-abonnees inmiddels gestegen was tot tweeduizend.

Willem Udink, een oude boer in Zweeloo, springt nog altijd bij wanneer zijn drie zoons financiële problemen hebben in hun eigen boerenbedrijven. Daardoor heeft hijzelf het niet al te breed, maar dat deert hem niet. Alleen zijn dochter heeft geen hulp nodig, want zij is getrouwd met een rijke boer in Vries. Tot verdriet van Willem en zijn vrouw Roelofje zien zij hun kinderen en kleinkinderen bijna nooit; de zoons houden alleen contact als zij geld nodig hebben.

Het komt zover dat Willem zijn op één na laatste paard, de bles, moet verkopen om zijn zoon in Borger te kunnen helpen. Daartoe gaat hij naar de markt in Norg, verkoopt het paard en overnacht bij zijn aldaar wonende zoon. Ook deze heeft geldgebrek, zodat Willem de volgende dag zonder dat zijn kinderen het weten naar Assen reist om de advocaat te betalen die namens een schuldeiser van zijn zoon is opgetreden.[262] Maar dan heeft Willem geen geld meer voor zijn zoon in Borger. De

257. Ibidem.
258. Gebaseerd op een tweetal advertenties in de *PDAC* van 7 en 23 oktober 1862.
259. C. van Dijk 1997a, 5.
260. In een aantal bewaard gebleven exemplaren uit 1862 bij de SNDHC staan - behalve de reeds genoemde *Willem Udink en Roelofje Wieling* - vele publicaties, ondertekend door Harm Boom. Het *Drentsch Leesgezelschap* bevat tevens een groot aantal anonieme stukken. Het is niet onwaarschijnlijk dat deze - gezien de titels en de inhoud - ook door Harm Boom geschreven zijn.
261. Gepubliceerd in de nummers 1-3 van 1862.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 70

zuster van de advocaat weet raad: zij heeft al eerder geprobeerd twee rollen zelfgesponnen linnen van Roelofje te kopen. Dat moet dan nu maar doorgaan, ook al houdt Roelofje daarna geen linnen meer over. De advocaat wil uitstel van betaling verlenen voor minstens een half jaar, maar op uitdrukkelijk verzoek van Willem neemt hij diens geld aan. Willem keert huiswaarts en wordt in de buurt van Schoonloo overvallen door een landloper, die in Norg gezien heeft wat de verkoop opleverde en die Willem daarna gevolgd is. Willem wordt nog net op tijd ontzet door voorbijgangers en houdt aan het avontuur slechts een paar schrammen over; hij verliest er een boekje met stichtelijke lectuur door, dat door de ontsnapte struikrover waarschijnlijk is aangezien voor een portefeuille.

Een week later zijn Willem en Roelofje vijftig jaar getrouwd. Zij krijgen een feestdag die veel van het geleden leed doet vergeten. Aan de vooravond daarvan is de tot inkeer gekomen landloper al vergiffenis komen vragen; natuurlijk heeft Willem het stichtelijke boekje teruggekregen. Op de dag zelf komen alle kinderen en kleinkinderen op bezoek. In een onbewaakt ogenblik legt de dochter de rollen linnen - voorzien van bijbelteksten - terug in de kast. Zij doet dit op verzoek van de juffrouw in Assen, maar deze heeft het geld voor het linnen teruggekregen van de dochter. Roelofje ontdekt de rollen wanneer zij de bijbel uit de kast haalt opdat Willem, voorafgaand aan het tafelgebed, een psalm kan voorlezen. Later blijkt ook de bles weer op stal te staan, gekocht en teruggebracht door de schoonzoon uit Vries. Maar voorlopig kan men slechts gissen naar de ware toedracht. Ook het bezoek van de weldoeners uit Assen en hun broer de dominee heeft een aantal vrome overwegingen tot gevolg. Mede doordat in de loop van de dag al gebleken is, dat geen van de kinderen nog financiële ondersteuning nodig heeft, is er alle aanleiding het huwelijksfeest met psalmgezang te besluiten.[263]

Door het hoge evangelisatiegehalte steekt dit verhaal nogal af tegen de overige werken van Boom.

De belangstelling voor het *Drentsch Leesgezelschap* nam spoedig af en de uitgave werd gestaakt. Slechts een paar nummers ervan zijn bewaard gebleven.[264]

Harm Boom overleed in Assen op 12 juni 1885 en werd op de Noorderbegraafplaats aldaar begraven.[265] Zijn weduwe deed, wegens de schulden, op 20 juni 1885 afstand van zijn nalatenschap.[266] De oude *PDAC* wijdde aan hem geen in memoriam. Voor de hand ligt dat Boom in 'zijn' *NPDAC* wel herdacht is, maar van deze krant zijn van het desbetreffende jaar geen exemplaren bewaard gebleven.[267] Alleen van de *MC*

262. Deze advocaat wordt door de auteur bedacht met de naam Erkenswijk, de naam van een historische figuur die het (onder meer) in de Franse tijd gebracht heeft tot vrederechter. Ook diens broer was predikant. Chronologisch zou het dezelfde persoon kunnen zijn (het verhaal speelt ± 1770), maar Boom heeft geen historische pretenties gehad met zijn verhaal. Zie ook Buning 1966, 43-44.
263. Het verhaal werd herdrukt in C. van Dijk 1997a, 6-31.
264. De SNDHC bewaart de nummers 1 t/m 9, 15, 18 en 19. De collectie van het Provinciaal Museum te Assen bevat alleen nr. 3 van 1862. De Collectie Gratama (DA) vermeldt onder inv.nr. 683 een twintigtal afleveringen uit de periode 1862-1863. Nader onderzoek leerde echter, dat deze afleveringen bij het DA niet meer terug te vinden zijn.
265. Voor informatie over zijn graf zie Van den Broek/Groen 1985, 52.
266. C. van Dijk 1996a, 8.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 71

kan zonder voorbehoud gezegd worden, dat zij aandacht besteedde aan Booms overlijden. Hierin werd opgemerkt:

> "De door hem geschreven feuilletons, in Drentsch dialect, trokken zeer de attentie. Zonder te overdrijven kan men wel zeggen, dat door zijne pen de lust tot het lezen van couranten zeer is aangewakkerd. (...) Wat hij schreef zal nog jaren lang de belangstelling van de bewoners van Drenthe blijven boeijen, want in verschillende bibliotheken zijn de door hem geschreven werken nog voorhanden."[268]

A.L. Lesturgeon (1815-1878)[269]

A.L. Lesturgeon

"Wat en hoe hij schreef - de tijd komt dat daarvan gesproken zal worden, zooals het behoort", schreef Harm Boom, in de *PDAC* van 24 juni 1878 na het plotselinge overlijden van Alexander Lodewijk Lesturgeon, de jongste van de Drie Podagristen.[270]

Lesturgeon werd op 16 oktober 1815 geboren te Venlo uit het huwelijk van Alexander Anthony Lesturgeon en Louise Johanne Mann. Zijn vader was kapitein-ingenieur bij de genie. Zes jaar later verhuisde de familie naar Coevorden, nadat senior overgeplaatst was naar de vestingwerken van die stad. Daar genoot de jonge Alexander zijn eerste opleiding aan de Franse school. Het lezen van "Hoogduitsche romans", waarin het pastorale leven zeer geïdealiseerd werd, deed hem besluiten predikant te worden. Zijn moeder, dochter van een Duitse predikant, stimuleerde dit streven.[271] Ter voorbereiding op zijn studie verbleef hij van 1829 tot 1831 op de kostschool van J. van Wijk Roelandsz. te Kampen, een school die in hoog aanzien stond.

267. Het DA bezit een incomplete collectie van januari 1886 tot en met het eerste halfjaar van 1893; het Persmuseum bewaart de incomplete jaargangen 1876 tot en met 1892 en de KBi beschikt over de nummers 25 mei tot en met 30 december 1892.
268. *MC* 17.6.1885.
269. Met dank aan C. van Dijk - auteur van de in 1995 verschenen Lesturgeonbiografie - die deze subparagraaf van de nodige op- en aanmerkingen voorzag. Voor biografische artikelen zie Romein 1861, 231; Van Vloten 1868, 460; Hecker in: *Handelingen* 1879, 153-160; Frederiks/Van den Branden [1892], 467; *NNBW*, deel V, 315; De Bie 1943, 760-762; Naarding, 'Ds. A.L. Lesturgeon' in: Naarding 1947b, 27-30; Kuipers, 'Ds. A.L. Lesturgeon (1815-1878)' in: Kuipers 1978, 87-92; Minderhoud in: Brood/Foorthuis 1989, 117-119 en C. van Dijk 1995. Deze biografie bevat tevens een lijst van een aantal publicaties van Lesturgeon (p. 139-147).
270. *PDAC* 24.6.1878.
271. ABD, brief Lesturgeon aan Van Vloten van 9 juni 1862, A VLO D 49. In de ABD bevinden zich meer van dergelijke brieven. Hij correspondeerde over zijn bijdragen aan Van Vlotens bloemlezing *Nederlandsch dicht en ondicht*. Vgl. ook De Keyser 1877, 703, waarin een summier bio- en bibliografisch overzicht van Lesturgeon wordt gegeven.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 72

Teruggekeerd in Coevorden kreeg hij onderwijs in de klassieke talen van ds. Coenraad Hindrik Pelinck. Op 17 september 1833 werd hij toegelaten tot het Athenaeum te Deventer. Op 1 oktober 1834 schreef hij zich in aan de Leidse universiteit, maar hij ging er geen colleges volgen. Zijn theologische studie begon pas werkelijk aan de Groninger universiteit, waar hij zich op 23 oktober 1835 inschreef. Zijn religieuze opvattingen werden gevormd door de spraakmakende theologie van de Groninger School, ook wel de Evangelische Richting genoemd. De grondlegger hiervan, hoogleraar P. Hofstede de Groot, was geen aanhanger van het modernisme maar verwierp wel de orthodoxie à la Dordrecht. Van degenen die dit laatste te ver vonden gaan, trad een deel onder leiding van ds. H. de Cock uit de Nederlandse Hervormde Kerk: de Afscheiding van 1834. Voor de dagelijkse kerkpraktijk achtte de Groninger School het bijbrengen van humanitaire en culturele waarden van groot belang; daarmee propageerde zij een Verlichtingsideaal.[272]

In 1843 werkte Lesturgeon als hulpprediker te Oosterhesselen, in 1844 werd hij daar predikant (1844-1854). Vervolgens stond hij in Vledder (1854-1864) en Zweeloo (1864-1878).

Als predikant bestreed Lesturgeon misstanden en verkeerde gewoonten. Zo keerde hij zich tegen het drankmisbruik - speciaal van jenever - dat ook toen al omvangrijk was. 'Jenever in Drenthe' leidt tot voor de hand liggende gevolgtrekkingen, maar Lesturgeon trad wél in het voetspoor van zijn Betuwse collega en filantroop ds. O.G. Heldring (1804-1876). Deze had al in 1838 de brochure *De jenever erger dan de cholera* geschreven. De derde dominee in deze historie, Nicolaas Beets alias Hildebrand, maakte in zijn *Camera Obscura* (1839) dan ook een actuele grap door oom Stastok een glaasje "Erger dan de cholera" te laten drinken.[273] Lesturgeon voerde ook strijd tegen wijdverbreide vormen van bijgeloof. Voorts had hij bij veel gemeenteleden een reputatie als 'medicus'.[274] In zijn standplaatsen was hij oprichter van vele leesgezelschappen en diverse rederijkerskamers, waarmee hij het toneelspel stimuleerde. Ook was hij lid van het Nutsdepartement Frederiksoord, waarvoor hij menige voordracht hield. Uit de titels van zijn causerieën spreekt veel gevoel voor humor. Zo gaf hij "eene verhandeling over de vloo" en haalde hij aforismen van De Genestet aan.[275]
Was Lesturgeon als predikant en als gevierd spreker op Nutsbijeenkomsten een beken-

Het woord 'pastorale' in zijn brief aan Van Vloten kan verwarring wekken. Het is niet waarschijnlijk, dat er in zijn jongelingsjaren veel romans verschenen waarin het leven van de pastor (zieleherder) verheerlijkt werd. Aangenomen moet worden, dat 'pastorale' duidt op het leven ten plattelande, beschreven als een idylle, al dan niet in de vorm van een herdersroman. Dat Lesturgeon door dergelijke lectuur voor het predikantschap opteerde, zou erop kunnen wijzen dat hij het *pantheïsme* toegedaan was: God en de schepping als één geheel beschouwend. Goethe was pantheïst en het is niet onaannemelijk dat zijn opvatting gedeeld werd door andere schrijvers van "Hoogduitsche romans".

272. Vgl. Lambregts 1975a, 144.
273. Zie Schouten 1998 en Hildebrand, *Camera Obscura*. Utrecht/Antwerpen 1975 (zestiende druk), 58.
274. Kuipers 1964c, 6.
275. Wessels Nijenhuis 1972, 170.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 73

de figuur in Zuid-Drenthe, als letterkundige werd hij regionaal en zelfs nationaal bekend. Reeds in 1836 schreef hij met zijn Groningse studievrienden Willem Augustus Hecker (1817-1909), Roelof Bennink Janssonius (1817-1872) en G.D. Steringa Kuyper (1816-1855) poëzie voor de bundel *Dichterlijk Mengelwerk* (uitgegeven door W. Hecker en P. van Zweeden te Groningen). Later spraken zij met zelfspot van 'Ondichterlijk Bengelwerk'.[276] Deze bundel werd door het kersverse literaire tijdschrift *De Gids* gerecenseerd en daarbij werd Lesturgeon de meest talentvolle van de vier genoemd: "Wij gaan over tot den Heer Lesturgeon. Van dezen zijn ontegenzeggelijk de beste bijdragen in dezen bundel. Hij is de éénige, in wien men vonken van echt dichterlijken aanleg ontdekt".[277] De onverkochte exemplaren van het gezamenlijke debuut werden - volgens een sterk verhaal van Lesturgeon - met schaar en mes verwerkt tot behang voor de pastorie van Janssonius.[278] J. te Winkel merkte in *De Ontwikkelingsgang der Nederlandsche letterkunde* op, dat de bundel getuigde van liefde voor de oude en Duitse dichters én van bewondering voor Bilderdijk.[279]

Samen met enige anderen vormde het kwartet ook het gezelschap 'Musis Sacrum', een semi-literaire kring waarin men zich bezighield met retorica en declamatie. De club bestond overwegend uit theologen-literatoren.[280] Deze kring kwam in de wintermaanden 's zondags na de avondpredikatie in de pastorie van Janssonius in Roderwolde bijeen en trok ver buiten Drenthe en Groningen de aandacht. Zo is bekend dat ook de Haagse dichter en drogist S.J. van den Bergh, de oprichter van het Haags letterkundig genootschap Oefening Kweekt Kennis, een bezoek aan Roderwolde bracht. De *DVA* van 1844 bevat een gedicht van zijn hand, getiteld *Aan Roderwolde*, waarin hij over dit bezoek verhaalt.[281] Toen Janssonius in oktober 1846 zijn "lieflijk Eden" - zo noemde hij Roderwolde - verliet en naar Arnhem vertrok, betekende dit ook het einde van 'Musis Sacrum', maar de concertzaal in laatstgenoemde plaats draagt dezelfde naam.

De vier studievrienden lieten hun eersteling volgen door de anonieme bundels

---

276. 'Levensbericht Lesturgeon', 156. Voor een kort levensbericht van Hecker zie *NNBW*, IV, 718 en voor een levensbericht van Janssonius zie A.L. Lesturgeon in: *Handelingen* 1873, 173-214.
277. *De Gids* (1838), 36.
278. *Handelingen* 1873, 198. Vgl. ook Lambregts 1975a, 144.
279. Zie hiervoor Te Winkel 1927, 19. Ook G. Kalff bespeurde bij Lesturgeon reeds bewondering voor Bilderdijk. Zie Kalff 1912, 349.
280. In een voetnoot in het 'Levensbericht van Bennink Janssonius' (p. 202), merkte Lesturgeon hierover op: "Dien naam droeg zeker letterkundig kransje, waarop wij ons met eenige vrienden in oratorie en declamatie oefenden en waar wij ook eigen voortbrengsels, zoowel in rijm en onrijm, mochten ter markt brengen. In de wintermaanden hielden wij onze bijeenkomsten, zondags, na de avond-predikatie. Met ons behoorden tot dit klubje, behalve Hecker, dr. A.L. Gastmann, thans te Emden, en mr. G. Diephuis, nu hoogleeraar in de rechten te Groningen, ook W.F. Paehlig, als predikant te Beetgum in 1847 overleden, G.D. Steringa Kuyper, die, ook als predikant, te IJselstein, in 1855 aan de zijnen ontrukt werd, T. van Duinen, insgelijks als predikant, 't laatst te Mantgum, in 1857 voor hooger leven ontslapen, met H.C.C. Dronrijp Uges, als doopsgezind leeraar te Uithuizen ook in volle levenskracht voor goed heengegaan." Prakke vermoedt dat Jan van der Veen Az. ook deel uitmaakte van de kring. Bewijzen hiervoor heeft hij niet. Wel vermeldt hij dat Van der Veen en Lesturgeon zeer bevriend waren; bovendien kende Van der Veen het 'landelijke Roden', dat hij in *De Roover* (1838) beschreef. Over een eventuele deelname van Jan Goeverneur (1809-1889, hij publiceerde onder het pseudoniem Jan de Rijmer) aan de kring, zijn ook Prakke geen feiten bekend. Zie Prakke 1987b, passim.
281. *DVA* (1844), 69-73.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 74

Rietscheutgalmen (1838, Joh. Huisingh te Winschoten), *Wel en Wee, zangen der liefde* (1839, D.H. van der Scheer te Coevorden)[282] en *Lief en Leed* (1853, P. van Zweeden te Groningen). Zoals uit het jaartal blijkt, kwam de laatste bundel uit na hun studietijd.[283] Steringa Kuyper droeg hier niet meer aan bij. Lesturgeon bestempelde deze bundel als "een naoogst van erotica uit onzen jongelingstijd."[284]

Verstrooilingen (M. Ballot te Deventer) - een verzameling van bijdragen aan diverse jaarboekjes - verscheen in 1844, in 1854 nog gevolgd door *Gedichten* (P. van Zweeden te Groningen). Beide bundels staan geheel op naam van Lesturgeon en bevatten - de eerste overwegend, de tweede uitsluitend - stichtelijke poëzie. Volgens W. Hecker heeft Lesturgeon na *Gedichten* nog maar weinig poëzie geschreven.[285] Behalve de beide verzamelwerken verschenen er van zijn hand tal van anonieme bijdragen aan bloemlezingen en tijdschriften.

Na zijn dood stelden W. Hecker en J.J.A. Goeverneur de *Bloemlezing uit de gedichten van A.L. Lesturgeon. Verzameld door W. Hecker en J.J.A. Goeverneur* samen (1879, P. Noordhoff te Groningen).[286]

Lesturgeon mag dan, zoals zijn biograaf Hecker beweert, als dichter geen hoge vlucht genomen hebben, hij was nagenoeg de enige dichter-dominee in Drenthe die zich kon meten met zijn collega's in den lande. Waarschijnlijk daardoor werd ook hij benoemd tot lid van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden. Maar het is waar dat zijn literaire producten en die van zijn soortgenoten geheel verbleekten in het licht van de volgende generatie: de Tachtigers. Lesturgeon heeft beweerd dat hij zelf nooit op het idee zou zijn gekomen, zijn gedichten uit te geven. Naar zijn mening hadden ze "weinig om de hakken". Ze werden dan ook gepubliceerd op aandrang van zijn vrienden Hecker en Janssonius. "Die zijn mijn satani geweest tot die dwaasheid", aldus Lesturgeon.[287]

Zijn aandeel in *Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst* en *Een Drenthsch gemeente-assessor* werd reeds besproken. Wat het eerste werk betreft, moet nog opgemerkt worden dat hij er waarschijnlijk wegens geldgebrek aan begon. Zijn ouders weigerden namelijk in te stemmen met zijn voorgenomen huwelijk met Cornelia Boll, de keuze van zijn hart. Zij was een onbemiddeld weesmeisje; haar moeder had een kruidenierswinkel gehad. Lesturgeon verliet daarop het ouderlijk huis, ging op kamers wonen en moest zich zien te bedruipen van wat hij kon verdienen met invalpredikbeurten én zijn pen.[288] Eenmaal predikant met een eigen gemeente, zou hij met Cornelia Boll trouwen: dat gebeurde op 3 oktober 1845 in Coevorden.

Lesturgeon was een van de eerste verzamelaars van woorden en gezegden uit de

282. ABD. In een brief aan Van Vloten van 24 juni 1862 vermeldt Lesturgeon welke bijdragen van hem zijn, A VLO D 50.
283. Ibidem.
284. Lesturgeon in: *Handelingen* 1873, 204.
285. *Handelingen* 1879, 157.
286. Deze bloemlezing wordt ingeleid met een biografische schets van de hand van W. Hecker, die hij ook in *Handelingen* 1879, 153-160 plaatste.
287. ABD, brief aan Van Vloten van 9 juni 1862, A VLO D 49.
288. Zie voor deze biografische gegevens vooral C. van Dijk, 1994, 15-20 en C. van Dijk 1995, 20-23.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 75

Drentse volkstaal. Zijn belangstelling voor het dialect is wellicht in zijn studietijd gewekt. De Friese filoloog en doopsgezinde predikant Joost Hiddes Halbertsma (1789-1869) had Deventer als standplaats toen Lesturgeon daar leerling van het Athenaeum werd. Halbertsma schreef diverse studies over volkskunde en dialect. In de *Overijsselsche Almanak* van 1836 liet hij een eerste woordenlijst van het Overijssels verschijnen.[289] Zijn voorbeeld heeft velen in Oost-Nederland gestimuleerd, onder wie Lesturgeon. Zo reageerde hij op Halbertsma's oproep in de *Algemeene Konst- en Letterbode* van 1844, waarin gevraagd werd medewerking te verlenen aan Firmenichs *Germaniens Völkerstimmen. Sammlung der deutschen Mundarten in Dichtungen, Sagen, Märchen, Volksliedern u.s.w.* (3 delen zouden verschijnen, 1843-1854).[290] Het verzoek bereikte hem overigens laat: pas in juni 1846 merkte hij de oproep op. In een brief van 26 juni 1846 aan Halbertsma, verontschuldigt hij zich voor het late toezenden van zijn bijdragen:

> "Geen wonder, dat die oproeping eerst zo laat mij bereikte! Aan wie zijn woonplaats heeft in zulk een afgelegen oord, als Drenthes Oostelijk deel is, gaat menig gerucht in de letterwereld voorbij zonder dat het opgemerkt wordt",

schreef hij Halbertsma.[291]
In deze bloemlezing werd echter geen werk van Lesturgeon opgenomen.[292] Wel zorgde deze ervoor, dat in deel III uit Drenthe opgenomen werden: *Die Brautabholung*, *König Wilhelm V. und eine achtzigjährige Bäuerin*[293] en *Zaomensproak over 't Broabands opreur, tussen Baerent, Greet en Harrem*.[294] De Duitse samensteller heeft per abuis *stadhouder* Willem V aangezien voor een koning, zoals ook de *DVA* aantoont.

In zijn Groninger studentenjaren verkeerde Lesturgeon niet alleen onder (aanstaande) theologen maar ook in kringen van historici, neerlandici en filologen - hetzij formeel door het volgen van colleges in die vakken, dan wel door het bijwonen van lezingen in het informele circuit. Wat hij zodoende opstak, zou hem van pas komen toen hij als predikant in Drenthe zich ging verdiepen in de geschiedenis, de taal en de volkskunde van zijn provincie.

Op het gebied van de dialectstudie lag voor hem een ruim terrein braak. Reeds vóór 1795 bestond er in Drenthe al belangstelling voor de streektaal, maar de idealen van de Romantiek verbreedden deze interesse en gaven haar in veel gevallen ook wetenschappelijk prestige.[295] Al moet bij dit laatste opgemerkt worden, dat

289. Vgl. Miedema in: Heeroma/Naarding 1964, 12.
290. PBF, brief Lesturgeon aan Halbertsma van 26 juni 1846. Vgl. ook *Vorrede* in: Firmenich [1854], IV.
291. PBF, brief Lesturgeon aan Halbertsma van 26 juni 1846, 6185 HS/91. Vgl. ook Naarding 1948a, 174.
292. Naarding [1947c], 174 e.v. Vgl. ook Naarding 1947b, 27.
293. Jan van der Veen nam - in bewerkte vorm - deze bijdrage op in zijn *Drentsch Mosaïk*. Deel II. Groningen 1848, 79-80. Hij voegde daaraan nog een andere anekdote over Willem V toe.
294. *Germaniens Völkerstimmen*. Band III. [1854], 757-760. De bijdragen zijn korte bewerkingen van artikelen uit de *DVA*. Die Brautabholung is een bewerking van Van der Scheers *Eene bruidopeisching te O.* (*DVA* (1837), 159-161), *König Wilhelm V. und eine achtzigjährige Bäuerin* is een bewerking van het anonieme *Willem V in Drenthe* (*DVA* (1837), 187-188) en de *Zaomensproak over 't Broabands opreur*, is de door 'Een Drenther' geschreven bijdrage in de *DVA* van 1837 (p. 198-204).

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 76

Lesturgeon als dialectonderzoeker meer een liefhebber gebleven is.

Van 1844 tot en met 1850 verschenen van hem bijdragen in de *DVA* onder de titel *Proeve van een woordenboekjen van den Drenthschen tongval*.[296] Zoals de titel zegt, bevatten zij materiaal voor een eenmaal uit te geven woordenboek.

In zekere zin bouwde hij voort op een verzameling woorden en zegswijzen die reeds in de *DVA* van 1839 en 1840 gestaan had, maar waarvan Lesturgeon betwijfelde "of de vreemdeling, met deze *Verzameling* in de hand, wel in staat is, zich volkomen in *Drenthe* te orienteren". Bovendien was hij van mening dat de lijsten meer een "verzameling van provincialismen" vormden.[297] In het eerste artikel van 1844 schreef Lesturgeon over zijn beweegredenen:

> "Dan, ik deed my menigmaal de vraag, of 't Drenthsche *dialect*, de tongval der Nederduitsche moedertaal zoo als ze in *Drenthe* wordt gesproken, met zijn eigenheden of provincialismen, in zijne *nuances*, spelingen, of hoe ge wilt, - of deze op zich-zelven niet belangrijk genoeg zijn zou, om er een opzettelijke studie van te maken? - Ik meende die vraag niet ontkennend te moeten beandwoorden [sic] en rekende de kennis van 't Drenthsche *dialect*, zoo als dit nog heden ten dage in den mond van de bewoners der zoogenaamde Landschap voortleeft, even gewichtig, als die der tongvallen, spraakvormen en taalbuigingen van andere gewesten."[298]

Aanvankelijk kreeg hij hulp van de Oosterhesseler onderwijzer Hendrik Rigterink (1786-1884), die "den volks-tongval" kende.[299] In het eerste artikel vroeg Lesturgeon ook de lezers om medewerking. In het tweede, dat verscheen als *Proeve van een woordenboekjen van den Drenthschen tongval en 't Drenthsche taaleigen*, stelde hij dit opnieuw aan de orde en deelde hij mee toch ietwat teleurgesteld te zijn over de reacties. Maar het had hem niet geheel aan bijstand ontbroken: dankzij zijn vriend R. Bennink Janssonius in Roderwolde konden woorden uit het noorden van de provincie aan de lijsten worden toegevoegd.[300] De aflevering van 1846 was dan ook ondertekend door Janssonius en Lesturgeon samen. Dit was overigens de eerste en laatste keer dat beide namen onder een aflevering stonden. Of de woordenlijsten bij het lezerspubliek in de smaak vielen, valt te betwijfelen - gezien een opmerking van Lesturgeon in zijn laatste bijdrage van 1850. Hij schreef:

---

295. Op 5 februari 1774 schreef Johannes van Lier een brief aan het bestuur van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde. Als werkend lid bood hij aan een verhandeling te geven over "eenige elders min bekende woorden en spreekwyzen, die men in de gemeene Landstaal van de Landschap Drenthe bezigt, insgelyks met een verzameling van woorden, by de arbeyders in de veenen in gebruik en tot hun werk betrekkelyk." Zie R.D. Mulder 1942a, 64. Vgl. ook Buist in: Heringa 1986, 530.
296. *DVA* (1844), 139-171; (1845), 249-254; (1846), 255-270; (1847), 172-198; (1848), 189-198; (1849), 217-223 en (1850), 206-210. Voor de overdrukken hiervan zie DA, Collectie Gratama, inv.nr. 224 en Collectie Diversen, inv.nr. 488, waarin zich jaargang 1846 bevindt, voorzien van nieuwe lemmata door Lesturgeon.
297. *DVA* (1844), 140.
298. *DVA* (1844), 140.
299. Miedema in: Heeroma/Naarding 1964, 13. Vgl. ook C. van Dijk 1995, 73.
Voor nadere informatie over Rigterink wordt verwezen naar Gras 1997b, 75-76.
300. *DVA* (1845), 249-250.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 77

> "In spijt van alle gramstorige lezers (— en lezeressen - ??), die 't vreeselijk vervelend vinden, dat ik gestadig met een dor en droog lexicon heksluiter van den Almanak ben, verschijn ik nog eens weder in de rei der medewerkers met een nalezing van of een aanhangsel aan 'tgeen ik in vorige jaargangen leverde. Zóó wil ik my wreken op de teleurstelling van door anderen niet te zijn geholpen in 't byeenbrengen van bouwstoffen tot een volledig woordenboek van 't Drenthsche dialect."[301]

Hoewel hij zich in de inleiding van dit stuk nog een volhardend verzamelaar toonde, die door wilde gaan totdat er - zoals hij spottend opmerkte - zelfs petities zouden komen om het Drents tot hoftaal te verheffen, zette hij deze arbeid niet in de *DVA* voort. Dat zou op die plaats trouwens nog slechts één jaar gekund hebben. Naarding noemt huiselijke omstandigheden als oorzaak, namelijk de dood van Lesturgeons vrouw en hun kind: Cornelia Boll stierf op 11 oktober 1849, het kind - Louise genaamd - overleed in mei 1850.[302] Lesturgeon hertrouwde op 2 december 1852 in Dalen met Johanna Margaretha Caspers. Uit dit huwelijk werden elf kinderen geboren, van wie hij er vier ten grave droeg. Verder oppert Naarding dat mogelijk de redactie van de *DVA* bij een dalend lezertal minder bereid was, "een dor en droog lexicon" van de "heksluiter" te laten voortbestaan.[303] Wel publiceerde Lesturgeon in 1874 en 1875 in het *Weekblad van en voor Oostermoer en Zuidenveld* nog een lijst *Drentsche woorden en spreekwijzen*.[304]

Ten slotte volgt hier een overzicht van Lesturgeons werken in de streektaal. De dialectbrieven in een *Een Drenthsch gemeente-assessor* zijn in de vorige paragraaf al aan de orde geweest.[305] In de bloemlezing *Van de Schelde tot de Weichsel. Nederduitsche dialecten in dicht en ondicht*, die werd samengesteld door Joh. A. en L. Leopold en uitkwam in 1882, staan in het eerste deel bijdragen uit Drenthe van Lesturgeon, H. Ulehake, A. Steenbergen en J. van der Veen Az.. Lesturgeons bijdrage heette *Inne Gengelderei*.[306] Dit verhaal was al eerder in *Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst* opgenomen.[307]

Inne Gengelderei vertelt de ziektegeschiedenis van een vrouw. De verteller bezocht een armoedige woning waar een vrouw van middelbare leeftijd, drie kinderen en nog een andere vrouw woonden. De laatste lag ziek te bed. Toen hij naar de aard van de ziekte informeerde, kreeg hij over de patiënte die 'inne gengelderei' (dat is: aan het sukkelen) was, een merkwaardig verhaal te horen. In de taal van Zuidoost-Drenthe gaf men het relaas, waaruit bleek dat vanaf het begin van de ziekte alleen maar kwakzalvers

301. *DVA* (1850), 206.
302. Uit het huwelijk van Lesturgeon met Elisabeth Cornelia Dina Boll was op 28 augustus 1846 een zoon, Alexander Lodewijk, geboren. Hij overleed op 29 augustus 1856. Dochter Louise werd geboren op 21 augustus 1849; zij overleed op 4 mei 1850.
303. Naarding [1947c], 178.
304. *WOZ* 12.12.1874; 6.2.1875 en 7.4.1875. Zie hiervoor DA, Collectie Gratama, inv.nr. 227 en SNDHC. Of er meer publicaties van Lesturgeon in deze krant zijn verschenen, is niet na te gaan, doordat andere exemplaren ervan niet bewaard gebleven zijn.
305. Zie ook PBF, brief Lesturgeon aan Halbertsma van 26 juni 1846, 6185 HS/91.
306. Leopold/Leopold 1882, 633-634.
307. Deel II, 104-105.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 78

geraadpleegd waren. Het gevolg was dan ook, dat de toestand van de zieke ziender-ogen achteruit gegaan was.

Zijn laatste dialectbijdrage is te vinden in het *Algemeen Nederduitsch en Friesch Dialecticon* van Johan Winkler (1840-1916), dat in twee delen in 1874 bij Martinus Nijhoff verscheen en waarin Lesturgeon in het eerste deel een Drentse vertaling geeft van *De gelijkenis van den verlorenen zoon in den tongval van het dorp Zweeloo*. De hoofdonderwijzer H. Mulder gaf van dit bijbelverhaal een vertaling in de Meppeler tongval, die ook in dit boek staat.[308] Dit zijn de eerste Drentse vertalingen van een bijbelgedeelte. Beide auteurs reageerden waarschijnlijk op een oproep die Winkler in 1870 in het aprilnummer van het tijdschrift *De Navorscher* geplaatst had. Hierin nodigde Winkler alle beoefenaars en liefhebbers van de streektaal uit, hem vertalingen van de gelijkenis van de verloren zoon "in de meest verschillende tongvallen van Noord-Nederland en van Noord-Duitschland, nederduitsch Zuid-Nederland en neder-duitsch Frankrijk" toe te zenden.[309]

W. Hecker, die na Lesturgeons overlijden zijn levensbericht voor de *Handelingen* schreef, wees op diens betrokkenheid bij Drenthe:

> " 't Griefde hem in zijn binnenste, dat Drenthe onder hare zusterprovincies zoolang als een stiefkind behandeld werd en vele elders ontsloten bronnen van welvaart en verlichting ontberen moest."[310]

In 1870 gaf hij vanuit de anonimiteit blijk van zijn gevoelens voor de Olde Landschap. Toen op 30 april van dat jaar de spoorlijn Meppel-Groningen in gebruik genomen werd, stond op de voorpagina van de *PDAC* het gedicht *Aan Drenthe*, geschreven door "een inwoner van Zweeloo". Juichend greep hij naar de pen om de komst van de trein te begroeten, want Lesturgeon was van mening dat dit welvaart voor Drenthe zou betekenen:

(...) Te lang miskend, te lang verstooten.
Door vreemde' en eigen landgenooten
Als stiefkind in een hoek gezet.
Ziet gij nu op dit heuchlijk heden
Uw toekomst na een droef verleden,
Voor goed gewaarborgd en gered.

En de laatste strofe besluit hij met de uitroep: *O, Drenthe, Uw gouden eeuw vangt aan*.[311]

In zijn studententijd schreef Lesturgeon enige lofliederen op de eerste en tweede

308. Deel I, 1874, 391.
309. *Voorbericht* in: Winkler 1874, VIII-IX. Vgl. ook *De Navorscher* 20 (1870) april 199-202.
310. *Handelingen* 1879, 153-160.
311. Het gedicht werd ook opgenomen in: *Bloemlezing uit de gedichten van A.L. Lesturgeon*. 1879, 75-77.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 79

koning. Bij het bezoek Van Willem I aan Drenthe in 1838 schreef hij *Aan den Koning. XXIV Augustus MDCCCXXXVIII* (1838, D.H. van der Scheer te Coevorden)[312] en voor de inhuldiging van Willem II in 1840 publiceerde hij *Feestgroet. Ter huldiging van Neêrlands Tweeden Koning* (1840, R. van Wijk Anths. Zoon te Zwartsluis). Aan het bezoek van Willem II aan Drenthe in 1842 wijdde hij *Den koning, Willem II. Toegezongen bij zijn bezoek in Drenthe, ten jare 1842*.[313]

Een greep uit zijn overige publicaties met een zekere relatie tot Drenthe levert op: *Tot gedachtenis! Eerste en laatste preek, te Vledder uitgesproken* (1864, Nikolaas ten Brink te Steenwijk), *Koevordens verlossing in 1814, herdacht in 1864* (1864, A. Boll Az. te Coevorden), *1567-1867 Menso Alting, de eerste Hervormingsprediker in Drenthe, na 300 jaren herdacht* (1867, A. Boll Az. te Coevorden), *De Drenthsche Scheper* (overdruk uit *De Oude Tijd*, 1870),[314] *Feestrede, uitgesproken te Koevorden op het tweede eeuwfeest van het ontzet dier stad, den 7den Augustus 1872* (1872, Van Gorcum & Comp. te Assen),[315] *Kerken te Koevorden* (overdruk uit de *Drentsche Courant*, voorheen *Weekblad van en voor Oostermoer en Zuidenveld*, 21 augustus 1875, P. de Roo te Exloo) en *Asser despoten* (overdruk uit de *NPDAC* van 9, 16 en 19 november 1877, Meijer & De Roo te Assen).[316]

Voorts droeg hij aan diverse almanakken - voor wat Drenthe betreft waren dat de *DVA*, *Drenthina* en *Erica* - verzen en/of artikelen bij.[317] Ook leverde hij bijdragen aan kranten buiten de provincie. In de *Provinciale Groninger Courant* bijvoorbeeld verschenen omstreeks 1870 ongesigneerde artikelen over de zuidoosthoek van Drenthe, onder de titel *Uit Zuidenveld en belendende streken*.

Hij overleed plotseling aan een beroerte toen hij op 18 juni 1878 een classicale vergadering te Beilen bezocht. Hij werd in Zweeloo begraven.[318]

H.C.J. Krijthe schreef voor de *PDAC* een in memoriam. Hij was van mening:

> "Lesturgeon, zoo plotseling ons ontnomen, heeft zich een eervollen naam mogen verwerven onder allen, die hoogere goederen waardeeren dan den Mammon. Als dichter en litteraad [sic] bekleedde ook hij een eervolle plaats, en van hem ook kan gezegd worden: Wer den Besten seiner Zeit genug gethan, der hat geleht [sic] für alle Zeiten. Dat deed hij, vooral door zijn manmoedig optreden, voor wat hij achtte waarheid en regt te zijn. Hij bezat dien moed, en hij vroeg niet eerst, of het hem ook materieel zoude kunnen benadeelen, om, waar het te pas kwam, onverschrokken: Wee u! te zeggen en Isrels leidslien blinden te noemen."[319]

312. Vgl. Knuttel Deel 7, z.j., 121.
313. Gepubliceerd in *Drenthina* (1853), 25-27.
314. Zie ook DA, Collectie Gratama, inv.nr. 689.
315. Voor een recensie hiervan zie *VL* (Boekbeschouwingen), (1873), 179-181.
316. Voor meer bibliografische gegevens zie de in noot 269 genoemde biografische werken.
317. Een aantal bijdragen in *Almanak voor het schoone en het goede*, *Aurora* en *Proza en Poëzy* wordt bewaard in DA, Collectie Heerma van Voss, inv.nrs. 16-29.
318. Voor informatie over zijn graf wordt verwezen naar Van den Broek/Groen 1985, 51.
319. *PDAC* 28.6.1878.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 80

Ook de *NPDAC* bleef niet achter en wijdde een halve pagina aan hem. Daarin werd uiteraard zijn medewerking bij de oprichting van de krant gereleveerd; over de mens Lesturgeon merkte men op:

> " 't Was hem eene behoefte om op te komen tegen alles wat de vrije geestesontwikkeling wilde onderdrukken. (...) Wat kon hij in gezellige kringen den goeden toon aangeven! Soms vloog zijn geestig woord als een pijl van den boog - en werd er wel eens een kleine wonde toegebracht - men kon er op aan dat de spits niet vergiftigd was. Zijn scherts wist de gevoeligheid wel weêr weg te nemen."[320]

4.2. De eerste dorpsnovellisten

Het reeds geconstateerde gebrek aan belangstelling van Nederlandse literatuurhistorici voor de regionale literatuur is er waarschijnlijk verantwoordelijk voor dat G.P.M. Knuvelder in zijn *Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde*[321] J.J. Cremer bestempelt als beoefenaar van een nieuw genre in de Noord-Nederlandse literatuur: de dorpsnovelle. Met 'noord-Nederlandse' stelt hij impliciet, dat Cremer in Vlaanderen voorgegaan was door Hendrik Conscience.

Knuvelder baseert zijn uitspraak op het proefschrift van H. Sanders over Jacob Cremer. Daarin beweert de promovendus: "Echte dorpsnovellen vinden wij in ons land het eerst bij Cremer."[322] Deze stelling blijkt nu door Drentse en andere feiten gelogenstraft te worden.

Jacobus Jan Cremer (1827-1880) is de schrijver van een groot aantal Betuwse en Over-Betuwse vertellingen. Zijn biograaf Sanders schrijft Cremers succes mede toe aan de voordrachten waarmee deze in Nederland zijn novellen introduceerde.[323] Cremer debuteerde in 1853 met *Wiege-Mie*, een bijdrage van zeven pagina's aan de *Geldersche Volksalmanak*. Dit verhaal wordt door Sanders uitgeroepen tot de eerste dorpsvertelling in Nederland.[324] Het is niet ondenkbaar dat hij zich heeft laten leiden door de meningen van literatuurhistorici als Jan ten Brink en Cd. Busken Huet, die in hun publicaties over de dorpsvertelling - behalve aan andere (buitenlandse) vertegenwoordigers van het genre - veel aandacht aan Cremer besteedden en hem een prominente plaats gaven.[325]

Van de Dwingelder schrijver-predikant Cornelis van Schaick was echter al in 1847 een dorpsnovelle uitgegeven en zelfs dat was geen gebeurtenis zonder precedenten.

Alvorens over te gaan tot de bespreking van Van Schaicks leven en werk, dient stilgestaan te worden bij de kenmerken van de dorpsnovelle en haar plaats in de Drentse literatuur.

In 1841 verscheen van Jeremias Gotthelf (pseudoniem van de Zwitserse predikant

320. R., 'A.L. Lesturgeon' in: *NPDAC* 24.6.1878.
321. Knuvelder 1980, 431.
322. Sanders [1952], 24.
323. Ibidem, 34.
324. Ibidem, 21.
325. Ten Brink 1888, Deel I, 260-261; Deel II, 466-467 en Busken Huet 1912, 182-208 en passim.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 81

Albert Bitzius, 1797-1854) de roman *Wie Uli der Knecht glücklich wird. Eine Gabe für Dienstboten und Meisterleute*.[326] Daarin wordt de levensloop van een boerenknecht geschetst: arm en ongelukkig begonnen, ontwikkelt hij zich tot een wijze boer en een vroom christen, tot een gelukkig mens. Van de Duitser Berthold Auerbach (1812-1882) verscheen in 1843 het eerste deel van zijn vierdelige *Schwarzwälder Dorfgeschichten*.[327] De natuur wordt daarin als idyllisch voorgesteld en daarmee zet hij zich af tegen de stedelijke cultuur en de industrialisatie. Beide auteurs kregen in vele Europese landen navolgers, die over het leven op het platteland schreven en de boer daarin een hoofdrol lieten spelen. Te denken valt aan schrijvers als George Sand, George Eliot, Klaus Groth en vooral Fritz Reuter, de schepper van Voor-Pommerse en Mecklenburgse dorpsverhalen. Zij tonen aan, dat rond het midden van de negentiende eeuw het platteland in de belangstelling van de schrijvers kwam te staan. P.J. Meertens geeft in zijn artikel *De Nederlandse dorpsvertelling voor 1850*[328] hiervoor een aantal verklaringen: Door de uitbreiding van de infrastructuur (onder andere de aanleg van spoorwegen) begonnen stad en platteland elkaar te naderen. Bovendien bestond er sinds het begin van de Romantiek veel waardering voor volkscultuur: volkstaal, zeden en gewoonten. De toon was in Duitsland gezet door de studies van de gebroeders Grimm. De aandacht richtte zich vooral op het platteland: daar waren de tradities het best bewaard gebleven. Daar ook was het dialect (nog) niet beïnvloed door de standaardtaal.

Ten slotte dient hier een waarheid als een koe gedebiteerd te worden over het platteland als natuurlijk complement van de stad. Of omgekeerd, maar dan met het adjectief 'cultureel'. Waar anders zal de vermoeide stedeling, die niet van de zee houdt, zijn heil zoeken? Escapisme is van alle tijden. De beoefenaars van het genre dorpsvertelling - een synoniem voor dorpsnovelle - zijn dan ook veelal personen die in de stad wonen en werken. Een uitzondering op deze groep vormen de predikanten, die - als stedeling geboren - in een dorp beroepen zijn en bekoord raken door het buitenleven.

Rond 1840 was in Nederland de Romantiek over haar hoogtepunt heen. Juist in het overgangsstadium tussen Romantiek en realisme ontwikkelde de dorpsvertelling zich, in ons land en daarbuiten. Jaar in jaar uit verschenen er in die periode dorpsvertellingen en dorpsschetsen.[329]

P.J. Meertens onderscheidt in de Nederlandse dorpsvertelling drie soorten. Ten eerste de fysiologische of typologische dorpsvertelling, die de nadruk legt op de typering van het dorpsleven. Ten tweede de landelijke reisroman, die een meer anekdotisch karakter draagt (het werk van de Podagristen kan hiertoe gerekend worden, al zijn

326. Zie voor Jeremias Gotthelf en zijn plaats in de dorpsvertelling vooral Hein 1976, 74-77. Vgl. ook Aerts [1965].

327. Zie voor Auerbach en zijn plaats in de dorpsvertelling Hein 1976, 77-82. Vgl. ook Aerts 1963.

328. In: *Album* 1948, 92-101. Vgl. ook Meertens 1942a, 283-296.

329. Meertens 1942a, 342, 343 geeft een overzicht van de bekendste Nederlandse dorpsvertellers in de negentiende eeuw, gerangschikt naar de streken waar hun werk zich afspeelt. Voor Drenthe noemt hij: C. van Schaick, H. Boom, J. van der Veen Az., A.L. Lesturgeon en H. Tillema. A. de Visser deelt hij bij de Achterhoek in; deze schreef ook in het Drents.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 82

de hoofdpersonen dikwijls burgers in plaats van boeren). En ten slotte de dorpsvertelling in eigenlijke zin, die een idyllisch beeld van het platteland geeft.
Samenvattend kan men de dorpsvertelling dan ook definiëren als: een verhaal of roman waarin het boerenbestaan beschreven wordt en waarin doorgaans het verschil tussen de landelijke eenvoud en de stedelijke complexiteit geaccentueerd wordt. Hiermee wordt ook gezegd dat de lengte van de vertelling geen doorslaggevend criterium is.[330]

In 1841 verscheen de verzamelbundel *De Nederlanden. Karakterschetsen, kleederdragten, houding en voorkomen van verschillende standen. Tekst van de meest geachte schrijvers, met gravuren van den heer Henry Brown, naar teekeningen van de voornaamste Nederlandsche kunstenaren* (Nederlandsche Maatschappij van Schoone Kunsten, 's-Gravenhage). De Hoogeveense schrijver Jan van der Veen Az. gaf als aanvulling een aantal karakterschetsen van de Drentse boer in zijn *Drentsch Mosaïk* (1844-1848). Maar naar de mening van P.J. Meertens werden al deze grotere en kleinere bijdragen tot de dorpsnovellistiek met stukken geslagen door de *Schetsen uit de Pastorij te Mastland. Ernst en luim uit het leven van den Nederlandschen dorpsleraar* (1843) van de predikant Cornelis Elisa van Koetsveld (1807-1893).[331]

In 1846 publiceerde de Groninger dorpsnovellist Thineus de bundel *Ons dorp. Schetsen en Teekeningen.*[332] Thineus was het pseudoniem van de predikant Tonnis van Duinen (1817-1857).[333] Deze dorpsnovellen werden bijzonder goed ontvangen; de eerste uitgave raakte al spoedig uitverkocht, zodat in 1848 een tweede druk verscheen.[334] Thineus' publicatie zal zijn collega-schrijvers in Drenthe, gezien de nabijheid van de markt en de grootte van de afzet, niet ontgaan zijn.

Groter van omvang was Cornelis van Schaicks roman *Geert*, die in 1847 uitkwam. Een jaar later volgde, in twee delen, *Tafereelen uit het Drentsch Dorpsleven*. In beide publicaties wordt in de dialogen dialect gebruikt. Zou men de roman *Geert* nog een bewerking kunnen noemen, *Tafereelen uit het Drentsch Dorpsleven* is een oorspronkelijk werk van Van Schaick. Naar vorm en inhoud is het niet alleen de eerste Drentse dorpsnovelle, maar ook - volgens P.J. Meertens - de eerste Noord-Nederlandse boerenroman.[335] Mochten de Nederlandse dorpsnovellisten elkaar al veel beïnvloed hebben, dan is Cremer een epigoon van Van Schaick en/of anderen geweest. Want zoals wij zagen, had ook Van Schaick minstens vier voorgangers.

Veel dorpsnovellen zijn geheel of gedeeltelijk geschreven in het dialect, dat daardoor een plaats in de literatuur kreeg. De Drentse dorpsvertellingen uit de tweede helft van de negentiende eeuw behoren niet alleen tot de vroegste literaire voortbrengselen van dit gewest, de schrijvers ervan waren ook wegbereiders voor geheel-Drentstalig werk. Afgezien van dit gevolg op lange termijn, kan gezegd worden dat Van Schaick en Van der Veen aan de wieg stonden van een genre dat in Drenthe tot grote bloei

330. Meertens in: *Album* 1948, 100. Vgl. over de dorpsvertelling ook Hein 1976.
331. *Album* 1948, 97. Vgl. ook Ten Brink 1888, 260-261.
332. Meertens vermeldt abusievelijk 1840 als het jaar van verschijning van *Ons dorp*. Zie Meertens 1942a, 286.
333. Zie hiervoor Steenhuis 1960, passim.
334. ' Voorbericht voor den tweeden druk' door de schrijver. In 1861 verscheen zelfs postuum een derde druk. Voor een recensie van de eerste druk zie *VL* (1847), 138 ev.
335. *Album* 1948, 98.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 83

zou komen.

Nu volgt de bespreking van Van Schaick en twee Drentse navolgers-tijdgenoten.

C. van Schaick (1808-1874)[336]

C. van Schaick

Cornelis van Schaick werd op 25 oktober 1808 geboren te Amsterdam als zoon van Cornelis van Schaick en Catharina Maria van Beekhuijzen. Van Schaicks moeder was een vrome vrouw, die haar zoon de bijbel leerde lezen. Al op de leeftijd van tien jaar werd hij naar de Latijnse school gestuurd, maar door zijn zwakke gezondheid bracht hij het daar niet ver. Na het overlijden van zijn moeder werd hij opgevoed door zijn oom Jan, een in Zuid-Holland wonende predikant. Op 15 september 1828 werd hij aan de universiteit van Leiden ingeschreven als student in de theologie. Een jaar later, op 14 oktober 1829, trouwde hij met Johanna Margareta van de Kamp. In de jaren 1832-1833 werkte Van Schaick als hulpprediker in Hollandscheveld. Ook in druk trad hij daar voor het eerst in de openbaarheid: in 1833 verscheen bij P. Veenhuizen te Hoogeveen Van Schaicks *Tweetal leerredenen, over Genes. 4: 3-9, en Hoofdst. 4: 9-17. Uitgesproken te Hoogeveen, (Provincie Drenthe.)*. Daarna vertrok hij naar Amsterdam, waar hij sinds zijn kindertijd niet meer gewoond had en waar hij tot december 1837 eveneens hulpprediker was. In de eerste jaren van zijn huwelijk bleven tegenslagen hem niet bespaard: van de zes kinderen die voor 1838 geboren werden, overleden er vier. Op 14 januari 1838 werd Van Schaick bevestigd als predikant in vaste dienst te Dwingeloo; daar zou hij tot 1852 blijven.

In Dwingeloo kreeg het echtpaar Van Schaick zeven kinderen, van wie er één aan tyfus overleed.[337] Van Schaicks pastoraat in Dwingeloo is niet zonder moeilijkheden verlopen. Toen hij er kwam woedde de strijd tussen hervormden en afgescheidenen nog in alle hevigheid, mede doordat Hendrik de Cock - de leider van de Afscheiding - in 1835 in Smilde was komen wonen. Van Schaick behoorde uiteraard tot de tegenstanders van de afgescheidenen.

---

336. Een interessante biografische schets over Van Schaick werd geschreven door Eduard Wegener, de Duitse vertaler van zijn *Tafereelen uit het Drentsch Dorpsleven*. Zie hiervoor Wegener 1850, V-XX. Voor meer biografische schetsen zie Romein 1861, 172-173; Frederiks/Van den Branden [1892], 686-687; Kuipers 1959d, 7-8; Doedens 1964a, 97-106 (bevat tevens als bijlage een lijst van geschriften van Van Schaick); Kuipers 1967c, 141-143; Kupers 1975b, 101-103; Kuipers 1978, 113-115; Smit 1979, 39-43; Kalma in: Nauta 1983, 311 (bevat eveneens een bibliografie); Nijkeuter 1992b, 25-29.
Zie voorts enige verspreid opgenomen artikelen van Harm Drent (pseudoniem van H. Doedens) in de rubriek 'Hoek van Harm' in de *PDAC* 9.3.1946, 29.9.1947, 4.10.1947, 1.11.1947, 22.11.1947, 29.11.1947 en 20.12.1947.

337. GA Dwingeloo, Bevolkingsregisters.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 84

In 1852 vertrok hij naar Suriname, nadat hij in oktober 1851 door de koning benoemd was tot predikant te (voor) Paramaribo. Of Van Schaick naar dit ambt gesolliciteerd heeft of dat de koning hem beroepen heeft, is niet bekend. In de paar maanden tussen deze benoeming en zijn vertrek uit Dwingeloo ontbrandde er een hevig conflict met de unicus-collator aldaar, jonkheer A.W. van Holthe van den Oldengaerde. Dit wordt wel gezien als de oorzaak van zijn vertrek,[338] maar uit de chronologie blijkt al dat deze opvatting niet juist kan zijn. Het tegendeel is waar: zijn voorgenomen vertrek - in het bijzonder de benoeming van een opvolger - leidde tot het conflict.

De oorzaak moet gezocht worden in de maatschappelijke positie en de persoonlijkheid van jonker Aalt Willem van Holthe van den Oldengaerde (1780-1854).[339] Hij behoorde tot de nieuwe adel die door Willem I gecreëerd was; in zijn optreden was hij eerder feodaal dan regentesk. Hij was schatrijk, niet in de eerste plaats door zijn omvangrijke grondbezit maar vooral door zijn geslaagde commerciële activiteiten. Zo bezat hij twee molens in Assen en (op den duur) het monopolie op de eikenschorshandel in heel Nederland, doordat hij alle eikenschors in Gelderland had opgekocht.[340] Bezit - maar vooral status - verwierf hij ook door zijn talrijke officiële functies: lid van de Provinciale Staten, burgemeester van Dwingeloo, rijksontvanger, gemeenteontvanger, lid van de militieraad en nog meer. Als unicus-collator van de hervormde gemeente in Dwingeloo had hij het wettelijke recht tot het benoemen van een predikant, op voordracht van de kerkenraad.[341] Een invloedrijk man dus, zowel in de kerkelijke als in de burgerlijke gemeente, maar geliefd was hij in geen van

338. Bijvoorbeeld in Kuipers 1978, 114.

339. Zie over A.W. van Holthe van den Oldengaerde: Kok 1934, 119-145; Doedens 1957-1958; Prakke 1955, 57-58; Heringa 1985, 257 en Ter Beek 1997.

340. Kok 1934 (tweede druk), 128.

341. Het volgende is grotendeels ontleend aan H. Doedens 1957-1958d.
Het collatierecht ontstond in de middeleeuwen, dus in de katholieke-kerkorganisatie. Wanneer een landedelman een kerk liet bouwen, kreeg hij daarvoor het collatierecht. Dat wil zeggen: hij koos een pastoor, die daarna bijna altijd door de bisschop benoemd werd (mits hij daarvoor gekwalificeerd was). Ook in de Hervormde Kerk bleef dit recht bestaan, maar dan omgekeerd: de kerkenraad droeg voor, de (unicus-)collator benoemde. Ook werd het recht aan andere personen of instellingen verleend. Het werd, evenals andere heerlijke rechten, met de afkondiging van de grondwet van 1798 afgeschaft, maar koning Willem I herstelde het weer. Hij voegde er ook iets aan toe: kerkbesturen zouden subsidie krijgen, mits zij in het vervolg voordrachten bestaande uit twee kandidaten zouden opstellen. Hierom draaide het conflict in Dwingeloo. Kort nadat bekend was dat Van Schaick zou vertrekken, besloot de kerkenraad dat voor zijn opvolging twee kandidaten voorgedragen zouden worden. Van Holthe was mordicus tegen, met het zonderlinge argument dat de kerk pas sinds 1818 subsidie ontving en niet sinds 1814 (ingang Koninklijk Besluit). Hij noemde Van Schaick de "ratdrayer van alles", aangezien deze de kerkenraadsvergadering voorgezeten had. Van Schaick liet zich niet onbetuigd en beschuldigde zijn tegenstrever van wetsovertreding.
Ronduit revolutionair was de verklaring van de kerkvoogden, waarin stond dat zij wilden meestemmen "in het uit te brengen beroep". Dat kon natuurlijk niet, maar uit de verklaring blijkt wel dat de Dwingelders één blok vormden tegen de unicus-collator. Pas in oktober 1852, acht maanden na Van Schaicks vertrek, kwam men tot overeenstemming. De kerkenraad droeg *drie* kandidaten voor, ter voorkoming van gewetensbezwaren bij Van Holthe, die gezworen had dat hij nooit uit twee personen zou kiezen. Diens keus viel op ds. Horreus de Haas te Ommelanderwijk.
Het collatierecht is bij de grondwetsherziening van 1922 afgeschaft, maar daarvoor waren de meeste rechten al door de kerken afgekocht.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 85

beide. Ruwheid in de omgang met mensen en dieren werd hem verweten, maar ook liet hij het te vaak afweten als Van Schaick hem om een financiële bijdrage voor de armoedebestrijding vroeg. In de kerk - waar hij als collator een eigen bank had - voelde hij zich blijkbaar niet erg welkom, want hij ging doodgemoedereerd kerken bij de afgescheidenen, die hem een eigen 'armstoel' aanboden.

In *De Nederlandsche Volksbode*, orgaan van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, van 1848 heeft Van Schaick hem duidelijk herkenbaar beschreven. "Jonker Aalt van Nijengaerde" was in doodsnood:

> "Hij brulde en schreeuwde van angst en van woede. En geen wonder ook. Wat had hij veel menschen ongelukkig gemaakt, en dood arm! en dan nog die geschiedenis met die jufvrouw en die kinderen, waar er een nog levend van verbrand is, daar buiten bij den houtzaagmolen. - Foei! toen hij dood was, kon ik de meiden en knechts in de keuken hooren lagchen, en toen men hem begraven zou, riep er een uit de verte: 'is de boschduivel dood?' ".[342]

Overigens tooide de "boschduivel" zich nog steeds met de achttiende-eeuwse, verfijnd-aristocratische, staartpruik.

In zijn nadagen in Dwingeloo kwam Van Schaick - nog steeds voorzitter van de kerkenraad - dus in aanvaring met Van Holthe over zijn eigen opvolging. Bovenstaand schrijfsel werd hem toen - drieëneenhalf jaar na dato - door de jonkheer voor de voeten geworpen. Ook in *Geert* zouden krenkende passages staan, maar hierin vindt men alleen algemene beschrijvingen van 'de' Drent en 'de' jager, die Van Holthe zich kennelijk persoonlijk aangetrokken had.[343]

De uitoefening van het collatierecht was noch de oorzaak van, noch de aanleiding tot Van Schaicks vertrek uit Dwingeloo. Hoe zou het ook kunnen, Van Holthe had hem immers benoemd? Dat er na dertien jaar genoeg redenen waren om een andere standplaats te zoeken of een beroep aan te nemen, lijkt na het voorgaande wel duidelijk. Bij het scheiden van de markt rekenden beide heren nog even met elkaar af.

In Dwingeloo ontplooide Van Schaick zich steeds meer als schrijver. Niet alleen tegenslagen en misstanden van algemene aard inspireerden hem tot schrijven (veepest, analfabetisme, godsdienstige verdeeldheid en drankzucht), ook de behoefte aan neveninkomsten was waarschijnlijk een sterke drijfveer. Met zijn schrijven heeft Van Schaick - geheel overeenkomstig het ideaal van de Groninger School, waartoe hij zich aangetrokken voelde - de Drentse bevolking willen verheffen. Over het algemeen oordeelt men tegenwoordig negatief over zijn geschriften. Doedens schreef honderd jaar later dan ook: "Hij werd broodschrijver van niet al te bescheiden allure, met een oratorische stijl, veel betoog in niet al te correcte woordkeus en zinsbouw."[344] Ook Buning was negatief over Van Schaicks literaire capaciteiten en vond:

---

342. *Wie oom Abram eigenlijk was* in: *De Nederlandsche Volksbode* (1848) (Bijblad) 29. (Relaas van een buurman, die getuige was).
343. *Geert* (tweede druk), 95 e.v..
344. Doedens 1964a, 100.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 86

> "Een groot schrijver was hij niet; wat uit zijn pen vloeide, kenmerkte zich door een oratorische stijl, een oppervlakkige inhoud en een vaak stuntelige zinsbouw. Hij pretendeerde een volksschrijver te zijn, die de gewone mensen aan verhalen hielp, welke zich in hun streek afspeelden."[345]

Maar ook negentiende-eeuwse critici hadden, hoewel ze zijn vele verdiensten zeker erkenden, tegen de broodschrijver - en dus veelschrijver - Van Schaick wel bezwaar. Dit bleek toen Van Schaick naar Suriname vertrok en zijn *Afscheidsrede over Mattheus 28 vs. 20a* (1852, uitgegeven bij H.J. Gelderman te Meppel) gerecenseerd werd. Men beweerde toen:

> "Hij had zich ten onzent eenen gunstigen naam verworven, vooral als volksschrijver en in het schilderen van volksgebruiken, inzonderheid in Drenthe. Misschien schreef hij te veel; misschien zou hij zijnen roem niet hebben kunnen handhaven, indien hij, bij langer verblijf in Drenthe, zijne vruchtbare pen niet hadde bedwongen."[346]

In 1846 publiceerde hij bij de Erven Wed. F.G. Onder de Linden en S.J. Prins in Amsterdam *Tweetal Leerredenen*.[347] De opbrengsten van deze uitgave waren bedoeld voor de bouw van een kerk met pastorie in Hollandscheveld. Wat Van Schaick ten diepste bewoog, was:

> "De bevolking van 't Hollandsche Veld lag mij, om meer dan eene reden, na aan 't harte. 't Is daar in vele opzigten, wat zedelijkheid en godsdienst betreft, treurig, zeer treurig gesteld. Aartsvijand die ik ben van al wat duisternis heet, terwijl mij 't harte steeds klopt voor 't heil der menschheid, zocht ik er in den nacht, die daar bij velen nog heerscht, licht te ontsteken."[348]

Vier jaar later verscheen opnieuw een uitgave ten bate van hetzelfde doel. In deze publicatie, *Het Hollandsch Veld in Drenthe. Dichtregelen door G.B. van Duijl* (W. Wenk te Rotterdam), schreef Van Schaick het voorwoord.[349] Van Schaicks inspanningen en die van anderen hadden succes, want voordat de dominee naar Suriname vertrok, werd bij J.O. van Houten in Assen zijn *Feestrede over I Samuel XII vers 24. Bij gelegenheid der inwijding van het kerkgebouw in 't Hollandsche Veld, den 26 December 1851* uitgebracht (1852). Maar de feestredenaar had op dat moment andere zaken aan zijn hoofd. In het korte *Voorbericht* schreef hij dan ook:

---

345. Buning 1976, 60-61.
346. *VL* (Boekbeschouwing), (1852), 391. Vgl. ook *PDAC* 3.2.1852.
347. Zie voor een recensie *BGW* (1846) september 300-301.
348. Aldus de *Voorrede*. De twee preken zijn getiteld: *De strijd op aarde. Job 7 vs. 1a. Heeft niet de mensch een' strijd op aarde?* en *Het blijvende woord. 1 Petr. 1 vs. 25a. Maar 't woord Gods blijft in de eeuwigheid*.
349. Deze publicatie, waarin de nood op en om de velden werd beschreven, had veel succes: het boekje werd landelijk verspreid, waarna veel giften binnenkwamen. De tekst is in zijn geheel in 1989 opgenomen in: A. Metselaar, *Verzen uit de velden. Grepen uit anderhalve eeuw gedichten over het Hollandscheveld*. Hollandscheveld 1989, 12-18.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 87

> "Veel heb ik hier niet bij te voegen - ik kan het ook niet. Alle toebereidselen zijn gemaakt om 't Vaderland te verlaten en mijne nieuwe betrekking te aanvaarden. Mijn hart is te vol en mijn hoofd te ontstemd, terwijl alles rondom mij mij herinnert, dat de scheidingsure welhaast slaat."[350]

Met pijn in het hart nam hij volgens de *PDAC* afscheid van Dwingeloo:

> "Hij was zielsbedroefd en 't viel hem hard, het laatste vaarwel toe te roepen aan eene gemeente, die hem hoe langer hoe dierbaarder werd, te meer, daar men hem, sedert hij tot dezen gewigtigen stap had besloten, onderscheidene en vele blijken had gegeven van gehechtheid en groote belangsteling."[351]

Ook via de krant nam Van Schaick afscheid van zijn gemeente en van Drenthe. In de *PDAC* schreef hij:

> "Dankbaar voor de onderscheiding, die mij in Drenthe te beurt viel, zal niets mij aangenamer zijn, dan in 't aandenken der Drentsche bevolking, vooral in 't aandenken mijner voormalige voor mij onvergetelijke en dierbare gemeente te blijven leven, terwijl mijn vurigste wensch geen andere is, dan dat dit gewest bloeije door Godsvrucht en nijverheid. God zegene dit gewest! God zegene mijne voormalige gemeente!"[352]

Ook in Suriname had Van Schaick het niet breed en moest hij pecuniae causa blijven publiceren. In een brief uit 1854 aan zijn uitgever A.C. Kruseman, die hij kopij stuurde voor een dichtbundel bestemd voor de Surinaamse jeugd, verzuchtte hij: "Met mijn vrouw en negen kinderen heb ik handen vol werks -zoodat ik op *geld* moet aandringen en op de kleintjes moet letten."[353] Mogelijk is er in Suriname nog een kind geboren en overleden (zie bovenstaand citaat), want uit het voorgaande valt op te maken dat het gezin tot dan toe acht kinderen telde. Over zijn periode in Suriname is verder weinig bekend. Noch het archief van de Hervormde Kerk van Suriname in Paramaribo noch het Centraal Bureau voor Burgerzaken aldaar bevat gegevens over Van Schaick.[354] Wel is gebleken, dat hij in Paramaribo voorzitter was van de loge Concordia. Hij was dus vrijmetselaar; dat was hij daarvoor in Nederland al.[355]

Van Schaick is als schrijver allereerst predikant. Zijn oeuvre telt een groot aantal moraliserende, stichtelijke leer-, feest- en afscheidsredes. Maar hij schreef ook veel ander gelegenheidswerk, zoals *Harptoonen, op 's Konings vijftigsten verjaardag* (1842,

350. In 1989 werd de feestrede door Albert Metselaar - voorzien van aantekeningen en een nawoord - opnieuw uitgebracht.
351. *PDAC* 3.2.1852.
352. Ibidem.
353. UBL, brief uit Paramaribo aan Kruseman van 11 januari 1854, Ltk, 1795X.
354. Aldus een mededeling van de heer L. Claver, voorzitter van de Hervormde Kerk van Suriname te Paramaribo in een brief aan Reinder Smit te Dwingeloo van 31 oktober 1996.
355. 'De Vrijmetselarij en het afgebrande Ministerie van Algemene Zaken' in: *De Ware Tijd* (1996) 16 augustus. Vgl. ook Doedens 1958, II.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 88

W.F. van Rijkom te Amsterdam), *Aan Neêrlands geliefden Koning. Op den eersten Januarij 1843*[356] en *Den achttienden junij. Woorden des tijds* (1844, Dwingeloo).[357] Ook kwam er veel gelegenheidswerk voor liefdadige doelen uit. In 1842 verscheen de dichtbundel *Rijmkens en Liedekens* (T.J. van Tricht te Assen). In deze publicatie geeft hij blijk van zijn medegevoel met de minstbedeelden en van zijn verlangen hen te helpen. In 1842 werden zevenentwintig gezinnen in Ruinen door een grote brand dakloos. Om de nood te helpen lenigen organiseerde Van Schaick een geldinzameling, compleet met oproepen in de krant. Voor de arme gemeente van Hoogersmilde (hij schreef 'Hooge Smilde') liet hij *Dichtbondelke* (1843, W.F. van Rijkom te Amsterdam) verschijnen. Hij droeg de bundel op aan koningin Anna Paulowna. Het was niet zijn eerste bundel, zoals uit het voorgaande blijkt, maar van een eventuele reputatie als dichter wilde hij niet zelf profiteren: "Ik heb slechts gezongen, om mij van ietwat anders te verpoozen, en zingende te vermeijen; of, om er anderen door wel te doen", schreef hij in het *Voorberigt*. Overigens sloeg hij hierin zijn dichterlijke capaciteiten ("werk [van] weinig waarde") niet hoog aan.[358] Meer voorbeelden van publicaties voor het goede doel zijn: *Bladen uit grootvaders dagboek, door C. van Schaick. Ten voordeele van het Fonds voor Oude Arme Scheveninger Visschers* (1844, W.F. van Rijkom te Amsterdam),[359], *Wat Egbert dacht en deed. Ten voordeele der noodlijdende bewoners van Schokland* (1845, Van Gorcum & Comp. te Assen),[360] *De eerste zonde. Leerrede over Gen. III:16, door C. van Schaick. Uitgegeven ten voordeele van de ongelukkige Gemeente van Grafhorst, van have en goed beroofd door den hevigen brand van 5 Mei 1849* (1849, A.C. Kruseman te Haarlem)[361] en *Een bedelbrief, tot aanbouw van kerk en pastorij te Nieuw Buinen in Drenthe* (1851, J.O. van Houten te Assen).[362]

In 1847 verscheen, zoals gezegd, Van Schaicks roman *Geert. Een verhaal voor het volk, vooral ten platten lande. 't Hoogduitsch gevolgd* (G.J.A. Beijerinck te Amsterdam).[363] Van Schaick volgt het oorspronkelijke verhaal van Gotthelf in grote lijnen,

356. Vgl. Knuttel Deel 7, z.j., 169.
357. De dichter ziet het spook van de revolutie weer rondwaren. In welk land zegt hij niet, maar vermoedelijk refereert hij aan de opstand van de Silezische wevers. Hij verwijst vaag naar wat vijftig jaar eerder gebeurde en zeer duidelijk naar wat er in Nederland op volgde: Franse tirannie.
Op 18 juni (1815) stond "Frankrijks groote wetverkrachter,/De Godvergeten menschenslachter/ Voor 's Heeren aanzigt (...) te regt." Genoemd worden Quatre Bras en Waterloo. Bij eerstgenoemd gehucht voerde zijn geliefde koning, toen nog kroonprins, de Nederlandse troepen aan in de strijd tegen Napoleon. Tot zover telt het gedicht tien zesregelige strofen. Er volgen nog twaalf strofen, waarin de dichter betoogt dat het welzijn van Nederland en zijn vorst, ja van heel Europa, te danken is aan Gods "Gena". Overigens werden de Silezische wevers noch door God, noch door de Pruisische koning begenadigd.
358. Aldus Van Schaick in het *Voorberigt* in *Dichtbondelke*. De bundel is overigens zeldzaam; de UBL heeft een exemplaar.
359. Het boekje bevat vier schetsen; twee daarvan - *De Gilde* en *Mijn buurman* - spelen in Drenthe. Zie voor een recensie *BGW* (1845) december 768.
360. Zie voor een recensie *BGW* (1846) maart 296-297.
361. Zie voor een recensie *BGW* (1850) april 406-407. De oplage bedroeg 3100 exemplaren (UVA, KVB, Archief Kruseman, Fondsboek 1841-1852).
362. Vgl. Knuttel Deel 7, z.j., 294.
Voor een bibliografisch overzicht van Van Schaick zie ook Romein 1861, 172-173 en Doedens 1964a, 105-106.
363. Jan ten Brink vermeldt abusievelijk 1852 voor Van Schaicks bewerking. Zie Ten Brink 1888, 260.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 89

maar vermijdt het typisch Zwitserse en vervangt dit door Drentse personages, zegswijzen, zeden en gewoonten.[364]

> " 'k Heb gedaan wat Gotthelf deed: het tooneel gekozen, waarop ik, in mijne betrekking als plattelands- of boeren-dominé, gewoon ben, voor een gedeelte te handelen. 'k Heb Drenthe gekozen, omdat ik, schoon geen Drenth, dáár de voorwerpen vóór mij heb, die ik hier handelend en sprekend wil opvoeren",

aldus Van Schaick.[365]

Voor zijn bewerking maakte hij gebruik van de oerversie; een Nederlandse vertaling van *Uli der Knecht* verscheen in 1859. Toen werd *Uli der Knecht* door W.J. Mensing als *Uli, knecht. Een verhaal uit het Zwitschersche volksleven. Naar het Hoogduitsch van Jeremias Gotthelf (Albert Bitzius)* vertaald. Het werd in twee delen uitgegeven door de erven Thierry en Mensing te Den Haag. Een jaar later volgde bij dezelfde uitgever - eveneens in twee delen – de vertaling van *Uli der Pächter* (1849) als *Uli Pachter. Een verhaal uit het Zwitschersche volksleven*. Over Van Schaicks verdrentsing merkte de vertaler op:

> "In 1847 kwam eene omwerking van het eerste deel in het licht, (...). De naam van bewerker en uitgever zijn te gunstig bekend, dan dat van beiden niet iets goeds in zijne soort mogt verwacht worden, doch hoe ver het van het oorspronkelijke moet afwijken, doet reeds de titel vermoeden, en een tafereel uit het Drentsche volksleven moet van dat uit het rijke, in sommige opzigten zoo beschaafde, Bernerland te veel verschillen, om een juist denkbeeld te geven van wat het oorspronkelijk is."[366]

Hoofdpersoon in deze roman is de boerenknecht Geert, die voor boer Leffert Hendriks werkt. Aanvankelijk wil hij niet deugen, wat vooral te wijten is aan zijn drankzucht. Boer Leffert slaagt erin, Geert op het goede pad te krijgen: deze drinkt niet meer en wordt een gelovig man. Hij brengt het tot meesterknecht op de boerderij van Jochem en Stiena. Uiteindelijk wordt Geert zelfs een man van aanzien, want hij trouwt met Bregje, de dienstmeid van boer Jochem, en wordt meier op diens boerderij.[367]

De roman kreeg in *De Gids* een zeer lovende kritiek.

> "Geert is een boek, zoo echt populair, als wij er in onze taal geen tweede kennen (...). Maar tevens verdient het werk, ook als letterkundig verschijnsel, alle aandacht, zoo om den zuiveren, levendigen, gemakkelijken stijl, waarin het geschreven is, als om de kennis van Drentsch volksdialect, volkstoestanden, volksgewoonten, die het verraadt en op zoo gelukkige wijze aanwendt".[368]

---

364. Over de invloed van *Uli der Knecht* op Van Schaick zie Doedens 1965a, 4.
365. Aldus het *Voorberigt* in *Geert*.
366. 'Iets over Albert Bitzius (Jeremias Gotthelf) en zijne schriften' in: *Uli, knecht* 1859, XXXVII.
367. Een fragment uit de roman werd als *De verkeerde wereld* opgenomen in: Poortman 1955a, 35-39.
368. *De Gids* 11 (1847), 796.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 90

Ook de recensent van *Vaderlandsche Letteroefeningen* was aangenaam getroffen:

> "De Heer Van Schaick noemt het eene vrije navolging van een Zwitsersch Volksboek: *Uli, der Knecht*; maar het is eene geheele overplanting op Nederlandschen, bepaald Drentschen bodem. Het tooneel, het volksleven, de boerderij, het is alles 'krek', zou de boer zegggen."[369]

Hij durfde zelfs een vergelijking aan met het vier jaar oudere werk van C.E. van Koetsveld: "En als zoodanig bewijs van bestuderen van het boerenleven staat *Geert*, schoon voor het overige van geheel andersoortigen inhoud, waardig naast *Mastland*."[370] Zijn collega van *De recensent, ook der recensenten* was van mening, dat nergens in het verhaal de geringste zweem van aanleiding te vinden was om een navolging te vermoeden. Hij had het dan ook als een oorspronkelijk werk gelezen. Hiervoor kwam Van Schaick "allezins [sic] toe lof en dank in hooge mate."[371] Recensent B. van *Boekzaal der geleerde wereld* beval het "den eenvoudigen Drenthschen landman" van harte aan. Wel vond hij de prijs van het boek (f. 2,20) aan de hoge kant.[372]

Heel wat minder positief was in 1875 Conrad Busken Huet in zijn essay *De Dorpsvertelling*:

> "De nederlandsche schrijver Van Schaick heeft beproefd, Gotthelf's *Uli* tot zekere hoogte na te volgen: Drenthe voor Bern, en een nederlandsch dialekt voor een zwitsersch patois in de plaats stellend. Doch het ligt in den aard der zaak dat op die wijs geen goed geheel tot stand wilde komen. Gotthelf's hoofdgedachte - de antithese van radikalisme en christendom - kon door Van Schaick evenmin weêrgegeven worden, als Gotthelf's taal."[373]

Busken Huet is de enige recensent die de vinger op de wonde plek legt. Gotthelfs roman is geen boerenidylle maar "een scherpe en bittere aanklacht tegen de wantoestanden in het Emmentalse dorps- en boerenleven - een gevolg der revolutiejaren - en de oorzaken ervan."[374] Dit kan niet gezegd worden van Van Schaicks brave vertelsel; de Drentse dominee heeft de angel uit Gotthelfs werk gehaald. Radicalisme preken lag niet in zijn aard; maar hij gewaagde wel terloops van wantoestanden, bijvoorbeeld in *De Nederlandsche Volksbode*, zoals wij al zagen. De bevlogen evangelist, de mensenvriend die ook als schrijver geld voor de behoeftigen inzamelde, was geen wereldvreemd man.

De ideeën van de Franse vroeg-socialisten verwierp hij omdat het revolutionaire sentiment daarin hem niet aanstond - door zijn daden echter wekte hij de verdenking dat hij een aanhanger van deze leer was. Van Schaick was vrijmetselaar en lid van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen en bewees daarmee, dat hij - voorzichtig

369. *VL* (Boekbeschouwing), (1848), 574.
370. Ibidem, 574. *Schetsen uit de pastorij te Mastland* was in 1843 overigens een anonieme uitgave.
371. *ROR* (1848), 201-202.
372. *BGW* (1848) april 448-453.
373. Gepubliceerd in: Busken Huet 1912, 183-208.
374. Aerts [1965], 346.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 91

gesteld - niet tot de dogmatici op godsdienstig en maatschappelijk gebied behoorde. Sociale betrokkenheid uitte hij vooral in zijn werk als predikant; het toen in zwang zijnde synoniem *leraar* moet hem aangesproken hebben. Op de noden van zijn tijd reageerde hij wel door zijn geschriften, maar minder vaak *in* zijn geschriften.

Van Schaick is dus niet de Drentse Gotthelf geworden en daarmee ontstond wellicht de eerste discrepantie tussen de Drentse literatuur en de West-Europese hoofdstroom.

Busken Huet constateerde bij Gotthelf een antithese tussen radicalisme en christendom. Daarbij moet opgemerkt worden dat laatstgenoemde in politiek opzicht rechts georiënteerd was. De vergelijking met een andere antithese-denker dringt zich op. Van de jonge Abraham Kuyper - ook predikant, ook zoon van een Zwitserse moeder - is wel gedacht dat hij socialist was. In de politiek propageerde hij tenslotte de antithese: de tegenstelling tussen christenen en niet-christenen.

In 1847 verschenen ook nog *Jakob, een verhaal uit het tijdvak der apostelen* (G.J.A. Beijerinck te Amsterdam)[375] en *God zorgt! of de handschoenmaker uit eene der achterbuurten van Amsterdam* (G.J.A. Beijerinck te Amsterdam). In 1852 bracht uitgeverij H.A.M. Roelants te Schiedam een tweede druk uit van *Geert*.[376] Terwijl Van Schaick op het punt stond naar Suriname te vertrekken, hoorde hij van de plannen voor deze heruitgave. Wijzigingen en correcties bracht hij aan, terwijl hij zich op het barkschip 'Suriname' bevond. Uit het *Voorberigt* bij de tweede druk - gedateerd 3 maart 1852, aan boord van dit schip ter hoogte van Oporto in Portugal - blijkt nogmaals zijn gehechtheid aan Drenthe:

> "Wat ik bij de vorige uitgave gemeld heb, herhaal ik: mijn ambtgenoot BITZIUS bekend onder den naam van JEREMIAS GOTTHELF schreef voor zijn volk, bewoog zich op eigen grond, en koos zijn personen uit degenen die hem omringden. Dat zelfde heb ik in GEERT gedaan. Drentsch grondgebied, Drentsche voorwerpen, zeden en gebruiken heb ik ter sprake gebragt. Eensdeels om dat zoo weinig bekende plekje, mij onvergetelijk en dierbaar, te beter te doen kennen in al deszelfs eigenaardigheden; anderdeels om op eene eenvoudige, verstaanbare wijze nuttig te zijn voor mijne landgenooten."

Het succes van *Geert* heeft Van Schaick aangemoedigd om drie jaar later nog een bundel *Volksverhalen, Gotthelf na verteld* (1850, Van Druten & Bleeker te Sneek) te publiceren. Dit gebeurde op verzoek van de uitgever, die graag een bewerking van Gotthelfs *Erzählungen und Bilder aus dem Volksleben der Schweiz* uitbrengen wilde. Van Schaick als Gotthelf-adept had van harte toegestemd:

> "Gotthelf is één van die schrijvers uit het buitenland, waar ik onbedenkelijk veel meê op heb. Hij kent zijn volk en heeft het lief. Hij heeft een tact van schrijven en schilderen, zoo eenvoudig en zoo natuurlijk, die u met hoogachting voor hem vervult en onweêrstaanbaar boeit".[377]

375. Voor recensies zie *VL* (1848) mei 259-262; *BGW* (1849) juni 630-633 en *ROR* (1849), 427-433.
376. Deze uitgave verscheen met platen en had als ondertitel: *Een volksverhaal*.
377. *Voorwoord*, VII.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 92

De bundel bestaat uit de verhalen: *Hoe Henderik aan een vrouw kwam*, *Machiel gaat om een vrouw uit*, *De bedrieger bedrogen* en *Geheimzinnige Marij, of liefde en zelfverloochening*.[378]

Maar intussen was in september 1848 bij A.C. Kruseman te Haarlem in twee delen Van Schaicks hoofdwerk verschenen: *Tafereelen uit het Drentsch Dorpsleven*.[379] De oplage bedroeg 750 exemplaren.[380]

In deze roman wordt verhaald over Klaas, de zoon van de kuiper van Dwingeloo, over zijn huwelijk met Trientie, de dochter van de rijke schulte van Diever, en over zijn leven als herenboer. Hij kan de weelde echter niet dragen en raakt aan de drank. Hij verongelukt na een bezoek aan de herberg, doordat hij - uiteraard beschonken - uit zijn rijtuig tuimelt.[381] Door het verhaal heen heeft Van Schaick tal van volkskundige aspecten van het Drentse platteland beschreven.

Van Schaick had niet in de eerste plaats literaire aspiraties met dit werk; hij wilde vooral het volk onderwijzen en opvoeden. In het voorbericht bij deel I van de roman schreef hij:

> " 'k Ben wel maar een boerendominé, maar moest toch heel lomp zijn uitgevallen, als ik niet erkentelijk was voor de roijale ontvangst van mijn' Geert, in't vorige jaar bij den Heer Beijerinck te Amsterdam uitgegeven. Wat dáár mijn zoeken was, is hier ook mijn doel: verlichting des verstands en veredeling des harten; om de menschheid vatbaar te maken voor rein geluk in dien stand en kring, waar de Almagt haar in plaatste. (...) heb God lief boven alles en uwe naaste als u zelven !"

En aan het eind van deel II merkte hij op:

> " 'k Heb alleen het leven van een boerenjongen willen schetsen, die groot en die rijk werd; die een brave stille vrouw had, en, als hij wijs had gehandeld, een gelukkig en onbezorgd leven had kunnen leiden; maar die zich zelven te buiten ging en zelf de oorzaak werd van zijn vroegen dood en van 't verdriet en van den rouw, die over zijn huis kwamen. Waarheid ligt hier voor een groot gedeelte tot grondslag. (...) Spiegel u aan Klaas! want wie het aan een ander doet, spiegelt zich zacht. Och! er is zoo menige familie, die zoo gelukkig kon zijn, als zij er maar geen Klaas onder had, die haar in de ellende stortte. En omdat dat zoo is, daarom bid ik u, zie toe en waak. God zij met u en met mij!"[382]

---

378. Zie voor een recensie *BGW* (1850) juni 695-698.
379. H. Doedens schreef als vrije bewerking van *Tafereelen uit het Drentsch Dorpsleven* de roman: *De zoon van Lammert Kuiper. Een dorpsverhaal uit het oude Drenthe*. Meppel z.j. Doedens suggereert in deze roman dat Van Schaick - in samenwerking met markies De Thouars - plannen heeft gehad om in de trant van de Podagristen een (reis)boek over Zuidwest-Drenthe en Overijssel uit te geven. Ook J.G. Duiven bewerkte het boek van Van Schaick, en wel tot een toneelspel in zes bedrijven onder de titel: *De Zeune van de Kuper*. Zie *Drenthe* 20 (1949) januari 8. Een programma van het stuk bevindt zich in DA, PDR, inv.nr. 10. Voorts heeft *Tafereelen* in 1928-1929 als feuilleton in de *MC* gestaan.
Voor exemplaren van *Tafereelen uit het Drentsch Dorpsleven* zie onder meer DA, Collectie Gratama, inv.nr. 693.
380. UVA, KVB, Archief A.C. Kruseman, Fondsboek 1841-1852. Volgens de uitgever waren in augustus 1852 van deze oplage 141 boeken verkocht.
381. Een fragment uit de roman werd als *Een tocht op schaatsen* opgenomen in Poortman 1954a, 31-34.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 93

Wie zou niet geroerd zijn, vooral door dat "en met mij!"
Tafereelen uit het Drentsch Dorpsleven werd buitengewoon goed ontvangen. De recensent van *Vaderlandsche Letteroefeningen* bestempelde de roman als een meesterwerk en adstrueerde dit met:

> "De waardige Van Schaick is een uitmuntend schilder. Zijne tafereelen zijn niet alleen boeijend, maar grijpen aan. Bij fraaije passages maakten we vouwen in 't werk, onder 't lezen; maar toen 't uit was lag 't vol vouwen, en we hadden geene woorden voor den indruk, dien 't op ons gemaakt had. Zóó levendig en vol waarheid is de voorstelling der personen en toestanden; zóó diep treffend is de eenvoudige fabel uitgewerkt, die hier behandeld wordt."[383]

Opmerkelijk is, dat de recensent bezwaar maakt tegen het dialect dat Van Schaick zijn personages laat spreken. Zagen we bij de publicaties van de Drie Podagristen nog dat het daarin gebruikte dialect door de recensenten gewaardeerd werd, nu had men hierop toch een andere visie:

> "Wenschelijk is 't óók niet; want het aardige is er af, als men't dialekt niet kan naspreken, zoo als 't behoort; en om dat te kunnen, en er behagen in te vinden, moet men in de provinciën op 't land hebben gewoond, en genoeg van de boeren houden, om vrede te hebben met hunne verouderde spreekwijzen en hollen tongval, die, zoo niet barbaarsch, althans vreemd klinken voor 't beschaafd gehoor."[384]

De criticus van *De recensent, ook der recensenten* was laaiend enthousiast. Hij deelde mee, dat hij de twee boekdelen niet alleen met genoegen gelezen had, maar zich er zelfs in verlustigd had:

> "De schildering van tooneelen en karakters is zoo levendig, zoo los, zoo onderhoudend, zoo belangwekkend en boeijend, zoo vol handeling en zoo waar, de verteltrant zoo ongedwongen, de aan- en opmerkingen, van allerlei aard en zoo nuttige, zijn zoo als van zelf ingeleid, soms zoo naïf - dat men wel zeer verwend moet zijn, of zeer afkeerig van al wat 'boeren' en 'boersch' heet, om dit verhaal niet met groote belangstelling te volgen."[385]

Evenals zijn collega van *Vaderlandsche Letteroefeningen*, had ook deze recensent aanmerkingen op het gebruik van het "landsdialect".

In 1858 verscheen bij H. ten Brink in Meppel een tweede druk. Deze was nodig - schreef de uitgever in het voorwoord - doordat de hoge prijs van de eerste druk verspreiding onder het volk belemmerde. De tweede druk was dus goedkoper en op grond daarvan hoopte deze uitgever dat:

---

382. *Tafereelen*, eerste druk, 283-284.
383. *VL* (Boekbeschouwing), (1849) juli 364-368.
384. Ibidem, 367.
385. *ROR* (1849), 30-32.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 94

> "(...) allen in de gelegenheid gesteld worden, zich bekend te maken met het eigenaardig volksleven van een der gewesten van ons vaderland, dat tot nog toe te weinig gekend en naar waarde geschat wordt, en thans met reuzenschreden voortgaat in ontwikkeling, waardoor het eenmaal eene der belangrijkste provinciën worden zal, maar waardoor ook het eigenaardige van de zeden en gewoonten der inwoners zal verloren gaan en in vergetelheid geraken, zonder dit gedenkboek."[386]

Vaderlandsche Letteroefeningen juichte dit initiatief toe en meende dat de twee delen à f 1,50 nu in geen enkele volksbibliotheek mochten ontbreken.[387] De recensent van *Boekzaal der geleerde wereld* - die voor hetzelfde tijdschrift ook *Geert* besproken had - vond Van Schaicks nieuwste pennenvrucht (opnieuw) een bewijs van diens welversneden pen.[388] Van Schaicks naam als dorpsnovellist leek gemaakt, al blijft het merkwaardig dat hij nog in 1859 door *Vaderlandsche Letteroefeningen* vergeleken werd met J.J. Cremer - in plaats van omgekeerd. Ook in Duitsland leerde men zijn werk kennen: daar was reeds in 1850 van de hand van Eduard Wegener *Niederländische Dorfgeschichten von Cornelis van Schaick* (4 dln., Leipzig) verschenen.[389] Wegener waardeerde Van Schaick:

> "(...) weil sich in diesem Werke, meiner Ansicht nach, alle Vorzüge des Autors vereinigen und weil es ein echt nationales Werk und der unverfälschte Ausdruck des niederländischen Geistes ist."[390]

Tafereelen uit het Drentsch Dorpsleven illustreert ook Van Schaicks veranderende opvatting van het schrijverschap. Nog meer dan na het verschijnen van de roman *Geert* ging hij zich niet alleen een schrijver voor het volk, maar vooral een schrijver *over* het volk voelen. Zijn beweegredenen om te schrijven zette hij uiteen in *Vijf maanden. Een boek van vertroosting op den weg des lijdens* (1851, H.A.M. Roelants te Schiedam). Hierin beschreef hij het lot van een onbemiddelde dorpspredikant, die, gedwongen door geldgebrek, vertaler en broodschrijver werd. Tevens blikte hij in deze autobiografisch getinte publicatie terug op een periode (juli-december 1847) waarin al zijn kinderen, door een besmettelijke ziekte (tyfus), op het randje van de dood zweefden; één kind overleed ten slotte.[391]

Van Schaick heeft ook meegewerkt aan een viertal tijdschriften. Zijn rol als redacteur van het tijdschrift *Drenthina* zal verderop worden besproken. Van 1848 tot en met 1851 was hij redacteur van *De Nederlandsche Volksbode*, het orgaan van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Het verlichtingsideaal van deze organisatie was geheel het zijne: volksopvoeding door verhalen die een leerzaam karakter hadden. In

386. *Een woord voor den tweeden druk*, Deel I, VI.
387. *VL* (Boekbeschouwingen), (1862), 144. Voor een recensie van de tweede druk zie *VL* (Boekbeschouwingen), (1859), 345-346.
388. *BGW* (1848) oktober 416-423.
389. Gebaseerd op de exemplaren aanwezig in de collectie van SNDHC.
390. 'Vorrede des Uebersetzers' in: *Niederländische Dorfgeschichten*. Erster Band, VII.
391. Zie ook Doedens 1965b, 3 en 1965c, 2. Voor recensies zie *VL* (Boekbeschouwingen), (1851), 275-284 en *BGW* (1851) maart 278-281.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 95

dit tijdschrift was de volksschrijver meer dan welkom. Het Nutsorgaan werd besproken in *De Tijdspiegel*; de recensent ging in op het begrip 'schrijver voor het volk':

> "Vooreerst kent hij het volk, hij weet zoo wat die menschen noodig hebben en waaraan 't bij hen hapert. Hij heeft ze bespied toen ze nuchter en toen ze dronken waren, bij het trouwen en bij 't vrijen. Hij weet precies, als ze zoenen en als ze huilen, niet maar hoe hun oogen staan, maar ook hoe 't er in hun hart wel uitziet."[392]

Van Schaick zelf schreef over zijn volksschrijverschap:

> "(...) grooter werd vooral die vreugde, toen ik van tijd tot tijd vernam, van mannen, op welke ons vaderland prijs stelt en die het sieraad onzer natie uitmaken, dat mijne schriften op de vorming en veredeling des volks weldadig werkten. En dát, dát vooral was mijn doel. Dat was mijn vurigste wensch."[393]

Ook voor kinderen schreef hij. Zo publiceerde hij in 1849 de bundel *Sint Nikolaasvertellingen voor de jeugd* (H.A.M. Roelants te Schiedam)[394] en werkte hij mee aan *Na leeren volgt uitspanning. Geschenk voor kinderen* (1869, S.E. van Nooten & Zn. te Schoonhoven), *Tot nut en genoegen. Vertellingen en versjes voor kinderen* (1869, S.E. van Nooten & Zn. te Schoonhoven) en *De kleine verteller. Eene verzameling verhalen en gedichtjes voor kinderen* (1871, S.E. van Nooten & Zn. te Schoonhoven).

Gedichten van hem werden gepubliceerd in de jeugdtijdschriften *Prenten-magazijn voor de jeugd* (1841-1848) en *Kinderkerk* (1848-1857).[395] Voorts was Van Schaick in 1849 redacteur van de jeugdalmanak *Uren van vreugde* (G.J.A. Beijerinck te Amsterdam). Ook de *Almanak voor de jeugd* (eveneens bij Beijerinck) vermeldt hem in 1850 en 1851 als redacteur.[396] In een brief aan J.Chr. Gewin heeft Van Schaick opgemerkt dat hij deze almanak helemaal alleen vol schreef.[397]

Zijn belangstelling voor de historie van zijn woonplaats Dwingeloo blijkt uit de publicatie van enige artikelen onder de titel *Dwingeloo en onderhoorige gehuchten* in de *DVA*.[398] In 1851 werd zijn *Feestrede ter herinnering aan het twee honderd vijftig jarig bestaan der Hervormde Gemeente te Dwingeloo; den 26 Dec. 1850. Naar aanleiding van Deutr. 37 vs. 7a.* door P.A. Reijnders te Meppel uitgegeven. In de jaargangen 1869 en

---

392. *De Tijdspiegel* (1849) september 210.
393. *Voorwoord*, in: *Volksverhalen Gotthelf na verteld*, VI.
394. Vgl. ook *Brinkman's catalogus*. De KBi te Den Haag bezit een exemplaar dat gedrukt werd bij H.W. Willems in Amsterdam. Met de hand is hierin het jaartal 1852 geschreven. Beide bundels bevatten de verhalen: *Jakob, of 't loon van Moederliefde*; *Jeannette, of de Hoogmoed vernederd*; *Frits en Emma, of de Verrassing*; *Alexander, of de Straf der Ontevredenheid*; *Henri, of dat komt er van* en *Maria, of 't meêlijdend Weesmeisje*. Zie voor een recensie *BGW* (1850) januari 35-37.
395. Vgl. Rietveld-van Wingerden 1995, 47-48, 56.
396. Deze almanakken zijn zeldzaam. Een exemplaar van *Uren van vreugde* bevindt zich in de PBF, een exemplaar van *Almanak voor de jeugd* wordt bewaard in de UBL.
397. NLMD, brief Van Schaick aan J.Chr. Gewin van 7 mei 1850, S 237.
398. *DVA* (1846), 169-231; (1847), 1-42; (1848), 19-52; (1849), 1-29; (1850), 1-18.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 96

1870 van het tijdschrift *De Oude Tijd* publiceerde hij eveneens over zijn vroegere woonplaats en over Drenthe in het algemeen. De gegevens hiervoor ontleende hij vooral aan de archieven van de kerkelijke gemeente en aan gesprekken met oudere inwoners in het dorp.[399]

Ook de taal van zijn gemeenteleden had zijn interesse. Van Schaicks notities vormden dan ook een belangrijke basis voor het *Woordenboek van het Drents van Dwingelo* dat in 1996 verscheen.[400]

Hij woonde van 1852 tot 1864 in Suriname; zijn verblijf aldaar werd slechts in 1861 onderbroken door een jaar verlof in Nederland.[401] Een oogziekte maakte hem het werken onmogelijk. Hij werd afgekeurd, repatrieerde en ging hier met emeritaat.[402] Suriname leverde, zowel tijdens als na zijn verblijf, stof op voor publicaties. Zijn eerste preek voor de nieuwe gemeente verscheen in druk als *Leerrede over 1 Corinthen II:2. Uitgesproken den 12 April 1852, bij de aanvaarding van zijne betrekking als herder en leeraar der Hervormde gemeente te Paramaribo in Neerlands West-Indien* (Caarelsen en Co. te Amsterdam).[403] Een *Dichtbundeltje voor de Surinaamsche jeugd* ([1854], A.C. Kruseman te Haarlem) werd gepubliceerd[404] en Tollens' volkslied werd in het Surinaams vertaald als *Wien Neêrlandsch Bloed. Bakra-kondre siengi foe H. Tollens, da potti na sranami taki C^{S}. van Schaick* (1863, Amsterdam). *De Manja. Familie-tafereel uit het Surinaamsche volksleven* verscheen in 1866 (D.A. Thieme te Arnhem). Dit boek kreeg weinig bijval, doordat velen het onderwerp ronduit stuitend vonden: een slavin geeft haar meesteres een manga (mango) te eten. De vrucht is echter uit handen genomen van een leprapatiënte; hierdoor wordt de meesteres ook met lepra besmet.[405] De slavernij, overigens, was in 1863 afgeschaft.

Terug in Nederland, vestigde Van Schaick zich op 29 maart 1864 samen met zijn gezin in Naarden.[406] In hetzelfde jaar publiceerde hij zijn *Novellen* (H. Vleck te Amsterdam). Deze bundel bevat twaalf korte verhalen, die hij voor diverse jaarboekjes geschreven had. Vele daarvan spelen in Drenthe; wanneer de plaats van handeling niet genoemd wordt, is de Drentse thematiek toch vaak herkenbaar.[407]

399. Smit 1989, 31. Vgl. ook Smit 1979, 39-43.
400. Smit, 'Ter inleiding' in: Smit [1996], 7.
401. Zie voor zijn periode in Suriname ook Doedens 1969a, 2 en 1969b, 5.
402. UVA, Bibliotheek KVB, BSu 74-34. Van Schaick schreef dit in een brief aan G.T.N. Suringar van 16 februari 1864.
403. Vgl. Knuttel Deel 7, z.j., 307.
404. Van de 1000 gedrukte exemplaren waren er in oktober 1857 599 verkocht. (UVA, KVB, Archief Kruseman, Fondsboek 1852-1857). De KBi vermeldt als jaar van verschijning 1853, maar in het Fondsboek van uitgever Kruseman wordt 1854 als zodanig gegeven.
405. Vgl. Ten Brink 1889, 329.
406. Stadsarchief Naarden, Bevolkingsregisters.
407. De bundel bestaat uit de volgende novellen: *De secondant*, *De man van de klok*, *De proponent. Eene vertelling*, *Joapikkien*, *Mooi Marijch(i)en. Eene schets uit de eerste dagen der hervorming in Drenthe*, *Oude Hendrik*, *'t Zwervend weeskind. St. Niklaas-Vertelling*, *De arme stuurmans-vrouw. Sint Nikolaas-Avond Vertelling*, *De arme wever. Eene Kersvertelling* [sic], *Middenwinter*, *Oudejaars-avond vertelling* en *Paasch-maandag*.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 97

Met deze novellen doorbrak Van Schaick het zwijgen, dat in Drenthe sinds zijn vertrek geheerst had. Dat bleek ook een jaar later, toen - eveneens bij Hendrik Vleck te Amsterdam - *Vader Machiel. Eene Drentsche novelle* verscheen. Hij droeg het werk op aan P. van Rees Moorrees, oud-resident van Batavia, die hij in Suriname had leren kennen.

> "Is 't wonder, dat ik schroomvalllig ben, nu 'k weêr optreed voor 't publiek ? (...) Ik heb lucht gegeven aan mijn hart en zend mijn VADER MACHIEL de wijde wereld in, niet om te schitteren en naam te maken, maar om te stichten, te heiligen en te troosten. En dat te eer en te meer omdat ik, zij hij wat gekleurd, en heb ik me hier of daar eenige vrijheid veroorloofd, mijn held en zijn vrouw niet uit de lucht gegrepen heb, maar zij bestonden",

aldus Van Schaick in het voorbericht.

Hoofdpersoon in deze Nederlandstalige novelle, waarin enkele dialogen en uitdrukkingen in het Drents geschreven zijn, is de eigenerfde boer Machiel. Hij verlaat op zijn oude dag met zijn vrouw Marychie de boerderij waarin hij zijn leven lang gewoond heeft, een bork in "een zeker Drentsch dorp", om op een keuterij te gaan wonen. Niet lang daarvoor is zijn zoon overleden en nog korter geleden is zijn schoondochter Femmechie hertrouwd met ene Henderik, die niet bijster in de smaak valt bij Machiel en Marychie.

Nadat de scheper overleden is, neemt Machiel diens kinderen Lammechie, Frens en Leffert in huis. Daaraan dankt hij de erenaam 'vader Machiel' bij zijn dorpsgenoten. Intussen brengt hij zijn keuterij tot bloei, maar door een zakelijk meningsverschil met Henderik komt hij weer in de problemen. Zijn pleegzoon Frens, die voor onderwijzer leert, helpt hem uit de nood door de boerenkiel aan te trekken. Hij, zijn broer en zijn zuster zijn door Machiel al enige jaren in de vreze des Heren opgevoed. Parabels uit de bijbel, naverteld door Machiel, hebben hen steeds op het rechte pad gehouden. De oude boer geniet aanzien in het dorp, mede doordat hij een vrouw van hekserij weet vrij te pleiten. Na het overlijden van de oude burgemeester blijkt dat de 70-jarige Machiel diens grond en andere bezittingen erft.

Femmechie heeft inmiddels haar tweede echtgenoot verloren; hij is om het leven gekomen toen hun boerderij afbrandde. Machiel bouwt de bork weer voor haar op en Frens is de derde die met haar in het huwelijksbootje stapt. Leffert gaat naar zee en Lammechien huwt Joapik, de gemeenteontvanger. Met het overlijden van vader Machiel komt er een eind aan deze novelle, waarover Van Schaick in het voorwoord - voor alle zekerheid - meedeelde dat zij als stichtelijk werk bedoeld was.

De verteller onderbreekt telkens het verhaal met tal van preken en vermaningen, ontleend aan de Schrift.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 98

Ook als emeritus had Van Schaick geldzorgen. Zo schreef hij aan A.C. Kruseman:

> "Mijn familie is zeer talrijk en mijn pensioen is niet toereikend, om in alle behoeften, op eene fatsoenlijke wijze te voorzien. De rampen en wederwaardigheden die mij en de mijnen sedert 1861 onafgebroken hebben getroffen, hebben het overgegaarde sommetje beneden nul doen dalen."[408]

In een brief aan F.A. van Rappard uitte hij zich in soortgelijke bewoordingen. Bovendien maakte hij hierin gewag van een pensioen van f 1800,- per jaar en sprak hij over een gezin van acht kinderen, van wie er twee ziekelijk waren.[409] Ter vergelijking wordt hier opgemerkt dat onderwijzers - weliswaar geen bevoorrechte groep, maar ook niet per definitie kinderloos - toentertijd een jaarwedde van nog geen 600 gulden 'genoten'.[410]

Het verblijf in Naarden inspireerde hem tot het schrijven van *Naarden's jubelfeest op 12 en 13 Mei 1864* (C.L. Brinkman te Amsterdam).

Van 1865 tot 1867 woonde het gezin in Hoorn.[411] Op 21 september 1867 kwamen allen weer in Naarden wonen, een goede week later gevolgd door hun verhuizing naar Bussum. Op 30 april 1869 werd het gezin uitgeschreven naar Amsterdam.[412] Van Schaick heeft van 1870 tot 1872 nog als hulpprediker in Buurse (gemeente Haaksbergen) gewerkt; een periode die J.J. Kalma als een mislukking betitelt.[413] In 1872 hield hij definitief op met werken. Van Schaick trok weer naar zijn geboorteplaats Amsterdam, waar hij op 28 januari 1874 overleed.[414]

H. Tillema (1829-1908)[415]

Maer kiek, het is ook neet veur dokters en veur wiezen,
Wij schrieven veur de jeugd van 't platte Drentsche laand.[416]

H. Tillema

Hendrik Tillema werd op 19 november 1829 te Groningen geboren. Hij werd boerenknecht in De Wijk, waar hij spoedig en van harte zou verdrentsen.[417] Tillema had

408. UBL, brief aan Kruseman uit Hoorn van 17 augustus 1865, Ltk, 179521. Van Schaick correspondeerde veelvuldig met zijn uitgever Kruseman. Zie hiervoor UBL, Ltk, 1470, 1679 en 17956, 9, 10, 11 en 21.
409. NLMD, brief Van Schaick uit Naarden aan F.A. van Rappard van 20 februari 1865, S 237.
410. Wilkeshuis [1966], 67-84.
411. Archiefdienst Westfriese Gemeenten te Hoorn, Bevolkingsregisters. Het gezin vestigde zich op 20 april 1865 in Hoorn en vertrok op 20 september 1867 weer naar Naarden.
412. Stadsarchief Naarden, Bevolkingsregisters van Naarden en Bussum.
413. In: Nauta 1983, 311.
414. GA Amsterdam, Bevolkingsregisters. In de Bevolkingsregisters van de gemeente Haaksbergen wordt overigens niet vermeld, waarheen Van Schaick vertrok. Vriendelijke mededeling van de heer H.G.M Schulten, lid van de Historische Kring Haaksbergen, op 24 september 1996.
415. Voor enige biografische schetsen zie Frederiks/Van den Branden [1892], 787; Poortman, 'Van literatuur over Drente tot Drentse literatuur' in: Poortman 1951, 267; Meertens, 'Hendrik Tillema (1829-1908)' in: *Laatste lauwer* 1963, 45-48; Kuipers 1978, 141-148 en Poortman 1982, 137.
416. Uit Tillema's *Winteravond-uitspanningen*. Meppel 1857, 36.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 99

het geluk dat hij in De Wijk onderwijs kreeg van schoolmeester H.E. Lubbers, de man over wie dr. Nassau zei: "Er is slechts één Lubbers in heel Drenthe." Van zijn leerlingen hebben sommigen het maatschappelijk ver gebracht, zoals de latere hoogleraar H. Blink, de geschiedschrijver van zuidwestelijk Drenthe W. Koops en de schilder en toneelschrijver G. Broekhuizen.[418] Tillema werkte zich op tot godsdienstonderwijzer en ging als zodanig in 1860 in Leiden werken.[419] Daar trouwde hij in 1863 met de 25-jarige Gijsberta van Alphen, geboren en getogen in Leiden.[420]

Hij gaf godsdienstonderwijs aan het Heilige Geest of Arme Wees- en Kinderhuis in Leiden. In de eetzaal daarvan werd hij op 1 februari 1860 als godsdienstonderwijzer geïnstalleerd, in aanwezigheid van de regenten en de predikant van het weeshuis.[421] Tillema hield als onderwijzer van orde en netheid, zoals blijkt uit een (ongedateerde) brief aan de regenten. Behalve om meer lessen vroeg hij of:

> "(...) er door Hrn. Regenten vastgesteld mogt worden, dat er binnen twee jaren geen bijbels weer uitgereikt zullen worden. Er zijn te veel bewijzen van ordeloosheid der leerlingen om hier niet op aan te dringen. Blijkt het echter, dat genoemde boeken voor dat er twee jaren verloopen, reeds verscheurd zijn, dan zou misschien het beste middel, om zoodanige slordigheid tegen te gaan daarin bestaan, dat iedere weesjongen van zijn drinkgeld zooveel werd ingehouden als er tot de aankoop van een nieuwe bijbel vereischt werd."[422]

In 1866 kwam hij in aanvaring met de regenten. Hij stemde niet op alle punten in met de belijdenisgeschriften van de Nederlandse Hervormde Kerk. In de vergadering van de regenten van 3 april 1866 werd hij ter verantwoording geroepen en moest hij uiteenzetten hoe hij over de opstanding van Christus dacht.[423] De standpunten van beide partijen lagen echter te ver uiteen: Tillema kon niets anders doen dan ontslag nemen. In zijn ontslagaanvraag noemt hij zich een "getrouwe zoon der Nederd. Herv. kerk, die niet op belijdenisschriften is gegrond, maar waarvan deze de uitvloeisels zijn. Want de Herv. kerk was eer dan de belijdenisschriften."[424] Het was een zeer principieel meningsverschil: sinds koning Willem I werd geprobeerd de Hervormde Kerk *synodaal* te maken (d.w.z. onderworpen aan een centraal leergezag), hoewel deze sinds haar ontstaan overwegend *presbyteriaal* geweest was (dus democratisch aan de

417. GA De Wijk, Bevolkingsregisters. Op 21 augustus 1972 werd in de raadsvergadering van de gemeente De Wijk besloten een straat naar hem te noemen.
418. Blink 1932, 30.
419. GA De Wijk, Bevolkingsregisters.
420. GA Leiden, huwelijksakte Hendrik Tillema.
421. Zie voor de sollicitatieprocedure en de benoeming van Tillema: GA Leiden, Archief van het Heilige Geest of Arme Wees- en Kinderhuis te Leiden, Notulen van de vergaderingen van regenten van 2, 9 en 16 januari en 6 februari 1860. Tillema's brief aan de regenten van 12 januari 1860, waarin hij de benoeming tot godsdienstonderwijzer aanvaardt, bevindt zich als bijlage nr. 7 in het notulenboek van 1860.
422. GA Leiden, Archief van het Heilige Geest of Arme Wees- en Kinderhuis, inv.nr. 4031.
423. GA Leiden, Archief van het Heilige Geest of Arme Wees- en Kinderhuis te Leiden, inv.nr. 106, Notulen van de vergaderingen van regenten van 26 maart 1866 tot en met 2 juli 1866.
424. GA Leiden, Archief van het Heilige Geest of Arme Wees- en Kinderhuis te Leiden, inv.nr. 106, brief Tillema aan de regenten van 9 april 1866.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 100

basis, ook in geloofszaken). Hij kreeg ontslag met ingang van 1 juli 1866. Het afscheid was niet definitief, want op 21 december 1874 werd hij aangesteld als boekhouder van het armhuis.[425]
Over zijn ervaringen in het weeshuis schreef hij in 1868 de novelle *Arme Marie. Een weeshuisnovelle*. Deze verscheen bij K. van Hulst in Kampen in boekvorm.

Daarin geeft Tillema ongehoord felle kritiek op de toestanden in de weeshuizen. Hij schetst geheel in de stijl van Charles Dickens het miserabele leven van de wezen Marie, Bertus en Jan. In het weeshuis is de voeding slecht en de leiding hypocriet; de wezen beschouwen zichzelf dan ook als gevangenen en de regenten vinden zij beulen. De weeskinderen zijn van goede wil, maar de regenten en het personeel zijn over het algemeen hardvochtig. Zij laten zich voorstaan op hun orthodoxe geloof, waarin weinig plaats voor liefde is. De vrijgezel Neef Gerrit uit Overijssel probeert de kinderen nog bij zijn hospes en hospita onder te brengen, maar de regenten verhinderen dit. Met twee van de kinderen loopt het slecht af: Bertus en Marie overlijden. Jan gaat varen. Aan het eind van het verhaal overlijdt ook Neef Gerrit. In zijn laatste ogenblikken heeft hij een visioen van een ideaal ingericht en goed geleid weeshuis, waarin kinderen liefdevol opgevoed worden.

Recensent Tydeman merkte er in *Vaderlandsche Letteroefeningen* over op:

> "Als *Novelle* is er op de romantische inkleeding nog al wat aan te merken; maar als *Weeshuisnovelle* verdient het boekje allen lof. (...) De Schrijver heeft zijn onderwerp met warmte behandeld, maar 't komt mij voor, dat hij wel wat partijdig tegen die groote inrichtingen is ingenomen, die toch wel zeker het goede bedoelen, - ook al zijn de middelen dikwijls zeer verkeerd. Mij dunkt, hij had te veel oog voor het kwade, te weinig voor het goede."[426]

Van 1866 tot 1875 was Tillema directeur van het godsdienstonderwijs in Leiden.[427] Deze functie was ontstaan na de invoering van de onderwijswet (Van der Brugghen) van 1857. Zijn taak was toezicht te houden op het godsdienstonderwijs op openbare scholen, in opdracht van de Hervormde Kerk.[428] Daarna werkte hij - van 10 februari 1876 tot en met april 1887 - als leraar boekhouden aan de HBS in Leiden.[429] Voor dit vak had hij al in 1874 het leerboek *De boekhouder, of de kunst om zonder genoten onderwijs zijne boeken geregeld te houden. Eene handleiding voor kleinhandelaars en winkeliers* (D. Noothoven van Goor te Leiden) geschreven.
Bij dit alles was hij Drenthe niet vergeten: jaarlijks bezocht hij De Wijk. Daardoor kwam (en bleef) hij in contact met de jonge Hendrik Blink, wat diens belangstelling voor de

425. GA Leiden, Archief van het Heilige Geest of Arme Wees- en Kinderhuis te Leiden, inv.nr. 3312, Instructie van de boekhouder. Vgl. ook inv.nr. 112, Notulen van de vergaderingen van regenten.
426. *VL* (1869) oktober 529-530. De novelle is zeldzaam; een exemplaar wordt bewaard in de UBL.
427. Zie hiervoor Frederiks/Van den Branden [1892], 787.
428. Vriendelijke mededeling van mr. T.N. Schelhaas, gemeentearchivaris van Leiden, in een brief van 11 april 1995.
429. GA Leiden, Archief gemeentelijke HBS, inv.nr. 18. Vgl. ook: De Loos 1889, 2.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 101

literatuur zeer bevorderd heeft. Blink was al een kenner van poëzie en proza en had net zijn eerste gedichten geschreven. Later herinnerde hij zich van deze periode:

> "Vooral het voorbeeld van een ander oud dorpsgenoot, genoemde heer H. Tillema, die in hetzelfde dorp met letterkundige publicaties begonnen was, (toen te Leiden gevestigd) prikkelde mij. Bij zijn jaarlijksche bezoeken aan het dorp sprak ik hem dikwijls, en ik luisterde met begeerigheid naar hetgeen hij uit de letterkundige wereld van Holland vertelde."[430]

In 1857, toen hij nog boerenknecht in De Wijk was, publiceerde hij bij J.A. Boom & Zoon te Meppel het boekje *Tillema's winteravond-uitspanningen. Drentsche volksvermaken ten platten lande*.[431] Het werk was - aldus het *Voorberigt* - tijdens de winteravonden geschreven uit liefhebberij, vandaar ook de titel. Van zijn literaire kwaliteiten was hij nog niet echt overtuigd:

> "Dat ze in vele opzigten gebrekkig zijn, geef ik gaarne toe. Niemand zoeke er dan ook iets bijzonders in; maar gebruike het werkje om er zich, zoo mogelijk, eenige uitspanning mede te verschaffen. Het denkbeeld, door anderen bij mij versterkt, dat het hiertoe dienstig zou kunnen zijn, deed mij tot de uitgave besluiten."[432]

In de eerste bijdrage, *Geachte Vriend!* genaamd, beschrijft Tillema in de vorm van een brief een spinmaal in Nieuwleusen. *Allerheiligen-donderdag* is een verhalend gedicht, met Drentse dialogen, waarin het feestvieren op Allerheiligen beschreven wordt. De derde bijdrage *Geachte Vrend!* [sic] is wederom een beschrijving in briefvorm, maar dan geheel in de streektaal, van een spinmaal in Stappers (Staphorst). Het is het antwoord op de eerste bijdrage. Hierna volgt een lang verhalend gedicht, getiteld *Een spinmaal te De Wijk*, waarin hij nauwgezet over het vrijen en de spinsters in De Wijk schrijft. Dit gedicht werd gepubliceerd in de *NDVA* voor 1907.[433] Het slot ervan is moraliserend:

Gij, gulle Drentsche jeugd! bezoek vrij uw gespinnen;
Doch, dat 't geen hoofdzaak zij van uwe ziel en zinnen;
Spring er vrij lustig rond, maar houd uw harte rein:
De boog wil niet altijd zoo fel gespannen zijn.

Het wordt gevolgd door het verhalende gedicht *Een droom*. Een boerenknecht is na een avondje vrijen laat naar bed gegaan, wat een onaangename droom tot gevolg heeft. De laatste bijdrage, *Wintervermaak*, is een humoristisch-verhalend gedicht over Barteld de Scheper. Deze heeft in zijn jeugd een ontmoeting met de duivel gehad. Toen hij schaatsend een meisje naar huis bracht, was de duivel tegen hem aan gebotst. Aan het eind van het gedicht blijkt echter, dat Gerrit van der Klad van achteren tegen

430. Blink 1932, 45.
431. De bundel is zeldzaam; de UB Groningen bewaart een exemplaar.
432. Aldus Tillema in het *Voorberigt*.
433. 'Een vers van H. Tillema' in: *NDVA* (1907), 189-195.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 102

Barteld opgetornd was toen deze het meisje zoende. Barteld was zo bijgelovig, dat hij op de vlucht geslagen was.

In 1866 verschenen bij J.A. Boom & Zoon te Meppel Tillema's *Schetsen uit Drenthe*. Een jaar daarvoor had dezelfde uitgever zijn *Viertal toespraken. Met eene voorrede van H.G. Hagen* gepubliceerd.[434]

De schetsen spelen zich in en rond De Wijk af, wat dan ook aan het dialect - veelal in de dialogen gebruikt - te merken is.[435] Het werk is in de eerste plaats een beschrijving van het leven, de volkskundige gebruiken en het bijgeloof op het Drentse platteland. Daar doorheen heeft hij een liefdesgeschiedenis gevlochten.

Jantien, dochter van 'Pouwel' is zwanger van Wouter, maar deze weigert haar te trouwen. Hij heeft namelijk zijn zinnen gezet op de veel oudere Klaosien; die meer geld achter de hand heeft. Vrömde Jaopik probeert hem tot inkeer te brengen en heeft succes. Wouter tekent zelfs een schuldbekentenis. Maar na een bezoek aan Hillemeu, wier erfgenaam hij is, bedenkt Wouter zich weer. Uiteindelijk trouwt hij met Klaosien. Jantien heeft na het overlijden van haar vader haar intrek bij een oom en tante genomen. Daar leert zij een hoge marineofficier kennen, met wie ze 'het eens' wordt.

De overvloedige en gedetailleerde beschrijvingen rond dit magere verhaal gaan onder meer over: een Drentse boerenbruiloft, het vrijen, de spinsters, het grasmaaien en het hooien, de naoberplichten en het begraven. Met betrekking tot dit laatste onderwerp staat er zelfs in de tekst een verwijzing naar een artikel in de *DVA* van 1842.[436]

Ook over het literaire gehalte van deze schetsen had de auteur zijn twijfels. Dit blijkt al uit het motto van de bundel, waarmee ook deze paragraaf begint: "kan ons geschrief neet priezen/ Maor kiek, het is ook neet/ veur dokters en veur wiezen". Het had overigens ook al in *Tillema's winteravond-uitspanningen* als 'gewone' tekst gediend.[437] In het *Voorberigt* bij de *Schetsen uit Drenthe* merkte de schrijver bovendien op:

> "Welnu! laat ik er dan den wensch op uitdrukken, dat mijn geschrijf hier en daar eenige aangename oogenblikken verschaffe, en dat men de vele gebreken, die er in zullen gevonden worden welwillend moge verschoonen."

Folmers en zijne tijdgenooten. Drentsche novelle werd in 1868 uitgegeven door K. van Hulst te Kampen. Vergeleken met *Schetsen uit Drenthe* is dit boek, geschreven in de standaardtaal met dialogen in de streektaal, een duidelijke vooruitgang op stilistisch gebied.

Het is de geschiedenis - uit de jaren twintig van de negentiende eeuw - van de jonge onderwijzer Hendrik Folmers, geboren in Smilde. Hij begint en eindigt zijn loopbaan

434. Zie hiervoor *Alphabetische naamlijst* 1878, 1016. Een exemplaar van deze publicatie viel echter niet meer te achterhalen.
435. Meertens in: *Laatste lauwer*, 46.
436. *Schetsen uit Drenthe*, 127.
437. Het staat in de bijdrage *Geachte Vrend!*, 36.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 103

in het gehucht W(apse), onder de gemeente D(iever). Het verhaal begint met een beschrijving van het vergelijkend examen voor de vacante onderwijzersbetrekking, waarvoor vijf gegadigden zijn. Folmers, de enige die een onderwijzersakte heeft, wordt benoemd. Een van zijn concurrenten - Rieks de Snieder, een schijnheilige kwezelaar - gaat als slecht verliezer lasterpraatjes over zijn rivaal rondstrooien. Zo vertelt hij dat Greetien, het meisje van Freerk, een kind van Folmers verwacht. Freerk gelooft deze kwaadsprekerij en zint op wraak: hij wacht de onderwijzer op een avond op en slaat hem bewusteloos. Het slachtoffer wordt bij zijn aanstaande schoonvader thuis verpleegd. Deze roept Freerk ter verantwoording. De zaak wordt uitgepraat en Rieks wordt als de aanstichter van de vete ontmaskerd. Doordat hij samen met een duiveluitbanner de mensen opgelicht heeft, komt Rieks ten slotte in de gevangenis terecht. Uiteindelijk trouwt Freerk met Greetien en Folmers met Annechien.

Ook deze novelle, die nauwelijks een novelle genoemd kan worden, is gelardeerd met wetenswaardigheden op het gebied van zeden en gebruiken, bijgeloof en het geloofsleven van Drentse boeren. Uitvoerig worden bijvoorbeeld de vieringen van Elfduzend, Sint-Steffen, oud en nieuw, Lichtmis en Pasen beschreven. Deze volkskundige beschrijvingen vormen het hoofdbestanddeel van het boek; de geschiedenis van Folmers dient als kapstok om er de uitweidingen aan op te hangen.

Opvallend is, dat Tillema zowel in deze novelle als in *Schetsen uit Drenthe* een duidelijke afkeer van de afgescheidenen laat blijken.

Voorts werd in de jaren 1874 en 1875 in het *Weekblad van en voor Oostermoer en Zuidenveld* het feuilleton *Oude kennissen. Een zone Israëls* geplaatst. De ondertitel van dit feuilleton met Drentstalige dialogen is: *Oorspronkelijke Novelle door H. Tillema.*[438] In de *NDVA* van 1907 werd meegedeeld dat laatstgenoemde ook nog een Drentse novelle, getiteld *De liefde blijft* (zonder jaar en 44 bladzijden lang) geschreven had.[439] Deze is helaas niet meer te achterhalen. Meer verhalen van zijn hand zijn te vinden in de tijdschriften *Europa* en *Het familieblad.*[440]

Enkele bijdragen aan *Europa* spelen zich af in Drenthe; ook hierin zijn de dialogen meestal Drentstalig.[441]

In de *DVA* van 1868 publiceerde hij een interessante jeugdherinnering uit 1840 of daaromtrent over het functioneren van de buurschap in De Wijk. Dit verhaal,

438. DA, Collectie Gratama, inv.nrs. 699, 228, 230 en 231. Doordat deze krant niet compleet bewaard is gebleven, is een reconstructie van de exacte gang van zaken met het feuilleton moeilijk te geven. De volgende afleveringen zijn in het DA bewaard: *WOZ* 19.12.1874, nr. 51 en 13.2.1875, nr.7; *DC* 27.3.1875, nr. 15 en 7.4.1875, nr. 18.
Het weekblad verscheen op zaterdag; voor het laatst op 13 maart 1875 (nr. 11). De courant verscheen op woensdag en zaterdag; voor het eerst op 17 maart 1875. Zij droeg het nummer 12 en zette daarmee de nummering van het weekblad voort (*WOZ* 13.2.1875 en *DC* 27.3.1875 zijn respectievelijk 7 en 15 genummerd). Zie ook noot 90.

439. 'Een vers van H. Tillema' in: *NDVA* (1907), 189.

440. Frederiks/Van den Branden [1892], 787.

441. De volgende bijdragen werden gevonden: *Hertrouwd. Eene schets uit de achterbuurt* (1876, tweede deel, 1-60); *Een vondeling. (Drentsche Novelle)* (1885, vierde deel, 101-180); *Mijn erfoom* (1887, tweede deel, 106-153) en *Onverzoend* (1888, derde deel 97-150).

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 104

getiteld *De boervergadering en de Swörden te de W... (Eene herinnering uit onze jongensjaren.)*, laat zien hoe de buurschap van De Wijk na de komst van de gemeente en de verdeling van haar bezittingen probeerde door te gaan met de uitoefening van haar oude taken. Dit was na 30 jaar gemeentelijk bestuur echter ondoenlijk.[442]

Tillema is lange tijd een vergeten auteur geweest, totdat in 1954 Jan Poortman in de bloemlezing *Drents geestesleven* plaats inruimde voor een enkele *Schets* en een fragment uit *Folmers en zijne tijdgenooten*.[443] Van laatstgenoemd werk verscheen in 1977 een fotografische herdruk bij uitgeverij Stabo/All-Round te Groningen.[444]

Dat Tillema het werk van enige Drentse schrijvers - onder wie ook Van Schaick - kende, liet hij blijken in zijn *Schetsen uit Drenthe*, waarin het boekenbezit van een boerenfamilie beschreven wordt:

> " 'Mij dunkt ie hebt daor nog al aordig gezelschap hangen', zei de oude man plotseling een gesprek afbrekende, en naar den boekenhanger gaande. 'De rooze van Dekemao, oeze veurolders, meer waarken van van Lennep; zoo Cats ook? 't Laesgezelschap te Diepenbeek en wat er van Diepenbeek wörd; de Negerhut, van Schaik, 't Drentse volksleven, en van der Veen veur zesteg jaoren. Mooi!' "[445]

Hij publiceerde in de luwte die ontstond nadat de *DVA* na 1851 verdwenen was, en het tot 1883 zou duren eer de *NDVA* verscheen. Het wegvallen van de *DVA* betekende voor vele schrijvers dat ze daarna in Drenthe een belangrijk podium misten. Om te kunnen publiceren was de jonge dorpsnovellist dus meer op boekuitgevers aangewezen; wellicht daardoor is zijn oeuvre weinig omvangrijk gebleven.

Van zijn *Schetsen uit Drente* werden - door onbekende oorzaken - maar enkele exemplaren verkocht. De overige schijnen als oud papier de deur uit gegaan te zijn.[446] Tillema overleed op 31 januari 1908 te Leiden. In zijn overlijdensakte en in een rouwadvertentie wordt vermeld dat hij op het laatst directeur van 'de Leidsche Sleepstoombootmaatschappij' was.[447]

442. Zie ook Gras 1998b, 8-12.
443. Poortman 1954a, 41-49. Poortman noemt hem abusievelijk H.F. Tillema. Deze had echter maar één voornaam en gebruikte bij zijn publicaties alleen de initiaal H. van zijn voornaam.
444. De recensent van de herdruk noemde het boek in zijn bespreking "Een bijzonder aardige novelle, meer dan honderd jaar oud maar nog steeds uitstekend leesbaar." Zie 'Novelle over Smilde uit 1868 herdrukt Drents en Nederlands uitstekend vermengd' in: *Nv/hN* 25.6.1977.
445. *Schetsen uit Drenthe*, 36.
446. Poortman 1954a, 10.
447. GA Leiden, overlijdensakte Hendrik Tillema. Vgl. ook de rouwadvertentie van zijn bedrijf in het *Leidsch Dagblad* van 31.1.1908.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 105

J. Pol (1842-1892)[448]

Over de persoon Jans Pol is weinig bekend. Zijn literaire werken verdienen een plaats in de Drentse literatuurgeschiedenis, maar zij kunnen slechts gedeeltelijk 'vanuit de mens' verklaard worden.

Jans Pol werd op 28 februari 1842 geboren te Zwiggelte (gemeente Westerbork) als zoon van Roelof Pol en Hendrikje Harms Eiten.[449] De familie behoorde tot de kleineboerenstand en verhuisde later naar Holthe. Jans Pol zou eerst molenaar worden, doordat hij voor boer minder geschikt was: hij was geboren met maar een hand. Later kreeg hij een kunsthand aangemeten. Hij had echter een goed verstand en dat betekende dat een loopbaan in het onderwijs voor hem het meest geschikt leek. Op 29 januari 1861 werd hij in Ansen (gemeente Ruinen) - waar hij als hulponderwijzer werkzaam was - na een vergelijkend examen benoemd tot onderwijzer.[450] In 1863 solliciteerde hij naar de vacante onderwijzersplaats te Nijensleek in de gemeente Vledder.[451] Op 5 januari 1864 deed hij mee aan een vergelijkend examen, dat werd afgenomen in 'het logement' te Frederiksoord. Hij kwam daaruit als de bekwaamste kandidaat te voorschijn, maar hij liet het gemeentebestuur van Vledder al spoedig weten een eventuele benoeming niet te zullen accepteren, doordat hij in Ansen inmiddels een traktementsverhoging gekregen had. Het gemeentebestuur echter wilde Pol in Nijensleek hebben en paste onmiddellijk zijn financiële voorwaarden aan.[452] Daardoor liet Pol zich bewegen tot het aannemen van de benoeming in Nijensleek.

De bronnen met betrekking tot de verdere levensloop van Pol worden vanaf dat moment wat vaag en spreken elkaar hier en daar zelfs tegen. Wat zich laat reconstrueren is het volgende: in september 1866 werd Pol hoofd van de school in kolonie 2 te Wilhelminaoord. Hij volgde daar J. Uilenberg op, die benoemd was in Zuidwolde en op 26 mei 1866 daarheen vertrokken was.[453] Verwarrend is dat de

448. Het is vooral aan H.J. Prakke te danken, dat enige feiten over - en ongepubliceerde manuscripten van - Pol bekend zijn geworden. Voor zijn dissertatie zocht Prakke gegevens over Jans Pol, zodat hij de gemeente Vledder om inlichtingen vroeg. De gemeentesecretaris Schumer attendeerde hem erop dat een ongehuwde dochter van Pol, genaamd Fettje Pol, nog leefde en in Arnhem woonde. Zij verstrekte Prakke belangrijke gegevens over haar vader, hoewel zij abusievelijk Wijster als geboorteplaats noemde. Tevens stelde zij enige ongepubliceerde manuscripten van haar vader ter beschikking. Zie Prakke 1955a, 275. Een deel van de manuscripten wordt thans in het DA bewaard. Voor biografische schetsen van Pol zie onder andere Poortman, 'Van literatuur over Drente tot Drentse literatuur' in: Poortman 1951, 267-277; Kuipers 1978, 105-106 en Stout 1987b.

449. GA Westerbork, Bevolkingsregisters. Sommige publicaties vermelden abusievelijk Wijster als geboorteplaats. Zie hiervoor bijvoorbeeld: Kuipers 1978, 105, dat overgeschreven lijkt uit Prakke, zie vorige noot.

450. GA Ruinen, Raadsbesluiten januari 1861.

451. De hierna volgende biografische gegevens over Pol zijn gebaseerd, tenzij anders vermeld, op informatie die de heer L. Lambregts te Vledder schriftelijk verstrekte, waarvoor hij ook op deze plaats hartelijk bedankt wordt.

452. Vgl. GA Vledder, Ingekomen stukken 1864, nr. 62.

453. GA Vledder, Beredeneerd Verslag van den Toestand van het lager onderwijs in de gemeente Vledder. In de bevolkingsregisters staat vermeld dat hij zich pas in juni 1866 in de gemeente Vledder inschreef. Dit terwijl hij toch al vóór 1866 in de gemeente Vledder (Nijensleek) werkzaam en - vermoedelijk - woonachtig was.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 106

bronnen dikwijls Pol als onderwijzer in Frederiksoord vermelden, terwijl de kolonie Wilhelminaoord bedoeld wordt.[454] Toen op 22 april 1873 de nieuwe Rijksschool in kolonie 2 te Wilhelminaoord geopend werd - bedoeld als modelschool - vermeldden de verslagen daarvan hem als hoofd.[455]

In het verslag van de Rijkscommissie van Schooltoezicht, waarvan alleen dat over het jaar 1880 bewaard gebleven is, wordt meegedeeld dat de school van Pol 122 leerlingen telde. Verder wordt opgemerkt dat het onderwijs, gegeven door de hoofdonderwijzer Pol, zeer goed aan de eisen voldeed.[456] Uit een schriftelijke verantwoording van Pol aan de Rijkscommissie van Schooltoezicht, blijkt welke methodes hij voor het onderwijs in zijn school gebruikte. Hij noemde de volgende schoolboeken: *Leesonderwijs* van H. Bouman (5 stukjes), *Eerste en Tweede Boekje* van H. de Jong, *Rood, Wit en Blauw* (1e en 3e stukje) van Bosma, *Ons Dorp* van L. Bouwman, *Leesboek voor de Volksschool* (8 stukjes), *Meiregen* tot en met *Bonte Steenen* van L. Leopold, *Vaderlandsche Geschiedenis* van Holst (1e reeks), *De provincie Drente* van J. de Boer, *Het kleine en het groote huisgezin* van A. Jansen en *De vriend van Armen en Rijken* (een paar stukjes). Verder merkte hij op, dat voor taaloefeningen de eerste twee stukjes van A.W. Stellwagen gebruikt werden en voor rekenen A.L. Boeser (3e, 4e en 5e stukje). Daarnaast had Pol de beschikking over "een stel lichamen voor vormleer, een goede kaart van de geheele aarde, een van Europa, een van Nederland en een van Drente, platen van H. Bouman voor aanschouwelijk onderwijs en ook de 1ste serie der platen van H.J. van Lummel; een rekenraam, een houten passer en een schoolklok."[457]

Op 19 mei 1885 werd de G.A. van Swieten tuinbouwschool in Frederiksoord geopend, waarvoor Pol het feestlied schreef. Aan deze school werd hij leraar voor de vakken "behoorend tot het Meer Uitgebreid Lager Onderwijs." Verder gaf hij avondonderwijs in de niet-tuinbouwvakken, dat wil zeggen in de Nederlandse taal.[458] Pol werd ook secretaris van de Floraliavereniging van de tuinbouwschool. Men noemde hem "de ijverige en kundige secretaris."[459]

Jans Pol huwde in 1867 Maria Abels, die even oud was als hij (geboren 6 juni 1842 te Norg). Uit dit huwelijk werden twee kinderen geboren, een zoon en een dochter. De zoon overleed reeds op 20-jarige leeftijd. Maria Abels overleed te Frederiksoord op 17 februari 1871. Pol hertrouwde in 1874 met Aaltje Ruurds Beima (geboren 16 maart 1846 te Noordwolde). Uit dit huwelijk werden drie kinderen geboren. Ook zijn tweede vrouw ontviel Pol; zij overleed op 6 april 1883.

Jans Pol kreeg in Drenthe vooral bekendheid als novellist en gelegenheidsdichter. Bovendien komt zijn naam vaak voor in krantenberichten over voordrachten uit

454. Vgl. bijvoorbeeld GA Vledder, Ingekomen stukken, nr. 647 en DA, Lijst van handschriften, brief gemeentesecretaris van Vledder aan Prakke van 7 mei 1951.
455. Vgl. Kloosterhuis 1981, 467.
456. DA, AMVW, inv.nr. 3148, verslag Commissie van toezicht op het onderwijs in de Rijks lagere scholen in de MVW over het jaar 1880.
457. DA, AMVW, inv.nr. 3148, brief Pol aan de Rijkscommissie van Schooltoezicht van 28 juni 1880.
458. *Gedenkboek* 1909, 17 en 25. Zie ook DA, AMVW, inv.nr. 3156, verslag Tuinbouwschool over 1891.
459. *Gedenkboek* 1909, 71.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 107

eigen werk, die hij hield voor de Departementen van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.[460] Ook aan voordrachtswedstrijden deed hij mee. Zo is bekend, dat hij op 27 februari 1885 meedeed aan een wedstrijd, georganiseerd door de rederijkerskamer Jan van Beers te Assen. In het Concerthuis te Assen declameerde Pol het gedicht *De zoon van den loods* van Lambrecht van den Broek (1805-1863); hij viel er echter niet mee in de prijzen.[461]

Zijn eerste literaire tekst *Harm en zien breur Luuks, Drentsche novelle*, verscheen bij uitgever P. de Roo in Exloo. Het jaar van uitgave wordt niet vermeld, maar een advertentie in het *Weekblad van en voor Oostermoer en Zuidenveld* van 4 juli 1874 kondigt het boek aan, en geeft zodoende de gewenste informatie.[462]

Deze Nederlandstalige novelle met dialogen in het Drents is in essentie het relaas over de gebroeders Harm en Lukas Holten; de een is arm, de ander rijk. Harm is tegen de zin van oom Joapik met Hillegien getrouwd en heeft daardoor niets van hem geërfd. Lukas, die de erfenis eigenlijk al niet meer kon mislopen, heeft oom Joapik een extra duwtje in de rug gegeven door zijn broer bij hem zwart te maken. Dit blijft geheim totdat meui Trientien, de weduwe van oom Joapik, het op haar sterfbed vertelt. Inmiddels is Lukas een man van aanzien: wonend op de boerderij van wijlen oomlief en gekozen als kerkenraadslid van de 'grote kerk'. Noch als broer, noch als christen komt hij Harm te hulp als diens enige koe doodgegaan is. Dit laatste is bijna de genadeslag voor Harm nadat de aardappeloogst mislukt is en zijn schaapskudde door de pokken gehalveerd is. Lukas wil pas geld voor een nieuwe koe aan Harm lenen nadat de scheper hem de les gelezen heeft.

Na het overlijden van meui Trientien erft Harm haar geld; zijn dochter Lammechien krijgt het kabinet en het gouden oorijzer van oudtante. De broers verzoenen zich nadat Lukas en zijn zoon Gerrit door de bliksem getroffen en door Harm en de zijnen verzorgd zijn. Gerrit, die al enige tijd een oogje op zijn nicht Lammechien had, trouwt ten slotte met haar.

Hannegien. Drentsche Novelle verscheen - zonder jaartal - bij A. Smit in Steenwijk.[463] Het verhaal werd ook als feuilleton in de *NPDAC* geplaatst. Het verscheen in december 1885 en januari 1886 in 26 afleveringen.[464] In 1902 werd de novelle opgenomen

460. Zie bijvoorbeeld: *PDAC* 4.3.1874 en *PDAC* 12.12.1877. In het laatste bericht wordt vermeld: "Vrijdag en Zaterdag, 14 en 15 Dec., houdt J. Pol voordragten te Rolde en Gasselter-Nieuwveen, in de Logementen van de Heeren Ottens en Eggens. Entrée f 0.40. Aanvang den 14den te 8, den 15den te 7 uur." Vgl. ook Prakke 1941a, 77.

461. DA, PDR, inv.nr. 12gg. Voor een verslag van de wedstrijd zie *PDAC* 2.3.1885.

462. DA, Collectie Gratama, inv.nr. 246. Exemplaren van de novelle zijn zeldzaam. Een exemplaar bevindt zich in de Collectie Gratama, inv.nr. 691 (DA).

463. Zie ook DA, Collectie Gratama, inv.nr. 692.

464. De laatste aflevering verscheen op 15 januari 1886. Complete jaargangen van de *NPDAC* zijn niet bewaard gebleven. Het DA bezit een collectie die - met hiaten - loopt van januari 1886 tot en met het eerste halfjaar van 1893. Uit de collectie blijkt dat aflevering 15 van *Hannegien* reeds op 3 en 4 januari 1886 geplaatst is. Verder bleek dat het Persmuseum te Amsterdam een incomplete collectie van de *NPDAC* heeft over de jaren 1876-1892, de KBi heeft een collectie die loopt van 25 mei tot en met 30 december 1892.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 108

in het tijdschrift *Van eigen bodem. Maandwerk bevattend oorspronkelijke belletristische bijdragen van Nederlandsche letterkundigen*.[465]

In *Hannegien* maken we kennis met Hendrik Lamers, die aan de brink van E. woont. Hij is weduwnaar; zijn vrouw Hannegien Slot en haar pasgeboren dochter Hannegien zijn kort na elkaar overleden. Hendrik Lamers is niet erg geliefd in het dorp. Dit komt door de roddelpraat van kastelein Geert Slieter en diens vrouw, die niets ophebben met de geheelonthouder Lamers. Het verhaal begint met een sterfgeval: op de brink overlijdt een zwerversvrouw, die een jong meisje achterlaat. Hendrik Lamers neemt het kind in huis en noemt haar Hannegien. Vijftien jaar later is Hannegien een mooie vrouw geworden; Geesien, de dochter van Geert Slieter, daarentegen niet. Zij is erg jaloers en probeert Albert Koning, buurjongen van Hannegien, afkerig van haar te maken. Albert, zoon van een rijke boer, is verliefd op Hannegien maar hij heeft zijn vader kort voor diens overlijden beloofd de familie niet te schande te zullen maken. Hun liefde, die na het paasvuur op tweede paasdag kort opbloeit, wordt verstoord door roddels en een anonieme brief over de nederige afkomst van Hannegien. Albert wil nu niet meer met haar verder. Wanneer Hannegien zijn brief gelezen heeft, gaat zij wanhopig door het veld dwalen. Geesien ziet dit en maakt van de gelegenheid gebruik om een brief in de boerderij van Hendrik Lamers af te leveren. De deur valt echter per ongeluk in het slot en Knecht, de hond, staat niet toe dat ze het huis verlaat. Albert komt op haar geschreeuw af. In plaats van Hannegien treft hij Geesien aan, met een brief in hetzelfde handschrift als de brief die hij ontvangen heeft. Nu wordt het hem duidelijk dat hij zich heeft laten beïnvloeden door lasterpraat. Op dat moment wordt Hannegien, die bijna verdronken is, binnengebracht. Na drie weken is ze hersteld en twee jaar later zien we voor de boerderij van Koning een gelukkig gezin, bestaande uit Albert, Hannegien en dochtertje Hannegien.

Evenals het vorige is dit verhaal in het Nederlands geschreven en voorzien van Drentstalige dialogen. Beide werken zijn typische dorpsnovellen door hun personages en hun plaats van handeling. Het standsverschil tussen mensen is een belangrijk, maar niet het enige, thema in het leven van de dorpelingen. Als dorpsnovellist kan Pol een directe opvolger van Van Schaick en Tillema genoemd worden.

Zoals reeds bleek, wist Pol nogal eens de krantenkolommen te halen. Zo werd in de *PDAC* naar aanleiding van een voordracht uit zijn novelle *Harm en zien breur Luuks* in een ingezonden brief opgemerkt: “Dat men den heer Coelingh den eerewijn niet heeft aangeboden, zooals men den heer Pol deed, kan ieder zeer wel denken. Had hij ook maar de Chr. Afgescheidenen (bijgenaamd de fijne Coksen) gesmaad!”[466]

---

465. *Van eigen bodem* (1902) 1-32, 49-83 en 132-148. In Poortman 1954a, 67-70 staat een fragment uit de novelle.

466. *PDAC* 18.3.1874. P.H. v.d. Dam merkt in Poortman 1951 (p. 301) naar aanleiding van deze ingezonden brief op, dat Pol op zijn lezing felle kritiek kreeg. Het gegeven citaat echter getuigt eerder van ironie dan van kritiek.
Pol is dus - na Tillema - de tweede dorpsnovellist die zich tegen de Afscheiding keerde. Van Schaick deed dit niet schriftelijk; Podagrist Lesturgeon deed het min of meer (en nagenoeg anoniem) in *Een Drenthsch gemeente-assessor*.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 109

Kort daarop kreeg hij op zijn voordracht over *Hannegien*, weer in de *PDAC*, kritiek van de joodse onderwijzer S.A. Lombard te Smilde, die erover viel dat Pol de uitdrukkingen "zoo zwart als een jeude" en "zoo zwart als een heiden" gebruikt had.

> "Ik had mij den heer Pol voorgesteld als een man van talent niet alléén, maar vooral als een beschaafd mensch, als een man van gezond verstand, wiens voordragten gerust iedereen kan gaan hooren, zonder gevaar te loopen van beleedigd te worden."

En hij fulmineerde verder:

> "Van een man als Pol, die, indien ik mij niet vergis, hoofdonderwijzer is aan eene openbare school, die in het openbaar optreedt, om heinde en ver volksvoordragten te houden, zou men toch op zijn minst mogen verwachten, dat hij wel weet, dat het ongerijmd, ja dat het op zijn zachtst uitgedrukt dom en kleingeestig is, om "Jeude" en "Heiden" op één lijn te plaatsen.".[467]

Maar er was niet alleen kritiek; ook lof viel hem ten deel. Pols optreden met *Harm en zien breur Luuks* in Coevorden werd door de *PDAC* geprezen:

> "De goed uitgewerkte schets schonk ons een helderen blik in het Drentsche dorpsleven. De [sic] gelukkig geslaagde type van een 'boerenscheper', het oud Drentsch kort en bondig afgewisseld met volkseigenaardigheden, die vaak zeer snedig werden te pas gebragt, - dit alles liet eene voor den schrijver gunstigen indruk achter. ' 't Bloed kröp woar 't niet goan kan' werd in de novelle bewezen een waar spreekwoord te zijn. We hopen ten slotte den heer Pol niet voor 't laatst gehoord te hebben."[468]

Een voordracht in Odoorn op 20 maart 1875 werd eveneens gunstig beoordeeld:

> "Niet ongelukkig is de schrijver hier en daar geweest in het schetsen van gewaarwordingen en omstandigheden, vooral, waar hij ons verhaalt, hoe Hannegien met hare verzorgers naar de kerk gaat en 'bevestigd' wordt. Ook de zeden en denkwijze der landlieden in onze provincie zijn goed teruggegeven. De heer Pol kent het Drentse boerenleven, - en wat meer is, - hij drijft er den spot niet mee, zo als anderen dat wel eens gedaan hebben (...)",

aldus de recensent van de *Drentsche Courant*.[469]

Behalve als voordrachtskunstenaar was Pol ook maatschappelijk actief: zo was hij een tijdlang secretaris van het Schoolonderwijzersgezelschap van het 5 district, 2e afdeling.[470]

Jans Pol was, evenals een opmerkelijk aantal tijdgenoten, een hartstochtelijk feuilletonist. In de *NPDAC* van november 1885 verscheen - overigens zonder vermelding

467. *PDAC* 8.10.1874.
468. *PDAC* 4.3.1874.
469. *DC* 24.3.1875. Zie ook N[aarding]. 1952b, 20.
470. *Drentsch Jaarboekje*, 1879.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 110

van auteursnaam - het Drentstalige feuilleton *Mearten van d'olde en Mearten van de nije stempel*.

In dit verhaal - waarvan verondersteld wordt dat Pol het schreef - toont de auteur zich een voorstander van de vooruitgang en kiest hij tijdens de economische crisis rond 1880 niet voor aanpassing maar voor vernieuwing. De hoofdpersonen in dit verhaal zijn Rummelt Maerten en zijn kleinzoon, die dezelfde naam heeft. In een terugblik die ongeveer twintig jaar overspant wordt eerst uit de doeken gedaan dat de oude Rummelt zich vergeefs verzet heeft tegen het huwelijk van zijn zoon Roelof met Trui Kroos. Haar vader was schoolmeester en winkelier geweest en had de school eraan gegeven toen hij aanmerkingen kreeg dat zijn nering ten koste van de school ging. Vooral zijn vrouw en Trui "hullen er van um buten de mode van de boeren te goan". Sinds het overlijden van Roelof heeft Rummelt gevaderd over diens zoon: de jonge Rummelt. Kleinzoon Rummelt heeft een goed stel hersens en meester heeft ervoor gezorgd dat grootvader de jongen naar de HBS stuurde. Daar heeft deze zich moderne opvattingen verworven en als hij van school af is, begint het eigenlijke verhaal. De jonge boer ziet toekomst in het veen. Grootvader is hier echter op tegen: "Ie bent in Assen bedurven, Rummelt", is zijn reactie op de plannen van zijn kleinzoon. Rummelt slaagt er toch in een stuk veen te kopen; tevens verhuurt hij zich als boekhouder bij een vervener. De verstandhouding tussen grootvader en kleinzoon raakt hierdoor ernstig verstoord. Ze spreken niet meer met elkaar en Rummelt onterft zijn kleinzoon. Jantien, de lievelingskleindochter van Rummelt, en haar beide zusters worden nu erfgenamen. De dominee probeert ondertussen - tevergeefs - Olde Mearten tot andere gedachten te brengen. Maar deze moet zich op den duur wel voor de feiten gewonnen geven: hij ziet dat de jonge Mearten - na aanvankelijke tegenslagen - goed boert in het veen. Hij ziet in "dat veur 't leven 't nije er met goat en veur hiernoamoals 't olde en 't nije niet zooveul verschilt (...)". Zo keert de vrede weer in de familie, bovenal tussen grootvader en kleinzoon.[471]

Voor de *NPDAC* schreef Pol meer feuilletons, zoals: *De huusholling van Frens Bokkelman, Drenthsche novelle* (13 maart 1886 - 27 maart 1886 in 11 afleveringen) en *Na 20 jaar. Oorspronkelijke Drenthsche novelle* (1886).[472] In de *Drentsche Courant* van augustus 1875 bleek - niet geheel onverwacht, gezien het uitkomen van *Harm en zien breur Luuks* - een tot nu toe 'vergeten' feuilleton te staan: *'n Drinkebreur. Drentsch novelletje*.[473] Ook schreef hij rond 1887 het feuilleton *Vioelen-Kobus. Drenthsche novelle*, dat in 13 afleveringen verscheen. In welke krant, is niet bekend.[474]

471. Vgl. Prakke 1995a, 275-278. Over het auteurschap is Prakke niet helemaal overtuigend. Hij schrijft: "Het bleek niet moeilijk vast te stellen, dat de schrijver het Frederikoordse schoolhoofd J. Pol was, (...)". Hoe hij tot deze conclusie komt, legt hij echter niet uit.
472. De eerste aflevering verscheen op 8 juni 1886. Wegens de incompleetheid van de krant valt niet meer na te gaan wanneer het feuilleton eindigde.
473. DA, Collectie Gratama, inv.nr. 499. De data van de afleveringen kunnen wegens de incompleetheid van de krant nauwelijks gegeven worden.
474. Het feuilleton wordt in de bibliotheek van het Provinciaal Museum te Assen (Dren *di Pol) in een cahier bewaard. Op het omslag staat: "anno 1887".

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 111

De Maatschappij van Weldadigheid, waarmee Pol als onderwijzer nauw samenwerkte, gaf het jaarboekje *Erica* uit. Daaraan droeg Pol bij: het gedicht *Nederland en zijn koning, op den 12den Mei 1874* (1875), het *Feestlied t.g.v. de opening van de G.A. van Swieten tuinbouwschool* (1886)[475] en de verhalen *De spoarpot van Oom Jan* (1890), *Pieter Vliering. Een schets uit Frederiksoord* (1891) en *Grietje's afkomst* (1893, postuum).[476] In *Erica* ontpopte hij zich als propagandist van het leven in de vrije koloniën. Wat voorlichters ook beweerden en probeerden - de autochtonen hebben nog lang met wantrouwen naar hun bijzondere dorpsgenoten gekeken. Men bleef denken dat de bewoners van de zogeheten vrije koloniën Frederiksoord, Willemsoord en Wilhelminaoord van hetzelfde slag waren als die van de dwangkoloniën Ommerschans en Veenhuizen. Geheel in de traditie van de Verlichting werden de bewoners van de vrije koloniën voor hun werk beloond met huisvesting, geneeskundige hulp en onderwijs. Het onderwijs werd door de leiding beschouwd als een belangrijk middel tot materiële en zedelijke verheffing van de kolonisten, vandaar dat zij de leerplicht tot de leeftijd van 12 jaar invoerde, lang voordat er ook maar enige vorm van wettelijke leerplicht bestond - dus vóór 1900. Overigens kwamen de baten van het jaarboekje *Erica* ten goede aan de verbetering van het onderwijs.
Toen de pers weinig vleiend over de vrije koloniën schreef, protesteerde Pol hiertegen.[477] Ook in de verhalen *Pieter Vliering* en *Grietje's afkomst* verdedigt Pol de vrije koloniën vurig en probeert hij het publiek door middel van literaire fictie een juist oordeel over de kolonisten bij te brengen. In *Pieter Vliering* wil Pol het misverstand wegnemen, dat de school in Frederiksoord bevolkt wordt door landlopers en schurken. Het verhaal begint als een novelle, maar al spoedig gaat het over in een gedetailleerde beschrijving van het onderwijs in de kolonie. Expliciet wijst hij nog eens op het misverstand dat ten aanzien van de koloniën bestaat:

> "(...) evenals het negen-en-negentig honderdste deel van 't Nederlandsche volk dit nog doet - de bewoners der koloniën van Weldadigheid van hetzelfde gehalte achtte te zijn als die, waarmede de gestichten Ommerschans en Veenhuizen zijn opgevuld, en dat hij in minachting heeft meegedaan, waar Frederiksoord ter sprake kwam, een minachting zoo algemeen, dat de jonge lieden uit dit vrije oord in den vreemde hun geboorteplaats verloochenen, wijl ze anders als geschuwde wezens met den vinger worden nagewezen."[478]

In hetzelfde verhaal geeft hij een mentaliteitsverandering weer die wellicht ook de zijne geweest is.

---

475. Een los blad met het lied erop - zonder de naam van de auteur -, betiteld als: *Feestlied bij de inwijding der tuinbouwschool, te Frederiksoord*, bevindt zich in het DA, AMVW, inv.nr. 3153.
476. *Erica* (1875), 73-75; (1886), 35-36; (1890), 38-66; (1891), 136-169 en (1893), 134-156.
477. Kloosterhuis 1981, 277.
478. *Erica* (1891) 145. De heer L. Lambregts deelde mee, dat Pieter Vliering werkelijk bestaan heeft. Zijn ware naam was C.H. Claassen; hij was een leerling van Jans Pol op de lagere school te Wilhelminaoord en op de G.A. van Swieten tuinbouwschool. Hij bracht het tot Rijkstuinbouwleraar te Boskoop en schreef zelfs een aantal leerboeken over de tuinbouw.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 112

> "In de eerste jaren, waarin hij aan 't hoofd van zijn school stond, had hij niet gedweept met de opzending van knapen en meisjes, die als uitvaagsel der groote steden in de koloniën van Weldadigheid werden uitbesteed. (...) Later, toen de uitkomsten zijn verwachtingen overtroffen, was bij hem wel eens de vraag gerezen, of ondanks die goede resultaten Frederiksoord geschikt mocht genoemd worden voor de opname van arme weezen en verlaten kinderen (...) maar - zoo denkt de onderwijzer thans - onze weezen en verlaten kinderen, hier uitbesteed, lijden geen honger, worden naar 't lichaam rein gehouden, gaan zeer fatsoenlijk gekleed, zien er gezond uit - en kosten den uitbesteders, behalve de kleeding, slechts vijf-en-zeventig tot honderd gulden 's jaars."[479]

Grietje's afkomst is een variatie op dit thema.

Een meisje uit de kolonie van Frederiksoord wil trouwen met de zoon van de notaris, maar haar afkomst en de vooroordelen daarover spelen haar parten. Zoals het echter een dorpsnovelle betaamt, kent het verhaal een happy end; de misverstanden rond de kolonie worden opgehelderd en niets staat een huwelijk meer in de weg.

In het feestlied dat Pol voor de opening van de G.A. van Swieten tuinbouwschool schreef, vinden we zijn hele visie op de vrije koloniën nog eens in een notendop terug. Het lied, dat uit vijf coupletten bestaat, werd door de leerlingen van de hoogste klassen gezongen. Hierin geeft Pol het streven en de werkwijze van de kolonie weer: het voorkomen van armoede door het verschaffen van arbeid, het aankweken van godsdienstzin en het zorgen voor goed onderwijs. In het vierde couplet wijst hij op hetgeen tot stand is gebracht en brengt hij hulde aan allen, die hieraan meegewerkt hebben.[480]

Van Pols werken zijn er vijf in manuscript, in schoolcahiers, bewaard gebleven. Een ervan, *Pieter Vliering. Een schets uit Frederiksoord*, is gepubliceerd. Niet uitgegeven werden de novellen: *Under d'olde beuk* (zonder jaar, in inktschrift), *Twee luibuizen* (1875, in potloodschrift), *Uut de Kezakkentied* (zonder jaar, in inktschrift) en *Boschlust* (zonder jaar, in potloodschrift).[481]

Van *Twee luibuizen* en *Boschlust* is bekend, dat hij hieruit in 1878 voordroeg. Soms zong hij daarbij. Zo berichtte de correspondent in Westerbork:

> "Het [sic] voorgedragen twee Drentsche novellen 'Boschlust' en 'twee luibuizen' scheen klaarblijkelijk uitstekend aan het publiek te bevallen, daar steeds een daverend applaus den spreker aanmoedigde. Tot slot gaf de heer Pol eenige aardige zangstukjes, die toonden dat de spreker ook op 't gebied van zingen zeer wel te huis is. Velen wenschen den heer Pol hier nogmaals te hooren."[482]

En uit Assen, waar hij optrad voor de Werkliedenvereniging, werd bericht:

479. *Erica* (1891), 151-152.
480. Kloosterhuis 1981, 467.
481. Zie hiervoor DA, Collectie handschriften, inv.nr. VII.8.
482. *PDAC* 29.1.1878.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 113

> "Met groot genoegen werden die beide goed gestelde en goed uitgesproken schetsen gehoord en door de coupletten, welke daarin waren opgenomen, toonde de spreker dat hij ook een uitstekend zanger was. De strekking, in de stukken gelegd, was: *leeren* en *stichten*, en dikwerf ook deed hij het publiek hartelijk lagchen. Op verzoek droeg de heer Pol ten slotte nog voor: 'de Borstel', waardoor zoo mogelijk, de aangename stemming van het publiek nog verhoogd werd. (...) Mogt de heer Pol op een anderen winter hier nog eens weer willen optreden, dan zal hij het publiek groot genoegen doen en zeker voor voller zaal spreken."[483]

Het typisch negentiende-eeuwse vooruitgangsgeloof spreekt - waar het maatschappelijke ontwikkelingen betreft - uit enkele van Pols werken, zoals wij zagen. Modern - althans voor Drentse begrippen - heeft hij ook willen zijn in een meer literair opzicht: door te schrijven over erotiek. Het manuscript van *Under d'olde beuk* bevat een passage, waarin Roelof, terugkomend van een feest in Assen, Zwaantje naar huis rijdt. Zwaantjes vader ligt - uitgeteld door de drank - achter hen op de kar:

> "(...) In den eersten tijd konden ze 't gesprek niet te best levendig houden. 't Was Zwaantje zoo roar um 't harte, dat 't krek was of heur de tong vastklemde en op enkelde tieden was 't net of of [sic] ze er niet ees um dacht, dat ze in de waereld was, veural, toe Roelf zoo dicht naor heur begon toe te schokken en zij niet goed wist, of hij zulks deed, umdat zien ploas te klein was of umwat aans. Terwijl zij zich hierin verdiepte was zijn rechter arm langzaam om haar heen geschoven en toen hij haar daarop zacht in de zijde drukte en naar zich toe poogde te trekken, - weur heur 't gevuul helemaol boas en kon ze op de fluisterende vraag van Roelof, of ze ook bang was, umdat hie mende, nauwelijks antwoorden: "Nee !" want op 't zelfde oogenblik werd haar den mond gesloten door een vurigen, langen kus."[484]

Blijkbaar durfde Pol dit fragment nog niet te publiceren, hij schreef erbij: "Er uit te laten". Bovendien zette hij er een kruis door.

Behalve aan *Erica* werkte Pol ook aan een ander - vrij onbekend - jaarboekje mee. Hij leverde aan *Korte Gerde. Jaarboekje voor Meppel en Omstreken* (1886, Kuiper & Taconis te Meppel) het korte verhaal *Kolde en warme harten, Schets uit het Drentsche volksleven.*[485]

In deze schets spelen liefde en standsverschil een belangrijke rol. Zinoa, de dochter van de rijke Steendijk, is verliefd op Hendrik Anholt. Haar vader is hier niet mee ingenomen, aangezien Hendrik van lage afkomst is. Maar wanneer Hendrik tijdens een brand het leven van vader en dochter redt, verandert Steendijk van mening.

Hij schreef eveneens enige toneelstukken. Of ze gedrukt zijn, is niet bekend. Gespeeld kunnen ze wel zijn met gebruikmaking van de manuscripten en afschriften; maar ook hierover zijn geen mededelingen bewaard gebleven. In 1952 werden

---

483. *PDAC* 19.2.1878.
484. DA, Collectie handschriften, inv.nr. VII.8. Vgl. ook Stout 1987b, 7-8.
485. *Korte Gerde*, 86-106. Zie hiervoor DA, Collectie Gratama, inv.nr. 507.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 114

zijn nagelaten manuscripten, waaronder ook de toneelstukken, door zijn dochter aan de bibliotheek van Het Drents Genootschap geschonken. De toneelstukken werden - voor nadere bestudering - aan een deskundige uitgeleend. Daarna raakten ze zoek. Tot op heden zijn de manuscripten niet teruggevonden.[486]

Jans Pol werd niet oud: op 9 november 1892 stierf hij op de leeftijd van vijftig jaar te Frederiksoord. De redactie van *Erica* merkte in een *In Memoriam* op:

> "Niet slechts voor zijne familie, voor het onderwijs, voor de letterkunde is dat afsterven een gevoelig verlies, evenzeer is het dat voor *Erica*, waarin hij meermalen op verdienstelijke wijze heeft medegewerkt."[487]

De *PDAC* schreef:

> "En wanneer nu straks het zielloos omhulsel aan de groeve wordt toevertrouwd, zullen velen gewis nog in stilte een traan plengen en een woord wijden aan de nagedachtenis van meester Pol, die in zijn leven en streven steeds getoond heeft mensch, wereldburger en onderwijzer te zijn."[488]

De gemeente Vledder eerde hem in 1993 door in Wilhelminaoord een straat naar hem te noemen.[489]

4.3. Twee Hoogeveners

J. van der Veen Az. (1810-1885)[490]

Behalve in Coevorden en Dwingeloo viel er ook in Hoogeveen omstreeks 1850 enig literair leven te bespeuren. Daar woonden Jan van der Veen Az. en Albert Steenbergen, twee belangrijke en intrigerende Drentse schrijvers in de tweede helft van die eeuw.

Jan van der Veen Albertszoon werd op 6 mei 1810 in het Friese Wier geboren, waar zijn vader sinds 1808 predikant was.[491] In 1829 werd Jans vader in Hoogeveen beroepen

---

486. *Drenthe* 23 (1952) februari 30-31. De toneelstukken werden uitgeleend aan P.H. van der Dam. Navraag bij zijn weduwe leverde geen resultaat op. In *Brinkman's catalogus 1850-1882* wordt op pagina 933 van ene J. Pol het volgende toneelstuk vermeld: *De pleegzoon of de alpenherders, oorspronkelijk toneelspel met zang in twee bedrijven.* (1874, Laurens van Hulst te Kampen.) Of dit geschreven is door Jans Pol is niet bekend.
487. *Erica* (1893), 199.
488. *PDAC* 12.11.1892.
489. GA Vledder, Dossier -2.07.155.2.
490. Over Jan van der Veen is opvallend weinig gepubliceerd. Er is van een beperkt aantal biografische schetsen gebruik gemaakt, te weten: [L.]Oldenhuis Gratama in: *Handelingen* 1886, 336-339; *NDVA* (1886), 236-237; Frederiks/Van den Branden [1892], 805; *NNBW* 1914, 1272-1273; Scholte in: *NDVA* (1942), 89-96 en Kupers 1973c, 149-150.
Jan van der Veen was getrouwd met Geertruida Ansingh (1818-1901).
491. Zijn ouders waren Albert Jans van der Veen en Hijlcke van der Tuuk. Ds. Van der Veen verhing zich op 14 augustus 1834 in zijn studeerkamer. De spanningen binnen de kerkenraad van Hoogeveen zouden hem te veel geworden zijn. Zie Huizing/Wattel [1975], 351.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 115

en verhuisde het gezin daarheen.[492] Kort daarna brak de Belgische opstand uit, Van der Veen meldde zich als vrijwilliger voor een mogelijke veldtocht en werd bij de Drentse schutterij ingedeeld. Nog voor hij tegen de Belgen 'ten strijde' trok, liet hij bij J. Tibout in Kampen een bundel geestdriftig-nationalistische poëzie verschijnen: *Vaderlandsche Poëzij* (1830).[493] In de *Voorrede* legt hij uit wat hem bewogen had:

J. van der Veen Az.

> "Geliefde landgenooten! De teisterende rampen, waaraan ons dierbaar Vaderland thans lijdt; de verraderlijke aanslagen van woeste horden oproerlingen; het schenden van het wettig gezag; het te wapen snellen van duizenden regtgeaarde Hollanders: het sneuvelen van dappere helden, door het verraderlijk staal der muitelingen, en de dapperheid, grootheid en deugd in onze brave Krijgshelden, dreven deze weinige dichtstukjes ten boezem uit."

Over de kwaliteit van deze "uitboezemingen van hem, wiens hart voor Vaderland en Koning klopt", had hij zelf zijn twijfels:

> "Voorzeker zullen deze eerstelingen menige schipbreuk op der recensenten zee lijden, en mogelijk menigeen ontmoeten die van oordeel is, dat deze weinigen niet in de letterwereld hadden behooren te worden ingelijfd."[494]

Toch was de kritiek mild. Zo merkte de recensent van *Vaderlandsche Letteroefeningen* op: "Wij vinden hier wel geene hooge vlugt, maar ook geenen hoogdravenden onzin."[495]

In 1834 verscheen bij F. Hessel te Heerenveen *Uren van uitspanning in de schutterlijke dienst, of losse dichtstukjes*.[496] Deze bundel bevat gedichten die Van der Veen

492. Behalve in Wier had senior nog in Engelbert en Gorredijk gestaan. Vgl. ook Hadderingh/Bart Veenstra 1979, 23.
493. De bundel bevat de gedichten: *Aan mijn vaderland*; *Vrijheid en dapperheid*; *De vaderlander*; *Ter gedachtenis van den gesneuvelden J. Klinkhamer, Luitenant ter Zee etc. Op den 27 October 1800 en dertig*; *Vaderlandsche aanmoediging*; *Aan de nagedachtenis van onzen onsterfelijken dichter J.F. Helmers*; *Aan onze gesneuvelde helden*; *Wapenlied* en *Hollandse leeuw*.
494. *Voorrede* in: *Vaderlandse Poëzij*, VI.
495. *VL* (Boekbeschouwing),(1831) april 228-229.
496. In de PBF en het DA bevindt zich een exemplaar van deze zeldzame bundel. Deze bevat de gedichten: *Gemma van Burmania*; *Meindert van Tienen [sic] 1672*; *Den vijfden Februarij 1831*; *Uitboezeming bij gelegenheid van de uitdeeling van de Metalen Kruisen, aan mijne Land- en Krijgs-genooten*; *Toast op den 24 Augustus 1832*; *Mijne Krijgsdienst*; *Aan de Maan*; *De ure des wederziens*; *Laura*; *De ontslapene Onschuld aan hare aardsche Speelgenootjes*; *Op het henengaan van Louise*; *Gedachte aan Borger*; *De appelbloesem*; *Goede reis*; *De nacht*; *Trots*; *De juweelen ring (een oud sprookje.)* en *De Duivelsbrug (een Volkssprookje.)*.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 116

tijdens de mobilisatie schreef. Als plaatsnaam vermeldt hij onder het voorwoord Eerzel in Noord-Brabant. De gedichten ademen dezelfde martiale geest als de bundel *Vaderlandsche Poëzij*. In zijn 'Aan den lezer', het voorwoord, verklaarde de poëet op welke momenten hij de gedichten voordroeg:

> "Ik zong dezelve, wanneer ik mij de schitterende daden van mijn voorgeslacht voor den geest riep; ik zong wanneer mijne land- en tijd-genooten hunne namen door grootsche daden vereeuwigden en der onsterflijkheid wijdden; - mijne borst ontlastte zich in kunstelooze klanken, wanneer ik aan mijne achtergeblevene bloedverwanten en dierbare betrekkingen dacht, die, verre van mij verwijderd, zoo vurig mijne terugkomst verlangden (...)."

Zijn belevenissen te velde verwerkte hij later in *Veertig jaar geleden. Herinneringen uit het Drentsche-schuttersleven, (1830-1834)* (1870, Erven D.H. van der Scheer te Assen).[497] Hierin slaat hij een heel wat minder krijgshaftige toon aan; hij geeft het, allang bekende, feit toe dat het hele gebeuren niet meer dan een jarenlange mobilisatie was, slechts onderbroken door de roemruchte Tiendaagse Veldtocht. De Drentse deelname daaraan bestond uit een tiental manschappen, aangevoerd door de tweede luitenant H. Braams.[498] Eigenlijk had Jan van der Veen niet de bedoeling gehad *Veertig jaar geleden* te schrijven. De directe aanleiding was het overlijden van een hoogbejaarde vriendin, bij wie het dagboek van een vroegere - reeds overleden - wapenbroeder gevonden werd. Van der Veen kwam in het bezit ervan, ging aan het werk en voltooide binnen enige dagen zijn eigen verhaal.[499]

Aanvankelijk koos Van der Veen voor een bestaan als koopman-industrieel. Met twee anderen stichtte hij in 1839 in Hoogeveen een calicotfabriek (katoenweverij) onder de naam J. van der Veen Azn. & Comp. De onderneming werd echter geen succes en waarschijnlijk rond 1842 moest de fabriek haar poorten sluiten.[500]

Ook in 1839 was hij benoemd tot griffier bij het kantongerecht in Hoogeveen, een functie die hij tot 1877 zou blijven uitoefenen.[501] In dat jaar werd er bij wet bepaald dat griffiers en kantonrechters geschoolde juristen moesten zijn. Aan deze eis voldeed Van der Veen niet en hij kreeg eervol ontslag, wat gezien zijn leeftijd al eerder voor de hand gelegen zou hebben. Tevens was hij van 1858 tot 1 juli 1885

497. Zie ook DA, Collectie Gratama, inv.nr. 703. In 1970-1971 verscheen het verhaal als feuilleton in de *MC*. A.G. Cool voorzag het van commentaar.
498. Vgl. Corneille F. Janssen in: Van den Beemt 1988, 331-332.
De tweede luitenant Henderikus Braams was een telg uit een bekend herbergiersgeslacht te Gieten. Zie DA, Drentse mobiele schutterij overzichtslijsten 1830-1834, 114 en Versfelt 1998, 20.
499. Aldus de inleiding bij *Veertig jaar geleden*, z.p. Deze publicatie bevat ook een foto van Van der Veen, waarop hij staat afgebeeld met het metalen kruis, de onderscheiding die hij na de mobilisatie kreeg. Hierover schreef hij ook een gedicht. Zie noot 495.
500. Zie hiervoor Havinga 1994c, 48-52.
501. De bronnen spreken elkaar hier echter tegen: Oldenhuis Gratama en A.J. Scholte vermelden 1839 als het begin van zijn functie als griffier, in de *NDVA* vindt men echter het jaar 1842. Ook is er abusievelijk vermeld dat Van der Veen kantonrechter is geweest. Zie 'De griffier J. van der Veen Azn.' in: *Drenthe* 28 (1957) januari 11.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 117

schoolopziener in district 4. In de ogen van een kind was hij een "slanke, statige figuur met stropdas en vadermoorders" die vond " 'dat de tegenwoordige jeugd zoo vloekte' ".[502] Dit ambt moest hij, een paar maanden voor zijn overlijden, wegens lichamelijke zwakte neerleggen. Tot zijn district behoorden de gemeenten Coevorden, Dalen, Hoogeveen, Oosterhesselen, Sleen, Westerbork en Zweeloo.

In Hoogeveen was hij van tal van verenigingen oprichter, bestuurder of lid. Zo richtte hij in 1835 een plaatselijk Departement van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen op, waarin hij ook nog een blauwe maandag fungeerde als directeur van de Nutsspaarbank.[503] Ook op provinciaal niveau was hij bestuurlijk actief: hij was lid van het Provinciaal Kerkbestuur van Drenthe, lid van de Provinciale Synode en bestuurslid van het Provinciaal Museum van Oudheden. Buiten de provincie kende men Van der Veen als lid van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden en lid van het Friesch Genootschap. Dit laatste lidmaatschap verkreeg hij in 1858, nadat hij was gaan corresponderen met W. Eekhoff, de stadsarchivaris van Leeuwarden. Van der Veen had zich in februari 1856 tot Eekhoff gericht met een verzoek om inlichtingen over de boerenactivist Georgius Hiddema (± 1750), aan wie hij een verhaal wilde wijden. Nadat Eekhoff hem het lidmaatschap van het Friesch Genootschap had aangeboden, schreef Van der Veen: "Friesland is en blijft mij altijd even dierbaar, alles wat die provincie betreft wekt mijn belangstelling."[504] Het zou echter nog een paar jaar duren voordat hij lid werd; als vader van een groot gezin moest hij zuinig zijn. In augustus 1858 werd hij benoemd tot buitengewoon lid van het Friesch Genootschap.[505]

Van der Veen publiceerde - behalve anoniem werk - onder aanduidingen als 'De(n) schrijver van het: Iets over Oom Thomas', 'De(n) schrijver van Het Drentsch Mozaïk' of 'Den schrijver van "Vrouw Lijsbeth's Pleegkind" ', onder de pseudoniemen Frisius, Paul Bodestaf en Een Drentenaar en uiteraard onder zijn echte naam.[506]

In 1838 verscheen bij D.H. van der Scheer te Coevorden het omvangrijke gedicht *De Roover, Een Drentsch Verhaal*, een interessant voorbeeld van Drentse epiek in de trant van Byron. De dichter probeerde anoniem te blijven, maar ook weer niet helemaal. Kortom: het bleek om Jan van der Veen te gaan.[507] Tussen 1830 en 1840 heeft men in Nederland op grote schaal blijk gegeven van bewondering voor de Engelse dichter George Gordon, lord Byron (1788-1824).[508] Vertalen en navolgen van deze romanticus werd mode, waaraan dus ook Jan van der Veen meedeed. In zijn *Voorberigt* bij *De Roover* merkte hij op:

---

502. J.M.N. Kapteyn in een naschrift bij een boekbespreking door S.J. v.d. M[olen]. in: *HNL* 2 (1942) oktober 32. Kapteyn (Sassenheim 1870 - Hoogeveen 1949) verhuisde op driejarige leeftijd naar Hoogeveen. Zie over hem: Van Hasselt 1999, 311-319.
503. Zie Havinga 1994b, 37-39.
504. PBF, brief Jan van der Veen aan W. Eekhoff van 31 juli 1856.
505. PBF, brief Jan van der Veen aan W. Eekhoff van 15 augustus 1858.
506. Zie hiervoor ook Van Doorninck 1883, 71, 185 en De Kempenaer z.j., 61, 163.
Het pseudoniem Frisius werd overigens ook door andere auteurs gebruikt, bijvoorbeeld door Annaeus Frederik Eilerts de Haan en P. Lycklama a Nyeholt.
507. Op het titelblad blijft de auteur anoniem; het 'Voorberigt' echter is ondertekend met: H.- Aug. 1838. V.
508. Prakke 1945, 34-40. Vgl. ook Schenkeveld 1979, 7-34 en Knuvelder 1980, 321-322.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 118

> "Ik stel hoogen prijs op al, wat zedelijk is, zoowel in poëzij als proza, maar ik acht en bemin tevens de Poëzij om de Poëzij, en daarom ben ik een vurig bewonderaar van Byrons onsterfelijke meesterstukken, en van alles wat in dien trant de stempel van genie, gevoel en schoonheid draagt."

Een zeer bekend Byronist was Nicolaas Beets (1814-1903), wiens twee Byron-imitaties - *Jose* (1834) en *Kuser* (1835) - veel indruk maakten.

> "Gaarne erken ik het, dat het lezen van Jose en Kuser den lust bij mij opgewekt heeft, om, in mijne uren van uitspanning in den afgeloopenen winter, ook iets in dat genre te vervaardigen, doch ik gevoel tevens op verre na niet zoo gelukkig in mijne pogingen geslaagd te zijn, als de jeugdige en gevoelvolle Autheur dier beide stukken",

aldus Van der Veen op dezelfde plaats.

Overigens was de "jeugdige en gevoelvolle Autheur" maar vier jaar jonger dan hij. Vervolgens zette hij uiteen welke bedoeling hij met zijn creatie gehad had: "(...) een voorbeeld te geven: hoe iemand zelf de braafste mensch, door den drang der omstandigheden geleid, van eene eervolle tot eene eerlooze, ja, misdadige betrekking kan afdalen, zonder zelf evenwel in zijn hart opzettelijk eerloos of misdadig te zijn."

De Roover bestaat uit twee afdelingen: *Werner* en *Aleide*. In het deel *Werner* maken we kennis met de rover Werner. Aan het bendelid Sicco vertelt hij zijn levensverhaal. Toen hij huursoldaat werd, had hij afscheid moeten nemen van zijn geliefde Aleide. Haar broer Koenraad was hem later komen vertellen dat Aleide de verloving verbroken had. Koenraad had haar inmiddels aan iemand anders toegezegd. In blinde woede had Werner daarop Koenraad doodgeslagen en daarna was hij naar het buitenland gevlucht. In een Duitse landstreek had hij zich bij een roversbende aangesloten; later was hij daarvan hoofdman geworden. Wanneer hij zijn levensverhaal beëindigd heeft, besluit hij de bende te verlaten en gaat hij terug naar Aleide. In het tweede deel *Aleide* blijkt dat zij al die jaren op hem gewacht heeft. Tijdens hun weerzien bekent Werner haar dat hij Koenraad gedood heeft. Aleide verbreekt alle banden met hem, hoewel de liefde niet dood is. Werner trekt opnieuw weg. Later wordt bekend dat hij in 1688 gesneuveld is als soldaat in het leger van stadhouder-koning Willem III. Aleide zoekt na het afscheid steun in het geloof. Zij wordt een zonderlinge, die lijdt aan een zielekwaal. Pas in de dood vindt zij rust.

Als Byron-epigoon werd Van der Veen door tijdgenoten niet bijster gewaardeerd. Zo kreeg hij zware kritiek te verduren van de redactie van het tijdschrift *Braga*, waartoe ook J.J.L. ten Kate - zelf Byron-vertaler - behoorde.[509] Ronduit vernietigend was de beschouwing van de recensent van *Vaderlandsche Letteroefeningen*, die *De Roover* in alle opzichten mislukt achtte. De recensent besloot zijn rekwisitoor dan ook met: "Wij verlangen niet naar meerdere dergelijke Drentsche verhalen".[510]

509. Vgl. Prakke 1945, 3.
510. *VL* (1839) juni 304-307.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 119

Van der Veen was niet de enige Drentse schrijver die dweepte met de poëzie van Lord Byron. Ook Lesturgeon werd door de Britse avonturier geïnspireerd; in het jaar waarin *De Roover* verscheen, werd ook de bundel *Rietscheutgalmen* van hem en zijn Groninger kornuiten uitgegeven. Daarin staan de volgende lofdichten op Byron: *Zang. Na Byron*, *Uit Byron's Parisina* en *Aan Byron*. Lesturgeon en Van der Veen hebben elkaar zeer gewaardeerd. Na de dood van Lesturgeon schreef de Hoogevener het gedicht *Aan de nagedachtenis van mijnen onvergetelijken vriend Alexander Lodewijk Lesturgeon*, dat hij als opdracht in zijn *Nieuw Drentsch Mozaïk* plaatste en waaruit het motto voor dit hoofdstuk (blz.21) werd gekozen:

Hoe lief'lijk waren ons de stemmen, die 't verleden
Van 't oude Landschap Drenth' doen ruischen als een lied,
Gehuld in 't bonte kleed van sagen en legenden,
Gegrift in letters van graniet.

Verklaarden zij ons niet den Genesis der dreven,
Waarin de vriendschap ons, sinds jaren, dolen zag,
Soms met weemoedig oog, wen d'onkunde om ons tierde,
Bij elke ontwikk'ling met een lach?

'k Heb, luist'rend naar dat lied en dolend aan uw zijde,
Als gij, mijn pen gewijd aan Drenthe's dierbren grond,
Een grond ons beiden lief sinds menig tiental jaren,
Ofschoon er onze wieg niet stond.

Dien grond hebt ge als doorploegd en 't Drentsche volks-karakter
Geschilderd met talent. De rijkdom uwer ziel
Schonk schatten aan uw pen, die nimmer wist van rusten,
Tot ze onverwachts uw hand ontviel.

Uw dood belette mij, dit werk u op te dragen,
Dies zij 't aan gewijd als lijkkrans op uw graf;
Aan u den trouwen vriend, den schrijver en den zanger,
Die zooveel schoons aan Drenthe gaf.

Meer poëzie van Van der Veen vinden we in: *Nachtlichtjes. Rijmen, rakende vraagpunten van den dag* (1865, L. van Giffen te Groningen) die hij onder het pseudoniem Frisius schreef en in *Welkomstgroet aan de bezoekers van Drenthe, bij gelegenheid van het XXste Nederlandsch Landhuishoudkundig Congres, te Assen gehouden den 26-30 Junij* (1865, Erven D.H. van der Scheer te Assen).

In 1854 bracht hij zijn liefde voor Drenthe onder woorden in het gedicht *Drenthe*, dat in 1856 in de almanak *Aurora* geplaatst werd. Al in de eerste strofe worden zijn gevoelens duidelijk:

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 120

Mij zijt ge dierbaar, needrig Drenthe!
Mijn hart zal altijd voor u slaan;
Gij naamt mij als uw pleegkind aan,
Toen ik in 's levens prille lente
Aan Friesland, waar mijn hart aan hing,
Waar 'k werd geboren en getogen -
Mijn afscheid bragt met vochtige oogen
En 't burgerregt bij U ontving.[511]

Voor de totstandkoming van de spoorverbinding Meppel-Groningen in 1870 schreef hij *Liedjes, om te zingen bij de Feestelijke Opening van den Drentschen spoorweg, lijn Meppel-Groningen* (Erven D.H. van der Scheer te Assen). De bundel bestaat uit de liederen: *d'Eerste trein*, *Dat ze leven!*, *'t Is feest* en *Bij de Feestbokaal*. Er is ook een afdeling *Voor de schoolkinderen*, bestaande uit de liedjes *De Oude en de Nieuwe Tijd* en *De Stoomwagen*. Door deze grootschalige ontsluiting van Drenthe - er waren veel meer stopplaatsen dan tegenwoordig - zou de provincie meetellen in Nederland en meedelen in de nationale welvaart, voorspelde Van der Veen. In een soort voorwoord proclameerde hij dan ook: "Wij verwachten er een waar volksfeest van, een feest waarop een gejuich en gezang zal opgaan uit de provincie, die zoo dikwijls klaagde over stiefmoederlijke behandeling. Een volksfeest, zonder gezang, is zeker niet denkbaar."[512] Optimisme vierde hoogtij, bijvoorbeeld in de derde strofe van *d'Eerste trein*:

Hoezée! hoezée! de dag brak aan,
Zoolang met drift verbeid,
Die Drenthe langs een' ijz'ren baan
Tot nieuwe ontwikk'ling leidt;
Die ons doet deelen in 't genot
Van 't gaan, trots weêr en wind,
Met 't voertuig, 't welk met d'afstand spot,
En volk aan volk verbindt.

Uit de laatste strofe van *Dat ze leven!* spreekt het vertrouwen, dat het Drentse Assepoester-complex voorgoed overwonnen is:

Dat aller hart van geestdrift gloei',
Bij 't heil ons thans beschoren;
Dat Drenthe's welvaart, groei en bloei,
Nu zij, als 't waar' herboren,

511. *Aurora* (1856), 209. In 1943 was dit gedicht de aanleiding tot een polemiek in het *Drentsch Dagblad* (30 juli 1943 - 30 september 1943). Men meende namelijk, dat Lesturgeon de auteur van het gedicht was. Gezien de inhoud van het vers zou dit betekenen dat hij Fries van geboorte was. Een abuis, zoals inmiddels wel duidelijk is. De discussie mag verbazingwekkend genoemd worden, want Jan van der Veen Az. ondertekende het gedicht met zijn eigen naam en woonplaats.

512. Een exemplaar van de bundel bevindt zich in het DA, Archief Mensinge, inv.nr. 927. Het is in bezit geweest van Anne Willem Kymmell (1861-1927).

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 121

Niet langer onder 't zust'rental
Een Asschepoester wezen zal.

De bundel viel bij het publiek in goede aarde: in korte tijd werden zo'n duizend exemplaren verkocht.[513] Meer gelegenheidspoëzie leverde hij met: *1815. Waterloo. 1865. Twee liederen voor Drenthe* (1865, C. Pet te Hoogeveen),[514] *Feestliederen toepasselijk op het vijftigjarig bestaan der scholen te Noord en Hollandscheveld* (6 augustus 1869, uitgever niet vermeld), *1572-1672. Feestliedjes voor 1872* (1872, Erven D.H. van der Scheer te Assen)[515] en *Bij 's Konings komst te Hoogeveen* ([1873], uitgever niet bekend).

Vele van zijn gedichten kwamen in 1890, vijf jaar na zijn dood, opnieuw op de markt in de bundel *Veld- en Heidebloemen. Verspreide en deels onuitgegevene rijmen van J. van der Veen Azn.* (Elsevier te Amsterdam). Deze was nog door Van der Veen zelf samengesteld. Ook de titel had hij zelf bedacht. De erven Van der Veen traden in contact met uitgeverij Elsevier; deze belastte vervolgens A. Winkler Prins met het bezorgen van de bundel.[516]

Jan van der Veen werd in Drenthe het bekendst door zijn twee delen *Drentsch Mosaïk* en één deel *Nieuw Drentsch Mozaïk*, waarvan het eerste deel in 1844 verscheen. Zoals wij zagen was het verzamelwerk *De Nederlanden* uit 1841 de aanleiding hiertoe.[517] Bekende auteurs als Jacob van Lennep, Nicolaas Beets, Samuel Johannes van den Bergh en Jan Jacob Lodewijk ten Kate, schreven hiervoor karakterschetsen (fysiologieën) van diverse landstreken. In deze bundel echter kwamen Groningen, Friesland, Overijssel én Drenthe niet voor. Dit laatste zette Jan van der Veen aan tot het schrijven van zijn *Drentsch Mosaïk*. In het hoofdstuk *Aanleiding en doel* van de bundel legde hij uit wat hem bewoog. Daaruit blijkt ook weer zijn adoratie - niet alleen als Byronbewonderaar - voor Nicolaas Beets, wanneer hij meedeelt dat hij tijdens het lezen van *De Nederlanden* onder de indruk gekomen was van de schetsen van Hildebrand, "onzen uitgelezenen dichter en prozaschrijver".

---

513. UVA, Bibliotheek KVB, dossier Erven D.H. van der Scheer. Volgens de tekst op een prospectus voor *1572-1672. Feestliedjes voor 1872 door J. van der Veen Az*.
514. De twee liederen zijn: *Een Waterloo-Lied voor Drenthe* en *Op 't Waterloo-Feest*. Vgl. ook DA, Documentatie Drentse literatuur. In de collectie van de SNDHC bevindt zich van dit werk een presentexemplaar, dat eigendom van Van der Veen zelf geweest is. Daarin is ook ander, merendeels onbekend, werk van hem ingebonden. In deze bundel vindt men: *Welkomstgroet aan de bezoekers van Drenthe, bij gelegenheid van het XXste Nederlandsch Landhuishoudkundig Congres, te Assen gehouden den 26-30 Junij* (Erven D.H. van der Scheer, Assen z.j.), de gedichten: *De verloofden* (z.p. z.j.), *D'eelste vangst* (z.p. z.j.), *Bauckje* (Hoogeveen z.j.), *De keuvelende oudjes* (Hoogeveen januari 1880), *Op 't ijs* (Hoogeveen 1879) en *'t Ouderlijk huis* (z.p. 1882). Voorts de bijdragen: *Een aanslag op 't hart van mijn neef Otto* (Anoniem bij Meijer & De Roo, Assen maart 1879), *In de hofstad* (Meijer & De Roo, Assen 1880. Dit is een overdruk uit de *NPDAC* van september 1876), *Bolswards roem* (Anoniem, z.p. 10 maart 1879), *Nooit verouderd* (z.p. z.j.), *Oude Jans* (Hoogeveen 31 augustus 1878) en *Aan mevrouw A.L.G. Bosboom-Toussaint* (Hoogeveen 16 september 1882).
515. Zie voor een bespreking ervan *VL* (1872), 147-150.
516. Aldus de door A. Winkler Prins geschreven 'Voorrede' in de bundel. Voor een recensie zie *De Gids* 54 (1890) oktober 176.
517. Een jaar later verscheen een ander geïllustreerd werk (*Nederlanders door Nederlanders geschetst*) waarin ook een overzicht werd gegeven van de Nederlander in al zijn verschijningsvormen.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 122

Had Van der Veen aanvankelijk nog hoop dat men in latere afleveringen aandacht aan Drenthe zou schenken, na het bericht op het omslag van de 22ste aflevering, verwachtte hij dit niet meer. Men had aangekondigd dat het bij 25 afleveringen zou blijven. Voor hem aanleiding om zich aan de arbeid te zetten:

> "Hoe moeijelijk de arbeid zich ook liet aanzien, kon ik evenwel de zucht, om Drentsche typen te schrijven, niet onderdrukken. Ik schreef, ten gevolge van bovenstaande geheel ongezochte aanleiding, hetgeen hierna volgen zal, terwijl ik mij met de uitgave daarvan ten doel heb voorgesteld, om den lezer, in eene reeks van provinciale karakterschetsen, zoo mogelijk eenige aangename en onderhoudende lectuur te verschaffen, en wel op de minst kostbare en behagelijkste wijze door de weglating van platen, en door de verschillende typen met voorvaderlijke, reeds vergetene of nog in zwang zijnde gebruiken, eigenaardige costumes en andere bijzonderheden af te wisselen."[518]

De bundel is een goed voorbeeld van bezinning op de eigen provinciale identiteit.[519] Het eerste deel bevat beschrijvingen van *Lijkpredicatiën*, *De Drentsche boer*, *De ijzeren koe*, *De Drentsche burgervrouw*, *Pinkster zondagmorgen*, *De kraamaanzegger*, *Het wasschop*, *De vettepriezer*, *Sint Maarten* en *Iets over den Duivel met betrekking tot het bijna algemeen gevoelen in de provincie Drenthe*.[520] Het verscheen in 1844 bij J. Oomkens in Groningen en werd door *Vaderlandsche Letteroefeningen* lovend besproken:

> "Om in deze leemte, ten minste wat *Drenthe* betreft, te voorzien, ondernam het de Schrijver, Drentsche typen te schrijven. Hoe gelukkig hij hierin geslaagd is, zal ieder, die het boekje leest, met ons erkennen: ja, zonder aan de belangrijkheid van het werk *de Nederlanden* te kort te willen doen, moeten wij volmondig zeggen, dat het werkje van den Heer Van der Veen hetzelve in vele opzigten overtreft."

En de recensent besloot zijn bespreking met het advies:

> "Wij bevelen dit onderhoudende werkje, als eene proeve dier schriften, waarvan onze letterkunde zoo schaars voorzien wordt, met volle ruimte aan; terwijl wij een tweede stukje met niet minder belangstelling en genoegen hopen aan te kondigen."[521]

Dit tweede deel - waarnaar de Podagristen "met ongeduldig verlangen" uitgezien hadden[522] - verscheen in 1848 (W.J. van Haagen te Groningen). Daarin behandelt Van der Veen na *De Drentsche boerin* weer *De IJzere [sic] koe*. Daarop volgen *Iets over het balslaan op Sint Peter, te Gees*, *Iets over de kerkhervorming in Drenthe*, *Het spinmaal*,

518. *Aanleiding en doel* in: *Drentsch Mosaïk*, I en II.
519. Vgl. ook Van der Zeijden 1999, 71-72.
520. De Podagristen waren overigens van mening dat het geloof in de duivel niet zo algemeen verspreid was als Van der Veen het in zijn bundel deed voorkomen. Zie *Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst*, Deel II, 53.
521. *VL* (Boekbeschouwing), (1844), 503-505.
522. *Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst*. Deel II, 165.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 123

Hoe men vroeger gewoon was, in Coevorden naar de kerk te gaan om te trouwen, *Een gebruik betreffende de dienstboden*, *Zonderling gebruik bij het overlijden van een bijker*, *Het gespin*, *Het Drentsche carnaval*, *Het rigten*, *Eenige bijzonderheden opgespoord en te huis behoorende te Schoonebeek*.[523] Hij besluit met het stuk *Twee Anecdoten*, waarin twee komische voorvallen tijdens een bezoek van prins Willem de Vijfde aan Drenthe beschreven worden. De eerste anekdote had eerder - als de anonieme publicatie *Willem V in Drenthe* - in de *DVA* van 1837 gestaan.[524]

Een derde deel, getiteld *Nieuw Drentsch Mozaïk* (Van Gorcum & Comp. te Assen), kwam in 1878 op de markt.[525] In de inleiding, getiteld *Provincialismus*, verklaarde hij wat zijn bedoeling met dit deel was:

> "(...) dat er nl. zijn, die met de vroegere en latere maatschappelijke instellingen en toestanden van andere provinciën of met die van vreemde landen, beter bekend zijn, dan met die hunner eigene omgeving. Naar 't verre en vreemde rigt zoo ligt zich de blik, terwijl 't nabijzijnde, dat toch ook niet onbelangrijk mag heeten, over 't hoofd wordt gezien."

Het bevat de bijdragen: *De Drentsche schaapherder*, *D'aloude regtspraak in Drenthe*, *Een paar volksoverleveringen*, *De Drentsche bid- en dankdagen voor 't gewas*, *Tusschen Schoonoord en Noord-Sleen*, *Stoklegging en stokstraffing*, *'t Ellertsveld*, *De Havezathe Ter Heijl*, *'t Nieuwjaarskoekenoproer*, *De Drentsche hunnebedden*, *Drentsche bosschen*, *De Fransche huizen*, *Een Drentsch heideveld*, *In 't Pesserveld*, *'t Emmerzand*, *De vijanden van Drenthe*, *" 't Boerschap" Bunne*, *Aartsvaderlijke gebruiken* en *Een land van heide en struiken*.

Van der Veen heeft met deze beschrijvingen een waardevolle bijdrage geleverd aan onze kennis van het Drentse leven in het begin van de negentiende eeuw. Het is dan ook terecht, dat in 1975 het eerste en het tweede deel als foto-reprint uitgegeven zijn.[526]

Ook in andere publicaties gaf Van der Veen volkskundige bijzonderheden. Bijvoorbeeld in *Een paar Vertellingen* (1849, P.A. Reijnders te Meppel), die hij aanvankelijk geschreven had met de bedoeling ze op te nemen in een bundel voor een niet nader genoemd liefdadig doel. Deze uitgave werd echter uitgesteld en later werd er zelfs geheel van afgezien. Daardoor werden de twee vertellingen ('Een paar'), getiteld *Gerding's Tallegien* en *Maggeltien's liefde*, in 1849 in één band uitgegeven.[527]

---

523. De inhoudsopgave van het tweede deel klopt niet: de bijdrage *Het Drentsche Gastmaal*, die volgens de inhoudsopgave op p. 69 zou moeten beginnen, is niet opgenomen. Op die pagina vindt men het begin van *Het Drentsche carnaval*, dat nergens in de inhoudsopgave vermeld wordt.
524. *DVA* (1837), 187-188. Van der Veen heeft als plaats van handeling Westerbork gekozen. De twee anekdotes zijn ook opgenomen in: Prakke 1980, 108-109.
525. Zie ook DA, Collectie Gratama, inv.nr. 704.
526. Voor een bespreking van de herdruk zie Kocks 1976a, 65. De herdruk werd voorzien van een zeer summiere inleiding door J(an) Poortman. De vormgeving van de herdruk is helaas anders dan het origineel. Op het kaft van het origineel uit 1844 is namelijk het woord *Mosaïk* in zes kleuren gedrukt, dit is bij de herdruk achterwege gelaten. Vgl. voor een recensie ook ' 'Drentsch Mosaïek' uit 1844 weer in druk verschenen' in: *DAC* 29.1.1976 en 'Herdrukt Drentsch Mosaik maar een sobere uitgave' in: *DAC* 21.2.1976.
527. Zie 'Den lezer heil!' in: *Een paar Vertellingen*.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 124

Talrijke volkskundige bijzonderheden uit het Drenthe van rond 1800 - met 'aanteekeningen' achterin nog eens nader verklaard - beschrijft hij ook in: *Voor zestig jaren. Een Drentsch verhaal* (1855, Van Druten en Bleeker te Sneek).[528] Van der Veen beschouwde dit werk als een vervolg op zijn twee delen *Drentsch Mosaïk*:

> "Weinig heb ik intusschen over dezen mijn jongsten letterarbeid te zeggen. Hij is de vrucht van die weinige uren, welke ik nu en dan aan de werkzaamheden mijner ambtsbetrekking mogt ontwoekeren. Hoewel in eenen anderen vorm maakt hij met mijn vroeger uitgegeven: Drentsch mosaïk en andere soortgelijke stukken één geheel uit, en kan meer bijzonder als een derde en laatste deel van eerstgenoemd werkje beschouwd worden."[529]

Voor zestig jaren gaat over Willem Alfing in Zweeloo. Wemeltien, de dochter van weduwe Brinkmeijer, raakt zwanger van hem. Zijn oom Kranghand, een vrijgezel, verbiedt Willem echter te trouwen met Wemeltien, anders zal hij hem onterven. Dominee Reinhoff probeert te bemiddelen, maar slaagt daar niet in. Wemeltien ondergaat nu vele vernederingen; zij moet als ongehuwde moeder een boete betalen en bovendien moet zij in de kerk schuld bekennen. Weduwe Brinkmeijer brengt de zaak echter voor de Etstoel. Willem moet nu onder ede verklaren dat hij geen geslachtelijke omgang met Wemeltien gehad heeft en dat hij haar geen trouwbelofte gedaan heeft. Hij raakt daarbij zo in de war dat de advocaat van weduwe Brinkmeijer voorstelt van een vordering af te zien. Intussen maken we ook kennis met Wouter Wijdenès, een neef van de advocaat. Wijdenès is evenals Kranghand een vurig patriot. Ook hij heeft geprobeerd Kranghand op andere gedachten te brengen, met even weinig succes als de dominee.

Kranghands huis brandt af; de weduwe Brinkmeijer wordt hiervan beschuldigd en in de gevangenis opgesloten, waar zij - verbitterd en wanhopig - sterft. Willem Alfing trouwt na enige tijd met Grietje Sassing uit Oosterhesselen. Wemeltien gaat met haar kind inwonen bij een 'halfoom' in R. Maar op het huwelijk van Willem Alfing rust een vloek: een zoon wordt blind geboren en een dochtertje leeft slechts kort. Tijdens de ziekte van zijn dochtertje reist Willem Alfing naar een duiveluitbanner. Onderweg verdwaalt hij, maar een jongetje wijst hem de weg. Het blijkt de zoon van Wemeltien te zijn, dus ook zijn zoon. Kranghand overlijdt en Willem Alfing erft een groot vermogen. Maar de vloek op hem is nog niet uitgewerkt: zijn geld wordt gestolen en de boerderij wordt in brand gestoken. Zijn vrouw raakt zwaar gewond en het blinde jongetje overlijdt aan zijn verwondingen. Intussen vertrekt Wemeltien uit Drenthe; zij wordt huishoudster bij Wijdenès. Alfing wordt een mensenhater, die, getekend door het leven, contacten met mensen schuwt. Wanneer zijn vrouw sterft, meent Alfing dat daarmee de vloek op hem uitgewerkt is. Wemeltien is inmiddels getrouwd en haar zoon Herman is dokter geworden. Alfing heeft nu maar één doel in zijn leven: hij wil Wemeltien en zijn zoon terugzien. Tijdens een reis naar Holland breekt Alfing een been. De dokter die hem behandelt blijkt zijn zoon

528. Zie ook DA, Collectie Gratama, inv.nr. 700.
529. 'Inleiding' in *Voor zestig jaren*, V.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 125

Herman te zijn. Deze legt het contact met Wemeltien, die inmiddels weduwe geworden is. Zij is eerst wat afhoudend. Dominee Reinhoff weet beiden echter tot elkaar te brengen, waarna Wemeltien en Alfing uiteindelijk trouwen.

Recensent X van *Boekzaal der geleerde wereld* had nogal wat bezwaren tegen het boek. Naar zijn mening vertoonde het werk een groot aantal historische onjuistheden. Maar waar hij zich het meest aan stoorde, was dat Van der Veen dit werk gebruikte "om zijne vijandigheid tegen de Oud-gereformeerde Kerkleer ten toon te spreiden. De brave, gemoedelijke, hooggeroemde Predikant, wordt telkens uitdrukkelijk beschreven en betuigt zich zelven als kerkelijk-onregtzinnig."[530]

Vaderlandsche Letteroefeningen merkte over *Voor zestig jaren* op:

> "Wanneer men nu het werk als Drentsch verhaal eens vergelijkt met de 'Drenthsche Verhalen' van den Eerw. Van Schaick, dan is dit het verschil, dat men die lezende zich in Drenthe als te huis gevoelt. Dit neemt echter niet weg, dat ook de beschouwingen van den Heer Van der Veen, over de menschen uit dat gewest, hare waarde hebben",

daarbij het feit negerend dat Van der Veen een onvervalste draak geschreven had.[531]

Van der Veen gaf ook commentaar op het werk van Van Schaick, en wel in de inleiding bij zijn eigen verhaal. Hij was van mening dat hij een slechte gewooonte van 'het' Drentse volk - het drankmisbruik - genuanceerder had beschreven dan Van Schaick:

> "Immers heeft de bedoelde auteur dezulken onder zijne lezers, die minder of in 't geheel niet met de plattelandsbewoners van Drenthe bekend zijn, ongevoelig in den waan moeten brengen, dat het misbruik maken van den sterken drank tot de hoofdgebreken van den Drenthenaar behoort. En evenwel is het tegendeel waar. Hij is in den regel matig en leeft zeer ingetogen, vooral wat het gebruik van den sterken drank betreft; en zijn er op dezen regel ook in Drenthe, helaas! vele uitzonderingen, men hebbe ze te zoeken in hare steden en veenkoloniën, waar de bevolking niet uitsluitend uit geboren Drenthenaren bestaat, maar uit een amalgama van menschen uit alle oorden des lands, daar te zamen vereenigd."[532]

Van der Veen heeft in zijn niet-bellettristische werken het Drentse volkskarakter en volksleven adequaat geschetst, al laat zijn stijl vaak te wensen over. Van de Drentse taal maakte hij in zijn publicaties spaarzaam gebruik. Wel volledig Drentstalig was zijn medewerking aan de verzamelbundel *Van de Schelde tot de Weichsel*, bestaande uit de bijdrage *'t Mut oe moar mitloopen* in Hoogeveens dialect.[533]

---

530. *BGW* (1856) april 375-378.
531. *VL* (Boekbeschouwing), (1855), 710-712.
532. Inleiding in *Voor zestig jaren*, VI.
533. *Van de Schelde tot de Weichsel*. Deel I, 621-629. Poortman nam het ook op in zijn *Drents geestesleven,* 59-66. H. Hadderingh en Bart Veenstra zijn van mening, dat Van der Veens dialect beïnvloed is door een aantal achtereenvolgende woonplaatsen (Engelbert, Gorredijk en Hoogeveen) en door de taal van zijn Friese vader en Groninger moeder. Zie Hadderingh/Bart Veenstra 1979, 23.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 126

Daarin lezen wij de belevenissen van turfschipper Leendert Mast en zijn knechten Jouke Tjalkstra en Garrelt Windeweer na een reis van Hoogeveen naar H. In de plaats H. krijgen zij bezoek van de joodse handelaar Levie. Deze heeft vernomen dat de schippers een vracht gaan afleveren bij mevrouw Welters, die een schatrijke dochter heeft. Hij probeert de vrijgezellen een ketting bloedkoralen te verkopen. Maar hij raakt aan hun niets kwijt en spreekt er schande van dat de turfvaarders ongetrouwd zijn. Dit zet hen aan het denken en de volgende morgen besluiten ze, erom te loten wie de rijke dochter ten huwelijk zal vragen. Het lot valt op Jouke en hij gaat naar de juffer. Deze blijkt een mismaakte vrouw van over de vijftig te zijn. Hij doet haar een aanzoek en zij vraagt bedenktijd. Na drie weken zijn de schippers weer terug in H. en Jouke gaat opniew naar de juffer. Zij wijst hem af, maar voelt zich door zijn aanzoek zo vereerd dat zij Jouke schipper op een tjalk maakt.

Eveneens in dialect verleende hij - net als Albert Steenbergen - medewerking aan een bundeltje over baker- en kinderrijm van J. van Vloten.[534]

Ook de geschiedenis van Drenthe boeide hem. Een artikel van mr. L. Oldenhuis Gratama in de *DVA* van 1843 over een episode uit de staatkundige geschiedenis van Drenthe, was voor hem aanleiding over hetzelfde onderwerp een romantisch-historisch verhaal te schrijven. Het gaat over Georgius (Gerrit) Hiddema, leider van de zogenaamde 'boerenopstand' in 1748.[535] Zoals beschreven, vroeg hij om feitenmateriaal aan de Leeuwarder archivaris W. Eekhoff. Met hetzelfde doel richtte hij zich tot de auteur van het artikel, Oldenhuis Gratama, waarbij hij in zijn brief tevens onthulde hoe hij zichzelf als schrijver zag:

> "Uw gunstig, misschien al te gunstig oordeel over mijn jongsten letterarbeid, was mij bijzonder aangenaam. Wat de groote hoop erover denkt is mij tamelijk onverschillig, maar de waarde die mannen van wetenschap en smaak er aanhechten stel ik op hoogen prijs. Zeer dank ik u voor uw aanprijzend woord in onze prov. Courant, hoewel ik vrees dat uwe mij steeds betoonde welwilendheid, het boven verdienste hebt geprezen."[536]

Het verhaal werd in maart en april 1864 in *Het Leeskabinet* gepubliceerd onder de titel: *Oranje boven. Eene bladzijde uit de Drenthsche geschiedenis, in romantische omtrekken herinnerd.*[537] De novelle werd in de *PDAC* gerecenseerd en geprezen als:

> "een belangrijk en keurig romantisch verhaal (...), waarin hij zoo veel mogelijk getrouw aan de geschiedenis die gebeurtenissen schetst; met veel gevoel, met veel menschenkennis, met veel kennis van Drentsche zaken en omstandigheden is dit zeer lezenswaardig verhaal geschreven."[538]

534. Naarding 1956d, 10.
535. De bijdrage werd gepubliceerd als 'Drenthe in 1748 en 1749' in: *DVA* (1843), 34-95. Vgl. over Hiddema ook Buist in: Heringa 1986, 475 ev.; H. Steenbergen 1982, 41-56 en Ensing/Ebels in: Bos/Foorthuis 1991, 55-58.
536. DA, Collectie Gratama, inv.nr. 701. Brief Van der Veen aan L. Oldenhuis Gratama van 28 december 1855.
537. Een overdruk van dit verhaal is aanwezig in: DA, Collectie Gratama, inv.nr. 701.
538. *PDAC* 22.9.1864.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 127

Over de historie van zijn woonplaats ging Van der Veens werk *'t Een en ander over de gemeente Hoogeveen* (1873, Erven D.H. van der Scheer te Assen), dat hij opdroeg aan jhr. Rudolph Arent van Echten van Holthe, gedeputeerde en de eerste voorzitter van het Genootschap ter Bevordering van de Landbouw in de provincie Drenthe (opgericht 1844, later DLG genoemd).[539] Het eerste deel van dit werk had al in de *DVA* van 1868 gestaan. Deze almanak zou echter niet worden voortgezet, zodat Van der Veens vervolgartikelen in portefeuille bleven. Het bezoek van koning Willem III aan Hoogeveen in 1873 was voor de auteur aanleiding, het geheel als boek uit te geven, aangevuld met een verslag van dit bezoek.[540] Wat hem bewogen had, zette hij als volgt uiteen:

> " 't Hoofddoel van mijn schrijven intusschen was: om de gemeente Hoogeveen, die mij bijzonder lief en dierbaar is en voor wier ontwikkeling, bloei en welvaart ik schier alles over heb, ook buiten Drenthe eenigzins [sic] te doen leeren kennen, als eene der belangrijkste gemeenten van Drenthe, als eene der schoonste veencolonië̈n van Nederland. (...) Alles wat ik vermogt is geweest, het bijeenverzamelen van een en ander, om voor den toekomstigen beschrijver der gemeente Hoogeveen tot bouwstof te kunnen dienen; eene bouwstof, waaronder er is, die, zooals ik vreesde anders zou kunnen verloren gaan."[541]

In het *Weekblad van en voor Oostermoer en Zuidenveld* had hij rond 1875 een rubriek, getiteld *Uit en over Drenthe*, waarin hij vele wetenswaardigheden over de provincie bijeenbracht.[542]

Ook na de Belgische opstand bleven oorlog en militarisme hem interesseren. De Frans-Duitse oorlog van 1870-1871 inspireerde hem tot het schrijven van een novelle onder zijn pseudoniem Frisius.[543] Bij de Erven D.H. van der Scheer te Assen verscheen: *Schreit het niet ten hemel? Eenige bladzijden uit het levensboek van een gehuwd milicien in Drenthe, die, tengevolge van den oorlog tusschen Frankrijk en Pruisen, onder de wapenen werd geroepen en zijn gezin tijdelijk moest verlaten* (1870).[544] Deze novelle diende een liefdadig doel, want op de titelpagina wordt vermeld: "Ten voordeele eener onderwijzersweduwe en hare zeven kinderen."

Aan de bewondering voor Byron die Van der Veen en Lesturgeon deelden, is al aandacht geschonken. Wat beiden ook gemeen hadden, was hun interesse voor Meindert van der Thijnen. Lesturgeon schreef in 1872 ter gelegenheid van het

539. Van der Veen spelt de voornamen verkeerd en voegt een tweede 'Van Echten' toe. Voor een biografische schets van Rudolph Arent van Echten van Holthe zie Coert in: Bos/Foorthuis 1997, 24-31.
540. Aldus de inleiding bij *'t Een en ander over de gemeente Hoogeveen*.
541. Ibidem.
542. DA, Collectie Gratama. Vgl. ook zijn opmerking in een voetnoot in de bijdrage *De vijanden van Drenthe* in: *Nieuw Drentsch Mozaïk*, 114.
543. De *Friesche Courant* beschikte over een recensent die zijn besprekingen ook ondertekende met: 'Frisius'. Zie bijvoorbeeld de bespreking van J. Beckering Vinckers' *De onechtheid van het Oera Linda Boek* in: *Friesche Courant* 8.6.1876. Of we hier te maken hebben met J. van der Veen Az. is niet bekend.
544. Zie DA, Collectie Gratama, inv.nr. 688.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 128

tweede eeuwfeest van het ontzet van Coevorden een toneelstuk over hem en Van der Veen vervaardigde, voor dezelfde gelegenheid, de dramatische schets *Een Nederlandsch schoolmeester, in 1672* (Erven D.H. van der Scheer te Assen). Met de uitgave van dit boekje probeerde hij hetzelfde goede doel te steunen als met de vorige, zij het in wat algemenere zin: het Fonds voor Weduwen en Weezen der Onderwijzers in Drenthe, dat hij als schoolopziener een warm hart toedroeg.

Voorts schreef hij een tweetal toneelstukken. In 1868 verscheen het anonieme *Eene Drentsche moeder uit de 16e eeuw. 1518. Dramatische schetsen* (Erven D.H. van der Scheer te Assen), dat op een historische gebeurtenis berust.[545]

In 1518 verhinderden Drentse eigenerfden in Vollenhove het tekenen en zegelen van de nieuwe Overijsselse landbrief (charter, verlening van een privilege) door de ridderschap van Drenthe. Zij gebruikten daarbij geweld. De auteur maakte gebruik van artikelen in de *DVA* van 1843 en 1850 en van de studie van Magnin, aldus een noot op de laatste bladzijde van het tekstboekje. Hij kiest duidelijk partij voor de eigenerfden; zij immers personifiëren de vrije Drenten, die volgens de romantische geschiedschrijving nimmer tot horigen gedegradeerd zijn.[546]

In het eerste bedrijf maken we kennis met de leden van de Drentse ridderschap. Het blijkt dat de landsheer Philips van Bourgondië, bisschop van Utrecht, de edelen van Overijssel en de ridderschap van Drenthe naar Vollenhove geroepen heeft om daar een belangrijke wet goed te keuren.

Het tweede bedrijf speelt zich af in de keuken van een boerenwoning. Moeder Elze heeft de eigenerfden opgeroepen zich bij haar te verzamelen. Zij is van de bijeenkomst

545. Zie ook DA, Collectie Gratama, inv.nr. 685.

546. De betekenis van de ridderschap in Drenthe wordt door Van der Veen overschat. Pas tijdens de Republiek, in 1603, werden de zogeheten riddermatigen als afzonderlijke stand erkend en kregen zij in de Landdag - het vertegenwoordigende lichaam van de landschap Drenthe - een stem, die weliswaar buitenproportioneel veel gewicht had maar toch ontoereikend was om de eigenerfden te 'overrulen'. De stemmen van beide standen in de Landdag verhielden zich als één staat tot twee.
Door de eeuwen heen werden leden van de ridderschap benoemd in - uiteraard niet-erfelijke - hoge ambten, maar juist toen zij als aparte stand geïnstitutionaliseerd waren, gingen de ridders in aantal drastisch achteruit. Voorts bestaat het wijdverbreide misverstand dat ridderschap en adel synoniem zijn. Een ridder was geen edelman; wél kon een edelman tot de ridderschap behoren. In 1780 telde Drenthe vier à vijf baronnen (twee van hen niet uit de oude Drentse families) en één graaf van Duitse afkomst.
Al met al kan gesteld worden dat Van der Veen een anachronistisch beeld geeft van de toestanden en verhoudingen in het jaar 1518. Anachronistisch in die zin, dat toentertijd de betekenis van de ridderschap nóg geringer was dan later.
Hoe stond het in 1518 werkelijk met de machtsverhoudingen in Drenthe? Nadat de Drentse boeren in 1227 een vernietigende slag toegebracht hadden aan hun landsheer, de Utrechtse bisschop Otto van Lippe, begonnen zij met het creëren van de vrije boermarken. Daarmee voorkwamen zij dat de onontgonnen gronden gefeodaliseerd zouden worden. In 1412 bevestigde bisschop Frederik van Blankenheim in het *Lantrecht* de autonomie op velerlei gebied van de Drentse boeren. Op politiek gebied ontwikkelde de Landdag zich tot het hoogste orgaan.
Van oudsher bewoonden ridders een versterkte hofstede: zij hadden het recht van havezate. Hierdoor en doordat zij meestal de militaire leiders waren, groeide hun aanzien bij de bevolking. Maar zij genoten geen privileges en werden niet als afzonderlijke stand beschouwd. In de marke hing hun invloed af van de

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 129

in Vollenhove op de hoogte en roept de eigenerfden op, zich tegen de te nemen besluiten te verzetten: de macht van de ridderschap zou te groot worden en de eigenerfden willen vrij zijn. Vooral het bestuur over de markegronden zou aan de eigenerfden ontnomen worden en via markerechters - naar Overijssels voorbeeld - in handen van de ridderschap komen. Onder hen die naar Vollenhove gaan, bevindt zich ook haar zoon, Laurens Oosting.

In het derde bedrijf gaat Laurens naar scholte Reiding en brengt iedereen in rep en roer. Reidings dochter Ida is zijn aanstaande vrouw. Zij maakt zich zorgen om Laurens, want hij heeft zichzelf niet altijd in de hand.

In het vierde bedrijf keren de eigenerfden terug uit Vollenhove. Meijeringh vertelt moeder Elze wat er gebeurd is: Laurens is bij schermutselingen met de ridderschap om het leven gekomen. "Ik sterf voor Drenthe", waren zijn laatste woorden. Zijn naam zal voortaan in Drenthe als een symbool van de vrijheid beschouwd worden.

Onder zijn pseudoniem Frisius verscheen in 1871 bij A. Jongbloed te Leeuwarden een blijspel in één bedrijf, getiteld *Grietje moet met een schoolmeester trouwen*.[547]

Anders dan de titel doet vermoeden, gaat dit stuk niet over een gedwongen huwelijk wegens zwangerschap. De rustende boer Feits heeft zijn dochter Grietje uitgehuwelijkt aan zijn neef in Achterlaarsen, die schoolmeester is. Hij voelt er namelijk niet voor "den geleerden geest onzer famielje te laten uitsterven." Overigens heeft hij deze neef nog nooit gezien. Maar Grietje heeft al een minnaar: boer en buurman Frans. Deze vraagt Feits om de hand van zijn dochter, maar krijgt nul op het rekest. Dan gaat Feits, vermomd als schoolmeester, bij Grietje 'op bezoek' om haar uit te horen. Maar ook Frans trekt de pedagogenrok aan en maakt zijn opwachting. Grietje heeft alles door, verontschuldigt zich bij het tweetal en keert terug in dezelfde vermomming. De drie pseudo-schoolmeesters komen eruit. Grietje krijgt uiteindelijk haar Frans. Het spel eindigt met een gezongen moraal, waarvan de laatste regels luiden:

En mogt ons streven
Een voorbeeld geven
Dat liefde alleen het hart regeert,
En over dwaasheid triomfeert! (bis)

In de *NPDAC* verscheen in 1880 onder zijn pseudoniem "Een Drentenaar" het feuilleton *In de hofstad, Oorspronkelijke Novelle*.[548] Nog hetzelfde jaar werd het door drukkerij Meijer & De Roo te Assen als boekwerkje, getiteld *In de hofstad*, uitgebracht;

omvang van hun grondbezit, waardoor zij menigmaal een eigenerfde als hun meerdere moesten erkennen. Pas in het midden van de zestiende eeuw werden de ridders als groep aangeduid in de stukken van de Landdag, overigens zonder dat hieruit rechten voortvloeiden. Het zal duidelijk zijn dat de ridderschap in 1518 (nog) niet de machtsfactor was die Van der Veen in haar meende te herkennen. Zie Buning 1966, 23-30, 38-56 en Feenstra 1985.

547. Zie Van Doorninck 1883.

548. De eerste aflevering verscheen op 11 februari 1880. Wegens de incompleetheid van de krant valt niet meer na te gaan wanneer het feuilleton eindigde.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 130

niet onder pseudoniem maar onder de echte naam van de schrijver.[549] Het is een impressie van een kort verblijf in Den Haag in de zomer van 1876.[550]

In proza verschenen van Van der Veen verder nog: *Iets over oom Thomas* (1842, onder het pseudoniem Paul Bodestaf, Kemink en Zn. te Utrecht), *Meester Paul, Waarheid en verbeelding. Door den schrijver van het: Iets over oom Thomas* (1844, J. Oomkens te Groningen), *Paul's verblijf op den Sperwerhorst. Een romantisch verhaal* (1847, C.M. van Bolhuis Hoitsema te Groningen),[551] *De laatste bewoners van Lycklama-state* (1852, onder het pseudoniem Frisius, F. Hessel te Heerenveen),[552] *Remonstranten en contra-remonstranten, een verhaal uit den tijd der kerkgeschillen in ons vaderland in de eerste helft der 17de eeuw* (1e en 2e deel 1858, Van Druten en Bleeker te Sneek), *In den geest van vader Niewold. Novelle* (1864, Gebroeders Belinfante te 's-Gravenhage), *Een handvol uijen, met nog 't een en ander er bij* ([1864], onder het pseudoniem Frisius, Laurens van Hulst te Kampen), *Douwe Osinga en zijn gezelschap of herinneringen aan de historische tentoonstelling van Friesland, in 1877. Een romantisch verhaal* (1878, T. Telenga te Franeker), *Antiek en Modern. Oorspronkelijke Novelle door den schrijver van "Vrouw Lijsbeth's Pleegkind"* (1884, J.W. van Leenhoff & Zoon te Rotterdam) en *Fantasie en historie* (z.j., Charles Ewings te 's-Gravenhage).[553]

549. Exemplaren zijn zeldzaam. Een exemplaar werd in de collectie van uitgeverij Pet te Hoogeveen aangetroffen.

550. Van der Veen sprak met een Fries accent; dit is geen verrassing uiteraard, want hij was Fries van geboorte. In de novelle wordt dit aangehaald op het moment dat de schrijver kennis maakt met een heer met "een allergunstigst voorkomen": " 'U spreekt de taal mijner overledene moeder, en daarom klinkt ze mij als muziek in d'ooren', sprak hij langzaam; 'ik vergis mij immers niet, u is 'n Fries?' liet hij er onmiddelijk [sic] op volgen." (*In de hofstad*, 4).

551. Cornelis van Schaick recenseerde het werk in *BGW* (1847) juli 44-52. Dit 'Drentse' verhaal, waarin hij zichzelf meende te herkennen, kon hem niet bekoren: "(...) want bij den besten wil en met de meeste consideratie voor den Schrijver bezield, wij moeten het gul uit bekennen, het werk kon ons maar niet bevallen. Het is een verhaal vol toevalligheden, doorspekt met versjes en aanmerkingen (...). Een pôt-pouri [sic] zoo als ge er velen vindt, maar in lange na niet wat de Schrijver belooft: een verhaal, waar het volkje van het land zijn rol speelt, verschillende in stof en vorm van andere producten van dien aard." Zie voor een recensie ook *VL* (Boekbeschouwingen), (1848), 438.

552. Voor een recensie ervan zie *Provinciale Friesche Courant*, 12 december 1852.

553. De primaire werken van Jan van der Veen zijn moeilijk te bemachtigen. Vele publicaties van zijn hand zijn zelfs helemaal niet meer te achterhalen. Een belangrijke en omvangrijke collectie boeken van Jan van der Veen wist Lammert Huizing aan te wijzen, namelijk die van uitgeverij Pet te Hoogeveen. De genoemde werken bevinden zich voor het merendeel dan ook in deze collectie; sommige zijn aanwezig bij de SNDHC.
In de collectie Pet bevinden zich, behalve de reeds genoemde werken, ook nog de volgende schetsen, novellen enz.: *Een burgermanskind, of schetsen uit ons dorp* (Hoogeveen, 19 februari 1869); *In tijds gekeerd. Eene Hoogeveensche Novelle* (z.p. z.j. Zie voor een bespreking ervan Dr. Geert van Bunen 1990); *Eene bedevaart* (overdruk uit *Het Leeskabinet*, z.j.); *Een koning onder de denkers* (Hoogeveen, maart 1871. Overdruk uit *Het Leeskabinet*); *Het Noorderlicht* (onder het pseudoniem Frisius, z.p z.j.); *Bram Fortuin* (z.p. z.j.); *De neef uit Drenthe* (overdruk uit *Het Leeskabinet*, 1864. Zie hiervoor ook DA, Collectie Gratama, inv.nr. 702); *André in Drenthe* (overdruk uit *Het Leeskabinet*, [1866]. Zie hiervoor ook DA, Collectie Gratama, inv.nr. 702); *Wat ik in 1848 zag en hoorde* z.p. [1864]; *Geboortetrots en liefde* (overdruk uit *Het Leeskabinet*, z.j.); *Kleed u niet uit voor dat gij naar bed gaat* (overdruk uit *Het Leeskabinet*, z.j.); *Eene novelle zonder naam* (onder het pseudoniem Mr. J.V.A. Overdruk uit *Het Leeskabinet*, z.j.); *Voorgevoel, gezigten en droomen* (onder het pseudoniem Frisius. Overdruk uit *Het Leeskabinet*, z.j.); *Och, die goede oude tijd!* (onder het pseudoniem Frisius. Overdruk uit *Het Leeskabinet*, z.j.); *Sterke stukken* (overdruk uit *Het Leeskabinet*, z.j.);

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 131

Behalve in de reeds genoemde *DVA*, publiceerde Van der Veen ook diverse verhalen, schetsen en gedichten in andere almanakken, zoals de *NDVA*, *Aurora*, *Vergeet mij niet* en *Castalia*. Voorts in de tijdschriften *Het Leeskabinet*, *Vaderlandsche Letteroefeningen*, *Europa,*[554] *De Tijdspiegel* en *Lectuur voor de huiskamer*.

Jan van der Veen overleed op 31 oktober 1885 te Hoogeveen.[555] Oldenhuis Gratama schreef voor de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde Van der Veens levensbericht en stelde:

> "Het behoort tot een van de groote verdiensten van van der Veen, dat hij het Drentsche volkskarakter en volksleven meesterlijk wist te schetsen, hij evenaarde daarin Lesturgeon en van Schaick".[556]

A.A. Steenbergen (1814-1900)[557]

Albert Alidus Steenbergen werd op 26 mei 1814 te Hoogeveen geboren als eerste kind van Cornelis Steenbergen, advocaat van beroep, en Jantien Cluving Prins.[558] Het

---

Domperslied (19 maart 1869. Overdruk uit *De Tijdspiegel*, 1869); *Moderne theologie* (Hoogeveen, september 1861); *Bij 's konings komst te Hoogeveen. (Een lied voor jong en oud)* z.p. [1873]; *Nooit verouderd* (z.p. z.j.); *Oude Jans* (Hoogeveen, 31 augustus 1878); *Och, men is maar eenmaal jong!* z.p. [1875]; *Een getuige der waarheid* z.p. [1858]; *Een beroemd landgenoot herdacht* (overdruk uit *Europa* [1876]); *De majoor Hessel van Morrema en zijne naaste omgeving* (z.p. z.j.); *De barrevoeter monnik* (onder het pseudoniem Frisius. Overdruk uit *Het Leeskabinet*, z.j.); *De diamanten doekspeld* (overdruk uit *Het Leeskabinet*, z.j.) en *Bram Fortuin* (z.p. z.j.).

554. In 1873 publiceerde hij hierin ook *In tijds gekeerd. Eene Hoogeveensche novelle* (tweede deel, 1-50). In dit verhaal, geschreven in de standaardtaal en met boeiende dialogen in het Drents, schrijft Van der Veen over sociale misstanden. Hij behandelt het leven van de ex-veenarbeider Paul. Deze komt als landarbeider in dienst bij Meine Vernis. Als hij de verhoogde huur niet meer kan opbrengen, raakt hij aan lager wal. Na het overlijden van zijn vrouw belandt hij zelfs in de gevangenis. Maar Meine krijgt spijt en maakt met Paul alles in orde. Aan het eind van het verhaal sterft Meine; in zijn testament heeft hij Paul als enige erfgenaam aangewezen. Vgl. ook Dr. Geert van Bunen 1990.
Voorts werd in *Europa* gevonden: *Een beroemd landgenoot herdacht* (1876, eerste deel, 1-27) en *Adèle Beaucour* (1883, derde deel, 1-56). Zie ook noot 552.

555. Herdenkingsartikelen verschenen in de *HC* 31.10.1885; *PDAC* 3.11.1885 en de *NPDAC* 3.11.1885. Vgl. ook DA, Collectie Gratama, inv.nr. 703. Voor informatie over zijn graf wordt verwezen naar Van den Broek/Groen 1985, 47.

556. In: *Handelingen* 1886, 339.

557. De geboorteakte van Steenbergen vermeldt de naam Albertus Alidus (GA Hoogeveen). Prakke deelt mee dat de grafsteen van Steenbergen (en zijn beide zusters) de naam Aleidus geeft. Zie Prakke 1979, V-XIV. Ook Metselaar hanteert deze spelling zie *HC* 3.9.1993.
Voor enige biografische artikelen zie Frederiks/Van den Branden [1892], 754; 'Albertus Steenbergen. Levendige geest in een gebrekkig lichaam. De man die heel Drenthe bij de neus nam' in: *PDAC* 12.9.1951; Werners 1956a, 6; Wattel 1957, 168-193 (ook opgenomen als: 'Albert Steenbergen, een Hoogeveens schilder en literator, 1814-1900' in: Huizing/Wattel [1975], 411-442); Kuipers 1978, 124-129; Prakke 1975c; Metselaar 1991 en Metselaar in: Bos/Foorthuis 1997, 136-142.
Voor persoonlijke correspondentie en documenten zie ook DA, Archief Steenbergen, inv.nrs. 60-72.

558. GA Hoogeveen, Geboorteakte A.A. Steenbergen.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 132

gezin zou uiteindelijk bestaan uit de ouders en vijf kinderen: Steenbergen had een dertien jaar jongere broer en drie zusters. Twee van zijn zusters, die ongehuwd bleven, woonden later bij hem in het ouderlijk huis in Hoogeveen. In augustus 1815 werd de onvoorzichtigheid van een dienstmeisje, dat hem van de tafel - of een hoog meubelstuk - liet vallen, er de oorzaak van dat hij zijn leven lang een lichaamsgebrek zou houden. Door deze val werd zijn ruggengraat ontzet en raakten de bewegingszenuwen van zijn linkerbeen verlamd. Dit gebeurde in Dwingeloo, waar de familie op dat moment woonde. Het ongeval had tot gevolg dat Steenbergen in zijn verdere leven op krukken en een invalidenwagentje aangewezen was.

A.A. Steenbergen

Daarover schreef zijn vriend Meuleman in 1863 aan J. van Vloten, hoogleraar aan het Atheneum te Deventer:

> "Doch buiten en behalve dat, heeft aan mijn vriend zijn geheele leven in den weg gestaan de waarlijk deerniswekkende staat zijn [sic] ligchaams: behalve zijn hoofd dat uitstekend goed is, schijnt alleen zijn romp te deugen; zijne ongelukkige beenen althans heb ik nooit goed begrepen. Buitendeurs heb ik hem enkel in een wagentje gekend, en in zijn woning scharrelt hij - zonder dat men merken kan, dat hij zijn beenen gebruikt - op een zeer gecompliceerd krukkenstelsel zoowat voort- dat is droevig om te aanschouwen (...)."[559]

Al vrij spoedig ontwikkelde Steenbergen als kind een voorkeur voor lezen en tekenen. In 1820 vertrokken zijn ouders weer naar Hoogeveen; daarvoor woonde Steenbergen nog korte tijd bij zijn grootmoeder, eveneens in Hoogeveen. Vanaf de zomer van 1820 tot augustus 1821 verbleef hij voor een kuur in Groningen. Tot zijn achtste jaar genoot hij huisonderwijs, daarna ging hij vier jaar naar de lagere school en in 1826 kwam hij op de Franse school te Coevorden. Als leraar kreeg hij hier monsieur Blanc en als medeleerlingen had hij onder anderen Harm Boom en Alexander Lodewijk Lesturgeon. Monsieur Blanc, die Steenbergens tekentalent ontdekte en de ontwikkeling ervan stimuleerde, heeft wellicht Boom en Lesturgeon met de letterkunde in contact gebracht. Met beiden raakte Steenbergen, zoals hij in zijn jeugdherinneringen meedeelde, voor het leven bevriend.[560] Ook de nieuwe predikant van Hoogeveen, Albert Jans van der Veen, en diens kinderen werden in 1829 of kort daarna zijn vrienden. Tot hen behoorde ook het oudste kind, Jan van der Veen Az., die in Steenbergens jeugdherinneringen als een begaafd tekenaar wordt voorgesteld. In deze tijd kreeg Steenbergens tekentalent een nieuwe impuls doordat hij met Jans broertje, Nicolaas, al zijn vrije tijd besteedde

559. ABD, brief Meuleman aan Van Vloten van 28 november 1863, A VLO D 63.
560. Zijn jeugdherinneringen werden in 1987, onder de titel *De jeugd van Albert Steenbergen*, door Albert Metselaar uitgegeven.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 133

aan het zoeken van rupsen en vlinders, die hij daarna uittekende. In 1830 kreeg hij een deel van Linnaeus' *Natuurlijke Historie der dieren, planten en mineralen* cadeau, waarna hij zich nog intensiever met het tekenen van rupsen en vlinders ging bezig houden.

Na zijn schoolopleiding werkte Albert Steenbergen tijdelijk op de secretarie van Hoogeveen en op een notariskantoor. Op het gemeentehuis werd de vriendschap met Jan van der Veen Az. nog hechter, want deze werkte daar ook.[561]

In mei 1833 deed zijn vader hem in de leer bij de in Hilversum wonende schilder Van Ravenswaay (1789-1869), nadat Steenbergens ouders in contact waren gekomen met de Hilversumse dominee Van den Broek. Deze raadde hun aan, Albert bij zijn vriend Jan van Ravenswaay te laten opleiden tot kunstschilder.[562] Steenbergen legde zich daar vooral toe op het schilderen van stillevens en vogels. In 1836 vertrok hij naar Haarlem, van daar in 1839 naar Amsterdam. Vervolgens in mei 1840 naar Velserend, daarna in januari 1841 naar Heemstede en ten slotte keerde hij in mei 1842 naar Hoogeveen terug.[563] Daar zou hij zijn verdere leven blijven.

Als kunstschilder was hij zeker niet onverdienstelijk. Zo was er vanaf 1835 tot 1867 ettelijke malen op representatieve tentoonstellingen werk van hem te zien.[564] In 1840 - dus op 26-jarige leeftijd - werd hij bovendien lid van de Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten te Amsterdam.[565] De reden voor, of de oorzaak van, zijn terugkeer naar het ouderlijk huis in Drenthe is niet bekend. Voor de hand liggen: Steenbergens gezondheid - het bleef niet bij één gebrek - en zijn financiële positie, die door de concurrentie in het Westen moeilijk werd. Mogelijk is liefdesverdriet ook een motief geweest.[566] In zijn jeugdherinneringen, die hij aan het eind van zijn leven op papier zette, schreef hij:

> "En daarnevens wenkte de liefde en flonkerde van eene weelde liefelijk en rein, niet kort als een zomerdroom, maar lang als het leven. En wat is van dit alles geworden? Wat is van dit alles gebleven? Ziet in mijn hart is bitterheid en wat mijne hand omvat houdt is een schat van verdorde bladen. Uitgebloeide bloemen, ontkleurd loof, schaduw van wat was. Niets dan ijdelheid."[567]

Ook hij zal wel (meer dan) eens verliefd zijn geweest en vermoedelijk heeft zijn treurige lichamelijke gesteldheid verdere toenaderingen in de weg gestaan. Aan dit thema, dat in zijn werk *Nevelhekse* voorkomt, zal verderop aandacht worden besteed. Nadat hij teruggekeerd was in Hoogeveen, ging hij geleidelijk aan minder schilderen en legde hij zich meer toe op de literatuur.

---

561. Ibidem. Vgl. ook DA, Archief Albert Steenbergen, inv.nrs. 66 en 68.
562. Over Steenbergen als kunstschilder zie vooral 'A. Steenbergen' in: *DVA* (1841), 52-54; Vegter 1916, 173-229 Albert Doedens z.j. en R. Sanders 2001, 212-214.
563. Deze biografische gegevens zijn voornamelijk gebaseerd op Steenbergens eigen levensherinneringen. Zie hiervoor DA, Archief Steenbergen, inv.nrs. 66 en 68. Vgl. ook Metselaar z.j.
564. Voor een overzicht van Steenbergens deelname aan tentoonstellingen van 'Levende Meesters' zie Albert Doedens z.j., 50. Vgl. ook Scheen 1981, 495.
565. De akte van benoeming bevindt zich in DA, Archief Steenbergen, inv.nr. 61.
566. Albert Doedens z.j., 33.
567. DA, Archief Steenbergen, inv.nr. 68.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 134

Als schrijver debuteerde Steenbergen in 1853 met een blijspel in vier bedrijven, getiteld *Het Fatsoen* (K. Fuhri te 's-Gravenhage).[568] Hij schreef het onder het pseudoniem P.J. Peterson.[569] Daarin neemt hij materialisme en pronkzucht op de hak. Ook hekelt hij de hypocrisie van de mensen: fatsoensnormen zijn vaak schijn en innerlijke beschaving is een schaars goed.

De stadsontvanger te Ouderwijk, Jan Karver, is ten einde raad, want zijn vrouw geeft te veel geld uit. Zij doet mee aan de mode en aan het gezelschapsleven, wat handenvol geld kost. Zijn doodgewaande broer verschijnt - onder de naam Van Neck - ten tonele en maakt een plan om Karver en zijn vrouw op de proef te stellen. Intussen blijkt, dat mevrouw Karver erg gesteld is op Valentijn Fatering, een rijke leegloper. Van Neck komt met het verzinsel dat de 'overleden broer' van Karver (hijzelf dus) een onecht kind had. Dit kind van een inlandse moeder zou in aantocht zijn om zijn grootvaderlijk erfdeel op te eisen. Karver slaagt voor de proef, want hij zegt dat hij het geld voor de jongen zal klaarleggen. Maar inmiddels heeft de gezelschapsdame juffrouw Swerver, met hulp van een louche figuur de geldkist van Karver gestolen. In het laatste bedrijf worden de daders ontmaskerd en wordt mevrouw Karver door Van Neck genezen van haar affectie voor Fatering. Zij komt tot inkeer en zal haar leven beteren. Fatering echter wordt door Van Neck zonder pardon beetgenomen en te kijk gezet. Wanneer hij denkt een afspraak te hebben met mevrouw Karver en hij haar het hof maakt, blijkt de aanbedene - gehuld in een sluier - de foeilelijke Modde van Gompen te zijn.

G. Kalff noemde dit stuk, gezien het lage peil van het Nederlandse toneel op dat moment, "een streven naar iets beters, naar levenswaarheid en typeering (...) maar het is alles te zwaar, te duidelijk van strekking, te gewild."[570] Kortom: in het land der ongetalenteerden was debutant Steenbergen koning.

Pas in 1887 zou Steenbergen een tweede toneelstuk publiceren. Dat was het kamerkluchtspel in twee bedrijven *Oom Jan uit Indië* (H. Born te Assen), dat hij onder zijn eigen naam uitgaf. De handeling voltrekt zich na de Frans-Duitse oorlog in een Hollandse stad van 'den derden rang'.

De arme portretschilder Hugo Spillard krijgt van een rijke Oom Jan uit Indië een cheque van 20.000 gulden toegestuurd. De jongen jaagt het geld erdoor en steekt zich zelfs nog in de schulden. Als de oom op bezoek komt, geeft hij Hugo ook nog een zak met diamanten. Spoedig blijkt dat Oom Jan niet goed bij zijn hoofd is: de cheque is waardeloos en de diamanten zijn brokjes glas. Om zijn schulden te kunnen betalen wordt de kunstenaar nu door zijn vader gedwongen met de rijke, maar lelijke, Mietje Kloenenkluit te trouwen. Zij heeft namelijk nicht Sparenpenning verzorgd, die haar vermogen aan Mietje nagelaten heeft. Het stuk eindigt met een lied, dat in

568. Het manuscript van het eerste en tweede bedrijf, bevindt zich in de UBL, Archief Albert Steenbergen.
569. Vgl. *Alphabetische naamlijst* 1868, 654 met Van Doorninck 1883, 472. Deze geeft abusievelijk het pseudoniem Petersen i.p.v. Peterson.
570. Kalff 1912, 691.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 135

de slotstrofe de moraal van het stuk laat horen: “Moog’ ons kluchtspel u dus leeren/ U van ’t beeren te bekeeren,/ En op eigen beurs te teeren;/ Want, ’t staat vast - die dwaasheen doet,/ Zorg en kommer tegenspoedt!”

Steenbergen schreef nog veel meer toneelstukken, die echter niet uitgegeven zijn; een deel van de manuscripten is bewaard gebleven.[571] In een brief aan zijn vriend Meuleman noemde Steenbergen het in elkaar knutselen van komedies en drama’s “mijn speelpop”. Omdat hij dit werk blijkbaar niet zo serieus nam, was hij onzeker over de kwaliteit ervan en wilde hij weleens de mening van een deskundige horen.[572] Door bemiddeling van Meuleman kwam hij in contact met prof. J. van Vloten. Aan hem bekende Steenbergen, dat hij met *Het Fatsoen* af en toe aan een letterkundige prijsvraag meegedaan had, maar dat hij niet in de prijzen gevallen was. Ook schreef hij, dat hij bijzonder bang was voor kritiek op taal- en stijlfouten, want:

> “Ik heb in mijn jeugd bijzonder weinig gelegenheid gehad iets wezenlijks op het gebied der taal optedoen, en trad met bijzonder flauwe notiën desbetreffende de maatschappij in; notiën die waarachtige schimmen werden.”[573]

Ook schreef hij over toneel, in het bijzonder dat van de zeventiende eeuw. In juli 1879 verscheen het artikel *Iets over het Nederlandsche blij- en kluchtspel in de laatste helft der XVII eeuw; Thomas Asselijn en zijne komische stukken, geschetst bij het licht van hunnen tijd.*[574] In 1875 had hij al een aantal artikelen gepubliceerd over de dichter Jan Luyken (1649-1712), die hij ‘Johannes’ noemt.[575]

Zijn pseudoniem P.J. Peterson gebruikte hij ook voor de in 1864 geschreven novelle *Hardenbroeck en Omstreken. Schetsen en Typen*, die in het tijdschrift *Europa* verscheen. In een noot vermeldde Steenbergen, dat deze bijdrage kwam uit het onuitgegeven werk *Hardenbroeck in 1849; Schetsen en Typen uit eene landprovincie*.[576] In deze novelle beschrijft hij, geheel in de trant van Jan van der Veens *Drentsch Mosaïk*, enkele typen uit de Hardenbroeckse (Hoogeveense) samenleving. In 1883

---

571. UBL, Archief Albert Steenbergen. Het archief bevat de volgende toneelmanuscripten: *Deerlijk gefopt. Blijspel in vijf bedrijven* (31 januari 1860, onder het pseudoniem P.J. Peterson); *In 1813. Drama in vijf bedrijven* (z.j., herzien in 1876); *Hercules Seghers. Dramatisch gedicht in 3 bedrijven en een voorspel* (1861, onder het pseudoniem P.J. Peterson); *Achterklap. Blijspel in verzen en in vier bedrijven* (z.j., onder het pseudoniem P.J. Peterson); *De verzoeking. Blijspel in één bedrijf. Het Fransch van O. Feuillet zeer vrij gevolgd* (z.j.); *Gedagt* (4 februari 1872); *De combinaties van Mevrouw Westenberge. Blijspel in vier bedrijven en in proza* (maart 1881); *Koop en rouwkoop. Klucht* (z.j.); *De wraak eens vaders. De slottooneelen van Schiller’s Don Carlos nagevolgd* (z.j.); *De Moederen, gevolgd naar Goethes Faust* (z.j.) en *Koddige vrijagie tusschen Juffer Eeta (alias “ik rust”) en Predikant Fret (alias Vaders Louder), voorgevallen binnen Groningen a∞ 1792 en 1793* (z.j.).
572. ABD, brief Meuleman aan Van Vloten van 28 november 1863.
573. ABD, brief Steenbergen aan Van Vloten van 25 december 1863, A VLO E 71. Steenbergen werkte ook mee aan een aantal bundeltjes over baker- en kinderrijm van Van Vloten. Zie Naarding 1956d, 10.
574. Een overdruk bevindt zich in DA, Collectie Gratama, inv.nr. 695. In welke periodiek het artikel staat, wordt niet vermeld.
575. Zie hiervoor DA, Collectie Gratama, inv.nr. 694.
576. *Europa. Verzameling van in- en uitlandsche lettervruchten* 2 (1864) eerste deel, 163-188.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 136

publiceerde hij in de eerste jaargang van de *NDVA* twee verhalen onder de verzameltitel *Penteekeningen uit vroegere dagen*. Eén verhaal bevat dialectpassages. Een voetnoot in de almanak vermeldt dat deze verhalen ontleend zijn aan een onuitgegeven werk van P.J. Peterson, dan betiteld als: *Hardenbroeck in 1849. Typen, schetsen en beelden uit eene Landprovincie*.[577] Een jaar later droeg hij aan dezelfde almanak nog eens twee verhalen uit het onuitgegeven werk bij.[578]

Naar aanleiding hiervan kreeg hij van lezers vragen over de plaats Hardenbroeck. Steenbergen antwoordde daarop:

> "Hardenbroeck is een vlek dat men te vergeefsch op de kaart zal zoeken. Het behoort half tot de werkelijkheid, half tot het gebied der phantasie, en zijne bewoners, huizen, bosschen en beemden ontleenen aan beide Rijken hun karakter en wezen".[579]

Een jaar daarna leverde hij voor de *NDVA* opnieuw een bijdrage uit het allengs intrigerende werk, inmiddels getiteld: *Brockhorst-zathe en zijne bewoners. Een verhaal van oom Harckens*.[580] In 1899 ten slotte werd deze novelle, met de gewijzigde titel *Op de weekmarkt te Hardenbroeck* én onder zijn eigen naam, gepubliceerd in de *NDVA*.[581] Ook toen weer vermeldde Steenbergen in het voorwoord, dat het een uittreksel was uit het onuitgegeven werk *Hardenbroeck en omstreken in 1849; Schetsen, typen en verhalen uit eene Landprovincie*, geschreven door de heer P.J. Peterson. Met deze bijdrage kwam hij terug op een, in het jaar daarvoor in de *NDVA* geuit, voornemen. Hij had toen bij de publicatie van het slot van de *Clapper der Calkoens* aangekondigd:

> "Ik neem met dit stuk nu afscheid van het publiek en de Redactie van den Almanak, want mijne hooge jaren en sterk toegenomen verduistering van het gezicht zullen mij beletten aan mijn plan, om ook van het eerste gedeelte des Clappers een uittreksel te maken, gevolg te geven."[582]

Dus: in de veertien jaren die liggen tussen de publicatie van de slotaflevering en die van de gehele *Hardenbroeck*-cyclus, had er een minstens zo pretentieuze reeks - getiteld *Clapper der Calkoens* - in de *NDVA* gestaan.

De beschrijving van Hardenbroeck en zijn bewoners is humoristisch van toon en lijkt stilistisch veel op de beschrijvingen in Nicolaas Beets' *Camera Obscura*. In de dialogen laat de auteur een aantal personages Drents spreken.

Historische belangstelling voor zijn woonplaats blijkt ook uit zijn bijdrage *De Volksbeweging te Hoogeveen op den 8e en 9e november 1813*, die in *Vaderlandsche Letteroefeningen* van 1870 verscheen.[583] Voorts had hij onder pseudoniem in de periode

577. *NDVA* (1883), 166. De twee verhalen zijn getiteld *Het raadsel van de plaats, een verhaal van Doctor Drevel*, 166-191 en *Kermisavond*, 191-208.
578. *NDVA* (1884), 172-199. De bijdrage is getiteld *Hardenbroeck. Nog iets uit een onuitgegeven boek*. Het bevat de verhalen *Twee brieven, bij wijze van inleiding* en *Oom Jan en zijn tuinman*.
579. *NDVA* (1884), 199.
580. *NDVA* (1885), 68-109.
581. *NDVA* (1899), 118-154.
582. *NDVA* (1898), 21.
583. *VL* (1870), 708-734.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 137

1896-1897 in de *Hoogeveensche Courant* een feuilleton, getiteld *Ditjes en Datjes, Opmerkingen en Aanmerkingen van 't heden en verleden der gemeente Hoogeveen, door Lamert Jans Wever te boek gesteld na een veeljarig verblijf in den Vreemde*. Uitgeverij Pet maakte een einde aan de serie omdat men de toonzetting nogal scherp vond.[584]

In 1868 kwam er van Steenbergen een vertaling uit van het eerste deel van Goethes *Faust* (A. ter Gunne te Deventer). Het boek werd voorzien van een inleiding door de emeritus-hoogleraar J. van Vloten. Deze was van mening:

> "De vertaling zelve is niet de eerste, die van Nederlandsche hand het licht zag; maar voor zoover wij gelegenheid hadden met beide vroegere kennis te maken, zeker verreweg de beste der drie."[585]

Ook de recensent van *Vaderlandsche Letteroefeningen* vond de vertaling geslaagd:

> "Grooten dank geven wij dan ook den Heer Steenbergen voor zijne schoone vertolking, als ook den Heer van Vloten, voor zijn inleidend en aanbevelend woord. Goethe's meesterstuk moge er, bij Nederlandsch publiek, meer door gekend en gewaardeerd worden (...)."[586]

De recensie van D.E.W. Wolff in *De Gids* daarentegen was vernietigend. Daarin werd getwijfeld aan Steenbergens beheersing van de Nederlandse taal.

> "Men verkeert soms in 't onzekere, vooral bij vertalingen in dichtmaat, of een verkeerde vertaling aan verkeerde opvatting van de oorspronkelijke woorden is toe te schrijven, of aan onvermogen om het goed opgevatte denkbeeld behoorlijk in 't hollandsch uit te drukken",

aldus de recensent. Zijn slotoordeel luidde:

> "De medegedeelde proeven zullen voldoende zijn om aan te toonen dat deze vertaling van Faust niet als definitief kan beschouwd worden. Moet er een hollandsche vertaling van Faust wezen, dan dient het werk nog eens overgedaan te worden."[587]

Steenbergens interpretatie werd in 1870 herdrukt. Ondanks het feit dat de bekende literator J.J.L. ten Kate in 1874 met een nieuwe Faust-vertaling op de markt kwam, kreeg die van Steenbergen in 1878/'79 een derde, geïllustreerde druk bij Blomhert & Timmerman & Van Rijsoort van Meurste te Nijmegen en Amsterdam.[588] Deze luxe

584. UBL, Ltk 1932 A, brief van G.J. Landweer van december 1902 aan C.A. Steenbergen. Zie voor enige manuscripten van dit feuilleton UBL, Archief Albert Steenbergen, 1928.
585. *Goethes Faust*, VI.
586. *VL* (1869), 587.
587. *De Gids* (1869), 138-154.
588. Prakke merkte reeds op dat de titelpagina 1879 vermeldt, maar *Brinkman* geeft als jaar 1878. Vgl. Prakke 1979, XV, noot 7. Van deze luxe uitgave werd in 1979 door Krips Repro te Meppel een fotografische herdruk gemaakt. Voor een recensie ervan zie 'Albert Steenbergen: na honderd jaar herontdekt' in: *DAC* 30.4.1979.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 138

uitgave bevatte ruim veertig houtsneden en 13 grote gravures naar tekeningen van Alexander Liezen Mayer[589] en Rudolf Seitz. Doordat Steenbergen meewerkte aan landelijke tijdschriften werd zijn vertaling niet uitsluitend onder de belangstelling van het Drentse publiek gebracht.

Rijmpjes uit de volksmond en hogere poëzie waren Steenbergens voorbeelden geweest bij de vertaling. Ook andere gedichten van Goethe - wellicht uit de rijk voorziene boekenkast van zijn erudiete vader - en zijn hang naar epiek waren hem van pas gekomen.[590] Curieus is ook, dat in de tijd dat Steenbergen met de Faust-vertaling bezig was, zijn oude schoolkameraad Lesturgeon soortgelijk werk deed. Lesturgeon vertaalde namelijk uit het Frans van Victor Cherbuliez *Prins Vitale, of hoe werd Tasso krankzinnig?* (Leiden 1866), over de Italiaanse dichter Torquato Tasso (1544-1595), aan wiens leven Goethe een toneelstuk gewijd had en van wie in 1794 een belangrijk werk boven water gekomen was.

Steenbergen had ook veel belangstelling voor de streektaal. In het voorgaande werd reeds opgemerkt dat hij in twee bijdragen voor de *NDVA* streektaal in de dialogen toepaste. Evenals Lesturgeon publiceerde hij dialectwoordenlijsten. Dit deed hij in het *Weekblad van en voor Oostermoer en Zuidenveld*.[591] In het bijvoegsel bij dit weekblad van 13 februari 1875 (jrg. 2, nr. 7) verscheen een lijst, getiteld *Bijdragen tot een woordenboek van het Drentsch taaleigen, meestal ontleend aan 't Hoogeveensche dialect*. De naam van de samensteller werd hierbij niet vermeld. In de *Drentsche Courant* van 24 maart 1875 (jrg. 2, nr. 14) - de voortzetting van bovengenoemd weekblad - verscheen dezelfde rubriek, maar dan ondertekend met 'A. Stb'.[592] Men mag aannemen dat de eerste lijst ook door Steenbergen samengesteld is.[593] Wellicht zijn er meer (regelmatige) bijdragen geweest; maar doordat lang niet alle bladen van drukker-uitgever De Roo bewaard zijn, is dit moeilijk na te gaan.[594]

Zijn medewerking aan de *Drentsche Courant* is niet verrassend; ook Lesturgeon en Van der Veen, met wie hij immers bevriend was, waren bij deze krant betrokken. Zoals reeds opgemerkt, publiceerde Lesturgeon een aantal lijsten van *Drentsche woorden en spreekwijzen* en Van der Veen had een eigen rubriek getiteld *Uit en over Drenthe*.[595]

Aan de bloemlezing *Van de Schelde tot de Weichsel* werkte hij eveneens mee; van alle Drentse auteurs nam hij het grootste aantal inzendingen voor zijn rekening. Hij leverde in het dialect van Hoogeveen en Dwingeloo de bijdragen *Rare reize van Lamert Wever nao de moane, hen en weerumme in eene nacht*, *Jenne stoa stil. Vrijerije*,

589. A.L. Mayer (1839-1898) was professor aan de Münchener Akademie en directeur van de École des Beaux Arts te Stuttgart
590. Prakke 1979, VIII.
591. Naar dit blad en zijn uitgever(s) deed Prakke onderzoek. Zie Prakke 1941a, 73-79.
592. DA, Collectie Gratama, inv.nrs. 228 en 229.
593. Vgl. voor deze conclusie ook Naarding 1948a, 180.
594. Zie hiervoor DA, Collectie Gratama en de SNDHC.
595. DA, Collectie Gratama, inv.nr. 247. *DC* 5.6.1875. Hierin werd aflevering V, getiteld *In 't Pesserveld* van de rubriek *Uit en over Drenthe* geplaatst. De rubriek werd ondertekend met V.; vermoedelijk Jan van der Veen Az.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 139

Droëvig harte, *Geert Jan de smid*, *Anroëpinge. (Uut vrögger dagen.)*, *De spokende haese. En verhael van boer Leffert*, *De beuze jaeger. (Legende.)* en *Carolus Magnus en Wittekind. Sage. (Uut 'n olde scholtenkiste)*.[596]

Van het prozastuk *Rare reize van Lamert Wever nao de moane, hen en weerumme in eene nacht* wordt beweerd dat het ontleend is aan) het platduitse verhaal *Jan Katun un de Aatbaar* van Theodor Piening (1831-1905), maar dit is pertinent onjuist.[597] Piening studeerde in Kiel en Göttingen, promoveerde als filoloog in Gießen (1856) en werd privaatdocent in Hamburg. Na het succes van zijn eerste boeken leefde hij van zijn pen. Zijn verhaal *Jan Katun un de Aatbaar* verscheen in 1858 in de bundel *Dre spaassige Geschichten*. Een tweede uitgave verscheen in 1877.[598]

Steenbergens personage Lamert Wever wordt door zijn vrouw naar de Huizen gestuurd om bij de kleermaker aldaar zijn nieuwe broek op te halen. De kleermaker

---

596. Leopold/Leopold 1882, respectievelijk 612-616, 617-619, 619, 619-620, 620-621, 629-632, 632-633 en 633. Steenbergens moeder was geboren in Dwingeloo. Daardoor kon hij wellicht ook enige bijdragen in het dialect van 'Dwingeloo en omstreken' schrijven. Zie ook: Hadderingh/Bart Veenstra 1979, 22. Voor meer opmerkingen over het gebruikte dialect zie Hadderingh 1979, 127-138. Dat laatstgenoemde bijdrage met "Sage" wordt aangeduid, betekent ook dat de daarin voorkomende plaatsnaam Bisbeck an der Au fictief is. Historisches Museum Verden, brief Björn Emigholz van 22 januari 2002.

597. Vgl. Poortman 1954a, 85; Poortman 1951, 264 en Huizing/ Wattel 1975, 424.
Zie voor gegevens over Theodor Piening: Eckart [1891]; Eckart 1911 en Seelmann/Seelmann 1979, 58 en 98. Vgl. ook Simons 1985, 294-295.
De verhalen van Steenbergen en Piening hebben slechts gemeen, dat in beide een ooievaar voorkomt. Van Pienings verhaal volgt hier de inhoud. Jan Katun is kroegbaas in Hamburg Altona. Hij en enkele stamgasten - onder wie de 'Koppschoster' (hoedenmaker) en de gepensioneerde 'Hauptmann vun de Kumpanie' - beramen een plan om een internationale loterij, een soort lotto, op te lichten. Nadat in Kopenhagen de winnende nummers getrokken zijn, duurt het nog drie dagen tot de uitslag in Hamburg bekend gemaakt wordt. Intussen kan men daar nog steeds inzetten. Jan Katun zal naar Kopenhagen reizen, daar de winnende nummers noteren en deze door een ooievaar naar zijn vrienden laten brengen, waarna zij alsnog zullen inzetten. Met enige moeite vangt men een ooievaar, die in een kooi met Jan zal meereizen. Er is één probleem: als voedsel voor de ooievaar dient hij een pot met kikkers mee te nemen en hij - een grote, zware kerel die voor de duvel niet bang is - is als de dood voor kikkers. Men besluit dat hij het voeren van de ooievaar onderweg maar moet uitbesteden aan koetsiers en matrozen - tegen aantrekkelijke fooien. Meteen in de diligence gaat het al mis. Een wijsneuzig jongetje haalt een kikker uit de pot en Jan springt in paniek uit de koets. Hij blijft ernaast lopen tot de koetsier de kikker geoffreerd heeft aan de ooievaar. Ook toentertijd waren er al dierenbeschermers, want een medepassagier heeft aanmerkingen op het feit dat Jan een ooievaar gevangen houdt. Om van dergelijke verwijten in het vervolg verschoond te blijven, laat Jan op het eerste overnachtingsadres de plaatselijke schilder bij zich komen. Deze moet de ooievaar kakelbont verven, opdat het dier daarna voor een exotische vogel kan doorgaan. Verder verloopt de reis zonder incidenten. In Kopenhagen geeft Jan de vrijheid aan de ooievaar, na hem 'bevracht' te hebben met de uitslag van de loterij. Als Jan thuiskomt, vertellen zijn vrienden hem dat de ooievaar niet op zijn nest teruggekeerd is. Maar men treurt niet lang over het mislukken van de onderneming.
De tweede druk van het verhaal (1877) - die hier gevolgd is - moet een interessant verschil met de eerste druk (1858) vertonen. In een soort epiloog wordt verteld, dat jaren later de oorlog uitbrak en dat de 'Hauptmann vun de Kumpanie' nog eenmaal ten strijde trok. Hij werd in Sleeswijk-Holstein ingekwartierd bij een wat zonderlinge geleerde, die opgezette vogels verzamelde. Het pronkstuk van de collectie was een vogel met de bouw van een ooievaar, maar ook met de meest bizarre kleuren, die daar in de buurt neergeschoten was. Aangezien de Duits-Deense oorlog (1864) gevoerd werd toen de eerste druk van het verhaal allang op de markt was, moet het genoemde einde aan de tweede druk toegevoegd zijn.

598. De twee andere bijdragen zijn: *Gründli kureert* en *De Flickschoster*.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 140

is niet thuis, maar Lamert vindt hem in de herberg. Hij verdrinkt en vergokt al zijn geld en komt ten slotte op de rug van een ooievaar terecht, die hem naar de maan brengt. Daar gooit een maanmannetje hem terug naar de aarde. In zijn val passeert hij een troep ganzen en de ganzerik (Steenbergen schrijft 'woerd') staat Lamert toe dat hij zijn poot grijpt. Dicht bij de aarde gekomen, heeft de ganzerik er genoeg van en dwingt hij Lamert zijn poot los te laten. Tot zijn geluk landt Lamert daarna op de mestvaalt bij zijn eigen huis.

In de berijmde schets *Jenne stoa stil* probeert Joapik met Jenne aan te pappen. In dertig verzen betuigt hij zijn liefde voor haar, maar Jenne tracht hem duidelijk te maken dat hij een losbol is. Aan het eind van het vers blijkt dat ze Joapik wel mag; wel is ze bang dat hij niet naar goede raad wil of kan luisteren. Maar met Jenne in het vooruitzicht belooft Jaopik haar van alles:

Ei, watte proat! ik wil alles verzeggen,
Kun ik, mooi mainje, 't mit oe oaverleggen:
'k Pas veur jannever, 'k zet koarten an kaënt.
Ware ie miin wiifien, de mooist neet van 't laënd,
Dee ik zee zóó neet, al vreugs 't ook....

Droëvig harte is een verkorte bewerking van de Middeleeuwse ballade *Naer Oostland willen wy ryden*. Ter vergelijking volgen hier de eerste strofe van Steenbergens bewerking en die van het Middeleeuwse voorbeeld.[599]

Noa 't Oostlaënd wil ik goan varen,
Noa 't Oostlaënd wil ik goan meê;
Wiid oaver de greune weiden,
Wiid oaver de broene heiden,
De broesende zee!

Naer Oostland willen wy ryden,
Naer Oostland willen wy mee,
Al over die groene heiden
- Frisch over die heiden! -
Daer isser een betere steê.

599. Gebaseerd op een versie die opgenomen is in: Pollmann 1981, 42-44. Pollmann beweert dat het als verhuislied gezongen werd, wanneer de dienstboden in Belgisch Brabant van betrekking veranderden. Oostland is een toevallige aanduiding, die door een andere plaatsnaam vervangen kon worden. Hij baseert zich op de studie van Jan Frans Willems, *Oude Vlaemsche liederen*. Gent 1848. Willems ontleende zijn versie aan de volksmond in zijn tijd, waardoor voorzichtigheid geboden is met het gebruik van het adjectief 'Middeleeuws'. Volksliederen werden pas in de veertiende eeuw voor het eerst opgetekend, waardoor deze categorie op haar beurt nauwelijks Middelnederlands genoemd kan worden - ook als de liederen zelf ouder zijn. Blonk en Romein geven een geheel andere uitleg van (het ontstaan van) het lied, maar noemen geen bron. Volgens hen werd het, eind dertiende - begin veertiende eeuw, gezongen door emigranten die in navolging van vele Duitse boeren de Oostzeelanden (vooral Pommeren en Pruisen) gingen koloniseren. Zie Blonk/Romein 1956, 97. Waar Steenbergen het lied gevonden heeft, is niet bekend.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 141

Geert Jan de smid is reeds zestig jaar en nog denkt hij aan trouwen. Hij huwt een meisje van achttien. Daar krijgt hij spijt van, want na zes maanden krijgt zij een tweeling. Voortaan moet hij haar kinderen dragen (= onderhouden).

Anroëpinge gaat over de witte wieven. In *De spokende haese* is sprake van een geslepen haas die een jagende scholte Balder verbittert met zijn slimme streken. Dat Steenbergen belangstelling voor historische literatuur had, blijkt ook uit de bijdrage *Carolus Magnus en Wittekind*. Deze gaat over de Saksische legeraanvoerder Wittekind (Widukind), die in de slag bij 'Bisbeck an der Au' de opstand tegen Karel de Grote leidde.

Van de bijdragen aan deze bloemlezing is het gedicht *De beuze jaeger* het bekendst geworden.[600]

De burcht Rheebruggen tussen Ansen en Uffelte is door de vijand in de as gelegd; drie weeskinderen dwalen daarna bedelend door het land. Ze kloppen aan bij een jager, die hen vriendelijk ontvangt. Maar wanneer de kinderen binnen zijn neemt hij een bijl, hakt hen in stukken en stopt die in een pekelvat. Zeven jaar later is Sint-Nicolaas bij de jager te gast. Als maaltijd wil de heilige graag "wat uut 't zolt!" Als hij zijn handen op het pekelvat legt, komen de kinderen er ongeschonden uit. In de laatste strofe vertelt de dichter hoe het met de kinderen afliep:

De kiinder raekten hoog in stand:
't Oldst wörde Drost van Drentheland;
Het tweede - ook 'n grootmachtig heer
Bouwde op het huus Reebrogge weer;
Het darde wörde 'n Vörst der Kark,
Looft God den Heer veur 't wonderwark.

Steenbergen had aan de redactie van *Van de Schelde tot de Weichsel* meegedeeld dat het gedicht afkomstig was uit Dwingeloo en omstreken. Dit klonk geloofwaardig, want tot ongeveer 1835 stond dicht in de buurt daarvan de havezate Rheebruggen (Reebrugge) en bovendien is de kerk van Dwingeloo aan Sint-Nicolaas gewijd. De literatuurhistoricus Jan Poortman dacht dat Steenbergen een oud Frans lied van voor 1500 in het Drents vertaald had. Hij leidde dit af uit het feit dat in het gedicht het woord "oeger" voorkomt en hij ziet dit als een verdrentsing van het Franse 'ogre', dat menseneter betekent. Over de ouderdom van het lied zegt dit niets, want dit Franse woord bestaat nog steeds en heeft varianten in diverse (streek)talen - waaronder dus het Drents.[601] Overigens komt 'ogre' in de tot nu toe bekende Franse versies van het

600. Het gedicht werd in tal van bloemlezingen opgenomen. Ook J.R.W. Sinninghe nam het in zijn *Drentsch Sagenboek* (Bussum 1944, 87-89) op. Hoe geliefd het gedicht was blijkt wel uit het huisarchief Oldengaerde (DA, inv.nr. 82): daarin worden twee handgeschreven en twee getypte afschriften ervan bewaard. Een jaartal wordt op geen van de exemplaren vermeld.

601. Zie Kocks 1996, 809.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 142

lied niet voor.[602] Verder was Poortman van mening dat het lied pas na 1685 in Dwingeloo geïntroduceerd is door enkele hugenoten die zich daar in de 'Fransche huizen' vestigden, maar men kan zich afvragen of deze vervolgde Franse protestanten wel zo gecharmeerd waren van een Roomse heilige.[603]

H. Doedens was - terecht - van mening dat Steenbergen een werk van de Franse dichter Gérard de Nerval (1808-1855) geparafraseerd had. Als voorbeeld noemde hij, zonder bronvermelding, "het gedicht *Saint Nicolas*" dat geschreven was "in de trant van een volkslied, een ballade". Steenbergen had er alleen een introductie en een extra slot aangebreid, maar verder vond Doedens de gelijkenis frappant.[604]

De vraag is nu, of Steenbergen het gedicht van De Nerval onder ogen gehad kan hebben. De kans daarop is vrij groot, want in De Nervals spraakmakende verhalenbundel *Les Filles du Feu* (1854) wordt het deel *Sylvie* besloten met een aantal gedichtfragmenten onder de titel *Chansons et légendes du Valois*; daartoe behoort ook *La Complainte de Saint Nicolas*, dat de indruk maakt compleet te zijn. Ook kan Steenbergen de bladmuziek (en tekst) van de liedversie gezien hebben. Rond 1852 liet componist Gouzien het gedicht van De Nerval als lied uitgeven.[605] Minder voor de hand ligt, dat de Hoogevener het gedicht gelezen heeft in een van de vele tijdschriften waarin de hele verzameling in de jaren daarvoor gepubliceerd was. De verzameling verscheen voor het eerst als artikel, getiteld 'Les vieilles ballades françaises', in het tijdschrift *Sylphide* van 10 juli 1842.[606]

De Drentse dichter volgt, na een inleidend kwatrijn en afgezien van enige uitweidingen, het relaas van De Nerval op de voet. Het wordt wat Drents bijgekleurd doordat hij de gastheer streekeigen gerechten laat aanbieden aan Sint-Nicolaas ("zeunemelk met kruderien" en "hartebolt"). Met dezelfde bedoeling zal de oorspronkelijke booswicht, een slager, wel veranderd zijn in een jager. Het summum van couleur locale tracht hij te bereiken met de toevoegingen aan het begin en het einde van het gedicht: Rheebruggen en de drost van Drenthe. Daarmee wordt de verdeling van de inhoud over de strofen, aangebracht door De Nerval, volledig doorbroken. Alles schuift een halve strofe op, wat een onlogische indruk maakt. Geen wonder, want de *Complainte* opent met een distichon ("Il était trois petits enfants/Qui s'en allaient glaner aux champs,") en *De beuze jaeger* - zoals gezegd - met een kwatrijn. Na twaalf kwatrijnen eindigt het Drentse gedicht min of meer gedwongen met een sextet.

602. Ook Willem Wilmink nam in *Mijn Middeleeuwen* (106-113) *De beuze jaeger* op. Het volgt op een Franse ballade, getiteld *Saint-Nicolas et les trois petits enfants*, waarover Wilmink opmerkt: "(...) uit het eind van de zestiende eeuw, auteur onbekend." Hij geeft echter de versie-De Nerval.

603. Zie Poortman 1943c, 57; Poortman in: *Historische schetsen*, IV. z.j., 43-46 en Poortman 1954a, 83. Ook Jan Naarding volgde de hypothese van Poortman. Zie Naarding 1962a, 315.

604. H. Doedens 1955/1956, 156-158. Zie ook Reinder Smit 1977, 278-280.

605. Bénichou (1970, 177-196, 253-258) schrijft "vers le second Empire". Gouzien liet op vliegende blaadjes een aantal 'légendes campagnardes' uitgeven. De eerste daarvan is getiteld: Armand Gouzien, *Légendes campagnardes. 1. La légende de saint Nicolas, recueillie par Gérard de Nerval, musique de Armand Gouzien*. Hij heeft alleen maar een volksmelodie op noten gezet. Ook heeft hij een strofe van De Nerval geschrapt en op een andere plaats een zelfgemaakte strofe toegevoegd, die Bénichou "fort mal venue" vindt. Zie voorts De Nerval 1999, 270-281.

606. Bénichou 1970, 177-196, 253-258.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 143

Overigens wordt in de gezongen versie van De Nervals gedicht - dan genaamd *La légende de saint Nicolas* - het distichon herhaald na ieder kwatrijn, waardoor het geheel met zijn telkens terugkerende frase een duidelijk ballade-kenmerk vertoont. Op zijn inhoud bekeken, kan men van *De beuze jaeger* zeggen dat twee thema's om de voorrang strijden: de (pseudo-)historie en de legende. Waarschijnlijk is het gedicht een naïeve poging tot een mystificatie op het gebied van de Drentse poëzie. Poortman, nogmaals, scheen een andere versie van de Franse legende te kennen. Daarin zijn niet drie kinderen maar drie studenten de slachtoffers. Een dergelijke versie is er wel, maar Poortman noemt helaas geen bron. De Sinterklaaslegenden zijn waarschijnlijk ontleend aan de hagiografie *La vie de Saint Nicolas* van de Anglonormandische minnezanger Wace, die rond 1175 stierf.[607]

Opzienbarend en ten slotte opschudding veroorzakend was Steenbergens 'vondst' van een zogenaamd zeventiende-eeuws dagboek, dat hij liet uitgeven onder de titel *Clapper der Calkoens*. Twee inwoners van Hoogeveen, vader en zoon Calkoen, zouden dit dagboek bijgehouden hebben. Pas na zijn dood zou aangetoond worden dat Steenbergen de auteur was en dat hij jarenlang doende geweest was, een mystificatie te creëren en in stand te houden. Mystificaties (fopperijen) komen in de literatuur nogal eens voor; daarvan is sprake wannneer een auteur zijn tekst laat doorgaan voor die van een andere, al dan niet gefingeerde, persoon. Zijn opzet heeft de grootste kans van slagen wanneer hij de pseudo-auteur tot het verleden laat behoren.[608] Vooral tijdens de Romantiek, met haar belangstelling voor de vroegere literatuur, tierden de mystificaties welig.

Ook Steenbergen was al vroeg in geschiedenis geïnteresseerd. Uit zijn jeugdherinneringen blijkt dat hij als jongen verhalen over de Franse tijd en de romans van Walter Scott verslond. Reeds in 1872 oefende Steenbergen zich in het schrijven van een mystificatie.

In *Vaderlandsche Letteroefeningen* van dat jaar publiceerde hij het verhaal *Fragmenten uit de nagelaten papieren van een oud-ambtenaar*. Een kunstschilder, Upvelde genaamd, heeft zijn levensgeschiedenis op papier gezet voor een vriend, die echter overleden blijkt te zijn. Hij geeft haar nu aan een goede kennis, Christiaanse, die tot publicatie overgaat.[609]

De *Clapper der Calkoens* zou volgens Steenbergen als origineel dagboek door een joodse koopman op een boedelveiling in Genemuiden op de kop getikt zijn. Steenbergen kreeg het in handen via een vriend, die hem verzocht het te ontcijferen. Met veel moeite was hem dat gelukt, zodat hij bepaalde stukken - aangevuld met noten en verbindende teksten - kon publiceren.[610]

---

607. Van der Ven z.j., 233. Vgl. ook Ronsjö 1942, passim.
608. Vgl. voor deze definitie Dautzenberg z.j., 149.
609. *VL* (1872), 153-193, 233-260 en 346-378. Het verhaal is echter onvolledig: de laatste bijdrage eindigt met 'wordt vervolgd', maar een vervolg komt verderop niet voor. Wattel vermeldt nog wel een vierde deel. Zie 'Albert Steenbergen, een Hoogeveens schilder en literator, 1814-1900' in: Huizing/Wattel 1975, 414.
610. Zie 'Een woord ter inleiding en aankondiging' in: *Eene Drentsche Veenkolonie*, XXVII-XXXIV.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 144

Van 1857 tot en met 1880 was Albert Steenbergen gemeenteontvanger van Hoogeveen geweest. Zijn vertrek was voorafgegaan door kritiek op zijn werk door een raadscommissie.[611] Bijna drieëntwintig jaar heeft hij in het gemeentehuis inzage gehad in de daar aanwezige oude documenten. Bovendien woonde hij in het huis waar eertijds de Calkoens gewoond hadden. Vrij kort na zijn ambtelijke loopbaan is hij voortvarend begonnen met het schrijven van de *Clapper der Calkoens*.

Waarom hij begon te fabuleren, heeft men met allerlei argumenten proberen te verklaren. Albert Metselaar acht het waarschijnlijk, dat Steenbergen aanvankelijk een historische roman heeft willen schrijven. Pas daarna zou het idee voor een falsificatie zijn ontstaan, waardoor een mengeling van historie, fantasie en jeugdherinneringen in het raamwerk van de zeventiende eeuw ontstond.[612] De Hoogeveense historicus J. Wattel veronderstelde, dat Steenbergen gefascineerd raakte door de Calkoens doordat hij in hun huis woonde en - geholpen door zijn omvangrijke kennis van de locale geschiedenis - op grond daarvan de mystificatie geconstrueerd zou hebben.[613] R. van der Kleij daarentegen was van mening dat de schrijver, door zijn humor en zijn lichtelijk malicieuze neigingen, gedreven werd om zijn lezers er eens tussen te nemen. Belangrijk was: "Zijn nuchterheid deed hem sceptisch staan tegenover de zware 'wetenschappelijkheid' van de heeren historici, zoo trotsch op hun bronnenstudie. Hij, de autodidact, zou een bron voor hen aanboren, waarvan ze plezier konden hebben!"[614] Daarnaast zijn er nog andere redenen en zelfs prozaïsche aanleidingen te noemen: Steenbergen was een vrijzinnig, humanistisch christen. Als zodanig voelde hij zich niet verbonden met het overwegend orthodox-protestantse Hoogeveen. Deze publicatie heeft dan ook een ondogmatische tendens. Doordat hij anoniem bleef, kreeg hij geen moeilijkheden met zijn plaatsgenoten.[615]

Wellicht is hij ook beïnvloed door de opschudding in Friesland over *Thet Oera Linda Bok*. In 1869 ontving dr. E. Verwijs van Cornelis Over de Linden, rijkshellingbaas in Den Helder, fragmenten van een handschrift dat een oude Friese familiekroniek geweest scheen te zijn. De fragmenten werden in 1872, met vertaling en inleiding, door dr. J.G. Ottema uitgegeven. Spoedig ontstond er discussie over de echtheid ervan, die de gemoederen binnen het Friesch Genootschap danig beroerde en door Steenbergen belangstellend gevolgd is. Wellicht daardoor ook is hij op het idee gekomen, zelf een mystificatie in het leven te roepen.[616] Het meest waarschijnlijk is echter, dat 'geheimzinnig' of 'interessant' doen altijd in zijn aard gelgegen heeft. Dat bleek in 1864 al uit zijn mededeling over de herkomst van *Hardenbroeck en*

611. Vgl. ook H. Doedens 1978, 154. In een brief aan J. van Vloten, gaat Steenbergen op deze kwestie in (ABD, A VLO E 72). Vgl. ook Kuik 1987, 6-10 en de aantekeningen bij dit artikel van J. Wattel, 10-12. Steenbergens ontslagbrief is in zijn geheel opgenomen in: Prakke 1975c, XVII.
612. Metselaar 1987b en 1987c.
613. Wattel, 'Albert Steenbergen, een Hoogeveens schilder en literator, 1814-1900' in: Huizing/Wattel 1975, 424-425. Vgl. ook Prakke 1975c, XIV.
614. Van der Kleij 1931, 161-174.
615. Ibidem, 165-166.
616. In RAF, Archief Friesch Genootschap bevinden zich geen brieven of andere handschriften van Steenbergen, die hierover duidelijkheid zouden kunnen verschaffen.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 145

Omstreken. Schetsen en Typen. In de jaren die hij aan de 'Clapper' besteedde, was hij overigens nog geen lid van het Friesch Genootschap. Pas in 1898 werd hij gewoon lid.[617] In wetenschapskringen heerst, voorzover bekend, al minstens tachtig jaar de opvatting dat ook *Thet Oera Linda Bok* een vervalsing is.

De *Clapper der Calkoens* is met tussenpozen geschreven en uitgegeven als fragmenten uit een oud journaal: *Notulen mijner daghen, ofte Tijtsgetuigenissen Clapper van A. Calkoen*. Aanvankelijk stond het verhaal in de *Hoogeveensche Courant* (1883-1884).[618] Het initiatief hiertoe ging uit van Claas Pet, de uitgever van deze krant. Deze werd toentertijd ernstig beconcurreerd door twee andere uitgevers in Hoogeveen. Een nieuwe publicatie in zijn krant van de hand van een plaatsgenoot, die bovendien als schrijver reeds naam gemaakt had, kon zijn positie verstevigen.

Pet wendde zich dus tot Steenbergen, die hem gedeelten uit de *Clapper der Calkoens* voorlas en beweerde dat ze uit een oud manuscript kwamen. Pet was meteen enthousiast en ging over tot publicatie.[619] Het lezerspubliek en de recensenten begroetten deze eerste aflevering met bijval.[620]

Het was mogelijk bij een eenmalige grap gebleven als Steenbergen niet benaderd was door de redactie van de *NDVA*, die gebrek aan kopij had. Hij was inmiddels een gewaardeerd medewerker van de almanak geworden, dus kreeg ook hij van Menno Gratama het verzoek (nieuwe) bijdragen te leveren, waarbij ook de *Clapper der Calkoens* genoemd werd.[621] Eerst voelde hij hier niet voor, maar na herhaald aandringen van de redactie ging hij overstag. Dus verscheen er een tweede, aangevulde en gewijzigde versie in afleveringen in de *NDVA* (1894-1898 en 1900).[622] Aanvankelijk was de bijdrage van 1898 als slot bedoeld, maar in de almanak van 1900 verscheen toch weer een fragment. Ten slotte werd de *Clapper der Calkoens* door Martinus Nijhoff in 1902 als boek uitgegeven; het was gedrukt door Pet, die ook in dit geval de gangmaker was geweest.[623] De volledige titel van de publicatie was toen: *Eene Drentsche veenkolonie in de laatste helft der zeventiende eeuw. Het journaal van A. en P. Calkoen in 't licht gegeven en met aanteekeningen voorzien door Alb. Steenbergen. Lid van het Friesch Genootschap voor Geschied-, Oudheid- en Taalkunde te Leeuwarden*.

Het 'dagboek' draagt het opschrift: *Notulen mijner Daghen ofte Tijtsgetuigenissen Clapper van A. Calkoen I.U.D. Angelegt Ao 1661 doe ick van Houtewaele bij Amsterdam*

---

617. Vgl. Prakke 1979, XVI, noot 58.
618. In 'Een woord ter inleiding en aankondiging' van de *Clapper der Calkoens* (p. XXVII) noemt Steenbergen de jaren 1882-1884. In andere publicaties - niet van de hand van Steenbergen overigens - worden verschillende jaartallen genoemd.
619. Metselaar 1987c. Het artikel is gebaseerd op informatie uit de particuliere collectie Landweer. Aan de hand hiervan wordt een nieuwe visie op de totstandkoming van de *Clapper der Calkoens* gegeven.
620. 'Een woord ter inleiding en aankondiging', XXVIII. Voor recensies zie onder andere *HC* 1.3.1902 en 7.5.1902.
621. DA, APM, inv.nr. 158, brief Albert Steenbergen aan de redactie van de *NDVA* van 10 juni 1896.
622. Metselaar 1987c. In de *NDVA* werd het dagboek gepubliceerd als *Uit een oud journaal, getiteld: Notulen mijner daghen, ofte tyts getuygenissen clapper van A. en P. Calkoen enz. (Anno 1661-1709)*. Zie hiervoor *NDVA* (1894), 86-115; (1895), 28-73; (1896), 25-80; (1897), 34-95; (1898), 21-64. In de *NDVA* van 1900 heette het *In eene Drentsche veenkolonie in de laatste helft der XVIIe eeuw. Een oud journaal. In 't licht gegeven en met aanteekeningen voorzien door Alb. Steenbergen*, 111-126.
623. Vgl. ook Metselaar 1987c.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 146

verhuist ben na de Nieu angelegde Colonie 't E'gtens Hogevene in 't Lantschap Drenthe. Na doode van mijn sal. Vader op St. Johsdagh, dato 1678, gecontinueerd door mij Petrus Calkoen sijn eenigsten Sone, end woonagtig tot Hogeveen, an de Holl-Brugge, in 't Huijs waarin hij heeft geleeft end is gestorven. Godt hebbe sijne Siele!.

Werden de eerste afleveringen van de *Clapper der Calkoens* aanvankelijk door het publiek goed ontvangen, de be- en verdenkingen lieten ook niet lang op zich wachten. Enkele lezers kregen al vrij spoedig, door enige fouten in de tekst, twijfels over de echtheid van het dagboek. Steenbergen redde zich eruit met de bewering dat het manuscript door vocht en muizen aangevreten was, waardoor het moeilijk te lezen was.[624] Het was uiteindelijk mr. J.G.C. Joosting, rijksarchivaris in Drenthe, die Steenbergen ontmaskerde. In de archieven kon hij voldoende bewijsmateriaal vinden om aan te tonen dat het hele werk fantasie was. Nadat het boek in 1902 uitgekomen was, hield Joosting er een voordracht over voor de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde. Deze lezing, waarin hij met sterke argumenten de vervalsing aantoonde, verscheen ook als brochure.[625] De ironie van het geval is, dat Joosting voor de publicatie van *De Clapper der Calkoens* in de *NDVA* mede verantwoordelijk geacht moet worden, aangezien hijzelf enige jaren lid van de redactie was.[626] Wellicht daardoor ook was Joostings commentaar nogal vinnig:

> "(...) En thans, nu de Clapper voor mij ligt, is de heer Albert Steenbergen reeds overleden. Wat had ik gaarne den man gezien en gesproken, die met onbetwistbaar talent zich opmaakte, om den 'deskundigen' knollen voor citroenen te verkoopen. Dan had ik mogelijk mij toen reeds op de vraag naar de echtheid kunnen werpen, die ik nu eerst ter hand kon nemen, nadat de heer Steenbergen reeds naar betere gewesten is verhuisd. Voorzeker had hij zich met edeler werk kunnen bezighouden dan de wereld te dupeeren; doch ieder heeft zoo zijne neigingen en zijn aanleg."[627]

Steenbergen zelf heeft nooit opheldering willen geven over zijn motieven. Vragen om inzage van het dagboek wimpelde hij af met de mededeling dat het (weer eens) zoekgeraakt was. Tot aan zijn overlijden heeft hij de echtheid ervan volgehouden en toen Joostings brochure verscheen, was hij al - zoals opgemerkt - gaan hemelen (om niet onder te doen voor Joostings fraaie formulering). In 1975 verscheen bij C. Pet te Hoogeveen een herdruk van de *Clapper der Calkoens*. H.J. Prakke schreef hiervoor de inleiding.[628]

---

624. Wattel, 'Albert Steenbergen, een Hoogeveens schilder en literator, 1814-1900' in: Huizing/Wattel 1975, 424.
625. Joosting. *De "Clapper" der Calkoens*. Haarlem 1902. In hetzelfde jaar publiceerde Joosting over de ontmaskering ook het artikel: 'Eene Drentsche veenkolonie in de laatste helft der zeventiende eeuw, bekeken door een 19de eeuwschen bril' in: *De Nederlandsche Spectator* 26.4.1902, 138-140. Dat het dagboek desondanks anno 1940 nog voor echt gehouden werd, blijkt uit Van der Molen 1940, 154-164.
626. Prakke 1975c, XVIII.
627. Joosting 1902, 24.
628. Voor een bespreking van de herdruk zie Buning 1975, 204. Vgl. ook *Spint arwt'n*, 1975, 133 en *Nv/hN* 18.9.1987.
Tot ver in de twintigste eeuw bleven publicisten zich bezighouden met de schelmenstreek van de bejaarde Hoogevener. Zie bijvoorbeeld: Muller 1912, 243-249, Grootaers 1954, 217-218, Bomans 1955, 207 en alles wat er omstreeks 1975 verscheen, voor en na de heruitgave van de *'Clapper'*.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 147

Omlijst door de pseudo-realiteit van het dagboek wordt het verhaal *Nevelhekse*.[629] Het wordt echter 'wegens ziekte en overlijden van Calkoen junior' - niet afgemaakt. Steenbergen wekt de indruk dat Calkoen werkelijk de auteur is van dit onvoltooide werk, door te vermelden dat tussen het laatste fragment van *Nevelhekse* en het slot van de *Clapper der Calkoens* zich een achttal onbeschreven bladzijden bevonden. Bovendien laat hij Calkoen nog eens uitdrukkelijk meedelen:

> "Ik sal later dese saecken ampel te boeck stellen, want sij sijn dubbeld waard in alle deelen te worden gekent, sijnde yet vrij wat meer aandoenlijk als sommige Romans, die men met traanen leest, alhoewel sij niet anders zijn als versierde Histories!".[630]

Van 9 tot en met 31 augustus 1886 verscheen, in twintig afleveringen, dit uitgewerkte verhaal als feuilleton in de *PDAC*.[631] In datzelfde jaar nog werd het onder de titel: *Nevelhekse. Een verhaal uit de Drentsche venen, naar authentieke bescheiden medegedeeld door Alb. Steenbergen* als boek bij Willinge Gratama te Assen uitgegeven.[632] In de *NDVA* van 1898 stond het nog eens 'gedeeltelijk' als fragment uit de *Clapper der Calkoens*.[633]

In deze novelle, gesitueerd in het Hollandsche Veld rond 1705, beschrijft hij een tragische liefdesgeschiedenis.

Allard Bentinck heeft zijn artsenpraktijk gestaakt en komt naar Hoogeveen om van de natuur te genieten. Op een tocht door het Hollandsche Veld raakt hij onder de bekoring van het gezang van het meisje Cilie. Zij woont bij de schutmeester Jansen en men zegt dat zij een wees is. Deze Jansen, een schurk die op den duur een onopvallender leven is gaan leiden, heeft haar uit Suriname - waar zij als dochter van een gegoede familie geboren was - ontvoerd naar Nederland. Over Cilie doen de vreemdste verhalen de ronde. Zij zou een heks zijn, die in de nevelen van de ochtend en avond danst - vandaar de naam Nevelhekse.[634] Wanneer een meisje door een adder

---

629. *Clapper der Calkoens*, 217-240. Velen werden door het verhaal geïnspireerd. W. van Aalderen bewerkte de vertelling tot een toneelstuk dat op 31 augustus 1935 (koninginnedag) opgevoerd werd. Tijdens de feestelijkheden ter gelegenheid van het 350-jarig bestaan van Hoogeveen in 1975, werd een bewerking van E.A. Hartman opgevoerd. Ook Albert Haar en Marijke Nijboer schreven een toneelbewerking, die slechts éénmaal in Kerkenveld opgevoerd werd.
In 1989 verscheen Wil Venings historische dubbelroman *Sluiers van nevel*. Eén van de romans, getiteld *Nevelhekse*, is een moderne bewerking van het oude verhaal van Steenbergen. Zie ook 'Voorwoord' in Vening 1989, 7-8. Vgl. voor de vele bewerkingen ook Metselaar 1990a, 22 en 28 en 1990b, passim.
630. *Clapper der Calkoens*, 239.
631. In de *Clapper der Calkoens* (p. 240) vermeldt Steenbergen in een voetnoot 1880 als jaar waarin het feuilleton in de *PDAC* werd afgedrukt.
632. Een exemplaar van deze uitgave wordt bewaard in DA, Collectie Gratama, inv.nr. 696. In 1911 verscheen dit verhaal, samen met *Berend Veltink* door H. Boom, als premie voor de abonnees van de *PDAC* in boekvorm. Albert Metselaar gaf het verhaal in 1990 - in eigen beheer -nogmaals uit.
633. *NDVA* (1898), 21-64.
634. Tegenwoordig wordt Cilie gezien als een figuur die protesteerde tegen de eigenwaan en het superioriteitsgevoel van de beter gesitueerden. Als blijk daarvan werd in augustus 1993 in Hollandscheveld bij de hervormde kerk een beeld van Cilie, de nevelhekse, onthuld. Zie hiervoor *HC* 25.8.1993.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 148

gebeten wordt en daaraan sterft, krijgt Cilie de schuld. Allard is echter verliefd op haar geworden en zij op hem. Maar standsverschil staat ook hier in de weg. Allards familie in Den Haag wil hem koppelen aan Elisabeth Dubois, een dame uit de hogere kringen. Als hij zijn familie gaat bezoeken, spelen zich in het Hollandsche Veld een paar onplezierige taferelen af, waardoor Cilie de indruk krijgt dat haar geliefde voorgoed afscheid genomen heeft. Daardoor verliest zij haar verstand en ten slotte verdrinkt zij zich in het meer. Haar lichaam wordt niet teruggevonden.

De auteur wisselde dit verhaal, dat hij presenteerde als een historisch gegeven, af met fragmenten uit de *Clapper der Calkoens*. Ook het motto dat hij eraan gaf, ontleende hij aan het zogenaamde relaas van Petrus Calkoen.

Nevelhekse vertoont zonder twijfel overeenkomsten met Walter Scotts *The Bride of Lammermoor* (1819), waarin ook standsverschil de liefde in de weg staat, maar eveneens met Shakespeares *Hamlet*, waarin een jonge vrouw door een misverstand krankzinnig wordt en zich verdrinkt.[635] Steenbergen was een liefhebber van het werk van Scott en, via deze, waarschijnlijk ook van Shakespeare. Bovendien wordt beweerd dat *Nevelhekse* als een soort sleutelroman beschouwd moet worden: ook Steenbergen zou een ongelukkige liefde gehad hebben en in Allard zou men dan de schrijver kunnen herkennen.[636]

De *Clapper der Calkoens* komt voor de tweede keer terug in *De Slaapvallei*. Dit episch gedicht werd over drie afleveringen (1886 t/m 1888) van de *NDVA* verdeeld en door de auteur voorzien van aantekeningen, die onder meer gebaseerd zijn op inhoud en vorm van het pseudo-dagboek.[637] Ook andere Nederlandstalige gedichten, (sentimenteel-)romantisch van inhoud, zoals *Twee liedekens van Clara* (1885), *Wij leven meer dan eenmaal* (1889), *Moeders afscheid* (1889) en *Cartons voor een doodendans* (1890) verschenen in de *NDVA*.[638]

De zoveelste mystificatie die Steenbergen in omloop wilde brengen - de verzameling bestaat intussen uit de *Hardenbroeck*-cyclus, *De beuze jaeger*, *Nagelaten papieren van een oud-ambtenaar* en *Clapper der Calkoens* - is niet uitgegeven.[639] Daarin wordt een verslag gegeven van een reis door Zuid-Frankrijk en Noord-Afrika in het begin van de zeventiende eeuw, onder de titel *Adalberts reisen en avonturen in 't zuiden van Frankrijk en het Feeënrijk Orsanaki gelegen in Afrika* (1886). Het verhaal bevat noch geografische noch historische feiten; het is louter verdichtsel met een sprookjesachtige sfeer. De auteur wilde in dit geval doen geloven dat hij een Latijns handschrift van ene Arjen Delama - via vele tussenpersonen - in handen gekregen en vertaald had.

635. Metselaar 1990a, 16. Vgl. ook Metselaar 1993a en Metselaar 1993b.
636. Ibidem.
637. *NDVA* (1886), 173-196; (1887), 52-85 en (1888), 39-64.
638. Zie voor meer gedichten van Steenbergen ook DA, Archief Steenbergen, inv.nr. 62 en Metselaar z.j., passim.
639. Het manuscript bevindt zich in het DA, Archief Steenbergen, inv.nr. 67. Vgl. over dit werk ook A. Metselaar 1988.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 149

Een humoristische vertelling, grotendeels gesitueerd op het Drentse platteland, is *Waarom mijn grootvader de jacht vaarwel zei. Eene vertelling van Alb. Steenbergen* (1886, H. Born te Assen). In een voetnoot probeerde de oude vos zich - opnieuw - te verschuilen achter een gefingeerde auteur. Het zou gaan om *Stökken uut de olde Deuze* van Meister Peters Jan, dat nog niet eerder uitgegeven was. Dit verhaal stond in hetzelfde jaar ook als feuilleton in de *NPDAC*.[640]

De Amsterdammer Cornelis Komenij is, zoals zijn naam zegt, kruidenier. Zijn avontuur wordt verteld door zijn kleinzoon. Komenij is een achttiende-eeuwse patriot en lid van een exercitiegenootschap. Op een vergadering maakt hij kennis met een partijgenoot uit Drenthe. Deze, evenals Komenij een hartstochtelijk jager, nodigt hem uit voor een jachtpartij in Drenthe. De kruideniersvrouw probeert haar man echter thuis te houden. Maar dan krijgt Komenij bericht dat een vishandelaar in Groningen op het punt staat failliet te gaan. Als Komenij direct naar Groningen gaat, kan hij de zevenhonderd gulden die de vishandelaar hem schuldig is nog terugkrijgen. Door bemiddeling van een huisvriend krijgt Komenij van zijn vrouw toestemming om naar het Noorden te gaan, maar hij moet beloven de zevenhonderd gulden [t.t.t. een onwaarschijnlijk hoog bedrag voor een kleine neringdoende] in te wisselen voor dukaten, die hij in een gordel bij zich moet dragen. Ook moet hij de sterke drank laten staan. Natuurlijk wordt de terugreis gecombineerd met de jachtpartij in Drenthe, waarnaar zo reikhalzend is uitgekeken. De reis wordt voortgezet en hij belandt in een herberg van twijfelachtig allooi in de buurt van Roswinkel. Onderweg heeft hij gezelschap gekregen van ene mijnheer Pruners uit Zwolle. Deze voert hem dronken en steelt de dukaten. De gordel stopt hij vol met koperen stuivers, zodat Komenij de volgende ochtend niets in de gaten heeft. Groot is de consternatie als hij, eenmaal thuisgekomen, de gordel open maakt. Tot overmaat van ramp wordt hij ervan verdacht, de schulte van Roswinkel bestolen te hebben. Komenij is het slachtoffer geworden van de beruchte rover Rôbram. Hij wordt in Amsterdam nu zo geplaagd dat hij verhuist naar Amstelveen. Daar jaagt hij voortaan alleen nog op mussen en spreeuwen.

Tegen het eind van zijn leven werd het schrijven Steenbergen bijna onmogelijk door de kwalen van de oude dag. Dit kon hij slecht verdragen. Voor zijn overlijden schreef hij dan ook: “Ik verlaat nu het leven, onder troosteloze kommer, en gedrukt door vele lichaamsbezwaren, zonder hoop dat een nieuwe morgen zal volgen op den duisteren nacht.” [641]

Gebrekkig van jongsaf aan, verzwakt door de ouderdom en vermoedelijk in het eindstadium van syfilis (dementia paralytica): zo overleed Albert Steenbergen op 20 februari 1900 te Hoogeveen.[642]

---

640. In de krant van 1 november 1886 werd aflevering 17 van het feuilleton geplaatst. Zie hiervoor Persmuseum Amsterdam.
641. Zie Metselaar 1991b. Vgl. ook Metselaar 1991a.
642. Voor een redactioneel ‘Ter Gedachtenis’ zie *HC* 21.2.1900. Na enige discussie besloot de redactie van de *NDVA* geen necrologie met foto in de almanak te plaatsen. Zie Kraijer-Otjens, 2002. Voor informatie over zijn graf zie Van den Broek/Groen 1985, 52.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 150

4.4. Andere auteurs

De hierna te bespreken auteurs uit de periode 1837-1900 hebben met elkaar gemeen, dat ze een beperkt oeuvre schreven. Wel zijn hun bijdragen aan de Drentse literatuur van de negentiende eeuw meestal interessant. Het kwantiteitscriterium dat aan deze indeling ten grondslag ligt, is slechts gehanteerd met het oog op de overzichtelijkheid.

N.H. Tatum Zubli (1806-1888)[643]

Nicolaas Hendrik Tatum Zubli werd op 6 mei 1806 te Soest geboren.[644] Hij ging in 1823 theologie studeren in Leiden, waar hij in 1829 promoveerde tot doctor in de godgeleerdheid. Zijn dissertatie was getiteld *De hymno Mariae Lugduni Batavorum*. In 1831 werd hij predikant van de hervormde gemeente Renswoude, dat hij in 1837 verruilde voor Assen, waar men behoefte had gekregen aan een tweede predikant naast G. Benthem Reddingius. Hij trouwde in 1842 in Assen met de uit Dwingeloo afkomstige Catharina Oosting (Assen 1 augustus 1815 - Assen 19 april 1872). Uit dit huwelijk werden zes kinderen geboren. In hetzelfde jaar werd hij, op 28 mei, benoemd tot protestants geestelijke aan het huis van arrest in Assen.

N.H. Tatum Zubli

Tatum Zubli stond bekend als bijbels-orthodox. Toen na enige jaren dominee Henricus Lunsingh Meyer als nieuwe predikant werd aangesteld, bleek dat deze de moderne richting was toegedaan. Tatum Zubli was allerminst enthousiast over deze collega en liet dit zo nu en dan ook merken. Na 1860 kregen de modernen de overhand in de kerkenraad. Dit had tot gevolg dat Tatum Zubli het ene conflict na het andere kreeg of veroorzaakte.[645] Later ging zijn hoge leeftijd hem parten spelen: hij kreeg last van vergeetachtigheid, had ongemotiveerde driftaanvallen en in de kerk kon hij zich moeilijk verstaanbaar maken. Het maakte hem tot de risee van Assen, binnen en buiten de kerk. In 1886 vroeg hij zijn emeritaat aan en op 29 april van dat jaar nam hij afscheid van de kerkenraad. Op 20 april 1888 overleed hij in Assen.[646]

643. Zie voor biografische schetsen: Pareau 1849, 258; Romein 1861, 17; *NNBW*, X, 1937, 1245; Buning 1978, 181-182 en Laansma 1990, 209-210.

644. Zijn vader, Ambrosius Justus Zubli (1751-1820), was belastingambtenaar en dichter. Hij werd in 1795 lid der Nationale Vergadering, schreef o.a. een *Lierzang aan Leidens Burgerij* (1807). Zie *Zoek-Licht, Nederlandsche encyclopaedie voor allen*. Deel V. Arnhem 1924. Zijn moeder heette Everharda Cornelia Maria Hoogvliet. Zijn voornaam Nicolaas was die van zijn grootvader van moederskant en het eerste deel van zijn achternaam was de meisjesnaam van zijn grootmoeder van moederszijde. Vgl. Laansma 1990, 209.

645. Vgl. Buning 1978, 181-182.

646. Voor een in memoriam zie *PDAC* 21.4.1888.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 151

Opvallen deed de dominee wel, ook in het straatbeeld. De schrijver Jan Fabricius, die zijn jongensjaren in Assen doorbracht, herinnerde zich van Tatum Zubli:

> "Dominee Zubli mocht een vette ouwe blauwe soldatenbroek dragen (hoe hij er aan gekomen was, wist niemand), en hij mocht met de knokelige vuisten in de lucht op ons toevliegen, als wij uit zijn tuin aan de Torenlaan rijpe (of onrijpe) appels of peren gapten - de pet ging af, als wij hem in vreedzame ogenblikken ontmoetten."[647]

Buning schreef over hem:

> "Hij was een vriendelijke, gemoedelijke, wat curieuze man, althans op zijn oude dag. In zijn goede jaren had hij als gevoelig prediker het oor van het kerkvolk bezeten door zijn eenvoudige, warmhartige, gematigd-rechtzinnige Evangelieverkondiging; nu, in de dagen zijner grijsheid, was hij niet meer bij machte de gemeente te boeien en gold hij zelfs als een zonderling, die door zijn eigenaardigheden en niet altijd proper uiterlijk bij velen spot en lachlust opwekte."[648]

Zoals zovele ambtsgenoten ging Tatum Zubli zich op het dichten toeleggen. Als beginnend dichter correspondeerde hij met Isaäc da Costa (1798-1860).[649] Nog niet thuis in de literaire wereld, vroeg hij aan Da Costa in welke periodieken hij zijn gedichten het best kon plaatsen.

De wereldbeschouwing die zij deelden was gebaseerd op het streng-orthodoxe protestantisme; en het is voorstelbaar dat Tatum Zubli reeds in zijn studententijd onder de indruk geraakt is van Da Costa's geruchtmakende traktaat *Bezwaren tegen den Geest der Eeuw* (1823). Romantici waren zij ongetwijfeld, maar dan in de reactionaire betekenis van dat woord: zich verzettend tegen de ideeën van de Verlichting en de Franse Revolutie. Geïnspireerd door Bilderdijk, werd Da Costa de schrijvende voorman van het zogeheten Réveil, waartoe voorts overwegend geleerden behoorden, zoals Groen van Prinsterer. Hun verlangen naar de komst van het godsrijk was het voornaamste kenmerk. Tatum Zubli had Zwitserse voorouders;[650] dat heeft hem mogelijk extra affiniteit met deze beweging gegeven. Het Réveil was namelijk in Genève ontstaan, evenals het Calvinisme. De Afscheiding van 1834 is mede in de hand gewerkt door het Réveil, maar die consequentie heeft Tatum Zubli niet getrokken: hij bleef hervormd.

Zijn gedichten gingen - al dan niet op advies van Da Costa - naar diverse almanakken en jaarboekjes, zoals *Vergeet mij niet*. *Muzen-Almanak*, *Aurora* en *Holland*.[651]

---

647. Prakke 1955a, 204.
648. Buning 1964, 71. In dit artikel vermeldt Buning abusievelijk 1807 als geboortejaar van Tatum Zubli (p. 84, noot 25).
649. UVA, Réveil-archief. Bijvoorbeeld in een brief van Tatum Zubli aan Isaäc da Costa van 24 november 1847.
650. Zie hiervoor *NP* 1933-1934, 467.
651. Zo berust een gedicht van Tatum Zubli, getiteld *De dichtkunst naar een fresco-schilderij van Raphaël* (z.p. en z.j.), dat hij ter plaatsing in *Aurora* aan S.J. van den Bergh zond, in de KBi: Verzameling Nederlandse gedichten aan S.J. van den Bergh, 133 H 32.
In een ongedateerde brief aan A.C. Kruseman vermeldde hij nog bijdragen in proza en poëzie in: *Muzenalbum*, *Christoterpe. Stichtelijk huisboek voor alle standen*, *Daphne. Nederlandsche Poëzij* en de *Almanak voor het Schoone en Goede* (UBL, Ltk 1679).

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 152

Ook werkte hij in 1853 mee aan *Drenthina, Volks-almanak voor de provincie Drenthe*, waarvoor hij het gedicht *Maria Magdalena* schreef.[652] Evenals de zeventiende-eeuwse Titia Brongersma werd hij door het Asser bos tot dichten geïnspireerd; in 1855 verscheen *Het Stads-Bosch te Assen* (J.A. Wilinge Gratama te Assen).[653] Het werd uitgegeven 'ten voordeele der armen'. Deze ode bestaat uit vijftien zesregelige strofen. In de laatste strofe maakte hij duidelijk, wat hem in het Asser bos zo aantrok:

Ja! 't is mij goed 't gewoel ontweken,
In stilte dáár tot God te spreken,
Diep wordt dan mijn gemoed geroerd;
En uit den strijd van 't aardsche leven,
Voel ik mij zacht omhoog geheven,
Ten reinen Hemel opgevoerd.

In de *NDVA* voor 1884 zou hij hierop nog een variant, getiteld *In het bosch te Assen*, laten verschijnen.[654] Ook in dit gedicht blijft Tatum Zubli een Réveil-dichter die door en in zijn poëzie naar verdieping van het godsdienstige leven zoekt. Zo luidt de slotstrofe:

Mocht maar op aard alom in ieder tempelhof,
Den tempel der natuur, of dien door menschenhanden
Gebouwd, voor 't Alziend oog in 't hart op 't altaar branden
Een offerande tot Gods lof!

Het was niet het enige gedicht dat hij in de *NDVA* publiceerde; overige bijdragen - met minder sacrale thema's - waren: *De bronnen te Schwalbach. (Bij den aanvang van 't Badsaisoen.)*, *Een bezoek aan Spa* en *Poëzy* (1888, 99-100).[655]

In 1862 werden zijn verspreid gepubliceerde gedichten, aangevuld met nieuwe, gebundeld onder de titel *Poëzij* (P.M. van der Made te Amsterdam).[656] Zowel uit de inhoud als uit de titel blijkt de invloed van Da Costa's bundels *Poëzy* (1821-1822); ook als dichters hadden beide réveilgenoten veel gemeen. Tatum Zubli had al eerder geprobeerd een dergelijke uitgave tot stand te doen komen. Zo had hij zich in 1857 tot G.T.N. Suringar gericht met het verzoek, reeds verschenen en nog onbekende gedichten van hem voor uitgave te bundelen.[657] *Poëzij* bestaat grotendeels uit christelijk-romantische en historische gedichten. In laatstgenoemde categorie worden geen historische gebeurtenissen naverteld (epiek), maar historische personen bezongen (lyriek). Voorbeelden: Ferdinand van Aragon en Isabella van Castilië, hun dochter Johanna de Waanzinnige, Johann Friedrich Struensee (hier geschreven als Jean

652. *Drenthina* (1853), 62-65.
653. Exemplaren zijn zeldzaam. Het DA bewaart er één. Over Titia Brongersma zie *Verantwoording*, noot 10.
654. *NDVA* (1884), 170-171.
655. *NDVA* (1883), 232-234; (1885), 188-189 en (1888), 99-100.
656. In de *Voorrede* schrijft hij dat het gedicht *Ugolino* in *Daphne* heeft gestaan. Aanvullingen kwamen uit de jaarboekjes *Muzen-Almanak*, *Aurora* en *Holland*.
657. UVA, Bibliotheek KVB, brief Tatum Zubli aan Suringar van 17 september 1857, BSu 51-38.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 153

Frédéric Struenzée), Luther, Karel V etc. De christelijk-romantisch getinte gedichten kenmerken zich veelal door het procédé van de 'natureingang', gevolgd door een stichtelijke overpeinzing. Daarnaast bevat *Poëzij* nog een aantal verzen 'naar G. Ferry' en 'naar Alphonse de Lamartine'.

De gedichten van Tatum Zubli waren geliefd op rederijkersbijeenkomsten. Zo werd bijvoorbeeld *Ugolino*, uit de bundel *Poëzij*, door een lid van de rederijkerskamer *Concordia* te Middelburg op 15 oktober 1858 voorgedragen.[658]

Een jaar voor zijn overlijden verscheen bij Van Gorcum & Comp. te Assen de bundel *Nieuwe gedichten, Historische beelden*. De dichter droeg deze bundel op aan J.J.L. ten Kate, aan wiens *Vergeet mij niet. Muzen-Almanak* hij immers regelmatig bijdroeg. Uit het eerste gedicht, dat hij ook aan Ten Kate opdraagt, blijkt dat hij deze niet alleen als dichter bewondert: "(...) het Schoon/ Van Uwen zilvren harpetoon", wordt gevolgd door een betuiging van vriendschap: "(...) Het is 't ervaren/ Van Vriendschap sinds een tal van jaren."

Zoals de ondertitel al aangeeft bevat de bundel gedichten over historische personen (bijvoorbeeld graaf Willem IV, Maria van Bourgondië en Gustaaf Adolf) en over historische gebeurtenissen (bijvoorbeeld de Bartholomeusnacht in Parijs en de slag bij Waterloo).

In Assen werden de literaire kwaliteiten van Tatum Zubli blijkbaar hoog gewaardeerd, want van de Asser rederijkerskamer *Eloquentiae Sacrum* was hij erelid.[659] Ook op theologisch gebied verrichtte hij publicistisch werk. Behalve zijn dissertatie in 1829, verscheen in 1837 *Leerrede ter bevestiging van Dr. N.H. Tatum Zubli tot tweeden predikant van Assen* (Van Gorcum),[660] gevolgd door *De Brief van den Apostel Paulus aan Philemon, beschouwd als een bewijs van den weldadigen invloed van een levend geloof op 's menschen denkwijs, gevoel en daden* (1847, Van Gorcum). In 1879 werd zijn preek *Gedachtenis der Unie van Utrecht* (uitgesproken op 26 januari 1879) door Van Gorcum uitgegeven. Een preek die hij ter gelegenheid van zijn vijftigjarig jubileum als predikant hield (10 april 1881), werd als *Gedachtenis van vijftigjarige evangeliebediening* bij Van Gorcum gedrukt. Deze laatste twee publicaties werden gedrukt en uitgegeven "ten voordeele van de Armen der Hervormde Gemeente te Assen".

W. Seymour Mulder (1820-1896)

Willem Mulder werd op 23 augustus 1820 te Namen geboren als zoon van Guillaume Mulder en Sarah Seymour.[661] Willems vader was in Namen sergeant bij de tweede infanteriedivisie. Na de Belgische opstand in 1830 vertrok de familie Mulder naar Nederland. In de gemeentearchieven duikt Willem Mulder voor het eerst in januari 1848 op als ondermeester in Peize.[662] Daar trouwde hij op 16 augustus 1850 met de

658. Zie *De rederijker. Tijdschrift voor leden van rederijkers-kamers, vereenigingen en genootschappen ter bevordering van uiterlijke welsprekendheid enz* (1858), 228-229.
659. Zie hiervoor *Nieuw Drentsch Huis- en Kantooralmanak* (1864), 100.
660. Prakke 1942b, 17.
661. Administration Communale de Namur, Geboorteakte Willem Mulder.
662. Het Bevolkingsregister van de gemeente Peize vermeldt de gemeenten Zuidhorn, Groningen en Middelstum als plaatsen van herkomst. Onderzoek in deze gemeenten leverde echter geen bewijsmateriaal op.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 154

weduwe Harmanna Ensing. Vier maanden later, op 26 december 1850, werd hun zoon Willem geboren. Op 24 september 1851 werd het prille gezinsleven van Willem Mulder verstoord, doordat zijn vrouw overleed. Daarna verliet hij Peize en vestigde hij zich in september 1852 in Borger.[663] Hij werkte daar als klerk; later wordt als beroep deurwaarder der directe belastingen vermeld. Hij voegde in Borger de achternaam van zijn moeder aan de zijne toe en noemde zich voortaan Seymour Mulder. Op 11 maart 1862 vertrok hij uit Borger naar de gemeente Terborg, van daar naar Druten en reeds in 1864 belandde hij als deurwaarder in Maassluis. Op 16 november 1866 trouwde hij met Johanna Philippina van der Burch. Uit dit huwelijk werden in Maassluis twee kinderen geboren. Na een zwerftocht van vele jaren langs diverse gemeenten, koos Mulder op 13 augustus 1891 - inmiddels gepensioneerd en opnieuw weduwnaar - voor de tweede keer domicilie in Peize.[664] Op 14 april 1896 overleed hij aldaar.

Willem Seymour Mulder is in Drenthe het bekendst geworden door zijn in de volksalmanak *Drenthina* (1853) geplaatste gedicht *Het hunnebed te Borger*.[665] Hierin laat Mulder in achtenveertig kwatrijnen zijn fantasie de vrije loop. Bij het aanschouwen van de massa zware steenklompen vraagt de schrijver zich af, door welke macht zij daar bijeengebracht zijn. Uit de stenen komt dan een mannetje tevoorschijn. Dat vertelt in de streektaal aan de schrijver hoe de hunebedden ontstaan zijn. Hij heeft het verhaal van zijn vader, " 'n ventien dat nooit lögt", gehoord. Wat Mulder het mannetje, scheper Proempien, laat vertellen is duidelijk Picardts opvatting volgens welke de hunebedden door reuzen gebouwd waren. Of Picardt alleen maar een volksoverlevering opgetekend heeft of dat deze ná hem ontstaan is, is niet bekend.
In 1876 werd dit gedicht gedeeltelijk in een schoolboekje, getiteld *De provincie Drenthe. Een leesboek voor de hoogste klasse der lagere scholen* (Van Gorcum & Comp. te Assen) opgenomen. Het heette toen: *Hunebed te Borger waarin een scheper 't aan een vreemden heer vertelt*. Het gedicht werd in tal van bloemlezingen - vooral in de twintigste eeuw en meestal niet compleet - afgedrukt.[666] In Drentse kringen wordt abusievelijk aangenomen dat Seymour Mulder de eerste schrijver van een Drentstalig gedicht is, maar in 1837 werd in de *DVA* (zie aldaar) reeds een volledig Drentstalig rijmsel gepubliceerd.[667] Bovendien wordt in *Het hunnebed te Borger* vrij veel Nederlands gebruikt: namelijk in de strofen één tot en met vier, acht en negen en in de laatste drie regels van de laatste strofe.

663. GA Borger, Bevolkingsregisters. Vgl. ook GA Peize, Bevolkingsregisters.
664. Van Maassluis trekt hij naar Amsterdam, waar hij zich op 25 juli 1870 vestigt. Vervolgens gaat hij naar Venlo (9 januari 1871), daarna naar Bellingwolde (20 mei 1880), Zevenaar (24 mei 1884) en Apeldoorn (26 april 1889). Daar overlijdt op 7 november 1890 zijn tweede vrouw. Van Apeldoorn vertrekt hij dan naar Grave (15 december 1890), waarna hij ten slotte in Peize belandt (Bevolkingsregisters van de genoemde gemeenten).
665. *Drenthina* (1853), 19-24. Hij (of de redactie) ondertekende het gedicht met 'W. Sei**j**mour Mulder'. In een bewerking in 39 coupletten door J.A.R. Kymmell ook opgenomen in de *NDVA* (1916), 85-91.
666. Bijvoorbeeld in *Langs hunebedden en grafheuvels in Drenthe* (Assen z.j., 10-12) waarin het gedicht, getiteld *Het hunebed te Borger*, in het Oostdrents werd weergegeven.
667. Vgl. bijvoorbeeld Kuipers 1978, 95 en Boerma/Broersma, 1993, 15 en 34.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 155

Harm Tiesing heeft het ontstaan van het poëem beschreven.[668] Of zijn verslag geheel op waarheid berust is de vraag, maar het anekdotische gehalte ervan is te mooi om niet vermeld te worden. Volgens hem vond Seymour Mulder de inspiratie voor dit gedicht tijdens de jacht. Op een regenachtige dag in 1851 liep hij in het jachtveld bij de gemeente Borger, toen de Muze hem bezocht. Hij besteeg niet terstond zijn Pegasus, maar wel het hunebed aldaar en hield de monoloog die in de eerste twee strofen is weergegeven:

O, zware klompen! log en groot,
In massa hier bijeengebragt,
Die eeuwen reeds het stof omsloot
Van krijgers, uit het ruw geslacht

Der Hunnen! - O, verkondigt mij,
De magt, waardoor ge eens werd vergaard,
Toen nog de mensch, geen heerschappij,
Door stoom en werktuig, voerde op aard![669]

Niet alleen 'scheper Proempien' koesterde een misverstand, Seymour Mulder ook. De Hunnen bereikten in de vijfde eeuw na Christus West-Europa, ruim drieduizend jaar nadat de hunebedden gebouwd werden.

Onverwachts werd hij bij zijn ontboezeming gestoord, want de schaapherder Jan Hof - die onder de stenen geschuild had voor de regen - kwam tevoorschijn. Wat de scheper hem toen over de hunebedden vertelde, staat in de rest van het gedicht met uitzondering van de laatste twee regels. Die luiden:

En kort daarna schreef ik ter neer,
Wat 'k van den herder had gehoord.[670]

Dat Seymour Mulder inderdaad een liefhebber van de jacht was, blijkt wel uit een lezing die hij in december 1855 voor de vereniging 'Nut en Genoegen' te Borger gaf. Zijn causerie was namelijk getiteld 'De wereld een jachtveld, de mens een jager'.[671]
Over de persoon Seymour Mulder is tot dusver geheimzinnig gedaan. Men heeft wel onderzoek naar hem verricht, maar merkwaardig genoeg kon men niet aantonen dat hij geleefd en geschreven heeft. Men vond het maar vreemd dat een niet-Drent, een 'halve' buitenlander zelfs, in het Drents schreef. Zo werd het hier besproken gedicht aanvankelijk toegeschreven aan Harm Tiesing of aan meester

668. Zie 'De Hunebedden in de gemeente Borger' in: *Het Noorden. Geïllustreerd Tijdschrift voor het Noorden van Nederland*, 1904, 151.
Tiesing vermeldt overigens abusievelijk dat het gedicht in de "*Drentschen Volksalmanak*" van 1852 (die niet bestaat) te vinden is.
669. *Drenthina* (1853), 19.
670. Ibidem, 24.
671. Scholte 1952, 173.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 156

Crone.[672] Een brief van Mulder aan J.A. Willinge Gratama, redacteur van *Drenthina*, werpt enig licht op deze kwestie. Bij het aanbieden van het gedicht aan de redactie schreef Mulder:

> "Zoo goed mogelijk, heb ik het Drenthsche dialect, in deze streken, trachten weder te geven. Uiterst moeijelijk echter, is dit voor eenen *niet* Drent, en twijfel dus niet, of nog meenig bokje zal ik daarvan geschoten hebben. Bij opneming dus, roep ik UE. bedrevenheid ook in dezen, vriendelijk te hulp."[673]

Het zou dus kunnen, dat zijn gedicht enigszins herschreven is. En de redactie bestond, behalve uit Willinge Gratama, ook uit Lesturgeon. Deze was niet alleen dialectkenner, maar - minstens zo belangrijk - ook dichter.[674]

Een jaar eerder was Mulders bundel *Prettige ernst. Fabelen en versjes voor kinderen in school en huisgezin* (1852, J. Oomkens Jzn te Groningen) uitgegeven. Een tweede en een derde druk (1858 en 1859) verschenen bij G.T.N. Suringar te Leeuwarden. Plannen voor een nieuwe bundel heeft hij gehad, maar "veelvuldige bezigheden en beslommeringen" verhinderden dit.[675] De eerste druk van *Prettige ernst* werd door het tijdschrift *De Recensent, algemeen letterlievend maandschrift*[676] positief besproken, maar de tweede druk daarentegen kreeg in *Vaderlandsche Letteroefeningen* een negatief onthaal:

> "(...) wij hadden in een dichter meer respect voor het kind verwacht. - Zal men dan nimmer ophouden platheid en zouteloosheid als noodwendig tot de vorming der kinderziel te beschouwen?",

vroeg de recensent zich af.[677]

In Borger moet hij meer dan eens de geest gekregen hebben, want aan het tijdschrift *De huisvriend. Gemengde lectuur voor Burgers in Stad en Land, verzameld door J.J.A. Goeverneur* van 1855 en 1857 leverde hij enige maandbeelden. Dat zijn gedichten over de maanden van het jaar.[678]

Eenmaal in Maassluis gevestigd, bleef Mulder naar Drenthe - vooral naar Borger - verlangen. Dit blijkt uit het gedicht *Verzuchting. (Bij het plaatje: "Gezigt op Borger.")*,

672. Dit bleek uit correspondentie van R.D. Mulder, secretaris van Het Drents Genootschap, met A. Ratering, secretaris van de gemeente Borger. Ratering antwoordde Mulder naar aanleiding van de vraag om gegevens over Seymour Mulder, dat die in de Bevolkingsregisters van Borger niet voorkwamen. Een abuis, want Seymour Mulder wordt wel vermeld. Verder verstrekte Ratering - correcte - mondelinge informatie van wijlen Harm Tiesing over Seymour Mulder.
Zie DA, Archief HDG, inv.nr. 4, brief Ratering aan R.D. Mulder van 25 juni 1945.
673. DA, Archief Gratama, inv.nr. 382.
674. Deze opmerking is speculatief. Het manuscript van het gedicht zou opheldering kunnen geven, maar het is helaas niet bij de brief gevoegd. Elders is het ook niet aangetroffen.
675. UVA, Bibliotheek KVB, brief Mulder aan G.T.N. Suringar van 24 februari 1863.
676. *RALM* (1855), 223-224.
677. *VL* (Boekbeschouwing), (1859), 296.
678. *October-Wijnmaand* in: *De huisvriend* (1855), 336 en *April-Grasmaand*, *Junij-Zomermaand* en *Julij-Hooimaand* in: *De huisvriend* (1857), 112, 224 en 256.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 157

dat hij aan de *DVA* van 1868 bijdroeg. Met name het zandgedeelte van Borger en de vijf gehuchten (Ees, Westdorp, Drouwen, Bronneger en Buinen), worden door hem bezongen; het veengedeelte noemt hij niet.[679] Mulder besluit deze ode aan Borger met:

Doch, was 't als niet mijn deel te blijven,
Waar zóó mij de natuur beviel;
Waar als een lief, mij roerend schrijven,
De schepping sprak tot mijne ziel;
Toch, Drenthe! zal ik nooit vergeten
Het zoete, in u mij toegemeten,
En roem ik Borger, te aller stond,
Als een juweeltje van uw grond.[680]

De studiekring D.H. van der Scheer gaf in 1945 een clandestien bundeltje uit, getiteld *In Seymour Mulder's voetspoor...Drentse Rymkrans (gedichten en rijmprent-teksten) gevlochten rond de "Drentsche Studiekring D.H. van der Scheer" onder de zinspreuk "Byna in 't verborgen bloeiende" (Joh. Th.)*. Bedoeld als eerbetoon, werd de bundel als volgt ingeleid:

> "Seymour Mulder ...! Ja, stellig behoort hij tot onze Drentse Santen. Werd ooit een Drents gedicht zó veelvuldig voorgedragen als zijn "Hunebed te Borger"? Wijst zijn voetspoor niet naar verskunst in de volkstaal; naar overgrote liefde voor Drente ("Toch Drenthe! dweep ik met uw hei .."); naar zin voor raillerie (O, "ventien, dat nooit lögt"..!)"

In het *Drents liedtiesboekien* (1949, Van Gorcum & Comp. te Assen), samengesteld door Jan Naarding, E. Bos en anderen, is een lied van Seymour Mulder, getiteld *Het oude Landschap*, opgenomen. De muziek is van H.G. Nägeli, de herkomst van de tekst wordt niet nader toegelicht.[681]

H. Mulder (1822-1878)

De op 20 mei 1822 te Beilen geboren Hendrik Mulder[682] leverde voor het *Algemeen Nederduitsch en Friesch dialecticon* van Johan Winkler een dialectbijdrage, getiteld *De gelijkenis van den verlorenen zoon in den tongval van de stad Meppel*.[683] Lesturgeon leverde een soortgelijke bijdrage, maar dan in het dialect van Zweeloo. Hendrik Mulder was in Meppel hoofdonderwijzer aan de Diaconieschool. In het verslag over 1844 van hoofdinspecteur Wijnbeek van het lager onderwijs wordt het onderwijs aan Mulders

679. Vgl. Klompmaker in: Ootjers 1994, 229.
680. *DVA* (1868), 163.
681. Naarding 1949c, 21.
682. Zijn ouders waren Lukas Jans Mulder en Grietje Roelofs Hunse. Lukas Jans Mulder was van beroep 'tapper'. GA Beilen, Geboorteakte H. Mulder.
683. Winkler 1874, 388-391.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 158

school als zeer gebrekkig beoordeeld.[684] Zijn kwaliteiten als Nutslezer werden in Meppel hoger aangeslagen.[685] Hij overleed op 15 maart 1878 te Meppel aan tyfus.[686]

H. Ulehake (1827-1891)

Hendrik Ulehake werd op 23 augustus 1827 in Beilen geboren als zoon van de, uit Pruisen afkomstige, kleermaker Willem Ulehake en diens vrouw Janna Willems.[687] Ulehake volgde de onderwijzersopleiding en in oktober 1847 begon hij zijn loopbaan als onderwijzer van de derde rang aan de school in Ansen. Deze eenmansschool wordt aangeduid als een "winterbijschool waar ook 's zomers wordt onderwezen".[688] In Ansen ging hij bij de familie Jan Jans Brugging, die pal tegenover de school woonde, in de kost. Er is van Ulehake een brief bewaard gebleven die hij na de dood van Jan Jans Brugging aan diens vrouw stuurde.[689] Deze brief op rijm geeft in verhalende vorm blijk van diep medeleven met de weduwe. Op 1 mei 1852 vestigde hij zich in de gemeente Borger, waar hij benoemd was aan de school in Nieuw Drouwen (thans Drouwenermond). Op 1 mei 1855 vertrok hij naar de gemeente Smilde.[690] Van 3 april 1855 tot aan 1891 werkte hij daar als onderwijzer van de tweede rang aan de openbare lagere school te Hoogersmilde.[691]

Als zoveel onderwijzers in zijn tijd was Ulehake cultureel en maatschappelijk actief. Bekend is, dat hij president was van het reciteergezelschap Amicitia te Hoogersmilde.[692] Ook was hij secretaris van het Schoolonderwijzersgezelschap van het 2e district, 1e afdeling.[693]

Ulehake schreef een weinig omvangrijk oeuvre. In 1873 gaf Laurens van Hulst te Kampen zijn novelle *Johannes, De Drentsche Boerenjongen. Een verhaal uit Drente* uit. In dit Nederlandstalige verhaal beschrijft hij het leven van Johannes S., de zoon van een welgestelde boer, die aanvankelijk onderwijzer is en later predikant wordt. In de dialogen komt een enkel Drents woord voor.

684. Ponne 1991, 33.
Blijkbaar werd hij door tijdgenoten toch als een autoriteit op onderwijskundig gebied beschouwd. Zie hiervoor zijn brief aan J.J. Cremer van 1855 (KBi, 134 B11), waarin hij antwoord geeft op een aantal vragen van Cremer.
685. Ponne in: Gerding 1991, 348.
686. GA Meppel, Overlijdensakte H. Mulder. Voor een in memoriam zie *MC* 20.3.1878.
687. GA Beilen, Bevolkingsregisters en Geboorteakte Ulehake. Opvallend is dat de naam Ulehake verschillend wordt geschreven. In de geboorteakte van Hendrik Ulehake wordt de naam geschreven als: *Ulhake*. De bevolkingsregisters van de gemeente Beilen daarentegen schrijven Ulehake. In deze paragraaf wordt de schrijfwijze *Ulehake* toegepast, aangezien de literaire teksten daarmee ondertekend zijn. Ook wordt in sommige niet-officiële bronnen een andere geboortedatum vermeld; hier wordt de geboorteakte gevolgd.
688. GA Ruinen, Staat aanduidende het aantal scholen in de gemeente met aanwijzing van de onderwijzers in dezelve etc. (1851).
689. Persoonlijk archief van de heer H. Niezing te Hees. De brief is gedateerd januari 1851.
690. GA Borger, Bevolkingsregisters.
691. GA Smilde, Notulen van de raad 1854-1855.
692. *NDHK* (1863), 103.
693. *Drentsch Jaarboekje* (1879), 66.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 159

Het werk werd in *Het Familieblad* door George Kepper - de redacteur van het tijdschrift - besproken. Hij schreef:

> "Het werk is van een zeer godsdienstige strekking. Zij, die van eenigszins stichtelijke lectuur houden, zullen hier voorzeker iets van hunne gading vinden. (...) Zooals reeds werd gezegd, wanneer men novelles van een stichtelijke tint bemint, zal men misschien met dit boekske meer wegloopen, dan wij ronduit gezegd doen, zonder voor het vele goede, dat het bevat, verblind te zijn."[694]

Wel geheel Drentstalig waren de twee bijdragen die Ulehake in 1882 aan *Van de Schelde tot de Weichsel* leverde. In een kunstmatig dialect, dat elementen bevat van alles wat tussen De Wijk en Hoogeveen gesproken werd, staat daarin de bijdrage *'n Vertel van 'n man, dee om en nije doomneer uut west hadde* (geschreven in 1878). Het verhaal *En oavendprootien en twee varsies van Egbert Plunnies en een varsien van Zwaantien Eggink* is in het Beiler dialect geschreven.[695]

In de eerste bijdrage gaat een delegatie van de kerkenraad naar de preek van een kandidaat-predikant luisteren en zijn gezin bezoeken. Op de terugreis van de hoorcommissie vertelt de meester over het dorp dat men zojuist bezocht heeft. Onder veel meer verhaalt hij over een brand die de kerk daar verwoest had. Voor de wederopbouw werd toen - op advies van de dominee - een commissie van vier personen benoemd. Humoristisch van toon is het relaas dat daarop volgt over een vierregelige spreuk die de commissie op de voorgevel van de kerk wilde laten zetten. De commissie was echter weinig creatief in het bedenken van een tekst en wat zij baarde werd door de dominee afgekeurd. Toen een jaar later de kerk gewit moest worden, zag de president-kerkvoogd - tevens voormalig commissielid - zijn kans schoon. Hij wilde geen bijbeltekst op de gewitte muur hebben en liet een zelfbedacht rijmsel met zijn initialen eronder aanbrengen. Toen de predikant dit las, raakte hij hevig ontstemd. Daardoor heeft de president-kerkvoogd zijn leven lang niet meer gerijmd.
In de tweede bijdrage wordt, in de vorm van een gesprek tijdens een avondvisite, verhaald over Zwaantien en Meindert. Hun verkering is tijdens de Beilermarkt uitgeraakt. Egbert Plunnies is een verdienstelijk zondagsdichter en men besluit hem te vragen of hij een gedicht voor Meindert wil maken; daarmee zou deze Zwaantien terug kunnen krijgen. Meteen wordt Egbert opgehaald, op de hoogte gebracht en om medewerking verzocht, waarop hij belooft de volgende avond met enige regels terug te zullen komen. Dat doet hij en het gedicht wordt aan Zwaantien gestuurd. Zwaantien reageert met een prachtig gedicht, wellicht ook door Egbert geschreven. In ieder geval is de verkering weer aan en gaan Zwaantien en Meindert in de meimaand trouwen.

---

694. *Het Familieblad* (1873), 348-349.
695. Leopold/Leopold 1882, 601-605, 606-612. Voor een verklaring van de taalverschillen in Ulehakes bijdragen zie Hadderingh/Bart Veenstra 1979, 23.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 160

Ulehake overleed op 6 juni 1891 in Smilde.[696] In 1962 besloot de raad van deze gemeente een straat in Hoogersmilde naar hem te noemen. Jan Naarding, de opvolger van Prakke als voorzitter van Het Drents Genootschap, had de gemeente op de betekenis van deze voormalige inwoner gewezen. Naarding noemde Ulehake in zijn advies - met wat overdrijving - een "in de vorige eeuw bekend Drents dialectschrijver".[697]

J.M. Schiphorst JWz. (1835-1915)

Jan Meeuwes Schiphorst, zoon van Jan Warnders Schiphorst en Geesjen Jans Roelofs, werd op 29 september 1835 in 'de' Oosterboer (gemeente Meppel) geboren.[698] Net als zijn vader werd Schiphorst daar landbouwer. Hij had van maart 1885 tot en met december 1897 zitting in de gemeenteraad van Meppel.[699] Daarnaast kreeg hij bekendheid als schrijver. In de *NPDAC* verscheen van 5 tot en met 8 januari 1887 zijn (mini-) feuilleton *In de bouw, of hoe Willem en Trientien mekaar kregen*. Dezelfde krant plaatste op 19 februari 1887 zijn lied *Feest-toast bij gelegenheid van 's Konings 70sten verjaardag*. Schiphorst kan verder beschouwd worden als een echte almanakschrijver: aan de *NDVA* leverde hij vanaf 1883 tot aan zijn overlijden diverse bijdragen. Hij schreef vooral gedichten en een enkel stuk proza, overwegend in het Nederlands met dialogen in het Drents. Slechts één bijdrage, de eerste van de twee die hij in 1890 leverde, is volledig Drentstalig. De inhoud van deze almanakpublicaties bestaat meestal uit romantische thema's: lofzangen op het oude Drenthe, dat aan grote veranderingen blootstaat en dus in hoog tempo verloren gaat. Onderwerpen als de scheper, het Drentse landschap en de hunebedden duiken herhaaldelijk op, zoals bijvoorbeeld in het gedicht *De hunebedden*. De voorlaatste strofe bevat de volgende natuurbeschrijving:

Wel gelijkt de bruine heide
Van d' aloude Landschap, een
Door natuur gevormd museum,
Overwaard om te betreên!
Op de fiere Alpenkruinen -
Aan het strand, als d' Oceaan
Laat zijn groene golven klotsen,
Is natuurschoon ga te slaan;
Langs de naakte heuvelklingen
Van het Drentsche heideveld,
Wordt een werk van d' oude volk'ren
Waardiglijk ten toon gesteld.[700]

696. GA Smilde, Overlijdensakte H. Ulehake. Voor een in memoriam zie *PDAC* 9.6.1891.
697. GA Smilde, dossier -2.07.155. nr. 386, brief Jan Naarding van 5 maart 1962 aan B en W van de gemeente Smilde.
698. GA Meppel, Geboorteakte Schiphorst.
699. GA Meppel, Notulen en besluiten van de Raad der gemeente Meppel, 1885-1879. Vgl. ook *Verslag gedaan door burgemeesters en wethouders aan den gemeenteraad van Meppel, naar aanleiding van art. 182 der gemeentewet 1885*. Meppel 1886, 5-8.
700. *NDVA* (1904), 80-82. Ook opgenomen in: Klompmaker [1996], 48-50.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 161

Ook schreef hij over oude gebruiken, zoals het gespin en het 'zoor holt'.[701] Het zoor holt was een gebruik dat bij de opgeschoten jeugd bestond. Wanneer twee aanstaanden uit elkaar gingen en een van beiden kort daarop met een ander trouwde, kreeg de nieuwe vrijgezel 'bezoek'. Alles wat in de naaste omgeving meegesleept kon worden door de zogenaamde 'padjongens', werd 's nachts naar de woning van het slachtoffer gebracht.[702] Jan Poortman vond de almanakbijdragen van Schiphorst "eenvoudig, doch niet onverdienstelijk".[703]

Drukke werkzaamheden op zijn boerderij en zijn activiteiten in de lokale politiek verhinderden hem meer te schrijven. Dit blijkt uit een briefwisseling met de redactie van de *NDVA*, waarin hij meedeelt wel inspiratie te hebben, maar haar wegens drukke werkzaamheden verzoekt geduld te hebben bij het wachten op zijn inzending.[704] Hij overleed op 15 juli 1915 in Oosterboer.[705]

H. Houwink Rz. (1838-1894)[706]

Hendrik Houwink, geboren te Meppel op 9 maart 1838, stamde uit een oude Drentse familie. Oorspronkelijk waren de Houwinks eigenerfde boeren, later gingen ze in de handel. Hendrik Houwink erfde, samen met zijn broer Johannes Pieter Philippus, van zijn vader diens grossiersbedrijf te Meppel. Daarin legde hij zich toe op het branden van koffie en het kopen van wijn. Op 7 mei 1864 trouwde hij in Olst met Michaëla Elisabeth Catharina Eilerts de Haan,[707] een dochter van de predikant Lambertus Eilerts de Haan. Het echtpaar kreeg tien kinderen.

701. In de *NDVA* staan de bijdragen: 1883: *Op de heide*, 128-130; 1884: *Zwart gemaakt*, 257-262; 1887: *Op den Drentschen esch*, 92-93; 1888: *Meppels-krans*, 121-122 en *Een zomeravond op het land*, 144; 1890: *Wat Klaos zeé van de maonsverduustering*, 160 en *Het ongewone verschijnsel of de uitwerking van het Noorderlicht op Teunis en Trientien*, 206-208; 1897: *"Blieven zitten"*, 191-195; 1898: *Hoe twee uitersten elkander met goed gevolg kunnen raken*, 103-113; 1903: *Het "Land van hei en struiken" voorheen en thans*, 148-151; 1904: *De hunebedden*, 80-82 en *Iets over de vroegere spinmalen in Drenthe's Zuidwesthoek*, 136-145; 1905: *De oude heidekoning*, 227-230; 1906: *Aan de Reest*, 219-221; 1907: *Zoor holt*, 130-134; 1908: *Om het zuddenvuur. Een ouderwetsche avond op het land in de vorige eeuw*, 151-155; 1909: *Het vroegere Echtensche stroompje. (Nu de Hoogeveensche vaart)*, 157-159; 1910: *Naar de duinen in het veld*, 202-204; 1911: *De spinster*, 195-196; 1913: *De zonsverduistering van 1912*, 159-161 en 1915: *Uut de spinsterstied*, 58-61.
Uit een briefwisseling met de redactie van de *NDVA* blijkt, dat de bijdrage van 1898 rond 1887 in de *MC* had gestaan. Ook vermeldt Schiphorst dat hij de in zijn bijdragen beschreven volkskundige gebruiken, zoals het spinmaal, zelf heeft bijgewoond. DA, APM, inv.nr. 158.

702. In een brief aan J.A.R. Kymmell, redacteur van de *NDVA*, van 25 december 1906 deelt Schiphorst mee dat het door hem beschreven gebruik van het 'zoor holt' voorkwam in de Zuidwesthoek van Drenthe. De pop op de schoorsteen*kap* kwam volgens zijn zeggen voort uit rijmdwang: "(...) daar ze hoofdzakelijk op de nok van 't huis, of in een boom, ook wel aan een paal werden waargenomen. Dit echter moet beschouwd worden als een zeer zeldzaam voorkomend geval, daar het "zoor hout" meestijd [sic] gebracht werd zonder bedoelde pop." DA, APM, inv.nr. 161.

703. Poortman [1958], 107.

704. DA, APM, inv.nr. 158.

705. GA Meppel, Akte van overlijden. Voor in memoriams zie *PDAC* 16.7.1915 en *MC* 17.7.1915.

706. Zie voor een biografische schets Reilingh 1983, passim en Ponne 1994, 98-99.

707. Na het overlijden van haar man zou zij al haar geld aan het Leger des Heils geschonken hebben. Zij werd op hoge leeftijd geestelijk gestoord. Zie Reilingh 1983, 23.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 162

Houwink stond bekend als een sociaal bewogen mens. Hij publiceerde in het jaarboekje *Erica* onder het pseudoniem Anastatio. Zijn bijdragen bestaan voornamelijk uit korte schetsen, die hij steeds van een duidelijke moraal voorziet. Hij schreef voor *Erica* de volgende bijdragen: *Friedhof* (1886), *Uit mijn dagboek. Mijn vriend Frits* (1887), *Uit mijn dagboek. (Een kluizenaar.)* (1889), *Mijn Broeder Jonathan* (1890), *Uit den Levensstrijd* (1891), *Vlugge Piet* (1892), *Herinnering en een Droom* [onder eigen naam] en *Hanna. Eene bekeeringsgeschiedenis* (1894).[708]

In 1892 trad hij zelfs toe tot de redactie van het jaarboekje. Dit gebeurde op uitnodiging van P.C.J. Meys, die hem al heel lang kende en hem waardeerde.[709] Beiden kenden elkaar van de rederijkerskamer Erica in Meppel: rond 1866 was Houwink van deze vereniging secretaris en Meys trad toentertijd op als ceremoniemeester.[710] Samen met Meys en M.E. van der Meulen vormde hij - tot aan zijn overlijden in 1894 - de redactie.

Houwink had, als zakenman en als actief lid van vele verenigingen in Meppel, een rusteloos leven; zijn bijdragen kwamen dan ook vooral tot stand in zijn zogenoemde "verloren snipperoogenblikken".[711] Hij overleed op 20 januari 1894 aan de gevolgen van influenza. Velen in Meppel betreurden zijn heengaan. D.B. Centen, de uitgever van *Erica*, schreef naar aanleiding daarvan:

> "Slechts eenmaal, bij onze Redactievergadering ten vorigen jare, hebben de heer Van der Meulen en ik den heer Houwink ontmoet. Het was voor ons eene slechts vluchtige verschijning, doch die, door de wijze waarop hij zich voordeed, door zijne gepaste vrijmoedigheid, door zijn innemenden gullen lach, i.e.w. [in één woord] door zijne sympathieke persoonlijkheid een hoogst aangenamen indruk bij ons heeft achtergelaten."[712]

Meys schreef in een *In Memoriam*: "*Erica* verliest in hem een sedert 1886 ijverig en niet onverdienstelijk medewerker."[713]
Ook de Remonstrantse Gemeente in Meppel, waarvan Houwink lid was, herdacht hem in een uitgebreid in memoriam.

> "Wij zullen hem voortaan moeten missen, voor altijd, die zeer belangstellende toehoorder, die beginselvaste man met zijn verheven karakter, voortreffelijk verstand en diepdenkende geest. Hij is niet meer! de wakkere man, die tot zijn devies had verkozen; 'Rustloos werken vroeg en laat, Heil'ge wet van 't leven'."[714]

708. Zie hiervoor: (1886), 161-173; (1887), 127-138; (1889), 112-119; (1890), 69-85; (1891), 80-85; (1892), 77-84; (1893), 57-66 en 113-118 en (1894), 90-106.
709. Zie Meys 1904, 5.
710. Zie *Jaarboekje voor Rederijkers en Beminnaars der Poëzij*, 1866, 5.
711. Meys 1895, 21.
712. Ibidem. Vgl. ook het in memoriam in de *MC* 24.1.1894.
713. Ibidem.
714. *MC* 24.1.1894.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 163

H. Bekkering Wzn. (1838-1901)[715]

Tijdens het laatste kwart van de negentiende eeuw was Heiko Bekkering in Eelde een markante figuur. Hij is een voorbeeld van een schrijver wiens werk nooit in druk verschenen is.
Hij werd op 15 maart 1838 in Groningen geboren. In 1872 verhuisde hij naar Eelde. Bekkering las graag en hield van boeken; de meeste tijd bracht hij dan ook in zijn studeerkamer door. Ook had hij in Eelde een soort van literaire kring. Doordat hij 's nachts voor het slapen gaan dikwijls wandelde, kreeg hij in zijn woonplaats de bijnaam Koos Oel. Voor landbouwer - het beroep van zijn vader - was hij niet geschikt. Omdat hij zijn dagen wilde vullen met schrijven en studeren, heeft hij nooit een beroep uitgeoefend. Hij leefde dan ook op kosten van zijn ouders en andere familieleden, onder wie zelfs zijn kinderen.
In 1879 schreef hij de historische roman *Uit de tijd der Schieringers en Vetkoopers*.[716] De roman speelt zich af in de Middeleeuwen (14e en 15e eeuw) en behandelt de strijd tussen de Friese aanzienlijken (de Vetkopers) en de onaanzienlijken (de Schieringers). Centraal staat de liefde tussen Jacoba Rotgers, dochter van een Vetkoper, en Gerrhard Wichers, een van de aanvoerders van de Schieringers. De historische feiten waren voor de auteur maar bijzaak.
In 1884 stuurde Bekkering deze roman met zeven andere literaire werken naar Willinge Gratama, de redacteur van de *PDAC*. Gratama zond al het werk, behalve de historische roman, terug. Toch werd deze niet gepubliceerd, zodat Bekkering de roman opnieuw schreef. Hij voltooide het manuscript - met daarin ook topografische en geschiedkundige bijzonderheden over Eelde en Paterswolde - op 21 september 1892. Ook deze versie haalde de drukpers niet. Bekkering overleed op 1 januari 1901 te Eelde.

Drentinus (Borchart van der Veen, 1849-1904)[717]

In 1879 verscheen bij Meijer & De Roo te Assen de bundel *Het werk van verloren oogenblikken. Verzen van Drentinus*. Daarin staat een acrostichon, gedateerd 23 augustus 1878, dat de naam A.L. Lesturgeon vormt:

Acrostichon

Aan den voet van Zweeloos kerkje
Ligt een zanger in het graf,
Liefde omwaart de kille groeve,

715. Zie voor een biografische schets Schaafsma in: Bos/Foorthuis 1997, 14-16. Deze paragraaf is gebaseerd op de bijdrage van Schaafsma.
716. DA, Collectie handschriften, inv.nr. 88. De roman werd in 1992 gebruikt als basis voor het in juli opgevoerde toneelstuk *Historisch Spel 't Noordenveld*.
717. In het maandblad *Drente* van december 1942 werd meegedeeld wie zich achter het pseudoniem Drentinus verschool. Nadat eerder in het maandblad het acrostichon opgenomen was, reageerde mevrouw J.M. Hulshoff-Lesturgeon, de jongste dochter van A.L. Lesturgeon. Zij deelde mee dat het pseudoniem aan Borchart van der Veen, de zoon van Jan van der Veen Az. toebehoorde. De laatste publiceerde onder het pseudoniem Frisius. Zie hiervoor R.D.M[ulder]. 1942c, 44.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 164

En de Muze houdt er wacht!
Strooi, o Drente, tal van bloemen,
Tal van rozen op dat graf!
Uit uw ziel in klaaggezangen,
Rijken, armen, oud of jong!
Groot als mensch en rijk als dichter,
Eerlijk, trouw in wat hij deed,
Op uw voorspoed' trotsch - gevoelig,
Nooit u kwetsend, zoo was hij.[718]

Het gedicht werd dus twee maanden na Lesturgeons overlijden geschreven. Het motto in de bundel is afkomstig van Bilderdijk: "Ik zing als 't vogeltje in de abeelen,/En vraag niet wien mijn lied kan streelen,/Maar vier behoefte bot."

De bundel bevat ook een afdeling *Twee albumverzen*, bestaande uit *Aan Louisa* en *Aan Mina*.[719] De bezongenen zijn de zusters Louisa Johanna (1855-1930) en Wilhelmina Johanna Alexandrine (1857-1928) Lesturgeon, dochters van de dichterdominee. De gedichten zijn door Drentinus van de data 5 en 8 september 1878 en de plaatsnaam Zw[eeloo]. voorzien. Hij spreekt de juffers na het overlijden van hun vader moed in en troost ze. Interessant is, dat deze gedichten de onthulling van het Drentinus-mysterie ondersteunen. Pas in 1942 zou de jongste dochter van Lesturgeon meedelen aan wie dit pseudoniem toebehoorde, namelijk aan de zoon van Jan van der Veen Az. Een serieus onderzoeker zou zich in de tussenligende 64 jaar allang afgevraagd hebben, wie toch wel die Louisa en Mina waren. Met de bundel in de hand (acrostichon, Zweeloo) had hij het antwoord bijna zelf kunnen geven, waarna de gezusters hem hadden kunnen vertellen wie Drentinus was. Recent onderzoek leert dat de gecamoufleerde poëet, Borchart van der Veen, in de zomer van 1878 bij wijze van intermezzo weer eens bij zijn ouders in Hoogeveen woonde. Vermoedelijk heeft hij al veel eerder, via zijn vader, kennis gemaakt met Alexander Lesturgeon.[720]

De bundel bevat verder Nederlandstalige gedichten die sporen dragen van Paaltjens en Heine. Uit het *Buch der Lieder* van laatstgenoemde lijkt vooral *Lyrisches Intermezzo 1822-1823* de inspiratiebron voor een drietal *Heiniaantjes* (in totaal negen kwatrijnen). Dezelfde gedichten waaruit Robert Schumann geput had voor het componeren van zijn liedercyclus *Dichterliebe*, hadden vijftig jaar na hun ontstaan nog invloed op de Drentse dichter. Overigens zijn de *Heiniaantjes* geen slaafse navolgingen van hun naamgever; zelfs de beelden die Drentinus oproept zijn anders.[721]

718. *Het werk van verloren oogenblikken*, 60.
719. *Het werk van verloren oogenblikken*, 61-63.
720. Volgens Prakke waren Lesturgeon en Jan van der Veen Az. goede vrienden. Zie Prakke 1987b.
721. Men vergelijke:
1. "Wenn ich in deine Augen seh,/So schwindet all mein Leid und Weh;" - "Als 'k in die heldere oogen,/Den sterrenglans gelijk, (...). En ik mij weer verblijden/In haren gloed en glans." (p. 28-29).
2. "Doch wenn ich küsse deinen Mund,/So werd ich ganz und gar gesund." - "Wie kan de rust herstellen,/Wie maakt het hart gezond?" (p. 27).
3. "Wenn ich mich lehn an deine Brust,/Kommts über mich wie Himmelslust;" - "En rust zou ik eerst smaken,/Als 'k aan haar boezem lag;" (p. 28). Zie Briegleb 1976, deel 1, 76.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 165

Wel bevatten zij typisch Heiniaanse zinswendingen; men zou ze dichterlijke allusies kunnen noemen.

Voorts zijn er gedichten over historische figuren (Savonarola, Spinoza) en vele andere zijn voorzien van motto's van schrijvers, geleerden en dichters als De Saint Marc Girardin, Madame de Stael, de apostel Paulus, Dante en de reeds genoemde Paaltjens. Bijna steeds worden daarin uitspraken over de liefde gedaan.[722] Inhoudelijk zijn de verzen divers; (de) liefde kan als een leidmotief genoemd worden.

Borchart van der Veen werd op 21 april 1849 te Hoogeveen geboren.[723] Na vele omzwervingen - Alkmaar, Meppel, Bolsward, Haarlem, Colijnsplaat, Almelo, Rotterdam, Klundert, Alkmaar[724] - als klerk en kandidaat-notaris, werd hij in 1891 notaris in Schoorldam (gemeente Warmenhuizen) en dat bleef hij tot zijn dood in 1904.[725] Hij was getrouwd met Maria Cornelia Baart (geboren 7 november 1857 te Middelburg); het echtpaar had geen kinderen.

In het archief van uitgeverij Pet te Hoogeveen bevindt zich in de collectie Jan van der Veen Az. een publicatie die wellicht ook van de hand van Borchart van der Veen is. Het gaat om het door C. Pet uitgegeven en door B.v.d.V. geschreven boekje *Waarom vieren wij feest? De inneming van Den Briel aan het volk verteld* (1872, Hoogeveen). Meer publicaties van hem zijn tot nu toe niet gevonden.

Gezien de vele standplaatsen die hij gehad heeft, moet Borchart een rusteloos zoeker zijn geweest. Maar ook hij kalmeerde met het klimmen der jaren. Zijn vader maakte hiervan gewag in een brief aan W. Eekhoff, de stadsarchivaris van Leeuwarden:

> "Mijn zoon Borghard is sedert geruime tijd bij een notaris standplaats Klundert, als Cand. nots. werkzaam, 't voldoet van wederzijden, zoodat wij alle reden van tevredenheid hebben. Hoewel hij met vele zijne utopiën [sic] nog blijft dweepen, wordt hij met de jaren toch merkelijk bedaarder."[726]

Borchart van der Veen overleed op 14 januari 1904 te Warmenhuizen.

---

722. De volgende gedichten zijn opgenomen: *De bruid eens visschers*; *Eene ongelukkige vrouw*; *'t weten*; *Niet weten en weten*; *Een rijk van liefde*; *Margarete*; *Savonarola 1498*; *Haar blik*; *Veel verdriet moog 't leven geven*; *Hartwig van Senne*; *Baruch d'Espinoza. (24 Nov. 1632 tot 23 Febr. 1677.)*; *Heiniaantjes*; *Gertrude Donker*; *De Volksschool*; *Een beeld der fantasie*; *Vergeten*; *Verbieden*; *Metaforisch*; *Geluk*; *Acrostichon* en *Twee albumverzen*.
723. GA Hoogeveen, Geboorteakte B. van der Veen.
724. Raadpleging van de diverse bevolkingsregisters levert het volgende op: Op 27 april 1869 vertrekt hij uit Hoogeveen naar Alkmaar. In november 1871 komt hij terug in Hoogeveen, hij komt dan uit Meppel. Hij vertrekt op 14 juni 1872 naar Bolsward, maar op 12 oktober van dat jaar is hij weer terug in Hoogeveen. Daarna vertrekt hij op 7 december 1872 naar Haarlem. Op 13 mei 1875 is hij terug in Hoogeveen; hij komt dan van Almelo. Uit het gemeentearchief van Almelo blijkt dat hij zich op 20 februari 1875 daar vestigde. Daarvoor woonde Borchart in Colijnsplaat (Noord-Beveland).
   De bevolkingsregisters in Hoogeveen vermelden hem na mei 1875 niet meer. Op 19 november 1878 komt hij vanuit Hoogeveen naar Rotterdam en op 5 mei 1879 vertrekt hij vanuit Rotterdam naar Klundert; op 4 januari 1881 vertrekt hij vandaar naar Alkmaar. Op 1 december 1891 vertrekt hij uit Alkmaar en gaat hij naar Warmenhuizen.
725. Zie hiervoor Hartong 1916, 519. Vgl. ook GA Alkmaar, Bevolkingsregisters 1880-1900.
726. PBF, brief Jan van der Veen Az. aan W. Eekhoff van 28 december 1879.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 166

H. Blink (1852-1931)[727]

H. Blink

Hendrik Blinks levensloop is die van een eenvoudige boerenjongen die zich ontwikkelde tot een gezaghebbend geleerde in binnen- en buitenland. Hij wordt beschouwd als de grondlegger van de economisch-geografische wetenschap in Nederland, wat hem een plaats in het wetenschappelijk pantheon opgeleverd heeft. Blink interesseerde zich ook voor de letterkunde. Hij beging een 'jeugdzonde' door in 1875 een dichtbundel te laten uitgeven.

Hendrik Blink werd op 12 februari 1852 in De Wijk geboren.[728] Zijn overgrootvader was afkomstig uit een boerenfamilie te Wilsum in het graafschap Bentheim. Hendriks vader, Jan, was landbouwer en smid. Tot zijn twaalfde jaar bezocht Hendrik de dorpsschool in De Wijk. Daar regeerde de bekende meester H. Lubbers, met wie wij al bij Tillema kennismaakten.

Als enige zoon - hij had wel twee zusters - werd van Hendrik Blink verwacht dat hij het landbouwbedrijf van zijn vader zou voortzetten, maar daar voelde hij niet voor. Liever ging hij werken in de smederij. In zijn vrije tijd, maar vooral 's winters, ontwikkelde hij zich verder. Een probleem was echter de schaarste aan goede leerboeken in zijn dorp. De plaatselijke Nutsbibliotheek bewees hem goede diensten. In zijn autobiografie merkte hij hierover op:

> "De inhoud dier biblitheek [sic] was, zooals men in dien tijd verwachten kon, een allegaartje van boeken en tijdschriften, welke men tegen lagen prijs kon bemachtigen, of die geschonken werden. En dat was niet veel op een dorp. Des Zondagsavonds om de twee weken gedurende de wintermaanden (des zomers was er op het land geen tijd voor lezen) verscheen ik er trouw als de boeken werden uitgegeven door mijn leermeester Lubbers. Dan was het een genot om in al die boeken, welke op een tafel gelegd werden, te snuffelen, en eindelijk er een te kiezen, dat ik voor 2? cent twee weken kon behouden. (...) En gelukkig vond men hierin ook vele oude jaargangen der 'Vaderlandsche Letteroefeningen'."[729]

In het dorp werd ook een leeskring opgericht. Blink herinnerde zich:

> "Daarnaast werd een kleine leeskring van enkele tijdschriften opgericht, zeer beperkt ten einde de kosten niet te hoog op te voeren. Ik zie van deze nog voor mijn geest de 'Huisvriend' van Jan Gouverneur [sic], en het 'Geillustreerd Stuivers-Magazijn' [sic], een uitgave van

727. Voor biografische schetsen wordt verwezen naar Ramaer in: *Handelingen* 1932, 120-127; Kuipers 1959b, 8-9; Kuipers 1965, 40-42; Poortman 1965, 57-59; Kühle in: *Jahrbuch Grafschaft Bentheim* 1973, 35-40; Kupers 1974, 69-71 en Huizing 1998c.
728. GA De Wijk, Geboorteakte H. Blink.
729. Blink 1932, 41-42.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 167

> Belinfante in den Haag, die behalve vele vloeiend vertaalde romans van goede buitenlandsche schrijvers, ook enkele vruchten van Nederlandsche en Vlaamsche letterkundigen leerde kennen (...)"[730]

Hij werd lid van de plaatselijke rederijkerskamer De Bloem, waarvoor hij toneel speelde en voordrachten hield. Daar ontstond het plan om zelf literaire teksten te gaan schrijven. Het werken op het land had hem namelijk enkele ideeën voor gedichten ingegeven. De publicaties van J.M. Schiphorst, G. Broekhuizen en H. Tillema waren zijn voorbeelden. Bij de jaarlijkse bezoeken van Tillema aan De Wijk nam Blink dikwijls de gelegenheid te baat om met hem over letterkundige onderwerpen te praten. Over zijn probeersels oordeelde Blink later:

> "Als ik de pen in vrije oogenblikken, vooral op Zondagen, opvatte, waren het gelegenheidsverzen, kleine tooneelstukjes en novellen. Letterkundige waarde hadden zij natuurlijk niet het minst [sic], zij werden alle later verbrand (...)."[731]

Enige jaren later maakte hij ook kennis met P.C.J. Meys. Een aantal maanden bezocht hij hem elke zondagmiddag; Meys hield dan Blinks literaire probeersels zeer kritisch tegen het licht. Nadat Blink lang geoefend had, moedigde Meys hem aan een gedicht aan *Erica* bij te dragen. Het resultaat was *Komt buiten!*, dat in het jaarboekje voor 1875 werd opgenomen. Blink ondertekende het met 'H. Blink Jz.'.[732] Het werk is een uitnodiging aan de familie Meys om te komen genieten van het natuurschoon rond De Wijk. Het bestaat uit vier zevenregelige strofen. De eerste strofe luidt:

Komt buiten, mijn' vrienden, de stad nu ontvlugt!
Geniet wat het land u kan geven!
Verzadigt uw' longen met zuiverder lucht!
Komt buiten, vermaak u, voor niemand beducht,
En wandelt door bosschen en dreven!
Aanschouwt wat de zomer den landlieden schenkt,
Hun voorregt waaraan zelfs de steed'ling niet denkt!

Na dit debuut stimuleerde Meys hem, zijn eerste pennenvruchten uit te geven. In 1875 verschenen deze eerstelingen dan ook in de bundel *Lentespruitjes*.[733] Op zijn oude dag vond de auteur:

> "Het waren onbelangrijke verhalen, schetsjes en verzen, die mij bij nader inzien duidelijk deden worden, dat zij behoorden te staan op de grenspaal van een levensweg, welken ik niet verder moest volgen. De critiek, o.a. in het toen nog bestaande 'Leeskabinet' door Dr. E.

730. Ibidem, 43.
731. Ibidem, 45.
732. *Erica* (1875), 135-136.
733. De bundel is niet meer te achterhalen.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 168

> Laurillard er van gegeven, was vriendelijk en aangenaam, het oordeel en de opmerkingen erover, waren juist, maar alles bracht mij terecht tot de overtuiging, dat op dien weg door mij niets van beteekenis viel te verrichten."[734]

De vriendschap met Meys zou blijven bestaan. Op diens verzoek zou Blink later het levensbericht van zijn mentor voor het *Jaarboek* van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde schrijven.

Toentertijd werkte de drieëntwintigejarige Blink niet meer in het bedrijf van zijn vader. Hij was in dat jaar aan een loopbaan in het onderwijs begonnen, waaraan een tweejarige opleiding aan de Normaalschool voorafgegaan was. Weer daarvoor had hij het smidsvak gecombineerd met het correspondentschap voor de *Steenwijker Courant*. De verdiensten die dit laatste opleverde, had hij grotendeels in de aanschaf van boeken gestoken; de jeugdige autodidact interesseerde zich onder meer voor sterrenkunde.

Leergierig was ook de landbouwer P.A. Derks (1833-1898), met wie Blink in die jaren contact kreeg. Derks schreef historische boeken en artikelen over Zuidwest-Drenthe en bracht de ambitieuze jongeman op het idee een geschiedenis van de landbouw te schrijven, wat deze pas op gevorderde leeftijd zou doen. Overigens bracht Derks het tot burgemeester van Nijeveen (1878-1883) en Havelte (1883-1887).[735]
Blink koos ten slotte - in overleg met zijn ouders - voor het beroep van onderwijzer, nadat hij enige tijd gedacht had dominee te kunnen worden (wat langdurige vooropleiding en studie gevergd zou hebben). In 1875 werd hij hulponderwijzer in Meppel, waar hij voortvarend een aantal studies ter hand nam en daarmee doorging toen hij in 1877 onderwijzer in Arnhem was geworden. Een jaar later was hij in het bezit van de hoofdakte en de middelbare akte aardrijkskunde en werd hij leraar in Harlingen, waar hij in korte tijd nog een aantal M.O.-akten behaalde (waarschijnlijk Frans en Duits).

In deze havenstad vloeide de dichtader opnieuw. Blink was er daar getuige van, hoe door de crisis verarmde boeren gedwongen waren naar Amerika te emigreren. Dit ontroerde hem zeer en in 1881 schreef hij het gedicht *De landverhuizers*.[736] Vervolgens werkte hij bij het middelbaar onderwijs in Rotterdam (1882-1884). In die jaren voltooide hij een studie geschiedenis, maar voor het overige werd Rotterdam een mislukking: in de grotere klassen daar kreeg hij ordeproblemen. Bovendien had hij een oogje op de schoonzuster van zijn directeur, die hem inmiddels als een zenuwlijder beschouwde en een huwelijk tegenwerkte.[737]

Hij besloot ontslag te nemen en vertrok naar het buitenland om verder te studeren. Er verschenen wetenschappelijke artikelen en leerboeken van zijn hand. Hij studeerde in Parijs en Straatsburg. In de Elzasser stad werd hij aangespoord te gaan promoveren op een geografisch onderwerp; door zijn gebrekkige vooropleiding was dit in Nederland niet mogelijk. Na geëxamineerd te zijn in Latijn en in vier geesteswetenschappen, werd

734. Blink 1932, 48.
735. Zie voor een biografische schets Den Teuling in: Bos/Foorthuis 1990, 40-43.
736. Opgenomen in Blink 1932, 112-114.
737. Ramaer in: *Handelingen* 1932, 121.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 169

hij als promovendus toegelaten. In september 1885 promoveerde hij aan de universiteit van Straatsburg op het proefschrift *Wind- und Meeresströmungen im Gebiet der kleinen Sunda-Inseln*. De taal waarin het proefschrift geschreven is, illustreert het feit dat de Elzas sinds 1871 tot het Duitse keizerrijk behoorde.

De jonge doctor vestigde zich daarna in Amsterdam. Daar raakte hij betrokken bij de kring rond het tijdschrift *De Nieuwe Gids*. Hoewel zijn aspiraties naar het dichterschap verdwenen waren, had hij veel belangstelling voor deze nieuwe letterkundige stroming. Hij werd zelfs uitgenodigd mee te werken aan het tijdschrift en deel te nemen aan vergaderingen, die thuis bij Frank van der Goes gehouden werden. Voor de eerste aflevering van *De Nieuwe Gids* recenseerde Blink een buitenlands tijdschrift.[738] Eveneens in 1886 richtte hij met de predikant A. Winkler Prins het tijdschrift *Vragen van den dag op*; jarenlang bleef hij hiervan redacteur.[739] Een jaar later trouwde hij met Aleida Lubberink, een meisje uit De Wijk.

In 1901 werd hij privaat-docent aan de Leidse universiteit en in 1918 volgde de benoeming tot buitengewoon hoogleraar aan de Landbouwhogeschool te Wageningen. Ook is hij lector aan de Handelshogeschool te Rotterdam geweest en heeft hij prinses Wilhelmina les in aardrijkskunde gegeven (uiteraard voor 1898).
In 1902 verscheen bij C. Pet in Hoogeveen zijn tweedelige *Drenthe in 't Verleden en Heden*.[740] Hierin nam hij ook gedichten op van Tatum Zubli en Hartogh Heijs van Zouteveen.

Op latere leeftijd ging Blink weer gedichten schrijven. Over deze "opflikkering der oude liefde" merkte hij op:

> "Al had ik terecht de lier, die de jongeling tokkelde, aan de wilgen gehangen, en al was die door den tijd niet beter gestemd of liever: tot een schor geluid geworden, bij enkele gelegenheden liet ik in intiemen kring toch het lied nog hooren."[741]

Deze gedichten werden als 'intieme uitingen van den laatsten tijd' aan zijn autobiografie toegevoegd. Behalve uit gelegenheidsgedichten - veelal tijdens wandelingen ontstaan - bestaat de verzameling uit poëtische overdenkingen van zijn leven. Tot de eerste categorie behoort ook *Het oude Drenthe en de Drenthen*, waarmee hij in 1930 zijn lezingen voor de Drentse verenigingen in Amsterdam en Den Haag besloten had. Hij had het geschreven "om het oude Landtschap en de gewestgenooten te herdenken".[742] Maar het is tevens een confidentie, waarin de dichter zegt zich altijd Drent gevoeld te hebben. Dit verhalend gedicht in 25 kwatrijnen, eindigt namelijk als volgt:

Waar wij leven, waar wij zwerven,
Voeren wij den Drentschen naam,

738. 'Revue Coloniale Internationale' in: *De Nieuwe Gids* 1 (1886), 119-126.
739. Zie voor correspondentie met Te Winkel over het tijdschrift KBi, Archief J. te Winkel, 77D38.
740. In 1990 verscheen een fotografische herdruk bij uitgeverij Noorderbroek in Groningen. Zie Jaap. D. Homan 1990.
741. Blink 1932, 219.
742. Ibidem, 220.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 170

't Oude Landschap trekt ons harte,
En dat houdt zijn kindren saam.

Laat die naam als eernaam klinken,
Beeld van eenvoud, trouw en vlijt;
Beeld van vrijheid in het denken,
En van spreken op zijn tijd.[743]

De reeds gememoreerde autobiografie voltooide hij kort voor zijn overlijden; zij werd als *Dr. H. Blink 12 februari 1852 - 12 februari 1932. Een tijds- en levensbeeld* (W.P. van Stockum & Zoon) uitgebracht. Blink was van plan geweest het boek ter gelegenheid van zijn tachtigste verjaardag te laten verschijnen, maar deze mijlpaal heeft hij niet meer bereikt. Het is alsof hij zijn einde heeft voorzien, want in het gedicht *Bij de nadering van mijn tachtigsten jaardag* overzag Blink zijn werkend leven en schreef hij:

Maar nu ik het uur zie nadren,
Van het ingaan tot de vadren,
Moet ik peinzend stille staan.[744]

Hendrik Blink overleed na een kortstondige ziekte op 26 december 1931 in Den Haag.[745] Hij werd begraven op het kerkhof van IJhorst bij De Wijk.

J.E. Bloemen (1863-1941)

Johannes Egbertus Bloemen werd op 13 februari 1863 in Dalen geboren als zoon van Albert Bloemen en Jantje ter Haar. Zijn vader was schoenmaker. Johannes was een nakomertje in het gezin Bloemen, dat in totaal vijf kinderen telde.[746] Hij wilde onderwijzer worden en begon op 25 mei 1877 als kwekeling in Assen. Daarna was hij onderwijzer in Zweeloo (vanaf juni 1881) en Beilen (vanaf 26 april 1889). In deze gemeente werd hij hoofd van de openbare school in Wijster.

Daar was hij nauw betrokken bij de in augustus 1889 opgerichte rederijkerskamer Nut en Genoegen. In een ingezonden stuk in de *PDAC*, waarin de schrijver - een inwoner van Wijster - terugblikte op een geslaagde uitvoering van de rederijkerskamer, staat:

"Is deze gunstige uitslag grootendeels te danken aan den ernst en de toewijding waarmede de spelers hun taak vervulden, voorzeker moet die ook voor een goed deel worden toegeschreven

743. Ibidem, 223. K. van der Kley nam het op in zijn *Het Drentse volkskarakter*, 79-82.
744. Ibidem, 225.
745. Zie voor een uitgebreid herdenkingsartikel 'Prof.Dr. Hendrik Blink†' in: *MC* 29.12.1931.
746. GA Dalen, Bevolkingsregisters. Hij had twee broers en twee zusters. Eén broer, Johannes E(n)gbertus, geboren in 1850, overleed reeds in 1857.
G. Kuipers vermeldt in Kuipers 1974, 58, abusievelijk dat Bloemen uit Exloo komt.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 171

> aan de hulp, die de heer J.E. Bloemen, hoofd der school alhier, de leden van 't gezelschap steeds verleende. Dat ook de vereeniging die hulp op prijs weet te stellen, bewees zij, door den heer Bloemen, als blijk van erkentelijkheid, een keurige hanglamp aan te bieden."[747]

Daarna werkte hij als schoolhoofd in Nijverdal, Almelo, Feerwerd en Ezinge. In Almelo trouwde hij op 2 april 1889 met de onderwijzeres Annette Christina Johanna de Jonge (1860-1942). Na zijn pensionering vertrok hij op 28 juni 1924 naar Soest. Daarna vestigde hij zich nog in Amsterdam.[748] Daar overleed hij op 15 januari 1941.[749]
In 1896 verscheen zijn bundel *Uit het Land van Hei en Struiken. Drentsche Novellen en Vertellingen* (W. Hilarius Wzn. te Almelo).[750] Naar de mening van Poortman:

> "een vlotte weergave van oud-Drentse toestanden en situaties. (...) Het is alles in hoofdzaak het Oost-Drentse leven met zijn bijgeloof, zijn scheper en z'n hechte dorpsgemeenschap."[751]

De bundel bestaat uit de bijdragen *Bijgeloof*, *Kobes met de vioel*, *Zijn goede engel*, *Scheper Loeks* en *Een harde les*. (Jans Pol schreef, zoals opgemerkt, *Vioelen-Kobus*.)

In *Bijgeloof* wordt de ziekte van een boerin toegeschreven aan beheksing door een buurvrouw, een weduwe met wier dochter de zoon van de behekste vrouw vrijt. Na veel geharrewar komt alles goed. *Kobes met de vioel* gaat over een straatmuzikant die in de kinderjaren van de verteller een bekende figuur was. Jaren later ontmoet hij hem weer. Bij die gelegenheid vertelt Kobus (in de dialectdialogen Kobes genoemd) zijn levensverhaal. De verteller - een onderwijzer - zorgt ervoor dat Kobus een onbezorgde oude dag krijgt. In *Zijn goede engel* redt de drankzuchtige Van Baarle een moeder en dochter van de verdrinkingsdood. Als de moeder komt te overlijden, zorgt hij ervoor dat het meisje veilig ondergebracht wordt bij twee dames. Hierdoor komt hij tot inkeer: met vallen en opstaan lukt het hem van de drank af te blijven. In *Scheper Loeks* wordt de gelijknamige hoofdpersoon op grond van lasterpraatjes van zijn broodwinning beroofd. Wanneer hij in ere hersteld wordt, vergeldt hij geen kwaad met kwaad. *Een harde les* gaat over een achterdochtige boer, die zelfs zijn broer niet vertrouwt. Pas door de dood van zijn enige zoontje komt hij tot bezinning.

In deze novellen toont Bloemen zich een schrijver met een romantische inslag. Ook is hij - zoals het een onderwijzer betaamt - een levendig verteller, wat onder andere uit de dialogen blijkt.

---

747. *PDAC* 25, 26 en 27.12.1889.
748. Gebaseerd op de desbetreffende Bevolkingsregisters.
749. Gemeentelijke dienst voor het Bevolkingsregister te Amsterdam, Akte van overlijden.
750. Het jaar van verschijning wordt in het boek niet vermeld. Het jaartal in deze studie is gebaseerd op Meertens/Wander 1958, 161.
751. Poortman 1954a, 71. In deze bloemlezing zijn twee fragmenten uit Bloemens bundel opgenomen. Het eerste fragment, door Poortman betiteld als *Boerengerecht* (p. 71-75), komt uit het verhaal *Scheper Loeks*; het tweede, *Twee broers* (p. 77-81), is ontleend aan het verhaal *Een harde les*.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 172

Waardevol voor hedendaagse onderzoekers is de lijst van intekenaren in het boek. Deze geeft een aardig inzicht in de oplage van het boek, waarbij rekening dient gehouden te worden met de opmerking van de uitgever, dat niet alle intekenaren vermeld zijn. Ook het aantal boekhandels in Drenthe in het fin de siècle wordt hierdoor vrij nauwkeurig in kaart gebracht. In totaal waren er 142 intekeningen, waaronder die van 91 boekhandelaren (tien in Drenthe) en vijf uitgevers. Het totaal aantal bestelde exemplaren bedroeg 213.

Bloemen leverde ook enige bijdragen aan de *NDVA*. De eerste stond in 1896 - toen hij in Nijverdal woonde - in de almanak. Het is een Nederlandstalig gedicht, getiteld *Op de Drenthsche heide*.[752] Dit verhalende gedicht gaat over de bouw van een hunebed. Zijn romantische inborst blijkt ook uit het begin van het gedicht, dat men een Natureingang zou kunnen noemen:

Reeds spreiden de stralen der rijzende zon
Een bruingouden glans over 't eenzame veld;
Een leeuwrik stijgt op naar het heldere blauw
Terwijl hij luid zingend den lentedag spelt.
Geen boomen of struiken belemmeren 't oog,
In domm'ligen nevel verliest zich 't verschiet,
Niets stoort hier de rust, zelfs het windje zwijgt stil,
De jubelende leeuwrik alleen zingt zijn lied.

Niet onvermeld mag blijven zijn verhaal *Blinde Geert*, dat in 1901 geplaatst werd.[753]

In dit Nederlandstalige verhaal met Drentse dialogen, beschrijft Bloemen het leven van de bijna blinde Geert in Veldhuizen. Deze is kruidenierswarenventer van beroep. Geert trouwt uit lijfsbehoud met de weduwe Willemtien. Het wordt een slecht huwelijk en Willemtien maakt het Geert erg moeilijk. Door de huur niet te betalen, probeert zij Geert in het armhuis te krijgen. De schoolmeester echter bemiddelt en ontmaskert Willemtien als bedriegster. Na jaren bezoekt de schoolmeester Geert weer eens. Het blijkt nu dat zijn leven een positieve wending genomen heeft: na het overlijden van zijn vrouw heeft Geert een nieuw huis gekregen en wordt hij liefdevol verzorgd door zijn stiefdochter Rika.

Hierna heeft Bloemen niet meer voor de *NDVA* geschreven.

4.5. Twee anonieme werken

Harm's lotgevallen als koloniaal op reis naar Oost-Indie gedeeltelijk in brieven in den Drentschen tongval

In 1860 verscheen bij Van Hulst & Van Dam te Kampen het boek *Harm's lotgevallen als koloniaal op reis naar Oost-Indie gedeeltelijk in brieven in den Drentschen tongval*.[754]

752. *NDVA* (1896), 120-124. Ook opgenomen in Klompmaker [1996], 40-43.
753. *NDVA* (1901), 110-127. Een fragment ervan werd ook opgenomen in Kuipers 1978, 17-18.
754. De boekjes zijn zeldaam; de UBL bewaart een exemplaar.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 173

Het is een anonieme uitgave, maar in de 'voorrede' ervan licht de anonymus een tipje van de sluier op. De schrijver vermeldt daarin dat hij enige jaren daarvoor op verzoek van P.S. Barghoorn een Duits werkje in het Gronings vertaald heeft als *Harm op en bal ien stad*. Het was de bedoeling dat deze vertaling in een almanak zou verschijnen. Dat is niet gebeurd; wel werd de tekst rond 1850 als boekje uitgegeven door P.S. Barghoorn.

De anonieme vertaler is (waarschijnlijk) de onderwijzer Geert Egberts Wildeboer (1812-1904), geboren te Oude Pekela.[755] Het origineel, getiteld *Harm up Ball* (1846), is de eerste van de vele Harm Dülwuttel-kluchten van de Oostfriese dialectauteur Enno Hektor (1820-1874.[756] *Harm op en bal ien stad* is een eenakter die menige druk beleefde. Naar de mening van G.A. Wumkes "Een draak van een stuk, vol vloeken, maar dat door zijn ruwe, brutale scènes er in sloeg."[757] Wumkes overigens had geen enkel vermoeden wie de vertaler was. Hij dacht dat S. Reynders of A.G. Bruinses daarvoor in aanmerking kwamen.[758]

Hektors kluchten zoals *Harm up Freërsfooten. Ostfriesisches Landschaftsbild* en *Harm up t Dorn'mer Markt un all wat mehr is* werden respectievelijk in 1851 en 1854 vergroningst.[759]

De anonieme vertaler van het eerste stuk besloot zelf iets te schrijven "dat door deszelfs verschillende, meest op waarheid gegronde tooneelen veel interessanter en luimiger mag genoemd worden."[760] Dat werd het boekje over de Drentse koloniaal.

Nadat een vreemdeling, teruggekeerd uit de Oost, de herberg van Harm Mulders vader (gelegen in een Drents dorp) bezocht heeft, besluit Harm zich als koloniaal voor Oost-Indië aan te melden. De onnozele Harm had dit altijd al willen doen. Voordat hij toestemming krijgt, wordt er nog een duchtig woordje (meest onzin) gesproken. Harm reist af naar Harderwijk voor zijn militaire training. Daar begint hij brieven te schrijven aan familie en vrienden en hij gaat daarmee door tijdens zijn reis naar en zijn verblijf in Insulinde.

De zeven brieven zijn gedateerd van mei 1857 tot en met oktober 1859.

Het dialect dat de schrijver in de brieven en in de dialogen hanteert, lijkt - volgens Meertens en Wander - op een Zuidoost-Drentse variant[761], maar ook Groningse invloeden zijn te bespeuren.

---

755. Zie over Wildeboer: Ter Laan 1955, 898-899 en Van Leeuwen 1984, passim.
756. Zie voor Hektor vooral Eckart 1911, 345-346 en Van Harslo 1972, 1-26.
757. Wumkes 1917a, 75.
758. Wumkes 1917b, 190.
759. Zie Wumkes 1917a, 75.
In *Harm op en bal ien stad* gaat de boerenknecht Harm als ongenode gast naar een bal. Hij valt op door zijn onbehouwen gedrag. Hij vraagt een dame ten dans, maar wordt afgewezen. Een advocaat, die ook een blauwtje gelopen heeft, wil deze dame een poets bakken. Hij zorgt ervoor dat Harm zich kan vermommen als een Engelse lord. Deze vraagt opnieuw de dame ten dans en krijgt zijn zin. Als de dame gewaar wordt met wie ze gedanst heeft, valt ze flauw. Uiteraard snoeft Harm over de fraaie rol die hij gespeeld heeft.
760. *Voorrede* bij *Harm's lotgevallen*.
761. Meertens/Wander 1958, 180.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 174

Eenige dichtregelen door een Drentenaar

In 1881 verscheen bij Meijer & De Roo in Assen het bundeltje *Eenige dichtregelen door een Drentenaar*.[762] Het openingsgedicht is het *Nachtwachtslied*, dat op de wijs van *Wien Neêrlands bloed* gezongen kan worden. In dit belerende vers wordt verwacht dat men om tien uur naar bed gaat en om vijf uur weer opstaat; dan pas gaat de nachtwachter naar bed:

't Is vijf; staat op, die nu nog slaapt;
De zon schiet stralen neer,
Staat op, 't is 't krieken van den dag!
Uw werk, dat wacht u weer.
Uw wachter houdt niet meer de wacht,
Hij is van 't waken moê,
Hij gaat gerust nu naar zijn bed
En sluit zijn oogleên toe (bis).

Het tweede gedicht bestaat uit 25 strofen en is getiteld *Bij het afbreken der oude en het opbouwen eener nieuwe kerk te Odoorn*.[763] Daarna volgen *De honingbij*, *De klagende vrouw. (Op geschiedenis gegrond)*, *De Nachtwacht, die als "niet-lid", in een réciteer-college tot noodhulp optreedt, in zijn dagelijksch pak*, *Aan ouders bij 't graf van een kind*, *Eene Drentsche Bruiloftsuitnoodiging*, *Iemand die een eigen gemaakt stukje wil voordragen* en *De Wandelstok*.

Nadere gegevens over de 'Drentenaar' zouden er zestig jaar lang niet zijn, totdat H.T. Buiskool enige opheldering gaf. In *Op naobervesiet, een bundel schetsen en vertellingen over gebruiken en gewoonten in Het Oude Drenthe* (Assen 1940) maakt hij gewag van "den bekenden Drentschen rijmer Harmannus Hoving te Odoorn".[764] Van hem nam hij - zonder titel - *Eene Drentsche Bruiloftsuitnoodiging* en *Nachtwachtslied* op.[765]

De door Buiskool genoemde inwoner van Odoorn is volgens de bevolkingsregisters Harmannus ('Harmans') Hoving geweest. We mogen aannemen dat hij schuil ging achter het pseudoniem 'Drentenaar'. Nu ook wordt het tweede gedicht in de bundel duidelijk: Hoving immers was als inwoner van Odoorn nauw betrokken bij gebeurtenissen in zijn dorp. Hij is zelfs 28 jaar orgeltrapper in de hervormde kerk geweest. Toen hij dit inspannende beroep in 1891 vaarwel zei, schreef hij een gedicht dat bewaard gebleven is.[766] In *Kerkkrantje* wordt uit de mond van de 85-jarige Berend

762. De bundel is zeldzaam. Gebruik werd gemaakt van een exemplaar van de heer B.J. Mensingh te Exloo. Op het blauwe omslag is met de hand geschreven: '1e Bundel'.
763. Een verkorte versie van het gedicht - met daaronder de naam Mans Hoving - werd opgenomen in: Van Bergen 1998, 58. Hierin wordt gesuggereerd dat Hoving het gedicht in 1897, naar aanleiding van het afbranden van de hervormde kerk, geschreven zou hebben. Dit is niet juist: de bundel, met daarin het gedicht, verscheen reeds in 1881. Hoving schreef zijn vers dan ook ter gelegenheid van de inwijding van de nieuwe kerk in Odoorn en dat was in mei 1857.
764. H.T. Buiskool 1940, 37. Zie ook p. 26.
765. Ibidem, 26-28 en 37-39.
766. Van Bergen 1998, 38.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 175

Frederiks te Exloo een 'gladde streek' van Hoving, "d'aol dichter van Oring" opgetekend.[767]
Harmans Hoving werd op 14 mei 1829 geboren te Odoorn.[768] Hij werd arbeider - later werd als beroep bouwvakker genoemd. Hij vertrok in mei 1891 naar Emmen.[769] Daar overleed hij op 15 oktober 1908.[770]

5. Almanakken

In den Almenak vin i de waorheid, Gartjan![771]

Almenak, leug'nzak![772]

De almanak was aanvankelijk een jaarlijkse uitgave van een kalendarium met allerlei feitelijke mededelingen waarmee de gebruiker in het dagelijks leven zijn voordeel kon doen. Wat niet tot het kalendergedeelte behoort, noemt men meestal mengelwerk: de wetenswaardigheden en de praktische informatie (adreslijsten, vertrektijden van diligences, posttarieven etc.).[773]

Geleidelijk aan kwamen daar ook literaire teksten bij. In de negentiende eeuw ging de inhoud van sommige almanakken bijna uitsluitend uit literaire bijdragen bestaan: de literaire almanak was geboren. Richtte men zich expliciet op het lezerspubliek in een bepaalde provincie, dan was de naam volksalmanak zeer gebruikelijk. Dat was ook het geval in Drenthe, waar de puur literaire almanak niet bestond.

De benaming volksalmanak is enigszins misleidend, want periodieken die zich ermee tooiden werden vooral gelezen door de provinciale elite, de gegoede burgerij en welgestelde boeren. Het mengelwerk van deze (volks)almanakken bevat proza en poëzie - zowel in de streektaal als in het Nederlands - maar vooral publicaties van historische, historisch-genealogische en volkskundige aard.

In de geschiedenis van de Drentse almanakken weerspiegelt zich de opkomst en de ontwikkeling van de boekdrukkunst in de provincie. Ook de sociale geschiedenis kan aan de almanakken belangrijke gegevens ontlenen, doordat uit de inhoud valt op te maken tot welk soort lezers men zich richtte. Niet in de laatste plaats geven de almanakken een beeld van het literaire klimaat in het Drenthe van die dagen.

Ook aan de ontwikkeling van de streektaalliteratuur hebben de almanakken een belangrijke bijdrage geleverd. Er werd in de negentiende eeuw weinig in de streektaal geschreven. Wie het wel deed, had weinig mogelijkheden zijn werk gepubliceerd te krijgen. Weinigen zagen kans hun schrijfsels in boekvorm te doen uitgeven. Wat

767. ' 'n Gladde streek van Mans Hoving (d'aol dichter van Oring). Nog 'n verhaoltien van Berend Frederiks' in: *Kerkkrantje* (1960) oogstmaand 5.
768. GA Odoorn, Geboorteakte H. Hoving.
769. GA Emmen, Bevolkingsregisters.
770. GA Emmen, Akte van overlijden H. Hoving.
771. Uit *Dr. Staring's almanak voor den Groninger landman voor het jaar 1907*.
772. Prakke 1941e, 90.
773. Definitie ontleend aan Van Zonneveld/Van Noort 1978, 15-16.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 176

meer voor de hand lag, was publicatie in regionale kranten, tijdschriften - maar die waren in het negentiende-eeuwse Drenthe dun gezaaid - en vooral in almanakken. Meer dan de helft van de Neder-Saksische dialectteksten verscheen in de negentiende eeuw dan ook in de almanakken.[774]

Populaire genres in de streektaal waren vooral de samenspraak, de dorpsvertelling en het volksverhaal. De literaire bijdragen in de almanakken genoten echter weinig aanzien. Dit merkte ook de Haagse ambtenaar en voorvechter van monumentenzorg Victor de Stuers op, die in een ingezonden stuk in de *NPDAC* de *NVDA* voor 1887 besprak. Hoofdredacteur Hartogh Heijs van Zouteveen plaatste de bespreking zelfs op pagina 1, die er bijna geheel mee gevuld werd. De Stuers, die vooral de historische bijdragen waardeerde, schreef:

> "De almanak-belletrie staat juist niet in een allerbesten reuk: niet iedere provincie toch bezit genoeg poeëten om jaarlijks gedichten te kunnen leveren, die de Musen van den Parnassus vermogen te bekooren: het zou evenwel onbillijk zijn te ontkennen, dat niet [sic] soms ook in deze jaarboekjes paarlen van poëzie verscholen zijn."[775]

In Drenthe zijn weinig almanakken van vóór 1837 bewaard gebleven en indirecte bronnen geven weinig informatie over het eventuele bestaan van meer titels. Er heeft nog geen systematisch onderzoek plaatsgevonden op dit terrein. Dat dergelijk onderzoek zeer gewenst is, behoeft nauwelijks betoog gezien de belangrijke functie die almanakken in de samenleving gehad hebben. Bekende titels van almanakken van vóór 1837[776] zijn: *Drentsche Schrijf-Almanach/ Na den Nieuwen verbeterden Juliaenssen Stijl,*[777] *Nieuwe Drentsche Schryf-Almanach*, *Nieuwe Drentsche Schrijf-Calender En Comptoir-Almanak*, *Regeerings Almanak voor het landschap Drenthe* (1815, 1816),[778] *Drentsche Provinciale Regering en Schrijf Almanak* (1817-1851),[779] *De Koevorder Almanak,*[780] *Drenthsche Provinciale Regerings- kantoor- en schrijfalmanak*[781] en *De Drentsche Schrijfkalender en Comptoor-Almanak* (1701-1812).[782] Literaire bijdragen vinden we hierin echter niet.

Er moet haast wel een correlatie bestaan tussen de schaarste aan Drentse almanakken en de trage ontwikkeling van het drukkersambacht in dit gewest. Want een almanak ontstond meestal door het initiatief van een drukker-uitgever, die een (voor hem) nieuw product op de markt wilde brengen.

Bovendien was er concurrentie van over de grens in de vorm van de sinds 1663 verschijnende *Steenwijker Almanak*, die in het zuiden en westen van Drenthe populair

774. Van der Kooi 1980, 124-125.
775. *NPDAC* 1.12.1886. Vgl. ook DA, Collectie Gratama, inv.nr. 223.
776. Zie hiervoor de slordige aantekeningen over Drentse almanakdrukkerijen in Magnin 1856, 83. Voor een meer recente studie hierover zie Kuik 1979.
777. Enkele exemplaren worden ook bewaard in DA, Archief Mensinge inv.nrs. 126 en 533.
778. Zie hiervoor DA, Archief Mensinge, inv.nr. 533.
779. Vgl. ook Hagedoorn 2000, 45-36.
780. Zie hiervoor Prakke 1941c, -d, en -e.
781. Zie hiervoor DA, Archief Mensinge, inv.nr. 533.
782. Zie voor deze oude almanakken Gratama 1887, 117-136; De Boer 1905, 126-136 en Oosting 1911, 46-65.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 177

was. Voorts ontstond in 1814 *Hazelhoffs' Provinciale Groninger Almanak*, die in het noorden en oosten van de provincie veel gelezen werd. Aan laatstgenoemde leverde de Borgerder schrijver Harm Tiesing in de twintigste eeuw tal van bijdragen, wat wel bewijst dat deze buitenprovinciale almanakken zich ook op het Drentse publiek richtten.[783]

Naast de bijbel nam de almanak in menig Drents gezin een belangrijke plaats in. Harm Tiesing gewaagde hiervan in een schets in de *NDVA* over de pander (= veilingmeester) Berend Siebring in Borger:

> " 'Almnakken, volk' " zee Berrend Siebreng as ie in November of Decembermaond in de boerenhoez' kwam en de deur lös dreide. En dan keken de jonge boerenwichter of jongs Berrend an, zett'den hum 'n stoel, en Berrend zettd' zien blauw doek vol almnakken op de taofel, woor 'tjonkvolk hum een twee drie maank zat te pluzen. Want lectuur is er bij de boer weineg. 'n Bibel en 'n almnak mueken de heel biblioteek oet, en de wichter wassen op de inhold van de leste arg verzot, veural, um dat er ok nog al is stukkies over verkeerengszaoken in stunnen, of grappies, woor men um lagchen kun."[784]

Hendrik Tillema schreef in zijn *Folmers en zijne tijdgenooten*:

> "Wij haalden de woorden in den doolhof van den nieuwen Steenwijker vervat uit ons geheugen aan. Nu er eenmaal leven in het gezin was opgewekt door den almanak, die in vele Drentsche huisgezinnen eene plaats naast den bijbel inneemt, las men eenigen tijd er in voort."[785]

Rond het midden van de negentiende eeuw nam het aantal almanakken in Nederland af. De almanak met zijn kalendarium, zijn mengelwerk van informatie en amusement, zijn eenjarige periodiciteit waardoor de informatie nooit actueel kon zijn, en met zijn literaire gedeelte dat beperkt bleef tot korte verhalen en/of gedichten, werd duchtig beconcurreerd door de krant. Het nieuwe medium had dezelfde functie als de almanak, maar was - vooral na 1870 - veel sneller, gevarieerder en actueler en kon daardoor beter inspelen op snel veranderende behoeften van, en op modes en trends onder, het publiek.[786] Toch bleven de resterende almanakken tot in het eind van die eeuw nog populair. Wel gingen sommige, bijvoorbeeld de *NDVA*, het accent leggen op de geschiedenis en oudheidkunde van de provincie.
Het aantal almanakken van instellingen en stichtingen nam echter toe. Voorbeelden daarvan zijn de *NDVA*, die door het Provinciaal Museum van Drenthe gestimuleerd en opgezet werd, en *Erica*, het jaarboekje van de Maatschappij van Weldadigheid te Frederiksoord.

783. Zie ook Van der Kooi 1990b, 155-162.
784. Tiesing 1897, 127-128.
785. *Folmers en zijne tijdgenooten*, 54-55.
786. Zie Sitvast 1987, 29.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 178

Drent(h)sche Volksalmanak (1837-1851)

Eén van de eerste almanakken die na 1800 in Drenthe verschenen, was de *Drent(h)sche Volksalmanak*. Hij verscheen voor het eerst in het najaar van 1836 en was uiteraard bedoeld voor het jaar 1837. De almanak ontstond door het initiatief van de uitgever D.H. van der Scheer te Coevorden. Deze beschikte niet over een eigen drukkerij, dus liet hij de technische werkzaamheden in Groningen of Zwolle verrichten. Als uitgever was hij zijn vader, Jacobus van der Scheer, opgevolgd.[787]

Drenthe had tot dan toe geen almanak gekend waarin de traditionele inhoud, zoals kalenders, marktdagen, weerkundige en astrologische voorspellingen en vervoersmogelijkheden per trekschuit of diligence, bijzaak was. Behalve (literaire) bijdragen in de standaardtaal stonden er in de *DVA* ook Drentstalige stukken, meestal in de rubriek *Mengelwerk*.[788] Bovendien verschenen er in verscheidene jaargangen ook studies over het dialect. Zo werd in de *DVA* van 1839, met een vervolg in die van 1840, een *Verzameling van woorden en spreekwijzen, welke in Drenthe gebezigd worden* opgenomen.[789] Deze verzameling is niet het werk van één auteur, maar van enige schoolopzieners die in opdracht van de gouverneur van Drenthe - mr. Daniël Jacob van Ewijck (1786-1858) - Drentse woorden en zegswijzen genoteerd hadden. De samenstellers waren Cornelis Pothoff (1766-1844), G. Benthem Reddingius (1774-1844) en P. Hofstede Crull (1797-1871).

Daarna begon - zoals reeds besproken - in 1844 Lesturgeon met een *Proeve van een woordenboekjen van den Drenthschen tongval*. Dit resulteerde in vervolgartikelen in de almanakken van 1845 tot en met 1850.

Intussen had Lesturgeon concurrentie gekregen. In de *DVA* van 1845 werd een *Verzameling van Drenthsche woorden en spreekwijzen* opgenomen.[790] De inhoud was bijeengebracht door een zekere P., woonachtig te Assen. Dat was mr. Jan Pan (1785-1871),[791] raadsheer bij het Provinciaal Gerechtshof van Drenthe, die in de almanak vanaf 1841 tot en met 1849 geregeld publiceerde over zijn hobby's. Zo schreef hij over het dialect en het volksleven in Drenthe en over de geschiedenis van de provincie. Zijn bijdrage van Drentse woorden en gezegden aan de *DVA* werd ook gepubliceerd in het tijdschrift *Archief voor Nederlandsche taalkunde, verzameld door A. de Jager* (deel I, 231-272 en 323-372). Het artikel werd in 1848 nog als boekje uitgegeven met als titel: *Drenthsche woorden en spreekwijzen, verzameld en toegelicht door Mr. J. Pan*. Ook werden acht oudere artikelen van zijn hand uit de *DVA* gebundeld onder de titel *Kleine opstellen over de geschiedenis, oudheden en het bijgeloof in Drenthe* (1862, A.C. Kruseman te Haarlem).

787. Zie over hem Kuik 1984.
788. Vgl. Veldman 1990, 17.
789. *DVA* (1839), 185-210 en *DVA* (1840), 188-198. Zie hierover ook Boekholt 1980, 41-82.
790. *DVA* (1845), 78-115 en 196-197.
791. Jan Pan werd in 1785 in Enkhuizen geboren, studeerde rechten in Franeker en Leiden. In 1838 werd hij raadsheer bij het Provinciaal Gerechtshof van Drenthe. In 1858 moest hij, gedwongen door toenemende doofheid, zijn functie neerleggen. Hij verliet Drenthe en ging terug naar zijn geboortestreek. Op 25 september 1871 overleed hij te Hoorn. Zie over hem: *NNBW* II, 1062; De Wal in: *Handelingen* 1872, 277-297; Naarding 1948a, 170-173 en Okken in: Bos/Foorthuis 1990, 95-98.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 179

Tot het eind toe is de *DVA* een volledig particuliere onderneming gebleven, zonder enige vorm van subsidiëring door het provinciebestuur. Wel richtte Van der Scheer herhaaldelijk verzoeken om subsidie aan de provincie, maar deze werden niet gehonoreerd.

Sinds 1835 waren in verscheidene landsdelen, het eerst in Gelderland, met veel succes volksalmanakken verschenen. Drenthe bleef in deze trend dus niet achter, hetgeen Van der Scheer in een lijst van intekenaren deed opmerken:

> "Deze algemeene deelneming spoorde den ondergeteekende aan, om ook voor de Provincie Drenthe een Volks-Almanak in den zelfden smaak als die voor Gelderland uittegeven, en in de aangename verwachting, dat de bewoners dezer provincie zulk eene onderneming krachtdadig ondersteunen, en daardoor medewerken zullen, om zoo wel hunne zoo dikwerf miskende provincie naar waarde te verheffen, als wetenschappelijke kennis uittebreiden en geschied- en oudheidkunde van dit waarlijk belangrijk gewest optesporen, zal de uitgever niets onbeproefd laten, om deze jeugdige loot aan de Noordelijke grens van ons Vaderland geplant, even als in andere gewesten welig te doen opgroeijen."[792]

In het eerste nummer zette de uitgever zijn bedoeling nogmaals uiteen:

> "Ook voor de provincie Drenthe heeft men getracht eenen volksalmanak daartestellen en is het den uitgever moeijelijk geweest, met andere gewesten hierin gelijken tred te houden, hij vleit zich, dat deze eerste proeve in het algemeen en bij de Drenthenaren in het bijzonder, een goed onthaal vinde."[793]

De bijdragen aan de almanak gingen meestal over historische onderwerpen. Dit merkte ook mr. S. Gratama, zelf medewerker aan de *DVA*, op in een noot bij zijn biografische schets van mr. W.H. Erkenswijk, president van de Etstoel te Assen tijdens de Bataafse Republiek:

> "(...) Deze Almanak is hoofdzakelijk aan geschiedenis en oudheid gewijd, en is de eenge [sic] plaats, waar men voorwerpen, Drenthe bijna uitsluitend betreffende, in bewaring kan geven. Waarom zoude ik dus niet besluiten om deze bijdrage te leveren?"[794]

De *DVA* had dus belangstelling voor dezelfde onderwerpen als het Genootschap ter beoefening en opheldering der geschiedenissen van Drenthe, dat van 1819 tot 1822 bestaan had.[795]

Van der Scheer slaagde erin, voor zijn almanak - waarin hij zelf ook publiceerde – belangrijke medewerkers te vinden. Hij werd bijgestaan door Lesturgeon, die aan de meeste jaargangen van de *DVA* artikelen en/of verzen bijdroeg. Lesturgeon was niet

792. UVA, Bibliotheek KVB, dossier Van der Scheer.
793. *DVA* (1837), aldus het *Voorberigt*.
794. *DVA* (1839), 75.
795. Zie hiervoor Okken 1989, 117-127.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 180

alleen een productief schrijver voor de *DVA*, maar fungeerde - doordat hij veel literatoren kende - naast Van der Scheer als redacteur voor de meer literaire bijdragen. Wellicht heeft hij in 1839, na zijn afstuderen, de gehele redactie op zich genomen. Uit zijn vriendenkring wist hij Janssonius en Hecker tot poëtische bijdragen te bewegen. Met Samuel Johannes van den Bergh in Den Haag ontstond een frequente briefwisseling nadat Lesturgeon hem om gedichten voor de *DVA* gevraagd had.[796] Overigens heeft Lesturgeon in een brief aan Van Vloten beweerd, dat hij het redactiewerk alleen heeft gedaan.[797]

Opvallend is dat Harm Boom, die voor de eerste almanak een bijdrage geleverd had, in de volgende afleveringen niet meer onder zijn eigen naam voorkomt. Wellicht gebruikte hij pseudoniemen. Tussen 1842 en 1851 werden verzen gepubliceerd die met 'B.' gesigneerd waren. Hoewel Boom geen dichter was - zijn voorkeur ging uit naar verhalen en journalistieke bijdragen - zouden deze gedichten van hem kunnen zijn. Of wellicht van Van den Bergh.[798] Van laatstgenoemde is stellig niet het Drentstalige gedicht *Greetemeuije bij 't weel an Harmtien*, dat in de *DVA* van 1842 geplaatst werd.[799]

Ook de Coevorder kruidenier Johan Martin Bergmann (1819-1873) schreef voor de *DVA*. Hij was getrouwd met de jongere zuster van Cornelia Boll, sinds 1845 de vrouw van Lesturgeon. Van Bergmann - waarschijnlijk door Lesturgeon geïnspireerd - werden vier gedichten in de *DVA* opgenomen.[800] Deze ondertekende hij met zijn volledige naam. Het is niet waarschijnlijk dat hij de dichter B. is: in de uitgaven voor 1842, 1844 en 1845 komen namelijk als dichters zowel B. als Bergmann voor en het ligt niet voor de hand dat hij in één almanak op twee manieren ondertekende. Misschien komt de (postume) eer toe aan Lesturgeons zwager Adriaan Boll (1824-1875), al was hij dan in 1842 nog wat jong voor poëtische uitingen. Wat schrijven betreft, kent men hem tot nu toe alleen als correspondent van de *PDAC*.[801]

Naast Jan van der Veen Az. en Cornelis van Schaick, die beiden - de een wat meer dan de ander - overwegend literaire bijdragen leverden, trok Van der Scheer een groep niet-literaire medewerkers aan.[802] Deze bestond uit Sibrand Gratama (1784-1858)[803] en zijn zoon mr. L. Oldenhuis Gratama (1815-1887),[804] dr. H.J. Nassau (1791-1873, rector van het Asser gymnasium),[805] J.S. Magnin (1796-1888),[806] mr. J.

796. Tien brieven zijn bewaard gebleven. Ze bevinden zich in de KBi, sign. 75 C 52.
797. ABD, brief Lesturgeon aan Van Vloten van 9 juni 1862, sign. A VLO D 49.
798. *DVA* (1842), 251; (1843), 150, 196; (1844), 93; (1845), 28, 38; (1851), 38, 139.
799. *DVA* (1842), 251-253.
800. *DVA* (1841), 255; (1842), 241; (1844), 116; (1845), 116.
801. Zie Cees van Dijk 2002, 23.
802. Prakke in: Naarding 1947b, 11.
803. Door Prakke de belangrijkste medewerker van de *DVA* genoemd. Zie Prakke 1955a, 124. Sibrand Gratama werd op 20 mei 1784 te Harlingen geboren. Na zijn promotie in de rechten aan de Hogeschool te Groningen begon hij in Assen een advocatenpraktijk. In 1811 werd hij benoemd tot president van de pas opgerichte Kamer van Notarissen in het arrondissement Assen. In hetzelfde jaar kreeg hij zitting in de rechtbank van eerste aanleg te Assen. Een indrukwekkende carrière in de zittende magistratuur van Drenthe zou daarop volgen. Het hoogtepunt van zijn loopbaan bereikte Gratama in 1838, toen hij benoemd werd tot president van het Provinciaal Gerechtshof te Assen. Op bestuurlijk, maatschappelijk en cultureel gebied had hij talrijke functies. Ook op historisch gebied was hij bijzonder actief. De almanakken van 1837 en 1848 niet meegerekend, heeft Gratama aan alle uitgaven van de *DVA* bijdragen geleverd. Deze

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 181

Pan (jurist en filoloog)[807] en mr. J. de Wal (jurist en historicus).[808] Veelal ondertekenden deze leden van de Asser Sociëteit - de elite van Assen - hun bijdragen met pseudoniemen, initialen, cryptische omschrijvingen of in het geheel niet. Opvallend is, dat veel medewerkers werkzaam waren bij het Asser justitiële apparaat.

---

bestaan vooral uit (rechts)historische onderwerpen. Ook bij de totstandkoming van de eerste krant in Drenthe in 1823 speelde hij - zoals beschreven - een belangrijke rol. Hij overleed op 8 januari 1858 in Assen. Zie voor Sibrand Gratama vooral: De Wal in: *Handelingen* 1858, 27-46; Prakke in: Naarding 1947b, 11; Okken 1986 en Okken 1998, 47-115.

804. Lucas Oldenhuis Gratama werd op 7 juni 1815 in Assen geboren. Hij was de tweede zoon van Sibrand Gratama. Na zijn studie aan de Hogeschool te Groningen, maakte hij carrière in de Drentse advocatuur. Van 1867 tot 1886 was hij lid van de Tweede Kamer. Naast zijn professionele arbeid, was hij actief op bestuurlijk, maatschappelijk en cultureel gebied. Hij wordt gerekend tot degenen die in 1854 het Provinciaal Museum in Drenthe oprichtten. Oldenhuis Gratama was een voorstander van het behouden van vele Drentse oudheden, zoals de Ballerkuil [die geen oudheid is], het Grollerholt en vooral van de hunebedden. Nog meer dan zijn vader was hij actief op publicistisch gebied. Ook schreef hij gedichten, maar deze literaire producten zijn niet gepubliceerd. Wel zijn ze bewaard gebleven (DA, Archief familie Gratama inv.nr. 79) Zie ook Okken 1986, 96.
Zie voor een levensbericht M. Oldenhuis Gratama in: *Handelingen* 1888, 81-122. Hieraan is een lijst van geschriften toegevoegd, waarin ook Oldenhuis Gratama's bijdragen aan de *DVA* vermeld worden (p. 114). Hij publiceerde in de *DVA* vooral over oudheidkundige, historische en numismatische onderwerpen. Vgl. ook Okken 1986, 36-51 en Okken 1998, 84-92.
805. Hendrik Jan Nassau werd op 30 november 1791 te Middelburg geboren. Aanvankelijk was hij daar bediende in een boekhandel. Nadat hij door een ongeluk aan één oog blind geworden was, volgde hij een onderwijzersopleiding. In 1812 werd hij ondermeester in Den Haag. Niet lang daarna verhuisde hij naar Hoogezand. In 1820 werd hij onderwijzer in de moderne talen aan de Franse school te Assen. In 1825 werd deze school gecombineerd met een Latijnse. De nieuwe school bezat alle kenmerken van wat later het gymnasium zou heten. Hiervan werd Nassau voorlopig rector. Pas na zijn promotie in de letteren aan de universiteit van Groningen werd de benoeming definitief. In 1845 werd hij bovendien aangesteld als schoolopziener van het lager onderwijs voor het 1e district (Anloo, Assen, Gasselte, Gieten, Rolde en Zuidlaren). Hij overleed op 19 mei 1872 te Assen. Nassau heeft een relatief groot oeuvre nagelaten. Een aantal van zijn publicaties werd na zijn overlijden in drie delen verzameld door H.J. Smidt, H.J. Nassau Noordewier, J. Brals en A.W. Stellwagen (1876, 1877 en 1879). De onderwerpen waarover hij schreef - ook in de *DVA* - zijn divers en kunnen grosso modo ingedeeld worden bij taal- en letterkunde, geschiedenis, wijsbegeerte, onderwijs en opvoeding. Zie over hem vooral: Scholte 1946, 51-60; De Boer in: Boekholt 1981, 3-40; Boekholt in: Brood 1983, 29-47 en Moree in: Brood/Foorthuis 1989, 139-142.
806. Jean Samuel Magnin, geboren in 1796 te Amsterdam, werd - nadat hij van 1808 tot 1826 werkzaam was geweest op het kantoor van de Meppeler belastinggaarder mr. J. Engelenberg - per 1 februari 1826 benoemd tot (adjunct-)commies van de provinciale griffie in Drenthe. Hij kreeg in deze functie onder meer als taak het archief van vóór 1795 te ordenen. Bovendien ontwierp hij een geheel nieuwe index voor de archieven van de gouverneur en van het college van Gedeputeerde Staten. Per 1 januari 1845 werd hij benoemd tot provinciaal archivaris. Hij leefde op te grote voet en werd voortdurend achtervolgd door schuldeisers, waardoor hij in oktober 1857 onvrijwillig ontslag kreeg. Hij overleed in 1888. Voor de historiografie van Drenthe is Magnin van belang door zijn studies over de voormalige kloosters, over de besturen van vóór 1814 en over de kerkgeschiedenis. Behalve voor de *DVA*, onder het pseudoniem 13****14, schreef hij ook voor tijdschriften, zoals de *AKL* en *De Navorscher*.
Zie hiervoor Den Teuling in: Brood 1983, 48-68 en Den Teuling in: Brood/Foorthuis 1989, 130-135.
807. Vgl. voor Pan noot 790.
808. J. de Wal was tot 1841 adjunct-commies bij de provinciale griffie van Drenthe. Voor de *DVA* schreef hij vele artikelen over de Drentse geschiedenis. Bovendien publiceerde hij in 1842 het boek *Bijdragen tot de geschiedenis en oudheden van Drenthe* (J.B. Wolters te Groningen). Zie voor een recensie ervan *VL* (1845), 114 e.v. en de *AKL* (1843).

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 182

Lesturgeon heeft er later op gewezen, dat bij het noemen van belangrijke medewerkers aan de *DVA* voorbijgegaan was aan A. van Hoytema (1805-1867), ontvanger van registratie te Coevorden, die zijn bijdragen signeerde met A.v.H.[809]

Maar ook coryfeeën van de Nederlandse almanakliteratuur, zoals J.J.L. ten Kate, W.J. van Zeggelen, J. van Lennep en P. Moens, schreven voor de *DVA*. Hun werk heeft met Drenthe niets uit te staan en heeft uiteraard de romantische kenmerken van de toen gangbare literatuur. Voorts kwam er medewerking uit Groningen: de in Groningen geboren en toentertijd in Winschoten wonende Harco Ilp(s)zema Vinckers (1817-1894), journalist en privaatleraar in talen, leverde voornamelijk bijdragen in dichtvorm aan de *DVA*.[810] Met het publiceren in almanakken was Vinckers bekend: hij schreef namelijk van 1844 tot 1850 ook regelmatig bijdragen voor de *Groningsche Volksalmanak*[811]. Hiervan, van het *Groninger Jaarboekje, almanak voor 1862 en 1863* en van het *Tijdschrift voor de Jeugd* (1861-1867) was hij tevens redacteur. Zijn belangstelling voor Drenthe blijkt ook uit *De twee schapendieven. Eene Drenthsche vertelling* (1847), die hij aan het tijdschrift *De Huisvriend* leverde.[812]

De *DVA* kreeg direct na verschijning aandacht in kranten en tijdschriften. *Vaderlandsche Letteroefeningen* schreef:

> "Onder de provinciale Almanakken komt *Suster Drenthia oock hare plaetse innemen*. (...) Met bijzonder veel genoegen hebben wij dit product van eene provincie gezien, welke zoo veel belangrijks voor de oudheden in ons Vaderland oplevert, en in dat opzigt nog veel te weinig bekend en doorzocht is. Het ontbreekt den inhoud noch aan verscheidenheid noch aan belangrijke bijdragen. (...) Wij kunnen dus dit Jaarboekje ruimschoots aanbevelen."[813]

En *De Gids* merkte op:

> "Eene Provincie, wier bevolking nog geen derde van die der Hoofdstad bedraagt en met die van Rotterdam gelijk staat, - eene Provincie, bevorens nimmer onder de zeven vereenigde gewesten afzonderlijk geteld; welke bevorens geene stem of zitting in 's Lands algemeene vergadering had, maar bijkans als een overwonnen gewest werd beschouwd, wil voor hare zusters niet onderdoen en komt, op het voorbeeld der anderen, ook met eenen *Volks-Almanak* voor den dag. Maar waarom zou zij niet? (...) Doch ter zake! indien alles in deze kleine Provincie zoo goed wordt uitgevoerd, als deze Almanak, dan waarlijk behoeft zij voor de overige Provinciën niet onder te doen (...)."[814]

809. *WOZ* 4.7.1874.
810. *DVA* (1847), 58-60; (1848), 66-68, 88-91 en (1849), 30-34. Zie voor Ilpzema Vinckers: Frederiks/Van den Branden [1892], 829; *NNBW* III, 1311; Steenhuis 1960, 9; Ter Laan, 1961, 49 en Van Leeuwen 1984, 22-23.
811. Vgl. Roffel 1994, 219. Uit het register blijkt bovendien dat Vinckers korte tijd - in 1862 en 1863 - redactielid van de *Groningsche Volksalmanak* geweest is.
812. De vertelling werd gepubliceerd in het zesde deel van *De Huisvriend. Gemengde Lectuur voor Burgers in Stad en Land, verzameld door J.J.A. Goeverneur*, 1848, 97-104. In 1976 verscheen deze vertelling in boekvorm bij Stabo/All-Round te Groningen, ter gelegenheid van de boekenweek.
813. *VL* (1837) februari 95.
814. *De Gids* (1837), 358-361.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 183

In cultureel opzicht - althans op het gebied van de almanakken - blies Drenthe dus zijn partijtje mee. In ieder geval werd, door het naar verhouding grote aantal historische bijdragen, het Drentse verleden onder de aandacht van betrekkelijk veel lezers gebracht. Bovendien springt in het oog, dat de *DVA* - naast de andere provinciale volksalmanakken - ook na 1837 in veel tijdschriften genoemd werd.[815] Meestal wijdden deze periodieken geen recensies aan de almanak, wel vermeldden zij de inhoud van recente afleveringen.

H.J. Nassau

Ondanks de overwegend positieve ontvangst door de critici, was H.J. Nassau in 1837 niet helemaal tevreden. De recensent van *De Gids* was zijn boven aangehaalde bespreking begonnen met een ironische inleiding, die Nassau nogal aanmatigend vond. "Et nos poma natamus" [(en) wij vruchten zwemmen] had de recensent durven schrijven. Deze zin vormt met het vervolg ",zeggen de paardenvijgen" een vaste uitdrukking. Op deze weinig vleiende vergelijking reageerde Nassau met een lang artikel in de *DVA*. Het werd hoog tijd dat men over Drenthe, een gewest met potentie, positiever ging denken, vond Nassau.[816]

Ook de aandacht voor het dialect en het gebruik van het dialect in de almanakbijdragen werd door *De Gids* gewaardeerd:

> "In eene vroegere beoordeeling der *Volks-Almanakken* gaven wij onze vreugde te kennen, dat sommige stukjes werden geplaatst in de onderscheidene dialekten van ons vaderland, omdat, naar ons inzien, de beoefening dier tongvallen kan strekken tot opheldering der algemeene Nederduitsche taal, en het verband tusschen- en den overgang tot de verschillende takken der talen van Germaanschen oorsprong aantoonen (...)."[817]

De *DVA* heeft tijdens zijn hele bestaan kunnen rekenen op belangstelling van de regionale kranten; deze vermeldden bijna steeds de inhoud van een pas verschenen almanak. Ook *De Gids* bleef de almanak tot aan zijn opheffing volgen: provincialistisch denken werd door dit tijdschrift steeds verworpen.[818]

Hoe het Drentse publiek over deze almanak dacht is niet meer na te gaan; hij heeft zich in vijftien jaar echter niet onmisbaar gemaakt. Wel kregen exemplaren daarna antiquarische waarde. Het *Voorbericht* in het eerste nummer van de *NDVA* (1883) vermeldt over de ruim dertig jaar niet meer bestaande voorganger:

---

815. Bijvoorbeeld in *De aardbol*, waarin P.H. Witkamp schreef: "Het kan ruimschoots aan elken letterminnaar aanbevolen worden." Zie 'Drenthe' in: *De aardbol* (1841), 380.
816. 'Nos, Poma, Natamus' in: *DVA* (1838), 175-183.
817. *De Gids* (1839), 254.
818. Vgl. ook Karel 2000, 107-108.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 184

> "Van 't jaar 1837 tot 1851 bestond de bekende *Drentsche Volksalmanak*, uitgegeven door den medeoprichter van 't Museum den heer D.H. van der Scheer te Coevorden, welke Almanak hoog stond aangeschreven en zeer werd geprezen, zoozeer, dat nog onlangs een volledig exemplaar voor een hoogst aanzienlijken prijs werd verkocht en er over een' herdruk ernstig is gedacht (...)."

Waardoor de *DVA* na 1851 verdween, is niet bekend. Het gebeurde in ieder geval nogal onverwacht, want in de almanak van 1851 stonden nog bijdragen die eindigden met "wordt vervolgd" of woorden van gelijke strekking. Een voor de hand liggende oorzaak van het niet meer verschijnen lijkt te liggen in het gebrek aan commercieel succes. Niet verwonderlijk, want in de almanak namen Coevorden en Assen - uiteraard door de domicilies van de medewerkers - een centrale plaats in. De inwoners van andere grotere plaatsen, zoals Hoogeveen en Meppel, troffen er waarschijnlijk te weinig lokale bijzonderheden in aan. Bovendien werd de concurrentie van de krant sterker, zoals reeds opgemerkt.

Drenthina, Volks-Almanak voor de provincie Drenthe[819] *(1853)*

Toen de *DVA* verdwenen was, heeft men meermaals geprobeerd een nieuwe almanak uit te geven. Zo kwam uitgeverij C. Pet te Hoogeveen met een plan om - onder redactie van Jan van der Veen Az. - een *Drentsch jaarboekje* te laten verschijnen. Uit een ongedateerde intekenlijst blijkt dat de schrijvers Lesturgeon, Tatum Zubli, Bolt, Boom, Seymour Mulder en Peterson (het pseudoniem van Albert Steenbergen) bijdragen hadden toegezegd.[820] Om een grotere afzet te verkrijgen, werd de prijs van het jaarboekje laag gehouden: ingenaaid f 0.80, gebonden in linnen band met het wapen van Drenthe in kleurendruk f 1.20 en gebonden in dito band en verguld op snede f 1.40. Of het jaarboekje werkelijk is uitgegeven, is niet bekend.

Ook A.L. Lesturgeon en J.A. Willinge Gratama overwogen, in de late herfst van 1852, een nieuwe almanak uit te geven.[821] Hun beweegredenen waren:

> "Ieder ander provincie heeft òf haar jaarboekjen òf eenig ander periodiek geschrift, waardoor ze *Neêrlands* letterkroon met telkens frisschen luister doet fonkelen; *Drenthe* alleen moet nu zwijgen (...). Die gedachte trof ons en maakte ons bedroefd en beschaamd. Zou 't nieuw tijdvak van ontwikkeling, dat in een stoffelijk opzicht over ons gewest aanlicht, zich tevens kenmerken door achteruitgang op het gebied des geestes? Neen - dat mag niet! En - ons besluit was genomen, om het onze te beproeven, dat DRENTHE ook weêr op het altaar der letterkunde haar penninksken kwam offeren met hare zuster-provincin."[822]

819. Bij Krips Repro in Meppel verscheen in 1977 een foto-reprint van *Drenthina*.
820. UVA, KVB, prospectussen.
821. DA, Collectie Gratama, inv.nr. 219. Gebaseerd op het *Prospectus* en het *Voorberigt* in een exemplaar van *Drenthina*, dat zich in de collectie Gratama bevindt.
822. *Prospectus*, I-II.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 185

Alvorens zij tot daden overgingen, peilden zij met behulp van intekenlijsten en een prospectus de behoefte aan een nieuwe almanak. Op de intekenlijsten, waarvan er enige bewaard zijn gebleven, wordt de beoogde almanak *Drenthina, jaarboekje voor de provincie Drenthe* genoemd.[823] De betiteling 'jaarboekje' zou dus uiteindelijk plaats maken voor 'volks-almanak'. Het prospectus vermeldt, dat de prijzen als volgt zouden zijn: ingenaaid f 1.10, in linnen band met stempels en vergulde rug f 1.60 en gebonden - verguld op sneê - f 2.50. De inhoud van de almanak zou anders moeten zijn dan die van de *DVA*, die immers hoofdzakelijk uit geschiedenis bestond. Maar een puur literaire almanak, zoals *Aurora*, *Nederlandsche Muzen-Almanak* of *Almanak voor het Schoone en Goede*, streefde men ook niet na:

> "De inhoud, dien wij willen leveren, zal meer een mengsel zijn van beiden, zoodat ons boeksken zoowel door den wetenschappelijken man als door de kunstlievende schoone ter hand genomen kan worden. 't Liefst zouden wij, niet gelijk vroeger in den *Volksalmanak*, uitgebreide verhandelingen of geleerde vertogen plaatsen, als wel korte schetsen van geschiedkundigen aart, kleine novellen, gedichten etc. etc., om op die wijze 't nuttige met het aangename te vereenigen, terwijl wij den inhoud niet uitsluitend Drenthsch of op *Drenthe* betrekkelijk wilden doen zijn."[824]

De initiatiefnemers deelden voorts mee dat zij van een aantal bekende "Vaderlandsche Schrijvers en Schrijfsters" (de namen worden niet genoemd) reeds toezegging van medewerking hadden ontvangen. Het merendeel van de auteurs die bijdragen leverden, behoort tot de categorie gelegenheidsschrijvers. De meesten ondertekenden hun bijdragen met volledige naam, wat voor de hedendaagse onderzoeker goed uitkomt. In het Noorden waren dat: A.L. Lesturgeon (Oosterhesselen), N.H. Tatum Zubli (Assen), U.P. Goudschaal (Scheemda), S.J. Moscoviter (Assen) en W. Seymour Mulder (Borger).[825] Een drietal auteurs ondertekende met de initialen 's.G.' te Assen, 'B.' te S..... en 'B-' te Z.

Naar alle waarschijnlijkheid zijn de eerste initialen van Sibrand Gratama, de persoon 'B-' te S....., is een onbekende in Smilde die zijn bijdrage uit het Fries vertaald had.[826] De derde auteur is geheel onbekend. Niet woonachtig in het noorden waren de medewerkers J.J. Woltersom (Arnhem), P.O. van der Chijs (Leiden), L.J.F. Janssen (Leiden), J. Chr. Gewin en R.C.H. Römer (van wie de woonplaats niet vermeld wordt).[827]

Begin 1853 - de redactie spreekt zelf van "een zesde deel van 't nieuwe jaar" - kwam men, later dan de bedoeling was, met de almanak op de markt. Belangrijkste oorzaak van de vertraging moet wel geweest zijn, dat Willinge Gratama in het drukken van de

---

823. DA, Archief familie Gratama, inv.nr. 381 (nieuw nummer is 163). Ruim 46 personen tekenden in.
824. *Prospectus*, II.
825. A.L. Lesturgeon, N.H. Tatum Zubli en W. Seymour Mulder werden reeds besproken. Zie voor nadere gegevens over U.P. Goudschaal (1809-1889): *NNBW* VI, 609-610 en S. Broekema in: Formsma 1976, 577.
826. Dit blijkt uit een brief van hem aan J.A. Willinge Gratama van 6 februari 1853. (DA, Archief familie Gratama, inv.nr. 382).
827. Zie voor informatie over P.O. van der Chijs (1802-1867): *NNBW* IV, 426 en Meijer in: *Levensberichten* 1869, 216-238; voor L.J.F. Janssen (1806-1869): *NNBW* IV, 811 en Bodel Nijenhuis in: *Levensberichten* 1870, 2-52; voor J.Chr. Gewin (1808-1887): *NNBW* I, 937 en voor R.C.H. Römer (1816-1886): *NNBW* III, 1092 en Van Slee in: *Levensberichten* 1888, 3-28.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 186

almanak weinig voortvarend geweest was en de persen allereerst had laten draaien voor de *PDAC*, waarvan hij sinds kort eigenaar en redacteur was en die op leven en dood concurreerde met de *NDC* van Van Gorcum. Lesturgeon had hem in een brief al tot spoed gemaand en had daarin ook de vrees uitgesproken dat de almanak niet in december 1852 zou uitkomen.[828]

De almanak bevat drie afdelingen: *Volks-almanak*, *Mengelwerk* en *Regerings-almanak*. De bijdragen van bovengenoemde auteurs werden - zoals gebruikelijk - in de afdeling *Mengelwerk* geplaatst. Het merendeel ervan bestaat uit poëzie (tien maal), viermaal wordt een historische bijdrage geplaatst en tweemaal een verhaal. De uitgave van *Drenthina* is een eenmalig gebeuren gebleven. Wat in het *Voorberigt* al geconstateerd was, " 't Heeft meer moeite in, dan 't oppervlakkig lijkt, om zulk een kind opgebakerd en in 't pak te krijgen", is blijkbaar een zo onneembare barrière geworden, dat de redactie van een vervolg heeft afgezien.

Toen eind 1853 bekend werd dat *Drenthina* voor 1854 niet meer zou verschijnen, besloot de concurrent - Van Gorcum & Comp. - een *Drentsch jaarboekje* samen te stellen. Daarin slaagde men, maar deze uitgave voor 1854 vond weinig aftrek. Maar toch waren er een jaar later nog genoeg liefhebbers die de uitgever konden overhalen, het jaarboekje in 1856 weer te laten verschijnen. Dit *Drentsch jaarboekje* bevat echter geen literaire bijdragen; het geeft informatie over briefpost, telegrafie, diligencediensten, leden van de Eerste en Tweede Kamer en een opsomming van de belangrijkste gebeurtenissen in de voorgaande jaren. En natuurlijk bevat het een kalendergedeelte.[829]

Drenthsche Geschied-, Landhuishoudkundige en Nijverheidsalmanak (1853, 1854 en 1855)[830]

Ook uitgever J. Oomkens J. Zoon in Groningen probeerde het gat in de markt te vullen, dat na 1851 ontstaan was door het verdwijnen van de *DVA*. In het *Voorberigt* bij de eerste jaargang van zijn *Drenthsche Geschied-, Landhuishoudkundige en Nijverheidsalmanak* (1853), schreef hij:

> "Die staking is vooral ook te bejammeren, omdat men door dat jaarboekje werd bekend gemaakt met weinig of niet gekende geschiedkundige bijzonderheden, betrekkelijk het, vooral uit het oogpunt van geschied- en oudheidkunde, niet onbelangrijke Drenthe, eene zich thans veelzijdig en met kracht ontwikkelende provincie, welke, mede uit dien hoofde aller aandacht verdient, en meer algemeen dient gekend te worden, dan tot nu toe het geval is. Om aan het verlies, door het niet verder uitgeven van den Drenthschen Volksalmanak veroorzaakt, op eene min kostbare wijze eenigszins te gemoet te komen, heeft de ondergeteekende besloten tot de uitgave van eene Geschied-, Landhuishoudkundige en Nijverheids-Almanak voor Drenthe (...) ."

828. DA, Archief familie Gratama, inv.nr. 382.
829. Volgens de *Voorrede* in jaargang 1856. Exemplaren van het *Drentsch jaarboekje* bevinden zich in de bibliotheek van het DA.
830. Bij Krips Repro in Meppel werden deze almanakken fotografische herdrukt: die van 1853 verscheen in 1979 en de uitgaven van 1854 en 1855 verschenen in 1983.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 187

Een belangrijk medewerker werd M.D. Teenstra te Ulrum, landbouwdeskundige en bestrijder van bijgeloof, die de kalenders vervaardigde. De geschiedkundige bijdragen nam J.S. Magnin, provinciaal archivaris van Drenthe, voor zijn rekening. De maandelijkse "Tuinoefeningen" waren vrije navolgingen van de schrijfsels van wijlen de hoogleraar J.A. Uilkens.[831] De historische bijdragen van Magnin bestonden niet alleen uit 'artikelen', maar ook uit een kalendarium van belangrijke gebeurtenissen uit de geschiedenis van Drenthe. De drie jaargangen bevatten alle een kalendergedeelte, een afdeling *Mengelwerk* en een afdeling *Anecdoten*.

Zoals de titel al aangeeft, bestaat de almanak vooral uit bijdragen op het gebied van de Drentse geschiedenis, de landbouw en de nijverheid. Literaire bijdragen treft men er niet in aan. In werkelijkheid echter waren de landhuishoudkunde en de nijverheid karig bedeeld. Dit gaf de recensent J.I.D. Nepveu van *De Recensent, Algemeen Letterlievend Maandschrift* aanleiding, een negatief oordeel over deze almanak te vellen.[832] De anonieme recensent van *Boekzaal der geleerde wereld* was positiever, maar raadde de redactie wel aan, in volgende nummers geen "profane anecdoten" meer op te nemen.[833]

Magnin deelde vermoedelijk de mening van de uitgever dat deze almanak in een behoefte kon voorzien, die door het verdwijnen van de *DVA* ontstaan was. Ook laat zich gissen dat zijn verstandhouding met andere ex-medewerkers van de *DVA* verstoord was, doordat men hem niet voor *Drenthina* gevraagd had.[834] Hoewel de uitgever in het voorbericht van 1855 nog sprak van toenemende vraag en een lage prijs (dertig cent), verscheen er geen vierde almanak meer.

De Heidebloem. Jaarboekje voor 1860[835]

In 1860 verscheen het jaarboekje *De Heidebloem*. Het werd gedrukt bij Willinge Gratama in Assen. Het jaarboekje heeft nog wel een almanakkarakter met achterin een kalender en wat algemene informatie, maar de nadruk ligt toch op het letterkundig mengelwerk. Als ondertitel wordt gegeven: *Lectuur van velerlei aard, verzameld door H. Boom*. Het jaarboekje bestaat uit de afdelingen *Mengelwerk*, *Onderwijs*, *Mengelwerk*, *Landbouw*, *Correspondentie*, *Uit de portefeuille van mijn grootvader*, *Snippers* en *Iets om te rekenen en iets om te raden*. De afdelingen bevatten zowel fictionele als populairwetenschappelijke bijdragen. Geen van de schrijvers bedient zich van de streektaal.
Het lijkt erop dat Boom zelf het merendeel van de literaire bijdragen voor zijn rekening genomen heeft. Helaas valt dit niet met zekerheid te zeggen, doordat de bijdragen niet - of alleen met initialen - ondertekend zijn. Maar in de afdelingen *Mengelwerk* en *Correspondentie* staan literaire teksten die de hand van Boom verraden. In de eerste afdeling staan de vertelsels *Martha, de stiefmoeder. Eene dorpsgeschiedenis* en *Een eenvoudige familie-maaltijd te Z. in Drenthe en een fijn diner te Amsterdam*.

831. Over J.A. Uilkens werd in 1984 in het Universiteitsmuseum in Groningen een tentoonstelling gehouden. Naar aanleiding daarvan verscheen een catalogus. Zie Botke 1984.
832. *RALM* (1853), 191-192.
833. *BGW* (1853) februari 178.
834. Vgl. Den Teuling in: Brood 1983, 64.
835. Bij Krips Repro verscheen in 1979 een fotografische herdruk.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 188

In de afdeling *Correspondentie* staat *Korporaal van Bobbel aan den redacteur van het jaarboekje: De Heidebloem*. Hier zien wij de wedergeboorte van een personage uit *Een Drenthsch gemeente-assessor*, dat - zoals bekend - door H. Boom en A.L. Lesturgeon geschreven is. Laatstgenoemde wordt beschouwd als de brievenschrijver in dit tweedelig boek (1845, 1853). Weliswaar ging het daarbij hoofdzakelijk om dialectbrieven van de assessor aan zijn huishoudster Anna, terwijl 'Van Bobbel' niet in de streektaal schreef, maar na lezing van diens relaas gaf de assessor direct commentaar in het Drents. Wij mogen dus aannemen dat Lesturgeon de creator van Van Bobbel is, zowel in dit jaarboekje als in het boek over de assessor. Waarschijnlijk droeg Lesturgeon ook bij aan de afdeling *Uit de portefeuille van mijn grootvader*.[836]
Het jaarboekje verscheen slechts éénmaal, hoewel Boom aanvankelijk de bedoeling had het daarbij niet te laten. Dit blijkt uit zijn *Aan onze Lezers!*, waarin hij belooft:

> "Wij weten, dat velen dit boekske met genoegen ontvangen, sommigen, wij vreezen het, met te groote verwachting. Leest het en zijt niet te gestreng in uw oordeel! Wij zullen daarnaar oplettend luisteren en geven al dadelijk de belofte, dat, behouden wij kracht en lust, ons streven zal zijn, om U de tweede bloem veel eerder en frisscher, aan te bieden."

Erica. Jaarboekje van de Maatschappij van Weldadigheid (1865-1908)

Met de oprichting van de Maatschappij van Weldadigheid in april 1818 dachten velen in Nederland een nieuw en effectief wapen in de strijd tegen de armoede gevonden te hebben.[837] De stichter van de Maatschappij, generaal-majoor Johannes van den Bosch (1780-1844), wilde door grootscheepse landbouwkolonisatie de armoede bestrijden. Dat gebeurde door behoeftige gezinnen, die elders in het land de strijd om het bestaan dreigden te verliezen, onder te brengen in landbouwkolonies op te ontginnen gronden in het noorden van het land. De Maatschappij van Weldadigheid koos Drenthe uit voor de verwerkelijking van haar plannen. Drenthe had in die tijd verhoudingsgewijs de meeste woeste gronden. In november 1818 werd de proefkolonie Frederiksoord bij Vledder gesticht. In 1820 volgden Willemsoord en Wilhelminaoord. Behalve deze zogeheten vrije koloniën, waarvoor de gegadigden zich vrijwillig aanmeldden om onder strenge leiding een nieuw leven te beginnen, werden ook de onvrije koloniën Ommerschans en Veenhuizen gesticht. Hiermee nam de Maatschappij de zorg op zich voor de bestrijding van bedelarij en voor het opvoeden van vondelingen, wezen en zwerfkinderen.

De Maatschappij van Weldadigheid had ook een eigen periodiek. Zo verscheen van 1819 tot 1826 het maandblad *De Star*, van 1827 tot 1842 het tijdschrift *De Vriend des Vaderlands* en van 1865 tot 1908 het jaarboekje *Erica*. Aanvankelijk was de titel *Jaarboekje der Maatschappij van Weldadigheid. Uitgegeven, geheel ten voordeele dier inrigting, door de afdeeling Generaal van den Bosch*. Vanaf 1875 werd het genoemd

836. C. van Dijk 1995, 151 (noot 26).
837. Voor een geschiedenis van de vrije koloniën zie vooral Kloosterhuis 1981. Over de onvrije koloniën zie Berends 1984.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 189

Erica. Jaarboekje der Maatschappij van Weldadigheid. De eerste twee boekjes (1865 en 1866) werden gedrukt bij G. Hovens Gréve in Steenwijk; daarna vervaardigde D.B. Centen in Amsterdam alle volgende nummers.

De eerste drie boekjes vermelden als redactie A.F. Eilerts de Haan (1834-1899), C.J.M. Jongkindt Coninck en IJ. van Konijnenburg. Het idee voor de uitgave van *Erica* was ontstaan bij Eilerts de Haan, die in zijn jaren als predikant in het Friese Noordwolde een tegenstander van de Maatschappij van Weldadigheid geweest was. Maar Jongkindt Coninck, de directeur, had hem weten te bekeren.[838]

Aanvankelijk wilde Eilerts de Haan een tijdschrift met mededelingen over het reilen en zeilen van de Maatschappij uitgeven. Daar zaten echter te veel haken en ogen aan, zodat hij van dit plan afzag. Om toch iets te doen, besloot hij een proef te nemen met een jaarboekje. De Commissarissen van de Maatschappij verleenden een financiële garantie voor de uitgave. Het experiment slaagde en het jaarboekje leverde een batig saldo op, dat in de kas van de Maatschappij gestort werd.[839] Na 1870 werd de winst uitsluitend besteed ten bate van het onderwijs dat door de Maatschappij geboden werd.

Met het uitgeven van het jaarboekje had Eilerts de Haan twee doelen voor ogen. In de eerste plaats wilde hij in brede kring belangstelling wekken voor de Maatschappij van Weldadigheid. Daartoe werd het jaarboekje toegezonden aan veertig van de voornaamste dag- en weekbladen en lokale bladen in het hele land. Bovendien wilde hij het misverstand dat bij velen omtrent de koloniën bestond wegnemen. De misvatting was, dat men de vrije koloniën vereenzelvigde met de rijksbedelaarsgestichten te Ommerschans en Veenhuizen. Hij vatte zelf de koe bij de horens en schreef in de jaargangen van 1865 tot 1872 artikelen onder de titel *Proeve eener geschiedenis der Maatschappij van Weldadigheid*. Die werden in 1872 gebundeld tot *De Noord-Nederlandsche landbouwkoloniën. Een studie over de Maatschappij van Weldadigheid* (D.B. Centen te Amsterdam). In 1899 zou hij nog een literair werk, getiteld *Zijn ze het waard? Eene Novelle* (G. Hovens Gréve te Steenwijk), laten verschijnen.

Kort nadat het derde nummer uitgekomen was, nam P.C.J. Meys zitting in de redactie. Ook hij was aanvankelijk terughoudend geweest, maar op uitnodiging van Jongkindt Coninck had hij Frederiksoord bezocht en daarna was ook hij voor de Maatschappij én voor het jaarboekje gewonnen.[840] Hij volgde Van Konijnenburg op. Nadat Jongkindt Coninck in 1885 was overleden,[841] bestond de redactie uit het duo Eilerts de Haan en Meys. Eilerts de Haan hield in 1892 op met het redactiewerk, waarna Meys het korte tijd alleen deed. Hij vond echter M.E. van der Meulen (1826-1904), predikant te Bolsward, en H. Houwink Rz., grossier te Meppel, bereid zitting te nemen in de redactie. Beiden hadden al voor *Erica* geschreven; het pseudoniem

838. Zie voor de daarover gevoerde discussie: Eilerts de Haan 1899, 306-307. Vgl. ook het door Eilerts de Haan geschreven *In Memoriam* van Jongkindt Coninck in: *Erica* (1886), 1-16.
839. Eilerts de Haan 1899, 307.
840. Meys 1904, 3.
841. Naar aanleiding van het overlijden van Jongkindt Coninck schreef Meys het gedicht *Aan C.J.M. Jongkindt Coninck*. Het werd opgenomen in A.F. Eilerts de Haan, *Bezoeken van Frederiksoord en hun gids*. [1887].

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 190

Anastatio, waaronder Houwink geschreven had, werd niet prijsgegeven toen hij tot de redactie toetrad. Dit blijkt uit de voorrede bij de uitgave voor 1893.

Houwink overleed al binnen twee jaar en werd opgevolgd door P. van der Veen, Evangelisch-Luthers predikant te Amsterdam. Na het overlijden van Van der Meulen in 1904, trad J. van der Have, directeur van de Maatschappij, tot de redactie toe. Zijn redactielidmaatschap was echter van korte duur, want op 2 april 1905 overleed ook hij. Meys en Van der Veen vormden nu tot het einde in 1908 samen de redactie. Naast de meer op de Maatschappij gerichte artikelen, werden er in het jaarboekje diverse literaire bijdragen opgenomen. *Erica* heeft dan ook een groot aantal medewerkers gekend, die proza en/of poëzie voor het jaarboekje schreven. Onder hen waren landelijk bekende publicisten als E. Laurillard, C.S. Adama van Scheltema, S.J. van den Bergh en J.P. Hasebroek.[842] Bijdragen uit Drenthe werden geleverd door, onder anderen, A.L. Lesturgeon, P.C.J. Meys, H. Houwink Rz. en J. Pol.

Volledig in dialect geschreven bijdragen zijn in het jaarboekje schaars. Om toch een voorbeeld te noemen: A. de Visser in Meppel schreef voor de uitgave 1872 het gedicht *Herm's alleenspraoke achter zien koeijen in 't naojaar van 1871*.[843]

Arnold de Visser, geboren op 3 december 1831 te Eck en Wiel (Gelderland)[844] en gestorven op 15 januari 1890 te Meppel, vestigde zich op 23 februari 1861 vanuit Lochem in Meppel.[845] Hier werkte hij als kassier en commissionair in effecten. Met het schrijven in de streektaal had hij reeds ervaring, want in 1862 verscheen van hem Vijf novellen uit den Achterhoek (A.J. van den Sigtenhorst te Deventer). Deze waren eerder gepubliceerd in de Geldersche Volks-Almanak. Hij had ze geschreven naar aanleiding van een grote brand in Enschede; de opbrengst was bestemd voor de slachtoffers.[846]

Vanaf 1865 tot aan zijn overlijden werkte hij mee aan *Erica*; ook leverde hij bijdragen aan tijdschriften als *Europa*, *Lectuur voor de huiskamer* en *Nederland*. Van zijn overige werken zijn die voor kinderen het bekendst. Daaronder: *Voorjaarsbloemen. Verhalen voor de jeugd* (1859, A.W. Sythoff te Leiden) en *Een beetje brutaal en wat onvoorzichtig* ([1890], J. Vlieger te Amsterdam).[847] Ook werkte hij mee aan jeugdtijdschriften, zoals *Museum voor de jeugd* en *Kindervriend*.[848] Dat hij in Meppel een gewaardeerd burger was bleek wel na zijn overlijden, toen de *MC* een uitgebreid in memoriam aan hem wijdde.[849]

842. Voorts werkten, onder anderen, mee: L.M. de Boer, D.B. van Heuven, F.F.C. Steinmetz, G.H.J. Elliot Boswel, I.M.E. Dercksen, D.J. den Beer Poortugael, D.F. van Heijst, W.Th. van Griethuijsen, D. Dorbeck, C. Cammenga en J.K.W. Quarles van Ufford.
843. *Erica* (1872), 135-140.
844. Streekarchivariaat KLEM-gemeenten, Archief van de gemeente Maurik 1811-1945, Geboorteakte en Bevolkingsregisters. Zie voor biografische gegevens ook Krosenbrink 1997, 22-23 en 204.
845. GA Meppel, Bevolkingsregisters en akte van overlijden.
846. Löwik, *Om de taal van Twente. Historisch overzicht van een taalbeweging*. Hengelo z.j., 134. Vgl. ook Krosenbrink 1997, 23.
847. Zie voor meer titels ook Frederiks/Van den Branden [1892], 53.
848. Zie Rietveld-Van Wingerden 1995, 65, 82.
849. *MC* 22.1.1890.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 191

Vanaf 1895 liep de belangstelling voor *Erica* terug. De redactie besloot dan ook, met ingang van 1907 advertenties op te nemen. In het voorbericht van een jaar later deed de redactie nog eens een oproep om *Erica* onder de belangstelling van anderen te brengen: het aantal intekenaars was nog verder teruggelopen. De redacteuren noemden daarvoor twee mogelijke oorzaken: in de eerste plaats "afsterving", in welk geval familie van een overleden abonnee de intekening niet voortzette. Ten tweede wezen zij op het verminderen van "den glans der nieuwheid", waardoor de belangstelling afnam. Na 1908 werd de uitgave van *Erica* definitief gestaakt.

Drentsche Volksalmanak voor het schrikkeljaar 1868

En als d'avond is gevallen,
Altijd mallen,
Altijd keuv'len bij den haard;
't Zou al ras vervelend wezen.
't Is bij lang zooveel niet waard,
Als iets goeds te lezen.

Daarom is 't een lof'lijk pogen,
Dat wij mogen
Ondersteunen naar ons best,
Weêr een jaarboekje uit te geven,
Dat ons Drentsche typen schetst
Uit het dag'lijksch leven.

Deze strofen zijn ontleend aan het *Welkom! aan den Drentschen Volksalmanak 1868*, waarmee de horlogemaker Leonard J.W. Meijs [sic] te Meppel de *Drentsche Volksalmanak voor het schrikkeljaar 1868* begroette. De dichter was een jongere broer van de schrijver P.C.J. Meys.[850] Harm Boom en M. Oldenhuis Gratama, advocaat te Assen, probeerden in 1867 de eertijds befaamde *DVA* tot nieuw leven te brengen. De almanak, gedrukt bij Van Gorcum & Comp. te Assen, verscheen laat. Dit kwam voornamelijk doordat pas in oktober 1867 het plan voor een uitgave gemaakt was.[851] Behalve een aantal historische bijdragen, waaronder één van Jan van der Veen Az., bevat de almanak de volgende literaire teksten. Harm Boom publiceerde het (reis)verhaal *Van Assen naar Emmen. (In augustus 1865.)*. Jan de Rijmer (J.J.A. Goeverneur) schreef het gedicht *Een hagepreek* en A. de Visser leverde het verhaal *Voor één doel*. Lesturgeon schreef, verscholen achter de initiaal L., de bijdrage *Hoe 't komt, dat de uil alleen 's nachts uit vliegen gaat. (Een Drentsch sprookje uit de vogelwereld.)*.[852] W. Seymour Mulder schreef zijn bekend geworden gedicht *Verzuchting. (Bij*

850. Leonardus Jacobus Willem Meys werd op 28 juni 1832 in Den Haag geboren (GA Den Haag, Geboorteakte L.J.W. Meys). Hij woonde en werkte van oktober 1863 tot februari 1874 in Meppel. Hij vestigde zich daarna in Rotterdam (GA Meppel, Bevolkingsregisters).
851. Aldus het *Nawoord* in de almanak.
852. Vgl. ook C. van Dijk 1995, 160.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 192

het plaatje: "Gezicht op Borger.") en L. Oldenhuis Gratama zond drie gedichten van de zeventiende-eeuwse dichteres Titia Brongersma in. Een tweetal bijdragen was anoniem: het gedicht *Schoonoords-lied* en *Twee brieven uit eene nog onuitgegevene correspondentie, door Drentsche dames gevoerd.*
Deze almanak bleef echter een incidenteel vervolg op de vroegere *DVA*. Dat was niet de bedoeling geweest, want in het *Nawoord* had de redactie nog meegedeeld dat ze voor 1869 reeds enige stukken had liggen.

Nieuwe Drent(h)sche Volksalmanak (1883-1891)

In 1854 was door een aantal Asser heren het Provinciaal Museum van Oudheden gesticht. In 1876 werd dr. Hermanus Hartogh Heijs van Zouteveen (1841-1891) benoemd tot lid van de Commissie van Bestuur van het Provinciaal Museum van Oudheden.[853]

H.H.H. van Zouteveen

Hij had rechten gestudeerd in Leiden en was in 1864 gepromoveerd op de statistieken van Drenthe. Daarna was hij filosofie en natuurwetenschappen gaan studeren. In 1866 promoveerde hij tot doctor in de wis- en natuurkunde. Voor de evolutietheorie van Charles Darwin werd hij in Nederland een van de belangrijkste pleitbezorgers. In 1873 had hij teleurgesteld de universitaire wereld verlaten om zich in Assen te vestigen, waar hij vele activiteiten ontplooide.

In 1882 kwam hij met plannen voor een provinciaal genootschap tot uitbreiding van de kennis der oudheden van Drenthe en voor het uitgeven van een oudheidkundig tijdschrift. De leden van de Commissie voelden voor het eerste niet zoveel maar voor het tweede wel, zij het dan dat ze voor het goedkopere en minder bewerkelijke medium van de almanak kozen – daarbij tevens hopend dat de reputatie van de *DVA* hun jaarboekje ten goede zou komen. Zo kwam onder auspiciën van het bestuur van het museum in 1883 de uitgave van de *NDVA* tot stand, met Hartogh Heijs van Zouteveen als redacteur. Tot aan zijn dood stond de *NDVA* onder zijn redactionele leiding. De uitgave werd toevertrouwd aan uitgeverij Van Gorcum te Assen. De inhoud van de almanak werd jaarlijks in de bestuursvergadering vastgesteld, waarbij Hartogh Heijs van Zouteveen grote vrijheid van handelen kreeg.

853. Voor biografische gegevens over Hartogh Heijs van Zouteveen zie 'In memoriam Hartogh Heys van Zouteveen' in: *NPDAC* 3.6.1891; Peypers in: *Handelingen* 1894, 314-368; Van Dockum 1942, 75, Kuipers 1959c, 8-9; Kupers 1973d, 186-188; Kuipers 1978, 67-69; Hoekman in: Bos/Foorthuis 1990, 69-74 en Gerding/Hoekman 1992, 1-27.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 193

In het voorbericht van de eerste jaargang kondigde de Commissie van Bestuur aan, dat zij aandacht wilde schenken aan "Drentsche zaken en Drentsche oudheden, Drentsche belangen en Drentsche letterkunde". Onderwerpen van staatkundige of godsdienstige aard wilde men weren, omdat men neutraal wilde blijven. Het accent lag niet in de eerste plaats op letterkunde, wat Hartogh Heijs van Zouteveen betreurde. Voordat het eerste nummer verscheen, had hij al in een circulaire van juni 1882 Drentsche letterkundigen, predikanten en hoofden van scholen opgeroepen, bijdragen in te zenden. Deze konden bestaan uit:

> "(...) gedichten, hetzij in novelles, in opstellen in Drentsch dialect, schetsen uit het Drentsche volksleven, bijdragen van oudheidkundigen of geschiedkundigen aard, technische of statistische bijzonderheden voor Drente van belang enz."[854]

Leek de commissie, blijkens het voorwoord, letterkunde niet als hoofdzaak te zien - in hetzelfde nummer riep zij wel degelijk op tot het inzenden van literaire bijdragen. Dit in de veronderstelling dat historische bijdragen wel zonder aansporing geleverd zouden worden. Een jaar later moest Hartogh Heijs van Zouteveen echter teleurgesteld meedelen, dat hij was overstelpt met artikelen over de oudheid en de geschiedenis van Drenthe, maar dat het aan "goede poësie en kleine novelles, toch in een Volksalmanak zoo gewenscht" nagenoeg ontbroken had.[855] Hij deed wederom een dringend beroep op de schrijvers van fictie:

> "Ik vestig de aandacht van Drente's letterkundigen met aandrang op dit punt. Al te lang mogen de novelles echter niet zijn, twintig tot dertig bladzijden druks is voldoende, de ruimte laat in den regel niet toe grootere te plaatsen. Korte versjes (van één à twee bladzijden) ter afwisseling der grootere prozastukken en ook zeer korte puntige, als bladvulling, zijn ook zeer gewenscht".[856]

Zelf zorgde hij ook voor afwisseling: hij publiceerde in de almanak - behalve necrologieën en artikelen over archeologie - verhalen, sprookjes en gedichten. In de negen jaar van zijn redacteurschap heeft hij ruim vijftig bijdragen geleverd.

Aan de eerste jaargang droeg hij *Geschiedenis van den Sultan Papegaai, een Perzisch sprookje* en enige bladvullingen bij. Zijn niet-literaire bijdragen aan de almanak wijzen op zijn brede belangstelling. In kwantitatief opzicht was Hartogh Heijs van Zouteveen een geslaagd publicist, kwalitatief bezien echter had hij weinig (literaire) allure. Dat vond athans zijn biograaf H.F.A. Peypers, die opmerkte:

> "Van poëzie was hij geen groot liefhebber, ofschoon hij zelf van verzen maken hield, die hij, ik zou haast zeggen, ook op natuurwetenschappelijke wijze vervaardigde. Want.. Dr. Hartogh Heys was een nog meer mathematische dan litterarische geest, ondanks zijne verzen, en zijne

854. DA, Collectie Gratama, inv.nr. 222.
855. *Voorbericht* in de *NDVA* van 1884.
856. Ibidem.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 194

groote voorliefde voor sprookjes, waarvan hij - in Oostersche vertellingen muntte hij bepaald uit - eene rijke collectie bezat."[857]

Meestal schreef hij korte Nederlandstalige spreuken en rijmpjes die als bladvulling dienst deden. Ze werden dikwijls ondertekend met zijn initialen: (Dr.) H.H.H.v.Z. Zijn onderwerpen ontleende hij vaak aan anderen; "naar Schiller" of "naar het Fransch" vermeldde hij er dan bij.

Maar ook Drenthe inspireerde hem, getuige de ode *Aan Drenthe* in de *NDVA* van 1885. Evenals Seymour Mulder werd hij geïntrigeerd door het hunebed in Borger; hierover schreef hij voor de *NDVA* van 1888 het gedicht *Het Hunebed te Borger*. Als schrijver die aan jicht leed, was hij voor Harm Boom "De nije, echte podagrist". Het gedicht *Aan Dr. H. Hartogh Heijs van Zouteveen, redacteur van Den Nieuwen Drentschen Volksalmanak* in de *NDVA* van 1884 heeft als tweede strofe:

De nije, echte podagrist,
Heeft zich in d'olde niet vergist,
Ik ga terstond aan 't dichten.
O, mogt dit kort en kunst'loos lied,
Dat u de vriendschap gaarne biedt,
Uw podagra verlichten![858]

Hieruit kan geconcludeerd worden dat Boom en Hartogh Heijs van Zouteveen de auteurs zijn van de dialectschets *Wiens been was 't? Wat Gerrit Koeze in 't schemerduuster bij den heerd an zien halfbruer Tönnis Konkel vertelde* in datzelfde nummer. Het is een versie van een bekend humoristisch volksverhaal, het relaas van een reis die twee mannen - mijnheer P.t.h.f. en Dirk Schottelmeijer - van Emmen naar Roswinkel gemaakt hadden. De weg door het veen was zeer slecht begaanbaar; daardoor zaten de heren in een "wanne" (platte mand), die getrokken werd door de smokkelaar Plagge. De reizigers kibbelden over de beenruimte onder het dekkleed; maar ontkenden beiden de eigenaar te zijn van het been dat veel ruimte in beslag nam. De heer P.t.h.f. sloeg er met een stok op, waarna uit de reactie van Schottelmeijer ondubbelzinnig bleek dat zijn been gemaltraiteerd was.

De schets was ondertekend met "Twee podagristen, een van de drie olden en een nije echte".[859] Waarschijnlijk heeft Hartogh Heijs van Zouteveen, de hoofdpersoon meneer P.t.h.f., het concept geschreven en heeft Boom de Drentse vertaling gemaakt. Deze situeerde het verhaal in de Zuidoosthoek van Drenthe, een gebied dat hij goed kende.[860] H.T. Buiskool heeft beweerd dat voor het personage P.t.h.f.

857. Peypers 1894, 329.
858. *NDVA* (1884), 266.
859. *NDVA* (1884), 153-155.
860. Vgl. ook: *Wiens been was 't? Wat Gerrit Koeze in 't schemer-duuster bij den heerd an zien halfbruer Tönnis Konkel vertelde door Twee Podagristen (een van de drie olden en een nije echte)*, 1986.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 195

de schoolopziener Pothoff model gestaan heeft. Hij zou een dergelijke reis gemaakt hebben om een school in Roswinkel te bezoeken.[861]

Hartogh Heijs was tevens redacteur van zijn eigen krant: de *NPDAC*, die hij op 1 juli 1885 opgekocht had.

H.U. Meyboom

Tot de eersten die aan de *NDVA* bijdragen leverden op letterkundig gebied, behoort dr. H.U. Meyboom (1842-1933)[862] - de moderne predikant naast Tatum Zubli - met een proeve van poëzie in Finse trant: *De klacht van het berkje*. Meer Drents georiënteerd was J. van der Veen Az. Hij was in zijn laatste levensjaren en schreef hoofdzakelijk gedichten en bladvullingen. Ook Harm Tiesing, een zeer trouw en gewaardeerd medewerker, droeg naast volkskundige en historische artikelen enige Drentstalige gedichten bij, zoals *Het Börgerder paoschvuur* (1883), *Van Börger naor Roldermaark* (1883) en *Boerendrukte uit den ouden tijd* (1884). Voorts schreef hij Drentstalige dorpsschetsen, zoals *De aole scheper* (1890), *Loon nao waarken of die te laot komp, hef zien recht verspeuld. ('n Stukkien oet de aole tied.)* (1891), *Roldermaark* (1894), *Wilm Wever. Oorspronkelijke dorpsschets in Drenthsch dialect* (1896), *Oet aolde en neie tieden* (1897) en *De seg* (1900). Tiesing heeft beweerd dat zijn eerste bijdrage aan de *NDVA* vrijwel samenviel met zijn debuut als krantenschrijver.[863]

Dialectverhalen werden ook geschreven door E. van Veen te Drouwenerveen (later te Nieuw-Amsterdam): *Thie Nering over ies hen Spiekerboor* (1883) en *'En week oet spinnen* (1891).[864] J.M. Alingh te Assen schreef: *"Snieder's Joppien". 'n' Drentsche Novelle* (1888), *Freerk's testament. Drenthsche novelle* (1889) en *Waorum de vleermoeze in Drenth op klaorlichten dag neet vleegt. Legende in dialect* (1890).[865] Laatstgenoemde vertelling is geheel Drentstalig, in de andere twee zijn alleen de dialogen in de streektaal geschreven.

Albert Steenbergen schreef in afleveringen zijn berijmde vertelling *De Slaapvallei* (1886-1888), droeg verhalen bij over *Hardenbroeck* (1883-1885 en 1899) en leverde

861. H.T. Buiskool [1944], 16.
Buiskool stelt ook dat Pothoffs naam nog voorkomt in het "bekende Drentsche gezegde 'Goeien morgen Pothoff' ". Zoals ook Boom in zijn schets verklaart, zou dit gezegd worden nadat iemand een grove leugen aardig had verteld. Pothoff namelijk zou zo'n onderhoudend verteller geweest zijn, dat zelfs de kreeften en de oesters naar hem luisterden.

862. Zie ook H. Smeenge 1933, 7-14 en Van den Broek/Groen 1985, 45.

863. Zie Tiesing 1932, 15-17.

864. In dit verhaal gaat Hinderkien in de spinmaand februari een week uit logeren. Zie ook Tupan 1994, 59.

865. Naar alle waarschijnlijkheid is dit de auteur Johannes Marius Alingh (Assen 18 april 1845 - Assen 23 juni 1910). Hij bleef zijn hele leven vrijgezel en stond te boek als rentenier wonende te Assen. Zie: Pattisapakoly 1982, 58.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 196

fragmenten uit de *Clapper der Calkoens* (1894-1898 en 1900) alsmede enige korte gedichten. J.M. Schiphorst JWz. droeg bij met gedichten over het Drentse landschap. Vermeldenswaard zijn voorts de genoemde N.H. Tatum Zubli, die enige gedichten leverde, en W.L. (van den Biesheuvel) Schiffer met gedichten en vooral historische artikelen. N.L. Marie werd geïnspireerd door het Asser bos en dichtte *Au Bois d'Assen, le Soir* en G.B. 't Hooft in Smilde - later wonende in Kampen - schreef gedichten over het alledaagse leven.

Een medewerker die niet ongenoemd mag blijven, is Jan Uilenberg (1840-1930).[866] In Zuidwolde was hij van 1866 tot 1909 schoolhoofd, koster, voorzanger en klokkenluider - een klassieke combinatie van functies. Uilenberg was vooral geïnteresseerd in geschiedenis en de daarmee verband houdende (volks)verhalen. Zijn 'literaire' productie was erg klein; in zijn bijdragen vertelde hij vooral over zijn jeugd, over het onderwijs en over de geschiedenis van zijn woonplaats Zuidwolde. Voor de eerste *NDVA* (1883) schreef hij over de gemeente waar hij geboren was. In dit verhaal, getiteld *De Sleener toren*, verwerkte hij een variant op de sage van Ellert en Brammert. De vondst van een aarden pot op de Ekelenberg bij Zuidwolde inspireerde hem tot het schrijven van het verhaal *De Nekelenberg* (1900). Het thema daarvan is het bijgeloof met betrekking tot deze plek. Op stille avonden kon men er het snorren van een spinnewiel horen. Ook werd er verteld dat er een onstuimig veulen, dat een zak met rinkelende goudstukken om zijn nek droeg, op de Ekelenberg huisde.[867] Jan Uilenberg was ook medewerker van de *DMB*. Hij overleed op 30 augustus 1930 te Zuidwolde.

Zijn oud-leerling G. van Oosten schreef in een herdenkingsartikel in de *MC*:

> "Ze zullen zich herinneren den tijd toen hij, boven op een bank staande, door de ruiten kijkende, de te-laat-komers aanspoorde op tijd te zijn, terwijl de dan aanwezige leerlingen het bekende vers zongen: 'de grijze winter is wel koud' enz. (...) Zeker, hij kon op tijd erg streng zijn, maar dat was noodig. Hij was een opvoedkundige van den ouden stempel, maar een heel goede...."[868]

Het overlijden van Hartogh Heijs van Zouteveen markeert het einde van de eerste periode van de *NDVA*. De nieuwe redactie had andere opvattingen over de inhoud van de almanak. Deze periode zal in het tweede hoofdstuk besproken worden.

Korte Gerde. Jaarboekje voor Meppel & omstreken (1886)[869]

In 1886 verscheen bij uitgeverij Kuiper & Taconis in Meppel het jaarboekje *Korte Gerde*. De aanleiding hiertoe lag in het feit dat de uitgever erop gewezen was, dat er in Drenthe nog geen jaarboekje - geheel of grotendeels in de "landtaal" (dialect) - geschreven was.[870]

866. Voor biografische schetsen wordt verwezen naar Kuipers 1993a, 10-11 en Kuipers in: Bos/Foorthuis 1993, 106-109.
867. Zie ook Huizing 1975, 11.
868. Van Oosten 1930.
869. Een exemplaar van het jaarboekje wordt bewaard in het DA, Collectie Gratama, inv. nr. 507.
870. Volgens het *Aan den lezer!* in het jaarboekje.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 197

'Korte gerde' (körtegerde) is de benaming waarmee men in Zuidoost-Drenthe (zandgedeelte) en in het noordelijk deel van Zuidwest-Drenthe de jeugd in het algemeen aanduidt.[871] Doordat de stukjes voor het merendeel van de hand van 'kinderen' van Drenthe waren, kwam de uitgever op deze naam voor het jaarboekje. Behalve de kalender en de gebruikelijke mededelingen bevat het de volgende literaire bijdragen: een anoniem Nederlandstalig verhaal *Toch overwonnen*, een van Drentse dialogen voorzien verhaal *Allemaole even veule*, geschreven door J.M.S. [Jan Meeuwes Schiphorst?], een anoniem gedicht *Odiosa Quaedam*, een met Drentstalige dialogen doorspekte vertelling *Een paar tooneelen uit een Meppeler Kermis*, door G.B.[Geert Broekhuizen?], een anonieme bijdrage *De verlegene jongen*, een met Drentstalige dialogen gelardeerde schets, getiteld *Kolde en warme harten, Schets uit het Drentsche volksleven* door J. Pol, een volledig Drentstalig gedicht *Lèer um lèer* door G.B., een Nederlandstalig gedicht *Winter* door J.M.S. en het anonieme, naar Engels voorbeeld geschreven, verhaal *De Sneeuwstorm*. Er zijn van *Korte Gerde* geen uitgaven voor andere jaren aangetroffen.

6. Tijdschriften

Drenthina (1849-1851)

Sedert 1849 verscheen in Meppel bij P.A. Reijnders onder C. van Schaicks redactie het tijdschrift *Drenthina of vergeet mij niet*.

De eerste jaargang en die van 1850 bevatten alleen ontspanningslectuur.[872] Zo leverde Van Schaick zelf aan jaargang 1850 (eerste deel) *De erfenis. Een Drentsch verhaal,*[873] dat zo omvangrijk is dat het meer dan de helft van de 390 pagina's tellende jaargang in beslag neemt.

Dit humoristische verhaal bevat de reiservaringen van Jaopik Graepers van Dwingeloo naar Haarlem. Jaopik onderneemt - namens zijn moeder Femmechien - de reis naar 'Aorlem' om de erfenis van zijn meui Greete te aanvaarden. Er is een brief van haar notaris gekomen en daaruit maken Jaopik en zijn moeder op, dat rijkdom hun in de schoot zal vallen. Hun knecht Harm brengt Jaopik - voorzien van reisgeld en bevoorraad met pannenkoeken en worsten voor onderweg - met paard en wagen naar Meppel. Te voet bereikt Jaopik Zwartsluis om er de nachtboot naar Amsterdam te nemen. Net als in enige verhalen van Harm Boom, is Jaopik de domme boer die onderweg door stedelingen in de maling wordt genomen. In plaats van naar Haarlem wordt hij zelfs naar Arnhem gestuurd. In de trein maken een paar studenten hem wijs dat ze meui Greete goed gekend hebben en zij wijzen hem de weg naar haar boerderij. Na veel misverstanden komt hij een dag te laat in Amsterdam aan; hier wordt hem in het gedrang zijn horloge ontfutseld. Eindelijk bereikt hij Haarlem, dat hij weer

871. Kocks 1996, 610.

872. Buning 1976, 61. Kennelijk heeft Buning jaargang 1849 ingezien; deze valt tegenwoordig echter niet te achterhalen. Van jaargang 1850, het tweede deel, verscheen bij Krips Repro in Meppel een foto-reprint.

873. *Drenthina* (1850) 1-97, 138-181, 193-241 en 262-349. Een fragment eruit werd opgenomen in: Poortman [1952], 13-14. (Voor Het Drents Genootschap overgedrukt uit de *MC* van 24.10.1952.)

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 198

verlaat met een machtiging voor de notaris die Femmechien moet tekenen. Eenmaal terug in 'Dwingel', blijkt hem dat de nagezonden erfenis niet aan de verwachtingen voldoet, erger nog: de reis- en notariskosten zijn hoger dan de baten. De moraal is dan ook: reken niet te veel op erfenissen, het kan lelijk tegenvallen! Tussen stedelingen en plattelanders is niet alles pais en vree, wat strijdig lijkt met de heersende literaire mode, maar in dit opzicht toonde Van Schaick zich wel vaker eigenzinnig.[874]

Voorts leverde Van Schaick voor deze jaargang een biografische schets, getiteld *Elisabeth Frij*.

De erfenis verscheen in 1979 bij B.V. Foresta te Groningen als fotografische herdruk, met illustraties, in boekvorm. De titel hiervan is: *De erfenis uit Haarlem voor Femmechien en Jaopik van Dwingel. Een Drentsch verhaal*.

Voorts werd aan jaargang 1850 (eerste deel) meegewerkt door A.E., K. Hamer te Dalfsen, Christine van G.... en P.J. van der Noordaa te Delft. Aan het tweede deel droeg Van Schaick het verhaal *Lijden en Godsvrucht* bij; voorts werkten G.S.H.S. Broekhuijzen, J.Chr. Gewin, Cs. van der Vijver en Albert mee.

In 1851 kwam *Drenthina* met duidelijk literaire pretenties voor de dag. Het voerde voor het eerst de ondertitel *Tijdschrift voor Noord- en Zuid-Nederlandsche Letterkunde, proza en poezij*. Ook het formaat was groter; het verscheen in groot octavo. Van Schaick wilde met zijn tijdschrift een brug slaan tussen Noord- en Zuid-Nederland. De Belgische onafhankelijkheid sedert 1839 schijnt Van Schaick betreurd te hebben; hij wilde de taalverwante Vlamingen niet loslaten.[875] "Waar Kerkleer en Staatkunde bij wijlen scheiding maken, daar is de Letterkunde gereed en geschikt, om de ontstane ruimte aan te vullen", was zijn visie.[876] In 1849 had zijn Vlaamse geestverwant Ferdinand Augustijn Snellaert het eerste Taal- en Letterkundig Congres in Gent bijeengeroepen. Dit was een succes geworden en men was van mening dat zulke samenkomsten regelmatig gehouden moesten worden. Op 16 september 1850 kwamen Noord en Zuid bijeen in Amsterdam. Dit congres woonde Van Schaick bij. Naar aanleiding hiervan zocht hij contact met een Belgische "Kunstbroeder" en:

> "De uitslag is geweest zoo heuchelijk, als wij ons dien niet hadden durven voorstellen. Ons plan vondt bijval en dadelijke ondersteuning, waarvan wij in 't eerste nommer van Drenthina de sprekende bewijzen geven. (...) 't is daarom, dat de redaktie in overleg met den uitgever, dit Tijdschrift, van nu voortaan bestemd heeft, voor Hollandsch- Vlaamsche Letterkunde."[877]

874. Zo schreef hij over Groningen: "Gij vindt er zoo als in alle steden, menschen, die naauwelijks lezen en schrijven kunnen, maar zich toch op hunne beschaafdheid en hunne talenten veel laten voorstaan. Indien zij 't zóó ver gebragt hebben, dat zij vlot en goed kunnen lezen en tamelijk kunnen schrijven, dan verbeelden zij zich, dat er niets in den hemel of op aarde is, of 't is hun bekend; dan spreken zij op een' toon en met een gezag, waardoor een professor zou gelooven, dat hij bij hen school kon gaan." (*Geert*. Schiedam 1852 [tweede druk], 208-209.)
875. Doedens veronderstelt zelfs dat Van Schaick tussen 1830 en 1832 militaire dienst heeft gedaan in België. Of daarmee dienst als veldprediker bedoeld wordt, is niet duidelijk. Zie Doedens 1958a.
876. *Inleiding* in: *Drenthina* (1851), I.
877. *Inleiding* in: *Drenthina* (1851), V. Vgl. ook Van Schaick, *Blik op Neêrlands letterkunde* in: *Drenthina* (1850), deel II, 779-790.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 199

Drenthina was dus bedoeld als Grootnederlands tijdschrift. Als medewerkers noemt Van Schaick in de inleiding bij het eerste deel van 1851: E.W. van Dam van Isselt, J. van Lennep, H.J. Schimmel, W.J. van Zeggelen, A. Ising, P.B. de Kanter, A.L. Lesturgeon, B. Dorbeck en J.C. Gewin. Hijzelf droeg aan dit deel in afleveringen de novelle *De Verschoveling* bij en aan het tweede deel een *Nieuwe Jaars Mijmering*. Ook de bekende Vlaamse literatuurhistoricus Prudens van Duyse verleende zijn medewerking.

Toen Van Schaick in 1852 naar Suriname vertrok, had het tijdschrift reeds de geest gegeven. De uitgever had besloten, toen de drijvende kracht van het tijdschrift zou vertrekken, de uitgave te staken. In het laatste deel nam Van Schaick afscheid van de lezers en medewerkers.

"Maar waar plicht roept, moet al het andere zwijgen". Met deze woorden verdedigde hij zijn keuze, die een einde maakte aan de verbroederende taak die hij op zich genomen had.

> "Vaartwel mijne broeders! hoe ver ook van elkander verwijderd, ik vergeet u niet! Houdt mij in gedachtenis! Ook in den vreemde zal de herinnering aan uwe broederlijke dienstvaardigheid mij nog menig aangenaam oogenblik verschaffen""

schreef hij in zijn afscheidswoord.[878]
In 1852 werden deel I en II van jaargang 1851 door R.J. Schierbeek te Groningen opnieuw uitgegeven. De titel was toen: *Drenthina. Album van proza en poezij uit de Noord- en Zuid-Nederlandsche Letterkunde, bijeenverzameld met medewerking van verschillende schrijvers door C. van Schaick.*

Er wordt beweerd dat Frederik Wijsman, een auteur die aan jaargang 1851 van *Drenthina* (deel 2) *Liedekens van Anna de Harpspeelster* bijdroeg, het pseudoniem geweest zou zijn van Cornelis van Schaick.[879] Deze bewering is niet houdbaar: Wijsman was namelijk een bestaande persoon. Frederik Wijsman - geboren te Amsterdam op 28 september 1817, overleden te Leiden op 30 september 1877[880] - was koopman van beroep, woonde later in Leiden en schreef behalve enige dichtbundels verscheidene bijdragen voor diverse tijdschriften.[881] Van Schaick en Wijsman waren tijdgenoten en hun literaire producten treft men wel vaker in elkaars gezelschap aan. Zo staat bijvoorbeeld in de bundel *Winterbloemen. Proza en Poëzij* ([1850], A. Jager te Amsterdam) werk van beiden.[882]

---

878. 'Woord van den redacteur aan de medewerkers en lezers van dit tijdschrift' in: *Drenthina* (1851), deel II.
879. Drent 1947, 85-88. Drent, pseudoniem van H. Doedens, concludeert dit uit "de gemakkelijk lopende lange volzinnen, de ongezochte, soms goedkope rijmwoorden en de retoriek met zekere hem eigen beelden" in de reeks gedichten van Wijsman. In hetzelfde artikel maakt Drent een andere vergissing. Het gedicht *Een wiegeliedje*, dat voorkomt in een manuscript met een zestal gedichten (waaronder drie van Van Schaick), zou naar Drent vermoedt nooit gedrukt zijn. Het manuscript zou in de bibliotheek van het Provinciaal Museum van Drenthe te vinden zijn, maar dat is helaas niet zo. In Van Schaicks *Dichtbondelke* (1843) werd het echter als *Wiegeliedje* opgenomen.
880. GA Leiden, Akte van overlijden.
881. Zie Frederiks/Van den Branden [1892], 886.
882. Van Schaicks bijdrage was *De arme wever (Eene Kerstvertelling)*, 3-13 en Wijsman liet het gedicht *Aan eene zuster der barmhartigheid* opnemen, 14-18. Voorts staat in deze bundel werk van, onder anderen, J. van Lennep, S.J. van den Bergh, N. Beets, A.L.G. Bosboom-Toussaint, W.J. van Zeggelen, A.J. de Bull en Cohen Stuart.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 200

7. Het toneel tussen 1816 en 1900

7.1. Inleiding

In de eerste helft van de negentiende eeuw waren reizende, professionele toneelgezelschappen, die door het hele land van kermis naar kermis trokken, voor het merendeel van de Drentse bevolking de enige representanten van het toneel.[883] Behalve kramen zette men voor een kermis of markt gewoonlijk ook een grote tent op, waarin door een reizend gezelschap enige toneelstukken opgevoerd konden worden. Opvoeringen in de open lucht werden - vooral 's zomers - ook gegeven. Het repertoire van de reizende gezelschappen was divers. Bekend is dat in 1828 in Assen een blijspel met zang, getiteld *Turlututu, pijper des Konings van Pruissen*, en een toverzangspel met ballet, *Klein Duimpje en de reus Fayel*, opgevoerd werden.[884] Het tweede spel was in 1814 geschreven door H. Kraijenstein; de muziek was van J.C. Röhner.[885] Ook speelde men *Dertig jaren of het leven van een dobbelaar*.

In deze situatie kwam verandering toen Roelof van Erkelens in 1830 in Assen een herenlogement annex schouwburg liet bouwen.[886] De schouwburg was een klein, slecht geoutilleerd zaaltje met een los podium, min of meer geschikt voor het geven van toneelvoorstellingen. Reizende toneelspelers hadden - hoe dan ook - voortaan in de 'stad der Paleizen' een vaste zaal om te bespelen. De *Drentsche Courant* was positief in haar oordeel:

> "De nieuwe zaal, met de daarmede in betrekking staande kamers, heeft in hooge mate de algemeene goedkeuring weggedragen. Het is te wenschen, dat de ingezetenen het groot belang van dat nieuwe lokaal inziende, zich zullen beijveren, om den eigenaar genegen te zijn en hem zijne groote onderneming te doen helpen gelukken (...)".[887]

Er waren al eerder plannen geweest om in Assen een schouwburg te bouwen. In 1809 maakte de architect C.J.F.A. Giudici in opdracht van koning Lodewijk Napoleon een plan om de stad Assen te vergroten. Daarbij werd ook gedacht aan de bouw van een grote zaal voor het houden van concerten, danspartijen en andere publieke vermaken. Maar evenals de koning verdween dit plan spoedig. De realisatie van een schouwburg in 1830 paste in de culturele bloei van Assen, die in nog geen vijftien jaar een drukkerij, een krant en een Latijnse school had opgeleverd. De schouwburg van Van Erkelens, zowel voor de hele provincie als voor Assen een novum, werd op 14 september 1830 in gebruik genomen, wat de *Drentsche Courant* als volgt aankondigde:

> "Met toestemming van de Regering zal Mejuffrouw A.C. Ottingh, gedurende de kermis, eenige Tooneel-representatien geven, in den nieuwgebouwde Schouwburg te Assen, waartoe een

883. Worp [1907], 394.
884. Van Kuyk 1908, 71.
885. Worp [1907], 372.
886. Aalders 1993, 1-9.
887. *DC* 17.9.1830.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 201

repertoire is zaamgesteld van den nieuwste en fraaiste Tooneelstukken en Blijspelen, afgewisseld door kiesche en vrolijke Nastukjes (...)."[888]

De openingsvoorstelling bestond uit een allegorisch spel, voorafgegaan door *Natuur en Pligt of De zoon Regter over zijn Vader*, "groot beroemd Toneelspel in vijf bedrijven".[889] Het allegorisch spel was speciaal voor de opening geschreven door de Amsterdamse acteur C.J. Roobol.[890] In het spel werd ook gereleveerd dat er in de andere provincies wel schouwburgen waren, maar in Drenthe tot dan toe niet. De Genius der Kunsten merkte dan ook op:

Zou 't Achtbre Drenthe dan het eenigst der gewesten
In bloeiend Neerland zijn, waar de edelste aller Goon
Geen priester hebben zou, geen tempel zich zag vesten?
Neen kunstwaardeerend volk, nooit treffe uw roem die hoon.

Daarop volgde het blijspel *De Bloedverwanten* (1798, vertaald uit het Duits door P.G. Witsen Geysbeek) van August von Kotzebue. De volgende dag werden nog eens twee vertaalde stukken gespeeld: *Victoryn, of het weeskind en de moordenaar* (1819, vertaald door M.G. Engelman) van Fredric de Castelli en *De drie vaders opeens of het huwelijk* van Hans Michel (1804, vertaler onbekend).

Tot 1840 waren er in deze schouwburg weinig voorstellingen. Pas daarna begon de bloei: in de jaren veertig werden zo'n veertig stukken opgevoerd. Vele daarvan waren - zoals bij de opening al bleek - vertalingen van Duitse en Franse melodrama's, gespeeld door groepen afkomstig uit andere delen van het land. De entreeprijzen waren, voor die dagen, hoog. De zaal werd in vier rangen verdeeld: voor de eerste rang betaalde men gemiddeld f 1,30, voor de tweede 90 cent, voor de derde 50 cent en voor de vierde een kwartje.[891] Men mag dan ook aannemen dat de toneelvoorstellingen vooral door de beter gesitueerden bezocht werden. Ook werd toneel gekoppeld aan andere activiteiten. Zo werd op 26 augustus 1840, ter gelegenheid van de verjaardag van de koning, in Assen een harddraverij gehouden. De *Drentsche Courant* berichtte:

"(...) 100 gasten aan 't diner in 't hôtel Erckelens; prijsuitdeeling en daarna comedie van 't gezelschap van de Wed. Koning. Mej. De Beste, actrice, reciteerde een vers tot huldiging van den Koning; zij wordt eene bevallige actrice genoemd; den volgenden avond kon zij evenwel niet optreden, daar zij, in den nacht na de eerste voorstelling, Assen vermeerdering van bevolking had bezorgd."[892]

888. *DC* 14.9.1830.
889. Ibidem. In de *Drentsche Courant* van 17 september 1830, waarin de opgevoerde toneelstukken staan, wordt dit stuk niet meer genoemd.
890. Van Kuyk 1908, 67-77.
891. Aalders 1993, 4. Op p. 7 en 8 geeft de auteur een overzicht van gespeelde toneelstukken in de schouwburg van Van Erkelens.
892. *DC* 26.8.1840. Vgl. ook 'Tooneelisten in 1840' in: *NDVA* (1914), 72.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 202

(Over bevalligheid gesproken.) Over het algemeen werden de gespeelde stukken maar matig gewaardeerd. Zo schreef de *Drentsche Courant* op 10 januari 1845:

> "(...) Maar die den Directeur eens spreekt, moest hem verzoeken, toch vooral hier geene treurspelen of hoog ernstige stukken te geven. Onze landaard is van nature niet zeer opgeruimd: daarom zijn vrolijke tooneelen het best; lagchen is eene eerste levensbehoefte. (...) Men moest ook den spelers verzoeken, geen zoo schrikkelijk verheven letterhollandsch te spreken. Dat g-e-i (gij), z-e-i (zij) is ons zoo ongewoon: ge, je, ze, zonder klem of nagalm is ons makkelijker."[893]

De Asser schouwburg bleef tot 1851 bestaan. Doordat de zaken van Van Erkelens slecht gingen, werden op 25 november 1851 zijn eigendommen, waaronder de schouwburg, geveild. Voor toneelvoorstellingen kon men daarna terecht in het Concerthuis J.B. Schut. Deze zaal stond op de plaats van het huidige theater De Kolk. Het Concerthuis werd op 10 december 1851 voor het eerst gebruikt om er het vijfentwintigjarige bestaan van het Asser Departement van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen te vieren.[894]

Bekende gezelschappen die Assen in die tijd aandeden, waren onder andere, de familie Rosenveldt, het gezelschap van Stoete, De Duitse Operisten, De Rotterdamse Tonelisten en het Nationaal Toneel van Antwerpen.[895]

Het Asser publiek was zeer kieskeurig, vooral blijkend uit de voorkeur die het aan blijspelen en vaudevilles gaf. Zo schreef de *PDAC* na de opvoering van *De bedelaar en de millionair* op 17 februari 1860: " 't Was gisteren avond eene teleurstelling voor het publiek dat het zich op 't onverwachts weder een drama voor een tooneelstuk in de hand zag gestopt."[896] Behalve in de schouwburg van Schut, werden er in een aantal logementen en koffiehuizen regelmatig voorstellingen gegeven. In deze kleine zalen werden vooral uitvoeringen gegeven door lokale amateurtoneelverenigingen en rederijkerskamers.

In Meppel ontstond vooral in de tweede helft van de negentiende eeuw een relatief rijke toneeltraditie.[897] De voorstellingen werden aanvankelijk gegeven in de Grote Sociëteit aan de Kruisstraat. Dit gebouw was in 1809 door het departement Meppel van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen aangekocht. Er werden ook lezingen gehouden voor leden van ' 't Nut' en van de twee natuurkundige genootschappen - Nut en Uitspanning (1809-1836) en Physica (1843-1894) - die Meppel rijk was. In de jaren tachtig bleek de zaal van de Grote Sociëteit niet meer aan de eisen des tijds te voldoen. Lammigje Ogterop-Worst (1843-1912) had oog voor het ontstane gat in de markt en besloot een echte schouwburgzaal te laten bouwen. Zij was kort daarvoor weduwe geworden en bijgevolg waarschijnlijk op zoek naar een passende manier om haar brood te verdienen. 'Passender' dan als vrouw-alleen het koffiehuis

893. *DC* 10.1.1845.
894. Zie Aalders 1994, 1-7.
895. Zie voor overige gezelschappen ook Van der Dam in: Poortman 1951, 276.
896. *PDAC* 18.2.1860.
897. Zie Ponne in: Gerding 1991, 345-357.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 203

voort te zetten dat zij samen met haar man Gerhardus Bernardus Ogterop (1842-1884) gedreven had.[898]

Dit etablissement had Ogterop in 1868 laten bouwen tegenover het station, kort nadat Meppel was aangesloten op het landelijke spoorwegnet. In de *MC* van 30 mei 1868 werd bekend gemaakt dat het koffiehuis geopend was. Het had ook een toneelzaal en reeds op 29 april 1868 was hier een voorstelling gegeven van een toneelstuk van A. Ruysch, getiteld *Het was maar een loods*.

De nieuwe schouwburg Ogterop, die in 1887 aan het eind van de Stationsweg gebouwd werd, kreeg een zaal in Weense stijl. De zaal van de Grote Sociëteit aan de Kruisstraat bleef nog tot 1896 bestaan, maar schouwburg Ogterop nam geleidelijk haar taak over. De zaalhuur bij de weduwe Ogterop was wel hoger dan die bij de Grote Sociëteit, maar de consumpties bij haar waren goedkoper. Reeds in het laatste decennium van de negentiende eeuw groeide de schouwburg uit tot een belangrijk centrum voor het culturele leven in Meppel.

Hoogeveen had in de eerste helft van de negentiende eeuw nauwelijks enige vorm van verenigingsleven. De weinige verenigingen die Hoogeveen kende waren het Nutsdepartement, een schoolopzieners-gezelschap en het leesgezelschap Moderata Durant, dat ook Jan van der Veen onder zijn leden telde.[899]

Na 1850 kwam er geleidelijk meer leven in de brouwerij op verenigingsgebied. Pas rond 1870 werd de eerste toneelvereniging, Harmonie, opgericht.[900] De voorstellingen van reciteerverenigingen en rondreizende gezelschappen werden gegeven in de Sociëteitszaal. In de jaren tachtig verloor deze zaal haar positie aan de concertzaal van Ogterop (familie van de zaaleigenares in Meppel), die in 1880 ingrijpend was verbouwd en vergroot. Wereldse toneelvoorstellingen echter waren voor de orthodox-protestanten in Hoogeveen taboe. Als tegenwicht tegen dit verderfelijke vermaak, richtte de christelijk-gereformeerde gemeente aan het eind van de jaren zestig eigen ontspanningsverenigingen op.[901]

In Coevorden waren tot 1850 weinig mogelijkheden voor toneeluitvoeringen. Een van de Podagristen schreef:

> "Eindelijk wil ik u nog iets van onze liefhebberij-komedie vertellen. Niet altijd hebben wij dit vermaak; dit hangt af van den kant der onderofficieren des garnizoens, en als ik u de moeijelijkheden opsomde, welke er aan verbonden zijn, om hier eene tooneel-representatie te geven, bij volslagen gemis van al 't daartoe noodige, zoo zoudt ge de uitvoering, hoe gebrekkig ook, van ganscher harte toejuichen!"[902]

898. Ponne 1993, 13-42.
899. Voor het archief van Moderata Durant zie DA.
900. Van der Dam in: Poortman 1951, 284. T. Daling en A. Geerdink vermelden daarentegen 1880 als jaar van oprichting. Zie Daling/Geerdink in: Gras/Nijstad 1995, 370.
901. Daling/Geerdink in: Gras/ Nijstad 1995, 368-384.
902. *Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst*, Deel I, 112.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 204

7.2. Drie toneelschrijvers

P.C.J. Meys (1830-1915)[903]

P.C.J. Meys

Petrus Cornelis Jacobus Meys werd op 21 juni 1830 in Den Haag geboren, als oudste zoon van Cornelis Jacobus Meys en Josina van Geest. Na de lagere school volgde hij een opleiding tot secondant aan de Inrichting voor Uitgebreid Lager Onderwijs aan de Kalvermarkt in Den Haag; op zijn zestiende trad hij als zodanig in dienst. Nadat hij in 1848 enige maanden als militair in Maastricht had gediend, wilde hij niet terugkeren in het onderwijs en zocht hij een ander beroep. Hij werd boekhouder in een laarzenmagazijn in Den Haag. Een oproep in de *Staatscourant* voor een vergelijkend examen voor leerling-telegrafist - in die tijd iets nieuws - deed hem besluiten zich voor dit examen aan te melden. Hij moest twee keer examen doen voor hij werd aangesteld. Eerst werkte hij in Amsterdam, daarna werd hij - per 1 mei 1855 - directeur van het telegraafkantoor in Meppel. Daar bleef hij tot 1 mei 1882, toen hij in dezelfde functie benoemd werd in 's-Hertogenbosch. Vervolgens werkte hij vanaf 1 november 1892 als directeur in Arnhem. Op 1 juli 1894 nam hij ontslag. Als gepensioneerde bleef hij tot aan zijn overlijden, op 20 maart 1915, in Arnhem wonen.[904]

Reeds op zestienjarige leeftijd begon Meys met het schrijven van gelegenheidsgedichten voor familieleden. Naar eigen zeggen zou het daarbij gebleven zijn, als hij niet in Meppel was komen werken en wonen. Daar floreerde de rederijkerskamer Erica (opgericht 4 januari 1851).[905] Later kwamen daar Oefening (opgericht 1 november 1862) en Door Oefening Grooter (opgericht 1 maart 1863) bij.[906] Meestal bezaten deze rederijkerskamers een welvoorziene bibliotheek met waardevolle literatuur. Voor een plaats zonder openbare bibliotheek was dit van groot belang voor geïnteresseerden in de letterkunde. Meys werd lid van Erica; aanvankelijk was hij werkend lid, maar al spoedig kreeg hij als ceremoniemeester een functie in het bestuur. H. Houwink Rz., die eveneens naam begon te maken als auteur, was in die tijd secretaris. Dat er in die dagen al culturele contacten met het westen van Nederland bestonden, blijkt onder andere uit het feit dat leden van Erica in november 1852 deelnamen aan een rederijkersconcours in Amsterdam.

903. Over P.C.J. Meys is bijzonder weinig gepubliceerd. Voor enige biografische gegevens zie Frederiks/Van den Branden [1892], 518 en Blink in: *Levensberichten* 1916, 1-17.

904. GA Arnhem, Akte van overlijden.

905. *De rederijker. Tijdschrift voor leden van rederijkers-kamers, vereenigingen en genootschappen ter bevordering van uiterlijke welsprekendheid enz.* (1854), 129-130. P.H. v.d. Dam noemt abusievelijk december 1850 als jaar van oprichting. Zie Van der Dam in: Poortman 1951, 278.

906. *Jaarboekje voor rederijkers en Beminnaars der Poëzij* (1866). Vgl. ook Van der Dam in: Poortman 1951, 273-309.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 205

Op bijeenkomsten van de kamer begon Meys uit eigen werk voor te dragen. Ook schreef hij speciaal voor Erica vier dramatische schetsen: *De wraak. Dramatische schets voor rederijkers* (1862), *Misdaad en wroeging. Dramatische schets voor rederijkers in twee bedrijven* (1863), *Waterloo. Lierisch-dramatisch gedicht in twee afdeelingen* (1865) en *Miskend. Dramatische Schets voor rederijkers. In drie afdeelingen* (1868). Alle stukken verschenen bij H. ten Brink in Meppel. De schetsen zijn te beschouwen als typische rederijkersstukken. Dat blijkt niet alleen uit de aanduiding "voor rederijkers" in de titel, maar ook uit de volgende karakteristieken: er komen weinig of geen vrouwenrollen in voor, het decor kan eenvoudig gehouden worden en de rollen kunnen ongekostumeerd gespeeld worden, zonder dat daardoor te veel van de verbeeldingskracht van de toeschouwers gevergd wordt. Over wat hem bewoog tot het schrijven voor rederijkers, heeft Meys meegedeeld:

> "Ik schreef hoofdzakelijk voor Rederijkers. Door hen hoopte ik, hoe weinig mijne geringe krachten het dan ook zouden vermogen, nuttig werkzaam te zijn voor 'het Volk.' De Rederijker toch beweegt zich te midden van dat volk; hij treedt op onder den fatsoenlijken middenstand, die kern onzer Natie. Dáár is zijn werkkring; dáár tracht hij opmerkzaam te maken op den rijkdom en de schoonheden onzer Vaderlandsche letterkunde, dáár den smaak, waar die verbasterd of bedorven mogt zijn, te zuiveren en te veredelen, om, zoodoende, als zijn einddoel, ons diepgezonken Nationaal tooneel met nieuwen luister te doen herleven."[907]

In 1858 werd *De wraak* door Erica voor het eerst opgevoerd. Het stuk was toen nog niet in druk verschenen. Het werd gunstig ontvangen en velen spoorden Meys aan, het te laten drukken. De recensent van de *MC* gewaagde van "eene welgeslaagde proeve van het dichterlijk talent onzes stadgenoots."[908] Meys was echter niet zeker van zijn zaak; bovendien vermoedde hij bij de Meppelers enige (goedbedoelde) vooringenomenheid. Hij besloot daarop de mening te vragen "van een onzer Vaderlandsche Letterkundigen van naam". Aan wie hij commentaar vroeg, is niet bekend. Het oordeel van deze autoriteit was positief en toen Erica het spel voor de tweede keer wilde opvoeren, besloot Meys het - inmiddels aanmerkelijk gewijzigd - te laten uitgeven.[909]

Hoofdpersoon in dit spel is Willem Westervoort. Diens vader is door de vader van Koenraad Vierbeek opgelicht. Westervoort senior krijgt op zijn sterfbed van Willem de belofte dat deze het onrecht zal herstellen. Koenraad Vierbeek, een notoire speler, heeft hem uitgedaagd voor een duel, want Willem heeft hem beledigd. Intussen heeft Willem gehoord dat Koenraad een ongedekte wissel uitgeschreven heeft. Uiteindelijk vraagt Koenraad hem om vergeving. Vervolgens wordt Koenraads vader door Willem aangepakt: de wraak houdt in dat deze zijn zaak aan Koenraad moet overdragen.

---

907. *Een woord vooraf* in: *Waterloo*, 6.
908. *MC* 6.3.1858.
909. Aldus het voorwoord in *De wraak*. Als dank voor de getoonde belangstelling, droeg Meys het stuk aan de rederijkerskamer Erica op.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 206

Het succes van zijn debuutspel versterkte hem in zijn opvatting, dat er behoefte bestond aan stukken die door rederijkerskamers gespeeld konden worden. Zelf noemde hij zijn dramatische producten voor Erica overigens geen 'spelen' of 'stukken', maar bestempelde ze als 'gedichten'.[910] Niet verwonderlijk, want de tekst van de dramatische schetsen is voor een groot deel op rijm.

Zijn tweede spel *Misdaad en wroeging*, waar hij duidelijk meer handeling in heeft proberen te brengen, ontleende hij aan het verhaal *De eed van kapitein Stauncey* uit het *Stuiversmagazijn* van oktober 1862.[911]

Misdaad en wroeging draait om de criminele handelwijze van de koopman Van Bel. Hij zit aan de grond en wil dat zijn kapitein Van der Plas zijn schip laat zinken, zodat hij geld van de verzekering kan opstrijken. Ook Van der Plas zit in geldnood, want zijn vrouw is ernstig ziek. Als de misdaad gepleegd is en Van Bel het geld binnen heeft, overlijdt de vrouw van Van der Plas. Deze wordt nu gekweld door wroeging. Het stuk eindigt met de arrestatie van de koopman en de kapitein. Adolf, een neef van de koopman, zal nu voor de kinderen van de kapitein zorgen.

Waterloo schreef hij in 1865 ter gelegenheid van de vijftigste herdenking van de slag bij Waterloo.

Het is een literaire visie op de slag bij Waterloo. De eerste afdeling geeft een indruk van wat voorafging in de hoeve waar Napoleon de nacht zou doorbrengen. De tweede afdeling speelt kort voor het einde en na afloop van de strijd.

Miskend werd drie jaar na de vorige dramatische schets gepubliceerd. De oorzaak hiervan was de toegenomen drukte in het dagelijkse werk van Meys, waardoor hij niet vaak aan schrijven toekwam.[912]

In *Miskend* maken we kennis met Hendrik van Malen, een losbol, die door zijn vader onterfd is. Hij komt na zeven jaar - incognito - weer thuis. Zijn broer Willem van Malen en 'koffiehuishouder' Spil dingen naar de hand van Sophie, de dochter van notaris Takel. Maar Sophie heeft jaren geleden reeds trouw beloofd aan Hendrik. Spil trekt zich als huwelijkskandidaat terug en Willem van Malen, die wel doorzet, krijgt te kampen met financiële problemen. In een brief aan de notaris brengt Hendrik, miskend en tijdens zijn omzwervingen blijkbaar rijk geworden, uitkomst: hij koopt een landgoed voor zijn broer en ontslaat Sophie van haar belofte. Als scheepskapitein kiest hij de zee tot bruid.

De schetsen, met uitzondering van *Waterloo*, werden door *Vaderlandsche Letteroefeningen* besproken:

910. Vgl. bijvoorbeeld het *Voorwoord* in *Misdaad en wroeging*, 5.
911. *Voorwoord*, 6-7.
912. *Voorwoord* in: *Miskend*, V.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 207

> "In elk zijner drie stukjes is zoowel dramatische gedachte als intrigue, en daarbij eene ontwikkeling, die in den aanvang zoo boeiend, als later bevredigend mag worden genoemd. (...) De schetsen van den heer Meijs zijn alle door hem in dichtmaat geleverd, en, mogen wij over het algemeen zijne versificatie gelukkig en vloeiend noemen, wij kunnen daaraan gerust de verklaring toevoegen, dat verscheidene regels door de schoonheid der inspiratie en het kernachtige van de dictie boven het middelmatige verheven zijn",

aldus recensent C.J. van Bemmel Suijck.[913]

Behalve uit de hier besproken stukken, die hij in eerste aanleg alleen voor Erica schreef, bestaat het toneeloeuvre van Meys vooral uit blijspelen. Daarin is de liefde - zoals in de meeste blijspelen - gewoonlijk het hoofdthema. Een (onvolledige) opsomming bestaat uit: *Twee tooneelspelers of een huwelijk bij overrompeling. Blijspel in één bedrijf, voor rederijkers* ([1871], J. Schuitemaker te Purmerend),[914] *De schilders eereprijs of de bekroonde Danaë. Blijspel in twee bedrijven. Vrij naar het Fransch, voor rederijkers bewerkt* ([1872], J. Schuitemaker te Purmerend), *Oom en neef, of misverstand op misverstand. Blijspel in Een Bedrijf* (1872, G. Theod. Bom te Amsterdam), *De hoed van Frans II. Blijspel in twee bedrijven* ([1873], J. Schuitemaker te Purmerend) en *Hij moet er uit en hij zal er uit! Kluchtspel in een bedrijf* ([1875], J. Schuitemaker te Purmerend).

De literatuurhistoricus G. Kalff was van mening dat de rederijkersstukken in de tweede helft van de negentiende eeuw weinig niveau hadden. Maar voor wat betreft de kluchten en blijspelen noemde hij Meys' *Oom en neef* een van de betere, omdat hij de dialogen aardig vond:

> "(...) doch overigens niets dan middelmatigheid, bewijzen van dramatisch onvermogen, zelden of nooit iets dat pakt, dat eenigen geest of ook maar luim toont",

oordeelde Kalff over het oeuvre van Meys in zijn algemeenheid.[915]

Meys beschikte over enige zelfkennis, want hij noemde later zijn dramatisch werk: "meerendeels zwakke proeven uit mijn rederijkerstijdperk".[916]

Zijn rederijkersverzen en andere gedichten (meest bewerkingen) werden in 1863 uitgegeven onder de titel *Heidebloemen. Eerste gedichten* (H. ten Brink te Meppel). De bundel bevat een afdeling oorspronkelijk werk, een afdeling navolgingen van Alphonse de Lamartine en een afdeling vertalingen van Byron, L.T. Rosegarten, F. Tourte, J.P.C. de Florian, E. Geibel, Victor Hugo, Goethe, L.E. Landon en Caroline Bowles. De oorspronkelijke gedichten - negen in getal - verraden in het bijzonder

---

913. *VL* (1870) januari 44-45.
914. Dit spel werd in 1871 ook door de rederijkerskamer Leven in Ruinerwold opgevoerd. Zie: Westerhuis 1991, 216.
915. Kalff 1912, 689-690. Ook de volgende auteurs en werken vindt Kalff verdienstelijk: Dercksen, *Het Land is in gevaar* (1860); Boelens, *Mijn broer de minister* (1876); De Veer, *Hoe oom op zijn neus keek* (1878) en Gram, *De groote Schootmans* (1879).
916. *Aan mijne Kinderen* in: P.C.J. Meys, *Gedichten*. Meppel 1905, 3.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 208

bewondering voor Tollens. In zijn jonge jaren dweepte Meys met H. Tollens Cz. en in 1856 wijdde hij een gedicht aan zijn pas overleden idool. *Bij Tollens Graf. Dichtregelen door P.C.J. Meijs, Rijkstelegrafist. Uitgegeven als bijdrage tot het opterigten Gedenkteeken voor den algemeen geliefden Volksdichter H. Tollens Cz.* (H. ten Brink te Meppel) verscheen als losse uitgave voor het in de titel genoemde doel. Ook vond hij S.J. van den Bergh bereid dit gedicht aan de familie Tollens aan te bieden.[917]

Uit de eerste afdeling blijkt tevens dat hij de veelzijdig begaafde Prudens van Duyse (1804-1859) vereerde. Het gedicht *De dorpsklok* namelijk, dat Meys schreef als bijdrage voor de aankoop van een torenklok voor de hervormde gemeente van Haulerwijk, bood hij deze Vlaamse dichter aan. Als antwoord en als dank zond Van Duyse hem het gedicht *De klok te Haulerwijk*. Beide gedichten werden in 1859 door H. ten Brink in Meppel in één band uitgegeven.

De bundel *Heidebloemen* werd door Potgieter in *De Gids* besproken. Deze schonk in hoofdzaak aandacht aan het oorspronkelijke gedicht *Bitjara Angin* - "het spreken van de wind", zoals de telegraaf op Java genoemd wordt - en wees op "de groote heerschappij over de taal" die Meys bezat. Hij beweerde:

> "En echter, rederijker of niet, een ruwe diamant, maar van het reinste water, schuilt er in den man, die zijn dichtstuk Bitjara Angin ten opschrift geven mogt, het besluitende als hij doet. Ge vergeet al wat het vers onwaars heeft om den wille dezer meesterlijke, melodieuze verzen."[918]

De recensent van de *PDAC* merkte op:

> "De daarin voorkomende gedichten verraden meest allen eene oorspronkelijke schoone gedachte, zijn allen [sic] natuurlijk van toon, los en bevallig, de inkleeding schoon en verheven, zonder den minsten bombast, de vers-maat overal vloeijend en nergens gewrongen."

En hij besloot met het advies:

> "(...) zoo zijn ook de stukken, in dezen bundel voorkomende, zeer tot declamatie geschikt, en durven wij den leden van reciteercollegien en allen, die degelijke poëzy beminnen, gerustelijk aanraden, zich het werkje aan te schaffen. Want wij houden ons toch overtuigd, dat niemand derzulken zich de f 1.40 daartoe uitgegeven, zal beklagen."[919]

Meys schreef ook voor kinderen. Hij werkte mee aan het kindertijdschrift *Moeders Schoot* en leverde met Cornelis van Schaick en anderen bijdragen voor *Na leeren volgt uitspanning. Geschenk voor kinderen* (1869, S.E. van Nooten & Zn. te Schoonhoven) en *Tot nut en genoegen. Vertellingen en versjes voor kinderen* (1869, S.E. van Nooten & Zn. te Schoonhoven).[920] Tevens werkte hij mee aan enige periodieken

917. KBi, brief Meys aan de familie Tollens van 14 januari 1857, sign. 75 B562.
918. *De Gids* (1864) januari 213-224.
919. *PDAC* 5.2.1864.
920. Zie *Brinkman* 835, 1175.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 209

voor volwassenen. Van *Erica* was hij vanaf het begin (1865) medewerker. Vanaf 1867 was hij redacteur en (in de laatste jaren) zelfs hoofdredacteur van het jaarboekje. Ook in het *Jaarboekje voor Rederijkers*, in *Onesimus. Jaarboekje van Nederlandsch Mettray* [opvoedingsgesticht] en in *Euphonia. Weekblad gewijd aan Letterkunde en welsprekendheid* (1876-1879)[921] zijn bijdragen van hem te vinden. Verdere bekendheid kreeg hij door het schrijven van talrijke liedteksten. Op 21 juni 1877, zijn 47-ste verjaardag, werd hij lid van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden. De vele contacten die hij - in de functie van redacteur van *Erica* - met landelijk bekende (almanak)schrijvers had, hebben hier wellicht toe bijgedragen.

In de laatste jaren van zijn leven verloor hij enigszins het contact met de literaire kringen. Zijn pupil Hendrik Blink was een van de weinigen die nog van zich lieten horen.[922] Wel hield Meys zich bezig met taalstudie, vertaalde hij voor de *MC* feuilletons uit het Frans, Duits, Engels en Zweeds en schreef hij voor intimi bij speciale gelegenheden een gedicht.

Als privé-uitgave, niet voor de handel, liet hij in 1905 de bundel *Gedichten* (J.A. Boom & Zoon te Meppel) drukken.[923] Deze bestaat uit vier afdelingen: de eerste afdeling is zijn eerder gepubliceerde bundel *Heidebloemen*, de tweede bevat *Verspreide Gedichten* uit vroegere jaren, de derde - eveneens *Verspreide Gedichten* getiteld - bevat de vertalingen van buitenlandse poëzie en tot slot zijn er *Verschillende Dichtvormen*. Vooral in deze laatste afdeling leeft de rederijker Meys zich uit in sonnet, terzine, acrostichon en rondeel.

Na het overlijden van zijn vrouw Henriëtte Johanna Catharina Bosveld, op 12 november 1910, liet Meys in 1912 zijn *Laatste gedichten* (J.A. Boom & Zoon te Meppel) uitkomen, zoals de vorige niet voor de handel. In het voorwoord kijkt Meys terug op zijn schrijverscarrière en merkt hij gelouterd op:

> "Er is een tijd geweest, waarin ik gedroomd heb van dichterroem. Eerst bij de ongedacht gunstige beoordeeling door E.J. Potgieter, mijner 'Eerste Gedichten', (...) later bij mijne benoeming tot Lid der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde, te Leiden, op 21 Juni 1877. Nu, op ruim 82-jarigen leeftijd, zie ik met een glimlach op die droomen terug. Nu zweeft mij nog alleen het aantrekkelijke denkbeeld voor den geest, dat deze of gene mijner klein-kinderen wellicht nog eens een oog zal slaan in de beide dichtbundels, en zich daarbij hun grootvader in herinnering zullen kunnen terug-roepen."[924]

921. In alle drie jaargangen werden bijdragen van hem opgenomen. De gepubliceerde gedichten werden ontleend aan Alphonse de Lamartine en Emanuel Geibel. Voor correspondentie met de redacteur, A.J. Servaas van Rooijen, zie NLMD, M 611.
922. Zie hiervoor het door Blink geschreven 'Levensbericht van P.C.J. Meys' in: *Levensberichten* 1916, 1-17. Vgl. ook Blink 1932, 45.
923. Een manuscript van deze bundel bevindt zich in de UBL, Ltk, 1778 I en II. Als titel wordt vermeld: *Van vroeger en later. Verzamelde Gedichten. Ernst en Luim*.
924. *Aan mijne kinderen* in: *Laatste gedichten*, 1.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 210

Niet alles wat hij geschreven had, was in deze bundel opgenomen en hij verzocht zijn kinderen dan ook, erop toe te zien dat de gedichten die hij als te onbeduidend ter zijde had gelegd "nimmer in druk of in herdruk worden opgenomen".[925]

In Meppel was hij een geliefd burger. Alhoewel hij al 33 jaar niet meer in Meppel woonde, besteedde de *MC* in 1915 aandacht aan zijn overlijden. In een in memoriam schreef men:

> "En in 't geen hij schreef zag men niet alleen den helderen denker, den keurigen stylist, maar ook het nobele, eerlijke karakter dat steeds er in op den voorgrond trad."[926]

Hendrik Blink noemde zijn leermeester later:

> "(...) een buitengewoon scherpzinnig man, critisch aangelegd, goed taal- en talenkenner, iemand wars van schoolsche haarkloverij(...)."[927]

G. Broekhuizen (1844-1928)[928]

Samen met P.C.J. Meys behoort Geert Broekhuizen tot de belangrijkste toneelschrijvers in de tweede helft van de negentiende eeuw. Hij publiceerde ook onder het pseudoniem Uzipetus.[929] Zijn pseudoniem werd op verschillende manieren geschreven; enige variaties zijn: Usipetus en Uzipétus.

G. Broekhuizen

925. *Aan mijne Kinderen* in: P.C.J. Meys, *Gedichten*. (UBL, Ltk 1778 I, manuscript).
926. *MC* 24.3.1915.
927. Blink 1932, 46.
928. Voor enige biografische artikelen zie Poortman, 'Van literatuur over Drente tot Drentse literatuur' in: Poortman 1951, 266-267; R. Broekhuizen Hzn. 1959, 10-11; G.S[eidell].B[roekhuizen]. 1978, 108-109; Kuipers 1978, 33-34; G. Nijenhuis-Scheper 1979, 57-62; Poortman 1982, 140-142 en R. Sanders 2001, 44-45.
929. Broekhuizens pseudoniem was niet algemeen bekend. Dat blijkt ook uit De Kempenaer z.j., 456, waarin het pseudoniem Uzipetus wel voorkomt, maar de naam van de auteur niet. De samensteller volstond met het plaatsen van een vraagteken. Persoonsnamen bestaande uit gelatiniseerde namen van volken - al dan niet Oudgermaans - waren in Broekhuizens tijd populair. Multatuli schiep het romanpersonage Batavus Droogstoppel, Jan en Borchart van der Veen tooiden zich respectievelijk met de pseudoniemen Frisius en Drentinus en de blijspeldichter Helvetius van den Bergh (voluit Pieter Theodoor Helvetius van den Bergh, 1799-1873) moet voor Broekhuizen geen onbekende geweest zijn. Zo koos deze de Usipeten tot zijn figuurlijke stamvaders. De Usipeten woonden rond het begin van de jaartelling aan de rechteroever van de Rijn, globaal tussen de Lippe en het Flevomeer; in Nederland als zuiderburen van de Tubanten en als noorderburen van de Batavieren. Ruim een halve eeuw daarvoor had eerstgenoemd volk aanzienlijk zuidelijker en westelijk van de Rijn (rond Trier) gewoond. Een deel ervan was toen verder naar het westen en over de Maas getrokken, waarna het op Gallisch grondgebied door Julius Caesar gemassacreerd was (55 v. Chr.). Zie Putzger 1970, 34-35 en Caesar 1970, 108-118.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 211

Geert Broekhuizen werd op 25 januari 1844 in de kluft (buurtschap) Broekhuizen (gemeente De Wijk) geboren als zoon van Hindrik Geerts Broekhuizen en Klaasje Roelofs ter Haar.[930] Hij bezocht de lagere school in Rogat en daarna volgde hij nog enige tijd avondlessen, waardoor hij onder meer Frans leerde. Evenals zijn vader koos hij voor het boerenbestaan. In 1870 vestigde hij zich midden in het dorp Koekange. Hij trouwde op 7 augustus 1875 met Geesje Schiphorst, afkomstig uit 'de' Oosterboer (gemeente Meppel); hun huwelijk bleef kinderloos.[931]

Broekhuizen had vele talenten: hij speelde fluit en viool, kon goed schaken en dammen en maakte op zijn draaibank sierlijke meubelonderdelen. Door zijn veelzijdige interesse had hij nauwelijks tijd voor zijn boerenbedrijf: *Dichter und Bauer*, een contemporain ideaal, is nog een te beperkte opsomming van zijn bezigheden. Dankzij een vertrouwde eerste knecht en een boerendochter als vrouw, liep alles gesmeerd op de boerderij en kon hij zich aan zijn liefhebberijen wijden.

Hij was voortdurend aan het studeren: sterrenkunde, wis- en natuurkunde hadden zijn grote interesse. Voorts deed hij aan fotografie, waarbij hij ook het ontwikkelen voor zijn rekening nam in een zelfgetimmerde donkere kamer. Ook de onderdelen van het toestel, behalve de lens, schijnen door hemzelf gemaakt te zijn. Met zijn schetsboek en schildersezel trok hij de vrije natuur in en zette hij zijn impressies op papier en doek.[932]

Tevens hield hij zich jarenlang met de politiek bezig: van 1888 tot 1919 had hij voor het kiesdistrict Meppel onafgebroken zitting in de Provinciale Staten van Drenthe en van 1896 tot 1923 was hij raadslid van de gemeente De Wijk, waarvan vijf jaar als wethouder (1914-1919). Er zijn aanwijzingen dat hij de liberale beginselen was toegedaan.[933] Zijn betogen in de Provinciale Staten schijnt hij dikwijls in dichtvorm gehouden te hebben.[934] Maar misschien is dat een wat aangedikt verhaal: het komt ter afsluiting van vergadersessies wel eens voor, dat iemand (vaak de nestor) het woord krijgt om een slottoespraak op rijm te houden. Toen hij in 1887 kandidaat gesteld was voor de Provinciale Staten zette een groep kiezers de volgende aanbeveling in de krant: "(...) te meer daar wij weten, dat hij steeds de man is, om datgene op te werpen, en te verdedigen, wat hem zijn overtuiging ingeeft."[935]

Op maatschappelijk gebied had hij vele bestuursfuncties. Een kleine selectie daarvan ziet er als volgt uit: lid van de provinciale commissie van advies voor de Raiffeisenbanken, commissaris van de coöperatieve winkel en bakkerij, secretaris-boekhouder

930. GA De Wijk, Akten van de Burgerlijke Stand.

931. DA, Archief W. Koops, genealogische aantekeningen over de familie Broekhuizen, inv.nr. 20. Oosterboer heette in vroeger tijden Oosterbuert, vandaar dat men licht geneigd is er het lidwoord voor te plaatsen. De oude naam staat op een kaart van Drenthe uit 1634 in het *Drents Woordenboek* van Hadderingh en Bart Veenstra. De meisjesnaam van Broekhuizens vrouw (Schiphorst) is ook weer een toponiem voor een buurtschap, maar dan in de voormalige gemeente De Wijk. Officieel *kluft* genaamde buurtschappen bestaan wel in de vroegere gemeente Ruinerwold: Kale Kluft en Ruige Kluft.

932. De familie bezit het nagenoeg complete werk van Broekhuizen. In 1978 werd in Koekange een tentoonstelling gehouden, waarop ongeveer dertig schilderijen en foto's van Geert Broekhuizen te zien waren.

933. Zie R. Broekhuizen Hzn. 1959, 11.

934. Van Dockum 1942, 119.

935. *NPDAC* 21.4.1887.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 212

van de Onderlinge Brandwaarborg Maatschappij, secretaris van de Coöperatieve Melkfabriek, voorzitter van de Electriciteitscentrale en voorzitter van het Groene Kruis. Er wordt beweerd dat alle coöperaties in Zuidwest-Drenthe bij de oprichting zijn enthousiaste medewerking kregen.[936]

Broekhuizen interesseerde zich ook voor de lexicografie. Hij werd een belangrijk medewerker aan het woordenboek van dr. J. Bergsma (1854-1935), waarvan in 1906 het eerste deel als *Woordenboek, bevattende Drentsche woorden en spreekwijzen* verscheen (J.B.Wolters te Groningen). Dit werk werd echter niet voltooid.[937] Later legde Broekhuizen voor Jan Poortman een lijst aan van Zuid- en Zuidwest-Drentse woorden; hij wilde namelijk in samenwerking met Jan Poortman het werk van Bergsma voortzetten.[938]

Geert Broekhuizen overleed op 14 september 1928 in De Wijk, nadat hij bij een tweetal fietstochten op zijn driewieler te veel van zichzelf gevergd had.[939] Een week daarvoor nog had van hem een tekening, waarop hij achter zijn schildersezel zit, in de *MC* gestaan. Daarbij was een gedicht van Hendrik van Dijk geplaatst:

Geert Broekhuuz'n.

Man van talenten en man van de daod,
Lid van de Staoten en lid van de Raod,
Schriever en schilder, bekend wied en zied.
Ja, wie kent Geert Broehuuz'n now niet!

Old al van jaoren - schoon in d'hoed nog jongeman -
Gaf hi'j de Raod en de Staoten d'r an.
Maar dichten en schild'ren! Muj veur d'aorigheid ies tiejn
Hèn Hendrik Jan Niezing um 't kuunstwark te ziejn!

Blinken, verzinken, is 't lot van de dag,
Maar veur 'n man van Broekhuuz'n zien slag,
Mak niet het older gaw 'n ende d'r an,
Drenthe, oews Drenthe is trotsch op zo'n man.

Zoo old al van jaoren en toch nog zoo jonk!
Wiedumme bekend en ook dichte bi'j honk.
Mit studie en alles op d'heugte van de tied,
Ja, wie kent Geert Broekhuuz'n now niet!

936. R. Broekhuizen Hzn. 1959, 10.
937. Zie Kocks 1996, Deel A-L, XXI.
938. Hadderingh 1986, 77-79. Manuscripten van het lexicografische werk van Broekhuizen worden bewaard bij het DLD; daarin bevindt zich ook bovengenoemde 'woordenliest'.
939. Voor herdenkingsartikelen zie 'Geert Broekhuizen †' in: *MC* 14.9.1928; 'Geert Broekhuizen (Uzipétus), 25 Januari 1844 - 14 Sept. 1928' in: *MC* 18.9.1928 en Poortman 1928. Vgl. ook *PDAC* 15.9.1928. Van zijn begrafenis werd uitvoerig verslag gedaan in de *MC* 18.9.1928.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 213

Blief nog lange gespaard veur Koekange en in 't rond
Lèèf nog lange gelokkig, frisch van geest en gezond;
En zal ook ten leste oen Licht hier verdwienen,
Meuge dan nog de naoglans as 'n zunsondergaank schienen!

Op 3 januari 1894 werd in Koekange de rederijkerskamer De Morgenstond opgericht.[940] Dit gebeurde nadat de rederijkerskamer van Ruinen een gastoptreden had verzorgd. Een zestal jeugdige personen vond na afloop, dat ook Koekange een rederijkerskamer behoorde te hebben. Zij riepen de hulp in van Broekhuizen, die in het vervolg vele toneel- en zangstukken voor de vereniging zou schrijven.[941] Daarvóór had hij zijn sporen al verdiend in de rederijkerij: bij de oprichting in 1869 van de rederijkerskamer Leven in Ruinerwold was hij nauw betrokken geweest. Van deze kamer werd hij zelfs erevoorzitter.[942]

Voor De Morgenstond zou hij veertig stukken geschreven hebben; de meeste zijn helaas verloren gegaan.[943] Vele van Broekhuizens stukken bevatten een boodschap; op zijn manier stelt hij misstanden aan de kaak. Zijn toneelstukken waren goed speelbaar en brachten hem vooral succes in de beperkte kring van de Drentse Zuidwesthoek. Hij schreef niet alleen, maar speelde ook vaak mee in verschillende rollen. Zodoende wist hij zeer uiteenlopende karakters uit te beelden. Bovendien heeft hij meer dan eens geregisseerd.

De oprichting van De Morgenstond was slechts een formaliteit, want op 6 januari 1894 gaf de kamer haar eerste opvoering. Men had in het najaar al druk gerepeteerd. In café De Kleine speelde men *De vier lotelingen* en *Barbier brugwachter*. Beide stukken werden, zoals gebruikelijk, alleen door mannen gespeeld. Ook vrouwelijke personages kregen mannelijke vertolkers.

In 1896 verhuisde men naar café Eleveld; daar begon Broekhuizen met het schilderen van decorstukken en doeken, wat hij tientallen jaren zou blijven doen. Wat men daardoor in bezit kreeg, ging echter in 1917 jammerlijk verloren door een brand in café Nijsingh, het toenmalige domicilie van de kamer. Maar Broekhuizen ging daarna weer met frisse moed aan de slag en beschilderde zelfs de wanden van de nieuwe zaal.[944]

Op 5 en 7 maart 1919 werd het 25-jarig bestaan van de vereniging gevierd. Ter gelegenheid daarvan werden het blijspel *In de laan der verliefden* en het zangspel *Soort zoekt soort* opgevoerd. Ook Broekhuizen jubileerde en ontving hiervoor, alsmede voor

940. Sommige bronnen noemen 4 januari als oprichtingsdatum. Zie bijvoorbeeld de *MC* 7.11.1984.
941. Archief De Morgenstond, openingswoord bij de viering van het 25-jarig jubileum van de rederijkerskamer door Jac. ter Heide. Vgl. ook 'De morgenstond 75 jaar' in: *MC* 14.3.1969.
942. Toen in 1916-1917 in Ruinerwold de rederijkerskamer *UDI* opgericht werd, vroeg men wederom advies aan Broekhuizen. Vgl. Westerhuis 1991, 210 en 216.
943. Het archief Geert Broekhuizen bevat de volgende toneelmanuscripten: *Mottige Janus* (z.j.); *Een avondtooneeltje bij Arend Pregel. Schets in 1 bedrijf* (z.j.); *Een vrijhuusien bij Oome Lamert* (z.j.); *Een dag uit het leven van Jan Klaassen en Katrijn* (z.j.) en *Het portretje. Tooneelspel in Een Bedrijf* (z.j.). Voorts bevat het archief een groot aantal liederen van Broekhuizen op losse bladen of in een cahier.
Jan Poortman is in zijn *Drents geestesleven* van mening, dat Broekhuizen een dertigtal schetsen, blijspelen en eenakters schreef. Zie Poortman 1954a, 101.
944. Archief De Morgenstond, Openingswoord van Jac. ter Heide voor de jubileumviering in 1919.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 214

zijn inzet, een huldeblijk. In 1921 droeg de zevenenzeventigjarige alleskunner de leiding over.

Ook bij de oprichting van de zangvereniging De Klimroos speelde Broekhuizen een belangrijke rol. Dikwijls schreef hij voor De Morgenstond toneelstukken met zang. Aanvankelijk kwam men de liederen bij hem thuis instuderen, waarbij hij de groep op de viool begeleidde. Gestaag groeide het aantal zangliefhebbers en zo werd in 1920 de zangvereniging De Klimroos opgericht.

Van Broekhuizens toneelstukken die uitgegeven en bewaard zijn, zullen er nu enkele besproken worden.[945].

Jozef in den bonten rok. Oorspronkelijk blijspel in twee bedrijven door Uzipetus (1886, Kuiper & Taconis te Meppel),[946] werd in 1896 opgevoerd om luister bij te zetten aan het feit dat café Eleveld het nieuwe onderkomen van De Morgenstond geworden was.[947]

Plaats van handeling is de pastorie van Gagelveld. Dominee Van Gelder heeft meer dan genoeg van zijn pastorie, die in bijzonder slechte staat verkeert. Gelukkig heeft hij van de gemeente Welgelegen, waar een vacature is, een uitnodiging gekregen om te komen preken. De pastorie daar is ruim en geriefelijk en het tractement bedraagt achttienhonderd gulden per jaar. Op de bewuste zondag zal in Gagelveld dominee Zwaai voor hem invallen. Dat zal bij de gemeenteleden stellig in goede aarde vallen, want Zwaai spreekt - anders dan Van Gelder - kort en krachtig en ondersteunt zijn woorden met veel armgebaren. Wanneer Van Gelder vertrokken is, neemt zijn knecht Jozef het ervan in de pastorie. Hij trekt de bonte jas en de pantoffels van de dominee aan, zet diens muts op en laat zich een borrel brengen door Antje de dienstmeid. Zij doorziet de vermomming echter en geeft hem azijn. Op dat moment komen drie boeren die de preek van Zwaai gehoord hebben op bezoek. Zij vormen een visitatiecommissie uit Vroomsdijk en denken dat zij Van Gelder gehoord hebben. Jozef geeft zich nu uit voor Van Gelder. Hij trekt een doek over zijn hoofd en doet alsof hij ziek geworden is. De boeren, die Drents spreken, worden door Jozef voor de gek gehouden: hij offreert hun Spaanse wijn - dat is azijn - en tekent een verklaring waarin staat dat hij zijn benoeming accepteert: het jaarsalaris is tweeduizend gulden. In het tweede bedrijf komen Van Gelder en zijn vrouw terug. Het lijkt erop dat zijn preek in Welgelegen niet in de smaak gevallen is: de mensen verlieten vroegtijdig de kerk. Jozef vertelt wat voor streek hij uitgehaald heeft, maar Van Gelder wil niet op die manier benoemd worden. Dan komt de schoolmeester van Welgelegen binnen en deelt mee, dat Van Gelder toch beroepen is. Ook Zwaai arriveert, met een boer van de visitatiecommissie. Hij eist de predikantsplaats in Vroomsdijk voor zich op. Jozef echter laat hem in ruil daarvoor een schuldbekentenis tekenen. Na veel heen en weer

945. Een aantal toneelstukken, te weten *Het gespin bij Jan Berends*, *De Heksen Brouwketel*, *Jozef in den bonten rok* en *De professor van de heide* zijn te vinden in het DA, PDR, inv.nr. 12.

946. Gebaseerd op de vijfde druk [1909], uitgegeven door H. ten Brink te Meppel.

947. Ook andere Drentse rederijkerskamers speelden het stuk. De rederijkerskamer Borger gaf een opvoering op 18 april 1919. Zie Archief rederijkerskamer Borger, Programma van de opvoering.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 215

gepraat, maakt Van Gelder dit laatste ongedaan: Zwaai gaat naar Vroomsdijk en Van Gelder naar Welgelegen. De onderhandelingen worden met het drinken van een glas wijn afgesloten en Jozef krijgt als dank voor zijn bemiddelende rol de bonte rok van de predikant. Met een lied wordt dan dit blijspel besloten.

De *NPDAC* had in 1886 zeer welwillend gereageerd op de uitgave van het stuk:

> "Wij kunnen het alleraardigst tooneelstukje, waarmede wij met zeer veel genoegen hebben kennisgemaakt, ten zeerste aanbevelen ter lering, en aan Rederijkers ter opvoering. Wij wisten niet, dat Drenthe zulk een goed, oorspronkelijk blijspeldichter bezat als Uzipetus",

aldus de recensent.[948]

In *Vier nieuwe pakken. Oorspronkelijk Blijspel in twee Afdeelingen voor Rederijkers* (1874, K. van Hulst te Kampen)[949] begaat de ietwat dove kleermaker Roelof Snelganger een kluchtige vergissing. Nadat hij een schoorsteenveger, een matroos, een molenaar en een aanspreker de maat genomen heeft, krijgt ieder van hen het verkeerde kostuum. Dit leidt uiteraard tot enige komische scènes. De matroos lost uiteindelijk - onder het genot van "twee flesch klare" - het misverstand op. Tot besluit zingen allen een lied, waarbij men het glas heft en de verkeerde plunje uittrekt. Hierna valt het doek.

Opvallend in dit toneelstuk is, dat de publieke opinie zich toentertijd blijkbaar bezig hield met generalisaties over het jodendom. Zoals we eerder al bij Pol constateerden, kon men zich op dit punt nogal wat 'vrijheden' veroorloven. Maar Broekhuizen valt niets te verwijten: de jood in zijn stuk blijkt een rechtschapen mens. De kastelein Mozes wordt beschuldigd het pakje van Willem, de leerjongen van de kleermaker, verruild te hebben. De kleermaker gaat bij Mozes verhaal halen en merkt dan op: "En als je uitvluchten zoekt, en zegt dat jij van dat pakje niet weet, moet ik denken dat *jij* dat pakje verruild hebt voor een ander - want dat is gebeurd! - en daarom heb jij zeker eerst den jongen dronken gemaakt, versta je! Zóó doen de Joden!"[950] Als het misverstand opgehelderd is, vraagt de kleermaker Mozes om vergeving, waarop de laatste antwoordt: "(...) want, zoo waar ik gezond ben! men vindt sjageiaars [sic] en schavuite, maar ook heerlijke ziele onder alle geloove en natiën."[951]

---

948. *NPDAC* 26.1.1886.
949. Het werk is zeldzaam. Een exemplaar werd gevonden in de Universiteitsbibliotheek Amsterdam. Een vierde druk verscheen in 1887. Zie De Kempenaer z.j., 456.
950. *Vier nieuwe pakken*, 31. Gezien het vervolg is dit niet de mening van Broekhuizen.
951. *Vier nieuwe pakken*, 37. Ook de Groninger Freerk Melles Dikema (1822-1909) is niet bevooroordeeld ten opzichte van het jodendom. Zie zijn gedicht *Liever zóó jood dan zóó christen* in: *Aandenken, Poëzie en Proza (Oud en Nieuw)* (1895, Erven B. van der Kamp te Groningen).

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 216

In *Naar beter land. Tooneelspel in drie bedrijven en een voorspel* (1887, Kuiper & Taconis te Meppel)[952] waarschuwt hij voor de bestaande praktijken bij emigratie, die toentertijd voor veel landbouwers de enige uitweg leek. Het spel werd in 1886 door de rederijkerskamer Leven in Ruinerwold - waarschijnlijk voor het eerst - opgevoerd. Hartogh Heijs van Zouteveen gaf in zijn *NPDAC* van 18 september 1886 een ongunstig oordeel over het stuk:

> "Des schrijvers doel schijnt te wezen: afkeerig te maken van landverhuizing en o.i. is juist landverhuizing een der voornaamste middelen tot tijdelijke oplossing der sociale kwestie, een zegen zoowel voor het te weinig bevolkte, werwaarts men trekt, als voor het overbevolkte land, dat men verlaat (...). Tal van bijzonderheden in het tooneelstuk bewijzen, dat de schrijver de Vereenigde Staten van Amerika volstrekt niet kent (gelijk wij ze bij eigen aanschouwing kennen) en er zich volkomen verouderde en soms ook geheel onjuiste voorstellingen van maakt."[953]

In het Drentstalige spel *De professor van de heide. Blijspel in vier bedrijven door G. Broekhuizen (Uzipetus),*[954] is het centrale thema een liefde die tegengewerkt wordt.

Jantje, dochter van de welgestelde landbouwer Koert Koerts, is ziek: zij lijdt aan slaapwandelen. Haar ouders zijn hierover erg ongerust en hebben al vijf artsen geraadpleegd. Maar geen van hen kan haar genezen. In het tweede bedrijf, dat een jaar later speelt, hoort Jantjes moeder van haar dienstmeid dat een zekere Jacobus de beste medicijn voor haar dochter is. De jongelui zijn verliefd op elkaar, maar doordat Jacobus een arme schaapherder is, wist Jantje al bij voorbaat dat haar vader de omgang zou verbieden. Het slaapwandelen is dan ook een list, waardoor Jantje in staat is 's avonds naar Jacobus toe te gaan. In het derde bedrijf vindt zo'n geheime ontmoeting plaats. Uiteindelijk laat de boer een professor komen. In een vertrouwelijk gesprek met Jantje hoort deze haar probleem. Samen bedenken ze een plan. De professor schrijft Koerts een brief, waarin hij meedeelt dat hij iemand kent die zijn dochter kan genezen: de Professor van de Heide. Koerts gaat ermee akkoord dat deze een bezoek brengt en in het vierde bedrijf komt Jacobus, verkleed als de Professor van de Heide, ten tonele. Hij brengt Jantje onder 'hypnose'; zij zegt nu dat ze met de Professor van de Heide wil trouwen. De ouders stemmen hiermee in. Als het bedrog uitkomt is Koerts natuurlijk des duivels, maar als hij verneemt dat Jacobus een erfenis gekregen heeft, waarmee deze het "mooi spillechien van Knelis Alberts" gekocht heeft, draait hij bij en geeft hij nogmaals zijn toestemming.

In het Drentstalige stuk *De Heksen Brouwketel. Schets in één bedrijf door Uzipétus* ([1915], J.B. Baumann te Meppel) hekelt Broekhuizen het bijgeloof van de Drenten, dat zo'n zestig jaar daarvoor nog heerste op het platteland.[955]

---

952. Gebaseerd op het zwaar gehavende exemplaar in het archief van R. Broekhuizen. Andere exemplaren van het spel zijn niet te vinden.
953. Vgl. Prakke 1955a, 149.
954. De weergave van de inhoud is gebaseerd op de tweede druk (z.j.), uitgegeven door drukkerij Neerlandia, W. Haverkamp te Meppel. Meertens/Wander 1958, 174 vermeldt voor de eerste druk ca. 1870 en voor de tweede ca. 1947.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 217

Landbouwer Klaos heeft problemen met zijn koeien; de melk die ze geven is niet goed, want hij kan er geen goede boter van maken. Hij is dan ook van mening dat zijn koeien behekst zijn. Uiteindelijk roept hij de hulp in van de Friese duiveluitbanner Gerrit Mast. Aan de onderwijzer Van der Leer, die een avond bij hem op visite komt, vertelt hij dit alles. De onderwijzer adviseert Klaos een veearts te laten komen en waarschuwt hem voor bedrog, maar hij wordt voor gek verklaard. Klaos' dochter Ekbertien is het met de onderwijzer eens: zij gelooft niet in heksen. Als de onderwijzer vertrokken is, komt de duiveluitbanner. De boer moet een grote ketel of tobbe met een laken erover klaar zetten: Mast wil de heks uitroken. Ook moet Klaos een zak met geld gereed houden om in de ketel te gooien, want heksen komen op geld af. Als Mast zwavel ruikt, stuurt hij iedereen bij de ketel weg en zijn helper Willem, verkleed als heks, kruipt erin. Klaos komt terug, gooit het geld in de ketel en de heks vliegt, terwijl Mast een toverformule uitspreekt, eruit. Maar ook het geld blijkt te zijn verdwenen. Op dat moment verschijnt de onderwijzer weer ten tonele met de pseudo-heks en het geld. Van der Leer heeft het hocus-pocus namelijk van een afstandje bekeken. Hij draagt de bedriegers aan de veldwachter over. Het stuk eindigt met een monoloog van Van der Leer, waarin uiteraard de moraal van het spel verkondigd wordt: "Wij willen hopen dat het lesje dat je door Mast en zijn helper is gegeven een voorbeeld mag zijn waaraan vele anderen hier en elders zich zonder gevaar kunnen spiegelen!"

In de *NDVA* van 1916 gaf Broekhuizen de intrige van dit toneelstuk in versvorm weer.[956]

Het gespin bij Jan Berends, spel in twee bedrijven - dat Broekhuizen schreef om de kas van de vereniging Vacantie- en Herstellingsoorden te spekken - is een getrouwe weergave van een spinmaal omstreeks 1860, met de daarbij behorende kostuums en liederen.[957] Onder leiding van de schrijver ging het in de zomer van 1921 in première in Koekange.[958] De recensent van de *MC* merkte op dat de uitvoeringen van het spel bijzonder in de smaak vielen.[959] Ook de *PDAC* was positief over het nostalgische toneelstuk: "Het spel was goed en het stuk beviel de aanwezigen zeer, zoodat het een zeer prettige avond was."[960] Aanvankelijk zou het stuk in 1928 nog eens gespeeld worden, maar Broekhuizens plotselinge overlijden maakte dit onmogelijk. Op 26 december 1928 werd

955. Een fragment uit het spel is opgenomen in Poortman 1954a, 101-106.
956. *NDVA* (1916), 109-121.
957. Een typoscript, gedateerd maart 1921, wordt bewaard bij het DLD. Het heeft de ondertitel: *Zedenspel in 2 bedrijven*.
958. J. Poortman merkt in het door hem bewerkte tekstboekje [1928, p. 11] op, dat het stuk op 26 september 1921 voor het eerst opgevoerd werd. Maar in een bespreking van de opvoering van 26 september 1921 in de *MC* wordt beweerd dat dit reeds de vijfde opvoering was. Zie hiervoor *MC* 1.10.1921. P.J. Meertens en B. Wander dateren de inhoud van het spel omstreeks 1870. Zie Meertens/Wander 1958, 174.
959. *MC* 1.10.1921.
960. *PDAC* 29.9.1921. U.G. Dorhout verwerkte acht jaar later in zijn artikel 'Oet spinnen in 't Drenthenlaand' (*Eigen Haard* 55 (1929) 27 juli 585-587) fragmenten uit het toneelstuk. Over de ontvangst van Broekhuizens creatie merkte hij op: "(...) welk folkloristisch spel hier en daar in Drenthe met bijzonder veel succes ten tooneele werd gevoerd (...)."

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 218

op initiatief van Jan Poortman een heropvoering gegeven. Poortman had hiervoor een nieuw 'tekstboekje' samengesteld. Het bevat echter een korte samenvatting van het oorspronkelijke werk, waardoor de inhoud meer lijkt op een aantal regieaanwijzingen. Poortman vond dit spel Broekhuizens "beste en m.i. zien blievendste stok."

> (...) en t' gef het olde lèvent uut die tied weer, zooas 't ewest mut hebben! Van de mooie kaante; zeker, mar toch woar en echt! En deur olde deunties der in te brengen zitter een lèvent in, det dalek pakt."[961]

Het Nederlandstalige, met veel zang afgewisselde, *In de laan der verliefden. Blijspel in drie bedrijven* ([1919], Neerlandia, W. Haverkamp te Meppel) toont de komische verwikkelingen rond een liefdesgeschiedenis.

De advocaat Karel Spruyt schijnt verliefd te zijn op de dochter van de rentenier Pluim. Hij schrijft Pluim een brief en wil de jongedame graag ontmoeten in de Laan der Verliefden. Maar Pluim heeft drie dochters en geen van haar blijkt de aanbedene van Spruyt te zijn. Aan het eind van het spel wordt duidelijk dat Ellen, dienstbode en nicht van Pluim, degene is op wie Spruyt verliefd is.

Het blijspel *De hartkwaal van den lombardhouder. Oorspronkelijk blijspel met zang in twee bedrijven* ([1889], Kuiper & Taconis te Meppel)[962] beschrijft het wel en wee van de pandjesbaas Van Balen, die zich schuldig maakt aan ongeoorloofde praktijken. In de openingsscène luistert hij een gesprek af van zijn neef, een student in de medicijnen. Het wordt hem duidelijk dat deze op zijn geld aast. Van Balen besluit de neef een lesje te leren: hij suggereert te lijden aan een hartziekte. Zijn spullen laat hij vervolgens via de notaris in een aantal kisten bij de erfgenamen bezorgen. De kisten blijken alleen rommel te bevatten. Maar Van Balens knecht vindt in een kist(je) een boekje met waardevolle aantekeningen. Die gaan over Van Balens clandestiene pandjeshuis. De baas wordt nu gearresteerd en daarmee heeft men de bedrieger bedrogen.

In de *PDAC* wordt meegedeeld dat dit *nieuwe* stuk van Uzipetus op 26 december 1889 in Borger opgevoerd was. Uiteraard was het publiek weer enthousiast geweest.[963]

Bekend werden ook: *Kloas Boertien*; *Jan Plagge. Operette in 4 bedrijven*; *De reis van Jan Plagge naar Amsterdam. Zangspel in drie bedrijven* [1927]; *Het Portretje. Tooneelspel in één bedrijf* [1927]; *Soort zoekt soort. Zangspel in één bedrijf* [1919]; *De Bloedzuigers* en *Volharding*.[964]

---

961. Poortman 1928.
962. Een exemplaar van een herdruk, uitgegeven bij Neerlandia te Meppel, bevindt zich in de bibliotheek van Drentse Taol te Assen. Daar wordt van hetzelfde spel ook een exemplaar bewaard onder een andere titel, nl.: *Gedwaald. Tooneelspel in twee bedrijven* (z.j., Neerlandia, W. Haverkamp te Meppel).
963. *PDAC* 30.12.1889.
964. Van deze toneelstukken is geen exemplaar gevonden.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 219

De meeste toneelstukken schreef Broekhuizen in het Nederlands. Dat is jammer, want in zijn dialectstukken zijn de dialogen vlotter en smeuïger dan in zijn Nederlandstalige toneelwerken. Maar Broekhuizen had over het gebruik van het dialect een uitgesproken mening; hij had zich het Nederlands met te veel moeite eigen gemaakt om deze verworvenheid daarna te kunnen opgeven. Het dialect voldeed niet aan zijn artistieke normen. Toen hem eens gevraagd werd voor de krant een goedkoop dialect-feuilleton te schrijven, moet hij geantwoord hebben: "Ik kander wel veur schrieven, maor wilder niet veur deènken."[965]

Zijn bijdragen aan de *NDVA* van 1893 tot en met 1923 bestaan uit Drents- en Nederlandstalige gedichten en verhalen, die een romantisch karakter hebben. Zijn debuutgedicht *Hoe een Drenthsche boer zijn vee lokt* berust uiteraard op eigen ervaring.[966] Eén publicatie echter neemt een aparte plaats in; zij laat de visionaire gaven van Broekhuizen zien. In de *NDVA* voor het jaar 1897 doet hij in een artikel, getiteld *Het Wonderland*, voorspellingen over de twintigste eeuw.[967] Hij beschrijft een droomreis naar een denkbeeldig land. Frappant is, dat sommige ideeën over de ontwikkeling van de landbouw en de bio-industrie in de twintigste eeuw inderdaad bewaarheid zijn.

En in zijn gedicht *Arm schepertje* laat Broekhuizen zien dat hem, hoewel hij vooruitstrevend is, de verdwijning van een karakteristieke figuur als de Drentse scheper toch wel aan het hart gaat. De laatste strofe van het gedicht luidt:

En als hij straks in 't ver verschiet,
*In 't veld, **zijn** veld, een stoomploeg ziet,*
Is al zijn moed verdwenen!
"Och arme schaopies, mit 'n hurt
"Jag oe det spoekbeest al'maal vurt
"En mij en Tee mit eenen!"
Schepertje, schepertje, ernst wordt het nu,
Want in jou [sic] wereld,
Immer bepereld,
*Immer geloofd - **is geen plaats meer voor u**.*[968]

965. Poortman, 'Van literatuur over Drente tot Drentse literatuur' in: Poortman 1951, 267.
966. *NDVA* (1893), 53-55. In de almanak publiceerde hij verder: 1895: *Een Drenthsch koffiepraatje over slangen*, 225-234; 1897: *Het wonderland*, 179-190; 1907: *Een morgen bij Jan Peters*, 52-60; 1908: *In Drenthe*, 19-23; 1911: *Oranje boven!*, 106-107; 1912: *Een herfststorm*, 34-35; 1913: *Arm schepertje*, 19-20; 1915: *De twij stiefkoppen*, 158-162; 1916: *De heksenbrouwkètel*, 109-121; 1917: *Muis of mensch?*, 101-104 en *Veurspooksels*, 115-122; 1920: *Samenspraak tusschen Trientien en Aoltien, in 't Asser bosch*, 52-58; 1923: *Dreuge Klaos. Hoe moeder Grietje erfgenamen kreeg. Een verhaal in Zuid-Drentsch*, 129-132.
In een brief van 11 oktober 1911 aan de redactie van de *NDVA* (DA, APM, inv.nr. 161), schreef Broekhuizen dat hij het gedicht *Een herfststorm* aanvankelijk als "zangstuk" voor de Morgenstond had geschreven.
Een dialectschets, getiteld *Twij stokolde streupers*, schreef hij op verzoek van Jan Poortman. Deze nam de schets op in zijn *Drents geestesleven*, 95-100.
967. *NDVA* (1897), 179-190. Vgl. hierover ook Brood 1978, 94-98.
968. *NDVA* (1913), 19-20.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 220

J. Mulder (1854-1918)

Jan Mulder verschilt van zijn tijdgenoten-toneelschrijvers doordat zijn oeuvre klein is. Hij werd op 18 november 1854 in Vries geboren en werd daar later bakker.[969]

Eigenlijk had hij meer willen leren dan het bakkersambacht. Bekend is dat hij, samen met zijn zwager Jacob Polling, dikwijls naar de boekenmarkt in Groningen ging.[970] Jan Mulder bleef ongehuwd en woonde in Vries bij zijn - eveneens ongehuwde - broer Geert (1860-1937), die landbouwer was.

Op 29 oktober 1888 verscheen bij uitgeverij H. Born te Assen zijn dialectstuk *'t Kan al roar loopen of 'n Pries oet de Lotterij. Noastukkien met zang in ijn bedrief*; de naam van de auteur werd niet vermeld.[971] In de advertentie die daarvoor in de *NPDAC* verscheen, noemde de uitgever het stuk een "alleraardigst blijspel."[972] Bekend is, dat dit spel op 28 januari 1893 door de rederijkerskamer UDI werd opgevoerd.[973] In 1889 en 1890 verschenen in de *NPDAC* weer advertenties van de uitgever; daarin werd vermeld dat het stuk door enige rederijkerskamers "den vorigen winter met zeer veel succes opgevoerd" was.[974]

Ook dit toneelspel draait om het bekende thema van liefde en standsverschil. Geert, de zoon van de boer Jan Kloasens, vrijt met Hillechien van Smal Berend. Geerts vader is geen voorstander van deze vrijage, doordat Smal Berend niet zo vermogend is. Als de knecht van Kloasens het "praotien" verspreidt, dat Smal Berend in de loterij een prijs van 10.000 gulden gewonnen heeft, verandert Kloasens van mening. Maar intussen wil Geert niets meer van Hillechien weten, want zij heeft hem bedrogen. Dat het "al roar kan loopen" blijkt wel wanneer de knecht vervolgens Kloasens om de hand van zijn dochter Harmtien vraagt, en hij van de boer dadelijk toestemming krijgt.[975]

Mulder schreef nog een toneelstuk in het Drents. Dat was het spel *In Geerten banderhouk. Naostukkien in ijn bedrief* [z.j.].[976] Het is niet bekend of het stuk in druk verschenen is, noch of het ooit is opgevoerd.

In dit spel leren de buurlieden, de schoenmaker Loeks Kniplap en de schilder Kloas Kwast een lesje aan Berend Bonder. Deze woont bij zijn schoonvader, de keuterboer Geerten Evert, in. Maar Bonder is een onmogelijke vent: hij heeft voortdurend aanmerkingen op de behuizing en het huishouden van de keuters en bederft daarmee

969. DA, BS Vries, Geboorteakte J. Mulder. Zijn ouders waren Freerk Mulder (1825-1889) en Jantje Bussemaker (1825-1889).
970. Schriftelijke mededeling van de heer S.W. Mulder te Voorburg van 11 oktober 1998.
971. Zie ook *Brinkman* 1882-1891, 282.
972. *NPDAC* 29.10.1888.
973. *NPDAC* 23.1.1893.
974. *NPDAC* 11.10.1889 en 7.1.1890.
975. Gebaseerd op het handschrift dat bewaard wordt bij het DLD.
976. Het manuscript wordt bewaard bij de heer J. Polling te Teteringen.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 221

uiteraard de sfeer. De beide buren jagen hem op een dag flink op de kast door hem wijs te maken dat zijn schoonfamilie schulden heeft. Op het toppunt van zijn woede - als hij "de hijle boudel wel in enkander trappen wol" - brengen de buurlui hem tot inkeer. In het laatste toneel komen allen samen in 'Geerten banderhouk'. Daar belooft Berend beterschap. De eenakter eindigt met een lied waaronder de auteur geschreven heeft: "t Gedien valt".

Voorts schreef Mulder de toneelstukkken *Bedrogen Minerva* [z.j.][977] en *Circus Caprioli. Kluchtige vertooning* [z.j]. Ook deze Nederlandstalige stukken zijn alleen in manuscript bewaard gebleven.[978]

Zijn toneelwerk is in het algemeen vlot geschreven; de dialogen zijn, zoals in die tijd gebruikelijk, ietwat traag en hebben lange spanningsbogen. De thema's zijn algemeen en - de problematiek van het standsverschil uitgezonderd - niet-tijdgebonden. Jan Mulder stierf op 4 november 1918 aan de gevolgen van de beruchte Spaanse griep, die toen in heel Europa heerste.[979]

7.3. Rederijkerskamers

Zoals wij zagen, schreven de meest productieve toneelschrijvers Broekhuizen en Meys hun stukken voor de rederijkerskamers waarvan ze lid waren. In de toneelgeschiedenis van Drenthe hebben deze kamers een belangrijke rol gespeeld. Een wat uitvoeriger bespreking van dit fenomeen is hier dan ook op zijn plaats.

Na 1850 ontstonden overal in Drenthe rederijkerskamers. De naam ontleende men aan de laatmiddeleeuwse 'Cameren van Rhetorica' of aan het Franse 'rhétoriqueur', dat een nog herkenbaarder grondwoord is voor de Nederlandse volksetymologie.[980] De negentiende-eeuwse kamers waren echter nieuwe gezelschappen en hadden met de middeleeuwse niets van doen. De rederijkerskamers nieuwe stijl waren meestal niet uit op het produceren van eigen teksten - hoe blij men in Meppel, Ruinen en Koekange ook was met de eigen 'huisschrijvers'. Het merendeel van de kamers droeg werk van anderen voor; men beoefende uitvoerende kunst.

Het ontstaan van rederijkerskamers in Drenthe was een tijdsverschijnsel dat zich overal in den lande voordeed. De kamers werden door velen gezien als een middel om zich te ontwikkelen op cultureel gebied. De rederijkerskamers van het eerste uur kenden een vaste structuur: de ruggengraat werd gevormd door de werkende leden, die in het winterseizoen - meestal één keer in de veertien dagen - bijeen kwamen om zich te oefenen in het reciteren. De leiding berustte bij een bestuur, dus niet bij een regisseur. Het merendeel der leden bestond uit toehoorders. Zij hadden geen toegang

977. Of Mulder de auteur van dit stuk is, is niet met zekerheid te zeggen. Het manuscript dat bij het DLD bewaard wordt is gedateerd '1918-'19'. Mulder was in 1919 reeds overleden, dus betreft het hier hooguit een kopie.
978. Ze worden bewaard bij het DLD.
979. Zie voor een overlijdensadvertentie *PDAC* 6.11.1918.
980. Vgl. Knuvelder 1976, 108 e.v..

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 222

tot de oefenbijeenkomsten, maar vormden bij de openbare bijeenkomsten het betalende publiek. Een eenvoudig ballotage- en een geraffineerd boetesysteem bepaalden de mores binnen het gezelschap. Alle regelingen en verordeningen werden vastgelegd in statuten of wetboekjes.[981]

Veel rederijkerskamers werden opgericht door onderwijzers of predikanten; hoe dat ging beschreef Harm Tiesing in zijn feuilleton *Marthao Ledeng, de bloem van 't daarp* (1892/1893). Hierin worden zoveel mededelingen over de oprichting van een dergelijk gezelschap in het derde kwart van de negentiende eeuw gedaan, dat het als een handboek voor het stichten van een rederijkerskamer beschouwd kan worden.

De culturele opleving in Drenthe in de tweede helft van de negentiende eeuw stond duidelijk in het teken van de Verlichting. Men geloofde in vooruitgang en daaraan moest ook de ontspanning bijdragen: het toneel werd gebruikt als middel tot opvoeding en ontwikkeling. Vóór 1850 beperkte het gezelschapsleven op het platteland zich meestal tot de 'praotaovonden' en 'gespinnen'. In enkele plaatsen bestonden departementen van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen; maar als we de Podagristen mogen geloven, hadden die in het begin weinig educatieve betekenis.[982]

Het in 1784 opgerichte Nut was elders in Nederland wél het voertuig bij uitstek tot verheffing van de gewone man. Overal in het land werden Nutsdepartementen opgericht, die vaak op een breed terrein werkzaam waren. Vooral 's winters kwam men van tijd tot tijd bij elkaar. Met name predikanten op het platteland speelden in het Nut een prominente rol. En geleidelijk aan liep ook de Podagrist A.L. Lesturgeon er warm voor. Hij werd een geliefd spreker op vele nutsbijeenkomsten. De onderwerpen van zijn lezingen geven aan, dat deze meer bedoeld waren voor een kleine elite dan voor de "gemeenen man": Fénelon, Bellamy, Catharina II en diverse ethische kwesties behoorden tot zijn repertoire.[983]

In 1879 merkte Harm Boom in de *PDAC* in een artikelenreeks, getiteld *Drenthe voorheen en thans*, over het geestelijke klimaat in de tweede helft van de negentiende eeuw op:

> "Thans is het met de uitspanningen in de dorpen en gehuchten veel beter gesteld. De spinmalen behooren op de meeste plaatsen gelukkig tot het verleden en hebben plaats gemaakt voor vergaderingen van rederijkerskamers, zanggezelschappen, leesgezelschappen etc. etc. De beide eerste geven dikwijls openbare voorstellingen, die druk bezocht en soms door eene danspartij gevolgd worden. Hierbij is de ruwheid verdwenen, die de spinmalen kenmerkte, en de eerbaarheid, dat sieraad van iedere vrouw, ontvangt daarbij geene slagen in het aangezigt zooals bij de spinmalen geschiedde. Bovendien èn rederijkerskamers èn zanggezelschappen èn leesgezelschappen veredelen het gemoed, vermeerderen de kennis en ontwikkelen het verstand. Aan de meerdere beschaving, aan het beter onderwijs en aan de onderwijzers komt voor deze verandering alle eer toe. De laatsten zijn in de meeste plaatsen de voorgangers ten goede

981. Vgl. W. van den Berg 1992b, 16.
982. In *Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst*. Deel I (p. 106-110) schetsen zij op ironische wijze een Nutsbijeenkomst in Coevorden. In de derde aflevering (p. 164) doen zij hetzelfde m.b.t Nutsbijeenkomsten in Dalen.
983. Gras 1997a, 92-93.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 223

in dezen en staan aan het hoofd of zijn althans de leiders van de rederijkerskamers, zang- en leesgezelschappen."[984]

Tien jaar daarvoor was Boom nog opmerkelijk sceptischer geweest. In zijn *Meditatiën van een Drentschen schoolmeester* had hij zijn bezorgdheid over de rederijkerskamers uitgesproken. Boom vreesde namelijk dat de onderwijzers - niet alleen nauw betrokken bij de oprichting, maar ook bij de uitvoeringen van de rederijkerskamers - de schuld zouden krijgen van de veelal erbarmelijke opvoeringen van diverse toneelstukken. Bovendien zouden buitenstaanders daardoor een verkeerd beeld kunnen krijgen van het peil van de Drentse letterkunde.

"Vooreerst zijn de oprigters veelal niet keurig [sic] genoeg geweest in de formatie der gezelschappen. Zij hebben de hoofden geteld, de aanleg en krachten niet gewogen. En, moest bij de zamenstelling wel een oog digt gedaan worden om tegenwerking te ontgaan, de fout ligt gewoonlijk daarin dat men niet begon met het begin, met het lezen en daarna met het onderzoek naar de vraag: 'wordt het gelezene verstaan?' Zeer zeker zou het antwoord daarop onbevredigend zijn, de noodzakelijkheid van zamenspreking en oefening al dadelijk aan 't licht komen en het over 't algemeen vrij geruimen tijd eischen, eer men moeijelijke stukken proza ter voordragt of verzen, tintelende van echte poëzij, ter declamatie kiest. En vooral zou men zich wachten om al dadelijk den tijd te verkwisten met het van buiten leeren van toneelstukjes, dikwijls zouteloos van inhoud en immoreel van strekking, - tooneelstukjes, soms zóó ellendig, dat de beschaafde toeschouwer, zich, voor zich zelven schamende, achter een ander verschuilt of zachtkens de deur uitsluipt. 't Grieft mij, dat enkele rederijkerskamers op die wijze de dupe worden van den een of anderen spotvogel, die toejuicht met handgeklap, terwijl zijn hart de spelers uitlacht, ja 't wordt mij zelfs bang om 't hart, als ik aan de mogelijkheid denk, dat een logé of een doortrekkend vreemdeling in een Drentsch dorp zulk eene tooneelvoorstelling bijwoont, waarvan de Drentsche Courant dan al spoedig het schitterend effect in hoogdravende taal, ter openbare kennis brengt. En dan het decoratief bij zulk een schouwspel! Welk denkbeeld moest de vreemde verkrijgen van de letterkundige beschaving in een dorp, waar de verstandigsten onder de jongelieden zich tot zulk eene jammerlijke vertooning leenden. Zou hij, bij de zijnen teruggekeerd op de vraag: 'welk cijfer wijst het groote uurwerk der geestes-beschaving in Drenthe, aan?' niet antwoorden: 'de morgenschemering is er nog niet verdwenen' en zou hij dan, naar 't geen hij gezien en gehoord had oordeelende, Drenthe valschelijk hebben beschuldigd!"[985]

De groei van het aantal kamers verliep aanvankelijk traag; vooral in de stedelijke gemeenten werden in het begin rederijkerskamers opgericht.[986] Zo ontstond op 4 januari 1851 in Meppel de kamer Erica.[987] Als voorbeeld namen de Meppelers - en velen na hen - de op 18 maart 1846 opgerichte Amsterdamse rederijkerskamer

984. *PDAC* 8.3.1879.

985. *Meditatiën van een Drentschen schoolmeester*. Assen 1869, 34-35.

986. Voor een inventarisatie van (Drentse) negentiende-eeuwse rederijkerskamers zie *NDHK* (1863), 100-105, Van der Dam in: Poortman 1951, 273-309 en W. van den Berg/De Bruijn 1992, 163-184.

987. P.H. v.d. Dam in: Poortman 1951, 278 vermeldt abusievelijk als datum van oprichting 30 december 1850. Van den Berg en De Bruijn geven als jaar van oprichting 1851. Het laatste jaartal komt overeen met de gegevens die de kamer zelf vermeldde in het tijdschrift *De Rederijker* (1854), 129-130.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 224

Achilles, die onder leiding stond van Jacob van Lennep (1802-1868). Kort na de oprichting stuurde Erica dan ook een epistel aan Achilles, waarin stond:

> "De Rederijkerskamer Achilles te Amsterdam reeds zoo langen tijd van alle kanten lof en bewondering inoogstende, zal zeker niet dan met genoegen vernemen dat ook elders genootschappen worden opgerigt, die zich ten doel stellen hun voetspoor te volgen."[988]

Rond 1852 werd in Assen Eloquentiae Sacrum opgericht,[989] dat een "genootschap ter beoefening van de uiterlijke welsprekendheid" genoemd werd. Op 9 februari 1854 gaf het te Hoogeveen gevestigde genootschap Oefening Kweekt Kennis een opvoering[990] en in december 1855 werd in Coevorden de rederijkerskamer Van der Hoeven opgericht.[991]

Geleidelijk aan drong de rederijkerij ook door tot het platteland. Rond 1863 vond men de meeste rederijkerskamers op de Hondsrug. In de twee decennia daarna had of kreeg bijna elk dorp of gehucht in Drenthe er één of meer.[992] Omstreeks 1880 verdwenen - waarschijnlijk tengevolge van de landbouwcrisis - vele kamers van het toneel. Wel werden sommige daarvan heropgericht, maar er wordt niettemin beweerd dat het toneel in Drenthe deze inzinking pas omstreeks 1910 weer te boven is gekomen.[993] In 1894 merkte Harm Tiesing op:

> " 't Kemeliespeulen', zooas ze veur vieftien, twinteg jaor teeng de veurstellengs zeed'n, die de reed'riekskaomers doe begunden te geven, dat gebeurt now umtrent overaal (...), en de 'naopret' is vaok zoo gezelleg, dat Roldermaark lang niet mer de mooiste oetspanning is veur boerenlue."[994]

Gaven de rederijkerskamers aanvankelijk een veredelde vorm van spraakles - wat blijkt uit bewoordingen als "reciteercollege" en "uiterlijke welsprekendheid" - en was toneelspel min of meer een toegift, later werd het toneel hoofdzaak voor bijna alle kamers. Een goed voorbeeld hiervan vormen de statuten van Erica, een van de vroege rederijkerskamers in Drenthe. Deze kamer had prestige en diende wellicht als

988. Zie hiervoor Schravendeel 1992, 185-197.
989. Gebaseerd op Van der Dam in: Poortman 1951, 278. Van den Berg en De Bruijn vermelden 1851 als jaar van oprichting (166).
990. Ibidem. Van den Berg en De Bruijn vermelden deze kamer in het geheel niet.
991. Ibidem. Van den Berg en De Bruijn geven als jaar van oprichting 1854.
992. Er zijn van de inmiddels verdwenen rederijkerskamers in Drenthe nagenoeg geen archieven bewaard gebleven. Dit is te betreuren, aangezien uitgebreid archiefonderzoek van afzonderlijke kamers meer uitspraken over het verschijnsel rederijkerskamer in Drenthe mogelijk zou kunnen maken. Vergeleken met de provincie Groningen is het gebrek aan materiaal dramatisch. Daar bevindt zich in plaatselijke en provinciale archieven materiaal van ruim 30 rederijkerskamers. Verder is gebleken, dat van enige oudere Drentse kamers het - meestal incomplete - archief nog steeds bij de fungerende secretaris berust.
Het is meer dan wenselijk dat er een poging wordt ondernomen om de archieven van de bestaande en opgeheven rederijkerskamers te inventariseren en te conserveren.
993. Van der Dam in: Poortman 1951, 305.
994. H. Tiesing, 'Roldermaark. (In Oost-Drenthsch dialect)' in: *NDVA* (1894), 84.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 225

model voor zusterorganisaties in andere plaatsen.[995] Erica sloeg al na korte tijd de weg naar het liefhebberijtoneel in.[996] Drie jaar na haar oprichting vermeldden de statuten al:

> "De buitengewone vergaderingen of vergaderingen met dames, worden tweemaal 's jaars gehouden, bij voorkeur in de maanden Februarij en October, op deze vergaderingen worden zoo veel mogelijk dramatische stukken opgevoerd."[997]

Toen het accent kwam te liggen op het spelen van toneel, werd de benaming reciteergezelschap ietwat misleidend. Zo stelde het reciteergezelschap Tot nut en genoegen in Peize zich ten doel: "Dit reciteergezelschap geeft jaarlijks twee publieke voorstellingen van dramatische stukken en vergadert iedere week onder directie van den hoofdonderwijzer R. Swartwold."[998]

Vooral in de periode 1850-1860 werd er weinig toneel gespeeld, en meer gedeclameerd. Men droeg in die tijd niet alleen voor uit het werk van bekende Nederlandse dichters, maar ook uit het oeuvre van de reeds besproken Drentse poëten N.H. Tatum Zubli en P.C.J Meys.[999]

De interesse voor het declameren leidde ook tot het houden van voordrachtswedstrijden. Aanvankelijk waren dit vooral onderlinge krachtmetingen, maar geleidelijk aan ontstonden ook de zogenoemde vrije wedstrijden. Op vrijdag 27 februari 1885 hield de Asser rederijkerskamer Jan van Beers, die een jaar eerder opgericht was, een dergelijk treffen.[1000] Op zichzelf niets bijzonders, maar wel voor Assen. De *PDAC* berichtte dat een wedstrijd in het voordragen voor Assen iets nieuws was; zij

---

995. Zonder uitgebreid, vergelijkend archiefonderzoek kan daarover uiteraard niets met zekerheid gezegd worden. Dat *Erica* aanzien genoot, blijkt ook uit het feit dat de kamer in 1856 meedeed aan wedstrijden in Amsterdam. Zie *De Rederijker* (1856), 229.
996. Het bestuur definieerde het na te streven doel als volgt: "De Rederijkers-kamer *Erica* te *Meppel*, opgerigt den 4en Januarij 1851, stelt zich ten doel bevordering der uiterlijke welsprekendheid door beoefening en voordragt van poëzij op vaderlandschen grond geteeld. Deze vereeniging bestaande uit werkende, contribuerende en honoraire leden, mag zich op dit oogenblik verheugen, in het betrekkelijk groot getal van 66 leden, waaronder 16 werkende en 6 honoraire. Het Bestuur bestaat uit een President, Ceremoniemeester en Secretaris-Thesaurier. Ter bereiking van haar doel, houdt deze kamer, oefenings-, gewone en buitengewone vergaderingen: eerstgenoemde wordt om de vier weken gehouden, en alleen door werkende en honoraire leden bezocht, strekkende zij uitsluitend tot oefening. Eene Commissie van beoordeeling, bestaande uit drie leden door de werkende leden om de drie maanden uit hun midden gekozen, maakt den spreker indachtig op de gebreken zijner voordragt, terwijl ieder lid op zijne beurt het regt heeft, op te komen tegen de aanmerkingen der Censuur-commissie om den spreker te berispen of te verdedigen. De gewone vergaderingen hebben mede om de vier weken plaats en kunnen door alle leden bezocht worden: zij zijn mede bestemd tot het voordragen van poëzij van Hollandsche en Vlaamse dichters vervaardigd; doch openlijke beoordeeling der voorgedragen stukken heeft op dezen avond geen plaats. Drie sprekers treden achtereenvolgens op, wordende de nog overige tijd besteed aan bijdragen, waartoe ook contribuerende leden kunnen medewerken." Zie *De Rederijker* (1854), 129-130.
997. *De Rederijker* (1854), 129-130.
998. *NDHK* (1864), 104.
999. Zie voor een lijst van declamaties uit de periode 1852-1860: Van der Dam in: Poortman 1951, 292-293.
1000. De kamer bestond van 1884 tot 1887. Zie: Van den Berg/De Bruijn 1992, 166.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 226

verwachtte dan ook een volle zaal.[1001] Ook de voorzitter van de rederijkerskamer, L. Hunse, benadrukte in zijn openingsspeech nog eens dat het gebeuren voor Assen een noviteit was.[1002] De wedstrijd werd gehouden in een bomvol Concerthuis en de jury bestond uit de Assenaren dr. H.U. Meyboom, predikant, dr. C.J. de Lussanet de la Sablonière, directeur van de HBS, H.W. Sanders, leraar aan de HBS en dr. P.H. Suringar, conrector van het gymnasium.[1003] Zoals beschreven (paragraaf 4.2.) behoorde Jans Pol ook tot de deelnemers, maar niet tot de prijswinnaars. De eerste prijs, een gouden medaille en f 40,00, werd gewonnen door S. Polak uit Deventer. J.H. Vragtman uit Zutphen kreeg de tweede prijs, C.C. Gorter uit Heerenveen de derde en M. Boogaerdt Bzn. uit Krimpen aan de Lek, ten slotte, ging met de vierde prijs naar huis.[1004] De avond werd besloten met een bal, van tijd tot tijd onderbroken door voordrachten die niet gejureerd werden.

Had Erica te Meppel al in 1854 de deur naar het toneel opengezet, veertig jaar later kwam voor De Morgenstond te Koekange toneel op de eerste plaats. Artikel 3 van het reglement van deze in 1894 opgerichte kamer bepaalt:

> "Het doel der kamer is het bevorderen van uiterlijke welsprekendheid. Ter bereiking van dit doel zullen twee keer per saisoen openbare voordrachten van tooneelwerken, gedichten, schetsen, enz. worden gehouden, al dan niet verduidelijkt of opgeluisterd door decoratief, zang, muziek, verlichting enz. enz."[1005]

De toneelstukken moesten bij voorkeur een opvoedend en beschavend karakter hebben.[1006] De uitvoeringen werden dan ook vaak in schoollokalen gehouden; later werden ze naar de lokale herberg verplaatst, wat uiteraard menig offer aan Bacchus tot gevolg had.

In zalen waar geen podium was, werd voor de aanvang door de tonelisten een verhoging gebouwd. Het gebeurde ook wel eens dat men in een schuur moest spelen. Zo moest de rederijkerskamer Borger eens in Exloo een voorstelling in een boerenschuur geven. Het spel werd begeleid door het geloei, geknor en gehinnik van de levende have. Het publiek nam de bijgeluiden voor lief.[1007]

Voorstellingen hadden - volgens eeuwenoude traditie - dikwijls twee toneelstukken op het programma staan: er werd dan eerst een stuk met een ernstige strekking gespeeld en daarna een blijspel. Als intermezzo brachten de rederijkers meestal een

1001. *PDAC* 27.2.1885.
1002. Voor een verslag van de wedstrijd zie *PDAC* 2.3.1885.
1003. Mr. C. Hartman Busmann, de president van de arrondissementsrechtbank, had aanvankelijk ook zitting in de jury, maar hij moest wegens huiselijke omstandigheden verstek laten gaan.
1004. De voordrachten zijn gebundeld in een boekje dat werd gedrukt door G. Eerelman in Assen. Zie hiervoor DA, PDR, inv.nr. 12 gg.
1005. Archief De Morgenstond, Reglement van de rederijkerskamer van oktober 1911.
1006. Archief De Morgenstond, Openingswoord van Jac. ter Heide voor de jubileumviering van de rederijkerskamer in februari 1919.
1007. *1866-1951 Rederijkerskamer "Borger". Rede van de Heer P. Schuiling, op 10 november 1951 ter gelegenheid van het 85 jarig-bestaan van de kamer*. z.p. 1951. (De rede wordt bewaard in: DA, Dren. 793.7 Schu).

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 227

zangspel, of een vaudeville, dan wel een komische scène, of declamatie. Soms bestond het tweede deel van de avond uit een aantal van deze kunstvormen, doordat men geen blijspel opvoerde. Na 1890 werd het mode, de avond met bal te besluiten. De opbouw van de programma's verschilde niet sterk per kamer en ook het repertoire was - over een wat langere termijn bekeken - praktisch hetzelfde.[1008]

De vrouwelijke personages werden aanvankelijk in travestie gespeeld: het spelen van toneel door vrouwen werd niet oorbaar geacht. Toen de rederijkerskamer Leven te Ruinerwold - in navolging van De Vriendschap in Frederiksoord - deze gewoonte wilde afschaffen, ontbrandde er dan ook een polemiek in de *MC*.[1009] En in *Marthao Ledeng* lezen we hierover:

> "Nog 'n aander meende te weten, dat ze bij Ledengs Marthao, 'n heel aoreg en goed ontwikkelde boerendochter, al stomp loopen wassen, doe ze heur vraogd hadden um met te doen, want Gèrt Ledeng, die in de kerkeraod zat, wol lang niet lien, dat zien dochter an zukke vertoonengs metdee."[1010]

Het toneelrepertoire bestond hoofdzakelijk uit werk van Nederlandse dramaturgen, van wie de bekendsten N. Beets, H.J. Schimmel, A. Ruysch en J.A. van Eeden waren. Ook vertaalde werken van Molière, Goethe en Lessing werden wel gespeeld.[1011]

Hoewel de grote auteurs dus niet geheel onbekend waren bij de Drentse rederijkers, hadden de stukken en de uitvoeringen vaak een laag niveau. De visie van Harm Boom op deze stukken werd hierboven reeds weergegeven. Ook de *Drentsche Courant* wijdde er in 1865 een artikel aan, waarin de schrijver opmerkte:

> "(...) Men zal het ons dus wel ten goede houden, als wij de vraag doen, of het doel waartoe die genootschappen aanvankelijk zijn opgerigt: de beoefening van uiterlijke welsprekendheid, wel het best bereikt wordt door zich nu hoofdzakelijk op tooneelmatige voordragt toe te leggen? Wij gelooven, dat het reciteren van verzen het begin moet zijn waarmede elke jeugdige Rederijkerskamer optreedt en dat, bij ijverige oefening later nu en dan een tooneel of blijspel die oefeningen kan afwisselen. (...) Wij hopen dat zij, aan wie de leiding van de oefeningen onzer rederijkers is toevertrouwd, met ons zullen inzien, dat de letterkundige genootschappen eenigzins [sic] van den regten weg afwijken en pogingen aanwenden om door gepaste afwisseling het nuttige aan het aangename te paren."[1012]

Maar de kranten waren niet uitsluitend negatief. Dat bleek wel toen de rederijkerskamer Leven te Ruinerwold in december 1869 haar première hield. De recensent van de *MC* besloot zijn bespreking, waarin hij wel degelijk kritische opmerkingen plaatste, met de aanmoedigende woorden:

1008. Vergeleken zijn de programma's van de rederijkerskamers Borger en De Morgenstond.
1009. Van der Dam in: Poortman 1951, 291.
1010. Harm Tiesing, *Marthoa Ledeng, de bloem van 't daarp*. Assen 1943, 11.
1011. Vgl. Worp [1907], 429-476 en Van der Dam in: Poortman 1951, 295-297.
1012. *PDAC* 2.2.1865.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 228

> "Jonge lieden gaat voort op uwen weg, want meer dan eervolle vermelding zij uw loon, de boeijende aandacht des publieks gaf u een blijk van gevoel voor het schoone en goede, van een zucht naar zedelijke vermaken en edele welsprekendheid, ook daarom vooral rigten wij gaarne de slotwoorden van uw laatste zang-couplet tot u terug 'Kom eens weer.' Wie zoo spelen mogen, ja moeten meer spelen."[1013]

Volledig Drentstalig toneel was er niet veel. Wel schreef G. Broekhuizen - zoals besproken - een deel van zijn stukken in het Drents. En voor enkele Nederlandstalige stukken schreef hij sommige dialogen in de streektaal, dat wil zeggen: de 'gewone man' werd geacht Drents te spreken - de dokter, de dominee en de notaris werden dat niet. Pas in 1889 - toen het verlichtingsideaal onder toneelschrijvers wat van zijn glans verloren had - werd met veel succes door de rederijkerskamer Borger het spel *Willem Fokkens Maarchien en Heur vrijers, of Elk is zuk zöls de noaste* van Harm Tiesing opgevoerd.[1014] Een jaar daarvoor al had de *NPDAC* in een advertentie een blijspel in Drents dialect, getiteld *'t Kan al roar loopen*, aangekondigd; de auteur werd niet vermeld, maar zoals we in de vorige paragraaf zagen was het Jan Mulder.[1015] Pas in 1906 zou weer een Drents stuk - weer van Tiesing - *De oale Scheper en de schoelmeester* door Borger worden opgevoerd.[1016]

De betekenis van de rederijkerskamers voor Drenthe is geweest, dat ze geprobeerd hebben de plaatselijke bevolking cultureel te ontwikkelen en te emanciperen. Daarnaast boden ze ontspanning en zorgden ze voor sociale binding (literaire genootschappelijkheid). Men wilde het lokale culturele leven door kennis en ontwikkeling op een hoger peil brengen. De groei van het aantal rederijkerskamers toont aan, dat het in de tweede helft van de negentiende eeuw gedaan was met de hegemonie van de culturele elite.

Harm Tiesing had echter een andere mening. Hij heeft beweerd dat de rederijkerskamers na 1860 niet genoeg invloed hebben uitgeoefend op het 'volk'. Vooral de kleine landbouwers, knechten en meiden sloten zich niet aan. Daardoor ontstond bij de voorname boerenstand - die wel participeerde - het gevoel dat men in gezag en aanzien had gewonnen. Met name dit gevoel van standsverschil heeft naar de mening van Tiesing "veel nadeel aan den ontwikkelingsgang van het Drentsche volk gedaan."[1017]

Het feit dat menige rederijkerskamer over een bibliotheek beschikte, betekende dat voor de leden literatuur gemakkelijker toegankelijk werd. Ook bezaten de

1013. *MC* 22.12.1869.

1014. In de *PDAC* van 30 december 1889 wordt de titel geschreven als *Wilm Fokkens Grietien en heur vreijers* of *Elk is zuk zöls de naoste*. Vgl. ook Van der Dam in: Poortman 1951, 311-320. De titel die in de tekst staat is ontleend aan het programma van de opvoering, aanwezig in het archief van de rederijkerskamer Borger. Bovendien staat deze titel op het manuscript, dat in hetzelfde archief bewaard wordt. In de zaal van logementhouder H. Smit in Borger werd diezelfde avond - eveneens met veel succes - het stuk van Uzipetus *De hartkwaal van den lombardhouder* opgevoerd.

1015. *NPDAC* 29.10.1888.

1016. De schrijfwijze van deze titel is eveneens ontleend aan het programma van de opvoering. Aanwezig in: Archief van de rederijkerskamer Borger.

1017. Tiesing 1913a, 265.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 229

kamers tijdschriften die zich speciaal richtten op de rederijkers, zodat men op de hoogte bleef van nieuwe boekuitgaven, nieuwe dichtbundels en nieuwe culturele ontwikkelingen.

De meer literatuurhistorische waarde van de rederijkerij ligt hierin, dat een aantal auteurs, zoals P.C.J. Meys, G. Broekhuizen en H. Tiesing, speciaal voor hun rederijkerskamers toneelstukken, gedichten en liedjes schreven. Daardoor werd de Drentse literatuur verrijkt met een nieuw genre, dat echter bescheiden van omvang was.

7.4. Twee gelegenheidsspelen

Meindert van der Thijnen (1872) A.L. Lesturgeon

Het herdenkingsjaar 1872 verschafte Nederland een rijke oogst aan historische drama's. Ook Lesturgeon deed mee, want ter gelegenheid van het tweede eeuwfeest van het ontzet van Coevorden schreef hij een toneelspel: *Meindert van der Thijnen of: De verrassing van Koevorden in 1672. Historisch-dramatische schets in drie bedrijven* (A. Boll Az. te Coevorden en gedrukt bij Willinge Gratama te Assen).[1018]

In dit gelegenheidsspel beschrijft Lesturgeon de historische daden van Meindert van der Thijnen, schoolmeester en koster te Coevorden. Deze bedacht een plan om een einde te maken aan de belegering van de stad door de bisschop van Munster. Hij ontsnapte uit het belegerde Coevorden, ging naar de stad Groningen en deelde aan Rabenhaupt zijn plannen mee. Zijn verrassingsplan maakte het mogelijk dat Coevorden uiteindelijk bevrijd werd.

Gezien het feit dat er omstreeks 1872 in Drenthe weinig toneelschrijvers waren, mag dit werk beschouwd worden als een waardevolle bijdrage aan de Drentse toneelliteratuur.[1019] Het neemt ook in het oeuvre van Lesturgeon een uitzonderlijke plaats in; in het voorbericht van het spel erkent hij dit zelf door op te merken:

> "Aan een dringend verzoek der Feestcommissie te Koevorden is deze dramatische schets haar ontstaan verschuldigd. De auteur zou zich anders aan zoo'n hem geheel vreemd werk niet hebben gewaagd. Hij matigt zich volstrekt de eer niet aan van een stuk te hebben geleverd, waarin de critiek geen zeer groote gebreken kan aanwijzen, en rekent daarom op de toegefelijkheid van den welwillenden Lezer."[1020]

1018. Vgl. Worp [1907], 359. Ook Jan van der Veen Az. liet zich inspireren door Meindert van der Thijnen: hij schreef het werkje *Een Nederlandsch schoolmeester in 1672* (z.j., de Erven D.H. van der Scheer te Assen).

1019. Op 29, 30 en 31 augustus 1922, 250 jaar na Coevordens ontzet, werd het spel (bestaande uit vijf in plaats van drie bedrijven) in de feesttent in Coevorden opgevoerd. Zie *Programmaboekje voor de historische feesten te Coevorden*. Coevorden 1922. In hetzelfde jaar verscheen bij Van Gorcum & Comp. in Assen ook een herdruk van dit spel. Evenals bovengenoemde opvoeringen kent deze uitgave vijf i.p.v. drie bedrijven. Zie DA, PDR, inv.nr. 12w. Ook in 1972 kreeg het spel een heropvoering. Zie Prakke 1974a.

1020. *Voorbericht* bij het spel, gedateerd juli 1872.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 230

De bevrijding van Coevorden werd op 7 en 8 augustus 1872 groots herdacht; men noemde het feest ook wel 'Het dubbel-gouden feest van de verrassing van Coevorden'. Onder deze titel schreef Harm Boom in de *PDAC* een serie van dertien artikelen, waarin hij uitvoerig stilstond bij de feesten.[1021]

Op woensdag 7 augustus werd door Lesturgeon in de kerk van Coevorden een feestrede uitgesproken, waarbij het plaatselijke koor Esperance voor de muzikale opluistering zorgde. Wellicht zong het koor bij die gelegenheid al enkele van de feestliederen die Lesturgeon geschreven had; vast staat wel dat ze de volgende dag gezongen werden. Ze verschenen in een kleine brochure, getiteld *Feestgezangen van de liedertafel Esperance te Koevorden* (1872).[1022] Lesturgeons toespraak werd een jaar later bij Van Gorcum in Assen gedrukt en uitgegeven als *Feestrede, uitgesproken te Koevorden op het tweede eeuwfeest van het ontzet dier stad, den 7den Augustus 1872*.[1023]

Het was overigens niet de eerste keer dat Lesturgeon aan een herdenking in Coevorden meewerkte, want in 1864 had hij reeds het geschrift *Koevordens verlossing in 1814, herdacht in 1864* bij A. Boll Az. te Coevorden laten verschijnen.[1024] Zijn rede van 1872 werd door *Vaderlandsche Letteroefeningen* besproken; de recensent merkte op:

> "Wij doen dit met genoegen, want wij hebben haar niet alleen gelezen, maar ook hooren uitspreken en wij voegen er bij: met ingenomenheid. Wanneer men vroeg of laat een gedenkboek zal willen schrijven van onze feestvieringen in 1872, dan zal deze feestrede daarvan eene hoogst belangrijke bijdrage zijn; vooral ook door de geschiedkundige aanteekeningen en den platten grond der vesting, die daaraan toegevoegd zijn."[1025]

Nadat achtereenvolgens een muziekuitvoering was gegeven, een harddraverij en een gecostumeerde optocht gehouden waren, werd op de avond van die dag in een mudvolle feesttent - men kon bijna geen staanplaats meer bemachtigen - Lesturgeons toneelstuk opgevoerd door de rederijkerskamer Van der Hoeven te Coevorden. Het stuk werd welwillend ontvangen. De recensent van de *PDAC* schreef:

> "Het drama Meindert van der Thijnen is door de rederijkerskamer 'Van der Hoeven' opgevoerd: deze handhaafde den goeden naam, welke zij verkreeg, ten volle en deed eer aan het drama - het drama verdiende die ook. Na 't einde der voorstelling bragt de heer mr. A. Vos, uit Assen, hulde aan den dichter, en ds. Goedhuus [sic] aan de Rederijkerskamer, welke attentie daverende toejuichingen verwierf."[1026]

1021. *PDAC* van 13 t/m 28.8.1872.
1022. Een exemplaar wordt bewaard in de bibliotheek van het DA. De liederen zijn: *Aan 't vaderland*, *Aan de vrede*, *Lied op de slechting der vesting Koevorden*, *Feestlied*, *Vaderlandsliefde*, *Aan Koevorden*, *Eensgezindheid* en *Dwingelandij en vrijheidszin*. Tot slot staat er in de brochure nogmaals een *Feestlied*, een ander dus dan het reeds genoemde.
Onder al deze (gedrukte) liederen - behalve het laatste - is met een pen de letter L geschreven. Op grond hiervan mag aangenomen worden dat ze geschreven zijn door Lesturgeon.
1023. Zie DA, Collectie Gratama, inv.nr. 503.
1024. DA, Collectie Gratama, inv.nr. 501.
1025. *VL* (1873), 180-181.
1026. *PDAC* 9.8.1872.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 231

Ook de *Provinciale Groninger Courant* recenseerde het stuk:

> "Met gespannen aandacht luisterde men van het begin tot het einde. Een daverend applaudissement viel den heeren en de dames ten deel, als een welverdiende belooning voor de uitnemende wijze, waarop zij hunne rol vervulden. (...) toen scheen er aan getrappel, gejuich en handgeklap geen eind te zullen komen en moesten acteurs en actrices andermaal zich vertoonen, om op nieuw een krachtige ovatie te ontvangen. Wel verdiend was de hulde, den heer Lesturgeon toegebracht, wel verdiend ook de lof aan de rederijkerskamer 'van der Hoeven' toegezwaaid. Deskundigen hoorden wij van dit drama verklaren: het is een meesterstuk."[1027]

Op de dag vóór de opvoering had Harm Boom in een boekbeschouwing in de *PDAC* de dramatische schets als volgt gepromoot:

> "Het boekske, bij den heer A. Boll Az. te Coevorden uitgegeven, ziet er netjes uit en zal vooral in Drenthe ook gelezen worden door hen die 't feest niet bijwonen. Dat ook onze rederijkers-kamers er bij tijds notitie van nemen! - de winter nadert en het is nu de geschikte tijd tot voorbereiding. Wij zouden zoo gaarne zien, dat het ook elders eens werd opgevoerd."[1028]

De bespreking door *Vaderlandsche Letteroefeningen* bevatte slechts één punt van kritiek: de spelling van de plaatsnaam als Koevorden, de officiële spelling schreef C voor.[1029]

Behalve het reeds genoemde bundeltje feestliederen schreef Lesturgeon ook nog een - apart gepubliceerd - lied over Meindert van der Thijnen.[1030] Deze liederen werden op de avond van de tweede feestdag ten gehore gebracht.

Bij Klimmender Zonne (1895)[1031] S. Gratama en L. Knappert

In 1895 werd bekendgemaakt, dat koningin-regentes Emma en prinses Wilhelmina een driedaags bezoek aan Drenthe zouden brengen. Zij zouden Meppel, Hoogeveen en Assen bezoeken en tussen de bedrijven door ook nog enkele dorpen in Zuidwest- en Noord-Drenthe. Op de laatste dag van haar bezoek, zaterdag 7 september, stond een rijtoer vanuit Assen naar Rolde op het programma, waarbij zij

1027. *Provinciale Groninger Courant* 15.8.1872.
1028. *PDAC* 6.8.1872.
1029. *VL* (1873), 181.
1030. Dit lied - op de wijze van het *Wilhelmus* - is getiteld *1672-1872. Een lied op Meindert van der Thijnen, voor de feesten te Koevorden, den 7en en 8en Augustus*. De tekst is aanwezig in de bibliotheek van het DA (Dren* 874 LEST). Zijn feestrede besloot Lesturgeon met de laatste coupletten van dit lied (*Provinciale Groninger Courant*, 14 augustus 1872). In de gedrukte versie van het toneelstuk is het lied achterin opgenomen. In dezelfde collectie bevinden zich ook de andere - door hem geschreven - liederen die op de avond van de tweede feestdag gezongen werden, getiteld: *Feestgezangen van de liedertafel Esperance te Koevorden* (Dren* 874 FEES).
1031. Tenzij anders vermeld, zijn de gegevens over dit openluchtspel ontleend aan: Van der Zeijden 1987, 125-141. Vgl. ook Nijkeuter 1993b, 40-43. Voor archivalia zie DA, Archief Commissie Ballerkuil en Archief v/d Feestcommissie voor de Koningin.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 232

ook de hunebedden bij Rolde zouden bezichtigen. Naar aanleiding hiervan kreeg de rijksarchivaris in Drenthe, mr. Seerp Gratama (1858-1923),[1032] het idee voor de bezoeksters een voorstelling te organiseren van een Oudgermaanse rechtspleging in de Balloër- of Ballerkuil. Gratama nam contact op met twee plaatsgenoten, te weten de predikant dr. L. Knappert en A.W. Bos, 1e luitenant der genie. In het *Levensbericht* van Gratama, dat later door Knappert geschreven zou worden, staat dan ook: "Het plan is van Gratama, die er mij over sprak, en aanstonds rees voor onze verbeelding het oude Thing omhoog."[1033] (Bij dit groepje sloot zich vervolgens mr. L. Offerhaus, commies bij de provinciale griffie, aan.)

Laurentius Knappert (1863-1943) was van 1893 tot 1902 hervormd predikant te Assen. Later werd hij hoogleraar in Leiden.[1034] Op 21 mei besprak men het plan met de Commissaris der Koningin (CdK), jkhr. P.J. van Swinderen, die zijn toestemming gaf voor een opvoering. Daarna besloot men een commissie van voorbereiding samen te stellen, die weer een subcommissie was van de algemene feestcommissie.[1035] De voorbereidingscommissie bestaande uit zestien personen, koos als ere-voorzitter M.A. Jolles, de burgemeester van Assen, als 1e en 2e secretaris respectievelijk L. Knappert en A.W. Bos, en als penningmeester L. Offerhaus.

Tijdens een openbare vergadering op 14 juni in café Drenthina in Assen, zette de commissie haar plannen uiteen. L. Knappert las die avond de tekst van het spel voor, die hij met behulp van adviezen van Gratama geschreven had. Daarnaast had hij zich bij het schrijven laten inspireren door de boeken van de negentiende-eeuwse Duitse rechtsgeleerde, historicus en romancier Felix Dahn (bekendste roman: *Ein Kampf um Rom*).[1036]

Nadat op 5 juli de tweede commissievergadering was gehouden, waarin de financiën geregeld waren en de rolverdeling vastgesteld was, werd de bekende dirigent

1032. Zie over hem W.E. Goelema in: Bos/Foorthuis 1997, 49-54.

1033. Knappert in: *Handelingen* 1926, 22.

1034. Knappert had ook veel belangstelling voor de volkskunde; in 1887 had hij een proefschrift geschreven waarin hij - hoewel theoloog - als eerste de wetenschap van 'het folklore' behandelde.
Zie voor een biografische schets Charité 1979, 303-304.

1035. Aldus A.G. Cool in zijn serie artikelen 'Als ik me goed herinner.....', in 1962 voor de *PDAC*. Zijn eerste bijdrage van 6 september 1962 gaat over de opvoering van *Bij Klimender Zonne*, evenals die van 13, 20 en 27 september.
Hij spreekt over het bezoek van *twee koninginnen* aan Drenthe. Formeel heeft hij gelijk, want de troon in Nederland is nooit onbezet - ook als de opvolg(st)er van de overleden koning nog in de wieg ligt (wat overigens in 1890 niet het geval was). Maar de grondwet bepaalt ook dat de troonopvolger pas op achttienjarige leeftijd het koningschap kan aanvaarden. Tot dat moment neemt een door de Staten-Generaal benoemde regent of regentes de taken van de minderjarige koning(in) waar. Emma was dus van 1890 tot 1898 regentes, en (titulair) koningin was zij slechts als gemalin en weduwe van koning Willem III. De facto kan men dus stellen dat Nederland in die periode geen regerende koningin had.
Over een plechtigheid op het Malieveld in Den Haag (6 juli 1895) schrijft een (niet genoemde) krant: "Ten aanschouwe van een over talrijke [sic] menigte kwamen de Koninginnen om twee uur aan". Er werden decoraties uitgereikt aan militairen die op Lombok gevochten hadden. Regentes Emma sprak: "Mede uit naam uwer jonge koningin breng ik hulde aan dat leger enz." Zie *DC* (rubriek 'Toen'), 6.7.1999.

1036. De gehele tekst verscheen in 1895 in druk bij L. Hansma in Assen onder de titel: *"Bij Klimmender Zonne," Germaansche Rechtspleging in den Ballerkuil. Inleiding, Tekst en Aanteekeningen door Mr. S. Gratama, Rijksarchivaris in Drente, en Dr. L. Knappert, Predikant bij de Hervormde Gemeente te Assen*. Deze druk bevat ook een rolverdeling (p. 17). Vgl. ook Knappert in: *Handelingen* 1926, 19-29.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 233

Richard Hol benaderd om de muziek voor de beide meewerkende koren te componeren. De Amsterdamse kostuumtekenaar A. Reijding was intussen gevraagd ontwerpschetsen te maken voor de kostuums.

Op maandag 5 augustus was het dan zover en kon men de eerste repetitie in de Ballerkuil houden. Gezien de afstand Assen-Ballerkuil - die men per janplezier aflegde - zou men echter niet zo vaak repeteren. A.G. Cool spreekt in een artikel over slechts vijf repetities.[1037] De volgende dag werd tijdens een commissievergadering besloten, dat er drie voorstellingen gegeven zouden worden: één op zaterdag voor de koninklijke gasten en twee op zondag voor achtereenvolgens intekenaren en gewoon publiek, dat een entreeprijs van f 1,- moest betalen. De repetities gingen gestaag door en op 17 augustus kwam dirigent Richard Hol uit Utrecht over om de koren in te studeren.

Op 4 september vond de generale repetitie plaats, bijgewoond door de CdK en de Groninger professor A.G. van Hamel, hoogleraar Romaanse filologie. De volgende dag, donderdag 5 september, arriveerde de koninklijke stoet per trein in Assen.

Het stuk speelt zich af in het jaar 734 na Christus, na de slag aan de rivier de Bordene (Boorne in Friesland), waar Karel Martel de Friezen met hun Drentse hulpbenden verslagen heeft. Theodgrim, zoon van Aldgrim, wordt aangeklaagd wegens verraad aan zijn eigen volk, doordat hij aan de zijde van de vijand gestreden heeft. De aangeklaagde wordt schuldig bevonden en de rechter verklaart hem hierop vogelvrij. Vervolgens doet zich een onverwachte gebeurtenis voor als Irmingarde, een zieneres, als een deus ex machina de gerechtsplaats betreedt. Zij heeft een visioen en ziet daarin de Nederlanden één en onverdeeld, bestuurd door de zachte hand van een vrouw. De geestdrift die haar visioen opwekt, vindt ten slotte uiting in een jubelend slotkoor.[1038]

Uiteraard was de voorstelling op zaterdag 7 september de belangrijkste: het voorgenomen koninklijke bezoek op die dag aan de hunebedden van Rolde had de hele machinerie van organiseren, vergaderen, schrijven, componeren, kostuums vervaardigen en repeteren in gang gezet. Het naspelen van een Germaans rechtsgeding in die omgeving was een onderwerpskeuze die tamelijk voor de hand lag. De titel *Bij Klimmender Zonne* was gekozen doordat dergelijke rechtszittingen in de morgenstond gehouden werden.

De weergoden lieten de spelers en toeschouwers die zaterdag echter in de steek, want al tegen half acht in de ochtend betrok de lucht en barstte een hevig onweer los. Knappert liet zich bij de particulier secretaris van de koningin-regentes aandienen en kreeg een half uur uitstel voor het spel. Het bleef regenen, maar men was desondanks van mening dat de voorstelling moest doorgaan. Toen de hoge bezoeksters om half twaalf de kuil binnenkwamen was het vrij droog en werd het openluchtspel opgevoerd. Naar volle tevredenheid overigens van de koningin-regentes en prinses Wilhelmina. Na het spel werd Gratama verrast met de mededeling dat hij was benoemd tot ridder in de Orde van Oranje Nassau.

1037. Cool 1962.
1038. Zie voor een exemplaar ook DA, Archief Gratama, inv.nr. 356.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 234

De volgende dag vonden onder goede weersomstandigheden de overige twee voorstellingen plaats.

In 1919 werd ter gelegenheid van het Vaderlandsch Historisch Volksfeest in Arnhem de Germaanse rechtspleging ook daar met veel succes opgevoerd. Op de Waterberg, het terrein van het Openluchtmuseum werd het spel op 5 en 6 september gespeeld.[1039] In de nazomer van 1920, op 11 september, zou *Bij Klimmender Zonne* op een terrein bij de Nieuwe Vijver in Assen opnieuw opgevoerd worden. Er werden die dag twee voorstellingen gegeven. Als openluchttoneel deed toen de zuidhelling van het noordelijkste heuveltje in de Nieuwe Aanleg dienst. A.G. Cool, wiens vader bij de opvoering in 1895 een rol speelde, zag het stuk toen voor het eerst en schreef: "M'n verwachtingen werden niet teleurgesteld. De gedragen taal, het waardige spel, hebben me geboeid en een blijvende grote indruk op me gemaakt."[1040]

In dat jaar werden er in het Asser bos meer openluchtvoorstellingen gegeven. Zo is bekend dat ook *Lanseloet en Sanderyn* werd opgevoerd.[1041] Het gelegenheidsspel *Bij Klimmender Zonne* was de tweede openluchtvoorstelling van dat jaar. Een laatste opvoering van het stuk werd - voor zover bekend - gegeven in 1948, toen men voor de laatste keer op 31 augustus koninginnedag vierde.

De opvoering van 1895 werd in het algemeen goed ontvangen. Niet alleen de regionale pers recenseerde de voorstelling, maar ook de landelijke, ja, zelfs de Duitse pers besprak het spel.[1042] Geen wonder, als we bedenken dat Knappert door middel van enige artikelen landelijke bekendheid gaf aan deze voorstelling. Zo schreef hij voor het tijdschrift *Het Tooneel* een bijdrage over de Oudgermaanse rechtspleging.[1043] Over het algemeen waren de kranten eenstemmig in hun oordelen, waarin dikwijls het woord "indrukwekkend" voorkwam. Alleen de journalist, toneelkenner en socialist J.F. Ankersmit was niet geïmponeerd. Hij noemde het gebodene "een onbeholpen bruiloftsvoorstelling."[1044]

8. Interloog

De beginfase van de Drentse literatuur valt samen met de periode waarin de opkomst van de Nederlandse burgerij voltooid was en ten slotte bevestigd werd door de grondwetsherziening van 1848. In negentiende-eeuws Drenthe, gedomineerd door de agrarische sector en zonder steden met allure, kwamen nochtans de eerste literatoren uit de gelederen van de (kleine) burgerij. Ook in literair opzicht

1039. Van der Ven 1920, 234-235.
1040. Cool 1962.
1041. *PDAC* 4.9.1920.
1042. Voor uitgebreide recensies van de voorstelling zie DA, Archief Feestcommissie Koningin Assen, inv.nr. 4.
1043. In: *Het Tooneel. Orgaan van het Nederlandsch Tooneelverbond*, (1895) december, 28-29. Hierbij wordt vermeld dat het artikel overgenomen is uit *Eigen Haard* (1895), nr. 38.
1044. In: *De Kroniek* (1895) september. Vgl. ook Cool 1962. Ook over de opvoeringen in 1920 en 1948 waren de recensenten zeer te spreken. Zie hiervoor: *PDAC* 13.9.1920 en *PDAC* 1.9.1948.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 235

waren zij kinderen van hun tijd: zonder slaafse navolgers te worden, hadden zij - onder meer - oog voor de reisverhalen van Heine en Potgieter, de romantiek van Byron en Walter Scott, de dorpsnovelle van Jeremias Gotthelf en de poëzie van Lamartine. De schrijver-predikant Cornelis van Schaick, geboren in Amsterdam, introduceerde in Drenthe de dorpsnovelle. Dit genre had zoveel succes dat de Drentse literatuur er gaandeweg bijna onder bezwijken zou.

Pas na 1860 zou ook een enkele boer naar de pen grijpen. Meer agrariërs leverden bijdragen aan de in 1883 opgerichte *NDVA*, maar zij vormden nog altijd een minderheid onder de inzenders. Wat allen gemeen hadden was hun onderwerpskeuze: natuurlyriek, historie en vooral volkskunde over en van de Olde Landschap. Het achterliggende motief van de schrijvers was de angst voor de teloorgang van het oude Drenthe.

Het contact met de West-Europese literatuur ging verloren en schrijven werd meer een vorm van museale ambachtelijkheid dan van muzische bevlogenheid, zelfs wanneer de drager van het descriptieve proza het zo populaire (kranten)feuilleton was.

Wetenschap en techniek maakten omstreeks 1900 enorme vorderingen, die ook op de landbouw van invloed waren. Maar de Drentse literatuur ging over platgetreden paden de twintigste eeuw in. Die paden zou zij nog lang blijven bewandelen.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 236

2

De periode 1900-1940

Mien vrouw is nog al wat aoreg slim an d'aolerwetse kaant;
ik niet, 'k hol van veuroetgaang en gao met de tied vort.[1]

H. Tiesing

1. Inleiding

Dat Drenthe in de twintigste eeuw grote veranderingen op economisch gebied heeft doorgemaakt, is algemeen bekend en wordt hier niet nader besproken.[2] De culturele ontwikkeling van de provincie - al dan niet samenhangend met de economische - moet daarentegen wel in hoofdlijnen geschetst worden om bij het literaire aspect daarvan terecht te komen. Daarbij blijft voorlopig de aandacht beperkt tot de eerste vier decennia van deze eeuw.

De leerplichtwet van 1900 heeft uiteraard de basis verbreed voor culturele ontwikkeling. Ook de geleidelijk verbeterende levensomstandigheden van de arbeiders hadden tot gevolg dat - vooral na 1920 - het aantal potentiële cultuurminnaars aanzienlijk werd uitgebreid, zij het nog niet voor de duurdere vormen van kunst.[3] Wel dient bedacht te worden, dat landarbeiders niet in gelijke mate als fabrieksarbeiders meedeelden in de toenemende welvaart en dat de economische crisis in de jaren dertig voor beide groepen verschrikkelijk geweest is.

De culturele emancipatie van het proletariaat werd ook doelgericht nagestreefd door de arbeidersbeweging: de arbeiderstoneelvereniging Kunst en Strijd in Assen is er een voorbeeld van. Voorts kwamen tussen 1900 en 1940 de algemene toneelverenigingen en rederijkerskamers (opnieuw) tot volle bloei.

De armoede in de veengebieden rondom Emmen was de directe aanleiding tot de oprichting van de Centrale Vereeniging voor de Opbouw van Drenthe in de jaren

1. H. Tiesing, *Zien broed verloren.*
2. Zie hiervoor Boekholt in: Heringa 1986, 591-657.
3. J.D.R. van Dijk, 'Het aanzien van Drenthe in het interbellum' in: J.D.R. van Dijk z.j., 8. Vgl. ook Kleyn in: J.D.R. van Dijk z.j., 22.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 238

twintig. Maar de culturele opbouw stond wel als eerste in haar statuten en deze zou vooral gestalte krijgen in het buurthuiswerk.

De leesbevordering kreeg na 1900 nieuwe impulsen door het ontstaan van de reizende bibliotheek, naar het idee van de Havelter onderwijzer Berend Bijmholt (1864-1947).[4] Hij begon met de distributie in 1903, twee jaar later nam de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen deze taak over en vanaf 1920 werd dit werk verricht door een aparte organisatie: de Centrale Vereeniging voor Reizende Bibliotheken (C.V.v.R.) te Broek in Waterland. Vooral in de wintermaanden zou deze vereniging een belangrijk aandeel hebben in de lectuurvoorziening ten plattelande. Drenthe was in het seizoen 1927-1928 de grootste afnemer, met een aantal van 38 kisten van circa 100 boeken.[5] Vrouwen lazen toentertijd nog weinig; zij konden zich dergelijke 'tijdverspilling' niet permitteren.[6]

In 1915 kwam het goede boek binnen het bereik van de Eeldenaren, doordat in hun dorp een filiaal van de Groninger Leeszaal gevestigd werd. Het kreeg onderdak in het door G. Bähler-Boerma (1874-1953) gestichte dorpshuis.[7]

In Assen nam de Vereniging voor Volksonderwijs in 1918 het voortouw bij de realisering van een leeszaal. Deze beschikte vanaf 1926 over een eigen orgaan, *De Vuurtoren*. H.J. Prakke, medeoprichter van het blaadje, nam het van 1929 tot 1940 op in zijn maandblad *Drente*.[8]

Meppel kreeg in 1922 een bibliotheek en in Hoogeveen werd in 1929 de Christelijke Volksbibliotheek geopend.[9] En nog steeds waren er, behalve de bibliotheken van het Rijksarchief en van het Provinciaal Museum in Assen, in veel plaatsen de zogenoemde Nutsbibliotheken en - niet te vergeten - de bibliotheken van de rederijkerskamers.

Pas na 1945 zou de lectuurvoorziening op het platteland meer aandacht krijgen.[10]

2. Oude meester, nieuwe gids

Twee auteurs staan met één been nog in de negentiende eeuw, terwijl hun werk tevens kenmerken van de nieuwe tijd vertoont. Meester Crone en Harm Tiesing waren verlichte geesten, die maatschappelijk en/of politiek actief waren. Dit engagement brachten ze ook in hun fictionele werk tot uiting. J. Linthorst Homan vergeleek beide schrijvers en merkte op:

4. GA Havelte, Bevolkingsregisters en Notulen van de Raad 1896-1908. Register Amsterdam, Overlijdensakte B. Bijmholt.
   Bijmholt schreef ook voor de *NDVA*; zie bijvoorbeeld *NDVA* (1904), 77-79.
5. Scholte 1929, 71.
6. Van Buuren in: Hoogendijk 1991, 14.
7. Ibidem, 15. Vgl. Broomans in: Hoogendijk 1991, 49-51.
8. Scholte 1968, passim.
9. Huizing 1979, passim.
10. Vgl. ook Drijver z.j., passim.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 239

"Dikwijls heb ik voor mijzelf eene vergelijking getrokken tusschen Tiesing en Crone, den anderen grijsaard - ik heb beide alleen later gekend - die, als Tiesing, op zijne wijze dit alles beschreef, en die op zijne wijze heel veel ten goede heeft verricht. Typisch, Tiesing van bestemming boerenarbeider of kleine boer, Crone van bestemming schoolmeester, zij zijn als het ware door de groote liefde voor dit land naar elkaar toe gegroeid; zij geraakten beide geheel thuis in den hof van het landseigene, waar men aan dergelijke figuren zoo groote behoefte heeft (...). Toch was er tusschen die beide [sic] wel veel verschil, Crone kon soms meer fantaseeren, meer zijne verbeelding laten gaan, Tiesing was dikwijls meer beschouwend, meer bekijker der dingen. Maar beide waren zij mannen, die heel vele anderen de oogen voor hun eigen land, hun eigen grond, hun eigen volk hebben geopend. Mannen van groot innerlijk evenwicht, een evenwicht door vaste overtuiging en groot doel."[11]

G.F. Crone (1849-1931)[12]

Daar staat voor onze oogen
Een bank van hecht graniet,
Wat zou dat toch beduiden?
De vreemd'ling weet het niet,
Maar in deze oorden
Vraagt men niet vergeefs,
Crone zijn de woorden,
Die men er op leest

Krone Onze Crone!
't Is ons aller wensch,
Dat men hem beloone
Als een hoogstaand Mensch
Voor zijn rust'loos streven
Voor de welvaart van dit oord.
Want het, moed verloren,
Is nooit van hem gehoord.

G.F. Crone

11. Linthorst Homan 1937, 55, 10.
12. Voor het onderzoek naar Crone is als uitgangspunt zijn persoonlijk archief genomen. Dit werd waarschijnlijk door mr. J. Linthorst Homan - een goede vriend van Crone - aan het Provinciaal Museum van Drenthe geschonken. Daarna werd het overgedragen aan het DA. Het bevat aantekeningen over allerlei onderwerpen, krantenknipsels en een groot aantal niet-uitgegeven manuscripten. Er bevinden zich ook persoonlijke documenten en de handgeschreven aantekeningen over zijn leven in (inv.nr. 10). De weergave van biografische gegevens is - tenzij anders vermeld - op deze aantekeningen gebaseerd. Crone schijnt ook een waardevolle bibliotheek gehad te hebben, want K. ter Laan deelde aan Prakke mee, dat Crone enige oude exemplaren van de zeldzame *Koevorder Almanak* in zijn bezit gehad zou hebben. (*Drente* 12 (1941) juni 7). Maar waar de bibliotheek van Crone gebleven is, is niet bekend.
Voor biografische artikelen zie Van Zanten 1920, 168-171; Van Dockum 1942, 119; 'Gerhard F. Crone, schoolmeester met hogere aspiraties' in: *PDAC* 28.11.1951; Ter Laan 1954, 132-133; Kupers 1973a, 69-70; Kuipers 1978, 41-42; Valk 1981; Van Leeuwen 1984, 32 en Hagen in: Bos/Foorthuis 1991, 29-31.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 240

Sta dan bank, hier eeuwen.
Getuig aan 't nageslacht,
Wat door ijz'ren wilskracht,
Wordt tot stand gebracht,
Leer dan aan de wereld,
Dat men ook in 't klein
Door groote trouw en liefde
Waarlijk groot kan zijn.[13]

Niet alleen dit huldeblijk, gezongen door schoolkinderen, viel de 71-jarige Crone in 1920 ten deel; het hoorde bij de plechtige onthulling van de Meester Crone-bank, aangeboden door gemeentebestuur en inwoners van Vries.

Gerhard Filippus Crone werd geboren te Slochteren op 6 juni 1849 als zoon van de wagenmaker Filippus Lodewijk Crone en Grietje Willems Meijer.[14] Op de lagere school te Slochteren kreeg hij les van de onderwijzers Kwast en Jager. Op twaalfjarige leeftijd ging hij bij zijn vader in de leer. Het schoolhoofd echter bood hem ander werk aan, uiteraard in het onderwijs. Diens school had volgens de onderwijswet Van der Brugghen (1857) recht op aanstelling van een kwekeling.[15] Jager vroeg zijn oudleerling als kwekeling terug te komen; daardoor stond Crone als veertienjarige reeds voor de klas. In de vrije ochtend- en avonduren studeerde hij voor hulponderwijzer. Tevens volgde hij 's zaterdags de normaallessen te Hoogezand en Sappemeer. Deze lessen werden gegeven door hoofden van scholen aan kwekelingen en onderwijzers die voor diverse akten studeerden. Voor alle zekerheid nam Crone ook nog privéles bij meester Niemeijer in Noordbroek en ten slotte leerde hij Frans door zelfstudie. In april 1868 behaalde hij de akte voor hulponderwijzer en in oktober van dat jaar werd hij als zodanig benoemd in Horsten (gemeente Onstwedde). Bij de loting voor de nationale militie trok hij een laag nummer, waardoor hij van mei 1869 tot 1 maart 1870 zijn militaire dienstplicht in Leeuwarden vervulde. Daarna kocht hij voor f 90,- een remplaçant, zodat hij de dienst kon verlaten. In mei 1870 werd hij benoemd tot hulponderwijzer in Siddeburen. Door het uitbreken van de Frans-Duitse oorlog moest hij weer onder de wapenen komen. Daarna werkte hij opnieuw in Siddeburen. In 1874 behaalde hij de hoofdakte, waarna hij nog enige jaren als hulponderwijzer in zijn geboorteplaats werkte. Als schoolhoofd kwam en bleef hij in dienst van de gemeente Vries; van 1878 tot 1880 in Taarlo en daarna van de gloednieuwe eenmansschool in Oudemolen.[16] Pas in 1906 zou er een tweede leerkracht bij komen.

13. *PDAC* 22.11.1920.
14. DA, Collectie Crone inv.nr. 1. Uittreksel uit het geboorteregister van de gemeente Slochteren. Sommige bronnen vermelden een andere datum. De akte van bekwaamheid voor hoofdonderwijzer (DA, Collectie Crone inv.nr. 8) en een artikel in de *PDAC* van 30 mei 1929, vermelden 4 juni 1849.
15. Van Hoorn 1907, 337.
16. DA, Collectie Crone, inv.nr. 8. Stukken betreffende Crones opleiding en loopbaan.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 241

Er is beweerd dat Crone in zijn jonge jaren - doordat hij geheel in zijn studie opging - stroef in de omgang was. Geleidelijk aan zou hij toeschietelijker en gemoedelijker geworden zijn.[17] De bekende Groninger schrijver Kornelis ter Laan (1871-1963) had in Slochteren als zesjarige bij Crone in de klas gezeten (met circa honderd medeleerlingen) en merkte hierover op: "Hij regeerde zonder stok; beter meester heb ik nooit gehad."[18] Eenmaal burgemeester van Zaandam, kreeg Ter Laan een keer onverwachts bezoek van Crone:

> "Hij ging binnen en begon te praten. Om een uur 's nachts zei mijn vrouw: 'Hebt u al een hotel?'. Dat had hij nog niet. Hij dacht niet aan een hotel. Hij wilde weten hoe de zaken in mijn gemeente gingen",

aldus Ter Laan.[19]

Crone bleef zijn leven lang vrijgezel; hij was kostganger bij een familie in Oudemolen.

Bij zijn dorpsgenoten was hij bijzonder geliefd. Dat bleek in 1903, toen hij zijn zilveren jubileum als schoolhoofd vierde. De *PDAC* merkte op: "Oudemolen heeft gelegenheid gevonden zijnen Crone te toonen, hoezeer het waardeert, wat hij doet voor de jeugd, voor dorpsgenooten, voor de maatschappij, voor allen."[20] Op 1 februari 1916 ging hij - bijna 67 jaar oud - met pensioen.

In zijn vrije tijd was Crone actief voor Oudemolen en omgeving. Een aantal werkzaamheden strekten zich zelfs uit over de gehele provincie. Vooral de verbetering van de landbouw- en veeteeltmethoden hadden zijn belangstelling. Crone propageerde het gebruik van kunstmest en tal van andere vernieuwingen en verbeteringen in de Drentse landbouw, die vooral sinds 1895 door de komst van J. Elema (1872-1950) als rijkslandbouwleraar ingang vonden. Met de introductie van de nieuwe werkwijze waren vooral de dorpsonderwijzers belast. Te voet reisde Crone de dorpen en gehuchten in zijn omgeving af en probeerde hij, in heldere bewoordingen, de boeren tot efficiënter werken te bewegen. Gekleed in zijn zwarte slipjas, voortdurend zijn lange Duitse pijp rokend en met zijn karakteristieke uitspraak "Ze binnen nog nait van mie of" moet hij voor de boeren een markante figuur geweest zijn.[21] Hij was medeoprichter van de *Landbouw-Almanak voor den Drentschen Landman voor het Jaar 1906*, als concurrent van *Dr. Staring's Almanak voor den Drentschen Landman*, waarmee niet zo goed te werken viel.[22]

---

17. X, 1929.
18. Ter Laan 1962, 293. Vgl. ook Ter Laan [1949], 85-86. Rein Brouwer had met Ter Laan - voordat deze negentig werd - een gesprek, dat bijna dertig jaar later opgenomen werd in de bundel *Een mens komt dagen te kort. Over Kornelis ter Laan (1871-1963)*. Samengesteld door E. de Jonge, Veendam 1990. In het hoofdstukje 'Ik zat bij Meester Crone op de arm' (p. 12-15) haalt Brouwer herinneringen aan Crone op.
19. E. de Jonge 1990, 15.
20. *PDAC* 2.11.1903. Vgl. ook DA, Colectie Crone, inv.nr. 10.
21. Snelleman 1980.
22. Naar de mening van het bestuur van de Bond van Coöperatieve Zuivelfabrieken, waar Crone secretaris van was. Van beide almanakken worden exemplaren bewaard in de bibliotheek van de Landbouwuniversiteit te Wageningen.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 242

Ook was hij voorstander van een eigen zuivelfabriek in Oudemolen. Die kwam in 1896 van de grond; Crone was hiervan jarenlang secretaris-penningmeester. Tevens had hij zitting in het bestuur van de Drentsche Zuivelbond, die in 1897 op zijn initiatief was ontstaan. Wegens zijn verdiensten werd hij in 1913 tot erelid benoemd. Zijn interesse voor de zuivelproductie leidde zelfs tot een publicatie: *Melkprijs naar vetgehalte voor 1-1000 Kilogram volgens de formule van Fleischmann: (V-0.2) x 1.15 x boterprijs: 100 = prijs van 1 K.G. melk voor Zuivelfabrieken en Melkleveranciers* (z.j., J.E. Schuuring te Assen).[23] Ook was hij medeoprichter en secretaris van de landbouwcoöperatie Vries. Daarnaast had hij tal van andere bestuursfuncties.

Het liefst hield Crone zich echter met schrijven bezig. In 1884 schreef het DLG een prijsvraag uit. Er kwamen 17 inzendingen, waaronder een van Crone. Zijn bijdrage, onder het motto *Geld is de ziel van de negotie*, werd bekroond met een gouden medaille en had de oprichting van de Landbouw Credietbank in Hoogeveen tot gevolg. In 1928 deed hij mee aan de Buma-prijsvraag, die was uitgeschreven door GS van Friesland. Crone schreef hiervoor de bijdrage *Ontwikkeling van Friesland* met als motto *Wie net donget, Die net ponget* [sic].[24]

Als schrijver kreeg hij vooral bekendheid door zijn publicaties in kranten, tijdschriften en almanak. Aan de *PDAC* leverde hij vele, met de initialen G.F.C. ondertekende bijdragen.[25] Ook schreef hij voor het *Nieuwsblad van het Noorden*. Zijn werk voor de krant bestond grotendeels uit literaire schetsen. In de *PDAC* werd, ter gelegenheid van zijn tachtigste verjaardag, meegedeeld: “We lezen graag, indien er maar onder het artikeltje staat: Meester Crone (...)”.[26]

Van 1901 tot 1918 leverde hij geregeld bijdragen aan de *NDVA* - veelal geschreven in de streektaal - over Drentse volkskunde, sagen en plaatselijke historie.[27] Nico Rost die hem in Oudemolen bezocht, schreef hierover in 1918: “nooit als dien middag heb ik de oude volksverhalen van Drenthe gevoeld.”[28]

Zijn historische bijdragen waren dikwijls gebaseerd op mondelinge overlevering, wat er dan ook meestal bijstond. Zijn Drentstalige bijdragen vertonen invloeden van het Gronings, dat immers zijn moedertaal was. Eind 1919 schreef hij voor het weekblad *Oostermoer-Noordenveld* over gebeurtenissen van vroeger een serie

23. Een exemplaar wordt bewaard in de bibliotheek van het DA. *Brinkman* (p. 162) vermeldt hiervan een uitgave in 1897 in acht deeltjes, gedrukt bij A. Versluys in Amsterdam.
24. Het manuscript, geschreven in enkele schoolschriften, bevindt zich in het DA, Collectie Crone, inv.nr. 16. In het eerste cahier heeft Crone op de keerzijden onder meer dialectgedichten geschreven. Waarschijnlijk zijn zij door hem overgeschreven, maar van wie is niet bekend.
25. Van Dockum 1942, 119.
26. *PDAC* 30.5.1929.
27. De volgende bijdragen werden gepubliceerd: ‘Eene onderwijzersbenoeming te Gasteren in 1843’ (1901), 128-130; ‘Op Oetgift’ (1902), 98-100; ‘Nachtbidders in 1838’ (1903), 98-101; ‘De Trogmannegies’ (1904), 83-85; ‘De Zeesersteeg’ (1910), 20-22; ‘Oude gebruiken. Een nieuwe meier te Grolloo’ (1911), 41-42; ‘Oude gebruiken. Nieuwjaar te Zeegse’ (1911), 42-43; ‘Oude gebruiken. Slachtvisite te Taarlo’ (1911), 43-44; ‘Op Wiev’dag te Gaastr’n in Meert 1845’ (1911), 101-105; ‘Grensscheiding tusschen Elp en Schoonloo 1572’ (1917), 80; ‘Bloedzoening’[door J.A.R. Kymmell, maar meedegedeeld door G.F. Crone] (1918), 108. Vgl. voor de bijdragen ook Meertens/Wander 1958, 176.
28. Rost 1918, 133.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 243

artikelen, die in 1972 gebundeld werd onder de titel Waar *de wieken van de oude molen gaan* (J.K. Hertz te Zuidlaren).

Hij verzamelde ook liedjes, die in enkele bundeltjes werden uitgegeven: *Feestliedjes voor Groene, Koperen, Zilveren en Gouden Bruiloft* (z.j., R. Boer Hzn. te Assen),[29] *Onze Liedjes, verzameld door G.F. Crone, Hoofd der School te Oude Molen* (z.j., R Boer Hz. te Assen)[30] en *Onze Oude Liedjes, verzameld door G.F. Crone* (z.j., R. Boer Hzn. te Assen).[31]

Aan het verzamelwerk *Bij ons, in t' land der Saksers, studies, schetsen en verzen uit Saksisch Nederland*, onder redactie van J. Waterink, ([1925], G.J.A. Ruijs' U.-M. te Utrecht), leverde Crone de bijdragen uit een aantal gebieden van Drenthe en Groningen.[32] Het zijn de gedichten: *Het hunebed te Borger. (Oost-Drente.)*,[33] *Houwelijkspraot. (Noord-Groningen.)*, *De bruilofstnoodiger in Drente. Noordenveld.*, *Goliath. (Oud volksversje in Drente).*, *Hou Jan an zien Saor komen is. (Noord-Oost-Groningen.)*, *Moeder en zoon. (Volksliedje langs de geheele Oostgrens).* en *Brudegomeischers aanspraok in Drente*.

De aanduiding van alle bijdragen als "Uit den volksmond door G.F. Crone", is in minstens twee gevallen merkwaardig te noemen. Het eerste gedicht, *Het hunebed te Borger*, is de bekende creatie van W. Seymour Mulder, die in hoofdstuk I besproken is. Crone nam niet het hele gedicht over, maar volstond met het weergeven van enkele strofen. Dat hij het als werk van een anonymus presenteerde, wekt enige verbazing. Kennelijk wist hij toen nog niet wat hij vijf jaar later wel wist, want in twee niet-uitgegeven handschriften, getiteld *Het Drentsche Volk in hun Werk en Woord* [1930] en *Het Drentsche volk in Lief en Leed* [c. 1931], heeft hij het gedicht met vermelding van de naam van de auteur opgenomen.[34] Het Groningse gedicht *Hou Jan an zien Saor komen is, is* een verbasterde weergave van wat de Groninger notaris en burgemeester Synco Reynders (1793-1873) reeds geschreven had.[35]

Ofschoon hij de Drenten een Drent geworden was, bleef hij dus ook in het Gronings schrijven.[36] In de Slochterse variant daarvan schreef hij twee toneelstukken. *Jan Griener. Bliespul in ain bedrief Grönneger dialèct* (1898, J. Bakker Rz. te

29. DA, Collectie Crone, inv.nr. 14.
30. Een exemplaar hiervan wordt bewaard in de UBG.
31. Een exemplaar wordt bewaard bij de PBF.
32. Voor recensies van de bundel zie *Den Gulden Winckel* 25 (1926) februari 34-35, *Opwaartsche Wegen* 4 (1926) juni 169-170 en Tazelaar 1926, 205-206.
33. Ook opgenomen in D. Wouters 1931, 32-33.
34. MI, 20 H1/80 B6 en 20 H1/80 B5. Het tweede handschrift staat op de achterkant van oude kalenderbladen. Beide bevatten, naast het genoemde gedicht, diverse liedjes, sagen en verhalen (zowel fictie als non-fictie). Crone droeg de bundels op aan de vrouw van J. Linthorst Homan. In een brief van 14 april 1930 - die bewaard wordt in het eerste handschrift - aan uitgever P. Noordhoff in Groningen merkt Crone op, dat hij deze bundel aanvankelijk *De Saks in zijn wil, zijn werk en woord* wilde noemen. Geen van beide handschriften is gepubliceerd.
35. Van Leeuwen 1984, 32.
36. Vgl. Meertens/Wander 1958, 117 en Van Leeuwen 1984, 32.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 244

Drieborg) haalde een derde druk (z.j., F. Mulder te Groningen).[37] Het andere is getiteld *Doove Kloas. Kluchtspel in ain bedrief in de Grönneger spraok* (1900, J. Bakker Rz. te Drieborg). Dit stuk viel zo in de smaak, dat na enige jaren zelfs een vierde druk (z.j., J. Bakker te Scheemda) nodig was.[38]

De meeste toneelstukken van Crone werden niet gepubliceerd; deze bevinden zich nog steeds in manuscript in zijn persoonlijk archief.[39] Daarin wordt ook een groot aantal verhalen, essays, gedichten en liedteksten in manuscript bewaard.[40]

Crone komt de eer toe, de basis te hebben gelegd voor de opvoering van een ouderwetse Drentse boerenbruiloft, ook wel wasschup genoemd. In juli 1907 werd ter gelegenheid van het bezoek van koningin Wilhelmina aan Assen een groots opgezette optocht gehouden. Daarin reed ook een Drentse wasschupswagen uit 1870 mee. Crone, zoals opgemerkt sterk geïnteresseerd in de Drentse volkskunde, verzamelde hiervoor de gegevens en het benodigde materiaal.[41] De Borgerder schrijfster J.H. Bergmans-Beins zou van dit thema later een folkloristische attractie maken door de bruiloft te laten naspelen. Crone zou tijdens de eerste opvoering de rol van *neuger* spelen, de man die de bruiloftsgangers uitnodigt.[42]

---

37. *Brinkman* (p. 162) geeft 1900 als jaar van verschijning, maar Meertens/Wander 1958, 117 vermeldt het jaar 1898. Ook Van Leeuwen 1984, 32 houdt het op 1898. Vgl. ook Riddering/Wolthuis [1941], 10. Het Streekhistorisch Centrum te Stadskanaal bewaart een tweede druk. De UBG bewaart een derde druk; een eerste viel niet te achterhalen.
38. Volgens *Brinkman* 162 is 1900 het jaar van verschijning. Meertens/Wander 1958, 117 geeft hetzelfde jaar. De OBG bezit een vierde druk; een eerste is tot dusver niet gevonden. Vgl. ook Riddering/Wolthuis [1941], 10.
39. Het betreft hier de volgende stukken: *Een Hart van Goud. Toneelspel in acht bedrijven, en vrij voor- en naspel* [1927]. (DA, Collectie Crone, inv.nr. 17. Vgl. ook DA, Documentatie Drentse literatuur.) In een begeleidende brief van 8 juli 1927, waarin Crone het spel aan J. Linthorst Homan aanbiedt, schrijft hij dat het zuiver historie is "met naam, toenaam van de personen, waardoor geheel Slochteren en verre daarbuiten, door verwantschap, in die geheele zaak zijn betrokken." Het stuk speelt zich af in 1845 en 1846, de dialogen zijn geschreven in de streektaal.
De Lijfde is Blind. Bliespul in drei bedrieven uit het volksleven in 't Olle Lantschup (z.p. z.j.). (DA, Collectie Crone, inv.nr. 18.) Crone schreef onder de titel *Het oude Drente in het Veld en op de Planken* ook acht Ruiter-, Tooneel-, Volks- en Landspelen (DA, Collectie Crone inv.nr. 20). In een brief van 15 augustus 1930 (DA, Collectie Crone, inv.nr. 20), bood hij deze spelen wederom aan J. Linthorst Homan aan, zodat deze ter verpozing kennis zou kunnen maken "met het leven van onze voorvaderen". De titels zijn: *Openlucht Volks- en Ruiterspel De Haegelsprake [sic] te Older Moelle 1579, in tien Tooneelen* [z.j]; *Lief en Leed In Huis en Hof. Tooneelspel in zes Bedrijven uit het Volksleven van het droge jaar 1845* [z.j.]; *Het Klooster Blijdenstede, Ruiter- en Landspel van 1250 in bedrijven* [z.j]; *Spaanse Matten van 1865. Tooneelspel in Vijf Bedrijven* [z.j.]; *Liefde is Blind. Drentsch Dialect. Blijspel in Drie Bedrijven* (het stuk speelt zich af in november 1878) [z.j.]; *Op 't kantoor van Nalm. Tooneelspel in Drie Bedrijven* [z.j.]; *Naor Vreeser mark. Blijspel in Drie Bedrijven* (het stuk speelt zich af in 1877) [z.j.] en *Onze Boter na 1880. Tooneelspel in Bedrijven* [z.j.].
Ook schreef hij *Twei Vensterties. Bliespul in Bedrieven* [1929] (DA, Collectie Crone, inv.nr. 21).
40. Bijvoorbeeld de manuscripten van een aantal verhalen en essays, getiteld *Het leven van boer en burger na de oorlog van 1870 en de wereldoorlog van 1914* (DA, Collectie Crone, inv.nr. 19), *Het leven van den Germaan in het Graafschap Ter Ente* (DA, Collectie Crone, inv.nr. 25) en *Het leven van den Saks, in het land van hei en struiken* (DA, Collectie Crone, inv.nr. 26). Voor een band met gedichten en verzen zie DA, Collectie Crone, inv.nr. 15. Vgl. ook DA, Collectie Crone, 15 en 25.
41. *PDAC* 8.7.1907. Vgl. ook Nijkeuter 1993b, 43-44.
42. Beins 1958, 8-9. Zie voorts paragraaf 3 (Bergmans-Beins).

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 245

Van zijn hand verschenen verder nog een reeks artikelen *Woldjer vertellingen*[43] en een aantal bijdragen in het tijdschrift *Groningen*.

Ook als declamator kreeg Crone bekendheid; hij kan dan ook geplaatst worden in de categorie schoolmeester-voordrachtskunstenaar-schrijver.[44]

Ter gelegenheid van zijn zilveren jubileum in 1903 verschenen enige liederen in druk.[45] In januari 1914 werd hij benoemd tot ridder in de Orde van Oranje-Nassau.[46] Op 20 november 1920 werd hij gehuldigd voor zijn inspanningen om verharde wegen rondom Oudemolen te laten aanleggen. Bij deze gelegenheid werd de Crone-bank onthuld.[47] Op zijn tachtigste verjaardag werd hij opnieuw geëerd: zowel in de *PDAC* als in het *Nieuwsblad van het Noorden* verschenen artikelen, compleet met foto.[48]

Crone was een goede vriend van J.T. Linthorst Homan, CdK in Drenthe. Naar verluidt kon hij onaangekondigd de kamer van de commissaris in Assen binnenlopen: de bode was op de hoogte.[49] Als we Jan Fabricius mogen geloven, werd Crone in het dagelijks leven met minder respect behandeld:

> "Toen ik in gezelschap van Koos Kerstholt, hem op zijn oude dag een bezoek wilde brengen, vonden we hem in het arbeidershuisje, waar hij in de kost was, niet thuis. In het korte onderhoud, dat ik met de vrouw des huizes had, vroeg ik haar: 'Met hoevelen woont u hier?' Het antwoord was: 'Drie. Ik... en dan Wanda, en, dan Crone.' Het 'meneer' kon er niet af: ook het 'meester' niet."[50]

Zijn literaire werk wordt door hedendaagse critici niet bijster geapprecieerd. Men acht het - zonder argumenten aan te dragen - niet meer van literaire waarde.[51]

Op zondag 25 januari 1931 overleed hij op 81-jarige leeftijd in Oudemolen.[52] Naar eigen wens werd hij op de Zuiderbegraafplaats in Assen begraven. Er had zich een comité gevormd om geld in te zamelen voor een laatste eerbetoon in de vorm van een grafteken. Dit werd op 4 juni 1931 - twee dagen voor zijn geboortedag - door de oud-minister van Landbouw, Nijverheid en Handel, F.E. Posthuma, onthuld. Deze haalde in een toespraak herinneringen aan Crone op uit de tijd die hijzelf als zuivelconsulent in Drenthe doorgebracht had.[53] Crones naam is in Oudemolen en omstreken nog

---

43. Meertens/Wander 1958, 117. Deze vertellingen bestaan uit 29 gebundelde krantenartikelen. De titel *Herinneringen uit 't Wild* is met de hand op het stofomslag geschreven. Crone publiceerde deze artikelen - bestaande uit allerlei wetenswaardigheden over de Woldstreek - in de jaren 1912 en 1923-1929 in *De Woldstreek*. Zie hiervoor GAr B-809. De gebundelde vertellingen zijn zeldzaam, te meer daar exemplaren van de krant in 1945 door oorlogshandelingen verloren zijn gegaan. Ook J.F. Steenhuis, geoloog in Haarlem, zocht in 1954 - tevergeefs - naar deze bundel. Zie DA, Archief Provinciaal Museum, inv.nr. 150.
44. Vgl. Poortman 1951, 268.
45. DA, Collectie Crone, inv.nr. 10.
46. Zie hiervoor ook DA, Collectie Crone, inv.nr. 2.
47. *PDAC* 22.11.1920. Vgl. ook DA, Collectie Crone, inv.nr. 10. Zie voor de bank ook: Minderhoud 1997a, 26.
48. *PDAC* 30.5.1929 en *Nv/hN* 30.5.1929.
49. E. de Jonge, 15.
50. *PDAC* juni 1961.
51. Zie bijvoorbeeld Hagen in: Bos/Foorthuis 1991, 31. Hij merkt hierin op: "Dat Crone een actieve man was, valt voorts af te leiden uit de vele artikelen, verhaaltjes en toneelstukken die hij heeft geschreven. Van grote literaire waarde zijn deze niet."
52. Zie voor enige herdenkingsartikelen *PDAC* 26.1.1931 en *Drente* 2 (1931) februari 137.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 246

altijd bekend: een straat en de school zijn naar hem genoemd en aan de Hoofdstraat staat nog steeds de granieten bank, waarvan de rugleuning gesierd wordt door een uitgehouwen zon met stralenkrans en de naam van de geëerde inwoner als 'becroning'.

H. Tiesing (1853-1936)[54]

Harm Tiesing werd op 13 maart 1853 in Borger geboren. Zijn ouders waren Jan Tiesing en Aaltien Goedkoop. Harm Tiesing was de oudste zoon uit het tweede huwelijk van zijn vader.[55] Zijn voorouders van vaderskant waren afkomstig uit Bentheim in Duitsland. Door armoede gedreven, vertrok Tiesings grootvader Harm Jans Toissing rond 1790 uit Veld(t)huizen naar Buinen.[56]

H. Tiesing

> "Mijn grootvader dan was een geboren Bentheimer, een dergenen waarvan gezegd werd, dat zij van armoede hun geboorteland verlaten hadden om in het door hen niet zoo schraal geachte Drenthe te vinden wat men 'een goed heenkomen' noemt. Grootvader was omstreeks 1790, met den blauwen zak vol kleeding op den rug, te Buinen aangekomen, om daar als weversknecht 'op den derden stuiver' werk te vinden",

schreef Tiesing.[57] De naam Toissing, veranderde via Toissingh, Toisting, (Tissing), Teesing in Tiesing.[58]

Zijn vader was aanvankelijk boerenknecht. Hij leed eveneens armoede en verhuisde met zijn gezin in 1862 naar Drouwen, in de hoop op een beter bestaan. Daar

53. *Nv/hN* 5.6.1931. Vgl. voor uitnodigingen voor de onthulling, aan verenigingen en personen die meebetaald hadden, DA, Collectie Crone, inv.nr. 7.
54. Voor biografische schetsen zie Edelman 1943, 11-18; Bieze 1954, 57-72; Edelman 1954, 52-56; Kupers 1976, 51-53; Kuipers 1978, 133-141; Klompmaker 1988a, 206-219; Klompmaker 1988b, 18-22; Jan Veenstra in: Kool 1988, 79-82; Vonk 1989, 114-118; Klompmaker in: Bos/Foorthuis 1990, 131-134; Kuipers 1991, 6-9; Klompmaker in: Ootjers 1994, 227-231 en Nijkeuter 1997, 5-8.
Vgl. ook DA, Lijst van handschriften, VII-12, brief Tiesing aan de familie Kloosterhuis van 13 december 1929, waarin hij uitvoerig over zijn leven vertelt.
55. GA Borger, Bevolkingsregisters.
56. Theodor Davina, *Traungen [sic] Grafschafter Bürger in den Niederlanden 1600- bis 1812*. Nordhorn 1995, inv.nr. 889 en 890. Tiesing vermeldt dat zijn grootvader oorspronkelijk Herm Thoissens heette (*NDVA* (1929), 41), later werd hij Harm genoemd. Edelman nam deze bewering van Tiesing over. Zie Edelman 1943, 11.
Harm Jans Toissing trouwde op 14 juni 1795 met Wemeltjen Jans uit Buinen. Op 4 mei 1800 trouwde hij voor de tweede keer, met Stijntien Jans uit Wezup (DA, DTB's en Davina 1995). Zie ook Jonker 1980, 74. Tiesing vermeldt echter: "(...) en toen hij in 1802 hertrouwde met eene jonge vrouw uit Sleen (...)" (*NDVA* (1929), 41.)
57. Tiesing 1929, 40.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 247

huurde hij een boerderijtje in de zogeheten Keuterhoek. Maar nog kon het gezin nauwelijks het hoofd boven water houden en dat heeft Tiesing als opgroeiend kind aan den lijve gevoeld. Vanaf zijn negende jaar moest hij in het bedrijfje van zijn vader meehelpen, in de zomermaanden werkte hij tevens als koedrijver en in de winter assisteerde hij bij het keien delven. Ook hielp hij de herder Jan Hadders, die hem veel verhalen en liederen leerde.[59]

In 1872 trok de familie Tiesing weer naar Borger, doordat die plaats toch meer bestaansmogelijkheden bood dan Drouwen. "Te Borger kwam ik in een heel ander milieu. De menschen in het kerkdorp waren veel meer ontwikkeld dan in de gehuchten", schreef Tiesing.[60]

In Borger verhuurde Harm zich als dagloner en werkte hij zich geleidelijk op tot keuterboer met een bedrijfje van circa vier hectare. Hij trouwde op 24 mei 1884 met Aaltje Rossing uit Exloo. Het echtpaar zou vijf kinderen krijgen; drie van hen stierven op jonge leeftijd.

Tiesing heeft weinig opleiding genoten; zijn ouders wilden hem onderwijzer laten worden, maar huiselijke omstandigheden verhinderden dit.[61] Door zelfstudie heeft hij toch een behoorlijke ontwikkeling gekregen. Daarbij had hij het geluk dat hij op school in Drouwen les had gekregen van meester A. Lubberink. Deze onderwijzer zou - naar Tiesing heeft beweerd - hem zoveel geleerd hebben, dat hij hierop zijn hele leven heeft kunnen teren.[62] En dit alles in een paar winters, want boerenarbeiderskinderen gingen alleen 's winters naar school. Hij volgde nog een opleiding voor commies, maar wegens een klein lichaamsgebrek werd hij afgekeurd.[63] Een benoeming tot brievenbesteller in Friesland nam hij niet aan, omdat zijn inwonende moeder tegen de verhuizing opzag.

Op maatschappelijk en politiek gebied oefende hij rond de eeuwwisseling tal van functies uit. Zo was hij van 1897 tot 1910 lid van de gemeenteraad, van 1894 tot

58. DA, DTB's en Akten van de Burgerlijke Stand. Tiesing vermeldt dat zijn grootvader na zijn tweede huwelijk op de lijst die de predikanten van huwelijken bijhielden, vermeld werd als Harm Tissing. In het zakboekje van zijn vader, die als schutter dienst deed, stond vermeld Jan Tissing. Pas bij de geboorte van Harm zou de familienaam als Tiesing geschreven zijn (*NDVA* (1929), 41). Deze laatste opmerking van Tiesing komt inderdaad overeen met zijn geboorteakte (GA Borger, Geboorteakte H. Tiesing). Een half jaar daarvoor staat in de huwelijksakte van zijn vader (4 september 1852) nog vermeld: Teesing (DA, Huwelijksakte J. Tiesing).
59. DA, Lijst van handschriften, inv.nr. VII-12, brief Tiesing aan de familie Kloosterhuis van 13 december 1929. Vgl. ook Van der Kooi 1997, 9-42.
In *DZ* 2 (1988), 18 schrijft H. Klompmaker dat Tiesings vader een hand miste. Hier moet sprake zijn van een persoonsverwisseling met Jans Pol. Geen enkele bron - ook Harm Tiesing zelf niet - maakt melding van een dergelijk gebrek. Jan Tiesing moet in ieder geval als jongeman de beschikking over twee handen gehad hebben, want hij diende bij de schutterij (zie noot 58 en DA, mobiele schutterij overzichtslijsten 1830-1834, 46 en 60). Hieruit blijkt tevens dat hij tijdens de Belgische opstand gemobiliseerd was.
60. DA, Lijst van handschriften, inv.nr. VII-12, brief Tiesing aan de familie Kloosterhuis van 13 december 1929.
61. PBF, brief Tiesing aan Waling Gerrits Dijkstra van 13 februari 1888, Hs 160 CII.
62. DA, Lijst van handschriften, inv.nr. VII-12, brief Tiesing aan de familie Kloosterhuis van 13 december 1929.
63. PBF, brief Tiesing aan Waling Gerrits Dijkstra van 13 februari 1888, Hs 160 CII.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 248

1910 was hij diaken van het armenwerkhuis van de Nederlandse Hervormde Kerk in Borger. Tevens was hij ambtenaar van de burgerlijke stand, secretaris van het waterschap Borger-Westdorp en secretaris van de Gezondheidscommissie. Als politicus voelde hij zich aanvankelijk aangetrokken tot de vrijzinnig 'liberalen' (eigenlijk democraten), later volgde hij meer de oud-liberale ideeën van de Liberale Unie. Op zijn tachtigste verjaardag werd hij benoemd tot ridder in de Orde van Oranje Nassau.

Aan leven en werk van Harm Tiesing is in de loop der jaren veel aandacht besteed. Als schrijver werd hij na zijn dood vooral beoordeeld op zijn niet-literaire publicaties. Met name de talrijke kranten- en tijdschriftartikelen, die Tiesing veelal in het Nederlands schreef, gebruikte C.H. Edelman[64] voor zijn verzamelwerk *De geschriften van Harm Tiesing over den landbouw en het volksleven van Oostelijk Drenthe* (1943, Van Gorcum & Comp. te Assen).[65] Meer dan duizend publicaties in verschillende kranten, tijdschriften en almanakken worden hierin vermeld. Inmiddels is wel duidelijk dat Tiesing nog meer geschreven heeft dan het door Edelman verzamelde. Deze bijdragen werden ook geschreven voor niet-Drentse periodieken, zoals de *NRC*. Het Rotterdamse blad, dat naar zijn mening "best betaalde", was hem aangeraden door ds. Roessingh te Emmen, familie van de dichter-schilder Louis Albert Roessingh.

Het Drentse volksleven waarover Tiesing schreef, was in zijn tijd nog grotendeels synoniem met het boerenleven; de meeste bijdragen hebben dan ook de landbouw als onderwerp. Daarbij behandelde hij ook het voor hem recente verleden, zodat zijn beschouwingen over de landbouw globaal de eeuw tussen 1830 en 1930 omvatten, uiteraard met het accent op Borger en omgeving. Zijn visie op de landbouw, toegespitst op zijn geboortestreek, is door menigeen echter te generaliserend weergegeven. Vast staat dat hij een warm pleitbezorger voor modernisering in de landbouw was.[66]

Wat bij de grote belangstelling voor Tiesing opvalt, is dat zijn literaire werk onderbelicht blijft. Wel heeft men in een aantal publicaties zijn literaire bijdragen en passant genoemd; ook heeft men over die teksten - zonder dat ze geanalyseerd werden - (waarde)oordelen gegeven.[67] Ongefundeerde meningen dus - en die treffen maar zelden doel, zo ook waar het Tiesings werk betreft. Vooral in Drenthe heeft men

64. Cornelis Hendrik Edelman (1903-1964) was vanaf 1933 - het jaar waarin hij in Amsterdam promoveerde - hoogleraar in de Regionale Bodemkunde aan de Landbouwhogeschool te Wageningen. Zie voor enige biografische schetsen: Osse 1964, 449-452 en Pijls 1964, 1043-1046.
65. Voor recensies zie Comello 1943; Van Eysselsteijn 1943; R.D.M[ulder]. 1943b, 6-7; J.N[aarding]. 1943d, 10; Broekhuis 1943, 23-24; Fockema Andreae 1944, 104 en [H. van Lunzen] 1946, 3. D. van de Bospoort besprak op woensdag 6 oktober 1943 voor de genazificeerde omroep (Hilversum I) het boek. Zie *De Landstand Drenthe* 1.10.1943. In 1974 verscheen een herdruk. Voor een recensie hiervan zie Heringa 1975, 22.
Van het materiaal dat Edelman voor zijn studie gebruikte, is een beperkte hoeveelheid bewaard gebleven. Zie hiervoor Archief Landbouwuniversiteit Wageningen, Collectie H. Tiesing. De collectie bestaat uit vier dozen en bevat manuscripten in schoolschriften (doos 1), artikelen in machineschrift (doos 2) en fotokopieën van artikelen (dozen 3 en 4).
66. Zie voor de relatie Tiesing en de landbouw: Klompmaker in: Ootjers 1994, 189-195.
67. Nijkeuter 1998, 95-102.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 249

zich over de pennenvruchten van de Borgerder boer negatief uitgelaten.[68] Een uitzondering op deze communis opinio in Drenthe is de mening van J. Poortman: "Tiesings invloed is zeer groot geweest. Wanneer thans velen hier Anne de Vries waarderen of Dorre grond [van Ben van Eysselsteijn], dan kan dit voor een deel toegeschreven worden aan Tiesing (...)".[69] Hij vergeleek Tiesing zelfs met de Vlaming Hendrik Conscience (1812-1883):

> "(...) en toch hebben de omstandigheden hem daardoor tot de figuur gemaakt, die hij geworden is: de man die Drenthe heeft leren lezen, zoals Conscience dat de Vlamingen heeft geleerd."[70]

Reeds genoemd is W.J.M.A. Asselbergs, door wie Tiesing beschouwd werd als de beste streektaalschrijver.[71]

Harm Tiesing kan een broodschrijver pur sang genoemd worden: hij begon wegens geldgebrek voor de kranten te schrijven. Men kan zich dan ook afvragen, of hij eigenlijk literaire pretenties had. Als boerenarbeider verdiende hij nog geen vijf gulden per week, met het "kraantenschrieven" daarentegen verdiende hij 3/4 cent per regel. "Uit mijn inktpot heb ik meer voordelen gehaald dan met mijne bekwaamheid als boerenarbeider", zou Tiesing later opmerken.[72] Ook hier stelt hij de zaak nogal zwart-wit. Om alleen zijn arbeidersloon - zeg f 4,80 - te evenaren, had hij in een zesdaagse werkweek 107 regels per dag moeten schrijven. Dat lukte uiteraard alleen 's winters, wanneer hij als dagloner geen werk had. Wij zien dan ook dat zijn vroege feuilletons in de *PDAC* meestal 's winters verschenen. Aangenomen mag worden dat het schrijven pas echt tot *neven*inkomsten leidde, toen hij een eigen bedrijfje had en zijn tijd wat meer zelf kon indelen.

---

68. Zo was J.J. Uilenberg van mening: "(...) geen letterkundige, maar een bescheiden schrijver, die zich al lezende, zelf gevormd had" (1943a). Bt. noemde Tiesing weliswaar "de grootste van Drenthe's schrijvers", maar sprak verder van een "te langwijlig aandoenden verteltrant van Tiesing" (1944b, 117). Jan Fabricius merkte op: "Harm Tiesing was als schrijver géén kunstenaar. Hij bezat dus niet het talent om den indruk van langdradigheid te scheppen zonder zèlf langdradig te worden" (1946a, 112). Hans Heyting stelde: "Tiesing was een typische autodidact, met aanleg voor schrijven" (Boekbespreking van *Marthao Ledeng* in het programma 'Boekenbus' voor de RONO op 6 juni 1973). G. Kuipers (1978, 134) schreef: "Literair gezien is zijn werk niet zo belangrijk (...)" en elders merkte hij op: "Literair gezien heeft zijn werk geen uitzonderlijk hoge waarde" (1991, 9). Jan Veenstra (in: Kool 1988, 79) vond: "(...) een schriever as Harm Tiesing, die literair niet veul veurstelt (..)". Klompmaker (in: Ootjers 1994, 229) kende het fictionele werk van Tiesing een "wellicht geringe literaire betekenis" toe. In een andere bijdrage (1988, 4) schreef hij: "Literair moet het werk van Tiesing niet hoog worden aangeslagen." Boerma en Broersma (1993, 32) gingen wel heel ver in hun oordeel over Tiesing: "As schriever mislukt (...)".
69. Poortman, 'Van Literatuur over Drente tot Drentse Literatuur' in: Poortman 1951, 269.
70. Poortman 1953a. Ook opgenomen in *DZ* 5 (1991), nr. 3, 75-76.
Interessant is, dat Poortman in dit artikel vermeldt dat Tiesing ook feuilletons voor de *Nieuwe Meppeler Courant* schreef. Poortman bezat er drie.
71. Asselbergs z.j., 408.
72. DA, Lijst van handschriften, VII-12, brief van Tiesing aan de familie Kloosterhuis van 13 december 1929.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 250

Tiesing schreef met veel plezier voor de krant, mede doordat zijn feuilletons grotendeels gebaseerd zijn op realiteit:

> " 'k Trok ook overal heen in Drenthe; onderzocht de dingen en meer dan eens liet ik m'n fantasie den vrijen teugel. Dan kwamen de feuilletons, de Drentsche feuilletons die men graag las en aan het schrijven waarvan ik zelve nog het grootste genoegen beleefde. Want al noemde ik de dingen meestal bij een anderen naam, veel was er toch waar in gebeurd."[73]

Iedere winter schreef hij een feuilleton, eerst voor de *NPDAC* en daarna voor de *PDAC*.[74] In een interview met H.C. van Dockum heeft hij opgemerkt dat *Gerrit Breider of van 't Zuudenveld noar Assen* het eerste feuilleton was dat hij aanleverde.[75] De verslaggever heeft zijn notities waarschijnlijk foutief uitgewerkt: een feuilleton met die titel is namelijk in de krant niet aan te treffen. Wel werd van 28 februari tot en met 3 maart 1884 een mini-serie gepubliceerd, getiteld *Van 't Zuidenveld naar Assen* door Gerrit Breider. Van Dockum was echter van mening dat de auteur nog eerder zijn debuut gemaakt heeft. In zijn studie over de *PDAC* schrijft hij, dat diens eerste literaire bijdrage aan de krant in 1881 gedateerd moet worden. De titel daarvan noemt hij helaas niet.[76] Tiesing ondertekende zijn - meestal in dialect geschreven - feuilletons, schetsen en andere bijdragen aanvankelijk niet. Dat bezorgde hem veel heimelijke pret:

> "Nooit wist iemand, wie ze schreef en als ik dan in de herberg onder 't genot van 'een sneiballegie' [brandewijn met suiker] er over praten hoorde of zelf over meepraatte, - jong, dan was dat zoo aardig!"[77]

---

73. *PDAC* 4.7.1928. Boerma en Broersma (1993, 178) beweren: "Aoldere schrievers as Tiesing, Jonker, Van Dijk en Poortman schreven verhaolen op de grèens van geschiedenis en verbeelding, zunder dat heur eigen leven stof weur veur heur schrieverij." Dit moge waar zijn voor drie van de vier auteurs - het is ondenkbaar dat de boer Tiesing, schrijvend over het boerenleven, geen eigen ervaringen gebruikt zou hebben. Van Dijk en Poortman, overigens, waren boerenzoons.
74. DA, Lijst van handschriften, inv.nr. VII-12, brief Tiesing aan de familie Kloosterhuis van 13 december 1929.
75. Van Dockum 1936.
76. Van Dockum 1942, 118. Voor een overzicht van Tiesings bijdragen aan de *PDAC* zie Edelman 1943, 442-444. Kennelijk was ook Edelman van mening dat Tiesings debuut in de *PDAC* heeft plaatsgevonden in 1884, want hij controleerde de jaargangen vanaf 1883.
77. *PDAC* 4.7.1928. Van de literaire feuilletons zijn bij de PBC Drenthe in typoscript aanwezig: *Anbestedelingen* (*PDAC* 16.12.1895 - 8.5.1896); *Aold en nei; oorspronkelijk Drentsch verhaal door een Drenthenaar* (*PDAC* 12.12.1898 - 5.8.1899); *Albert Tjuk* (*PDAC* 18.7.1907 - 9.9.1907); *Albert van Loor* (*PDAC* 10.12.1911 - 28.1.1912); *Boerenvolk* (*PDAC* 24.9.1911 - 29.10.1911); *Blaanke Rienao* (*PDAC* 8.1.1906 - 26.2.1906); *De Drentsche emigranten; novelle in Drentsch dialect* (*PDAC* 28.2.1911 - 23.4.1911); *Gertrud van 't Overtoom* (*PDAC* 16.6.1912 - 7.9.1912); *Handelsvolk; 'n Kleine roman in de boerentaol* (*PDAC* 4.4.1914 - 8.1.1916); *Herschup en meier* (*PDAC* 7.5.1911 - 10.9.1911); *In 't boerenleven* (*PDAC* 4.11.1907 - 15.8.1908); *In ' t hartien van 't sjapveld* (*PDAC* 9.11.1891 - 18.2.1892); *In 't jeugdeg leven* (*PDAC* 4.4.1910 - 19.12.1910); *Jan Torentiller* (*PDAC* 19.10.1908 - 7.7.1909); *Knelsien van Reel; 'n verhaoltien in 't Drentsch beschreven deur een Drenth* (*PDAC* 5.10.1887 - 3.11.1887); *Liefde en geld* (*PDAC* 6.2.1888 - 19.3.1888); *Lammert Labbeng* (*PDAC* 7.12.1896 - 26.3.1897); *Naozaoten* (*PDAC* 5.11.1888 - 28.1.1889); *Nao d' eerste jeugd* (*PDAC* 21.7.1891 - 10.9.1891); *Oet Balbroek* (*PDAC* 5.12.1899 - 14.8.1900); *'n Spinstersverhaol*

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 251

Op advies van H. Blink, die hem ook aanmoedigde om voor het tijdschrift *Vragen van den dag*[78] te schrijven, ging Tiesing vanaf 1883 zijn bijdragen signeren met de initialen H.T.[79] Daarnaast gebruikte hij ook pseudoniemen, zoals 'een Drenthenaar', het reeds genoemde 'Gerrit Breider' en 't. te B.'[80] Toen geleidelijk aan zijn werkelijke naam bekend werd en men hem vroeg hoe hij aan zijn verhalen kwam, zei Tiesing dat hij ze van "Abram die met het pak liep" - had gehoord.[81] Wellicht heeft deze figuur nooit bestaan en heeft Tiesing hem alleen maar verzonnen om van het gevraag af te zijn. Frappant is echter dat ene 'oom Abram' optreedt in een verhaal van Cornelis van Schaick. Ook hier blijft de vraag: was er een persoon achter het personage?[82]

Vooral drie - nagenoeg geheel - Drentstalige feuilletons kregen grote bekendheid, doordat ze postuum in boekvorm werden uitgegeven. *Marthao Ledeng, de bloem van 't daarp* verscheen in de *PDAC* van 2 november 1892 tot en met 25 januari 1893 en werd in 1943 als boek uitgebracht (Drukkerij Torenlaan te Assen).[83] De uitgever voorzag het van de verwarrende mededeling:

> "Dit is de eerste echt Drentsche in het Drentsch geschreven roman van wijlen Harm Tiesing te Borger, een der eersten die inzag dat 'Holland' geen goeden kijk had op de Drentsche toestanden en verhoudingen."[84]

In 1972 werd de roman - in één band met Albert Denings *Um d'olde toren* - door boek- en kantoorboekhandel Iwema in Assen herdrukt.[85]

Over de Hunse [hoe Veenholtens volk d'r leefde] 'n vertelling veur 't Drèènsche volk werd in dezelfde krant van 5 januari 1901 tot en met 13 januari 1902 geplaatst.[86] Het

(*PDAC* 21.2.1889 - 25.6.1889); *Op den Boomhof; daarpstaofereelen en bedrieven van 't boerenvolk* (*PDAC* 24.2.1887 - 2.4.1887); *Oet de heksentied; historische stukken van Drentsch volk* (*PDAC* 5.10.1912 - 2.8.1913); *Oet Wolter Wobbeng's levensboek* (*PDAC* 23.8.1909 - 14.2.1910); *Piet Pikkels* (*PDAC* 9.10.1893 - 27.3.1894); *Snieder Jonkman* (*PDAC* 9.12.1889 - 17.2.1890); *Schetsen van Spaokloo* (*PDAC* 16.1.1902 - 21.10.1902); *Tooneelen uit eene dorpsbuurt; een oorspronkelijk verhaal* (*PDAC* 22.3.1886); *Veur de èr van de ploas* (*PDAC* 7.11.1890 - 14.2.1891); *Vrend' in Amsterdam; oorspronkelijke novelle in Drentsch dialect* (*PDAC* 12.10.1885); *De vrijers oet Rakholt* (*PDAC* 3.12.1894 - 2.7.1895); *Verkeereng over 't veld* (*PDAC* 7.3.1906 - 25.4.1906); *De Waachtlooper* (*PDAC* 28.2.1890 - 19.5.1890); *Zuidenveldsche herinneringen en beschouwingen* (*PDAC* 1906); *Zaandboer of veenboer* (*PDAC* 6.1.1898 - 8.8.1898); *In de familie* (*PDAC* 6.12.1886) en *De schilder van Schorum* (*PDAC* 4.10.1913).
Vgl. ook *Drentse schrievers. Harm Tiesing. Informatiemap Drents Letterkundig Documentatiecentrum.* (Biografische en bibliografische gegevens.) Assen 1992.

78. Zie voor zijn bijdragen aan dit tijdschrift Edelman 1943, 445.
79. Van Dockum 1942, 118.
80. Vgl. voor het laatste pseudoniem Prakke 1955a, 273 (noot 17).
81. Van Dockum 1928.
82. Van Schaick schreef voor *De Nederlandsche Volksbode* (1848, bijblad 29) het verhaal *Wie oom Abram eigenlijk was*.
83. Een typoscript van het feuilleton bevindt zich bij de PBC Drenthe.
84. DA, Archief Clewits, inv.nr. 19, Fondslijst van uitgeverij Drukkerij Torenlaan te Assen.
85. Beide boeken werden door Hans Heyting op 6 juni 1973 in de rubriek 'Boekenbus' voor de RONO-microfoon besproken. Zie DLD, Archief Hans Heyting, tekst van de lezing.
86. Een typoscript van het feuilleton bevindt zich bij de PBC Drenthe.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 252

werd door Drukkerij Torenlaan in Assen in 1944 in boekvorm uitgegeven.[87] *Zien broed verloren*, ten slotte, stond van 24 november 1902 tot en met 25 april 1904 als feuilleton in de *PDAC*.[88] Het werd eveneens door Drukkerij Torenlaan - waarschijnlijk in 1943 - tot boek gebundeld.[89] Het Drents Genootschap heeft in 1953 nog geprobeerd samen met uitgeverij De Torenlaan Tiesings feuilleton *Jan Torentiller* als boek uit te brengen, maar dit is niet gelukt.[90]

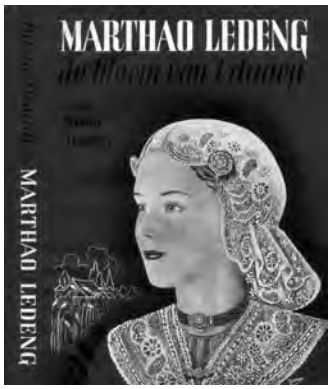

Marthao Ledeng

Anders dan de titel *Marthao Ledeng, de bloem van 't daarp* doet vermoeden, draait het in dit verhaal - dat zich afspeelt in het derde kwart van de negentiende eeuw - niet hoofdzakelijk om Marthao Ledeng. Er komt een nieuwe meester, Frederik Kroerhof, in het dorp en hij richt een rederijkerskamer op. Al spoedig raakt hij onder de bekoring van de knappe Marthao Ledeng, de dochter van boer Gèrt Ledeng. Maar er zijn mededingers, zoals Reiner Akkens - haar vroegere jeugdvriend - en Jan Nabben. Laatstgenoemde wordt zelfs haar vrijer. Marthao wordt nu de inzet van een conflict tussen Frederik Kroerhof en Jan Nabben. Na driekwart jaar vertrekt Kroerhof naar een school in Overijssel. Marthao trouwt met Reiner Akkens. Na het vertrek van Kroerhof raakt het culturele leven in het dorp in verval. Na zes jaar keert Kroerhof terug als onderwijzer; ook hij is inmiddels getrouwd. Een bijfiguur in het verhaal is Dolf Ret, de goedmoedige dorpsgek, die door toedoen van Kroerhof een gelukkige oude dag krijgt.

Opvallend in dit verhaal is, dat de auteur de gang van zaken in de rederijkerskamer gedetailleerd beschrijft. Het ging hem wellicht ook niet primair om het schrijven van een literaire tekst. Bovenal had hij een *boodschap* voor de lezers: wijzen op het belang van een goed onderwijzer en op de wenselijkheid van een rederijkerskamer voor een Drentse dorpsgemeenschap.[91]

J.J. Uilenberg, tijdens de Tweede Wereldoorlog gewestelijk correspondent van de Kultuurkamer, besprak de roman in 1943 in *Het Noorder Land*. De kritisch ingestelde Uilenberg - hij schreef de titel van de roman overigens als *Marthao Leding* - noemde

87. Het jaar van verschijning is gebaseerd op *Brinkman*, 822 en Meertens/Wander 1958, 169. In de roman wordt het jaar van verschijnen niet vermeld. Vgl. ook NIOD, DVK, 177 Bm, notitie van 21 augustus 1944.
88. Een typoscript van het feuilleton bevindt zich bij de PBC Drenthe.
89. *Brinkman* over de periode 1941 tot en met 1945 vermeldt de roman niet. Meertens/Wander 1958 vermeldt op p. 169: "[c. 1943]". De roman zelf geeft het jaar van verschijnen niet.
90. DA, HDG, inv.nr. 10, brief Prakke aan H. Clewits van 28 april 1953. Edelman noemde het feuilleton ook "waard, herdrukt te worden." Zie Edelman 1954, 54. Jan Torentiller is enig kind. Als zijn ouders gestorven zijn reist hij zijn buurmeisje na, dat naar Amerika geëmigreerd is. Na jaren zoeken ontdekt hij, dat zij naar Drenthe teruggekeerd is. Daarop vraagt hij haar per telegram ten huwelijk.
91. Zie voor een analyse van de roman: Van Til z.j., 14-23; Jan Veenstra in: Kool 1988, 79-82 en Ootjers 1997, 55-72.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 253

Tiesing "een keuterboertje van middelbare leeftijd, geen letterkundige, maar een bescheiden schrijver, die zich, al lezende, zelf gevormd had" en was positief over de roman. Hij legde uiteraard enkele nationaal-socialistische maatstaven op letterkundig gebied aan en vond dat het boek hieraan voldeed. Zo merkte hij op:

> "Want het is een terechtwijzing voor menig oppervlakkig streekromanschrijver en een verhelderend geschrift voor lezers, die het om degelijke kennis van land en volk te doen is."

De gewestelijk correspondent betreurde daarbij dat dit geheel in de streektaal geschreven boek niet voorzien was van een verklarende woordenlijst. Volgens de uitgever had het lezerspubliek daaraan geen behoefte. Uilenberg deed de suggestie: "Wellicht is er dus in dit opzicht ook eenige volksopvoeding noodig."[92]

Jan Naarding besprak *Marthao Ledeng* in het maandblad *Drente*. Hij vond het werk:

> "Gien 'kunst' met 'n groote letter, goj nee, daor hef Harm T. nooit an daon."

Zijn eindoordeel over de roman luidde:

> "(...) maor 't Drentse boernleven in al zien loopen en stilstaon in 'n Drents boerndarp veur 'n vieftig jaor, beschreeven deur 'n gebooren en getoogen Drent, die zien land en zien volk kend hef as zuk zölf. Gien 'Kunst', nee, maor 'n mooi boek, niet um de vörm, maor um de inhold. 'n Boek, waor Drente wies met weezen möt."[93]

Collega in de letteren en dorpsgenote J.H. Bergmans-Beins reageerde ook:

> "Het is wal oareg um te lezen hoe of 't vrogger was, dat hef hie dan ok nuver verteld, krek zoo as 't er heer gung. En paor schrieffouties kuw dunkt mij wal op reken van de drukker zetten, maor aners is 't 'n goed Drentsch boek."

Haar kritiek gold vooral de onjuiste afbeelding van een Drentsche vrouwentooi op het omslag van de roman.[94]

Tiesing en Bergmans-Beins hebben elkaar gekend. Naar men zegt, konden zij niet goed met elkaar overweg: Bergmans-Beins noemde hem - doordat hij dikwijls verstrooide antwoorden gaf - 'Harm dreum'. Tiesing zou haar nogal brutaal gevonden en van het predikaat 'oes sniggeltien' voorzien hebben.[95]

De herdruk van *Marthao Ledeng* in 1972 ontlokte aan Hans Heyting een lauwe reactie. Hij besprak het boek in het programma 'Boekenbus' van de RONO en stelde vast: "Er zit niet veel actie in deze roman, en weinig verrassende wendingen."[96]

---

92. Uilenberg 1943b, 355-356. De recensie had daarvoor al in *De Landstand Drenthe* 26.3.1943a gestaan.
93. *Drente* 15 (1943c) juli 3.
94. Ibidem.
95. Kuipers 1987a, 6. Vgl. ook Rodenburg 1986, 57-59.
96. De bespreking werd op 6 juni 1973 uitgezonden. De tekst wordt bewaard bij het DLD, Archief Hans Heyting.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 254

Over de Hunse gaat over het leven van twee generaties van de familie Veenholt. Alle acht kinderen (vijf jongens en drie meisjes) van Gerriet en Lena Veenholt worden tot en met hun trouwdag gevolgd.[97] De Veenholts zijn pioniers die in het veen "over 't aol Diep" hun bestaan opbouwen. Opnieuw probeert de auteur de levensloop van de hoofdpersonen exemplarisch te laten lijken voor een meer algemeen verschijnsel, in dit geval het bestaan in de jonge veenkoloniën. Dat is niet per se een a-literair procédé. Het is denkbaar, dat de recensenten niet zo gecharmeerd waren van Tiesings literatuur doordat in zijn tijd de 'psychologie' stormenderhand de roman binnendrong, zelfs de streekroman. Jan Naarding recenseerde het boek in 1944 en schreef: "Geen boeiende roman - romancier was Tiesing niet - maar een boeiende studie stellig."[98] Recensent Bt. van *Volk en Bodem* besprak het werk in de geest van die tijd:

> "Het is de moeite waard om, den voor ons gevoel te langwijlig aandoenden verteltrant van Tiesing op den koop toe nemende, de geschiedenis van zulk een ontginnersfamilie - bij Tiesing heet een sibbe nog een volk - te leeren kennen en er zich aan te spiegelen."[99]

Een vluchtige ontmoeting, die er toe leidt dat de hoofdpersoon voortdurend op zoek is naar zijn 'verloren' geliefde, is het thema van *Zien broed verloren*. Diens geschiedenis wordt verteld door ene Haarm El, een boer die even oud is als Tiesing ten tijde van de feuilletonpublicatie was. In een soort epiloog deelt El (of Tiesing?) mee dat hij het verhaal een jaar daarvoor van " 'n boer" gehoord heeft. Maar de epiloogschrijver bevestigt desgevraagd dat hij "boerenstukken in d' kraant" schrijft; en om de verwarring compleet te maken geeft hij de vertellersrol aan 'de boer' die in het verhaal Haarm El blijkt te heten. Doordat Tiesing niet ondubbelzinnig laat blijken dat hij de epiloogschrijver is, heeft het verhaal een wat onlogische structuur.

Nadat Hinderk Berlaok het meisje Jaantien voor het eerst ontmoet heeft op de heide, gaat hij op zoek naar haar. Twee jaar lang zoekt hij. Eenmaal denkt hij de goede Jaantien gevonden te hebben, maar dit blijkt haar nicht te zijn. Uiteindelijk vindt hij haar in Bentheim, waar ze werkt.

Evenals in ander fictioneel werk van Tiesing wordt in dit verhaal de lof van de fiets gezongen, zij het met een knipoog naar de lezer. De auteur laat namelijk een fietsenverkoper aan het woord:

> "(...) fietsen zint dingen, waor men almachteg gauw met over de weg kan, waor men zien wiedst-of-wonende femilie van ooms en meui's en neefies en nichies met opzueken kan, waor men niet met in 't waoter raokt, umdat 'm aaltied 'n haard pad unner zuk hebben en alzoo wied van 't waoter of blieven mot, waor men gien kaolde voeten op krig as men maor gauw van d' eene plaos hen d' aander rid en dan is angiet, waor men veul geld met beschoonegen

97. Zie Van Til z.j., 24-35.
98. Naarding 1944b, 3. Zie voor een niet nader te herleiden recensie ook *Drentse schrievers. Harm Tiesing. Drents Letterkundig Documentatiecentrum informatiemap*. (Artikelen en interviews).
99. Bt. 1944, 117.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 255

> kan en naachtlozies, umdat men aaltied 's aovens wer in hoes wezen kan, en waor men zoo'n goed figuur op maokt en zien stand met ophollen kan, want fietsjaogers zint veurnaom volk."[100]

Toch laat Tiesing - alle gekheid op een stokje - de zegeningen van het nieuwerwetse vervoermiddel duidelijk uitkomen, bijvoorbeeld doordat Hinderk dankzij de fiets Bentheim kan bereiken om er zijn levensgeluk (Jaantien) te vinden.

De literaire teksten van Tiesing worden gekenmerkt door het verlangen naar harmonie. In zijn romans is sprake van een harmonische (dorps)samenleving, waarbij het Drentse boerenleven geïdealiseerd wordt. Dit idyllische beeld maakt hem tot een romanticus. Zijn hoofdmotief is de strijd tussen het oude en het nieuwe Drenthe, waaruit de nieuwe tijd als 'overwinnaar' te voorschijn komt.[101] Het vervolgverhaal *Zaandboer of Veenboer* in de *PDAC* van 6 januari tot 8 augustus 1898 is illustratief voor de maatschappijvisie van de auteur. Daarin draait het om de vraag, wat een zandboer omstreeks 1880 met zijn grondbezit in het veen moet doen. Tiesings antwoord is duidelijk: wie oppassend is en ziet waar zijn voordeel ligt, zal goed boeren.[102]

Tot zover laat zich nog geen typisch letterkundig aspect herkennen, maar de betoger ruimt in dit soort werken een belangrijke plaats in voor de romantische liefde. Veel lezers verkeerden dan ook in de veronderstelling dat de schrijvende romanticus een door de wol geverfd vrijer was geweest. Niets is minder waar; zelf merkte hij hierover op:

> "Ik trok mij op 20 jarigen leeftijd van het spel der jeugd terug en verslond boeken die ik machtig worden kon. Eerst op mijn 31 jaar ben ik getrouwd en heb 37½ jaar met mijn vrouw genoegelijk samengeleefd."[103]

Toch kan de liefde niet het hoofdthema van zijn fictionele werk genoemd worden. Tiesing is veel meer een dorpsnovellist die het leven in een Drentse dorpsgemeenschap beschrijft, waarbij de liefde uiteraard een belangrijke rol speelt. In die zin zette hij dan ook de lijn van Van Schaick voort.[104]

Tiesing heeft ook een handjevol gedichten geschreven. In zijn jongensjaren had hij al belangstelling voor poëzie, want er is een cahier bewaard gebleven met gedichten van anderen die hij had overgeschreven. Hij woonde toen nog in Drouwen en was nog geen negentien jaar oud. De verzameling geeft blijk van Tiesings belezenheid op jeugdige leeftijd; later zou hij over een welvoorziene bibliotheek beschikken.[105] Naast werk van bekende dichters als J. Bellamy, W. van Haren, H.J. Schimmel, P.A. de

100. *Zien broed verloren*, 6-7.
101. Edelman 1943, 16. Vgl. ook Poortman 1954a, 107 en Entjes in: Heeroma/Naarding 1964, 121.
102. Klompmaker in: Ootjers 1994, 230.
103. DA, Lijst van handschriften, VII-12, brief Tiesing aan de familie Kloosterhuis van 13 december 1929.
104. Vgl. Nijkeuter 1992b, 25-29 en Nijkeuter 1993d, 157-168.
105. De bibliotheek raakte in zijn laatste levensjaren en na zijn dood verspreid. Zie Rodenburg 1986, 57.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 256

Genestet en E. Laurillard, bevat het schrift ook werk van de 'noorderlingen' W. Seymour Mulder en R. B. Janssonius.[106]

Soms schreef Tiesing een gelegenheidsgedicht, bijvoorbeeld in maart 1881 voor Johanna, de verloofde van zijn vriend H. Welling:

> Wees welkom in Borger dan, edele Bruid
> En welkom in 't huis waar een waardige spruit
> Der Wellings eens 't licht mogt aanschouwen
> Zijn beeld kan bekoren aan 't jeugdige hart
> Van U, die wilt deelen in vreugde en smart
> En op wien gij nu stelt uw vertrouwen.[107]

Bekend werd zijn gedicht *De Kwartiesbaarg*, waarin hij uitlegt hoe een heuvel in het Drouwenerzand aan zijn naam gekomen is.[108] Bewaard gebleven zijn voorts: *Aolderwetse Tiedverdeling* en *'t Olde Hunebed*.[109] Het laatste gedicht is afgedrukt op een menukaart; voordat men ging tafelen hield Tiesing een lezing over hunebedden.

Hij was niet de eerste die in het Drents schreef, maar behoorde rond 1900 wel tot de pioniers op dit gebied. Uit zijn artikelen over de landbouw kwamen als vanzelf de meer literaire teksten over het plattelandsleven voort. Ook daarin is hij meer een beschrijver dan een verteller. Daardoor ontkennen vele critici - die overigens elkaar wel eens naschrijven - dat Tiesings fictionele werk literaire kwaliteiten heeft. Toch behoren langdradige beschrijvingen wel tot de kenmerken van de (laat)romantische literatuur. Ook Tiesings weinig uitgewerkte karaktertekeningen kregen kritiek, maar daarmee legde men de auteur wel iets te strikt langs de twintigste-eeuwse meetlat. Daartegenover staan de niet zeldzame passages die met een licht-ironische toets geschreven zijn. De kritiek heeft tot nu toe Tiesings creaties te oppervlakkig bekeken; het wordt tijd voor een meer tekstimmanente aanpak om tot een afgewogen oordeel te komen.[110]

Meer dan een halve eeuw heeft Tiesing meegewerkt aan de *NDVA*. Hoe hij bij de *NDVA* betrokken raakte, heeft hijzelf in een artikel voor deze almanak beschreven. Zijn buurmeisje correspondeerde met een jongen. Zij stuurden elkaar op de eerste van de maand een vierregelig versje. Tiesing werd door het meisje dikwijls om advies gevraagd. Het schrijven van een vierregelig gedicht vond hij echter wat te beperkt en hij besloot verhandelingen over het Drentse volksleven te gaan schrijven. Zo ontstonden zijn eerste volkskundige bijdragen, getiteld *Het Börgerder paoschvuur* en *Van Börger naar Roldermaark*. Op aanraden van "een goeden en leeslustigen vriend"

106. DA, Lijst van handschriften, VII-7.
107. DA, HDG, inv.nr. 10.
108. *NDVA* (1911), 35-40. Ook gepubliceerd in: *Drenthe* 24 (1953) januari 22-24.
109. Vgl. ook *NDVA* (1954), 72, 58 en 60-63.
110. Een aanzet hiertoe is gegeven in Ootjers 1997, 55-72.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 257

stuurde hij in 1883 zijn pennenvruchten naar *NDVA*-redacteur Hartogh Heijs van Zouteveen, die ze plaatste.[111]

Ook aan de concurrenten van de *NDVA*, zoals *Eerelmans almanak* en *Hazelhoff's almanak* leverde hij regelmatig bijdragen. Aan laatstgenoemde almanak heeft hij veel meer bijdragen geleverd dan aan beide andere, zoveel dat 'Hazelhoff' tot aan Tiesings dood op diens bijdragen dreef. Ook schreef hij voor de *DMB* en voor de eerste zeven jaargangen van het sinds 1929 verschijnende maandblad *Drente*.[112]
Tijdens het archiefonderzoek voor deze paragraaf werden enkele toneelstukken van Harm Tiesing 'herontdekt'. Deze en zijn bekende toneelwerken worden nu wat uitvoeriger besproken. Het lijkt erop dat Tiesings stukken nooit zijn uitgegeven, althans niet tijdens zijn leven. Dit verklaart de onbekendheid ervan bij spelers, publiek en toneeldeskundigen.[113] *Wilm Fokkens Maarchien en Heur Vrijers of Elk is zuk zöls de naoste. Tooneelspel in vier bedrijven in 't Drentsch dialect* (1889), werd als *Wilm Fokkens Grietien met heur vrijers* op 26 december 1889 in de zaal van de logementhouder H. Smit in Borger opgevoerd.[114] Op dezelfde avond werd ook het stuk *De hartkwaal van den Lombardhouder* van Uzipetus (Geert Broekhuizen) gespeeld. Beide stukken vielen bij het publiek bijzonder in de smaak.[115] De volgende weergave van Tiesings stuk en de naam van de hoofdpersoon zijn ontleend aan de oerversie, in casu het manuscript.

Maarchien, de dochter van Wilm Fokkens, heeft vele aanbidders. De snieder Gert van Voren maakt echter de meeste kans. Bij toeval weet Maarchien haar vriendin Minao aan de man te brengen. Dit gebeurt nadat de verver Dories Flokker per abuis een brief, bestemd voor Wilm Fokkens, ontvangen heeft. Wilm heeft een prijs in de Staatsloterij gewonnen; Dories biedt zich aan om het geld te gaan halen. Maarchien nodigt Dories uit, op zondagavond het geld te komen brengen. Op deze avond vindt de kolderieke ontknoping plaats; ook bakker Sloothoes, die eveneens een oogje op Maarchien heeft, is (stiekem) aanwezig. Dories en Sloothoes botsen in het duister op elkaar: Dories weet het gezicht van zijn concurrent een lik verf te geven en Sloothoes gooit Dories meel in zijn gezicht. Op dat moment leidt Maarchien de 'blinde' Dories in de armen van Minao. Dit paar plus Maarchien en Gert maken aan het eind van het stuk bekend, dat zij willen trouwen. Het toneelspel eindigt met een monoloog van Wilm Fokkens, waaruit de moraal spreekt: " 't Houwelk hef veul van 'n lotterij. De

111. Tiesing 1932, 15-17. Zie voor zijn bijdragen aan de *NDVA* ook Meertens/Wander 1958, 169.
112. Vgl. Edelman 1943, 431-432, 433-437. Zie voor Tiesings bijdragen aan *Drente* Meertens/Wander 1958, 169-170.
113. Zie Nijkeuter 1997b, 43-54.
114. *PDAC* 30.12.1889. P.H. v.d. Dam geeft als titel: *Wilm Fokkens Grietien en heur vreijers* of *Elk is zuk zöls de noaste*. Zie hiervoor zijn 'Toneel en het eigene Drents' in: Poortman 1951, 311. Waarschijnlijk heeft hij zich gebaseerd op latere opvoeringen van het spel.
115. *PDAC* 30.12.1889. In de vergadering van de rederijkerskamer Borger van 27 december 1889 werden de opvoeringen eveneens besproken. De notulist schreef: "De stukken bevielen goed, het eerste vooral door afwisselende handelingen welke er in plaats hadden, en het tweede omdat het zoo natuurlijk werd gespeeld, en goed was gesteld 't welk de schrijver Tiesing alle eer aandoet." Zie Archief Rederijkerskamer Borger, Notulen.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 258

wirreld hef veul van 'n lotterij, en die 't haadst speult, is aaltied nog niet de gelukkigste, maor 's mensken handelingen hangt veur 'n groot diel van 't geluk of."[116]

De aole Scheper en de Schoolmeester (± 1896) werd op 3 november 1906 ter gelegenheid van het veertigjarig bestaan van de rederijkerskamer Borger opgevoerd.[117] In de recensie van deze opvoering werd meegedeeld dat het stuk ruim tien jaar daarvoor ook al in Borger gespeeld was.[118] Recensies van de eerste opvoering zijn niet aangetroffen, maar we mogen aannemen dat het stuk in ieder geval rond 1896 al gespeeld is.[119] In 1953, honderd jaar na de geboorte van de schrijver, werd *De aole Scheper* opnieuw door de rederijkerskamer Borger opgevoerd. De organisatie was in handen van Het Drents Genootschap, dat in die jaren vaak herdenkingen en vieringen - genaamd Vesperijen - hield.[120] De kranten en de organisatoren van de voorstelling schreven de titel op hun eigen wijze: *De olde scheper en de schoelmeister,*[121] *De olle scheper en de schoelmiester*[122] en *De aole scheper en de schoelmèster.*[123] Pas in 1984 verscheen het spel in druk; de titel was toen: *De aole scheper en de schoelmeester*.[124] Helaas is het handschrift van het spel niet meer te vinden.

In dit blijspel in twee bedrijven, waarin de levens van de scheper Gèrt Heidens en de schoolmeester Ankot worden uitgebeeld, laat Tiesing tal van volksgebruiken de revue passeren. Het gevolg hiervan is, dat vlotte dialogen sporadisch voorkomen. Tiesings vooruitstrevende opvattingen daarentegen komen in het spel duidelijk tot uiting, doordat hij het probleem van het schoolverzuim aan de orde stelt. Eén van de oorzaken daarvan was toentertijd de gewoonte dat kinderen als hulpje van de scheper, als *meeheer*, dienst deden. Tiesing had dit in zijn jeugd ook gedaan. In het

116. Het handschrift van *Wilm Fokkens Maarchien* wordt bewaard in het archief van de Rederijkerskamer Borger. Ook een programma van opvoeringen op 21 en 26 december in zaal Bieze vermeldt deze titel. Het jaar van opvoering wordt niet vermeld. In het DA, PDR, bevindt zich - in getypte vorm - het eerste bedrijf van dit spel.
117. P.H. v.d. Dam duidt het stuk aan als *De oale scheper en de schoelmèster*. Zie 'Toneel en het eigene Drents' in: Poortman 1951, 311.
118. *PDAC* 6.11.1906.
119. Ook P.H. v.d. Dam vermeldt 1906 als jaar van opvoering. Vgl. 'Toneel en het eigene Drents' in: Poortman 1951, 311.
120. Zie voor een verslag van de Vesperije: *PDAC* 16.3.1953 en *DNO* 16.3.1953. Vgl. voor de Vesperije ook DA, Archief HDG, inv.nrs. 10, 133 en 216. Hoogtepunten van de viering waren: een causerie van C.H. Edelman over Tiesing; het aanbieden van een portret van Tiesing, geschilderd door de Borgerder kunstenaar Hans Heyting, dat nog steeds in het gemeentehuis van Borger hangt; het voordragen van een gedicht van Jan Naarding door Harm Werners. Dit gedicht was al gepubliceerd in *Drenthe* 24 (1953) februari 19.
Ook Hans Heyting herdacht zijn locale voorganger in een gedicht, getiteld *Een Drèns Dreumgedicht bij Harm Tiesings honnerdste geboortedag*. Het gedicht bevindt zich in het persoonlijk archief van Heyting (DLD); het werd gepubliceerd in: *Drenthe* 24 (1953) maart 39-44.
,121.'Drents Genootschap organiseerde vesperije in Borger. Tiesings 100ste geboortedag herdacht' in: *PDAC* 16.3.1953.
122. DA, HDG, inv.nr. 133, circulaire van de commissie voor de naobervezietes van Het Drents Genootschap voor de viering van de 100ste geboortedag van Tiesing van 26 februari 1953.
123. 'Harm Tiesing-vesperije in Borger. Een 'dromer' die zijn tijd ver vooruit was' in: *DNO* 16.3.1953.
124. Zie hiervoor de gestencilde uitgave van 1984. In het Archief Rederijkerskamer Borger wordt een exemplaar bewaard.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 259

toneelstuk maakt meester Ankot een eind aan deze vorm van kinderarbeid: hij zorgt ervoor dat de scheper een vaste meeheer krijgt. Daardoor wordt het verzuim teruggedrongen en moet er zelfs een tweede leerkracht aangesteld worden.

Bij het 75-jarig bestaan van de rederijkerskamer Borger - op 9 november 1941 - was het stuk ook opgevoerd. Toen onder de titel *In de scheperij*.[125] Dit valt na te gaan uit een bewaard gebleven programma, waarin de dramatis personae van het spel worden voorgesteld.[126]

Behalve deze stukken, die ontsnapt zijn aan de vergetelheid, is er meer Drentstalig toneelwerk van zijn hand. Volgens C.H. Edelman zijn er een paar toneelstukken van Tiesing in druk verschenen, maar daarvan zijn geen exemplaren meer te achterhalen.[127] Enige handgeschreven toneelstukken van Harm Tiesing, die tot nu toe niet door onderzoekers zijn besproken, zijn inmiddels boven water gekomen.

In het archief van de rederijkerskamer Borger bevindt zich het toneelspel *Boven verwachting. Blijspel in drie bedrijven in Drentsch dialect*, dat door Tiesing in oktober 1911 werd geschreven, althans voltooid.

Het eerste en tweede bedrijf spelen in augustus 1877. Boer Bateld maakt zich zorgen, want hij kan de verhoogde huur van zijn boerderij in Borger niet meer opbrengen. Zijn zoon Loeks is een andere mening toegedaan: hij ziet hiertoe wel mogelijkheden en bovendien bekijkt hij het leven van de zonnige kant. Loeks kan goed overweg met Gert Slegers, de (het) 'herschup' van zijn vader.

In het tweede bedrijf worden Loeks en zijn beide zusters, Fennechien en Annechien, door Slegers uitgenodigd om met hem en zijn kinderen naar de tentoonstelling in Emmen te gaan. Die avond viert Loeks feest met Haarmtien, de dochter van Slegers. Als Loeks' vader dit later hoort, is hij woedend. Loeks past niet bij een meisje dat "een golden ooriezer drag". Standsverschil moet er wezen, vindt ook de mindere.

In het derde bedrijf is het zeveneneenhalf jaar later. Het blijkt dat Loeks met Haarmtien gaat trouwen en zijn zuster Annechien met Jobk, de zoon van Slegers. Dit laatste bedrijf staat helemaal in het teken van de voorbereidingen op de boerenbruiloft, het wasschup. Terloops komt ook het stichten van een boterfabriek aan de orde. Uiteindelijk blijkt dus, dat het de pessimist Bateld *boven verwachting* gegaan is.

Of het spel gespeeld is, is niet bekend.

Het volgende - tot nu toe onbekende - toneelwerk van Tiesing wordt bewaard in het archief van het PDR, aanwezig in het Drents Archief. Het is een toneelstuk in vijf bedrijven, getiteld *De aarfgenaomen van Tjallen Loeks. n Drentsch tooneelspil in vief*

125. *PDAC* 11.11.1941. Vgl. ook Archief Rederijkerskamer Borger, programma van de opvoering.
126. Zie hiervoor Archief Rederijkerskamer Borger, programma van de opvoering.
127. Edelman 1943, 17. Vgl. ook G. de Jonge 1953, 24, 20-22 (Ook opgenomen in: *Harm Tiesingdag. Bijdrage tot de geschiedenis van de gemeente Borger*. Borger 1986, 1) en Van der Dam, 'Toneel en het eigene Drents' in: Poortman 1951, 311.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 260

bedrieven (z.j.).[128] In de archiefinventaris wordt meegedeeld dat de auteur onbekend is. Dit is in zoverre correct, dat het manuscript niet is ondertekend. Handschriftonderzoek wijst echter uit, dat Tiesing het geschreven moet hebben. Elders in het archief worden namelijk enige door Tiesing geschreven brieven bewaard;[129] deze werden met het toneelmanuscript vergeleken. Bovendien is gebleken, dat de kleinzoon van Tiesing in zijn archief een handgeschreven kopie - ook anoniem - van hetzelfde toneelspel had.[130]
De personages in *De aarfgenaomen van Tjallen Loeks* zijn: Tjallen Jans of Jans Lamers, zijn vrouw Zienao en hun kinderen Loeks, Mans en Minao; de boer Revengs Berrend, zijn vrouw Lammechien en hun dochters Annechien en Wilmtien; de boer Alken Hinderk en zijn vrouw Fennao; de koopman Aobram en een zekere Albertien.

In het eerste bedrijf bespreken de kinderen van Tjallen Loeks zijn testament. Daarin staat onder andere dat Tjallen Jans, die veertien jaar bij zijn vader gewerkt heeft, zevenhonderd gulden "veur oet" krijgt. Dat is de vastgestelde waarde van een heideveld dat hij in werkelijkheid ontvangt. In het tweede bedrijf gaan zijn zoons Loeks en Mans op de fiets naar een boer in Hippenao. Deze bezit een stuk woeste grond, gelijk aan dat van Tjallen Jans. Anders dan deze heeft de man in Hippenao zijn veld ontgonnen en veranderd in vruchtbaar akkerland.

Het derde bedrijf speelt verscheidene jaren later. Alle kinderen zijn nu groot. Het eerste toneel bestaat uit een gesprek tussen Annechien en Wilmtien. Hieruit blijkt dat Loeks sinds de Roldermarkt verkering heeft met Annechien. Uitvoerig vertelt zij haar zuster Wilmtien hoe de liefde ontloken en opgebloeid is. In de tweede scène komt Loeks op bezoek. Het derde toneel is een dialoog tussen Loeks en Annechien. Loeks vertelt haar, dat zijn zuster Minao trouwplannen heeft.

In het vierde bedrijf brengt de koopman Aobram een bezoek aan Tjallen Jans en zijn gezin. Loeks krijgt Aobram zover dat deze voor hem, voor weinig geld, een veld bij het Rangelbos gaat kopen. Loeks wil de grond scheuren en er bouw- en grasland van maken. Later blijkt, dat de geslepen koopman Loeks toch nog een poot heeft uitgedraaid.

In het vijfde bedrijf wordt een slachtvisite nagespeeld. Men vertelt elkaar dat Mans in mei gaat trouwen met Albertien. Wederom wordt tot in de finesses verhaald hoe het zover gekomen is. Er wordt ook weer teruggeblikt op de verdeling van de erfenis. Het blijkt dat Tjallen Jans en zijn zoons, aanvankelijk de mindere partij, uitstekend geboerd hebben. Zwager en oom Alken Hinderk komt uit een veel welvarender familie, maar zijn bedrijf is niet tot grotere bloei gekomen. Loeks legt uit dat hij zijn vader gewonnen heeft voor de ideeën van de jonge generatie, die het heideland scheurt om het vervolgens te gaan bebouwen. Als iedereen aan de uitgebreide broodmaaltijd met koffie, schink en tweibakken zit, klinkt het boerhoorn. Er is brand en iedereen verlaat haastig het toneel en " 't Gedien valt".

128. DA, PDR, 12hh.
129. Zie hiervoor DA, Lijst van handschriften, VII-12.
130. Na het overlijden van Tiesings kleinzoon wordt de kopie bewaard door de heer G. de Jonge te Borger.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 261

In een particulier archief bevond zich *Spienstertijd in Drenth. 'n Laandelk winteraovendspel in Jannewaori*.[131] De auteur van het spel wordt niet genoemd, maar het handschrift is onmiskenbaar dat van Tiesing. Ook het jaar waarin het geschreven of voltooid is, wordt niet vermeld.

In dit spel is schoolmeester Uibbels op zoek naar mensen met wie hij een leesgezelschap kan oprichten. Op bezoek bij een boer wordt hem door de dienstmeid Jeichien uitgelegd wat het gespin zoal inhoudt. Ook leert ze hem daarbij het gebruikelijke "snorren" (vrijen). Tiesing heeft in dit spel de handeling duidelijk ondergeschikt gemaakt aan de beschrijving van een volksgebruik. Tal van feiten en uitweidingen die betrekking hebben op een vrij(st)ersvisite op een winteravond na nieuwjaar, worden opgedist. Daarin heeft Tiesing eigen ervaringen kunnen verwerken, want hij heeft eens geschreven:

> "(...) als een voormalig spiensterbezoeker herinnert schrijver dezes zich eenmaal te Drouwen omstreeks het jaar 1868 eene spinnerij te hebben bezocht, waarbij de spinnewielen aanwezig waren."[132]

In het toneelstuk worden de titels genoemd van enkele liederen die tijdens zo'n spinnerij gezongen werden. Tot besluit van het spel wordt "het Drentse volkslied" voorgedragen. Waarschijnlijk heeft Tiesing dit lied zelf geschreven, want in de collectie Edelman van de Landbouwuniversiteit Wageningen is de tekst eveneens aanwezig. Ook het feit dat het lied voorgedragen moet worden duidt erop, dat het niet 'van buitenaf' gekomen is; anders had het wel een melodie gehad. (Voor Drentse volksliederen zie IV.3.)

De tot dusver bekende toneelstukken van Tiesing overziende, kan men concluderen dat de thematiek daarvan niet afwijkt van wat reeds in zijn feuilletons aangetroffen is. Nu volgt een resumé van deze algemene thema's, geïllustreerd met voorbeelden uit zijn toneelwerk.

Als concrete verworvenheid van de moderne tijd, die hij waardeert, voert Tiesing bij herhaling de fiets ten tonele.[133] Ook in *De aarfgenaomen van Tjallen Loeks* is dit het geval. Doordat Tjallen Jans over een fiets beschikt, kunnen zijn zoons een bezoek aan de boer in Hippenao brengen om te kijken hoe deze zijn land ontgonnen en bebouwd heeft. Ook zijn vrouw Zinao is vooruitstrevend door op te merken: "Jammer da w nog gien twee fietsen hebt."

De romantische liefde is - hoewel geen hoofdthema - een belangrijk ingrediënt van bijna alle hier besproken toneelstukken. En ook in dit opzicht verloochent zich

131. Het toneelstuk, dat Tiesing in een schoolcahier schreef, werd bewaard in het persoonlijk archief van de heer G. de Jonge te Borger. Hij was zo vriendelijk het handschrift voorgoed af te staan.
132. Vgl. ook Hadderingh/Bart Veenstra 1979, 257.
133. Zie ook *Zien broed verloren*, 6-7. De massale groei van het aantal fietsen in Nederland begon na 1914. Doordat de actieradius van fietsers drie à vier keer zo groot is als die van voetgangers, raakten vooral de kleine dorpen uit hun isolement. Dat betekende wel dat de streektaal minder rijk geschakeerd werd, meer algemene trekken kreeg. (Hoppenbrouwers 1988, 34-35.)

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 262

de vooruitgangsfilosoof Tiesing niet. In *Boven verwachting* gaan Loeks en Haarmtien trouwen, hoewel er tussen hen een aanzienlijk standsverschil bestaat. Voor Tiesing blijkbaar geen belangrijk thema; met de verwerping daarvan is hij zijn tijd ver vooruit. Dat heeft een eeuw Drentse literatuur na hem wel bewezen.

Ook in zijn dramatisch proza krijgt de landbouw een belangrijke plaats. De toeschouwers (of lezers) zijn er getuige van hoe conservatieve (zand)boeren de les wordt gelezen. Moderne agrarische technieken en ontginning van woeste gronden leiden tot welvaart.

> "Jao oom Hinderk, maor al dien laand wacht op jonge boeren die wat minder laand en wat mer unnernemensgeest hebt as doe. Aj t umscheurd, kun j haover verbouwen zoo veul a j maor wilt, rokg en erappels. O ei kunt veul mer verbouwen as in aal je schuren in kan. Ei kunt in goe jaoren wal doezend gulden mer maoken oet je bedrief oom",

zegt Loeks in *De aarfgenaomen van Tjallen Loeks*.

Eén en ander leidt tot de volgende conclusie: Tiesings dramatisch werk moet niet alleen als een literaire tekst gelezen worden. Tiesing wilde bij een eventuele opvoering van zijn stukken door de rederijkerskamer Borger het publiek duidelijk maken, dat goede resultaten in het boerenbedrijf niet alleen met geld of grondbezit te maken hadden. Ondernemingsgeest, durf en progressief denken leidden tot welvaart. Harm Tiesing is dus ook in zijn dramatisch werk meer dan een beschrijver. Niet de vorm maar de *inhoud* van Tiesings literaire geschriften is toe aan een grondige analyse; pas dan zijn gefundeerde uitspraken over zijn literaire werk mogelijk, pas dan kan duidelijk worden waardoor Tiesing geïnspireerd werd en waartoe hij inspireren wilde.

Tiesing overleed op 22 oktober 1936 in zijn woonplaats Borger.[134] Na zijn dood gingen de gevleugelde woorden van J. Linthorst Homan "Wie Drenthe wil leren kennen, moet Tiesing lezen", die nog eens aangehaald werden in de studie van Edelman, een eigen leven leiden.[135] Dit had tot gevolg dat hij sindsdien als een autoriteit werd beschouwd op het gebied van landbouw en volksleven in Drenthe. Pas sinds kort wordt onderzoek gedaan naar de 'gekleurdheid' van Tiesings geschriften.[136]

134. GA Borger, Akte van overlijden. Voor herdenkingsartikelen zie Linthorst Homan 1936a, 1-2; J.L.H. [J. Linthorst Homan] 1937, 9-11; Van Dockum 1936 en 'H.J. [sic] Tiesing' in: *EV* 8 (1936), 261. Voor informatie over zijn graf zie Van den Broek/Groen 1985, 52.
In Borger is een straat naar Tiesing genoemd en in 1971 werd zijn standbeeld, gemaakt door de kunstenaar Geert Santing, onthuld. De Stichting Harm Tiesing houdt in Borger jaarlijks een dag met lezingen, genaamd de 'Harm Tiesing-dag'.
135. Edelman 1943, 18.
136. Bijvoorbeeld Klompmaker 1988a, 206-219. Vgl. ook Klompmaker in: Bos/Foorthuis 1990, 131-134.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 263

3. De jaren twintig en dertig: nieuwe impulsen voor de regionale roman en de streektaal

'k Bewaar je beeld, mien olde darp,
Het is mij hiel veul wèrd,
Umdak zo gern nog dreumen mag
Van Drentes hof en hèrd.[137]

A. Dening

L. Jonker (1873-1948)[138] *Eerste periode*

De banketbakker Lucas Jonker was de eerste schrijver van wie een geheel Drentstalig feuilleton het tot boek bracht. Uiteraard zijn Tiesings feuilletons ouder, maar ze werden - zoals wij zagen - pas na zijn dood gebundeld. Jonker schreef een beperkt oeuvre, maar hij vestigde zijn reputatie als verteller met twee dialectfeuilletons, die later als roman verschenen en het predikaat 'klassiek' verwierven.[139]

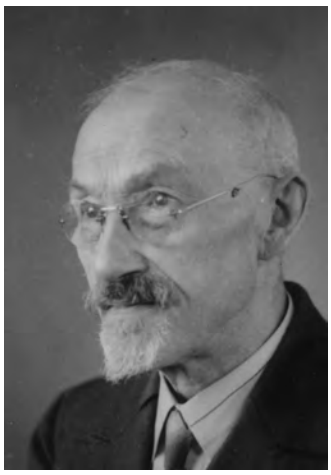

L. Jonker

Lucas Jonker stamde uit een schippersfamilie. Hij werd geboren op 3 juni 1873 op het schip van zijn ouders Andries Jonker en Jentjen Ruine. Op dat moment lag het schip in Alkmaar; de thuishaven was echter Dedemsvaart.[140]

Aanvankelijk zou hij opgeleid worden voor onderwijzer, maar tijdens een vakantie moest hij eens meehelpen in een banketbakkerij. Dit werk beviel hem zo goed, dat hij besloot banketbakker te worden. Hij ging in de leer bij verscheidene patroons in Zwolle, Hengelo, Rotterdam en Amsterdam. In 1902 ten slotte liet hij in Dedemsvaart een bakkerij annex woonhuis bouwen en begon hij voor zichzelf. Hij schijnt in het dorp een van de eerste winkeliers geweest te zijn, die grote ramen voor hun etalages hadden. Door mee te doen aan diverse tentoonstellingen, waarop hij menige prijs won, kreeg hij de reputatie van een uitstekend vakman. De bekende 'Dedemsvaartse turfjes' zijn door hem uitgevonden; ook zijn hazelnootgebak was vermaard. Op een tentoonstelling in Leiden

137. Uit zijn gedicht *Mien darp*. In: *Drente* 18 (1947) september, 49-50.
138. Voor biografische schetsen zie Kuipers 1978, 75-79; Huizing in: *Cursus Drents 86/87. Les 6* 1987a, 1-12 en Huizing 1987b.
Lucas Jonker moet niet verward worden met Lambertus Jonker, de auteur die over het dialect van Vriezenveen publiceerde. Zie ook MI, Correspondentie, brief B. Wander aan A. Piel van 27 december 1955.
139. Vgl. Poortman 1954a, 119.
140. Regionaal Archief Alkmaar, Geboorteakte L. Jonker. Zie ook GA Avereest, Bevolking nr. 1896, brief gemeente Alkmaar aan het gemeentebestuur van Avereest van 8 juli 1873.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 264

leerde hij Henriëttha Maria van der Waa kennen, met wie hij in 1905 trouwde. Tijdens zijn leerperiode in het Westen had hij ook het idee opgedaan een theesalon te openen. Dit sloeg echter in Dedemsvaart niet aan en de salon werd dan ook na de geboorte van zijn eerste kind gesloten.

Jonker had drie onderwijzers in de familie. Eén van hen was zijn grootvader Warner Wessels Ruine (Waander Rune genoemd), die van 1836 tot 1878 onderwijzer aan en later hoofd van de school in de buurtschap Linde (gemeente Zuidwolde) was. Deze was niet alleen schoolmeester, maar ook kastelein en boer. Hij kon prachtig vertellen. Geboren in 1807, behoorde hij in 1832 tot de militairen die de citadel van Antwerpen tegen de Belgische opstandelingen (en de Franse troepen) verdedigden. Zijn kleinzoon bezocht hem dan ook graag en luisterde geboeid naar zijn verhalen.[141]

Lucas Jonker was een vakman, maar geen zakenman. Veel liever verdiepte hij zich in de literatuur. Hij bezat veel boeken: het complete oeuvre van Dickens, een twaalfdelige encyclopedie en een groot aantal dichtbundels sierden zijn boekenkasten. Bekend is dat hij dikwijls voor zijn kinderen verhalen en gedichten uit het hoofd reciteerde.

Voorts was Jonker maatschappelijk actief. Hij had zitting in het schoolbestuur, hield toezicht op de kamer van koophandel en was voor de CHU lid van de gemeenteraad. Van de hervormde kerk was hij president-kerkvoogd. Toen de kerk in 1934 honderd jaar bestond, verscheen het gedenkboek *Hoe 't was, hoe 't werd....Een terugblik bij het eeuwfeest der Ned. herv. kerk en gemeente te Dedemsvaart* (R. Spithorst te Dedemsvaart) dat voor een groot deel zijn werk was.[142]

Na de geboorte van zijn jongste zoon, in het begin van de jaren twintig, begon zijn vrouw te sukkelen. Zij ging 's avonds vaak vroeg naar bed en Jonker zat dan meestal zonder gezelschap. Als tijdverdrijf ging hij verhalen schrijven in het dialect van de Reest, de streek langs het gelijknamige stroompje tussen Overijssel en Drenthe. Directe aanleiding hiertoe was een gesprek met een boerenvrouw over vroeger. Daardoor realiseerde hij zich, dat veel oude gebruiken aan het verdwijnen waren en dat het tijd werd om ze op papier vast te leggen.[143] De verhalen die zijn grootvader Warner Ruine hem verteld had, kruidde hij met eigen fantasie.[144] Terwijl hij naar een centrale figuur zocht, rond wie hij zijn verhalen kon groeperen, schoten hem de woorden te binnen waarmee zijn grootmoeder haar vertellingen placht te beëindigen: "Ie b'hoeft niet meer te roepen, want Harm hef hum op-ehang'n, ziezo now biw' weer mit oens eig'n volk." Uit die vaste formule ontwikkelde Jonker zijn hoofdpersoon. Zijn aanvankelijke plan om feiten en fictie te scheiden en te verdelen over twee soorten schetsen, gaf hij op en hij besloot alles in één verhaal te verwerken. Zo ontstond zijn

141. Zie ook Huizing 1997c, 114-116.
142. *Ons Kerkblad* 9.4.1948.
143. UBU, brief Jonker aan J.H. Gunning JHz. van 2 juni 1930.
144. Warner Ruine wordt daarom ook wel als de geestelijke vader van *Harm Boer'nlèv'n an de Riest* beschouwd. Zijn achternaam wordt in verscheidene artikelen als Ruine**n** geschreven. Zie Huizing 1975, 97-98 en Huizing 1997c, 116.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 265

eerste feuilleton *Harm Boer'nlèv'n an de Riest*. Dat hij het verhaal geheel in de streektaal schreef is opmerkelijk, want met vrouw en kinderen sprak hij geen dialect; wellicht zocht hij daardoor (en daarvoor) een vorm van compensatie.

Het feuilleton werd van 27 september tot en met 27 december 1928, zonder vermelding van de auteur, in de *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant* van uitgeverij J.J. Tijl geplaatst. De lezers in Noord-Overijssel en Zuid-Drenthe herkenden zichzelf en hun familieleden in de verhalen en reageerden met enthousiaste brieven aan en gedichten voor de krant, die de loftuitingen in haar kolommen opnam.[145] De populariteit van het feuilleton had tot gevolg dat het in 1929 in boekvorm werd uitgegeven.[146] Het krantenzetsel was bewaard gebleven en werd in twee kolommen opnieuw afgedrukt op houthoudend papier. Het werk werd verlucht met tekeningen, de namen van de illustrator en de schrijver bleven onvermeld. Zo verscheen de eerste druk van de roman in een oplage van vijftienhonderd exemplaren,[147] die al bij voorintekening uitverkocht waren.[148] Nog in hetzelfde jaar volgde een tweede druk, ook vijftienhonderd exemplaren. Hierbij werd wel de naam van de auteur genoemd; onder de titel werd vermeld "deur L. Jonker". Een jaar later vroeg Jonker in een brief aan de hervormde theoloog Johannes Hermanus Gunning JHz (1858-1940) om een recensie in het weekblad *Pniël*. Daarbij deelde hij mee:

> "De verhalen bij 't haardvuur zijn zoo goed als allen werkelijk verteld, de gebeurtenissen hebben plaats gehad en zijn ons veelal door grootvader, maar vooral door grootmoeder verteld die dat zoo aardig kon.(...) Uit de opzet zult u dus weten dat het een 'samenraapsel' is van oude gebruiken, - verhalen en - gezegden, t' doel om daar wat van vast te leggen, reden waarom 'een ijdel gebruik van 's Heeren naam' vermeden is, die U in t verhaal niet aan zult treffen."[149]

Jonkers verzoek werd ingewilligd: de recensie werd op 5 juli 1930 in het weekblad geplaatst. De recensent besloot zijn positieve bespreking met de opmerking: "De Heer Jonker is een voortreffelijk verteller."[150]

Bijna tien jaar later verzocht Jonker ook P.H. Ritter het boek in diens letterenrubriek voor de AVRO-microfoon te bespreken. Jonker luisterde regelmatig 's zondagsmiddags naar de boekbesprekingen van Ritter, die hij zeer waardeerde. De brief aan Ritter is interessant doordat hij nog eens uitlegt, waarom hij *Harm Boer'nlèv'n an de Riest* geschreven had:

> "Het boek heeft geen letterkundige waarde, daarvoor is het ook niet geschreven. Alleen voor 't volgende: Mijn Grootvader 'de olde Meister', was Hoofd van de School op Linde, Gem Zuidwolde, Drente. Als oud militair, hij had de Tiendaagsche Veldtocht[151] en de Citadel van

145. Bijvoorbeeld in de *POZC* van 2 februari 1929. Zie voor een aantal fragmenten uit brieven *De Reestbode*, november 1940 (éénmalige uitgave van 10.000 exemplaren).
146. Boerma/Broersma 1993, 15, 36 en 178 vermeldt abusievelijk dat het boek in 1939 verscheen.
147. UBU, brief Jonker aan J.H. Gunning JHz. van 2 juni 1930.
148. Aldus een bericht in de *LC* van 28.2.1929. Vgl. ook *Brinkman*, 368.
149. UBU, brief Jonker aan J.H. Gunning JHz. van 2 juni 1930.
150. *Pniël* 5.7.1930.
151. 1831.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 266

> Antwerpen meegemaakt, kon hij heel mooi vertellen. Om 't haardvuur zaten wij in spanning te luisteren, en de herinnering daaraan, maar ook aan die van het eenvoudige leven met de aardige gebruiken bij diverse gelegenheden leeken mij uit de verte bezien, nog mooier dan toen. Als ik later daar eens weer kwam zag ik zooveel verandering in meubileering, gewoonten, kleederdracht enz. en als we daarover aan 't praten kwamen, vonden we het jammer dat dat alles verdween. Dat deed mij besluiten daarover wat te schrijven, ik heb dat Harm alles laten beleven, in het dialect van de streek. 't Werd geplaatst als feuilleton in de Zwolsche Courant en verscheen daarna als boek in Dec. 1929. De eerste druk 1500 ex. was reeds vóór de verschijning uitverkocht, de tweede oplaag, ook 1500 ex. eveneens. Het boek werd toen niet herdrukt, maar de vele navraag heeft de Fa. Boom doen besluiten het opnieuw uit te geven. Ik hoop met succes."[152]

Ritter antwoordde dat hij in beginsel bereid was, aandacht aan Jonkers boek te besteden, maar hij kon hem niets beloven.[153] En dat was maar goed ook, want een radiobespreking door Ritter is er niet van gekomen.[154]

In Drenthe kreeg het boek slechts weinig recensies, maar deze waren wel positief. Een medewerker van het maandblad *Drente*, die het boek pas in 1941 besprak, merkte op:

> "Hier hebben we nu een dorpsvertelling, zoals Busken Huet die zich waarschijnlijk als ideaal voorstelde. (...) Harm is de beste boerenroman, ooit in deze streken verschenen."[155]

De *MC* had het boek wel ten tijde van zijn verschijning opgemerkt en schreef: "De schrijver is uitermate op de hoogte van de gewoonten en gebruiken 'an de Riest' en vertelt daarvan op eenvoudige maar overtuigende wijze in goed dialect".[156] De *PDAC* vond het van meet af aan een zeer prettig leesbaar verhaal, verlucht met aardige illustraties.[157]

Ook buiten het Neder-Saksische taalgebied kreeg de roman al direct in 1929 een goede pers. Streektaal werd toentertijd, na de successen van A.M. de Jong en Antoon Coolen, door velen buiten de regio niet meer als een hinderpaal gezien. Men kan slechts opmerken dat genoemde auteurs niet geheel in de streektaal schreven en Jonker wel.

De *Delftsche Courant* was van mening: "Het is knap en dikwijls met talent geschreven door iemand die land en volk door en door kent." Het dialect leverde volgens de recensent geen problemen op: "Uit den titel blijkt al dat het boek in dialect is geschreven, in Overijsselschen tongval, die in 't begin wat moeielijk is, maar waaraan de lezer toch vrij gauw gewend raakt."[158] De *Alkmaarsche Courant* vond:

---

152. UBU, Archief P.H. Ritter, brief Jonker aan Ritter van 26 november 1939.
153. UBU, Archief P.H. Ritter, brief Ritter aan Jonker van 4 december 1939.
154. Vgl. Van Herpen 1982, passim.
155. 'De dorpsvertelling II' in: *Drente* 12 (1941) juni 93.
156. P. 1929.
157. *PDAC* 21.2.1929.
158. *Delftsche Courant* 16.2.1929.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 267

> "De schrijver kan dan ook met rechtmatigen trotsch neerzien op zijn werk, dat niet alleen door het verhaal zelf - hoe boeiend ook en hoe eenvoudig en pakkend - maar ook door het weergeven in het zangerige, heerlijke dialect een bijzondere waarde heeft. Voor ieder, die van fol klore houdt, is deze roman een juweeltje."[159]

De Maasbode oordeelde: "(...) een boek, waard om gelezen te worden door zijn rijken levensinhoud; het vormt daarbij een waardevol bezit voor iederen liefhebber der folklore."[160] De recensent van *De Vechtstreek* wees op de overeenkomsten van *Jonkers* roman met Fritz Reuters *Ut mine Stromtid* (1863-1864) en besloot:

> "Uit volle overtuiging en met sterken aandrang wek ik op tot aanschaffing van dit werk, dat ik niet aarzel te noemen: Bron van leering ten aanzien van het intieme boerenleven en bron van genot."[161]

Opvallend is ook, dat het boek door de recensenten aanvankelijk een Overijsselse roman werd genoemd.[162] Geen wonder, want alle uiterlijkheden wezen in die richting: Dedemsvaart, de *POZC* en uitgeverij Tijl te Zwolle. Bij eerste kennismaking zag men over het hoofd dat de verhalen van Jonkers Drentse grootouders de basis van het boek vormden.

De Drentse annexatie van de roman begon nadat men in tweede instantie nog eens aan close-reading gedaan had. Daarbij was gebleken, dat de entourage overeenkomsten vertoonde met de streek rond het Drentse Zuidwolde, dat de personages Drents waren en sommige gebeurtenissen geen verdichtsels waren maar feiten uit het verleden van het gebied ten noorden van de Reest.[163] Een volgende stap naar de inlijving werd reeds door Jonker gememoreerd in zijn brief aan Ritter. De firma J.A. Boom & Zn. kocht de rechten van uitgever Tijl, liet het feuilleton afdrukken in de eigen *MC*[164] en kwam met een uitgave in boekvorm op de markt.[165] Literatuurkenner Jan Poortman gaf Jonkers werk een plaats in zijn rubriek *Drents geestesleven*, die van 1952 tot 1953 in de *MC* stond. Nadat P.J. Meertens en B. Wander in hun *Bibliografie der dialecten van Nederland 1800-1950* Jonker ingedeeld hadden bij Zuidwest-Drenthe, werden zijn romans definitief tot de Drentse literatuur gerekend.[166]

---

159. W. 1929.
160. M.S. 1929.
161. Geciteerd in een bloemlezing van persberichten in: *De Reestbode*, november 1940. (Eenmalige uitgave.) Tot de persberichten behoren ook citaten uit recensies door de *Provinciaal Geldersche en Nijmeegsche Courant*, *De Maasbode*, het *Twentsch Dagblad Tubantia*, de *HP*, *De Telegraaf* en de *Harderwijker Courant*.
162. Zie bijvoorbeeld: *Salland* 26.2.1929, *Lochemsche Courant* 26.3.1929, *Dedemsvaartsche Courant* februari 1929, *Tubantia* 13.4.1929 en *De Nieuwe Twentsche en Almelosche Courant* 9.2.1929.
163. Vgl. ook MI, brief A. Piel aan B. Wander van 31 december 1955.
164. Het feuilleton verscheen van 3 februari tot en met 22 september 1939. Het complete feuilleton uit de *MC* wordt bewaard bij het MI, Map C17.
165. Poortman nam uit het eerste deel van de roman een fragment op in zijn *Drents geestesleven*. Zie Poortman 1954a, 119-123. Een fragment uit de roman is ook opgenomen in: Poortman 1940, 27-29.
166. Meertens/Wander 1958, 181.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 268

De titel *Harm Boer'nlèv'n an de Riest* spreekt voor zichzelf. Hooguit moet nog worden toegevoegd dat dit leven geleid werd in de tweede helft van de negentiende eeuw.[167] In het *Voorwoord* merkt 'De skriever' over dat verleden op:

> "D'r is niet veule meer as 'n glimp van aov'r, van de gewoont'n en gebruuk'n bi'j geboorte en hieluk, bi'j starv'n, maar ook bi'j aandere gelèg'nheed'n zooas gespin of mark'n, mar veural van 't gepraot um 't heerdvuur en 't ienvolduge lèv'n van 't boer'nvolk an de Riest zooas 't was, toe 'n gewoon mènse niet vadd'r van huus kwaamp as det ze daag'ns te voete hen en weerumme kunn'n gaon. 't Mooie d'r van, mar ook 't lillukke, want goeije en kwaoje mèns'n haj toe ook al, belèft Harm en um 't zoo goed meug'luk weer te geev'n is 't eskreev'n zooas ze daor daag'ns mit menare praot."

Het Reest-dialect uit Jonkers slotopmerking wordt door hem weergegeven met een stortvloed van weglatingstekens: overal is de stomme e vervangen door een apostrof, wat de leesbaarheid waarschijnlijk niet bevordert. Jonker scheen dit ook te vrezen, getuige de opmerking verderop: " 't Kan veur partie luu eerst wat muujeluk wèz'n te lèz'n, mar as 't in ien keer niet giet, zu'k zegg'n: 'Och lèst dan nog ies weer.' " Een enkele recensent had kritiek op het systeem-Jonker, waarna de auteur het oordeel vroeg van de Koninklijke Academie van Wetenschappen in Amsterdam. Dit college achtte Jonkers wijze van transcriberen de juiste.[168]

Hoofdpersoon in de roman is Harm Stok, de oudste van de vijf kinderen van Frèrk Stok. Harm wordt als boerenarbeider uitbesteed bij de rijke boer Barrels Albert. Na enige jaren krijgt Harm oog voor Grietien, de dochter van de boer. De bazige boerin beschouwt Harm als een indringer en probeert toenadering tussen de knecht en haar dochter te voorkomen. Maar de liefde is wederzijds en uiteindelijk trouwen Harm en Grietien. Na de huwelijkssluiting zijn de problemen nog niet uit de wereld. Harm botst nog vaak met zijn schoonmoeder; ook krijgt hij weinig gelegenheid om met andere mensen om te gaan. Hij doet een poging zich op te hangen (een motief uit de vertelsels van Jonkers grootmoeder). In het tweede deel van het boek, getiteld *Harm lèft nog*, komt de verzoening tussen Harm en zijn schoonmoeder tot stand. Door hard te werken stijgt hij op de maatschappelijke ladder en wordt hij zelfs lid van de gemeenteraad.

De structuur van de roman is niet bijzonder hecht; er is weinig samenhang in de reeks van gebeurtenissen. Het verhaal wordt onderbroken door allerlei episoden uit de Drentse geschiedenis of door Jonkers eigen herinneringen. Waarschijnlijk heeft de auteur geen concept van het geheel in zijn hoofd gehad toen hij met zijn werk begon. Hij schreef immers afleveringen van een feuilleton. De vervolgverhalen van Harm Tiesing hebben meer structuur.[169] Wel is Jonker minder uitvoerig in het beschrijven van de Drentse zeden en gewoonten.

167. Geanalyseerd in: Van Til z.j., 36-39 en Huizing in: *Cursus Drents 86/87. Les 6* 1987, 1-12.
168. MI, Correspondentie, brief Jonker aan de KAvW van 11 mei 1936. In een brief van 13 mei 1936 antwoordde de KAvW.
169. Vgl. Van Til z.j., 140.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 269

De hoofdpersoon Harm zou werkelijk bestaan hebben en in 'de olde meister' is Jonkers grootvader Warner Ruine te herkennen.

Als vervolg op zijn eerste boek schreef Jonker *Harm, de boer van 't Hoogelaand*. Aanleiding hiertoe vormden de vele vragen uit het hele land naar de verdere lotgevallen van Harm.[170] In juli 1938 voltooide de inmiddels 65-jarige schrijver na moeizame arbeid zijn tweede roman. Merkwaardig is, dat de uitgevers aanvankelijk geen belangstelling voor het manuscript hadden, doordat het - op het eerste hoofdstuk na - in de streektaal was geschreven. Voor advies richtte hij zich weer tot de Koninklijke Academie van Wetenschappen. Daar vond men het ook een vreemde gang van zaken: zijn eerste boek was geheel uitverkocht en het had bovendien een uitstekende pers gehad.[171]

De roman werd uiteindelijk - evenals de derde druk van zijn voorloper - in 1939 bij J.A. Boom & Zn te Meppel uitgegeven.[172] Een jaar later gaf de uitgever de volgende typering:

> "Harm is een boek van eigen land en volk en daarom juist neemt men het telkens weer ter hand om nu eens dit, dan weer dat, nog eens met aandacht over te lezen. De schrijver voert ons mede en brengt onze gedachten in een geheel andere sfeer, een sfeer die wij allen noodig hebben en die ons rust schenkt."[173]

Harm, de boer van 't Hoogelaand is het verhaal van de nieuwe tijd. Evenals Tiesing beschrijft Jonker hoe de kunstmest zijn intrede doet en ook bemint hij de fiets ("fielsepee"). Harm is een behoudend man, maar zijn zoon Frèruk wil nieuwe ideeën die hij in militaire dienst opgedaan heeft, in praktijk brengen op het bedrijf van zijn vader. Als Harm zich daarbij heeft neergelegd, is het generatieconflict bijgelegd. Zeer hilarisch zijn de verhalen over Harm als raadslid. De politieke mores in een Drents dorp rond 1900 worden door Jonker met veel humor beschreven. Nadat zijn vrouw Grietien overleden is, blijft Harm inwonen bij zijn zoon. Hij mag het nog beleven dat zijn kleinzoon naar hem wordt genoemd. Tegen het eind kijkt Harm in een gesprek met de mulder op zijn leven terug. Kort hierna sterft hij.

De kern van het boek schijnt grotendeels te bestaan uit de verhalen van meester Willem de Vries. Deze was van 1910 tot 1944 hoofd van de school waar ooit Warner Ruine de scepter gezwaaid had. Door gesprekken met De Vries werd Jonker geïnspireerd, het vervolg op zijn eerste boek te schrijven.[174]

---

170. Aldus 'De Skriever' in de *Inleiding* bij het boek.
171. MI, Correspondentie, brief Jonker aan de KAvW van 26 juli 1938. Men antwoordde hem in een brief van 5 augustus 1938.
172. Zie noot 164.
173. *De Reestbode*, november 1940 (eenmalige uitgave). Behalve uit recensies door dagbladen buiten Drenthe wordt ook uit brieven geciteerd.
174. Poortman 1954a, 119. Volgens Poortman miste De Vries het zelfvertrouwen en voor een deel ook de compositorische vaardigheid om van zijn verhalen een gaaf geheel te maken. Vgl. ook Huizing 1997c, 116. Zie over De Vries ook: Huizing 1999b.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 270

In dit tweede deel wordt ook een moord beschreven die in werkelijkheid gepleegd is op 29 mei 1881. Toen werd Mina Koes van het leven beroofd door Remmelt van der Hulst.[175] Jonker veranderde wat aan de feiten en gaf zijn personages doorzichtige namen.

In tegenstelling met zijn eerste roman, werd dit werk nauwelijks gerecenseerd. In Drenthe werd Jonkers tweede roman pas in 1943 besproken. Het was Jan Naarding die toen oordeelde:

> "(...) het werd een 'streekroman' in de goeie zin van 't woord. Wie ons Drents boerenleven ± 1900 wil leren kennen, neme Jonker's boek ter hand. Het dialect zal hem het lezen niet moeilijk maken."[176]

Beide romans werden door de stichting Het Drentse Boek opnieuw uitgegeven nadat Radio Noord in december 1986 een cursus over Jonker had uitgezonden. In 1988 verscheen *Harm Boer'nlèv'n an de Riest*; een jaar later volgde de tweede Harm-roman.[177] In beide uitgaven werd Jonkers spelling vervangen door de eigentijdse. Ook het Nederlandstalige eerste hoofdstuk van *Harm, de boer van 't Hoogelaand* werd in het Drents vertaald.

In 1943 werd van Jonker in de bundel *Elf. Het land vertelt. Elf van de beste verhalen uit de elf gewesten van Nederland* (De Arbeiderspers te Amsterdam) zijn in de streektaal geschreven verhaal *Mulders Elsien* opgenomen.[178] Deze bundel werd samengesteld en ingeleid door de NSB'er Max Wolters, die veel waardering voor het werk van Jonker had (zie III).

Net als zijn romans laat Jonker *Mulders Elsien* zich bij de Reest afspelen. Op aanraden van de 'olde Meister' gaat de dochter van de molenaar naar de zangschool. Hier ontmoet ze Beernd Borger, die haar beste vriend wordt. Wanneer een gezelschap jagers de molen bezoekt, wordt Elsien in stilte verliefd op een van hen. Ze droomt van een groot huis en een rijk leven. Aan de vriendschap met Beernd komt nu een eind. Als Elsien hoort dat Beernd en zijn broer Luuks tijdens een schaatstocht zijn verdwenen, wordt ze ziek. Maar de broers waren alleen maar verdwaald en na hun thuiskomst gaat Beernd haar bezoeken. De liefde ontluikt, Elsien wordt beter en trouwt met haar jeugdvriend, die op de molen komt werken. Het huwelijk wordt bekroond met de komst van een kind. Soms denkt Elsien nog wel eens aan de jager, maar ondanks haar drukke bestaan is ze met Beernd gelukkig.

Kort nadat hij zijn tweede roman had voltooid, kreeg Jonker een bloeduitstorting achter zijn ogen. Hierdoor werd zijn gezichtsvermogen beperkt; in zijn laatste jaren

175. Zie Buist 1988.
176. Naarding 1943a, 62-63.
177. Zie voor artikelen over de herdrukken: Stout 1988b; Cor Ketelaar 1988; *HC* 3.6.1988 en *HC* 10.11.1989. Ook de titel van de tweede Harm-roman werd veranderd: 't H*oo*gelaand, werd 't H*o*gelaand.
178. Wolters 1943, 41-67.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 271

moesten zijn kinderen hem zelfs alles voorlezen. In 1947 overleed zijn vrouw; lang heeft hij haar niet overleefd. Op 27 maart 1948 overleed hij op 74-jarige leeftijd in Dedemsvaart.[179]

R. Houwink Hzn. (1869-1945)[180]

R. Houwink Hzn.

Roelof Houwink werd op 5 november 1869 in Meppel geboren. Hij was het vierde kind van Hendrik Houwink en Michaëla Elisabeth Catharina Eilerts de Haan.[181] Na zijn eindexamen aan de RHBS ging hij in de zaak van zijn ouders werken. Eigenlijk wilde hij biologie studeren, maar in het familiebedrijf bestond de regel, dat de oudste zoon het recht van opvolging had; maakte deze hiervan geen gebruik dan verviel het erfrecht. Daargelaten de vraag of deze regel rechtsgeldigheid bezat, is het wel duidelijk dat niemand Houwink senior kon dwingen een universitaire studie voor zijn zoon te betalen. De achttienjarige Roelof had dus als oudste zoon de keus uit werken voor zijn vader of een andere broodwinning zoeken. Hij koos het eerste. Vroeger dan verwacht, moest hij reeds op vierentwintigjarige leeftijd zijn overleden vader - de ook als schrijver bekende Hendrik Houwink (zie I) - opvolgen.

In 1892 trouwde hij met Sara Johanna Carolina Hesselink, de dochter van een Meppeler azijnfabrikant.[182] De grossierderij van Houwink deed in die tijd goede zaken. Na de verbetering van de Hoogeveensche Vaart in 1851 en de aanleg van de spoorlijnen naar Groningen en Leeuwarden tussen 1867 en 1870 beleefde Meppel door zijn gunstige ligging als overslagplaats een periode van welvaart.

Van oudsher bezochten klanten van de firma Houwink op donderdag de Meppeler markt en aansluitend de grossierderij. Op maandag en dinsdag trokken de firmanten erop uit om per trein en rijtuig de verder weg wonende klanten te bezoeken. Ruim 25 jaar reisde Roelof Houwink door Drenthe, samen met zijn vader en na diens overlijden alleen. Ergens tussen 1910 en 1915 wilde hij zijn zaak reorganiseren en kocht hij een ander bedrijf op. Hierdoor raakte hij diep in de schulden en ging hij failliet. Houwink zocht daarna een betrekking; die vond hij bij de Kamer van Koophandel in Meppel.

179. GA Avereest, Overlijdensakte van Jonker. Zie voor herdenkingsartikelen *Dedemsvaartsche Courant* 2.4.1948; *Ons Kerkblad* 9.4.1948 en *MC* 2.4.1948.
180. Voor biografische schetsen zie Reilingh 1983, 25-37; Stahl 1984b, 19-26; Blikvanger 1984 en Ponne 1994, 103-108.
181. CBG, persoonskaart Roelof Houwink Hzn.
182. Het echtpaar kreeg vier kinderen.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 272

Hij was niet te spreken over de invloed van de Kamers van Koophandel op het economisch leven in die tijd. Hij stelde hierover de Kamer in Meppel een drietal vragen, die impliciet voorstellen tot verbetering waren. De Meppeler Kamer speelde deze vragen door aan alle Kamers in Nederland en dit had tot gevolg dat er in 1917 in Utrecht een vergadering werd gehouden; Houwink hield hier de inleiding. Tijdens de voorbereiding van de vergadering was de secretaris overleden, waarna Houwink het secretariaat had waargenomen. Men wist de regering te interesseren en het resultaat was, dat op 15 maart 1921 de Handelsregisterwet en de wet op de Kamers van Koophandel en Fabrieken in werking traden; daardoor ontstonden de Kamers nieuwe stijl. Dit betekende dat het land werd opgedeeld in districten, die het werkgebied werden van zogeheten districtskamers. Niet Meppel, maar Assen werd aanvankelijk aangewezen als plaats voor de nieuwe Drentse Kamer. Na een hevige strijd over de meest geëigende locatie kreeg Meppel in 1922 de Kamer weer binnen zijn grenzen.[183] Houwinks functie als secretaris van de voorbereidende commissie bleek een aanbeveling te zijn om tot secretaris van de nieuwe districtskamer te worden benoemd.[184] Als zodanig heeft hij dan ook bijna twee jaar in Assen gewoond.[185] Tien jaar lang bekleedde Houwink het ambt van secretaris, totdat hij op 1 juli 1932 op bijna 63-jarige leeftijd vervroegd werd gepensioneerd.[186]

Uit hoofde van zijn functie schreef Houwink enige artikelen. Zo publiceerde hij in 1925 in het *Meppeler Nieuwsblad*, ter gelegenheid van de Reclame Verkooptentoonstelling in zijn woonplaats, een overzicht van een eeuw economische ontwikkeling in Meppel. De bijdrage verscheen in twee delen onder de titel *Meppel van 1825-1925*.[187] In het maandblad *Drente* lichtte hij het embleem van de kamer van Koophandel en Fabrieken voor Drenthe toe.[188]

In 1929 verscheen Houwinks dichtbundel *Natuur en fantasie. Eerste serie* (Meppel, de uitgever wordt niet vermeld).[189] Deze verzameling van 27 gedichten, die de auteur in 1926 al gereed had,[190] is aan de aandacht van de recensenten ontsnapt en tot op heden nagenoeg onbekend gebleven. Houwink was geen groot dichter; zijn kracht als schrijver lag meer in het korte verhaal. Veel gedichten heeft hij na deze bundel dan ook niet meer geschreven. Zoals de titel al aangeeft was de natuur de inspiratiebron voor zijn gedichten. Zelf zei hij hierover:

> "Ik weet dat ik mij niet gehouden heb aan de regels der techniek, maar slechts mijn gevoel en mijn oog als richtsnoer heb genomen, want hoeveel eerbied ik ook heb voor de techniek, het

183. DA, Archief Kamer van Koophandel voor Drenthe, Verslag 1922, inv.nr. 304.
184. Zie *Drenthe's opkomst*. [1952], 19-26.
185. GA Assen, Bevolkingsregisters. Hij verhuisde op 28 februari 1921 naar Assen. Op 6 februari 1923 keerde hij naar Meppel terug doordat de Kamer daar sinds 1 december 1922 weer gevestigd was, ingevolge een KB van 23 september 1922.
186. DA, Archief Kamer van Koophandel voor Drenthe, Verslag 1932, inv. nr. 304.
187. *Meppeler Nieuwsblad* 28.8. en 4.9.1925.
188. *Drente* 1 (1929) december 100.
189. De bundel is zeldzaam. Er is een exemplaar aanwezig in de collectie van de PBC Drenthe.
190. Onder de *Inleiding* bij de bundel staat 1926.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 273

> is mij niet mogelijk, mijn gevoelens anders in [sic] kleeden of hetgeen mijn oog zag, anders weer te geven."[191]

De bundel heeft een motto, ontleend aan Dirk Coster: "Ieder boek zoekt in de wereld slechts naar enkele zielsverwanten." De meeste gedichten gaan dus over de natuur en sommige zijn geïllustreerd met foto's. Uit de ondertitel (*Eerste serie*) kan worden afgeleid dat Houwink plannen had om meer gedichten te bundelen, maar dat is er - voor zover bekend - niet van gekomen.

Over zijn reizen door Drenthe als (aankomend) medewerker van zijn vader en als zelfstandig ondernemer, tussen 1885 en 1915, hield hij een dagboek bij. Fragmenten hieruit dienden als basis voor zijn bundel *Drentsche novellen en typen*, die in 1932 uitkwam bij Van Gorcum & Comp. te Assen, als eerste deel van de nieuwe reeks 'Nieuw Drentsch Mozaïk'. Deze reeks werd in Drenthe erg bekend en ging uit tal van literaire en andere publicaties bestaan. De serie ontleende haar titel aan het *Nieuw Drentsch Mozaïk* (1878) van Jan van der Veen Az., dat ook bij Van Gorcum verschenen was en dat men welhaast als klassiek beschouwde.

Harm Tiesing schreef *Een woord vooraf* en deelde daarin mee, dat 10% van de opbrengst van het boekje ten goede zou komen aan de opbouw van Drenthe.

De bundel bestaat uit negen stukjes (*De "Juffrouw" van Luut-Jan*, *"De Schötteldoek"*, *"De verzeupen Katte." of Hoe bij Harm en Grietien Wassink het herdvuur ofschaft weur.*, *Aole en Alle*, *"Oes Engeltien". Een geschiedenis in Zuid-West-Drenthe*, *De Baorleke Duuvel. (Een verhaal van verkeerde opvoeding en drankmisbruik).*, *Oes Otien*, *Neugen*, *Eule's uutviendienk. De binocle pl.*) en één gedicht (*Aimer!*),[192] waarvan de meeste geheel in de streektaal zijn geschreven; in enkele schetsen zijn alleen de dialogen Drentstalig. De bundel is een selectie uit dertig verhalen die de schrijver in portefeuille had.[193] De auteur toont zich in de gekozen verhalen een meesterlijk verteller, die op afstand maar met veel psychologisch inzicht zijn personages beschrijft.

Boven elk verhaal heeft Houwink aangegeven in welke omgeving het zich afspeelt. Daarbij heeft hij geprobeerd in de respectieve streektaalvarianten te schrijven. Dat ontlokte aan J.J. Uilenberg felle kritiek. In een ingezonden stuk in het maandblad *Drente*, onder de dramatische titel *Taalverkrachting*, uitte hij zijn bezwaren.[194] Hij vond het gebezigde dialect een

> "onware weergave van onze Dr. volkstaal, en het geeft aan de Dialekten-Commissie der Koninklijke Maatschappij [sic] van Wetenschappen, die uit onze dialekten taalkundig-historische gegevens moet distilleeren, een studie-materiaal, dat in hooge mate onbetrouwbaar is."

---

191. Aldus de *Inleiding*, 3.
192. De schrijfwijze van de bijdragen wordt in de inhoudsopgave soms anders weergegeven dan in het boek. Hier wordt de schrijfwijze gevolgd van de titels die boven de verhalen staan.
193. Aldus Houwink in de inleiding bij de bundel, getiteld *In en door Drenthe. (Vertellingen uit een oud dagboek door een Drenth*), 9-10.
194. Uilenberg 1934, 4. Uilenberg noemde de bundel abusievelijk *Drentsche Schetsen en Novellen*.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 274

De purist Uilenberg besloot zijn kritiek met een advies:

> "Wij geven den Heer H. de raad, om, wanneer hij een tweede druk uitgeeft, zich in verbinding te stellen met personen, die, al naar de aard van de bedoelde dialekteenheid, daarvoor in aanmerking komen, d.w.z.: geen personen, die in bedoelde streek eens rondgereisd hebben, maar die daar geboren en getogen zijn. Dan kan er veel worden goed gemaakt."

In een brief aan P.J. Meertens bracht Uilenberg zijn ongenoegen nogmaals onder woorden: "De zaak is deze: De Heer H. is een stads-Drenth die het volk *bereisde*. Dat is niet voldoende. Men moet de taal als kind gesproken, tusschen de boeren geleefd hebben."[195]

Nog voordat de bundel uitkwam, werd Houwinks inleiding ervan afgedrukt in het tijdschrift *Eigen Volk*.[196] De redactie van het tijdschrift had ook het hele manuscript gezien en gerecenseerd, in de veronderstelling dat de bundel identiek zou zijn.[197] Maar deze bleek uiteindelijk minder verhalen te bevatten dan het manuscript. Zo wordt in de recensie het verhaal *Dooie Hendrik* genoemd, maar dit werd pas in Houwinks tweede bundel *Uut oes Drèènse Laand* als *Dooie Handrik* opgenomen. Dat het aanvankelijk de bedoeling was in *Drentsche novellen en typen* meer bijdragen op te nemen, blijkt ook uit een advertentie in het maandblad *Drente* van april 1931. Daarin werden maar liefst 26 bijdragen, compleet met titelomschrijving, genoemd.[198]

Afgezien van de negatieve geluiden van Uilenberg, kreeg de bundel - zowel binnen Drenthe als daarbuiten - een goed onthaal. De recensent van het maandblad *Drente* schreef:

> "Wat zeer in dit eenvoudige boekske treft, is de groote liefde, waarmede de schrijver zijn verhaaltjes te boek gesteld heeft; zijn typen leven; zij spreken tot ons in het zangerige Drentsche dialect. Een groote aanwinst voor de Drentsche litteratuur; met verlangen zien wij de vervolgen tegemoet."[199]

In *Eigen Volk* werd opgemerkt:

> "De schetsen zijn zeer geschikt om vóór te lezen. Medeleven met de menschen, die de schrijver op zakenreizen ontmoette, gaven hem een prachtig inzicht in de karakters. Ook de persoon van den schrijver komt onwillekeurig naar voren, en teekent zich als echt gevoelsmensch."[200]

195. MI, Correspondentie, brief J.J. Uilenberg aan Meertens van 28 juni 1933.
196. *EV* 3 (1931), 11-12.
197. J.R. in: *EV* 3 (1931), 64.
198. *Drente* 2 (1931) april 179-180. De volgende bijdragen werden genoemd: *De Juffrouw van Luut-Jan*; *De Schötteldoek*; *De verzeupen Katte*; *Olle en Alle*; *Dooie Handrik*; *Oes Engeltien*; *Boerenkrietien en 'n maoltied van 18? cent*; *De baorleke duuvel*; *Hoe Harm moeder wörde*; *Voel Trientien*; *Oes Otien*; *Drei Zusters en één man*; *Neugen*; *'n Scheupers maoge*; *De Snapper*; *Flintensoep*; *Eule's uutviendink, de bi-nôcle pl...*; *Skroeterd Geert*; *Gien spullegien zonder pias*; *Oet preken*; *Domeneer Barribal*; *'n Slimme roffel*; *Winteraovund um 't vuur*; *Het Ellertsveld, (Legende) (Ellert en Brammert.)*; *Het Hunebed op den Emmer Esch* en *Een Liedien van Liefde*.
199. P. 1932, 29.
200. J.R. 1932, 113.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 275

U. Huber Noodt schreef in de *NRC*: "Wie Drente kent, zal aandachtig volgen, hoe hier zuivere fragmenten beperkt menschelijk leven met tact en overtuiging zijn geschetst."[201] De secretaris van de Dialectcommissie van de Koninklijke Academie van Wetenschappen, P.J. Meertens, merkte op:

> "Het verheugt ons uiteraard, dat er in Drenthe nog zooveel belangstelling voor het oude dialect leeft (...). Persoonlijk las ik de schetsen van den heer Houwink met groote belangstelling."[202]

Hij verschilde dus van mening met Uilenberg.

Verdere loftuitingen waren, in het kort: "De schrijver heeft de Drentsche geest absoluut doorvoeld, en zuiver weergegeven wat er leeft en omgaat in de zielen der eenvoudige boeren van het platteland" (*MC*), "Alleraardigst vertelde novellen. Een kostelijk stukje echt Nederlandse lectuur, dat velen welkom zal zijn" (*Algemeen Handelsblad*) en "Vlot geschreven. Op rake wijze zijn de verschillende toestanden en personen geteekend" (*PDAC*). *Nederlandsche Bibliographie*, ten slotte was van mening:

> "Juist dit pretentie-looze geeft echter de charme aan deze eenvoudige vertellingen uit het eenvoudige leven in de Drentsche dorpen op het eind der vorige eeuw. Het - hier en daar toegepaste - dialect gebruik verhoogt het eigenaardige."[203]

De schetsen werden bijzonder populair: ook de radio zond ze uit en menig verhaal werd als voordracht gebruikt.[204]

Eerdergenoemd nummer van *Eigen Volk* bevatte ook de ballade-in-terzinen *Het Ellertsveld in Drenthe. Ellert en Brammert. 'n Sprookien in 't midden Drentsch dialect* uit Houwinks manuscript, die nooit in een van zijn bundels is opgenomen.[205] Dertig jaar later schreef Tj.W.R. de Haan een beschouwing over het Ellert-en-Brammert-verhaal in het algemeen, waarin hij Houwinks ballade op de korrel nam. In diens interpretatie krijgen de twee rovers ruzie. Door deze beslissende wending - die zonder brood- of scheermes beslecht wordt - kan het meisje ontsnappen. De Haan noemde het effect van de fatale ruzie "niet zo bijster groot" en had weinig waardering voor Houwinks dichterlijke creatie: deze behoorde tot de "stuntelige ars poëtica" en de "stotterende dialektpoëzie".[206] Had Uilenberg, zelfbenoemd expert in de Ellert-en-Brammert-kunde, Houwinks versie onder ogen gehad, dan zou hij er stellig zijn zegje over gedaan hebben. Wij zullen nog zien hoe hij van leer kon trekken wanneer zijns inziens de authenticiteit van dit Drentse volksverhaal in het gedrang kwam.

---

201. *NRC* 15.4.1932.
202. Aldus Meertens in een advertentie voor de bundel in: *Drente* 5 (1933) november, titelblad.
203. Gebaseerd op enige recensies die achter in de bundel *Uut oes Drèènse laand* worden aangehaald.
204. Opmerking in een advertentie voor de bundel *Uut oes Drèènse Laand* in: *Drente* 5 (1934) maart.
205. *EV* 3 (1931), 12.
206. De Haan 1962, 299 en 302. Vgl. ook De Haan 1976, 57.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 276

De reeks 'Nieuw Drentsch Mozaïk' was in 1935 gevorderd tot deel 6. Dat werd de bloemlezing *Uut oes Drèènse Laand. Drentsche verhalen en voordrachten* (Van Gorcum & Comp.). Door middel van een oproep in het maandblad *Drente* van april 1933 had Van Gorcum bijdragen gevraagd voor een uit te geven boek met proza en poëzie in Drents dialect. Meegedeeld werd dat R. Houwink Hzn. - inmiddels verhuisd naar Den Haag - de stof zou bewerken.[207] Dit laatste heeft waarschijnlijk velen ervan weerhouden hun pennenvruchten in te zenden. Drie maanden later gaf de uitgever een nieuwe betekenis aan het begrip 'bewerken': Houwink zou de teksten kiezen en hun volgorde in de bundel vaststellen.[208] Uit een advertentie van Van Gorcum in het maandblad van maart 1934 blijkt ook, dat men aanvankelijk als hoofdtitel voor de bundel gekozen had: *Uut oes Drentsche laand*.

Houwink nam vier eigen bijdragen, ondertekend met R.H. Hzn., op. De drie verhalen *'n Scheupers maoge*, *"Hoe Harm moeder wörde"*. en *Dooie Handrik. (Een geschiedenis van Onwetenheid en Bijgeloof.)* en het gedicht *Welkom in oes Drèènse Laand* waren weer in diverse soorten Drents geschreven. Verder waren er bijdragen van H. Bos (*'n Winterdag op de boerderij*), L. Koops (*Drenthe!*, *Mien maagie* en *Naojaorsstörm in 't bosch*), L.A. Roessingh (*'t Dweellocht*), J. Poortman (*Het "olde laandschop". "Herinneringen an Oud-Drente".*), H.M. Buzink Timmer (*Hoe Harm van 't Zwienenmaark werum kwaamp*)[209] en H. Doedens (*'t Verhaol van oom Jan*).[210]

In de inhoudsopgave wordt opgemerkt, dat van twee verhalen de auteurs niet achterhaald konden worden. Het ging om *Woarum of d'r in Veldhoezen feest was* en *Woarumme Pieter Herink niet trouwde*, die als krantenknipsels waren ingezonden. Uit een overzicht van de serie 'nieuw Drentsch Mozaïk', dat in de bundel staat, kan afgeleid worden dat deze bijdragen van J.E. Bloemen en H. van Dijk afkomstig waren. Dat de samensteller het niet waagde deze conclusie te trekken is wel begrijpelijk, want geheel onweerlegbaar is zij niet. Van het verhaal *Woarumme Pieter Herink niet trouwde* wordt bij het Meertens-Instituut een krantenkopie bewaard, overigens zonder vermelding van krant en datum.[211] Hierop staat als schrijver vermeld "R". Voor zover bekend, ondertekende noch Bloemen, noch Van Dijk zijn bijdragen met deze initiaal.

P.J. Meertens schreef de inleiding bij de bloemlezing en wees daarin op de herleefde belangstelling voor de dialecten, die in de jaren dertig merkbaar was. Naar de mening van Meertens was dit een van de symptomen van de opnieuw ontloken liefde voor "ons eigen volksleven, die tengevolge van allerlei oorzaken een tijdlang onder ons volk scheen uitgeblust."

De bloemlezing werd door een aantal recensenten onder de aandacht van het publiek gebracht; een echte mening gaven zijn niet.[212]

---

207. *Drente* 4 (1933) april 5.
208. *Drente* 5 (1933) juli 12.
209. Diens bijdrage werd in *Uut oes Drèènse Laand* ondertekend met de initialen B.T.. In een overzicht van de serie 'Nieuw Drentsch Mozaik', opgenomen in *Drentsche volksoverleveringen door J.H. Bergmans-Beins* (Assen 1945), worden de initialen verklaard als H.M. Buzink Timmer. Meertens/Wander 1958, 180 vermeldt Burink Timmer.
210. Vgl. voor de diverse bijdragen ook Meertens/Wander 1958, passim.
211. MI, map C1.
212. Scholte 1935a; *EV* 8 (1936), 44 en *De Kampioen* 28.12.1935.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 277

Naast zijn meer literaire activiteiten had Houwink een andere hobby: de erfelijkheidsleer. Die beoefende hij zeer professioneel en hij trok dan ook spoedig de aandacht van de Leidse hoogleraar Hugo de Vries. Met hem wisselde hij gegevens uit. Houwink experimenteerde met kippen, kanaries, bijen, honden, wolven, schapen, geiten en stieren. Hij timmerde bijenkasten en importeerde wolven uit Siberië en kippen uit Java. Geholpen door dr. K. Kuiper kruiste hij allerlei rassen van de genoemde diersoorten met elkaar in zijn eigen proeftuin in Meppel. Zijn bevindingen over de periode 1912-1919 stelde hij te boek in *Proeftuin te Meppel. Voorloopige mededeelingen der practisch-wetenschappelijke proeven* (1920, N.V. Koninklijke Drukkerij Floralia te Assen). Doordat de kippen het best te manipuleren waren, ging zijn belangstelling steeds meer naar deze proefdieren uit.[213] Gemoedelijke Drenten noemden hem dan ook wel 'Kippen-Houwink' of 'Kippen-Roelof'. Hij ontdekte dat alcohol degenererend op kippen werkte (wat ook bij het hoogst ontwikkelde zoogdier al in de praktijk gebleken was); ook fokte hij kippen zonder staart. Voor zijn ontdekkingen kreeg hij de Mendelmedaille, die genoemd is naar de grondlegger van de erfelijkheidsleer Gregor Mendel. Hij was een van de oprichters van het Rijksinstituut voor Pluimveeteelt. Voor het fokken van nieuwe rassen wierf hij fondsen, die hij ter beschikking van de Nederlandsche Hoenderclub (NHC) stelde. Van deze organisatie - in 1900 opgericht in Den Haag - was Houwink secretaris-penningmeester; de club eerde hem door de gelden in het 'Houwink Pluimveefonds' onder te brengen. Zijn deskundigheid op het gebied van de hoenderteelt trad aan het licht in het vierdelige standaardwerk *De hoenderrassen* (1909-1916 bij N.V. Stoomdr. Floralia te Assen).[214] Reeds op de leeftijd van twaalf jaar schijnt hij over dit onderwerp aantekeningen gemaakt te hebben. Door een toeval zijn deze notities bewaard gebleven; zijn bibliotheek daarentegen - bestaande uit 2200 werken - is door brand verloren gegaan.[215]

Meer publicaties op dit gebied zijn: 'De afstamming der Nederlandsche Hoenderrassen, 'Het Drentsche Hoen', 'De Brabanter', 'De Nederlandsche Sabelpootkriel' en 'Hoenderrassen uit vroegere eeuwen' in: *De Nederlandsche Hoenderrassen. Verzameling van verschillende Opstellen over het ontstaan, de eigenschappen enz., der Nederlandsche Hoenderrassen* ([1903], Baumann te Meppel), *Het fokken van Nederlandsche hoenderrassen door natuurlijke en kunstmatige teeltkeus* ([1905], H. ten Brink te Meppel), *The History of Domestic Poultry seen in the light of the litterature of to-day* (1911, N.V. Stoomdrukkerij Floralia te Assen), *Kruisingen bij hoenders, met het doel, te onderzoeken, of een bepaalde eierkleur erfelijkheid kan worden gekweekt* (1916, N.V. Stoomdrukkerij Floralia te Assen), *De waarde van keuring naar het uiterlijk (exterieur) en het invoeren van een beter stelsel voor het fokken, keuren en*

213. Zie hiervoor ook Mombarg 2000, passim.

214. De volgende delen verschenen: Deel I, *Overzicht van alle bekende hoenderrassen, in hunne vormen en kleuren* (1909); Deel II, *De stelselmatige verdeeling der tamme hoenderrassen, in normale en abnormale naar hunne vormen, in alle andere landen* (1909); Deel III, *De teeltkeus, fokleer, overzicht van kruisingsproeven bij hoenderrassen, volgens Mendel* (1914) en Deel IV, *De stelselmatige verdeeling der tamme hoenderrassen in hunne kleurslagen* (1916).

215. Vries 1943, 171.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 278

tentoonstellen ([1917], N.V. Stoomdrukkerij Floralia te Assen), *Erfelijkheid, populaire beschouwingen omtrent het tegenwoordige standpunt der erfelijkheid verzameld uit theorie en practijk* ([1919], N.V. Stoomdrukkerij Floralia te Assen).

Als vervolg hierop publiceerde Houwink in 1926 de 'brochure' *Huisdierteelt, wat ieder [sic] fokker van de stelselmatige teelt moet weten* (N.V. Kon. Drukkerij Floralia te Assen). De inhoud ervan noemde hij wel een samenvoeging van de artikelen uit zijn rubriek *Populaire Beschouwingen der Wetenschappelijke Teelt* in het tijdschrift *Avicultura*.[216]

Op 7 mei 1915 werd in Utrecht de oprichtingsvergadering van de Vereeniging tot Bevordering van Wetenschappelijke Teelt gehouden. Houwink hield, evenals M.J. Sirks, H. Mayer Gmelin en J.H.W.Th. Reimers, een voordracht over proeven met kippen.[217]

Voor zijn proefnemingen legde hij ook in Darp (bij Havelte) een hoenderpark aan, waarin hij voorts ezels, wilde varkens en Lakenvelderkoeien hield.[218] Op de Bisschopsberg bouwde hij een zomerhuisje, waarna hij het omringende gebied trachtte te ontginnen. Ook probeerde hij er bloembollen te kweken.

Door zijn jarenlange experimenten met hoenderen kwam Houwink op het idee, een boek over het seksuele leven van de mens te schrijven. In 1925 verscheen hierover van zijn hand *Wat ieder voor en na het huwelijk moet weten* (Onze Gevleugelde Zangers te Leiden). De Meppeler arts Jul. Leydesdorff schreef het voorwoord. Als autodidact wist Houwink dat veel literatuur over dit onderwerp een te wetenschappelijk karakter had om de lager opgeleiden te kunnen bereiken. Over wat hij met zijn boek beoogde, schreef hij:

> "Ik wil trachten te bereiken, dat door verbetering van de geslachtelijke opvoeding van onze jeugd, een gelukkiger samenleving kan ontstaan, gebaseerd op "kennen en weten". Ik wil hiermede bereiken alle rangen en standen van ons Nederlandsch volk, maar vooral de eenvoudigsten."[219]

Houwink had eveneens interesse voor de volkskunde en de historie. Over deze onderwerpen publiceerde hij in de *NDVA* en het maandblad *Drente* enige artikelen.[220]

---

216. *Inleiding* in: *Huisdierteelt*.
217. Opgenomen in: *Voordrachten, gehouden in de oprichtingsvergadering te Utrecht op 7 mei 1915*. Assen 1915.
218. Vgl. Huiskes 1995, 13-15 en Zwuup 1999, 4-10.
Houwink vestigde zich niet in Havelte. Hij regelde al zijn zaken vanuit Meppel. Vriendelijke mededeling van de heer J. Oosting, ambtenaar van de gemeente Havelte op 23 april 1996.
219. 'Volksvoorlichting' in: *Wat ieder voor en na het huwelijk moet weten*, 5.
220. 'De Drentsche schouw' in: *NDVA* (1907), 179-188; 'De beelden te Gasselte' in: *NDVA* (1908), 26, 140-150; 'Over oude boerenhuizen en nieuwe wetten' in: *NDVA* (1910), 174-189; 'Het hoogveen, zijn ontstaan en verdwijnen in de provincie Drente' in: *NDVA* (1911), 160-194; 'Het laagveen in de provincie Drente' in: *NDVA* (1913), 104-143 en 'De palmpaschen een verdwenen volksgebruik' in: *NDVA* (1920), 5-10.
Zie voor *Drente*: 'Het Embleen van den K.v.K.&F. voor Drenthe te Meppel' in: *Drente* 1 (1929) december 100, 'De taai-plank, een verdwenen Volkskunst vol symboliek' in: *Drente* 12 (1940) oktober 27-28 en 'De Duitsche glaswagen' in: *Drente* 13 (1941) november 27-28.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 279

In 1943 verscheen nog het boek *Koekplanken als volkskunst* (Van Gorcum & Comp. te Assen), waarvan het hoofdstuk 'De symboliek der koekplankenkunst' geschreven was door ir. Jan Bartele Vries (1911-1944). Houwink was tot schrijven gekomen nadat hij een partij van honderdvijftig koekplanken bij een antiquair in Leiden ontdekt had. Deze stond op het punt de planken aan een verzamelaar in het buitenland te verkopen, maar door Houwinks bemiddeling werd de - historisch en volkskundig - belangrijk geachte collectie bij verscheidene Nederlandse musea ondergebracht. H. Bruggers recenseerde het boekwerk in het *Drentsch Dagblad* en merkte daarbij op: "Voor de liefhebbers ongetwijfeld een interessant boekwerk."[221] R.D. Mulder besloot zijn recensie in *Drente* van juni 1944 - de geallieerden waren geland - met de hartenkreet: "Moge spoedig de tijd weer zijn aangebroken, dat we onder het lezen van dit werkje over de vorm van taai-taai en speculaas, kunnen genieten van dit zoo smakelijk gebak."[222]

Op tal van andere terreinen was Houwink actief. Als amateur-ornitholoog bestudeerde hij de vogels in de vrije natuur en publiceerde hij erover. Ook vond hij tijd om aan het maatschappelijk leven deel te nemen. Hij was bestuurslid (1910-1920) van het Provinciaal Museum van Oudheden in Drenthe en van de Vereniging voor Volksbelangen. Hij wordt als medeoprichter van de gymnastiekvereniging Thor in Meppel genoemd. Bovendien verzamelde hij allerlei Drentse meubelen, richtte hij een Drentse kamer in en schreef hij artikelen over de architectuur van Drentse boerderijen. Hij nam het initiatief om het schultehuis in Wanneperveen te behouden[223] en bij de stichting van het museum Oud Meppel, in 1917, speelde hij eveneens een belangrijke rol.[224]

In zijn omgeving moet hij dikwijls opzien gebaard hebben: hij probeerde met een wichelroede water te zoeken, zocht naar de fundamenten van het kasteel Coevorden, lag in een zelfgemaakt rubber pak dagenlang in het water om watervogels te bestuderen en reed in 1908 als een van de eersten in Meppel op een zogeheten 'cyclonette' rond.

Van een romanticus wordt - met Goethe - gezegd dat er twee zielen in zijn borst wonen. Dit dualisme typeert ook Houwink. In vele opzichten progressief, niet het minst als amateur-bioloog, had hij toch ook een sterke hang naar het verleden. Beide kanten van zijn karakter komen tot uiting in het gedicht *Het Hunebed op den Emmer Esch (Het verleden en het heden.)*, dat in het maandblad *Drente* geplaatst werd.[225] Met het hunebed - het meest karakteristieke element van het Drentse landschap - als uitgangspunt, beschrijft hij het verleden en het heden van Drenthe. Het verleden ontlokt hem een romantische ontboezeming; het heden zet hem aan tot het signaleren van de vooruitgang, waarin de hunebedden alleen nog maar symbolen van het verleden zijn. De laatste twee strofen van het gedicht luiden:

221. *DD* 12.4.1944.
222. *Drente* 15 (1944) juni 47.
223. Vgl. Van der Ven [1919], 308.
224. Zie hiervoor DA, APM, inv.nrs. 168-174a.
225. *Drente* 1 (1929) december 107-109.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 280

Dorpen - gehuchten, huizen en torens
doemen ver op aan den horizon,
rookende pluimen en draaiende molens
toonen nu wat het volk deed en kon.

Zoo blijv' als symbool van het verre verleden
de kracht van het volk dat is heengegaan,
het nieuwe tot steun bij den arbeid en 't streven
tot heil van het volk en den Drentschen naam!

Nadat zijn commerciële activiteiten op een mislukking uitgelopen waren, beheerde zijn vrouw de financiën, wat voortdurend tot botsingen leidde. Ten slotte kwam het tot een scheiding: het huwelijk werd op 19 november 1930 in Meppel ontbonden. Nog geen maand later, op 10 december 1930, hertrouwde Houwink.[226] Zijn tweede vrouw heette Maria Catharina Doorman; zij was op 8 februari 1869 in Bergen op Zoom geboren.[227] In 1932 vertrok het echtpaar naar Den Haag. Hier hield Houwink voor de vereniging Het Lantschap Drenthe geregeld voordrachten in Zuidwest-Drents dialect. Twee jaar later verhuisde hij naar Voorburg, in 1937 kwam hij weer naar Den Haag, in 1939 vestigde hij zich in Leidschendam[228] en in 1942 in Leiden.[229] De scheiding van zijn eerste vrouw betekende voor Houwink een breuk met de hele familie.

Al eerder had hij zich op andere wijze onbemind gemaakt bij de zijnen. Als kippenfokker was hij grote waarde gaan hechten aan raszuiverheid; ook de menselijke voortplanting moest zich door dit principe laten leiden, vond hij. Deze opvatting trad schrijnend aan het licht toen zijn jongste zoon André met een joods vriendinnetje, Louk Polak, thuis kwam.[230] Een eventueel huwelijk van zijn zoon met dit meisje keurde hij af, maar daar heeft het paar zich niets van aangetrokken. Het zal dus geen verbazing wekken, dat hij onder invloed van het nationaal-socialisme kwam en lid van de NSB werd.[231] Ook meldde hij zich aan bij de Kultuurkamer.[232]

In 1944 werd hij - naar eigen zeggen - aangesteld als correspondent van het Rijksbureau voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek. Daardoor wilde Houwink zich weer in Drenthe vestigen. Aanvankelijk dacht hij aan Emmen, maar uiteindelijk kwam hij in mei 1944 in Assen wonen.[233] Zijn correspondentschap veroorzaakte bij

226. CBG, persoonskaart R. Houwink Hzn.
227. GA Leidschendam, Bevolkingsregisters.
228. GA Den Haag, persoonskaart Houwink. Vgl. ook GA Leidschendam, Bevolkingsregisters en MI, Correspondentie, brief Houwink aan P.J. Meertens z.j.
229. GA Leidschendam, Bevolkingsregisters.
230. Vgl. ook Mombarg 2000, 297 (noot 31).
231. Mombarg 2000, 297 (noten 31 en 32). Op laatstgenoemde plaats staat: "Houwink werd later lid van de NSB en begunstigend lid van de Germaanse SS." Zie ook Ponne 1994, 107.
232. Zie hoofdstuk III, noot 60.
233. MI, Correspondentie, brief Houwink aan P.J. Meertens [1944]. Hierin deelde Houwink mee dat hij zich in Emmen zou gaan vestigen. Zijn persoonskaart bij het GA in Assen geeft een vestiging aldaar in mei 1944 aan. Dit blijkt ook uit de correspondentie van het Provinciaal Museum in Assen met het Rijksbureau in Leiden.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 281

het Provinciaal Museum van Oudheden in Assen verwarring. De secretaris, W.S. Gelinck, richtte zich dan ook schriftelijk tot de Rijkscommissie voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek in Leiden en vroeg om opheldering. Hij wilde weten welke taak Houwink had, zulks om dubbel werk te voorkomen.[234]

Het antwoord van de Rijkscommissie gaf op een aantal punten helderheid: het bleek dat Houwink zich gewichtiger voordeed dan hij was. In de eerste plaats was hem geen taak opgedragen, hij had zichzelf aangeboden. Bovendien vond men, dat Houwink zich "wel wat druk" maakte en aan het correspondentschap een te grote betekenis hechtte. Voorts werd meegedeeld dat hij, als hij de perken te buiten zou gaan, tot de orde geroepen zou worden.[235] In het algemeen werd er dus laconiek gereageerd op de grillen van de vijfenzeventigjarige. Het weerhield hem er niet van om zich in een brief van 11 juni 1944 aan de Commissaris der Provincie in Drenthe, J.L. Bouma, voor te stellen als "correspondent van het Rijksbureau voor Oudheidkundig Bodemonderzoek in Drenthe".[236] Vier dagen later vestigde hij zich alweer in Den Haag. Op 20 november van dat jaar overleed zijn vrouw. Niet lang daarna volgde hij haar in de dood: Roelof Houwink Hzn. stierf op 24 januari 1945 in Leiden.[237]

J.H. Bergmans-Beins (1879-1948)[238]

Johanna Hindrika Beins werd op 6 april 1879 in Borger geboren als dochter van Jan Frederik Adolf Beins en Yda Weijer.[239] Beweerd wordt dat de familie Beins afstamt van een hugenoot die in de zestiende of zeventiende eeuw uit Frankrijk gevlucht was, maar dat is niet juist. De vader van Johanna Beins was boer en tevens molenaar; haar moeder was vroedvrouw. Na Johanna werden er nog een zoon en een dochter geboren; het gezin woonde in de (inmiddels afgebroken) 'Beinsmeulen' te Borger. Het Burgemeester Beinsdorp ten zuiden van Ter Apel, een van de grotere sociale-woningbouwprojecten sinds 1901, is genoemd naar Johanna's broer Frederik Adolf, die bijna vierentwintig jaar burgemeester van de gemeente Vlagtwedde is geweest.[240]

J.H. Bergmans-Beins

Na het doorlopen van de lagere school in Borger, bezocht Johanna Beins de normaalschool in Assen,

234. ROB, brief Gelinck aan de Rijkscommissie in Leiden van 16 mei 1944.
235. DA, APM, brief Rijkscommissie aan het Provinciaal Museum in Assen van 30 mei 1944.
236. DA, Archief GS, inv.nr. 202184, brief Houwink aan Bouma van 11 juni 1944.
237. CBG, persoonskaart R. Houwink Hzn. Vgl. ook GA Leiden, Overlijdensakte R. Houwink Hzn. W.J. Ponne noemt abusievelijk - zonder vermelding van een datum - als plaats van overlijden Voorschoten. Zie Ponne 1994, 103.
238. Voor biografische artikelen zie Werners 1956i, 12; Kuipers 1978, 13-14; Kuipers 1987a, 3-17; Stout 1987a; Broomans in: Hoogendijk 1991, 29-30; Ootjers in: Bos/Foorthuis 1990, 21-24 en Ootjers 1992, 7-11.
239. GA Borger, Bevolkingsregisters.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 282

later in Stadskanaal. Hier behaalde ze haar akte van bekwaamheid als onderwijzeres. Ze werkte achtereenvolgens bij het lager onderwijs in Meeden (bij Veendam) en in Valthe (gemeente Odoorn); op 1 juni 1903 keerde ze terug naar Borger.

Op 1 juli 1905 trouwde ze in Borger met Jan Bergmans (geboren 8 oktober 1881 in de gemeente Kollumerland en Nieuw Kruisland). Nog geen twee maanden later - op 30 augustus 1905 - beviel ze van een zoon, die echter op 7 oktober van dat jaar overleed. Pas op haar tweeënveertigste zou ze nog een dochter, Yda, krijgen.[241]

Jan Bergmans was ook werkzaam in het onderwijs. Van 1902 tot 1906 werkte hij aan de school te Buinen en daarna was hij tot 1939 onderwijzer te Drouwen. Hij ging om gezondheidsredenen met vervroegd pensioen en op 11 januari 1940 vertrok het echtpaar naar Bussum, waar Johanna's zuster Sjoukje woonde. Reeds de volgende maand overleed Jan Bergmans. Daarna bleef Johanna in Bussum wonen, maar ze kwam geregeld in Borger logeren.[242]

Nadat ze getrouwd was nam Bergmans-Beins ontslag uit het onderwijs en ging ze met haar echtgenoot in Drouwen wonen. Als huisvrouw zonder kinderen werd ze op veel gebieden van het maatschappelijk leven actief. In 1919 werd ze voor de Vrijzinnig Democratische Bond in de Provinciale Staten van Drenthe gekozen. Zij was het eerste vrouwelijke statenlid in Drenthe.[243] Overigens mochten vrouwen in dat jaar nog niet zelf stemmen: zij hadden alleen het passief kiesrecht. Ze behield haar zetel tot april 1923 en keerde in 1927 weer terug in de politiek. Aanvankelijk had ze een onverkiesbare plaats op de lijst gehad, maar doordat iemand uit de fractie vertrok kwam zij in aanmerking. Haar inbreng in de vergaderingen was echter zeer gering. Waar ze wel mee opviel was een verkiezingsrede die ze in het Drents hield, een unicum in die dagen.[244]

Niet het statenwerk maar het brede spectrum van maatschappelijke functies nam de meeste tijd van Bergmans-Beins in beslag. Tot eind jaren dertig was ze lid van de Voogdijraad. Voorts was ze lid van de Commissie van Bestuur van het Provinciaal Museum in Assen, hoofdbestuurslid van het Openluchtmuseum in Arnhem en bestuurslid van de vereniging Moeder en Kind. Ook had ze zitting in een subcommissie voor volkskunde van de Koninklijke Academie van Wetenschappen.

Desondanks is Bergmans-Beins toch het bekendst geworden - of gebleven - als schrijfster. Zij schreef een veelzijdig oeuvre: essays, proza, drama en poëzie. In al deze kunstvormen gaf ze steeds weer blijk van haar voorliefde voor de Drentse volkskunde. Hiermee was ze al vroeg in aanraking gekomen: de dienstmeid op de molen van haar vader en haar vader zelf vertelden haar tijdens de lange winteravonden volksverhalen.

240. In 1901 kwam de woningwet tot stand. Beinsdorp (gemeente Haarlemmermeer) is aanzienlijk ouder. Nog in 1652 werd het Bensdorp genoemd (dus daarvoor ook). Het was een eiland in het Haarlemmermeer, dat behoorde tot het rechtsgebied van de heer van Leimuiden; in 1330 was dat een telg uit het huis Teylingen. Zie 'Beinsdorp', informatiestencil van de gemeente Haarlemmermeer en Lunenburg 1987, 10-19.
241. Zij werd geboren op 5 december 1921 te Borger.
242. Als schrijfster heeft zij zich in Bussum niet meer geprofileerd. Vgl. ook Van der Heide 1984, passim.
243. Stout 1987c.
244. Zie hiervoor *PDAC* 23.4.1948.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 283

In 1908 ging ze ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de ANWB, waarvan haar man consul was, de opvoering van een oud-Drentse boerenbruiloft voorbereiden. De bedoeling was namelijk dat elke provincie op het feest met iets eigens voor de dag zou komen. Uit verhalen van ouderen en met behulp van oude prenten, reconstrueerde zij het verloop van een dergelijk 'wasschup'.

Zo werd in dat jaar, in Haarlem, de eerste opvoering gegeven van de boerenbruiloft, waarvoor Bergmans-Beins een grote groep spelers had weten te vinden. Zoals reeds opgemerkt, fungeerde meester Crone - die beschouwd kan worden als de auctor intellectualis van de opvoering - hierbij als neuger. Daarna ging Bergmans-Beins het spel, vooral qua costuums en teksten, verder perfectioneren.[245]

Voor het Vaderlandsch Historisch Volksfeest in Arnhem in 1919 werd ze door J.T. Linthorst Homan - CdK in Drenthe - gevraagd, met haar groep de provincie te vertegenwoordigen. Dit feest, dat gehouden werd op het terrein van het Openluchtmuseum te Arnhem, werd georganiseerd door D.J. van der Ven. Het stond, zo kort na de Eerste Wereldoorlog waaraan Nederland was ontsnapt, in het teken van de nationale eenheid en het benadrukken van de eigen regionale identiteit als deel van een groter geheel. De Drentse wasschupsvierders liepen mee in een optocht waarin Drenthe verder vertegenwoordigd werd door een groep die een ouderwets spinmaal uitbeeldde, een herder en een Hoogeveense kerktrommelaar.[246] Ook dit defilé maakte indruk. Van der Ven was lovend over de costuums van de spelers, die door Bergmans-Beins uit menig 'kistentuug' waren gehaald:

> "En nu mocht het opvallen, dat die kleedij niet zoo smaakvol was als de Groningsche en Friesche, niet zoo kleurig als de Zeeuwsche, toch is niet te loochenen, dat al die mannen en vrouwen van het Drenthsche hoogplateau hun costuums droegen op een wijze, welke iedere gedachte aan een maskerade-vertooning deed vervliegen. (...) Mogen de Drenthenaren op het Arnhemsche feest de overtuiging gekregen hebben, dat zij naast andere gewestgenooten, zich onderscheiden in zeden, gewoonten, vermaken en kleedij! Moge het inzicht van den eigen gewestelijken rijkdom tot aansporing gelden om onder de nieuwe en gelukkige omstandigheden, die voor Drenthe aangebroken zijn, deze noodzakelijk te verliezen rijkdommen van den goeden ouden tijd opnieuw in gewijzigden vorm te scheppen in den moderneren geest van de komende jaren."[247]

Het gevolg hiervan was weer dat op de landbouwfeesten in Assen van 23 tot en met 25 augustus 1921 het wasschup werd opgevoerd door niet minder dan 65 personen. Belangrijke optredens volgden, zoals in 1927 voor een delegatie van het Internationale Antropologencongres, die een excursie naar onder meer Gieten maakte.[248] In 1928 leidde ze een opvoering op de Drentsche Opbouw Tentoonstelling (DOTA) in Amsterdam, die van 30 maart tot en met 15 april in het Paleis voor

245. S.J.A. Beins 1958, 8-9. Vgl. ook Nijkeuter 1993b, 43-44.
246. Van der Ven 1920, 230-238, 240-246.
247. Van der Ven 1920, 242. In een uitvoerig schrijven van 10 oktober 1919 bedankte Van der Ven haar voor haar aandeel (Persoonlijk Archief Bergmans-Beins).
248. Zie hiervoor *Programme détaillé* [1927].

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 284

Volksvlijt gehouden werd.[249] Kort daarvoor had ze gecorrespondeerd met H.A. Poelman, de rijksarchivaris in Groningen, die geschreven had dat het geheel wel beschaafd zou moeten zijn. Haar reactie onderstreepte de reputatie die ze had als 'sniggeltien' (een snotaap, brutaal iemand[250]):

> "Zoolang het wasschup onder mijn leiding was zijn er geen andere liedjes dan de door mij geleerde gezongen behalve: 'Wij zijn allemaal bruilofts gasten' en dat hoort er bij. Ik heb daar ook nog naar gevraagd. Wat er later is gezongen toen enkele heeren in een auto, met name bekend, de leiding namen en op verversingen tracteerden in Gasselte en na terugkomst in Borger, heeft met het 'wasschup' niets te maken. Ik wijs die aanmerking dan ook nadrukkelijk af."[251]

Steen des aanstoots is ongetwijfeld de opvoering in Gieten geweest in het jaar daarvoor. Of liever: de nasleep ervan, toen de artiesten hun thuisreis veraangenaamden door aan te 'leggen' in Gasselte en een 'nazitje' te houden in Borger.

Vervolgens werd het boerenfestijn nog nagespeeld op het congres van de ANWB in Zuidlaren in 1930 en in 1938 te Amsterdam tijdens het huldeblijk aan koningin Wilhelmina ter gelegenheid van haar veertigjarig regeringsjubileum. Het laatste wasschup onder haar leiding was in 1947 te zien, toen de KRO haar voor een provinciedag in Emmen had gevraagd een boerenbruiloft te organiseren. Na haar overlijden in 1948 raakte het schouwspel enigszins in het slop. Pas in 1956 zou onder leiding van G.J. Bieze (1903-1985), die deel had uitgemaakt van de vaste spelersgroep van Bergmans-Beins, de draad weer worden opgepakt.

Door haar onderzoek naar het wasschup raakte ze steeds meer thuis in de oude volksgebruiken in Drenthe.[252] Hierover ging ze in de vorm van gedichten, verhalen en essays publiceren in het maandblad *Drente*, de *NDVA*, de *PDAC*, *Eigen Volk*, *De Kampioen* en *De Wandelaar*.[253]

Bekend werd haar gedicht *Drenthe, laand waor 't aolde leven*, dat door Jan Corduwener op muziek werd gezet.[254] Het is romantisch van toonzetting, vol natuurlyriek en tevens een ode aan de informele leefwijze van de Drent. Hetgeen in de slotstrofe als volgt wordt verwoord:

Waor de bargies en stienhopen
Op de heide, groot en wied,
Spreekt op roege, stille wieze,

249. Voor de organisatie hiervan zie DA, Archief Comite Tentoonstelling Amsterdam, inv.nr. 1.
250. Vgl. Hadderingh/Bart Veenstra 1979, 253.
251. DA, Archief Comite Tentoonstelling Amsterdam, inv.nr. 1, brief Bergmans-Beins aan H.A. Poelman van 8 maart 1928.
252. Bijvoorbeeld haar artikel 'Het "wasschup" ' in: *NDVA* (1928), 71-75. Ook gepubliceerd in: *De Kampioen* 47 (1930), 769-770 en in: Poortman 1940, 52-56.
253. Vgl. Meertens/Wander 1985, 168 en Poortman 1943b, 147.
254. Jan Naarding 1949c, 6-7. Het gedicht werd ook gepubliceerd in: Poortman 1940, 11-12. Na haar overlijden opende het maartnummer van het maandblad *Drenthe* - als een eerbetoon - met dit gedicht. Zie *Drenthe* 19 (1948) maart 33-34. In 1996 werd het opgenomen in de bloemlezing *Poëzie van Hunebedden. Een cultuurtoeristische benadering*, 55.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 285

Van het volk oet vrogger tied;
Waor het leven slicht en eerliek,
Vrij van stieve, strakke baand,
Veur 'n Drent is 't miest begeerliek
In zien eigen vrije laand.

Erkenning kreeg ook haar gedicht *'t Diepien*, bestaande uit drie kwatrijnen.[255] Twee ervan zijn romantisch getint in hun exposé van een beekje en het natuurschoon er omheen. De laatste strofe bevat een motief uit een volksverhaal. De witte wieven, die het goud aan de kant van het water bewaken, worden nu ten tonele gevoerd:

En diep in het water, hiel diep op het zaand,
Daor glinstert het gold, dat er lig an de kaant.
Dat deur witte wieven bewaakt wordt en dekt,
Dat mennegien vaak nao de kolken hen trekt.

Voorts leverde ze dialectbijdragen aan het tijdschrift *Ons Maandbericht*. Hierin had ze in 1933 een vaste rubriek, getiteld *Brief van Hannao van Oostermoer an heur nicht Lammechien in 't Zudenveld*.[256] Naast dit alles droeg ze - zeker tot en met april 1940 - voor de VARA-microfoon regelmatig zelfgeschreven dialectteksten voor.[257] Mede hierdoor werd ze ook buiten Drenthe bij een breed publiek bekend.

Hoewel een veelzijdig schrijfster, was Bergmans-Beins niet in alle genres even productief. Ze schreef slechts één roman, getiteld *Het bloed kruipt waar 't niet gaan kan. Een vertelling uit het Drentsche* boerenleven,[258] die in 1933 door Kluwer te Deventer werd uitgegeven.[259]

Het verhaal had van 19 april 1932 tot en met 17 januari 1933 als feuilleton in de krant *Salland* gestaan. Ze schreef het in het Nederlands, de dialogen zijn Drentstalig (wellicht Borgerder dialect).

In een klein dorp bij het Hunzedal[260] wonen de families Luten en Frieling in harmonie naast elkaar. Boer Harm Luten is een van de rijksten in het dorp; hij is getrouwd met Fennechien. Ze hebben een zoon Wiecher. Er zijn meer kinderen geweest, maar Wiecher is de enige die in leven is gebleven. Buurman Rieks Frieling is een keuterboer; hij en zijn vrouw Annechien hebben een dochter, Roelfien. Zij en Wiecher zijn als buurkinderen samen opgegroeid en daardoor erg aan elkaar gehecht. Hun vriendschap wordt liefde en zij besluiten te trouwen. Harm Luten is daar fel op tegen: Roelfien is immers de dochter van een keuter. Dit leidt tot een breuk tussen vader en

255. Voor een bespreking zie Wilms 1952a, 145-147.
256. Een aflevering van 1 februari 1933, de voorlaatste, wordt in haar persoonlijk archief bewaard.
257. Enkele voordrachten worden bewaard in haar persoonlijk archief.
258. Een fragment is opgenomen in: Poortman 1954a, 113-117.
259. *Brinkman*, 81. De roman verscheen zonder jaartal.
260. Zie voor een analyse van de roman: Van Til z.j., 40-48 en Ootjers 1990, 59-72.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 286

zoon. Wiecher zet zijn zin door en trouwt met Roelfien. Het jonge paar trekt in bij de ouders van Roelfien. Na verloop van tijd wil bijna iedereen de oude banden weer in ere herstellen. Wiecher en Roelfien krijgen een zoon, die ze Harm noemen. Grootvader Luten laat zich echter niet vermurwen door de geboorte van zijn naamgenoot. Als Wiecher het ouderlijk huis bezoekt, kort na de geboorte van zijn zoon, wordt hij min of meer weggejaagd door zijn vader. Twee jaar later overlijdt Wiecher na een ernstige ziekte. Hij is heengegaan zonder dat zijn vader zich met hem verzoend heeft. Wat de volwassenen niet gelukt is, krijgt de kleine Harm wel voor elkaar. Zijn grootvader laat eindelijk - vertederd door het ventje - zijn hart weer spreken. De toenadering begint met een bezoek van Harm en Fennechien aan hun schoondochter. Daarmee wordt de vrede in de familie hersteld: het bloed kruipt waar het niet gaan kan.

De schrijfster eindigt haar boek met de spreuk "Naar waarheid gegeven, Met liefde beschreven". Dat laatste is na lezing van de 234 pagina's wel duidelijk. Het eerste betekent waarschijnlijk niet méér dan dat standsverschil in het algemeen vaak fnuikend werkt bij ontluikende liefde, wat ook toentertijd allang geen verrassende conclusie meer mocht heten.[261]

De recensies waren overwegend positief.[262] A.J. Scholte besprak de roman in de *NRC*. Het was haar opgevallen dat de schrijfster veel studie van de folklore van Drenthe had gemaakt. Vooral lezers die deze streek kenden, zouden naar haar mening het boek daarom waarderen. Ze eindigde met: "We hopen nog meer van mevrouw Bergmans-Beins te hooren, verhalen even eenvoudig, trouwhartig en gevoelig als dit."[263] In het archief van de schrijver Hendrik van Dijk bevindt zich zijn bespreking van de roman. Van Dijk, die het boek in de *MC* besprak, merkte op:

> "Een bijzonder mooi boek. Eenvoudig en waar, boeiend van het begin tot het eind en ontroerend schoon! De schrijfster kent het boerenleven van nabij, moet het van nabij kennen om het zóó waar en juist in al zijn dagelijkschen eenvoud te kunnen beschrijven."[264]

J. Rasch recenseerde voor het tijdschrift *Eigen Volk* en vergeleek het boek met *Jennechien* van Aar van de Werfhorst. Laatstgenoemd werk vond hij forser en realistischer dan dat van Bergmans-Beins. Maar ook haar roman had kwaliteiten:

---

261. Ootjers 1990, 59-72.
Het gaat te ver, uit het thema van de roman - het trouwen buiten de eigen stand, c.q. het verzet daartegen - af te leiden, dat Bergmans-Beins wellicht een sleutelroman geschreven heeft. Ootjers vermeldt in bovengenoemd artikel een suggestie van Yda Bergmans in die richting.

262. Uitgeverij Kluwer is helaas niet meer in het bezit van archivalia betreffende Bergmans-Beins. Ook recensies van haar boek zijn bij Kluwer niet bewaard gebleven. Om antwoord te krijgen op de vraag hoe *Het bloed kruipt waar 't niet gaan kan* door de jaren heen beoordeeld en gewaardeerd is, werd gebruik gemaakt van recensies en beschouwingen in de bekende periodieken.
Vgl. voor de receptie van de roman ook Ootjers 1992, 72-77.

263. Aanwezig in het persoonlijk archief van Bergmans-Beins. Een datum van het krantenartikel viel helaas niet meer te achterhalen.

264. [H. van Dijk] 1933.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 287

"(...) de beschrijving der omgeving, de dialogen in het Drentsch, het is alles goed weergegeven. Ook oude gebruiken en gewoonten zijn er in verwerkt en maken het boek te aantrekkelijker voor den folklorist."[265]

Gezien dit oordeel is het niet verwonderlijk dat het *Nederlandsch Tijdschrift voor volkskunde* de roman recenseerde en opmerkte:

"Mevrouw J.H. Bergmans-Beins is een geboren vertelster. Bladzijde na bladzijde leeft men haar verhaal mee. (...) Wij leeren er den Drentschen boer kunnen [sic] in zijn geloof en bijgeloof."[266]

Na het overlijden van de schrijfster in 1948 noemde R.D. Mulder in een herdenkingsartikel de roman "een juweeltje van Drentse kunst".[267]

Acht jaar later sloeg Harm Werners in het maandblad *Drenthe* een kritischer toon aan:

"Haar roman is origineel in de uitwerking van het gegeven en in het goed gevonden slot. (...) Hoewel het werk stilistisch lang niet volmaakt is, heeft het door haar [sic] psychologisch en occult vermogen een diepgang, die het werk van haar dorpsgenoot Tiesing mist."[268]

Ook bij Entjes valt, in zijn overzichtsartikel 'streektaalliteratuur in Oost-Nederland' (1964), een kritisch geluid te beluisteren:

"Van grote begaafdheid getuigt het werk uit die jaren van J.H. Bergmans-Beins, 1879-1948. Maar het is weer opvallend, dat haar beste werk Het bloed kruipt, waar het niet gaan kan, een vertelling uit het Drentsche boerenleven [sic], 1933, in het Nederlands geschreven is, weliswaar met goed Drentse dialogen. Het lijkt er ook bij deze talentvolle schrijfster weer op, dat zij de volkstaal nog altijd niet geschikt vindt voor groot literair werk."[269]

---

265. J. R[asch]. 1933, 115.
266. *Nederlandsch Tijdschrift voor volkskunde* 38 (1933), 90.
267. R.D. M[ulder]. 1948a, 18. In de jaren vijftig werd de roman nog steeds besproken. Jan Poortman schreef: "De wijze, waarop zij de Drentse familieverhoudingen beschrijft is zeer knap. Zij kent de uiterlijk zo onaandoenlijke Drent dóór en dóór (...). Vóór Bartje en Dorre grond heeft zij een werk gegeven met dialogen in feilloos Oost-Drents dialect, dat veel te weinig bekend is (...)." Zie Poortman 1951, 269. In zijn *Drents geestesleven* (1954a, 113-117) nam Poortman een fragment uit de roman op. Hij merkte daarbij nog op: "Aan dit boek ontleenden later andere schrijvers gedachten en ideeën, juist omdat het zijn tijd vooruit was."
268. Werners 19561, 12.
269. Entjes in: Heeroma/Naarding 1964, 121.
Gerrit Kuipers vond nog in 1978 dat de roman Bergmans-Beins' belangrijkste werk was en voegde eraan toe: "Dit is een mooi verhaal uit het Drentse boerenleven met goed getypeerde figuren en het is knap geschreven. (...) Dit werk heeft literair méér waarde dan de romans van haar tijd- en dorpsgenoot Tiesing, al heeft zij niet die grote kennis van zaken, die Tiesing had van alles wat op het volksleven betrekking had. Zij neigt in haar werk naar de romantisch-folkloristische kant." (Kuipers 1978, 14). Dit laatste mag overigens geen verbazing wekken, want Bergmans-Beins stond gezien haar afkomst en beroep verder van het boerenleven af dan Harm Tiesing.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 288

De roman werd in 1992 door de stichting Het Drentse Boek heruitgegeven. Ook toen werd hij, hoewel men het overige werk van Bergmans-Beins matig vond, waarderend besproken.[270]

In 1933 verscheen eveneens haar bundel *Drentsche Legenden. Verzameld en naverteld door J.H. Bergmans-Beins* (Van Gorcum & Comp. te Assen).[271] Hein Kray leverde de illustraties. Het bekende Drentse kamerlid Harm Smeenge schreef de inleiding bij de bundel en merkte op:

> "Van de kortere schetsen en verhalen zou men zich kunnen afvragen, zijn deze legenden wel zuiver Drentsch, geven zij niet meer in het algemeen weer wat daar leeft in de ziel der eenvoudigen, van den meer primitieven mensch?"

Over haar bedoelingen met de bundel heeft Bergmans-Beins zich in het voorwoord duidelijk uitgesproken:

> "Ik wil ze u niet verhalen, zoekend naar hun oorsprong - ik wil ze u geven zooals ik zelf ze hoorde, zooals er nog weinig leven in het Oude landschap. Ik wil ze u geven, zooals ze tot mij kwamen, de meeste verteld door mijn vader, 's avonds als wij bij elkaar zaten, als de wind om het oude molenhuis streek, als hij in den schoorsteen leefde en wij veilig om de helderbrandende kachel zaten. Zoo wil ik ze u geven als onze oude werkvrouw ze vertelde als wij bij haar zaten terwijl ze 'poetste' (...)".[272]

De bundel opent met haar Drentstalig gedicht *Wilde jacht*, dat in 1929 al in het maandblad *Drente* had gestaan. In gepaard rijm - kenmerk van epiek - geeft de dichteres een vrije bewerking van een volksverhaal. In het gedicht zijn ook motieven uit de Oudgermaanse mythologie verwerkt.[273] Over het demonische verschijnsel heeft J.R. Sinninghe opgemerkt:

> "De Wilde Jacht wordt gehoord in de maanden, dat de schemering vroeg invalt, in najaar en winter, maar bovenal in het voorjaar. Dan klinkt hoog in de lucht de roep der trekvogels, die wel wat gelijkt op het blaffen van een talrijke meute jonge honden en wie opkijkt ziet vaak wolken voorbijgaan als fladderende mantels."[274]

---

270. Stout 1992 en Schokland 1992, 17.
271. Het archief van Van Gorcum bevat geen stukken meer over de publicaties van Bergmans-Beins bij dit bedrijf.
272. *Drentsche Legenden*, 5.
273. *Drente* 1 (1929) juni 6. Vgl. voor een interpretatie van het gedicht ook Prakke 1980, 26. Dit gedicht is ook in diverse bloemlezingen opgenomen. Bijvoorbeeld in: Heyting/Reyntjes 1966, 2. In deze bloemlezing werd ook haar gedicht *Het Diepien* gepubliceerd (p. 1). Zie voor een bespreking hiervan (inmiddels *'t Diepien* getiteld): *Drenthe* 23 (1952) oktober 145-147.
Het maandblad *Drenthe* plaatste het gedicht *Wilde jacht* ook bij het in memoriam voor haar. Zie *Drenthe* 19 (1948) februari 19.
274. Sinninghe 1949, 93.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 289

Wilde jacht

Het spoekt op de heide; daor gun in het veld,
Daor heur ij de hond'n, die bleekt met geweld.
A'j lustert....a'j rondkiekt; dan weet ij het wal:
En troep wilde jaogers met horengeschal.
De peerde, die trappelt; zie guntert en snoeft.
De kerels, die jaogt, dat zie klettert en stoeft.
Zie soest deur de wolken, zie riedt in de sprong.
Daor hoog in de locht; al begriep ij 't niet jong.
Dat volk giet oet jaog'n met raozend geweld;
Daor is heur en tied van weerumkomm'n steld.
Zie moet zuk wal haost'n; want gaauw giet de tied.
As ze niet te sprong doet, dan haolt zie het niet. -
Het kraokt in de boom'n en wild boest de wind;
Roeg jaogt de wolk'n, die toestereg zint.
A'j goed loert, dan zie j'hum - maor lang niet elkien,
- Daor is haost gien staarfling, die Wodan kan zien. -

Verder bevat de bundel verhalen, zowel in de streektaal als in het Nederlands. Dat zijn *Ellert en Brammert*, *De lichtjes*[275], *De Heksen*, *De veurloop*, *Het gezicht*, *De wisseldaalder*, *Baos Jobeng en de Duvel*, *Witte Wieven*, *'t Spinwieffien*, *Heunspraok*, *De Papenlooze kerk*, *Starke Haarm*, *Het verbond met den duivel*, *De zuinige bakker*, *De voorspelling*, *De belofte* en *Het Mirakel te Diever*.[276] Interessant is, dat het bekende Ellert-en-Brammert-verhaal in maar liefst drie variaties wordt naverteld.

A.J. Scholte besprak de bundel in het maandblad *Drente* en sloot zich aan bij de kritische opmerking van Smeenge, door te schrijven:

> "We zijn het met hem eens, dat deze verhalen goed en ongekunsteld weergeven, wat er leeft in de ziel van den eenvoudigen, den meer primitieven mensch, maar dat neemt niet weg, dat we blijven hopen op een verzameling echte drentsche legenden, verteld in echt drentsch dialect."[277]

De bundel werd in 1945 in een uitgebreide editie herdrukt; hij verscheen toen onder de meer passende titel *Drentsche Volksoverleveringen. Verzameld en naverteld door J.H. Bergmans-Beins* (Van Gorcum & Comp. te Assen).[278] Jan Fabricius recenseerde de bundel in *De Vrije Pers*. Naar zijn mening was de grote verdienste van de schrijfster, "dat zij geen stap buiten de oer-Drentse eenvoud heeft gedaan. Zó is het haar verteld, en zó geeft zij het weer. Hulde ook voor Hein Kray voor zijn even luchtige als rake

275. Ook gepubliceerd in: Fop. I. Brouwer 1949, 25-26.
276. Voor *Het mirakel te Diever* zie ook Ootjers 1991a, 178-182.
277. Scholte 1933, 8. Voor een recensie zie ook Rasch 1933, 286.
278. De herdruk werd uitgebreid met de bijdragen *Hoe 't Roobrugge's kinner gung*, *Er is veel tusschen hemel en aarde dat wij niet verklaren kunnen* en *"Aold nijs"*.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 290

pen-krabbels."[279] Jan Naarding besloot zijn korte bespreking in het maandblad *Drenthe* met: "Werkjes als deze hebben een ongekende waarde en verliezen hun bekoring nimmer."[280]

Bergmans-Beins schreef ook enkele toneelstukken, zoals *Moed'r wikt, en t'wicht beschikt. Vroolijk spel oet 't Drens boer'nleev'n*. Dit is een blijspel in vier bedrijven voor drie mannen en vier vrouwen.[281]

Hierin wil de weduwe Gerken Hillechien haar dochter Wilmtien aan haar neef, de oude vrijgezel Haarm Götmak'r, koppelen. Wilmtien wordt door haar moeder klein gehouden, maar op advies van haar tante Jaantien wordt ze samen met haar vriendin Grietien een poosje naar de stad gestuurd. Als stadse dames die 'hooghaarlemmerdijks' praten, keren de meisjes terug. Wilmtien wil nu geen boer meer als huwelijkspartner hebben. Nadat ze een tijdje bij haar tante doorgebracht heeft, wordt ze weer 'normaal'. De wens van haar moeder wordt nu ook ingewilligd: ze zal met een boer trouwen, zij het niet met de oude sok Haarm, maar met Jans Lesschen, een jonge boerenzoon.

Over de opvoeringen van haar dramatisch werk is weinig bekend. Wel weten we dat *Moed'r wikt* door een spelersgroep van de Vereniging 'Drenthe' in Utrecht voor de eigen leden is opgevoerd.[282] Het stuk werd ook door de rederijkerskamer Ees in Borger op een Nutsavond opgevoerd. Voorafgaand hield Bergmans-Beins een causerie over Drentse folklore.[283]

In het spel *Zorg'n en bliedschup*, waarvan de titel ook wel geschreven wordt als *Zörg'n en Bliedschup*[284], wordt de oude boer Loeks Kamping voor een faillissement behoed door zijn broer Albert. Deze heeft in Amerika zijn boerderij verkocht en komt definitief naar Nederland. Daardoor kan Loeks Kamping met zijn gezin op "d'plaos" blijven wonen.[285] Verder schreef ze nog *Broedsvesiet bij Ebben Marchien,*[286] *Hoe 't Consultatiebureau tot bloei kwam,*[287] *Trienmeui,*[288] *Boervergadering*, *Gien loozer goed as mensken* en *Oprichting van de Afdeling van de Bond van Boerinnen en andere*

279. *DVP* 14.12.1945.
280. Naarding 1946c, 19.
281. Voor een typoscript van het spel zie DA, PDR, inv.nr. 12a.
282. *Drente* 11 (1939) juli 7.
283. Gebaseerd op een programma in het archief van de rederijkerskamer Borger van zaterdag 17 november. Een jaartal wordt helaas niet vermeld. In de jaren 1923, 1928, 1934 en 1945 viel 17 november op zaterdag. Daarvan is 1934 het meest waarschijnlijk.
In het programma worden de namen van een tweetal personages anders vermeld: Gerken wordt als Gerben en Götmak'r wordt als Görtmaker geschreven.
284. Vgl. de lijst 'Toneelstukken in de Drentse volkstaal' in: DA, PDR, inv.nr. 11.
285. Het manuscript hiervan werd gevonden in haar persoonlijk archief. Een typoscript, dat gestencild werd bij K.H. Hartman te Ees-Borger, wordt bewaard in het DLD.
286. Een niet-gedateerd manuscript wordt bewaard in haar persoonlijk archief.
287. Ibidem.
288. Ibidem.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 291

Plattelandsvrouwen te Zanddiek.[289] Haar toneelwerk verscheen niet in druk en bevindt zich grotendeels in haar persoonlijk archief.[290]

Voor de Regionale Omroep Noord vervaardigde zij kort voor haar overlijden een dialecthoorspel, maar of dit is uitgezonden is niet bekend.[291]

Ook in het literaire randgebeuren speelde ze een rol. In 1943 werkte ze mee aan de Podagristenherdenking en in 1945 was ze aanwezig bij de herdenking van 1000 jaar Drenthe. Organisator van deze evenementen was de studiekring D.H. van der Scheer, die zich na de oorlog geleidelijk omvormde tot Het Drents Genootschap. Hiervan werd ze lid en als zodanig heeft ze kort voor haar dood nog meegeholpen bij het uitschrijven van een prijsvraag voor een Drents volkslied. Ze overleed op 23 januari 1948 in Bussum en werd op 28 januari in Borger begraven.[292]

Het Drents Genootschap hield op 17 april 1948 een herdenkingsbijeenkomst in De Hertenkamp in Assen. Jan Naarding voerde het woorde en wees nog eens met nadruk op de betekenis van de schrijfster voor de Drentse volkskunde en literatuur.[293] Hij ging zelfs zo ver, te stellen dat men haar met Tiesing en de schilder Reinhart Dozy de Drie Podagristen van de twintigste eeuw zou kunnen noemen.[294] In een herdenkingsartikel in de *PDAC* uitte Naarding zich in woorden van gelijke strekking:

> "Mevrouw Bergmans-Beins overleden. Een slag voor Drente, een grote slag. Want met haar is heengegaan een der beste kenners van het oud-Drentse volksleven in al zijn rijkdom en kleur. (...) Mevrouw Bergmans-Beins zal genoemd blijven onder de grootste en beste kinderen van Drente. Haar stem zwijgt, haar werk blijft spreken."[295]

De herdenking van Bergmans-Beins, de rede van Naarding en het door hem geschreven in memoriam zijn illustratief voor de ietwat overdreven wijze waarop Het Drents Genootschap min of meer 'Drentse' kunstenaars in de schijnwerpers zette. En dan was deze herdenking nog sober in vergelijking met de 'vieringen' van levenden of de herdenkingen van reeds lang overleden schrijvers.

---

289. Ibidem. Vgl. voor alle genoemde toneelstukken ook de lijst 'Toneelstukken in de Drentse volkstaal' in: *Drenthe* 20 (1949) januari 5-8.
290. Een deel van het archief wordt bewaard door drs. R. Ootjers te Borger. De dochter van de schrijfster bewaart een ander deel. Dit is door haar ter inzage gegeven tijdens een interview op 11 juli 1989 te Tiendeveen.
291. R.D.M[ulder]. 1948a, 18.
292. Voor herdenkingsartikelen zie P.J.M[eertens]. 1948b, 22 en R.D.M[ulder]. 1948a, 17-19. Voor informatie over haar graf zie Van den Broek/Groen 1985, 46.
293. DA, HDG, inv.nr. 5. Ook de presentielijst van de herdenking bevindt zich in dit archief. Vgl. ook *PDAC* 23.4.1948.
S.J.A. Beins, de zuster van de schrijfster, schreef in een bedankbrief aan HDG (DA, HDG, inv.nr.5): "In 'Het bloed kruipt waar het [sic] niet gaan kan' schrijft mijn zuster 'Op het kerkhof wordt niet gesproken, dat is geen gebruik in 't oude landschap, maar de gevoelens van liefde en vriendschap zijn er niet minder om.' Dat mochten wij 17 April in Assen ondervinden op de herdenkingsmiddag."
294. *PDAC* 19.4.1948.
295. 'Mevrouw J.H. Bergmans-Beins †' in: *PDAC* 27.1.1948.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 292

H. van Dijk (1879-1956)[296]

H. van Dijk

Hendrik van Dijk werd op 10 december 1879 geboren te Ruinerwold als zoon van Goossen van Dijk en Jantje Luten.[297] Hij werd opgeleid aan de normaalschool te Meppel, waar hij in 1898 zijn onderwijzersakte behaalde.[298] In hetzelfde jaar werd hij onderwijzer in Zuidwolde; van 1904 tot 1907 was hij onderwijzer aan de openbare school te Linde (gemeente Zuidwolde), waarvan Lucas Jonkers grootvader ooit hoofd was.[299] In Zuidwolde raakte hij betrokken bij de oprichting van de rederijkerskamer *Concordia*, waarvan hij van januari 1902 tot juli 1905 secretaris was.[300] Vanaf 2 februari 1907 werkte hij als onderwijzer in Hoogeveen. Daar bleef hij tweeëneenhalf jaar; op 10 augustus 1909 namelijk werd hij door de gemeente Steenwijk benoemd tot plaatsvervangend hoofd van een nog te bouwen school aan de Stationsstraat, school A. Op 15 oktober 1909 vestigde hij zich metterwoon in Steenwijk.[301]

Op 27 augustus 1912 vertrok hij naar IJmuiden, waar hij onderwijzer werd aan een zogeheten opleidingsschool. Dergelijke - lagere - scholen pretendeerden dat zij opleidden voor het voortgezet onderwijs (vooral HBS) en trachtten zich te onderscheiden van de 'gewone' lagere scholen, die veelal bezocht werden door kinderen voor wie het daar gebodene eindonderwijs zou moeten blijven. Op 28 september van datzelfde jaar trad hij in Delfzijl in het huwelijk met Maria Zwart. Uit dit huwelijk werden vier kinderen geboren: twee jongens en twee meisjes.[302] In IJmuiden had Van Dijk het als onderwijzer moeilijk; ten gevolge hiervan werd hij op 31 juli 1930 wegens hartklachten afgekeurd. Inmiddels had hij ook de akten Frans en Engels

296. Hendrik van Dijk is een goeddeels vergeten auteur. Naar zijn leven en werk is pas in de laatste jaren meer onderzoek verricht. Voor enige biografische schetsen zie Werners 1956g, 10; Kuipers 1978, 47-50 en Nijkeuter 1994a, 125-138 en Nijkeuter/Ootjers 1996, 5-13.
Boerma en Broersma volstaan in *Drèentse schrieverij* (Zuidwolde 1993, 178) met het vermelden van de naam Van Dijk en delen hem daarbij in één adem in bij de "Aoldere schrievers as Tiesing, Jonker (...) en Poortman." Zoals opgemerkt bij Tiesing, vinden zij dat Van Dijk - evenals de andere drie - niet uit eigen ervaring putte bij het schrijven. Voor een voorlopige bibliografie wordt verwezen naar Nijkeuter 1994a, 137-138.

297. GA Ruinerwold, Bevolkingsregisters.

298. Zie *Gedenkboek ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van de Meppeler Onderwijzers Opleiding*. Meppel [1946]. Dit is geredigeerd door - onder anderen - Jan Poortman en Van Dijk. Laatstgenoemde hield op zaterdag 21 december 1946, de dag van de reünie, een lezing waarin hij een overzicht van gedenkwaardige feiten uit de geschiedenis van de school over de periode 1845-1915 gaf. (Zie *Gedenkboek*.)

299. Vgl. Huizing 1975, 98 en 163.

300. Archief rederijkerskamer *Concordia*. Aldus het notulenboek, dat in het bezit is van de heer J. Kuiper te Zuidwolde.

301. GA Steenwijk, Bevolkingsregisters.

302. GA Velsen, Bevolkingsregisters.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 293

behaald, waardoor hij in staat was door privaatlessen zijn inkomen aan te vullen. Daarnaast had hij enige bijverdiensten uit de journalistiek.[303]

Door oorlogsomstandigheden gedwongen (vermoedelijk ontruiming van de woning voor de bouw van de Atlantikwall), vertrok het gezin Van Dijk op 13 januari 1943 naar Meppel.[304] Hier bleef Hendrik van Dijk wonen tot aan zijn dood op 16 maart 1956.

In IJmuiden begon Van Dijk, uit een gevoel van heimwee, over Drenthe te schrijven. Een verschijnsel overigens dat bij meer Drenten buiten de provincie valt waar te nemen. Hij werd hiertoe aangemoedigd doordat hij in 1925 een schrijfwedstrijd van het *IJmuidens Advertentieblad* gewonnen had.[305]

Reeds in 1928 voltooide Van Dijk een serie *Schetsen uit 't Drentsche Volksleven*, geschreven in Zuid-Drents dialect. Hij verzocht prof. dr. T.L.J.A.M. Baader, hierover een oordeel te geven. Baader was hoogleraar Germaanse en Keltische taal- en letterkunde aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. Tevens was hij directeur van het Instituut voor Dialectonderzoek aldaar. Baader was van mening, dat het geheel aan literaire waarde zou winnen wanneer de handeling uit de personen zelf zou voortkomen. Daarmee bedoelde hij waarschijnlijk dat de psychologische achtergronden, de beweegredenen van de personages, meer aandacht moesten krijgen.[306]

Van Dijk was met Baader in contact gekomen nadat deze correspondenten had aangezocht voor het samenstellen van een Zuid-Nedersaksisch woordenboek. Van Dijk was hiertoe bereid en leverde voornamelijk dialectstukjes uit de *MC*: niet door hem geschreven, wel door hem uitgeknipt en becommentarieerd.[307]

Van 9 mei 1930 tot en met 27 maart 1931 verscheen in de *MC*, als feuilleton in 47 wekelijkse afleveringen, zijn Drentstalig verhaal *Dialectschetsen uit het Drentsche Dorpsleven*.[308] Dit feuilleton werd van 22 februari tot en met 27 augustus 1935 ook in de Overijsselse krant *Salland* afgedrukt als *Luuks Hilbers jonges (Dialectschetsen uit het Drentsche dorpsleven)*.[309] Kort nadat het feuilleton van start was gegaan in de *MC*, raakte Van Dijk verwikkeld in de perikelen rond zijn afkeuring voor het onderwijs. Hierdoor werd hij genoodzaakt uit te zien naar andere inkomsten, wat ook directe gevolgen had voor de lengte van het feuilleton:

303. Archief J. van Dijk te Weesp, brief Van Dijk aan zijn neef Albert Eisen van 31 juli 1930.
304. GA Velsen, Bevolkingsregisters.
305. Zie: *IJmuidens Advertentieblad. Gratis weekblad voor IJmuiden en IJmuiden-Oost* 8.11.1935.
306. Persoonlijk archief H. van Dijk, brief Baader aan Van Dijk van 2 juli 1928. Daarin gaat het over 15 stukjes. Over de onderwerpen is niets bekend; wel noemt Baader Roewlef en Annechien, die in één schets voorkomen. Deze personages gebruikte Van Dijk ook (weer) in een latere publicatie, getiteld *Het gezin van Roelof en Annechien* (1951, De Torenlaan te Assen).
307. KDC, Archief T.L.J.A.M. Baader, inv.nrs. 425 en 426.
308. In eerdere publicaties van schrijver dezes wordt abusievelijk vermeld, dat dit feuilleton onder het pseudoniem H. van 't Wold verschenen is. Nader onderzoek leert dat dit niet het geval is. De eerdere informatie was ontleend aan Meertens/Wander 1958, 177, waarin ook de jaren van verschijning niet correct zijn. P.J. Meertens baseerde zich op een schriftelijke opgave van Van Dijk (MI, correspondentie met Van Dijk), maar vergiste zich bij het weergeven van de feiten.
309. MI, map C1.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 294

> "Dan zal er met wat werk op journalistiek gebied nog wel wat te verdienen zijn. Ik was tenminste al van plan een slot te maken aan het dialectartikel in de Meppeler C, nu zal ik dat nog wel voortzetten en 't zal nog wel een poos duren, voordat Freins Hillechien of Fömmechien krijgt of geen van beide [sic]. (Je moet daarover maar geen inlichtingen geven, want dat zou de belangstelling doen verflauwen)",

schreef hij aan zijn oomzegger Albert Eisen.[310]

Ruim een maand eerder - op 20 juni - had onder aflevering 7 al gestaan dat het de laatste was. Dat was een fout van de zetter geweest, zoals de redactie een week later verklaarde. Maar misschien had Van Dijk toen al besloten te stoppen met zijn schetsen en had hij zich laten overhalen, ermee door te gaan.[311]

De dialectschetsen werden in 1935 door uitgeverij Kluwer in Deventer op veler verzoek in boekvorm uitgegeven als *Luuks Hilbers jonges (Dialectschetsen uit het Drentsche dorpsleven)*.[312] Ook daarna is het verhaal nog als feuilleton verschenen. Het *Drentsch Landbouwblad* nam het van 29 januari 1946 tot en met 24 januari 1948 als vervolgverhaal op. De redactie schreef erbij: "Wij willen op deze wijze het boekje Luuks Hilberts [sic] Jonges' dat waard is door elken Drenth te worden gelezen, onder de oogen van onze lezers te brengen."[313]

Verwarrend is, dat Van Dijk vanaf 29 januari tot en met 29 juli 1932 in de *MC* opnieuw een feuilleton liet verschijnen onder dezelfde titel: *Dialectschetsen uit het Drentsche dorpsleven*. Het gaat hier echter wel degelijk om een ander verhaal, dat later dan ook als *Op Strooienberg, ja, op Strooienberg* een plaats in de bundel *Op Strooienberg* zou krijgen.

Vrijwel onbekend is, dat Van Dijk onder eigen naam nog een feuilleton schreef. Dat is *Um der wille van het smeer likt de katte den kandeleer*; het verscheen in 1937 in *Salland* en in de *MC*.[314]

In 1931 schreef Van Dijk voor de zaterdagnummers van de *MC* ook nog een reeks artikelen, genaamd *Van 50 jaar en thans*.[315] Aan dezelfde krant leverde hij tal van bijdragen. Soms waren ze niet ondertekend; in de andere gevallen noemde de auteur zich H. van 't Wold, H.W., Hadee, Van D. en v.d.H.. Vele teksten bevinden zich in zijn persoonlijk archief.[316] Een systematisch onderzoek naar zijn bijdragen voor de krant zal ongetwijfeld nog een aantal 'verborgen schatten' aan het licht brengen.

---

310. Archief J. van Dijk te Weesp, brief Van Dijk aan Albert Eisen van 31 juli 1930.
311. *MC* 27.6.1930.
312. De roman zelf draagt geen jaartal; het jaar 1935 is ontleend aan Meertens/Wander 1958, 177. Een fragment werd opgenomen in: Poortman 1954a, 125-128.
313. *Drentsch Landbouwblad* 29.1.1946.
314. MI, brief Van Dijk aan P.J. Meertens van 25 september 1943. In *Salland* verscheen het feuilleton van 18 juni tot en met 25 juni 1937.
315. MI, brief Van Dijk aan de dialectcommissie van de KAvW van 16 juli 1931.
316. Vgl. de vele handgeschreven bijdragen die berusten in zijn persoonlijk archief. Vgl. ook MI, map C1.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 295

Sommige dialectschetsen en gedichten droeg hij ook voor. Zo is bekend dat hij voor de Drentsche Vereeniging in Amsterdam - op 7 maart 1934 - optrad met een programma van zang en voordracht.[317]

Van uitgever Boom kreeg Van Dijk in 1943 het verzoek, een selectie te maken uit zijn gedichten en schetsen in Drents dialect, die daarna uitgegeven zou worden. Als titel koos men *Dicht en ondicht. Bundel proza en poëzie van eigen bodem in eigen taal*.[318] Hoewel Meertens en Wander deze bundel in hun *Bibliografie der dialecten van Nederland* (1958) vermelden, bleek het niet mogelijk hem te achterhalen.[319] Ook in een briefwisseling met P.J. Meertens maakte Van Dijk gewag van de bundel. Meertens was rond september 1943 een dialectbloemlezing aan het samenstellen en Van Dijk stuurde desgevraagd eigen werk in. Maar tot publicatie is het nooit gekomen, aanvankelijk niet door de oorlogsomstandigheden en daarna niet doordat verscheidene dialectschrijvers na de oorlog 'besmet' bleken.[320]

In de briefwisseling met Meertens beschreef Van Dijk de inhoud van een uit te brengen eigen bundel, maar hij betwijfelde of die er wel zou komen, gezien het feit dat diverse instanties nog hun goedkeuring moesten geven. Ook de toewijzing van papier was nog niet zeker.[321]

Voorts noemde Van Dijk een aantal werken die hij niet in *Dicht en ondicht* opgenomen wenste te zien.[322] Deze staan wel in de bundel *Op Strooienberg. Dialectschetsen uit het Drentsche dorpsleven*, die in 1945 door Boom in Meppel werd uitgegeven.[323] Deze kreeg - zo kort na de oorlog - geen aandacht van de recensenten. Hij bestaat uit gedichten en één verhaal.[324] In dit volledig Drentstalige verhaal, getiteld *Op Strooienberg, ja, op Strooienberg*, behandelt Van Dijk het thema van de twee geloven op één kussen.

Centraal staat de geschiedenis van Klaos van Meeuwes en Griet, wier liefde op verzet van de beide ouderparen stuit. De bezwaren zijn vooral van religieuze aard: Klaos is hervormd en Griet is 'Cocks'. Haar ouders vinden de betweter Frèèrk Loek voor haar een betere partij; maar zij gruwt van hem. Uiteindelijk krijgen Klaos en Griet elkaar en Frèèrk trouwt met de lelijke, maar niet onbemiddelde, Fi'jchien. Van Dijk toont zich ook hier een geboren verteller, die zijn verhaal met fijnzinnige humor kruidt.

---

317. 'Uit de Drentsche Vereeniging te Amsterdam' in: *Drente* 5 (1934) maart 7.
318. MI, brief Van Dijk aan P.J. Meertens van 25 september 1943.
319. Meertens/Wander 1958, 178. Ook H. Lubberts nam de bundel in zijn bibliografie op en weet te melden dat deze zich bevindt in een - niet met name genoemde - particuliere collectie. Zie Lubberts 1976, 13.
320. MI, brief P.J. Meertens aan Van Dijk van 10 april 1947.
321. MI, brief Van Dijk aan P.J. Meertens van 25 september 1943.
322. Onder meer *Scheuvellopers*, dat een korte samenvatting in dichtvorm is van een dialectschets (waarschijnlijk *Op Strooienberg, ja, op Strooienberg*, die weer een bewerking is van het feuilleton *Dialectschetsen uit het Drentsche dorpsleven*) en *Sonnet*, dat al in het maandblad *Drente* 11 (1939) november 4 verschenen was.
323. De bundel verscheen zonder jaartal; het jaar 1945 is ontleend aan Meertens/Wander 1958, 178.
324. Namelijk *Scheuvellopers* [gedicht], *Olde Knelis* [gedicht], *Sonnet* [gedicht], *Op Strooienberg, ja, op Strooienberg* [verhaal], *Loeke Berend mit 't slimme gebit* [gedicht] en *Oost West, thuus best!* [gedicht]. *Olde Knelis* en *Oost West, thuus best!* waren aanvankelijk bedoeld voor de bloemlezing van Meertens.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 296

Het gedicht *Loeke Berend mit 't slimme gebit* in deze bundel is een bewerking van een korte schets, die als *Loeke Beernt met 't slimme gebit* op 12 juli 1929 zonder auteursnaam in de *MC* had gestaan.[325] Het is een humoristisch gedicht over een calculerende Drent, die zich bij een tandarts laat verdoven en zijn gebit bij een andere laat trekken.

In 1951 verscheen nog *Het gezin van Roelof en Annechien* (Uitgeverij De Torenlaan te Assen); ook hieraan was weer publicatie als krantenfeuilleton voorafgegaan.[326] Als lid van de Drentse Vereniging in Amsterdam had hij hieruit reeds in 1937 en 1938 voordrachten gehouden. Deze optredens bezorgden hem de reputatie van een "talentvollen schrijver en voordrager, die het Drentse boerenvolk heeft waargenomen met zijn ontvankelijk en zeer gevoelig kunstenaars-hart".[327]

De schrijver zelf lichtte het werk als volgt toe:

> "(..) toch heeft De Oude Landschap mij steeds bekoord en de liefde voor 'het dierbaar plekje grond, waar eens mijn wieg op stond', deed mij besluiten een reeks schetsen te schrijven, waarbij ik getracht heb, waar en onopgesmukt het dagelijks leven, doen en gebeuren van een eenvoudige boerenhuishouding uit het laatst der negentiende eeuw uit te beelden zonder enige sensatie of overdrijving, maar ook zonder verbloeming van onzalige gebruiken en gewoonten als het toen nog heersend en thans zo goed als verdwenen drankmisbruik op markt- en feestdagen, inzonderheid op Oudejaarsavond en met Nieuwjaar."[328]

In dit Nederlandstalige verhaal met Drentse dialogen beschrijft Van Dijk allerlei volkskundige bijzonderheden en laat hij tevens blijken dat hij een gelovig man is. Van Dijk was lid van de Remonstrantse Gemeente in Meppel, overigens een uiterst vrijzinnige, erasmiaanse geloofsrichting.[329] De periode waarin het verhaal zich afspeelt is tamelijk lang, want daarin stijgt het kindertal van Roelof en Annechien van zeven tot twaalf.

Ook dit boek kreeg niet meer het onthaal dat de literatuurkritiek aan Van Dijks debuut had bereid. Onder de weinigen die reageerden was de recensent van het maandblad *Drenthe*, die hem als volgt complimenteerde: "Bovendien behoort hij met Dening en Jonker tot de beste dialectschrijvers (...)".[330]

Zonder zijn ander werk te kort te doen, moet gezegd worden dat *Luuks Hilbers jonges* Van Dijks belangrijkste opus is. Ook Jan Naarding was die mening toegedaan; hij schreef: "De latere uitgaven van Van Dijk: (...) bereiken niet de hoogte van het eerste werk, al valt er veel in te prijzen."[331]

---

325. Meertens/Wander 1958, 181 vermeldt ook een gelijknamige anonieme publicatie in *Libel* (1937), 254. Naar alle waarschijnlijkheid is dit de schets van Van Dijk.
326. Het verhaal verscheen dan ook als nummer 5 in de Feuilleton-Bibliotheek van de uitgever.
327. Zie voor een verslag van een voordracht bijvoorbeeld *Drente* 9 (1938) januari 6.
328. *Het gezin van Roelof en Annechien*, 5.
329. Van Gelder 1962, 78-79.
330. *Drenthe* 22 (1951) oktober 158. De roman werd ook gerecenseerd in de *PZOC* 8.11.1951.
331. Naarding 1956a, 80.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 297

Hoewel Van Dijk zelf in zijn ondertitel van 'Dialectschetsen' spreekt, kan het werk toch een roman genoemd worden, indien we 'de' roman definiëren als "elke langere verhaalvorm die de avonturen en ontwikkelingen van individuen tegen de achtergrond van een bepaald tijdruimtelijk kader weergeeft voor afzonderlijke lezers."[332]

De Drentse literatuur in de jaren dertig werd gedomineerd door werken in romantische stijl. De meeste auteurs verpakten hun emoties in volkskundige motieven. Twee jaar voor Van Dijk publiceerde - zoals reeds beschreven - J.H. Bergmans-Beins haar roman *Het bloed kruipt waar 't niet gaan kan. Een vertelling uit het Drentse boerenleven*. De literaire en organisatorische activiteiten van Bergmans-Beins op het gebied van de volkskunde kunnen niet los van hun tijd worden gezien. Met name na de Eerste Wereldoorlog groeide in het culturele leven de belangstelling voor dit onderwerp. Recensenten prezen *Het bloed kruipt waar 't niet gaan kan* om de 'folkloristische' inhoud. Tal van schrijvers hebben voorzien in de behoefte aan volkskundig getinte bellettrie. Dit geldt ook voor Hendrik van Dijk, die overigens al twee jaar eerder aan zijn roman begonnen was dan zijn vrouwelijke collega en leeftijdgenoot aan de hare.[333]

In het 'woord vooraf van den schrijver' bij *Luuks Hilbers jonges* legde Van Dijk uit wat hem bewogen had:

> "Er is in de laatste jaren groote belangstelling geboren voor de kennis van oude zeden en gewoonten, van volksgebruiken en overleveringen, van taal en zegswijzen, kortom voor de kennis van alles, wat men tezamen aanduidt met den vreemden naam 'folklore' en waarvan nog veel, vooral onder het volk ten platten lande voortleeft, veel echter ook, dat, niet in geschrift is vastgelegd, reeds geheel en al verloren is geraakt. (...) Als een uiting van het streven in die richting moeten ook beschouwd worden de talrijke dialectartikelen, welke tegenwoordig veel in couranten en tijdschriften verschijnen en met hetzelfde doel voor oogen had ik ook het genoegen een serie schetsen te schrijven in de gewestelijke taal, welke er de eigenaardige bekoring aan kan geven en den lezer verplaatst in de rustige sfeer van het land- en boerenleven in al zijn soberheid en simpele eenvoud van een halve eeuw geleden. (...) En zoo heb ik dan een serie dialectschetsen gegeven met een eenigszins romantisch tintje, waarin de lezer het landelijk leven van den hooggeroemden, nu al weer 'goeden ouden tijd' vindt beschreven in de taal, die door de eeuwen heen van geslachte op geslachte overgegaan, heeft stand gehouden (...)."[334]

De roman is ook voorzien van een inleiding door P.J. Meertens; deze schreef onder meer:

> "De dorpsroman en de dorpsnovelle, dit eigenaardige literatuurgenre, dat omstreeks het midden der vorige eeuw ook in onze letteren zijn intrede deed met Van Koetsveld's Pastorij te

332. Van Gorp 1991, 353.

333. In de *MC* van vrijdag 15 september 1933 besprak Van Dijk de roman van Bergmans-Beins. De redactie zal hem - terecht - als deskundige op dit gebied beschouwd hebben, want in deze krant hadden vanaf mei 1930 zijn *Dialectschetsen uit het Drentsche Dorpsleven* gestaan, waaruit pas in 1935 het boek *Luuks Hilbers jonges* ontstond. Het feuilleton van Bergmans-Beins had dus aanzienlijk sneller de boekstatus bereikt.

334. *Luuks Hilbers jonges* 1996, 7-8.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 298

> Mastland, en dat sindsdien een zoo wijde vlucht nam, schijnt de laatste jaren te herleven. Over bijna al de elf gewesten van ons land toch zijn in de na-oorlogsche jaren bundels schetsen of wel romans geschreven, die de lijnrechte voortzetting zijn der dorpsvertellingen van een sinds lang afgesloten tijdperk in onze literatuur (...)."

Vervolgens komt Meertens met de onhoudbare stelling: "Drenthe, dat in de vorige eeuw in Van Schaick en Lesturgeon zijn dorpsnovellisten bezat, deed aan deze hernieuwing tot nu toe niet mee (...)."[335]

In zijn roman beschrijft Van Dijk het conflict over de keuze van een rijke boerenzoon voor een meisje van lagere komaf, dat bovendien een stuk jonger is. Hoofdpersoon is de boerenzoon Freins Hilbers, die tegen de veertig loopt en inwoont bij zijn vier jaar jongere broer Jan en diens vrouw Fömmechien. Freins is verliefd op Hillechien, de meid. Zij worden het eens, zoals dat heet. Het standsverschil tussen beiden wordt nog geaccentueerd doordat Hillechiens ouders 's winters ondersteund worden door de diaconie. Jan en Fömmechien ontslaan de meid, omdat zij deze relatie afkeuren. Wat hun echter vooral dwars zit, is dat hun kinderen geen erfenis meer te verwachten hebben van een getrouwde 'ome Freins', vooral niet wanneer hij ook kinderen krijgt. Daarom proberen zij Freins te koppelen aan de verre nicht Fömmechien. Op het gebied van nageslacht valt van haar weinig gevaar meer te duchten, want ze is minstens zo oud als Freins. De echtelieden vragen haar, als spinster op de boerderij te komen. Nicht Fömmechien wordt door Freins in Meppel van de trein gehaald en ziet hem meteen in zijn slechtste gedaante: als drinkebroer. Na een lange tweestrijd kiest Freins toch voor Hillechien. Hiermee kiest hij voor de liefde en niet voor het geld, want ook nicht Fömmechien is niet onbemiddeld. De afgewezen Fömmechien trouwt uiteindelijk met Jan, nadat diens vrouw is overleden.[336]

Ironie is niet de geringste gave waarover Van Dijk beschikte; daarmee nam hij ook 'zijn' *MC* goedmoedig op de korrel. Wanneer men een belangrijke brief verwacht, wordt de komst van de brievenbesteller becommentarieerd met: "Och, (...) 't is Zaoterdag, 't zal de Olde Möppelder kraante wèzen, laow oews now maar niet bliede maken mit een dood veugeltien!"[337] Gemeend was het niet, want hij liet zich in IJmuiden de krant toesturen. En uiteraard was hij een trouw feuilletonlezer. Dat blijkt uit een brief aan zijn broer Werner:

> "Lees jullie in het Woensdagnummer van de Meppeler Courant ook 'De School de [sic] Levens' Herinneringen uit Duitschland. Wij lazen dat allemaal, Marie de meisjes en ikzelf en we vinden het zoo aardig. Wie zou de schrijver toch zijn, want 't maakt precies de indruk van werkelijk beleefd en meegemaakt te zijn."[338]

335. 'Ter inleiding' in: *Luuks Hilbers jonges*.
336. Analyses van de roman vindt men in Van Til z.j. en in Ootjers 1993, 39-51.
337. *Luuks Hilbers jonges*, 123.
338. Archief J. van Dijk te Weesp, brief Van Dijk aan Werner van Dijk van maart 1929.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 299

Het boek werd bij zijn verschijning in 1935 buitengewoon goed ontvangen, wat blijkt uit het - verloren gewaande, maar teruggevonden - persoonlijk archief van Van Dijk, die de besprekingen nauwgezet heeft bijgehouden.[339] Opvallend is, dat de roman zowel in Drenthe als daarbuiten positief beoordeeld werd. Wij constateerden reeds, dat in de jaren dertig de recensent J.J. Uilenberg felle kritiek uitte op het dialect in *Drentsche novellen en typen* van R. Houwink Hzn. Nadat in 1935 - hetzelfde jaar waarin *Luuks Hilbers jonges* werd uitgegeven - *Bartje* van Anne de Vries verschenen was, ageerde Uilenberg in 1937 ook tegen het dialectgebruik in deze roman.[340] Maar op het werk van Van Dijk had hij weinig aan te merken. Daarover schreef hij aan de auteur:

> "Jou [sic] Luuks Hilberts is er ingegaan. Geen wonder! Vooral bij lui, die de boer kennen. Ik heb maar één opmerking. Die ken je. De gevoelsuiting!"[341]

Ook Anne de Vries reageerde met een persoonlijk schrijven:

> "Ik heb het boek reeds in de zomer aangeschaft en het met zeer veel genoegen gelezen. Het is goed werk. Het is echt Drents, in dat opzicht behoeft het niet beter, maar het is ook een verhaal, dat vertaald in het Nederlands, waarde blijft houden. En dat juist is met de meeste dialectschetsen niet het geval. Ja, dialect wordt verschrikkelijk weinig gelezen en het is voor een uitgever vaak een waag, om een behoorlijke oplaag te drukken. Daar is, geloof ik, weinig aan te doen. De Drentse boeren vooral lezen niet anders dan de krant."[342]

Jan Poortman schreef over de roman:

> "Opmerkelijk is verder, dat Van Dijk - hoewel geboren Drent uit den Zuidwesthoek en ook mogelijk dank zij een blijvend contact met deze omgeving - een dialectisch zeer zuivere weergave wist te geven, ofschoon hij reeds lang elders woont. (...) Als men de gebundelde schetsen nog eens achter elkaar leest, na ze vroeger stukje voor stukje genoten te hebben, blijft er van het boek een indruk van mooie gaafheid over. Een stukje dorpsleven is hier vastgelegd, waaraan men ook later nog wat heeft. Dit alleen is een voldoening voor den schrijver en onzerzijds 'n compliment waard."[343]

---

339. Zijn persoonlijk archief wordt bewaard door zijn schoondochter, mevrouw J. van Dijk-Koning in Groningen.
340. 'Uilenberg 1937, 1-2.
341. Persoonlijk archief H. van Dijk, brief J.J. Uilenberg aan Van Dijk van 22 oktober 1938.
342. Persoonlijk archief H. van Dijk, brief Anne de Vries aan Van Dijk van 15 mei 1937.
343. *MC* 27.12.1935. De criticus van de heropgerichte *NDC* wees op de eerder geconstateerde neiging tot folklore en romantiek in de jaren dertig en merkte op: "Overigens hebben we respect voor de breede kennis, die de schrijver heeft van de zeden en gewoonten en van het Drentsche volksleven van voor een halve eeuw; en hij beheerscht het dialect van zijn geboorteland volkomen." (*NDC* 8.11.1935).
En de *Coevorder Courant* schreef: "In het 192 pagina's dikke boekje toont de schrijver dat hij het Drentsche dorpsleven van voor 25 jaren door en door kent. Trouwen, geboren worden en sterven, zooals dat in het boerenleven voorkomt, van de goede als van de kwade zijden, wordt met talent geschetst." (*Coevorder Courant* 16.11.1935).

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 300

B. Lonsain, vast medewerker van het maandblad *Drente*, stelde:

> "Het is een verblijdend verschijnsel, dat in den laatsten tijd een opbloei valt waar te nemen in de dialectlitteratuur en dat de auteurs van dorpsromans en dorpsnovelles weer op belangstelling kunnen rekenen wanneer zij de gave bezitten het volksleven, de zeden en gebruiken op het land, in de gewestelijke taal, in onderhoudenden vorm te beschrijven. De heer van Dijk [sic] is daarin volkomen geslaagd. Hij heeft het landleven, de zeden, gewoonten, gebruiken, ook misbruiken van die dagen, op een boeiende wijze geschetst en daarmede een werk verricht, 't welk ook voor de toekomst van een blijvende waarde is."[344]

Recensent A.G. van *Landbouw en Maatschappij* merkte op:

> "Uitstekend beheerscher van 't dialect uit zijn hoek en even uitnemend kenner van de gebruiken, gewoonten en eigenschappen der plattelandbewoners als de heer Van Dijk is, heeft hij met dezen schetsenbundel onze dialect-literatuur verrijkt met een werk, dat waard is door iederen Drenth, door iederen Agrariër te worden gelezen."[345]

In het voorgaande zagen wij dat verscheidene recensenten Van Dijk prezen om zijn beheersing van het dialect. Poortman constateerde daarbij dat de auteur "reeds lang elders" woonde. Wat is lang? Van Dijk was in 1909 uit Drenthe vertrokken, dus had hij het zo'n twintig jaar zonder dagelijkse omgang met de streektaal moeten stellen toen hij aan zijn 'dialectschetsen' begon. Daar staat tegenover, dat wat hij zich in de eerste dertig jaar van zijn leven eigen gemaakt had, toch wel overwegend duurzaam geacht mag worden. Met vrouw en kinderen sprak hij weliswaar geen Drents, maar dat kon hij naar hartelust doen tijdens de vele vakanties in Ruinerwold. Wat hij daar hoorde was - zoals bij iedere levende taal - niet vrij van neologismen en vreemde insluipsels. 'Zuiverheid' is een subjectief begrip, dat vaak gerelateerd wordt aan de taal van het verleden. Het zijn dikwijls de emigranten die aangemerkt worden als kampioenen van de 'zuiverheid', doordat zij het dagelijkse contact met de eigen taal verloren hebben en dus de ietwat archaïsche taal uit hun jeugd spreken en/of schrijven. Als Van Dijk dit ook deed, valt hem niets te verwijten, want zijn roman speelt in het verleden.

A.J. Scholte, bibliothecaresse van de Asser leeszaal, besprak de roman in de *NRC* en vergeleek hem met *Het bloed kruipt waar 't niet gaan kan* van Bergmans-Beins. De recensie werd afgesloten met:

> "(...) dan weten we weliswaar, dat dit boek niet tegemoet komt aan de verlangens van hen, die bij voorkeur moderne romans lezen, romans waarin veel gebeurt, romans van mondain leven, romans met vele, liefst vluchtige en hartstochtelijke relaties, maar dan weten we ook, dat er toch velen met plezier kennis zullen maken met deze figuren 'glanzend en kleurrijk en tintelend van leven'".[346]

344. L[onsain]. 1936 6-7.
345. *L&M* 12.12.1935.
346. Scholte 1935b.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 301

In het *Nederlandsch Tijdschrift voor Volkskunde* werd over de roman - kort maar krachtig - opgemerkt: "Een brok heimatsliteratuur van het beste allooi, onderhoudend geschreven, vol leven en kleur."[347]

Doordat de roman geheel Drentstalig is, lijkt zijn lezerspubliek beperkt te blijven tot degenen voor wie het Drents de moedertaal of de tweede taal is (al dan niet in Drenthe woonachtig). Dat meende althans de recensent van *Het Volk*, maar daarbij zag hij velen die dicht bij Drenthe woonden over het hoofd, bijvoorbeeld de lezers van de krant *Salland*. Met andere woorden: grenzen tussen streektalen zijn niet zo duidelijk te trekken als provinciegrenzen. Zijn oordeel over het boek was overigens positief:

> "De oud-Drentenaar zal zijn hart ophalen aan de - zo echt Drentse - filosofische beschouwingen, aan prachtige dialectvormen, als 'deuren die op een gloepien stonden', en schorten die aan de 'krange kaante' nog schoon waren, en aan de uitstekend geslaagde milieuschilderingen, waarin tussen de regels door aardig wat folklore bewaard is. Dat schijnt in hoofdzaak ook wel de bedoeling van den schrijver geweest te zijn, en men mag hem er slechts dankbaar voor wezen, dat hij daarvoor de vorm gevonden heeft, die stylistisch uitermate geslaagd is. Voor den niet-Drentenaar een bijna niet door te komen verhaal in dialect, voor den 'kenner' een waardevolle novelle uit het boerenleven."[348]

Deze kritische instelling viel een jaar later opnieuw te bespeuren in de gelijkgeschakelde Drentse pers. Recensent Tom Vos besprak de roman in het *Drentsch Dagblad* en schreef:

> "(...) dat het verhaal soms wel eens wat langdradig wordt ligt o.i. in den typischen Drentschen geest waaruit het werk gesproten is dus in dit geval eerder een typeering dan een tekortkoming."[349]

En in *De Landstand in Drente* was recensent Slob in datzelfde jaar van mening dat de roman het boerenleven weergaf als het "poovere overblijfsel van een vervallen cultuur". Hier zag hij voor zijn geestverwanten een belangrijke rol:

> "Aan den Landstand zal de taak zijn om het goede uit deze resten weder tot ontwikkeling te brengen het dorpsleven weer vol en zinrijk te laten worden. Dat is tenslotte de voornaamste les, welke wij uit deze schets trekken."[350]

---

347. *Nederlandsch Tijdschrift voor Volkskunde* 40 (1935-1936), 149. In 1941 werd de roman in het maandblad *Drente* opnieuw besproken. Toen viel een licht kritische ondertoon te beluisteren. Men betichtte Van Dijk ervan, dat hij het boerenleven toch wat te afstandelijk bekeken had. In de woorden van de anonieme essayist: "In *"Luuks Hilbers Jonges"* van Van Dijk, een *goede* schets uit het Drentse boerenleven, voelen we nog teveel de kijk van een deskundigen buitenstaander, à la Cremer, die nu en dan, vooral in de natuurbeschrijvingen, zijn leermeester toont te kennen." Zie 'De Dorpsvertelling I' in: *Drente* 12 (1941) mei 84.
348. J.E., in: *HV* 19.12.1935.
349. 'Van onze boekenplank' in: *DD* 20.8.1942.
350. Slob 1942.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 302

Reeds in 1937, bij de bespreking van de roman in het tijdschrift *Eigen Volk*, wees dr. J.F. Buisman - leraar Nederlands en geschiedenis aan het Christelijk Lyceum in Hoogeveen - op de noodzaak van een herdruk.[351] Zijn wens ging pas in 1996 in vervulling; toen verscheen bij de stichting Het Drentse Boek een nieuwe uitgave van deze klassieker.[352]

Hendrik van Dijk overleed op 16 maart 1956, na een met bewonderenswaardig geduld gedragen ziekte. Een jaar daarvoor was hem nog de eer te beurt gevallen, benoemd te worden tot persoonlijk lid van Het Drents Genootschap.[353] Door zijn ziekte was hij toen al niet in staat geweest de landdag in Hoogeveen van het genootschap bij te wonen, zodat hij niet bij de benoeming aanwezig was. Hij werd op het kerkhof in Ruinerwold - zijn geboortedorp - begraven.[354]

A. Dening (1873-1949)[355]

A. Dening

Albert Dening werd op 7 september 1873 in Sleen geboren. Zijn vader Jan Dening (afkomstig uit Erm) en zijn moeder Aaltje Kruit (uit Borger) hadden in Sleen een café annex logement, met een eenvoudige stalhouderij; tevens hadden zij een boerderij. Albert was de jongste zoon; hij had nog een broer en twee zusters. Op school was hij een goede leerling. Zijn ouders zijn van plan geweest hem onderwijzer te laten worden, maar daar is - waarschijnlijk door geldgebrek - niets van gekomen. Tot zijn 24ste bleef hij in Sleen en werkte hij als boerenknecht bij zijn vader. Geholpen door de onderwijzer Nijdam studeerde hij in zijn vrije tijd. Naar aanleiding van een advertentie besloot hij deel te nemen aan het toelatingsexamen voor rijksambtenaar bij de dienst invoerrechten en accijnzen, beter bekend als de douane. Op 29 september 1897 werd hij aangesteld als commies 4de klasse in Groenlo. Na de nodige examens werd hij op

351. Buisman 1937, 86-87. Buisman kwam op 2 november 1949 bij een verkeersongeval op de IJsselbrug bij Deventer om het leven. Zie J. Wattel, 'In memoriam Dr J.F. Buisman' in: *Drenthe* 20 (1949) december 177. Ook de redactie van *OV* was van mening dat er een herdruk moest komen. Daarom startte men in 1964 onder de lezers een kaartenactie. Zie 'luuks hilberts [sic] jonges' in: *OV* 8 (1964) oktober 150-151.
352. De roman verscheen toen als *Luuks Hilbers jonges. Dialectschetsen uut het Drèentse dörpsleven* (Zuidwolde 1996) en werd ingeleid door H. Nijkeuter en R. Ootjers.
Voor recensies zie Rodenburg 1996c en *DC* 3.8.1996.
353. Persoonlijk archief H. van Dijk, brief bestuur van HDG aan Van Dijk van 11 juni 1955.
354. Voor herdenkingsartikelen zie *Eigen Blad. Maandblad voor de remonstrantse gemeente te Meppel en de remonstrantenkring te Zwolle* (1956) maart en *MC* 19.3.1956.
355. Aan Albert Dening is tot nu toe bijzonder weinig aandacht besteed. Zie voor enige biografische schetsen: Kocks 1971, 182-183; Kuipers 1978, 44-46 en Kuipers 1992, 258-260.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 303

31 oktober 1900 commies 3de klasse in Beek bij Zevenaar, in 1904 commies 2e klasse in Zuidland op Voorne-Putten en in 1913 commies 1e klasse en onbezoldigd rijksveldwachter in Amsterdam. Hier maakte hij weer promotie: hij klom op van assistent dienstgeleider tot chef de bureau. In Zuidland leerde hij Klara Kerkhoven kennen, met wie hij in augustus 1905 trouwde. Uit dit huwelijk werden twee zoons, Jan en Theo, geboren.

Met het schrijven begon hij kort na zijn pensionering in november 1934. Hij schreef schriften vol verhalen, die hij aan familieleden voorlas.[356] De inhoud van de vele schriften leverde in gedrukte vorm toch maar een bescheiden oeuvre op; niettemin is hij een veelgelezen dialectschrijver geworden. Zijn verhaal *Um d'olde toren* verscheen aanvankelijk van 14 maart tot en met 1 juli 1939 in 48 afleveringen als feuilleton in het *Agrarisch Nieuwsblad*, dat drie keer per week uitkwam.[357] Van zijn naam had hij een anagram gemaakt dat - direct in de titel - als pseudoniem diende: *Um d'olde Toren. Herinneringen van D. Enniga*.[358] De redactie schreef wervend:

> "Sprankelend van boerenhumor, eerlijk en boeiend geschreven, verplaatst dit verhaal ons in de Drentsche dorpsgemeenschap van een halve eeuw geleden. De ouderen van onze lezers en lezeressen zullen in dit verhaal een deel van hun jeugd weervinden, aan de jongeren vertelt dit verhaal het leven en de strijd van een vorig geslacht. En als een teere draad loopt door dit boek de romantische liefdesgeschiedenis van Annie, het domineesdochtertje en Bertus, de zoon van een kleinen boer."[359]

Dit nagenoeg volledig Drentstalige feuilleton, dat Dening reeds in december 1937 voltooid had, werd tijdens de oorlog (1944) door drukkerij Torenlaan in Assen, in de zogenoemde 'Hunebeddenserie', in verkorte en gewijzigde vorm als boek uitgebracht.[360] Dit gebeurde met toestemming van de Kultuurkamer, want het boek is achterin voorzien van het gebruikelijke stempel K542.[361] In hoofdstuk III zal hierop nader worden ingegaan. In de boekuitgave werd het slot van het verhaal aan de actualiteit aangepast. Het feuilleton van 1939 was besloten met:

> "Drente, mien geboortegrond, lands lu, ik kan je niet beroepen, mor ik steek de hand op; dat het je goed mag goan. Hol de kop er veur in de zwore stried um het bestoan. Dat het inzicht baan mag breken, van hoe onschatbare wérde jo arbeid veur de gemienschap is, want het is hoog neudig dat je stoere wark wat mér waardeering vindt."

356. Kopieën van deze manuscripten worden bewaard in het DLD.
357. Het Persmuseum in Amsterdam beschikt over jaargang 1939 van het *AN*. Het feuilleton verscheen dus niet, zoals wel beweerd wordt, in de *PDAC*.
358. Het complete feuilleton wordt bij het DLD bewaard.
359. *AN* 11.3.1939.
360. NIOD, DVK, 177 Bm, notitie van 21 augustus 1944.
361. K = Kennummer; 542 is het nummer van de drukker. Het boek zelf heeft geen jaartal. In een aantal overzichten, zoals Meertens/Wander 1958 en *Brinkman*, wordt het niet genoemd. Een paar bronnen vermelden dat het boek in 1943 verscheen. Zie Kocks 1971, 182 en Archief A. Dening, brief Theo Dening aan G.H. Kocks van 12 juli 1971.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 304

In de boekuitgave lezen we:

> "Landslu, in gedachten druk ik je d'hand, en ik hoop van harte, dat de benauwde, arme tieden, die oez' geboortegrond, 't goeie olde Drente, deur mus maken, veurgoed tot het verleden beheurt, ik hoop dat 't je almoal goed mag goan."

In dit verhaal beschrijft Dening in korte 'hoofdstukken' de belevenissen van diverse dorpsbewoners.[362]

Twee hoofdpersonen, de jongens Gerriet Dekkers en Bertus Henning, komen in alle hoofdstukken voor. Zowel de een als de ander moet weerstanden overwinnen wanneer hij trouwplannen maakt. Beiden komen uit een arbeidersmilieu, wat niet voor hun aanstaanden geldt. Nadat zij een aarden pot met oude munten gevonden hebben, worden hun kansen groter. Bertus stijgt nog verder op de maatschappelijke ladder doordat hij zijn onderwijzersakte behaalt. Uiteindelijk trouwen beide vrienden op dezelfde dag: Gerriet met Roelfien en Bertus met de domineesdochter Annie.

Ook Denings werk is dus weer een variant op het thema standsverschil, dat in de Drentse romans stilaan onverwoestbaar begint te lijken. Toppunt van naïviteit is het middel van de gevonden schat als oplossing voor de problemen, waarmee Dening zich wel heel duidelijk klasseert als zondagsromancier.

Centraal in deze herinneringen staat zijn geboorteplaats Sleen:

> "(...) er giet gien dag veurbij, of ik denk an femilie, vrinden en kennissen, die'k achterloaten heb in dat mooie darpien, dat doar dicht in 't bosch verscheulen an d'voet van d'olde toren lig; het darp woor'k geboren en opgruid zin."[363]

Als Drent in den vreemde ging ook Dening, uit verlangen naar Drenthe, zijn herinneringen aan het papier toevertrouwen:

> "A'k mangs zoo zit te prakkezeeren, dan giet er 'n hiele film an mij veurbij. (...) Dan zie ik weer aal die bekende gezichten oet mien jonge jaoren en leef weer in die lang vervleugen tied van zon viefteg jaor leen, woorvan ik wil perbeeren wat op te schrieven in 't Drentsch, zooas moeder mij dat lèrd hef."[364]

Niet zelden culmineert Denings nostalgie in passages als de volgende:

> "Stoatig stak d'olde toren doargin boven 't bosch oet as trouwe wachter over 't stille darp. En doarin de rustege noatuur van zien geboortegrond welde in 't hart van dizze Drentsche jong het diepe verlangen, dad' toch aaltied blieven mug in dit mooie eigen land met zien bluiende heide, zien stille veenties en plassen en zien dennenbossies, die zoo zacht, zoo geheimzinnig

362. Voor een analyse van de roman zie Van Til z.j., 52-62.
363. *Um d'olde toren*, 5.
364. *Um d'olde toren*, 5.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 305

kunnen zoezen, of ze van die wondere dingen wollen vertellen oet lang, hiel lang vervleugen dagen."[365]

Uiteraard heeft het verhaal autobiografische elementen ('herinneringen') en ook een paar kenmerken van de sleutelroman. De hoofdpersoon, Bertus Henning, is ook de zoon van een logementhouder. Hij krijgt zonder dat iemand het weet bijles van meester Dammers (d.i. meester Nijdam).

Dening schrijft vlot en humoristisch en weidt niet uit over volkskundige aangelegenheden.

In 1942 las hij het verhaal in gedeelten voor tijdens bijeenkomsten van de Drentse Vereniging in Amsterdam, waarvan hij lid was.[366] In 1972 werd *Um d'olde toren* samen met Harm Tiesings *Marthao Ledeng de bloem van 't daarp* herdrukt en in één band uitgegeven door boek- en kantoorboekhandel Iwema in Assen. Hans Heyting besprak beide boeken voor de RONO-microfoon en merkte over *Um d'olde toren* op:

"Dening lardeert zijn verhaal met veel humor, sappige uitspraken en rake situatie-typeringen. Hij vervalt niet in de uiteenzettingen, zoals we die bij Tiesing aantreffen, die graag uitweidt over het verschil tussen de oude en de nieuwe tijd en over de degelijkheid en flinkheid van Drentse jongens en meisjes. Um d'olde toren is gewoon een fijne dorpsvertelling."[367]

Als tweede feuilleton werd *Steven Benting. Een Drentsch verhaal van D. Enniga* van 31 mei tot en met 9 september 1940 in 43 afleveringen in het *Agrarisch Nieuwsblad* geplaatst.[368] Zoals uit de titel blijkt, gebruikte Dening ook hier weer zijn pseudoniem. Bij de lezers van deze krant was het vervolgverhaal populair, want hoofdredacteur Ter Haar schreef Dening dat dit feuilleton het goed deed.[369] Het werd in 1947 door uitgeverij De Torenlaan in Assen, met als titel *Oet 't olde darp*, in bewerkte vorm als boek uitgegeven.

In deze dorpsschets worden tal van dorpelingen en hun bijzonderheden opgevoerd. Als rode draad loopt de levensgeschiedenis van de hereboer Steven Benting erdoor. Hij woont samen met zijn zuster Minoa en zijn broer Wilm en is na het overlijden van zijn vader hoofd van het gezin. Minoa en Wilm genieten aanzien in het dorp, maar Steven wordt om zijn eigenwijsheid, vrekkigheid en hardheid gemeden. Pachters bijvoorbeeld, die de huur van de boerderij niet kunnen betalen, zet hij er zonder pardon uit. Als Minoa en Wilm overleden zijn, trouwt Steven nog met het

365. *Um d'olde toren*, 48.
366. *Drente* 14 (1943) januari 55. Zie ook noot 370.
367. De bespreking werd uitgezonden op 6 juni 1973. De tekst wordt bewaard bij het DLD, Archief Hans Heyting.
368. Het complete feuilleton wordt bewaard bij het DLD. Het verscheen niet, zoals wel wordt beweerd, in de *PDAC*. Vgl. hiervoor G. Kocks, 'albert dening 1873-1949 bleef sleen trouw' in: *Drenthe* 42 (1971) december 182-183.
369. DA, Archief L en M, inv.nr. 34, brief Ter Haar aan Dening van 10 juni 1940.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 306

"weedwiefien" Berendje Kribbe. Zij besteelt hem en verlaat hem als hij ziek wordt. Hij sterft eenzaam; slechts een paar verre familieleden zijn in huis om hem te verplegen.

Een somber slotakkoord dus bij een verhaal dat in het algemeen meer humoristische passages bevat dan *Um d'olde toren*.

De beklemmende sfeer van de eerste oorlogsmaanden - Dening voltooide zijn feuilleton in oktober 1939 - spreekt ook uit het slotwoord van de auteur:

> " 'k Zal de pen mor even achteroet leggen tot de lamp op komp, want ik kan niet goed mèr zien te schrieven. 't Giet tegen de oavend en 't is 'n donkere locht. Zwarte bonken van wolken steekt rondum de kop op en hoewal wij al diep in de Harfst zit, rommelt in de veerte anhollend de dunner. 't Hef nog nooit zoo dreigend leken en wij zint almoal bang, mor wij wilt vertrouwen en hopen, dat de Algoede het gevoar zal doen keeren. Lezers van het Agrarisch Nijsblad, ik hoop dat het verhaal 'steven Benting', jo 'n angename ofleiding in de winteroavend mag wezen, en ik breng jo mien saluut, umdaj' begrepen hebt, wat of jo krant is. Wieder hoop ik, dat noa dizze benauwde tied, de zun veur jo almoal deur brek, zoo daj' met mèr moed je krachten veur jo gezin en veur de gemienschap kunt geven."

Dit afscheid van zijn lezers is niet opgenomen in de tweede versie (in boekvorm) van 1947; niet alleen doordat het gedateerd was, maar waarschijnlijk nog meer doordat het eerder genoemde *Agrarisch Nieuwsblad* intussen van ganser harte gecollaboreerd had met de bezetter. Ook dit verhaal las hij op een bijeenkomst van de Drentsche Vereniging in 1943 voor.[370]

Tj.W.R. de Haan besprak het werk in *Erica* en noemde het, ondanks de grammaticale onvolkomenheden die erin stonden, "een gezellig boekske, dat bij geen liefhebber van ons Saksenland ontbreken mag."[371]

Kort na Denings dood - in 1949 - verscheen van zijn hand een bundel korte dialectschetsen, getiteld *Oet oes eigen Drenthe. Een bundel korte verhalen uit het land van hei en struiken* (De Torenlaan te Assen).[372] De verhalen hadden daarvoor in een gelijknamige

370. *Drente* 15 (1943) oktober 15.

371. *Erica* 2 (1947) augustus z.p.

372. De bundel bevat de volgende schetsen: *'t Zat hum vaak tegen. Veur 'n verrassing met 't Kroningsfeest had Wilm Fennegien wat in 't hemd knoopt*; *Dolle Dries. Een [sic] toch kreeg Andries Stien in 't lest*; *'n Pettennegosie. Woar Gerriet zuk gek over zat te prakkezeeren*; *'t Zat heur in 't bloed. Steven wol Nel hollen mor de stad trok heur*; *Heur tied was veurbij. Van een wicht dat vruug Wat hej mij te presenteeren?*; *De sterren wazzen hum genegen. Moar moeder Brants zee: "Doar sloap wij nog ies 'n nacht over!"*; *d' Olde pil. De eerste en ienigste keer dat de dokter lachte*; *Oet vrijen. Minao van Zweel was 'n vlot en aorig wicht*; *Ootien. "Hoe ootien en grootvoader an 't vrijen kommen zind"*; *Dolf Mossel. " 'n Zwarver, mor ien met 'n gevulig hart"*; *Drentsch bloed. 't Bloed vleug mij mangs noa 't heufd as 'n kwibus 't olde Landschap wol kleineeren*; *Herinnering. "Nacht Jan, rust zacht, ik zal je niet vergeten"*; *Harm Moes. "Niet schriftelik, m.., mor mondeling", zee Harm*; *Unner de plak. Jans had'n spaarpottien in d' voring van 'n ol jas...*; *Oom Wilm. Hij kreeg een vlesgien "Longa Vita" elixer*; *Nel Mispel. Grote kletskous, die de darpsgemienschap in opsproak bracht*; *Dat was 'n tegenvaller. De politiek van Griet was Piet te loek of*; *Dores. Zien grootste zwak was: geld lienen*; *Poletiek. Hoe Liene Derk tot 'n verlovingsfeest kreeg*; *Beste femilie. " 'n Brief, die 'k niet op de bus dus doen"*; *"Leve de landbouw". Hier he'j mien deuze jong, steek mor ies op*; *Jan en Tine. De luibert stund te bugen as 'n knipmes* en *De stee in 't veld. Oet 't leven van Mien, een vrouw van stoere Drentsche oard, warkzoam en oppassend.*

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 307

rubriek in de *PDAC* gestaan. Door het vaak humoristische karakter ervan kreeg Dening bij de lezers van de *PDAC* grote bekendheid. Opvallend is dat alle schetsen van een ondertitel voorzien zijn. Op de keper beschouwd zijn het dorpsschetsen, waarin Dening de eigenaardigheden en belevenissen van dorpsbewoners beschrijft. Zijn laatste feuilleton, *De stee in 't veld*, werd van 14 mei tot en met 19 november 1949 (postuum) in dezelfde krant geplaatst. Het werd eveneens als laatste bijdrage in bovengenoemde bundel opgenomen. Vergeleken met de rest van de inhoud valt het door zijn grotere omvang direct op.

In dit verhaal staat het "spillegie", de boerderij, van Wilm centraal. Na het overlijden van Wilm moet zijn dochter Mien het bedrijf voortzetten. Zij trouwt met Remmelt, maar deze is geen boer in hart en nieren. Uitvoerig gaat de schrijver in op de verdere levensloop en de avonturen van Remmelt. Het wordt duidelijk dat hij weliswaar geen boer is, maar wel een goed karakter heeft. Na zijn dood neemt zoon Riekes de boerderij over. Deze brengt het verwaarloosde bedrijf weer tot bloei. Hij en zijn vrouw Stien zorgen ervoor, dat ook na het overlijden van moeder Mien de stee in 't veld blijft voortbestaan.

De recensent van het maandblad *Drenthe* merkte over de bundel op:

> "Zijn schetsen zijn juweeltjes van echt Drentse vertelkunst, van een mildheid en gevoeligheid als maar enkelen in dit genre bereikten. Met enkele korte dialectzinnen wist hij een Drentse situatie zo te belichten, dat men het hele tafreel [sic] voor zich zag. En dat was geen 'bedachte' situatie, neen, het was het leven op het oude Drentse zanddorp, zoals de auteur dit in zijn jeugd te Sleen meemaakte."[373]

Dening schreef eveneens poëzie. Zijn gedichten publiceerde hij vooral in het maandblad *Drent(h)e*, verder ook in de *NDVA*, in kranten (*PDAC*) en op kalenders.[374] Zijn medewerking aan het maandblad *Drente* begon in 1940 en eindigde met zijn overlijden in 1949. Aan de NSB'er Jac. ter Haar Ezn., de hoofdredacteur van het *Agrarisch Nieuwsblad*, heeft Dening in een brief uitgelegd hoe hij medewerker van het maandblad was geworden. Begin mei 1940 was hij door Jan Naarding benaderd met het verzoek, aan *Drente* dialectstukjes af te staan. Naarding wilde met ingang van de nieuwe - enigszins gereorganiseerde - jaargang "de echt Drentsche geest georganiseerd in Landbouw en Maatschappij" laten uitkomen.[375] Relatief veel leden van deze rechtsradicale boerenbond hadden op de NSB gestemd; het percentage NSB'ers in het bestuur was hoog. Door hun opvattingen "echt Drentsch" te noemen, heeft Naarding bijgedragen aan de ongunstige reputatie die Drenthe tijdens de bezetting gekregen heeft bij vele landgenoten - iets wat hij juist altijd probeerde te vermijden.

---

373. *Drenthe* 21 (1950) april 69.
374. Vgl. Meertens/Wander 1958, 178.
375. DA, Archief L en M, inv.nr. 34, brief Dening aan Ter Haar van 6 juni 1940.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 308

Ook uit Denings gedichten spreekt nostalgie naar vroeger en naar Drenthe. Zo luidt de eerste strofe van zijn gedicht *Drente*:

Waor of ok mien weg mij bracht,
't naoste bleef mij toch verwant
de grond van 't zwaore iekenholt,
het olde Drentse land.[376]

En in zijn gedicht *Mien darp* schreef hij:

Doe ik in 't schemeruur
Ies even de ogen dicht,
Dan komp het olde darp
Mij aaltied veur 't gezicht.

Dan zie 'k weer 't olderhoes,
Diep unner 't mossig dak,
De droeven an de gevelmuur,
Veur 't glas de bloemenbak.

A'k 't oor dan zo te lustern leg,
Heur 'k nog die lieve stem:
"Bedankt, mien kind, och, wat toch mooi
Die gollen bloem van brem."

Ik zie dan olde vrunden weer,
Mor 't hart dut even zèr,
De miesten gungen van mij weg,
De miesten zind niet mèr.

Herinnering an 't olde darp
Brenk in 't gemoed nog wee,
Verlangen noa 'n mooi weleer,
Noa rust en stille vree.

'k Bewaar je beeld, mien olde darp,
Het is mij hiel veul wèrd,
Umdak zo gern nog dreumen mag
Van Drentse hof en hèrd.

376. *Gedichten van Albert Dening*, 3.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 309

't Is net, a'k 's oavens d'ogen sluut,
of 't darp al op mij wacht,
of 't heuren wil mien verre groet,
Mien verre goeien nacht.[377]

Vijftien van zijn gedichten werden in 1989 door G. Kuipers "bij 'n kanner gaard" en uitgegeven onder de titel *Gedichten van Albert Dening* (Stichting Streekeigen Sleen).[378]

Ook schreef hij liedteksten, zoals *Drente-lied*, *Drentse Jongs*, *Het Drentse Wicht* en *Een Drents volkslied*. Zijn *Drente-lied* werd op muziek gezet door E. Bos en als *Kom jong en old* opgenomen in het door Jan Naarding samengestelde *Drents Liedtiesboekien*.[379] In 1991, toen de Bond van Koren in Drenthe 75 jaar bestond, gaf deze aan de pianist Louis van Dijk een compositieopdracht. Als tekst koos men toen Denings gedicht *Drente*.

Albert Dening overleed plotseling op zondagmiddag 1 mei 1949.[380]

J.J. Uilenberg (1881-1962)[381] *Eerste periode*

In het voorgaande is al enige keren sprake geweest van Jan Jantinus Uilenberg. We merkten op dat hij een zeer kritisch ingestelde recensent was, voor wie de zuiverheid van het dialect boven alles ging.

J. Uilenberg

Uilenberg werd geboren op 10 maart 1881 te Zuidwolde.[382] Hij was het vijfde kind van Jan Uilenberg (1840-1930)[383] en Catharina Kiers. Jan Uilenberg was hoofd van de Zuidwolder school en tevens een voor-aanstaand publicist in zijn tijd. Hij schreef over zijn jeugd, het onderwijs en de historie vele artikelen voor de *NDVA*. Jan Jantinus zou uiteindelijk samen met drie zusters en drie broers opgroeien.
In mei 1895, op veertienjarige leeftijd, ging hij naar

377. *Drente* 18 (1947) september 49.
378. De volgende gedichten zijn opgenomen: *Drente*; *Mien darp*; *'n Gesprek met d' Sliener toren*; *Een Drents volkslied*; *De scheper*; *Olde wannen*; *'t Is lente*; *Bij 't golvend roggeveld*; *Harfst*; *Vekansie*; *'t Kerkhofhek*; *Ien is er in oes leven*; *Eigenwaan*; *Er is aaltied wal 'n gelukkien bij* en *De olde tram*.
379. *Drents Liedtiesboekien*. Assen 1949, 18-19.
380. Voor herdenkingsartikelen zie R.D.M[ulder]. 1949e, 65-67; 'In Memoriam Albert Dening' in: *De Boerhoorn. Orgaan van de Drentse Vereniging Amsterdam* 1 (1949) mei 1-2 en 'Albert Dening †' in: *PDAC* 5.5.1949.
381. Voor biografische artikelen zie Werners/Wilms 1958e, 6; Naarding 1963, 7-11; Kuipers 1978, 151-154 en *Cursus Drents 86/87. Les 4*, 1987, 1-4.
382. GA Zuidwolde, Geboorteakte J.J. Uilenberg.
383. Zie over hem vooral Kuipers 1993a, 10-11 en Kuipers in: Bos/Foorthuis 1993, 106-109. Vgl. ook Huizing 1975, 11, 98-99, 113 en 162.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 310

Groningen om te gaan studeren aan de Rijkskweekschool.[384] Als opleiders kreeg hij onder anderen L. Leopold, medeauteur van de dialectbloemlezing *Van de Schelde tot de Weichsel*, en H. Scheepstra, de geestelijke vader van *Ot en Sien*. Hij was van 1 juli 1900 tot en met 28 februari 1902 onderwijzer in Veenoord (gemeente Sleen).[385] Daarna vertrok hij naar het Westen: in Den Haag werkte hij van 1 maart 1902 tot en met 31 december 1919 als onderwijzer.[386] Zijn Haagse jaren verliepen niet zonder problemen. Zelf schreef hij erover:

J.J. Uilenberg

> "Ik heb in mijn Haagsche periode veel strijd gehad en stond meermalen op het punt om het onderwijs te verlaten en om naar het tooneel te gaan. Ik heb een middenweg gezocht en getracht, mijn taal- en geschiedenisonderwijs te illustreren met wat ik voelde als veredeling en ook heb ik een uitweg gezocht in het dramatiseren van de leerstof. Ik kwam in botsing met leerplan en rooster. Onaangenaamheden waren vaak het gevolg. De school zat te veel in de beklemming van zijn paedagogische organisatie. Ik heb in die tijd het tot in de puntjes verzorgde en georganiseerde schoolonderwijs wel eens als een noodzakelijk kwaad gevoeld."[387]

In Medemblik, waar hij zich op 19 december 1919 vestigde, woonde hij in bij de hervormde predikant.[388] Van 1 januari 1920 tot en met 15 februari 1922 was hij in het havenstadje waarnemend hoofd van de openbare MULO-school.[389] Daarna keerde hij terug naar Drenthe. In Smilde werd hij met ingang van 16 februari 1922 hoofd van de ULO-school en van de openbare lagere school (in de volksmond de "school te Kloosterveen" genoemd).[390] Van 30 oktober 1922 tot en met 2 maart 1923 was hij tevens hoofd en onderwijzer voor het vervolgonderwijs aan de openbare lagere school in Smilde.[391]

384. Vgl. ook *Het vijftigjarig bestaan* 1912, 88.
385. In de bevolkingsregisters van de gemeente Sleen wordt hij niet als inwoner vermeld. Het vermoeden bestaat dat hij destijds woonachtig was in Nieuw-Amsterdam, maar ook in de bevolkingsregisters van de gemeente Emmen komt Uilenberg niet voor.
386. GA Smilde, Persoonsdossier Uilenberg, inv.nr. 438. Staat van dienst van J.J. Uilenberg.
387. MI, Archief P.J. Meertens, een autobiografische schets van Uilenberg voor het *Twentsch Dagblad* van april 1943.
388. Archiefdienst Westfriese Gemeenten, Bevolkingsregisters Medemblik. De bevolkingsregisters vermelden als Uilenbergs geboortedatum *7 januari* 1881, dit is een abuis.
389. GA Smilde, Persoonsdossier Uilenberg, inv.nr. 438. Staat van dienst van J.J. Uilenberg. Vgl. ook MI, Archief P.J. Meertens, een door Uilenberg geschreven overzicht van zijn leven en werk, zonder datum en jaar.
390. GA Smilde, Persoonsdossier Uilenberg, inv.nr. 438. Staat van dienst van J.J. Uilenberg.
391. GA Smilde, Persoonsdossier Uilenberg, inv.nr. 438. Staat van dienst. Vgl. GA Smilde, Raadsnotulen 1920-1923 en Uittreksel uit de notulen van den Raad der gemeente Smilde van 24 september 1940.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 311

Hij trouwde op 49-jarige leeftijd in Deventer met de zeventien jaar jongere Catharina Nicolina Rupp. Hun huwelijk bleef kinderloos.

Op zijn zestigste gaf hij te kennen, gebruik te willen maken van een bestaande rijksregeling om vervroegd met pensioen te gaan. Het was 1941 en zijn ontslag werd enige keren uitgesteld, niet alleen op eigen verzoek wegens verhuisproblemen, maar vooral doordat zijn opvolging veel voeten in de aarde had: de kandidaat was kennelijk niet nazistisch genoeg.[392] Zelfs Binnenlandse Zaken, onder leiding van Generalkommissar dr. F. Wimmer, bemoeide zich ermee. Deze instantie schakelde Seyss-Inquarts directe ondergeschikte in Drenthe, Beauftragte R. Thiel, in om de gemeente Smilde van benoeming te weerhouden.[393] Intussen naderde het eindexamen met rasse schreden en Uilenberg stelde voor, in het belang van zijn leerlingen nog wat langer in functie te blijven.[394] Uiteindelijk kreeg hij met ingang van 1 juli 1941 ontslag. Kort daarna schreef hij het college van B en W een zakelijk briefje waarin hij als volgt afscheid nam: "Hierbij dank ik u voor steun en welwillende belangstelling in het onderwijs, door mij gegeven, (...)".[395] Zeven dagen later verhuisden hij en zijn vrouw naar Paterswolde.[396] Tot aan zijn overlijden op 20 januari 1962 zou hij daar blijven wonen.

Zijn vader heeft op zijn schrijfvaardigheid grote invloed gehad. Als tweeënzestigjarige herinnerde hij zich:

> "Kwamen wij als kinderen met een mooi gezegde of een mooie opmerking thuis, dan was mijn vader gelukkig. Die had een fijne smaak, zooals ook uit zijn schetsen blijkt, en liet nooit na ons bij onze mededelingen erop te wijzen, wat het onderscheid was tussen geestig en flauw. Kwamen wij op banaal terrein, dan hoor ik vader nog zeggen: 'Kan niet passeren.' (...) Op mijn 14 de jaar ging ik naar de kweekschool. Vanaf dat ogenblik schreef ik 's zondags een brief naar huis. Dat heb ik jaren volgehouden. (Mijn ouders zijn beiden 90 jaar geworden). Ik kon er op rekenen, dat ik dinsdag een brief terug had. Vaak was daarbij mijn eigen brief gecorrigeerd op stijl en opmerkingen. Dankbaar ben ik Vader nog, dat hij nooit naliet, het goede op te merken, wat in de school zo vaak vergeten wordt. Ik heb nog brieven liggen, waarbij kanttekeningen als 'mooi gedeelte'."[397]

In 1911, tijdens de viering van het vijftigjarige bestaan van de Groninger Rijkskweekschool, maakte Uilenberg furore als voordrachtskunstenaar. Tot twee maal toe hield hij een geestig bedoelde voordracht, getiteld *Albrecht Beiling*. In het

392. GA Smilde, Raadsnotulen van 13 september 1940. Vgl. ook GA Smilde, Raadsnotulen van 20 december 1940.
393. GA Smilde, Persoonsdossier Uilenberg, inv.nr. 438. Brief B & W van Smilde aan de secretaris-generaal van het Departement van Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming van 24 maart 1941.
Zie voor soortgelijke kwesties ook: J.C.H. de Pater, *Het schoolverzet*. 's-Gravenhage 1969, passim.
394. GA Smilde, Persoonsdossier Uilenberg, inv.nr. 438. Brief Uilenberg aan de raad van 8 december 1940 en 21 maart 1941.
395. GA Smilde, Persoonsdossier Uilenberg, inv.nr. 438. Brief Uilenberg aan B & W van 22 juli 1941.
396. GA Smilde, Bevolkingsregisters.
397. MI, Collectie P.J. Meertens, een autobiografische schets van Uilenberg voor het *Twentsch Dagblad* van april 1943.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 312

gedenkboek dat naar aanleiding van de viering verscheen, werd Uilenberg hierom nadrukkelijk geprezen.[398] Als uitgangspunt had hij een geschiedenisles gekozen van zijn voormalige leraar aan de Rijkskweekschool, Herman Holsbergen, over het genoemde lid van de Kabeljauwse partij († 1425).[399] Overigens laat zich de vraag stellen, hoe humoristisch een voordracht is over een persoon die volgens de overlevering levend begraven werd. Naarding heeft in een artikel ter nagedachtenis van Uilenberg beweerd dat de voordracht ook in het gedenkboek van 1912 staat; dit is echter niet juist.[400] Pas in 1937 werd deze opgenomen in het gedenkboek bij het vijfenzeventigjarige bestaan van de Rijkskweekschool. De titel was toen: *Albrecht Beilinck (Geschiedenisles uit de Leerschool)*.[401] Voor de publicatie in 1937 waren de dialogen in het Gronings vertaald door Jan Boer, die er ook voor zorgde dat in hetzelfde jaar het verhaal in het maandblad *Groningen* werd afgedrukt.[402]

Tijdens de reünie van de kweekschool in 1911 vertelde Uilenberg zijn oude studievrienden ook over zijn ervaringen als beginnend onderwijzer in Veenoord. De bekende dialectdeskundige dr. J. Bergsma - eveneens oud-kwekeling - hoorde dit en stimuleerde hem er een artikel van te maken voor de *Driemaandelijksche Bladen*. Zo ontstond *Kiekje uit het leven in een Drentsche Veenkolonie. (Omstreeks 1900)* dat in 1914 in de *DMB* werd opgenomen.[403] Uilenberg heeft deze schets, die ook zijn eerste Nutsvoordracht werd, ook wel betiteld als *De Brief aan de Koningin*.[404]

Het is de geschiedenis van Jan Knol, die in Duitsland door een ongeluk een been verloren heeft. Hij vraagt de ondermeester - die “hef meer letters evrèten as wij allemaole met mekaar” - namens hem een brief aan de koningin te schrijven met het verzoek of zij hem een draaiorgel wil schenken. Het orgel komt er. Jan Knol moet het zelf, getooid met hoed en oranjesjerp, van het station halen. De hele dag is er feest in Veendorp en als ’s avonds de kasteleins de kas opmaken, vinden ze dat de koningin toch “ ’n best mense” is.

Jac. van Ginneken en J. Endepols namen de schets in verkorte vorm, als voorbeeld van het Drentse dialect, op in *De regenboogkleuren van de Nederlandse taal* (Deel III, 1917).[405] Zij waren van mening dat deze schets een weinig bekende Saksische karaktertrek, namelijk “de ruw-krachtige, voor lichamelijke pijn geheel onverschillige aard van den bewoners der veenkolonies”, liet zien.[406]

398. *Het vijftigjarig bestaan* 1912, 12 en 20.
399. Zie hiervoor ‘In memoriam - Herman Holsbergen’ in: *Groningen* 20 (1937) april z.p.
400. Naarding 1963, 7.
401. *Het vijf-en-zeventigjarig bestaan* 1937, 49-52. De redactie merkt in een voetnoot op: “zo getrouw mogelijk in de roemruchte vorm van 1911 gerestaureerd.”
402. *Groningen* 20 (1937) mei 85-87.
403. *DMB* 14 (1914), 87-98.
404. MI, Archief P.J. Meertens, een autobiografsche schets van Uilenberg voor het *Twentsch Dagblad* van april 1943.
405. Van Ginneken/Endepols 1917, 114-117. Pas in de tweede druk (1931, 97-100) werd de naam van de auteur vermeld.
406. Van Ginneken/Endepols 1917, 114. Hun beeld van Drenthe was, zo blijkt ook uit het citaat, niet erg gunstig. Zo merkten zij op, dat de ontwikkeling van het gewone volk op een laag peil stond en dat de provincie het grootste aantal analfabeten kende.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 313

In het tijdschrift *De Hollandsche Revue* publiceerde Uilenberg in 1921 in vier delen het verslag van een tocht door Frankrijk, getiteld *Langs de ruïnen van den wereldbrand.*[407]

Kort na de oprichting van het maandblad *Drente* leverde hij daaraan zijn eerste bijdrage. Vanaf augustus 1934 werd zijn naam als vast medewerker vermeld. Tot 1940 publiceerde hij vooral liedteksten, essays en dialectverhalen.[408] Sommige bijdragen aan het maandblad werden later in bundels herdrukt. Zo werd ook zijn bewerking van een bekend volksverhaal *Waorumme de doeve 't nusselen niet leerde, en altied Ro-koe röp* met kleine veranderingen opgenomen in de door Jan Poortman samengestelde bloemlezing *Uut en um oes olde laandschop.*[409] In zijn eigen bundel *In 't schemeruur bij 't knappend vuur* (1943) werd deze schets, onder de titel *Hoe het kwaamp, det de doeve 't nusselen niet leerde en altied ro-koe-röp*, eveneens opgenomen.[410] Ook zijn liedtekst *Mijn Drenthe* werd in beide bundels geplaatst.[411]

Tevens bleef hij optreden als voordrachtskunstenaar. Hoe hij het voordragen uit eigen werk beleefde, beschreef hij als volgt:

> "Ik draag mijn ontwerpen voor en voel mij, vertellend voor het publiek in jas, broek, vest en ...HART: BOER, Drentsche boer. Dan weet ik precies, hoe ik het zeggen moet. Het publiek prikkelt mij, voor een volle zaal vertel ik het natuurlijkst. Als ik er dan goed in zit, werkt mijn fantasie mee tot het welslagen van het geheel, en tot volkomenheid van gelaatsuitdrukking en toon. Mijn vrouw, die me op mijn tochten vaak gezelschap houdt, zegt vaak na afloop van een voorstelling: 'Je hebt weer iets leuks gezegd, weer wat nieuws' of 'op dat moment stond je gezicht zo goed.' Dan wordt 's avonds de schets met die vondst verrijkt. Ik maak nooit opzettelijk gebruik van mimiek. Gezicht en houding ontstaan door het

407. *De Hollandsche Revue* (1921), Deel I, 248-256; Deel II, 346-349; Deel III, 434-436 en Deel IV, 579-882. In een autobiografische schets voor het *Twentsch Dagblad* van april 1943 (Archief MI), merkte hij op dat in 1927 het verslag van een reis door Zwitserland in *De Hollandsche Revue* had gestaan. In deze jaargang is een dergelijk verslag echter niet te vinden.

408. In *Drente* verschenen van zijn hand de volgende bijdragen: *Mijn Drenthe* [liedtekst], 1 (1930) januari 124-125; *Nogmaals Eursinge* [essay], 4 (1933) februari 3-4; *De Drentsche Bokmelkerij* [essay], 4 (1933) maart 3-4; *Mijn Drenthe* [liedtekst], 5 (1933) juni 5; *Taalverkrachting* [essay], 5 (1934) januari 4; *Mr. Harm Smeenge en de droogmaking der Zuiderzee* [essay], 7 (1935) augustus 4; *De legende van Ellert en Brammert* [essay], 8 (1937) april 1-5; *Waar bleven zij?* [essay], 10 (1938) juli 1-4; *Waar bleven zij? (Vervolg en slot)* [essay], 10 (1938) augustus 5-6; *De schone omlijsting van "Ons Lantschap"* [essay], 10 (1938) oktober 4-5; *Onze moeder* [dialectverhaal], 10 (1939) februari 1-2 en *Waorumme de doeve 't nusselen niet leerde en altied ro-koe röp* [dialectverhaal], 10 (1939) mei 1-4.
Vgl. ook Meertens/Wander 1958, 182.
Uilenbergs bijdrage *Mr. Harm Smeenge en de droogmaking der Zuiderzee* wordt wel eens toegeschreven aan zijn vader. (Zie bijvoorbeeld Kuipers in: Bos/Foorthuis 1993, 108.) Dit is niet juist. De bijdrage is weliswaar ondertekend met **J**. Uilenberg, maar in het jaar van publicatie (1935) was Uilenberg senior al vijf jaar dood. Bovendien is het artikel geschreven in Smilde, de woonplaats van J.J. Uilenberg.

409. Poortman 1940, 39-47.

410. *In 't schemeruur bij 't knappend vuur*, 80-94.

411. Poortman 1940, 13-14 en *In 't schemeruur bij 't knappend vuur*, 13-14.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 314

> woord. Zo groeien mijn schetsen uit herinnering en fantasie, die beiden op een gelukkig ogenblik samenwerken tot een levend geheel. En vertellend ben ik de man, die ik laat spreken."[412]

Vooral op bijeenkomsten van de Drentse verenigingen in Amsterdam, Den Haag en Utrecht was hij populair als declamator en zanger, die aan de piano begeleid werd door zijn vrouw. De verslagen van deze verenigingen werden in het maandblad *Drente* opgenomen en gaven hem het volle pond: "De beste beroepsspeler kan dat den Heer Uilenberg niet verbeteren"[413], "Kortom - een onvergetelijke avond, die naar een nieuwen 'Uilenbergavond' sterk doet verlangen"[414] of "Mijnheer en mevrouw Uilenberg, 'Amsterdam' is U zeer dankbaar en ...komt U terug."[415].

Zijn voordrachten kregen ook in de pers een goed onthaal. *Het Vaderland* schreef: "De inhoud van de stukken is buitengewoon vermakelijk en ze winnen niet weinig door een voortreffelijke voordracht". De *Alkmaarsche Courant*: "De kostelijke mimiek deed de zaal soms daveren van het lachen. De typen werden meesterlijk uitgebeeld, èn door 't woord èn door 't gebaar". Het *Utrechts Dagblad* merkte op: "De zaal is den heelen avond van de eene proestbui in de andere gevallen door de wijze, waarop de voordrachten over het voetlicht werden gebracht." Een noordelijke krant, de *MC*, schreef: "Wanneer hij den Drentschen boer typeert, dan zien wij den voordrachtskunstenaar Uilenberg op zijn best, dan acteert hij op een wijze, die geen beroeps-kunstenaar hem verbetert." De *Coevorder Courant* was van mening: "Er is genoten van hoge voordrachtskunst" en de *PDAC*, ten slotte, stelde kort maar krachtig: "De Heer Uilenberg geeft schitterende typering met kostelijke humor."[416]

In zijn dorpsschetsen, geschreven in het dialect van Zuidwolde, grijpt Uilenberg dikwijls terug op gebeurtenissen tijdens zijn jeugd. Als schooljongen liep hij graag met jagers door de velden. Zijn herinneringen daaraan verwerkte hij in *De olde jager*, die op voordrachtsavonden het meest gevraagd werd.[417] Onder deze titel verscheen in 1939 bij Van Gorcum ook zijn eerste bundel, met als inhoud: *Mijn Drenthe*, *De Olde Jager*, *Willem Wachties is veertig jaor etrouwd*, *De Candidaat-Orgeltrapper*, *Onze Moeder* en *Waar bleven zij?* Achterin zijn verklarende aantekeningen opgenomen. De Groninger hoogleraar Gerrit Siebe Overdiep (1885-1944) schreef de inleiding en beweerde:

> "Zijn schetsen zijn in elk opzicht levend: gezonde, geen gezochte humor; volop volksaardige natuur; niet gecomponeerd, maar gevoeld, gedacht en gesproken, wat den stijl en de taal betreft. Wel mist de lezer nu de voordracht van den spreker, die op bijeenkomsten op zooveel succes mag bogen (...)."

412. MI, Archief P.J. Meertens, een autobiografische schets van Uilenberg voor het *Twentsch Dagblad* van april 1943.
413. *Drente* 7 (1935) november 7.
414. Ibidem.
415. *Drente* 9 (1937) november 6.
416. De citaten zijn ontleend aan het prospectus *Voordrachtsavonden van Drentse Folklore en Humor door Jan J. Uilenberg*. Het prospectus wordt bewaard bij het MI, Archief P.J. Meertens.
417. Voor een verslag van een voordracht van *De olde jager* wordt verwezen naar *Drente* 7 (1935) november 6-8.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 315

Aan P.H. Ritter schreef Uilenberg hoe de bundel ontstaan was. Hij legde uit hoe hij al voordragende zijn teksten had laten uitgroeien tot schetsen. Enkele ervan had hij ook in radioprogramma's van de AVRO voorgelezen. (Uilenberg was gewestelijk bestuurslid van de AVRO.) Hij karakteriseerde de schetsen als "aangedikte levenservaring". Behalve een "zielsuiting" was het werk, volgens hem, ook een protest tegen de doorsnee-dialectschrijfsels in die dagen. Ook bij deze gelegenheid pleitte hij voor een zuivere weergave van de streektaal. Opnieuw fulmineerde hij tegen Anne de Vries, die zich in zijn boeken bezondigde aan "fantasie-dialect".[418] Hij hoopte dan ook met zijn brief te bereiken, dat Ritter voor de radio eens aandacht zou besteden aan zijn visie op het dialect.

Ook in een ander opzicht is deze brief interessant: de schrijver geeft namelijk bij iedere schets een korte toelichting. Zo merkt hij over *Mijn Drenthe* op, dat hij het lied in 1928 gedicht en gecomponeerd heeft en dat de jeugd van ieder Drents kind erin bezongen wordt. *De Olde Jager* is een type uit zijn jeugd. De man in kwestie schijnt meer van zijn hond gehouden te hebben dan van zijn vrouw. Ook zou hij werkelijk met geweer en weitas begraven zijn, zoals het personage in de schets. Zo niet, dan heeft Uilenberg een gegeven uit *Die beiden Grenadiere* van Heine gebruikt. Het filosoferen van de hoofdpersoon in *Willem Wachties is veertig jaor etrouwd* over zijn huwelijk, noemt Uilenberg echt Drents. Als motto boven *De Candidaat- Orgeltrapper* had ook kunnen staan: "As je van de mensen wat wilt, moj staodig an doen, - anders maak ie de duvel wakker." Hierin beschrijft hij een man die langs een grote omweg een baantje weet te krijgen. De schets *Onze Moeder* is weer gebaseerd op de realiteit. Onderwerp is het leed van kinderen, wier moeder door een dronken automobilist aangereden is en dit niet overleefde. In *Waar bleven zij?* beschrijft Uilenberg - zich baserend op historische feiten - de lotgevallen van enkele jongens uit Smilde, die in 1812 met Napoleon naar Rusland trokken.[419]

Tot het uitgeven van de bundel was hij aangemoedigd door de hoogleraren G.S. Overdiep, R. Casimir en A.A. Verdenius. De laatste twee bevalen het werk in een prospectus aan. Casimir schreef:

> "Zijn schetsen in de Drentsche Streekspraak hebben dien hartveroverenden humor, die zoo zeldzaam is. Zij teekenen het leven in zijn werk, in zijn komische situaties, in zijn smartelijke belevingen en dat alles gebaad in den glans eener milde levensblijheid en stille menschenliefde."

En Verdenius bekende:

> "In het bijzonder juich ik het toe, dat door zijn (U's) publicatie betrouwbare proeven van Drents dialect worden vastgelegd. Zij verdienen de aandacht van onze taalkundigen en folkloristen (...)".[420]

---

418. Ook in een brief aan Ritter van 29 november 1939 (UBU, Archief P.H. Ritter) ging hij nogmaals op deze kwestie in.
419. UBU, Archief P.H. Ritter, brief Uilenberg aan Ritter van 19 november 1939.
420. MI, Archief P.J. Meertens.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 316

Uitgeverij Van Gorcum bracht van het boek - speciaal voor bibliofielen - een aantal exemplaren in een linnen band met een goudkleurige opdruk op de markt. In een reclamefolder prees men het werk aan:

> "Wie Uilenberg gezien en gehoord heeft in zijn schetsen en zijn buitengewoon fijne uitbeelding heeft bewonderd, herkent in hem den oer-Drent, vol liefde voor zijn landstreek en landsaard. De schoonheid van het dialect ligt in zijn typische plastiek. (...) Uilenberg schetst, schildert en ziet den ouden Drent in zijn typische omgeving."[421]

De Drentse recensenten ontvingen de bundel zeer welwillend. Jan Fabricius besprak hem (tegelijk met *Veenkolonialen* van E.C.M. Frijling-Schreuder en *Uittocht* van M.A. Polman) in het maandblad *Drente*. Hij ging hoofdzakelijk in op het voorwoord van Overdiep en maakte dit belachelijk. Wat hem stoorde, was de opmerking van de hooggeleerde, dat de lezers het zonder de voordracht moesten stellen. Over de schetsen zelf merkte hij (alleen maar) op: "Gevoeld en - als grootste lof aan u, heer schrijver! - harmonisch gecomponeerd!"[422] Hoofdredacteur J.A. Brouwer meende te moeten ingrijpen en voegde aan de bespreking een noot toe, waarin hij verklaarde dat Fabricius' ongezouten kritiek op Overdiep niet gerechtvaardigd was. Voor Overdiep echter was de maat vol: hij trok zich terug uit de redactie van *Drente*.

Het *Agrarisch Nieuwsblad* nam een fragment van het verhaal *De Olde Jager* op; daarbij werd over de bundel opgemerkt:

> "(...) Allen die dit boekje begeeren - en dit zijn er ongetwijfeld zeer velen - zullen het oude Drenthe in een bonte mengeling van juiste beelden aan hun geestesoog voorbij zien trekken. Zooveel figuren uit lang vervlogen jaren als typen, zooals men ze nog kan aantreffen, worden tot leven gewekt en staan voor ons in hun sobere Drentsche omgeving. (...) Deze bundeling van schetsen zal ongetwijfeld de plaats krijgen die zij verdient."[423]

Jan Naarding schreef een lovende recensie in *Saxo-Frisia* en meende:

> "Men zal genieten van de prachtige schildering van Drentse typen en van de specifiek Drentse humor van Uilenberg. Persoonlijk vind ik De olde Jager en vooral het zuivere, ontroerende Onze Moeder het best."424

Over Uilenbergs 'volkslied' *Mijn Drenthe* is tot op de dag van vandaag veel te doen. Daarover zal in hoofdstuk IV uitvoerig verslag gedaan worden. Ook een pastiche-in-dialect zal daarbij niet onbesproken blijven.

421. UVA, Bibliotheek KVB, Dossier Van Gorcum.
422. J[an]. Fabricius 1940, 7-8.
423. *AN* 8.12.1939.
424. Naarding 1940a, 16.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 317

J. Poortman (1897-1984)[425] *Eerste periode*

J. Poortman

Jan Poortman werd op 1 oktober 1897, als zoon van Jan Poortman en Aaltje de Vries, geboren in De Wijk. Hier bracht hij zijn jeugdjaren door. Over zijn jeugdbelevenissen schreef hij in 1983 het boek *De Baandrekel* (Krips Repro te Meppel).[426] Poortman, enige zoon van een boerenechtpaar, volgde van 1911 tot 1917 de opleiding aan de dagnormaalschool voor onderwijzers in Meppel. In augustus 1919 behaalde hij zijn hoofdakte.[427] Nadat hij tijdens het laatste jaar van de Eerste Wereldoorlog zijn dienstplicht vervuld had, werkte hij als onderwijzer in IJhorst (juli 1919), De Wijk (augustus en september 1919) en Aduard (1919-1920).[428] In januari 1921 kreeg hij een vaste betrekking in Meppel. Zijn carrière verliep voorspoedig. In 1924 werd hij in Meppel hoofd van school A en na een fusie met school C, de opleidingsschool, werd Poortman waarnemend hoofd. Vanaf 1922 tot en met november 1962 was hij ook leraar aan de Handelsavondschool in Meppel. In 1922 begon hij met een studie MO-Nederlands, die hij na tal van intermezzi pas in 1953 zou afsluiten.[429]

Er is beweerd dat zijn leermeester M.W. Verdenius en diens belangstelling voor volkskunde, sagen, legenden en historie veel invloed op Poortman hebben gehad. Even verdienstelijk in dit opzicht waren L. Mulder, de directeur van de Meppeler normaallessen, en de amateurhistoricus W. Koops.[430] Ook van Geert Broekhuizen te Koekange heeft Poortman in talloze gesprekken veel opgestoken.

Al op jeugdige leeftijd schreef Poortman voor de *MC*. Dit begon nadat hij was gezakt voor het eindexamen van de dagnormaalschool. Hij werd aanvankelijk verslaggever, later feuilletonist. Maar ongeacht zijn status is Poortman altijd een krantenman

425. Over Poortman is vrij veel geschreven. Verwezen wordt naar: Prakke 1953b, 134-136; Bart Veenstra 1977b, 148; Drenthen 1977b; Poortman 1979b, Dekker 1981, 170-172 en Minderhoud in: Brood/Foorthuis 1989, 161-163.
Herdenkingsartikelen bevatten uiteraard ook feiten over leven en werk van Poortman. Zie hiervoor: Kooistra 1988, 37-49; J.H.B. 1984; 'Meppeler schrijver-historicus J. Poortman (86) overleden' in: *MC* 15.2.1984; 'Publicist Jan Poortman overleden' in: *Rotterdams Nieuwsblad* 16.2.1984; Bart Veenstra 1984b; Huizing 1984 en Stahl 1984a, 3-4.

426. Zie hiervoor ook ' 'De Baanderrekel' [sic] van Poortman. Nieuwe Drentse uitgave voor burgemeester De Wijk' in: *Nv/hN* 13.1.1983; 'Poortman schreef weer een boek. Eerste exemplaar "De Baandrekel" voor de burgemeester van De Wijk' in: *MC* 14.1.1983 en Bart Veenstra 1983.

427. GA Meppel, Persoonsdossier J. Poortman.

428. GA Meppel, Persoonsdossier J. Poortman. Staat van dienst op datum van ingang benoeming.

429. Prakke 1953b, 134-136.

430. Ibidem, 134.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 318

gebleven. Hij schreef voor het *Nieuwsblad van het Noorden*, de *MC*, de *PDAC*, de *POZC*, de *NRC* en het *Algemeen Handelsblad*. Tevens publiceerde hij regelmatig in de periodieken *De Toeristenkampioen*, *De Auto* en *Drent(h)e*.[431] Eerst op de fiets, later in zijn auto en altijd gewapend met zijn fototoestel bereisde hij de Olde Landschap om vast te leggen wat er aan waardevols restte. Daarbij kwam zijn vaardigheid als stenograaf goed van pas. Hij noteerde tijdens gesprekken dikwijls in steno bijzondere uitspraken en dialectwoorden heimelijk op zijn manchetten. Tijdens zijn militaire dienst in Assen (als stenotypist op het bataljonsbureau) had hij gelegenheid, het Rijksarchief te bezoeken. Daar werd zijn belangstelling voor de regionale geschiedenis gewekt. Daar ook verzamelde hij materiaal voor een aantal publicaties, die vooral na 1945 verschenen en hem grote bekendheid als streekhistoricus bezorgden. Voor 1940 schreef Poortman hoofdzakelijk literaire teksten. Daarbij moet opgemerkt worden, dat zijn literaire oeuvre in veel gevallen wel uit geromantiseerde historische onderwerpen bestaat.

Hij maakte dikwijls reizen door Duitsland ten tijde van de Weimarrepubliek en leerde zodoende de Duitse (streektaal)literatuur kennen. Dit had tot gevolg dat hij verscheidene werken uit de (Duits)-Neder-Saksische taalgebieden in het Drents - en wellicht in het Nederlands - ging overzetten. Een nauwkeurig overzicht van zijn vertalingen is niet te geven, want vele ervan gingen tijdens de bezetting verloren doordat SD'ers en NSB'ers zijn bibliotheek confisqueerden en vernietigden.[432] Behalve een aantal hierna te noemen werken zou hij ook teksten van F. Krüger en H. Boßdorf vertaald hebben.[433]

Zijn grote voorbeeld echter was Hermann Löns (1866-1914, pseudoniemen Ulenspeigel en Fritz von der Leine).[434] Naar eigen zeggen vertaalde Poortman diens *Der letzte Hansbur. Bauernroman aus der Lüneburger Haide* (1909), waarna deze als feuilleton geplaatst werd - in welke krant is niet bekend.[435] Een gedicht van de Luneburger heidezanger bewerkte hij tot *Moderne tied*, dat in 1938 in het maandblad *Drente* geplaatst werd.[436]

Ook vertaalde hij *Maren. En Dörpromaan ut de Tiet von 1848/51* van Johann Hinrich Fehrs (1838-1916).[437]

In 1929 vertaalde hij van de Oldenburgse schrijfster Alma Rogge (1894-1969)[438] haar Platduitse toneelstuk *De Straf. Pläseerlich Spill* (1924, Niederdeutsche Bücherei in Hamburg).[439] De vertaling verscheen aanvankelijk in gestencilde vorm en was getiteld *De straf*.[440] Pas in 1950 bracht uitgeverij Neerlandia in Meppel het

431. MI, ongedateerde brief Poortman aan P.J. Meertens.
432. Aldus Poortman in: Dekker 1981, 171.
433. Zie voor Ferdinand Krüger (1843-1915) en Hermann Boßdorf (1877-1921) Cordes/Möhn 1983, 453-454 en 455.
434. Drenthen 1977b.
435. Poortman vertaalde het als *De leste van zien geslacht. Roman uut 't boerenlèèmt*. Zie Archief Poortman te De Wijk. Vgl. ook MI, ongedateerde brief Poortman aan P.J. Meertens.
436. *Drente* 9 (1938) januari 4.
437. De vertaling, getiteld *Marrechien. Een dörpsroman*, verscheen als feuilleton; in welke krant is niet bekend. Zie Archief Poortman te De Wijk. Vgl. ook MI, ongedateerde brief Poortman aan P.J. Meertens. Fehrs' roman werd in 1937 herdrukt door Otto Meißners Verlag te Hamburg.
438. Gegevens verstrekt door het Institut für niederdeutsche Sprache te Bremen.
439. Zie over haar Lübbing 1978, 143-146 en Cordes/Möhn 1983, 399, 453.
440. DA, Archief PDR, inv.nr. 12z.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 319

spel in druk uit. Het heette toen *Trouwen...tut straffe. Klucht in één bedrijf voor 2 dames en 3 heren in Z.W. Drents dialect*.

Hierin laat Snieder de kleermaker zijn dochter Minao voor straf met zijn knecht Hendrik trouwen. Snieder vindt dat zijn dochter, bewust of onbewust, een te grote aantrekkingskracht op de jongens uitoefent en daarom wil hij de ontwikkelingen een slag vóór zijn. Wat hij niet weet, is dat Minao en Hendrik al stiekem verkering hebben.

Van deze uitgave distantieerde Poortman zich echter. Aan de bibliothecaris van de Koninklijke Academie van Wetenschappen berichtte hij, dat het weergegeven dialect niet zuiver meer was doordat de uitgever er in geknoeid had. Bovendien was de tekst in de oorlog door Duitsgezinde lieden, zonder de toestemming van Poortman, gebruikt voor een opvoering. Daar had hij toen nog zeggenschap over, indien men aanneemt dat de gestencilde tekst niet door een uitgever in omloop was gebracht.[441]

Poortmans vertaling van *Dat Hus sünner Lücht* van de Oost-Friese schrijver Fritz Gerhard Lottmann (1880-1918) werd het bekendst. Het origineel was in 1919, dus postuum, verschenen en oogstte in heel Neder-Duitsland veel succes. De roman wordt vaak beschouwd als het eerste werk op niveau in de Oost-Friese streektaal.[442] Poortmans vrije bewerking verscheen als *Siebo Siebels' zwoare gaank* [1932] en werd uitgegeven door drukkerij en uitgeverij De erven J.J. Tijl te Zwolle.[443] Een fragment ervan nam hij later op in zijn *Drents geestesleven. Een bloemlezing uit de Drentse literatuur*.[444] In 1979-1980 verscheen bij uitgeverij Stabo/All-Round een herdruk in vier delen.

Siebo Siebels' vrouw is in het kraambed gestorven; daardoor wordt hun dochtertje Hillechien bij en door zijn schoonouders opgevoed. Schoolmeester Siebels gaat in Schievetoren wonen en werken. Steeds vaker probeert hij zijn problemen het hoofd te bieden door een vlucht in de alcohol. Het huis waarin hij woont is een "Hus sünner Lücht". Nogmaals wordt hij beproefd als zijn dienstmeid, op wie hij verliefd is, komt te overlijden. Na deze zware tegenslagen komt Siebels tot nieuwe levensinzichten. Dit heeft tot gevolg, dat hij besluit zelf zijn dochtertje te gaan opvoeden.

De vertaling werd besproken door P.J. Meertens. Hij schreef:

> "(...) en voor wie het lezen van deze eigenaardige streektaal geen bezwaar is, willen we de lezing van dit boek graag aanbevelen. We vragen ons echter af of de heer Poortman niet beter had gedaan, een oorspronkelijk verhaal in zijn dialect te schrijven, waartoe we hem, gezien zijn vlotten schrijftrant zeker in staat achten."[445]

441. MI, Correspondentie P.J. Meertens, brief Poortman aan de bibliothecaris van de KAvW van 9 april 1956.
442. Cordes/Möhn 1983, 452. Vgl. ook Albrecht Janssen 1971.
443. Het boek verscheen zonder jaartal. Volgens Meertens/Wander 1958, 181 moet dit 1932 zijn. Poortman dateerde het *Veurwoord* overigens 'november 1931'.
444. Poortman 1954a, 137-142.
445. MI, Drenthemappen. Recensie zonder vermelding van periodiek en datum.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 320

A.J. Scholte recenseerde het boek voor de *NRC*. Zij had bezwaren tegen de titel: "Waarom is b.v. de oorspronkelijke goed gekozen titel met de aardige symboliek vervangen door den eenigszins precieus aandoenden zwaren gang?"

Ook was zij van mening dat het verkorten en bewerken ten koste van de psychologie was gegaan. Toch eindigde zij positief:

> "Maar overigens komen er mooie tafereelen en beschrijvingen in het werk voor en we verheugen ons er dan ook zeer over, dat onze niet rijke Drentsche literatuur verrijkt is met dit boek, dat zich door de uitstekende weergave van het aardige dialect van onze provincie aangenaam laat lezen."[446]

De recensent van het maandblad *Drente* was minder te spreken. De nieuwe titel lag hem wel bijzonder zwaar op de maag; hij vond hem "nietszeggend". Daarbij kwam fundamentele kritiek op de vertaling vanuit het dialect in het dialect. In de woorden van de criticus:

> "Dialect is prachtig en er gaat een groote bekoring uit van in dialect geschreven verhalen, doch alleen, als de dialectschrijver in zijn eenvoudige spreektaal mededeelt, wat in hemzelf omgaat, of wat hij om zich heen ziet gebeuren. Voor overzetting van dialect in dialect is geen reden; indien een boek waard is algemeen gelezen te worden, men vertale het in het Nederlandsch."[447]

Poortman zelf schreef over zijn bewerking: "Ik hebbe mien best doane um de kleur van zien verhaal te hollen, al is de draod op een paar stèèn, wat strakker ewörren."[448] Hij had het manuscript enige jaren laten liggen, totdat hij de tijd rijp achtte voor publicatie. In de woorden van Poortman:

> "Det is de leste joaren veraanderd. Oaveral koomt ze mit 'plat', mit dialekt op de lappen. In verscheiden kraanten ku'j 't lèzen en der bint ook al verscheiden boeken en boekies edrokt. Mar de mèènsen mut eerst heur taal leren lèzen, dan die taal duren lèzen. As ze zoo wied bint, kom 't willen lèzen van zöls. Um ien veurbield te numen, det is wel ebleken, toe 'Harm', vertelde van 't boerenlèèmt an de Riest."[449]

Wat hem in Lottmanns boek aansprak was het volkskundige aspect, het boerenleven aan het eind van de negentiende eeuw. De literaire waarde, af te meten aan een al dan niet geloofwaardige duiding van de hoofdpersoon, interesseerde Poortman waarschijnlijk minder. Voor zover bekend heeft hij zich hierover nooit uitgelaten. Hij was de mening toegedaan dat er meer boeken zouden komen die het leven, de strijd en de zorgen van de boeren zouden beschrijven. Boeren, die in de woorden van Poortman "vastezeugen bint an de grond van heur olden, en niet geern ruilen wilt mit de luu uut de stienderbulten, die gien ruumte en gien locht hebt."[450]

---

446. Scholte 1932.
447. P. in: *Drente* 4 (1932) augustus 44.
448. *Veurwoord* in: *Siebo Siebels' zwoare gaank*.
449. Ibidem. Poortman doelt uiteraard op *Harm Boer'nlèv'n an de Riest* van L. Jonker.
450. Ibidem.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 321

Hieruit valt op te maken dat Poortman niet ongevoelig was voor het gedachtegoed van de pas opgerichte Drentsche Boerenbond, die een jaar later uitgroeien zou tot de Nationale Bond Landbouw en Maatschappij. Voor deze beweging zou hij ook gaan schrijven. Behalve de openluchtspelen *De oude strijd* en *Als het daagt* - zie paragraaf 10.4 - schreef hij voor het orgaan *Landbouw en Maatschappij* (*L&M*) van oktober tot en met december 1940 de artikelenreeks *Groei. Een serie culturele schetsen voor het Saksische land*. Deze artikelen werden ook in het *Agrarisch Nieuwsblad* (25 oktober tot en met 27 juni 1941) opgenomen.

Poortman was eind jaren dertig ook nauw betrokken bij *Saksenland*, een maandblad dat precieus werd aangeduid als 'maandschrift'. Deze periodiek verscheen van december (wintermaand) 1937 tot en met mei (bloeimaand) 1938. De redactie bestond verder uit L.A. Bähler, H.T. Buiskool en J. Jans. Met ingang van nummer 3 in 1938 wordt ook A. de Koe als redactielid vermeld. Het maandblad werd uitgegeven door K.J. Erenst (uitgeversbedrijf De Hoeve in Paterswolde). Poortman leverde foto's en één artikel, *Zorgen om het groene Landschap*, aan het blad.[451] Het tijdschrift stelde zich ten doel:

> "(...) de wederopbouw van een plattelandscultuur; gegrondvest op den eigen aard van volk en landschap; met begrip voor het verleden, staande in het nu, doch gericht op de toekomst; bezield door een streven naar nieuwe harmonie, zoo innerlijk als uiterlijk, tusschen den mensch, zijn leven en werken op den bodem, waarop hij zich vestigde."[452]

Alsof dit niet duidelijk genoeg was, ging de uitgever in een woord tot de lezer hierop dieper in. Hij was van mening, dat het platteland beschavingsoffensieven bespaard waren gebleven. Dat was maar goed ook: "Want hier in Saksenland leefde nog de eeuwenoude, door traditie vervolmaakte en geheiligde Saksische cultuur, aan den bodem verankerd." Onder Saksenland verstond de uitgever overigens Drenthe, Twente, de Gelderse Achterhoek, Friesland beneden de Tjonger en Westerwolde. Niettemin was deze cultuur in de negentiende en twintigste eeuw door diverse invloeden ernstig aangetast. Maar hij constateerde een nieuwe bewustwording: velen hadden een leeg gevoel en kregen heimwee naar vroeger. Op deze gevoelens speelde *Saksenland* in en zodoende zou het tijdschrift een belangrijke taak hebben:

> "Hier dient SAKSENLAND op de bres te staan. Ziende dat een Umwertung aller Werte niet beduidt het verontachtzamen [sic] van het vroegere zal het er naar moeten streven oude waarden opnieuw levend te maken voor zoover zij vermoord zijn, voor zoover ze hun natuurlijk einde hebben gevonden late men ze vooral rusten. De taak van dit maandschrift is in de eerste plaats om te komen tot een nieuwe plattelandscultuur. (...) het zal verheugen degenen die inzien, dat een drastisch ingrijpen in den huidigen toestand noodzakelijk is (...)".[453]

---

451. *Saksenland* (1938), nr. 3, 15-26. Als *Groote zorgen om het groene landschap* gepubliceerd in: Poortman, *Oud-Drentsch boerenleven. Z.p.* z.j., 25-29.
452. *Hier begint Saksenland* in: *Saksenland* (1937) wintermaand, nr. 1.
453. *De Uitgever aan den Lezer!* in: *Saksenland* (1937) wintermaand, nr. 1, 3-7.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 322

Wie men niet verwacht zou hebben in de nogal op Blut und Boden gerichte redactie was de uiterst vrijzinnige predikant L.A. Bähler. Hij had een verleden als christen-anarchist, Tolstoiaan, christen-socialist, drankbestrijder en anti-militarist. Maar hij schijnt in 1938 - drie jaar voor zijn dood - het zicht op de realiteit enigszins verloren te hebben. Voor de anderen diende hij waarschijnlijk als vlag op een omstreden lading.[454]

Poortman heeft zich nooit openlijk gedistantieerd van Landbouw en Maatschappij. Zoals wij zagen schreef hij nog in december 1940 - de maand waarin de bond zichzelf ophief - in het gelijknamige bondsorgaan. Daar staat tegenover dat hij geen lid werd van de NSB en dus niet het voorbeeld volgde van velen die aan de wieg gestaan hadden van het (overwegend Drentse) boerenactivisme in de jaren dertig. Sterker, omstreeks 1942 ging hij in het verzet en daarvoor werd hij na de oorlog onderscheiden. Maar gezegd moet worden, dat hij tot ver in 1941 gebalanceerd heeft op de rand van wat politiek correct was.

Zijn eerste literaire bijdrage aan het maandblad *Drente*, het gedicht *Mien Drèèns Dörrep*, leverde hij in maart 1935.[455] Behalve dit en het reeds genoemde gedicht *Moderne tied* leverde Poortman essays over schilderkunst, volkskunde en literatuur. Ook recenseerde hij voor *Drente*. Zo besprak hij de - inmiddels vrijwel vergeten - bundel *Tien voordrachten in Drentsch dialect* ([1933] G.F. Hummelen te Assen), geschreven door de Assenaar W.J. Keizer.[456] Van de weeromstuit schreef de recensent ook in de streektaal.[457]

454. Over Bähler zie Domenie-Verdenius/Arends-Luinge in: Bos/Foorthuis 1990, 13-16.
455. *Drente* 6 (1935) maart 3.
456. W.J. Keizer schreef ook de dialectschets *Bij het afscheid van Mr. J. Bothenius Lohman als Burgemeester der Gemeente Assen op 29 October 1949. Wat een "Drentse Boer" de toen vertrekkende magistraat vertelde*. [Assen 1949]. Een exemplaar wordt bewaard in het DA, Archief Clewits.
W.J. Keizer werd op 12 augustus 1901 te Assen geboren (GA Assen, Geboorteakte W.J. Keizer). In de Drentse hoofdstad had hij een assurantiekantoor. Keizer overleed op 3 april 1971 te Assen (GA Assen, Persoonskaart W.J. Keizer).
457. *Drente 5* (1933) december 8.
458. Voor een overzicht van de serie zie Meertens/Wander 1958, 342. Zij vermelden overigens abusieveliek 7 delen. De complete serie wordt bewaard bij de PBC Drenthe. De indeling door de PBC ziet er als volgt uit:
Deel 1: *Toe de nachtegaal reup*; *De leste wèènse*; *De botterdief*; *Olde Roef*; *Jan Maans, de scheuper*; *Zoor holt*; *De spoekenkieker*; *Olde Geu*; *De schinke*; *De karstboom*; *Een Ni'j-joarwinnertien*; *Een streupertien*; *"Iene van de olden"*; *De iemenboer*; *"De dierentemmer"* en *Stikt de neuze niet tussen Man en Vrouwe*.
Deel 2: *Gèèrtien*; *In de rottestappe*; *De Hunnegloo barreg. Een Runer vertellechien*; *De juffer van den Wildenbarreg. Een Drèènse heidelegende*; *Luuks Lap*; *Geesien Jaans oldejoarsoamt* en *Toe de Karstklokke ludde....*
Deel 3: *De Juffer van Batinge en de Dwingelder Toren*; *Streupers in Dwingel (Uit oorlogstied 1625)*; *Now ist toch wat te zeggen*; *De verleuren zeune*; *De scheuper*; *"Moeder!"* en *Hier völt een soldoat*. (Opgemerkt dient te worden dat het cahier op de voorkant wel vermeldt dat dit het tweede deel is).
Deel 4: *Ome Dörrek beschikt..*; *De Hekse*; *Amalia en Henduk*; *'t Spinwiefien op Den Ekel*; *De veedokter*; *"Zwarte, hellept mi'j"* en *Jan Klaas en zien akster*.
Deel 5: *Zien leste Wèènse*; *De streuper*; *De Duvelskoele*; *De brulleftsgaanze* en *Locht en scheemsel*.
Deel 6: *Honderd jaar...*; *De vrouwe zonder schaduw*; *De bonte wèèr*; *Olde Böppe* en *Van het majn, det niet zwiegen kun*.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 323

Het lijkt erop dat Poortman het advies van Meertens om met origineel werk te komen ter harte heeft genomen, want terwijl hij zich verdiepte in de literatuur ging hij ook eigen geestesproducten publiceren. Dit deed hij hoofdzakelijk in kranten.

Voor de *PDAC* schreef hij rond 1934 een aantal *Brieven van Jan Koops Luuks*. In de *MC* verscheen vanaf 1936 *Wattet volk vertelt. Dialectschetsen*. Deze serie schreef hij onder het pseudoniem J. ter Whee, een familienaam van zijn moeders kant. (Ook noemde hij zich wel Jan Berends of Jan Koops Luuks.) Na de oorlog zou hij deze rubriek weer voortzetten. De schetsen werden gebundeld en verdeeld over zes brochures, die niet in de handel kwamen.[458] Aan P.J. Meertens schreef hij, dat er tussen 1936 en 1942 vier van dergelijke bundeltjes vervaardigd waren.[459] In dezelfde tijd schreef hij voor de *MC* in afleveringen *Meppel en omgeving. Historische schetsen*. De reeks verscheen hierna als overdruk in twee delen. Ook schreef hij voor het *Kamper Nieuwsblad*, het *Asser Nieuwsblad* en - alweer - de *MC* in 1936 en 1937 artikelen van meer algemeen-geschiedkundige aard, die - eveneens als overdruk - in vijf delen verschenen. Deze overdrukken droegen de titel *Historische schetsen*. Onder zijn pseudoniem Jan Berends vulde hij rond 1937 voor de *Zwolsche Courant* de rubriek *Prooties van Jan Berends* en in het *Nv/hN* publiceerde hij van 1937 tot en met 1960 de serie *Brieven uit Drenthe*.[460]

In zijn historische geschriften vermeldde Poortman zelden zijn bronnen. Daardoor kunnen deze werken op hun beurt niet als bronnen voor serieuze wetenschapsbeoefening dienen en blijven ze producten van een hobbyïst. Het vermoeden bestaat dan ook dat de auteur wel eens wat verzon. Bekend is dat zijn 'sage' *De Juffer van Batinge en de Dwingelder Toren*, die in deel III van *Wattet volk vertelt* werd opgenomen,[461] ontsproten is aan zijn fantasie.

De juffer had de mysterieuze kracht waarmee ze een eventuele echtgenoot kort na de huwelijkssluiting kon laten overlijden (het volksgeloof spreekt van 'een witte lever hebben').[462] Desondanks had ze veel aanbidders, onder wie de bouwmeester van de kerk Johannes van Utrecht. Hij verwaarloosde zijn werk, met als gevolg dat de juffer verbannen werd. Maar intussen had ze de bouwmeester wel op het idee gebracht de toren met een 'siepel' te bekronen. Later zou zij met hem zijn getrouwd, met onbekende afloop.

In een brief aan burgemeester W.W. Hopperus Buma van Dwingeloo heeft Poortman toegegeven, dat het verhaal niet op een duidelijke bron terug te voeren is.[463] Uiteraard zegt dit voorval op het gebied van de volkskunde niets over Poortmans

459. MI, ongedateerde brief Poortman aan Meertens.
460. Een aantal van deze artikelen wordt bewaard bij het MI, mappen C1 en C5. Hieruit blijkt ook dat de schetsen *Wattet volk vertelt. Dialectschetsen* reeds in 1936 en niet in 1937, zoals wel wordt vermeld, verschenen.
461. *Wattet volk vertelt*, 1-6. Vgl. ook noot 458.
462. Over de 'witte lever' zie Hadderingh/Bart Veenstra 1979, 165.
463. Huizing 1997a.
In maart 1997 werd in Dwingeloo een bronzen beeldje onthuld van de Juffer van Bathinge. Roel Reijntjes verwerkte dit verhaal tot een ballade.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 324

betrouwbaarheid als historicus, maar het blijft te betreuren dat zijn publicaties - van welke aard ook - geen bronvermeldingen bevatten.

Hoewel hij weinig poëzie schreef, dichtte Poortman - naar eigen zeggen - in deze periode toch een hele poëziebundel bij elkaar. Deze bundel, getiteld *Wat Drèèns*, verscheen niet in de handel.[464]

Voorts was hij voor de verenigingen van Drenten in den vreemde actief als voordrager-verteller. De inhoud van zijn voordrachten was meestal gemengd: voor de pauze een causerie over historisch-volkskundige onderwerpen, daarna las hij voor uit eigen literair werk.[465]

Toen eind jaren dertig de wet toeliet dat er ook op scholen aandacht besteed werd aan de streektaal, ontstond er behoefte aan geschikt lesmateriaal op dit gebied. In Groningen werd hierin voorzien door de bloemlezing *Grunneger Mòllebonen. Leesboekje in de Groninger Volkstaal voor School en Huis* (W.J. Thieme & Cie te Zutphen, 1939), die samengesteld was door J. Barkman, G.R. Jager en K. ter Laan.

In Drenthe verscheen in 1940 - in dezelfde geest - *Uut en um oes olde laandschop. Een Drentse bloemlezing*. Deze werd op initiatief van de Vereniging van Onderwijzers in de voormalige inspectie Borger uitgegeven en maakte deel uit van de serie 'Nieuw Drentsch Mozaïk' (nr. 13). Het Drentse leesboekje was bedoeld voor de hoogste leerjaren van de lagere school. Door hierin bijdragen op te nemen die een beeld van het oude Drenthe geven, hoopte men de schooljeugd meer kennis van de provincie bij te brengen. Ook was men van mening dat de ogen geopend werden "voor veel van het schone, dat Drenthe bezit en de liefde aangekweekt tot de geboortegrond en tot het typische volkskarakter, dat aan deze provincie zo eigen is."[466] Poortman verzamelde de bijdragen, die bestaan uit Nederlands- en Drentstalige verhalen, gedichten,

464. MI, ongedateerde brief aan Meertens. Pogingen om de bundel te achterhalen hebben tot op heden niets opgeleverd.

465. Zo las hij op 7 november 1934 voor de Drentse Vereneging Amsterdam de volgende schetsen voor: *Het behekste Zwien*, *De turfboer* en *De botterdief*. Zie *Drente* 6 (1934) november 7. Op 4 november 1936 las hij voor dezelfde vereniging de volgende verhalen voor: *De Möppeler markt*, *Paosen*, *Oldejaorsaovnd*, *Toen de nachtegaal reup* en *Jan Maans, de Scheuper*. Zie *Drente* 8 (1936) november 6. Titels en spelling komen voor rekening van de verslaggever.

466. Aldus R.H. de Vos van Steenwijk in de inleiding bij de bloemlezing (p. 7). Vgl. ook de recensie van Meertens 1942c, 17. Deze vermeldt abusievelijk 1941 als jaar van uitgave.

467. Klaas Salomons Jbzn. werd geboren te Bonnerveen (gemeente Gieten) op 9 juni 1880. Ter onderscheiding van een aantal familieleden die dezelfde naam droegen, werd hij in de volksmond Klaas Cito genoemd - dit was de naam van zijn schip. Na een aantal jaren de binnen- en zeevaart beoefend te hebben en na een functie bij de Rijksinspectie voor de binnenvaart, werd hij journalist. Van 1923 tot en met 1957 was hij hoofdredacteur van het weekblad *Schuttevaer*, het orgaan van de Koninklijke Schippersvereniging. Onder de titel *Uit vroegere dagen* publiceerde hij tussen september 1935 en 30 april 1936 een groot aantal artikelen over de historie van Gasselternijveen in het *Nieuwsblad voor Gasselternijveen en omstreken*. J.L[inthorst].H[oman]. recenseerde de artikelenreeks in het maandblad *Drente* en sprak daarin de hoop uit dat deze nog eens zou worden gebundeld (*Drente* 7 (1936) mei). Dat gebeurde pas in 1963, toen het dorp Gasselternijveen driehonderd jaar bestond. Salomons was maatschappelijk zeer actief. Hij overleed te Ermelo op 6 november 1958.
Zie voor biografische schetsen Kuipers 1973, 122-123; Kroezenga in: Bos/Foorthuis 1990, 111-113; A. Brouwer 1990, 1-8 en A. Brouwer/Munneke 1999, 398.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 325

beschouwingen en raadsels. Er werd werk opgenomen van J.H. Bergmans-Beins, J.J. Uilenberg, H. Smeenge, G. Broekhuizen, L. Jonker, J. Linthorst Homan, H. Tiesing, J.M. Linthorst Homan-Staal, P.W.J. van den Berg, H. van Dijk, Albert Wolting, L. Braaksma, H. Bos, J. Naarding, H.T. Buiskool, K. Salomons Jbzn.,[467] H. Tuin, Harm Drent, L. Koops en G.H. Voerman.[468] Van zichzelf nam hij het gedicht *Now starft de Heide* op.

J. Eringa besprak de bundel voor *Onze Taaltuin* en schreef:

> "Ook hier leert men het Drentsche volk beter waardeeren in zijn historie en zijn bedrijf, zijn gebruiken en zijn innig familieleven. Ik geloof, dat men den invloed van een op deze wijze gegeven taalonderwijs niet moet onderschatten. Het is zuivere cultuurbouw, omdat het losstaat van alle schoolschheid en aansluit bij het meest vertrouwde dat de leerlingen in dit opzicht reeds bezitten. Een betere Drentenaar, een betere Groninger beteekent een beter vaderlander."[469]

Een kritisch opmerking was te lezen in *Het Gemeenebest*. De recensent concludeerde: "Gaarne zouden wij de historische stof iets uitvoeriger hebben gezien. Ook had men iets kieskeuriger kunnen zijn in het opnemen van 'gedichten'."[470]

In 1941 werd de bundel ook gerecenseerd in het *Agrarisch Nieuwsblad*. De recensent noemde het boekje zeer geslaagd, maar had ook wat aan te merken. Niet alle bijdragen waren in het Drents geschreven en dat werd betreurd, te meer daar:

> "(...) de Drentsche het best van alle geslaagd mochten heeten, men krijgt de indruk, las [sic] men het werkje doorleest, dat de Drent als hij de Hollandsche taal bezigt niet echt meer is, hij bespeelt een vreemd instrument. Hij tracht het karakter van hetgeen hij beschrijven wil van buitenaf te benaderen, het bruist niet uit zijn diepste wezen op, het komt niet recht uit zijn hart. Zijn Hollandsch wordt phrase, rhetorica, zijn Drentsch weet het karakter van 'oude Landschap' [sic] in zijn diepste wezen te benaderen, het is echt, onvervalscht. Men proeft iets van ' 't Olde Landschap' zelve." [471]

Het maandblad *Drente* gaf in 1941 een gunstig oordeel over de bundel, waarbij recensent B. liet merken dat hij de tekenen des tijds verstaan had: "In dezen tijd, nu de heemkunde in het middelpunt van de belangstelling staat, kunnen we een uitgave als deze niet anders dan toejuichen."[472]

468. Zie voor een biografische schets J. Oosting in: Bos/Foorthuis 1997, 152-155.
469. Eringa 1940/1941, 273-274.
470. *HG* 4 (1941) december 40.
471. *AN* 21.9.1940.
472. *Drente* 12 (1941) april 77.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 326

J. Naarding (1903-1963)[473] *Eerste periode*

J. Naarding

Jan Naarding werd geboren op 21 juni 1903 te Sleen, als zoon van Hendrik Naarding en Hillechien Nijs.[474] Naarding stamde uit een geslacht van wevers; zijn vader en zijn oom werkten aanvankelijk samen met hun vader. Toen Jan acht was verhuisde het ouderlijk gezin naar Noordscheschut (gemeente Hoogeveen), nadat zijn vader daar een aanstelling als postbode had gekregen.

Reeds op de lagere school leverde Naarding uitstekende leerprestaties. Voordat hij de opleiding aan de MULO in Hoogeveen beëindigd had, deed hij toelatingsexamen voor de kweekschool. Hij werd aangenomen als leerling van de Rijkskweekschool voor Onderwijzers te Groningen en verhuisde in 1918 naar 'stad'. In het voorjaar van 1922 slaagde hij daar voor het onderwijzersexamen. Zijn eerste aanstelling - als tijdelijk onderwijzer - kreeg hij in de gemeente Hoogeveen. Zoals te doen gebruikelijk studeerde hij in de avonduren door voor de hoofdakte. Ook begon hij aan de studie voor de akte L.O.-Frans. In hetzelfde jaar nog ging hij als onderwijzer naar Woldendorp. Daarop volgde een periode van 1923 tot 1939 in Hoogkerk. Naarding was daar aanvankelijk onderwijzer, maar klom op tot schoolhoofd. Kort voor zijn 60ste verjaardag, op 9 mei 1963, werd in Hoogkerk de lagere school naar hem genoemd. Hij trouwde in 1927 met de onderwijzeres Hillegonda Schaap. Uit dit huwelijk werden drie dochters geboren.

In zijn Hoogkerkse jaren behaalde Naarding de akte MO-geschiedenis. Daarop verkreeg hij, na het vereiste staatsexamen, toegang tot de Rijksuniversiteit te Groningen. Prof. dr. G.S. Overdiep werd hier zijn leermeester. In 1939 legde hij met goed gevolg het doctoraalexamen Nederlandse taal- en letterkunde af. In hetzelfde jaar werd hij benoemd tot leraar aan de Rijks-HBS in Almelo. Hij gaf les in de vakken geschiedenis en Nederlands. In 1945 werd hij benoemd aan de Rijks-HBS te Assen.[475] Hij verhuisde met zijn gezin op 19 december 1945 naar de provinciehoofdstad.

---

473. Voor biografische studies over Naarding zie vooral: Prakke 1963, 1-2; Heeroma in: *Laatste Lauwer* 1963, 1-6; Heeroma 1963, 108-111 (Ook gepubliceerd in: Heeroma/Naarding 1964, 4-7); Prakke 1964b, 7-21; Heeroma 1966, 5-7; Doedens 1967, 22-26; Heeroma 1968, 121-129; *Oet Jan Naardings hof* 1969, 5; Prakke 1969a, 9-11; Kuipers 1978, 98-101; Kool 1988, 33-40; Boekholt 1988; Nijkeuter in: Bos/Foorthuis 1991, 116-121 en Kuipers 1992, 256-258.
Er zijn tot dusver van Naardings werk twee - incomplete - bibliografieën verschenen, te weten Miedema in: *Laatste Lauwer* 1963,128-136 en Bote de Boer Lzn. in: *NDVA* (1964) 13-21.
Naardings persoonlijk archief wordt bewaard door zijn dochter, H. Jansonius-Naarding, in Zwitserland. In een brief van 6 maart 1997 berichtte zij dat het persoonlijk archief van haar vader geen documentatie en correspondentie bevat die voor deze studie van belang zijn.
474. GA Sleen, Geboorteakte Jan Naarding.
475. Ter gelegenheid van het tachtigjarige bestaan van de HBS schreef Naarding een revue. Zie *NDVA* (1964), 21.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 327

In mei 1935, dus nog woonachtig in Hoogkerk, begon Naarding te publiceren in het maandblad *Drente*. Zijn eerste bijdrage aan het maandblad ging over Drentse raadsels. Zijn vooroorlogse werk bestaat vooral uit essays over de Drentse taal en geschiedenis en uit verhalen in het dialect van zijn geboortedorp. Bovengenoemde bijdrage over Drentse (taal)raadsels demonstreert dat in deze periode zijn belangstelling vooral lag op historisch-filologisch gebied.[476] Ook schreef hij voor het maandblad boekbesprekingen. In die hoedanigheid besprak hij Anne de Vries' *Bartje*.[477] Tamelijk positief, want Naarding was in het algemeen een mild criticus. Zijn voornaamste punt van kritiek gold het dialectgebruik in de roman, dat naar zijn mening sterk verontreinigd was door andere invloeden. Over het Drentse dialect publiceerde hij in deze periode ook artikelen in het tijdschrift *Onze Taal*.

Ter gelegenheid van het vijfenzeventigjarig bestaan van zijn oude kweekschool in 1936 schreef hij voor het gedenkboek een opstel over de toneelvereniging Concordia.[478]

Vanaf 1938 bewoog hij zich ook op journalistiek terrein. Hij schreef voor de *PDAC*, *Het Dagblad van Coevorden*, de *Emmer Courant*, *Het (Vrije) Volk*, *Oostermoer-Noordenveld*, *Het Drentsch Landbouwblad*, *De Landbode* etc. beschouwingen over onderwerpen van taalkundige, (literair)historische, culturele, politieke en levensbeschouwelijke aard. Veelal besprak hij hierin op populariserende wijze nieuwe verworvenheden en inzichten, die hij in andere publicaties wetenschappelijk uitwerkte.

Nog voordat hij naar Drenthe terugkeerde, was zijn vriendschap met de uitgever H.J. Prakke begonnen en dat leidde in 1939 tot zijn medewerking aan een boekuitgave. Samen met H. Bos bezorgde hij de bloemlezing *Wat waest hef. Schetsen in Drents dialect*. Op verzoek van uitgeverij Van Gorcum maakten zij een selectie uit de dialectbijdragen in het maandblad *Drente* en kozen al doende vooral stukken over oude zeden en gewoonten. In het voorwoord vreesden de samenstellers dat veel van de oude volkscultuur verloren zou gaan; uit de titel van de bundel lieten zij blijken dat dit al (te veel) gebeurd was.[479] Bos en Naarding besteedden in een apart 'hoofdstukje' in de bundel ook aandacht aan de Drentse spelling. Zij baseerden zich daarbij grotendeels op de richtlijnen die Overdiep in 1935 in het februarinummer van *Drente* had voorgesteld. J.J. Westenbrink zou hierop reageren met een dialectbijdrage, die verderop aandacht krijgt.

De geselecteerde bijdragen bestaan uit een verhaal, getiteld *Deur 't leege*, van J.H. Bergmans-Beins en uit schetsen van Bos (zie paragraaf 7) en Naarding zelf. In het verhaal van Bergmans-Beins wordt het geloof in de witte wieven beschreven. Naarding droeg bij met twee schetsen, geschreven in het dialect van Sleen. In de schets *'t Hemd* putte hij uit een jeugdherinnering.[480]

476. Voor zijn bijdragen aan *Drente* zie de in noot 473 genoemde bibliografieën. Vgl. ook Meertens/Wander 1958, 178-179.
477. *Drente* 7 (1936) maart 6-8.
478. 'Concordia' in: *Het vijf=en=zeventigjarig bestaan* 1937, 89-96.
479. Aldus het *Voorwoord* in de bundel.
480. Deze schets werd ook opgenomen in *Oet Jan Naardings hof* 1969, 75-77.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 328

Bij het 'modderen' (met blote handen vissen) was hij door zijn 'bes' betrapt. Bij thuiskomst bleek dat hij zijn hemd binnenste buiten aan had: dat was het overtuigende bewijs. Voor straf stuurde zijn moeder hem naar bed en voor de deuren van de bedstee werd een stoel geplaatst, opdat hij niet zou ontsnappen. De moraal van dit alles is: "Mor 't hiele zakien hef mij aait 'n laer waest: unnerzuuk de overtreedings van je kinner, eer daj de gaarde zwaeit, en wees allergloependst vezichtig met getuugen. Zölfs met 'n hemd, dat vekeerd an is."

De andere bijdrage, *De Klinkenbarg*, berust op volksoverlevering. In geromantiseerde vorm worden het ontstaan van een heuvel bij Gees en de herkomst van de plaatsnaam Oosterhesselen verklaard.

De bundel werd in het tijdschrift *Museum. Maandblad voor philologie en geschiedenis* besproken door H.E. Buiskool te Leiden, broer van de auteur H.T. Buiskool. Zijn voornaamste kritiek gold de spelling: hij was van mening dat de samenstellers zich niet consequent aan hun afspraak, een uniforme spelling toe te passen, gehouden hadden. Maar hij sloot af met: "Dit is echter een betrekkelijk klein bezwaar, dat nauwelijks iets afdoet aan de waarde dezer uitgave, waarmee we uitgevers en schrijvers gelukwensen."[481]

Het jaar 1939 bracht een duidelijke kentering in het leven en het werk van Jan Naarding. Hij behaalde zijn afstudeerbul aan de Rijksuniversiteit te Groningen, hij verliet het lager onderwijs en werd leraar aan de HBS in Almelo. We constateerden in het voorgaande dat hij reeds voor 1939 aan een tweetal tijdschriften meewerkte, maar hij zou pas na zijn afstuderen tot volledige ontplooiing als publicist komen. Tijdens de oorlog, als eindredacteur (tot juli 1942) en recensent van het maandblad *Drente*, en na zijn terugkeer in het naoorlogse Drenthe zou hij zich ontwikkelen tot een vurig regionalist, met alle bezwaren van dien. Deze ontwikkeling wordt in de hoofdstukken III en IV uitvoerig besproken. Zijn houding en zijn publicaties tijdens de bezetting zouden tientallen jaren later grote opschudding veroorzaken.

A. de Vries (1904-1964)[482] *Eerste periode*

> "Over Drente raakte Anne de Vries nooit uitgepraat en nooit uitgeschreven. De eenvoudige Drentse arbeidersjongen, die hij zijn hele leven lang gebleven is, heeft zich buiten zijn geboorteland eigenlijk nooit helemaal thuisgevoeld. Als geboren en getogen Drent kende en onderging hij de sterke drang naar verbondenheid met de gemeenschap, die maakt dat een Drent alleen in zijn Drentse land kan aarden",

schreef P.J. Meertens in zijn necrologie van Anne de Vries.[483]

481. H.E. Buiskool 1940, 335-336.
482. Voor de vele biografische artikelen over Anne de Vries wordt verwezen naar Anne de Vries jr. 1995, 153-160 en passim. Vgl. ook Bouwers 1994.
483. Meertens 1966, 1.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 329

A. de Vries

De Nederlandse literatuur had in hem de bekendste schrijvende Drent verloren; er was een punt gezet achter een oeuvre dat in het hele taalgebied populair was. Een protestants-christelijke schrijver wiens productie voor het merendeel bestaat uit kinder- en schoolboeken. Zijn laatste boek *Kinderen in de Bijbel* (1964, J.H. Kok te Kampen) is op het gebied van onderwerpskeuze geen incident.

Een Drents schrijver? Ongetwijfeld, maar wel een die relatief weinig over Drenthe - en nog minder in het Drents - geschreven heeft. Het zijn juist deze werken die in het hierna volgende aandacht zullen krijgen.

Anne de Vries werd op 22 mei 1904 te Assen geboren als zoon van Hendrik de Vries en Anna Mast.[484] Het ouderlijk gezin telde acht kinderen en leefde onder karige omstandigheden in de buurtschap Kloosterveen, achter Huize Nassau. Annes vader was arbeider op de gasfabriek in Assen en als zoveel arbeiders in landelijke streken was hij er ook een beetje boer bij.

Reeds op twaalfjarige leeftijd werd Anne de Vries door zijn vader uitbesteed als tuinmansknechtje. Dit werk beviel hem echter niet en na een jaar werd hij letterzettersmaatje bij de *PDAC*. Maar zijn gezondheid werd al spoedig aangetast door het lood van de letters die dagelijks door zijn handen gingen, zodat hij naar het tuindersvak terugkeerde.[485] 's Avonds bezocht hij de landbouwwinterschool, waar zijn goede prestaties niet onopgemerkt bleven. Het hoofd der school kreeg vader De Vries zover dat hij Anne een hogere opleiding liet volgen. Aan Clare Lennart vertelde de schrijver: "De meester was nog zo'n ouderwetse dorpspotentaat. Hij zei: 'Ik zit in het bestuur van de Boerenleenbank en ik weet precies hoeveel jouw vader op de bank heeft staan. Dat kan best. Zeg hem dat maar uit mijn naam.' "[486] Anne de Vries werd leerling van de Rijksnormaalschool in Assen en begon in die jaren zijn eerste pennenvruchten te leveren. Hij werd plaatselijk correspondent voor de *PDAC*, die hem voor zijn - op waarheid berustende? - verhalen twee kwartjes zakgeld betaalde.

Na vier jaar behaalde hij de onderwijzersakte, waarna hij - nog geen twintig jaar oud - benoemd werd aan de christelijke school in Tweede Exloërmond. Hij bleef er tot april 1926, toen hij onderwijzer werd bij het blindeninstituut Bartimeüs in Zeist. Daar bleef hij - met een korte onderbreking toen hij leerkracht bij het BLO in Ermelo was - tot 1935. In dat jaar nam hij studieverlof om zich geheel aan het schrijven te wijden. Hij is nooit meer voor de klas teruggekeerd.

484. GA Assen, Geboorteakte Anne de Vries.
485. Mededeling van Anne de Vries jr. op 15 januari 2002.
486. Lennart 1955, 35-36.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 330

Inmiddels was hij op 7 augustus 1930 met Alida Gerdina van Wermeskerken getrouwd. Uit dit huwelijk werden vijf kinderen geboren; twee zoons en drie dochters.

Drenthe bleef trekken, zodat het echtpaar in 1936 in het Mepperveld ging wonen. In het volgende jaar verhuisden de echtelieden naar Driebergen, mede om er de komst van hun derde kind af te wachten. Vlak voor de bezetting keerde De Vries terug naar een wel zeer vertrouwde omgeving: de familie ging in Hooghalen wonen. Ook toen hij na de oorlog weer in het Westen woonde, zou hij nog dikwijls heimwee naar Drenthe gehad hebben.

Volgens zijn vrouw ging hij bij het passeren van de provinciegrens Drents praten.[487] Illustratief voor dit verlangen naar zijn geboortegrond is het verhaal *Interview met Drenthe*, waarin hij een 'gesprek' met Drenthe (of de Drentse maagd) heeft.

" 'Wat zal dat een rust wezen, as wij weer aaltied samen bent,' zei ik. 'En dan ga 'k nooit meer weg!' ", schrijft De Vries. En hij besluit dit verhalende artikel met:

> "Ze lachte mij toe, toen ik al in de auto zat en stak de vinger waarschuwend op. Ik begreep haar. Die dag reed ik kalmer dan anders en kwam toch overal op tijd. En terwijl ik dit schrijf, kijkt zij mij een beetje bezorgd aan van het Drentse portret boven mijn bureau. Nee, stil maar, d'r komp niet teveule volk. Alleen die de stilte minnen. De uitverkorenen..."[488]

Hij schreef onder verscheidene pseudoniemen, o.a A. Nassau (hij woonde in de buurt van Huize Nassau), Anna Mast (de naam van zijn moeder), Van de Heide en Daan Deken (geconstrueerd uit zijn eigen naam en die van zijn vrouw: Ali*da An*ne *De* Vries Van Wermesker*ken*).[489]

In 1935 verscheen bij uitgeverij Callenbach zijn roman *Bartje*; deze beloofde al direct na de verschijning een enorm succes te worden. Hij besloot van zijn pen te gaan leven en dat bleek na enige jaren wonderwel te lukken.

Bijna gelijktijdig met *Bartje* schreef De Vries een aantal schetsen, die in 1936 bij Callenbach als *Verhalen uit het land van Bartje* gebundeld zijn.[490] De bundel - uitgevoerd in groot formaat, geïllustreerd met fraaie foto's van Hans Gilberg en houtsneden van G.D. Hoogendoorn - bevat zes Nederlandstalige verhalen met dialogen in het Drents. De verhalen hebben een eenvoudige intrige. Opvallend is dat in de schets *Als de dieren spreken* (over het bijgeloof dat de dieren in de Midwinternacht kunnen

487. 'Een oud knipsel uit de 'Asser krant' is kostbaar aandenken voor de weduwe van Anne de Vries' in: *DAC* 1.4.1973.

488. Anne de Vries, 'Interview met Drenthe' in: *Drenthe* 25 (1954) mei 5. Een artikel met dezelfde strekking, getiteld 'De schoonheid van Drente', publiceerde hij in *Dietbrand. Maandschrift onder leiding van Wies Moens* 5 (1938) augustus-september 237-241.

489. Voor informatie over de achtergrond van de pseudoniemen wordt verwezen naar Anne de Vries jr. 1995, 21-24.

490. De bundel bevat de verhalen *Het heilig verbond*, *Herinnering*, *Oudejaarsnachtlegende*, *Ongewoon aanzoek*, *Als de dieren spreken...* en *Ouden van dagen*. Voor een overzicht van eerdere publicaties van deze verhalen, zie Anne de Vries jr. 1995, passim.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 331

spreken) ook een 'Bartje' voorkomt. In deze vertelling is het de naam van een boerenknecht in Hunzeloo.[491]

Jan Poortman besprak de bundel in de *MC*. Hij had nogal wat bezwaren; zijn belangrijkste punt van kritiek was:

> "(Anne de Vries) dient zijn krachten niet te versnipperen, zich allereerst te specialiseeren op wat hem het beste ligt - het Bartje-verhaal -. Na Bartje verwacht men van Anne de Vries nu eenmaal meer! Want naast het geschetste is er nog een ander, grooter Drenthe en daarin is de oude volkskracht, die in dit boerenland gevonden wordt verpersoonlijkt, zoowel vroeger als nu. Psychologisch is deze uitgave nà Bartje minder verantwoord. Ook al zijn de verhalen zelf vlot verteld en goed gedacht. Of de bundel niet lezenswaard is? Ongetwijfeld! [sic] Als men er maar niet het Drenthe van nu of vroeger uit meent te kunnen leeren kennen. Daarvoor is heel wat anders noodig en dat hebben b.v. Harm Tiesing vroeger, en Van Dijk in dit blad beter gedaan."[492]

Zoals gezegd schreef De Vries veel schoolboekjes; voordat *Bartje* verscheen had hij er al dertien op zijn naam staan. Ook in deze boekjes neemt Drenthe een belangrijke plaats in, bijvoorbeeld in *Evert in turfland* (1930, P. Noordhoff te Groningen, twee delen) en *Heidejongens. Een verhaal uit het oude Drente* (1932, P. Noordhoff te Groningen). Eerstgenoemd boekje, dat hij "uit heimwee naar het goede Drentse land" geschreven had, kan als zijn eigenlijke debuut beschouwd worden.[493] Ook schreef hij bijdragen voor het tijdschrift *Opwaartsche Wegen*, dat zich van 1923 tot 1940 profileerde als het middelpunt van de moderne protestantse letterkunde.[494]

Bartje werd zijn grootste succes. Bijna honderdduizend exemplaren werden binnen een jaar verkocht. (In 1935 meteen 15 drukken, de uitgave in de Nobel-reeks niet meegerekend.) Aanvankelijk was *Bartje* een verhaal van 28 bladzijden, opgenomen in de bundel *Kleuters die langs ons gaan* ([1933], Bosch & Keuning te Baarn).[495] Een lid van de Werkgroep Letteren van de Bond van Christelijke Kunstenaars raadde hem aan, dit verhaal meer uit te werken. Het gevolg was, dat De Vries er een roman van maakte. Het verhaal op zijn beurt was in 1932 voorafgegaan door het schoolboekje *Bartje*, onder het pseudoniem A. van de Heide en uitgegeven door P. Noordhoff te Groningen. De illustraties waren van Joh. Mulders.

Het manuscript van de roman staat in twintig schoolcahiers, die in het Drents Archief bewaard worden.[496] Daaraan is goed te zien hoe de auteur met de Drentse dialogen geworsteld heeft: voortdurend zijn in de dialectfragmenten met potlood verbeteringen aangebracht.

---

491. Voor recensies zie Anne de Vries jr. 1995, passim.
492. *MC* 11.12.1936.
493. Risseeuw 1960.
494. Knuvelder 1964, 109.
495. *Kleuters die langs ons gaan; een bundel novellen van Leentje M. Hagen, Diet Kramer, Hendrika Kuyper-van Oordt, Juul Paats, Rudolf van Reest, Annie M. Ringnalda, Rie Taal, Anne de Vries, A.M. de Vries Robbé-Bergmans en J.M. Westerbrink-Wirtz. Met 10 portretstudies van Sári Göth en voorwoord van C.M.E. Kuyper. Bandteekening van J. Minderaa*. Baarn 1933, 141-169.
496. DA, Lijst van handschriften, inv.nr. 163.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 332

In interviews vertelde De Vries dat hij *Bartje* had móéten schrijven. Het boek ontstond uit verontwaardiging en verontrusting over de verkeerde manier waarop kinderen opgevoed werden. Zelf was hij van mening dat het geen streekroman en geen echt Drents verhaal was. Het verhaal heeft alleen maar - bijna toevallig - Drenthe als achtergrond. In feite is het een Bildungsroman. Ook vond De Vries *Bartje* een christelijk boek.[497] De volwassenen worden door de ogen van een kind bekeken, maar dat is voor een volwassen schrijver een bijna onmogelijke opgave. Net als zijn Brabantse pendant Merijntje Gijzen - geesteskind van A.M. de Jong - is Bartje dan ook een onwaarschijnlijk wijs kereltje. De dialogen in de roman, de gebruiken en de entourage zijn Drents. Maar deze drie elementen hebben weinig invloed op de handeling en de tendens, zij hebben slechts een decorfunctie.[498]

Veel sterker is het sociale aspect: de armoede waarin het kind opgroeit was tijdens de economische crisis van de jaren dertig zeer herkenbaar, hoewel het verhaal in een andere tijd lijkt te spelen.

Als motto kreeg het boek *De kinderen*, een aan Anne de Vries opgedragen gedicht van Roel Houwink (1899-1987, niet te verwarren met Roelof Houwink Hzn.).

Bartje is de geschiedenis van een Drents arbeidersjongetje. De roman begint met het wakker worden van Bartje Bartels. Hij gaat nog niet naar school, maar verveelt zich allerminst. De grote mensen vertrouwt hij niet; zelfs zijn moeder stelt hem teleur door 's middags bruine bonen op te dienen, hoewel ze 's morgens gezegd heeft dat ze iets anders zou koken. Omdat Bartje een gruwelijke afkeer van bruine bonen heeft, weigert hij bij het begin van de maaltijd te bidden. Bartjes uitroep "Ik bid niet veur brune bonen" zou uitgroeien tot een alom bekende metafoor voor Drentse koppigheid. Een pak slaag helpt niet en hij wordt de deur uitgezet met de boodschap dat hij maar een andere vader en moeder moet zoeken. Daarna worden Bartjes eerste belevenissen op school uit de doeken gedaan. Bartjes vader, die boerenarbeider is, krijgt een nieuwe baas. Een Groninger boer neemt het bedrijf over en wordt daarmee ook eigenaar van het arbeidershuisje waarin de familie Bartels woont. Bartje is met deze verandering niet ingenomen, want hij heeft een hekel aan Sikko, het zoontje van de boer. Sikko laat namelijk steeds blijken dat hij zich hoog verheven voelt boven de familie Bartels. Omzichtig zorgt Bartje ervoor dat Sikko zijn trekken thuis krijgt. Niet voor niets wordt Bartje een "gluipertien" genoemd. Cor, de vrijer van Bartjes zuster Lammechien, zegt dat hij Bartjes vader aan ander werk kan helpen. Daardoor wordt Bartels overmoedig en laat hij het op een vechtpartij uitdraaien als de Groninger boer hem weer eens het leven zuur maakt. Bartels wordt ontslagen en belandt met zijn gezin in de Lange Jammer, het armenhuis.

Uiteindelijk krijgt Bartels werk bij boer Wapse, maar dan moet hij wél zijn kinderen naar de gereformeerde school sturen. Met Bartjes broer Arie gaat het intussen minder goed: hij wreekt zich op de mensen die hem bespotten om zijn spraakgebrek, door hen te bestelen. Bartjes moeder overlijdt na een kortstondige ziekte. Nadat

497. Bijvoorbeeld in de *PDAC* 9.10. en 24.12.1935.

498. Vgl. ook de bijdrage over Anne de Vries van J. Bouwhuis tijdens het Congres regionale romans, dat in 1989 gehouden werd. Zie *Nieuwsbrief Informatiecentrum Volkscultuur*, juni 1989, 5.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 333

Lammechien een jaar lang de huishouding gedaan heeft, trouwt Bartels met Geesse. Zij brengt vier kinderen mee, waardoor het kindertal tot twaalf stijgt. Lammechien wordt zwanger en trouwt met Harm van Zwarte Jaante. Na de school doorlopen te hebben, verhuurt Bartje zich bij een boer. Hij kijkt met verlangen uit naar zijn nieuwe bestaan, maar wordt ook een beetje weemoedig als hij het ouderlijk huis achter zich laat.

Door de toonaangevende critici in Drenthe werd de roman negatief ontvangen.[499] Zo had Jan Naarding nogal wat kritiek op wat hij noemde het 'verontreinigen' van het Drents. Hij was van mening dat het gebezigde dialect te vaak Nederlands of Gronings idioom bevatte op plaatsen waar dat niet nodig was. Dat speet hem bijzonder, want:

> "(Anne de Vries) is een der weinigen, die de gave bezitten om ons dialect om te bouwen en op te heffen tot een schrijftaal, die voor geen der andere Nederlandsche volkstalen behoeft onder te doen."[500]

Anders dan De Vries was Naarding van mening dat *Bartje* een echt Drents boek was. Hij schreef: "Want geen boek kan meer Drentsch zijn dan dit" en even verder:

> "Heel het milieu, waarin Bartje opgroeit, zijn eigen ouderlijk tehuis, zijn ervaringen in school en op straat; dat leven in de 'Lange-jammer', moeders strijd en dood, de begrafenis, vaders tweede vrouw Geeze [sic], zelfs de ontaarde Lammechien, alles is zo door en door Drentsch, dat alleen een rasechte Drent het zóó kon beschrijven (...)."[501]

Ruim vier jaar later verkondigde Naarding over de authenticiteit van De Vries' werken een heel andere mening. In *Saxo-Frisia* schreef hij in het begin van de oorlog over het negatieve beeld dat velen van Drenthe hadden. Daarover merkte hij op:

> "Dat irriteerde den zand-Drent, den echten oud-ingeborene. Evenals hem gehinderd heeft de schadelijke ideeën, die auteurs als Anne de Vries in 'Bartje' en 'Hilde' verkondigen over Drente en 't Drentse volk. Wie Drente meent te leren kennen uit dergelijke werken, zal Amsterdam 't best kunnen bestuderen in Querido's Jordaan."[502]

J.J. Uilenberg betichtte De Vries van "lichtvaardigheid" bij het weergeven van het dialect in de dialogen. Hij besloot met het welgemeende, maar ietwat pedante advies:

> "Wij hopen zeer, dat hij, indien hij zich zelf niet vertrouwt, zijn werk zal laten corrigeren door iemand, met wien hij als kind gespeeld heeft en die, wonende in deze omgeving, het oude dialect heeft vastgehouden. Zijn werk zal erbij winnen, en wij Drenthen hebben recht op eerbied voor wat ons heilig is."[503]

---

499. Zie voor meer recensies NLMD, Archief A. de Vries.
500. Naarding 1936, 7.
501. Ibidem, 6-7.
502. Naarding 1940c, 51.
503. Uilenberg 1937a, 2.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 334

Alleen een anonieme recensent in de *PDAC* begroette het boek juichend:

> "(...) Anne de Vries, die met deze geschiedenis van het Drentsche arbeidersjongetje een zoo uitnemend debuut heeft gemaakt, dat we mogen wenschen, dat de schrijver de Nederlandsche literatuur met meer werk van dit zuivere gehalte moge verrijken. (...) Het is geen wonder dat dit in den winter van 1934 op 1935 geschreven boek nu reeds tien herdrukken beleefde."[504]

De roman kreeg ook kritiek uit een onverwachte hoek, namelijk van orthodox-protestanten. Het bestuur van de Christelijke Volksbibliotheek in Hoogeveen werd in februari 1936 met brieven bestookt door Johannes Slaa Jzn. Deze zeventiger was onderwijzer aan de gereformeerde school in Hoogeveen geweest; hij had geen waardering voor *Bartje*.

> "Thans moet ik bezwaar uitbrengen tegen het veelgeprezen boekje Bartje. In Kneppelhouts Typen loopt de duivel op klompen; daar kun je hem hooren aankomen. In Bartje loopt hij op sokken. Nu hoor je hem niet. Daarom is hij te gevaarlijker voor onze jonge menschen en de vele minder ontwikkelde lezers. Ik vind Bartje een vuil, vies boek."[505]

Slaa was van mening dat in de roman het christendom - lees: het gereformeerd onderwijs, vertegenwoordigd door boer Wapse - bespottelijk werd gemaakt en verzocht het bestuur dan ook het boek niet meer uit te lenen en het zelfs uit de bibliotheek te verwijderen. Drie maanden eerder had het bestuur ook al over dergelijke maatregelen moeten beslissen, doordat er onder de lezers gemord zou zijn over het vermeend onchristelijke karakter van de roman. Deze kwestie zou het bestuur tot 1938 bezighouden: vele brieven werden geschreven, tal van vergaderingen werden gehouden en op jaarvergaderingen werden er nog veel vragen over gesteld. Het boek bleef echter in de bibliotheek gehandhaafd. Pas nadat Anne de Vries in 1937 in Hoogeveen een lezing voor een vrouwenvereniging gehouden en verontruste vragenstelsters antwoord gegeven had, keerde de rust enigszins terug.[506]

Maar dit alles kon niet verhinderen dat *Bartje* enorm populair werd. De Vries hield er voor de 'Drenten in den vreemde' lezingen over;[507] ook werd de roman voor vele buitenlanden vertaald, waardoor hij zelfs wereldvermaard werd.[508]

Wellicht mede daardoor was men in Drenthe na 1945 veel positiever over Anne de Vries. In zijn *Drente een handboek voor het kennen van het Drentse leven in voorbije eeuwen* (1951) schreef Jan Poortman:

---

504. *PDAC* 2.9.1935.
505. Geciteerd in Huizing 1979, 39.
506. Zie hiervoor Huizing 1979, passim.
In het archief van de Gemeenschappelijke Openbare Bibliotheek te Hoogeveen bevindt zich de bundel met recensies uit christelijke bladen waarin schrijver en roman uitbundig worden geprezen. Hierdoor voelde het bestuur zich gesterkt om *Bartje* in Hoogeveen te handhaven. Zie Huizing 1997b.
507. Zie bijvoorbeeld *Drente* 11 (1940) april 4, waarin het verslag van een lezing voor de Drentse Vereniging te Amsterdam is opgenomen.
508. Voor een overzicht van de vele vertalingen en voor de grote hoeveelheid recensies wordt verwezen naar Anne de Vries jr. 1995.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 335

> "De Vries is een begenadigd verteller, die de mensen hier steeds beter is gaan begrijpen en waarop de Drenten met recht trots kunnen zijn. En juist in de tijd dat hij buiten Drente woonde, schreef hij zijn beste werk. De hantering van zijn taal is knap, als is het gebruikte dialect kleurloos terwille van een betere leesbaarheid voor het grote publiek. Hierover kan verschillend gedacht worden, doch we hebben het te aanvaarden."[509]

N. Meyboom-Veltman schreef dertig jaar na het ontstaan van De Vries' magnum opus, dat Bartje het enige kind in de Drentse literatuur is dat werkelijk een Drents kind is: "(...) geen enkele schrijver na hem ontkomt aan het alternatief: Een tweede Bartje of geen echt Drents kind."[510] De bewerking voor televisie in 1973 maakte de roman nog populairder.

In 1984 verscheen van *Bartje* een Drentse vertaling. Gerrit Kuipers vertaalde (met inachtneming van de handleiding voor de Drentse spelling) het boek in het Midden-Drents.[511]

De Vries beschouwde het schrijven voor kinderen en eenvoudige mensen als een roeping. Dit blijkt al uit zijn debuut met het kinderboek *Evert in turfland* (1930). Hij wilde geen succes-schrijver worden en keerde daarom na *Bartje* terug tot de kinderliteratuur. Zo vertelde hij de bijbel na voor kinderen in het *Groot vertelboek voor de bijbelse geschiedenis* (1939, 2 delen) en in het *Kleutervertelboek voor de bijbelse geschiedenis* (1948). Het kleuterboek werd grotendeels door hemzelf voorgelezen in de Drentse uitzending van de RON(O). In 1979 vertaalde Hans Heyting het in het Drents.

Toen De Vries in het Mepperveld woonde, stelde hij met P.J. Meertens het *Groot-Nederlands boerenboek* (1937, Callenbach te Nijkerk) samen. Het bevat geen wetenschappelijke verhandelingen over het boerenleven, maar novellen van auteurs uit verscheidene Nederlandse en Belgische provincies en zelfs uit Zuid-Afrika. Dat de Drentse bijdrage - *Tussen geld en liefde* - van De Vries zelf was, zal geen verbazing wekken.[512] Ook deze novelle voorzag hij van dialogen in het Drents. Trouwen uit liefde of om het geld is het dilemma waarvoor de hoofdpersoon staat.

De boerenknecht Rieks Manting wordt verliefd op Hille. Om bij haar in de buurt te komen, zoekt hij werk op de boerderij van Jans Oldenbanning. Diens dochter krijgt een oogje op Rieks. Hij moet nu kiezen tussen de bemiddelde boerendochter of de

509. Poortman, 'Van Literatuur over Drente tot Drentse Literatuur' in: Poortman 1951, 270.
510. Meyboom-Veltman 1965, 124.
511. Voor enige achtergrondinformatie over de vertaling wordt verwezen naar *DAC* 26.11.1983 en Kupers 1984. Zie voor een recensie Wilms 1984b, 124.
512. Overige bijdragen kwamen van Geert Blas (pseudoniem van B.H. de Graaff, Groningen); R.P. Sybesma (Friesland); J.K. van Eerbeek (Overijssel); Joh. van Hulzen (Veluwe); Jan Roselaar (Noord-Holland); Jo Ypma (Zuid-Holland); D.A. Poldermans (Zeeland); Antoon Coolen (Noord-Brabant); Matthias Kemp (Limburg); Ernest Claes (Belgisch Brabant); Emile Buysse (Vlaanderen) en Jochem van Bruggen (Zuid-Afrika).

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 336

eenvoudige Hille. Aanvankelijk kiest hij voor het geld, maar hij bedenkt zich en "In de nazomer reeds begon Rieks Manting aan de verwerkelijking van zijn eerste droom, die stralend teruggekomen was."

Dit verhaal werd de basis voor zijn latere roman *Bartje zoekt het geluk*.

Dat hij in die jaren zeer geboeid bleef door Drenthe, bleek ook uit zijn bijdrage aan de bundel *de Nederlandse volkskarakters*, die in 1938 verscheen bij J.H. Kok te Kampen. Ook daarvan waren hij en P.J. Meertens de redacteuren. De Vries schreef een genadeloos eerlijke schets over de Drent en zijn karakter. Terwijl Landbouw en Maatschappij en de NSB floreerden, hield hij de Drenten een spiegel voor:

> "Er behoeft na dat alles niet meer over uitgeweid te worden, dat de theorie van 'Blut und Boden' in het hart van den Drent, die zo gemeenzaam en liefdevol de natuur aanziet, een vruchtbare akker vindt."[513]

Een reactie kon niet uitblijven: Jan Poortman reageerde met een uitgebreid artikel - 'Anne de Vries en "De Drenten" ' - in het maandblad *Drente*.

> "Anne de Vries zal nog heel wat moeten studeren voor hij 'er achter is' en als autoriteit kan worden beschouwd voor Drente en de Drentse volkstaal, hoe gevarieerd die ook mag zijn. Vooralsnog is hij niet de aangekondigde deskundige, maar gaat hij nog met te wankele schreden voorwaarts. Zijn lading vaart onder valse vlag!",

aldus een geïrriteerde Poortman, die overigens om de hete brij heen draaide en met Landbouw en Maatschappij sympathiseerde.[514]

In 1939 kwam onder de titel *Hilde* de tweede roman van De Vries uit bij uitgeverij Callenbach. Ook deze was een uitgewerkte versie van een eerder geschreven kort verhaal. Dat had als *Hilde* in het tijdschrift *Opwaartsche Wegen* gestaan.[515]

Hilde maakte - al kreeg ook deze roman diverse vertalingen - minder opgang dan *Bartje*, maar de schrijver zelf beschouwde het boek als zijn beste en meest Drentse werk. Geen wonder, want het Drentse landschap en de Drentse volkscultuur komen in dit boek goed uit de verf, zonder dat ze er met de haren bijgesleept zijn.[516] Daardoor is *Hilde* een echte streekroman.[517]

Hilde Moes, de dochter van de keuterboer Hilbert en zijn vrouw Femmechien, raakt zwanger van de boerenzoon Wubbe Hidding. De Hiddings zijn drie jaar daarvoor in het dorp komen wonen en zijn afkomstig uit het Noordenveld. Wubbe, opgestookt door

513. Meertens/De Vries 1938, 63.
514. Poortman 1938, 3.
515. *Opwaartsche Wegen* 16 (1938) september 360-371.
516. Er werd naar het boek ook een openluchtspel gemaakt. Dat werd in de zomer van 1957 in het openluchtmuseum te Schoonoord opgevoerd. Vgl. ook *Katholieke Illustratie* 7.9.1957.
517. Vgl. *Nieuwsbrief Informatiecentrum Volkscultuur*, juni 1989, 5.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 337

zijn moeder, wil echter niet met Hilde trouwen. Hildes zwangerschap wordt al spoedig bekend in het dorp, waarna de spanning in haar ouderlijk huis toeneemt. Een tekstje, dat ze vroeger op zondagsschool gekregen heeft, 'Werpt al uwe bekommernissen op Hem, Hij zal het alles in orde maken' wordt haar troost. Deze tekst wordt in het verhaal vaker gebruikt.[518] Tegen Wubbe wordt een volksgericht gehouden: de 'jongkerels' uit het dorp zetten hem op een wagen en rijden daarmee naar het huis van Hilde. Daar moet hij onder bedreiging en gehoon schuld bekennen en beloven dat hij Hilde zal trouwen. Maar Hilde geeft in het openbaar te kennen, dat ze niets meer met hem te maken wil hebben en jaagt hem weg.

Na deze beslissing trouwt ze met de arme stroper Mans Lubbers, die aanzienlijk ouder is dan zij en uit een nest van stropers en zuipers komt. Toch denkt ze dat hij een goede vader zal zijn voor haar kind. Maar ook met hem krijgt ze een teleurstelling te verwerken: hij geeft weer toe aan zijn lage hartstocht voor het stropen en wordt gepakt. Voor zijn vergrijp komt hij in de gevangenis. Hierna gaat het beter: Hilde verwacht een kind van Mans, nadat beiden de hoop daarop al bijna opgegeven hadden. De plannen om van de plaggenhut naar een boerderijtje te verhuizen, krijgen vastere vorm. Hun geluk kent nu geen grenzen.[519]

Deze roman werd onmiddellijk na zijn verschijnen door Drenthe geclaimd. Dat blijkt uit een juichende recensie van K. van der Kley, in het maandblad *Drente*. Hij schreef:

> "Maar toch wil ik er hier de aandacht op vestigen, omdat het òns boek is, het is de eigen stem van ons Drentse leven. (...) Welnu, zo zal het straks ons Drenthe gaan. Duizenden zullen Hilde van Anne de Vries lezen en ze zullen zeggen: 'Wat leeft men daar eerlijk en sterk in die Drentse dorpen. Ik wist dat niet!' Lezer, een boek als dit speelt niet zo maar toevallig in Drenthe, het kon alleen geschreven worden, door iemand, die zich verbonden voelt met dat gehele dorpsleven dat hij beschrijft! Het is een mooi en sterk boek, en wij Drenthen mogen daar trots op zijn!"[520]

En de recensent van de *PDAC* merkte op dat de grootste verdienste van het boek was, dat het een sober, maar vooral menselijk verhaal was. *Hilde* werd een boeiende roman over een jong huwelijksleven genoemd.[521]

Alleen Uilenberg was een andere mening toegedaan. Zo schreef hij naar aanleiding van een vooraankondiging in *Drente* aan Jan Poortman:

> "(...) alweer enorme blunders. Wie onzer neemt nu het woord 'slet' in zijn mond. Die man heeft nooit tussen het boerenvolk verkeerd, voordat hij daar in Meppen mer [sic] veel 'stille bombarie' zo'n soort dichter-kluizenaarsbestaan ging leiden."[522]

518. Bijvoorbeeld op p. 266 (eerste druk).
519. Zie voor een analyse van de roman Van Til z.j., 63-66.
520. Van der Kley 1939, 6.
521. *PDAC* 15.7.1939.
522. Persoonlijk archief J. Poortman, brief Uilenberg aan Poortman van 24 maart 1938.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 338

Maar ook *Hilde* wekte in orthodoxe kringen beroering. Ditmaal gooide het bestuur van de Christelijke Volksbibliotheek in Hoogeveen zelf de knuppel in het hoenderhok. Men achtte het boek niet geschikt voor jeugdige lezers, doordat seksueel verkeer voor het huwelijk ten grondslag ligt aan de gehele ontwikkeling van het verhaal. Anne de Vries werd zelfs uitgenodigd om tijdens een bestuursvergadering over zijn boek te komen spreken. Naar aanleiding van de causerie van De Vries - die zich bijna volledig beperkte tot het citeren en toelichten van enige fragmenten uit zijn roman - besliste men dat het boek in de Christelijke Volksbibliotheek opgenomen kon worden, maar dat het niet geschikt was voor personen beneden de achttien jaar.[523]

J. Ubink maakte in 1954 van deze roman een toneelbewerking in drie bedrijven, die vele keren opgevoerd is.[524]

In 1940 bracht De Vries het vervolg op *Bartje*, getiteld *Bartje zoekt het geluk*. Hierin is de schrijver meer de beschrijver; dus minder de vertolker van kindergedachten die hij in het eerste boek was. De hoofdpersoon is minder spontaan, want hij is geen kind meer.

De jongeman Bartje trekt de 'wijde wereld' in. Dat is echter niet verder dan Hunzeloo; de weg erheen leidt over een bruggetje. Daar ontmoet hij Harmke Geerts. Bartje wordt knecht bij Willem Boest, die altijd ruzie met zijn vrouw heeft. Het meisje van zijn dromen meent hij gevonden te hebben in Greet, het halfzusje van de boerin. Wanneer hij gewaar wordt dat zij hem bedriegt met Willem Boest, vertrekt hij woedend. Hij vindt onderdak bij de jonge boer Arend-Jan. Deze zorgt ervoor dat Bartje het leven wat zonniger gaat zien en wordt in veel opzichten diens voorbeeld. Nadat zijn vader overleden is, gaat Bartje terug naar huis om voor het gezin de kost te verdienen. Deze verantwoordelijkheid drukt zwaar op hem. Wanneer zijn stiefmoeder Geesse gaat hertrouwen, verlaat hij opnieuw het ouderlijk huis. Op het hooifeest ontmoet hij Harmke weer en nu krijgen zij verkering. Bartje wordt bedrijfsleider bij Jan Oldenbanning, die een beroerte gehad heeft. Daar raakt hij onder de bekoring van Triene, de dochter van de boer, zodat hij Harmke de bons geeft. Maar na enige tijd ziet hij in, dat er geen onbaatzuchtige liefde tussen Triene en hem bestaat. Hij gaat naar Harmke terug: zij trouwen, hij wordt losarbeider en zij gaan in de Lange Jammer wonen.

> "In deze mooie roman over den menswordenden Bartje toont A. de Vries, dat hij Drente inderdaad veel en veel nader is gekomen. En als verteller blijkt hij nóg weer gegroeid: in allesvergetende spanning voert hij den lezer mee, en laat hem geen kans het boek neer te leggen, vóór de laatste bladzijde is uitgelezen",

schreef een anonieme recensent in het maandblad *Drente*.[525]

523. Huizing 1979, 44-45.
524. Het toneelstuk werd eveneens bij Callenbach te Nijkerk uitgegeven. W. Sillevis vond het "weinig geslaagd". Naar haar mening was het stuk een typisch uittreksel uit een roman. Zie Sillevis 1955, 9.
525. 'De Dorpsvertelling I' in: *Drente* 12 (1941) mei 84.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 339

Er kwam meer lof uit de Drentse hoek: de *PDAC* vond het een roman met grote kwaliteiten[526] en Naarding ten slotte beval het boek aan als een goed sinterklaascadeau.[527]

E.C.M. Frijling-Schreuder (1908)

In 1939 verscheen bij uitgeverij Van Gorcum & Comp., als nummer 9 in de serie 'Nieuw Drentsch Mozaïk', de novelle *Veenkolonialen*, van Elisabeth Catharina Margaretha (Bets) Frijling-Schreuder.

E.C.M. Frijling-Schreuder

Zij werd op 31 augustus 1908 in Amsterdam geboren. Toen ze het boekje schreef, woonde de schrijfster in Gasselternijveen, waar haar man Albert René Frijling huisarts was. Deze vestigde zich op 26 januari 1934 vanuit Dalfsen in Gasselternijveen. Na hun huwelijk, op 9 mei 1934, betrok ook zijn vrouw de woning aldaar.[528] Als huisvrouw en moeder van twee kleine kinderen vond ze tijd voor het schrijven van dit verhaal.[529] Op 15 mei 1938 vertrok het gezin naar Haarlem. Later zou Frijling-Schreuder hoogleraar in de kinder-psychiatrie aan de Universiteit van Amsterdam worden. Ander literair werk heeft ze niet geschreven.[530] Van de universiteit nam ze in 1974 afscheid met een college, getiteld *De preventieve betekenis van de behandeling van ernstig gestoorde kinderen*.

In de bijzonder sombere novelle *Veenkolonialen* beschrijft Frijling-Schreuder de levensstrijd van de jonge vrouw Annechien, dochter van Vuile Triene, die zich ondanks vernederingen en liefdeloosheid enigszins boven haar ouderlijk milieu weet uit te werken. Een onuitgegeven verhaal van R. Houwink Hz. is getiteld *Voel Trientien*. Het werd in 1931 in *Drente* aangekondigd (zie subparagraaf Houwink).

Het verhaal speelt zich af in de actualiteit van de jaren '30: de crisistijd. De bewoners van de Veenkoloniën - ongetwijfeld had Frijling-Schreuder Gasselternijveen in gedachten - worden als armoedig, rauw en hard beschreven. De novelle is Nederlandstalig; een enkele dialoog wordt in het Veenkoloniaals weergegeven.

Annechien is de dochter van de koopvrouw Vuile Triene. Het epitheton zegt al genoeg over de status van de moeder; beiden worden dan ook met de nek aangekeken. Annechien moet op heel jonge leeftijd met Luie trouwen. Zeer tegen de zin van

526. *PDAC* 29.6.1940.
527. *Drenthe* 26 (1955) oktober 14. Voor meer recensies wordt verwezen naar Anne de Vries jr. 1995.
528. De biografische feiten zijn gebaseerd op gegevens uit de Bevolkingsregisters in het GA van Gasselte.
529. Telefonische mededeling E.C.M. Frijling-Schreuder van 5 november 1996.
530. Ibidem.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 340

haar schoonouders komt ze bij hen inwonen. Luie kan alleen maar in de werkverschaffing een karig loon verdienen en in zijn relatie met Annechien is weinig plaats voor tederheid: "Voor een tijd is hun leven grauw en kaal als de eindelooze vlakten van het veenlandschap in de herfst. Er is geen verdriet meer in en geen groote blijdschap, alleen de alledaagsche zorgelijkheid van armoed (...)".[531] De huwelijksmoeilijkheden leiden bij Annechien zelfs tot zenuwaanvallen. Luie wordt krantenbezorger. Het echtpaar krijgt vier kinderen, maar na haar 25ste vindt Annechien een mogelijkheid tot anticonceptie: een arts in Groningen voorziet haar van een pessarium. Ondanks de armoede groeit ze uit tot een keurige, maar wel bazige, huisvrouw en een potige schoonmaakster.[532]

In de literatuur van de jaren dertig, die vooral uit nostalgisch en neoromantisch gekleurde producten bestaat, neemt deze novelle wel een aparte plaats in. Er wordt van de Drentse Veenkoloniën geen idyllisch beeld gegeven. Integendeel, landschap en mensen worden in hun onsympathieke gedaante getoond:

> "En teruggaand over het smalle Dijkje, waar de huisjes van de allerarmsten zoolaag [sic] aanhurken, denkt zij dat zij hier toch nooit in terug zou willen. Het is zoo verlaten, het is een misère gemeenschap op zichzelf".[533]

En even verderop valt te lezen:

> " 'Bin muij, genaovend', zegt hij plotseling en gaat naar boven. Annechien volgt gedwee. In het donker van de bedstee valt hij over haar heen, zwaar, zonder teederheid, zonder andere hunkering dan naar vijf minuten vergeten. Erna slaapt hij onmiddellijk in (...)."[534]

Kortom: de schrijfster deed een poging tot realisme, al lijkt ons een bedstee "boven" niet erg reëel.

Toch werd de novelle in Drenthe niet overwegend negatief ontvangen. De uitgever noemde het werk een "voortreffelijke schets van mensen en toestanden in Drenthe" en maakte zelfs een vergelijking met Anne de Vries' *Hilde*.[535] Jan Naarding schreef:

> "Een goed geschreven schets, zuiver van karaktertekening en van stijl. Van waarde tevens als goede schildering van eigen tijd: de gesel der werkloosheid in de kleine wereld der veenkoloniale arbeiders."[536]

---

531. *Veenkolonialen*, 72.
532. Voor een interpretatie van de novelle wordt verwezen naar Van Til z.j., 67-70.
533. *Veenkolonialen*, 42.
534. *Veenkolonialen*, 50.
535. UVA, Bibliotheek KVB, dossier Van Gorcum. Vgl. ook de advertentie op het laatste blad van *Drente* 11 (1940) januari.
536. *SF* 2 (1940), nr. 2, 32.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 341

De in Engeland wonende Jan Fabricius noemde als hoofdlijn van *Veenkolonialen*: "de troosteloosheid van een Gasselternijveensche arbeidersbevolking. Zonder zon. Ploeteren, ploeteren, ploeteren. Zonder uitzicht, zonder eind."[537]

Felle kritiek kreeg de novelle daarentegen van het *Agrarisch Nieuwsblad*, dat als spreekbuis van de rechts-radicale boerenbeweging het platteland en zijn bewoners idealiseerde. Na veel detailkritiek concludeerde de recensent:

> "De lezer en ongetwijfeld de veenkoloniale lezer, is echter allerminst voldaan, hij kent zichzelf en zijn streekbewoners en voelt met de klomp de vernedering en de onwaarheid die het Drentsch-Groningsche land wordt aangedaan. Ik acht het een blaam voor een Nederlandsch recensent een dergelijk geschrift gunstig te beoordeelen en als geboren Drent en veenkoloniaal hoop ik zeer, dat voortaan zulk misleidend geschrijf over ons gewest en de veenkoloniale volksgroep worde nagelaten."[538]

Voor het maandblad *Drente* schreef Frijling-Schreuder in 1941 nog het artikel *Kleuterrijmen*.[539]

4. Feuilletonist en boerenactivist

J.H. Holm (1898-1968)[540] *Eerste periode*

"(...) dit is geen boek, Die 't aanraakt, raakt een volk aan.[541]

J.H. Holm (naar Walt Whitman)

Jan Hendrik Holm werd geboren op 6 oktober 1898 in Nieuw-Buinen. Zijn ouders waren Geert Holm en Jeichien Jantien Kamp, een welvarend boerenechtpaar.[542] Holm beschikte over een grote opmerkingsgave en het schrijven was zijn lust en zijn leven. Hij begon er al mee op de lagere school en ging er mee door op de HBS. Daarna ging hij zijn geluk beproeven als boer in Zeeland. Honkvast was hij niet, want hij trok vrij

537. *Drente* 11 (1940) februari 17.
538. H.A. 1940.
539. *Drente* 12 (1941) april 76-77.
540. Voor bio- en bibliografische gegevens over Holm zie *Lectuur-Repertorium* 1953, 1193; 'Jan Holm: "Soms heb ik de smaak zo te pakken, dat ik zelf op de tanden bijt". Boer en schrijver uit Nieuw Buinen heeft reeds vijftien romans op zijn naam' in: *DNO* 18.11.1960; H.v.L[unzen]. 1968; Dr. Geert van Bunen 1992; Nijkeuter 1993, 52-53 en *Brinkman*, passim.
Opvallend is dat Van Lunzen in zijn herdenkingsartikel Holms oorlogsverleden niet ter sprake brengt, hoewel hij in dit opzicht fel van leer kon trekken. Zo had hij bijvoorbeeld geageerd tegen de benoeming van Ter Haar tot kerkvisitator voor Drenthe, maar ook had hij Uilenberg laten schrijven voor zijn *Kerkkrantje* en later had hij diens uitvaart geleid. Ook ijverde hij kort na de bevrijding al voor betere behandeling van de NSB'ers in de interneringskampen. Van Lunzen had Holm bij diverse gelegenheden leren kennen, onder andere in het Comité van Aanbeveling voor een monument ter herinnering van de slag bij Ane.
541. Dit is het motto van zijn boek *Uit Huis en Hof verdreven*. Meppel 1935.
542. GA Borger, Geboorteakte J.H. Holm.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 342

spoedig naar België en belandde daarna in Noord-Frankrijk, waar hij werk vond in de bietenoogst. Een tijdlang verbleef hij nog in Beieren en in Noord-Duitsland. Na een kort oponthoud in Den Haag, waar hij als vertaler werkte, keerde hij terug in Nieuw-Buinen om zich geheel aan het boerenbedrijf te gaan wijden. Op 19 mei 1925 trouwde hij te Borger met Jantina Speelman.[543]

J.H. Holm

Teruggekeerd in zijn geboorteplaats, pakte hij zijn oude liefhebberij weer op. Daaruit ontstonden meestal romans over het leven in het veengebied van Oost-Drenthe en omgeving. Zijn ouders hadden daar veel grond, die ze zelf exploiteerden. Met zijn schrijfsels wilde hij vooral op realistische wijze misstanden in het veen aan de kaak stellen.

De meeste van zijn verhalen werden in de wintermaanden geschreven; in de andere jaargetijden eiste zijn boerderij hem te veel op. Bij het schrijven kon hij putten uit een welvoorziene bibliotheek. Hij bezat volgens ds. H. van Lunzen te Odoorn, die hem goed kende, "een zo veelzijdige bibliotheek als ik nog nooit bij een landbouwer en zelden bij één ander zag".[544]

Zijn eerste roman *Van menschen en tijden* schreef hij op vierentwintigjarige leeftijd. Deze werd echter nooit uitgegeven en zoals Holm beweerd heeft, verdween het manuscript enkele jaren later spoorloos.[545] Blijkbaar wilde hij zich in de eerste plaats tot de boeren onder het lezerspubliek richten, want hij schreef feuilletons voor bladen als *De Noord-Ooster, L&M* en het *Agrarisch Nieuwsblad*, die alle nauw verbonden waren met de landbouw. Zo publiceerde hij in *L&M*, het weekblad van de bond Landbouw en Maatschappij, de feuilletons: *Uit huis en hof verdreven. Een greep uit het boerenleven dezer dagen.* (9 augustus 1934 - 15 augustus 1935)[546] en *Onvervulde hoop* (29 augustus 1935 - 26 maart 1936), dit laatste onder het pseudoniem HATé.[547] *Het doel voorbijgestreefd. Roman uit het boerenleven* (23 april 1936 - 12 augustus 1937) verscheen in het genoemde weekblad en tevens in het *Agrarisch Nieuwsblad*, de drie keer per week uitkomende krant van dezelfde uitgever: de Agrarische Pers in Meppel.[548] In deze krant werd ook *Het Raadsel van den Boschrand. Roman uit het boerenleven* (19 augustus 1937 - 26 mei 1938)

543. GA Borger, Bevolkingsregisters.
544. H.v.L[unzen]. 1968, 7.
545. *DNO* 18.11.1960. Vgl. ook UB Utrecht, Archief P.H. Ritter, brief Holm aan Ritter van 22 november 1938.
546. Aanvankelijk bleef de schrijver anoniem. Pas vanaf de aflevering van 4 april 1935 werd zijn naam vermeld.
547. Het complete, uitgeknipte feuilleton wordt bewaard bij het Streekhistorisch Centrum in Stadskanaal. Onder het pseudoniem HATé schreef Holm ook een groot aantal korte verhalen.
548. In *L&M* van 10 december 1936 schreef de redactie, dat naar aanleiding van talrijke verzoeken besloten was het feuilleton *Zijn doel voorbij gestreefd* weer op te nemen. Wegens ruimtegebrek was men voortijdig gestopt met de publicatie. Alle volgende afleveringen die volgens plan in het *AN* geplaatst zouden worden, zouden nu ook in *L&M* verschijnen.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 343

afgedrukt. Dit feuilleton, een misdaadverhaal, schreef hij onder het pseudoniem Jan van Esch.[549]

Voor *L&M* overigens, schreef Holm ook artikelen, boekbesprekingen en bijdragen voor rubrieken.

In het *Agrarisch Nieuwsblad* verschenen voorts *Tot in het derde geslacht. De misdaad der vaderen* (deel I van de reeks *Tot in het derde geslacht*, 1937 - 26 januari 1938)[550] en *Het hervonden geluk* (13 mei 1938 - 3 juni 1938).

Tot het *Agrarisch Nieuwsblad* voelde Holm zich sterk aangetrokken. In augustus 1937 solliciteerde hij zelfs naar de functie van redacteur. Het dagelijks bestuur van Landbouw en Maatschappij, de eigenaar van de krant, benoemde hem niet; wel deelde men mee dat zijn geregelde literaire bijdragen (hoofdzakelijk feuilletons) gewaardeerd werden.[551] In november van hetzelfde jaar kreeg hij in een vergadering de gelegenheid zijn mening over de redactionele koers en de inhoud van de krant uiteen te zetten. Hij voelde zich hiertoe geroepen aangezien het nieuwsblad niet bijster floreerde, waardoor binnen het hoofdbestuur van Landbouw en Maatschappij controverses ontstaan waren.[552] Holm bepleitte vooral meer aandacht van de krant voor de veenkoloniën. Reeds in 1933 en 1934 had hij in *L&M* in een artikelenreeks, getiteld *Veenkoloniale brieven* belangstelling proberen te wekken voor dit gebied. Uiteraard stond hij niet alleen in dit streven. Persoonlijk gewin zocht hij door in zijn toespraak openlijk naar de functie van boekrecensent te solliciteren.[553]

Zijn artikelen voor *L&M* en voor het *Agrarisch Nieuwsblad* strookten geheel met wat deze bladen uitdroegen: sympathie voor het nationaal-socialisme. Hij was sinds 1933 lid van de NSB, maar hij werd - volgens De Ru - door zijn 'kameraden' niet erg vertrouwd en met weinig respect bejegend.[554] Vermoedelijk heeft dit wantrouwen vooral in de begintijd bestaan, toen uit de agrarische wereld voornamelijk kleine boeren toetraden tot de NSB. Toen later - in navolging van Holm - ook grote boeren lid werden, zou hij een meer geaccepteerde figuur geworden kunnen zijn. Over zijn bijdragen aan *L&M* schreef hij aan ir. H.J. van Houten, toentertijd de belangrijkste agrarische medewerker van Mussert:

Doordat jaargang 1936 van het *AN* niet in zijn geheel bewaard is gebleven, is een precieze datering van het feuilleton niet meer mogelijk. Het *AN* verscheen voor het eerst op 16 oktober 1936 (collectie Persmuseum); daarin staat aflevering 24 van het feuilleton. Aflevering 23 had precies een week daarvoor - dus op 9 oktober - in *L&M* gestaan. Dit weekblad verscheen sinds kort op vrijdag in plaats van op de gebruikelijke donderdag. Het feuilleton was daarin op (donderdag) 23 april begonnen en had in 25 weken zijn 23ste aflevering bereikt.

549. In een brief aan P.H. Ritter (UB Utrecht, Archief Ritter) van 22 november 1938 vermeldt Holm abusievelijk dat hij het schreef onder zijn pseudoniem HATé.
550. Een incomplete jaargang 1937 wordt alleen bij het Persmuseum in Amsterdam bewaard. Een precieze begindatum van het feuilleton valt daarom niet meer te achterhalen.
551. DA, Archief Noord-Nederlandse Drukkerij, Notulen van de vergadering op 4 augustus 1937 van het Dagelijks Bestuur.
552. De Ru 1979, 218.
553. DA, Archief Noord-Nederlandse Drukkerij, Notulen van de vergadering op 27 november 1937 van het Dagelijks Bestuur.
554. De Ru 1979, 174.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 344

> "Dat al wat in dat orgaan geschreven wordt wat riekt naar fascisme van mij is, soms drie à vier artikelen per week, kunt u wellicht wel begrijpen, al onderteken ik mijn artikelen op de feuilleton na, nooit meer (...)".[555]

Toen hij werkte aan *Tot in het derde geslacht*, besloot hij dit verhaal al schrijvende te laten uitgroeien tot een cyclus; er kwamen uiteindelijk vijf delen.[556] Pas na de oorlog zouden de vervolgdelen uitgegeven worden.

In deze romans grijpt Holm terug op een historisch feit, namelijk de moord op een rondreizende joodse koopman met rood haar. Diens lijk werd - gemummificeerd door het veen - opgegraven toen Holm een jongetje was.

In het eerste deel (1938) - getiteld *De misdaad der vaderen I*, dat tussen 1850 en 1890 speelt - wordt de koopman vermoord door Starke, die daarmee een doem over zich afroept. De vloek rust ook op de volgende generaties, totdat er uiteindelijk een catastrofe plaatsvindt waarbij het geslacht tenonder gaat.

De hoofdpersonen in *De misdaad der vaderen II* (1952) behoren tot de volgende generatie, nadat de moordenaar vroegtijdig aan zijn eind gekomen is. Deze heeft het geheim meegenomen in zijn graf. Zijn kinderen weten dan ook niet waaraan alle tegenslagen te wijten zijn.

In *De misdaad der vaderen III* (1953), waarin het leven tijdens de Eerste Wereldoorlog en de woelige tijd daarna wordt beschreven, verspreidt de familie zich over de wereld. Gissingen over het leven van de stamvaders beheersen de gedachten van deze generatie.

Deel vier is getiteld *Weerzien in Holland* (1958). De inhoud beslaat een korte periode: de zomermaanden van 1939. Hierin draait alles om de oude Freerk, de oudste zoon van de moordenaar. Zijn nazaten en verwanten komen op een reünie bijeen. Duidelijk is, hoe heterogeen het gezelschap is en hoe divers de gevoelens en meningen zijn.

Het vijfde deel, *Het laatste gebeuren* (1966), beschrijft de ondergang van het geslacht. De geruchten van weleer zijn alleen nog bekend bij de oude grootmoeder die in de VS woont. Zij is de enige die de reünie van 1939 nog meegemaakt heeft. Zij is de hoofdpersoon in dit verhaal. Het slot is macaber: door een derde wereldoorlog vernietigt de mensheid zichzelf.[557]

555. Geciteerd in: De Ru 1979, 174. De schrijver haalt een brief aan van H.J. van Houten aan R.O. Kruizinga van 16 juli 1935, waarin deze opmerking gemaakt werd (NIOD, Archief NSB, 123/81, map 440). Verder vermeldt De Ru nog (a.w., noot 507), dat Ter Haar, destijds redactiesecretaris van *L&M*, tegenover hem ontkend heeft dat Holm een dergelijke hoeveelheid artikelen geplaatst heeft gekregen.
Bij het invullen van het enquête-formulier van het Verbond van Nederlandsche Journalisten uitte hij zich in woorden van gelijke strekking: Holm overdreef door te beweren dat hij het blad meer dan eens voor de helft gevuld had (NIOD, Persgilde, 59/4/7).

556. *DNO* 18.11.1960. De feuilletons worden bewaard bij het Streekhistorisch Centrum te Stadskanaal. Aflevering drie ontbreekt helaas.

557. Gegevens ontleend aan een overzicht, met korte beschrijving van de inhoud, door de auteur zelf. Zie hiervoor Streekhistorisch Centrum Stadskanaal, Archief J.H. Holm.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 345

Alle delen verschenen als feuilleton in *De Noord-Ooster*. Deel I had - zoals beschreven - daarvoor al in het *Agrarisch Nieuwsblad* gestaan. Het tweede en het derde deel werden respectievelijk in 1959 en 1960, bij drukkerij en uitgeverij *De Noord-Ooster* in Wildervank, in boekvorm uitgegeven.[558]

Het feuilleton *Uit huis en hof verdreven* werd bij de Agrarische Pers in Meppel in 1937 als boek gedrukt. Het boek verscheen met de ondertitel *Roman uit het boerenleven in de jaren 1930-1935*. In 1938 kregen nieuwe abonnees op het *Agrarisch Nieuwsblad* het gratis toegezonden.

Als motto voor de roman koos Holm - in een vrije vertaling - de woorden van de Amerikaanse dichter Walt Whitman (1819-1892) die ook boven deze paragraaf staan. Kennelijk spraken de ideeën van Whitman - die in niet-rijmende, niet-metrische verzen zijn geboorteland bezong - hem aan. Het oorspronkelijke motto stond in *Leaves of grass* (1855), dat in 1917 in een vertaling van Maurits Wagenvoort onder de titel *Grashalmen* verscheen.[559]

Het motto dekte de lading van zijn boek, vond Holm:

> "(...) dat hij weergegeven heeft datgene wat er leeft en zucht in zware zorgen in de harten der boeren, die allen met den ondergang bedreigd worden, indien de crisis mocht voortduren. Zeven jaren gaat de boerenstand onder de crisis gebukt, zijn onder hen de slachtoffers reeds bij duizenden gevallen en nog duurt dit proces voort. Mocht schrijver dezes het geluk smaken door dit geschrift de publieke opinie in gunstigen zin te bewerken voor den misdeelden en ontrechten boerenstand dan is hij tevreden en is er voldaan aan het doel van dit verhaal, dat niets overdreven is, en enkel als voorlichting wil dienen voor hen die niet weten, wat de boerenstand in deze jaren heeft doorstaan. Een beetje gezond verstand en een beetje sympathie! Meer wordt niet beoogd."[560]

De roman *Uit huis en hof verdreven* bestaat uit twee boeken (afdelingen). Hoofdpersoon is de landbouwer Hendrik Sloters. Vroeger was hij een rijke boer, maar door de crisis is hij niet zo welvarend meer. Zijn oudste zoon Harm is gehuwd met Mina. Ook hij raakt door de crisis in moeilijkheden. In het eerste boek zijn de financiële problemen van Sloters zo groot, dat hij van zijn zwager geld moet lenen. In het tweede boek trouwt zijn dochter Annie met Jan van Hameren. Zoon Koos trouwt overhaast met zijn zwangere verloofde. Intussen gaat het met Sloters bedrijf steeds slechter; op een gegeven moment leest hij in de krant dat hij failliet verklaard is. Door alle problemen wordt zijn vrouw ziek; ten slotte overlijdt zij aan een longontsteking. Het faillissement heeft een openbare verkoping tot gevolg. Beukers, de schoonvader van Koos, koopt het grootste deel. Ook biedt hij Sloters werk aan, maar deze - trots als hij is - weigert. Pas wanneer Beukers over hun kleinkind Hendrik begint, accepteert hij de baan.

---

558. Het Veenkoloniaal Museum in Veendam en het Streekhistorisch Centrum in Stadskanaal bewaren exemplaren.
559. Hart 1965, 918-920.
560. 'Een woord vooraf!' in: *Uit Huis en Hof verdreven*.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 346

Door alle misère die hij beschrijft, vlecht de auteur propaganda voor het blad *Landbouw en Maatschappij*:

> "Van Hameren en zijn vrouw, die werkelijk niet wisten, hoe slecht het de boeren in deze laatste jaren ging, vroegen veel meer aan Sloters dan hij hun wel kon uitleggen. Ten einde raad ried Sloters Van Hameren aan, om zich te gaan abonneeren op het boerenorgaan 'Landbouw en Maatschappij', waarin iedere week de nooden en klachten der boeren in de ware gedaante worden geschilderd. Van Hameren nam het voorstel direct aan."[561]

Voorts was Holm actief als kaderlid van de bond: zo zat hij sinds 1936 in een adviescommissie van de Agrarische Jeugdbeweging, een dochterorganisatie van Landbouw en Maatschappij.[562]

Ook Holm hoopte (radio)publiciteit voor zijn boek te krijgen door een beroep te doen op dr. P.H. Ritter jr.. In zijn brieven aan Ritter weidde Holm over de roman uit en deed hij een aantal interessante uitspraken. Zo deelde hij mee, dat het feuilleton door het lezerspubliek verslonden was en dat hij vooral in agrarische kringen hieraan zijn populariteit te danken had. Het boek - door Holm omschreven als een boerenroman - was in een oplage van 10.000 stuks verschenen, waarvan eind 1937 de meeste al verkocht of weggegeven waren. Een Duitse vertaling was in de maak. Dat het boek onvolkomenheden vertoonde, weet hij aan de feuilletonvorm; uit literaire kringen verwachtte hij dan ook beslist geen lof. Hij had het boek geschreven "zooals mijn geest het ingaf, en wat de waarschijnlijkheden in het verhaal betreft, niets te veel of overdreven." Verder merkte hij op: "Gelukkig behoef ik niet om de broode te schrijven, doch eerlijk gezegd, schrijven kan ik niet nalaten, omdat het mij een behoefte is geworden."[563]

Ook schreef Holm dat hij Antoon Coolen om diens mening over het boek gevraagd had. Coolen vond dat het vlot geschreven was en had beweerd dat hij ermee "sympathiseerde". Verder had hij Holm aangeraden, het schrijven niet ten koste van zijn bedrijf te laten gaan. Een radiobespreking van de roman door Ritter is niet gevonden;[564] wel deelde Ritter mee, dat hij het boek in allerlei andere lezingen genoemd had.[565]

Een jaar later - in 1938 - wendde Holm zich weer tot Ritter. In literaire kringen voelde hij zich een vreemdeling in Jeruzalem, maar "evenmin als men een kat het muizen afleert, zoo min kan ik de pen rusten laten en werk ik dus gestaag voort", aldus Holm. Hij had, ondanks een grote lezerskring, twijfels over de kwaliteit van zijn werk en hij verzocht Ritter te fungeren als zijn adviseur. Ook in deze brief deed Holm belangwekkende mededelingen over zijn letterkundig reilen en zeilen. Zo onthulde hij voor Ritter zijn pseudoniem HATé. Voorts merkte hij op, dat enkele feuilletons

561. *Uit Huis en Hof verdreven*, 123-124.
562. De Ru 1979, 199.
563. UB Utrecht, Archief P.H. Ritter, brief Holm aan Ritter van 15 november 1937.
564. Vgl. ook Van Herpen 1982, passim.
565. UB Utrecht, Archief P.H. Ritter, brieven Ritter aan Holm van 25 november 1937 en 7 maart 1938.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 347

door hem op bestelling geschreven waren en dat deze misvormd waren door redactioneel ingrijpen. In dit verband noemde hij *Uit huis en hof verdreven* zijn "eerste geesteskind op bestel" en vond hij dat het slot van *Het doel voorbijgestreefd* weggelaten had kunnen worden. Hij kon onder druk slecht schrijven en hij had nieuwe opdrachten dan ook geweigerd.[566]

Uit Huis en Hof verdreven werd in *L&M* uiteraard besproken; men liet zich de kans niet ontnemen de auteur te pousseren als een der populairste exponenten van blad en beweging:

> "In deze boerenroman wordt het leven van de familie Sloters behandeld. (...) Dit is nu een leerzaam en rijk boek. Naast geschiedenis van L. en M. geeft het een duidelijken kijk op het moeilijke en zorgenvolle leven der boeren (...)".[567]

Reeds door anderen genoemde feuilletons, verhalen en romans zijn: *Verlate jeugd* (1934), *Het dagboek van Casper Coens,*[568] *Brieven van een taxateur*, *Ulrica* (1954), *Tussen vrees en liefde* (1956), *Ik zal altijd op je wachten* (1957), *Het meisje dat je nooit vergeet*, *Glas en kristal* (1967, over zijn geboorteplaats Nieuw-Buinen), *De laatste boer* (1968, onvoltooid) en *Zelfportret* (1968, onvoltooid).

Een tweede misdaadverhaal, na *Het Raadsel van den Boschrand*, is *Het meisje uit het land der witte wieven* (1936). Al deze verhalen verschenen in feuilletonvorm, sommige zouden ook als boek gepubliceerd zijn.[569] Behalve *Moeder Aarde* (zie II.10.4.2) schreef hij nog de toneelstukken *Een verworpen leven* (1921) en *Tegen de branding* (z.j.).[570] In diverse archieven bevinden zich vele manuscripten die nooit de drukker bereikt hebben.[571]

---

566. UB Utrecht, Archief P.H. Ritter, brief Holm aan Ritter van 22 november 1938.
567. *L&M* 30.11.1939.
568. Naar alle waarschijnlijkheid wordt hier bedoeld het verhaal *Uit het dagboek van een dorpsnotabele: zijnde de aanteekeningen van Caspers Coens*, dat zonder auteursnaam van 1936 tot 1939 in het *AN* werd gepubliceerd.
569. *DNO* 18.11.1960 en *Kerkkrantje* (1968) wijnmaand. Vgl. ook Streekhistorisch Centrum te Stadskanaal, Archief J.H. Holm, overzicht van zijn werk.
Holms werken zijn moeilijk te inventariseren doordat vrij veel van het geschrevene niet meer te achterhalen is, ook wanneer een bron vermeldt dat het in druk verschenen is. Het jaar van verschijnen en de juiste titel kunnen daardoor niet gegeven worden. Vermelding in een bron kan zelfs geheel abuis zijn.
570. UB Utrecht, Archief P.H. Ritter, brief Holm aan Ritter van 22 november 1938. Over *Een verworpen leven* merkte hij nog op dat het meermalen in de omgeving gespeeld was.
571. In het DA, Archief L en M, inv.nr. 33 bevinden zich de manuscripten van de roman *De ten gronde gegaande [sic] Hoeve* (1939) en van het verhaal *Uit het dagboek van C.C.* [1938]. Het Streekhistorisch Centrum te Stadskanaal (Archief J.H. Holm) bewaart de volgende handgeschreven teksten: *De Drentse venen en hun oorspronkelijke eigenaren* (juni 1964); *Boer contra scheper* (z.j.); *Het grote geheim* (z.j.); *De hond, die steeds maar wegliep. (Een oudejaarsavondvertelling)* (z.j.); *Hoe ver is mijn heide* (z.j.); *De potjesbakker* (z.j.); *De laatste boer* (z.j.); *Tussen angst en liefde*. Deel I (1956), II en III; *Des Levens Tweesprong* (z.j., onvoltooid); *De gelegenheid maakt de dief* (z.j.); *Volzomer* (z.j.); *Idylle in het veen* (z.j.); *De man uit Grindstone* (z.j.) en *Toen de "Noord-Ooster" er nog niet was* (z.j.). Twee manuscripten, waarvan één onvoltooid, dragen geen titel. Voorts zijn er twee getypte teksten: *Ik zal altijd op je wachten* (z.j.) en *Waar de turf verdwijnt* (1942). Uit *DNO* zijn een aantal korte verhalen verzameld: *Het Pinkstervuur* (z.j.); *De kolenbrandster van het Zwarte Woud* (z.j.); *Nooit op vrijdag* (9 juni 1962) en *Sint Nicolaascadeau van meester "Job"* '. Ook bevinden zich in Holms persoonlijk archief een aantal uitgeknipte feuilletons. Het zijn: *Ulrica*, *Er werd 'n huis gesloopt*, *Onvervulde Hoop* en *De misdaad der vaderen tot in het derde geslacht*. Deel I, II, IV en V.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 348

Holms feuilletons waren bij de lezers bijzonder populair; de kranten kregen er zelfs nieuwe abonnees door. Zo zou een lezer van *De Noord-Ooster*, nadat de laatste aflevering van *Tot in het derde geslacht* in de krant gestaan had, verzucht hebben: "Hou mout dat nou wel wieder. Ik heb ja gain oarighaid meer aan het leven."[572]

Aan zijn taalgebruik zal men Holm niet licht herkennen als Drentse schrijver: zijn proza - inclusief de dialogen - bevat weinig Drents. Zijn stijl is gedateerd en doet bij tijd en wijle geforceerd aan. Zijn werk is voor de geschiedenis van belang doordat hij in toneelstukken en romans de bond Landbouw en Maatschappij van binnenuit beschreef. In die zin zijn de werken over dit onderwerp een vorm van mentaliteitsgeschiedenis.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog raakte Holm, die reeds voor de oorlog een lyrische bespreking wijdde aan Richard Walther Darré's *Neuadel aus Blut und Boden*, geheel in de ban van het nationaal-socialisme en collaboreerde hij met de bezetter.[573] In hoofdstuk III zal op zijn houding tijdens de oorlog en op zijn werk uit deze periode worden ingegaan.

5. Andere feuilletonisten

Of een feuilletonist goed of slecht schreef, deed er niet eens zoveel toe - gelezen werd zijn werk toch wel. Feuilletonlezers moesten nu eenmaal hun 'dagelijkse lepel romantiek' hebben. Voor velen was het vervolgverhaal in de krant dan ook de enige amusementslectuur die ze lazen.[574] De moderne variant van het feuilleton, de soap, wordt door velen ook nogal kritiekloos en bijna dwangmatig geconsumeerd. Zwakheden in het feuilleton, met name op het gebied van de compositie, vallen vaak niet zo vlug op door de fragmentatie; men weet doorgaans niet precies wat er in de afleveringen van weken of maanden geleden stond. In het algemeen kan men stellen dat het feuilleton tot de massacultuur behoort, afgestemd als het is op een grootste gemene deler van culturele bagage bij een lezerspubliek zoals de schrijver zich dat voorstelt.

Zelfs over H. van Dijks *Luuks Hilbers jonges*, dat tot het betere soort feuilletons behoort, schreef een recensent, toen het als boek was verschenen: "(...) dat het verhaal soms wel eens wat langdradig wordt (...)". De oorzaak lag volgens hem "in den typischen Drentschen geest", maar het ligt meer voor de hand dat werk in afleveringen bijna altijd herhalingen bevat, dus in zijn totaliteit langdradig kan aandoen.[575]

Het lijkt erop dat het feuilleton in de hier beschreven periode het toppunt van zijn populariteit bereikt heeft. Vanaf het midden van de jaren twintig kreeg dit huiselijk vermaak (het werd vaak voorgelezen) steeds meer concurrentie van de radio - met name van de hoorspelen - en vanaf de jaren vijftig uiteraard van de vele soorten series die de televisie te bieden had en heeft.

572. *DNO* 18.11.1960.
573. De Ru 1979, 128. Vgl. Buning 1977, 302.
574. Meertens in: *Jaarboek* 1969, 46.
575. Tom Vos, 'Van onze boekenplank' in: *DD* 20.8.1942.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 349

Als typisch stukje massacultuur kan het feuilleton niettemin met literaire maatstaven gemeten worden. Maar de populariteit zegt - ook getalsmatig - niets over de kwaliteit.[576] Het oplagecijfer van een feuilleton in boekvorm zinkt meestal in het niet bij het aantal abonnees van de krant waarin de afleveringen gestaan hebben.[577]

Voordat een drietal Drentse feuilletonisten besproken zal worden, dient kort stilgestaan te worden bij een schrijver die geen Drent was en niet in het Drents schreef en toch binnen deze provincie veel lezers had. Dat was Hendrik van Heerde (1905-1968), geboren in Ambt-Vollenhove en ruim dertig jaar lang journalist te Kampen.[578] Ongeveer even lang schreef hij onder de pseudoniemen 'Havanha' of 'Garriet Jan' voor de *MC* het humoristische feuilleton *Garriet Jan en Annegien*. Het dialect was Noordwest-Overijssels, maar dat leverde weinig problemen op voor de lezers in en om Meppel. Garriet Jan, een plattelander, weet met zijn kwajongensachtig gevoel voor humor en zijn dialect de mensen in de stad menigmaal op het verkeerde been te zetten. Zijn echtgenote Annegien beschikt over een scherpe tong. Van Heerde werkte op de secretarie van Zwartsluis toen uitgeverij Boom zijn talenten ontdekte. Behalve plaatsruimte voor zijn feuilleton in de *MC* bezorgde zij hem in 1936 de functie van hoofdredacteur van een nieuwe Boom-krant, het *Kamper Nieuwsblad*. De firma Boom gaf ook vanaf 1952 zijn feuilletons als boek uit. In 1982 verschenen postuum nog twee omnibussen.

G. de Vries (1867-1925)

Gerrit de Vries werd op 7 mei 1867 in Meppel geboren als zoon van Leffert de Vries en Hendrina Wilhelmina Zovele.[579] Gerrit werkte aanvankelijk als knecht bij zijn vader, die in Meppel zilversmid en leenbankhouder (pandjesbaas) was. Op 8 juli 1886 vertrok hij naar Heerenveen. Niet ver daar vandaan had hij een bottelarij voor mineraalwater.[580] Twee jaar later verplaatste hij zijn bedrijf naar Meppel.[581] Later werd hij rechtbankverslaggever voor de *MC*. Hij was ook leraar stenografie aan de Handelscursus.[582]

576. Meertens in: *Jaarboek* 1969, 46.
577. Zo bestond bijvoorbeeld de eerste oplage van Lucas Jonkers *Harm Boer'nlèv'n an de Riest* (1929) uit 1500 (!) exemplaren. Een tweede druk bleek spoedig gewenst, maar ook deze ging de 1500 exemplaren niet te boven. Pas tien jaar later durfde een andere uitgever een derde druk uit te brengen. Zie paragraaf 3, noot 148.
578. Voor een biografische schets wordt verwezen naar Wiersma 1994, 7-8. Zie voor een in memoriam ' "Garriet Jan" leeft niet meer...en toch nog wel!' in: *Het Kerkkrantje. Onafhankelijk maandblad voor geestelijke bezinning, redelijke religie, ethisch waardebesef en daadwerkelijk Christendom* (1968) slachtmaand en voorts 'H. van Heerde (Garriet Jan) overleden' in: *MC* 18.10.1968.
579. GA Meppel, Geboorteakte G. de Vries en Bevolkingsregisters. De naam Zovele wordt in diverse akten verschillend geschreven. De hier gevolgde schrijfwijze is die van de geboorteakte van Gerrit de Vries.
580. GA Meppel, Bevolkingsregisters en GA Heerenveen, Bevolkingsregisters.
581. Vgl. de advertentie in de *MC* van 2.3.1889.
582. Gebaseerd op het in memoriam dat op 1.4.1925 in de *MC* geplaatst werd.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 350

Bij de krant werd hij vooral bekend door zijn humoristische dialectfeuilletons, die hij gewoonlijk met G.d.V. ondertekende. Als feuilletonist is hij het productiefst geweest tussen 1910 en 1920. Over de mens en de schrijver De Vries merkte de *MC* tien jaar na zijn dood op:

> "Hij was de verpersoonlijking van den humor. Wat hem intusschen zoo niet was aan te zien. Kalm ging hij altijd zijn weg, maar ingewijden wisten, dat het dan woelde in zijn brein en dat hij in gedachten bezig was aan den opzet van een gedegen artikel of een dialectschets, sprankelend van luim, hier en daar vermengd met een tikje weemoed of ironie. Zijn humor had een geheel eigen karakter: oorspronkelijk en gezond, sprekend tot het volk, en de menschen teekenend in hun deugden en gebreken. Zijn humoresken waren spiegelbeelden van het leven en hij wist die beelden zóó te schilderen, dat ze de taal van het leven spraken."[583]

Enkele feuilletons werden postuum nogmaals afgedrukt in de *MC*, namelijk in 1935 en 1936. Zijn bekendste feuilletons, die bij het Meertens Instituut bewaard worden, zijn: *De rèderiekerskaomer "Nooit verveerd,"*[584] *Oe 't kwam dat Triene nooit meer lotten wol,*[585] *Hoe de koolrape borgemeister werd van Teutersoek,*[586] *Leepe Jochum en d' eileuver,*[587] *Hoe Tienus de riemelaor mit al zien gekheid op de koffie kwamp,*[588] *Waorumme de Vlèèrmoes niet meer vliegen wol*[589] en *Geesien van Diever en de Taofeldaans.*[590]

Gerrit de Vries overleed na een langdurige ziekte op 31 maart 1925 in Meppel.[591]

H. Oostenbrink (1907-1995)

Harm Oostenbrink werd geboren op 20 september 1907 te Nijeveen. Hij werd boer in Dwingeloo en woonde daar op de hoeve 'Voshaar'. In de *MC* had hij vanaf februari 1931 een brievenfeuilleton, getiteld *Brieven uut 't Boerenlaand.* In dit dialectfeuilleton liet hij néve Lamert aan Ome Harm brieven schrijven. Hij gebruikte hiervoor echter niet het dialect van Dwingeloo, omdat hij voor de lezers zijn domicilie geheim wilde houden.[592] Voor zover bekend publiceerde Oostenbrink geen ander werk. Hij overleed op 15 februari 1995 te Dwingeloo.

---

583. *MC* 4.1.1935.
584. Opnieuw gepubliceerd in de *MC* 4.1.1935 t/m 25.1.1935. Zie ook MI, map C9.
585. Opnieuw gepubliceerd in de *MC* 1.2.1935 t/m 26.2.1935. Zie ook MI, map C8.
586. Verscheen oorspronkelijk in de *MC* 19.6.1915 t/m 26.1.1916. Opnieuw gepubliceerd in de *MC* 15.3.1935 t/m 20.9.1935. Zie ook MI, map C11 II.
587. Opnieuw gepubliceerd in de *MC* 29.11.1935 t/m 7.2.1936. In een inleiding bij het feuilleton staat dat het verhaal in 1918 geschreven is. Zie ook MI, map C10 II.
588. Opnieuw gepubliceerd in de *MC* 4.10.1935 t/m 26.11.1935. Zie ook MI, map C7.
589. Opnieuw gepubliceerd in de *MC* 11.2.1936 t/m 28.4.1936. Zie ook MI, map C12.
590. Opnieuw gepubliceerd in de *MC* 1.5.1936 t/m 10.7.1936. Zie ook MI, map C4.
591. Hij moet een innemende persoonlijkheid geweest zijn, want in zijn in memoriam werd opgemerkt: "De heer De Vries had door zijn prettigen omgang, z'n optimistische en humoristische natuur en vooral ook door bereidwilligheid om steeds iemand te helpen en met raad en daad bij te staan, zich vele vrienden gemaakt." Zie *MC* 1.4.1925.
592. MI, Brief Oostenbrink aan P.J. Meertens van 22 maart 1932.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 351

G. Stille (1915-1990)

Behalve J.H. Holm was ook Gerrit Stille een feuilletonist die in het *Agrarisch Nieuwsblad* aan de weg timmerde. Onder het pseudoniem Bèrend Jan schreef hij voor deze krant verscheidene dialectschetsen, die meer weg hebben van cursiefjes. Naar alle waarschijnlijkheid is hij ook de auteur van het verhaal *De Weddenschop*, dat op 10 maart 1938 onder de afkorting St. in het *Agrarisch Nieuwsblad* gepubliceerd werd.

G. Stille

Gerrit Stille werd op 8 oktober 1915 in Havelte geboren als zoon van de landbouwer Ernst Stille en diens vrouw Hendrikje Schoemaker.[593] Na de ULO ging hij naar de Rijkskweekschool voor Onderwijzers te Meppel. Op 17 april 1932 ging hij in De Wijk wonen. Hier was hij onder meer lid van de plaatselijke toneelvereniging.

In zijn schetsen, geschreven in het Zuidwest-Drents, laat hij de keuterboer Bèrend Jan aan het woord. Dit boertje leeft rustig en zonder zorgen aan de Reest; 's avonds schrijft hij zijn stukjes voor de krant, die uit dagelijkse overpeinzingen en belevenissen bestaan.

Af en toe verkondigde Stille in zijn afleveringen ook politieke opinies. Zo schreef hij in de schets *De aandere Bèrend Jan* over de positie van de kleine boer. De schrijver, die nu zelf aan het woord was, merkte op:

> "Mar 't boe'renwark wordt niet waardèèrd, de kleine boer hef 't beroerdste van allemoa'le...; nog altied wordt de boer, wordt ook Bèrend Jan, niet beschouwd als een volwèèrdig meinsche van de Maatschappij. (...) En doarnoast strid hi'j ien Landbouw en Maatschappij um waardèèreng veur zien wark, um een behandeling en een belooneng, die evenredig bint an de behandeling en de belooneng van heur, die ien aandere bedrie'ven warkt. (...) A'j goewd esnapt hebt dat 't een flinke boer is en gien stomme jonge - aans kun hi'j gien stukken ien de kraante schrieven - dan begriep' ie, dat zoe'n ie'ne zien doel bereiken zal, as...as...hi'j niet mit opzet kört ehöllen wordt en ie zult 't mit mi'j ie'ns wezen, dat as ter zukke meinschen bint, die nog gien doodschie'ten ewèèrd bint!"[594]

Gespierde taal, die doet vermoeden dat hij de NSB-opvattingen huldigde. Dit wordt bevestigd door zijn aanmelding als lid, maar vermoedelijk heeft hij daarmee gewacht tot de bezetting. Had hij het eerder gedaan, dan had hij iedere kans op een

593. GA Havelte, Geboorteakte Gerrit Stille.
594. *AN* 13.1.1939.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 352

benoeming in het onderwijs verspeeld.[595] Hij schijnt ook een functie aanvaard te hebben bij de jeugdbeweging van Landbouw en Maatschappij. Daarvoor moest hij zijn medewerking aan de Agrarische Pers opzeggen, waarschijnlijk in de hoop dat hij - als onderwijzer - bij zijn nieuwe werkgever cursussen kon geven. Maar bij deze organisatie kwam hij alleen aan administratief werk toe.[596] Teleurgesteld wendde hij zich tot zijn voormalige hoofdredacteur, Jac. ter Haar Ezn., en vroeg of hij bij de krant mocht terugkomen:

> "De 'kruiwagen', de 'hulp naar hoogere regionen' bleek niet meer dan een mythe te zijn. Ook in de Wijk denkt men (tegen U gezegd en gezwegen) 'nur an sich'. Ik heb eerlijk berouw over alles wat gebeurd is. Mag ik terugkeeren dáár waar ik hoor? Indien het op de zaak voorloopig nog te slap is zou dit thans een mooie gelegenheid zijn om een flinken tijd, onder auspiciën van de A.P., op het platteland in Duitschland te gaan werken. Met U zal ik het geloof in Bond en Pers nooit verliezen."[597]

Ter Haar was echter niet te vermurwen:

> "Indertyd heb ik U m.i. voldoende voorgehouden dat het verstandig zou zyn te blyven. U hebt ons echter opeen [sic] voor ons zeer moeilyk oogenblik in den steek gelaten. Thans hebben wy, afgezien nog daarvan geen plaats voor U op de A.P."[598]

Daarna vond Stille werk bij het onderwijs in het Duitse Trier, waar hij precies drie jaar verbleef.[599]

Na 31 augustus 1944 - de eerste Amerikaan zou op 12 september bij het naburige Vianden de Duitse grens oversteken - keerde hij terug in De Wijk. Vanaf 29 september 1944 tot de bevrijding was hij onderwijzer in het gehucht Fort (gemeente Zuidwolde).[600] Na de oorlog werd hij door het Tribunaal te Assen uitgesloten van de bevoegdheid tot het geven van onderwijs.[601]

In 1953 mocht hij weer lesgeven en dat deed hij achtereenvolgens in Assen, Vries, nogmaals Assen en Blokzijl.[602] Dat de perikelen van de zuivering zelfs in 1959 nog voelbaar waren, blijkt wel uit het feit dat B & W van Blokzijl voor de benoeming van Stille toestemming moesten vragen aan het Bureau Zuivering.[603] Een langdurig dienstverband was ook in deze plaats niet voor hem weggelegd: in 1962 werd hij op wachtgeld gesteld. Later verdiende hij geheel of gedeeltelijk zijn

595. Het gemeentebestuur van Zuidwolde deelde mee dat hij lid van de NSB was. Zie DA, Archief Rijksschooltoezicht Inspectie Assen, inv.nr. 21.
596. Weijer 1942, 193-200.
597. DA, Archief L en M, inv.nr. 34, brief Stille aan Jac. ter Haar Ezn. van 22 juni 1940.
598. DA, Archief L en M, inv.nr. 34, brief Ter Haar aan Stille van 9 juli 1940.
599. GA Brederwiede, Staat van dienst G. Stille.
600. GA De Wijk, Bevolkingsregisters. Vgl. ook DA, Archief Rijksschooltoezicht Inspectie Assen, inv.nr. 21, lijst gemeentebestuur Zuidwolde van 18 juni 1945.
601. *PDAC* 16.11.1946 en 30.11.1946.
602. GA Assen, Bevolkingsregisters. Het persoonsdossier van Stille in Assen is vernietigd. Mededeling van de gemeentearchivaris, P. Zweegers, op 25 april 1997. Vgl. ook GA Brederwiede, Staat van dienst G. Stille.
603. GA Brederwiede, brief Ministerie OK en W aan B&W van Blokzijl van 5 augustus 1959.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 353

brood als corrector. Hij verhuisde nog twee keer: eerst naar Zwolle, daarna naar Emmen.[604] In deze plaats overleed hij op 3 oktober 1990.[605]

Een groot oeuvre schreef hij niet. Behalve stukjes in het *Drents Landbouwblad*, publiceerde hij bijna niets meer.[606] In 1957 schreef hij nog, samen met H. Oldenburg, het toneelstuk *Het Boertien van Buut'n; komische schets voor 1 dame en 2 heren* (Neerlandia te Meppel). Dit spel ontstond toen beide auteurs in het Academisch Ziekenhuis te Groningen verbleven en uit verveling waren gaan schrijven.[607]

Het is een spel vol meligheid, waarin de gemoedelijke, maar schrandere, boer Garriet Jan een belangrijke rol speelt. In allerlei situaties - waarin Garriet Jan dialect spreekt - lijkt hij een dom boertje, maar uiteindelijk blijkt hij een pittig dienstertje en een avonturier de baas te zijn.

6. Een drietal dialectdichters

In Drenthe werd tussen 1900 en 1940 meer proza dan poëzie geschreven. Wel zagen we dat enkele van de tot nu toe besproken auteurs beide vormen van letterkunde beoefenden, maar de nadruk legden zij toch op hun verhalende werk. In het hierna volgende worden drie schrijvers besproken die hoofdzakelijk poëzie schreven en dus zonder restrictie dichters genoemd kunnen worden. Van hen is de dichter-schilder Louis Albert Roessingh de meest opvallende: hij is te beschouwen als een belangrijk *dialectdichter*, die op jongere collega's veel invloed gehad heeft.

L.A. Roessingh(1873-1951)[608]

Louis Albert Roessingh werd op 10 december 1873 geboren in Assen als zoon van Isaac Roessingh (1835-1901), president van de arrondissementsrechtbank in Assen, en Trijntien Bouwina Homan (1841-1919).[609] De familie bewoonde een groot patriciërshuis aan de zuidzijde van de Vaart. Roessingh had in Assen, zoals hij op het eind van zijn leven in het boek *Stad der paleizen* schreef, een gelukkige jeugd.

Na de 5-jarige Rijks Hoogere Burger School te Assen volgde hij een opleiding aan de Academie der Schoone Kunsten te Antwerpen. Als student was hij, getuige zijn correspondentie, een liefhebber van wijntje en Trijntje. Maar door zijn verhouding met de Vlaamse Rosalie (Rose) Mongaré, één van zijn modellen, werd hij serieuzer. Zij trouwden op 5 april 1909. Ook de verantwoordelijkheid voor zijn twee dochters,

604. Op 14 januari 1965 verhuisde hij van Blokzijl naar Zwolle (GA Brederwiede, Bevolkingsregisters), op 3 november 1976 vertrok hij naar Emmen (GA Zwolle, Bevolkingsregisters).
605. GA Emmen, Akte van overlijden.
606. DA, Archief DLG, inv.nr. 678.
607. Mededeling van L. Stille te Rotterdam.
608. Voor biografische artikelen zie Kupers 1973b, 101-103; Kuipers 1978, 111-112; Albert Doedens 1981; G. Nijenhuis *Cursus Drents 86/87. Les 9* 1987; Hilbrandie-Meijer/Nijkeuter in: Bos/Foorthuis 1993, 83-90 en R. Sanders 2001, 192-193.
609. GA Assen, Geboorteakte L.A. Roessingh.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 354

L.A. Roessingh

Alice (1906) en Lucy (1912), had een gunstige invloed op zijn leefwijze. De familie is binnen Antwerpen dikwijls verhuisd.

Naar men aanneemt, kwam Roessingh na de dood van zijn vader in 1901 weer vaker naar het ouderlijk huis aan de Vaart om zijn moeder te bezoeken. Even sterk voelde hij zich met Drenthe verbonden, wat ook doorklonk in het Nederlands dat hij sprak. Zijn bezoeken waren tevens bedoeld om de Olde Lantschap op schetspapier en linnen te vereeuwigen en hij verbleef dan ook niet altijd bij zijn moeder in Assen. Aanvankelijk had hij een logeeradres in Hooghalen, maar later maakte hij kennis met nog minder toegankelijke, pittoreske streken. Tijdens een fietstocht, samen met zijn vriend Jorissen, ontdekte hij in de diepste binnenlanden van Drenthe het moeilijk te bereiken plaatsje Elp. " 'k Was zo verrukt, dat ik een stee aanwees en hem zei: 'Zie, dáár ga ik wonen' ", schreef Roessingh in *Stad der paleizen*.[610] In 1904 vond hij onderdak in Elp; vier jaar later liet hij er een huis bouwen. Dit buitenverblijf, De Zandhoeve of De Zandhof genaamd,[611] diende hem tijdens de Eerste Wereldoorlog als toevluchtsoord en groeide in de loop der jaren uit tot een pand met de allure van een kasteeltje, omringd door een tuin in de stijl van de Franse tuinarchitect André Lenôtre.[612] Na circa tien jaar in Elp te hebben gewoond, resideerde hij - afhankelijk van de seizoenen - in Antwerpen en in Elp. Kort daarvoor had zijn neef, J.T. Linthorst Homan, hem aangeraden administratief recht te gaan studeren opdat hij bevoegd zou worden voor het burgemeestersambt. Maar Roessingh liet weten dat de Muze al dermate veeleisend was dat de Kroon niets van hem kon verwachten.[613]

In het gedicht *Witte wieven* noemde Roessingh De Zandhof ook wel "mien börchien". Ook de witte wieven schenen zich er thuis te voelen:

610. *Stad der paleizen*, 54. Enkele bronnen vermelden voor de 'ontdekking' van Elp verschillende jaartallen, die variëren van 1904tot en met 1908. De heer J.B.D.H. Bolt deelde in een brief van 17 februari 1997 hierover het volgende mee: "Hoe Roessingh ooit in Elp terecht gekomen is, is niet uit de overleveringen bekend. Maar hij kende Westerbork vanwege (aangetrouwde) familieleden die er begraven waren. Vanuit Westerbork was terug te fietsen naar Assen over Zwiggelte, Hooghalen en Tol. Een andere, wat langere weg ging over Elp, Grollo en Rolde. Het kan ook zijn dat Roessingh vanuit een werkadres in Hooghalen tussen 1901 en 1904 oostwaarts het Zwiggelter Veld introk en bij Elp uitkwam. In 1904 verplaatste hij zijn werkadres daarheen."
611. Roessingh schreef de naam van zijn huis als 'de Zandhof'. In deze studie wordt de meer gangbare schrijfwijze - met een hoofdletter D - gevolgd.
612. Zie ook J.E. Bolt 1967, 160-162 en J.B.D.H. Bolt 1998, 1-10.
613. J.B.D.H. Bolt 1998, 6-7.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 355

Daor kruupt ze aal oet lege veenties,
Oet gres en rusk en spil,
En dweelt en dwirrelt om mien börchien
As doeven om heur til.[614]

En in het gedicht *'t Levenshörkie* schreef hij over zijn huis:

He'k mien leven dan vernusseld?
Nee, mien lochtkasteel he'k bouwd.
Om een ideaol te baargen,
Dat God mij har toevertrouwd.[615]

Deze derde strofe uit het gedicht geeft ook aan dat De Zandhof uitgroeide tot een monument dat tot de verbeelding kon spreken: een plek waar in gedachten ruimte werd gegeven aan velerlei voorstellingen.[616]

Van Roessinghs schilderijen bevindt zich nog steeds een aanzienlijk deel in musea en particuliere collecties in de lage landen. Daaruit valt af te leiden dat zijn totale oeuvre omvangrijk geweest moet zijn. Van zijn vermaarde landschappen vindt men uiteraard weinig meer terug in de realiteit van het hedendaagse Drenthe. Ook als portrettist was Roessingh zeer bekwaam.

In diezelfde tijd - kort na 1910 - was hij ook gaan dichten: eerst voor huiselijk gebruik (waarover later meer) en vanaf 1923 voor de *NDVA*. Bij wijze van uitzondering volgt hier eerst de apotheose van zijn dichterschap, de hulde die hem aan het eind van zijn leven gebracht werd. Maar daarbij moet bedacht worden dat deze huldiging minstens in gelijke mate de schilder L.A. Roessingh gold - en terecht.

Ter gelegenheid van zijn 75ste verjaardag in 1948 wilde Het Drents Genootschap hem eens flink in het zonnetje zetten. Zoals reeds geconstateerd, gingen dergelijke evenementen al spoedig het handelsmerk van het jonge genootschap vormen: ietwat bombastisch en met een niet te verwaarlozen dosis publiciteit voor de huldigers. In de aanloop naar de feestelijkheden besloot de gemeenteraad van Westerbork, de viering luister bij te zetten door Roessingh te benoemen tot ereburger.[617]

In Assen zou een jubileumtentoonstelling van Roessinghs schilderwerken gehouden worden. Medio november van dat jaar leek het er echter op dat de tentoonstelling daar niet kon doorgaan; men overwoog toen alle activiteiten in Westerbork te laten plaatsvinden. B & W aldaar hadden echter bezwaar tegen dit plan:

"(...) daar de heer L.A. Roessingh in de eerste plaats Drents schilder en dichter is en pas daarna oud-inwoner der gemeente Westerbork, waar weinig ingezetenen hem kennen, meent ons

614. *'t Diggelhoes* 1948, 2.
615. Ibidem, 28.
616. J.B.D.H. Bolt 1998, 9.
617. Zie hiervoor Nijkeuter in: Kleine 1994, 184-188.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 356

> College, dat de gehele huldiging niet te Westerbork dient plaats te vinden. (...) Slechts indien de oorspronkelijke opzet van de huldiging wordt gehandhaafd, is ons College genegen mee te werken aan de huldiging van de heer L.A. Roessingh door aanbieding van het ereburgerschap der gemeente",

aldus de autoriteiten.[618]

De vice-voorzitter van Het Drents Genootschap, Jan Naarding, reageerde hierop met een uiteenzetting van wat zijn genootschap op cultureel-literair gebied nastreefde:

> "(...) Alleen op cultureel gebied, maar ook uitsluitend daarop, heerst er nog geweldige achterstand. Ook die willen we inhalen, en waarom zouden we daarin niet slagen, wanneer we gezamenlijk aanpakken? (...) De 75ste geboortedag van de Elper schilder L.A. Roessingh is door het Drents Genootschap aangegrepen als een kans voor een hernieuwde stoot omhoog voor het oude Landschap (...)."[619]

Naarding bracht ook nog wat zwaarder geschut in stelling om het college het belang van de zaak te doen inzien:

> "(...) men zal in de grote pers deze culturele daad plaatsen als loffelijke tegenstelling naast de oneer van het beruchte Kamp Westerbork, als bewijs van Drentse beschaving naast de Duitse verwildering. (...) Wellicht bestaat er kans de aandacht te vestigen op de beide kampcomplexen, die straks ongebruikt zullen liggen, waardoor op de mogelijkheid kan worden gewezen van een doelmatig en ook voor Westerbork nuttig gebruik."[620]

Ook vóórdat meer dan honderdduizend joodse landgenoten moesten lijden onder de 'Duitse verwildering' had het Naarding aan kiesheid ontbroken wanneer hij over Kamp Westerbork schreef. In oktober 1940 werd in het maandblad *Drente*, waarvan hij eindredacteur was, opgemerkt:

> "En welk gewest werd opgesierd met een vluchtelingenkamp, dat elders niet kon worden geduld om het toerisme? Alsof Drenthe niet worstelt om een plaatsje als vacantie-oord. En hoe, zouden die permanente kampen van vreemdelingen de Drentse geest niet kunnen schaden?"[621]

618. GA Westerbork, dossier -.1.856.8 nr. 1037, brief B & W aan HDG van 17 november 1948.
619. Ibidem, brief Naarding aan B & W van Westerbork van 20 november 1948.
620. Ibidem.
621. *Drente* 12 (1940) oktober 25. Dit openingsartikel *October 1940* is niet ondertekend. Zekerheid over de herkomst is zoveel jaar na dato niet meer te krijgen. Ook Boekholt waarschuwt voor het klakkeloos toeschrijven van ongesigneerde artikelen aan Naarding in zijn functie van eindredacteur. De openingsartikelen echter behandelt hij in zijn onderzoek als onversneden producten van Naarding. "Op zijn minst dienen ze beschouwd te worden als artikelen, waar Naarding, als eindredacteur, een bijzondere verantwoordelijkheid voor had", aldus Boekholt (1988, 18-19).

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 357

Door Naardings schrijven en na een onderhoud van voorzitter Prakke met de burgemeester, besloot het college alsnog mee te werken aan de huldiging, ook als deze alleen in Westerbork zou plaatsvinden.[622] Dit laatste zou niet gebeuren, want de tentoonstelling in Assen ging toch door en wel in het Provinciaal Museum; de opening werd op 24 december 1948 verricht.[623]

In navolging van eerdere vieringen noemde men het gebeuren in Westerbork de Borker Vesperije.[624] Voorafgaand aan de benoeming van Roessingh tot ereburger hield burgemeester Van der Worp een toespraak waarin hij releveerde dat de dichter-schilder met zijn werken zowel Westerbork als Drenthe een goede naam bezorgd had. Bovendien was hij van 4 september 1917 tot 30 augustus 1923 raadslid van de gemeente Westerbork geweest.[625]

Tijdens deze vesperije werd het eerste exemplaar van *'t Diggelhoes. Gedichties van Louis A. Roessingh bij 'nkannerk gaard deur Jan Naarding. Met petret en eigenhandige illustraoties van de dichter* gepresenteerd. De Drentstalige bundel verscheen als no. 1 in de serie 'Nieuw Drentsch Mozaïk II' uitgegeven door Het Drents Genootschap.[626] De gedichten hierin hadden tussen 1923 en 1943 in de *NDVA* gestaan.[627] Prakke heeft later beweerd dat slechts weinigen de bundel gekocht hebben, hoewel 'kenners' hem wel hadden aanbevolen.[628]

De titel van de bundel verwijst naar de resten van verloren schoonheid.

De gedichten zijn vaak kort, zij bestaan uit drie of vier kwatrijnen met een vast rijmschema. Ze kenmerken zich door een verkleinwoordencultus, maar daarmee wijkt Roessingh niet af van het regionale spraakgebruik. Kenmerk van de inhoud is, dat de dichter vaak een motief uit de volkscultuur als uitgangspunt kiest voor zijn mijmeringen; in die zin zijn de gedichten representatief voor hun tijd, waarin de Drentse literatuur nog steeds een uitgesproken romantisch karakter had. Al met al spreekt er weemoed uit deze bundel; het voorbijgaan van de tijd en van het eigen

---

Inmiddels is bekend dat onder 'elders' de Veluwe moet worden verstaan. In 1939 besloot de regering, in nauw overleg met vele politieke en maatschappelijke organisaties, een kamp voor joodse vluchtelingen uit Duitsland te laten bouwen in het Elspeterveld (gemeente Ermelo), een heidegebied. Verzet daartegen kwam uit de toeristische sector en van koningin Wilhelmina, wier Kroondomeinen op een afstand van twaalf kilometer lagen. De regering wees daarop Westerbork als nieuwe locatie aan; op 9 oktober 1939 betrokken de eerste vluchtelingen het kamp aldaar. Zie Huiskes/Van der Kroef 1999, 21. Vgl. ook 'Eeuwig Nieuws 1939' in: *DC* 21.10.1999.

622. GA Westerbork, brief B & W aan HDG van 23 november 1948.
623. R.D.M[ulder]. 1949d, 12.
624. Zie Nijkeuter 1996b, 82-86.
625. GA Westerbork, Raadsnotulen 1945-1949. Voor een verslag van de vesperije zie ook *PDAC* 22.12.1948 en R.D.M[ulder]. 1949c, 9-10.
Voor correspondentie van Roessingh met HDG zie DA, HDG, inv.nr. 5. Hierin bevindt zich ook een kopie van de oorkonde van de ereburger.
626. Voor recensies zie *Drenthe* 20 (1949) januari 16 en Wilms 1952c, 183-186.
627. Vgl. Meertens/Wander 1958 171-172.
De volgende gedichten werden in *'t Diggelhoes* opgenomen: *Veuroetgaank*; *De luibert van Elp*; *De koekoek (legende)*; *'t Aolde iekien*; *'t Palmbossien*; *Allèn*; *Gien tied*; *Wegeleedtien*; *Och, wij weet neet....*; *Haarfstnaacht*; *Wat wezen zol*; *Allèn*; *Op 't kaarkhof*; *Bladvulling*; *'t Zoepertien*; *Dodendaans*; *Witte wieven*; *'t Dweellocht*; *Aolderdom*; *Vraogen*; *'t Menuëttien*; *Zeelsverhoezing* en *'t Levenshörkie*.
628. Hadderingh 1984, 199.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 358

leven, of de veranderingen in het Drentse landschap, lopen als een rode draad door Roessinghs poëzie. Heel duidelijk wordt dit verwoord in het eerste gedicht van de bundel:

Veuroetgaank

Ja, krek ales weur hier offerd:
Brede wegen, heid' en heerd,
Strubben, wal en zaandverstoeving,
Ales weur verliekedeerd.

Daolkies wordt, mien golden iempies,
Hier het leste slaggien scheurd.
Veur deen sangen hoed, mien Drenthe,
Hebt deen kinder 't geld dan beurd.

Dwelend zuuk ik nog de ressies,
Dee men over luut veur oes,
En ik speul, as paartie kinder,
Stillijk met een diggelhoes....[629]

Jan Naarding herkende in deze verzen het dialect van Elp en omgeving, maar ook de invloed van het Assers.[630] Hij noemde Roessinghs creaties "pretentieloze gedichtjes".[631] De auteur zelf wist dat hij geen begenadigd poëet was; zijn gedichten zijn meer meditaties waarmee hij tot de kern van zijn onderwerpen probeert door te dringen, en die op hun beurt de lezer tot nadenken moeten stemmen. Deze twijfel aan zijn dichterlijke capaciteiten uitte hij ook in een brief aan zijn kinderen, nadat hij op een inzending voor de volksalmanak geen antwoord gekregen had: "Vond men ze niet goed, iets waar ik mij in kan denken, dan zend ik natuurlijk geen nieuwe meer."[632] Met enige zelfspot noemde hij zijn verzen dan ook wel "riempies". Op latere leeftijd stuurde hij de familie dikwijls concepten van gedichten met verzoeken om commentaar.[633] Ook vroeg hij advies over de schrijfwijze van Drentse woorden. Zo schreef hij op 26 maart 1934 aan zijn dochter Alice:

> "In een van mijn gedichtjes heb ik gezet 'blattien'. Zou dat niet blatie moeten zijn? Als gij ze later in druk leest, zult ge nog al wat veranderingen constateeren. Lees ik ze na een tijd over, dan zijn er altijd dingen die me heelemaal niet bevallen en tracht dit dan te verbeteren."[634]

629. Voor enige opmerkingen over het gedicht wordt verwezen naar Werners 1955a, 11.
In de *NDVA* van 1926 (p. 19) staat – van de hand van Roessingh - een gedicht onder dezelfde titel, maar met een andere tekst. Deze gaat wel weer over verlangen en weemoed.
630. Zie hiervoor de inleiding van Jan Naarding in: *'t Diggelhoes* 1948, 6. Vgl. ook Wilms 1952c, 184.
631. Aldus Naarding in de inleiding bij *'t Diggelhoes* 1948, 5.
632. Archief Roessingh, brief aan zijn kinderen van 29 september 1941.
633. Brief J.B.D.H. Bolt van 17 februari 1997.
634. Archief Roessingh.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 359

In een brief van 13 april 1937 schreef hij: "Zo gaat 't me dikwijls, ook met de gedichtjes. Alles is te duidelijk, te direct verteld. Er moet gelegenheid voor nadenken overblijven."[635]

Veel gedichten - bijvoorbeeld *Weegeleedtien* - ontstonden uit rijmpjes die hij voor zijn kleinzoon gemaakt had.[636] Anne de Vries was over Roessinghs poëtica ook al niet erg enthousiast. Hij schreef in de inleiding bij diens memoires: "Wij geven toe: hij schilderde met het penseel beter dan met de pen. Hij was geen schrijver van geboorte."[637]

Na het uitreiken van de bundel hield de schilder Hans Heyting, secretaris van de Drentse schilderskring en nog maar nauwelijks begonnen als schrijver, een lezing over Roessingh als schilder, getiteld *Roessingh van Elp. Nestor der Drentse Kunstschilders*.[638]

't Diggelhoes is de eerste bundel die geheel uit Drentstalige gedichten bestaat. Gerard Nijenhuis is van mening dat Roessinghs invloed op andere dichters zeer groot is geweest. De poëzie van Johan Hidding, Hans Heyting en Roel Reijntjes draagt zijn sporen, naar inhoud en naar vorm (vooral de verkleinwoorden). De jongere generatie leerde van hem dat het Drents, ook voor de poëzie, bruikbaar is.[639] De stichting Het Drentse Boek bracht in 1984 een herdruk uit van *'t Diggelhoes*.[640]

In zijn laatste levensjaren werkte Roessingh aan zijn jeugdherinneringen; het verschijnen daarvan heeft hij echter niet meer meegemaakt. Reeds in 1935 was hij van plan over zijn leven te gaan schrijven:

> "In een huis met dergelijke kleuren ga ik mijn memoires schrijven, maar dan moet ik eerst een torentje laten bouwen aan de N.O. kant van 't kasteel, hebbende een oppervlakte van 2 x 2 meter en met een uitgang, evenals wij allen, van achter. Memoires moeten altijd in een toren geschreven worden, kunnen niet anders geschreven worden. Waarom ik die ga schrijven? Wel, als eens mijn voorouders dit gedaan zou [sic] hebben, had ik die met belangstelling doorlezen en zoo is't mogelijk, dat er onder mijn nakomelingen een zal zijn met dezelfde gevoelens bezield."[641]

Nadat hij in november 1950 het manuscript van *Stad der paleizen* voltooid had, vertrok hij naar Antwerpen. Daar sloeg begin januari 1951 het griepvirus toe; aan de gevolgen daarvan overleed hij op 18 januari 1951. Hij werd op 25 januari 1951 in Westerbork begraven.[642]

---

635. Archief Roessingh. Vgl. ook het *Voorwoord* in: *Stoefzaand*, 6.
636. Zie Archief Roessingh, brief aan Alice van 24 februari 1939.
637. 'Ter Inleiding' in: *Stad der paleizen*.
638. De voordracht van Heyting werd gepubliceerd in de *NDVA* (1950), 10-22.
639. Zie *Cursus Drents 86/87. Les 9*, 1987.
640. Het betreft hier een kerstgeschenk voor de donateurs.
641. Archief Roessingh, brief aan zijn kinderen van 13 september 1935.
642. Voor herdenkingsartikelen zie R.D.M[ulder]. 1951b, 17; De Cnodder 1951, 17-18; *PDAC* 20.1.1951 en *PDAC* 26.1.1951; Heyting 1953, 15-18. Vgl. ook het jaarverslag van HDG over 1951 in: *NDVA* (1953), 1. Bij de begrafenis van Roessingh droeg Jan Naarding een afscheidsgedicht voor, getiteld *In Memoriam Louis A. Roessingh*, dat opgenomen werd in *Drenthe* 22 (1951) januari 2-3.
Voor informatie over zijn graf zie Van den Broek/Groen 1985, 50.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 360

Als we de Drentse pers mogen geloven, rouwde Drenthe massaal over het verlies van de dichter-schilder. In de *PDAC*, bijvoorbeeld, verscheen een verslag van de begrafenis met de pathetische kop: 'Klaaglijk klokgelui over Westerbork. Drenthen vertrouwden groot zoon aan hun aarde toe'.[643]

Ook na zijn dood bleef er belangstelling bestaan voor de persoon Roessingh en zijn werk. In september 1951 kwam het genoemde *Stad der paleizen* uit. Dit relaas van de geboren Assenaar over zijn jongensjaren werd door Anne de Vries voorzien van een inleiding in dichtvorm:

Doe ol' Roessingh wuur verluud,
Luut de lucht zien zwaore wolken
Hangen as een zwarte wao.....
En dat iekien op de heide
- Wied verdweeld van durp en es -
En de meidoorn bij de mao
En de ol' jeneverbes,
En de berk in de hof van 't börgien
En de brem bij de heideplas,
Stunden slap en stil te kwienen,
Of er nou gien hoop meer was.....
Maor doe 't volk weer was vertrokken
En de maon scheen in de nacht,
Kwamen staodug 'olle voeten
- En een stokkien tikte zacht -
En ze huulden stil bij 't iekien
En ze stunden bij de brem
En zien haanden aaiden 't berkien,
Meidoorn, els en liesterkral,
En zien goeie olle stem
Zee met een verbörgien lachien:
"Wees toch wiezer, ik bin d'r wal...."[644]

De schrijver droeg zijn jeugdherinneringen op aan Jan Fabricius, een oud-Assenaar die een soortgelijk boek geschreven had. De auteur beschrijft de Drentse hoofdstad en haar bewoners in het laatste kwart van de negentiende eeuw. Typerend voor Roessinghs werk is de milieuschildering; hij beschrijft vooral de gegoede klasse waartoe hijzelf behoorde.[645]

In 1952 werden in het maandblad *Drenthe* enkele gedichten van Roessingh gepubliceerd, die op muziek gezet waren door de Groninger dichter Jan Boer. Het maandblad herdacht de Drent in jaargang 1956, vijf jaar na zijn dood, door elke maand een prent met een bijbehorend rijmpje uit het *Drentse Prentenboekje* van Roessingh af te

643. *PDAC* 26.1.1951.
644. Ook gepubliceerd in de *NDVA* (1952), 18.
645. Zie voor een recensie *Drenthe* 22 (1951) oktober 159.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 361

drukken. Tussen 1910 en 1920 had hij voor zijn kinderen achttien van dergelijke artistieke combinaties gemaakt en gebundeld. H.J. Prakke - in 1956 hoofdredacteur van het maandblad *Drenthe* - had het manuscript ooit gezien bij een bezoek aan de kunstenaar. Het werd zorgvuldig bewaard door diens dochter en schoonzoon. Prakke verkreeg toestemming tot publicatie en daarna verschenen elf van de achttien kunstwerkjes in het maandblad.[646] Krips Repro in Meppel bracht in 1992 de achttien prenten en rijmpjes in boekvorm uit, getiteld *Het Drentse prentenboekje van Louis Albert Roessingh*.

Het prentenboekje verraadt de invloed van enige 'Bilderbücher', zoals *Max und Moritz* (1865) van Wilhelm Busch. Ook kende de Drentse rijmer uiteraard de geschriften voor kinderen van J.J.A. Goeverneur (1809-1889), zoals de bewerking *Reizen en avonturen van mijnheer Prikkebeen* (1858) naar het Duits van Julius Kells *Fahrten und Abenteuer des Herrn Steckelbein* bij de plaatjes uit Rodolphe Töpffers *Histoire de M. Cryptogame*. Roessinghs prentenboek bevat echter geen doorlopend verhaal; het geeft een verzameling fysionomieën die op de keper beschouwd karikaturen zijn. De versjes zijn kort (ruim de helft bestaat uit twee kwatrijnen) en ze hebben een eenvoudig rijmschema (omarmend of gepaard rijm). Ze kunnen dan ook als zondagswerk beschouwd worden.

Het adjectief 'Drentse' in de titel, dekt niet de hele lading. Slechts twee rijmpjes verwijzen expliciet naar Drenthe en van de tekeningen geven er maar vier een onmiskenbaar Drentse situatie weer. Wel woonde de familie tijdens het ontstaan van dit werkje bijna ononderbroken in Elp, zodat de titel zich ook laat lezen als 'Prentenboekje uit de Drentse tijd'.

In 1988 werd door de stichting Het Drentse Boek de bundel *Stoefzaand, gedichten en tekeningen L.A. Roessingh* uitgegeven. Het betreft hier werk uit de periode 1939-1948, dat niet eerder in boekvorm was verschenen. De illustraties komen uit de schetsboeken van de auteur.[647] Uit het gedicht *Mien Drenthe*.. in deze bundel blijkt nog eens de verknochtheid aan zijn geboortegrond. Ook kondigt hij aan, dat hij eens - na zijn overlijden - naar Drenthe zal terugkeren:

Mien Drenthe..

Aal he'k nou vremde naober,
Aal heur ik 't Drents neet mèer,
Mien haart zegkt mij ja wisse,
Da'k eens terugge kèer.

De stee, waor aal oez olden
Heur zuddenvuur hebt buut,
Dee stee is mij ja heilig,
En dàòr wor' ik verluud.

646. Zie Prakke 1956, 7. Vgl. ook Frans van der Veen 1992, 5-9.
647. Voor recensies zie Stout 1988c en Bakker 1988.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 362

Mien Drenthe, nooit vergeten,
Wat klinkt deen taol toch zuut!
Naor dei he'k wensch aal laange,
Wat zee'k dei in de muut!

J.J. Westenbrink (1866-1947)[648]

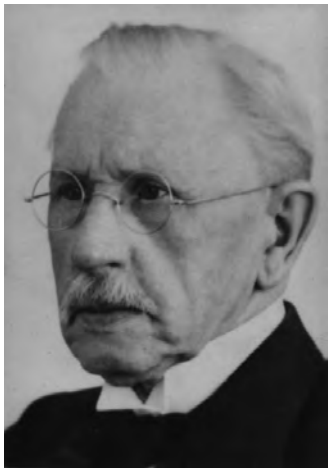

J.J. Westenbrink

Jan Jacob Westenbrink werd geboren op 22 juli 1866 in Oldenhave (gemeente Ruinen) als zoon van de landbouwer Egbert Lukas Westenbrink en Femmechien Luning.[649] Doordat hij - naar verluidt - niet met zijn vader overweg kon, groeide hij op bij zijn grootouders, Roelof Luning en Marchien Smid, die op het Nije Loar woonden.[650] In 1884 behaalde hij zijn onderwijzersakte aan de Rijksnormaalschool te Hoogeveen.[651]

Met ingang van 20 oktober van hetzelfde jaar werd hij aan de school in Ruinen benoemd tot 'onderwijzer tot bijstand'.[652]

Westenbrink, die de enige gegadigde voor deze functie was, werd door de schoolopziener in het district Frederiksoord "een bekwaam jongmensch tevens zeer aanbevelenswaardig wat karakter en gedrag aangaat" genoemd. Tegen zijn benoeming bestond van de zijde van de schoolopziener dan ook geen bezwaar.[653] Hij moet een enthousiast onderwijzer geweest zijn, die zijn leerlingen meer dan alleen kennis bijbrengen wilde. Zo vroeg hij bijvoorbeeld het gemeentebestuur van Ruinen in 1900 toestemming, om in een woning naast het gemeentehuis muziekonderwijs te geven. Het verzoek werd ingewilligd.[654]

In 1902 behaalde hij de middelbare akte schoonschrijven.[655] Hij is ook van plan geweest, te gaan studeren voor de middelbare akte Nederlands. Hij benaderde hiervoor zelfs dr. Jan te Winkel, bij wie hij privélessen wilde nemen.[656] Het bleek echter dat zijn kennis van de Franse en Duitse taal onvoldoende was. Volgens Te Winkel zou dit voor een vak als Middelnederlands problemen opleveren. Westenbrink

648. Aan leven en werk van J.J. Westenbrink is tot dusver weinig aandacht besteed. Voor artikelen zie H.J.M[ansier]. 1983, 13-14 en Jongsma in: Bos/Foorthuis 1990, 141-144.
649. GA Ruinen, Geboorteakte J.J. Westenbrink.
650. Vriendelijke mededeling van H. Niezing te Hees, zomer 1996.
651. De onderwijzersakte werd hem in 1885 uitgereikt. Zie *Drentsch jaarboekje*, 1885.
652. GA Ruinen, Notulen van de Raad van 22 oktober 1884.
653. GA Ruinen, brief schoolopziener aan B & W van Ruinen van 16 oktober 1884.
654. Moelker 1995, 253.
655. AMR, kopie van de akte van bekwaamheid.
656. KBi, Archief Te Winkel, brief Westenbrink aan Te Winkel van 1 oktober 1889, 77 D51.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 363

besloot hierop, eerst zijn kennis van deze talen op te halen voordat hij met de studie voor de akte begon.[657] Of hij daarna metterdaad een cursus MO Nederlands heeft gevolgd, is niet bekend.

Hij bleef tot februari 1903 in Ruinen, daarna werd hij onderwijzer in Groningen. Daarvoor al had Westenbrink naar positieverbetering gestreefd: in januari 1893 had hij vergeefs gesolliciteerd op een vacanture in Stuifzand.[658] In Groningen werd Westenbrink tevens correspondent voor het *Groninger Dagblad*. Zijn journalistieke bijdragen vielen in de smaak en de redactie werd dan ook dikwijls gevraagd Westenbrink te sturen als er wat te verslaan viel.[659]

Hij trad op 25 april 1908 in Smilde in het huwelijk met de elf jaar jongere Aaltje Hofman. Uit het huwelijk werden twee kinderen geboren.

In zijn Ruiner periode was hij actief in het verenigingsleven. Hij was oprichter en dirigent van het fanfarekorps Crescendo en regisseur van de toneelvereniging De Volharding. Hiervoor schreef hij verscheidene stukken, waarvan de meeste niet meer te achterhalen zijn. Ook schreef hij het verenigingslied van De Volharding.[660] Verder was hij een begaafd tekenaar. Het schijnt dat vroeger in menige huiskamer in Ruinen een tekening van hem hing.

Westenbrink verwierf grote bekendheid door zijn *Kaart van Drente* (schaal 1:50.000), door hem zowel ontworpen als getekend. Deze kaart verscheen in 1901; zij was vooral bedoeld als wandkaart voor het onderwijs. Bij het vervaardigen ervan liet Westenbrink zich adviseren door de in Den Haag wonende dr. H. Blink, wiens hulp hij had ingeroepen.[661] Nieuw was, dat het gebruik van de gronden in kleuren was aangegeven. Gewoonlijk werden (en worden) de geologische kenmerken in kaart gebracht. Om deze nieuwe manier van aanduiden werd de kaart geroemd en aanbevolen voor het onderwijs. Zo merkte P. Kat Pzn. in *De Vacature* op: "In één woord deze wandkaart is bij het onderwijs in de aardrijkskunde van Drente een voortreffelijk hulpmiddel."[662] C. Pet in Hoogeveen gaf de kaart uit in combinatie met een door dr. H. Blink geschreven 'leesboekje', getiteld *Drente van 't Verleden tot het Heden*.[663]

Zoals gezegd, verliet Westenbrink in 1903 Drenthe. Dat de keuze op Groningen viel, had wellicht ook te maken met zijn ambities op studiegebied. Welke studie dat was - geografie of Nederlands - is niet bekend. Zijn nieuwe bezigheden lieten voorlopig niet toe dat hij bijdragen aan de *NDVA* leverde. Aan de redactie schreef hij na zijn vertrek naar Groningen:

---

657. KBi, Archief Te Winkel, brief Westenbrink aan Te Winkel van 25 oktober 1889, 77 D51.
658. GA Ruinen, brief van de schoolopziener aan B & W van 30 januari 1893.
659. 'J.J. Westenbrink †' in: *Groninger Dagblad* 24.2.1947.
660. Zie H. Wever, *Ruinen in oude ansichten*. Deel I, foto 33.
661. *Voorbericht* in: Blink 1901, VI. Voor recensies van de kaart wordt ook verwezen naar het AMR.
662. *De Vacature* 6.12.1901. Meer recensies worden bewaard bij het AMR.
663. In 1990 verscheen bij uitgeverij Noorderbroek in Groningen een fotografische herdruk.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 364

> "Ik ben echter te zeer Drent, om later, wanneer die studietijd achter den rug is, niet van harte gaarne op Uw verzoek in te gaan, en als dan kan't zijn, een steentje ertoe bij te dragen, dat de Oude Landschap beter gekend en gewaardeerd wordt".[664]

Zijn eerste bijdrage aan de *NDVA* was in 1897 gepubliceerd. Het was het gedicht *Het huis te Ruinen en zijn omgeving*.[665] In 1901 volgde een dialectstuk, getiteld *Zóó ver is 't nog niet*.[666] Een bewerking in verkorte vorm werd in 1912 als *Zoo wied is 't nog neet* opgenomen in de *DMB*. De redactie vermeldde erbij, dat het een voordracht was in Ruiner dialect, die de auteur een paar jaar daarvoor had gehouden.[667] Deze opmerking is niet geheel correct. In een brief uit 1900 aan de redactie van de *NDVA*, waarin hij zijn stuk ter publicatie aanbood, had de auteur het een en ander toegelicht. Hij schreef: "De inhoud gaat niet bijzonder hoog - maar 't geheel is van dien aard, dat ik het hier in de buurt eenige keeren met succes heb voorgedragen."[668] Hieruit blijkt dat de "paar jaar" waarvan *DMB* gewag maakte, er minstens twaalf zijn geweest. Hij was nog verder gegaan in zijn zelfkritiek: "Verdienste heeft het niet - m.i. - maar, zei 'n vriend, die ik Uw briefkaart liet zien, 't is nogal leuk."[669]

In 1942 werd in de *NDVA* nog zijn gedicht *Ouderwetsche boerenkermis* opgenomen.[670]

Aan het tijdschrift *DMB*, dat voor het eerst in 1902 werd uitgegeven door de Vereeniging tot Onderzoek van Taal en Volksleven in het Oosten van Nederland, leverde Westenbrink nog een bijdrage. In 1921 verscheen hierin zijn humoristische dialectverhaal *Geert, de klokkenschoonemaker*.[671]

Een paar grappige voorvallen in het leven van Geert de horlogemaker en zijn vrouw Annechien worden in deze schets beschreven. De slotepisode, waarin zij onder een broedse kip vijftien eieren leggen en vol vertrouwen op uitbreiding van de pluimveestapel wachten, is een variatie op een bekend motief. Als er na zes weken nog geen kuikens zijn, leert Geert in de salon van de 'scheerbaos' dat er ook een haan aan te pas moet komen, wat niet gebeurd was.

Deze schets is geen oorspronkelijk werk van Westenbrink; het is een vertaling van een Groninger dialectverhaal door collega-onderwijzer J. Tilbusscher K.Jzn (1876-1958).[672] Ook Jan Naarding nam in zijn boek *Uit Ruinen's verleden* (1962, J.A. Boom & Zoon te Meppel) een fragment uit dit verhaal op en noemde het *De kukens*.[673]

---

664. DA, APM, inv.nr. 158, ongedateerde brief Westenbrink aan de redactie van de *NDVA*.
665. *NDVA* (1897), 96-100.
Het gedicht werd ook gepubliceerd in: H. Wever, *Ruinen in oude ansichten deel 2*. Zaltbommel 1978.
666. *NDVA* (1901), 89-93.
667. *DMB* 10 (1912), 37-41.
668. DA, APM, inv.nr. 158, brief Westenbrink aan de redactie van de *NDVA* van 17 juli 1900.
669. Ibidem.
670. *NDVA* (1942), 87-88.
671. *DMB* 19 (1921), 27-33. Ook gepubliceerd in: D. Wouters/Waterink 1931, 54-59.
672. Aldus een noot van de redactie van de *DMB* bij de inhoudsopgave van de twintigste jaargang.
Voor informatie over Tilbusscher wordt verwezen naar Ter Laan 1955, 787 en Van Leeuwen 1984, 71.
673. Naarding 1962b, 7-8.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 365

Ook aan het maandblad *Drente* leverde Westenbrink bijdragen. Reeds voor de eerste jaargang van het blad stuurde hij gedichten en liedteksten, zoals *Mooi Drente* en *Excelsior*.[674]

Met het laatste lied mengde hij zich in de discussie die vanaf juni 1931 in het maandblad gevoerd werd over de vraag of er een officieel erkend Drents volkslied moest komen. G. Bos, de voorzitter van de Bond van Koren in Drenthe, had in juni 1931 geopperd, het Bondslied van J. Stel RZn. als volkslied voor te dragen.[675] Hierop kwam al spoedig kritiek van een zekere Arenz. Daarop ontbrandde een ware polemiek over dit onderwerp, waaraan Westenbrink voorlopig een eind maakte door in een artikel zijn eigen *Excelsior* - dat al in april 1930 in *Drente* was afgedrukt - aan te bevelen.[676]

In 1935 werd hij vast medewerker van het maandblad *Drente*. Een jaar daarvoor had prof. dr. G.S. Overdiep via het maandblad opgeroepen tot medewerking aan een dialectonderzoek.[677] Westenbrink had hierop zijn dialectgedicht *Het Olde Loar* ingezonden, dat in drie afleveringen werd gepubliceerd.[678] Hij schreef er een toelichting bij, waarin hij (opnieuw) uitspraken deed over zijn neiging tot het 'riemen' en tevens wat meedeelde over de achtergrond van het gedicht:

> "(...) en doe dacht ik zoo bij mij zöls: ' 'n Klein beetien kan 'k veur de perfester wel doon.' Ik bin wel wat te old om er veule tied an te bestèden en mien tegenswoordige umstaandigheden loat det ook neet too, nou ik mien zeune zoo of en too wat meu helpen, mar 't scheut mij te binnen, dèk 'r nog 'n beriemde studie har liggen over ' 't Olde Loar" bij Rune: de boerkerije, woar mien òver-grootvader Kloas Smid mit zien gezin 'ewoond en 'ewaarkt hef. Ik (g)leuve neet, det ik deur die riemelarije de taal van Rune en doar umme too al te veule geweld an 'edoane hebbe. 't Was veur (j)oen dool misschien bèter 'ewest, det 't stök neet op riem was, mar doar kan 'k nou eenmoal niks an doon. A'k 't good an buis hebbe, begun ik te riemen. 't Is n hebbelikheid, die 'k van mien grootvader Roolf Lunink(g) over 'eaarfd hebbe."[679]

"Riemelarije" die genetisch bepaald was - Westenbrink was sinds *Excelsior* aanmerkelijk minder ambitieus. *Het Olde Loar*, dat eigenlijk een berijmd verhaal genoemd moet worden, getuigt van een opmerkelijk waarnemingsvermogen en van de gave om zijn bevindingen in dialect weer te geven. Het rijmschema is het eenvoudige, maar van oudsher voor epiek toegepaste, gepaarde rijm. De beginregels luiden:

" 't Huus te Rune" veurbij, an de weg hen Koekange,
Steet 'n groote boerkerije. Hij steet er al lange,
Misscheen wel zoo wat al 'n tweihonderd joar:
'n Kiend zal oe zeggen: "Det is 't Olde Loar!"

674. *Drente* 1 (1929) november 90 en *Drente* 1 (1930) april 173.
675. G. Bos 1931, 4-6.
676. Westenbrink 1931, 82-86
677. 'Drentsch dialect' in: *Drente* 6 (1934) augustus 1-2.
678. *Drente* 6 (1934) oktober 3-4; *Drente* 6 (1934) december 4-6 en *Drente* 6 (1935) februari 3-5.
679. *Drente* 6 (1934) december 3.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 366

Zoo a'j het nou zeet is het eerst neet 'e-bouwd:
Aleer wordde steen as 'n wèelde beschouwd
Veur kaarken, veur huze van d' heeren van 't laand,
Gewone boerkerijen hadden muren van waant.
Aleer waren ook, 't liekt oons nou wel wat gek,
De keuken en d' dèle één deurloopend vertrek!

Het gedicht werd van 4 februari tot en met 1 juli 1959 in de rubriek 'Het Olde Loar. "Een recht en slicht Dreensch boerengedicht" deur J.J. Westenbrink' nogmaals in afleveringen door de *MC* gebracht. Dit is een sterk uitgebreide en veranderde versie van het oorspronkelijke gedicht.

In 1935 leverde hij aan *Drente* een schets in het Ruiner dialect, getiteld *Naeve Jan op bezeuk*. Met de overpeinzing *Bij het graf van Mr. H. Smeenge* stond hij stil bij het overlijden van deze politicus.[680] Daarna werd in het juli-nummer van 1935 zijn naam toegevoegd aan de rij van vaste medewerkers. Tot en met 1939 verschenen regelmatig bijdragen van zijn hand.[681]

De contacten met Overdiep werden geïntensiveerd. Bekend is dat Westenbrink voor hem Drentse woorden en uitdrukkingen ging verzamelen. Ook bezocht hij Overdiep in diens studeerkamer in het universiteitsgebouw om er Drentstalige stukjes voor te dragen. Daarvan werden geluidsopnamen gemaakt.[682]

In 1925 verscheen zijn dichtbundel *Van de Landschap en de Stad. (Berijmde Kiekjes uit Drente en Groningen, enz.)* bij Nauta & Bleeker te Groningen. De bundel bestaat uit vier afdelingen: I. 'Aan Drenthe', II. 'Groningen', III. 'Van alles wat' en IV. 'snippers'. In het voorbericht schrijft Westenbrink dat enkele gedichten reeds gepubliceerd waren in kranten.

Uit deze bundel van de enigszins vergroningste Drent, spreekt grote liefde voor zijn geboorteprovincie. Daarvan getuigt de eerste afdeling 'Aan Drenthe', die maar liefst vierendertig gedichten bevat. Hierin verheerlijkt hij zijn geboortegrond, waarnaar hij zo sterk verlangt. Toch is Westenbrinks poëzie naar inhoud en vorm meer

680. Zie hiervoor respectievelijk *Drente* 6 (1935) maart 2-3 en *Drente* 7 (1935) juni 4-5.

681. De volgende bijdragen - zowel Nederlandstalig als in de streektaal - verschenen: *Mooi Drente*, november 1929, 90; *Excelsior*, april 1930, 173; *Drentsche Idylle*, september 1930, 56-59; *De kerk te Ruinen en de voormalige huizinge "De Oldenhof"*, maart 1931, 157-158; *Een Drentsch Volkslied* [essay], november 1931, 82-86; *Mooi Assen*, mei 1932, 187-188; *Druk Meppel*, juli 1932, 26-27; *Oud Koevorden*, augustus 1932, 38-39; *Wij vliegen*, oktober 1932, 3; *Labora*, september 1933, 2; *De sneltrein passeert. (Momentopname)*, september 1933, 6; *Het olde Loar, (te Oldenhoave bij Rune)*, oktober 1934, 3-4; december 1934, 4-6, februari 1935, 3-5; *Ruun'r dialect. Naeve Jan op bezeuk* [schets], maart 1935, 2-3; *Bij het graf van Mr. H. Smeenge (Oude herinneringen)*, juni 1935, 4-5; *Kienderspil*, januari 1937, 3; *De butenwieke. (Mit 'n schetskoartien tut baeter begrip)*, mei 1937, 3-5 en augustus 1937, 2-3; *Oome Luuks, die ien de stad woont, oaver 't huze verhuren*, september 1937, 5; *Opruming*, augustus 1937, 5-6; *Havezathen* [essay], januari 1938, 1-2; *De Drentsche velden* [essay], april 1938, 5-6, mei 1938, 2-4 en juni 1938, 2-4; *'t Was toch 'n beetien aans* [verhaal, anoniem], juni 1938, 4-5; *In de weiden: Drente's roem*, augustus 1938, 4-5; *Een ouderwetsche Boerenkermis in Drente*, april 1939, 3-4 en *De Drentsche boerenknapen*, januari 1941, 50-51. Vgl. voor bilbiografische gegevens ook Meertens/Wander 1958, 177.

682. Archief H. Niezing te Hees, brief Westenbrinks vrouw aan familie in Ruinen [1935].

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 367

episch dan lyrisch. Zijn nostalgie verwoordt hij treffend in het gedicht *Idylle*, dat later in het maandblad *Drente* in verkorte en (licht) bewerkte vorm onder de titel *Drentsche Idylle* werd geplaatst.[683]

Zie, daar ginder ligt mijn dorpje,
Half in 't lommer van 't geboomt',
Met zijn tuinen, akkers, weiden,
Door de bruine heide omzoomd.
Rustig slingert zich het beekje,
Als een zilv'ren lint door 't land:
't Beekje met kristallen water,
Murm'lend over steen en zand!

In het dorpje, op een heuvel,
Rijst de toren met zijn kerk.
Eeuwen zien reeds op hem neder
En nog is hij hecht en sterk!
Waar de klokken zijn gegoten,
Wie den tempel heeft gesticht,
Wie hem tot den dienst eens wijdde,
Brengt geen vorscher meer aan 't licht.

Zwijgen stemmen uit 't verleden,
Des te meer nog trekt gij aan:
Oud gebouw met grauwe steenen,
't Leien dak, den gulden haan!
Klimop rankt zich om uw bogen,
Dringt de holle voegen in.
Musschen, spreeuwen bouwen 's voorjaars
't Nest in 't groen voor hun gezin!

Oude toren, in uw krochten,
Hurkt de uil, die 't licht ontvlucht,
Om uw koepel zwermen kraaien,
Kringen teek'nend in de vlucht!
Zie, daar ginder ligt mijn dorpje,
Half in 't lommer van 't geboomt',
Met zijn tuinen, akkers, weiden,
Door de bruine heide omzoomd!

Het overgrote deel van de gedichten in deze bundel schreef hij in het Nederlands; de afdeling Drenthe kent slechts één dialectgedicht (*Lief en leed van een boer*).

683. *Van de Landschap en de Stad*, 39-40 en *Drente* 2 (1930) september 56-59.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 368

Ondanks al zijn loftuitingen, "Ja, zijt ge niet schoon ook, o land, waar mijn wieg stond?", "Een lustoord voor haas en patrijs en voor vos" en het hierboven geciteerde, had Westenbrink toch een open oog voor de ontwikkelingen die Drenthe doormaakte. Zo spreekt hij in zijn verzen over het verdwijnen van standsverschil, de doorbreking van het isolement van de dorpen en de geringer wordende invloed van het liberalisme.[684]

Enige gedichten uit de bundel, bijvoorbeeld *Zomeravond* en *Idylle*, werden op muziek gezet door G. Jellesma en verschenen bij uitgever G. Nienhuis te Groningen als bladmuziek voor koren.[685]

Na zijn debuutbundel verscheen van hem nog *Schiermonnikoog. Berijmde kiekjes* (z.j., R. Zeilinga te Schiermonnikoog).[686] Uit zijn persoonlijk archief blijkt, dat hij nog meer werk in voorbereiding had. In zijn nalatenschap bevinden zich een aantal manuscripten, waaronder de bundel *Amsterdamsche Rijmpjes* en tal van andere niet-gepubliceerde gedichten en liederen.[687]

In 1934 schreef hij ter gelegenheid van de opening van de vernieuwde weg Beilen-Ruinerwold de *Ruiner verkeers-revue*. Deze werd op 23 september 1934 - de dag van de opening - in café Luning in Ruinen door leden van de Ruiner Boerinnenbond met succes opgevoerd.[688] De tekst van de revue, in rijm en voorzien van dialectfragmenten, werd in de *MC* van 25 september 1934 afgedrukt. Daarna werd deze door dezelfde krant afzonderlijk gedrukt en verspreid.[689]

Ook maatschappelijk blies Westenbrink zijn partijtje mee, namelijk in het Comité voor de aanleg van een Zuidwest-Kanaal. Door middel van een ingezonden stuk in dichtvorm in de *PDAC*, wees hij de lezers op een plan voor een kanaalverbinding tussen Meppel en Westerbork.[690] Hij was onder de indruk geraakt van het realiseren van het Linthorst-Homankanaal en meende dat een soortgelijk kanaal zijn geboortestreek veel profijt zou kunnen brengen. Zijn plan om, als werkverschaffingsproject, een Zuidwest-Kanaal vanuit Meppel via Ruinerwold, Ruinen, Pesse, Drijber en Westerbork naar het Oranjekanaal te laten graven, trok de aandacht van de genoemde gemeenten en van het provinciebestuur. In 1926 werd een werkcomité gevormd onder voorzitterschap van de burgemeester van Meppel, J. Knoppers; Westenbrink werd secretaris. Het comité belastte zich met het maken van een kanaalontwerp, dat in 1928 gereed kwam. Een jaar later werd het plan bij de minister van Waterstaat ingediend.

Om in brede kring aandacht voor het plan te wekken schreef Westenbrink in 1929 de brochure *Iets over de beteekenis van het Zuid-West Drentsch Kanaal voor ontwatering ontginning scheepvaart. De kortste verbinding dwars door Drente Holland-*

684. Vgl. C[or].R[odenburg]. 1996a.
685. Beide teksten worden bewaard in het AMR.
686. Een exemplaar wordt bewaard in zijn persoonlijk archief. Verder is gebleken dat de PBF ook een exemplaar in bezit heeft.
687. Het archief van J.J. Westenbrink wordt bewaard door zijn kleinzoon J.J. Westenbrink te 's-Hertogenbosch.
688. Zie *MC* 25.9.1934.
689. Een exemplaar hiervan wordt bewaard in het AMR.
690. In de *MC* van 8 november 1929 bepleitte hij de zaak in dialect: *Meppel-Westerbork. 'n Kenoalprootien*.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 369

Groninger Veenkoloniën (F. Wolters te Meppel). Hierin wordt over hem opgemerkt: "Laatstgenoemde woont weliswaar thans te Groningen, maar hij is een geboren en getogen Drent, die zijn afkomst niet verloochent."[691] De Kamer van Koophandel te Meppel adviseerde negatief over het plan en ook de minister wees het in 1931 af. Het werkcomité hief zichzelf daarna op. Het betekende echter niet het einde van Westenbrinks interesse voor de ontginning van woeste gronden en de vergroting van de welvaart in Drenthe. In het maandblad *Drente* publiceerde hij hierover in 1938, onder de titel *De Drentsche velden*, nog een aantal artikelen.[692]

Westenbrink overleed op 22 februari 1947 in Groningen en werd aldaar op de Noorderbegraafplaats ter aarde besteld.[693] R.D. Mulder merkte in het maandblad *Drente* over hem op:

> "Met hem is iemand heengegaan, die het oude heide-Drente nog gekend heeft, als onderwijzer het zware leven van de kleine boeren en arbeiders en de armoedige jeugd van hun kinderen nog van nabij heeft meegeleefd en steeds heeft getracht, hierin minder zorgen en meer vreugde te brengen."[694]

L. Koops (1877-1934)

Ook de dichter Lubertus Koops liet vooral in de jaren dertig van zich horen. Hij werd op 29 november 1877 geboren in Assen als zoon van Wolter Koops en Aaltien Vrijs.[695] Welke opleidingen hij volgde, is niet bekend. Op 31 juli 1897 vestigde hij zich in Leeuwarden waar hij - waarschijnlijk als telegrafist - was aangesteld.[696] Op 27 februari 1899 vertrok hij weer naar zijn geboorteplaats. Vanaf 2 mei 1900 woonde hij in Amsterdam, waar hij als klerk 2e klasse bij de PTT werkte.[697] In de standplaatsen Delden en Meppel[698] werkte hij zich op tot klerk 1e klasse en ten slotte verhuisde hij op 29 juli 1913 naar Den Haag.[699] Daar bereikte hij de rang van adjunct-commies.[700] Hij zou tot zijn dood in de residentie blijven.

L. Koops

691. *Iets over de beteekenis van het Zuid-West Drentsch Kanaal*, 1.
692. *Drente* 9 (1938) april-mei 2-4 en 5-6 en *Drente* 10 (1938) juni 2-4.
693. Zie voor herdenkingsartikelen 'J.J. Westenbrink †' in: *Groninger Dagblad* 24.2.1947; R.D.M[ulder]. 1947c en 'J.J. Westenbrink †' in: *MC* 4.3.1947.
694. R.D.M[ulder]. 1947c, 38.
695. GA Assen, Bevolkingsregisters.
696. GA Leeuwarden, Bevolkingsregisters.
697. GA Amsterdam, Bevolkingsregisters.
698. Op 27 juni 1912 vestigde hij zich in Delden (GA Amsterdam, Bevolkingsregisters).
699. Den Haag, Bevolkingsregisters.
700. Archief KPN, dossier L. Koops.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 370

Koops werd het bekendst als dichter, in casu liedtekstschrijver. Zijn werk verscheen hoofdzakelijk in periodieken als het maandblad *Drente,*[701] de *NDVA*[702] en *De Kampioen.*[703]

In 1933 verscheen zijn bundel *12 Drentsche liederen* (Van Gorcum); het jaartal werd er niet in vermeld. De liederen zijn: *'k Wil zingen*, *Drenthe*, *Mooi Drenthe*, *Toren van Rolde*, *Brug bij Oudemolen*, *Zonnige heide*, *Drentsche esch*, *Het Drentsche beekje*, *De scheper*, *De dorschvloer*, *De Drentsche heide* en *Mijn eerste liefde*.[704]

Zoals uit de titels blijkt, lag Drenthe hem na aan het hart. Koops bezingt hierin de Drentse natuur en alle bekoorlijkheden van zijn geboortegrond. A.J. Scholte besprak de bundel in het maandblad *Drente* en merkte op: "(...) ze zijn eenvoudig en zonder pretentie, niet altijd heelemaal oorspronkelijk, maar door het zuivere gevoel dat ze ingaf, hebben ze ons toch veel te zeggen."[705]

De liederen werden populair doordat ze dikwijls op de bijeenkomsten van de Drentse verenigingen buiten de provincie gezongen werden.[706] Later kregen ze concurrentie van het bekende lied van J.J. Uilenberg. Een bijeenkomst van de vereniging Het Lantschap Drenthe verliep als volgt:

> "In de pauze werd verkocht het inderdaad zeer mooie lied van het lid den heer L. Koops, getiteld ' 'k Wil zingen van Drenthe' op muziek gezet door den heer van Ramshorst alhier, dat daarna door mevrouw Veurman werd voorgezongen en met de aanwezigen eenige malen werd herhaald. Men toonde zich zeer ingenomen met dit Clublied, waarvan de dichter de opbrengst wilde bestemmen ten bate van de opbouw van Drenthe. De heer L. Koops boeide ons daarna zeer met zijn vers over het Drentsche hunebed (...)."[707]

Ook in een aantal bloemlezingen werd werk van hem opgenomen. In de door Boy Wolsey samengestelde zangbundel *Jan Pierewiet*, in 1933 door Van Gorcum uitgegeven, werd zijn lied *De zwerver* geplaatst. De muziek was geschreven door J.D. van Ramshorst. In het leesboek voor de lagere school *Uut en um oes olde laandschop* (1940, Van Gorcum) werd het lied *Drente!* opgenomen.[708] Van Jan Naarding kreeg het een plaats in diens *Drents*

701. In *Drente* publiceerde Koops uitsluitend gedichten c.q. liedteksten. Het gaat om de volgende bijdragen: *'k Wil zingen*, april 1931, 183; *Mooi Drenthe*, september 1931, 63; *Het Drentsche Dörpie*, mei 1932, 182; *Het Drentsche Beekje*, september 1932, 4; *Wat partie luu van Drenthe zegt!*, november 1932, 5; *De Drentsche Hunnebedden*, december 1932, 5-6; *De Drentsche Hunebedden. 2 De Reis*, maart 1933, 5; *De Drentsche Hunnebedden. 3 Het Hunnebed*, april 1933, 5; *Wat het maagie vertelde*, januari 1934, 2, *De toren van Rolde*, januari 1934, 2; *Brug bij Oudemolen* [anoniem], mei 1934, 4; *Drentsche stoet*, juli 1934, 4 en *Het sprookie!*, september 1935, 5-6, (postuum).
702. Bijvoorbeeld: *De Ballerkoel* [toneel] in: *NDVA* (1934), 26-41; *Weemoed* [gedicht] in: *NDVA* (1934), 66-67; *Het lied van oes Drenthe* [liedtekst] in: *NDVA* (1935), 48 (postuum) en *Het Tumulibosch bij Assen* [gedicht] in: *NDVA* (1935), 53, 59-60, (postuum).
703. Opgemerkt in een boekbespreking van *Uut oes Drèènse Laand* in de *Kampioen* van 28.12.1935. Vgl. ook Meertens/Wander 1958, 167.
704. De bundel is zeldzaam. Een exemplaar wordt bewaard bij het DLD en het MI.
705. Scholte 1933, 8.
706. Vgl. *Drente* 3 (1931) juni 3, 15 en 3 (1931) december 109.
707. *Drente* 3 (1931) juni 15.
708. Poortman 1940, 107-108.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 371

liedtiesboekien (1949, Van Gorcum) onder de titel *Drente, land, dat ons geboren* (naar de beginregel). Het was inmiddels op muziek gezet door A.W. Koops. De samensteller voegde er aan toe: " 'n Gedicht van Koops, die 'n boel goeds daon hef veur Drente."[709]

En in 1935 werden in de bundel *Uut oes Drèènse Laand. Drentsche verhalen en voordrachten*, verzameld door R. Houwink Hzn., van Koops de volgende (dialect)bijdragen opgenomen: *Drenthe!* (hetzelfde lied als het zoëven genoemde, maar toen met een h geschreven), *Mien Maagie*, *Naojaorsstörm in 't bosch*, *Boerenmaagie an de pomp!* en *Wat Partie Luu van Drenthe zegt*.

Sommige liederen met melodie verschenen als losse bladen, bijvoorbeeld *Drenthe!* ,[710] *Het lied van oes Drenthe* (muziek Piet Lustenhouwer)[711] en *'k Wil zingen van Drenthe* (muziek J.D. van Ramshorst).[712]

Niet zelden wordt in Koops' lyriek de grens tussen regionaal bewustzijn en regionalisme overschreden. Zijn verheerlijking van het Drentse land lijkt ontsproten aan de nostalgie waardoor zo menig 'Drent in den vreemde' bevangen wordt. Zo luiden bijvoorbeeld de eerste en de laatste strofe van *Drenthe!*:

Drenthe, land, dat ons geboren,
dat als kind ons spelen zag,
Waar we onze jeugd doorleefden
als één langen blijden dag;
Gij hebt aan ons hart geschonken
warmte, lust en zonneschijn,
Nimmer zullen wij vergeten,
dat wij Drenth' uw kindren zijn.

Drenthe, land van harde werkers,
in de heide en in t' zand,
Waar de ruste heerscht en vrede,
als de beste oogst van 't land;
Waar de eenvoud nog durft wonen,
niet met vreemde veer zich tooit,
Altijd willen w' U gedenken,
U vergeten, doen we nooit![713]

En in het gedicht *Wat Partie Luu van Drenthe zegt* bestrijdt hij een aantal vooroordelen over Drenthe. Zijn eigen mening aan het eind heeft uiteraard weer de vorm van een ode:

709. Naarding 1949c, 10-11.
710. Zie hiervoor de advertentie op het titelblad van *Drente* 11 (1940), waarin wordt meegedeeld dat *"Drenthe" een volkslied* van L. Koops bij Van Gorcum voor een kwartje te koop is.
711. Archief Het Lantschap Drenthe in Den Haag. Het gedicht werd nog eens geplaatst in: Klompmaker 1996, 54.
712. Zie *Drente* 3 (1931) juni 2 en *Drente* 3 (1931) december 109.
713. De tekst is weergegeven zoals die is afgedrukt in *Uut oes Drèènse Laand.* 1935, 18-19.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 372

Oes aole laandschap is van zöls
Een schilderij geliek
Waor gil gien liest um neudig is,
Zoo zuuver, mooi en riek.
Maor één ding wi'k oe nummen toch
Wat 't aole laand bezit,
De liefde van oes Drenthen man,
Waor of we staot of zit.
En wordt [sic] ik veur een tweede keer,
Geboren naoderhaand,
Dan hoop ik, dat 't in Drenthe is,
Zoo mooi is 't Drèènse laand.

Behalve gedichten en liedteksten schreef Koops ook toneel. In 1934 verscheen van hem in boekvorm - nadat het eerst in de *NDVA* had gestaan[714] - het toneelspel *De Ballerkoel*. Het werd in Van Gorcums toneelfonds 'Kamptoneel' als nr. 12 uitgebracht.[715] Dit geeft aan, voor wie en voor welke gelegenheden het stuk het meest geschikt geacht werd. De uitgever deelde dan ook mee, dat het stuk bedoeld was voor oudere jongens (12-17 jaar) en dat het vooral indruk zou maken tijdens een avond om het kampvuur.

Dit spel voor vijf personen is in de streektaal geschreven. Een herder vertelt aan zijn bezoeker (een jongen) een van de oude sagen van de 'Ballerkoel'. Hij doet dit nadat de jongen de Oudgermaanse ontmoetingsplaats bezocht heeft en daarover een - naar de mening van de scheper - onjuist rijmpje gemaakt heeft. De scheper vertelt hem de sage van Zwarte Aoldert, die in het veld dicht bij de Balloërkuil woonde en van roof en diefstal leefde. Hij werd daarbij geholpen door 'aolde' Bart. Aoldert leefde samen met een jong meisje, dat hij vermoedelijk ontvoerd had toen het nog een kind was. Op een dag waren Aoldert en Bart op rooftocht en het meisje was alleen thuis. Zij kreeg bezoek. (Het relaas van de scheper wordt nu onderbroken door de bezoekscène op de andere helft van het toneel.)

Een koerier uit Overijssel heeft met zijn paard op de heide een ongeluk gekregen en vraagt haar om hulp. Als Aoldert thuis komt vermoordt hij, geholpen door Bart, de gast en het meisje. Zij worden in de buurt van de Balloërkuil begraven.

De herder vertelt nu de afloop van het verhaal. Dezelfde avond nog vermoordde Aoldert ook zijn metgezel. Daarna werd hij krankzinnig en sindsdien heeft geen mens hem meer gezien, maar wel gehoord: als het boven de heide onweert kan men Aoldert tussen de donderslagen door horen gillen. En bij de Ballooërkuil, omzoomd door struikgewas, rusten de vermoorden in graven waarop altijd bloemen bloeien. Na dit verhaal belooft de jongen dat hij de Balloërkuil voortaan met andere ogen zal bekijken. Hij zal ook zijn rijmpje veranderen.

714. *NDVA* (1934), 26-41.
715. Voor een bespreking zie *Drente* 6 (1934) september 8 en *EV* 6 (1934), 325.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 373

Voor Het Lantschap Drenthe in Den Haag, waarvan Koops in 1934 secretaris werd, schreef hij verscheidene toneelstukken in Drents dialect, die (uiteraard) met veel succes opgevoerd werden.[716] De stukken zelf zijn - voor zover bekend - niet bewaard gebleven, maar enige titels vielen uit de verslagen van de vereniging nog te achterhalen. *Bij den photograaf* (1931) werd door hemzelf en een medespeelster ten tonele gebracht.[717] Voorts schreef hij *Rondom het hunebed* (1932),[718] *Hooge bomen vatten veule wiend* (1934),[719] *De eerste pries*[720] en *De wieze burgemeester.*[721] Na de opvoering van *Hooge bomen vatten veule wiend* in april 1934 - toen overigens *Hoge Boomen vatten veel Wind* getiteld - noemde de correspondent van het maandblad *Drente* dit spel een karakterstuk. De opvoering werd een succes genoemd en de verslaggever merkte nog op: "(...) vooral mogen wij, Drenthen, er trots op zijn, dat de Schrijver van dit stuk, een ras echte Drenth is."[722]

Zijn stukken werden ook voor andere Drentse verenigingen opgevoerd. Zo werd bijvoorbeeld *Rondom het hunebed* op 16 december 1933 voor de Drentse Vereeniging in Amsterdam gespeeld. Koops werd daarna gehuldigd als schrijver van Drentse toneelstukken en als dichter.[723]

Lubertus Koops overleed plotseling op 10 augustus 1934 en werd in Den Haag gecremeerd.[724] De crematieplechtigheid werd indrukwekkend genoemd. Vele aanwezigen, onder wie het Eerste-Kamerlid Harm Smeenge, voerden het woord. De bijeenkomst werd besloten met het spelen van zijn eigen lied *Drenthe!*[725]

De Drentse vereniging in Den Haag eerde hem door op 17 oktober 1934 een speciale Koops-avond te houden. Tijdens deze avond werd uit zijn werk voorgedragen en werd het toneelstuk *Rondom het hunebed* nogmaals opgevoerd.[726]

716. Vgl. voor enige titels ook DA, Archief PDR, inv.nr. 11.
717. Voor een verslag zie *Drente* 3 (1931) december 109. Het spel werd door de Hagenaars ook in Amsterdam opgevoerd. Zie hiervoor *Drente* 3 (1932) februari 141-142.
718. Voor een verslag van opvoeringen zie *Drente* 3 (1932) april 170-171 en *Drente* 9 (1937) december 6.
719. Voor een verslag van opvoeringen zie *Drente* 5 (1934) mei 7, *Drente* 8 (1936) juni 7 en *Drente* 8 (1937) maart 7.
720. Voor een verslag van een opvoering zie *Drente* 8 (1936) december 6. Uit een bewaard gebleven programma (Archief Het Lantschap Drenthe) blijkt dat het stuk op 7 december 1939 ook werd opgevoerd voor de vereniging in Utrecht. Als ondertitel werd toen vermeld: *Drentsch Boerenspul, krek zoo as 't in 't leven is, zonneschien en schadde deur mekaor, in 3 bedriev'n.*
721. Voor een opvoering zie *Drente* 8 (1937) mei 8.
722. *Drente* 5 (1934) mei 7.
723. 'Uit de Drentsche Vereeniging te Amsterdam' in: *Drente* 5 (1934) januari 4.
724. GA Den Haag, Akte van overlijden.
725. Zie 'In Memoriam L. Koops' in: *Drente* 6 (1934) augustus 6-7 en 'Crematie L. Coops' in: *Haagsche Courant* 14.8.1934.
726. Vriendelijke mededeling van de heer J. Tjassens, voorzitter van de Drentse Vereniging in Den Haag, in de zomer van 1996. Vgl. voor een verslag van deze avond ook *Drente* 6 (1934) november 6-7.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 374

7. Drentse literatuurprijsvragen

In 1939 nam J.B. Rodenburg, een geboren Drent die in Hilversum woonde, het initiatief tot het uitschrijven van een literatuurprijsvraag. Daartoe verscheen in de *PDAC* een oproep aan (nog) onbekende Drenten, met hun schrijftalent voor de dag te komen, wat mogelijk het begin zou zijn van hun verdere ontwikkeling op dit gebied.[727] Rodenburg en de door hem aangezochte jury waren dus van mening dat de Drentse (streektaal)literatuur gestimuleerd moest worden, hoewel er juist in de jaren dertig een schier onafzienbare reeks schetsen, verhalen en feuilletons in kranten en tijdschriften verschenen was, meestal in dialect. Ook in 1942 heerste deze opvatting nog, maar toen zat er wellicht een bedenkelijk 'kultuurpolitiek' luchtje aan. In dat jaar verkondigde het maandblad *Drente*, waarschijnlijk op gezag van eindredacteur Jan Naarding:

> "De Drentse litteratuur is weliswaar nog arm, maar wat niet wordt gekweekt en verzorgd, kwijnt. Aanmoediging en steun is hier zeer nodig. Men kan wel vragen: 'Kan uit Drente iets goeds komen?', maar dan wijs ik op onze levenden - om van de doden te zwijgen - op Jan Fabricius - op Anne de Vries - op onzen jongsten drentsen schrijver Joh. Hidding, wiens jeugdroman 'De Race' dezer dagen is verschenen als veelbelovende eersteling. Geen dialectschrijvers, zegt ge. Neen, maar ze bewijzen dat Drente's kinderen literair talent bezitten, en dat dialectwerk hun stellig zal lukken, als ze 't aanpakken."[728]

Aanmoediging en steun met hetzelfde doel stonden dus reeds in 1939 Rodenburg c.s. voor ogen. De genoemde oproep in de *PDAC* - van 8 april - stelde als voorwaarden: er moest een verzonnen of historisch verhaal, in het Nederlands of het Drents, geschreven worden; het verhaal moest in Drenthe spelen of een herkenbaar Drents thema hebben.

De jury bestond uit J.H. Bergmans-Beins, Anne de Vries en H. Nijdam. Er kwamen 32 inzendingen binnen. De eerste prijs (f 50,-) werd toegekend aan H. Bos voor het verhaal *De Verkooping*, J.L. Thalen won de tweede prijs (f 30,-) met *Wat Aoldert underweg ve'telde* en H.T. Buiskool kreeg de derde prijs (f 20,-) voor *De Nachtwacht*.

De prijzen werden op 13 december 1939 in het Concerthuis te Assen uitgereikt.[729] J.B. Rodenburg constateerde bij deze gelegenheid, mede namens de jury, dat het doel van de eerste prijsvraag bereikt was: velen hadden meegedaan en er hadden zich veelbelovende talenten aangediend. Na de pauze lazen de winnaars voor uit hun werk. Ook de Asser voordrachtskunstenaar W.J. Keizer trad die avond op.[730]

De drie bekroonde inzendingen werden gebundeld en uitgegeven door drukkerij Torenlaan in Assen. De illustraties waren van Jan Otter.[731] Eerder al hadden er een tiental inzendingen - waaronder de bekroonde - in de *PDAC* gestaan.

---

727. Zie Van Dockum 1942, 121-122. Vgl. ook het *L.S.* van H. Clewits in de gebundelde bekroonde inzendingen.
728. *Drente* 13 (1942) februari 54.
729. *Drente* 11 (1939) december 5. Vgl. ook *PDAC* 14.12.1939.
730. J. Poortman besprak diens bundel in *Drente* 5 (1933) december 5. Zie ook noot 457.
731. Vgl. H. Bos (e.a.), *Oet 't Drèènsche Laand. Drentsche schetsen van Drentsche schrijvers*. Assen 1943.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 375

In 1940 werd de prijsvraag opnieuw gehouden. Het aantal inzendingen bedroeg toen 49.[732] De jury, dezelfde als het jaar daarvoor, oordeelde als volgt: J. Hidding Azn. kreeg de eerste prijs voor het verhaal *Het Nieuwe Vuur*, J.L. Thalen ontving de tweede prijs voor *'n Strik stund in 'n Wag'nspeur*[733] en H. Bos won nu de derde prijs met *Vergadering in 't Waterschap "De Oosterstroom"*.[734]

Opvallend veel verhalen waren onder pseudoniem ingestuurd. Onder de inzendingen die in de *PDAC* geplaatst werden, bevinden zich pennenvruchten van Hapé, Drenthinus, Gerriet Jan van Haol'n, J. Thijm, X, Tijs en G.v.D.

Op 6 februari 1941 schreef Rodenburg voor de derde keer een prijsvraag uit. In de daarbij gebruikelijke advertentie in de *PDAC* werd gememoreerd dat bij de eerdere prijsvragen totaal onbekenden ware meesterwerken ingezonden hadden. Dezelfde kwaliteit hoopte men voor de derde keer te ontvangen; een belangrijke reden waarom Rodenburg wederom in actie kwam.[735] Men beschouwde kennelijk het reservoir van getalenteerden als onuitputtelijk. Ook wat het genre betreft bestonden er verlangens, vooral buiten de kring van organisatoren. Zo schreef het maandblad *Drente*: "Krijgen we bij de 3e prijsvraag eens een greep naar groter werk?"[736] Maar de oogst was schraal, waarschijnlijk wegens het steeds grimmiger karakter dat de bezetting kreeg.[737]

In de *PDAC* van 10 januari 1942 plaatste Rodenburg nogmaals een oproep voor een prijsvraag, toen voor het schrijven van Drentse toneelstukken, liefst één- of tweeakters. Gezien het resultaat van de derde prijsvraag, is het bevreemdend in deze advertentie te lezen: "Na driemaal een Drentsche literatuurprijsvraag middels ons blad met veel succes te hebben uitgeschreven (...)".[738]

Of hij met deze opmerking veel aspirant-schrijvers tot deelname heeft weten over te halen, kan niet worden nagegaan. De literaire krachtmeting moest namelijk wegens de oorlogsomstandigheden uitgesteld - dus afgelast - worden.[739] Waar de schoen eigenlijk wrong, lag ongetwijfeld in het feit dat de *PDAC* - die toch een belangrijke taak had bij het publiceren van de inzendingen - per 30 mei 1942 moest verdwijnen en vervangen werd door het volledig genazificeerde *Drentsch Dagblad* (zie hoofdstuk III). Wie zich met deze krant inliet, begaf zich op glad ijs.

In het hierna volgende zullen een drietal laureaten worden besproken. J. Hidding zal, doordat hij vooral na 1945 productief werd, in de volgende hoofdstukken besproken worden.

---

732. In *Drente* 12 (1941) januari 50, werd vermeld dat het aantal inzendingen 34 bedroeg.
733. In Dijkstra 1999, 76 wordt Thalens bijdrage abusievelijk *'n Schrik stund in 'n wag'nspeur* genoemd.
734. De bekroonde inzendingen werden - evenals een aantal andere - aanvankelijk gepubliceerd in de *PDAC*, respectievelijk op 18, 20 en 21 januari 1941. Ook opgenomen in: H. Bos (e.a.), *Oet 't Drèènsche Laand. Drentsche schetsen van Drentsche schrijvers*. Assen 1943.
735. *PDAC* 6.2.1941.
736. *Drente* 12 (1941) januari 50.
737. Van Dockum 1942, 122.
738. *PDAC* 10.1.1942.
739. Van Dockum 1942, 122.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 376

H. Bos (1878-1947) Eerste periode

H. Bos

Hendrik Bos werd op 11 april 1878 geboren in Dalen als zoon van Olf Bos en Hillichien Schuring.[740] Hij was achtereenvolgens bakker en herbergier in Dalen. Op 29 april 1903 trad hij daar in het huwelijk met Hendrika Smits.[741]

Bos begon zijn schrijverscarrière met het publiceren van verhalen, feuilletons en gedichten - meest in de streektaal - in de *Emmer Courant* en in de *Coevorder Courant*. In een briefwisseling met P.J. Meertens, waarin Bos een opsomming van zijn publicaties gaf, beweerde hij dat in juli 1934 de eerste in de *Emmer Courant* was afgedrukt.[742]

In dezelfde tijd begon hij ook bijdragen te schrijven voor het maandblad *Drente*. Hierin zijn tot en met 1939 dialectbijdragen van hem te vinden.[743] In 1935 werden in de bloemlezing *Uut oes Drèènse Laand*, samengesteld door R. Houwink Hzn., zijn *Oogsttied* en *'n Winterdag op de boerderij* opgenomen. In deze verhalen brengt Bos zijn betrokkenheid bij de landbouw onder woorden. Dat is ook het geval in zijn inzendingen voor de prijsvragen van 1939 en 1940.

De Verkooping, dat na de bekendmaking van de uitslag van de prijsvraag ook in de *PDAC* gepubliceerd werd,[744] is een onderhoudend, met humor geschreven verhaal over de verkoping van een keuterij. In *Vergadering van 't Waterschap "De Oosterstroom"*, typisch een verhaal uit de crisistijd, beschrijft Bos in levendige dialogen de vergadering van een pas opgericht waterschap. De ingelanden moeten een schuld aan de provincie terugbetalen, maar de meeste boeren voelen zich door de provincie niet rechtvaardig behandeld. Zij beslissen dan ook bij meerderheid van stemmen, geen geld te zullen lenen om hun schuld af te lossen.

Reeds genoemd is de bundel *Wat waest hef. Schetsen in Drents dialect* (Van Gorcum) die hij en Jan Naarding in 1939 samenstelden. Van Bos, die uiteraard in het dialect van Dalen schreef, werden opgenomen: *Paoschen; Met bikkies hen Coevermark; Middelbiestemaandag veur 'n veertig, vieftig jaor; Nijjaor veur de grooten* en *Nijjaor veur de kleinen*.[745] In deze literaire schetsen beschrijft Bos tal van volksgebruiken ten plattelande. Zo deelt hij in *Paoschen* mee wat er vooraf gaat aan het traditionele paasvuur. De jongens uit de dorpen trekken dan gewoonlijk langs de huizen om brandbaar materiaal te verzamelen. Ze zingen daarbij het bekende lied:

740. GA Dalen, Geboorteakte H. Bos en gezinskaart van de familie H. Bos.
741. GA Dalen, Trouwakte H. Bos.
742. MI, brief Bos aan P.J. Meertens van 29 maart 1936.
743. Vgl. ook Meertens/Wander 1958, 170-171.
744. *PDAC* 14.12.1939.
745. Het laatste verhaal is als *Nijjaor* opgenomen in: Poortman 1940, 70-75.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 377

Hej nog aole wannen,
Die wij Paoschen brannen?
Hej nog 'n bossien stroo of riet,
Anders hebb' wij Paoschen niet!

Als na het eiereneten het paasvuur ontstoken is, gaan de jongens proberen de aanwezige meisjes met roet in te smeren. Alleen gezicht en handen komen daarvoor in aanmerking.

In *Met bikkies hen Coevermark* gaat Rieks met een toom biggen naar de markt in Coevorden. In gedachten is hij nog bij de vorige avond, die hij met zijn Annechien doorgebracht heeft. Hij let niet goed op en ziet niet dat de biggen van de kar vallen. Onder grote hilariteit van omwonenden en passanten moet hij nu terug om zijn biggen te zoeken. *Middelbiestemaandag veur 'n veertig, vieftig jaor* beschrijft de festiviteiten tijdens de traditionele veemarkt in Coevorden (op de vierde maandag in oktober).[746] Het vrijen, het drinken van borrels en het zingen van vele liedjes vormden de hoofdmoot van dit festijn.

Nijjaor veur de grooten is het relaas van de tocht die de vrienden Hinthe, Jan en Hinderk langs buren en familie maken op nieuwjaarsdag. Overal krijgen zij een "borreltien", "joskoeken" en soms een "worstien".

In *Nijjaor veur de kleinen* wordt hetzelfde gebruik door de ogen van Hillechien bekeken. Samen met andere kinderen gaat ze nieuwjaar wensen. Ze zingen dan het liedje:

Geluk in 't Nijjaor!
Zint de joskoeken klaor?
'n Zeupien d'r bij,
Is goed veur mij.

In 1943 verscheen bij uitgeverij Torenlaan in Assen de bundel *Oet 't Drèènsche Laand. Drentsche schetsen van Drentsche schrijvers door H. Bos e.a.*, waarin de bekroonde inzendingen van de prijsvragen van 1939 en 1940 waren opgenomen, dus ook die van Bos.

Voorts was Bos bekend als voordrachtskunstenaar, die zijn eigen schetsen ten gehore bracht.[747]

Bos is een van de Drentse schrijvers die in de nationaal-socialistische val liepen. Ook in zijn geval was de eerste stap daartoe gezet door zijn medewerking aan het omstreden *Agrarisch Nieuwsblad*, waarin hij openlijk en onder zijn pseudoniem Opmarker publiceerde.[748] Reeds in 1937 werd hij lid van de NSB; tijdens de bezetting zou hij op vele manieren collaboreren.

746. Vgl. H.T. Buiskool 1940, 69.
747. Zie bijvoorbeeld *Drente* 10 (1938) december 5.
748. Zie hiervoor DA, Archief L en M, inv.nr. 34, correspondentie van de redactie van het *AN*.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 378

H.T. Buiskool (1881-1956) Eerste periode

Henderikus Tebbe Buiskool werd op 21 december 1881 in Weerdinge (gemeente Emmen) geboren.[749] Zijn ouders waren Hendrik Buiskool en Alberdina Wilderika Bos. Zijn vader was in Weerdinge hoofd der school. Buiskool volgde de onderwijzersopleiding (waarschijnlijk in Hoogeveen) en werd in 1900 onderwijzer in Emmercompascuum, waar hij zes jaar bleef. Daarna werkte hij tot 1910 in Nieuw-Weerdinge, vervolgens tot 1915 in Barger-Oosterveld en ten slotte tot 1942 in Weerdinge. In laatstgenoemde twee plaatsen was hij hoofd der school.[750] Met ingang van januari 1940 werd de school in Weerdinge school Emmen IV genoemd. Op de leeftijd van 60 jaar nam hij, na bijna 42 dienstjaren, ontslag.[751] Hij is ook jarenlang werkzaam geweest bij het landbouwavondonderwijs. Na zijn pensionering vestigde hij zich in Emmen.

H.T. Buiskool

Zoals velen in het onderwijs was Buiskool eveneens actief op maatschappelijk gebied. In Barger-Oosterveld richtte hij een landbouwvereniging op, waarvan hij secretaris werd. Ook was hij leider van de toneelvereniging Thalia, bestuurslid van het Groene Kruis en lid van de Oranjevereniging in Emmen.[752]

Bekendheid in breder kring kreeg hij uiteraard door zijn publicaties. Al vroeg heeft Buiskool zijn eerste schreden op de weg naar het lezerspubliek gezet. Reeds in 1904 en 1906 schreef hij voor de *DMB* een aantal artikelen.[753] Hij ondertekende ze met H.H.T.B(uiskool).[754] Hij werd enige tijd als vast medewerker van dit tijdschrift vermeld op een lijst die ook Harm Tiesing als zodanig betitelt. Buiskools artikelen gingen toen al over historische en volkskundige onderwerpen; de belangstelling daarvoor heeft hij nooit verloren. Vele van zijn pennenvruchten kunnen dan ook moeilijk 'literair' genoemd worden; de andere houden het midden tussen literaire schets en historisch opstel. Ook voor *Het Noorden. Geïllustreerd Tijdschrift voor het Noorden van Nederland* schreef hij in 1904 enkele artikelen.

Hij was zeer geïnteresserd in de geschiedenis van Zuidoost-Drenthe, wat vooral resulteerde in artikelen over de gemeente Emmen. De predikant H. de Groot te

749. GA Emmen, Geboorteakte H.T. Buiskool. Buiskools jongere broer Herman Eildert (Weerdinge, 12 januari 1884 - Leiden, 11 augustus 1963) was productief als publicist op het gebied van de lexicologie. Zie bijvoorbeeld: Peter Verhagen in: Van den Muyzenberg/De Bruijn 1991, 30-35.

750. GA Emmen, Persoonsdossier H.T. Buiskool, Staat van dienst.

751. GA Emmen, Raadsbesluit 27 augustus 1941.

752. *EC* 8.5.1956.

753. Zie ook Meertens/Wander 1958, 162, 172 en 180.

754. De artikelen die ondertekend zijn met de initialen H.H.T. Buiskool, worden ook wel toegeschreven aan Buiskools vader. Dit is niet juist. Uit de plaatsnamen die bij enige van deze artikelen staan, valt te herleiden dat ze van de hand van Hendrikus Tebbe moeten zijn. Zijn vader Hendrik namelijk heeft in die plaatsen niet gewoond. (Zie GA Emmen, Persoonsdossier H. Buiskool, Staat van dienst).

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 379

Emmen en hij zijn de auteurs van de *Geïllustreerde plaatsbeschrijving Gemeente Emmen*, die in 1923 verscheen;[755] in 1932 schreef hij voor het boek *In en om de Gemeente Emmen* het hoofdstuk *Emmen's geschiedenis*. In 1933 verscheen zijn boek *Ecclesia Emmensis*, een historie van de hervormde kerk van Emmen.[756] A. de Kat Angelino, de toenmalige predikant, schreef het voorwoord.
Buiskool speelde een belangrijke rol bij de totstandbrenging van de Oudheidkamer 'De Hondsrug' in Emmen. De plannen hiervoor ontstonden nadat ds. H. de Groot in 1928 naar Usquert vertrokken was. De door hem aangelegde verzameling van oudheden - uit de collecties van een aantal particulieren - werd toen ondergebracht in het koor van de hervormde kerk. Een deel daarvan werd echter door de eigenaars teruggevraagd en een ander deel verhuisde naar het Provinciaal Museum in Assen.[757] In maart 1932 werd na een lezing van A.E. van Giffen een vereniging opgericht, die een Emmer Oudheidkamer wilde gaan beheren.[758] Deze kamer werd in augustus 1934 gerealiseerd in een oude Saksische boerderij in het centrum van Emmen. Op 11 mei 1935 werd de Oudheidkamer officieel geopend. Buiskool fungeerde toen als secretaris en conservator.[759] Van het bestuur zullen wij burgemeester J.L. Bouma (erevoorzitter) en D. v.d. Bospoort (lid) nog in andere hoedanigheden tegenkomen.

In het maandblad *Drente*, waaraan hij na 1933 als redactielid meewerkte, verschenen regelmatig verslagen over de Oudheidkamer - correct ondertekend met H.T.B[uiskool].

Voor dit maandblad schreef hij ook geregeld artikelen over historische en volkskundige onderwerpen. Daarbij legde hij uiteraard het accent op Zuidoost-Drenthe.[760] Ook in de *NDVA,*[761] de *Emmer Courant* en het *Drentsch Landbouwblad* werden bijdragen van hem opgenomen.[762] In het *Kerkkrantje* zijn ook een paar artikelen van hem te vinden.

Nadat hij de derde prijs in de prijsvraag van 1939 gewonnen had, werd zijn naam als dialectschrijver onder de aandacht van een (nog) breder publiek gebracht. Zijn inzending *De Nachtwacht* had reeds in 1904 in *Het Noorden* gestaan,[763] wat de bekroning na 35 jaar toch enigszins merkwaardig maakt. Maar Rodenburg en de jury hadden niet uitdrukkelijk om *recente* werken van debutanten gevraagd en kennelijk was Buiskools talent tot dan toe voldoende onopgemerkt gebleven.

Deze schets gaat over een vergadering van de volmachten van de boermarke, waarin beslist wordt over het benoemen van een (nacht)wacht. Uit de sollicitanten wordt

755. Bij uitgeverij Noorderboek verscheen in 1980 een herdruk.
756. Zie voor recensies *EV* 6 (1934) 137 en *Drente* 5 (1934) mei 8.
757. H. de Groot 1962, 320. Zie ook DA, APM, Archief Oudheidkamer te Emmen, inv.nrs. 176-178.
758. 'Een oudheidskamer te Emmen' in: *PDAC* 11.3.1932.
759. Vgl. ook *Rondwandeling door de Oudheidkamer 'De Hondsrug' te Emmen (Dr.)*. Emmen z.j. Aanwezig in DA, Archief Oudheidkamer te Emmen, inv.nr. 177.
760. Vgl. Ubink 1974, passim en Brood 1984, passim.
761. Zie ook Poortman 1943b, 148.
762. DA, Archief DLG, inv.nr. 678.
763. *Het Noorden*, 1904, nr. 6, 239-242.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 380

Wienhold, die het werk al een jaar gedaan heeft, opnieuw gekozen. Het tweede deel van de schets geeft een gesprek weer tussen de verteller (de 'meester') en Wienhold. Hierin wordt duidelijk wat de taken van een nachtwacht waren. Zie hiervoor I.4.5: *Eenige dichtregelen door een Drentenaar*.

Met twee korte versjes over de nachtwacht besluit Buiskool zijn schets. Het laatste luidt:

Tien uur heeft de klok geslagen,
Gij kunt slapen en ik moet waken
Dat is mijn plicht.
Doet deuren en vensters maar dicht!

Deze schets werd ook gepubliceerd in de bloemlezing *Uut en um oes olde laandschop*.[764] Zelf nam hij haar nog eens op in zijn - verderop te bespreken - bundel *Op Naobervesiet*. Bij deze gelegenheid werd een *Nachtwachtslied* van "den bekenden Drentschen rijmer Harmannus Hoving te Odoorn" aan het verhaal toegevoegd.[765] In 1994 werd de schets opgenomen in *Maandewark. Drèentse verhaolen en gedichten*, een bloemlezing die verscheen ter gelegenheid van het veertigjarig jubileum van de Drentse Schrieverskring een jaar daarvoor.[766]

In de jaren dertig en veertig had Buiskool ook een aantal rubrieken in het *Agrarisch Nieuwsblad*, getiteld *Uit de Veenkoloniën*, *Schetsen uit De Oude Landschap* en *Uit het Zuidenveld*.[767] In deze rubrieken probeerde hij stelselmatig aan te tonen hoe modern Drenthe geworden was. Buiskool geloofde dat Drenthe gebukt ging onder het 'Assepoestercomplex' (d.w.z. zich door 'Den Haag' verwaarloosd voelde): "Drenthina en was de Bruijd niet om welke [sic] men danste (...)", stelde hij dan ook in de inleiding bij zijn tweede rubriek. Het *Agrarisch Nieuwsblad* nam ook tal van andere artikelen van hem op.[768]

Buiskool was voorts redactielid van het tijdschrift *Saksenland*, samen met - onder anderen - Jan Poortman. Hierin publiceerde hij in twee delen het artikel *Naoberschup* en - voor het eerst - *Paaschvuren in het Zuidenveld*.[769] Bij het eerste artikel werd vermeld dat het een schets was uit een boek dat in het voorjaar van 1938 zou verschijnen. Maar pas twee jaar later zou een boekwerk van de hand van Buiskool uitkomen,

764. Poortman 1940, 85-91.
765. H.T. Buiskool 1940, 37-39.
766. Kleine 1994, 39-43.
767. Zie *AN* 4.1938, 26.5.1939, 21.7.1939 en 4.1940.
768. De volgende artikelen werden gevonden: *Paasvuren in het Zuidenveld* (7.4.1939); *Oud-Drenthe* (4.11.1939); *IJzeren koeien* (1.6.1940); *Het Drentsch Californië* (20.9.1940); *Hannekemaaiers heschen den rugzak op de schouder. Hollandgängerei* (20.11.1940); *Zuid-Oost Drenthe in 't najaar van 1903* (5.12.1940)en *Het vroegere postwezen in Zuid-Oost Drenthe* (22.1.1941). In het archief van L en M (DA, inv.nr. 33) bevindt zich ook nog een handgeschreven artikel, getiteld *Langs de Hondsrug*.
769. *Saksenland* (1937), nr. 1, 25-27; (1938), nr. 2, 27-28 en (1938), nr. 7, 28-30.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 381

namelijk *Op naobervesiet; een bundel schetsen en vertellingen over gebruiken en gewoonten in Het Oude Drenthe* (1940). Het werd door Van Gorcum & Comp. als nr. 12 in de serie 'Nieuw Drentsch Mozaïk' uitgegeven. Johannes Mulders leverde de illustraties. Ds. A. de Kat Angelino schreef - weer - het voorwoord en merkte daarin op:

> "Wij zijn den heer Buiskool dankbaar voor het feit, dat hij een stuk Drentsch verleden in dit boekje heeft vastgelegd, dat hij ons in dit geschriftje een voorraadschuur gegeven heeft, waarin het Koren en het Kaf van vroeger bewaard blijven voor het nageslacht."[770]

Buiskool noemde zijn vertellingen regionale schetsen zonder enige pretentie. Sommige ervan zijn geschreven in het dialect van Weerdinge. Zijn belangrijkste doel was, de lezer te ontroeren door het oproepen van herinneringen aan de 'Oude Landschap'.[771]

De schetsen gaan over tal van volkskundige zaken, zoals de scheper, de steenbakker, trouwen en begraven, het lijstervangen, de vlascultuur, de tiende garve, het paasvuur etc. Deze onderwerpen behandelt Buiskool op (semi-)literaire wijze, waarbij genres als het essay, de vertelling, poëzie en liedtekst en de parafrase van historische documenten elkaar afwisselen. Enkele schetsen waren al eerder gepubliceerd.

J. Moormann recenseerde het werk in *Museum Maandblad voor Philologie en Geschiedenis* en was van mening:

> "Het werk is aardig; maar het bevredigt me niet. (...) De lezer, die zo'n beetje in het Oosten van ons land bekend is, zal zich niet bevredigd gevoelen, als hij dit boekje gelezen heeft: 't is te fragmentarisch. Dit hele gebied vraagt naar degelijker onderzoek. Bij dit onderzoek zal het boekje van meester Buiskool als schema, aardig dienst kunnen doen."[772]

Ook P.J. Meertens had kritiek op de bundel. In zijn bespreking in *Volkskunde* schreef hij:

> "Als materiaalverzameling heeft dit boekje stellig waarde, maar te betreuren is dat er zoowel in de rangschikking van de afzonderlijke schetsen als in de behandeling van de verschillende onderwerpen niet het minste systeem valt te onderscheiden."[773]

Jan Naarding was een geheel andere mening toegedaan. Ondanks lichte kritiek op de titel, op de "ordeloze" samenvatting en op het ontbreken van een inhoudsopgave, ontving hij in *Drente* het boek heel welwillend:

> "Daar hebben we nu eens een boekje, waarop reeds lang is gewacht. Onze bekende Weerdinger auteur geeft ons hier in beknopt bestek een beschrijving van allerlei oud-Drentse gewoonten en gebruiken. En dat die beschrijving betrouwbaar is, daarvoor staat borg het feit, dat de

770. *Voorwoord*, 6-7.
771. *Inleiding*, 9.
772. *Museum* 48 (1941) juni 250.
773. *Volkskunde* 43 (1942), 16-17.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 382

> schrijver een *geboren* en getogen Drent *geworden* is [cursivering HN]. Een boekje als dit is voor de Drentse scholen onmisbaar, mits de onderwijzer alles weet te zien in groter verband van volkskultuur en volkshistorie. Het kan oneindig meer nut stichten dan de talloze jaartallenboekjes met alle namen van de Hollandse en Henegouwse graven, enz. wier bestaan en leven en streven voor Drente nimmer van enige betekenis is geweest. (...) Niemand kan den Drent waarderen, niemand zal Drente ooit begrijpen, als hij het gewest en zijn bewoners niet kan zien in hun eigen oude kultuur, in hun eigen oude gewoonten en gebruiken, op hun dagen van vreugde en hun dagen van rouw. (...) Een prachtig boekje, ook qua uitvoering: schrijver en uitgever beide verdienen een compliment."[774]

Van Lunzen recenseerde het in zijn *Kerkkrantje*. De uitgave was tot stand gekomen op voorwaarde dat Buiskool 250 exemplaren zou afnemen; daarvan hadden De Kat Angelino en Van Lunzen weer (onbekende) aantallen gekocht. Inwoners van Odoorn konden het boekje voor f 1.25 bij de pastorie verkrijgen. "Koop en leest dit historisch juweeltje!" schreef Van Lunzen dan ook.[775] De bundel werd ook in het tijdschrift *Volksche Wacht* besproken, maar een duidelijk oordeel werd er niet over gegeven: de recensent beperkte zich tot een bespreking van de inhoud.[776]

Zelfs in Duitsland kreeg de bundel aandacht. B. Martin besprak in 1942 de schetsen en vertellingen in het *Zeitschrift für Mundartforschung*. Hij was van mening dat de inhoud voor taalkundigen, volkskundigen en woordenboeksamenstellers interessant was. Wat Buiskool betreurde - het verdwijnen van vele volksgebruiken - had hij vaker gehoord: "Auch hier wird übrigens geklagt, daß manches ausgestorben ist oder im Vergehen ist; man hofft daß die alte Kraft der Landschaft Neues hervorbringt."[777]

In 1944 en in 1949 verschenen de delen twee en drie van *Op naobervesiet*. In de hoofdstukken III en IV zullen deze bundels, samen met het andere werk van Buiskool, besproken worden.

J.L. Thalen (1909-1960)

Jan Lourens Thalen werd op 25 februari 1909 in Beilen geboren. Hij bezocht de RHBS in Assen en behaalde in 1926 zijn einddiploma. In februari 1927 werd hij volontair op de secretarie van de gemeente Beilen. Zijn vader, Hilbert Thalen, was daar werkzaam als gemeentesecretaris. Daarna werkte hij als ambtenaar in Dwingeloo (1928-1929), Zeist (1929-1931) en Beilen (1931-1946).[778] Zijn benoeming in Beilen verliep niet geruisloos, want in de raadsvergadering van mei 1932 stelde een raadslid hierover vragen. Men had Thalen - niet in het bezit van een

774. *Drente* 12 (1941) februari 59-60.
775. ' "Op naobervesiet" - Een boekje van meester Buiskool' in: *Kerkkrantje* (1940) herfstmaand 5.
776. *Volksche Wacht* 5 (1940) zaaimaand 11.
777. *Zeitschrift für Mundartforschung* (1942), 206.
778. MI, Correspondentie met P.J. Meertens omstreeks 1942/43. Vgl. ook GA Smallingerland, Persoonsdossier J.L. Thalen.
Aan Meertens schreef Thalen overigens, dat hij in september 1926 als volontair in Beilen begonnen was, zijn staat van dienst vermeldt als begindatum hiervoor 25 februari 1927, zijn achttiende verjaardag.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 383

diploma - verkozen boven een sollicitant met papieren. Ook werd gevraagd of het wenselijk werd geacht dat de gemeentesecretarie voortaan in handen kwam van vader en zoon. Hoe dan ook: Thalens benoeming werd gehandhaafd.[779] Hij klom op tot chef van de afdeling financiën. Uiteindelijk zou hij - op 27 februari 1946 - zijn vader opvolgen als gemeentesecretaris van Beilen.[780]

J.L. Thalen

In de oorlog sloot hij zich aan bij de verzetsbeweging in Drenthe. Wellicht nam hij een voorbeeld aan zijn burgemeester, mr. dr. H.J. Wytema, die geweigerd had mee te werken aan het deporteren van joden en daarna ontslagen was.[781] In september 1944 besloot hij - samen met zijn vader - onder te duiken, nadat de NSB-burgemeester Hendrik Cool hem had opgedragen personen aan te wijzen die voor de Duitsers verdedigingswerken moesten helpen aanleggen.[782] Maar de SD wist hem te vinden en arresteerde hem, waarbij hij zware verwondingen opliep. De rest van de bezettingstijd bracht hij door in verscheidene Duitse kampen. Tijdens de oorlog publiceerde Thalen geen nieuw werk; hij gaf alleen in 1943 aan P.J. Meertens toestemming een fragment uit zijn dialectverhaal *'n Strik stund in 'n wag'nspeur* in een bloemlezing op te nemen. En dit na lang aarzelen:

> "Meer nog verbaasde het mij echter, dat er menschen zijn, die in dezen tijd een onderneming aandurven, die riekt naar 'heemkunde', waar juist nu zeker 9/10 deel van ons volk afkeerig van is, zelfs zij, die er vroeger wel voor hebben gevoeld. Mijn eerste impuls was: Naast je neerleggen, wachten tot andere tijden komen. Pas nadat ik dezer dagen Anne de Vries heb gesproken, ben ik ingelicht en schoorvoetend besloten niet afzijdig te blijven. Zoo spoedig mogelijk zal ik u een fragment zenden (...)",

schreef hij aan Meertens.[783] Deze antwoordde:

> "Het heeft me verheugd dat U Uw aanvankelijke bezwaren tegen mijn plannen heeft opgegeven. Mijn standpunt is dat wetenschappelijke arbeid ook in dezen tijd zooveel mogelijk moet doorgaan, en daarop is mijn streven gericht."[784]

779. Dijkstra 1997c, 171.
780. Ibidem, 257.
781. DA, Archief Commissaris der Koningin, inv.nr. 31, rapport van chef-veldwachter N. Viëtor (Beilen) aan de Commissaris der Provincie van 3 oktober 1942. Vgl. ook Braker 1995, 41.
782. *PDAC* 21.3.1947. Vgl. ook Braker 1995, 136 (noot 128) en Dijkstra 1999, 54-55.
783. MI, brief Thalen aan Meertens van 5 november 1943.
784. MI, brief Meertens aan Thalen van 17 november 1943.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 384

Na de bevrijding keerde hij, hoewel nog niet geheel hersteld van de opgelopen verwondingen en doorstane ontberingen, op de secretarie in Beilen terug. In juli 1946 werd hij burgemeester van de Friese gemeente Utingeradeel, waar hij tien jaar lang actief was.[785] Op 16 juli 1956 werd hij - als lid van de PvdA - eerste burger van Smallingerland. Daar overleed hij ten gevolge van een hartaanval op 24 december 1960.[786]

Thalen werkte voor de oorlog als correspondent voor diverse dag- en weekbladen, zoals de *NRC*, het *Nv/hN*, de *PDAC*, de *HC* en de *Beiler Courant*.

Hij was een veelbelovend auteur, die inzendingen voor de literatuurprijsvragen van 1939 en 1940 schreef: *Wat Aoldert underweg ve'telde* en *'n Strik stund in 'n wag'nspeur*. Het eerste verhaal speelt zich af tijdens de crisisjaren dertig, in het tweede is de verstandhouding tussen een jachtopziener en zijn aanstaande schoonzoon het thema.

Hij schreef, zoals hij in een brief aan P.J. Meertens vermeldde, ook onder het pseudoniem Urse. Voor de prijsvraag van 1940 werd inderdaad een korte schets *Met hen boet'n* onder die naam ingezonden.[787] Dit is een verhaal over een vechtpartij waarbij een jongen zijn boezemvriend, die tussenbeide wil komen, per ongeluk een dodelijke messteek toebrengt.

Naar de mening van Jan Kuik, schreef Thalen zijn literaire werk in het Drents van de Beiler gehuchten en niet in dat van het dorp Beilen.[788]

Na de oorlog is er - voorzover bekend - geen literair werk van hem meer uitgegeven. Dat is buitengewoon jammer, want zijn pennenvruchten geven blijk van veel talent. Zoals we zagen had hij tijdens de oorlog weinig animo voor het schrijven; daarna werd hij te veel in beslag genomen door zijn werk als burgemeester.

8. Almanakken

Nieuwe Drent(h)sche Volksalmanak (1891-1940)

Na het overlijden van Hartogh Heijs van Zouteveen in 1891 nam mr. W.L. van den Biesheuvel Schiffer (1821-1901)[789] tot 1896 de redactie van de almanak op zich.[790] De redacteur werd vanaf dat moment niet meer met naam genoemd; onder de titel van de almanak stond alleen: "Orgaan der Commissie van Bestuur van het Provinciaal Museum van Oudheden in Drenthe". De Commissie van Bestuur was de jure de redactie. De facto was er slechts één redacteur: het commissielid Van den Biesheuvel Schiffer. Dit valt ook op te maken uit het archief van de *NDVA*, waarin

785. GA Smallingerland, Persoonsdossier J.L. Thalen, Staat van dienst.
786. Zie voor herdenkingsartikelen: 'Burgemeester Thalen van Smallingerland overleden' in: *PDAC* 27.12.1960; 'Aan de vooravond van Eerste Kerstdag Burgemeester J.L. Thalen plotseling overleden' in: *Drachtster Courant* 27.12.1960 en 'Wijlen burgemeester Thalen in de gemeenteraad herdacht' in: *Drachtster Courant* 30.12.1960.
787. Gepubliceerd in: *PDAC* 30.1.1941. Of de schets inderdaad door Thalen geschreven is, is niet met zekerheid te zeggen.
788. Vriendelijke mededeling van Jan Kuik te Leeuwarden op 14 april 1996.
789. Voor een in memoriam zie Kymmell 1902, 19-22.
790. Ibidem. Vgl. ook DA, APM, inv.nr. 157, lijst van redacteuren van de *NDVA*.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 385

zich een overzicht bevindt van de verschillende redacteuren die de almanak heeft gehad.[791]

Wat opvalt is, dat tijdens het redacteurschap van Van den Biesheuvel Schiffer de poëzie - vooral de Nederlandstalige - nagenoeg uit de almanak verdween. Van den Biesheuvel Schiffer, die tot 1876 procureur-generaal bij het provinciaal gerechtshof was geweest, had veel belangstelling voor geschiedenis en nog meer voor archeologie. Op deze gebieden lagen dan ook zijn bijdragen aan de *NDVA*; maar voor hij redacteur werd, had hij wel gedichten geleverd. Sommige ervan hadden in 1843, 1844 en 1846 al in de Leidse *Studenten-almanak* gestaan; andere (*Veldviooltje*, *Amelte*) waren recenter.[792] Tot aan de Tweede Wereldoorlog stonden er in de almanak vooral historische bijdragen, die als gemeenschappelijk kenmerk hebben: omzien in nostalgie.[793]

Geert Broekhuizen en J.E. Bloemen leverden in de jaren negentig hun eerste literaire almanakbijdragen. E. van Veen uit Nieuw-Amsterdam voegde zich in de rij van dialectschrijvers met *'En week oet spinnen. Drentsche novelle*. P.A. Derks schreef vooral historische artikelen, maar aan de almanakken voor 1893 en 1894 leverde hij een literaire bijdrage, getiteld *Botterfabriek en de botterwieven. (Samenspraok Tusschen Harm en Klaos.)*.[794] Medewerkers van voor 1891, zoals Harm Tiesing, G.F Crone en A. Steenbergen, leverden bijdragen die moeilijk zuiver literair te noemen zijn: ze bestaan uit een mengeling van volkskundig opstel, historische schets en literaire vertelling. In zijn historische bijdragen aan de almanak bevestigde Tiesing de algemeen gangbare opvattingen over Drenthe.

Toch bleef de behoefte aan literaire werken in de almanak bestaan. Zo schreef de recensent van de *NPDAC* in een bespreking van de *NDVA* voor 1893, waarin literaire bijdragen van Broekhuizen en C.L. Kniphorst waren opgenomen:

> "Als aan bijdragen van deze soort een grootere plaats in het jaarboekje werd ingeruimd, zou het zeer zeker meer dan thans den naam volksalmanak verdienen. Wanneer het waar is (...) dat Drenthe zooveel stof aanbiedt voor alle genres van dichtkunst, dan zou het wenschelijk zijn, dat de almanak, meer dan thans, daarvan getuigenis gaf."[795]

Van 1896 tot 1920 nam J.A.R. Kymmell (1851-1922) het redactiewerk voor zijn rekening.[796] Ook hij werd in de almanak niet als redacteur aangeduid. Wel werd hij genoemd als lid van de Commissie van Bestuur van het Provinciaal Museum van Oudheden in Drenthe, evenals de overige leden. Hij was tweede secretaris en vanaf

791. DA, APM, inv.nr. 157.
792. Zie hiervoor Brood 1984, 10, 29, 35, 46, 50, 52, 60, 63, 65, 87, 89, 92, 95, 102, 109, 186, 255, 257, 261 en 278 en Kraijer-Otjens 2002, 12.
793. Vgl. ook Groenhuis 1983, 5-21.
794. *NDVA* (1893), 219-234 en *NDVA* (1894), 73-81. Naar de mening van de dialectoloog H. Scholtmeijer is deze samenspraak "een mooi voorbeeld van hoe de opkomst van het Nederlands als gesproken taal samenhangt met de industrialisatie (...)". Zie: Scholtmeijer 1999, 69.
795. *NPDAC*, 30 december 1892.
796. Vgl. DA, APM, inv.nr. 157.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 386

1897 waarnemend secretaris-penningmeester. Maar ook de lijst met het overzicht van de opeenvolgende redacteuren vermeldt zijn naam, zodat we weten wie feitelijk de hoofdredacteur was in deze periode. Bovendien werd meegedeeld, dat bijdragen voor de *NDVA* naar Kymmell gestuurd moesten worden.

Jan Abraham Rudolph Kymmell was een kleurrijke figuur. Hij werkte aanvankelijk bij het Provinciaal Archief (thans Drents Archief) in Assen, waar zijn vader archivaris was. Vervolgens werd hij burgemeester van Havelte (1877-1883), maar als zodanig heeft hij - door overmatig drankgebruik - weinig gepresteerd. Wegens het verkopen van archiefstukken als oud papier belandde hij zelfs in de gevangenis. Daarna werkte hij opnieuw bij het archief in Assen, maar hij moest - doordat Koning Alcohol hem wederom in zijn greep had - in 1902 ontslag nemen.[797]

Rond de eeuwwisseling maakte de almanak een crisis door, die het gevolg was van de lage verkoopcijfers. De Commissie van Bestuur van het Provinciaal Museum gaf haar medelid E. Pelinck opdracht te onderzoeken wat er met de *NDVA* zou moeten gebeuren. Op zijn advies werd vanaf 1902 de almanak uitgegeven voor rekening van het Provinciaal Museum.[798] Ook besloot men, voortaan het verslag van de Commissie van Bestuur van het Provinciaal Museum in de almanak op te nemen.[799] Over de oorzaak van de tegenvallende verkoop gaf de auteur J.M. Schiphorst in een brief aan Kymmell zijn mening. Schiphorst, die als landbouwer de gevoelens van de mensen op het platteland goed kende, raakte hier waarschijnlijk de kern van de zaak. Hij merkte op:

> "Wat betreft het bezorgen van abones [sic], daartoe is hier niet veel kans om reden dat het te duur is, en maar een enkele houdt van van [sic] geschiedkundige oudheden te lezen. Als er niet meer van alles wat in werd geschreven, en dan wat goedkooper, zou het veel beeter gaan."[800]

J.A.R. Kymmell

(Wat van Schiphorst zelf in de almanak verscheen, moet wel zwaar geredigeerd zijn.)

Kymmell had meer belangstelling voor literatuur dan zijn voorganger en hij deed zijn voordeel met de suggesties van Schiphorst. Reeds voor zijn aantreden als redacteur hadden er in de *NDVA* van 1889 en 1890 gedichten van hem gestaan (hoofdzakelijk sonnetten). Erg origineel waren ze niet; het waren voornamelijk parafrasen op gedichten van Herwegh, Chamisso, Dahn, Schwab en Stelter.[801] Ook had hij

797. Vgl. ook Den Teuling in: Bos/Foorthuis 1990, 83-85.
798. DA, APM, inv.nr. 157, rapport Pelinck van oktober 1901.
799. Ibidem.
800. DA, APM, inv.nr. 158, brief J.M. Schiphorst aan J.A.R. Kymmell van 11 december 1904.
801. *NDVA* (1889), 174-175, 213-214, 237 en 255. *NDVA* (1890), 68-69, 125 en 238.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 387

voor de almanak enige historisch getinte artikelen geschreven.[802] Een tiental jaren voor zijn aantreden als redacteur had hij zelfs de filoloog J. te Winkel benaderd met het verzoek of deze gedichten aan de almanak wilde bijdragen. Herhaalde verzoeken - smeekbeden bijna[803] - waren nodig geweest voordat Te Winkel eindelijk toegaf: in de almanak van 1888 had men diens gedichten *De eerste lichtstraal* en *Vrijheidslied* kunnen opnemen.[804]

Als redacteur kreeg Kymmell bijdragen van enkele zondagsdichters, zoals S. Ebbinge Wubben-van Nes uit Roden, die zowel natuurlyriek als epiek schreef. Literaire pretenties had zij niet. Zo schreef zij Kymmell:

> "(...) letterkundige talenten bezit ik hoegenaamd niet. Voorstellingsvermogen en verbeeldingskracht ontbreken mij ten eenemale en waar in de enkele schetsjes, die ik wel eens vervaardigd heb, de beschrijving zich gemakkelijk lezen liet, ontbrak er toch een krachtig merg - een draad - waarom zich die beschrijving moest wikkelen."[805]

Behalve bijdragen van de reeds besproken auteurs Geert Broekhuizen, J.M. Schiphorst, J.J. Westenbrink en J. Bloemen, werden pennenvruchten - zowel in het Nederlands als in de streektaal - opgenomen van romantici als A.C. Callenfels te Assen, A. Cool-Vos, H. van Dijk te Alkmaar (niet te verwarren met de schrijver van *Luuks Hilbers jonges*; deze woonde vanaf 1912 in IJmuiden), J.C. Gaerthé te Zwolle, W. Heetjans te Epe, A. ten Heuvel, Hora Siccama, H. Hoving te Assen, B. Lonsain, J.G.C. Vegter, J.G. van der Wal en R.G.S.L. Westra van Holthe.

Op 4 oktober 1920 werd een 'Commissie van redactie voor de NDVA' gekozen. Deze bestond uit: B.M de Jonge van Ellemeet (voorzitter tot 1921), M.A. Schwartz (penningmeester tot 1926) en W. van Gorcum (secretaris tot 1928). Na het vertrek van De Jonge van Ellemeet in 1921 werd S.A. Waller Zeper tot voorzitter gekozen. Hij bleef dit tot het voorjaar van 1924, toen hij rijksarchivaris in Friesland werd. De commissie werd in 1921 uitgebreid met de leden P.W.J. van den Berg, G.F. Hummelen en J.H.C. Deelken.

In 1922 creëerde men een nieuwe categorie lezers: de 'begunstigers'. Zij ontvingen gratis een exemplaar van de almanak.

Er is een verzendlijst bewaard gebleven waarop boekhandelaren in het land vermeld staan met de aantallen almanakken die zij in de periode 1917-1922 afnamen.[806] De lijst geeft enig inzicht in de verspreiding van, en de belangstelling voor, de *NDVA* in heel Nederland in die tijd. De gegevens uit de lijst zijn in de onderstaande tabellen weergegeven, respectievelijk voor Drenthe (Figuur I) en plaatsen daarbuiten (Figuur II).

802. Zie hiervoor Brood 1984, passim.
803. KBi, Archief Te Winkel, 77 E31, brieven Kymmell aan Te Winkel van 29 augustus 1887, 8 november 1901 en 9 juli 1902.
804. *NDVA* (1888), 191-195 en 204-206.
805. DA, APM, inv.nr. 158, brief S. Ebbinge Wubben-van Nes aan Kymmell van 26 september 1896.
806. DA, APM, inv.nr. 167.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 388

Figuur I

NAAM	1917	1918	1919	1920	1921	1922
H. ten Brink Meppel				1		
J. Fokke Coevorden	1					
Van Gorcum Assen	7	7	8		4	9
L. Hansma Assen						2
C. Pet Hoogeveen		1	3	3	3	3
P. van Straaten Meppel	2	1				1
F. Born Assen	1	2	1	1	1	

Figuur II

NAAM	1917	1918	1919	1920	1921	1922
Adriani Leiden	1	1	1	1	1	2
Ten Brink en De Vries Amsterdam	1	1	1	1	1	1
P.M Bazendijk Rotterdam	1		1	1	1	1
W.J. Berends JJzn. Zwolle	1	1	1	1	1	1
F. Bareman Hengelo	1					
S.C. van Doesburgh Leiden	1	1	1	1		
W. Eekhoff en Zn. Leeuwarden	1					
T. van Kampen Baflo		1	1			
P.N van Kampen en Zn. Amsterdam	1	1	1	1		
H. Koster Musselkanaal	1				1	1
Kirberger & Kesper Musselkanaal	1	1				
F.R. Lentz Groningen	1					
Meijer en Schaafsma Leeuwarden	2	2	2			
Mart. Nijhoff Den Haag	3	3	3	3	3	3
P. Noordhoff Groningen	1	1	1			
W.P. van Stockum & Zn. Den Haag		2	2	2	1	
F.M. Smits Velp	1					
Scholtens & Zn. Groningen	1	1	1	1		1
J. Valkhoff Amersfoort	1		1	1		
J.M.W. Waanders Zwolle	1	1	1			
J. Bouma Groningen	1					1
Allert de Lange Amsterdam	1					1
Noord Nederlandse Boekhandel Groningen						1
J. Cikot Den Haag						1
E. Broekhuis en Zn. Hengelo						1
W.S. Terpstra Steenwijk						1

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 389

Na 1920 kwam een nieuwe generatie schrijvers en dichters aan het woord. Kymmell werd opgevolgd door H.A. Poelman, rijksarchivaris in Groningen en na 1924 ook in Drenthe. Pas in de almanak van 1925 wordt zijn naam als voorzitter van de redactiecommissie vermeld. Onder de literaire medewerkers werd schoon schip gemaakt. Vooral L.A. Roessingh en J.H. Bergmans-Beins gingen in het vervolg literaire bijdragen leveren.[807] Zoals we bij de bespreking van Bergmans-Beins reeds opmerkten, waren haar bijdragen sterk volkskundig gekleurd.

Poelman overleed in april 1933.[808] J. Linthorst Homan werd daarna voorzitter van de redactiecommissie, waarin ook P.W.J. van den Berg en A.E. van Giffen zitting hadden. In 1935 trok Van Giffen zich uit de redactie terug; Linthorst Homan beëindigde zijn redacteurschap in 1937, toen hij CdK in Groningen werd. J.A. Brouwer en Jan Poortman namen vervolgens zitting in de redactie.

In deze jaren voegden L. Koops, Harm Drent en E. Karst zich in de rij van voornaamste schrijvers voor de almanak.[809] Harm Drent debuteerde in 1939 in de almanak met zijn dialectverhaal *Hoo Bettus op Vao paste*.[810] Vanaf 1932 publiceerde E. Karst te Schoonebeek in de almanak. Zijn proza - dat erg ambtelijk aandoet - bestaat voornamelijk uit jacht- en natuurverhalen. Af en toe leverde hij ook artikelen over onderwerpen uit de omgeving van Schoonebeek.[811] In 1938 debuteerde J.M. Linthorst Homan-Staal (J.E. L.H.-S. [sic]) met twee Nederlandstalige gedichten, getiteld *De konijnen* en *Herfst buiten*.[812] Jan Poortman schreef, nadat hij al eerder historische bijdragen had ingestuurd, in 1939 zijn eerste gedicht voor de almanak: *Now starreft de heide....*[813]

Het oorlogsgeweld, dat als de aanrollende donder ons land naderde, had ook invloed op het aantal inzendingen voor de *NDVA*. Slechts weinigen stuurden kopij in. De redactie deed in het maandblad *Drenthe* van oktober 1939 dan ook een herhaald, dringend beroep op allen die konden schrijven en gaf als haar mening:

> "We moeten ons in dezen tijd toch niet geheel door de oorlogsgebeurtenissen en den neerdrukkenden invloed daarvan laten overmeesteren, maar ook in geestelijken arbeid een tegenwicht zoeken."

Met deze houding ging de almanak het eerste oorlogsjaar in.

---

807. Zie Meertens/Wander 1958, 171-172 en 168. Vgl. ook Poortman 1943b, 150 en 147.
808. Voor een herdenkingsartikel zie Linthorst Homan 1933, 3-4.
809. Zie ook Poortman 1943b, 141-151.
810. *NDVA* (1939), 87-105.
811. Zie ook Poortman 1943b, 148.
812. *NDVA* (1938), 76-77. De gedichten zijn ook opgenomen in haar bundel *Het bezige hart*. Assen 1946, 21-22 en 18.
813. *NDVA* (1939), 111-112.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 390

9. Tijdschriften

Maandblad *Drente (1929 - juni 1940)*[814]

Een ontmoeting op de Brink in Assen leidde in 1929 tot de oprichting van het maandblad *Drente*. H.J. Prakke had aan de *NDVA* van 1928 een artikel bijgedragen over het *Nieuws- en Advertentie-Blad voor de Provincie Drenthe* van 1823. Op de Brink trof hij Albert Egges van Giffen, de conservator van het Provinciaal Museum. Deze maakte Prakke deelgenoot van zijn zorgen over het voortbestaan van de *NDVA*. Het aantal intekenaren liep bedenkelijk terug. Prakke kwam daarop met het idee, de almanak in groter formaat uit te brengen. Tevens ging men een intensieve wervingscampagne onder Drenten buiten de provincie voeren. Al doende kreeg Prakke de ingeving, naast het 'jaarboekje' een maandblad te laten verschijnen voor kleinere bijdragen en mededelingen van actuele aard.

De in 1928 opgerichte Drentsche Vereeniging te Amsterdam (onder beschermheerschap van Harm Smeenge) adopteerde het nieuwe blad als eigen orgaan en nam er een collectief abonnement op voor al haar leden. Vooral de vice-voorzitter J.A. Lotgering heeft ertoe bijgedragen dat dit besluit genomen werd. Hoofdredacteur van het nieuwe blad werd H.A. Poelman. Door hem bestond er een personele unie met de redactie van de almanak. Poelman stelde één voorwaarde: hij wilde alleen hoofdredacteur zijn als de provincienaam waarmee het blad zich zou tooien zonder **h** gespeld werd. Zijn verzoek werd ingewilligd en pas in 1948 is die zwierige, ietwat archaïserende letter aan *Drente* toegevoegd. Poelman kreeg na een jaar assistentie van J. Linthorst Homan, de burgemeester van Vledder. Uitgever was uiteraard Van Gorcum & Comp., waarvan Prakke directeur was.

In het eerste nummer van juni 1929, beval de redactie het blad aan met de woorden:

> "Bescheiden is de omvang, bescheiden de inhoud. Schuchter vraagt de jonggeborene een klein plaatsje aan den huiselijken haard van alle Drenten en van hen, die Drente liefhebben. Of deze jonge Drent levenskrachtig zal zijn? Uitgevers en redactie meenen van wel (...)."[815]

Over de ontstaansgeschiedenis van het maandblad, de nood waaruit het geboren was, liet de redactie zich niet uit. Pas in 1954, ter gelegenheid van het zilveren jubileum, heeft Prakke dit uit de doeken gedaan.[816]

De ondertitel van het maandblad was: *Gewestelijk Maand-Periodiekje voor Praehistorie - Historie - Folklore - Heemschut - Opbouw - Toerisme*. Het werd het

814. Tenzij anders vermeld, is deze paragraaf gebaseerd op de volgende artikelen: 'Nummer 200' in: *Drente* 13 (1941) juli 1; R.D.M[ulder]. 1949a, 1-3; Prakke 1954b, 3-6; Kocks 1979, 12 en 'Terugblik; van 't olde greuntien naar Drenthe Totaal' in: *Drenthe Totaal* 1 (1996), nr. 1/2, 8-10.

815. Prakke bracht het maandblad ook onder de aandacht van de lezers van de *NDVA* door hierin in 1929 het bericht ' "Drente". Een Gewestelijk Maand-Periodiekje' te plaatsen. Zie *NDVA* (1929), 51.

816. Zie Prakke 1954b, 3-6.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 391

officiële orgaan van de Drentsche Praehistorische Vereeniging, van de Drentsche Vereeniging te Amsterdam, van het Provinciaal Museum van Oudheden en Geschiedkundige Voorwerpen in Drenthe en van de Provinciale Vereeniging ter Bevordering van het Vreemdelingenverkeer in Drenthe. Wegens de groene kleur van het omslag kreeg het blad de bijnaam ' 't Greuntien', die na enige tijd zowaar in de ondertitel vermeld werd.[817] Redacteuren die tot 1940 hun stempel op het blad hebben gedrukt, waren H.A. Poelman (1929-1933),[818] J. Linthorst Homan (1930-1934) en J.A. Brouwer (1934-1940). In zijn eerste jaargangen was het blad een spiegel van het opbloeiende verenigingsleven. Na de Eerste Wereldoorlog werden er in Drenthe - net als in heel Nederland - tal van verenigingen opgericht.

Alhoewel niet in de ondertitel van het maandblad vermeld, wilde het ook literaire bijdragen opnemen. Prakke zelf had hiertoe contact gelegd met schrijvers als H. Tiesing en J.H. Bergmans-Beins, wier namen vanaf het prille begin in de kolommen te vinden waren.[819] Van J.H. Bergmans-Beins werd in het eerste nummer het gedicht *Wilde jacht* opgenomen en Tiesing droeg in het julinummer bij met het essay *Aol Plechten*. Andere literatoren, zoals J.J. Westenbrink, L. Koops, R. Houwink Hzn., J.J. Uilenberg, H. Bos, J. Naarding, J. Poortman, L. Braaksma, A. de Vries, J. Fabricius,[820] H. van Dijk en Harm Drent, verleenden ook al spoedig hun medewerking aan het maandblad.

Behalve deze bekende schrijvers, leverden ook een aantal zondagsschrijvers incidenteel bijdragen aan *Drente*. J. Bastiaans uit Bloemendaal publiceerde in december 1936 een verhaal in Noordoost-Drents dialect, getiteld *Van 'n groaverei en 'n votvoarende veldwachter.*[821] In 1937 droegen S., Jaap Rovers, An Germa en J.B. bij aan de dialectpagina's: S. schreef *'n Prootien over radio*, Rovers creëerde een gedicht in het dialect van Hoogeveen, getiteld *In Drentelaand*.[822] De in Amsterdam wonende Germa schreef - eveneens in de Hoogeveense streektaal - het gedicht *'Oe naar*.[823] J.B. leverde als kenner van Anloo en Zuidlaren het gedicht *In de hörn van d'heerd* en het korte verhaal *Snei*.[824] Van G. Bos te Dieren verscheen in 1938 nog het dialectgedicht *De laatste scheper*.[825]

Van begin af aan was het maandblad dus een medium voor een heterogene groep schrijvers: ervaren en onervaren, Nederlands- en vooral Drentstalig. Naast de kranten en de *NDVA*, ontwikkelde het maandblad zich tot het belangrijkste orgaan waarin literaire producten een onderdak kregen. Bovendien maakte men een begin met literaire beschouwingen, boekaankondigingen en boekbesprekingen. Dit gebeurde

817. In de jaren vijftig werd als ondertitel ook enige tijd ' 't olde Greuntien' gebruikt.
818. Voor een herdenkingsartikel zie 'In memoriam Dr. H.A. Poelman' in: *Drente* 4 (1933) april 2.
819. Hadderingh 1984, 199.
820. De redactie van het maandblad vermeldde in het januari-nummer van 1940 (jrg. 11, p. 8), dat van Fabricius' gedicht *Warken 'n Old lietie van Xavier Privas. Maor dan op zien Assersch* door uitgeverij Van Gorcum overdrukken op Oudhollands papier gemaakt waren. Daarvoor had het in *Drente* 10 (1939) mei 5-6 gestaan.
821. *Drente* 8 (1936) december 3-4.
822. *Drente* 8 (1937) januari 4.
823. *Drente* 8 (1937) maart 4.
824. *Drente* 8 (1937) januari 5 en 9 (1937) december 3.
825. *Drente* 9 (1938) maart 5.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 392

vooral na oktober 1933, toen de redactie in een artikel, getiteld 'Drentsche litteratuur', had meegedeeld aandacht aan dit onderwerp te willen besteden.

Van juni 1932 tot en met juni 1940 was het Asser mededelingenblad *De Vuurtoren* van de Openbare Leeszaal, de Volksuniversiteit en het Nutsdepartement in het maandblad opgenomen.

Met ingang van de tweede jaargang verscheen het blad in een groter formaat (23 x 15); opdat er ook illustraties in opgenomen zouden kunnen worden.[826] Zoals gezegd trad mr. J. Linthorst Homan tot de redactie toe, waardoor de band met tal van Drentse verenigingen versterkt werd. Ook het begin van de ondertitel werd veranderd in: *Provinciaal Drentsch Periodiek*.

In juni 1932 werd de redactie nogmaals uitgebreid, en wel met A.J. Scholte en dr. J. Postma, secretaris van de Volksuniversiteit in Assen. In hetzelfde jaar veranderden het formaat en de ondertitel opnieuw: vanaf september was het formaat 24 x 30 en in de ondertitel werd *Periodiek* vervangen door *Maandblad*. Na het overlijden van Poelman trad H.T. Buiskool, secretaris van de pas opgerichte Oudheidkamer 'De Hondsrug' in Emmen, met ingang van november 1933 tot de redactie toe.

In augustus 1934 werd de redactie ingrijpend gereorganiseerd. Men was van mening dat er vaste medewerkers aangetrokken moesten worden om de inhoud van het maandblad te verbeteren.[827] J. Linthorst Homan trad uit de redactie, die daarna ging bestaan uit: P.W.J. van den Berg, predikant te Nijeveen; J.A. Brouwer, waarnemend rijksarchivaris in Drenthe; H.T. Buiskool; A.E. van Giffen; A.F.W. Lunsingh Meijer; G.S. Overdiep en A.J. Scholte. Vaste medewerkers waren: J.H. Bergmans-Beins, G.A. Brouwer, J.J.M. Jansen, J. Linthorst Homan, B. Lonsain, J. Luchies, J. Poortman, J. Popping, G.A. de Ridder en J.J. Uilenberg.

Het toetreden van Buiskool, Bergmans-Beins en Poortman - om de bekendste namen maar te noemen - moet wel invloed gehad hebben op de aandacht die de volkskunde van het maandblad kreeg. In augustus 1934 veranderde de ondertitel dan ook weer eens. Voortaan werd *Drente* omschreven als: *Provinciaal Drentsch Maandblad, gewijd aan Praehistorie, Historie, Volkskunde, Dialectonderzoek, Heemschut, Opbouw en Toerisme*. Het augustus-nummer opende met een artikel van Overdiep, waarin hij pleitte voor een vaste en algemene spelling van het Drents. In hetzelfde nummer stond een bijdrage van P.W.J. van den Berg over Drentse volkskunde. Men ging door op de ingeslagen weg, zodat het aantal dialectbijdragen een stijgende lijn bleef vertonen dankzij de creativiteit van onder anderen H. Bos, J. Poortman en J. Naarding. In juli 1935 werd J.J. Westenbrink, die al dikwijls dialectbijdragen geleverd had, aan de groep vaste medewerkers toegevoegd. De belangstelling voor het dialect in die jaren blijkt bijvoorbeeld ook uit het verschijnen van een woordenboekje, getiteld *Hoogeveensche woorden en uitdrukkingen* (1935, R. Slingenberg te Hoogeveen). Het was samengesteld door de onderwijzer en journalist

826. Aldus de redactie in een 'Aan de lezers' in: *Drente* 2 (1930) juni 1.
827. 'Geheel nieuwe opzet van dit maandblad' in: *Drente* 6 (1934) juli 2.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 393

Lambert Slingenberg (1879-1935), die redacteur was geweest van de *Nieuwe Hoogeveensche Courant*. Het woordenboekje verscheen postuum.[828]

Kort na het begin van de economische crisis van 1929, was het maandblad gevlucht in het verleden. Het heimwee naar vroeger - toen alles beter geweest zou zijn - leidde tot de vele artikelen over historie, volkstaal en volkskunde. Aan actuele ontwikkelingen besteedde men nauwelijks aandacht.

Ook de redactie onderging weer enkele wijzingen. In het augustusnummer van 1936 werd vermeld, dat mejuffrouw A.F.W. Lunsingh Meijer wegens haar vertrek naar Den Haag uit de redactie was gestapt. De kersverse CdK in Groningen, J. Linthorst Homan, bedankte in 1937 als vast medewerker en werd vervolgens bedankt met het erelidmaatschap van de redactie. Als vast medewerker werd hij opgevolgd door J. Westra van Holthe te Assen.

In oktober 1939 deelde de redactie mee, dat de reserve aan kopij tot een minimum was geslonken en dat nieuwe bijdragen slechts sporadisch binnenkwamen. Dit was uiteraard het gevolg van de dreigende internationale situatie. De redactie was echter van mening dat de oorlog, die niet ver van onze landsgrenzen pauzeerde, niet iedere literaire activiteit in Drenthe mocht verstikken:

> "Het is misschien wel begrijpelijk, dat men thans veelal de noodige rust en bezinning mist voor het schrijven van een historisch of literair artikel, maar is het aan den anderen kant geen dringende eisch des tijds, dat het nationale en gewestelijke kultuurleven ongerept blijft, ja zich versterkt en verdiept en is het niet dringend noodig, dat ook 'Drente' zijn bescheiden taak in deze blijft vervullen? Laat U daarom niet te veel door het oorlogsgedruisch afleiden van Uw plicht als medewerker, vat de pen op en zendt ons spoedig Uw gewaardeerde bijdragen."[829]

In maart 1940 onderging de redactie nog eenmaal een verandering toen Overdiep - na onenigheid met recensent Jan Fabricius over Uilenbergs *De olde jager* - besloot uit de redactie te stappen.

Bij het begin van jaargang 12 in juli 1940, nam J. Naarding het secretariaat en de eindredactie van J.A. Brouwer over. Twee jaar lang - tot juli 1942 - zou hij het maandblad door de bezettingperikelen loodsen. Gelet op de inhoud, kostte hem dat opvallend weinig moeite.

828. Een exemplaar wordt bewaard door H. Slot te Assen. Hij was zo vriendelijk het boek ter inzage te geven. Vgl. ook Naarding 1948a, 180.
Lambert Slingenberg werd op 18 februari 1879 te Hoogeveen geboren (GA Hoogeveen, Geboorteakte L. Slingenberg). Hij overleed op 2 oktober 1935 te Koog Zaandijk (GA Zaanstad, Overlijdensakte L. Slingenberg).

829. 'Mededeeling aan alle medewerkers van het maandblad' in: *Drente* 11 (1939) oktober 4.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 394

10. Het toneel tussen 1900 en 1940

10.1. Inleiding

Reeds in de negentiende eeuw bleek er bij diverse rederijkerskamers behoefte aan samenwerking te ontstaan. Zo werd in 1870 het rederijkersverbond *De Grenzen* opgericht, dat kamers in de zuidoosthoek van Friesland en de zuidwesthoek van Drenthe in zich verenigde. Aangesloten waren Vollenhove te Vledder, Generaal Van den Bosch te Frederiksoord, Mnemosynae te Noordwolde, Onno Zwier van Haren te Wolvega en De hoek van Zevenwouden te Oldeberkoop. Lang heeft dit verbond niet bestaan, mede doordat tijdens de landbouwcrisis in de jaren tachtig veel rederijkerskamers ontbonden werden.[830]

Rond 1910 kwam er weer een opleving: opgericht werd toen het verbond *De drie provinciën*, dat kamers in de reeds genoemde grensstreek met kamers in de kop van Overijssel verenigde. Ook dit verbond was geen lang leven beschoren.[831] In het oosten van Drenthe werd in 1911 op initiatief van de rederijkerskamer Borger het rederijkersverbond *De Hondsrug* opgericht.

Tot op dat moment hadden de bonden zich vrijwel uitsluitend bemoeid met het organiseren van toneelwedstrijden. Maar men besefte ten slotte dat er veel meer gedaan kon worden; er was dringend behoefte aan goede voorlichting, goede regie, goede toneelaccommodaties etc.[832] Dit leidde ertoe, dat een aantal kamers op voorstel van De Bloem te De Wijk op 5 maart 1938 besloot tot de oprichting van Het Provinciaal Drentsch Rederijkersverbond (PDR).[833] Hiermee wilde men het amateurtoneel in Drenthe op een hoger peil brengen.

Het repertoire van de Drentse toneelgezelschappen in die tijd bestond meestal uit kluchten en blijspelen in de streektaal, die geschikt waren voor dilettanten. De publicatie ervan werd mede mogelijk gemaakt door uitgeverij Neerlandia in Meppel, wier eigenaar - W. Haverkamp - een zogeheten Toneelfonds gesticht had. Tal van toneelstukken zijn - vooral na 1940 - in dit fonds verschenen maar inmiddels verloren gegaan, evenals de rest van het archief. Veel toneelteksten dragen geen jaartal, zodat bijna niet na te gaan is in welk jaar ze uitgegeven werden.

De meeste auteurs en hun werken zijn overigens sinds lang in vergetelheid geraakt. Zo schreef W. van Heerde: *Teun Truffels avontuurlijke reis; de wonderbaarlijke avonturen van een goedmoedige boer, die met een geleerde een reis naar de stratosfeer maakt; samenspraak in vier bedrijven* [1936]. In dit bijna geheel Drentstalige blijspel is Teun Truffels de domme boer die rijk en beroemd wordt door een ballonvaart die hij met jonkheer Wind tot Waterhoos gemaakt heeft. In het vervolg hierop - *Diepzeegevaren*, een klucht in vier bedrijven [1939] - komen dezelfde personages

830. Van der Dam in: Poortman 1951, 304.
831. P.H. v.d. Dam vermeldt in Poortman 1951, 305, dat dit verbond in feite dezelfde organisatie is als *De Grenzen*, maar dan onder een andere naam.
832. Vgl. Peter Haay, 'Het dilettanten-tooneel in Drenthe' in: *Ons Tooneel* (1937/1938), 335-336 en 'Het Drenthsch dilettanten-tooneel II. "Nieuwe paden" ' in: *Ons Tooneel* (1938-1939), 16-17.
833. Voor een verslag van het verhandelde tijdens de oprichtingsvergadering zie DA, Archief PDR, inv.nr. 1.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 395

voor. De beide hoofdfiguren dalen nu in een stalen kogel af naar de diepten van de zee. Annigje, de vrouw van Teun Truffels, is als verstekeling meegegaan, wat uiteraard tot enige komische scènes leidt. Na de oorlog verschenen van Van Heerde nog het spel *Gangsters in Kathoek* [1959] en *Dorus Druppel als beklaagde. Komische scène* (z.j.).[834]

Ook werd in dit fonds werk van F. Koekoek, *Garriet; boerenspel in drie bedrijven* [1937], opgenomen. Het aloude thema van de wegens standsverschil bijna onmogelijke liefde is wederom van stal gehaald voor dit Drentstalige stuk.

De boerenknecht Garriet is verliefd op Grietien, de dochter van zijn baas. Maar Jinne, haar moeder, vindt hem geen goede partij; bovendien is de vader van Garriet vroeger veroordeeld wegens diefstal. Het spel krijgt een gelukkige afloop: de onschuld van Garriets vader wordt bewezen, Garriet krijgt Grietien en een aanzienlijk vermogen op de koop toe, doordat hij een erfenis krijgt van de man die zijn vader valselijk beschuldigd heeft. De schrijver heeft duidelijk een volkskundige invalshoek gekozen: het tweede bedrijf is een uitbeelding van een spinsteravond en na het derde bedrijf volgt een naspel in de vorm van een boerenbruiloft.

Van Koekoek verscheen voorts het spel *Dr'j olde jongens* (z.j.).[835] Als derde wordt hier G.J. van Veen genoemd, auteur van - onder meer - *Raadsvergadering in Iksdorp; dolle klucht in één bedrijf* ([1938], Okken te Wildervank).[836]

In kwantitatief opzicht steken de Drentse toneelstukken in deze periode mager af tegen de voortbrengselen van de Groninger toneelliteratuur. Steenhuis vermeldt voor de jaren 1916 tot en met 1939 in deze provincie maar liefst 284 grotere en kleine stukken, die veelal ook uitgegeven werden.[837] Na de oorlog nam in Drenthe de productie toe, maar ook toen - tot 1956 - bleef het bij enkele tientallen.

Veel Drentstalig toneelwerk werd geschreven en opgevoerd voor en door de Drentse verenigingen in Amsterdam (opgericht 7 mei 1928),[838] Den Haag (opgericht 11 februari 1930), Utrecht (opgericht 23 maart 1936) en Haarlem en omstreken (opgericht 20 mei 1938). Behalve de reeds bestaande populaire stukken van G. Broekhuizen, stonden er nieuwe werken op het repertoire.[839] Zo schreef S.H. van Esso, die ook vele voordrachten hield, een toneelspel met zang en dans in drie bedrijven, getiteld *Jaantien van den streuper*. Het spel werd voor het eerst op 30 januari 1937 tijdens een bijeenkomst van de Drentse Vereniging in Amsterdam opgevoerd;[840] een bewerking ervan door J.G. Duiven (Neerlandia te Meppel) verscheen in 1951.

834. Een exemplaar van laatstgenoemd spel wordt bewaard in het persoonlijk archief van J.G. Duiven te Holten.
835. Zie voor een exemplaar DA, PDR, inv.nr. 12va.
836. Zie hiervoor ook *Catalogus* 1984, 49-55 en Lubberts 1976, passim.
837. Steenhuis 1960, 22.
838. Vgl. ook Louwes 1997, 1-31.
839. Sommige titels van toneelstukken worden genoemd in de verslagen van de verenigingen, afgedrukt in *Drente*. De auteurs worden echter niet genoemd. Ook de inhoud van deze stukken valt niet te achterhalen, zodat zij hier buiten beschouwing blijven.
840. 'Uit de Drentse Vereniging te Amsterdam' in: *Drente* 8 (1937) januari 5. Vgl. voor meer opvoeringen *Drente* 8 (1937) februari 5-6.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 396

Ook in dit stuk worden de toeschouwers onthaald op de perikelen van een liefdespaar dat zich niets aantrekt van standsverschil. Jan van Diek, een boerenzoon is verliefd op Jaantien van de Streuper, een onecht kind. De vader van Jan, Harm van Diek, heeft daarom een andere partij voor zijn zoon in gedachten: Albertien Saanting, de dochter van een collega-landbouwer. Maar Jan is volhardend en aan het eind blijkt ook nog, dat de vader van Albertien de natuurlijke vader van Jaantien is.

Een zekere Benting schreef het dialectstuk *Een goeie raad*, dat in Amsterdam op 6 mei 1936 werd opgevoerd.[841]

Het toneelwerk van L. Koops werd hiervoor reeds samen met zijn andere werk behandeld. A. Grutterink, notaris in Borger, vertaalde een Platduits stuk in het Drents en betitelde dit blijspel als *Op ieder pottien past een deksel*. Het werd op 4 december 1937 voor het eerst gespeeld door de Vereniging 'Drenthe' in Utrecht.[842]

10.2. Twee toneelschrijvers

Voorts werden goed speelbare stukken geschreven door W. Eisen en H. Tuin. Over hen het volgende.

W. Eisen (1899-1963)

Willem Eisen werd geboren op 22 februari 1899 in Ruinerwold als zoon van Albert Eisen en Roelofje van Dijk, een zuster van Hendrik van Dijk.[843] Hij werd landbouwer van beroep. Eisen kreeg vooral bekendheid door het schrijven van toneelstukken en het samenstellen van revues in Drents dialect. Zijn bekendste stukken waren *Harm's poletiek. Klucht in één bedrijf* ([1934], Neerlandia te Meppel) en *Harm's rechtsproake. Tooneelspel in één bedrijf* ([1934], Neerlandia te Meppel).[844] Beide stukken spelen zich af in een boerenmilieu.

W. Eisen

In *Harm's poletiek* draait het om een voorgenomen huwelijk. De landbouwer Harm Wolters wordt door zijn buurman Joapik om raad gevraagd. Joapik, inmiddels tegen de zestig, zoekt een vrouw.

841. 'Uit de Drentse Vereniging te Amsterdam' in: *Drente* 8 (1936) juni 5-6.
842. *Drente* 9 (1937) oktober 7.
843. Tenzij anders vermeld, zijn de gegevens over W. Eisen ontleend aan zijn persoonlijk archief. Dit wordt bewaard door de heer J. Eisen te Nijeveen en mevr. A. Maat-Slagter te Emmeloord.
844. De stukken zelf vermelden geen jaar van verschijning. Meertens/Wander 1958, 163 vermeldt 1934 als zodanig. Volgens deze bron zou van *Harm's poletiek* een tweede druk in 1946 verschenen zijn. Een derde druk (zonder vermelding van jaar) bevindt zich in het persoonlijk archief van Eisen. Vgl. ook DA, Archief PDR, inv.nr. 12o.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 397

Harm gaat 'poletiek' bedrijven en probeert hem te koppelen aan zijn dienstmeid Koba, maar dit wordt een jammerlijke mislukking: Koba heeft al trouwplannen met Jan, de knecht van Harm. Uiteindelijk beveelt Harm meuj Geertien - ook op leeftijd - aan als huwelijkskandidate voor Joapik. Harms 'poletiek' lijkt geslaagd: de aanstaande echtgenoten hebben geen kinderen en zullen ook, gezien hun leeftijd, geen kinderen meer krijgen, dus de erfenis is veilig gesteld. Het spel heeft een happy end: Joapik gaat rentenieren en Jan en Koba worden meiers op zijn boerderij.

In *Harm's rechtsproake* is het huwelijk geen doel, maar een middel om problemen op te lossen. Beertien Flink, de huishoudster van Luuks Koopmans, wil haar werkgever verlaten. Naar haar mening betaalt hij haar te weinig. Met tegenzin verlaat zij hem. Berend Willems, een buurman van Luuks, doet nog een bemiddelingspoging, maar deze mislukt. Uiteindelijk verschijnt een andere buurman, Harm Wolters, ten tonele. Hij velt een Salomonsoordeel, uitmondend in wederzijdse afhankelijkheid voor beide partijen, in casu een huwelijk tussen Beertien en Luuks.

Over de opvoeringen van Eisens stukken zijn weinig gegevens bewaard gebleven. Wel is bekend, dat *Harm's rechtsproake* in 1938 voor de vereniging 'Drenthe' in Utrecht met succes is opgevoerd.[845]

Voorts schreef Eisen een aantal Nederlandstalige eenakters, zoals *In dagen van strijd. Schets uit het Boerenleven*, *De les* en *Het bezoek van zijn hooggeleerde*.[846]

In deze stukken behandelt Eisen de problematiek van de crisisjaren dertig, speciaal wat betreft de landbouw. De stukken zijn doordrenkt met propaganda voor de bond Landbouw en Maatschappij. Zoals te verwachten valt, zijn deze toneelspelen belerend, moraliserend en vooral tendentieus. Behalve zijn toneelwerk schreef hij onder het pseudoniem X ook feuilletons voor de *MC*.[847] Voor het koor Zanglust schreef hij een zangspel in drie bedrijven, getiteld *Katrijnke*. Dit spel wordt, samen met een aantal niet-uitgegeven manuscripten van liedteksten en toneelstukken, in zijn persoonlijk archief bewaard.[848]

In 1938 schreef hij ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van de coöperatieve zuivelfabriek Rogat in De Wijk het dialectstuk *Van jonk tot old*. Het spel werd op 14 juni 1938 door zoons en dochters van de leden opgevoerd. De levensgeschiedenis van de twee hoofdpersonen Harm en Geesien valt hierin samen met het wel en wee van de jubilerende fabriek. De opvoering ging er bij het publiek goed in. De *MC* schreef tenminste: "(...) en toen de auteur na afloop uit handen van den voorz. namens het

845. *Drente* 10 (1938) december 7.
846. De stukken verschenen zonder vermelding van plaats, jaar en uitgever. Ze bevinden zich in het persoonlijk archief van Eisen.
847. Mededeling van mevrouw A. Maat-Slagter. Enkele feuilletons werden aanvankelijk door de familie bewaard. Zij zijn in de loop der jaren helaas zoek geraakt.
848. In zijn archief bevinden zich de toneelmanuscripten *De repetitie* en *De Samenzwering*.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 398

bestuur, een schilderij ontving, had hij van het publiek een welverdiende ovatie in ontvangst te nemen."[849]

Eisen was voorts erevoorzitter van de zangvereniging Zanglust in Ruinerwold. Ook in de toneelvereniging TOP in Ruinerwold was hij actief. Hij was een verdienstelijk toneelspeler. Zo wordt in een recensie in de *MC* van december 1957 over het stuk *De Olmenhoeve*, waarin hij een rol speelde, opgemerkt dat Eisen tot de uitblinkers behoorde.[850] Willem Eisens gezondheid werd door een hartaanval ernstig aangetast. Hij overleed op 21 oktober 1963 te Hamingen (z.w. van Meppel); hij werd in zijn geboortedorp Ruinerwold begraven.[851]

H. Tuin (1910-1996)

Van Hillie Tuin verscheen in 1937 het toneelstuk *De ienege uutweg kemeliestukkien uut het Dreinse boerenleêm ien drij bedrieven* (Van Gorcum & Comp. te Assen). Hilligje Tuin werd op 23 december 1910 in Havelte geboren als dochter van Jan Tuin en Jantje Lubberink.[852] Zij werd verpleegster en vertrok na haar huwelijk (op 8 augustus 1947 met Wiechert Loggers)[853] naar Bergen op Zoom.

H. Tuin

Als schrijfster van dit stuk vermeldde ze H. Tuun. Ze droeg het op aan de rederijkerskamer *Ontwikkeling* in haar geboortedorp en liet het voorwoord schrijven door Jan Poortman, die van mening was dat er dringend behoefte was aan "een goed Drèèns kemeliestok". Uiteraard was hij met dit debuut ingenomen:

> "Hier hew dan een stok woar ak zeker van binne, dettet goed van taal is, en dettet zien stèè in 't "Drèèns Mozaiek" eweerd is, juust umdetter mèènsen in veurkomt, die aw allemaole kent, en die heur eigen taal proot en gien ien of aander uutfieneersel, det narrengs espreuken wördt."[854]

De ienege uutweg behandelt weer een liefde die op gespannen voet staat met de heersende huwelijksmoraal. Plaats van handeling is uiteraard een boerendorp. Het eerste bedrijf speelt in 1904, het tweede in 1908 en het derde in 1910. Landbouwer Durk Harmsen zit in geldnood en weet geen uitweg. Daardoor tekent zijn zoon Jannus voor zes jaar dienst in de Oost. Diens vriendin Annechien belooft dat zij al die tijd op hem zal wachten. Bij zijn terugkeer denkt Jannus dat Annechien met Jan Baander zal gaan trouwen; haar vader vindt dit in ieder geval een betere partij. Annechien heeft dit haar

849. *MC* 17.6.1938.
850. 'Plattelandsvrouwen uit Meppel en omgeving bijeen' in: *MC* 23.12.1957.
851. 'De heer W. Eisen overleden' in: *MC* 23.10.1963.
852. GA Havelte, Bevolkingsregisters.
853. GA Havelte, Trouwakte H. Tuin.
854. ' 'n Woord veur of' in: *De ienege uutweg*.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 399

vader wijsgemaakt om te voorkomen dat hij een andere huwelijkskandidaat gaat zoeken. Jan Baander heeft verkering met Dina, de zuster van Jannus. Ten slotte geeft vader Klaos dan toch zijn toestemming voor het huwelijk van Annechien en Jannus.
Hillie Tuin moet meer toneelstukken geschreven hebben die ook het podium gehaald hebben, maar deze verschenen niet in druk. Er bestaat een lijst van 'toneelstukken in de Drentse volkstaal', waarop van H. Tuun de niet-uitgegeven stukken *Boerenmeid gevraagd* en *Het diploma van Pietien* vermeld worden.[855] Ook typo- of manuscripten van haar stukken zijn niet bewaard gebleven.[856]

Poortmans belangstelling voor het werk van Tuin komt ook tot uiting in de door hem samengestelde bundel *Uut en um oes olde laandschop*, waarin hij haar dialectverhaal *Het Paosvuur* opnam.[857] In dit verhaal geeft zij haar literaire impressies weer rond de totstandkoming van een paasvuur. In 1942 deed ze onder het pseudoniem Sannigje Hof mee aan de hoorspelprijsvraag van de gelijkgeschakelde Nederlandsche Omroep. Voor het spel *Op de hoeve van de Kloezes* won ze een eerste prijs (zie III, 13).

Hillie Tuin overleed op 19 november 1996 te Oud-Beijerland; ze werd in Meppel gecremeerd.[858]

10.3. Gelegenheidsspelen

De heilige van Wittenhillinge (1907) IJ. Zijlstra en J. Fabricius

Ter gelegenheid van het eeuwfeest van Assen (100 jaar zelfstandige gemeente), dat in 1907 gevierd werd, schreven IJ. Zijlstra en J. Fabricius het spel *De heilige van Wittenhillinge. Romantisch-Historische Legende*.[859] Richard Holtorf schreef de muziek voor twee zangnummers - het *Duet* en het *Feeënlied* - die in het stuk voorkomen.

Zijlstra was hoofd van de openbare lagere school in de Gymnasiumstraat te Assen.[860] Jan Fabricius werkte op dat moment als hoofdredacteur bij *De Spaarnebode*

855. DA, Archief PDR, inv.nr. 11.
856. Vriendelijke mededeling van haar zuster, mevrouw Lentink-Tuin in Deventer.
857. Poortman 1940, 98-102.
858. GA Oud-Beijerland, Overlijdensakte H. Tuin.
859. De tekst verscheen in 1907 in druk bij Van Gorcum & Comp. te Assen. In het tekstboekje staan ook het *Duet* en het *Feeënlied* in notenschrift.
860. IJnse Zijlstra werd geboren op 12 maart 1860 in Doezum (gemeente Grootegast). Uit zijn geboorteakte blijkt dat zijn moeder, IJnskje Sijmens van der Wal, in het kraambed is overleden. Op 22 maart 1870 vertrok het gezin Zijlstra naar Achtkarspelen. Zijn vader, van beroep landbouwer, was inmiddels opnieuw getrouwd. Het echtpaar had in 1870 tien kinderen; negen kinderen waren geboren uit het tweede huwelijk (GA Grootegast, Bevolkingsregisters).
Op 8 mei 1879 behaalde hij zijn onderwijzersakte. Van 1 juni 1879 tot 15 augustus 1883 werkte Zijlstra als onderwijzer in Groningen. Daarna werd hij in Assen benoemd tot hoofd van school 4 (GA Assen, Naamlijsten van het onderwijzend personeel 1876-1911 van school 4). Op 24 april 1925 vertrok hij naar Ermelo. Op 29 maart 1928 verhuisde hij met zijn vrouw naar Hamburg (GA Nunspeet). Vanaf dat moment is zijn levensloop niet meer in kaart te brengen. Dit komt doordat in juli 1943 de bevolkingsregisters van de stad Hamburg over de periode 1926-1943 door bombardementen verloren zijn gegaan (Staatsarchiv Hamburg, brief van 13 december 1996 en Bezirksamt Hamburg-Harburg, Melderegister en Mikrofilmarchiv, brief van 21 november 1996).

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 400

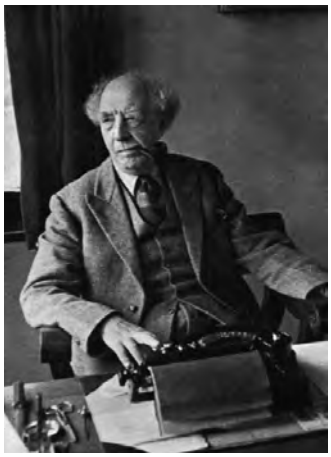

J. Fabricius

in Haarlem en had net gedebuteerd met zijn Indisch drama *Met den handschoen getrouwd*. Nog in hetzelfde jaar zou van hem een tweede Indisch drama, getiteld *Eenzaam*, verschijnen.

De Heilige van Wittenhillinge heeft een merkwaardige wordingsgeschiedenis. Jan Fabricius was uitgenodigd het stuk te schrijven. De gegevens kreeg hij grotendeels van Zijlstra, die ook betrokken was bij de organisatie van de uitvoeringen. Deze was in Assen geen onbekende; behalve onderwijzer was hij ook schrijver. In 1905 had hij de *Gids voor Assen en omstreken* (uitgeverij Hansma) geschreven.[861] Voorts schreef hij samen met J.A.R. Kymmell in het kader van het eeuwfeest van Assen het boek *Na een eeuw. 1807-1907. Gedenkschrift ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan der Gemeente Assen* (Van Gorcum & Comp. te Assen). Zijlstra had een kleine vijfentwintig jaar daarvoor ook Jan Fabricius als leerling gehad. Deze heeft geschreven dat hij aan het onderwijs van Zijlstra veel te danken heeft gehad. Hij beschouwde zijn leermeester als "een dier onderwijzers, die het idealisme in de kinderen levendig houden met hun eigen idealisme!"[862]

Na de opvoering in Assen van Fabricius' stuk *Met den handschoen getrouwd* door het Rotterdamsch Tooneelgezelschap op 19 december 1906 werd de auteur gehuldigd. Overigens moet deze voorstelling in het Concerthuis een soort try out geweest zijn, want algemeen wordt aangenomen dat de officiële première plaatsvond in januari 1907 in de Rotterdamsche Schouwburg.[863] Tijdens zijn verblijf in Assen bezocht Fabricius ook zijn oude school, waarvan Zijlstra nog steeds hoofd was. Deze had voor hem een feestelijk onthaal bereid.[864]

Toen Fabricius op een keer een repetitie bijwoonde, merkte hij tot zijn verbazing dat er ook een verlengstuk werd ingestudeerd. Het ging om een soort apotheose waarin de leidster van de Witwiven - gespeeld door mevrouw J.M. Linthorst Homan-Staal, schoondochter van de CdK en echtgenote van diens opvolger - een voorspelling uitsprak. Deze hield in, dat Drenthe 300 jaar later zou worden geregeerd door

861. Als publicist besteedde Zijlstra ook aandacht aan een tweetal prominente Asser burgers. Zie hiervoor zijn bijdragen: 'Warmold Albertinus baron van der Feltz' in: *NDVA* (1912), 100-105 en 'M.A.D. Jolles. In memoriam' in: *NDVA* (1926), 9-12.
Zie voor zijn overige bijdragen aan de *NDVA* ook: Brood 1984, 33, 63, en 171.

862. Geciteerd in: Loos 1923, 15. Niet duidelijk is, hoe lang hij bij 'meester Zijlstra' in de klas gezeten heeft. Kort na Zijlstra's komst werd Fabricius twaalf jaar. Of hij nog een zevende of achtste leerjaar gevolgd heeft, is niet bekend. Wel had hij op zijn vijftiende - toen hij bij de *PDAC* ging werken - al twaalf ambachten en dertien ongelukken achter de rug (zie IV, 4).

863. Vgl. Spierdijk 1971, 42 en Loos 1923, 34.
Volgens de recensie van de opvoering in Assen van 19 december 1906, waren er dat jaar in den lande nog meer geslaagde voorstellingen geweest. Zie *PDAC* 21.12.1906.

864. *PDAC* 25, 26 en 27.12.1906 (gecombineerd nummer).

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 401

een wijze vorstin. Zijlstra had deze toevoeging geschreven; zij werd onder de titel *De profetie der Witwiven* zonder onderbreking na het eigenlijke spel opgevoerd. Zo veroverde Zijlstra zich een plaatsje op de Drentse Parnassus.[865]

De Heilige van Wittenhillinge is een stuk in drie bedrijven en een voorspel, dat zich afspeelt omstreeks 1600. Het voorspel is een dialoog tussen de twee geliefden Lutgarde van Ane en Warner van Welvelde. Het eerste bedrijf speelt drie jaar later in de nabijheid van de heuvels van Wittenhillinge. Hier wonen de 'Witwiven', dat zijn de wijze, wetende vrouwen. Warner van Welvelde heeft hier het commando over een troep soldaten die naar Coevorden optrekt om de stad van de Spanjaarden te bevrijden. Warner vertelt zijn adjudant Gockinga dat zijn geliefde Lutgarde, te gast in het klooster van Assen, hem een brief heeft geschreven die hem tot in het diepst van zijn ziel getroffen heeft: zij bemint hem niet meer en zegt hem vaarwel.

Het tweede bedrijf speelt in de vergaderzaal van Drost en Gedeputeerden in het klooster van Assen, dat door de protestanten onteigend is. Daarin zijn de voormalige abdis en een enkele kloosterzuster blijven wonen onder de naam 'Vrouwe Margaretha en de Stiftsjuffers'. Zij wijden zich nu aan werken van barmhartigheid, zoals het verplegen van zieken. Warner brengt - vermomd als scheper Wolter - een bezoek aan het klooster, want hij wil Lutgarde nog een keer zien. Lutgarde ontmaskert hem echter. Ook zijn overige gedrag vindt ze merkwaardig, vooral het definitieve afscheid dat hij klaarblijkelijk van haar neemt. Dan blijkt dat Lutgarde, die analfabeet is, haar brieven aan Warner altijd door ene Herbrande heeft laten schrijven. Deze heeft ook, stiekem uiteraard, de 'afscheidsbrief' aan Warner geschreven om hem te straffen voor het feit dat hij haar ooit versmaad heeft. Met de bekentenis van de daderes eindigt dit bedrijf.

In het derde bedrijf bevinden de scheper Lubbert en Lutgarde zich in de heuvels bij Wittenhillinge. De scheper, de enige die Drents spreekt, heeft haar voorspeld dat in de twaalfde maand bij volle maan de zieneres Holda haar zal helpen. Holda wordt ook wel de Heilige van Wittenhillinge genoemd. De zieneres verschijnt aan Lutgarde en spreekt zachtjes de naam Warner uit. Ten slotte vinden de geliefden elkaar weer, letterlijk en figuurlijk.

In deze slotscène blikt Warner vooruit: "Wat je in de Asser en Witter Marke voor zieken en gewonden deed, het zal gedijen. Wie weet, of de Overlevering niet eenmaal in vervulling gaat, dat 's Landschaps zonen en dochteren in verre toekomst in deze Marke een Stichting zullen vesten, waarin de weldoende geest van Wittenhillige [sic] blijft voortleven."[866] Hiermee wordt gezinspeeld op de actualiteit. Tijdens het eeuwfeest namelijk zou de koningin op 5 juli - 's morgens om 10.20 uur - de eerste steen leggen van het ziekenhuis dat naar haar genoemd zou worden.[867]

865. Zie 'Paard dat haver verdiende kreeg ze niet. Hoe ontstond "Heilige van Wittenhillinge"? ' in: *PDAC* 21.10.1961.

866. *De Heilige van Wittenhillinge*, 52.

867. Vgl. Kijmmell [sic]/Zijlstra 1907, 95. Vgl. ook *Officieel Programma 4, 5 en 6 juli 1907*.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 402

Het spel werd op 5, 7 en 8 juli in het Concerthuis te Assen opgevoerd. Het was dus geen openluchtspel, zoals wel eens beweerd wordt.[868] De opbrengsten van de opvoeringen werden bestemd voor het te bouwen ziekenhuis.[869] De eerste opvoering van 5 juli was een galavoorstelling, die bijgewoond zou worden door koningin Wilhelmina en prins Hendrik. Uiteindelijk waren de hoge gasten alleen tijdens het laatste bedrijf aanwezig, doordat het voorafgaande diner bij de CdK blijkbaar langer geduurd had dan de bedoeling was.

Veel Assenaren werkten aan het spel mee, maar de hoofdrol was voor een niet-Assenaar weggelegd. De rol van ritmeester Warner van Welvelde werd namelijk gespeeld door de bekende acteur Louis de Vries (1871-1940), die ook de regie in handen had (gehad).[870] De Vries was een karakterspeler uit de school van Louis Bouwmeester en zou in 1918 leider van de Hollandsche Schouwburg in Amsterdam worden. Zijn naam werd in het programma van de galavoorstelling dan ook in kapitalen gedrukt. Het decor was ontworpen door F.H.E. Bicknese, A.B.F. Feickens en L. Krans.

De voorstellingen werden positief ontvangen. De recensent van de *PDAC* merkte na de première op dat alle spelers een woord van lof toekwam en stelde verder:

> "Allereerst den heer Louis de Vries, die zeer bereidwillig de hoofdrol op zich heeft willen nemen; maar dan vooral ook de dames en heeren dilettanten, waarvan de meesten en vooral, waar het de hoofdrollen betrof, goed werk hebben geleverd. Ten bewijze hiervoor kan dienen, dat H.M., die zich bij het heengaan geruimen tijd met de auteurs van het stuk onderhield hare hooge tevredenheid over de opvoering te kennen gaf. Met veel belangstelling informeerde H.M. verder naar bijzonderheden omtrent stuk en spelers, terwijl de schrijvers met hun moeilijk, doch goed geslaagd werk, gecomplimenteerd werden."[871]

De tweede voorstelling werd beter gevonden dan de eerste, doordat de dialogen vlotter werden uitgesproken.[872]

Het Wasschup

Behalve op bovengenoemd toneelstuk werden de inwoners van het honderdjarige Assen getrakteerd op een massale optocht. Daarin reed ook een Drentse wasschups- of bruiloftswagen uit 1870 mee. Meester G.F. Crone te Oudemolen had hiervoor de gegevens en het benodigde materiaal verzameld.[873] Zoals reeds beschreven, groeide J.H. Bergmans-Beins uit tot de drijvende kracht achter de toneeluitvoeringen van de Drentse boerenbruiloft; acht jaar na haar overlijden zou G.J. Bieze (1903-1985) het

868. Vgl. bijvoorbeeld 'Johan Fabricius over de mens Jan Fabricius' in: *PDAC* 30.9.1961; Spierdijk 1971, 45 en Moree in: Brood/Foorthuis 1989, 45.
869. Aldus Louis de Vries in een interview in: *PDAC* 21.11.1935.
870. Zie 'Korte interviews. In de Schminkkamer bij Louis de Vries' in: *PDAC* 21.11.1935.
871. *PDAC* 5 en 6.7.1907.
872. *PDAC* 9.7.1907.
873. *PDAC* 8.7.1907. Vgl. Voor Crones belangstelling voor de folklore ook DA, Collectie Crone, inv.nr. 20.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 403

Drentse boerenbruiloft

wasschup weer nieuw leven inblazen.[874] Het nieuwe gezelschap gaf zijn eerste opvoering op 2 augustus 1958 in het openluchttheater De Speulkoel in Borger.[875] Daarmee begon een traditie die tot op heden voortduurt.

In 1975 werden de bezittingen overgedragen aan een stichting, die met de bewaring belast werd. Momenteel worden kleding en andere attributen bewaard door de leden, nadat de stichting in 1980 bijna alles verloren had door een brand in de museumboerderij te Borger.

Aanvankelijk werd tijdens het spel nogal geïmproviseerd, hetgeen een vlotte opvoering vaak niet ten goede kwam.

Daardoor vroeg men de auteur Gerrit Kuipers een vaste tekst voor het wasschup te schrijven.[876] Kuipers deed overigens zelf ook enige jaren aan het spel mee.

Aan de hand van deze tekst kan de inhoud van het spel als volgt samengevat worden: In het eerste tafereel komt de wasschupsneuger bij familie van de bruid en nodigt hen in een 'anspraok' uit de bruiloft bij te komen wonen. Volgens de *PDAC* zou de neuger in 1907[877] - spontaan of na voorbereiding - gezegd hebben:

"Ik wensch U goeden dag
Mijn vrienden al te saom,
Zijt gij nog goed gezond?"
"Ja!!"
Dat is mij aangenaam;
Ik ben ook goed gezond
En wel op U tevreden,
Als Gij een oogenblik
Wilt luist'ren naar mijn reden,
Opdat Gij wel verstaat,
Wat mijne boodschap is:
- (Als ik mij nu maar
In 't spreken niet vergis)
De boodschap die ik heb,
Hebt Gij nog niet vernomen:
't Is om een builoftsfeest,
Dat ik hier ben gekomen."

874. Zie Ootjers in: Bos/Foorthuis 1991, 19-21 en Ootjers 1991b, 3-8.
875. Vgl. *Nv/hN* 4.8.1958 en *Drenthe* 29 (1958) september 10.
876. Vgl. Kuipers 1969, 95-97.
877. *PDAC* 8.7.1907. Het verslag maakt niet duidelijk hoe deze scène gespeeld werd tijdens de optocht.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 404

Het tweede tafereel voert de familie van de bruidegom in linnenwagens naar het huis van de bruid, waar de broedopeising (het opeisen van de bruid) plaatsvindt.

In het derde tafereel vertrekt de bruiloftsstoet naar het gemeentehuis voor de huwelijksvoltrekking.

Het vierde tafereel toont het eigenlijke bruiloftsfeest: de gasten zijn gezeten aan lange tafels; terwijl de zilveren brandewijnkommen geregeld rondgaan, krijgen de bruidegom en de andere mannen hun lange Goudse pijpen aangereikt.

Bij de harmonica zingt men oude liederen; ter afwisseling houden enkele gasten een voordracht. Tot slot worden er een paar volksdansen uitgevoerd.[878]

Marieken van Orvelterveen (1930) H. Nijdam en J. Fabricius

In 1930 wilde het DLG een grote provinciale tentoonstelling, de 'Thrianta', houden in het pas aangelegde Asser sportpark; en wel van 1 tot en met 4 september.[879]

Uit de burgerij werd voor de organisatie van deze tentoonstelling een commissie gevormd onder voorzitterschap van de burgemeester van Assen, J. Bothenius Lohman. De burgemeester van Vledder, J. Linthorst Homan, werd secretaris. Als extra attractie zou voor de bezoekers van de Thrianta een openluchtspel, oftewel *landsspel*, opgevoerd worden. Men nam hiertoe contact op met de Nationale Landsspelraad en vroeg om advies. Dit adviesorgaan was opgericht om het openluchtspel in Nederland meer bekendheid te geven. Daarmee sloot men aan bij de ontwikkelingen in Duitsland, waar de zogeheten Fest- of Heimatspiele bijzonder populair waren. De Witt Huberts, voorzitter van de Nationale Landsspelraad, en Jan Fabricius hadden hierop een gesprek, waarin zij concludeerden dat een tweetal Drentse sagen geschikt waren om bewerkt te worden tot landsspel.[880]

Vervolgens werd de Asser onderwijzer H. Nijdam (1874-1966)[881] benaderd met het verzoek of hij het landsspel wilde schrijven. Nijdam herinnerde zich later:

> "Ik stond voor een geweldige opgave (...). Nu had ik al verschillende malen operettes geschreven die ter gelegenheid van Sinterklaas voor de schooljeugd werden opgevoerd en men meende

878. Vgl. voor de gang van zaken rond een wasschup ook H.T. Buiskool, 'Wasschup. Oud-Drentsche Boerenbruiloft' en 'De wasschupsneuger' in: H.T. Buiskool 1940, 19-23 en 24-28.
879. Over meer achtergronden m.b.t. de tentoonstelling zie Linthorst Homan 1930, 178-180.
880. De Witt Huberts 1931, 173-182.
881. Hendrik Nijdam werd op 4 mei 1874 in Dalen geboren als zoon van Berend Nijdam en Robberdina de Vries. Berend Nijdam was rijksveldwachter van beroep (GA Dalen, Bevolkingsregisters). Op 18 november 1875 vestigde het gezin zich in Sleen, op 30 januari 1880 vertrok het naar Coevorden (GA Sleen, Bevolkingsregisters), dat men op 5 maart 1891 voor Hoogeveen verruilde (GA Coevorden, Bevolkingsregisters en GA Hoogeveen, Bevolkingsregisters). Vanaf 1 mei 1893 tot 1 september 1893 werkte Hendrik als tijdelijk onderwijzer in Hoogeveen en vanaf 1 september 1893 tot 1 februari 1898 was hij als onderwijzer werkzaam in Hollandscheveld (GA Assen, Naamlijsten onderwijzend personeel 1879-1919 en Naamlijst van het onderwijzend personeel 1876-1911 van school 4). Op 29 januari 1898 vertrok hij uit Hoogeveen naar Assen. Tot 1901 werkte hij daar als onderwijzer aan school 2; daarna was hij als leerkracht verbonden aan school 4, gevestigd in de Gymnasiumstraat (GA Assen, Naamlijst van het onderwijzend personeel 1876-1911 van school 4). Hij overleed te Assen op 3 december 1966 (GA Assen, Overlijdensakte H. Nijdam).

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 405

> dat ik de aangewezen man was om een openluchtspel te maken, dat de mensen naar Assen zou kunnen trekken. Ik maakte heel wat bezwaren, maar men bleef erbij en toen kwam ik op het idee een landsspel te schrijven naar aanleiding van de sage van Ellert en Brammert."[882]

Nijdam had echter geen ervaring op dit gebied en zocht daarom - naar eigen zeggen - contact met Jan Fabricius. Deze gaf hem enkele goede tips. Zo stelde Fabricius voor, het stuk in de Franse Tijd te laten spelen en Ellert en Brammert op te voeren als rovers, die het begrepen hadden op een meisje in Orvelterveen. Gebruik makend van deze adviezen componeerde Nijdam het landsspel *Marieken van Orvelterveen*. De tekst werd bij Van Gorcum & Comp. te Assen uitgegeven onder de titel *Marieken van Orvelterveen. Vrij bewerkt naar de Drentsche Sage van Ellert en Brammert*.[883] Behalve als auteur van het toneelstuk, zou Nijdam ook als acteur meewerken: hij speelde de rol van Brammert.

Tijdens het ontstaan van het spel werd Jan Fabricius nog niet genoemd als medeauteur; zo werd in een artikel in het maandblad *Drente* meegedeeld dat "Jan Drent" - een "bekend schrijver" - een oogje in het zeil hield.[884] Het resultaat was een toneelstuk waarin de scènes werden afgewisseld met zang.

Het spel werd tijdens de tentoonstelling iedere dag een keer opgevoerd. Het was groots opgezet: er deden in totaal 260 mensen mee. H. Nijdam had de algehele leiding van het spel. De zang stond onder leiding van mej. G. Thies en de muziek was geschreven door S.P. van Leeuwen.

Het verhaal speelt zich af kort voordat Orvelterveen in de zeventiende eeuw door oorlogsgeweld van de aardbodem zou verdwijnen. Het advies van Fabricius met betrekking tot de Franse Tijd is dus niet opgevolgd. Het eerste tafereel is gesitueerd op de Brink van Orvelterveen, waar de bevolking is samengekomen om over de verschrikkelijke daden van Ellert en Brammert te spreken. Een vendel ruiterij, dat van de Prins opdracht heeft gekregen rovers op te sporen, komt voorbij. Marieken wil de mensheid verlossen van het kwaad door zich op te offeren. Zij wil bij Ellert steun zoeken en zodoende Brammert van zijn boze daden afhouden.

In het tweede tafereel, is het Ellertsveld de entourage: Marieken wordt door Ellert gevangen genomen en naar Brammert gebracht. De rovers krijgen ruzie. Marieken krijgt van een kabouter een steen en slaat daarmee Brammert dood. Ellert en Marieken worden vervolgens gevangen genomen.

Het derde tafereel is een rechtszaak voor de Etstoel. Marieken wordt vrijgesproken, maar Ellert wordt ter dood veroordeeld. Het pleidooi van de koning der kabouters maakt echter zoveel indruk dat ook Ellert wordt vrijgesproken.

---

882. 'Twee Assenaren die met Jan Fabricius samenwerkten. H. Nijdam (87) kreeg tips voor zijn Marieken' in: *PDAC* 30.9.1961.
883. Voor recensies van dit werk zie *Drente* 2 (1930) november 94 en *EV* (1930), 379.
Voor de *PDAC* schreef Nijdam een samenvatting van het spel. Zie *PDAC* 30.8.1930.
884. *Drente* 2 (1930) augustus 34.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 406

De opvoeringen hadden veel succes en trokken per voorstelling wel zo'n duizend toeschouwers. Velen moesten teleurgesteld worden, doordat er geen plaats meer was:

> "Maar nog bleef het publiek stroomen. Plaats was er echter niet meer. Met de grootste moeite hield de politie de opdringenden menschenstroom tegen en tenslotte moesten honderden en honderden, ja stellig duizenden, worden teleurgesteld. (...) Een deel der afrastering van het Sportpark werd verbroken en sommigen dreigden onder den voet te worden geloopen",

aldus de recensent van de *PDAC*.[885]

Bij zoveel belangstelling van het publiek moest de waardering wel navenant zijn. "Lang en luid is er geapplaudisseerd en unaniem was het oordeel: een schitterend stuk en prachtig gespeeld. Het landspel is een geweldig succes van de Thrianta", merkte dezelfde recensent op.[886] En de redactie van het maandblad *Drente* stelde:

> "De Heer Nijdam oogstte welverdiend een groot succes. Drenthe van nu en van later zal hem dankbaar zijn dat hij de oude sage met zooveel gloed en zooveel leven weer naar voren heeft gebracht."[887]

Zeven jaar later kreeg het stuk nog kritiek van J.J. Uilenberg. Hij was van mening dat het spel in 1930 weliswaar verdienstelijk ten tonele gebracht was, maar dat de inhoud afweek van de 'oorspronkelijke' overlevering. Als plaats van handeling was het allang niet meer bestaande Orvelterveen gekozen in plaats van Westdorp in de gemeente Borger. Volgens Uilenberg kwam deze plaats al voor in diverse oudere versies van het verhaal. Omwille van de "historische" juistheid had Westdorp deze status moeten behouden, aldus de criticus.[888]

Er zijn plannen geweest om het spel in 1948 ter gelegenheid van de DOEN-tentoonstelling in Assen nogmaals te laten opvoeren. H. Nijdam was met een groep spelers al weer druk aan het werk. Maar men besloot intussen de tentoonstelling een jaar uit te stellen; het openluchtspel is in 1949 echter niet meer opgevoerd. In 1954 gebeurde dat wel ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van Schoonoord. Onder regie van P.H. van der Dam werden van 12 tot en met 17 juli de voorstellingen gegeven in het plaatselijke sportpark.

Marieken van Orvelterveen had toen een kleinere bezetting: zo'n 150 mensen voerden het op. De première vond in de stromende regen plaats, waardoor men de microfoons moest afdekken zodat veel van het gesprokene verloren ging.[889]

---

885. *PDAC* 4.9.1930.
886. Ibidem.
887. *Drente* 2 (1930) oktober 66.
888. J.J. Uilenberg 1937, 1-5. Bijna veertig jaar na dit artikel besteedde Tjaard W.R. de Haan aandacht aan het stuk. Hij noemde het openluchtspel "allesbehalve kwaliteitswerk, al geeft het aanleiding tot spektakulaire scènes in de open lucht." Zie De Haan 1976, 61-62. Vgl. ook De Haan 1962, 294.
889. *Ons Noorden* 5.7.1954. Zie ook DA, Archief PDR, inv.nr. 12 pa.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 407

De Kinkhorst (1938) J. Poortman

Tijdens de viering van het veertigjarig regeringsjubileum van koningin Wilhelmina in 1938, werd in Meppel het openluchtspel *De Kinkhorst* opgevoerd.[890] Het was geschreven door de allengs vermaarde Jan Poortman, bijgestaan door H.F. Galjaard, schrijver van revues en operettes. De regie was in handen van H.A. Benes, een bedreven regisseur met een lange staat van dienst bij noordelijke rederijkerskamers. Benes paste de tekst van Poortman en Galjaard, die enige moeilijk uit te spreken passages bevatte, enigszins aan. Het openluchtspel was ingepast in een uitgebreid programma, opgesteld door het Meppeler Nationaal Feestcomité onder voorzitterschap van burgemeester D. baron Mackay.

Poortman wilde met het stuk duidelijk maken dat de vrijheid een kostbaar goed is, waarvoor vele Oranjes gestreden hadden. Dat hadden ze gemeen met de Drenten van weleer, waardoor ook Meppel anno 1938 alle reden had het huis van Oranje dankbaar te zijn.

Plusminus honderdvijftig Meppelers zouden meespelen in het stuk. Van de ongeveer vijfentwintig personen die als ruiter zouden optreden, moesten de meesten nog leren paardrijden. Zij kregen onderricht van leden van de Meppeler Rijvereniging.

Op het toenmalige sportterrein De Bult werd door architect Boot een historisch verantwoorde replica van een burcht gebouwd, compleet met slotbrug en slotgracht.

De kostuums werden bij Boomsma in Groningen gemaakt. Voor sommige hoofdrolspelers werden ze speciaal ontworpen. De hoofdrollen werden gespeeld door D. Elzinga (Roelof van Munster) en mevrouw Reinders-Bos (Bouwina).

Het spel werd op 6 september 1938 om half drie 's middags voor het eerst opgevoerd; diezelfde dag was er een avondvoorstelling.

Het openluchtspel gaat over een geruchtmakende episode uit het leven van Roelof van Munster, een historische figuur in het begin van de zestiende eeuw. Hij bracht een drost ten val, bekleedde later zelf dit ambt, trotseerde niet zelden de bisschop van Utrecht (meestal over belastingen) en bleef - nadat hij in Drenthe het hoofd had moeten buigen - aan de zijde van Karel van Gelre nog jarenlang de bisschop bevechten, vooral rond de stad Groningen.[891] Toen hij in Meppel het slot De Kinkhorst liet bouwen, concludeerde men - niet onlogisch - dat hij hiervoor het belastinggeld gebruikte dat hij aan de bisschop had moeten afdragen. Aan de volksoverlevering (of aan Poortman) danken we de stilering dat het slot even veel ramen had als er dagen in het jaar zijn.

Het spel begint met de entree van de pasgetrouwde Roelof van Munster en zijn vrouw Bouwina, dochter van Abbe van Heemster in het Groningerland. Op het feest verschijnt ook de kluizenaar van Dickninge, die voorspelt dat het met de burcht minder goed zal aflopen. Dit brengt Bouwina van haar stuk en voortaan zal ze twijfelen aan haar geluk. Deze twijfel wordt zo sterk, dat een botsing met haar man onvermijdelijk is.

890. Tenzij anders vermeld, is deze beschijving gebaseerd op Reinders-Bos 1991, 33-47.
891. Van Kalveen in: Heringa 1985, 237.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 408

Een bode van de bisschop van Utrecht komt Roelof sommeren, zijn burcht af te breken. Dit weigert Roelof.

De steden Kampen, Deventer en Zwolle zijn afgunstig op Roelof en sturen raadsheren die eveneens de afbraak van de burcht eisen. Nadat Roelof opnieuw geweigerd heeft, breekt de oorlog uit. De Kinkhorst wordt belegerd. Dit heeft tot gevolg dat Bouwina nu weer de zijde van haar man kiest, die genoodzaakt is hulp te gaan halen.

Na enige schermutselingen blijkt dat de burcht zal vallen; Bouwina geeft zich over, maar houdt de belofte die zij aan haar man gegeven heeft. Dat betekent dat De Kinkhorst niet onbeschadigd in handen van de belegeraars zal vallen. Zij laat de burcht dan ook in brand steken, nadat de kapelaan haar ervan overtuigd heeft dat er na Roelof van Munster iemand zal komen die een vrij Drenthe tot stand zal brengen.[892]

In de kranten die Meppel rijk was werd *De Kinkhorst* buitengewoon goed ontvangen. Ondanks lichte regen en een straffe wind tijdens de première, werd de voorstelling een succes genoemd. De opkomst van het publiek was "flink" geweest. De acteerprestaties van de hoofdrolspelers, vrijwel allemaal dilettanten, werden geroemd. Niet voor niets waren aan de première zo'n zestig repetities voorafgegaan. Het *Meppeler Nieuwsblad* schreef dan ook: "Het geheel was een uitvoering, waarvan een groote bekoring uitging, een bekoring, waardoor De Kinkhorst nog lang in herinnering zal blijven voortleven."[893]

Ook na 6 september werd het spel twee keer per dag opgevoerd. Daags na de première spoorde de *MC* haar lezers als volgt aan:

> "Zij, die de middagvoorstelling niet hebben bijgewoond, verzuimen vooral niet de voorstelling van hedenavond mee te maken. Zelden toch zal men de gelegenheid krijgen, een oorspronkelijk spel van groot formaat als dit te kunnen bewonderen."[894]

10.4. Schrijvers in dienst van de bond Landbouw en Maatschappij

10.4.1. Inleiding[895]

De economische crisis van de jaren dertig, waardoor ook de landbouw zwaar getroffen werd, had tot gevolg dat landbouwers in de loop van 1931 zich in actie- en crisiscomités gingen verenigen. Deze comités groeiden al spoedig uit tot regionale boerenbonden in

892. Archief G. Reinders-Bos te Groningen. Authentiek programmaboekje festiviteiten 31 augustus - 6 september. Mevrouw Reinders-Bos was zo vriendelijk, inlichtingen en documentatie m.b.t. *De Kinkhorst* te verstrekken.
De historische werkelijkheid is, dat De Kinkhorst ongeveer drie eeuwen lang een belangrijke fortificatie is geweest. Pas in de achttiende eeuw werd de vesting ontmanteld. Weliswaar hadden de bisschop en de Overijsselaars dit in 1511 ook gedaan, maar tijdens het bewind van de hertog van Gelre (vanaf 1522) was De Kinkhorst weer opgebouwd. Zie Bartelds 1999 en Van Deursen in: Heringa 1985, 282.

893. *Meppeler Nieuwsblad* 9.9.1938.

894. *MC* 7.9.1938.

895. Voor enige studies over de bond Landbouw en Maatschappij zie De Ru 1979; Boekholt in: Heringa 1986, 647 e.v.; Buning 1974, 103-134, L. de Jong deel I, deel 5, eerste helft en deel 6, eerste helft, passim.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 409

Drenthe, Friesland, Groningen, Overijssel, Gelderland en Holland. De groei van de Drentse bond werd nog versterkt doordat er sinds de jaren twintig bij een niet gering aantal boeren nogal wat ressentimenten bestonden ten opzichte van de traditionele landbouworganisatie, het Drents Landbouwgenootschap (DLG). Zo werd op 16 januari 1932 in Assen de Drentsche Boerenbond opgericht, die voor het beïnvloeden van de publieke opinie ook het gedrukte woord koos - het liefst in de vorm van een eigen periodiek. Nadat een poging om een eigen mededelingenblad als inlegvel in het *Drentsch Landbouwblad* te krijgen mislukt was, besloten de gezamenlijke boerenbonden een eigen blad te gaan uitgeven. Dat resulteerde in *Landbouw en Maatschappij. Veertiendaagsch orgaan van den Drentschen- en den Groninger Boerenbond en der Friesche Agrarischen Bond*, dat op 25 augustus 1932 voor het eerst verscheen. Redactieleider werd J. Smid, het secretariaat werd gevoerd door Jac. ter Haar te Ruinerwold en de overige leden van de redactie waren B. Meihuizen te Wildervank en J.K. Douma te Opeinde. Het blad werd aanvankelijk bij J.A. Boom & Zoon in Meppel gedrukt in een oplage van 18.300 exemplaren.[896] In augustus 1934 werd het een weekblad en als zodanig bleef het bestaan tot 12 december 1940.[897]

De boerenbonden streefden naar bundeling van krachten op landelijk niveau. Zover kwam het toen op 29 juni 1933 in Meppel de Nationale Bond Landbouw en Maatschappij werd opgericht. Deze telde begin 1934 16.000 leden, van wie er ruim 9.000 in Drenthe woonden. Gezien deze getalsverhoudingen is het niet verrassend dat de Drent E.Z. Oldenbanning tot voorzitter werd gekozen en deze functie tot 1940 behield.[898] Hij was tevens voorzitter van de afdeling Drenthe van de bond. Bij de statenverkiezingen van 1935 distantieerde L en M zich niet duidelijk van de NSB. Wel adviseerde de bond *niet* op de liberalen en de arbeiderspartijen te stemmen. Voor een niet-confessionele boer was dit duidelijk genoeg, te meer daar enige vooraanstaande leden van de bond op de kieslijsten van de NSB stonden. L en M kreeg dus niet ten onrechte het verwijt, te vriendelijk voor de NSB geweest te zijn.

Het bestuur van L en M heeft steeds geprobeerd, de culturele betekenis van de boerenstand voor de samenleving te benadrukken. In de jeugdclubs werd vooral het accent gelegd op de sociale en culturele vorming én op de verhoging van de normen en waarden binnen de eigen plattelandscultuur. Met het oog hierop werd ook veel aandacht besteed aan externe propaganda. Hoewel het orgaan *Landbouw en Maatschappij* (*L&M*) sinds 1 augustus 1934 een weekblad was, wilde het bestuur nog meer journalistiek gewicht in de schaal werpen. Men was van mening dat de landelijke pers te weinig begrip had voor de noden van het platteland en dat deze de betekenis van de boerenstand voor de Nederlandse samenleving onderschatte. Een eigen drukkerij kon de

896. Van Dockum 1942, 213.

897. Zie voor de jaargangen augustus 1932 - juli 1940 DA, Archief L en M, inv.nrs. 40-47. De overige nummers worden bij de collectie kranten bewaard.

898. Tijdens de bezetting ging hij met het restant van L en M over naar het Nederlandsch Agrarisch Front (NAF), waarin hij onder E.J. Roskam een vooraanstaande positie kreeg. Eind 1941 ging deze organisatie op in de Landstand, waarvan Oldenbanning "Voorman" werd. Op 7 augustus van dat jaar was hij burgemeester van De Wijk geworden, wat hij tot de bevrijding bleef. Oldenbanning was lid van de NSB. Zie Gras 1998, 155-174.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 410

nodig geachte propaganda intensiveren en zou bovendien financieel aantrekkelijker zijn. Op 13 augustus 1935 werd de NV De Agrarische Pers gesticht, waardoor het mogelijk werd een eigen nieuwsblad uit te geven. De drukkerij werd gevestigd in Meppel. Met ingang van 16 oktober 1936 verscheen in Meppel het *Agrarisch Nieuwsblad*, aanvankelijk drie keer per week en vanaf 1 oktober 1937 dagelijks. Al spoedig bleek dit financieel niet haalbaar. De verspreiding van het blad werd wegens de hoge expeditiekosten dan ook beperkt tot Drenthe, Zuidoost Groningen en Noord-Overijssel. Het *Agrarisch Nieuwsblad* bedreef, overwegend op verdekte wijze, propaganda voor de NSB en haar Duitse voorbeeld.[899] Verantwoordelijk hiervoor was de al door *L&M* bekend geworden J. ter Haar, die ook bij het nieuwe dagblad de scepter zwaaide nadat hij formeel was aangesteld als hoofdredacteur.

Dominee Harm van Lunzen (1897-1969)[900] te Odoorn ageerde tegen deze tendensjournalistiek. Hij stuurde hierover een artikel naar het blad, maar Ter Haar plaatste het niet. De *PDAC* weigerde het stuk omdat men neutraal wilde blijven. De *Emmer Courant* benaderde hij niet eens, want de toen reeds als nazi's bekend staande D. van de Bospoort en Zwiers hadden daar veel invloed.[901] Uiteindelijk was de *MC* bereid het stuk te plaatsen. In oktober 1938 verschenen van zijn hand een aantal artikelen tegen het crypto-nazistisch karakter van de bladen van de Agrarische Pers. Van Lunzen schreef ze onder het pseudoniem Fridre. Jacob ter Haar Ezn. (1903-1995) ontspoorde tijdens de bezetting volledig - hij werd onder meer lid van de Germaansche SS - maar niettemin werd hij in 1963 voorgedragen als kerkvisitator in Drenthe. Opnieuw kwam Van Lunzen in het geweer. Het werd een affaire die ook in de landelijke pers veel aandacht kreeg. In 1964 heeft Van Lunzen zijn artikelen uit 1938 en enkele beschouwingen over hetzelfde onderwerp gebundeld onder de titel *Waarheen werden de boeren geleid?*[902]

Propaganda werd vanaf 1935 ook bedreven door middel van openluchtspelen, die op de jaarlijkse landdagen opgevoerd werden; de bond sprak van landsspelen. Het centrale thema van een landdag en de opinies van de sprekers werden nog eens in gedramatiseerde vorm onder de aandacht van de bezoekers gebracht. Propaganda leek na 1937 vooral bedoeld om de bond in stand te houden, groei vertoonde hij al helemaal niet. Het enthousiasme binnen vele afdelingen van L en M was danig bekoeld. Van sommige plaatselijke propagandisten ging nog maar weinig initiatief uit. Voor deze ontwikkeling zijn drie oorzaken aan te wijzen.

In de eerste plaats was in 1937 de economische positie van de boeren - vooral op de zandgronden - gunstiger geworden. Ook werd de beweging bestreden en aangesproken op haar NSB-sympathieën, hoewel volgens Buning die tegenstand wel wat krachtiger had mogen zijn.[903] Tenslotte was er door L en M op het gebied van de landbouwpolitiek nog geen enkel tastbaar resultaat bereikt.

899. Het DA bewaart de jaargangen van januari tot augustus 1938. Zie DA, Archief L en M, inv.nrs. 35-37. Het Persmuseum in Amsterdam beschikt over een incomplete serie jaargangen van 1936-1942.
900. Zie voor een biografische schets J. Kroezenga in: Brood/Foorthuis 1989, 127-129.
901. Van Lunzen 1964, 54.
902. Vgl. over deze kwestie ook Buning 1974, 126.
903. Ibidem, 118.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 411

In december 1940 werd de Nationale Bond Landbouw en Maatschappij, of wat ervan restte, ontbonden. Een ritueel gebaar, dat achteraf wel is uitgelegd als een middel om te ontsnappen aan de fusie met de NSB-mantelorganisatie Boerenfront, die door de Duitse bezetter afgedwongen zou zijn. Een kwart van de leden ging mee naar de nieuwe organisatie, die Nederlandsch Agrarisch Front werd genoemd. Een groter deel had voor de oorlog op de NSB gestemd.

10.4.2. Propagandastukken

In opdracht van L en M werden de volgende stukken geschreven en gespeeld.[904]

Naar 't land terug (1935) A.W. Kamp

Op 16 juli 1935 werd in het sportpark te Assen tijdens de Nationale Landdag van L en M het openluchtspel *Naar 't land terug* opgevoerd. Het was geschreven door mr. A.W. Kamp (1879-1945), die ook de regie in handen had.

A.W. Kamp

Kamp was advocaat en procureur; schrijven was zijn liefhebberij. Anthonij Willem Kamp was op 2 februari 1879 te Meppel geboren. Na zijn studie rechten te Leiden vestigde hij zich als advocaat te Steenwijk. Behalve literaire werken schreef hij ook krantenartikelen. In 1911 begon hij een advocatenpraktijk in Den Haag. Hij overleed op 9 november 1945 te Amsterdam.[905]

Als belangrijkste literaire publicaties van hem worden genoemd *Rotte Blâren* (1903), *Eigen liedjes, vertalingen en bewerkingen* (1927) en *Bizarre knipsels. Uit het dagboek van Jan de Marre, voordrager* (1933). Voor 1935 had hij al verscheidene openluchtspelen geschreven, zoals *1813* (1913), *De vrede van het land* (1926), *De Hunnebedden* (1928), *Opgang* (1933) en *Oud Steenwijk* (1935). In 1940 leverde hij een bijdrage aan het boek *Zóó*

904. In het archief van L en M (DA, inv.nr. 88) bevinden zich nog een aantal toneelstukken die in deze paragraaf niet besproken worden. Het zijn *Opbouw! Propagandistisch Tooneelspel in twee bedrijven* door W.J. Eelssema (Meppel z.j.). Van het spel *Eén land, één volk. (Boerenoverwegingen in crisistijd). Tooneelspel in 2 bedrijven* (Meppel, z.j.), wordt de auteur niet vermeld.
Voorts worden onder inv.nr. 28 bewaard het openluchtspel *Wij eeren den oogst* door J. Tolner en *De Droomster. Toneelspel in één bedrijf* door Jac. Welleman. Beide verschenen zonder vermelding van plaats en jaar.

905. Kamp trouwde op 9 juli 1919 te Steenwijk met Adèle Marie Pauline Elise Bruijelle (29 juni 1890 Tilburg - 16 juli 1974 Amsterdam). Uit het huwelijk werden twee kinderen geboren. Kamp verhuisde op 17 februari 1945 van Den Haag naar Amsterdam. Gegevens ontleend aan de Gemeentelijke Dienst voor het Bevolkingsregister Amsterdam, Bevolkingsadministratie na 1920, Overlijdensakte van Kamp en informatie van dr. F. Kamp te München.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 412

is Drenthe. Bijdrage tot de kennis van deze provincie (Strengholt te Amsterdam). Hierin beweerde Kamp dat de Drent geen globetrotter is. Vanaf 1924 trad hij regelmatig als voordrachtskunstenaar op voor de AVRO-microfoon.[906]

Aan het spel, dat twee bedrijven heeft, werkten circa 500 mensen mee. Het werd in de aankondigingen van de landdag aangeprezen als een spel dat "op indrukwekkende wijze zal worden geboden."[907] Kamp had niet de bedoeling gehad, aldus de *PDAC*, een stuk met een sterk propagandistisch karakter te schrijven, waardoor de tegenstelling stad-platteland nog meer geaccentueerd zou worden. De schrijver had gezocht "naar wat, met opeisching van de rechten van den Nederlandschen boerenstand, het Nederlandsche volk weer kan vereenigen."[908] Het stuk laat wel het antagonisme tussen boeren en burgers zien, maar is ook een - onbeholpen - poging om tot een harmonische samenleving te komen: er spreekt heimwee uit naar de organische, pre-industriële samenleving.[909] In die zin maakte Kamp aan de hand van een openluchtspel de ideeën van Jan Smid, landbouwdeskundige en adviseur van L en M, aanschouwelijk. In *L&M*, het orgaan van de bond, verklaarde de schrijver het spel meer als een revue bestaande uit verschillende taferelen te zien.[910] De spelersgroep bestond niet alleen uit volwassenen maar ook uit leden van de jeugdclubs van de afdelingen Assen en drie omliggende plaatsen.

Op de landdag hield eerst professor dr. W. Schermerhorn een rede; daarna werd het spel opgevoerd onder voortdurende dreiging van regen, die echter niet gevallen is.[911]

Het stuk begint met een proloog van de Drentse landman Jan Eleveld; deze rol werd door Kamp zelf gespeeld.[912] In de proloog worden de problemen van de boeren in die tijd opgesomd. Eleveld wil vertellen hoe Drenthe er voorstond toen handel en industrie nog niet bestonden, toen de Germanen er het land bewerkten en niet naar Den Haag hoefden te reizen als er problemen ontstaan waren. Kamp gebruikt voor het dialect van de boer een min of meer gecultiveerd Drents, dat veel lijkt op dat van zijn geboorteplaats Meppel.[913] Hierna komt een Germaanse stam ten tonele die het nomadenbestaan beu is en zoekt naar een vaderland, waar men de aarde kan gaan bewerken. De stam brengt een mensenoffer en men vestigt zich in die streek. Er volgt een confrontatie met de Romeinen, wier leider

906. Zie *Persoonlijkheden* 1938, 775; *Wie is dat ?* 1938, 214; *Lectuur-Repertorium* 1953, 1322 en *Brinkman*, passim.
907. DA, Archief L en M, inv.nr. 22.
908. *PDAC* 16.7.1935.
909. Vgl. Banning 1960, 195-201.
910. Kamp 1935.
911. ' 'Naar 't land terug' ' in: *L&M* 18.7.1935.
912. De inhoud van het spel is ontleend aan het tekstboekje, uitgegeven bij Van Gorcum & Comp. te Assen. Zie DA, Archief PDR, inv.nr. 12u. Voor een uitgebreid verslag van de opvoering zie ook *L&M* 18.7.1935. De *PDAC* deed al verslag op 16 juli 1935, de dag van de opvoering.
913. Huizing 1995b.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 413

Labienus vervolgens aan de Germanen toestemming geeft om zich in het land van de hunebedden te vestigen.

In het tweede bedrijf komt een draak op, die het meisje Annechien achtervolgt. De draak belichaamt de crisis die de boeren bedreigt. In een volgende scène wordt nu nader op de politiek ingegaan, waarbij de rol van Jan Smid uitvoerig belicht wordt.

In een massaal slotkoor wordt, voorafgaand aan het Wilhelmus, de rol van Smid bejubeld: "Elk verantwoord'lijk voor zijn daden,/gewetensvrij en niemands knecht,/-dan rijst de welvaart uit de zaden/door Smid in onze voor gelegd."

Daarna wordt een nieuw decor opgebouwd, waarop een dankdienst voor het gewas staat afgebeeld. Vervolgens wordt Jan Smid gehuldigd door Ceres, de godin van de landbouw, gespeeld door mevrouw H.M. Content-Hofstede.

Nadat het oorverdovende applaus was bedaard, bedankte Smid de menigte in een politieke toespraak, die tevens het slot van het openluchtspel was. Massale scènes, regie van de massa (het publiek) en bewieroking van de 'leider' - het zal duidelijk zijn dat Kamp aandachtig over de oostgrens had geblikt, al wilde hij dan naar eigen zeggen niet te veel propaganda maken.

In eigen kring werd het openluchtspel propagandistisch ten volle uitgebuit door de bond. In het orgaan *L&M* wijdde men er voor en na de opvoering vele artikelen aan. Bij wijze van terugblik werd zelfs een hele pagina gevuld met foto's van de opvoering.[914] De recensent van dit weekblad merkte op:

> "Zoo kon dit imposante landspel in zijn rijke kleurschakeeringen een grootsche getuigenis worden van het feit, hoe het landvolk van Nederland doende is om in het spoor, aangegeven door den grijzen leider, het ideaal te verwezenlijken, dat allen als een stralend licht voor oogen staat: den landbouw de plaats te hergeven in het nationale leven, die hem rechtens toekomt, als grondslag voor alle bedrijfsleven, met volkomen erkenning van de waarden van den industrieelen en commercieelen bovenbouw voor de samenleving."[915]

De *Leeuwarder Courant* was eveneens onder de indruk van het spektakel:

> "Waartoe mr. A.W. Kamp op dit gebied èn als schrijver èn als regisseur in staat is, bleek pas bij de opkomst van een geheelen Germanenstam met paarden en wagens, koeien en zelfs een kudde losloopende schapen met scheper en hond. (...) Alles maakte een uiterst verzorgden indruk."[916]

De *PDAC* schreef:

> "Nog nimmer hebben wij een gezelschap van rond 20.000 menschen naar een openluchtspel zien kijken en nog nimmer hebben wij een door rond 20.000 paar handen veroorzaakt applaus

914. Ook de *PDAC* nam veel foto's van de opvoering op. Zie *PDAC* 16.7.1935 en 17.7.1935.
915. *L&M* 18.7.1935.
916. 'De pers over onzen landdag' in: *L&M* 25.7.1935.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 414

kunnen waarnemen, dat als een lang aangehouden ratelende donder over de dicht aan elkaar gepakte hoofden der toeschouwers heen rolde. Inderdaad het succes is enorm geweest."[917]

Een bezoeker, ten slotte, zou gezegd hebben:

" 'naar 't land terug' is algemien in de smaak vallen, 't was alles best veur mekaar (...). En toew weer in hoes wazzen zeeuw tegen mekaar: "Wij zint hiel bliede, daw dat mét maakt hebt!"[918]

Moeder Aarde (1936) J.H. Holm

Op de tweede Nationale Landdag van L en M - Rolde, 14 juli 1936 - werd het openluchtspel *Moeder Aarde* opgevoerd. Het spel was geschreven door het prominente lid van de bond, Jan Hendrik Holm te Nieuw-Buinen. Het was op muziek gezet door zijn oude schoolmakker J. Sweers.[919]

Moeder Aarde kreeg van tevoren in de pers ruimschoots aandacht. De verwachtingen met betrekking tot de opvoering waren dan ook hooggespannen, wat een scribent in *L&M* de volgende tirade ontlokte:

"Mòge het spel van diepe, diepe beteekenis zijn, mag het veel tot nadenken strekken. Voor den ernstigen toehoorder zal het niet onbegrijpelijk zijn, want allen, die de slagen van de ongerechtigheid der laatste jaren hebben gevoeld, zullen beseffen, dat zij die Moeder Aarde verloochenen, zich zelf verloochenen. De grootste beteekenis wordt gelegd op den band, die de menschen bindt aan Moeder Aarde. Hier ligt de sleutel van dit landspel; die sleutel is tevens de sleutel van het levensgeluk, deze sleutel biedt ons oneindig perspectief van schoonheid en heerlijkheid der toekomende tijden, mits....de mensch zijn eigen dwaasheid wil inzien. Dit leert ons Rolde."[920]

In een interview verklaarde Holm over de strekking van het spel:

"Zooals u weet is het een symbolisch spel en stelt Moeder Aarde als zoodanig onzen bodem voor. Bij mij leeft de gedachte dat de mensch zich aan den bodem gebonden moet weten. Dit is de wet der natuur, doch ook de wet van den Schepper, aan ons schepsels, opgelegd."[921]

Ook hiermee toonde Holm zich - zoals hij al in een recensie gedaan had - een bewonderaar van *Neuadel aus Blut und Boden*, het nazigeschrift van R.W. Darré. De ultieme boodschap van dit spel in drie bedrijven is: pas als het volk geleerd heeft dat het bewerken van de grond de hoogste vorm van arbeid is, pas dan zal het weer

917. 'De Landdag van den Nationalen Bond "Landbouw en Maatschappij". Een grootsche huldiging van den heer Jan Smid' in: *PDAC* 16.7.1935
918. H.B.D. 1935.
919. De volledige titel van het spel is: *Moeder Aarde, symbolisch spel in 3 afdeelingen*. Zie hiervoor DA, Archief L en M, inv.nr. 24-27.
920. *L&M* 2.7.1936.
921. 'Moeder Aarde. Een interview met den schrijver van het landspel' in: *L&M* 9.7.1936.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 415

krachtig en sterk zijn. Voorzitter Oldenbanning deelde in zijn openingstoespraak voor de landdag mee, dat dit openluchtspel in korte tijd geschreven was.[922]

De inhoud van het spel is in het kort: De mens mag niet leven voor zichzelf. Leven is dienen. Daarom maant een beschermengel de mensen, terug te keren tot het leven in contact met de natuur. Moeder Aarde wijst de mensheid hier ook op en prijst hun beider Schepper. Dan volgt een dankgebed in de vorm van een hymne aan Moeder Aarde, gezongen door een koor van boeren en boerinnen. Na een korte 'proloog' wordt aan de toeschouwers de wereld van de boze geesten getoond. De meester der boze geesten heeft velen in zijn macht, de boer kan zich het krachtigst tegen hem verzetten. Vervolgens komt een boer de mensheid vertellen hoe slecht zij met Moeder Aarde is omgegaan. Hij werkt op het gemoed van de mensen, om de aarde als hun moeder te beschouwen en haar geen verdriet te doen. Een klacht van Moeder Aarde over de verdorvenheid van de mensheid volgt nu. Twee spreekkoren, van stedelingen respectievelijk boeren, hemelen beurtelings hun betekenis voor de samenleving op, maar ten slotte worden de boeren in het gelijk gesteld. Een gezamenlijk lied als uiting van eensgezindheid besluit het spel.

Het publiek bij dit wel zeer symbolische openluchtspel bestond uit ca. 14.000 bezoekers van de landdag in Rolde, aanzienlijk minder dan een jaar eerder in Assen. De landdag was onder hevige regenval begonnen; toen het openluchtspel begon klaarde de lucht op, wat het spel uiteraard ten goede kwam.

De recensent van *L&M* kon niet anders dan lovend zijn over het stuk:

> "Met stijgende spanning werd het Landspel gevolgd. Met de uitvoering hebben schrijver en spelleider, resp. de heeren J.H. Holm en J. Sweers, alsmede alle medespelenden eer ingelegd, waarvoor zij dan ook aan het slot van den voorzitter een woord van groote lof hadden in ontvangst te nemen."

En hij besloot met: "Vooral mede door dit Landspel is deze dag geworden een mijlpaal in de historie van Landbouw en Maatschappij."[923] De recensent van de *PDAC* was gematigder in zijn oordeel. Hij schreef: "De opvoerenden hebben zich niet onaardig van hun taak gekweten."[924]

Het bleef niet bij deze ene voorstelling: op 2 september van dat jaar werd het spel nog eens opgevoerd voor de bezoekers van de tweede jeugdlanddag, die eveneens in Rolde gehouden werd.

Op de landdagen van 1937 en 1938 werden stukken van de Friese auteur S.D. de Jong opgevoerd. Deze spelen - *Eenheid* (1937) en *Gezegend Volk* (1938) - blijven hier buiten beschouwing, aangezien zij niet tot de Drentse literatuur gerekend kunnen

922. *PDAC* 15.7.1936.
923. *L&M* 16.7.1936.
924. *PDAC* 15.7.1936.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 416

worden: zij zijn Nederlandstalig, door een niet-Drent geschreven en hebben geen specifiek Drents thema.[925]

De oude strijd (1939) J. Poortman

Na de orangisten in 1938, waren het een jaar later de boeren-activisten die Jan Poortman opdracht gaven tot het schrijven van een openluchtspel. Hij schreef voor de landdag van 12 juli 1939 *De oude strijd. Historisch spel uit de 13e eeuw. Pleidooi voor rechtsherstel der geslagen volksgroepen*.[926] Daarmee week hij enigszins af van het gedachtegoed dat L en M tot dan toe in de propagandastukken had laten uitdragen. Maar de afwijking lag toch meer in de vorm - een historisch spel in plaats van een serie symbolische scènes - dan in de inhoud, in casu de boodschap. Die bleef dezelfde: stad en land moeten samenwerken. Het bestuur had hierom gevraagd; door kennis te nemen van het verleden zouden de toeschouwers de eigen tijd beter begrijpen.

> "Ook toen waren de tijden onrustig. Ook toen kwam er een groote macht zijn zware hand leggen op een kleine minderheid, die fier en frank opkwam voor de rechten van zichzelf, doch vooral ook voor de rechten en toekomstmogelijkheden van hun kinderen."[927]

Over de schrijver van het spel deed men aanvankelijk nogal geheimzinnig; pas in een later stadium maakte Poortman zich als zodanig bekend. In een interview met de schrijver - Poortmans naam werd (nog) niet vermeld - verklaarde deze uitdrukkelijk geen propagandastuk te zullen schrijven; dat had hij bij het bestuur bedongen.[928] Toch is het stuk op zijn minst tendentieus. De tegenstelling stad - platteland (bij goede samenwerking zijn mogelijkheden aanwezig, wat vooral de jeugd hoop moet geven) wordt er nogal met de haren bijgesleept, kennelijk om L en M een genoegen te doen. Poortman zelf noemde overigens als belangrijkste thema van het spel: "(...) dat men moet strijden voor iets, dat men werkelijk wil bezitten."[929] In *L&M* schreef hij - buiten verantwoordelijkheid van de redactie - dat de titel van het openluchtspel duidt op eeuwenoude strijd voor erkenning van de Oude Landschap, die steeds opnieuw gestreden moet worden.[930]

J. Sweers voerde de regie en R.F. Ockels uit Stadskanaal maakte het pompeuze decor.

Poortman baseerde zijn stuk op de geschiedenis van Rudolf van Coevorden, die ook na de slag bij Ane de vijand bleef van de bisschop van Utrecht. Dat wil zeggen van Wilbrand van Oldenburg, de opvolger van de gesneuvelde Otto van Lippe. Deze

925. Voor een beschrijving van de stukken zie Nijkeuter 1993b, 53-55.
926. DA, Archief L en M, inv.nr. 27, tekstboekje van het spel. Opvallend veel biografen en herdenkers van Poortman noemen dit spel niet.
927. *L&M* 15.6.1939.
928. Ibidem, 22.6.1939. Vgl. ook *AN* 23.6.1939.
929. *L&M* 22.6.1939.
930. 'Uit de dagen, waarin het landspel speelt' in: *L&M* 29.6.1939. Ook gepubliceerd in het *AN* 7.7.1939.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 417

onderwierp Drenthe weer en strafte Rudolf door hem onder meer (het kasteel van) Coevorden af te nemen. Maar twee jaar later wist Rudolf de stad weer in handen te krijgen, meer door verraad dan door strijd.[931] Tot zover de feiten; het volgende is meer de fictie van Poortman. Wanneer het thuisfront bericht krijgt van de overwinning, gaat men voorbereidingen treffen voor een feest. Een ziener werpt met zijn voorspellingen echter een schaduw over de opgetogenheid. Rudof arriveert en het feest begint. Weer komt de ziener, die voorspelt dat er grote veranderingen op til zijn. Nog tijdens het feest komt er bericht dat de stad bij verrassing door de vijand is ingenomen. De bode van de landsheer komt diens eisen overbrengen. Rudolf weigert en trekt met zijn troepen naar de landsgrenzen. Weer komt de bode, nu om te vertellen dat het land in de ban gedaan is. Dan beseft Rudolf dat het tijd is om een eind te maken aan de strijd. Hij gaat naar de landsheer nadat deze hem vrije aftocht beloofd heeft, maar hij wordt wel gevangen genomen en zal veroordeeld worden. Voordat dit gebeurt, legt de ziener aan de hand van een exempel aan Rudolf uit hoe de toekomst zal zijn: de belangen van stad en platteland zullen samengaan.[932] (In werkelijkheid werd Rudolf door de soldaten van de bisschop gegrepen en zonder vorm van proces geradbraakt en gedood.)[933]

De recensent van de *PDAC* berichtte:

> "Deze opvoering was er een van groote stijl. Het spel was goed ingestudeerd en boeide van begin tot eind. Grootsch van opzet waren sommige tafereelen door het groote aantal spelers, dat er deel aan had en om de kleurenpracht, die de middeleeuwsche kleederdrachten ten toon spreidden. (...) Het decor stelde het voorplein van een kasteel voor, waarmede de natuurlijke begroeiing van de zandverstuiving een mooi en aansluitend geheel vormde. Prachtig waren de costumes, die de medewerkenden droegen en een en ander maakte dat men de aandacht van de duizenden gedurende de geheele opvoering onverdeeld op zich gevestigd hield. Grooter succes dan men met het ten tooneele voeren van dit stuk hadden [sic], hebben schrijver, regisseur en spelers zich niet kunnen denken."[934]

De recensent van *L&M* bestempelde het stuk als grootser en overweldigender dan het spel van het jaar daarvoor, maar vond het ook meer een shownummer. Die indruk was vooral ontstaan doordat tientallen ruiters optraden tegen een achtergrond van gigantische decors, waaronder een kasteel van twaalf meter lang.

---

931. Tromp in: Heringa 1985, 179.
932. Vgl. DA, Archief L en M, inv.nr. 27 en 'De oude strijd' in: *L&M* 29.6.1939.
De historische figuur Rudolf van Coevorden inspireerde ook een andere literator. Van Jhr. H. den Beer Poortugael verscheen in 1953 bij uitgeverij De Torenlaan in Assen de historische roman *De Zanger van Koevorde*. Hoofdpersoon is Paolo, een jongeman van adellijke afkomst die door een troep zigeuners ontvoerd is. Hij ontdekt zijn hoge afkomst en keert na jaren vol avonturen terug naar Coevorden. Hij trouwt met de dochter van Rudolf van Koevorde, de burggraaf van Drenthe. Na diens dood volgt Paolo hem op. Als Henric I wordt hij de stamvader van een roemrucht geslacht. Zie voor een recensie Vlamingh Kiebêrt 1954, flap.
933. Zie noot 931.
934. *PDAC* 13.7.1939.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 418

Bovendien werd er gespeeld op een toneel met drie plateaus. Hij besloot zijn bespreking met de opmerking: "Het landspel was een mooi stuk werk en strekte de velen, die zich zooveel moeite hebben getroost voor een goed resultaat, tot groote voldoening."[935] De *NDVA* meldde dat 16.000 bezoekers het openluchtspel gezien hadden.[936]

Op 17 mei 1941 werd het spel nogmaals in Rolde opgevoerd, tijdens een bijeenkomst van de Agrarische Jeugdbeweging. Voor de landdag van 1940 schreef Poortman weer een spel, getiteld *Als het daagt...*.[937] Wegens de oorlogsomstandigheden werd deze landdag echter afgelast; de uiteindelijke ontbinding van L en M eind 1940 betekende dat het stuk nooit opgevoerd zou worden, ook niet voor de jongeren.[938]

Uit het feit dat Poortman voor L en M twee openluchtspelen geschreven heeft, mag geconcludeerd worden dat hij enige sympathie voor die beweging had. Mochten sommige ideeën van de bond hem hebben aangesproken, dan hebben zij hem in ieder geval niet lang beïnvloed. Na de bezetting van ons land ging Poortman een andere koers varen en nam hij actief deel aan het verzet. Maar daarover meer in het volgende hoofdstuk.

11. Interloog

De landbouwcrisis mocht dan overwonnen zijn - rond 1900 verkeerde de *NDVA* in crisissfeer. De aantallen verkochte exemplaren daalden drastisch. Een kenner van 'de' lezer ten plattelande schreef de malaise toe aan het feit dat er te veel "van alles wat" in de almanak stond en daardoor te weinig literaire bijdragen. Het is een feit dat in de hier beschreven periode, ondanks allerlei redactiewisselingen, de inhoud van de *NDVA* hoofdzakelijk uit historische artikelen bestond. Ook de literatoren van de oude garde - Broekhuizen, Crone en Tiesing - leverden bijdragen over historische en volkskundige zaken.

Met boekpublicaties was het nog treuriger gesteld. *Uit het Land van Heide en Struiken* (1896) van J.E. Bloemen was de meest recente publicatie en zou dat ruim dertig jaar blijven. Krantenfeuilletons werden nog steeds geschreven - Tiesing ging er in de *PDAC* mee door tot 1916 - maar geen ervan bereikte toentertijd de boekstatus.

Toen begon de volkskunde haar opmerkelijke vlucht naar haast onvoorstelbare hoogten van populariteit. Niet in de eerste plaats de volkskunde als wetenschap, maar vooral de manifestatie ervan in de sectoren van publiek vermaak, toerisme, toneel, dans, muziek, letterkunde en vele andere werd een regelrechte hype. Het woord 'folklore' was op ieders lip en werd bijna een verkoopargument: een cultureel

935. *L&M* 13.7.1939. Ook gepubliceerd in het *AN* 13.7.1939.
936. *NDVA* (1940), 29.
937. Zie *L&M* 22.8.1940.
938. In het maandblad *Drente* werd in een redactioneel commentaar meegedeeld dat de landdag was afgelast wegens de benzinedistributie. Dit werpt nieuw licht op de materiële omstandigheden waaronder leden van Landbouw en Maatschappij leefden. Kennelijk konden velen zich toen al een auto veroorloven. Zie *Drente* 12 (1940) september 18.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 419

product onder die vlag kon altijd rekenen op voldoende consumenten. Geïnspireerd door nieuwe namen en begrippen als heemkunde en heemschut, gingen in de letterkunde sommigen zelfs spreken van het verschijnsel 'heimatroman'. Door de loop der historie is dit woord goeddeels in onbruik geraakt. Wat ermee bedoeld werd, was het aloude genre van de dorpsnovelle, die in het vervolg ook regionale roman of boerenroman genoemd zou worden.

In één klap telde de Drentse literatuur weer mee in het nationale concert, zonder dat zij er moeite voor had hoeven doen. Ruim dertig jaar waren er dorpsnovellen als krantenfeuilletons verschenen, zonder dat zij de moeite van het uitgeven als boek waard waren gevonden. Dat veranderde aan het eind van de jaren twintig: het was oogsttijd voor schrijvers als L. Jonker, J.H. Bergmans-Beins en H. van Dijk.

Ook de landbouw zelf was zeer tevreden over de toegenomen publieke belangstelling. Tijdens de economische crisis in de jaren dertig verenigden vele noodlijdende boeren zich in de Nationale Bond Landbouw en Maatschappij. Deze overwegend Drentse organisatie maakte voor haar propaganda systematisch gebruik van feuilleton- en toneelteksten en wist zich door de nieuwe literaire trend verzekerd van een aanzienlijk lezers- en toeschouwerspotentieel. De schrijvers voor L en M namen al spoedig nazistische vormen en gedachten over: symboliek rond een thema als '(Moeder) Aarde' werd retoriek voor Blut und Boden.

De bezetter zou in 1940 niet te klagen hebben over gebrek aan 'volksche' elementen in de Drentse literatuur. Of de Drentse schrijvers ook zonder voorbehoud zijn Nieuwe Orde zouden omarmen, zal in hoofdstuk III beantwoord worden.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 420

3

Schrijverij tijdens de bezetting

De tied is vrömd...de oorlog wacht...
En um oes hen ist donkre nacht[1]

J. Poortman

1. Inleiding

Op 10 mei 1940 werd Drenthe binnen 24 uur bezet gebied. De noordelijke provincies werden zwak verdedigd, dus kon de vijand al op de eerste dag de Afsluitdijk bereiken. In hun eigen provincie en elders in het land sneuvelden Drenten tijdens de vijfdaagse strijd van Nederland tegen de Duitse overmacht.

Toch was de eerste verdediger van Drenthe die tot de verbeelding sprak de uit Enschede afkomstige sergeant Andries Willem Swart, die helemaal alleen vanuit een kazemat de Hoogeveensche Vaart in Meppel verdedigd had. Voor hem schreef Jan Poortman het gedicht *Hier völt een soldoat*, dat het eerste Drentse oorlogsgedicht genoemd kan worden. Het verscheen in de *MC* van 12 juni 1940.[2] Over de wording van het gedicht schreef Poortman:

> "Zo zat ik op mijn gewone plaats achter in de klas druk te corrigeren. Naast me Jan Langius, die acoliet, misdienaar, was geweest bij de begrafenis van sergt. Swart. Buiten, in de bomen

1. Uit het gedicht *Jan Niezink zeeit* van J. Poortman. Voor het eerst gepubliceerd in: *Drente* 15 (1943) november 18.
2. Ook gepubliceerd in *Drente* 12 (1940) juli 4-5; *Wattet volk vertelt. Dialectschetsen II*. [Meppel z.j.], 28-30 en Poortman 1979a, 34-36. Zie ook MI, map C1. Voor een verslag van de schermutselingen op 10 mei zie eveneens Poortman 1979a, 20-21.
   Op het rooms-katholieke kerkhof te Hesselingen (destijds gemeente Staphorst) werd op 16 november 1940 een monument onthuld, waarvoor het geld door de Meppeler burgerij, vrienden en strijdmakkers van Swart bijeengebracht was. Poortman hield tijdens deze plechtigheid een toespraak. Zie Poortman 1942, 3-5. Vgl. ook Poortman 1979a, 33 en Van den Broek/Groen 1985, 48.
   Zie voor de rede van burgemeester Buisman van Meppel DA, Archief Kabinet Gouverneur/CdK, inv.nr. 2055, kabinetnrs. 1011 en 1012.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 422

zongen de vogels. Ineens fluisterde de jongen: 'Gek, hè, meester! Hier fluiten de vogels en ginds ligt Swart alleen. En weet u, wat erg is? Dat zijn vrouw geen geld heeft voor een grafsteen, terwijl ze zo graag wil, dat er één komt..' Ontroerd fluister ik terug: 'Zeg maar, dat die er komt! Daarvoor wordt wel gezorgd!' 'Heus?' 'Ja, heus!' Weg correctie! Ik pak een paar velletjes papier naast me op en schrijf in één golf met rode correctie-inkt: 'Hier vôlt een Soldoat', mijn eerste oorlogsgedicht, voor de Meppeler."[3]

Hier volgen de eerste vier regels:

Een stille Meie....een bliede zun'
't Leek net of het niet mooier kun....
Mar um oes hen was d'oorlogsbraand
Die greep in't leste ook oes laand.

Een maand later nam ook het maandblad *Drente* dit gedicht op. Tevens vermeldde het in een 'Erelijst' de namen van 70 Drenten die hun leven hadden gegeven voor de verdediging van ons land. Onder hen Carel de Vos van Steenwijk, de enige zoon van de CdK. Daarnaast stond een redactioneel artikel waarin alle militairen "helden" genoemd werden, waarin opgeroepen werd de nabestaanden en de gewonden te steunen (ook financieel) en waarin gepleit werd voor een monument op de Brink in Assen voor de gevallenen. Helaas werd dit nummer in een ander redactioneel (dus anoniem) artikel ontsierd door de zin: "Wel is de zon nog niet stralend doorgebroken, maar het daagt in den Oosten." Daarmee werd bedoeld dat de boeren het waarschijnlijk beter zouden krijgen. Wie de scribent ook was, eindredacteur Jan Naarding was verantwoordelijk voor deze woorden.[4]

Er werd tijdens de bezetting veel gelezen. Over de leeshonger in Meppel, merkte Poortman op:

"Anderen lazen...lazen. Nooit werd er zoveel gelezen. Ook al waren de boeken in de leesbibliotheken 'gezuiverd' en had Johan de Vries naast het Postkantoor zijn bibliotheek gesloten, omdat hij die niet gezuiverd wenste en zelf de baas wilde blijven. Bezoekers waren niet alleen Duitse militairen, die we hier hadden (...), doch ook vele anderen."[5]

D.M.E.A.J. Stork-van der Kuyl deed vanaf 1941 voor haar proefschrift onderzoek naar het leesgedrag van Drentse boerinnen en boerendochters. Zij schreef dat uit de zogeheten Reizende Bibliotheek druk geleend werd:

"Het maximum aan uitleningen uit de Reizende Bibliotheek werd bereikt in de hongerwinter van 1944-1945. Ondanks het gebrek aan licht werd met een aantal lezers van rond 45, een

3. Poortman, *De jaren 1940-1945*. Meppel z.j., 21-22.
4. *Drente* 12 (1940) juli 3-5.
5. Poortman, *De jaren 1940-1945*. Meppel z.j., 282.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 423

getal van 964 uitleningen bereikt. In de winter van 1945-1946, de eerste bevrijdingswinter, zakte het aantal uitleningen sterk, een direct gevolg van de herleving van vergaderingen, uitvoeringen etc."[6]

Het meest opmerkelijk aan deze cijfers is, dát vrouwen lazen. In het begin van de twintigste eeuw deden zij dat nauwelijks, zoals in hoofdstuk II werd opgemerkt. Ook van school- en nutsbibliotheken werd gretig gebruik gemaakt; soms stonden plattelandsvrouwen ingeschreven bij de leeszaal in de stad. Dorpsnotabelen met een grote boekenschat leenden eveneens, vooral 's winters, boeken uit. Veel gelezen werden historische romans, boerenromans, reisbeschrijvingen, boeken met een godsdienstig thema en streekromans. Favoriete lectuur vormden de natuur- en streekromans van protestants-christelijke schrijfsters, zoals G.E. van Nes-Uilkens, A.A. van Hoogstraten-Schoch en H.J. van Nijnatten-Doffegnies. Voorts waren geïllustreerde (vrouwen)tijdschriften erg in trek.[7]

2. Cultuur op commando

2.1. De Kultuurkamer, algemeen

De bezetter streefde er al spoedig naar, het gehele culturele erf te beheersen en zodoende de cultuur en alle uitingen daarvan met nationaal-socialistische ideeën te doordrenken. Daartoe creëerde hij twee bestuurlijke organen, die als taak kregen het culturele leven te organiseren en te controleren. Op 27 november 1940 werd het departement van Volksvoorlichting en Kunsten (DVK) in het leven geroepen. Secretaris-generaal werd de filosoof dr. T(obi) Goedewaagen. Volgens hem was het moment aangebroken voor een wedergeboorte van de Nederlandse cultuur in de geest van de 'nieuwe Tijd'.

De praktische zaken en uitvoerende taken van de cultuurpolitiek kwamen in handen van een zelfstandig opererende afdeling van het DVK, de Nederlandsche Kultuurkamer (NKK). Zij werd op 22 november 1941 ingesteld en trad op 19 februari 1942 met de verordeningen betreffende het pers- en het theatergilde in werking. De belangrijkste beroepsgroepen op het gebied van kunst en cultuur waren in de Kultuurkamer, waarvan Goedewaagen president was, opgenomen via zogeheten 'gilden'. Dat waren er zes: Beeldende Kunst, Muziek, Literatuur, Theater en Dans, het Filmwezen en het Perswezen. Iedereen die actief wilde blijven in de kunstsector moest zich aanmelden bij deze organisatie, die als belangrijkste taak had de nationaal-socialistische gedachte te propageren en de kunstenaars te controleren. Wie zich niet bij de Kultuurkamer had aangemeld, had dus geen toestemming om te werken.[8]

6. Stork-van der Kuyl 1952, 116.
7. Ibidem, 118.
8. Zie L. de Jong 1974, 777-781.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 424

2.2. De Kultuurkamer in Drenthe

Het culturele leven in het Noorden onderging niet alleen de invloed van de op individuele kunstenaars gerichte algemene maatregel, geconcretiseerd in de Kultuurkamer, maar werd door de bezetter ook op een meer specifieke manier in de ideologische tang genomen. Artikel 15 van de verordening betreffende de Nederlandsche Kultuurkamer bepaalde dat er gewestelijke bureaus konden worden ingesteld, waarvan het werkgebied zich over meer dan één provincie kon uitstrekken. Op 10 november 1942 werd voor het eerst een dergelijk besluit genomen en daarin werd bepaald dat er een Gewestelijk Bureau voor Groningen en Drenthe zou komen. Het bureau werd gevestigd in het gebouw van het kunstlievend genootschap Pictura aan het Martinikerkhof te Groningen.

Tot leider van het bureau werd benoemd de Groninger auteur Ger Griever (1900-1970). Sinds augustus van dat jaar was hij al bestuursraad (een soort gedeputeerde) van de provincie. Voor de dagelijkse, uitvoerende werkzaamheden van het bureau werd een gewestelijk bestuurder aangesteld, de kunstschilder W.B. van Marle te Groningen. Voorts was er een Gewestelijke Raad van Advies onder voorzitterschap van prof. dr. J.M.N. Kapteyn, met als leden Jac. ter Haar Ezn. uit Ruinerwold, N.E. Kamperdijk uit Groningen, Kor Kuiler uit Groningen, J.H. Sweers uit Nieuw-Buinen, H.J. Bon uit Zuidlaren en J.J. Uilenberg uit Paterswolde.[9]

De opening van het bureau op 28 november 1942 in de Stadsschouwburg van Groningen ging gepaard met het onvermijdelijke ceremonieel. Sprekers waren, onder anderen, Griever en Goedewaagen. Griever beloofde dat hij de belangen van beide provincies op dezelfde wijze zou behartigen. Verder merkte hij op:

> "Al degenen, die thans nog afwijzend tegenover ons staan zullen wij mettertijd door daden toonen, dat hun wantrouwen misplaatst was en dat wij ook hun belangen hebben weten te behartigen. Een belangrijk ding zullen ze echter moeten begrijpen. Dat ik een afschuw heb van alle negativistische uitingen. Ook de kunstenaar dient zich in de toekomst positief in te stellen."[10]

Daarna bezichtigde men in de bovenzaal van het bureau een tentoonstelling van letterkundig werk van schrijvers uit beide provincies. Het getoonde werk bestond uit romans, korte verhalen en gedichten, "geschreven zoowel in de gouwspraak als in de voertaal: het Nederlandsch", aldus het *Drentsch Dagblad*.[11]
Auteurs en titels van de tentoongestelde werken zijn niet bekend. Maar uit briefwisselingen van de NKK met twee uitgevers valt na te gaan, welke boeken men op het oog had. Zo schreef uitgeverij Leopold in Den Haag aan het gewestelijk bureau:

> (...) moeten wij u mededeelen dat de boeken van Rein Brouwer, Dauw over dorstig land en Maar de zon overwon, geheel zijn uitverkocht, terwijl onze andere uitgaven welke hiervoor in

9. Zie over Kapteyn: Van Hasselt 1999, 311-319.
10. 'Officiële opening Gewestelijk bureau der Ned. Kultuurkamer' in: *DD* 1.12.1942. Zie voor Grievers rede NIOD, NKK, inv.nr. 32o.
11. *DD* 1.12.1942.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 425

> aanmerking zouden komen: Brolsma, Menschen tusschen wad en wouden, Griever, Zorg om den jongen en van Eysselsteijn [sic], Dorre Grond op het oogenblik bij den binder zijn en niet voor genoemden datum gereed komen."[12]

Namens uitgeverij Van Gorcum & Comp. beloofde H.J. Prakke een aantal boeken te zullen zenden, maar waaruit die zending zou bestaan vermeldde hij niet.[13] Wel is bekend hoeveel boeken hij stuurde: het waren er maar liefst 25.[14] Ook de volgende uitgevers had men aangeschreven: Bosch & Keuning te Baarn, Harsveld & Co. te Uithuizen, J.H. Kok te Kampen (stuurde twee boeken), M.D. Lange te Veendam, G.B. van Goor te Den Haag (één boek), W.J. Thieme te Zutphen (twee boeken), G.F. Callenbach te Nijkerk, Kluwer te Deventer, A.W. Bruna te Utrecht en Van der Kamp te Groningen (zestien boeken).[15]

Griever leidde de expositie in en stelde, dat een overgroot deel van de bevolking nauwelijks wist dat er letterkundige producten met betrekking tot "eigen volk en bodem" bestonden. Voorlichting op dit gebied beschouwde hij dan ook als een van de belangrijkste taken van het bureau.[16]

De Schouw, het orgaan van de Nederlandsche Kultuurkamer, wijdde een Groningen-Drenthe nummer aan de opening van het Gewestelijk Bureau. Het werd een rijk geïllustreerde aflevering met opmerkelijke artikelen.[17] Goedewaagen droeg een artikel bij over de band van Groningen en Drenthe met het Duitse rijk. Hierin ging hij dieper in op de stam-, cultuur- en geestverwantschap met Duitsland. Nogmaals benadrukte hij het belang van de samenwerking van deze gewesten met Duitsland. Hij besloot met de tirade:

> "Wij moeten ook in Groningen en Drenthe breken met het streven om, in den zin van het Fransche imperialisme van 1648, het Nederlandsche gebied tot barrière tegen het Duitsche Rijk te maken. Wat verwant is, kan door een staatsconstructie niet uiteen gehouden worden. Moge het Gewestelijk Bureau der Nederlandsche Kultuurkamer ook in dit opzicht zijn taak begrijpen!"[18]

C.F. Staargaard, Commissaris der Provincie (CdP) in Groningen,[19] belichtte Groningen als cultuurcentrum, W.B. van Marle deed uit de doeken wat het dagelijks werk van het bureau zoal inhield, W.H.A. van Steensel van der Aa besprak een aantal minneliedjes, J.A. Stellwag schreef over het ontstaan van het eerste Gewestelijk Bureau, Ad. Sassen interviewde Griever en Wilco Meijer Cluwen verschafte wetenswaardigheden over de

12. NIOD, NKK, inv.nr. 36i, brief aan het Gewestelijk Bureau van 11 november 1942.
13. NIOD, NKK, 36f, brief Prakke aan het Gewestelijk Bureau van 10 oktober 1942.
14. NIOD, NKK, inv.nr. 36b, ongedateerde uitnodiging voor de uitgevers.
15. Ibidem.
16. *DD* 1.12.1942.
17. *DS* 1 (1942) november 505-530.
18. Goedewaagen 1942, 507.
19. Staargaard werd op 7 februari 1942 tot CdP benoemd. Zijn voorganger J. Linthorst Homan was op 9 augustus 1941 ontslagen. Hij had een jaar eerder al ontslag gevraagd in verband met zijn activiteiten voor de Nederlandsche Unie, maar had het toen niet gekregen. Zie M.G. Buist in: Boiten 1980, 37.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 426

stad Groningen. Griever zelf schreef een artikel over de Groningse letterkunde, waaruit de lezer kon opmaken dat het nationaal-socialisme naadloos op de Groninger beweging aansloot.[20]

Drentse bijdragen kwamen van J.H. Bergmans-Beins en J.J. Uilenberg. Van Bergmans-Beins werd het gedicht *Drenthe* opgenomen. Of dit met haar toestemming gebeurde, is niet bekend. Uilenberg droeg een mager artikel over het rederijkerstoneel in Drenthe bij.

Medio 1943 bestonden er plannen om ook Friesland bij het Gewestelijk Bureau te betrekken. Dit was min of meer een noodsprong, veroorzaakt door het feit dat de Kultuurkamer in Groningen en Drenthe een nogal kwijnend bestaan had. Griever toonde zich een fel tegenstander en protesteerde bij het DVK.[21] Tegen de samenvoeging met Friesland had ook J.L. Bouma, CdP in Drenthe, bezwaar. Hij schreef onder meer:

> "Onderbrenging van een provincie als Drenthe, met een prae-historie als wellicht geen andere, bij een andere provincie is niet anders dan miskenning van de onvergelijkbare waarden, welke Drenthe op dit gebied vertegenwoordigt."[22]

Deze perikelen hebben er toe geleid, dat Griever ontslag vroeg. Dat kreeg hij met ingang van 1 juni 1944 en het was eervol.[23]

De hooggespannen verwachtingen die Griever van de Kultuurkamer had zijn niet uitgekomen, zo zei hij na de oorlog. Aanvankelijk had hij graag meegedaan, omdat hij gemeend had "er toe te kunnen medewerken, dat het 'land benoorden Zwolle' *eindelijk* eens van de voogdij, de 'geestelijke voogdij' van Den Haag zou worden verlost."[24] Nadat hij de ene teleurstelling na de andere had moeten incasseren, had hij zich, naar eigen zeggen, vanaf 1943 van dit werk teruggetrokken.[25] Toevallig verliep de Duitse oorlogvoering toentertijd ook minder voorspoedig.

Gerhardus (Ger) Griever werd op 6 augustus 1900 geboren in Tjamsweer (gemeente Appingedam).[26] Zijn vader was beurtschipper en commissionair. Ook Ger Griever ging in zaken. In Appingedam begon hij als jongste bediende bij een groothandel in levensmiddelen en werkte hij zich op tot zelfstandig ondernemer. Hij ontwikkelde zich door zelfstudie en privaatlessen van de Groninger literator en criticus Herman

20. Griever schreef vaker over Groningse onderwerpen. Zo publiceerde hij in het novembernummer van *De Boeren-Jeugdleider. Officieel studieorgaan voor het kader van de landelijke jeugd* (november 1942, 118-123) het artikel 'Het Groningsche Volkskarakter'.
21. NIOD, DVK, inv.nr. 24f, brief Griever aan het DVK van 25 april 1944.
22. NIOD, DVK, inv.nr. 24f, brief Bouma aan het DVK van 14 september 1943.
23. NIOD, DVK, inv.nr 24f, brief secretaris-generaal van het DVK aan Griever van 12 mei 1944.
24. MOW, EK, inv.nr. 157, punten verdediging Griever.
25. Ibidem.
26. GA Appingedam, Geboorteakte Griever. Voor enige biogafische schetsen wordt verwezen naar 'Gerh. Griever - Appingedam' in: *Nv/hN* 25.7.1936; Sassen 1942, 520-521; Ter Laan 1954, 251 en Brood 1999, 307-308.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 427

Poort (1886-1933).[27] De in Stadskanaal geboren Poort was omstreeks 1930 een gezaghebbende figuur op het gebied van kunst en cultuur in de stad Groningen. Hij streefde ernaar, de Groninger letterkunde ook in andere provincies bekendheid te geven. Hij inspireerde velen en het is dan ook geen wonder dat hij de leermeester van Griever werd.[28] Deze begon in de jaren dertig romans te schrijven en voorts ging zijn aandacht uit naar de archeologie. In 1931 verscheen zijn eerste roman *De Geluksmid. (Hoe het groeiende leven rijpt). Een roman uit Groningerland*. Een jaar later volgde *De meester van Veldwierde. Een roman uit Groningerland* en daarna verschenen *Opgesloten kracht* (1936) en *Zorg om den jongen* (1937). Griever schreef in die tijd ook toneel; zo werd een vrije bewerking van *De meester van Veldwierde*, omgedoopt tot *Het doul dat wie nait zain*, door verscheidene Groningse toneelverenigingen opgevoerd. Ook werden bekend *Om het geluk van den jongen* (1938) en *Thoeskomst* (z.j.).[29]

In 1942 verscheen bij uitgeverij De Schouw zijn roman *Hij leefde om te bouwen. Een Groningsche Roman*.[30] In hetzelfde jaar nog vroeg hij J. van Ham, hoofd van de afdeling Boekwezen van het DVK, toestemming voor een herdruk van zijn roman. In Groningen kreeg dit werk in boekhandelaarskringen nauwelijks aandacht; hierover beklaagde Griever zich dan ook bij Van Ham: "Vandaag aan den dag dus wordt de nat.soc. schrijver of iemand die uitgeeft bij een nat.soc. uitgeverij als bv. 'De Schouw', *onrechtvaardig* behandeld!"[31] Zijn verzoek werd ingewilligd: in 1942 verscheen de tweede druk, in 1943 de derde. Ook zijn vooroorlogse roman, *Zorg om den jongen*, kreeg in 1943 een tweede en in 1944 een derde druk bij uitgeverij Leopold in Den Haag. Zijn romans schreef hij grotendeels in het Nederlands.

In juli 1940 was hij lid van de NSB geworden. Na de oorlog verklaarde Griever in zijn verdediging voor de Ereraad voor de Letterkunde, dat na mei 1940 zijn ideaal van een verenigd Europa geheel werkelijkheid geworden was; daarom was hij lid van de NSB geworden. Ook beschouwde hij zichzelf als politiek naïef, waarmee hij - zoals zovelen - zijn verblindheid elegant definieerde en voorbij ging aan de onlogische combinatie van nationalisme en Europese eenheid. Zijn sympathie voor

---

Opvallend is overigens dat de Groningse literatuurgeschiedenis nauwelijks aandacht aan Griever besteed heeft. Steenhuis (1960, 24) wijdt één bladzijde aan de bezettingsjaren, maar Griever wordt niet besproken. Van Leeuwen (1984, 105 en 109) behandelt de bezetting in het geheel niet. Wel noemt hij - zij het in vier zinnen - enige toneelstukken van Griever. In Van Es/Heutink 1985 komt hij helemaal niet voor. Visser (1970, 32) schreef over hem: "Ger Griever was een naïeve man (evenals ik een brugwachterszoon, godbetert) die de portee van zijn daad niet snapte. Men noemde hem 'Griever de schriever' (de schrijver). Dat hij niet begreep hoe de bloed-en-bodemvork in de nazisteel zat, bleek uit de antwoorden die hij later gaf op de vragen van de ereraad, (...)."

27. Voor biografische schetsen zie Eelssema 1927; Joh. D. 1933; Ter Laan 1955, 610; Van der Woude 1964 en Heutink in: Van Es/Heutink 1985, 24.
28. Aldus Griever in zijn artikel 'De Groningsche letterkunde' in: *DS* 1 (1942) november 528.
29. Vgl. ook Riddering/Wolthuis [1941], 11 en 76.
30. W.E.M. Eggink recenseerde de roman in *V&B* (juni 1942, 342-344). In juni 1944 werd het boek nogmaals in dit blad (p. 146) besproken, toen door een anonieme recensent. Voor een (ongedateerde) recensie zie ook knipseldocumentatie van het NLMD.
31. NIOD, DVK, inv.nr. 176Ae.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 428

Duitsland kwam voort uit zijn hang naar de Romantiek.[32] Hij meldde zich aan bij de Kultuurkamer in oprichting en aanvaardde omstreeks 30 oktober 1941 het hoofdcorrespondentschap van de Kultuurkamer voor Groningen en Drenthe.[33]

Daarvoor al was hij 'lezer' geworden voor het Lectoraat van het DVK, afdeling Boekwezen.[34] Door middel van het Lectoraat hielden de nationaal-socialisten publicaties tegen die hun niet aanstonden; dit censuurmechanisme bestond dus al voordat aanmelding bij de Kultuurkamer verplicht werd voor wie wilde blijven publiceren. Over het verzoek van het DVK om lezer te worden hoefde Griever niet lang na te denken. Reeds de volgende dag ging hij schriftelijk akkoord, waaraan hij toevoegde: "Ik ben nl. geen criticus en beoordeel een werk meer naar zijn inhoud, of het volksch, en dus gezond is, dan naar de technische zijden", gevolgd door een ferm "Hou Zee" als afscheidsgroet.[35] In de jaren daarna zou hij, als niet-criticus, 'dan maar' over eigen werk spreken voor de genazificeerde omroep.[36]

In het reeds genoemde interview in *De Schouw* van november 1942 - gegeven aan Ad. Sassen, die nog voor het gedrukt werd overleed - legde Griever uit wat zijns inziens een nationaal-socialistische schrijver was:

> "De schrijver moet in de eerste plaats zich dienaar voelen van zijn volk. Ik ben van meening, dat de schrijver, die zich stevig geworteld weet in zijn volk, en liefde gevoelt voor zijn volk, den plicht heeft, al naar mate van zijn kunnen, kennis en vooral levenservaring, op het forum zijn volksgenooten door middel van de literatuur in eenvoudige, ware bewoordingen, die kunnen worden verstaan, een spiegel voor te houden en hen te wijzen op hun deugden zoowel als op hun ondeugden, doch tevens, tegenover de buitenstaanders, voor zijn volk op de bres te staan en het te verdedigen. Vandaar ook, dat voor den regionalen schrijver in de toekomst een belangrijke en zeer verantwoordelijke taak is weggelegd."[37]

Ook hieruit blijkt dat Griever de tendens belangrijker vond dan de literaire vorm. Een visie die bij uitstek geperverteerd is door totalitaire systemen, waaronder het nationaal-socialistische.

Griever kan gerekend worden tot de 'elite' der naziliteratoren. Hij meldde zich in februari 1942 nogmaals aan bij de Kultuurkamer, dus toen alle kunstenaars en journalisten geacht werden dit te doen.[38] In 1943 werd hij uitgenodigd voor een letterkundigenweekend dat gehouden zou worden in hotel Birkhoven te Amersfoort. Hiervoor was een selecte groep van zesentwintig personen aangeschreven.
Na de oorlog werd Griever door de Ereraad voor de Letterkunde veroordeeld. Inmiddels verbleef hij in het interneringskamp Sellingerbeetse. Hij kreeg een publicatieverbod voor de duur van drie jaar, ingaande 5 mei 1945.[39] De derde kamer van

32. MOW, EK, inv.nr. 157, punten verdediging Griever.
33. MOW, EK, inv.nr. 157, uitspraak van de Ereraad voor de Letterkunde z.j.
34. A. Venema 1988, 82 en 481.
35. NIOD, DVK, inv.nr. 167 Ac, brief Griever aan J. van Ham van 21 augustus 1941.
36. Vgl. A. Venema 1990, 297 en 298.
37. Sassen 1942, 520-521.
38. NIOD, Cartotheek Kultuurkamer.
39. MOW, EK, inv.nr. 157, uitspraak van de Ereraad

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 429

het Tribunaal Groningen veroordeelde hem tot twee jaar met aftrek van de interne-ring (dat betekende tot april 1947), ontzetting uit het kiesrecht en een verbeurdverklaring van 15.000 gulden. Het Tribunaal nam hem kwalijk dat hij lid van de NSB was gebleven na zijn vrijwillig ontslag als gewestelijk leider van de Kultuurkamer.[40] Vrij spoedig na het verstrijken van zijn uitsluitingstijd begon Griever weer - en met succes - te publiceren, wederom romans en toneelstukken. Tot het laatste genre behoren: *D' olle spreuk* (bewerking van het spel *Waar liefde woont*, [z.j.]), *Mit lege aarms* (1950, bekroond toneelstuk),[41] *De vrimde vogel* [1950], *De pot mit gold* [1952],[42] *Vrümd bloud* (1954) en *Moeke* [1955].[43] Van de romans wordt hier genoemd: *Remko, 'n liefde in Groningerland*. In 1960 verscheen een Groninger Omnibus met daarin de romans: *Tetje. 'n Moeder in Groningerland*, *Opgesloten kracht* en *Remko. 'n Liefde in Groningerland*.[44] Hij overleed op 23 maart 1970 in Appingedam.[45]

De schrijvende pedagoog Jan Jantinus Uilenberg had zich voor de oorlog opgeworpen als hoeder van de Drentse volkscultuur en van het dialect. Tijdens de bezetting liet hij zich ervan overtuigen dat er voor hem een taak als volksopvoeder was weggelegd bij de Kultuurkamer; in de praktijk werd hij correspondent voor Drenthe. Hij werd als zodanig op 28 november 1942 beëdigd, toen hij al bijna een jaar voor de Kultuurkamer werkzaam was.[46] Reeds in september 1941 was Uilenberg voor de functie van correspondent gevraagd door Ad. Sassen, adviseur van de Nederlandsche Kultuurkamer in oprichting. Aanvankelijk weifelde Uilenberg; hij gaf daarvoor als reden:

> "Ik ben werker, d.w.z.: schrijver. Of ik de ware man ben, om in dezen te organiseren en leiding te geven, is, ook met het oog op mijn leeftijd, hoedanigheid van rustend ambtenaar en medische raad, de vraag."[47]

Op 30 september 1941 berichtte Uilenberg aan Sassen, dat hij een zenuwinzinking had gehad. Daarom bedankte hij voor de aangeboden functie.[48] Binnen drie maanden kwam hij op zijn beslissing terug: op 23 december 1941 namelijk schreef de directeur-generaal van de Kultuurkamer hem, dat hij als correspondent aangesteld zou worden.[49] Waarom Uilenberg zich bedacht had, is niet bekend. Zijn taak bestond uit het verzamelen van gegevens over personen (vooral schrijvers), die naar zijn mening geschikt waren om 'lid' te worden van de Kultuurkamer. Verder

40. *Groninger Dagblad* 19.3.1947. Vgl. ook NIOD, KB I, 4804.
41. Deze prijsvraag voor nieuw toneelwerk werd uitgeschreven door de Stadsschouwburg van Groningen.
42. Dit spel ontving de aanmoedigingsprijs in de prijsvraag van de Stadsschouwburg van Groningen.
43. Zie voor een beschouwing over dit toneelstuk Diemer, 'Onneudig lasteg' in: Diemer z.j., 16-20.
44. Vgl. voor de titels ook *Brinkman*, passim.
45. GA Appingedam, Overlijdensakte Griever.
46. NIOD, NKK, inv.nr. 36a.
47. NIOD, NKK, inv.nr. 22kk, brief Uilenberg aan Sassen van 11 september 1941.
48. NIOD, NKK, inv.nr. 22kk, brief Uilenberg aan de Kultuurkamer van 30 september 1941.
49. NIOD, NKK, inv.nr. 22kk, brief directeur-generaal van het DVK aan Uilenberg van 23 december 1941.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 430

moest de correspondent propaganda maken voor deze instelling. Maandelijks stuurde Uilenberg zijn rapporten via de hoofdcorrespondent Ger Griever naar Den Haag. Daarbij waren ook lijsten met namen van Drentse auteurs die zich aangemeld hadden en van anderen die hij graag bij de NKK zou betrekken. Bovendien kon hij zo nog eens fulmineren tegen Anne de Vries, over wie hij zich voor de oorlog al kritisch uitgelaten had:

> " 't Valt mij op, dat op voorbeeld van Anne de Vries de jongere generatie het niet ernstig neemt met juiste uitbeelding van Volk en Volkstaal. Men begint te speculeeren op de bewondering van het vreemdsoortige door den vreemdeling. Dat alles wordt maar voor zoete koek opgenomen. Daardoor krijgt de vreemde schrijver ook moed, om met een uitver [sic] van een hem vreemde provincie een voorwerp van winstbejag te maken. Wij moeten nu zeggen 'halt!' en de strijd aanbinden tegen valsch vernuft. Ik dring er daarom nogmaals op aan, dat men boeken en novellen, ook wetenschappelijke werken of orienteerende ons en voor Drenthe, mij, ter beoordeeling zendt."[50]

Hij was kort daarvoor ook al benoemd tot 'lezer' bij het DVK, waarover verderop meer. Zijn werk als correspondent bracht hem enig materieel gewin: behalve een onkostenvergoeding kreeg hij een maandelijks fooitje van tien gulden. Ook waren er andersoortige emolumenten. Zo vroeg Van Marle zijn chef in Den Haag, Uilenberg extra textielpunten te verstrekken voor een zwarte pantalon die hij tijdens zijn voordrachtsavonden wilde dragen. Voorts diende Van Marle een verzoek om een paar fietsbanden voor Uilenberg in, aangezien deze "zijn rijwiel doorloopend noodig is voor kultureele doeleinden."[51]

In 1943 ontving hij van het DVK een prijs van duizend gulden, bedoeld voor literaire prestaties die in 1942 de aandacht van de jury getrokken hadden. Uilenberg werd onderscheiden in de categorie streeklectuur. In dezelfde categorie werd ook aan de Scheveningse romanschrijver Arend Tael (pseudoniem van A.P. Krul) een prijs uitgereikt.[52] Er waren dat jaar nog meer laureaten: de Friese schrijver R.P. Sybesma kreeg de Harmen Sytstra-prijs, Evert Zandstra en Peter van Andel kregen een aanmoedigingsprijs en A. Roothaert kreeg een prijs voor goede ontspanningslectuur. J. van Ham zette tijdens de uitreiking de betekenis van deze onderscheidingen uiteen. Hij merkte op dat de schrijvers geëerd werden namens het volk, want "zonder zijn volk is een dichter of schrijver niets." Daarmee gaf hij een variant op de nazi-slogan "Du bist nichts, dein Volk ist alles."[53] *De Landstand Drenthe* schreef over Uilenberg en zijn prijs: "De talrijke bijdragen van J.J.

50. NIOD, NKK, inv.nr. 22kk, brief Uilenberg aan Griever van 6 november 1942. Vgl. voor kritiek op Anne de Vries ook een brief van Uilenberg aan het Gewestelijk Bureau van 2 september 1943. Hij merkte daarin op: "In gespreksvormen van de nieuwe romans wordt er maar op los gedialect. Vooral Anne de Vries heeft hier in Drenthe een slecht voorbeeld gegeven." (NIOD, NKK, 36a).
51. NIOD, NKK, inv.nr. 36a, brief Van Marle aan de Kultuurkamer van 29 december 1943. Op 28 april 1944 diende Van Marle nogmaals een verzoek om fietsbanden in.
52. NIOD, DVK, 176 Af. Vgl. ook A. Venema 1988, 114.
53. *DD* 21.6.1943.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 431

Uilenberg in tijdschriften en bladen getuigen van zijn warme liefde en begrip voor de taal en de letterkundige voortbrengselen van Drenthe."[54]

Zoals gezegd was Uilenberg ook 'lezer' voor het Lectoraat van de Afdeling Boekwezen van het DVK, en wel vanaf 20 oktober 1942.[55] Dit hield in, dat hij als deskundige voor Drenthe boeken en manuscripten moest beoordelen. Ook komt zijn naam voor op een lijst van medewerkers, die de Afdeling Boekwezen kon raadplegen als zij over een bepaald specialisme iets wilde weten. Zo was er S.J. van der Molen voor *Saxo-Frisia*; Uilenberg kon men raadplegen voor gebruiken betreffende het boerenleven.[56]

Reeds in januari 1942 had Uilenberg van de Kultuurkamer een lijst ontvangen met namen van Drentse of vermeend Drentse schrijvers, die hij tot aanmelding moest zien te bewegen. De volgende namen werden doorgegeven: H. Bos te Dalen, S. Jensema (p/a Van Gorcum te Assen),[57] J.H. Bergmans-Beins te Bussum, H. van Dijk te Alkmaar en R. Houwink Hzn. te 's-Gravenhage; men had dus al goed buiten de provincie gespeurd.[58]

In een brief van 6 april 1942 schreef Uilenberg aan Griever dat hij H. Bos en J. Poortman bezocht had. Bos was volgens hem een schrijver "(...) die sympathiek tegenover de Kultuurkamer staat en gaarne eventuele medewerking zal verlenen". En over Poortman:

> "(...) die, zoals hij zegt onverschillig staat tegenover alles, wat de Kultuurkamer betreft. Hij zegt woordelijk: 'Wat wil die Kultuurkamer toch in Drenthe? Wij kunnen zelf onze weg wel zoeken en vinden.' Verder deelde hij mij mede, dat hij zich niet wel voelde en niets deed. Ik heb hem nog niet zo afwijzend aangetroffen. Mogelijk een gevolg van zenuwstoring."[59]

Behalve Bos heeft ook Roelof Houwink Hzn. zich aangemeld bij de Kultuurkamer.[60]

Zijn enige publicatie uit de bezettingstijd is reeds in hoofdstuk II genoemd. De Ereraad voor de Letterkunde heeft zich niet over Houwinks gedrag tijdens de oorlog uitgesproken, want hij was kort voor de bevrijding overleden.

In mei 1942 verzond Uilenberg opnieuw een lijst van letterkundigen waarop - behalve de reeds genoemde - de volgende namen voorkomen: P.W.J. van den Berg te Nijeveen, A. Dening te Amsterdam, R.D. Mulder te Assen en Hillie Tuin te Amsterdam. Door bezoek en navraag was hem gebleken, schreef hij, dat van de

---

54. *De Landstand Drenthe*, 21 mei 1943. Deze periodiek heette achtereenvolgens: *De Landstand in Drenthe* (jrg. 1, nrs. 1 en 2, januari 1942), *De Landstand in Drente* (jrg. 1, nrs. 3 t/m 10, vanaf 22 januari 1942), *De Landstand in Drenthe* (jrg. 1 en 2, nrs. 11 t/m 2, vanaf 27 maart 1942) en *De Landstand Drenthe* (vanaf jrg. 2, nr. 3, 22 januari 1943).
55. NIOD, DVK, 176e.
56. Vgl. A. Venema 1988, 114.
57. Sien Jensema (1896-1994) was een Groningse schrijfster. Ze werd geboren in Stedum, waar ze haar boerderij 'De Niehof' tot een middelpunt van cultureel leven probeerde te maken. Zie over haar Van Leeuwen 1984, 56-57 en Sandman 1999.
58. NIOD, NKK, inv.nr. 22kk, brief Kultuurkamer aan Uilenberg van 6 januari 1942.
59. NIOD, NKK, inv.nr. 22kk, brief Uilenberg aan Griever van 6 april 1942.
60. NIOD, Cartotheek Kultuurkamer.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 432

genoemde personen alleen H. Bos en hijzelf sympathiseerden met de nieuwe richting.[61] In juli zond hij wederom een lijst naar Griever, waarop de namen staan van L. Jonker te Dedemsvaart, H. van Dijk te IJmuiden, W.J. Keizer te Assen, J. Naarding te Almelo, Hillie Tuin te Amsterdam en J.L. Thalen te Beilen. De lijst was voorzien van commentaar. Over Jonker merkte hij op: "Stelt naar ik verneem, geen belang in de nieuwe orde" en Van Dijk kreeg de volgende toevoeging: "Door mijn correspondentie met van Dijk weet ik nu, dat v. Dijk niet sympathiek staat tegenover de nieuwe instellingen."[62] Bij de anderen werd eveneens opgemerkt dat zij niet sympathiseerden.[63]

Toch waren er behalve Uilenberg, Bos en Houwink meer Drentse schrijvers die voor de bezetter kozen. Beweegredenen daarvoor waren onder meer geldzucht, angst en opportunisme. Maar welk motief nu bij een bepaalde persoon de doorslag gaf, valt nauwelijks meer te achterhalen. Ook zullen wij constateren dat een enkeling in de zogeheten grijstonen thuis hoort. En ten slotte waren er enige rabiate nazi's in de Drentse culturele wereld.

In oktober 1943 berichtte Uilenberg in zijn maandrapport dat de Kultuurkamer K. van der Kley, hoofd der school in Nieuweroord, als Drents letterkundige kon noteren. Diezelfde maand was namelijk bij uitgeverij Kinheim te Heiloo diens boek *Het Drentse volkskarakter* verschenen.[64] Bovendien had hij voor *Drenthe, een handboek voor het kennen van het Drentsche leven in voorbije eeuwen* (1943) het hoofdstuk 'De zwerfstenen van Drenthe' geschreven. Hieruit blijkt dat hij geen literator was; hij heeft zich dan ook niet bij het letterengilde van de NKK aangemeld.[65]

Op 9 augustus 1944 verspreidde het Gewestelijk Bureau een lijst van schrijvers in Drenthe die zich aangemeld hadden. Dat waren: Albert Jan Bijkerk te Meppel, Rein Brouwer te Assen, Hendrik Clewits te Assen, Jan Hendrik Holm te Nieuw-Buinen, Albert Huizing te Buinen, Jantje de Jong-Smith te Gees, Johan Christiaan Christoffel Kornman te Echten, Johannes Albert van der Made te Norg, ds. Johan Sjouke Postma te Assen en Thomas Vos te Meppel.[66]
Eén van deze schrijvers dient hier aandacht te krijgen; de anderen zullen in paragraaf 4 en elders behandeld worden.

61. NIOD, NKK, inv.nr. 22kk, maandrapport Uilenberg van mei 1942.
62. Van Dijks populaire roman *Luuks Hilbers jonges* kwam voor op een lijst van boeken die in aanmerking kwamen voor het etiket 'meest miskende boek van 1940'. Dit was het gevolg van een prijsvraag, die uitgeschreven was door de Uitgeversbond. Het begrip 'miskend' werd overigens ruim genomen. Zie: A. Venema 1992, 132-133.
63. NIOD, NKK, inv.nr, 22kk, maandrapport Uilenberg van juni 1942.
64. Voor recensies wordt verwezen naar *Drente* 15 (1943) oktober 13 en *Drente* 15 (1944) januari 26-27.
65. NIOD, NKK, inv.nr. 36a, rapport van 1 november 1943. Klaas van der Kley werd op 16 oktober 1894 geboren te Zuidwolde (GA Zuidwolde, Geboorteakte K. van der Kley). Hij was onderwijzer in Darp en Uffelte en werd hoofd van de lagere school te Nieuweroord. Nadat in 1945 besloten was in Havelte een volkshogeschool te vestigen, kreeg Van der Kley de leiding van de voorbereidende werkzaamheden. In 1947 werd hij tot leider van de volkshogeschool 'Overcinge' benoemd. Literaire werken heeft hij niet geschreven. Van der Kley overleed op 28 april 1959 te Meppel. Voor herdenkingsartikelen zie W.S. 1959, 11; J. Homan 1960, 7-8. Huizing (1999a) vermeldt abusievelijk 1895 als geboortejaar.
66. NIOD, NKK, inv.nr. 36b, lijst van Drentse schrijvers.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 433

De journalist en letterkundige Johannes Albert van der Made (geboren 21 augustus 1909 te Rotterdam) is geen 'Drentse' schrijver en valt daardoor enigszins buiten het kader van deze studie. Hij schreef artikelen en recensies in *Groot Nederland*, *De Schouw*[67] en *De Waag*. Volgens Adriaan Venema was hij een van de eerste literatoren die dienst bij de Waffen-SS namen,[68] maar dat is niet erg waarschijnlijk. Wie dienst nam bij de Waffen-SS - al dan niet via het Vrijwilligerslegioen Nederland - ging naar het oostfront, en zo gingen er vanaf 1941 duizenden. Maar Van der Made bleef tot halverwege 1944 doorschrijven in de genoemde periodieken. Bedoeld zal wel zijn de (politieke) Nederlandsche SS, opgericht in 1940 en in 1942 omgedoopt tot Germaansche SS. Velen van deze organisatie meldden zich aan bij de Landstorm Nederland, die in 1943 door de Duitsers was opgericht. Zoals de naam zegt, deed de Landstorm alleen dienst in Nederland en dat was vanaf september 1944, toen de geallieerden op Nederlandse bodem stonden, inderdaad het geval. Uiteindelijk kreeg de Landstorm de status van een Waffen SS-divisie; de leiding ervan bestond grotendeels uit Duitsers.

Van der Made woonde slechts korte tijd in Drenthe: officieel van 18 maart tot 1 april 1944 in Norg, wat strijdig lijkt met de vermelding van zijn naam op de kultuurkamerlijst van 9 augustus.[69] Hij zou zich - volgens Venema - hebben aangesloten bij de Landwacht aldaar, wat, gezien het korte verblijf, niet meer dan een symbolische daad geweest kan zijn.[70] Vanuit Norg stuurde hij bedelbrieven naar het DVK, dat ontbindingsverschijnselen begon te vertonen en hem niet meer betaalde.[71]

Hij was ervan overtuigd, dat de komst van de Duitsers een nieuwe literaire periode ingeluid had: de Nieuwe Romantiek, die een synthese was van romantiek en realisme. Deze periode zou gestalte krijgen door het samengaan van droom en daad, van mythe en werkelijkheid. Het romantisch-realisme van de nieuwe culturele era zag hij in het Nederlandse proza vooral vertegenwoordigd door Ben van Eysselsteijn. In het tijdschrift *De Waag* - opgericht in 1937 en al vóór de oorlog geëvolueerd van rechts-radicaal, via fascistisch naar nazistisch - besteedde hij dan ook in een aantal artikelen in de rubriek *De schrijver en zijn tijd; romantiek en realisme* uitvoerig aandacht aan Van Eysselsteijn en diens werk.[72] Mogelijk heeft hij in Drenthe ook geprobeerd Ben van Eysselsteijn alsnog voor de Kultuurkamer te interesseren. Deze woonde tijdelijk in Gieten en wist dat Van der Made in de buurt was. Hij voelde zich bedreigd en dook onder in Oosterhesselen.[73] In de laatste oorlogswinter probeerde Van der Made de geallieerden uit Nederland te verjagen; daarbij raakte hij gewond aan beide benen. De Ereraad voor de Letterkunde heeft - waarschijnlijk bij verstek -

67. Zie Kelder 1993, passim.
68. A. Venema 1989, 19.
69. GA Norg, Bevolkingsregisters.
70. A. Venema 1989, 31. Wellicht is Van der Made vertrokken naar het opleidingskamp Hoogeveen van de Landstorm, maar daarover zijn geen gegevens beschikbaar.
71. A. Venema 1992, 418.
72. Vgl. Nijkeuter 1996b, 66.
73. Ibidem, 73.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 434

een publicatieverbod tot augustus 1955 over hem uitgesproken.[74] Hij vluchtte naar Duitsland, waar hij op 8 augustus 1981 te Berlijn (Spandau) stierf.[75]

In het voorgaande zijn de namen genoemd van twaalf schrijvers in Drenthe en van één Drent in den vreemde die bij het Letterengilde van de Kultuurkamer geregistreerd stonden. Uit andere bronnen blijkt, dat hieraan nog zes personen die zich aanmeldden, toegevoegd kunnen worden.
Hierna zullen achttien Kultuurkamer'leden' (negentien minus Van der Made) besproken of genoemd worden, de meesten in paragraaf 4. Niet-aangeslotenen bij het Letterengilde die in geschrifte de bezetter gediend hebben - journalisten en dilettanten die aan nazi-periodieken bijdroegen - krijgen op de meest relevante plaats een korte bespreking.

2.3. Bemoeienissen van de provincie

Nadat Nederland gecapituleerd had, bleven de Commissarissen der Koningin in functie, weldra onder de naam Commissaris der Provincie (CdP). Met ingang van 1 september 1941 veranderde hun positie drastisch, doordat toen de Provinciale Staten (en de gemeenteraden) buiten werking gesteld werden.[76] De CdP kreeg alle 'macht' in de provincie en de Gedeputeerden waren slechts zijn adviseurs, die hij naar believen kon ontslaan en vervangen, en wier aantal hij zelfs kon uitbreiden. Dit alles echter binnen de beperkingen die de Duitse bezetter en zijn satraap in de provincie, de Beauftragte des Reichskommissars, stelden. Nadat de Beauftragte van Overijssel enige maanden de Drentse zaken waargenomen had, kwam er in augustus 1940 een dergelijke functionaris (met personeel) speciaal voor Drenthe. In 1941 werd hij afgelost en de Dritte in der Reihe kwam in 1944. Iedere nieuwe Beauftragte trad hardvochtiger op dan de vorige, maar in dat opzicht volgden zij hun Duitse meester in Den Haag.[77] De vooroorlogse Commissarissen kregen ontslag zodra zij de Duitse instructies niet al te letterlijk namen of de uitvoering ervan traineerden; een enkeling wachtte de confrontatie niet af en nam ontslag. Zij werden vervangen door NSB'ers.

Voormalig CdK mr. dr. R.H. baron de Vos van Steenwijk bleef tot halverwege mei 1943 aan. Hij werd opgevolgd door mr. dr. J.L. Bouma, tot dan burgemeester van Emmen. Daar was hij in 1927 door het zakenkabinet-De Geer naar toe gestuurd om de discipline onder de ambtenaren te herstellen. Dat lukte hem, maar promotie bleef uit - ook (of juist) toen zijn eigen partij, de ARP onder Colijn, in de jaren dertig langdurig aan het bewind was. Deze teleurstelling dreef hem in de armen van de NSB.

De Gedeputeerden-nieuwe stijl kregen de titel bestuursraad. Eén van hen vertrok op eigen verzoek nog voor De Vos van Steenwijk, een van hen overleed en de

74. MOW, EK, inv.nr. 35, lijst van uitspraken van de Ereraad.
75. Archief Landeseinwohneramt Berlin. Voor een korte biografische schets zie A. Venema 1989, 13-35 en passim. Venema vermeldt abusievelijk 1982 als jaar van overlijden.
76. L. de Jong 1974, 252.
77. Boekholt in: Heringa 1986, 660.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 435

overige twee verlieten daarna het provinciehuis. Dat zij in het laatst officieel te boek stonden als waarnemend, tijdelijk en fungerend bestuuursraad, illustreert wel dat de animo voor dit ambt niet bijster groot was. Zij moesten dan ook meestal lang wachten voor hun ontslagaanvragen ingewilligd werden. Jac. ter Haar was de eerste NSB'er die - in oktober 1943 - bestuursraad werd.[78] Hij kreeg in augustus 1944 assistentie van zijn partijgenoot Joh. Theunisz.[79] Sterker, Theunisz werd hoofdambtelijk bestuursraad en Ter Haar nevenambtelijk (hij was tevens hoofdredacteur van het *Drentsch Dagblad*).[80] Alle gewezen Gedeputeerden waren inmiddels verdwenen.

Het is merkwaardig dat binnen het ambtelijke apparaat van de provincie enige doorgewinterde nazi's *nog in het laatste oorlogsjaar* de kans kregen, zich bezig te houden met wat zij onder cultuur verstonden. Dat zij voor henzelf een schijnwereld creëerden, dat hun werk illusoir was, scheen ook de commissaris niet te beseffen.

Zo kwam J.S. Postma, chef van de vierde afdeling van de provinciale griffie, in februari 1944 met plannen om twee prijsvragen uit te schrijven. De eerste was bedoeld voor schrijvers van een werk over Drentse zeden en gewoonten. Postma was van mening dat veel van het oude Drentse volksleven, mede ten gevolge van de oorlog, dreigde te verdwijnen. De tweede prijsvraag zou nieuwe Drentse toneelstukken moeten opleveren. Postma merkte daarbij op, dat de inzendingen direct ten goede zouden komen aan een breed publiek zodra ze opgevoerd werden. Hierdoor zou de belangstelling voor de rederijkerij, "van ouds de uiting van kunsten ten plattelande", weer aangewakkerd worden.[81] Uit aantekeningen in de marge, blijkt dat Bouma hiermee akkoord ging.

Op 11 mei 1944, echter, kreeg toneel niet meer de hoogste prioriteit van Postma: in plaats van een toneelstuk zou er nu een Drentse historische roman - liefst in dialect - geschreven moeten worden.[82] Als de prijsvragen uitgeschreven zijn, dan hebben de deelnemers waarschijnlijk vergeefse moeite gedaan. Een boek schrijven kost immers op zijn minst een jaar en in mei '45 waren de opdrachtgevers niet meer in staat prijzen toe te kennen.

Johan Sjouke Postma werd op 22 november 1910 geboren te Emmen.[83] Na de HBS in Ter Apel deed hij staatsexamen Latijn en Grieks en ging hij in Groningen theologie studeren. Hij voltooide zijn studie aan het Doopsgezind Seminarium te Amsterdam. Hij werd predikant in Den Horn en hulpprediker bij de doopsgezinde gemeente in Groningen. Door een studie over het aandeel van de doopsgezinden in de ontwikkelingsgang van het pacifisme kreeg hij veel belangstelling voor de Mennonietennederzettingen in het buitenland. In 1939 werd hij beroepen in

78. Zie voor de benoeming van Ter Haar DA, Archief GS, inv.nr. 202180.
79. Zie voor de benoeming van Theunisz DA, Archief GS, inv.nr. 202185. Bouma heeft verklaard dat hij Theunisz vooral had aangezocht als bestuursraad wegens diens belangstelling voor cultuur. (MvJ, CABR, Dossier Theunisz).
80. 'Drentsche kroniek' in: *Drente* 15 (1943) november 18 en 16 (1944) september/december 10.
81. NIOD, CNO, inv.nr. 162f, notitie Postma aan Bouma van 16 februari 1944. Postma schreef ook een verhandeling, getiteld 'Ons eigen Drenthe', die bewaard wordt bij het MvJ (CABR, Dossier Postma).
82. NIOD, CNO, inv.nr. 162f, notitie Postma aan Bouma van 11 mei 1944.
83. Tenzij anders vermeld zijn de gegevens over Postma ontleend aan NIOD, Doc I, 1349.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 436

Nederlands-Indië, maar hij moest daarvoor bedanken doordat hij aan tbc bleek te lijden; ruim twee jaar zou hij in Zwitserland (Davos) verpleegd worden.

Na zijn terugkeer in 1941 stelde hij op verzoek van Joh. Theunisz een bibliografie samen over de doopsgezinde kolonisatie in Oost-Europa.[84] Theunisz was zelf toentertijd ook bezig met een historische studie over de oostkolonisatie, maar dan over het onderwerp in zijn totaliteit. Op 24 februari 1942 hield Postma voor de genazificeerde zender Hilversum II een lezing over het boek van Theunisz *Naar Oostland*, waarin hij opriep deel te nemen aan de strijd tegen de Sovjet-Unie.[85] Kort daarna vertrok hij naar Danzig, waar hij medewerker van een museum werd. Hij keerde in september 1942 naar Nederland terug en kreeg een functie bij de Centrale Vereniging voor de Opbouw van Drenthe. Als predikant werd hij in de oorlog niet meer beroepen en daardoor had hij - naar eigen zeggen - uit armoede werk gezocht bij de Provinciale Griffie van Drenthe, waar hij hoofd van de vierde afdeling werd.[86] CdP Bouma had hem benoemd om als stootblok te dienen tussen Opbouw Drenthe en de Griffie, die niet al te harmonieus met elkaar omgingen.[87] Op 2 oktober 1944 werd hij waarnemend burgemeester van Meppel en Nijeveen[88] en dat was volgens NSB'er Bouma weer een gevolg van het feit dat Postma uit de school klapte over provinciale zaken tegenover zijn broer J.A. Postma, ook NSB'er.[89]

Door het Bijzonder Gerechtshof werd hij op 6 juni 1946 tot drie jaar gevangenisstraf met aftrek van voorarrest veroordeeld. Uit beide kiesrechten werd hij ontzet. Hij ging in hoger beroep en schreef een verweerschrift van 33 bladzijden, getiteld *Aan myn rechters*, waarin hij een psychologische verklaring voor zijn gedrag tijdens de oorlog probeerde te geven.[90] De Bijzondere Raad van Cassatie veroordeelde hem op 10 maart 1947 tot een gevangenisstraf van een jaar met aftrek van de in bewaring doorgebrachte tijd (ruim een half jaar). Ook verloor hij het recht het ambt van predikant te bekleden voor de duur van tien jaar.

Bij deze uitspraak was Postma echter niet aanwezig, want hij was met zijn zwager Jacob Luitjens ('de schrik van Roden') naar Paraguay gevlucht. Onder de schuilnaam Wiebe[91] was hij via Gronau, waar een centraal comité van Mennonitische vluchtelingen uit Oost- en Midden-Europa gevestigd was, naar Bremerhaven getrokken om samen met andere 'displaced persons' aan boord te gaan van een emigrantenschip. Luitjens vertrok onder de schuilnaam Gerhard Harder.[92]

84. Verscheen in 1941 als een speciaal nummer van *Volksche Wacht*, getiteld *Bibliographie van Mennonitica*.
85. Zie ook A. Venema 1990, 297.
86. *PDAC* 25.5.1946. Vgl. ook NIOD, KB I, 5527.
87. MvJ, CABR, Dossier Postma, getuigenverklaring J.L. Bouma van 2 februari 1946.
88. *DD* 4.10.1944.
89. MvJ, CABR, Dossier Postma, getuigenverklaring J.L. Bouma van 2 februari 1946.
90. NIOD, Doc I, 1349.
91. Vriendelijke mededeling van Jack Kooistra te Leeuwarden op 27 april 1998. Zie ook 'Luitjens gebruikte schuilnaam Harder' en 'Speciale privileges binden mennisten [sic] aan Paraguay' in: *The Windmill Herald* 4.4.1983.
92. Zie ook 'Luitjens gebruikte schuilnaam Harder' en 'Speciale privileges binden mennisten [sic] aan Paraguay' in: *The Windmill Herald* 4.4.1983; Post 1992. Vgl. verder: De Mik 1992; Van der Heide 1992 en Van den Berg 1993.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 437

In Paraguay heeft Postma in de nederzetting Fernheim gewerkt als leraar, predikant en boer. Zijn gezin arriveerde daar in 1950. Ook heeft hij in de landbouwkolonie Witmarsum in Brazilië gewoond. In 1953 dienden The Mennonite Congregations in Zuid-Amerika bij de koningin een verzoek om gratie voor Postma in. Dit werd geweigerd.[93] In 1957 meldde hij zich bij de Nederlandse justitie, wat niet meer dan een formaliteit leek: na drie weken Veenhuizen kwam hij weer vrij.[94] Op 11 april 1957 kreeg hij gratie.[95] De voorzitter van de Algemene Doopsgezinde Sociëteit, J. Craandijk, zou voor hem bemiddeld hebben.

De tien jaren van ontzetting uit het predikantsambt waren verstreken en Postma wilde graag weer een gemeente dienen.[96] Hij werd inderdaad binnen een jaar in Warns beroepen. Een jaar later - op 26 februari 1958 - promoveerde hij in Marburg magna cum laude op een proefschrift, getiteld *Das niederländische Erbe der preußisch-rußländischen Mennoniten in Europa, Asien und Amerika*. In 1957 had hij al een akte Duits behaald, waarmee hij daadwerkelijk aan een onderwijsloopbaan beginnen wilde. Vijf jaar lang was hij leraar in Leeuwarden en Harlingen. In 1963 vertrok hij naar de Pfalz in Duitsland, waar hij predikant werd van drie Mennonietengemeenten.

Van 1967 tot 1975 werkte hij opnieuw als predikant in de zuidwesthoek van Friesland: in Warns en in Koudum. In 1977 redigeerde hij het boek *Minnist, us? Vierhonderd jaar Doopsgezind lief en leed op het Friese platteland* (De Tille te Leeuwarden). Drie jaar later verscheen de tweede studie over de doopsgezinden in Friesland, getiteld *De Fryske minnisten en harren sosiëteit* (T. Wever te Franeker). Ook schreef hij diverse toneelstukken.

In 1989 kwam Postma nog eens in het nieuws toen hij na publicaties over zijn oorlogsverleden, samenhangend met de opschudding over Jacob Luitjens, bedreigd werd.[97] Hij overleed op 24 juni 1995 te Appelscha.[98] Een necroloog noemde hem: "een mens met lichte en zeker ook donkere kanten. (...) Die moest leren leven met mensen, die hem steeds opnieuw als zondebok confronteerden met zijn levensgeschiedenis."[99]

Van 10 tot en met 15 juli 1944 werd in Assen een 'Kultuurweek' gehouden. In navolging van de Duitse geestverwanten trok men van leer tegen de 'entartete Kunst' met de tentoonstelling 'Wansmaak en gezonde kunst'. Deze en een tweede tentoonstelling 'Wie en wat waren onze voorouders' werden gehouden in het gymnasium. Een commissie, bestaande uit medewerkers van officiële instanties als de provincie en de Kultuurkamer, organiseerde culturele activiteiten rond de geboortedag van Rembrandt van Rijn (15 juli). Dat men Rembrandt gekozen had als vlag die de lading moest dekken, berust vermoedelijk niet op toeval. De Duitse cineast Hans Steinhoff

93. MvJ, CABR, Dossier Postma.
94. Goudriaan 1988.
95. MvJ, CABR, Dossier Postma.
96. Aldus zijn dochter Janna Postma in: Goudriaan 1988.
97. Zie bijvoorbeeld *AD* 10.2.1989.
98. GA Ooststellingwerf, Overlijdensakte Postma. Voor herdenkingsartikelen zie Wouda 1996, 11-12 en B.K. Homan 1995.
99. Wouda 1996, 11-12.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 438

had in 1942 de film *Rembrandt* gemaakt en de Duitse instanties beschouwden het werk van de Hollandse meester als een toonbeeld van Groot-Germaanse cultuur (het 'joodse bruidje' waarschijnlijk niet meetellend).[100] Leden van de commissie waren - onder anderen - Postma, J.J. Uilenberg en J.B. Broekhuisen. Zo kwam men tot het proclameren van een 'Rembrandt-week', die - zoals we zagen - ook meer contemporaine aspecten had.

De week ging van start met het openen van de twee tentoonstellingen. Aanwezig waren CdP Bouma, Beauftragte A. Brandes, bestuursraad Jac. ter Haar, het hoofd van de afdeling Beeldende Kunsten van het DVK A. Gerdes, de secretaris van het Nederlandsch Verbond voor Sibbekunde Jurriaan van Toll en de burgemeester van Assen H. Boelems. Uilenberg opende het geheel.

Jurriaan van Toll sprak ook; hij was van mening dat juist bij de Drenten het besef van verbondenheid met hun geboortegrond het sterkst ontwikkeld was. Het mag geen verwondering wekken dat daarna een uitgebreid exposé van het begrip Blut und Boden volgde.[101] Ter gelegenheid van deze culturele week verscheen ook een speciaal nummer van *Sibbe. Maandblad van het Nederlandsch Verbond voor Sibbekunde*, dat aan de aanwezigen werd uitgereikt. Op het omslag van dit nummer was een fragment uit een Drentstalig gedicht van L. Koops afgedrukt. Bijdragen van J.J. Uilenberg en J. Holm-Speelman behoorden onder meer tot de inhoud.

Ter afsluiting van de Rembrandtweek werden opnieuw vele toespraken gehouden. Zo sprak bestuursraad Jac. ter Haar over cultuur in Drenthe. Hij vond dat Drenthe op cultureel gebied tot dan toe arm geweest was. Over de Drentse literatuur merkte hij op: "Er zijn Drentse boeken, maar ze zijn er weinig." Als lichtende voorbeelden noemde hij het werk van Harm Tiesing en uiteraard dat van J.J. Uilenberg. "Er is nog veel te doen, voor en aleer er gesproken kan worden van een rijk cultureel leven in onze Oude Landschap. Daarom dient het culturele leven in ons gewest te worden gestimuleerd", aldus Ter Haar. Daarna werd door 175 leden van de Jonge Landstand het declamatorium *Boerenjeugd ontwaakt* opgevoerd. De leiding van de avond was in handen van Uilenberg. Na een rede van Joh. Theunisz sloot Uilenberg af met het voorlezen van fragmenten uit zijn manuscript *Het Dorp*.[102] Ook in andere plaatsen werd een Rembrandtherdenking georganiseerd. In Groningen bijvoorbeeld werd in de Stadsschouwburg een bijeenkomst gehouden waarbij J.S. Postma de gedichten *Rembrandt van Rijn*, *Nederland*, *De aole Laandschop* en *Wilhelmus van Nassauwe* [sic] declameerde.[103]

Een meer permanent karakter kreeg het Emmer Lyceum, dat op 6 september 1944 - de dag na Dolle Dinsdag - geopend werd. Men zal er het hoofd wel niet helemaal bij gehad hebben.[104] De eerste rector, overigens, was de historicus dr. D.A.

100. Zo schreef bijvoorbeeld T. Goedewaagen in *DS* 1 (1942) februari 51-55 een artikel over hem, waarin hij Rembrandt *de* Nederlander bij uitstek noemde. Over de film *Rembrandt* merkt de *Speelfilmencyclopedie* (1986, 680) op: "een Rembrandtbiografie met enkele valse, onmiskenbaar antisemitische tonen."

101. 'Kultuurweek in Assen geopend. Twee tentoonstellingen in het Gymnasium' in: *DD* 11.7.1944. Vgl. ook *Oostermoer-Noordenveld* 15.7.1944.

102. 'Waardig besluit van de Rembrandtweek te Assen' in: *DD* 17.7.1944. Zie ook *Oostermoer-Noordenveld* 22.7.1944.

103. *Nv/hN* 17.7.1944.

104. DA, Archief GS, inv.nrs. 202185 en 202186. Zie hiervoor ook Groenhuis in: Brood 1983, 9-28.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 439

Wumkes. Hij zou in 1952 samen met Jan Reinders een internationale liederenbundel, *Heer Halewijn. Een nieuwe bundel liedjes*, samenstellen en laten uitgegeven door Van Gorcum.

Inmiddels was Joh. Theunisz, de voormalige voorzitter van de Volksche Werkgemeenschap, in augustus bestuursraad van Drenthe geworden. Hij kwam al spoedig met ingrijpende voorstellen om het culturele leven te centraliseren (en dus de overheidsinvloed te versterken). Kennelijk niet beseffend dat hij en zijn medestanders op een vulkaan leefden, ging Theunisz 'de' cultuur reorganiseren. Of was dit een vorm van escapisme?

Allereerst hield hij zich bezig met het bibliotheekwezen en het Provinciaal Museum.[105] In 1944 werd de 'Provinciale Bibliotheek van Drenthe' gesticht. Hierin wilde men wetenschappelijke werken en periodieken, geheel of gedeeltelijk betrekking hebbend op Drenthe, bijeenbrengen en voor het publiek toegankelijk maken. De bibliotheek werd eerst ondergebracht bij de Provinciale Griffie.[106]

In een door hem geschreven nota, getiteld *De Stichting Drenthe*, kreeg het provinciaal cultuurbeleid nader gestalte. Het was de bedoeling, alle in Drenthe op cultureel gebied werkzame verenigingen samen te brengen in één organisatie: de Stichting Drenthe. Theunisz borduurde voort op een idee van J. Linthorst Homan, die in de *NDVA* van 1936 gepleit had voor de oprichting van een Drents Genootschap.[107] Dat was er nog niet van gekomen en dat kwam volgens Theunisz doordat Linthorst Homan zijn oproep niet tot het volk zelf gericht had. Het lezerspubliek van de *NDVA* bestond zijns inziens uit notabelen en intellectuelen en die waren op cultureel gebied al "doodgeorganiseerd".

In juni 1944 had ook Kapteyn van de stichting Saxo-Frisia aan commissaris Bouma een overzicht van Drentse verenigingen en periodieken, voorzien van commentaar, gestuurd. Naar zijn mening heerste er op dat gebied chaos, waaraan het Provinciaal Museum met zijn sterke centrumfunctie het hoofd zou kunnen bieden.[108] Uit dit schrijven blijkt ook, dat Kapteyn gesproken had met provinciaal ambtenaar Postma. Deze had hem meegedeeld, dat er plannen bestonden om aan de Groninger universiteit een bijzonder hoogleraarschap[109] Drentse cultuur in het leven te roepen. Kapteyn was het daarmee niet eens; hij had kort daarvoor van het Departement een leeropdracht voor het vak Germaanse volkskunde ontvangen.[110] Hij zou voorlopig nog niet met emeritaat gaan (hoewel hij 74 was).[111]

De Stichting Drenthe zou moeten dienen als wetenschappelijk centrum en voorlichtingsinstituut. Wellicht ten overvloede wordt hier opgemerkt dat de nationaal-socialisten aan het begrip 'voorlichting' al vier jaar invulling gaven via het DVK en al elf jaar via het Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda van

105. *Provinciaal Blad van Drenthe*, nr.1, 15.2.1945.
106. *Drente* 16 (1945) januari/maart 13.
107. Linthorst Homan 1936b, 67-69.
108. NIOD, CNO, inv.nr. 162f, brief Kapteyn aan Bouma van 1 juni 1944.
109. Niet te verwarren met een *buitengewoon* hoogleraarschap, waarvoor het universiteitsbestuur verantwoordelijk is. Het bijzonder hoogleraarschap in kwestie viel onder de supervisie van de provincie Drenthe.
110. Vgl. ook Frieswijk 1999, 22-23.
111. NIOD, CNO, inv.nr. 162f, brief Kapteyn aan Bouma van 1 juni 1944.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 440

Josef Goebbels. Om maar te zwijgen over de wijze waarop zij met in hun ogen 'entartete Kunst' omsprongen. Zo niet als collega, dan wel als geestverwant van de mislukte schrijver dr. Goebbels - "Arbeiter der Stirn"[112] - moet Theunisz gedacht hebben dat hij veel moois voor Drenthe in petto had.

Onder de Stichting zouden dan weer negen secties vallen, ieder werkzaam op een apart gebied van de cultuur. Iedere sectie zou een 'leider' krijgen met naast zich een adviserende raad. De Drentse literatuur werd ingedeeld bij een onderafdeling 'volkskunst' van de (vierde) sectie voor Volks-, Heem- en Sibbekunde. De studie van taal- en letterkunde, die niet onder de volkskunst te rangschikken viel, werd ondergebracht bij de achtste sectie voor Documentatie, Inventarisatie en Bibliotheek.[113] Bij besluit van de CdP van 27 oktober 1944 werd het beleidsplan gepubliceerd in het *Provinciaal Blad van Drenthe*.[114] De publicatie kwam in een fase van de bezetting dat er nauwelijks nog iets te reorganiseren viel. De plannen zijn dan ook niet uitgevoerd. Van de nota werden 500 exemplaren gedrukt. Jan Naarding kreeg er ook een; hoe hij erop reageerde, komt nog ter sprake.[115]

J. Theunisz

Johannes Theunisz was geboren op 7 september 1900 in een gedeelte van Stadskanaal dat tot de gemeente Wildervank behoorde.[116] Hij bezocht het gymnasium te Assen, daarna studeerde hij geschiedenis en aardrijkskunde aan de Rijksuniversiteit te Groningen. Na zijn doctoraalexamen in 1926 promoveerde hij een jaar later bij prof. dr. H. Brugmans te Amsterdam op het proefschrift *Het Stadhuis te Enkhuizen (1686)*. Daarna deed hij aan de Rijksuniversiteit te Leiden nog een doctoraalexamen klassieke letteren. Hij werd leraar in Middelharnis (1926-1927), Sneek en Leeuwarden (1927-1934) en Zwolle (1934-1941). Hij werd - in november 1941 - sympathiserend lid van de NSB, lid van het Opvoedersgilde, het Nederlandsch Verbond voor Sibbekunde, de Kultuurkamer, de Nederlandsch-Duitsche Kultuurgemeenschap, het Verbond van Nederlandsche Journalisten en de Bond

112. Kästner, 'Über das Verbrennen von Büchern' (rede) in: Hochhuth z.j., 229-237.
113. DA, Archief GS, inv.nr. 202186.
114. *Provinciaal Blad van Drenthe*, nr. 26, 2.11.1944.
115. DA, HDG, inv.nr. 4, brief Naarding aan Mulder van 14 december 1944.
116. GA Veendam, Geboortakte J. Theunisz. Zijn vader, Klaas Theunisz, was brugwachter en zijn moeder, Aaltje Smit, was van beroep vroedvrouw.
Een algemene vragenlijst voor het SS Ras & Sibbeambt werd door Theunisz zeer uitvoerig ingevuld. De biografische feiten zijn grotendeels daaraan ontleend. (NIOD, Doc I, 1688, map A.) Aanvullende feiten zijn gehaald uit het proces-verbaal dat door de PRA Zwolle op 12 juni 1947 tegen Theunisz opgemaakt werd. (NIOD, DOC I, 1688, map A.) Korte biografische schetsen verschenen ook in: Schöffer 1956, 331-332 en Groeneveld 1992, 169-170.
117. Zondergeld 1978, 425.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 441

voor Heemkunde. Vanaf de oprichting was hij voorzitter van de Volksche Werkgemeenschap (later Germaansche Werkgemeenschap genoemd); in die kwaliteit was hij ook hoofdredacteur van *Volksche Wacht*. Als zodanig werd hij in juni 1943 uitgerangeerd en opgevolgd door prof. dr. G.A.S. Snijder, een archeoloog uit Amsterdam.[117] Tevens was Theunisz bestuurslid van de stichting Saxo-Frisia. In april 1941 werd hij vrijgesteld van zijn werk als leraar, om in opdracht van prof. dr. J. van Dam, secretaris-generaal van het Departement van OKW, binnen- en buitenlandse archieven te gaan raadplegen over het onderwerp Nederlandse oostkolonisatie. Om zijn entree bij de 'Behörden' in Oost-Europa te vergemakkelijken, mocht hij van Feldmeyer het uniform - met pistool - van de Nederlandsche SS dragen. Daarbij kreeg hij de rang van Untersturmführer (luitenant). Theunisz sloot zijn onderzoek af met een aantal publicaties over het onderhavige onderwerp (zie verderop). Voor zijn toewijding aan de SS werd hij op 22 oktober 1942 - als een van de weinige Nederlanders - door Heinrich Himmler onderscheiden met de SS-Totenkopfring.[118] In 1941 had Theunisz kans gemaakt op een hoogleraarschap vaderlandse geschiedenis in Leiden of Utrecht of Amsterdam. Voor Groningen was hij ook voorgedragen, maar daar had men hem gepasseerd.[119]

Inmiddels was hij al ruim twintig jaar actief als beoefenaar van allerlei genres in de publicistiek. Vanaf 1921 schreef hij verzen, romans, essays, artikelen, historische werken en schoolboeken voor geschiedenis en aardrijkskunde. Ook was hij vertaler. Zijn eerste gedichten werden opgenomen in het tijdschrift *Het Getij*. In overdrachtelijke zin wilde dit tijdschrift een ontmoetingsplaats zijn voor jongeren met belangstelling voor kunst, in het bijzonder literatuur.[120] In 1923 trad Theunisz zelfstandig voor het voetlicht met zijn verzenbundel *Het Klare Dagen. Een sonate in verzen* (De Gulden Ster te Amsterdam). Tezelfdertijd had Ben van Eysselsteijn gedebuteerd met de poëziebundel *Om 't Hooge Licht*. De recensent van *Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift*, die 'Theuniss' in plaats van 'Theunisz' schreef, vond van beide bundels: "(...) Ons zijn zij tijdsverschijnselen en niet de méést hoopvolle."[121]

Behalve literatuur behoorden ook muziek, toneel en moderne dans tot de artistieke passies van Theunisz. In de periode 1920-1924 behoorde hij tot de Groninger kunstenaarsgroep De Ploeg.[122] Achteraf bezien lijkt hij nogal misplaatst in dit gezelschap van avantgardisten in het Groningen van de Roaring Twenties. Een prominent lid van De Ploeg, de graficus H.N. Werkman, zou tijdens de bezetting een principieel tegenstander van Theunisz en zijn broodheren worden - en dat met de dood bekopen. Als student was Theunisz ook een regelmatig bezoeker van de bijeenkomsten ten huize van Henk en Frederica Prakke. Na hun huwelijk (31 maart 1923) waren dezen in Eelderwolde gaan

118. De onderscheiding wordt bewaard in het MvJ, CABR, Dossier Theunisz.
119. MvJ, CABR, Dossier Theunisz.
120. Kurpershoek-Scherft [1956], passim.
121. J.d.W. in: *Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift* 34 (1924) januari-juni 359-360.
122. Zie ook Visser 1970, passim. Deze vermeldt voorts (p. 93) dat Theunisz op een feestavond van De Ploeg de aanwezigen choqueerde door te dansen in zelfgemaakte Griekse gewaden. Tot de vriendenkring behoorden ook schilders (zie paragraaf 9). Een van hen, Jan van der Zee, werd na de oorlog bekend als antipode van De Ploeg. Zie 'Groninger kunstenaars uit jaren zestig exposeren' in: *DC* 10.11.2001.
123. Prakke 1964a, passim. Zie ook Kooistra 1983, 75-78.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 442

wonen. Hier vormde zich een groep kunstenaars die - genoemd naar het huis van de Prakkes - als de 'bibliofielenliga Den Enck' door het leven zou gaan. Theunisz behoorde, samen met onder anderen Hendrik de Vries, tot deze vriendenkring van Prakke.[123]

Tien jaar nadat hij De Ploeg en zeven jaar nadat hij Groningen verlaten had, dook hij op als contribuant van een speciale uitgave van *De Vrije Bladen*, getiteld *Groningsche Dichters* (1934).[124] Hendrik de Vries was de samensteller van deze bundel, waarin gedichten stonden van poëten die in Groningen woonden of gewoond hadden, zoals Jan H. Eekhout (dichter-prozaïst, geboren in Zeeuws-Vlaanderen, ontspoord tijdens de bezetting), N.E.M. Pareau (H.J. Scheltema, jurist en later hoogleraar), Hendrik de Vries (dichter) en Halbo C. Kool (communist, publicist en vertaler).[125]

Een niet volledige opsomming van Theunisz' vooroorlogse boekpublicaties bestaat uit: *Vloed. Roman uit het visschersleven* (1925), *Op een Punt van Muziek* (1925, dansstudies en verzen), *Het eenzaam hart* (1926, roman), *De diepste drift* (1927, roman),[126] *Cyclus* (1928, verzen), *Keerstroom* (1929, roman), *Bimini. Een verzameling prozastukken van moderne schrijvers* (1930, Theunisz was de samensteller), *Verloren Volk* (1933, roman) en *Carolus Clusius. Het merkwaardige leven van een pionier der wetenschap* (1939, biografie).[127]

Ook in de *NDVA* had hij voor de oorlog al gepubliceerd. Voor de almanak van 1939 had hij het artikel 'Een Prinsgezind Meppeler Veerschipper in moeilijkheden te Zwolle in 1786' geschreven.[128]

Theunisz publiceerde tijdens de bezetting in diverse periodieken, zoals *Saxo-Frisia*, *De Schouw*, *De Waag*, *De Schakel*, *Het Nationale Dagblad*, *Volksche Wacht*, *Vorming*, *Hollandsche Post*, *SS-Vormingsbladen*, *Deutschtum im Ausland*, *Ontwakend Volk*, *Volk en Bodem*, *De Landstand (in) Drent(h)e* en *De Weegschaal*.[129] Voor de radio hield hij verscheidene lezingen. Binnen de nationaal-socialistische gelederen maakte hij naam als 'lezer' voor het DVK, als jurylid bij prijsvragen en als schrijver met literaire ambities.

Boekpublicaties tijdens de oorlog waren: *Korte geschiedenis van ons Saksenland* (1941, uitgeverij Hamer te Den Haag), *Naar Oostland. Nederlandsche kolonisatie in Europa* (1942, uitgeverij Hamer te Den Haag), *Drie Zwolse memoriën betreffende de Hanze* (1942, uitgeverij Hamer te Den Haag), *De Nederlandsche oostkolonisatie. Meer in het bizonder die in Brandenburg in de 17e eeuw tijdens de regering van den Groten Keurvorst* (1943, uitgeverij Hamer te Amsterdam), *Het Rijk en de Nederlanden over en uit het boek van Christoph Steding: "Das Reich und die Krankheit der europäischen Kultur"* (1943, uitgeverij Hamer te Amsterdam), *Overijssel in 1795; vanaf het uitbreken der revolutie tot het bijeenkomen van de Eerste Nationale Vergadering* (1943, uitgeverij Hamer te Amsterdam), *Wikingstorm. Een gedicht* (1943, De Amsterdamsche

124. Visser 1970, 12.
125. Heutink in: Van Es/Heutink 1985, 16. Vgl. ook Visser 1970, 35.
126. Een roman die handelt over de stad Groningen. Zie Visser 1970, 32.
127. Gebaseerd op *Brinkman*, passim. In een bibliografie in *Bimini. Een verzameling prozastukken van moderne schrijvers* (Baarn 1930, 254) worden van enige werken andere jaren van verschijning vermeld. Zie voor een bibliografie ook: *Lectuur-Repertorium* 1954, 2455.
128. *NDVA* (1939), 52-55.
129. Vgl. ook A. Venema 1989, 467.
130. Vgl. ook *Brinkman*, passim.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 443

Keurkamer te Amsterdam), *Het ontoegankelijk hart. De roman van Bernardus Paludanus* (1944, De Amsterdamsche Keurkamer te Amsterdam).[130]

Samen met zijn vrouw - M(ildrid) Theunisz-van Neck - vertaalde hij een werk van Hans Venatier als *Baljuw Bartold. De groote trek naar het Oosten* (1943, uitgeverij Hamer te Amsterdam). Ook verscheen onder zijn pseudoniem Hans-Erik Clausen het boek *De beroemde Joshua Benedict*.[131] Op het eind van de bezetting voltooide hij nog het manuscript van een roman, getiteld *Eelco van Hilten*. De roman verscheen overigens niet.[132] Venema typeert hem als "een authentiek ontalent die het binnen de nationaal-socialistische cultuur nog ver wist te brengen."[133]

Na zijn benoeming tot bestuursraad in Drenthe verhuisde hij in september 1944 naar Assen. Dat hield in, dat hij zijn onderzoekingen in Oost-Europa eraan gaf. Geen wonder, want de Russen waren intussen Warschau voorbij. In januari 1945 werd hij ook benoemd tot lid van het college van curatoren van het Asser gymnasium.[134]

Op 2 november 1948 werd hij door de kantonrechter-plaatsvervanger te Zwolle veroordeeld. Tijdens het proces werd zijn vriend Prakke als getuige opgeroepen. Deze meende dat Theunisz in 1940 door het Duitse wapengeweld volkomen van slag was geraakt.[135] Hij werd veroordeeld tot een vrijheidsstraf gelijk aan de periode van voorlopige internering (tot maart 1948), hij werd ontzet uit het kiesrecht, uit het recht om ambten te bekleden en om een functie bij het onderwijs uit te oefenen.[136] De Centrale Ereraad legde hem een publicatieverbod tot 15 mei 1950 op.[137] De Commissie voor de Perszuivering sloot hem uit tot 5 mei 1965.[138] Bij de *PDAC* vond hij een betrekking als corrector.[139] Hij zocht verder emplooi door reeds in 1949 zijn diensten aan te bieden aan Het Drents Genootschap, dat hij probeerde te interesseren voor een studie over Drenthe in de patriottentijd. Hij vond namelijk dat: "(...) onze vaderlandse geschiedenis nog steeds al te veel uit Holland (wordt) bekeken. Dit viel mij weer op bij het lezen van het boek van Prof. Geyl: De Patriottentijd (Patria-reeks)." Ook deed hij - niet geheel onbaatzuchtig - Het Drents Genootschap een suggestie aan de hand:

131. Vgl. A. Venema 1992, 189 en 377.
132. A. Venema 1989, 468.
133. Ibidem, 466.
134. DA, Archief Kabinet Gouverneur/CdK, inv.nr. 202187. Vgl. ook Bontekoe 1947, 14.
135. MvJ, CABR, Dossier Theunisz, proces-verbaal van 12 november 1945.
136. MvJ, CABR, Dossier Theunisz. Vgl. ook NIOD, Doc I, 1688, map A, uitspraak kantonrechter-plaatsvervanger van 2 november 1948.
137. MOW, EK, 235. Vgl. ook NIOD, KB I, 8314 en *NRC* 27.12.1948. Venema beweert dat Theunisz een publicatieverbod kreeg tot 1953. Een bron noemt hij helaas niet. Zie A. Venema 1989, 466. Waarschijnlijk heeft Venema zich gebaseerd op het archief van de Ereraad voor de Letterkunde. Daarin bevindt zich een lijst waarop vermeld staat dat Theunisz een publicatieverbod tot 1 april 1953 kreeg (MOW, EK, inv.nr. 35). Maar gezien de uitspraak van de Centrale Ereraad, kan geconcludeerd worden dat Theunisz tegen het vonnis van de Ereraad in beroep is gegaan.
138. A. Venema 1988, 221.
139. Groeneveld 1992, 170.
140. DA, HDG, inv.nr 6, brief Theunisz aan R.D. Mulder van 17 januari 1949.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 444

> "Zou het in het algemeen gesproken, niet in de lijn van het Genootschap liggen en - om niet in dilettantisme te blijven steken - nuttig zijn historische onderzoekingen over speciale onderwerpen in opdracht uit te geven?"[140]

Waarschijnlijk heeft hij gedacht dat zijn vriendschap met Prakke uit de jaren twintig hem nog voordeel zou opleveren.

Of het Genootschap op zijn avances is ingegaan, is niet bekend. Wel publiceerde hij in hetzelfde jaar onder het pseudoniem Hans van Assen - om zijn publicatieverbod te omzeilen - de dramatische eenakter *Vergelding* (Toneelfonds De Noordstar te Groningen). Onder dezelfde naam wordt hij vermeld als auteur van het jongensboek *Drie jongens in revolutietijd*, dat in 1955 door M. Stenvert & Zoon in Meppel werd uitgegeven. Het verhaal speelt zich af in Zwolle in de eerste maanden na de omwenteling van 1795. Theunisz, die zichzelf wellicht als een revolutionair beschouwde, zocht al tijdens de bezetting parallellen tussen de Franse tijd en de actualiteit. Daarin was hij niet de enige. Zo hielden Russische historici zich tijdens de Tweede Wereldoorlog bezig met de brand in Moskou van 1812 en J. Presser schreef tijdens zijn onderduik *Napoleon. Historie en legende*. Uiteraard schreven beide landgenoten vanuit totaal verschillende optieken.

In 1950 verzocht hij het Ministerie van Justitie om teruggave van het recht op benoembaarheid in het onderwijs. Dat werd hem op 22 november van dat jaar verleend.[141]

Op 5 december 1955 vertrok Theunisz naar het Duitse Holzminden, waar hij leraar werd.[142] Op 7 april 1960 verhuisde hij naar Nordeck, dat hij in 1965 inruilde voor Sagunto in Spanje.[143] Op 16 april 1979 overleed hij in het ziekenhuis van het naburige Valencia, nadat zijn vrouw op 14 april thuis was overleden. Het dagblad *YA* van 15 april zou bericht hebben over een 'ongeluk' in huize Theunisz.[144]

2.4. De Landstand en de literatuur

De vooroorlogse NSB had voor haar boerenleden een eigen standsorganisatie gecreëerd, het zogeheten Boerenfront. Reeds in december 1940 fuseerde dit 'front' met de bond Landbouw en Maatschappij, die in ieder geval op last van de bezetter zou verdwijnen.[145] Deze fusie leek niet geheel onlogisch, want er waren altijd al relatief veel NSB'ers lid van L en M geweest. Maar zij vormden, uitgedrukt in absolute cijfers, nog steeds een kleine minderheid en daardoor is het te verklaren, dat niet meer dan een kwart van de leden

141. MvJ, CABR, Dossier Theunisz. Vgl. ook NIOD, Doc I, 1688, map A, besluit van het MvJ.
142. GA Assen, Bevolkingsregisters en GA Holzminden, Melderegister.
143. Der Magistrat der Stadt Allendorf (Lumda), brief burgemeester Hormann van 9 december 1997.
144. Brief Consulaat der Nederlanden te Valencia van 23 januari 2001. Cor Rodenburg deelde op 8 mei 1998 mee dat Theunisz op 17 april 1979 was overleden. Ook Groenveld 1992, 169-170 vermeldt deze datum. Vgl. ook C. R[odenburg]. 1998. Kooistra 1983, 78 merkte over het overlijden op: "Zijn deerniswekkende dood samen met zijn vrouw staat in de ernst van de oorlogsbranden aan de einder, uit zijn gedicht; bij Theunisz gaan werkelijkheid en literatuur haast griezelig gelijk op."
145. Linthorst Homan 1974, 114-115.
146. Gerding/Hagen, 'Drenthe in de jaren 1920-1945' in: Gerding/Hagen 1985, 4-5.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 445

van L en M overging naar de nieuwe organisatie: het Nederlandsch Agrarisch Front.[146] Binnen een jaar, in oktober 1941, werd dit de harde kern van de door hogerhand geproclameerde Nederland-sche Landstand, waarvan alle boeren, tuinders en vissers lid moesten worden. In de leiding werd ook E.J. Roskam benoemd, die daarmee alle stadia vanaf het Boerenfront doorlopen had. Daarmee was de gelijkschakeling in nationaalsocialistische geest voltooid, althans op papier. Weer een jaar later bleek deze 'standsgreep' van de bezetter mislukt: bijna de helft van de boeren weigerde contributie te betalen en de 'boerenleiders' respectievelijk 'buurtboerenleiders' werden door hun medeagrariërs niet serieus genomen.[147] De politieke propaganda in deze sector ging echter door, waaraan nazistische tendensliteratuur uiteraard haar steentje bijdroeg. De streekroman, alias het 'boerenboek', was het voor de hand liggende genre. Daarin werd de boer als lid van de 'Neuadel aus Blut und Boden' bewierookt.

Ook in de naam Landstand klinkt een zeker heimwee door naar de Middeleeuwse standenmaatschappij, maar dan wel met de boer als een wezen van een hogere orde. Het bestaan van klassenverschillen in de moderne westerse maatschappij werd het liefst verdoezeld en streven naar een klasseloze maatschappij volgens de opvattingen van Marx was een absoluut taboe. Voorts schiepen de nazi's het archetype van de energieke Germaanse boer, wiens lust en leven bestond uit het koloniseren van Oost-Europa.[148]

Er bestond ook een praktisch argument voor het in ere houden van de boer. Vanaf het begin had het Derde Rijk gestreefd naar de hoogste graad van autarkie, vanzelfsprekend met het oog op de oorlog die welhaast een doel op zichzelf was. Op industrieel gebied was deze politiek op voorhand tot mislukken gedoemd wegens gebrek aan zeer essentiële grondstoffen, wat ook in bezet Nederland geleid heeft tot een draconische rantsoenering van aardolieproducten en de vorderingen van koper en tin. Maar op agrarisch gebied is Hitler-Duitsland min of meer zelfverzorgend geweest, hoewel tropische landbouwproducten tijdens de oorlog node gemist werden. Bovendien moest de landbouw in de bezette gebieden - waaronder Nederland - substantieel bijdragen aan de Duitse voedselvoorziening. Het is dus geen wonder dat de boer, ook in economisch opzicht, meer dan normaal gewaardeerd werd.[149]

Binnen de Landstand kreeg de predikant W.E.M. Eggink uit Nijega aandacht voor zijn ideeën over literatuur. Voor het maandblad *Volk en Bodem* schreef hij geregeld essays over het boerenboek en voor de radio hield hij lezingen over hetzelfde onderwerp.[150] Reeds in L en M was hij actief geweest als lid van de jeugdcommissie, samen met L. Weijer en D.W. Kok. Hij had naam gemaakt als boekbespreker op streekbijeenkomsten van L en M en de daartoe behorende Agrarische Jeugdbeweging (opgericht 1934/1935). Voor laatstgenoemde organisatie gaf hij ook

147. Klein in: Paape 1971, 2348-2352. Van der Leeuw in: Paape 1971, 1617. Vgl. ook L. de Jong 1975, 481-489.
148. 'De schrijvende Oostlandboer' in: *PDAC* 25.2.1947.
149. H.H. Vleesenbeek in: Paape 1971, 2330-2336.
150. Hij werd op 26 april 1910 te Made geboren. Het Tribunaal voor het arrondissement Leeuwarden veroordeelde hem op 7 oktober 1946 tot een gevangenisstraf gelijk aan de voorlopige internering en een boete van vijfhonderd gulden. Zie NIOD, Doc I, 411.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 446

lessen heemkunde.[151] Hij doorliep de stadia die tot de Landstand leidden en ging in de jongerenbeweging van deze organisatie een belangrijke rol spelen. *Volk en Bodem*, dat achtereenvolgens de periodiek van het NAF en de Landstand was, bevatte in 1942 Egginks artikel 'Onze boerenboekerij. Wat lezen we in den winter?'[152] Hij vond het goede boerenboek "één van de beste middelen tot deze zoo noodzakelijke zelfkennis" en gaf daarom een drietal criteria waaraan een dergelijk opus moest voldoen:

> "In de eerste plaats zullen we hebben te vragen, of het boek een boereigen schepping is van een schrijver of schrijfster uit de eigen boerenomgeving, geboren uit den drang om zijn of haar volk iets te zeggen omtrent den eigen boerenstand en de kennis van dien stand bij het volk te vermeerderen. In de tweede plaats dient te worden nagegaan, of de verhoudingen, die in het boek worden weergegeven, menschelijk en mogelijk zijn. (...) In de derde plaats dient gevraagd te worden of er niet gezondigd wordt tegen de zeden en gewoonten van de in het boek beschreven menschen."[153]

Samengevat komt het erop neer, dat het boerenboek meer een sociologische verhandeling dan een roman moet zijn. Hoewel het begrip 'schepping' bij de essayist bekend lijkt te zijn, beschouwt hij de schrijver nauwelijks als een scheppend kunstenaar. Verbeeldingskracht en emoties lijken er niet toe te doen, Wahrheit gaat voor Dichtung en aan stijl wordt geen aandacht besteed. Niet ontkend kan worden dat de zo gewenste beschrijvingskunde zonder artistieke pretentie een belangrijke, *maar niet de enige*, plaats inneemt in de werken van bijvoorbeeld Harm Tiesing en Lucas Jonker. Zij waren echter in de jaren dertig geheel of goeddeels uitgeschreven en dat maakt benieuwd naar de invloeden die zij in hun jonge jaren hadden ondergaan - ook van de algemeen-Nederlandse literatuur.

Harm Tiesing heeft zich daar eens over uitgelaten: "Ze maokt now aal maor sonnetten en zukke dingen. Verzen, daor 't vaoderlands hart zuk bij verheffen kan, die komt er umtrent niet mer."[154] Het is duidelijk dat het estheticisme van de Tachtigers hem niet aansprak. Het lijkt erop dat hij zich meer thuis zou voelen bij de naturalisten, die immers streefden naar een zo natuurgetrouw mogelijke dialoog.[155] Aan de andere kant hadden Tiesings tijdgenoten van kort na Tachtig nog altijd waardering voor het 'schone' naast het 'goede' en het 'ware'.

---

151. L. Weijer 1942, 193-200. Ook dit artikel maakt niet volkomen duidelijk hoe de rechts-radicale agrarische jeugdorganisaties achtereenvolgens geheten hebben. Vast staat dat de Agrarische Jeugdbeweging in de winter van 1934/1935 werd opgericht en vijf jaar later ruim 6000 leden telde. Daarna vallen bij Weijer de namen Agrarische Jongerenbeweging en Agrarische Jongeren. Op dat moment scheen men in de Landstand niet te weten hoe de eigen jeugdorganisatie officieel zou moeten heten; uiteindelijk werd de naam De Jonge Landstand. In de paragraaf 'Toneel' zal blijken, dat kranten het soms niet al te nauw namen met de terminologie en verslagen gaven over toneeluitvoeringen van de 'Jeugdafdeling van de Landstand'. In *HNL* werd in november 1942 verslag gedaan over bijeenkomsten van de 'Landjeugd van den Ned. Landstand'. Zie *HNL* 2 (1942) november 62.
152. *V&B* (1942), nr. 8, 459-462.
153. Ibidem, 460.
154. *Zien broed verloren*. Assen [1945], 11.
155. Zie ook Anbeek 1982, 62.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 447

Hoe dan ook, Egginks visie op de plattelandsliteratuur is eng-provincialistisch; negeert bovendien het bestaan van de creatieve geest. Zijn opvattingen, evenwel, werden al voor de oorlog verkondigd door Drentse recensenten van andere politieke richting.[156] Daarin ligt mogelijk een verklaring voor het feit dat de Drentse literatuur omstreeks 1940 al in het slop zat en, in tegenstelling met die van de negentiende eeuw, elan miste.

Eggink schreef over het niet aan één bepaalde regio gebonden boerenboek, dus hoeft het niet te verbazen dat Ger Griever enkele maanden later in een interview ongeveer hetzelfde standpunt bleek in te nemen (zie paragraaf 2.2.).[157]
Rest nog de vraag of dit een typisch nazistische visie op de regionale literatuur was. Door het ontbreken van uitgesproken politieke meningen is dit niet het geval, maar het gevaar lag op de loer. Het nationaal-socialisme had er alle belang bij dat de boerenstand een gesloten gemeenschap bleef, de blik naar binnen gericht, immuun voor welke propaganda ook en dienstbaar aan de nationale economie. En ook de negatie van - of de minachting voor - de vrije, echt-creatieve kunstenaar is een kenmerk van de nazileer.

Bij zijn artikel voegde Eggink een lijst van goede boeken en plattelandsromans, ingedeeld per provincie. Drenthe komt hierop niet voor; Groningen wel met auteurs als Rein Brouwer, Jant Nienhuis en Ger Griever. Op dezelfde lijst staan ook auteurs die minder aan te bevelen waren, onder wie Anne de Vries.[158]

3. Organisaties

3.1. De stichting Saxo-Frisia[159]

Toen het gewestelijk bureau van de Kultuurkamer geopend werd, was in het Noorden al een nationaal-socialistische culturele organisatie werkzaam. Op 18 januari 1941 hield de hoogleraar J.M.N. Kapteyn op een bijeenkomst van de Volksche Werkgemeenschap een rede, waarin hij de bundeling van volkse krachten in het Noorden bepleitte. De rede, getiteld *Friezen en Saksen, twee loten van den Germaanschen stam*, verscheen daarna in druk.[160] Besloten werd tot de oprichting van de stichting Saxo-Frisia. De naam had in het Noorden al enige bekendheid, want sinds 1939 gaf Van Gorcum in Assen een tweemaandelijks tijdschrift *Saxo-Frisia* uit. Kapteyn was als redacteur ook hiervan de auctor intellectualis. Reeds in 1940 hadden Kapteyn en Jan Naarding in *Saxo-Frisia* erop aangedrongen, dat er een

156. Vooral de recensies van Jan Naarding in het maandblad *Drente*, voor en tijdens de oorlog, kennen als belangrijkste toetssteen 'het echte boerenleven'. Ook R.D. Mulder hield zich aan deze maxime. Zie ook de anonieme recensie van L. Jonkers *Harm, Boer'nlèv'n an de Riest* in: *Drente* 12 (1941) juni 92-93.
157. Sassen 1942, 520-521.
158. *V&B* (1942), nr. 8, 460-462.
159. Zie voor uitgebreide overzichtsartikelen van de stichting, Broekema in: Boiten 1980, 192-193; Boekholt 1988, 72-73 en Zondergeld 1978, 383-387.
160. *HNL* 1 (1941) oktober 32. Zie voor de oprichting ook *VW* 5 (1941) lentemaand 1. Vgl. voor de doelstelling van de stichting ook een door S.J. v.d. Molen geschreven brochure. Zie hiervoor NIOD, Doc II, 718.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 448

Fries-Saksische organisatie zou komen, die zich bezig diende te houden met de bestudering van de geschiedenis, de folklore, de taal en de kunst van de drie noordelijke provincies. Naarding pleitte daarbij voor een genootschap om dit na te streven; voor Kapteyn stond de organisatievorm nog niet vast.[161]

De stichting Saxo-Frisia had politieke bedoelingen. De belangrijkste daarvan waren:

> " (...) het wekken en bevorderen van de kennis, d.i.: het bewustzijn van het volkswezen der Friezen en Saksen, d.w.z. der bewoners van het Noorden des lands, en hun plaats aanwijzen eenerzijds in het Nederlandsche volk, anderzijds in hun betrekkingen tot hun Oostelijke naburen, en in ruimer verband met de geheele Germaansche wereld."[162]

In november 1941 kwam de stichting rechtstreeks onder de leiding van Johannes Hendrikus ('Henk') Feldmeyer, geboren in Assen en voorman van de Nederlandsche SS.[163] In werkelijkheid is de stichting nooit onafhankelijk geweest, want Saxo-Frisia werd een regionale afdeling van de in september 1940 opgerichte Volksche Werkgemeenschap, die op haar beurt weer deel uitmaakte van de Duitse SS-organisatie Ahnenerbe. Daardoor was Kapteyn evenals Feldmeyer ondergeschikt aan dr. Hans E. Schneider, leider van het Ahnenerbe-filiaal in Nederland. Schneider had de Volksche Werkgemeenschap geformeerd uit een voor de oorlog opgerichte racistische volkskunde-organisatie Der Vaderen Erfdeel.[164] In Friesland ontstond kort na de oprichting van Saxo-Frisia een nieuwe culturele organisatie onder de naam Fryske Rie, maar dit was geen ideologische doch slechts een regionalistische reactie. Deze stichting werd geïncorporeerd in Saxo-Frisia en heette vanaf 24 mei 1941 Fryske Rie fen Saxo-Frisia. In het grotendeels Friestalige orgaan van deze stichting, *It Fryske Folk* geheten, publiceerde van de Drenten alleen Uilenberg. Hij schreef voor het tijdschrift een kort verhaal.[165] De communis opinio onder historici is, dat de stichting Saxo-Frisia geen grote rol heeft kunnen spelen.

Kapteyn heeft herhaaldelijk geprobeerd Drenthe mee te krijgen. Zo werden diverse bijeenkomsten in Drenthe gehouden. Op 27 en 28 september 1941 was er in Norg een bijeenkomst; onder leiding van H. Moed en J.J. Uilenberg werden twee excursies gemaakt. Jac. Spa, J.H. Holm, Ger Griever en J.M. Minnema hielden lezingen.[166] Uilenberg werd daarna een geliefd spreker bij Saxo-Frisia, waarvoor hij meer dan eens lezingen en voordrachten hield.

Op 31 januari 1942 was er een bijeenkomst van Saxo-Frisia in de bovenzaal van het Concerthuis in Assen; Kapteyn en Joh. Theunisz hielden lezingen.

161. Naarding 1940, 49-53.
162. Aldus een brochure van de stichting, geschreven door de secretaris S.J. v.d. Molen. (NIOD, Doc II, 718). Vgl. ook Kapteyn 1942, 10-16.
163. Zie voor hem L. de Jong 1973, 579-580.
164. Zondergeld 1978, 385.
165. Ibidem, 546 (noot 126).
166. *HNL* 1 (1941) oktober 32. Zie voor een programma van de bijeenkomst NIOD, Doc II, 718.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 449

> "Wij bevelen deze bijeenkomst vooral in de belangstelling onzer leden en abonné's in Drente en den Frieschen Zuidoosthoek aan en vestigen er de aandacht op, dat introductie is toegestaan.",

annonceerde men in *Het Noorder Land*.[167]

Op 3 maart 1942 richtten enkele inwoners van Borger de 'Werkgroep Borger der Stichting Saxo-Frisia' op, waarvan 160 personen lid werden. Men was van mening dat het culturele leven in Borger een te stedelijk karakter had, waardoor het volkse element onvoldoende tot uiting kwam. De werkgroep wilde zich vooral bezig gaan houden met toneel, zang en volksdans; ook wilde men deelnemen aan het culturele opvoedingswerk van Saxo-Frisia.[168] Voorzitter van de werkgroep werd een zekere Nieuwhof. In september 1942 werd van de voorzitter afscheid genomen, doordat hij naar elders vertrok. Hij werd opgevolgd door Aling.[169]

Diezelfde maand kwam de stichting ook met een nieuw propagandageschrift voor de dag. Deze brochure, getiteld *Drente spreekt. Een woord van de Stichting Saxo-Frisia* en geschreven door Kapteyn, richtte zich voornamelijk tot de Drenten; met de kennelijke bedoeling leden te winnen voor Saxo-Frisia.[170] R.D. Mulder besprak de brochure in het maandblad *Drente*. Dit artikel geeft weer eens lucht aan de aloude frustratie van de culturele bovenlaag in Drenthe, ook tijdens de bezetting. Daarop speculeerde ook Saxo-Frisia - en niet zonder succes. Mulder merkte op:

> "De historische beschouwingen over de bodem en bevolking der Drentsche zand-en veengebieden, welke de inhoud van deze brochure vormen, zullen voor de regelmatige lezers van ons maandblad - belangstellend in en daardoor bekend met de geschiedenis van ons gewest - geen nieuwe klanken vormen: waarschijnlijk komen echter 'Hollanders' door het lezen van 'Drente spreekt' tot een andere kijk op onze, dikwijls zoo ten onrechte miskende, provincie en daardoor tot grootere waardeering van deze streek en zijn cultuur."[171]

De werkgroep in Borger hield regelmatig bijeenkomsten, 'dorpsavonden' genoemd. Een ervan, op 30 december 1942, trok honderd bezoekers. Een toneelgroep onder leiding van Dorenbosch voerde die avond het toneelstuk *Na twintig jaren* van Hekman op. Centraal thema van het stuk was (uiteraard) de tegenstelling tussen het platteland en de stad. Daarna werden onder leiding van het schoolhoofd K. Pieper uit Gasselte enige volksliedjes gezongen.[172] "Het was een goed geslaagde, echt gezellige dorpsavond", berichtte *De Landstand in Drenthe*.[173] Een klein jaar later kondigde een advertentie in het *Drentsch Dagblad* aan, dat er op 10 december 1943 in Borger

167. *HNL* 1 (1942) januari 116.
168. *HNL* 1 (1942) maart 188. Boekholt vermeldt dat in Borger 170 personen lid waren van Saxo-Frisia. Zie Heringa 1986, Annotatie 116 (noot van p. 666).
169. NIOD, Doc II, 718.
170. *HNL* 2 (1942) oktober 30-31. Vgl. ook NIOD, Doc II, 718.
171. *Drente* 14 (1943) maart 70.
172. *HNL* 2 (1943) januari 128. Vgl. ook NIOD, Doc II, 718. *De Landstand in Drenthe* (8.1.1943, 11) vermeldde dat er meer dan 200 bezoekers geweest waren.
173. *De Landstand in Drenthe*, 8.1.1943, 11.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 450

weer een dorpsavond gehouden zou worden. Op het programma stonden de stukken *Ainegst kind* van C. Melles-v.d. Meulen en *Appie bringt oetkomst* van J. Zijl.[174]

Ook in Assen werd een 'werkgroep' opgericht. Op 27 november 1943 hield de werkgroep i.o. een bijeenkomst voor 300 belangstellenden. De Beauftragte H. Sellmer en de CdP J.L. Bouma waren ook aanwezig. In de pauze las de dichteres Roelie Wilms uit eigen werk voor. Na een lezing van Kapteyn werd besloten, definitief op de ingeslagen weg voort te gaan.[175] Kapteyn zelf installeerde deze groep.[176] Op 26 februari en 18 maart 1944 hield de stichting opnieuw bijeenkomsten in Assen. Na afloop van de eerste meldde zich nog één lid aan.[177] Aangemoedigd door het succes in Assen probeerde men ook in Meppel een afdeling van de grond te krijgen. Of dit gelukt is, liet zich niet achterhalen. Het ledental groeide gestaag; in een rapport hierover werd opgemerkt dat er op 31 januari 1944 791 leden in Drenthe waren.[178] Met Pinksteren 1944 hield men nog een excursie naar Oosterhesselen en Gees.[179]

Toen Kapteyn in september 1944 naar Oostenrijk vertrok om daar (zogenaamd?) een publicatie voor te bereiden, kwam er een einde aan de activiteiten van de stichting Saxo-Frisia. In die dagen namen zijn geestverwanten - als uitvloeisel van Dolle Dinsdag - nogal massaal de wijk naar het Oosten. Wellicht is er discussie mogelijk over de vraag, wat Kapteyn werkelijk met zijn reis beoogde.

3.2. Studiekring D.H. van der Scheer

Het woord studiekring geeft al aan, dat hier geen sprake is van een organisatie die officiële erkenning - rechtspersoonlijkheid - nastreefde. Om laatstgenoemde status te verkrijgen zou men inmenging van de bezetter, zowel op organisatorisch als op ideologisch gebied, moeten dulden. En dat wilde men niet. Was de studiekring 'dus' een *illegale* organisatie? Mede-oprichter Prakke heeft na de oorlog vaak geprobeerd deze indruk te wekken, maar daar is veel tegen in te brengen - zoals verderop zal blijken.[180]

In 1941 kwam de scheikundige R.D. Mulder (1910-1974)[181] - doordat hij een verzameling knipsels over Drenthe wilde laten inbinden - in contact met

Oprichters van de studiekring D.H. van der Scheer. V.l.n.r. H.J. Prakke, A.J. Scholte en R.D. Mulder

174. *DD* 4.12.1943. Beide toneelstukken verschenen bij de firma F. Mulder te Groningen in druk.
175. 'Werkgroep Assen van Saxo-Frisia opgericht' in: *DD* 1.12.1943.
176. NIOD, HSSPF, inv.nr. 379A, maandrapport over december 1943.
177. *HNL* 3 (1944) Pasen 179.
178. NIOD, HSSPF, inv.nr. 17d, rapport van februari 1944.
179. *HNL* 3 (1944) juni 238. Vermeld wordt niet of dat op zondag 28 mei (treinbeschieting bij Maarsbergen, ter voorbereiding op D-day) of maandag 29 mei was.
180. Vgl. ook Nijkeuter 2000, 17-18.
181. Roelof Daniël Mulder werd op oudejaarsdag 1910 geboren te Assen. Hij overleed op 27 januari 1974 te Haren. Zie voor herdenkingsartikelen Prakke 1974b, 41 en Prakke 1975b, 7-24.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 451

H.J. Prakke, zoals bekend directeur van de uitgeverij en drukkerij Van Gorcum & Comp.[182] De beide heren besloten al spoedig een studiekring op te richten, bestaande uit personen die geïnteresseerd waren in de culturele geschiedenis en ontwikkeling van Drenthe. Als eerste nodigde Prakke mej. A.J. Scholte (1878-1980),[183] bibliothecaresse van de Asser Leeszaal uit, en gedrieën probeerden zij meer leden te vinden.

Op 12 maart 1941 kwam voor het eerst een groepje belangstellenden ten huize van Prakke bijeen. In de daaropvolgende maandelijkse vergaderingen hield men beurtelings een lezing over een onderwerp naar eigen keuze. De club was aanvankelijk erg klein; zelfs anderhalf jaar later waren er niet meer dan negen 'leden'.[184] G.J. ter Kuile, ds. Wierenga, L. Braaksma, mej. T.J. Servatius, J. Westra van Holthe, T. Jarings en de eerstgenoemde drie vormden de beginnersgroep. Hun lezingen voor de studiekring gingen vooral over historische onderwerpen.[185] De kring had statuten noch reglementen: van een officiële status was dan ook geen sprake. Op de eerste bijeenkomst hield Prakke een lezing over de Coevorder uitgever Dubbeld Hemsing van der Scheer, een van de drie Podagristen (zie hoofdstuk I). Naar hem werd - op voorstel van mej. Servatius - de studiekring genoemd.[186]

T.J. Servatius

Tjabertha Johanna ('Bertha') Servatius was een zeer trouw bezoekster van de studiekringbijeenkomsten. Ze werd op 8 maart 1880 geboren te Leeuwarden. Na haar eindexamen HBS te Leeuwarden ging ze in de ziekenverpleging werken, waardoor ze ten slotte in dienst kwam bij het Wilhelminaziekenhuis te Assen. In de Drentse hoofdstad woonde ze in 'Huize Boschlust'. Voor de oorlog voelde ze zich enige tijd aangetrokken tot de NSB, maar op den duur kwam ze tot de conclusie dat de beweging een antichristelijk karakter had, waardoor daadwerkelijke toenadering achterwege bleef. Haar eerste lezing voor de Drentse studiekring ging over de dichter Hajo Albert Spandaw (Servatius was familie van hem). Spandaw werd op 23 oktober 1777 in Vries geboren en overleed in 1855 in Groningen. Bekend werd vooral zijn gedicht *De nieuwe haring* (1814). Servatius had veel belangstelling voor geschiedenis en schreef hierover artikelen voor verscheidene periodieken. In haar jonge jaren had ze ook enkele proeven van bellettrie geleverd: een novelle, getiteld *De verzoening*, werd niet uitgegeven. Voorts schreef ze enige

182. Zie Mulder 1967, 24-25.
183. Anne Jantine Scholte werd geboren op 30 november 1878 te Ulrum (GA De Marne, Geboorteakte). Zij bleef ongehuwd en overleed op 23 april 1980 te Assen (GA Assen, Persoonskaart A.J. Scholte).
184. DA, HDG, inv.nr. 4, brief Mulder van 4 september 1942.
185. Scholte 1967, 22-23.
186. Prakke 1949, 161. Vgl. ook Scholte 1951, 8.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 452

versjes, bijvoorbeeld voor de *NDVA*. Servatius werd in brede kring bekend door de lezingen die ze hield; deze gingen meestal over markante vrouwen. Deze savante hield zich in het tijdperk van de eerste feministische golf al bezig met wat men tegenwoordig vrouwenstudies zou noemen.[187] Zij overleed op 8 oktober 1949 te Assen.[188]

Prakke heeft beweerd dat de studiekring is voortgekomen uit de in oprichting zijnde stichting 's Lands Noordererf (november 1940 - april 1941), die van de bezetter geen toestemming gekregen heeft om zich volledig te ontplooien.[189] R.D. Mulder heeft dit gepreciseerd door mee te delen, dat de studiekring opgericht werd als Drentse tak van 's Lands Noordererf (dat alleen maar een aanloopfase gekend heeft).[190] Deze stichting werd nodig geacht om ongewenste, vreemde invloeden op het culturele leven in Friesland, Groningen en Drenthe tegen te gaan. Dit doel leek op dat van de Volksche Werkgemeenschap, die twee maanden daarvoor was opgericht. Maar de vraag is wat men onder 'ongewenste vreemde invloeden' verstond. Gezien haar oorsprong en de daarop volgende ontwikkelingen verzette de Volksche Werkgemeenschap zich tegen joodse, Amerikaanse en negroïde invloeden. 's Lands Noordererf was in ieder geval neutraler, dus minder geschikt voor de Duitse propaganda. Het was een initiatief van dr. J.J. de Vries, Johan Dijkstra en Jan Ubink. Het voorlopige secretariaat van de stichting was gevestigd aan de Noorderhaven in Groningen, het huisadres van Jan Ubink.[191] Het drietal had zijn plannen openbaar gemaakt op 17 januari 1941.[192] Merkwaardig is, dat één dag later de stichting Saxo-Frisia het levenslicht aanschouwde, eveneens in Groningen. Zoals wij zagen, kon Saxo-Frisia wel de goedkeuring van de bezetter wegdragen; Kapteyn was dan ook een vertrouweling van de nazi's. Prakke werd door de initiatiefnemers van 's Lands Noordererf aangezocht voor een bestuursfunctie en begon voortvarend een Drentse "werkgemeenschap" te organiseren, die - naar hij hoopte - zou uitgroeien tot "het Drentsch Genootschap".[193] Spoedig kon hij zich geheel voor zijn Drentse ideaal inzetten: de stichting was in de knop gebroken.[194]

Volgens Prakke was de studiekring in het begin een semi-illegale organisatie, die zonder toestemming van de bezetter geheime bijeenkomsten hield. Dit moet echter sterk gerelativeerd worden. Zo verscheen in het maandblad *Drente* van oktober 1942

187. Broomans in: Hoogendijk 1991, 135-136.
188. GA Assen, Persoonskaart T.J. Servatius. Zie voorts 'Mej. Servatius teraardebesteld' in: *PDAC* 12.10.1949; Prakke 1949, 161-163 en Scholte 1951, 7-14.
189. Prakke 1975a, 119.
190. R.D.M[ulder]. 1947h.
191. NIOD, Doc II, 718, brochure 'Stichting 's Lands Noorder Erf in wording. Streven naar cultureele samenwerking in het Noorden des lands'. Als eerste bestuursleden traden op: J.H. Tonckens-Harders, R. Clevering, Joh. Dijkstra, J. Poortman, H.J. Prakke,, C. Reisma, D. Schortinghuis, G.H. Streurman, J. Ubink, J.J. de Vries en J.P. Wiersma. Zie persoonlijk archief J. Poortman in De Wijk, Ontwerp-stichtingsbrief " 's Lands Noorder Erf".
192. *NRC* 17.1.1941. Vgl. ook *Nv/hN* 17.1.1941, waarin J.P. Wiersma een uiteenzetting over de stichting geeft.
193. Karel 2001, 24-25.
194. Prakke 1975b, 7-24. Een voorstudie van dit levensbericht publiceerde Prakke als 'in memoriam dr. r.d. mulder' in: *Drenthe* 46 (1974) maart 41.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 453

de mededeling (ongetwijfeld van R.D. Mulder): "De kleine groep Drente-vorschers, vereenigd in de studiekring 'D.H. van der Scheer', tracht o.a. te komen tot een volledig overzicht van de publicaties betrekking hebbend op Drente."[195] Voorts communiceerde men zonder omwegen per post en bovendien hoefde voor bijeenkomsten in huiselijke kring geen toestemming gevraagd te worden.

De huiskamerbijeenkomst was tijdens de bezetting een wijdverbreid fenomeen in heel Nederland. Kunstenaars en geleerden die het bij de bezetter verbruid hadden - bijvoorbeeld doordat ze zich niet lieten registreren door de Kultuurkamer - gaven in deze typisch Nederlandse ambiance concerten, kleinschalige toneelopvoeringen, voordrachten, lezingen etc. Dergelijke evenementen werden dikwijls 'zwarte avonden' genoemd. Ook op dit gebied lag de verrader op de loer, soms in de persoon van een correspondent van de Kultuurkamer. Het is echter niet bekend, of Uilenberg ook dit soort diensten aan de bezetter bewezen heeft. H. Clewits, hoofdredacteur van de *PDAC*, heeft geschreven over een 'zwarte avond' ten huize van de familie Kortenhorst te Assen, waarop Albert van Dalsum voordroeg uit *Lucifer* van Vondel. Naar eigen zeggen zou Clewits ook clandestiene lezingen gehouden hebben, wat niet geheel onmogelijk lijkt als wij aannemen dat hij tegen wil en dank lid was van de Kultuurkamer.[196] Met de nodige goede wil kan men de bijeenkomsten van de studiekring ook als 'zwarte avonden' beschouwen, hoewel er geen 'verboden' artiesten optraden. Maar Prakke en zijn schare schuwden de openbaarheid niet, zoals wij reeds zagen.

In 1943 organiseerde men de 'Podagristenherdenking'. Het was een eeuw geleden dat het eerste deel van *Drenthe in vlugtige en losse omtrekken* verschenen was. Reeds in 1941 was in het maandblad *Drente* op deze verjaardag vooruitgelopen. Men had toen meegedeeld, dat er plannen bestonden om het heuglijke feit te vieren met een geïllustreerde heruitgave van het hoofdwerk van de Podagristen. Deze zou moeten verschijnen in een door Van Gorcum uit te geven nieuwe reeks 'Drentsche Klassieken'.[197] In januari 1943 berichtte het DVK aan Van Gorcum dat in verband met de papierschaarste de uitgave niet gerealiseerd kon worden.[198] Niettemin zond het DVK een half jaar later het 'manuscript' nog ter beoordeling aan P.J. Meertens, daarbij meedelend dat er niet genoeg papier was voor alle afleveringen.[199] Ook dit leidde tot niets; pas in 1974 is het hele werk herdrukt.

In aansluiting op de jaarvergadering van de Commissie van Bestuur van het Provinciaal Museum, waarin Prakke zitting had, werd de herdenking gehouden in De Hertenkamp te Assen op 19 juni 1943. De Commissie en de studiekring hadden

195. 'Drentsch repertorium I' in: *Drente* 14 (1942) oktober 28. Het repertorium zou uit tien rubrieken bestaan, kondigde men aan. Daarna volgde uit rubriek 7 (rechtsgeschiedenis) het eerste gedeelte van een bibliografie van de Drentse rechtsgeschiedenis, samengesteld door mr. G.J. ter Kuile jr. Er zou één vervolgartikel verschijnen; de andere rubrieken zijn nooit aan de orde gekomen. Wel begon in september 1943 in het maandblad een serie artikelen 'Prof. Gosses' nagelaten werk over Drente', geschreven door dezelfde Ter Kuile. Ook hierbij werd onbekommerd meegedeeld dat de artikelen de neerslag waren van een voordracht voor "den kring 'D.H. van der Scheer' " (*Drente* 15 (1943) september 9).

196. DA, Archief Clewits, niet-geïnventariseerd gedeelte.

197. 'Drentse Podagristen-Herdenking 1943' in: *Drente* 13 (1941) december 34.

198. NIOD, DVK, inv.nr. 173 Ae, brief DVK aan Van Gorcum van 25 januari 1943.

199. NIOD, DVK, inv.nr. 177c, brief DVK aan P.J. Meertens van 1 juli 1943.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 454

de bijeenkomst een besloten karakter willen geven. Toch was het gezelschap niet klein: het bestond uit de correspondenten van het museum, de besturen van bevriende culturele en historische organisaties in Drenthe en nog 36 andere personen.[200]

Prakke, Naarding, Van Giffen en Van den Berg hielden lezingen en in het provinciaal museum werd een expositie van werken van de Podagristen en hun tijdgenoten gehouden.[201] Daarnaast kon men klederdrachten en sieraden uit de Podagristentijd - afkomstig uit de collectie J.H. Bergmans-Beins - bewonderen. Tijdens de koffiemaaltijd in De Hertenkamp droeg Jan Naarding zijn dialectgedicht *Rijmbrief van de podagristen aan hun herdenkers en aan Drente op 19 Juni 1943* voor.[202]

Commissaris Bouma, nog geen maand in functie, sprak na het gebeuren zijn teleurstelling uit over het feit dat men hem niet uitgenodigd had. Tot zijn verbazing kreeg hij te horen dat hij qualitate qua een convocatie had gekregen voor de jaarvergadering van het Museum, dus van een anti-NSB demonstratie was geen sprake geweest.[203]

Ter gelegenheid van deze herdenking schreef Prakke onder zijn pseudoniem Hekkarpi Jr. de tekst voor een rijmprent, die hij opdroeg aan zijn vriend Jan Naarding, een geestdriftig Podagristenvorser. De rijmprent werd door Van Gorcum gedrukt en in het museum tentoongesteld.[204]

Het strekt Prakke en de studiekring wellicht tot eer dat zij niet al te geheimzinnig gedaan hebben in de aanloop naar de herdenking, hoewel anderzijds moeilijk valt in te zien wat voor bezwaar de bezetter tegen dit evenement zou kunnen hebben. Hoe het ook zij, Prakke liet de rijmprent - samen met een uitvoerige tekst over de betekenis en de herdenking van de Podagristen - al op 30 april 1943 op de voorpagina van het *Drentsch Dagblad* plaatsen. De hoofdredacteur van de krant, de NSB'er Ter Haar, heeft ongetwijfeld geweten wie de aanbieder van de tekst was, dus de ondertekening met pseudoniem en de cryptische aanduiding van Assen (1...14) waren niet door voorzichtigheid ingegeven. Dit laatste herinnert alleen aan de Podagrist Lesturgeon, die wel eens op die wijze ondertekende.[205] Het gedicht werd ook in het maandblad *Drente* en in de *NDVA* opgenomen.[206] Het is een acrostichon, getiteld *De ontstekers van 't vuur 1843*: de beginletters van de regels en één cijfer vormen het motto 'De 3 Podagristen'.[207]

Jan Naarding reageerde hierop met het acrostichon *Drie podagristen - Drente 1843-1943*, dat hij uiteraard opdroeg aan Prakke. Naardings naamdicht, op zijn Prakkiaans ondertekend met 1....15=1943=10..14.....7 [Almelo=1943=Jan Naarding], geeft verticaal de tekst: 'Drie Podagristen Drente'. Het werd eveneens in het maandblad *Drente* en in de *NDVA* gepubliceerd.[208]

200. DA, HDG, inv.nr. 211. Zie ook DA, APM, inv.nr. 10, notulen Dagelijks Bestuur van 28 mei 1943. Voor een verslag van de Podagristenherdenking zie Mulder 1944, 74-87.
201. R.D.M[ulder]. 1943a, 2.
202. Het gedicht werd opgenomen in: *NDVA* (1944), 82-85.
203. 'Een (il)-legale bijeenkomst' in: *10 jaar Drents Genootschap. Voor het Drents Genootschap overgedrukt uit de Emmer Courant van zaterdag 9 maart 1957*.
204. *NDVA* (1944), 78.
205. 'Een verdienstelijk driemanschap' in: *DD* 30.4.1943.
206. *Drente* 14 (1943) maart 68 en *NDVA* (1944), 86.
207. Prakke nam dit gedicht ook op in Prakke 1977a, 14.
208. *Drente* 14 (1943) april 76 en *NDVA* (1944), 87.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 455

Het was ook tijdens deze bijeenkomst dat Naarding kennis maakte met de leden van de studiekring. Men had hem gevraagd een lezing te houden over het werk van de Podagristen. Kort daarna werd hij benoemd tot corresponderend lid van de studiekring.[209] Maar als Drent in den vreemde, werd Naarding geen actief participant van de studiekring. Als corresponderend lid nauwelijks in de weer met papier, leek hij meer op een papieren lid. Dat veranderde toen hij na de oorlog in Assen kwam wonen.

De Podagristenherdenking leverde de studiekring wel een kleine reprimande op van het *Drentsch Dagblad*. Dat had graag een uitgebreide beschouwing willen opnemen van de herdenkingsvergadering, maar door het "geheim onderonsje" was dat er niet van gekomen. De krant besloot zijn redactioneel commentaar met:

> "Dit getuigt van kortzichtigheid en verkeerd begrip. Juist door een persbeschouwing over de behandelde zeer zeker interessante onderwerpen, dient men de Drentsche zaak, welke echter evenzo wordt geschaad indien een gezelschap van op zich zelf respectabele heeren schuilvinkje gaat spelen."[210]

Op 12 maart 1945 vierde de studiekring zijn vierde verjaardag in huize Prakke. Bij deze gelegenheid werd een clandestien dichtbundeltje aan de leden verstrekt, dat enkele dagen later door de SD in beslag genomen werd.[211] De titel van de bundel is *In Seymour Mulder's voetspoor...Drentse Rymkrans (gedichten en rijmprent-teksten) gevlochten rond de "Drentsche Studiekring D.H. van der Scheer" onder de zinspreuk "Byna in 't verborgen bloeiende" (Joh. Th.)*. Deze laatste typering was afkomstig van bestuursraad Joh. Theunisz en neergeschreven in diens ambitieuze concept voor een allesomvattende culturele Stichting Drenthe. Ook dit toont weer aan, dat de studiekring van de bezetter en zijn handlangers weinig te vrezen had. Voor Cor Broerse, die de bundel gestencild had, lag de zaak anders. Hij werd in diezelfde maand gearresteerd en wegens andere illegale activiteiten op 10 april - drie dagen voor de bevrijding van Assen - met dertien anderen aldaar gefusilleerd.[212]

In de bundel zijn bijdragen te vinden van Jan Naarding, Harm Drent (pseudoniem van H. Doedens), Hekkarpi Jr. (Prakke), T.J.S. (T.J. Servatius), J.H. Brouwer, Ben van Eysselsteijn, L. Braaksma, D. Stork-van der Kuyl en Jan Boer.

Op zaterdag 10 november 1945 hield men het congres 'Duizend Jaren Drenthe'; de naam Drent(h)e bestond inmiddels 1001 jaar. De duizendste verjaardag was in 1944 ten huize van Prakke in stilte gevierd. Men had toen herdacht dat duizend jaar daar-

209. DA, HDG, inv.nr. 4, brief Naarding aan de studiekring van 19 augustus 1943.
210. *DD* 25.6.1943.
211. Bontekoe 1947, 27-28.
212. Ibidem, 54. Gefusilleerd werden: drie parachutisten, een Duitser, vier daders van roofovervallen, een inwoner van Kampen en vijf anderen (onder wie Broerse). Vgl. ook Schoon 1970, 219. In *DVP* 24.4.1945 werd Broerse herdacht. Hij had voor de Duitsers lichtdrukken (fotokopieën) moeten maken van tekeningen waarop de verdedigingswerken rondom Assen stonden. Hij had steeds een exemplaar achtergehouden voor de geallieerde inlichtingendienst. De Duitsers ontdekten dit, wat tot de fatale afloop leidde.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 456

voor Rooms koning Otto I aan bisschop Balderik van Utrecht het recht van foreest in de pagus (gouw) Thriente (Drenthe) geschonken had. De studiekring was van mening dat hiermee het tegenwoordige Drenthe voor het eerst als een geheel was aangeduid.

Op het congres hielden J. Linthorst Homan, monseigneur E. Lagerwey, mej. A.J. Scholte en D. Stork-van der Kuyl toespraken en Jan Naarding en Jan Poortman lazen oorlogsgedichten in de streektaal voor.[213] De Studiekring liet voor deze gelegenheid ook een gedenkpenning slaan, de zogenoemde Balderikpenning.[214] Voorafgaand aan het congres was overigens aan Poortman meegedeeld, dat de meeste organisatoren van de herdenking zijn aanwezigheid niet op prijs stelden. Men twijfelde aan zijn goed-vaderlandse houding in de afgelopen vijf jaren. Maar omwille van de Drentse zaak bleef hij niet weg. Van begin af aan had het niet geboterd tussen de studiekring en Poortman. Zo schreef Naarding in november 1941 aan Prakke: "Ja, Poortman is een betreurenswaardige man in onze beweging. Ik correspondeer niet met hem - hij moet zich maar redden in Meppel, maar ook ik betreur z'n houding zeer."[215] Het schijnt dat Poortman toen al door Prakke gevraagd was mee te werken aan de toekomstige Podagristenherdenking en dat de Meppeler dit geweigerd had. Het citaat wordt namelijk voorafgegaan door allerlei suggesties voor de feestelijkheden in 1943. Mogelijk had men alleen gevraagd of Poortman lid van de studiekring wilde worden; in dat geval is het antwoord stellig ontkennend geweest, zoals de geschiedenis heeft geleerd. Wel was hij (bestuurs)lid geweest van de stichting 's Lands Noordererf (zie noot 191). Ook de opvolger van de studiekring, Het Drents Genootschap, zou hij lang mijden. Hij vond alle "opkammerij" van de kring maar niets.[216] Aan Mulder, die hem lid van Het Drents Genootschap wilde maken, schreef hij:

> "U kunt begrijpen, dat ik me in deze sfeer niet alleen niet thuis voelde, en er dus niet in het minst moeite voor wilde doen me te 'zuiveren' maar ook dat dit behoorlijk nagewerkt heeft. Ik heb nimmer te kennen gegeven, een benoeming als lid op prijs te stellen. Als dat zo was, had ik het Prakke of Naarding gezegd. Zo is de zaak op het ogenblik nog."[217]

Toch verschenen er enige jaren later wel gedichten van hem in het maandblad *Drenthe*, officieel orgaan van Het Drents Genootschap.

---

213. DA, HDG, inv.nr. 212. Zie ook 'Duizend jaren Drenthe' in: *PDAC* 12.11.1945 en *Kerkkrantje* (1945) wintermaand 1.
Engelbertus Lagerwey (1880-1959) te Utrecht was van 1941 tot zijn dood titulair bisschop van Deventer van de Oud-Katholieke Kerk. Mededeling van het bisschoppelijk bureau van de Oud-Katholieke Kerk Nederland te Amersfoort op 25 januari 2001. Van Gelder 1962, 42 vermeldt dat het ambt te Deventer door een wijbisschop bekleed werd. Aartsbisschop A. Rinkel noemt in Charité 1992, 328-329 Lagerwey zonder meer 'bisschop'.
214. R.D.M[ulder]. 1947h.
215. SNDHC, Map Studiekring, brief Naarding aan Prakke van 24 november 1941.
216. *Erica* (1945) december 4.
217. DA, HDG, inv.nr. 5, brief Poortman aan Mulder van 15 november 1948.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 457

Een grote manifestatie ter herdenking van de Drentse gouverneur Petrus Hofstede, gepland op 2 mei 1945, vond in verband met de bevrijding geen doorgang.[218] Helaas zijn de stukken hierover uit het archief van Het Drents Genootschap verdwenen. Misschien heeft iemand ze achteraf toch te compromitterend gevonden, want deze herdenking was georganiseerd in samenwerking met bestuursraad Theunisz en dus met goedkeuring van de CdP en de Beauftragte.

4. Van harte of niet: aangemeld bij de Kultuurkamer

J.J. Uilenberg Tweede periode

In de eerste maanden van de bezetting wees niets erop, dat Uilenberg een ijverige dienaar van de nieuwe heren zou worden. Voorzover bekend had hij nooit aan politiek gedaan en evenmin waren er in de vooroorlogse jaren publicaties van zijn hand in obscure blaadjes verschenen. In de tweede helft van 1940 leek het er zelfs op dat Uilenberg, door mee te doen aan een Drents initiatief, zich zou kunnen ontwikkelen tot een verklaarde tegenstander van de bezettende macht. In het maandblad *Drente*, waarvan hij vast medewerker was, werd in juli 1940 gepleit voor de oprichting van een monument ter nagedachtenis van de gesneuvelde militairen. Uilenberg werd niet alleen lid van het comité dat zich hiervoor inspande, maar schreef ook voor het maandblad een stuk - half artikel, half verhaal - waarin Drentse jongens geprezen worden om hun trouw aan het vaderland. Dit verscheen in het novembernummer onder de titel *Het Vaderland getrouwe*.[219]

Jans, een boerenjongen, dient als stukrijder bij de veldartillerie. Met de tekst van het Wilhelmus is hij van kindsbeen af vertrouwd; in een meer recent verleden heeft hij het volkslied zelfs gezongen op de gouden bruiloft van zijn grootouders! En op de loop van 'zijn' kanon staat: "Het Vaderlandt ghetrouwe, Blijf ick tot in den doet".

Jans en zijn kameraden overleven de meidagen van '40 niet. Hun lichamen, liggend bij of hangend over het stuk dat een voltreffer gekregen heeft, worden op 15 mei gevonden door een Duitse bergingsploeg. De commandant daarvan noemt hen "Prachtkerle" en leest het opschrift op de kanonloop...

In het dorp wordt gecollecteerd om de overbrenging van Jans' stoffelijk overschot naar zijn geboortegrond te kunnen bekostigen. Iedereen geeft en zegt erbij: "As ter niet genogt is, muj maar weer komen."[220]

Uilenberg besluit met een persoonlijke adhesiebetuiging aan het streven van de redactie om een gedenkteken voor de Drentse gevallenen tot stand te brengen.

Pas ruim een jaar later begonnen zijn activiteiten voor de Kultuurkamer en volgden lidmaatschappen van allerlei nazistische organisaties. Naar wat er in die tussentijd met hem en om hem heen gebeurde, kan men slechts gissen. In het voorjaar van

218. DA, HDG, inv.nr. 4, verslag van een bijeenkomst van de studiekring op zaterdag 24 februari 1945.
219. Het artikel had al op 8 augustus 1940 in *L&M* gestaan.
220. *Drente* 12 (1940) november 33-34.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 458

1941 ging hij, net zestig geworden, met pensioen. Kennelijk was hij nog zo vitaal, dat hij niet dag in - dag uit thuis wilde zitten. Waarschijnlijk heeft hij gemeend dat hij als correspondent van de Kultuurkamer zijn normen op het gebied van de Drentse taal en cultuur zou kunnen overdragen. Beide gingen hem zeer ter harte: er moest correct dialect geschreven worden en de Drentse leefgewoonten en volksverhalen moesten getrouwelijk weergegeven worden. Wie in dit opzicht tekortschoot - Anne de Vries en later Ben van Eysselsteijn - kon op een scherpe terechtwijzing rekenen. Toch was het correspondentschap niet de aangewezen functie om in dezen invloed uit te oefenen of censuur toe te passen. Als 'lezer' voor de afdeling Boekwezen van het DVK besliste hij mee over wat al dan niet publicabel was.

Ook schijnt de invloed van zijn vrouw niet onderschat te moeten worden: een strenge lerares, die hem zelfs op school goeddeels onder de duim had. Zij zou hem in nationaal-socialistische richting gedreven kunnen hebben, gezien haar eigen activiteiten op dit gebied. Dit werd na de oorlog vaak als verzachtende omstandigheid aangevoerd bij de berechting van politieke delinquenten: zij waren door hun vrouw gestuurd. Uilenberg moet worden nagegeven dat hij zich niet achter zijn vrouw heeft willen verschuilen.

Als vast medewerker van het maandblad *Drente* was hij tijdens de bezetting weinig productief. Behalve het genoemde artikel leverde hij nog twee futiele stukjes: het ene over Drentse schaatskampioenen,[221] het andere - getiteld *Hoogeveensche Pannekoeken* - over de bijnamen van Hoogeveensen en Meppelers.[222]

Op zijn debuut met de bundel *De olde jager*, die kort voor de oorlog verschenen was, volgde pas in 1943 nieuw werk onder de titel *In 't schemeruur bij 't knappend vuur, een bundel Drentse volksvertellingen voor jong en oud* (weer bij Van Gorcum). Voor zijn bundel *De olde jager* werd overigens in het maandblad *Drente* in mei 1941 geheel in de geest van die tijd reclame gemaakt door de uitgever: "Een 'volks' boek in de ware zin des woords."

De titel van zijn tweede bundel is een sfeertekening die ook in het lied *Mijn Drenthe* voorkomt. In het 'Aan de lezers' zette Uilenberg uiteen waarom hij de bundel geschreven had:

> "Liefde tot mijn geboortegrond, het Oude Lantschap Drenthe deed mij dit boekje schrijven. Wie het denkt te doorvliegen, legge het ter zijde. 't Is geschreven voor hen, die rustig lezen, die gelijk de kiekens...'eerst drincken en dan een wijle dincken.' Ik acht me gelukkig, als door deze vertellingen, die naar ik hoop, door meerdere zullen worden gevolgd, jong en oud verlangen naar 't schemeruur bij 't knappend vuur."

De bundel bestaat uit het Nederlandstalige lied *Mijn Drenthe* en uit de dialectschetsen *De legende van Ellert en Brammert*, *Icheltien en Bicheltien*, *'n Gelukkige Zaoterdagaomd veur de familie Ichelbarg. (Een Drentse dierenvertelling van egels, konijnen en hazen)*, *Hoe het kwaamp, det de doeve 't nusselen niet leerde en altied ro-koe röp* en *Rare reize van Lamert Wever nao de maone, hen en weerumme in iene nacht*. De laatste schets

221. *Drente* 13 (1942) maart 61.
222. *Drente* 14 (1942) september 22-23.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 459

is een vrije bewerking van het gelijknamige verhaal van A.A. Steenbergen (zie hoofdstuk I).

Het volksverhaal van Ellert en Brammert kende Uilenberg al uit zijn kinderjaren. Ook Uilenberg senior namelijk had het al op zijn wijze naverteld. Deze versie was verwerkt in *De Sleener toren*, seniors bijdrage aan de *NDVA* van 1883.[223] Dat valt te begrijpen, want *Ellert en Brammert* is een van de boeiendste Drentse volksverhalen die een onderwijzer aan zijn leerlingen kan vertellen. Junior publiceerde het verhaal in het maandblad *Drente* van april 1937, onder het motto waaruit hij later zou putten voor de naamgeving van zijn tweede bundel: "O, kon ik nog eens hooren,/Dat lied in 't schemeruur!/En vaders schoon vertelsel/Bij 't vroolijk knappend vuur!"[224] De Nederlandsche Omroep zond in juli 1941 een hoorspel over Ellert en Brammert uit, dat door Uilenberg geschreven was.[225]

In *De legende van Ellert en Brammert* gaf de auteur - naar zijn mening - de oorspronkelijke versie van het volksverhaal zoals hij het als kind gehoord had. Dit houdt onder andere in, dat Ellert en Brammert geen reuzen, maar rovers zijn en dat de plaats van handeling niet Orvelterveen, maar Westdorp (gemeente Borger) is. Daarbij moet nog worden opgemerkt dat Uilenbergs betiteling 'legende' uiteraard niet zo gelukkig gekozen is; hij had in dit verband beter 'sage' of 'volksverhaal' kunnen schrijven. Deze vermeende reconstructie werd door Tj.W.R. de Haan na de oorlog "de mooiste weergave van Ellert-en-Brammert (...) die er tot nu toe bestaat" genoemd. Deze tekende daarbij aan: "(...) al is zij bepaald geen regelrecht volksverhaal, doch een weloverwogen samenstel van volksmotieven, van 'nieuwe' volksaardigheden voorzien en op hoogtepunten met archaïserende volkstaal-poëzie vermengd."[226] J.R.W. Sinninghe nam deze versie van het verhaal dan ook op in zijn *Drentsch Sagenboek*.[227]

Uilenberg had al eerder laten blijken dat hij weinig waardering had voor allerlei 'artistieke' interpretaties van dit aloude Drentse volksverhaal. Wij zagen dat het toneelstuk *Marieken van Orvelterveen* (1930) in zijn ogen geen genade kon vinden, wat hij niet onder stoelen of banken stak toen hij de inleiding schreef bij zijn versie van het verhaal in het maandblad *Drente*.[228] Ook de 'legende' in de bundel liet hij voorafgaan door een liefdesverklaring aan een zo authentiek mogelijke inhoud, die hij bij die gelegenheid voor het nageslacht vastgelegd meende te hebben.

Kort daarvoor had hij zijn stokpaardje ook op een andere plaats bereden. In de roman *Dorre grond* (1942) van Ben van Eysselsteijn was de inhoud van het volksverhaal - naar de mening van Uilenberg - niet correct weergegeven. Hij bespeurde zelfs heiligschennis in *Dorre grond*, en sprak in een recensie van deze roman over "vervalsching van Onze oude volksche waarden". Verder opperde hij:

---

223. *NDVA* (1883), 47-49.
224. Uilenberg 1937b, 1-5.
225. *Drente* 13 (1941) augustus/september 9.
226. De Haan 1962, 302.
227. Sinninghe 1944, 99-108. Op bladzijde 151 (noot 6) worden ook een aantal Drentse berijmingen van de sage vermeld.
228. Uilenberg 1937b, 1.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 460

"(...) dat gehannes met onze oude volksverhalen moet ophouden! Wij protesteeren tegen het vervalschen van de ECHTE nalatenschap van 'n eenvoudig en WAAR voorgeslacht, - gevoelen zulks als HEILIGSCHENNIS en verzoeken in dit geval dat er onmiddellijk stappen gedaan worden, om verbreiding van dezen hemeltergenden onzin te voorkomen."[229]

Hij heeft inderdaad geprobeerd, verregaande maatregelen tegen *Dorre grond* te laten nemen, zodat Van Eysselsteijn in een brief aan de dichter A. Marja meedeelde:

"De N.S.B.'er Uilenberg uit Drenthe heeft in het Nat. Dagblad mijn werk scherp geattaqueerd en bij het Departement zelfs een hele actie op touw gezet om Dorre Grond 'die gewetenloze schrijverij' te verbieden."[230]

De Drentse purist kreeg daarbij steun van S.J. van der Molen, die in *De Schouw* zijn visie gaf:

"De heer Uilenberg verzoekt in dit geval maatregelen. Ik kan het me begrijpen. Het is voor een echten Fries, een goeden Saks nu eenmaal onverdraaglijk, dat hij zijn volk overgeleverd ziet aan schrijvers die het met de volksche werkelijkheid niet zoo nauw nemen, hetzij uit oppervlakkigheid en onvoldoende kennis, hetzij om den smaak van het 'groote publiek' te treffen en daarmede zich van een goed debiet te verzekeren. Men kan zeggen: 'och, zoo'n boek lezen de menschen vandaag en morgen zijn ze het weer vergeten.' Misschien, maar er blijft toch altijd wel iets van hangen en als steeds opnieuw verkeerde voorstellingen worden aangebracht, zal het resultaat zijn, dat deze geheel of ten deele beklijven, met alle onaangename gevolgen van dien."[231]

In de bundel kwam de auteur nog eens op de kwestie terug door in een voetnoot bij *De legende van Ellert en Brammert* op te merken: "Wij Drenthen betreuren het, dat ook een veel gelezen boek als Dorre grond de legende heel onzuiver weergeeft."[232]

De tweelingzusjes Icheltien en Bicheltien zijn de hoofdpersonen in de gelijknamige, melodramatische, schets. Door een val van de balken komt hun vader om het leven. Dezelfde zomer wordt hun moeder ernstig ziek. De dokter adviseert voor haar genezing wijn, maar geld om wijn te kopen hebben ze niet. De zusjes maken nu wijn van druiven uit eigen tuin, waardoor hun moeder herstelt.

Vervolgens bevat de bundel twee dierenverhalen. Uilenberg was niet de eerste in Drenthe die zich met dit genre bezighield; er waren al proeven op dit gebied van A.L. Lesturgeon, J.M. Alingh en Gerrit de Vries.[233] In 'n *Gelukkige Zaoterdag-aomd veur de*

229. Uilenberg 1943c. Dezelfde recensie werd ook gepubliceerd in: *HNL* 2 (1943d) juni 279-280. Vgl. ook De Haan 1982 (tweede druk), 135.
230. NLMD, Archief Ben van Eysselsteijn (BvE), ongedateerde brief Van Eysselsteijn aan Marja. Zie voor deze kwestie ook Nijkeuter 1996b, 59.
231. Van der Molen 1944, 67-70.
232. *In 't schemeruur bij 't knappend vuur*, 16.
233. L., *Hoe 't komt dat de uil alleen 's nachts uit vliegen gaat. (Een Drentsch sprookje uit de vogelwereld.)* in: *DVA* (1868),138-150; J.M. Alingh, *Waorum de vleermoeze in Drenth op klaorlichten dag neet vleegt. Legende in dialect* in: *NDVA* (1890), 123-124 en Gerrit de Vries, *Waorumme de Vlèèrmoes niet meer vliegen wol* (feuilleton, bij MI).

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 461

familie Ichelbarg weet de egel Gosem Ichelbarg een hardloopwedstrijd van de haas Laampe te winnen dankzij de konijnen Teunis en Trui. Egels en konijnen kunnen voortaan goed met elkaar opschieten, egels en hazen niet.

Hoe het kwaamp, det de doeve 't nusselen niet leerde en altied ro-koe röp had al - enigszins anders getiteld - in 1939 in *Drente* gestaan en was in 1940 door Jan Poortman opgenomen in de bloemlezing *Uut en um oes olde laandschop*.[234] De duif laat een nest bouwen door de ekster, maar blijft in gebreke wanneer hij een tegenprestatie moet leveren: de ekster krijgt de beloofde rode koe niet.

De schrijver zelf was nogal ingenomen met de bundel. Zo schreef hij aan zijn chef Griever:

> "In dit verband zou ik U gaarne wijzen op een werkje, dat juist dezer dagen van mijn hand is verschenen en dat rijkelijk van verklarende noten is voorzien. Mogelijk zouden zij, die in hun werken streektaal beoefenen, op deze wijze te werk kunnen gaan. Het zou de waarde van onze gewestelijke literatuur niet weinig verhogen. Ook van wetenschappelijke zijde werd hierop gewezen. Er zijn veel wegen, die naar Rome leiden. Als ik mijn werkje 'In 't Schemeruur bij 't Knappend Vuur', Uitgave van Gorcum, Assen, hier noem, dan is dat, om te zeggen, - zo zou 't KUNNEN."[235]

De bundel werd in *De Schouw* zelfs tweemaal besproken. Hille Kleinstra recenseerde hem in het juninummer van 1944 en merkte enige onnauwkeurigheden in de weergave van het dialect op, maar het eindoordeel was positief. De recensent schreef verder:

> "Zijn nieuwe bundel bevat weer prachtig werk en is vooral van belang, omdat hier de 'legende' van Ellert en Brammert wordt weergegeven, zooals die leeft in het volk, ontdaan van allerlei maakwerk."[236]

Tom Vos besprak de bundel in het *Drentsch Dagblad* en merkte op:

> "Literaire pretenties moge dit boekje niet bezitten, het is een zuiver en geestig boekje dat de kinderen van het 'olde Lantschup' zeker gaarne zullen bezitten."[237]

J.A. Boreel de Mauregnault, die Uilenberg van het omroepwezen kende,[238] was de tweede die in de *De Schouw* zijn visie gaf:

> "(...) J.J. Uilenberg heeft er goed aan gedaan enkele van de bekendste volksvertellingen uit deze Noordelijke provincie in een aardig uitgaafje het licht te doen zien. Ik kan niet anders zeggen, dan dat het boekje, zooals het daar ligt met zijn verklarende noten, inderdaad een

234. Zie hoofdstuk II.
235. NIOD, NKK, inv.nr. 36a, maandrapport Uilenberg van november 1943.
236. Kleinstra 1944, 336.
237. *DD* 23.1.1944.
238. Aldus A. Venema 1990, 18.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 462

> boekje is geworden, dat men buiten Drenthe ook jong en oud in handen kan geven, omdat het prettig leest en volkomen verstaanbaar is, ook voor niet-Drenten."[239]

Een punt van kritiek van Jan Naarding, die het werk in het maandblad *Drente* recenseerde, was het navertellen van Steenbergens verhaal *Rare reize van Lamert Wever*. Een letterlijke weergave was hem liever geweest. Maar verder was ook hij vol lof: "Een nieuw Uilenbergje, dus keurig staaltje van dialectische vertelkunst, samengesteld uit in meerderheid reeds elders in tijdschriften gepubliceerd werk (...)."[240]

Bij alle waarde die Uilenberg en Naarding hechtten aan een zuivere weergave van 'het' dialect moet steeds bedacht worden dat er vele Drentse streektaalvarianten zijn: bijna iedere Drentse auteur schreef (en schrijft) dan ook in het dialect van de plaats waar hij opgegroeid is. Zo er al een grootste gemene deler van de Drentse streektalen bestaat, dan wijkt het Zuidwest-Drents van Uilenberg daar nogal van af.

Ook *Het Noorder Land*, maandblad van de stichting Saxo-Frisia, besprak de bundel. Recensent K. (waarschijnlijk hoofdredacteur Kapteyn, want hij bleek Sanskriet en Oudijslands te kennen) bespeurde wel enige inconsequenties in het weergegeven dialect, maar concludeerde:

> "Natuurlijk doet dit aan het totale oordeel weinig af. De schrijver hanteert zijn dialekt, zooals gezegd, met meesterschap. Uilenberg belooft ons aan het slot van zijn voorwoord nog meerdere vertellingen. Wij zien ze met groote belangstelling tegemoet."[241]

Recensent Bt. van *Volk en Bodem* ten slotte was van mening dat de schrijver zich in dit werk ontpopt had als "den Sakser bij uitnemendheid". Hij noemde de bundel

> "een volksch boekje (...) dat als model kan dienen voor wie op soortgelijke wijze in zijn woonstreek van het haardvuur overgebleven vertelsels geschikt zou willen maken om in het licht van den nieuwen tijd nogeens ter leering en vermaak dienst te doen."[242]

Uilenbergs medewerking aan het radioprogramma *De familie De Boer*, dat de Nederlandsche Omroep vanaf 15 april 1942 uitzond, heeft van hem geen nationaal idool gemaakt. De Hilversumse zender, product van de nazistische gelijkschakeling, werd door weinigen beluisterd. Een jaar later waren het er nog minder, toen de radio's ingeleverd moesten worden en het potentiële publiek alleen nog uit abonnees op de draadomroep en Duitsgezinden bestond.

Uilenberg schreef voor dit radiofeuilleton de dialogen, waarin elke week allerlei - vooral agrarische - zaken ter sprake kwamen.[243] Dat hij eigenlijk een meeloper - zonder enig politiek benul - was, blijkt wel uit de opschudding die hij onbedoeld met

239. Boreel de Mauregnault 1944, 477.
240. Naarding 1944a, 30.
241. *HNL* 3 (1944) winter 116. M.G. Emeis vond: "De vertellers van 't oude Nederlandsche volksverhaal zijn schaarsch en Drente mag zich met een Uilenberg alleszins bevoorrecht achten!" (Emeis 1944).
242. Bt. 1944a, 31-32.
243. Zie Verkijk 1974, 526.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 463

een van zijn teksten veroorzaakte. Daarin praten zijn Drentse personages over varkens. Zegt de één: "Zo - en u hebt nog even een paar heren krulstaarten gedecoreerd?" Antwoordt de ander: "Wij hebt er nog 'n paar 't iezeren kruis geven, meneer." Van Duitse zijde reageerde men furieus op deze passage: "(...) das Eiserne Kreuz, das viele deutsche Soldaten als Ehrenzeichen ihrer Bewährung vor dem Feinde tragen, zum Gegenstand eines billigen und taktlosen Scherzes zu machen." De tekstschrijver werd in bescherming genomen door zijn chef Van de Bospoort: "(...) de gewraakte passage is een vaste uitdrukking bij het merken van biggen."[244]

Hij publiceerde tijdens de bezetting voorts in het *Agrarisch Nieuwsblad*, *Sibbe. Maandblad van het Nederlandsch Verbond voor Sibbekunde*, *Volksschool en Volksopvoeding* en in *De Boeren-Jeugdleider. Officieel studieorgaan voor het kader van de Agrarische Jeugdbeweging*.[245] In *De Landstand (in) Drent(h)e* had hij een tijdlang ook een rubriek, getiteld 'Van 't Oelenbröd'. Uit zijn aanval op Ben van Eysselsteijn blijkt dat hij ook voor *Het Nationale Dagblad* schreef.

Na de oorlog stond Uilenberg voor het Tribunaal te Assen terecht op de aanklacht sympathiserend lid te zijn geweest van de NSB, lid van de Kultuurkamer en van het Opvoedersgilde. Ook was hij buurtschapsmedewerker van de Nederlandsche Volksdienst (NVD) en/of Winterhulp Nederland (WHN) geweest. Bovendien werd hem ten laste gelegd, giften te hebben gedaan aan Frontzorg en de WA.

In een apologie die hij tijdens zijn internering in het kamp Westerbork schreef,[246] merkte hij over zijn houding tijdens de bezetting onder meer op:

> "Na lange aarzeling en herhaalde aandrang van N.S.B.-zijde liet ik mij eindelijk inschrijven, maar bleef slechts symp.lid. Dat ik geen lid werd, maar symp.lid, was het gevolg van de omstandigheid, dat mijn levensideaal was en is culturele en economische verheffing van Drenthe. (...) De drang tot medewerking in zake de culturele en economische ontwikkeling van Drenthe volgt men in mijn boeken en geschriften: het lied Mijn Drenthe (1929), De olde Jager (1939), een verzameling van schetsen, die ik al jaren voordroeg, - In 't Schemeruur, een degelijke [sic] bundel, die ik in 1944 [sic] liet drukken, - Het Dorp, een boek van 62 hoofdstukken, dat als manuscript persklaar ligt en waaraan ik gedurende alle oorlogsjaren werkte.[247] Het is dit boek, dat mijn geest in deze tijd in beslag nam en men zal er geen regel politiek in vinden. Een duplo deponeerde ik in het Provinciaal Archief te Assen met de schriftelijk bijgevoegde wens of wel testament op den omslag, dat ik bijgeval mijn vrouw en ik deze moeilijke tijd niet overleven, het boek, waarvan ik veel oplagen verwacht, wens te bestemmen tot vor-

244. Ibidem, 473.
245. DA, Archief L en M, inv.nr. 70.
246. Zie hiervoor MvJ, CABR, Dossier J.J. Uilenberg, handgeschreven verweerschrift Uilenberg zonder datum.
247. Het DVK had uiteraard de inhoud vooraf ter inzage gehad. In februari 1945 vroeg J.C. Govers, hoofd van de Afdeeling Kultuur van het DVK, aan Uitgeverij Volk en Bodem in Meppel of ze in het bezit was van het manuscript. Uilenberg had hem om bemiddeling gevraagd om het manuscript terug te krijgen, zodat wederom toestemming voor het drukken gegeven kon worden. NIOD, DVK, brief van 27 februari 1945. Uitgeverij Volk en Bodem, waarvan E.J. Roskam Hzn. en mej. D. Roskam de directie vormden, zat sinds 1 januari 1945 in Meppel, omdat men Amsterdam te onveilig vond.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 464

> ming van een fonds voor een Drents cultureel doel als b.v. het geven van een steun- of studiebeurs aan een onbemiddelde, begaafde Drentsche jongen of meisje.[248] Dan mijn artikel Hierlaanders en Butenlaanders in het Noorderland van Saxo-Frisia, jrg. 1, no. 2[249], welk artikel steeds op mijn voordrachtavonden het deel vóór de pauze vulde, terwijl ik dan de rest van den avond het reeds gegevene illustreerde met het voordragen van de bekende schetsen. Als ik politiek was aangelegd of een politiek doel had, zou ik deze avonden wel anders hebben kunnen samenstellen. (...) Men heeft in een vorige zitting gezegd, dat ik onder invloed van mijn vrouw stond. De waarheid is, dat zij naast mij stond, en met haar sterke persoonlijkheid en grote mate van toewijding belangeloos medewerkte aan de culturele opbouw van Drenthe, door uit liefde voor mij en voor de school, zonder enige financiële vergoeding, mij dagelijks ter zijde te staan in het onderwijs in de drie moderne talen, speciaal het Engels, waarin zij met haar rijke ontwikkeling als Lerares M.O. verheffend werkte en wel zonder politiek streven."

Ten slotte werd hij veroordeeld tot een internering die zou duren tot 16 april 1947. Verder kreeg hij een geldboete van f 10.000,- en werd hij tot 1957 uit het kiesrecht ontzet.[250] Toen de voorzitter van het Tribunaal hem vroeg of hij nog iets tot zijn verdediging had aan te voeren, antwoordde Uilenberg: "Ik sluit me aan bij de Drentse levenswijsheid."[251]

De Ereraad voor de Letterkunde oordeelde op 23 oktober 1945 over de ex-propagandist van de Kultuurkamer: hij kreeg een publicatieverbod opgelegd tot 1 januari 1951.[252]

Zijn echtgenote, Catharina Nicolina Rupp (Arnhem 1 februari 1898 - Eelde 7 november 1963),[253] werd in het voorgaande reeds genoemd. Ook zij werd veroordeeld. Net als haar man was zij sympathiserend lid van de NSB geweest. Bovendien was ze werkleidster van de Nederlandsche Landstand geweest.[254] In die functie leidde zij de Landfrauenführerin uit Duitsland rond door Zeeland; ook maakte ze met andere provinciale leidsters een studiereis door Duitsland.[255] Voor de kookrubriek van *De Landstand (in) Drent(h)e* had ze geëxcelleerd in het schrijven van recepten (veelal 'volksche'). Tevens was zij werkleidster van de werkgroep Culturele Radio-uitzendingen van Saxo-Frisia geweest.[256] De verslagen van de zittingen van het Tribunaal schetsen haar als een lastige en heerszuchtige vrouw, die volgens haar

248. Het DA bezit het manuscript niet. In de jaarverslagen en op de lijsten van aanwinsten van het DA uit deze periode wordt een dergelijke deponering ook niet vermeld.
249. De juiste titel is: *Van Hierlaanders en Butenlaanders*. Het is te vinden In: *HNL* 1 (1941) november 38-44. Aan het slot van dit artikel richt Uilenberg zich nog eens tot de schrijvers over Drenthe en maant hen toch vooral zuiver dialect te schrijven.
250. MvJ, CABR, Dossier J.J. Uilenberg, uitspraak van het Tribunaal te Assen van 18 december 1946. Vgl. ook *MC* 20.12.1946.
251. *PDAC* 19.12.1946. Vgl. ook NIOD, KB I, 6853.
252. MOW, EK, inv.nr. 27. Vgl. MOW, EK, inv.nr. 35, lijst van uitspraken en NIOD, Doc II, 1037, nr. 8.
253. GA Eelde, Overlijdensakte C.N. Uilenberg-Rupp. Zij maakte zelf een eind aan haar leven.
254. Zie voor haar benoeming *DD* 20.8.1942.
255. MvJ, CABR, Dossier C.N. Uilenberg-Rupp. Vgl. ook NIOD, Doc I, 1725.
256. NIOD, Doc II, 718.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 465

dorpsgenoten mensen aan de SD verraden zou hebben. Het Tribunaal veroordeelde haar tot zes maanden voorwaardelijke internering met een proeftijd van drie jaar en ontzetting uit het kiesrecht.[257]

R. Brouwer (1910-1983)[258]

Reind Brouwer werd op 3 januari 1910 in Siddeburen (gemeente Slochteren) geboren. Zijn ouders waren Jan Brouwer en Elizabet Kampen.[259] Hij volgde in Appingedam de opleiding voor onderwijzer en werkte als zodanig achtereenvolgens in Siddeburen en Slochteren.[260] Op 13 januari 1931 vertrok hij naar Assen, waar hij twintig jaar zou blijven.[261] Aanvankelijk werkte hij daar als onderwijzer aan de lagere school aan de Venestraat; in augustus 1934 werd hij benoemd bij het ULO.[262] In 1948 vroeg hij eervol ontslag; dat werd hem met ingang van 1 april van dat jaar verleend.[263] Waarschijnlijk is hij vanaf dat moment een aantal jaren van zijn pen gaan leven. Op 23 januari 1951 verhuisde hij naar Oegstgeest.[264] In 1954 en 1955 werkte hij bij het ULO in Leiden.[265] Vervolgens werd hij medewerker van enkele verzekeringsmaatschappijen. Op zijn eenenzestigste keerde hij terug in het onderwijs en werd hij leraar aardrijkskunde en Nederlands bij het voortgezet onderwijs in Leiden (de Rembrandt Scholengemeenschap).[266] Na zijn pensionering in 1975 was hij opnieuw een aantal jaren in het verzekeringswezen werkzaam.

Bij zijn publicaties werd zijn voornaam - anders dan in de officiële akten - geschreven als Rein. In het hierna volgende zal deze schrijfwijze worden aangehouden.

Als vrijetijdsbesteding wilde Brouwer zich geheel toeleggen op de schilderkunst, maar na een ontmoeting met Kornelis ter Laan - net als hij afkomstig uit Slochteren - koos hij voor de literatuur.[267] Brouwer debuteerde in 1941 met de roman *Dauw over dorstig land*. Deze werd uitgegeven door Leopold in Den Haag. Hij

257. MvJ, CABR, Dossier C.N. Uilenberg-Rupp. Vgl. ook *PDAC* 9.10.1947. Zie voor andere zittingen ook *PDAC* 4.6. en 23.9.1946.
258. De Groningse literatuurgeschiedenis besteedde tot dusver niet veel aandacht aan Brouwer. Zie Ter Laan 1954, 97-98. Van Leeuwen 1984, 69 bespreekt hem uiterst summier en vermeldt bovendien foutieve data. Zie ook Kooistra in: Van Es/Heutink 1985, 49. Vgl. ook *Lectuur-Repertorium* 1952, 316-317; 1952-1966, 255 en 1980, 314. Voor een interview met Brouwer wordt verwezen naar Bakker 1979.
259. GA Slochteren, Geboorteakte Reind Brouwer.
260. In februari en maart 1929 was hij in Slochteren assistent; in april 1929 was hij daar tijdelijk onderwijzer. Zie GA Assen, Persoonsdossier Brouwer.
261. GA Slochteren, Bevolkingsregisters
262. GA Assen, Persoonsdossier Brouwer.
263. GA Assen, Persoonsdossier Brouwer, brief Brouwer aan de raad van 6 januari 1948.
264. GA Assen, Bevolkingsregisters.
265. Bureau Openbaar Onderwijs te Leiden, Personeelsdossier R. Brouwer.
266. Hoewel hij begin 1975 de pensioengerechtigde leeftijd bereikte, heeft hij dispensatie gevraagd om het schooljaar af te kunnen maken. Die werd hem ook verleend (Bureau Openbaar Onderwijs te Leiden, Personeelsdossier R. Brouwer).
267. Wolters 1942a. Het betreft hier een interview in het voormalige *Volksblad voor Groningen en Drenthe*. Dat was voor de oorlog een van de kopbladen van het socialistische dagblad *Het Volk*. Na de gelijkschakeling van de pers heette het *Volksblad*. Zie Moerman 1999 en 2001.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 466

had zich geroepen gevoeld tot het schrijven van dit boek. Zijn oogmerken daarbij waren: de lezers doen beseffen dat de wereld beter zou kunnen zijn als een ieder zijn hart liet spreken, en voorts begrip en waardering voor de boerenstand wekken.[268] De lector van het DVK, Van Ham, was enthousiast over het boek. In zijn rapport merkte hij op:

> "De auteur, die voor het eerst publiceert, schiep met dezen uitstekenden roman een werk vol levensvreugd, dat een volkschen geest ademt, begrip heeft voor de nieuwe gedachten en waaruit een diepe liefde spreekt voor de menschen van het land (..). (...)Tegen dit boek is geen enkel bezwaar aan te voeren, integendeel, het verdient zeker aanbeveling. Omtrent den auteur is niets bekend. De roman is een eerste publicatie en de schrijver getuigt daarin van een gezonden geest en van een groote liefde voor de Groninger boeren."[269]

Nog diezelfde maand - september 1941 - werd het boek voor de genazificeerde omroep besproken door D. van de Bospoort.[270] Brouwers debuut wist ook zijn weg naar de lezers te vinden. In het tijdschrift *De Plattelandsvrouw. Maandblad voor de Nederlandsche Bond van Boerinnen e.a. plattelandsvrouwen* werd in 1941 een 'Lijst met goede plattelandsboeken' opgenomen; *Dauw over dorstig land* nam daarop de vierde plaats in.[271]

Het was te verwachten dat het jonge talent in 1942 van het DVK een prijs (f 500,-) zou krijgen. Eind december 1941 werd dit hem meegedeeld. Hij reageerde opgetogen:

> "In antwoord op Uw schrijven ven [sic] 19 Dec. deel ik u mede dat ik zeer aangenaam getroffen ben door de wijze waarop U mijn werk wilt waarderen. Groot zijn mijn plannen voor de toekomst en ik verzeker U dat bij het uitwerken daarvan de gedachte dat ook de regering vertrouwen in mij stelt zeer zeker stimulerend zal werken."[272]

Een paar maanden later schreef hij opnieuw aan Van Ham. Nu nadat een vriend beweerd had, dat voor Brouwer negen auteurs de prijs geweigerd hadden. Brouwer wilde de feiten op tafel hebben, maar schreef wel: "U begrijpt wel, ook al is het waar, dan zal ik nog geen berouw hebben van het accepteren der prijs."[273] Van Ham beweerde dat het gerucht over de weigeringen geheel op fantasie berustte,[274] waarna de uitverkorene definitief instemde met de toekenning van de prijs.[275]

Inmiddels was op 10 januari 1942 in Den Haag de prijs aan hem uitgereikt. De overige gelauwerden bij die gelegenheid waren: de in Groningen wonende Jan H. Eekhout, die de 'meesterprijs' kreeg, en J.R.W. Sinninghe, die een 'folkloristische' prijs ontving.[276]

---

268. Wolters 1942a.
269. NIOD, DVK, 167 Ag, rapport over *Dauw over dorstig land* van 18 september 1941.
270. Zie A. Venema 1990, 294.
271. *De Plattelandsvrouw* 2 (1941) slachtmaand 95.
272. NIOD, DVK, 168 Ae, brief Brouwer aan Van Ham van 23 december 1941.
273. NIOD, DVK, 169 Aa, brief Brouwer aan Van Ham van 18 februari 1942.
274. NIOD, DVK, 169 Aa, brief Van Ham aan Brouwer van 23 februari 1942.
275. NIOD, DVK, 169 Aa, brief Brouwer aan Van Ham van 25 februari 1942.
276. Zie voor een verslag van de uitreiking: *PDAC* 12.1.1942.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 467

Brouwer kreeg nog meer aanzien bij het DVK, want J. van Ham liet in januari 1942 in *De Schouw* een lijst opnemen van schrijvers die lezingen wilden houden. Daarop komt Brouwer voor, in het gezelschap van - onder anderen - Cor Bruijn en Sinninghe.[277]

Dauw over dorstig land is een streekroman die zich in Groningen - rond het Schildmeer - afspeelt. De Asser kunstschilder Hein Kray maakte de band- en omslagtekeningen en de per hoofdstuk verschillende vignetjes. Het verhaal is Nederlandstalig, de dialogen zijn in het Gronings geschreven. Anne de Vries had de auteur aangeraden, het dialect zo te schrijven als een boer het zou spreken wanneer hij in Amsterdam naar de weg zou vragen![278] Brouwer heeft dit advies niet opgevolgd. In de roman komen ook een aantal volksliedjes voor; deze had de auteur van zijn grootvader van moederskant geleerd.[279]

De hoofdpersoon in het boek, Willem Brons, is getekend naar diezelfde grootvader. Wim Brons wordt op jeugdige leeftijd verliefd op het doktersdochtertje Emy. Zij past niet bij hem en ook op het boerenbedrijf zou zij niet op haar plaats zijn. Als dit tot hem begint door te dringen, neemt hij hard en koud afscheid van haar wanneer haar vader een praktijk in Groningen gaat beginnen. Vader Brons is door een ongeluk om het leven gekomen en Wim moet dus al vroeg diens werk overnemen. Daardoor wordt hij zozeer in beslag genomen, dat hij niet toekomt aan de verliefdheden en vrijerijen die bij zijn leeftijd passen. Eerst door een gesprek met een leeftijdgenoot realiseert hij zich dat hij op zoek moet gaan naar een levensgezellin en die vindt hij in de persoon van Knelske Dieksgat.

Als motto voor de roman dient het gedicht *Volk en toal*, dat de Groninger Jan Boer kort daarvoor geschreven had. De laatste strofe luidt:

Moudertoal, mout wie ons schoamen,
Dastoe mit de Laifde soamen
Ien ons bloud versmolten bist
Van ons waig tot aan ons kist?!

K. ter Laan was gevraagd het voorwoord te schrijven. Onder de titel *Een Groninger idylle* schreef hij onder meer:

> "Ik wensch den schrijver alleen maar van harte geluk met zijn eersteling, die welkom verdient te zijn, niet alleen bij de Groningers, maar ook en vooral in Holland en in de andere gewesten, waar men nog al te vaak dat Noorden van ons land te weinig kent. Een eersteling ook, die een aanwinst is voor onze Nederlandse letteren."

277. A. Venema 1988, 44.
278. Bakker 1979.
279. Ibidem.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 468

Niet alleen de uitgever, maar ook Brouwer zelf bracht het boek onder de aandacht van recensenten. Zo schreef hij aan H. Clewits, directeur en hoofdredacteur van de *PDAC*:

> "Ik heb een boek willen schrijven dat doortrokken was met het leven van een 'streek'. (...) En omdat het mij gaat om een hoog ideaal waar de gemeenschap belang bij heeft, en omdat het geschreven is in een taal, die ook de Drent met gemak kan lezen, durf ik U verzoeken: zie het boek eens in; en als U voor mijn werk enthousiast kan zijn, wat ik van harte hoop, zou ik graag een bespreking hebben, door U zelf, in uw blad."[280]

Clewits bewees de Asser onderwijzer deze dienst en schreef een lovende recensie. Hij noemde de roman een symbolisch boek.

> "Als zoodanig dient het allereerst te worden gelezen. En wie het zóó lezen kàn, houdt gaarne bedenkingen tegen stijl en bouw hier en daar in de pen en verlangt, over het slot van dit boek, naar het vervolg."[281]

Koos Schuur besprak de roman in de *De Noord-Ooster* en noemde het werk "de eerste groote roman over het Groningsche platteland".[282]
K. Norel merkte in *De 5 Vocalen* neutraal op:

> "Openhartig - voor preutsche lezers misschien wat al te openhartig - schrijft Brouwer over al wat er groeit en jonkt in de Groningsche stallen en velden; met sterke kleuren schildert hij het Groningsch landschap; raak teekent hij het Groningsch volkskarakter."[283]

Brouwer was kennelijk nog niet uitgeschreven over de hoofdpersoon van zijn eersteling, want hij besloot twee vervolgdelen aan hem te wijden. Deel twee van de trilogie, *Maar de zon overwon*, verscheen in 1942 bij Leopold.

Dit deel behandelt de crisistijd. Brons is nu getrouwd met Knelske. Het is niet in alle opzichten een gelukkig huwelijk, mede doordat het kinderloos blijft. Wanneer hij Emy weer ontmoet, wordt hem duidelijk wat hij in Knelske mist. Maar hij bezwijkt

280. DA, Archief Clewits, inv.nr. 4, brief Brouwer aan Clewits van 25 augustus 1941.
281. *PDAC* 28.10.1941. J.G. de Haas recenseerde de roman in het *Nv/hN*. Hij vergeleek het boek met de werken van Evert Zandstra en - de minder getalenteerde - Ger Griever en merkte op: "Deze eersteling van Rein Brouwer is opvallend geslaagd: een gaaf, boeiend, dichterlijk en met beheersching geschreven boek. Wellicht had het slot iets sterker kunnen zijn (...). Over het geheel schiep Brouwer een boek, dat inderdaad een aanwinst voor onze letterkunde is." Deze ongedateerde recensie wordt bewaard in het archief van Clewits. Zie DA, Archief Clewits, inv.nr. 4.
282. Schuur 1941.
283. Norel 1941. Chr. de Graaff, redactiechef van het *AH*, begroette de roman juichend. Naar zijn mening gaf Brouwer een zuivere behandeling van het thema, doordat de auteur zijn personages doorleefd had. "Hij schrijft over menschen wier levensloop weliswaar in sterke mate door hun bloed en door hun bodem bepaald wordt, maar die niettemin allen (...) zichzelf zijn. Daardoor staat dit boek zeer dicht bij het werkelijke leven en daardoor blijft het trouw aan dat typische realisme dat altijd de kracht der Noord-Nederlandsche kunst is geweest" (De Graaff 1942a).

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 469

niet voor de verleiding. In dit deel heeft de jonge boer met veel problemen te kampen. Zo kost het hem veel strijd, te beslissen of hij vrij man op zijn eigen keuterboerderij zal blijven of de leiding op zich zal nemen van een groot bedrijf, eigendom van de rijke Dijksterhuis. Met deze vraag krijgt het boek ook een sociale inslag. De vraag blijft overigens open.

Ook dit boek werd voor de radio besproken, ditmaal door J.A. van der Made in oktober 1942.[284]

Chr. de Graaff schreef - anders dan over Brouwers debuut - niet louter positief over het vervolg. In het *Algemeen Handelsblad* concludeerde hij:

> " 'Maar de zon overwon!' mist wel iets van de frischheid die 'Dauw over dorstig land' zoo aantrekkelijk maakte. Maar dit boek heeft toch ook vele deugden van het voorgaande. (...) al beantwoordt dit boek niet geheel aan de verwachtingen."[285]

K. Norel had slechts één kritiekpunt, en wel dat het huwelijk van Willem en Knelske te oppervlakkig beschreven was. Daardoor bleef de lezer naar zijn mening met een vraag zitten.[286]

De auteur zelf vond het tweede deel minder spannend dan het eerste. Aan Van Ham schreef hij: "Het tweede deel is door de injectie met soc. misstandbacteriën hier en daar minder spannend geworden. Het kon moeilijk anders. De *karaktergroei* was immers het allerbelangrijkste."[287]

In november 1942 vroeg hij Van Ham of deze een herdruk van beide delen wilde toestaan. Dit naar aanleiding van een bericht van de uitgever dat *Dauw over dorstig land* niet herdrukt mocht worden en *Maar de zon overwon* wel. En juist het eerste boek had het meeste succes gehad: binnen twee maanden was de hele oplaag uitverkocht.[288] Pathetisch schreef hij:

> "Mijn werken echter worden gestuwd door een roeping. En nooit is meer nodig geweest om tegen de verblinde wereld te schreeuwen: verbroeder U dan thans. (...) Ikzelf ben niet belangrijk, mijn werken uit bepaalde hoek gezien ook niet maar wel is belangrijk de Geest die uit mijn boeken spreekt (...)."[289]

Het voorlopig uitstellen van een herdruk had uiteraard niets te maken met een verminderde waardering voor zijn werk. Brouwer had immers nog geen jaar daarvoor een prijs van het DVK gekregen: het was uitsluitend een kwestie van papierschaarste.

---

284. Vgl. A.Venema 1990, 299.
285. De Graaff 1942b.
286. Norel 1942.
287. NIOD, DVK, 176e, brief Brouwer aan Van Ham van 18 november 1942.
288. Wolters 1942a.
289. NIOD, DVK, 176e, brief Brouwer aan Van Ham van 18 november 1942.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 470

In augustus 1943 richtte de geroepene zich opnieuw tot Van Ham, doordat de herdrukken nog steeds niet erg wilden vlotten. Op voorgedrukt briefpapier, dat hem als 'schrijver' afficheerde, schreef hij:

> "Wij moeten verder, groot blijft mijn geloof in de mensen. Daarom heb ik het recht U in naam van de goede wereld te vragen: help mij mijn boeken te verspreiden. Dat is voor u toch niet moeilijk. Eén woord en er wordt weer gedrukt. (...) Uit de politiek heb ik mij teruggetrokken, ik wil een zoon zijn van toekomstig Nederland. (...) Omdat ik een man van de daad ben meen ik een daad van U te mogen vragen. Sta weer herdrukken toe."[290]

Aan zijn verzoek werd gehoor gegeven: *Dauw over dorstig land* haalde tijdens de bezetting zelfs een vijfde druk (1944). Na de oorlog kwam er nog een zesde druk (1948) en in 1976 verscheen bij uitgeverij Kruseman in Den Haag een geheel gewijzigde versie.[291] *Maar de zon overwon* kreeg in 1942 een tweede en in 1944 een derde druk. Na de oorlog - in 1949 - verscheen nog een vierde druk.

Het laatste deel van de trilogie getiteld, *En groot werd het leven*, verscheen in 1944. Het werd in 1949 herdrukt.

Willem Brons is nu zetbaas op 'Wadzicht', de boerderij van Dijksterhuis. Bij zijn voorganger Poort heeft hij weinig prestige, maar uiteindelijk weet hij respect af te dwingen. Ook met zichzelf ligt Willem (weer) overhoop: hij worstelt met vele vragen. Nadat zijn moeder overleden is, neemt hij ter nagedachtenis van haar de aan lager wal geraakte Oarend Woltman in dienst. Wanneer er op een boerderij in de buurt brand uitbreekt, gaan de mannen van 'Wadzicht' helpen bij het reddingswerk. Poort komt daarbij om het leven, maar Willem wordt door Oarend gered. Het overlijden van Emy is voor hem een zware slag. De roman krijgt - zoals te verwachten - een happy end: Knelske bevalt van een zoon, die naar Willems vader genoemd wordt. De schrijver besluit zijn roman met de woorden: "En dit is de geschiedenis van den mens uit het Noorden: Willem Brons."

Het schrijven van het derde deel was niet van een leien dakje gegaan. Toen het manuscript bijna klaar was, had Brouwer het verscheurd en was hij opnieuw begonnen: "Het derde deel zal een boek worden *dat niet weer sterft*. Een boek voor het gehele Nederlandse volk, een boek dat gevoed wordt door het goede van het oude èn van het nieuwe."[292] Eind augustus 1943 kon hij Van Ham berichten dat het derde deel gereed was, er moest alleen nog worden "geschaafd".[293]
In 1977 werden het tweede en het derde deel van de trilogie door uitgever Kruseman samengevoegd en als *Sterker door strijd* op de markt gebracht.

290. NIOD, DVK, 177d, brief Brouwer aan Van Ham van 6 augustus 1943.
291. *Brinkman*, passim. Voor een recensie van de herdruk zie *DAC* 17.4.1976.
292. NIOD, DVK, 177d, brief Brouwer aan Van Ham van 6 augustus 1943.
293. NIOD, DVK, 177d, brief Brouwer aan Van Ham van 22 augustus 1943.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 471

De Ereraad voor de Letterkunde legde Brouwer een publicatieverbod op tot 1 november 1946.[294] Samen met Reinder Brolsma viel hij in de categorie schrijvers die tijdens de bezetting prijzen aangenomen hadden, maar wel voordat de Kultuurkamer bestond. Prijswinnaars uit de periode van haar bestaan kregen een uitsluiting van drie jaar.[295] Hij had zich in mei 1942 bij de Kultuurkamer aangemeld.[296]

Brouwer tekende beroep aan bij de Centrale Ereraad.[297] Wellicht bracht hij daarbij te berde dat hij in 1944 voedseltransporten naar Den Haag georganiseerd had. Daarover merkte hij later op:

> "Ik wou wel wat doen voor het land. (...) Overal waren boeren en burgers, die hielpen, ondanks de tegenwerking van de Landwacht. Die gaf zelfs niet om de schriftelijke vrijgeleide dat we hadden gekregen van haar districtscommandant Gijs Oosterhof",

aldus een interview uit 1979.[298]

Ook de Centrale Ereraad constateerde dat de literaire prijs niet door de Kultuurkamer was toegekend en aan het publicatieverbod kwam een eind. Het lidmaatschap van de Kultuurkamer werd hem blijkbaar ook aangerekend, want zijn uitsluitingstermijn had inmiddels bijna een jaar geduurd: er restten nog drie weken. Die werden hem kwijtgescholden, maar een totale revisie van de eerdere uitspraak heeft deze beroepszaak dus niet opgeleverd.[299]

Daarna schreef hij behalve schoolboeken, levensbeschrijvingen en historische werken nog vele romans en novellen. De novellen *Het goud van Moslo* (1948) en *Sint Jan* (1948) spelen zich in Drenthe af en hebben als inspiratiebron zijn ervaringen tijdens de oorlog. Van de romans worden genoemd: *De Zegen* (1949), *Paarden van Schelven* (1952) en *Het testament* (1977). In de *PDAC* had hij in 1954 nog een rubriek, getiteld ' 't Verleden spreekt'.

In zijn laatste levensjaren had hij hartklachten. Op 4 november 1984 overleed hij in een ziekenhuis in Leiden.[300] Nog voor zijn overlijden had zijn geboortedorp Siddeburen hem geëerd door de pasgebouwde bibliotheek naar hem te noemen. De Groninger beweging was zeer op hem gesteld: "Wie danken hom veur alles, wat e veur de Grönneger zoak doan het", schreef W.F. Nagel in een in memoriam in *Toal en Taiken*.[301]

294. MOW, EK, inv.nr. 27, uitspraak van de Ereraad van 6 november 1945. Vgl. ook NIOD, Doc II, 1037, nr. 8.
295. MOW, EK, inv.nr. 24, notulen zitting van 23 oktober 1945.
296. NIOD, Cartotheek Kultuurkamer.
297. MOW, EK, inv.nr. 24, notulen zitting van 25 juni 1946. Vgl. ook MOW, EK, inv.nr. 36, lijst van personen die beroep hebben aangetekend tegen uitspraken van de Ereraad.
298. Bakker 1979.
299. MOW, EK, inv.nr. 95, uitspraak van de Centrale Ereraad van 11 oktober 1946.
300. GA Oegstgeest, Bevolkingsregisters. Vgl. ook GA Leiden, Akte van overlijden van R. Brouwer.
301. *T&T* 2 (1984) februari 12.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 472

H. Clewits (1897-1983)[302]

H. Clewits

Hendrik Clewits werd op 7 december 1897 in een middenstandersgezin te Dokkum geboren. Aanvankelijk volgde hij de onderwijzersopleiding, maar het ontbrak hem aan de ware geestdrift voor het onderwijs. Na twee jaar verliet hij de Normaalschool dan ook en ging hij naar de HBS in Leeuwarden. Daarna zou hij nog korte tijd medicijnen gestudeerd hebben, totdat de militaire dienstplicht daaraan - volgens zijn zeggen - een eind maakte. Hij diende bij de kustwacht op Schiermonnikoog, waar hij bleef tot 16 november 1918. Het grootste deel van zijn diensttijd werkte hij bij de afdeling Ontwikkeling en Ontspanning (O & O) van het detachement waartoe hij behoorde. In die tijd begon hij te schrijven: hij werkte mee aan een soldatenkrant, schreef een toneelstuk en stuurde een idealistische roman, getiteld *Een leven*, naar uitgeverij Querido. Het manuscript werd door de uitgever echter niet geaccepteerd en is - naar verluidt - in vlammen opgegaan.[303] Na de mobilisatie was er voor hem een baantje bij drukker-uitgever Laverman in Drachten. Om wat bij te verdienen schreef Clewits voor een gulden per stuk verslagen voor de *Drachtster Courant*; de eerste stap op het journalistieke pad was gezet. In 1920 werd hij verslaggever bij het *Tiels Nieuwsblad*. Drie jaar werkte hij daar, won er een prijs voor een Tiels volkslied en vond er zijn vrouw.[304] Na Tiel leidde het pad naar Assen. Daar werd hij in 1923 redacteur van de *PDAC*; vanaf 1924 nam hij tevens de taak van hoofdredacteur waar. In 1930 volgde zijn definitieve benoeming tot hoofdredacteur. Van 1931 tot 1933 werkte hij als ambtenaar bij de Dienst Publieke Werken in Amsterdam, maar in 1933 keerde hij als hoofdredacteur terug bij de *PDAC*. In 1940 volgde de benoeming tot directeur-hoofdredacteur; dit bleef hij tot 1960, toen hij met (ietwat) vervroegd pensioen ging. Een jaar daarvoor namelijk had hij tijdens een vakantie in Lugano een hartinfarct gekregen. Vooral na de oorlog had Clewits tal van bestuursfuncties. Ook leidde hij het toeristisch tijdschrift *Ons eigen land*. Hij overleed op 15 juli 1983 in Assen.[305]

Op gevorderde leeftijd ging Clewits boeken schrijven. Onder zijn pseudoniem H.C. van Dockum schreef hij voornamelijk kinderboeken, volkskundige werken en reisimpressies. Hij debuteerde in 1941 met het kinderboek *Hoe Nine en Tut hun vacantie*

302. De biografische gegevens over Clewits zijn gebaseerd op documenten en aantekeningen in zijn persoonlijk archief. Zie DA, Archief Clewits. Ook uit het (nog) niet geïnventariseerde archiefgedeelte is geput.
303. 'Oud-Dokkumer H. Clewits (van loopjongen tot direkteur) is in Assen Friesland niet vergeten' in: *LC* 18.3.1961.
304. Hij trouwde op 16 oktober 1924 in Tiel met Catharina Lindeman. Uit dit huwelijk werd op 29 januari 1931 een dochter geboren, die naar haar moeder genoemd werd.
305. Voor een in memoriam zie 'Oud-directeur Asser Courant H. Clewits (85) overleden' in: *DAC* 16.7.1983.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 473

doorbrachten. Jos Ruting maakte de illustraties. In hetzelfde jaar verscheen ook *Vacantie-notities uit Friesland*.

De hoofdpersonen in *Hoe Nine en Tut hun vacantie doorbrachten* zijn twee zusjes die naar hun grootouders in Dokkum reizen en met hen voor een langer verblijf naar Schiermonnikoog trekken. Door de beschrijving van de vakantiegenoegens zijn allerlei wetenswaardigheden over landschap en bewoners gevlochten. Het debuut kan daarom ook wel een leer- en leesboek voor kinderen van 10 tot 14 jaar genoemd worden. De persstemmen waren over het algemeen positief.[306] Clewits zond Prakke een presentexemplaar van zijn boek. Deze reageerde eind 1941 met een brief, waarin hij zijn waardering voor de literaire arbeid van Clewits uitsprak.[307] In 1942 volgde een tweede druk.

Vacantie-notities uit Friesland is een bundel vakantiebelevenissen die van 9 tot en met 24 december 1940 in de *PDAC* gestaan hadden. De verhalen spelen zich af rond het Friese Eernewoude.[308]

In 1942 volgde *Het bonte boek. Rond vierhonderd korte stukjes over kalenderfeesten, oude gebruiken, folklore, geschied- en aardrijkskundige onderwerpen, planten en dieren, afgewisseld door versjes, anecdoten, grapjes, spelletjes en knutselarijtjes, geïllustreerd met zeer vele plaatjes, getekend door Jan Otter*.[309] Van dit boek verscheen in 1948 een tweede druk.

Nog in 1944 verscheen - ondanks de papierschaarste - *Wat anderen schreven over en in beeld brachten van het Princenhof van den ouden tijd tot heden*. In samenwerking met Jan Otter had Cewits ook Drentsche Boerenkalenders voor 1942 en 1943 samengesteld.[310]

Na de oorlog publiceerde hij de biografie *Willem Emmens. Geboren te Zeijen, 25 Mei 1869; overleden te Emmen, 18 april 1927 - in leven leeraar aan de Rijkslandbouwwinterschool te Emmen en redacteur van het "Drentsch Landbouwblad"* (1946) en *Hoe 't groeide aan 't Onland. Een familieverhaal van lief en leed aan 't Prinsenhof* (1947),[311] *Lezende menschen gelukkige menschen. Een bundel aphorismen, verzameld* (1947), *Van Nieuwjaarsmorgen tot Oudejaarsavond in Drenthe* (1948),[312] *Vacantienotities uit en over Denemarken* (1952), *Waddenparels aan Neerlands kroon* [1954] en *Amerika, "The land of the free". Van noord naar zuid langs Amerika's oostkust* [1958].[313]

Al zijn boeken werden uitgegeven door Torenlaan in Assen - soms ook ***De*** Torenlaan genoemd - de drukker en uitgever van de *PDAC*. Als directeur van dit bedrijf bleef Clewits de hele bezetting door boeken drukken en uitgeven. In de zogenoemde

306. Voor uitgebreide recensies zie DA, Archief Clewits, inv.nr. 8.
307. DA, Archief Clewits, brief Prakke aan Clewits van 28 november 1941.
308. Zie DA, Archief Clewits, niet-geïnventariseerd gedeelte. Voor recensies zie DA, Archief Clewits, inv.nr. 19.
309. Voor recensies zie DA, Archief Clewits, inv.nr. 8.
310. Jan Naarding besprak de kalender voor 1943. Zie *Drente* 14 (1943) januari 54.
311. Voor recensies zie DA, Archief Clewits, inv.nr. 16.
312. R.D. Mulder besprak het boekje in *Drenthe* 20 (1949) november 175-176. Zie voor meer recensies DA, Archief Clewits, inv.nr. 16.
313. Voor recensies en correspondentie zie DA, Archief Clewits, inv.nr. 17.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 474

'Hunebeddenserie' werden tal van bekende Drentse literaire werken uitgegeven, zoals de feuilletons van Harm Tiesing.[314] Het eerste deel in deze serie is *Bôoleven* van E. Karst Jr.,[315] gevolgd door de eenakter *As de komedie aflopen is* van A. Plenter. Ook *Oet 't Drèènsche Laand* van H. Bos en *Um d' olde toren* van A. Dening verschenen in deze reeks.[316] Over het laatste werk merkte het DVK op, dat het een "ware uitbeelding van het Drentsche volksleven" gaf. Reeds enige jaren daarvoor was dit opus, als feuilleton, bij het "boerenvolk" in de smaak gevallen.[317]

Het fonds werd in 1943 zelfs nog uitgebreid, doordat men er publicaties op het gebied van land- en tuinbouw alsmede klein- en pluimvee in opnam. Deze kwamen uit het fonds van de voormalige uitgeverij Floralia te Assen. Ook uitgaven van Joh. Enschedé & Zonen te Haarlem werden dat jaar door Torenlaan in de handel gebracht.[318]

De directeur correspondeerde regelmatig met de afdeling Boekwezen van het DVK, want voor de uitgaven moest uiteraard toestemming gevraagd worden.[319]

In 1942 verscheen van Clewits - onder zijn pseudoniem H.C. van Dockum - een studie over de *PDAC*, getiteld *Over, uit en om de Provinciale Drentsche en Asser Courant van den aanvang tot heden*. Het boek, dat niet in de handel gebracht werd, is een overzicht van de geschiedenis van de krant vanaf 1 april 1823 tot 22 mei 1942. De auteur verzond het naar verscheidene personen en instellingen. Ook Jan Naarding en Jan Poortman behoorden tot de uitverkorenen. In vriendelijk gestelde briefjes bedankten zij Clewits.[320] Naarding recenseerde de studie bovendien in *Drente* en merkte daarin op: "Een mooi boek voor de minnaar van Drente's historie, die slechts zal betreuren, dat een naamregister ontbreekt".[321] Jac. ter Haar Ezn. daarentegen vróég om toezending van een exemplaar. De auteur weigerde in diplomatieke bewoordingen: "(...) op het moment namelijk kan ik U niet van dienst zijn."[322]

Er bestond ongetwijfeld animositeit tussen beide heren tengevolge van de ontwikkelingen die zich inmiddels voltrokken hadden in de dagbladwereld. De *PDAC* was namelijk met ingang van 30 mei 1942 verboden. Dit was het gevolg van de persreorganisatie, die ruim een half jaar daarvoor in gang gezet was.
Eind 1941 moesten een groot aantal kranten in Nederland fuseren of zonder meer verdwijnen. Door de papierschaarste was dit onvermijdelijk geworden, aldus de bezetter. Maar er zat uiteraard meer achter: de nationaal-socialisten verfoeiden de Nederlandse hokjesgeest, die zich volgens hen zelfs al manifesteerde in het uitgeven

314. Zie voor de herdruk van *Marthao Ledeng* ook NIOD, DVK, inv.nr. 173 Ac, notitie van 6 januari 1943.
315. Voor een recensie zie *Drente* 14 (1943) januari 54 en *De Jonge Landstand* (1943) juli 18.
316. DA, Archief Clewits, inv.nr. 19. Vgl. ook diverse andere fondslijsten van (De) Torenlaan in het niet-geïnventariseerd archiefgedeelte (DA).
317. NIOD, DVK, inv.nr. 177 Bm, notitie van 21 augustus 1944.
318. DA, Archief Clewits, inv.nr. 19, fondslijst 1943.
319. Zie hiervoor NIOD, DVK, 170 Ac en 173 Aa.
320. Zie DA, Archief Clewits, inv.nr. 24, verzendlijsten. Dit inventarisnummer bevat ook het plakboek dat Clewits na het verschijnen van zijn studie heeft samengesteld.
321. *Drente* 14 (1943) juni 95.
322. DA, Archief Clewits, inv.nr. 24, brief Clewits aan Ter Haar van 28 juni 1943.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 475

van (te) veel kranten - nog afgezien van de inhoud. De eerste slachtoffers in Drenthe waren de kop- en nevenbladen van de *PDAC*, die reeds in oktober 1941 het loodje hadden moeten leggen. Clewits had toen geprobeerd de abonnees hiervan te winnen voor de *PDAC*.

Aanvankelijk had er bij de Commisie voor de Persreorganisatie een plan gelegen om het *Agrarisch Nieuwsblad* te laten fuseren met de *MC*.[323] Eerstgenoemde krant kwam echter met het tegenvoorstel, één groot regionaal dagblad *Het Noorden* op te richten. Daarna stuurde de Commissie aan op een fusie tussen de *PDAC* en het *Agrarisch Nieuwsblad*.[324] Wat voor argumenten zij hierbij gebruikte, vermeldt Clewits niet duidelijk. Hij kon in 1942 natuurlijk ook niet vrijuit schrijven. De discussie over de persconcentratie zou maanden duren. Niet alleen de kranten, maar ook de vennootschappen moesten samengaan. Jac. ter Haar, de directeur van de Agrarische Pers, zou algemeen directeur worden en Clewits directeur van de vestiging in Assen. De *PDAC* zag dit - niet ten onrechte - als een regelrechte overname door de concurrent. Uiteindelijk werd de knoop doorgehakt: de *PDAC* moest verdwijnen en de Agrarische Pers in Meppel kreeg opdracht het *Agrarisch Nieuwsblad* op te heffen en vanaf 1 juni 1942, onder de naam *Drentsch Dagblad*, een nieuwe krant uit te geven.[325] In feite werd hierdoor het *Agrarisch Nieuwsblad* onder een andere naam voortgezet. In zijn afscheidswoord in de oude krant kon Ter Haar dan ook triomfantelijk schrijven:

> "Zij het dat we met een bloedend hart ons Agrarisch Nieuwsblad vaarwel zeggen, we vleien ons met de hoop dat er iets van den stormwind, waarmee wij in het A.N de volksche wereldbeschouwing hebben uitgedragen, zal blijven hangen, dat de geest zal blijven voortleven in de harten van alle pioniers die ons werk hebben gesteund. En op den geest komt het aan. Wat zegt een naam? Zoo zal het Agrarisch Nieuwsblad opgaan in het tengevolge van de persreorganisatie in Drenthe ontstane nieuwe dagblad: het DRENTSCH DAGBLAD, dat als een lentewind door het Oude Landschap de boodschap van een nieuwen tijd zal uitdragen."[326]

Het nieuwe dagblad werd een instrument van de nationaal-socialistische propaganda. A. Seton werd directeur en Jac. ter Haar Ezn. werd hoofdredacteur. Dat de krant gelezen werd, blijkt wel uit de volgende cijfers: in maart 1944 telde het *Drentsch Dagblad* 17.592 abonnees. Dat is bijna even veel als de *PDAC* en het *Agrarisch Nieuwsblad* samen gehad hadden (± 18.500).[327] Op zichzelf is deze oplage niet verrassend, doordat andere kranten in dit rayon verboden waren.

Jan Poortman voegt hieraan toe dat het *Drentsch Dagblad* ook door 'andersdenkenden' gelezen werd, omdat men op de hoogte wilde blijven van officiële mededelingen, bijvoorbeeld over de geldigheidsduur van distributiebonnen.[328] Nieuws van

323. Zie ook J.H. Boom 1991, 37 en J.H. Boom 1995, 11.
324. Vgl. René Vos [1988], 305.
325. J.H. Boom 1995, 12-14.
326. *AN* 30.5.1942.
327. Zie Tammeling 1988, 157.
328. Poortman 1980, 24.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 476

grotere draagwijdte werd geleverd door de illegale kranten, die ook in Drenthe verspreid werden. Overigens hadden alle kranten sinds het begin van de bezetting veel abonnees verloren. Uit de reeds aangehaalde enquête van D. Stork-van der Kuyl inzake leesgewoonten op het Drentse platteland blijkt, dat de deprimerende oorlogsberichten de leeslust niet bevorderden. Wat nog meer voor de hand ligt, is dat men vanaf het begin de Duitse censuur in de berichtgeving herkende en daardoor het abonnement opzegde - al zullen de geënquêteerden dat niet zo rechtstreeks aan Stork-Van der Kuyl meegedeeld hebben.[329] Courantier Boom schreef hierover:

> "Maar voor het zover was probeerden de goede uitgevers hun kranten zoveel mogelijk door het opdringende geweld heen te loodsen. Dat ging enerzijds door de verplichte kopij die aan de redacties werd toegezonden zoveel mogelijk klakkeloos en herkenbaar op te nemen en anderzijds tussen de regels door een andere krant samen te stellen. Al snel begreep het publiek deze tactiek."[330]

In de eerste twee maanden van zijn bestaan deed Ter Haars dagblad een gooi naar de lezersgunst door het plaatsen van dialectwerk. Anonieme of alleen met initialen ondertekende bijdragen waren onder meer: het feuilleton *Jantien van Rooie Jaopuk. Een verhaal van het Drentsche platteland* (1 juni - 23 juni 1942)[331] en de schetsen *De blunder* door D. (24 juni 1942), *Van proem'n en segaar'n* (25 juni 1942) en *Hi'j wol niet weerumme loop'n* (9 juli 1942). De anonieme samensteller van de rubriek 'Uit de oude Lantschap', met daarin veel (literair)historische bijdragen, bleef de hele bezettingstijd door actief. Boekrecensies werden geschreven door Th. Vos, J. Amoureus,[332] T. Koenders,[333] G.W. Comello[334] en H. Bruggers.[335] Propagandaschrijvers pur sang waren er uiteraard ook bij het *Drentsch Dagblad*. Zo schreef Harm Welling, ambtenaar van de Nederlandsche Landstand en daarna boer in Oost-Europa, voor de krant een reeks artikelen onder de titel *Uit het dagboek van een Oostlandboer*.[336]

329. Stork-Van der Kuyl 1952, 119.
330. J.H. Boom 1995, 5.
331. Vgl. ook MI, map C1.
332. Jan Amoureus (1915-1998) werd door de Commissie voor de Perszuivering veroordeeld tot ontzetting uit het beroep van journalist voor vier jaar. Zie NIOD, Archief Perszuivering, inv.nr. 246, uitspraak van 15 mei 1948.
333. T. Koenders, geboren op 2 november 1917, werd door de Commissie voor de Perszuivering uitgesloten van de beroepsuitoefening als journalist voor acht jaar. NIOD, Archief Perszuivering, inv.nr. 246, uitspraak van 15 mei 1948.
334. Georg Willem Comello, geboren op 8 mei 1902, werd door de Raad van Beroep voor de Perszuivering voor tien jaar uitgesloten van de beroepsuitoefening als journalist. Zie NIOD, Archief Perszuivering, uitspraak van 2 juli 1949. De Commissie voor de Perszuivering had aanvankelijk een uitsluiting voor vijftien jaar uitgesproken. NIOD, Archief Perszuivering, inv.nr. 246, uitspraak van 15 mei 1948. Illustratief voor zijn gezindheid is het feit dat hij zich op 21 juni 1944 liet benoemen tot waarnemend burgemeester van Dwingeloo, zijn woonplaats. Zie *Drente* 16 (1944) juli 3.
335. Harm Bruggers, geboren 26 maart 1901, werd door de Commissie voor de Perszuivering veroordeeld tot ontzetting uit het beroep van journalist voor twintig jaar. NIOD, Archief Perszuivering, inv.nr. 246, uitspraak van 15 mei 1948. Het Bijzonder Gerechtshof te Assen veroordeelde hem tot een gevangenisstraf van vier jaar met ontzetting uit het kiesrecht. Zie 'Een journalist, wiens pen uitgleed' in: *PDAC* 11.4.1947 en *PDAC* 23.4.1947. Vgl. ook NIOD, KB I, 1445.
336. 'De schrijvende Oostlandboer' in: *PDAC* 25.2.1947.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 477

Ook de streekbladen ontkwamen niet aan de reorganisatie van de pers. In Drenthe hielden zij in de zomer van 1942 op te bestaan, doordat de papiertoewijzing gestaakt werd. Na 13 juni 1942 verdwenen de *MC*, de *Hoogeveensche Courant*, de *Emmer Courant* en de *Coevorder Courant*. Er kwamen nu twee nieuwe streekbladen voor in de plaats: een *Drentsch Nieuwsblad* voor Zuidwest-Drenthe en een *Drentsch Nieuwsblad* voor Zuidoost-Drenthe, die in Meppel gedrukt werden.

Op een door de Presseabteilung gemaakte kaart is aangegeven welke kranten medio 1943 volgens de planning nog in Nederland zouden mogen verschijnen. Voor Drenthe worden uiteraard het *Drentsch Dagblad* en het *Drentsch Nieuwsblad* vermeld, maar voor Noord-Drenthe wordt ook het weekblad *Oostermoer-Noordenveld* genoemd.[337] Dit blad, gedrukt door uitgeverij Hertz in Zuidlaren, verscheen de hele bezetting door. Het werd volgens de Commissie voor de Perszuivering tot medio 1943 door M.J.A. Hertz geheel 'goed' gehouden. Op verzoek van de illegaliteit sloot Hertz daarna met de Agrarische Pers een overeenkomst. Tegen Hertz werden daarom door de Perszuivering geen maatregelen genomen.[338] Het valt moeilijk in te zien wat voor belang de illegaliteit had bij het voortbestaan van dit onbeduidende weekblaadje met een inhoud (landbouwnieuws e.d.) waaraan de bezetter in geen enkel opzicht aanstoot kon nemen. Of het moet al zijn dat het als dekmantel diende voor een illegale drukkerij. Maar het is waar, in het nummer van 22 november 1941 treft men in één oogopslag advertenties aan voor de boeken: *Jeugd in Boeien* door Alba de Cespedés, *Het Vrije Volk* door Jan Meihuizen en *Dispereert Niet* door K. Norel.[339]

Op een lijst die in april 1944 door het DVK werd samengesteld om een totaaloverzicht van het papierverbruik te verkrijgen, wordt vermeld welke bladen er in Drente verschenen. Het waren er meer dan op de kaart van de Presseabteilung genoemd worden: *Drentsch Dagblad*, *Veenkoloniaal Nieuwsblad*, *Drentsch Nieuwsblad*, *Nieuwsblad van Kampen*, *Nieuwsblad van Overijssel*, *Steenwijker Courant*, *De Landstand Drenthe* en *Oostermoer-Noordenveld*.[340]

Uitgeverij Boom had hiervoor al kennis met de Duitsers gemaakt. Naar aanleiding van een artikel van Jan Poortman in de *MC* kreeg de uitgever een boete van duizend gulden opgelegd (zie paragraaf 8).[341] De *Hoogeveensche Courant* kreeg in juli 1942 een boete, ook van duizend gulden. Zij had de woede van de censors gewekt met het afscheidsartikel van 13 juni 1942, waarin kritiek stond op de reorganisatie van de (Drentse) pers. De SD stemde met deze boete in omdat men vond dat de krant "schon immer für derartige presseunwürdige [sic] Glossierungen bekannt war."[342]

Na de oorlog werd Clewits met een aantal collega's van de *PDAC* door de Commissie voor de Perszuivering gehoord. De Commissie nam hem kwalijk dat er ook in de

337. Zie René Vos [1988], 320.
338. NIOD, Archief Perszuivering, inv.nr. 111, uitspraak van 9 november 1946.
339. *Oostermoer-Noordenveld* 22.11.1941.
340. NIOD, NKK, inv.nr. 2k.
341. Vgl. ook J.H. Boom 1995, 9.
342. Citaat ontleend aan René Vos 1988, 220.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 478

PDAC doorlopend artikelen met een nationaal-socialistische strekking gestaan hadden.[343] Zij was verder van mening dat het hardnekkige verzet van Clewits c.s. tegen de fusie met het *Agrarisch Nieuwsblad* en tegen de aanstelling van een NSB'er als hoofdredacteur voor hen pleitte. De Commissie kwam in december 1946 tot een uitspraak: Clewits en zijn collega's J. Drenthen, S. Broers, H. Dieters, H.J. Dons, R.A. Lammers en R. Deodatus Pzn. werden voor zes maanden uitgesloten van hun werk als journalist.[344]

De artikelen waarover de Commissie voor de Perszuivering sprak, hadden direct na de oorlog - bij de terugkeer van de *PDAC* - al tot protesten geleid. De voormalige illegaliteit had veel kritiek op het beleid van Clewits tijdens de bezetting. Enkele personen dienden zelfs bij luitenant-kolonel A.H. Stok, de Militaire Commissaris voor de Provincie Drenthe, een protest in tegen het herverschijnen van de *PDAC*.[345] In een uitvoerig schrijven reageerde Clewits op deze beschuldigingen. Hij veronderstelde ook dat de klagers bijbedoelingen hadden. Het protest zou ingegeven zijn door broodnijd en het zou een nieuwe krantenstrijd in Drenthe inluiden.[346] Na de oorlog was namelijk de *Nieuwe Drentsche Courant* teruggekomen. Voor de oorlog had deze krant vanaf 1935 bestaan als kopblad van de *Nieuwe Groninger Courant*. Vooral voor de anti-revolutionaire lezers van de *PDAC* was de nieuwe krant destijds een aantrekkelijk alternatief geweest, maar de uitgave was gestaakt op 10 mei 1940, de eerste oorlogsdag.

De Militaire Commissaris schreef hierover aan het Departement van Binnenlandse Zaken:

> "(...) ben ik van meening, dat de heer Clewits zich als directeur van genoemd dagblad niet beter of slechter heeft gedragen dan de groote meerderheid van de dagbladpers. (...) Voor zoover ik hier heb kunnen beoordeelen bestond bij het publiek in Drenthe tijdens de bezetting over het algemeen wel de overtuiging, dat de Provinciale Drenthsche [sic] en Asser Courant 'goed' was en dat dus de Duitsch getinte stukken door haar redactie op bevel van hoogerhand werden opgenomen."[347]

Bestonden er dus geen overwegende bezwaren tegen de herverschijning van de krant, de persoon Clewits zou nog bij anderen weerstand oproepen. Hij was - o ironie! - uitgenodigd zitting te nemen in de landelijke Perszuiveringscommissie. Voordat de commissie geïnstalleerd zou worden, trok Hendrik Algra uit Leeuwarden aan de rem. Zijn voornaamste bezwaar gold een artikel dat op 9 maart 1942 in de

343. Voor een overzicht van deze artikelen zie NIOD, Archief Perszuivering, inv.nr. 236.
344. NIOD, Archief Perszuivering, inv.nr. 236, uitspraak van de Commissie van 2 december 1946. Vgl. ook DA, Collectie Deodatus, inv.nr. 2.
345. Stok was van 11 januari 1945 tot 8 september 1945 Militaire Commissaris van Drenthe. Uiteraard kon hij pas na 5 april (bevrijding van Coevorden) voet op Drentse bodem zetten. Hij werd opgevolgd door Th.J.A. Doove. Zie DA, Archief PMC Drenthe.
346. NIOD, Perszuivering, inv.nr. 236, brief Clewits aan A.H. Stok van 19 mei 1945.
347. NIOD, Archief Perszuivering, inv.nr. 236, brief Militaire Commissaris aan het Departement van Binnenlandse Zaken van 30 augustus 1945.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 479

PDAC gestaan had.[348] Clewits trad niet toe tot de Perszuiveringscommissie, zijn collega J.H. Boom van de *MC* daarentegen wel.[349]

Een sanctie van de Ereraad voor de Letterkunde - Clewits had immers tijdens de bezetting ook eigen literair werk uitgegeven en hij was lid van de Kultuurkamer geweest - is niet gevonden.[350] Blijkbaar werden zijn literaire producten niet belangrijk genoeg geacht.

J.H. Holm Tweede periode

In hoofdstuk II is beschreven hoe J.H. Holm bijna onafwendbaar in de richting van de collaboratie gedreven werd door zijn actief lidmaatschap van de vooroorlogse bond Landbouw en Maatschappij en sinds 1933 van de NSB. Wij zagen ook dat hij in L en M min of meer uit de gratie raakte, omdat men hem te "NSB-achtig" vond, maar in de NSB werd hij eveneens vaak teleurgesteld. Met de redactie van het *Agrarisch Nieuwsblad* kon hij op den duur al evenmin accorderen.[351] Aan de NSB-'boerenleider' E.J. Roskam schreef Holm, dat hij ondanks deze teleurstellingen zijn beginselen niet ontrouw werd, maar een "strijder" bleef.[352]

De 'nieuwe tijd' bood hem als schrijver stellig nieuwe kansen. Door de bezetter werden zijn pennenvruchten bijzonder geapprecieerd. Holm was onder meer medewerker van de genazificeerde omroep. Voor het programma 'Landmans Lust', schreef hij een luisterspel getiteld: *Stukje bij beetje. Hoe boerenland in jodenhand geraakte*.[353] In 1942 verscheen bij uitgeverij Roskam in Amsterdam zijn roman *Te ver gegrepen*. Dit verhaal had hij al in 1936 en 1937 als feuilleton, getiteld *Het doel voorbij gestreefd. Roman uit het boerenleven*, in *L&M* en het *Agrarisch Nieuwsblad* gepubliceerd. In eerstgenoemd blad was het vervolgverhaal destijds aangeprezen:

> "De schrijver is een goede bekende. Het is nl. wederom de heer J.H. Holm uit Nieuw Buinen, een onzer trouwe medewerkers, die tot het schrijven er van werd geïnspireerd. Zijn eerste product op dit terrein, 'Uit huis en hof verdreven', dat ook in ons orgaan als eerste feuilleton verscheen, heeft dermate duizenden lezeressen en lezers geboeid, dat wij vol vertrouwen de volgende week aanvangen met zijn nieuwe product. 'Zijn doel voorbij gestreefd' zal ons bekend doen worden met de strijd van hen, die trachten door spaarzaamheid en harden arbeid vooruit te komen. Van de talrijke ontginners, die de hei trachten te maken tot een wei."[354]

348. NIOD, Archief Perszuivering, inv.nr. 236.
349. J.H. Boom 1995, 16.
350. Hij meldde zich aan in mei 1942. Zie hiervoor NIOD, Cartotheek Kultuurkamer.
351. Aldus Holm in het enquêteformulier van het Verbond van Nederlandsche Journalisten. (NIOD, Persgilde, 59/4/7).
352. MvJ, CABR, Dossier Holm, brief Holm aan E.J. Roskam van 11 december (wintermaand) 1941.
353. Verkijk 1974, 795. Uit een brief van Holm aan de Nederlandsche Omroep van 29 zomermaand 1942, blijkt dat een ander hoorspel, getiteld *In de klauw van Juda*, geweigerd was. Zie MvJ, CABR, Dossier J.H. Holm.
354. *L&M* 16.4.1936.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 480

De roman, bestaande uit vier hoofdstukken en een soort epiloog, speelt zich af in het Drenthe dat Holm uit eigen ervaring kende.

De boerenknecht Marten Darrink kan door bemiddeling van zijn baas een keuterboerderijtje huren in het verlaten Jodenveld. Hij trouwt met de dienstmeid Trijntje Goverts. Hij slaagt in zijn streven een grote boer te worden, die in het dorp meetelt: zijn bedrijf wordt gestaag uitgebreid. Zijn vrouw en kinderen raken hierbij echter op de achtergrond. Als zijn zoon Dries trouwt met Grietje Schievers, de dochter van zijn grootste rivaal, ontstaat er verwijdering tussen vader en zoon. Nadat Marten een ongeval met zijn paard-en-wagen gekregen heeft en Dries hem gevonden heeft, verzoenen zij zich. In het laatste hoofdstuk, getiteld 'Het doel voorbij gestreefd', komt Marten tot inzicht. De crisis woedt voort en menig boer, ook Marten, wordt het slachtoffer. "(...) Doch hij wist, dat hij toen verlangde naar datgene, waar hij zijn geheele latere leven naar zou streven, bezit, eer, aanzien, al maar meer en meer. (...) En wat was nu de materieele welstand? Eenige ellendige jaren en zijn bezit was weggesmolten als sneeuw voor de zon." Dit laatste deel van de roman bevat veel propaganda voor de bond Landbouw en Maatschappij. Holm laat zijn protagonist tijdens een massaal bezochte bijeenkomst van boeren zelfs een belangrijke rol als spreker spelen.

Bij uitgeverij De Schouw publiceerde hij op het eind van de oorlog nog de roman *Waar de turf verdwijnt* (1944). Met deze roman had hij overigens in 1942 meegedaan aan een door deze uitgeverij uitgeschreven prijsvraag.[355] In totaal waren er 47 manuscripten ingezonden. De eerste prijs was gewonnen door A. Zuidervliet (pseudoniem Klaas Veenboer); Holm had de tweede prijs gekregen. Meer dan eens pochte hij over de zeer korte tijd waarin hij de roman geschreven had: veertien dagen, beweerde hij. Zijn buurtgenoten moesten daar hartelijk om lachen.[356]

Het verhaal speelt zich af tussen 1880 en 1940; plaatsen van handeling zijn de Drentse en Groningse veenkoloniën, waar zo vele van Holms verhalen gesitueerd zijn.[357]

De roman bestaat uit drie delen. In boek één maken we kennis met de veenarbeider Tamme Kars. Hij wil ten koste van alles vooruitkomen en daarin slaagt hij ook. Zijn vrouw Aaltje baart midden in het veen hun zoon Sjoerd. Spoedig daarna begint Tamme een verhouding met Wobke, de vrouw van zijn beste vriend Paul. Bij een uitdeling leert hij de vervener Westinjer uit Wildervank kennen. Deze belooft Tamme een baan als veenbaas. Na de geboorte van hun tweede kind overlijdt Aaltje in het kraambed. Tamme blijft met schuldgevoelens achter.

355. Zie A. Venema 1988, 167 en 490.
Venema vermeldt abusievelijk J. *van* Holm.
356. MOW, CABR, Dossier Holm, getuigenverhoor.
357. Voor een recensie van deze laatste roman zie *DS* 3 (1944) oktober 531. De recensent noemt in dit artikel enig ander werk van Holm, te weten een novelle *Het meisje uit het land der witte wieven* en het feuilleton *Tot in het derde geslacht*.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 481

In boek twee is Tamme in dienst van Westinjer; hij is nu veenbaas in Wildervank. Het zijn roerige tijden in het veen: er zijn veel stakingen en schermutselingen met de marechaussee. Tammes taak is, turf op te kopen en naar Holland te verschepen. Ook begint hij een winkel annex café. Steeds vaker neemt hij de zaken van de zieke Westinjer waar. In deze periode krijgt hij ook weer kennis aan zijn jeugdvriendin Geeze. Hij vraagt haar zelfs ten huwelijk, maar bedenkt zich als hij Dora - de weduwe van Westinjer - kan krijgen. Ze besluiten te trouwen en krijgen een zoon, Tamme jr. Geeze trouwt met de eerste de beste man, terwijl zij zwanger van Tamme is.

In het derde boek verhuizen Tamme en Dora naar Ter Apel. Dagelijks helpt hij zijn kinderen, die van veenarbeiders boeren zijn geworden. Hij gaat beseffen dat hij al die jaren steeds is opgejaagd door Fortuna. Na de Eerste Wereldoorlog overlijdt Dora. Na een jaar alleen geweest te zijn, bezoekt hij zijn oude liefde Geeze. Ze trouwen. De laatste tien jaar van zijn leven brengt hij met haar door. In 1940 sterft hij op de leeftijd van vijfenzeventig jaar.

J. van Limburg besprak de roman in *De Schouw*. Hij typeerde Holm als een boerenverteller die zijn personages treffend schetst. Tijdens zijn verblijf in Drenthe was hem opgevallen dat men de boeken van Holm graag las. Zijn eindoordeel was: " 'Waar de turf verdwijnt' is een streekroman die het lezen overwaard is. Het is een sterke uiting van een geboren verteller, die een prachtig talent ontving."[358] Haaks daarop stond de mening van Jan W. Hiskes, die het boek in *De Noord-Ooster* besprak. Hij noemde de roman ronduit een teleurstelling en beschouwde het werk als "tamelijk middelmatige feuilletonlectuur, zonder eenige pretentie en bovendien taalkundig helaas verre van zuiver."[359]

Behalve aan *L&M* en het *Agrarisch Nieuwsblad* leverde Holm bijdragen aan de weekbladen *Nationaal Socialistische Landpost* en *Volk en Vaderland*. Ook schreef hij voor *Het Nationale Dagblad* en voor enkele Duitse bladen.[360] Daarnaast publiceerde hij in de maandbladen *Het Noorder Land* en *Volk en Bodem*, in dit laatste ook recensies.[361]

Aan de Kultuurkamer schijnt hij meegedeeld te hebben, dat hij ook onder het pseudoniem Trouwers Hendrik geschreven had.[362]

Op 28 maart 1946 verscheen Holm voor het Bijzonder Gerechtshof in Assen.[363] De aanklacht bestond uit verscheidene punten. In de eerste plaats was hij sinds 1933 lid van de NSB geweest. Tijdens de verhoren had hij hierover verklaard: "(...) omdat het slecht was voor de boeren en tevens omdat het mij goed toeleek, in verband met de verbetering in de boerenstand."[364] Ook was hij deskundig adviseur geweest van de Nederlandsche Oost-Compagnie. In die hoedanigheid had hij vier reizen naar de

358. Van Limburg 1944.
359. Hiskes 1944.
360. NIOD, Persgilde, 59/4/7/, enquête-formulier van het Verbond van Nederlandsche Journalisten.
361. Bijvoorbeeld over D.J. van der Vens *Het Carnavalsboek van Nederland* in: *V&B* (1942) februari 450-451.
362. NIOD, NKK, inv.nr. 26e, pseudoniemenlijst van de NKK.
363. Voor een verslag van de zitting zie *PDAC* 29.3.1946. Vgl. ook NIOD, KB I, 1613, 5273, 6616 en 7368.
364. MvJ, CABR, Dossier J.H. Holm, proces-verbaal van 18 april 1945.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 482

Baltische landen gemaakt. Verder werd hem ten laste gelegd begunstiger van de Nederlandsche SS, lid van de NVD, Winterhulp en het Nederlandsch Agrarisch Front geweest te zijn. Tijdens de zitting beweerde Holm dat hij meer dan eens onderduikers in huis gehad had. De advocaat-fiscaal verzocht daarop de president een onderduiker als getuige te dagvaarden, dus werd de zitting verdaagd.[365] Pas een jaar later kwam Holm opnieuw voor. Op 6 maart 1947 werd tweeëneenhalf jaar gevangenisstraf met aftrek en ontzetting uit het kiesrecht tegen hem geëist.[366] Op 20 maart 1947 volgde de uitspraak. Hij werd voorwaardelijk buiten vervolging gesteld, maar moest nog wel een bedrag van 5000 gulden aan het Bijzonder Gerechtshof overmaken.[367]

Zijn vrouw, J. Holm-Speelman, stond voor het Tribunaal terecht. Zij had onder meer artikelen in de tijdschriften *Sibbe* en *Volk en Bodem* geschreven.[368] Voor de genazificeerde omroep hield zij op 3 februari 1942 een causerie over haar stokpaardje: *Eenige kennis van de erfelijkheidswetten voor de rijpere jeugd inzake voorlichting voor de gezinsvorming*.[369] Op 13 mei 1946 werd zij veroordeeld tot een internering van anderhalf jaar en een verbeurdverklaring van 5000 gulden.[370]

De Ereraad voor de Letterkunde legde Holm een publicatieverbod tot 1 november 1948 op.[371] Vrij kort na deze datum begon hij weer volop te publiceren. Zijn oorlogsverleden werd hem blijkbaar niet nagedragen, want zijn verhalen en feuilletons bleven aftrek vinden bij een breed publiek en zelfs bij de wat selectere lezerskring van het tijdschrift *Neerlands Volksleven*. Hij overleed op 8 juni 1968 in Groningen.[372]

J.C.C. Kornman (1884-1948)

Johan Christiaan Christoffel Kornman werd op 28 oktober 1884 te Amsterdam geboren. Op 5 oktober 1939 vestigde hij zich vanuit Vlagtwedde in Echten. Op 18 juli 1946 vertrok hij uit Drenthe naar Engelbert (gemeente Noorddijk).[373]

In Echten was Kornman aan het Rijkswerkkamp verbonden als kok, later werd hij aangeduid als beheerder, wat de tweede helft was van de inmiddels gecreëerde dubbelfunctie kok-beheerder. In de jaren dertig verrezen overal in het land kampen van de Werkverschaffing, officieel Rijksdienst voor de Werkverruiming genoemd. De kampbewoners waren werklozen die in de omgeving bosarbeid, ontginnings- en ander grondwerk verrichtten. Tijdens de Tweede Wereldoorlog dienden deze kampen onder meer voor de huisvesting van gedupeerde bevolkingsgroepen zoals geëvacueerden,

365. *PDAC* 29.3.1946.
366. *PDAC* 7.3.1947. Vgl. ook MvJ, CABR, Dossier J.H. Holm.
367. *PDAC* 21.3.1947. Vgl. ook MvJ, CABR, beslissing van 2 april 1947.
368. Bijvoorbeeld 'Gezonde huwelijken' in: *V&B* (1942) februari 444-450.
369. *Luistergids* 3.2.1942.
370. *PDAC* 13.5.1946. Vgl. ook NIOD, KB I, 3990.
371. MOW, EK, inv.nr. 27, uitspraak van 6 november 1945. Vgl. ook MOW, EK, inv.nr. 35, lijst van uitspraken en NIOD, Doc II, 1037, nr. 8. Holm had zich in juni 1942 bij de Kultuurkamer aangemeld. Zie NIOD, Cartotheek Kultuurkamer.
372. GA Borger, Akte van overlijden.
373. GA Ruinen, Bevolkingsregisters en GA Groningen, Bevolkingsregisters.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 483

maar van januari tot oktober 1942 ook als werkkampen voor joden en dat was met Echten inderdaad het geval.[374]

In augustus 1940 werd hij lid van de NSB, naar eigen zeggen omdat hij bang was dat hij ontslagen zou worden. In zijn nieuwe vrijetijdsbesteding bracht hij het tot waarnemend groepsleider. Op Dolle Dinsdag (5 september 1944) of kort daarna vluchtte hij met vrouw en kind naar Duitsland, zogenaamd op bevel van hogerhand. In februari 1945 - teruggekeerd in Nederland - bedankte hij als lid van de NSB, maar er viel weinig te bedanken: de beweging was nagenoeg ter ziele.[375]

J.C.C. Kornman

Kornman behoort tot het slag van de opportunisten: al vanaf zijn twintigste streefde hij ernaar schrijver te worden, maar toen de oorlog uitbrak was het hem op zijn 55ste nog niet gelukt als zodanig door te breken. Hij had zijn hoop dan ook op het DVK gevestigd en was van mening dat deze instantie iets met zijn literaire voortbrengselen zou kunnen doen. Aan Goedewaagen deelde hij mee dat hij vijf romans, een twintigtal korte verhaaltjes, twaalf kinderverhalen en een kabouterssprookje geschreven had.[376] In 1916 had hij een boekje - *Avonturen van een zeeman* - voor eigen rekening laten drukken.[377] In 1936 had hij een *Kookboek voor de vracht-, kust- en visserijvaart bevattende practische wenken en 270 recepten voor het bereiden van voeding aan boord* (Centrale Bond van Transportarbeiders) gepubliceerd.[378]

Voor de romanprijsvraag van uitgeverij De Schouw in 1942 zond hij twee manuscripten in: *Verloren menschen* en *Hanna van de kleine Zeevaart*. Gevraagd werd een

374. Zie Presser, eerste deel 1965, 175-203 en 298-305. Van 12 januari tot 3 oktober 1942 waren er joden tewerkgesteld in de Drentse kampen Diever A en B, Geesbrug, Gijsselte, Kremboong (tussen Tiendeveen en Drijber), Linde, Mantinge, Orvelte, Stuifzand en Vledder. Hoewel Echten in Pressers opsommingen niet voorkomt, schrijft hij op p. 201 over ene S. de Jong, die vanuit het kamp Echten in een ongedateerde brief aan dr. F. Grewel meedeelt dat hij zijn gezin in geen vijftien weken gezien heeft en zich geen raad weet van de honger. Volgens Braker [1995], 31 waren er in Drenthe tien werkkampen. Daartoe behoorde volgens hem ook het kamp Oranje (p. 31). Voorts wordt op p. 38 het kamp (niet 'werkkamp') Ruinen genoemd, waar drie joodse Beilenaren zich meldden, maar de volgende dag naar Westerbork doorgestuurd werden. Het derde kamp dat Braker met name noemt is Kremboong (p. 31). Twee zeer recente bronnen maken gewag vam het werkkamp De Fledders bij Westervelde (gemeente Norg). Zie Ekhart 2001 en Roelof Hoekman 2001.
In Havelte, ten slotte, was vanaf begin 1944 een werkkamp voor gemengd-gehuwden. Dezen werden aan het werk gezet bij de aanleg van het vliegveld. Zie Presser, tweede deel 1965, 235.

375. MvJ, CABR, Dossier Kornman.

376. In zijn verweerschrift (MvJ, CABR, Dossier Kornman) noemde hij zichzelf een amateurschrijver die een zestal grote romans en dertig korte verhalen had geschreven.

377. NIOD, DVK, inv.nr. 168 Ad, brief aan Goedewaagen van 26 november 1941. De titel noemt hij in zijn verweerschrift (MvJ, CABR, Dossier Kornman).

378. Het Maritiem Museum te Rotterdam bewaart een exemplaar.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 484

roman te schrijven "die door de stof en door de behandeling blijken geeft van liefde en bewondering voor de beste eigenschappen van ons volk."[379] Veel kans gaf hij zichzelf niet, want aan J. van Ham, het hoofd van de afdeling Boekwezen schreef hij: "want om in een kamp te treden met de eerste letterkundigen van 't land vereist wel geleerdheid en dat heb ik niet." Verder merkte hij op, dat een uitgever deze twee manuscripten geweigerd had, omdat deze taal en stijl beneden peil vond. Daarna had hij ze door onderwijzers laten corrigeren. Kornman beweerde dat hij *Verloren menschen* reeds dertig jaar tevoren geschreven had. *Hanna van de kleine Zeevaart* was van recentere datum.[380]

Voor deze prijsvraag bestond bij meer Drentse schrijvers belangstelling: H. Doedens (*De wind waait over de hei*), J.H. Holm (*Waar de turf verdwijnt*), G.H. Vocks (*Kleine Hein*),[381] H.J.B. Slot (*Tot het bittere einde*, ondertekend met R.) en W. de Vries te Meppel (*Rouw over water*) stuurden manuscripten in. J.J. Uilenberg en J.H. Bergmans-Beins vroegen de prospectus van de prijsvraag aan, maar stuurden niets in.[382] Voorzover bekend, waren van de inzenders alleen Holm, Vocks en Kornman lid van de Kultuurkamer. Vocks meldde zich in april 1942 aan,[383] maar publiceerde tijdens de bezetting niet. Slot en De Vries zijn er niet in geslaagd een uitgever voor hun werk te interesseren: er zijn uit deze periode geen publicaties van hen bekend.

Met zijn schrijfsels beoogde Kornman "de gemeenschap der mensen dragelijk te maken voor iedereen. Ik breng daartoe de fouten der vele enkelingen in de gemeenschap naar voren en wel die van heb en winzucht. (...) Zolang er geen Nat. Socialisten gemeenschap is ...zullen er *verloren menschen* zijn."[384] Hij meldde zich in september 1942 bij de Kultuurkamer aan.[385]

Een veroordeling door de Ereraad is niet gevonden. Het Tribunaal te Assen veroordeelde hem op 7 september 1946 tot een vrijheidsstraf gelijk aan de tijd van zijn voorlopige internering (14 april 1945 - 11 augustus 1945) en ontzette hem uit het kiesrecht. Behalve zijn lidmaatschap van de NSB was hem niets ten laste gelegd.[386] Zijn twintig jaar jongere vrouw, die nooit vrede had gehad met Kornmans NSB-lidmaatschap, benam zich het leven tijdens zijn internering.[387] Kleine mensen die ten

379. NIOD, DVK, inv.nr. 168a, prospectus van de prijsvraag. Vgl. ook NIOD, Archief Uitgeverij De Schouw, 174 C2, U IV4 en A. Venema 1988, 490 (Bijlage VIII).
380. NIOD, DVK, inv.nr. 177 Cb, brief aan Van Ham van 20 januari 1942.
381. NIOD, Uitgeverij De Schouw, 174 C2, U IV4, brieven van Vocks aan de jury van 1, 3 en 30 juni en 25 november 1942. Samen met dit manuscript stuurde hij ook zijn toneelstuk *De familie van Inge* in. Dit spel voor dilettanten schreef hij reeds voor de oorlog (NIOD, Uitgeverij De Schouw, 174 C2, U IV4, brief Vocks aan de jury van 30 juni 1942).
382. NIOD, Uitgeverij De Schouw, 174 C2, U IV4.
383. NIOD, Cartotheek Kultuurkamer.
384. NIOD, DVK, inv.nr. 177 Cb, brief aan Van Ham van 20 januari 1942.
385. NIOD, Cartotheek Kultuurkamer.
386. MvJ, CABR, Dossier Kornman. Vgl. voor de uitspraak ook *PDAC* 9.9.1946.
387. Zij was fel anti-NSB; ze overleed op 7 juni 1945. Zij en Kornman hadden een dochter van dertien jaar. Kornman had uit een eerder huwelijk een zoon, die toentertijd nog niet teruggekeerd was uit Duitse 'krijgsgevangenschap'. Na 29 april 1943 moesten alle Nederlandse ex-militairen terugkeren in krijgsgevangenschap. Wie zich meldde, werd tewerkgesteld in het kader van de arbeidsinzet.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 485

onder gaan in het grote-wereldgebeuren - Kornman had het niet treffender, niet wranger kunnen beschrijven in zijn *Verloren menschen*... Johan Christiaan Christoffel Kornman overleed op 11 juli 1948 in Den Haag.[388]

Th. Vos (1917-2001)

Thomas Vos werd op 3 oktober 1917 in Giethoorn geboren. Als boerenzoon ondervond ook hij de gevolgen van de economische crisis in de jaren dertig, maar zijn ouders waren nog wel in staat hem naar de HBS in Steenwijk te sturen. Hij verkeerde wel in NSB-kringen, maar werd geen lid van de beweging. Voor het *Agrarisch Nieuwsblad* schreef hij de *Brieven van Korporaal Kuch*. Uit deze titel - en uiteraard gezien de leeftijd van Vos - kan geconcludeerd worden dat hij tijdens de mobilisatie en bij het uitbreken van de oorlog onder de wapenen was. 'Kobus Kuch' namelijk, was een humoristisch typetje van de zanger-entertainer Louis Noiret, die daarmee optrad voor de gemobiliseerde militairen tijdens ontspanningsavonden van de afdeling O en O.

In september 1940 werd Vos in Meppel vast medewerker bij het *Agrarisch Nieuwsblad,*[389] waarvoor hij allerlei artikelen schreef, ondertekend met 'Vösken' of 'th.V'.[390] Daarbij waren ook dialectschetsen, zoals *Eiern zonder bon. De "Poasêze" kwam ze zelf brengen*.[391] Bij het *Drentsch Dagblad* was hij vanaf 1 september 1942 redacteur kunst en cultuur. In die functie recenseerde hij veel literaire werken. Ook was hij redacteur van het *Drentsch Nieuwsblad*, het *Nieuwsblad voor Overijssel* en de *Steenwijker Courant*. Tevens werkte hij voor *Het Nationale Dagblad*, *De Landstand (in) Drent(h)e* en *De Jonge Landstand*, notoire NSB-bladen. Bovendien leverde hij bijdragen aan *Het Noorder Land* en schreef hij hoorspelen voor de genazificeerde omroep. Hij was lid van de Nederlandsche Volksdienst (NVD) en moest zich als journalist uiteraard bij het Verbond van Nederlandsche Journalisten aansluiten.

De Commissie voor de Perszuivering legde hem in hoger beroep een uitsluiting als journalist voor vijf jaar op.[392] Deze milde uitspraak had hij vooral te danken aan het feit dat hij geen lid van de NSB was geweest. Aanvankelijk had de Commissie hem voor tien jaar uitgesloten.

Vos verscheen ook voor de Drentsche Kamer van het Bijzonder Gerechtshof. Ook hier werd hem verweten opzettelijk propaganda voor de vijand gemaakt te hebben. De advocaat-fiscaal omschreef zijn geval als een van de tragedies die de Duitse bezetting opgeleverd had, doordat Vos zijn talenten voor een verkeerd doel had gebruikt. Bij de Agrarische Pers van Ter Haar had hij "met volle teugen van het nationaalsocialistische gif gedronken".[393] Tegen hem werd acht jaar gevangenisstraf geëist. Het vonnis echter luidde: één jaar gevangenisstraf voorwaardelijk met een proeftijd van

388. GA Den Haag, Overlijdensakte Kornman. Daarin staat vermeld dat hij op het laatst van zijn leven als kantoorbediende werkzaam was.
389. *PDAC* 26.4.1946. De *MC* van 3 mei 1946 vermeldt dat hij in 1941 in vaste dienst van het *AN* kwam.
390. NIOD, Archief Perszuivering, inv.nr. 246.
391. *AN* 11.4.1941.
392. NIOD, Archief Perszuivering, inv.nr. 246, uitspraak van de Commissie van 2 juli 1949.
393. 'Jong journalist dronk nat. soc. gif met volle teugen. 't Begon met "Korporaal Kuch" ' in: *PDAC* 26.4.1946.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 486

drie jaren.[394] Daartegen ging de advocaat-fiscaal in beroep, maar over een eventuele onvoorwaardelijke straf is geen informatie beschikbaar.[395]
Thomas Vos overleed op 17 april 2001 te Almelo.

H. Bos Tweede periode

Ook Hendrik Bos behoorde tot het voorlopig comité dat zich in het najaar van 1940 beijverde om aan de Brink in Assen een monument voor de gevallen Drentse militairen te doen oprichten. Opmerkelijk is dat de andere comitéleden hem accepteerden, want zij konden weten dat Bos al sinds 1937 lid van de NSB was - Uilenberg was toentertijd in politiek opzicht nog een onbeschreven blad.[396] In 1942 werd Bos lid van Saxo-Frisia en buurtschapshoofd van de NVD. Verder was hij lid van Winterhulp, van het Nederlandsch Agrarisch Front en de daaruit voortgekomen Nederlandsche Landstand, afdeling Nering en Ambacht. Zijn lidmaatschap van de Landstand berustte geheel op vrijwilligheid; anders dan dat van de boeren, die collectief ingelijfd werden. Over zijn politieke stellingname in 1937 deelde hij mee: "De wereld was rot, de maatschappij was vastgeloopen op politiek en geestelijk gebied. Ik dacht dat de N.S.B. een instelling was die de wereld weer beter zou maken."[397] In april 1942 meldde hij zich aan bij de Kultuurkamer.[398] Hierover verklaarde hij na de oorlog:

> "Ik schreef artikelen in het Drentsch dialect en om dat voort te kunnen zetten, moest ik lid worden van de Kultuurkamer. Ik zag in de werkwijze daarvan veel goeds, doch dat kan wel verkeerd geweest zijn."[399]

Hiermee gaf hij een onjuiste voorstelling van zaken: zoals hierna nog dikwijls zal blijken, hoefde men voor het publiceren van artikelen geen 'lid' van de Kultuurkamer te zijn. Voor de radio hield hij voordrachten, maar deze gingen niet over politiek: het waren zijn Drentstalige dorpsschetsen. Bijvoorbeeld *Kemelie in het dorp*, die op 7 december 1943 uitgezonden werd.[400]

Voor de oorlog al had Bos geprobeerd leidinggevende posities te verkrijgen, maar men vond dat hij te weinig niveau had. Wellicht is hij - als zovele malcontenten - daardoor lid van de NSB geworden. De daarbij aansluitende lidmaatschappen en activiteiten tijdens de bezetting bezorgden hem nog steeds geen plaats op het pluche, wat wel het geval was met zjn schoonzoon W. Udema, die in 1943 burgemeester van Zuidwolde werd.[401]

394. *PDAC* 9.5.1946. Vgl. ook *MC* 10.5.1946.
395. Telefonische mededeling Th. Vos van 9 augustus 2000.
396. *Drente* 12 (1940) september 23.
397. MvJ, CABR, Dossier Bos.
398. NIOD, Cartotheek Kultuurkamer.
399. MvJ, CABR, Dossier Bos, proces-verbaal der openbare zitting van het Tribunaal te Assen van 23 oktober 1946.
400. *De Landstand Drenthe* 7.12.1943. Op 18 februari 1942 had hij voor de radio over Drentse spinavonden verteld. Zie *Luistergids* 18.2.1942.
401. MvJ, CABR, Dossier Bos, aldus een getuigenverklaring van 25 februari 1946.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 487

Bij het DVK stond zijn naam op een lijst van medewerkers die men over bepaalde onderwerpen kon raadplegen. Bos werd gezien als een specialist op het gebied van "oude volksgebruiken betreffende het boerenleven in Drenthe".[402] Voor de *PDAC* schreef hij in 1940 en 1941 een aantal dialectschetsen die in het boerenmilieu spelen.[403] Dit soort bijdragen leverde hij later aan *Het Noorder Land*. In dit tijdschrift verscheen een vijftal dialectschetsen, te weten *Hoe Evert tot trouwen kwam*, *Oeze toren*, *Van 't Boerenland. Veuroetgang*, *Paschen in Dalen* en *'n Groeve*.[404] Door deze verhalen, in het Drents van Dalen, vlocht hij volkskundige zaken. In zijn bijdrage *Paschen in Dalen* bijvoorbeeld vertelt hij over de vroegere paasviering aldaar, waarvoor men het nieuwe zomergoed aantrok en de kerkstoof thuis liet. Ook beschrijft hij hoe de jonge boeren een feestrit te paard maakten en uiteraard hoe men brandstof verzamelde voor het paasvuur.

Met de verhalen *De Verkooping* en *Vergadering van 't Waterschap "De Oosterstroom"* had hij meegedongen in de Drentse literatuurprijsvragen van 1939 en 1940. Deze bekroonde inzendingen en die van andere schrijvers werden gebundeld onder de reeds genoemde titel *Oet 't Drèènsche Laand. Drentsche schetsen van Drentsche schrijvers door H. Bos e.a.* (1943, Torenlaan te Assen). Recensent 'Jonkheid' merkte in *De Jonge Landstand* over de schetsen op: "Ze vertellen van het Drentsche boerenland, eenvoudig, zonder literaire pretentie, maar ook zonder overbodigen omhaal van woorden. (...) Good 'doan Drent'n!"[405]

Ten slotte droeg Bos aan *De Landstand Drenthe* het dialectverhaal *Harm en Geessien* bij.[406]

Bos stond op 23 oktober 1946 terecht voor het Tribunaal te Assen.[407] Hij was sinds 12 april 1945 geïnterneerd, maar werd aan het eind van het proces voorwaardelijk in vrijheid gesteld. Zoals gebruikelijk volgde de uitspraak twee weken later: verbeurdverklaring van 8000 gulden en een radiotoestel, en ontzetting uit het kiesrecht.[408] Zijn vrouw zag hij niet meer terug; zij was in september 1945 overleden. Hendrik Bos vestigde zich na zijn internering in Apeldoorn. Daar overleed hij op 3 juli 1947.[409]

H.T. Buiskool Tweede periode

Ook tijdens de bezetting was Buiskool secretaris-conservator van de oudheidkamer 'De Hondsrug' in Emmen. Over dit museum-in-de-dop leverde hij aan *Het Noorder Land* in 1943 een viertal artikelen.[410] Voorts schreef hij twee bijdragen over de

402. NIOD, DVK, inv.nr. 177 Cc.
403. Enige van deze schetsen worden bewaard bij het MI, map C2.
404. *HNL* 1 (1942) juli 299-304; 2 (1942) november 60-62; 2 (1943) januari 125-128; 3 (1944) Pasen 131-134 en 3 (1944) mei 206-213. Vgl. ook Meertens/Wander 1958, 171.
405. Jonkheid 1943.
406. *De Landstand Drenthe* 24.12.1943.
407. *PDAC* 24.10.1946.
408. MvJ, CABR, uitspraak van het Tribunaal op 6 november 1946. Vgl. ook *PDAC* 6.11.1946.
409. GA Apeldoorn, Persoonskaart en akte van overlijden van H. Bos.
410. *HNL* 2 (1943) februari 155-159; 2 (1943) april 216-218; 2 (1943) mei 229-232 en 2 (1943) juni 276-278.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 488

geschiedenis van Emmen, getiteld: *Angelsloo een merkwaardige nederzetting* en *Historisch Emmen I. Barger-Compascuum*.[411] Ten slotte droeg hij een artikel over het zandstrooien, getiteld *Een verdwenen volkskunst*, bij.[412]

In 1944 verscheen bij Van Gorcum in Assen zijn bundel *Op naoberveziet. Tweede bundel Schetsen en Vertellingen over Gebruiken en Gewoonten in Het Oude Drenthe*. In november 1943 had Buiskool in een brief aan het DVK zijn plannen met betrekking tot de inhoud van de bundel al kenbaar gemaakt.[413]

De inleiding was als van ouds door dominee A. de Kat Angelino geschreven. Van de twintig schetsen zijn er slechts twee geheel Drentstalig (*Bijgeleuv'* en *Heunspraok*). Interessant is, dat Buiskool ook een schets wijdde aan de onbekende dichter Hindrikus Haasken.[414] Deze onderwijzer te Emmen schreef ter gelegenheid van de eerste openbare vergadering van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen in Emmen - op 9 maart 1852 - een gedicht. Buiskool gaf het de titel *Het feest van 't Nut* en nam het in de bundel op.[415]

Pas in 1946 recenseerde Jan Naarding *Op naoberveziet II*. Hij schreef:

> "(...) toch is het goed, dat de schr. zijn aantekeningen te boek heeft gesteld, want in deze vorm komen ze in handen van het publiek en vinden ze die belangstelling, zonder welke een bewuste Drentse volkscultuur geen levenskansen heeft."[416]

De hele oorlog door was Buiskool redacteur van het maandblad *Drente*, maar hij publiceerde er niet veel in: drie artikelen. In juni 1941 gaf hij een beknopt overzicht van het ontstaan en de geschiedenis van oudheidkamer 'De Hondsrug' te Emmen, dat hij liet eindigen met het bezoek van Seyss-Inquart, de commissarissen-generaal Schmidt en Rauter, Beauftragte Thiel en anderen aan de oudheidkamer op 30 augustus 1940. In december 1942 leverde hij nogmaals een artikel over de oudheidkamer. Daarvóór, in augustus 1942, had hij gereageerd op een artikel van Jan Naarding in het juninummer over Drentse spoorwegen (= wagensporen).[417]

411. *HNL* 2 (1943) juli 293-303 en 3 (1944) juni 215-226.
412. *HNL* 2 (1942) december 65-66.
413. NIOD, DVK, inv.nr. 177h.
414. Hindrikus Haasken werd op 12 augustus 1802 te Emmen geboren. Hij overleed aldaar op 25 december 1864 (GA Emmen, Geboorte- en Overlijdensakte Haasken). Bekend is zijn publicatie *Het feest. Bijdrage ter gelegenheid van de eerste openbare vergadering van het Departement Emmen der Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen, gehouden te Emmen, den 9 Maart 1852* (Van Gorcum). Net als zijn vader Jan Haasken werd hij onderwijzer. In 1858 werd Hindrikus Haasken ook benoemd tot koster, voorlezer en voorzanger bij de Nederlandse Hervormde Gemeente van Emmen (GA Emmen, Ingekomen stukken, nr. 129, brief GS van Drenthe aan B & W van Emmen van 23 maart 1858). Vgl. ook Buiskool in: *Drentse Schrieversalmanak 1956*, 26-29. In dit artikel vermeldt Buiskool 'Hendrikus' als de voornaam van Haasken; een abuis, zoals uit de geboorteakte blijkt.
415. Van Hindrikus Haasken werd in *Kerkkrantje* (1941) zomermaand 3-4 het artikel 'Over de wilkers der gemeente Emmen' opgenomen (een wilker is een bepaling of regeling).
416. *Drente* 17 (1946) oktober 19.
417. 'Oudheidkamer "De Hondsrug" te Emmen' in: *Drente* 12 (1941) juni 91-92, 'Oudheidkamer "De Hondsrug" ' in: *Drente* 14 (1942) december 41-42 en 'De Drentse Spoorwegen' in: *Drente* 14 (1942) augustus 12. Het laatste artikel is als 'De oudste spoorweg in ons land' opgenomen in Buiskool 1940, 102-107.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 489

Buiskool had na mei 1940 mee-geijverd voor de totstandkoming van het meergenoemde monument ter nagedachtenis van de Drentse gevallenen. In augustus 1942 meldde hij zich aan bij de Kultuurkamer.[418] Een uitspraak van de Ereraad is niet aangetroffen.

J. de Jong-Smith (1887-1949)

Jantje Smith werd op 22 maart 1887 in Noordbroek geboren.[419] Zij werd onderwijzeres en trouwde op 27 september 1917 met de twee jaar jongere onderwijzer Jacobus de Jong.[420] Op 10 oktober 1917 vestigde het echtpaar zich in Gees.

Ze werd in 1941 lid van de NSB nadat haar man het voorbeeld had gegeven, maar dat duidde niet op passiviteit in de jaren daarna. Ze stond bekend als een fel nationaalsocialiste. Jantje de Jong-Smith schreef voordrachten voor NSB-avonden en was actief in het jeugdwerk. Voor de Agrarische Jeugdbeweging schreef ze toneelstukjes en tableaus. Haar creaties - een ervan heette *Het portret van Mussert* - werden door de Dienst Schriftelijke Propaganda van de NSB gekeurd.[421] Men oordeelde: "(...) toneelstukjes zonder grote kunstwaarde (...) geschikt voor kameraadschapsavonden."[422] Voor *Het Noorder Land* schreef ze verhalen (*Toen de kunstmest kwam*),[423] artikelen (*Ons dorp* en *Drentsche dorpsgemeenschap*)[424] en gedichten, die vaak volkskundige elementen bevatten en waarvoor inwoners van Gees model gestaan hadden. Het verhalende gedicht *'n Spienstergrap*[425] is geheel in de Drentse streektaal geschreven, maar haar gedicht *Jonje*[426] (jongetje) schreef ze in het Gronings. Ze publiceerde ook in *L&M* (voor de oorlog, toen ze nog geen lid van de NSB was),[427] *De Landstand (in) Drent(h)e* en *De Plattelandsvrouw*. Ze meldde zich in augustus 1942 aan bij de Kultuurkamer.[428]

Ook over haar is geen uitspraak van de Ereraad gevonden. Wel werd ze door het Tribunaal te Assen veroordeeld. Tot aan de zitting - 23 oktober 1946 - was ze geïnterneerd. Op 6 november werd het vonnis uitgesproken: ze werd ontzet uit beide kiesrechten.[429]

418. NIOD, Cartotheek Kultuurkamer.
419. GA Menterwolde, Geboorteakte J. Smith. Haar ouders waren Albertus Johannes Smith - van beroep onderwijzer - en Frederika Petronella van Tiddens.
420. GA Menterwolde, Huwelijksakte J. Smith en J. de Jong. Jacobus de Jong was geboren te Marum op 17 februari 1889.
421. MvJ, CABR, Dossier J. de Jong-Smith.
422. MvJ, CABR, Dossier J. de Jong-Smith, brief Dienst Schriftelijke Propaganda van 20 maart 1942. Een tweede toneelstuk, waarvan de titel niet wordt vermeld, schreef ze in het Gronings.
423. *HNL* 3 (1944) Pasen 170-173.
424. *HNL* 1 (1942) maart 161-165 en 2 (1942) oktober 7-8. Vgl. ook Meertens/Wander 1958, 173.
425. *HNL* 1 (1942) juni 284. Vgl. ook Meertens/Wander 1958, 173.
426. *HNL* 2 (1943) mei 253-254.
427. Bijvoorbeeld het verhaal *Droom* in: *L&M* 20.7.1939.
428. NIOD, Cartotheek Kultuurkamer.
429. MvJ, CABR, Dossier J. de Jong-Smith. Vgl. ook *PDAC* 6.11.1946.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 490

Daarna vertrok het echtpaar naar Noordbroek. Daar is Jantje de Jong-Smith op 19 september 1949 overleden.[430]

A. Mulder (1906-1991) Eerste periode

A. Mulder

Arend Mulder werd op 25 april 1906 geboren te Diever.[431] Het grootste deel van zijn leven was hij landbouwer in de gemeente Norg, aanvankelijk in de buurtschap Westervelde.

Vooral na de oorlog zou hij bekend worden als dichter en toneelschrijver, maar reeds tijdens de oorlog was hij een geziene figuur bij toneelliefhebbers onder de gelijkgeschakelde boerenstand. In 1941 was Mulder als 'adviseur' actief in de Agrarische Jeugdbeweging, de jongerenorganisatie van het Nederlandsch Agrarisch Front. Daar was hij ingerold via de bond Landbouw en Maatschappij toen deze in december 1940 samenging met het Boerenfront van de NSB, waardoor het NAF ontstond. Maar lid van de NSB is Mulder nooit geworden.[432]

Hij hield openings- en slottoespraken tijdens vergaderingen en toneeldagen van de rechts-radicale agrariërs; toneelwerk leverde hij echter niet voor deze evenementen. Zo sloot hij met "een passend woord" op 5 februari 1941 in Assen de 'Groote Tooneeldag' van zijn geestverwante collega's.[433] Op 19 juli 1941 opende hij in Norg een kringvergadering van de Agrarische Jeugdbeweging, waarbij hij in het bijzonder Beauftragte R. Thiel welkom heette.[434] Hij bleef zijn taak als adviseur vervullen tot midden 1942, toen hij erachter kwam dat "de politiek in de jeugdbeweging begon door te dringen".[435] Die politiek werd inmiddels bedreven door de Landstand, die in het vervolg dus van zijn medewerking verstoken bleef.

Kort daarvoor nog had hij meegedaan aan de hoorspelprijsvraag van de Nederlandsche Omroep, die op 30 januari 1942 was uitgeschreven. Onder de naam 'Arend' had hij het spel *Hoe de Paosbulte in Diever ebout worde!* ingestuurd. Hij won er de vierde prijs in de derde categorie mee.[436]

Mulder liet zich - met of zonder afkeer van 'de' politiek - in augustus 1942 inschrijven door de Kultuurkamer.[437] Kort daarop kwam hij in conflict met zijn

430. GA Menterwolde, Overlijdensakte J. de Jong-Smith.
431. GA Diever, Geboorteakte Arend Mulder.
432. MvJ, CABR, Dossier A. Mulder, proces-verbaal van het onderzoek op 18 december 1946.
433. 'Uitstekend geslaagde Tooneeldag te Assen' in: *AN* 7.2.1941.
434. Poortman, *De jaren 1940-1945*, 61.
435. MvJ, CABR, Dossier A. Mulder, proces-verbaal van het onderzoek op 18 december 1946.
436. 'Het feest der herleving. Uitslag van de Paaschprijsvraag. Een goed begin' in: *Luistergids* 8.5.1942.
437. NIOD, Cartotheek Kultuurkamer.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 491

plaatsgenoot H. Moed. Samen hadden zij twee toneelstukken geconcipieerd, die Moed daarna uittypte en ter goedkeuring naar het DVK stuurde.[438] Een ervan, *De Stapelhoeve*, zou door de plaatselijke werkgroep van Saxo-Frisia opgevoerd worden, wat Moed pas door een aankondiging in de krant te weten kwam. Als auteur werd A. Mulder vermeld.[439] Moed deed zijn beklag bij het bestuur van de stichting Saxo-Frisia, maar dit gremium kwam hem niet te hulp. Vervolgens bedankte hij als lid van de stichting.[440]

De Stapelhoeve werd ook in Assen opgevoerd op een ouderavond van de Rijkslandbouwwinterschool aldaar. Mulder zou voor die gelegenheid - samen met een leraar van de school - het stuk geheel omgewerkt hebben, aldus Moed. Wederom was dit zonder zijn medeweten gebeurd.[441]

Het andere stuk had als titel *De Kentering*. Na de oorlog verschenen beide toneelstukken, als scheppingen van A. Mulder, in druk. Zij zullen in hoofdstuk IV besproken worden.

Moed had zijn eventuele gelijk kunnen aantonen als hij de beide oerteksten - die door hem en zijn rivaal ondertekend zijn - van het DVK had kunnen terugkrijgen. Of hij dit geprobeerd heeft, is niet bekend.

In december 1946 werd door de Politieke Recherche-afdeling (PRA) een onderzoek ingesteld naar Mulders gedragingen tijdens de bezetting, nadat zes buurtgenoten zijn naam hadden doorgegeven.[442] Tegenover de hier genoemde feiten (zijn welkomstwoord voor Thiel woog zwaar) stond, dat Mulder veel stadsbewoners van voedsel voorzien had en dat hij onderduikers in huis genomen had. De officier-fiscaal te Assen stelde hem voorwaardelijk buiten vervolging, met een proeftijd van drie jaar. Wel werden hem beide kiesrechten ontnomen voor een periode van tien jaar.[443]

H. Moed (1906-1974)

Hendrik Moed werd geboren op 25 april 1906 te Leens.[444] Hij werd onderwijzer van beroep. Tijdens de bezetting woonde en werkte hij in Ruinen, Norg en Assen.[445] Op 10 oktober 1940 vestigde hij zich met vrouw en kinderen in Norg.

Daar schijnt hij een afdeling van de Nederlandsche Volksdienst, de gecentraliseerde caritas onder nazi-toezicht, opgericht te hebben. Ook verleende hij medewerking bij het organiseren van de plaatselijke Winterhulp. In januari 1943 verhuisde hij naar Assen.[446]

438. Beide toneelstukken bevinden zich in het dossier van Moed (MvJ, CABR, Dossier Moed). De stukken zijn ondertekend door beide auteurs. De oorspronkelijke titel van *De Stapelhoeve* is *Als de tijden veranderen*. Deze is doorgestreept en vervangen.
439. MvJ, CABR, Dossier H. Moed, brief Moed aan Hildebrand Dorenbos van 19 mei 1943.
440. Ibidem. Dorenbos was volontair aan de school van Moed.
441. MvJ, CABR, Dossier H. Moed, processen-verbaal van 3 november 1948 en 12 april 1949.
442. MvJ, CABR, Dossier A. Mulder, proces-verbaal van het onderzoek op 18 december 1946.
443. MvJ, CABR, Dossier A. Mulder, beslissing van 17 april 1947.
444. GA De Marne, Geboorteakte H. Moed.
445. MvJ, CABR, Dossier Moed. Voor zijn periode in Ruinen werkte hij in Vries (1925-1929) en Sappemeer (1929-1931).
446. GA Norg, Bevolkingsregisters en GA Assen, Bevolkingsregisters.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 492

Moed publiceerde samen met H.T. Buiskool in het laatst van 1941 enige artikelen in het tijdschrift *Volksschool en Volksopvoeding*. Voor *Het Noorder Land* schreef hij een Nederlandstalig artikel over Norg (*De plaatsnaam Norg*)[447] en een dialectbijdrage over Diever *How de Paosbulte in Diever ebouwt worde*.[448] Dit werpt een ander licht op de controverse die tussen hem en A. Mulder ontstond. Zoals in de vorige subparagraaf beschreven, had Mulder in het begin van 1942 met een tekst onder nagenoeg dezelfde titel meegedaan aan de hoorspelprijsvraag van de Nederlandsche Omroep. Hoogstwaarschijnlijk heeft Moed het verhaal van Mulder in de juiste taalkundige vorm gegoten voordat 'Hilversum' het ontving. De twee toneelstukken die naar het DVK gestuurd werden, kunnen uit dezelfde taakverdeling ontstaan zijn. Daarna echter verscheen Moeds paasbultepos in *Het Noorder Land* van april 1942. Daarbij werd overigens wel vermeld dat het gebaseerd was op mondelinge mededelingen van A. Mulder. Deze beëindigde vervolgens de samenwerking met Moed en ging 'zijn' toneelstukken aanbieden voor het nieuwe seizoen. Opvallend is, dat hij weer een onderwijsman in de arm nam: de leraar van de Landbouwwinterschool te Assen. Zo bezien werd de aanleiding tot het conflict door Moed gegeven, doordat hij als eerste een gezamenlijk werkstukje annexeerde. Later heeft hij beweerd dat *Het Noorder Land* zonder zijn toestemming teksten van hem gepubliceerd had.[449] Ook heeft hij kort na de oorlog verklaard dat hij zich in november 1942 uit alle pro-Duitse organisaties had teruggetrokken.[450]

Duidelijk is in ieder geval dat hij in de loop van 1942 problemen op zowel letter- als onderwijskundig gebied kreeg, waarbij Duitsers en Duitsgezinden hem teleurstelden. Uit Moeds (onvrijwillige?) medewerking aan *Het Noorder Land* blijkt wel, dat hij voor de stichting Saxo-Frisia geen onbekende was. Geen wonder, want in zijn woonplaats Norg was de eerste Drentse afdeling van de stichting opgericht. Bij deze zeer actieve afdeling had hij vergetelheid gezocht om te ontsnappen aan moeilijke gezinsomstandigheden, die voortgekomen waren uit ziekte, woningnood en onenigheid met de kerk - zei hij. Maar het bestuur van Saxo-Frisia was niet te hulp gesneld toen hij problemen met Mulder kreeg.

Hij solliciteerde naar de functie van inspecteur van het lager onderwijs en wist via zijn nazistische relaties de Beauftragte te bewegen, een goed woordje voor hem te doen bij het departement. Maar zelfs dit mocht niet baten. Alweer hadden zijn medeaanhangers van de Nieuwe Orde hem teleurgesteld, waarna hij met hen brak.

Hij zou daarna steun aan de ondergrondse gegeven en onderduikers in huis genomen hebben. Tezelfdertijd solliciteerde hij naar een betrekking als onderwijzer in Assen, maar de genazificeerde onderwijsinspectie wenste uiteraard een NSB'er voor die functie. Burgemeester Boelems (zelf NSB'er) benoemde hem toch. Dit kwam de

447. *HNL* 1 (1942) februari 141-142.
448. *HNL* 1 (1942) april 215-219.
449. MvJ, CABR, Dossier Moed, schrijven gericht aan het Militair Gezag van 27 juni 1945.
450. DA, Archief Rijksschooltoezicht inspectie Assen, inv.nr. 21, brief Moed aan H.A. van Riel-Smeenge van 28 april 1945.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 493

ervaren bestuurder - hij was van 1934 tot 1942 burgemeester van Zuidwolde geweest[451] - op een berisping te staan.[452]

Moed had zich in mei 1942 bij de Kultuurkamer aangemeld.[453] Een besluit door de Ereraad is niet aangetroffen. De Politieke Opsporingsdienst en het Militair Gezag hebben wel een onderzoek naar Moeds gedragingen tijdens de bezetting gedaan, maar men ging niet tot vervolging over.[454]

Moed vertrok op 27 december 1946 naar Deventer;[455] daarna werd hij onderwijzer aan een ULO-school in Voorburg. Daar overleed hij op 27 februari 1974.[456]

A. Huizing (1917)

Albert Huizing (geboren op 12 oktober 1917 te Buinen, gemeente Borger) was van beroep onderwijzer. In 1936 werd hij in zijn geboorteplaats Buinen kwekeling met akte. Tot 1942 werkte hij als invalkracht aan verscheidene scholen (Buinen, Nieuw-Buinen, Drouwenermond). Een poging om in Emmen een vaste baan te krijgen mislukte. Huizing stond als nummer één op de voordracht, maar burgemeester Bouma gaf de voorkeur aan een NSB'er en wist zijn zin door te drijven bij de gemeenteraad. Daaruit blijkt dat deze zaak voor 1 september 1941 aan de orde was, want daarna was er geen raad meer: de burgemeester besliste over alles. In 1942 kreeg Huizing een vaste aanstelling in Drachten (gemeente Smallingerland). In deze gemeente zou hij tot 1979 werkzaam blijven als onderwijzer en hoofdonderwijzer.[457]

Zijn naam werd na een stemtest voor de radio op de lijst van de Kultuurkamer geplaatst.[458] In de regel moest de persoon in kwestie dan wel een aanmeldingsformulier en een ariërverklaring ondertekend hebben. Hij schreef in 1942 het hoorspel *Paosken. Drentsche Paosgebroek'n op de Hondsrug* voor de hoorspelprijsvraag van de Nederlandsche Omroep en kreeg een eerste prijs.[459] Andere publicaties van hem uit de oorlog zijn niet bekend. De Ereraad heeft zich - voorzover bekend - niet met hem beziggehouden.

J.H. Sweers (1900-1979)

Jurrien Hendrik Sweers werd op 24 november 1900 geboren in Nieuw-Buinen.[460] In deze plaats ging hij - in navolging van zijn vader - aan de slag als kleermaker. Voor

451. Zie Boekholt 1991, 216.
452. MvJ, CABR, Dossier Moed.
453. NIOD, Cartotheek Kultuurkamer.
454. MvJ, CABR, Dossier Moed.
455. GA Deventer, Bevolkingsregisters.
456. GA Voorburg, Bevolkingsregisters en akte van overlijden van H. Moed.
457. Biografische feiten zijn ontleend aan een brief van Huizing van 14 oktober 1997. Vgl. ook Barendse 1999, 30-33.
458. Telefonische mededeling van Huizing op 7 oktober 1997. In april 1942 werd hij door de Kultuurkamer ingeschreven. Zie NIOD, Cartotheek Kultuurkamer.
459. *Luistergids* 8.5.1942.
460. GA Borger, Geboorteakte J.H. Sweers. Zijn ouders waren Jacob Sweers en Maria Johanna Pieters.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 494

de broodnodige bijverdienste werd hij in 1942 zang- en toneelleraar in dienst van de Nederlandsche Landstand. Als zodanig sprak hij tijdens bijeenkomsten en schreef hij artikelen.[461] Voor *De Boeren-Jeugdleider. Officieel studieorgaan voor het kader van den Jongen Landstand* schreef hij bijvoorbeeld het artikel 'De volksche waarde van den volksdans'.[462] Hij had een lange carrière als toneelregisseur achter de rug, waarin hij diensten verleend had aan L en M en aan de Agrarische Jeugdbeweging. Dat impliceert dat hij in deze kringen al voor en in het begin van de oorlog bekend was, ook als inleider op conferenties (zie II.10 en III.12).

Voor de Nederlandsche Omroep schreef Sweers een luisterspel, getiteld *Der Boeren Recht. Spel van den strijd van Drentsche Eigengeërfden tegen de Ridderschap in de 16e eeuw*. Drie weken lang was hij waarnemend boerenjeugdleider van de Landstand, maar doordat hij weigerde politiek te bedrijven kreeg hij veel conflicten. In juni 1944 zou het werken hem onmogelijk gemaakt zijn, waardoor hij - naar eigen zeggen - uit de Landstand gestapt was.[463] Maar de Kultuurkamer kon daarna nog wel een beroep op hem doen. Dit blijkt uit het volgende. In augustus 1944 droeg W.B. van Marle hem op, een zo volledig mogelijk overzicht samen te stellen van Drentse toneelstukken - of in het Drents vertaalde stukken - en tevens van toneelverenigingen en rederijkerskamers. Ook vroeg Van Marle namen van schrijvers die een Drents stuk zouden kunnen schrijven.[464] Evenals Uilenberg was hij correspondent van de Kultuurkamer.[465] Het ligt voor de hand dat hij leden moest winnen in de toneelwereld en niet onder de romanschrijvers en dichters

Na de oorlog moest Sweers voor het Tribunaal te Assen verschijnen. Hij verklaarde, dat hij geen lid van de NSB was geweest; ook had hij geweigerd mee te werken aan voorstellingen voor Vreugde en Arbeid.[466] Door NSB'ers werd hij zelfs als anti

461. MvJ, CABR, Dossier J. Sweers.

462. *De Boeren-Jeugdleider* 6 (1943) mei 190-194. Exemplaren worden bewaard bij het DA, Archief L en M, inv.nr. 70. Sweers gaf ook cursussen volksdansen. Als cursusleider kwam hij zelfs in Zoetermeer en Alphen aan den Rijn. Zie DA, Archief Nederlandsche Landstand, inv.nr. 12, brief S. Boerma, hoofd afdeling I van Volk en Bodem, aan Sweers van 22 september 1942.

463. MvJ, CABR, Dossier J. Sweers.

464. NIOD, NKK, inv.nr. 32k, brief Van Marle aan Sweers van 14 augustus 1944.

465. MOW, NKK, inv.nr. 25.

466. Vreugde en Arbeid werd op 23 oktober 1940 door Seyss-Inquart ingesteld. Anders dan bijvoorbeeld Winterhulp Nederland - dat in dezelfde maand werd opgericht - was het geen stichting. Meulenbelt spreekt van "gedwongen pretmakerij onder de titel Vreugde en Arbeid". Het doel was echter duidelijk: door middel van amusement het moreel van het Nederlandse volk 'versterken' (= verdoven), zodat de oorlogseconomie in de hoogste versnelling zou kunnen draaien. Daartoe organiseerde de bezetter concerten door populaire (radio)ensembles in de lichte-muzieksector en voorstellingen door variété-, cabaret- en revuegezelschappen. Dit alles in navolging van wat in Duitsland al jarenlang plaats vond onder de noemer Kraft durch Freude. Daar te lande was sprake van een heuse 'Organisation', die nauw gelieerd was aan het Deutsche Arbeitsfront (DAF) van Robert Ley. Vreugde en Arbeid noemde men meestal een instelling. In feite ging het om een staatsimpresariaat, dat indirect de arbeidsvrede en de Duitse oorlogsproductie diende.
Zie Meulenbelt 1960, 60; Klöters/Van Gelder 1985, passim; De Kloet/De Wagt 1981, 87 en 89 en Vleesenbeek in: Paape 1971, 1794-1799.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 495

beschouwd.[467] Hij kreeg geen vrijheidsstraf en geen boete, wel werd hij voor tien jaar uit het kiesrecht ontzet.[468]

Waarschijnlijk was deze milde uitspraak mede te danken aan het optreden van Jan Poortman als getuige à décharge.[469] Volgens deze had Sweers hem in zekere zin het leven gered. Toen Poortman namelijk naar aanleiding van zijn verhaal *De rode koe* - dat de *MC* geplaatst had - door de chef van de SD en Beauftragte Thiel naar Buchenwald gedeporteerd dreigde te worden, was Sweers voor hem in de bres gesprongen door hem af te schilderen als een onbeduidende figuur. Over Sweers' houding tijdens de bezetting heeft Poortman opgemerkt: "Zijn verkondigde opvattingen waren van een cynisme, dat het onbegrijpelijk maakte, dat hij met die bende bleef verkeren."[470] De schrijver en de regisseur waren met elkaar in contact gekomen via L en M waarvoor zij het landsspel *De oude strijd* gecreëerd respectievelijk gerealiseerd hadden.

In augustus 1978 vestigde Sweers zich in Ede, waar hij op 15 oktober 1979 overleed.[471]

5. Een Drentse Osewoudt. Het bewogen leven van Albert Jan Bijkerk[472]

Waarom Albert Jan Bijkerk zich aanmeldde bij de Kultuurkamer blijft een mysterie. Er is geen enkele publicatie van hem gevonden, maar het bevolkingsregister van Meppel vermeldt dat hij achtereenvolgens - of tegelijkertijd - kantoorbediende, assistent-administrateur en auteur was.[473] Andere bronnen gewagen van vertegenwoordiger, bedrijfsleider en verkoopleider.[474] In Meppel was hij met zijn ouders in mei 1941 komen wonen.[475] Hij was geboren in Wilsum (Overijssel) op 18 november 1919.[476] Daarna had de familie in Gouda en Barneveld gewoond. Van augustus 1940 tot aan de verhuizing naar Meppel had Bijkerk als verslaggever in losse dienst voor de *Barneveldsche Courant* gewerkt. Daardoor zou zijn belangstelling voor de letterkunde gewekt kunnen zijn: bekend is dat hij plannen gehad heeft om ooit een boek over de oorlog te schrijven.

Vast staat dat hij zich in augustus 1942 bij de Kultuurkamer aanmeldde; twee jaar later werd dit nog eens door het Gewestelijk Bureau te Groningen bevestigd toen

467. *PDAC* 21.3.1946.
468. MvJ, CABR, Dossier J. Sweers. Vgl. ook *PDAC* 3.4.1946.
469. Behalve Poortman, waren er nog 15 personen die voor Sweers getuigden. Zie MvJ, CABR, Dossier J. Sweers.
470. MvJ, CABR, Dossier J. Sweers, brief Poortman aan het Tribunaal van 1 maart 1946. Hij had mondeling getuigd op 2 juni 1945.
471. GA Ede, Overlijdensakte J.H. Sweers.
472. De heer J.A. Bijkerk te Diemen is zo vriendelijk geweest, tijdens vraaggesprekken op 17 juli 1998 en 3 september 1998 informatie te verstrekken over zijn broer Albert Jan Bijkerk. Daarvan is dankbaar gebruik gemaakt voor het schrijven van deze paragraaf. Alle andere informatie is door middel van noten aangegeven.
473. GA Meppel, Bevolkingsregisters.
474. *Het grote gebod. Deel I.* 1979, 622. Beroepsaanduiding: vertegenwoordiger. Op dezelfde bladzijde van het hoofdstuk 'Necrologie' wordt abusievelijk Winsum als geboorteplaats vermeld. Vgl. ook Tj. Wouters [1948], 199. Volgens deze bron zou Bijkerk bedrijfsleider zijn geweest.
475. GA Meppel, Bevolkingsregisters.
476. GA IJsselmuiden, Geboorteakte A.J. Bijkerk. Zijn ouders waren Jacobus Bijkerk en Harmanna Langman.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 496

A.J. Bijkerk

het zijn naam op een - reeds genoemde - lijst plaatste, hoewel Bijkerk intussen voor iedere instantie onvindbaar was geworden.[477] Dat hij zonder publicaties op zijn naam als lid geaccepteerd werd, is merkwaardig, want bijna tezelfdertijd (november 1942) kreeg H.J.B. Slot nul op het rekest bij zijn pogingen door te dringen tot de literaten van de Nieuwe Orde: hij werd te licht bevonden.[478]
Bijkerk werkte destijds voor de Chroomleerfabriek Rijkmans te Meppel, maar dat verhinderde niet dat hij in het najaar van 1942 opgeroepen werd voor de arbeidsinzet. Toen de politie hem in januari 1943 uit de ouderlijke woning wilde wegvoeren, bleek hij al sinds oktober van het jaar daarvoor verdwenen te zijn.[479] Het bevolkingsregister vermeldde daarna "vertrokken met onbekende bestemming", een gebruikelijke formulering in geval van onderduik of gevangenschap.[480] Ver van huis was Bijkerk overigens niet: plaatsgenotes, aangeduid als 'de dames De Vries', hadden hem onderdak geboden. Af en toe bezocht hij zelfs zijn familie.

Wat de Kultuurkamer hem ooit zou kunnen bieden werd teniet gedaan door de arbeidsinzet. Hij ging andere onderduikers helpen en sloot zich aan bij de Landelijke Organisatie voor hulp aan onderduikers (LO).[481] Ook werd hij lid van de Ordedienst (OD), een opmerkelijke combinatie van verzetsactiviteiten die lang niet overal mogelijk was.[482]

De OD bestond grotendeels uit ex-militairen en dat verklaart waarom Bijkerk gevraagd was, zich bij deze organisatie aan te sluiten. Hij had namelijk zijn dienstplicht vervuld bij de luchtstrijdkrachten van de landmacht en was tijdens de meidagen van '40 op Texel gedetacheerd geweest. Voor de OD voerde Bijkerk spionageopdrachten uit, waarbij in de regel een gedropte Nederlandse agent uit Londen de supervisie had. Hij heeft onder meer het vliegveld Soesterberg in kaart gebracht; voorts deed hij - onder de schuilnaam Piet de Wit - koerierswerk.[483]

---

477. NIOD, Cartotheek Kultuurkamer. Zie ook NIOD, NKK, inv.nr.36b.
478. NIOD, NKK, inv.nr. 36L, brief Slot aan Griever van 17 november 1942.
Hermanus Johannes Bernardus ('Harm') Slot (1921-2002) was melkboer - later kantoorbediende - in Nieuw-Amsterdam. Op aanraden van de populaire versjesmaker Clinge Doorenbos - dichter van onder meer het Vierdaagselied - ging hij zich wijden aan het schrijven van een roman. In november 1942, nadat hij zijn manuscript *Tot het bittere einde* - overigens alleen met de initiaal R. ondertekend - voor de prijsvraag van De Schouw had ingezonden, wendde hij zich tot Griever en Uilenberg. Beiden gaven hem het consilium abeundi. Zie ook Ten Caat/Ten Velde z.j., passim.
479. Poortman, *De jaren 1940-1945*, 162.
480. GA Meppel, Bevolkingsregisters.
481. *Het grote gebod. Deel I*, 181.
482. W. Bakker 1995, 161. Voor de relatie LO/LKP - OD zie: Meulenbelt 1960, passim.
483. 'In Memoriam' in: *De Zwerver. Weekblad der GOIWN. en LO.-LKP.-Stichting.* 23.9.1949.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 497

Lange tijd wist hij uit handen van de vijand te blijven, maar daar kwam een eind aan door een wel zeer bijzondere samenloop van omstandigheden. Op 1 oktober 1944 was Bijkerk als koerier op weg naar Rotterdam, toen hij in Putten door de Duitsers werd aangehouden.[484] Hij en alle mannen van 20 tot 50 jaar in het dorp werden opgepakt nadat er een aanslag gepleegd was op een auto van de Luftwaffe, waarbij één inzittende om het leven gekomen was. (Ook een verzetsman zou aan zijn verwondingen bezwijken.) Het 'drama van Putten' dat nu eens níét door de SS maar door de Wehrmacht geregisseerd werd, zou 552 landgenoten het leven kosten.[485]

De mannen werden afgevoerd naar het kamp Amersfoort en daarna op transport gesteld naar het concentratiekamp Neuengamme bij Hamburg, waar zij op 13 oktober arriveerden.[486] Na de jodenkampen heeft Neuengamme bij de Nederlanders de gruwelijkste reputatie gekregen. Er zijn 4500 landgenoten naar toe gestuurd, meer dan naar enig ander kamp; het sterftepercentage van 85 was er hoger dan elders.[487] Even berucht waren de Außenkommandos of Außenlager die bij Neuengamme behoorden. Naar een ervan, Versen, werd Bijkerk in de loop van november gestuurd.[488] Versen, dicht bij Meppen en dicht bij Nederland, was een van de vijftien zogeheten Emslandlager die in de jaren dertig door de nazi's uit de grond gestampt waren om er politieke gevangenen in op te sluiten. Laatstgenoemden verrichtten er onder onmenselijke omstandigheden veenarbeid en werden wel 'Moorsoldaten' genoemd.[489] De bekendste van hen was de pacifist en publicist Carl von Ossietzky, aan wie in 1936 - kort na zijn vrijlating - de Nobelprijs voor de vrede werd toegekend en naar wie in 1973 de universiteit van Oldenburg genoemd zou worden.[490] De meeste Emslandlager kregen in de loop der jaren een andere functie. Versen werd op het moment dat Bijkerk en een deel van de Puttenaren er aankwamen bevolkt door Italiaanse krijgsgevangenen.[491] Deze voormalige bondgenoten van Hitler hadden zich buiten Italië bevonden toen dit land in september 1943 capituleerde voor de westelijke geallieerden. Daarop had Duitsland omvangrijke Italiaanse eenheden krijgsgevangen gemaakt, vooral in Zuid-Frankrijk en op de Balkan.[492] Inmiddels had men in Versen ander werk opgedragen aan de gevangenen: zij moesten vanaf begin oktober tankgrachten graven.[493]

Reeds op 29 november 1944, na nog geen twee maanden gevangenschap, overleed Albert Jan Bijkerk op 25-jarige leeftijd in het kamp Versen.[494] De kampadministratie noteerde als doodsoorzaak buikloop - een vermelding die men wel vaker

484. Ibidem. Zie ook *Het grote gebod. Deel I*, 181.
485. L. de Jong 1981, 43-65. Zie ook Leenstra in: Paape 1971, 2169-2171 en De Keizer 1998, passim.
486. Archief KZ-Gedenkstätte te Neuengamme, brief Christian Römmer van 25 mei 1998.
487. Meulenbelt 1960, 284-285.
488. DIZ Emslandlager te Papenburg, brief Kurt Buck van 14 mei 1998.
489. *De Emslandkampen*. Zie ook Smit/Spanninga 1995, 6-11.
490. *Grote Winkler Prins*, deel 18, 1992, 18.
491. DIZ Emslandlager te Papenburg, brief Kurt Buck van 14 mei 1998.
492. Deakin in: Paape 1971, 1553-1556.
493. L. de Jong 1982, 832-842.
494. GA Meppel, Overlijdensakte A.J. Bijkerk. Zijn overlijden werd pas op 17 juli 1946 in de registers van Meppel ingeschreven.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 498

aantreft, schrijft het Dokumentations- und Informationszentrum Emslandlager onderkoeld.[495]

De levensloop van Albert Jan Bijkerk lijkt te demonstreren dat zowel voor collaboratie als voor verzet niet altijd een duidelijk motief bestaat. Rationeel en emotioneel handelen zijn moeilijk van elkaar te onderscheiden in een chaotische, levensgevaarlijke tijd - zeker door en bij een adolescent. En in de chaos die oorlog heet, speelt per definitie het toeval een grote rol.

Over Bijkerk zou een roman te schrijven zijn, even absurdistisch als *De donkere kamer van Damocles* van W.F. Hermans en tóch geen fictie. Zijn aanmelding bij de Kultuurkamer kan gezien worden als een faux pas van een - waarschijnlijk - naïeve jongeman, die van deze instantie steun hoopte te krijgen bij het realiseren van zijn plannen op literair gebied. Als onderduiker in de illegaliteit beland en daarna een actief verzetsman geworden, wist hij bij zijn gevaarlijke missies uit handen van de bezetter te blijven. Zijn toevallige aanwezigheid in Putten tijdens de grote razzia werd hem echter fataal. Aangenomen mag worden dat hij een nagemaakt persoonsbewijs op zak had: hij was immers voortvluchtig voor de arbeidsinzet en voor de variant daarvan die na april 1943 op de ex-militairen van toepassing was. Toch was zijn ware identiteit bekend bij de administratie van de kampen Neuengamme en Versen. Hij zal dus kort na zijn aanhouding stevig aan de tand gevoeld zijn door de Duitsers. Of dezen daarbij nog andere illegale papieren - van zijn koeriersopdracht - gevonden hebben, is de vraag. Hoe het ook zij, zijn lot kón niet zwaarder worden dan dat van de Puttenaren. En zo voltrok zich binnen het drama van Putten ook het drama-Bijkerk, dat nog een extra dimensie had.

6. "Maar da's aolerwets volkien". Jan Naarding en de Nieuwe Orde[496]

Naarding werd in 1939 benoemd tot leraar Nederlands en geschiedenis aan de Rijks-HBS in Almelo. Daar bracht hij de oorlogsjaren door in een nogal geïsoleerde positie; gedeeltelijk noodgedwongen, gedeeltelijk uit vrije wil. Als astmalijder was hij vaak tot huiselijkheid gedwongen, maar hij scheen ook prioriteit te geven aan het schrijven van artikelen, aan het verzamelen van materiaal voor een Drents

495. DIZ Emslandlager te Papenburg, brief Kurt Buck van 14 mei 1998. Tj. Wouters [1948], 72 vermeldt: "Het concentratiekamp Veerssen lag midden in een uitgestrekt heideveld; een grote massa houten barakken, omringd door hoog prikkeldraad. De overledenen had men op vrij grote afstand van het kamp begraven, zo maar in de hei. Na de bevrijding hadden Italiaanse krijgsgevangenen van dit dodenveld een begraafplaats gemaakt. Er een wal omheen gelegd met een hek erop, grafheuveltjes gemaakt en een kruis opgericht. (...) Door nasporingen later in Hamburg-Neuengamme en de ontmoeting met een zekere Sprada (...), kon ten slotte vastgesteld worden dat in totaal in Veerssen als overleden en begraven zijn gemeld 52 Puttenaren."

496. P.Th.F.M. Boekholt publiceerde in opdracht van het projectbestuur van het Naarding-Instituut het rapport *Dr. J. Naarding 1939-1947. Verslag van een onderzoek naar zijn gedragingen tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Meppel 1988). Voor Naardings rol in de periode 1940-1945 is hiervan dankbaar gebruik gemaakt.
De zinsnede "Maar da's aolerwets volkien" komt uit het gedicht *Oes bommen* in het maandblad *Drente* 12 (1941) februari 58.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 499

woordenboek en vooral aan zijn proefschrift. Dit alles uiteraard buiten schooltijd. Het literaire werk uit die tijd is weinig omvangrijk. En wat hij schreef, werd ook niet altijd direct gepubliceerd, zoals het gedicht waarin hij op 10 mei 1940 zijn gevoelens van ontreddering ten gevolge van het over ons land razende oorlogsgeweld verwoordde. De inleiding en het eerste couplet daarvan:

Toen de Duutsers in de vroege mörgen van de 10den Mei 1940
over oês hen bromden, hebt de nachtegalen in 't aole park
achter oês hoes zongen zo hard as ze 't nog nooit daon hebt.
Maor oês wear 't er bang van um 't hart!...

O nachtegaaltien, hol dy stil!
Waez' dan niet, wat dat davern wil?
Do zings dien liêd, as oet de nacht
Di Duutser met zien overmacht
Een raom dôt nao oês land, oês kind,
Oês levend, oês alles ... O, wy zint
In angst en nood.. 't hart stiêt oês stil...[497]

In februari 1941 liet hij zich weer door de actualiteit inspireren. In het maandblad *Drente* verscheen het gedicht *Oes bommen*, naar aanleiding van het feit dat grote aantallen bomen het loodje moesten leggen ten gevolge van het nijpende gebrek aan brandstof.[498]

Daarna schreef Naarding weer vaker gedichten, waarvan enkele opgenomen werden in de op 12 maart 1945 - illegaal - verschenen bundel *In Seymour Mulder's voetspoor...* Dit boekje werd op initiatief van voorzitter Prakke van de studiekring D.H. van der Scheer samengesteld en in gestencilde vorm uitgegeven. Naarding leverde *Biddag veur 't gewas*, dat hij opdroeg aan de predikant Harm van Lunzen[499] en *De glunige kaerel*, ter nagedachtenis van S.A. Haadsma, gemeentesecretaris van Vries en actief in het verzet. Toen de verzetsman in 1944 overspannen was geraakt, verdronk hij zich in het Noord-Willemskanaal.[500] *Bij de geboorte van Albertus Lieuwe Mulder. 16 November 1943* is een gelegenheidsgedicht ter ere van de eerste zoon van R.D. Mulder, de secretaris van de studiekring. Uit dit gedicht blijkt dat Naarding de bezetter niet (meer) als vriend beschouwde, maar van diens ideeën had hij zich nog niet losgemaakt. Hij prijst daarin Drenthe gelukkig met de geboorte van een kind uit

497. Boekholt 1988, 12 vermeldt in voetnoot 2 dat de originele tekst zich in het persoonlijk archief van Naarding bevindt.
498. *Drente* 12 (1941) februari 58.
499. Ook opgenomen in *Oet Jan Naardings hof* 1969, 40.
500. Gebaseerd op toelichtingen bij en toevoegingen aan een exemplaar van de bundel door R.D. Mulder en H.M. [sic] Braaksma. PBC Drenthe, bibliotheek van HDG.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 500

"volbloed"-Drentse ouders, maar klaagt ook over het feit dat de gebruikelijke krentenwegge als geschenk bij de geboorte achterwege moest blijven:

't Aol geschenk in 't Drentse landschup
'n WeG - moew over laoten gaon,
Want deur boetenlandse vrundschup
Zint oes WeGGen naor de maon.[501]

An mien vrund H.J. Prakke op 2 Jannewarie 1944 is een ode aan Prakke. Zanger en bezongene waren al voor de oorlog goede vrienden; Prakke bezocht de dichter ook regelmatig in Almelo. *Zommermiddag* was al gepubliceerd in het maandblad *Drente* van augustus 1943.[502] H. Doedens had, onder het pseudoniem Harm Drent, op dit gedicht gerepliceerd met het vers *Er luip een jong in de riependе rog*, dat hij aan Naarding opgedragen had en dat ook in de bundel opgenomen werd. Doedens en Naarding kenden elkaar van de Rijkskweekschool in Groningen. Naarding dupliceerde met - naar Klaus Groth - *Ik wol, wy waren nog klein, Herman*, uiteraard opgedragen aan Doedens.[503]

De studiekring D.H. van der Scheer wilde in november 1944 het duizendjarig bestaan van Drenthe in het openbaar vieren. De bezetter verbood dit, waarschijnlijk doordat hij te zeer in beslag werd genomen door de verdediging van zijn eigen Duizendjarig Rijk, dat ernstig gevaar liep zijn twaalfde verjaardag niet te halen. Er werd een hernieuwde aanval van de geallieerden op het Noorden verwacht en overal in Drenthe werden tankgrachten gegraven en andere versperringen aangebracht, met de onvrijwillige medewerking van duizenden Drenten. Onder die omstandigheden verwachten dat men ongehinderd een feestelijke herdenking kon houden, doet vrezen dat het de 'Drentse intelligentsia' op zijn minst aan praktische intelligentie ontbrak. En inderdaad, wij zullen zien dat de geschiedenisleraar Naarding in die tijd geloofde dat de oorlog nog "jaren" zou duren. Zo is het te begrijpen dat hij meende Prakke te moeten opbeuren toen diens feestje niet doorging. Daartoe schreef hij het gedicht *Lichtmis 1945*. Hij moet zelfs toen - 2 februari - gevonden hebben dat preluderen op de bevrijding maar een schrale troost was, want dat moment lag nog in een ver verschiet ("ies"): "*Ies* zal 't *Licht* over oes kommen,/'t Licht oet hoge zommerlucht." Dit gedicht werd ook gepubliceerd in *De Vrije Pers*.[504] Zijn laatste bijdrage aan de bundel is *Dankdag veur 't gewas*.[505] Evenals het andere 'gewas'-gedicht werd dit opgedragen aan dominee H. van Lunzen te Odoorn.

Uit twee van de bovenstaande gedichten valt op te maken dat de bezetting hem de keel uithing. Een brief aan R.D. Mulder geeft ook een blik op zijn gemoedstoestand van dat moment:

501. Ook opgenomen in *Oet Jan Naardings hof* 1969, 24-25. De eigenaardige druktechniek in 'WeG' en 'WeGGen' geeft aan, dat volgens Naarding - opgegroeid in Sleen - de g's stemhebbend zijn, zoals in het Engelse *good*.
502. Ook opgenomen in *Oet Jan Naardings hof*, 1969, 15. In de bundel *Dååd en dröóm* (Winschoten, 1966, 16) staat eveneens een gedicht *Zommermiddag*. Dit heeft echter een andere inhoud.
503. Als *An Herman* in gewijzigde vorm opgenomen in: *Dååd en dröóm*, 1966, 27. Als zodanig ook geplaatst in: *Oet Jan Naardings hof*, 1969, 44.
504. Ook opgenomen in *Oet Jan Naardings hof*, 1969, 38.
505. Opgenomen in *Oet Jan Naardings hof*, 1969, 41.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 501

> "(...) Twente heeft vreselijke razzia's gehad; duizenden zijn voor de eerste jaren wellicht naar het oosten gedeporteerd van allerlei rang, stand en leeftijd. Klopjachten op mensen, zoals de wereld waarschijnlijk nooit eerder heeft gezien. (...) Intussen leven wij hier vrij rustig, ofschoon de jacht op mensen geen dag stilstaat. Alles went, schijnt het. Zelfs 't daverende rumoer van vliegtuigen en vliegende bommen, die hier in de buurt worden afgeschoten. De voedselpositie wordt moeilijker, maar we leven nog. Men is druk bezig alle niet-wehrwachters van 't electr. licht af te snijden - de hele stad is al donker. We hebben deze dag weer gehaald en dat stemt ons tevreden."[506]

Tijdens de bezetting publiceerde Naarding in diverse periodieken, zoals de *NDVA*, het maandblad *Drente* - waarvan hij tot juli 1942 eindredacteur was -, *Saxo-Frisia*, *Volkskunde Driemaandelijksch Tijdschrift voor de studie van het volksleven*, *Volksche Wacht*, *Het Gemeenebest. Maandblad voor het Nederlands Volksgeheel en tot bevordering van de volksgemeenschap* en *Ons eigen Volk*.[507] Met al deze publicaties voorkwam Naarding dat hij zich bij de Kultuurkamer moest aanmelden: boeken schreef hij tijdens de bezetting niet. Uilenberg had al in juli 1942 in een rapport aan Ger Griever gemeld dat Naarding niet sympathiek tegenover de Kultuurkamer stond.[508] Maar zijn artikelen vielen in goede aarde bij de bezetter en diens politieke vrienden in de culturele sector, al had hij zich dan niet officieel onder hun banier geschaard. Evenals dit bij Ben van Eysselsteijn het geval was, had men wellicht nog hoop dat Naarding zich eens zou bekeren. En net als Ben van Eysselsteijn heeft hij zich nooit pertinent afwijzend over de bezetting uitgesproken.

Zijn publicaties in de *NDVA*, *Drente* en *Saxo-Frisia* zullen in de paragrafen over deze periodieken besproken worden. Opgemerkt dient te worden, dat Naarding ondanks zijn publicaties in het tijdschrift *Saxo-Frisia* geen lid werd van de gelijknamige stichting onder voorzitterschap van Kapteyn. Met laatstgenoemde zou hij onenigheid gekregen hebben, want vanaf januari 1941 komt zijn naam niet meer voor op de lijst van medewerkers aan het tijdschrift. Waarover het meningsverschil ging, is niet bekend.[509]

Door zijn publicaties raakte Naarding uiteraard bekend bij organisaties die zich bezig hielden met de onderwerpen waarover hij schreef. Zo leidde zijn artikel *Een Saxo-Fries Genootschap?* in *Saxo-Frisia* ertoe, dat men in de kringen van de Volksche Werkgemeenschap belangstelling voor hem kreeg.[510] Haar orgaan, *Volksche Wacht*, besprak het artikel en citeerde er met instemming uit. De Volksche Werkgemeenschap, die in het begin van de bezetting was opgericht, zette het werk van de stichting Der Vaderen Erfdeel voort en was nauw verbonden met de Nederlandsche SS. Voorzitter was Joh. Theunisz, maar SS-voorman Feldmeyer had

506. DA, HDG, inv.nr. 4, brief Naarding aan Mulder van 14 december 1944. Aan A. Kleyn, burgemeester van Zweeloo, schreef Naarding in 1943 in dezelfde geest. Een fragment hiervan is opgenomen in Boekholt 1988, 12-13.
507. Vgl. voor titels en inhoud van de bijdragen: Boekholt 1988, passim.
508. NIOD, NKK, inv.nr. 3613, rapport aan Griever van 5 juli 1942.
509. Boekholt 1988, 42.
510. Naarding 1940c, 49-53.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 502

in feite de leiding. Begin september 1940 schreef H.J. van Houten, zaakvoerend secretaris van de Volksche Werkgemeenschap, aan Naarding dat hij graag kennis met hem wilde maken.[511] Deze stemde toe, maar deelde wel mee dat hij erg bezet was: "(..) Na 't beëindigen van mijn studie kunnen we waarschijnlijk uit ruimer bron en op breder terrein onze krachten geven", schreef hij.[512]

Op dat moment had hij al contact met Theunisz. Hij had namelijk op 9 september 1940 Theunisz schriftelijk bedankt voor diens artikel van 31 augustus 1940 over 'Saksische wedergeboorte' in *Het Nationale Dagblad* van de NSB.[513] Uit deze brief blijkt dat Naarding met woord en daad hetzelfde wilde nastreven als Theunisz en zijn Werkgemeenschap. Hun beider artikelen ziet hij als uitingen "van de herleving van het oude Saksenvolk dat nu al zo vele eeuwen *onder vreemde leiding* heeft gestaan (...)".[514] Alsof hij nooit van de Vlaamse collaboratie tijdens de Eerste Wereldoorlog gehoord heeft, stelt hij Vlaanderen ten voorbeeld om het "levend vuur" dat daar brandt. Daarna stelde ook Theunisz voor, elkaar te ontmoeten tijdens een vergadering op 5 oktober 1940 in Zwolle. Daar zou men de kern willen vormen van een toekomstige Saksische beweging.[515] Uit latere correspondentie blijkt dat Naarding de vergadering bezocht heeft, maar zich niet bij de Volksche Werkgemeenschap aangesloten heeft doordat het werken aan zijn proefschrift op de eerste plaats kwam. Wel zegde hij in november 1940 toe: "(...) voor kleine schetsjes over Drentse taal en Drents volksleven en historie kunt U nu en dan wel eens een beroep op mij doen."[516] Opvallend is nu, dat in dezelfde maand in *Volksche Wacht* het artikel *Sakkerloot - Scharlookeren* opgenomen werd, geschreven door J. Nijsing, achter wie niemand anders dan Jan Naarding schuil ging. De schrijver van dit artikel maakt zich bekend als "Drent, geboren in de naoberschup van Schoonloo."[517] Hierna bleef men druk op hem uitoefenen om actief deel te nemen aan de Volksche Werkgemeenschap. Eind 1941 nam men weer contact met hem op; nu naar aanleiding van zijn artikel *Drenten aan het Oostelijk Front* in het oktobernummer van het maandblad *Drente*. De suggestieve titel en de bedenkelijke opening doen het ergste vermoeden: "De bladen vermeldden dezer dagen dat aan het oostelijk front een der strijdende Nederlanders, een jongeman uit Drente, het ijzeren kruis had behaald door zijn *dappere optreden* (cursivering HN)." Toch besteedt de auteur verder geen aandacht aan Hitlers veldtocht tegen de Sovjet-Unie. Hij memoreert dat er in 1812 ook Drentse jongens gediend hebben in de Napoleontische armee die naar Rusland trok en daarna gaat het artikel verrassenderwijs bijna geheel over de slag bij Ane in 1227!

Aan het eind vermeldt hij dat Drenthe, als boetedoening voor het doden van de Utrechtse bisschop, onder meer 100 bewapende mannen ter beschikking moest stellen van de bisschop van Riga om - samen met de Duitse ridders - te strijden tegen de

511. MvJ, CABR, Dossier Naarding, brief Van Houten aan Naarding van 3 september 1940.
512. MvJ, CABR, Dossier Naarding, brief Naarding aan de Volksche Werkgemeenschap van 14 september 1940.
513. MvJ, CABR, Dossier Naarding, brief Naarding aan Theunisz van 9 september 1940.
514. Cursivering HN.
515. MvJ, CABR, Dossier Naarding, brief Theunisz aan Naarding van 20 september 1940.
516. MvJ, CABR, Dossier Naarding, brief Naarding aan Van Houten van 29 november 1940.
517. *VW* (1940) slachtmaand 9-10. Boekholt vermeldt deze bijdrage niet.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 503

Lijflanders en Letten. Dan volgt een zin die regelrecht uit de Duitse propagandamachine had kunnen komen: "Zo trokken dus 100 Drentse strijders naar het oostelijk front ter verbreiding van Westers christendom en Westerse kultuur." Wanneer men de nadruk op 'Westers' legt, is de zin niet geheel onjuist, hoewel vrij ongenuanceerd. Dat er in de dertiende eeuw ook oosters (orthodox) christendom en - uiteraard - oosterse cultuur bestonden - althans bij de Russen - zal men van Naarding niet gewaar worden. Het slot is een ware anticlimax, want er zijn geen bronnen waaruit blijkt dat de Drenten ook werkelijk gegaan zijn.[518] Dat hiermee de basis onder zijn artikel wegviel en het schrijfsel sowieso nogal ridicuul werd, scheen Naarding niet te beseffen. 'Liefde maakt blind' kan men zeggen, hoewel de meeste Drenten de liefde voor hun provincie wat ingetogener belijden.

Van Houten vroeg Naarding om een bijdrage waarin deze meer nog dan in zijn artikel in *Drente* de nadruk zou kunnen leggen op het karakter van de vrijheidsstrijd van de Drentse boeren.[519] Deze gaf (opnieuw) toe en zond het artikel *Drente's vrijheid en zijn strijd tot haar behoud* in, dat in maart 1942 in *Volksche Wacht* gepubliceerd werd en dat doordrenkt is met Blut-und-Bodenterminologie. Hij merkte bij de toezending van zijn bijdrage echter op:

> "Zooals ik reeds eerder schreef dwingt de eigen studie voor een proefschrift me tot afzijdigheid en onthouding van tijdroovend bijwerk; ik verzoek U dus, ter voorkoming om medewerking aan dit of dat, het art. te plaatsen onder schuilnaam J. Nijsing."[520]

Meer artikelen van Naarding - onder eigen naam of onder pseudoniem - zijn in *Volksche Wacht* niet te vinden. Wel verschenen er in het blad anonieme artikelen over onderwerpen in de interessesfeer van Naarding, waarover hij dan ook reeds eerder gepubliceerd had. Zo behandelt het anonieme *Resten van een mythe in Drente en Overijssel* enige plaatsnamen die afgeleid zijn van de Ellert-en-Brammert-sage.[521]

Uit veel van Naardings geschriften spreekt zijn vertrouwen in de bezetter: deze zou het Drentseigene respecteren en zelfs beschermen.

Na de oorlog stelde de Ereraad voor de Letterkunde geen dossier samen over Naarding; hij is dan ook niet voor de Ereraad verschenen.[522] Zijn 'literaire' producten over naam-, heem- en volkskunde werden wellicht als niet-letterkundig beschouwd. Bovendien is een aanmelding als lid van de Kultuurkamer niet aangetroffen.

---

518. *Drente* 13 (1941) oktober 20.
519. MvJ, CABR, Dossier Naarding, brief Van Houten aan Naarding van 13 december 1941.
520. MvJ, CABR, Dossier Naarding, brief Naarding aan Van Houten van 2 januari 1942. Naardings pseudoniem overigens werd bij de publicatie gespeld als J.Nysing.
Boekholt beschouwt dit artikel als de ernstigste fout ("fataal") die Naarding gemaakt heeft. Laatstgenoemde is "door de knieën gegaan" en "gezwicht" voor de aandrang van de Volksche Werkgemeenschap, die een onderdeel van de SS was. Zie Boekholt 1988, 77, 85-86.
521. *VW* (1941) sprokkelmaand 5.
522. Het archief van de Ereraad voor de Letterkunde bevat geen gegevens over Naarding. Ook in de lijst van beroepsuitspraken van de Centrale Ereraad komt zijn naam niet voor (MOW, EK).

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 504

De PRA te Almelo deed wel een onderzoek naar zijn handel en wandel. Dit naar aanleiding van documenten uit de administratie van de Volksche Werkgemeenschap, die het hoofd van de PRA te Wageningen naar Almelo gestuurd had. Het onderzoek in Almelo leverde geen belastende feiten op. Naarding werd overigens niet verhoord. Uiteindelijk werden de gegevens van dit onderzoek op 28 april 1947 aan de officier-fiscaal bij het Bijzonder Gerechtshof te Enschede verzonden. Op 9 mei 1947 besloot men geen nader onderzoek naar Naarding in te stellen.[523]

Veertig jaar later zou zijn houding tijdens de oorlog commotie veroorzaken in Drenthe. In december 1987 ging het door de Drentse overheid geïnitieerde project voor streektaal en culturele educatie van start. Het daartoe benoemde projectbestuur koos voor zichzelf en zijn medewerkers de naam Naarding-Instituut, als postuum eerbetoon aan de pleitbezorger voor het Drents, die Naarding inderdaad geweest was.

Nog maar nauwelijks had het instituut zich gepresenteerd, of er verschenen in de noordelijke bladen artikelen over het oorlogsverleden van de Drentse dialectoloog. De krantenstukken van freelance journalist Marcel Möring[524] gaven een opsomming van Naardings artikelen uit de bezettingstijd en hadden als strekking dat deze geen tegenstander van de Nieuwe Orde geweest was.[525] De feiten die aan het licht kwamen, schoten flinke bressen in de reputatie van Naarding. Ook zijn wetenschappelijke artikelen werden minder au sérieux genomen. Het was wel duidelijk dat de naam van het kersverse instituut ter discussie stond.

Op verzoek van het projectbestuur onderzocht de historicus P.Th.F.M. Boekholt de gedragingen van de omstreden schrijver in de jaren 1939-1947. Zijn bevindingen zijn in het voorgaande - na toetsing - weergegeven en met nieuw feitenmateriaal aangevuld. De essentie van Boekholts conclusie is: Naardings gedrag werd ingegeven door Drentomanie en onderging daardoor de invloed van een aantal Blut-und-Bodenopvattingen, zonder dat hij een dogmatisch nationaal-socialist werd. Bijgevolg werd hij geen medestander van de bezetter, maar ook geen uitgesproken bestrijder.
Dezerzijds wordt daaraan toegevoegd: als verantwoordelijk eindredacteur van het maandblad *Drente* heeft Naarding uiterst bedenkelijke stukken geschreven of laten passeren; door zijn medewerking aan notoir pro-Duitse periodieken heeft hij - juist als niet-NSB'er - de bezetter en zijn handlangers in de kaart gespeeld. Zie paragraaf 10.

523. MvJ, CABR, Dossier Naarding.

524. In zijn lezing *Het verdriet van Drenthe*, gehouden op 9 november 1996 tijdens de TaalTheaterNacht in Emmen, kwam hij hierop nog eens terug. Over de Naardingkwestie concludeert Möring op bladzijde 18: "Die affaire, het kiezen van een volstrekt nietsbetekenende persoon met een smoezelig verleden als vlag op een streektaalinstituut, de felle verdediging door de Drentse culturati, een verdediging die vaak meer een persoonlijke aanval was dan het opwerpen van tegenargumenten, was mijn definitieve bevestiging van Drenthe's grote tragiek: het in zichzelf opgesloten zijn, de zelfbevestiging, de blindheid, de afkeer van het vreemde en andere, de neiging om de fout bij de buitenstaander te zoeken en niet de balk in het eigen oog te zien."

525. Uit de stroom van krantenartikelen worden hier genoemd: Möring 1984 en 1987; Rodenburg 1987; Drijver 1988 en Van der Sleen 1988.
In 1992 ontstond in het maandblad *Drenthe* tussen Klaas Kleine en Ab Drijver een polemiek over de Naardingkwestie. Zie: Kleine 1992, 2-3 en Drijver 1992, 11-13.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 505

7. Haagse bluf in Drenthe: de 'onderduik' van Ben van Eysselsteijn (1898-1973)[526]

B. van Eysselsteijn

De schrijver en journalist Ben van Eysselsteijn had een bijzondere band met Drenthe. Hij werd op 22 januari 1898 in Hellevoetsluis geboren. Van 1907 tot 1913 brachten zijn ouders en de vier kinderen hun vakanties en vrije dagen door in Gieten, waar zij - met het oog op Bens zwakke gezondheid - een tweede huis hadden. Meestentijds woonde het gezin in Groningen, waar Van Eysselsteijn senior geneesheer-directeur van het Academisch Ziekenhuis was. In 1913 verhuisden de Van Eysselsteijns naar Rotterdam; daarna heeft Ben (voluit Bernard) nooit permanent in Drenthe gewoond. Noch het gymnasium noch een militaire opleiding kon hij met succes afsluiten; vervolgens ging Van Eysselsteijn de journalistiek in. Bij de *Haagsche Courant* vond hij zijn eindbestemming; hij zou er bijna vijfendertig jaar voor werken.

Een korte vakantie in de jaren twintig niet meegerekend, kwam Ben van Eysselsteijn pas na vijfentwintig jaar in Drenthe terug. Men schreef 1938 en hij kwam couleur locale opdoen voor een roman over het land van zijn jeugd. Inmiddels was hij, nadat hij in 1923 gedebuteerd had met de poëziebundel *Om 't Hooge Licht*, nationaal en internationaal bekend geworden als schrijver van detectives, toneelwerken, filmscenario's, novellen en een zeeroman. Tijdens een speurtocht naar boeken over de Drentse geschiedenis en folklore, kwam hij in Assen terecht bij het uitgevershuis Van Gorcum & Comp. Daar maakte hij kennis met H.J. Prakke, een man die in Van Eysselsteijns verdere contacten met Drenthe een belangrijke rol zou gaan spelen. Vanuit Gieten - de plaats waar Van Eysselsteijn logeerde - had ds. J. Boonstra, bijgenaamd 'de bisschop van Drenthe', Prakke reeds voorbereid op de komst van deze bijzondere klant.[527]

Henk Prakke, ds. Boonstra en de burgemeester van Gieten, Gerhard Nijenhuis, werden de personen die hem in lange gesprekken antwoorden zouden geven op zijn vragen over Drenthe; antwoorden die Van Eysselsteijn verwerkte in zijn roman.

Zelf had hij al geconstateerd dat het dorp van zijn jeugd sterk veranderd was, wat hij in vele brieven - soms twee per dag - aan zijn vrouw meedeelde. De research voor het boek, dat hij de werktitel *Ontgonnen land* had gegeven, werd bemoeilijkt door

526. Voor biografische gegevens zie Nijkeuter 1996b.

527. Van Eysselsteijn in: *Homo* 1970, 11-12. Hij noemt in dit artikel 1937 als het jaar waarin hij na lange tijd terugkwam in Drenthe. Dit is evident abuis: blijkens de correspondentie met zijn vrouw (NLMD, Archief BvE) moet dit 1938 geweest zijn.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 506

perioden van vermoeidheid.[528] Hij had dan ook juist de nationale film *Veertig jaren* helpen maken.

Uitgesproken depressief werd hij van de politieke houding van de boeren in Drenthe, die massaal een door de bond Landbouw en Maatschappij georganiseerde landdag in Rolde bezochten, waarvan Van Eysselsteijn getuige was. Aan zijn vrouw Poppy berichtte hij: "(...) En erg down omdat Drenthe niet alleen door en door NSB is, maar zelfs rijp lijkt voor den Anschluss. Veel boeren zeggen ronduit: laat Hitler maar komen."[529]

Ondanks alles had Van Eysselsteijn het boek al voor de oorlog in hoofdlijnen klaar. De ordening van de stof was geen probleem meer; hij moest alleen nog een boeiende 'plot' bedenken.[530]

In 1941 kreeg hij een conflict met de Kultuurkamer in oprichting. Reeds in die fase had men hem benaderd voor het lidmaatschap en daarop was hij niet ingegaan. De Reichskulturreferent, dr. J. Bergfeld, probeerde hem in een persoonlijk onderhoud te overreden en te intimideren, maar toen Van Eysselsteijn weigerachtig bleef werd hij eenvoudig ingelijfd. Op advies van zijn vrouw dook hij onder in zijn geliefde Gieten. Na enige maanden ging hij terug naar Den Haag, maar aan het eind van dat jaar nam hij ontslag als journalist om zich geheel aan de literatuur te gaan wijden. Kort daarop trok hij weer naar Gieten. In Hotel Centrum aldaar kon hij overdag ongestoord werken en 's avonds bezocht hij ds. Boonstra en burgemeester Nijenhuis, die hem konden helpen met de Drentse dialogen van zijn roman. Nijenhuis sprak later vooral over zijn bemoeienissen met Van Eysselsteijns tweede roman over Drenthe *Verweerde stenen*.[531]

Regelmatig bezocht Van Eysselsteijn in Assen zijn vriend Prakke, die hem in contact bracht met vele leden van de 'Drentse intelligentsia'. Dat zou na de oorlog vruchten afwerpen.

Ook maakte hij - alpinopet op het hoofd, wandelstok in de hand - lange wandelingen in de omgeving van Gieten. Op de J.B. Kan-bank - genoemd naar de populaire minister uit de jaren twintig - in het Staatsbos bij Gieten heeft hij het manuscript van zijn eerste Drenthe-roman, *Dorre grond*, voltooid.[532]

In 1942 verscheen bij uitgeverij Leopold in Den Haag, na een wordingsproces van vier jaar, dit Drentse opus. Op de laatste bladzijde stond K 981. Dat betekende dat Ben van Eysselsteijn geacht werd lid te zijn van de Kultuurkamer. De drukker moest dit vermelden nadat het Rijksbureau voor Verwerkende Industrieën, Sectie Grafische Industrie hem papier voor een bepaalde publicatie had toegewezen. Iedere *drukker* had zijn eigen nummer; 981 betekent niet automatisch dat Leopold ook de drukker was. De K is de afkorting van Kennummer en niet van Kultuurkamer.

528. NLMD, Archief BvE. Van Eysselsteijn noemt deze titel in een brief aan zijn vrouw van 12 juli 1938.
529. NLMD, Archief BvE, brief aan zijn vrouw van 13 juli 1938.
530. NLMD, Archief BvE, brief aan zijn vrouw van 17 juli 1938.
531. Zie Harm Werners 1973, 129-130. Over Nijenhuis sr. zie De Wit in: Nijkeuter 1995, 52-63. Voorts Nijkeuter 1996b, 141.
532. Mededeling H. Vorenkamp te Gieten, zomer 1989.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 507

Achter dit alles verdeelde en heerste uiteraard het DVK, afdeling Boekwezen; deze instantie bepaalde of een manuscript het drukken waard was en vooral of de auteur persona grata was.[533] Blijkbaar liet Van Eysselsteijn zich de inlijving in de Kultuurkamer door Bergfeld aanleunen.

De eerste druk was reeds bij voorintekening uitverkocht. Dat er al spoedig een tweede druk moest komen was geen wonder, want Van Eysselsteijn had voordat de roman verscheen niet stil gezeten. Zo hield hij op 2 mei 1942 voor de Drentse vereniging Het Lantschap Drenthe in Den Haag een lezing over *Dorre grond*. Daarbij deed hij kond van de meer dan geslaagde voorintekening en, ietwat voorbarig, van de plannen voor drie vertalingen.[534] Voor de Drentse Vereniging in Amsterdam hield hij op 4 oktober een lezing, waarin hij ontroerd schilderde hoe hij na een afwezigheid van vijfentwintig jaar onmiddellijk weer door de Drentse bevolking in haar midden was opgenomen. De verslaggever van deze bijeenkomst spoorde zijn lezers als volgt aan:

> "Laat niemand verzuimen den Heer v. E. te gaan hooren, indien mogelijk. Het boek koopt hij dan vanzelf, (...). Aangenaam deed het ons aan, dat we ditmaal niet een verwrongen 'stadklaar' gemaakt dialect te hooren kregen, doch goed Nederlandsch, met waar het noodig leek, aanhalingen in de streektaal. (...) Althans weer een, die niet getracht heeft een roofbouw te plegen op ons Drente. Een pracht middag."[535]

Uit al deze activiteiten blijkt dat de formulering 'ondergedoken' die Van Eysselsteijn gebruikte om zijn periode in Drenthe tijdens de bezetting aan te duiden, met enige scepsis gelezen moet worden. Immers: Van Eysselsteijn trad publiekelijk - ook in het westen van het land - op en hij maakte daarbij van zijn verblijfplaats in Drenthe geen geheim. Ook het contact met zijn vrouw werd openlijk via de post - met naam en adres - onderhouden.

De handeling van *Dorre grond* is rond de Drentse Hondsrug gesitueerd. De roman kent dan ook vele reminiscenties aan personen en locaties in en om het dorp Gieten. Als motto heeft de auteur het muurschrift gekozen dat in de kerk van Anloo te lezen is: "Non clamor sed amor sonat in aure dei" [Niet het geschreeuw, maar de liefde klinkt in het oor van God]. De roman bestaat feitelijk uit vier delen (*Wienholt*, *Wienholt's Egge*, *Fem* en *Egge Femmechie's*), waarin de strijd tussen twee Drentse boerenfamilies, de Jalvings en de Wubbings, en de gevolgen daarvan voor de individuen uit beide kampen tussen 1870 en 1910 centraal staan.

Door de Drentse literatuurcritici werd het boek uiterst negatief ontvangen. J.J. Uilenberg, de welbekende correspondent van de Kultuurkamer in Drenthe, bespeurde zelfs heiligschennis in *Dorre grond* en sprak de banvloek uit die wij reeds hebben leren kennen.[536]

---

533. Lewin 1983, 14-15. Zie ook 'Het K-nummer mysterie ontmaskerd' op: http:/www.geschiedenis.com/wo2/artikel/knummer.htm, 26.10.01
534. *Drente* 13 (1942) juni 86.
535. S.D.B[olt]. in: *Drente* 14 (1942) oktober 31.
536. In: *DD* 9.4.1943. Dezelfde recensie werd ook gepubliceerd in *HNL* 2 (1943) juni 279-280. Vgl. ook De Haan 1982, 135.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 508

Ook Jan Naarding uitte op de roman ernstige kritiek. “De schriever hef de Drentse grond te dor tiekend oet onkunde en um better effecten te kriegen. Hie hef Drente zien, hie hef Drente met andacht bekeeken, maor Drente lat zuk van binnen niet bekieken deur ’n vrömde”, aldus Naarding.[537]

Het stond haast bij voorbaat vast dat Van Eysselsteijn van de Drenten veel kritiek op zijn roman zou krijgen: sinds de jaren dertig hadden gezaghebbende critici de neiging, romans die gesitueerd werden in hun eigen provincie om diverse redenen negatief te beoordelen. Wij zagen reeds dat Anne de Vries op zijn *Bartje* - dat toch een groot succes genoemd mag worden - vanuit Drenthe nogal wat kritiek te verduren kreeg. In de jaren vijftig zijn de Drentse critici bijgedraaid, althans in hun houding ten opzichte van Van Eysselsteijn. Debet daaraan was de bijzondere positie die hij, als lid van Het Drents Genootschap, inmiddels gekregen had in het culturele leven van de provincie. Ironisch daarbij is wel, dat juist de leden van het genoemde genootschap het langst volhard hebben in hun afwijzing van wat zij niet ‘echt’ Drents vonden. Jan Poortman was de eerste die waardering toonde. Hij noemde *Dorre grond* een “knappe roman”, waarin een uitnemende schildering van de harde, zwijgzame, in zichzelf gekeerde Drentse boerengeslachten terug te vinden zou zijn.[538] Hij was verder van mening dat Van Eysselsteijns roman het in Drenthe wel erg moeilijk had gehad, doordat hij moest concurreren met de literaire feuilletons *Marthao Ledeng, de bloem van ’t daarp*, *Over de Hunse, ’n vertelling veur ’t Drèènsche volk* en *Zien broed verloren* van Harm Tiesing, die juist tijdens de bezetting voor het eerst in boekvorm verschenen waren en bovendien bijna geheel Drentstalig waren.[539]

Harm Werners volgde in 1956 met: “Van de schrijvers, die in het Nederlands over Drenthe hebben geschreven of Drentse motieven in hun werk hebben gebruikt, is Van Eysselsteijn de beste. Zijn werk is zeer dichterlijk en literair van zeer hoog gehalte.”[540]

Keren wij terug naar 1943, dan valt op dat *Dorre grond* buiten Drenthe heel wat welwillender ontvangen werd dan binnen de provinciegrenzen. De recensent van de *NRC* vond dat het motief van de koppigheid bijna een vast bestanddeel van de streekroman was geworden, waardoor dit genre was gaan lijden aan steriliteit. Van Eysselsteijn had echter geen clichéroman geschreven, want de meeste van zijn personages gaven er blijk van, hun koppigheid (en dus zichzelf) te kunnen overwinnen.[541]

Chris de Graaff in het *Algemeen Handelsblad*, was van mening dat er in de Nederlandse boerenroman te veel gepsychologiseerd werd. Aan het eind van twee artikelen over deze materie kwam hij tot de conclusie, dat Van Eysselsteijn deze val-

537. Naarding 1943b, 86.
538. Poortman, ‘Van Literatuur over Drente tot Drentse Literatuur’ in: Poortman 1951, 271. Hij vindt dat de roman niet uitkomt boven *Het bloed kruipt waar ’t niet gaan kan* van “Jo Beins” (J.H. Bergmans-Beins). Ook vindt hij dat er in BvE’s boek duidelijke reminiscenties zijn aan te wijzen. Welke dat zijn, vermeldt hij niet.
539. Ibidem, 269. Zie voor de herdruk van *Over de Hunse* ook NIOD, DVK, 177 Bm, notitie van 21 augustus 1944.
540. Werners 1956e, 8.
541. Korteweg 1943.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 509

kuil had weten te vermijden: laatstgenoemde liet zijn personages niet alleen handelen, hij liet ze ook *zijn*. Dit getuigde volgens De Graaff van diep-menselijke kennis.[542]

Een Vlaamse recensent ging zelfs zo ver te beweren dat *Dorre grond* een verrassende uitgave was, weliswaar gemaakt op een ander stramien "maar even goed als het beste dat Nederland tot hiertoe op dit gebied voortbracht."[543]

Speciale aandacht kreeg de roman - en Van Eysselsteijn in het algemeen - uit de nazistische hoek. J.A. van der Made, recensent van het tijdschrift *De Waag*, vond Van Eysselsteijn een van de beste auteurs die Nederland kende. Dus was het verschijnen van *Dorre grond* voor hem een welkome aanleiding om in *De Waag* een drietal artikelen aan het werk van Van Eysselsteijn te wijden. In het tweede en derde artikel ging hij over tot het bespreken van *Dorre grond*, tamelijk negatief overigens:

> "(...) het is Van Eysselsteijn niet gelukt. Hijzelf zal dat ook weten en 'Dorre grond' bezien met de pijn, die wij allen kennen, wanneer wij een sinds jaren gedroomd onderwerp eindelijk te lijf zijn gegaan en weten, dat het ver beneden onze conceptie is gebleven. (...) Zoo komt Van Eysselsteijn er nooit, al mag hij dan successen boeken bij het publiek, die ook hemzelf nooit genoeg zullen zijn".[544]

Diens belangrijkste punt van kritiek was, dat de karaktertekening in de roman te vaag bleef door een innerlijke strijd die de auteur blijkbaar had moeten voeren. Van Eysselsteijns levensbeschouwing kwam volgens Van der Made in botsing met zijn instinctieve verwantschap met de personages van de roman, met andere woorden: Van Eysselsteijn wilde de boeren niet bewonderen, maar hij bewonderde hun harde karakters toch en dat was strijdig met zijn christelijke zachtmoedigheid. Van Eysselsteijns romantische inslag kwam dus in conflict met zijn zwevend christendom (meer een laat-humanistisch christendom, vond de recensent) en daardoor bleef een realistische karaktertekening achterwege. Dit paste in de visie van Van der Made niet in de stroming van het zogenaamde romantisch realisme. Daargelaten de vraag hoe hard het karakter van 'de' Drentse boer is, kan geconstateerd worden dat Van der Made de religiositeit van het merendeel der Drenten aardig goed gepeild heeft. 'Drents hervormd' immers, is een wijdverbreid synoniem voor de gangbare desinteresse, of laconieke houding, in geloofszaken.

Dat Van der Made geen kritiekloos bewonderaar van Van Eysselsteijn was, blijkt ook uit een ander nummer van *De Waag*. In een artikel waarin hij de balans van een jaar literatuur opmaakte, schreef hij dat hij - staande voor zijn boekenkast - geen enkele roman van Europees formaat uit "het Noord-Nederland" van "na" de oorlog wist te vinden. Vervolgens noemde hij een aantal werken die zijn ideaal het dichtst benaderden, waaronder *Dorre grond*.[545]

---

542. *AH* 17 en 21.4.1943.
543. E.B. 1944
544. Van der Made 1943c, 124-125. Dit artikel van 26 februari werd voorafgegaan door 1943a, 74 en 1943b, 90-91. Zie over de literatuuropvattingen van Van der Made ook Kelder 1983, passim.
545. Van der Made 1943d, 284.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 510

Van Eysselsteijn was niet onder de indruk van de kritieken. Hij was erg op zijn Drentse roman gesteld; zelf beoordeelde hij hem als volgt: "[Dorre Grond] is het boek waarvan ik (van al m'n romans, tooneelstukken en essay's) zelf het meeste houd. (...) Er leeft een heel stuk jeugdherinneringen van me in dit werk."[546] De roman zou pas in 1959 in Duitsland op de markt komen in de vertaling van Johannes Piron, met als titel *Harte Erde* en niet bij zijn vooroorlogse uitgever Franckh'sche Verlag, maar bij Biederstein te München.

Prof. Willy Fehse was een van de velen die de roman recenseerden. Hij herhaalde de eervolle vergelijking die een andere recensent een jaar eerder gemaakt had - naar aanleiding van *Verwitterte Steine* - en noemde ook deze roman het equivalent van de *Buddenbrooks*. Van Eysselsteijn werd dus op één lijn gesteld met Thomas Mann.[547]

Ten tijde van Van Eysselsteijns verblijf in Gieten stortte, op 20 oktober 1943, een Britse bommenwerper op de noordes van Gieten neer. Alle zeven bemanningsleden kwamen daarbij om het leven.[548] Bij de eerste identificatie vond men op de piloot papieren waarop de naam Mac Baine stond; pas later zou blijken dat hij Donald M. Watson heette.

Van Eysselsteijn liet zich door deze gebeurtenis inspireren tot het schrijven van een gedicht, getiteld de *Ballade van Mac Baine*, waarin hij hulde brengt aan de bemanningsleden van de bommenwerper. Later betitelde hij het, nadat de foute identificatie gebleken was, ook wel als *De ballade van de zeven*. Direct na de oorlog werd het gedicht - dat naar men zegt tijdens de oorlog illegaal was doorgegeven[549] - gepubliceerd in het eerste nummer van *De Vrije Pers. Periodiek voor bevrijd Drenthe van de gezamenlijke voormalig-illegale bladen*.[550] De ballade werd daarna als rijmprent uitgebracht door drukkerij Van Gorcum te Assen.

546. DA, Archief HDG, inv.nr. 4, brief BvE aan R.D. Mulder van 6 maart 1943. Hoe gehecht Van Eysselsteijn aan *Dorre grond* was, blijkt ook uit de derde druk van de roman (1948), toen hij het boek opdroeg aan zijn vrouw en schreef: "Het boek waar mijn hart in ligt." Ook aan Maurice Roelants berichtte Van Eysselsteijn dat hij van *Dorre Grond* meer hield dan van *Tusschen Zuiderkruis en Poolster*, zijn romandebuut uit 1938. Zie NLMD, Archief BvE, brief aan Roelants van 22 november 1943. Van Eysselsteijns vriend Staf Bruggen schreef hem: "Het is het mooiste boek van je dat ik ken, je moet er met hart en ziel aan gewerkt hebben. Heerlijk !" NLMD, Archief BvE, brief Staf Bruggen van 10 september 1947.

547. *Stuttgarter Nachrichten* 5.12.1959. Voor meer Duitse recensies zie Archief BvE.

548. Zie hiervoor Versfelt 1993, 56-60; Ab A. Jansen 1982, 293; 'Zeven jonge vliegers stierven op een afschuwelijke manier' in: *DAC* 11..4.1970 en Kuik 1994, 198-205.

549. Prakke 1946, 44 vermeldt dat zijn zoon Gerard bij een huiszoeking de ballade uit de handen van de Duitsers gered heeft.
Ook op een andere plaats beweerde Prakke dat het gedicht een rol in de illegaliteit gespeeld had; hij schreef hierover: "Hoe levendig is aldus mijn herinnering nog aan het gedicht, dat Van Eysselsteijn schreef naar aanleiding van het neerstorten van een Britse bommenwerper op de es te Gieten (...). Wij hebben het destijds door heel Drenthe clandestien verspreid en na de Bevrijding nog eens in luxe-editie als handgekleurde rijmprent uitgegeven (Van Gorcum): Het is hier [Drenthe] - niet alleen naar mijn gevoelen - het Drentse verzetsgedicht bij uitstek." (NLMD, Archief BvE, brief Prakke aan H.J. Schölvinck, chef van het Kabinet van de minister van OKW, van 14 november 1957.) Opvallend is dat de ballade niet genoemd wordt in Dirk de Jong 1978. Wel worden Van Eysselsteijns gedicht *Sint Maarten* (p. 88) en zijn medewerking aan de bundel *In Seymour Mulders voetspoor* (p. 133) genoemd.

550. *DVP* 24.4.1945. Voor een bespreking van deze ballade zie: Werners 1955b, 13. Van Eysselsteijn nam de ballade in 1951 op in zijn bundel *Momento Grazioso*, in de afdeling 'Drenthse verzen', 24-25. Voorts nam hij hierin ook de *Ballade van het Oostermoer* op.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 511

Ter gelegenheid van zijn benoeming tot ereburger van Gieten in 1948 schonk Van Eysselsteijn de gemeente, als dank voor de eer die hem te beurt was gevallen, een exemplaar van de rijmprent. Het gedicht heette ook toen *De ballade van de zeven*.

De ballade van de zeven

Een najaarsavond zijn zij zingend opgestegen
en overmoedig naar de einders scheep gegaan:
- als chrysanthemen bloeien wolken langs hun wegen,
éér van den nacht de koele poorten opengaan -
Zij zagen diep en ver de schuwe sterren staan
en dan nabij een ster, die andre vreemd verwant;
een gouden bloem, een vuur, een wapperende brand...
Onder het groene schemerlicht van de Plejaden,
stortten daar, als een vlam, naar het verschrikte land:
Mac Baine, a sergeant pilot en zes kameraden.

Nu liggen immer verse bloemen op hun graven,
vlamgele brem, campanula of rode Mei;
een speelse koolmees tuimelt uit de beukenhagen
en buitelt dartel langs de takken naderbij.
En in het ruisend bos blaast Pan op zijn schalmei;
strijkt een fazanthaan neer in het verwarde hout:
de avond dooft. De dag wordt vaal en oud.
De melkweg strooit zijn sterrengruis in myriaden
over een zwijgen, dat ook hen gevangen houdt:
Mac Baine, a sergeant pilot en zes kameraden.

Maar uit die stilte wordt het juichend lied geboren
dat zorgeloos zij zongen, tot den dood gereed.
Ik kan de klanken reeds achter den einder horen
van 't hoog en blijde carillon, dat Vrijheid heet.
O, als die morgen daagt, dat ik hen nooit vergeet',
want weer en wind verwaaien kelk en rank,
van liederen en bloemen welken geur en klank
en brem en meidoorn dorren langs verzande paden.
Maar 't rode hart gedenkt, bestendig in zijn dank,
Mac Baine, a sergeant pilot en zes kameraden.

Prince:

O, Vrede, witte Prins, die door de landen rijdt,
Gij vindt ons in Uw veld, tot rijpen oogst bereid;
gedenkend in Uw naam ook deze zeven zaden:

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 512

dat zij tot halmen rijzen in Gods eeuwigheid:
Mac Baine, a sergeant pilot en zes kameraden.[551]

De ballade was voor de verteller Van Eysselsteijn een geliefd genre. Met de *Ballade van Mac Baine* schreef Van Eysselsteijn een typisch stukje rederijkerskunst. In een ballade eindigt iedere strofe met dezelfde regel en de slotstrofe begint met 'Prince'.[552] Vermoedelijk schreef hij dit gedicht pas in het voorjaar van 1944, zeven maanden na het neerstorten van de bommenwerper. Er is immers sprake van "vlamgele brem, campanula of rode Mei".

Wat duidelijk in 1943 thuis hoort - althans de publicatie in de *NDVA* - is de ballade *Oostermoer*. Van Eysselsteijn werd tot dit gedicht geïnspireerd nadat men bij grondwerkzaamheden twee veenlijken had ontdekt. Anders dan de vorige, is dit een volksballade, niet gebonden aan de wetten van de rederijkerij. De inhoud is verhalend, episch, dus niet lyrisch zoals zijn creatie naar aanleiding van de gesneuvelde Britse vliegers.[553]

Voorts schreef hij in Gieten nog drie andersoortige gedichten, die hij samen met de ballades als *Drenthse verzen* opnam in zijn naoorlogse bundel *Momento Grazioso*. Deze zullen in hoofdstuk IV besproken worden. Tijdens zijn verblijf in het Hondsrugdorp begon hij ook aan *Verweerde stenen*, zijn tweede roman over Drenthe.

Kort na de bevrijding moest Van Eysselsteijn voor de Ereraad voor de Letterkunde verschijnen.[554] Toentertijd bestond de Ereraad uit: mr. F. Bordewijk (advocaat en romanschrijver), die als voorzitter optrad; A. Defresne (toneelschrijver en regisseur); prof. dr. J.B. Tielrooy (gallicist); dr. W.G. Hellinga (neerlandicus) en mr. M. Nijhoff, alias de dichter Martinus Nijhoff. Bovendien moest hij zich verantwoorden tegenover de Perszuiveringscommissie voor zijn houding als journalist.[555]

Tijdens een verhoor op 25 september - waar Defresne en Bordewijk overigens niet bij aanwezig waren - verklaarde Van Eysselsteijn nadrukkelijk dat hij geen aanmeldingsformulier voor de Kultuurkamer had ingevuld. Dat hij met publiceren doorgegaan was, verklaarde hij uit een praktisch en uit een ideëel motief. In de eerste plaats had hij aanvullende inkomsten nodig toen hij nog slechts als recensent aan de *Haagsche Courant* verbonden was. Zijn verblijf in Drenthe had hem bovendien extra geld gekost. Een immateriële overweging was geweest dat hij - al doorwerkende - tegen de ideologie van de bezetter kon ingaan. Hij had namelijk het gevoel, dat hij met zijn publicaties het Nederlandse volk moreel gesteund had in zijn verzetshouding. *Dorre grond* zou hij ook in 'normale tijd' zo geschreven hebben.[556]

551. In 1985 werd, ter gelegenheid van de veertigste herdenking van de bevrijding, op de gedenksteen in Gieten voor de (burger-)slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog een passage uit de ballade geplaatst. Schuin over de steen staat sindsdien de regel: "O, als die morgen daagt, dat ik hen nooit vergeet' ".
552. Lodewick 1988, 170.
553. *NDVA* (1943), 81-82. Voor een bespreking van de ballade *Oostermoer* zie Wilms 1953c, 28-31 en 1957b, 10-11.
554. MOW, EK, inv.nr. 143, brief Ereraad aan Van Eysselsteijn van 20 september 1945. Voor een studie over de Ereraden zie In 't Veld 1981.
555. NLMD, Archief BvE, handgeschreven apologie van 28 juni 1957.
556. MOW, EK, inv.nr. 143, resumé verhoor.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 513

Een opmerking van Hellinga tijdens dit verhoor raakte toch wel de quintessens van de relatie die tussen Ben van Eysselsteijn en de Kultuurkamer bestaan had. Hellinga vond namelijk, dat de lankmoedige houding van de autoriteiten jegens Van Eysselsteijn voortkwam uit het streven hem als reclame-object te gebruiken, om te bewijzen dat ook goede schrijvers tot de Kultuurkamer behoorden. In zijn antwoord deed Van Eysselsteijn zich wellicht (politiek) naïever voor dan hij was. Hij verklaarde dat hij hier nooit aan gedacht had. Dat kan, gezien zijn opmerking over de landdag van L en M in 1938, betwijfeld worden.[557]

Hij kreeg een publicatieverbod opgelegd, een verkoopverbod van reeds verschenen werk of herdrukken en een verbod om in het openbaar op te treden op het gebied van de kunst. Dit alles tot 1 januari 1946.[558]

Diep gekwetst door deze zijns inziens onredelijke en onjuiste beslissing, trok hij zich terug in Gieten. De veroordeling door de Ereraad maakte hem verbitterd en ondermijnde zijn zwakke gezondheid.

Tegenover Top Naeff verzuchtte Van Eysselsteijn: "(...) Waar vindt men in dezen tijd nog eerbied? Zeker niet in de kronieken van zoovele pedante niet-kunners, die op 't oogenblik (vooral na de capitulatie [bevrijding]) de pers en de critiek uitmaken. Enfin, dat is een tijdelijk kwaad, laten we 't maar hopen."[559]

Ook in Drenthe maakte hij zijn grieven over de zuivering kenbaar. Aan R.D. Mulder, secretaris van de studiekring D.H. van der Scheer, schreef hij: "Is het bij u ook zulk een fanatieke bende van jonge, jongere en jongste stoelenbeklimmers? 't Is hier een comedie. Difficile est satiram non scribere [moeilijk is het (hierop) geen satire te schrijven]."[560]

8. Schrijvers die de pas inhielden

J. Poortman Tweede periode

In de *MC* verscheen van 15 december 1939 tot en met 4 juli 1941 het feuilleton *Steven Coerts van Voorhees*.[561] Daarop liet Poortman nog enige korte schetsen over de familie van Steven Coerts aansluiten. Dit kon hij doen doordat hij in contact gekomen was met de Voorhees Society in de VS en de beschikking gekregen had over gegevens omtrent de nakomelingen van Steven Coerts. Het waren de schetsen *Steven van Voorhees. De Roode koe*, *Een jong Kapitein. Peter van Voorhees 1779*, *In de wildernis. De dood van dokter Isaac van Voorhees* (achtereenvolgens op 11, 18 en 25 juli 1941) en *De familie Voorhees* (8 augustus 1941). De verhalen verschenen ook

557. Zie noot 529. Vgl. ook Nijkeuter 1996b, 231 (over Polen) en 134-135 (over de DDR).
558. MOW, EK, uitspraak van de Ereraad van 2 oktober 1945.
559. NLMD, Archief BvE, brief BvE aan Top Naeff van 23 augustus 1947.
560. Zie DA, Archief HDG, inv.nr. 4, brief BvE aan R.D. Mulder van 6 juni 1945.
561. In de *MC* van 14 november 1983 werd opgemerkt dat het feuilleton twee maal in deze krant gestaan had. De data van de herdruk werden niet vermeld.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 514

gebundeld in een cahier. Deze uitgave was niet in de boekhandel verkrijgbaar en werd aangeduid als 'manuscript'.[562] Het cahier vermeldt geen jaar van verschijning en ook geen plaats, maar gezien het K-nummer op het kaft (K 1758), moet de uitgave in of na 1942 plaatsgevonden hebben.

Zoals vermeld in paragraaf 4 (noot 470) ontstond over de dagbladpublicatie van *Steven van Voorhees. De Roode koe* een conflict met de Duitse bezetter. In deze schets beschreef Poortman de geschiedenis van een nazaat van de oude Steven Coerts, die aan de onafhankelijkheidsoorlog tegen de Engelsen - de 'Roodrokken' - deelneemt. Deze Steven, soldaat in het Amerikaanse leger, schiet tijdens zijn verlof een Engelse soldaat - hoogstwaarschijnlijk een Duitse huurling[563] - dood wanneer deze de rode melkkoe van de familie wil vorderen. Ook neemt hij deel aan de verovering van New York. De schets eindigt met de woorden: " 'Vrijheid - Vrede – Victorie,[564] riep hij zegevierend uit, 'vrouw, nu zal alles goed worden!' "

Er was weinig fantasie voor nodig om parallellen te zien met de Nederlandse situatie. Volgens Poortman heeft een 'foute' Drent de SD in Den Haag ingelicht over dit anti-Duitse verhaal. Daarop werd de zaak in handen gegeven van de SD in Assen, die de auteur - in aanwezigheid van de provinciaal Beauftragte - stevig aan de tand voelde. Poortman wist zich, geholpen door een Kulturreferent die geen nazi was, eruit te praten. De *MC* moest een boete van duizend gulden betalen en ontsnapte ternauwernood aan een verschijningsverbod.[565] Dat verbod werd elf maanden later alsnog uitgevaardigd.[566]

Een week voordat het feuilleton *Steven Coerts* zou eindigen, liet uitgever Boom per advertentie in de eigen krant weten, dat hij het in boekvorm wilde uitbrengen. Veel lezers hadden hierom gevraagd. De uitgever stelde als voorwaarde, dat er voldoende inschrijvingen moesten zijn; er was een antwoordstrook bijgevoegd.[567]

Vrijwel onopgemerkt is het boek uitgegeven. De titel was: *Steven Coerts. Verhaal van een Ruiner familie uit de 17e eeuw*. Ook deze uitgave verscheen zonder vermelding van plaats en jaar en wél met de mededeling dat het om een tekst ging die niet in de handel was.[568] In 1983 werd de roman herdrukt; toen heette hij *Steven Coerts. De geschiedenis van een Ruiner familie in de 17e eeuw*. De schets *De Roode koe* is hierin ook opgenomen. Opvallend is, dat bij de presentatie van dit boek niemand erop wees dat het eigenlijk een herdruk was.[569]

562. Een exemplaar wordt bewaard bij de PBC Drenthe.
563. Alleen in Amerika al telde het Britse leger 30.000 Duitsers. Zie Blonk/Romein 1956, 261.
564. In die tijd kalkte de illegaliteit 's nachts grote V's op wegen en trottoirs (V = verzet). De NSB trachtte er een eigen propagandamiddel van te maken en voegde aan de V's toe: " = Victorie, want Duitschland wint voor Europa op alle fronten."
565. Zie Poortman, *De jaren 1940-1945*, 65-83. Vgl. ook J.H. Boom 1995, 9.
566. Vgl. Poortman 1983, 267. Zie ook J.H. Boom 1991, 37.
567. *MC* 27.6.1941.
568. Een exemplaar wordt bewaard bij de PBC Drenthe.
569. Zie voor recensies: 'Drentse emigrant Steven Coerts van Voorhees na ruim drie eeuwen in Ruinen terug' in: *HC* 14.11.1983; 'J. Poortman bij presentatie Steven Coerts: "Ik ben erg blij met dit boek" ' in: *MC* 14.11.1983 en Hadderingh-Veenstra 1983, 189.
Gerriet Wilms recenseerde vijf maanden later het boek in *Drenthe*. Hij vermeldde wel dat de roman een herdruk was. Zie Wilms 1984, 35.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 515

Zoals uit de titel blijkt, gaat de roman over een Ruiner familie die in 1660 emigreerde naar Nieuw-Nederland (Amerika). De roman is Nederlandstalig, de dialogen zijn in het Drents weergegeven. De hoofdpersoon stamt uit een familie die ooit op de boerderij Voorhees, in de buurtschap Hees bij Ruinen, woonde. Steven Coerts woont met zijn tweede vrouw Willempien en hun kinderen op een pachtboerderij van de voormalige abdij Dikninge. Hij boert niet goed genoeg om het gezin te kunnen onderhouden. De schrijver laat Steven en zijn zoon Coert de schat vinden waarover destijds in Ruinen veel gesproken zou zijn. Ergens in de Hunneglooberg (in het boek staat soms ook Hunneglooberg) zou een wijze vrouw begraven zijn die allerlei kostbaarheden in haar graf meegekregen had.[570] De gevonden schat maakt het de familie mogelijk, de oversteek naar het nieuwe land te betalen. Zo wordt ook de vloek die op de schat rust bewaarheid: de vinder zou niet in Ruinen blijven wonen. In Amerika vestigt de familie Coerts zich in Nieuw-Amersfoort. Vanaf dat moment wordt Coert geleidelijk aan de hoofdpersoon van het verhaal. Zijn geliefde Marretje wordt door de Indianen ontvoerd. Grijze Beer en Gebroken Veder, twee bevriende Indianen die door de familie Coerts van de bevriezingsdood zijn gered, bevrijden haar. Coert en Marretje trouwen en al spoedig wordt een kleine Steven geboren. De roman eindigt met het overlijden van Steven Coerts. Op 20 februari 1684 sterft hij op hoge leeftijd. De Ruiner toren waarnaar hij zo verlangde, heeft hij niet meer teruggezien.

De roman was geschreven op verzoek van Jaap en Mas Boom, eigenaars van de *MC*. Dit blad werd in die tijd zwaar beconcurreerd door diverse kranten, waaronder het *Agrarisch Nieuwsblad*. De heren Boom verzochten Poortman een nostalgisch getint feuilleton te schrijven om daarmee nieuwe abonnees te trekken. Toevallig stuitte Poortman op de historische feiten omtrent Steven Coerts. Hij ging verder onderzoek verrichten in het archief van Dikninge; het daar gevonden materiaal liet zich goed romantiseren. Eigen onderzoek vulde hij aan met gegevens die nazaten van de landverhuizers hem verstrekten.[571] Over Steven Coerts senior publiceerde Poortman in de *NDVA* van 1943 een op historische feiten gebaseerd artikel, getiteld *Steven Coerts, Een Drents landverhuizer uit 1660*.[572]

In 1941 verscheen als nr. 14 in de serie 'Nieuw Drentsch Mozaïk' Poortmans bundel *Oud-Drentsch boerenleven. Geoogst uit oude dagboeken, notities, illustraties en mondelinge mededeelingen uit den tijd van 1860-1900*. De inhoud bestaat uit artikelen die van 25 oktober 1935 tot en met maart 1936 in de *MC* gestaan hadden. Deze waren al eerder - na publicatie in de krant - in twee delen in cahiervorm uitgebracht. Ze droegen als titel *Oud-Drentsch boerenleven. (Met gebruikmaking van oude dagboeken, notities,*

570. Ook Pouwel Luning te Hees (!) heeft over de 'Huniglobarg' geschreven, namelijk voor *De Jonge Landstand* van maart 1943. Zie paragraaf 10, noot 703. Mogelijk is hij door Poortman beïnvloed.

571. Zie 'J. Poortman bij presentatie Steven Coerts: "Ik ben erg blij met dit boek" ' in: *MC* 14.11.1983 en 'Drentse emigrant Steven Coerts van Voorhees na ruim drie eeuwen in Ruinen terug' in: *HC* 14.11.1983.

572. Poortman 1943a, 25-30. Hij deelde mee, dat er van de Drentse familie drie brieven bewaard zijn, respectievelijk uit 1684, 1687 en 1699. H.P. Schaap achterhaalde nog een vierde brief. Hierover publiceerde hij in: *NDVA* (1961), 111-136.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 516

illustraties en mondelinge mededeelingen uit den tijd van 1860-1900). Ze waren toen verschenen zonder vermelding van plaats en jaar en in gestencilde vorm.[573]

In de uitgave van 1941 noemde Poortman als 'medewerkers' zijn ouders en Geert Broekhuizen. Van hen had hij al lang daarvoor de mondelinge mededelingen gekregen waarvan de ondertitel gewag maakt. De bundel bevat acht schetsen en is een compilatie van de twee eerder verschenen cahiers. Hij geeft een beschrijving van de gebruiken op het platteland van Zuidwest-Drenthe in de loop van het kalenderjaar.[574] De laatste schets gaat over begrafenisgebruiken. Een enkele tekst is geheel Drentstalig, terwijl in de overige het dialect in de vorm van uitdrukkingen, spreekwoorden, rijmpjes en korte dialogen voorkomt. Johannes Mulders illustreerde het boek met karakteristieke kleine houtsneden. In de inleiding maakte de schrijver duidelijk, wat hij beoogde met zijn schetsen. Hij had dit thema vooral gekozen om oude zeden en gewoonten vast te leggen voor het nageslacht; uit het dagelijks leven waren ze al bijna verdwenen:

> "Nog is dat oude leven op te roepen! Nog kunnen wij dat oude Drenthe uit den Zuidwesthoek laten opleven, met zijn fouten en zijn vele goede dingen; kunnen wij dien oud-Drentschen trouw laten spreken uit zoovele kleinigheden, die samen aangroeien tot een monument van oud-boerenleven, dat eens was. Staan we niet op de wisseling der tijden?"

Meestal werd deze retorische vraag gesteld door Duitsgezinden wanneer zij de komst van de Nieuwe Orde bejubelden. Laten wij het houden op een stilistische uitglijder van Poortman.[575] De bundel kreeg een gemengd onthaal. H. Bruggers besprak hem in het *Agrarisch Nieuwsblad*. Geheel in de lijn van deze krant - die nogal op Poortman gesteld was - merkte de recensent op:

> "(...) want reeds nadert de tijd dat voor de jongeren deze oude fluisteringen niet meer waarneembaar zullen zijn. De komende geslachten zijn evenals de heengegane met vele onzichtbare draden aan den ouden boerengrond en boerenstam verbonden. Juist uit dit door deskundigen hand opgeteekende verleden kunnen nieuwe krachten worden geput, die noodig zijn voor een harmonische levenshouding."[576]

J.M.N. Kapteyn besprak de bundel in 1942 in *De Schouw* en vond het boek niet volkskundig, gezien de onderwerpen, hun behandeling en de gebruikte terminologie. Hij concludeerde:

---

573. Deel I bevat de volgende schetsen: *Inleiding*; *Um Alderilleng*; *November of Slachtmaand*; *"In het hout"*; *Scheuvellopen um Kersttied* en *Van old en ni'j*.
Deel II bestaat uit de schetsen: *Ni'j-joars-vesieten, gespins en maaisvesieten in den ouden, stillen tijd*; *Vlasverbouw*; *In de Broakeltied en daarna*; *Iets over zede en gewoonte bij het trouwen op het land*; *Om Paschen*; *Als de doodsklok riep*; *Groote zorgen om het groene landschap* en *Drenthe van nu...toeristenland? "Heeft niet de mensch een strijd op aarde?"*.
574. De schetsen zijn: *Um Alderhilleng*; *November of Slachtmaand*; *In "het hout"*; *Scheuvelloopen um Karsttied*; *Van old en ni'j*; *Ni'j-joars-vesieten, gespins en maaisvesieten in den ouden, stillen tijd*; *Om Paschen* en *Als de doodsklok riep*.
575. Poortman 1941, 7.
576. *AN* 6.12.1941.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 517

> "Mag het boekje dus niet onder de volkskundige geschriften gerangschikt worden en een bepaalde stijl ontbreken, als causerie in feuilletonvorm beschouwd zal men deze eischen niet stellen en het ongetwijfeld met genoegen lezen."[577]

S.J. van der Molen merkte in *Het Noorder Land* op: "Boekjes als het onderhavige zijn aardig, doch het blijft bij 'Kleinmalerei', hoe behoorlijk overigens ook."[578] P.J. Meertens had een andere mening; hij was over de bundel zeer te spreken en noemde Poortman een van de "beste kenners van Drente".[579] Nog tijdens de oorlog berichtte laatstgenoemde aan Meertens, dat onder dezelfde titel een tweede deel klaar lag om gedrukt te worden. Maar dit plan is niet verwezenlijkt.[580]

R.D. Mulder wees op de analogie met de schetsen van Buiskool in diens bundel *Op naobervesiet*: wat Buiskool voor Zuidoost-Drenthe deed, deed Poortman voor het Zuidwesten van de provincie. Mulder vond de geheel in dialect geschreven fragmenten het meest geslaagd. De bundel als geheel vond hij oppervlakkig, doordat de schetsen zo kort waren. Voor ingewijden bracht Poortmans bundel dan ook niet veel nieuws.[581]

In het *Agrarisch Nieuwsblad* van 25 oktober 1940 tot en met 27 juni 1941 verschenen Poortmans artikelen *Groei. Een serie culturele schetsen voor het Saksische land*.[582] Tot eind 1941 bleef hij voor deze krant schrijven. Ook de rubriek *Het eigene*, die ondertekend werd met P., is waarschijnlijk van zijn hand. Er stonden namelijk tot halverwege 1942 volledig ondertekende artikelen in de *MC* onder de titel *het eigene; een serie schetsen over drente in oorlogstijd*.[583]

Ondanks - of juist door - de vele vooroorlogse contacten met Duitse schrijvers, werd Poortman niet blind voor wat er in hun land politiek gaande was. Niettemin blijft zijn houding tijdens de bezetting moeilijk te duiden. Hij sympathiseerde voor de oorlog met de bond L en M en bleef - zoals we zagen - tot 1942 schrijven in één der spreekbuizen ervan: het *Agrarisch Nieuwsblad*. Maar in de meidagen van '40 maakte het sneuvelen van sergeant Swart diepe indruk op hem, zodat hij het gedicht *Hier völt een soldoat* besloot met: "Det now de tied wel wieder drif,/Mar det zien kreet veur Vri'jheid' blif".[584] Ook werd hij lid van het meermalen genoemde comité dat een monument voor de Drentse gevallenen van mei 1940 wilde realiseren.[585] Wat de doorslag gegeven heeft bij zijn keus voor de illegaliteit, is niet bekend. Wellicht zijn hem de ogen al opengegaan bij en door het uitbreken van de oorlog, maar bleef hij uit een misplaatst gevoel van loyaliteit nog voor de Agrarische Pers werken.

---

577. Kapteyn 1942, 47.
578. Van der Molen, 1942, 128. Zie voor overige recensies *De Plattelandsvrouw* 2 (1941) wintermaand 113 en *Volksschool en Volksopvoeding* 1 (1941), 97.
579. Meertens 1942d, 92.
580. MI, Archief P.J. Meertens, overzicht van Poortman aan P.J. Meertens, ongedateerd.
581. *Drente* 13 (1942) januari 46.
582. Van oktober t/m december 1940 ook opgenomen in *L&M*.
583. De artikelen werden in 1942 als 'manuscript' gedrukt en verschenen niet in de handel.
584. Vgl. ook Poortman 1977a, passim.
585. *Drente* 12 (1940) september 23.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 518

De volgende feiten staan echter vast.[586] Begin 1942 werd hij benaderd door 'Karel', een verzetsman die in verbinding stond met de Nederlandse regering in Londen. Poortman werd gevraagd het gebied rondom Havelte eens goed in de gaten te houden, want de Duitsers wilden daar een vliegveld aanleggen. Daarna werd hij districtsleider en ging hij onder de schuilnaam Chris N 105 informatie voor de Centrale Inlichtingendienst (CID) - later het Bureau Inlichtingen (BI) - verzamelen, waarbij hij zich vooral op Zuid-Drenthe en Noord-Overijssel richtte. Ook noemde hij zich in die tijd wel Jan Naardingsveld, waaruit blijkt dat de verstandhouding met Jan Naarding toentertijd veel te wensen overliet (zie III.3.2.). Grillig en onvoorspelbaar bleef hij, ook doordat hij nog op 13 mei van dat jaar een lezing hield voor de Nederlandsche Omroep, die onmiskenbaar aan de Duitse leiband liep.

Vooral de olievelden rondom Schoonebeek, die voor de Duitse oorlogvoering van vitaal belang waren, vormden een belangrijk doelwit. Zijn hobby, de fotografie, kwam hem daarbij goed van pas. Als secretaris van de provinciale VVV was het voor hem niet moeilijk, ogen en oren te vinden voor het verzamelen van informatie. Ook zijn zoon Jan Albert, die onder de schuilnaam Chris jr. werkte, assisteerde hem daarbij. Elke vrijdag kreeg hij pakketten met spionagemateriaal dat hij in het weekend op microfilm zette. Via Stockholm en later via Frankrijk en Zwitserland - nadat twee Delfzijlster schippers de noordelijke route verraden hadden - werd het materiaal naar Londen gestuurd.[587]

Na januari 1945 werd spionage voor Poortman bijna dagwerk. Vele malen ontsnapte hij op het nippertje aan de greep van de Duitsers. Vader en zoon Poortman stonden na onvoorzichtigheid van een collega-spion op de lijst van gezochten door de SD. De Landwacht haalde zijn huis in Meppel leeg. Hierbij werden - volgens hem - zijn bibliotheek en zijn verzameling dia's en films vernietigd.[588] Hij dook op het eind van de oorlog dan ook onder in Linde (gemeente Zuidwolde). Met korte onderbrekingen zette hij het werk langs de grens voort tot de voorhoede van het Canadese eerste leger op 5 en 6 april 1945 Coevorden bereikte. Na de bevrijding van Meppel op 13 april was zijn taak als inlichtingenman afgelopen. Vanuit het hoofdkwartier in Eindhoven sprak Poortman - naar eigen zeggen - over de zender Herrijzend Nederland als eerste de Drenten toe.[589]

Na de oorlog was hij uitgeput: door de vele fietstochten voor zijn spionagewerk was hij veertig pond afgevallen. Hij sloot zich niet aan bij de Binnenlandse Strijdkrachten (BS), die voorlopig de orde in het land handhaafden. De reden hiervoor was:

586. Poortman 1979c.

587. In het hier gevolgde krantenartikel (vorige noot) noemt Poortman - ietwat gemakzuchtig - de beruchte Anton van der Waals als de verrader van de Stockholm-route. Deze was toentertijd echter met andere onfrisse zaken bezig. Eind juli 1943 rolde de SD in Delfzijl de organisatie op, die via Zweden contact met Londen onderhield. De verraders waren de kustvaartschippers Aben en Douwes. Het Bureau Inlichtingen wist Aben naar Londen te lokken en arresteerde hem daar. Douwes werd (zeer letterlijk) geliquideerd "ergens in het water voor Stockholm". Zie Emeis jr. 1971, 1622.

588. Zie 'J. Poortman: Chris zou het weer doen' in: *Nv/hN* 28.4.1975.

589. Poortman 1979b, 17. Vgl. ook Bontekoe 1947, 214.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 519

> "Ik heb me er na die tijd niet meer mee bemoeid, omdat toen overal helden opdoken, waarbij wij maar baby's waren geweest. Wat ik toen meemaakte was dat links en rechts mensen stonden te dringen voor gunstige verklaringen van mij over hen. Een handtekening van Poortman scheelde in die dagen al gauw één of twee jaar gevangenisstraf."[590]

Voor zijn rol in het verzet kreeg hij Nederlandse, Canadese, Franse en Belgische oorlogsonderscheidingen. In 1953 werd hij benoemd tot Ridder in de Orde van Oranje Nassau.[591]

Over zijn verzetservaringen verscheen in 1979 het boekje *Spionage rond Coevorden tijdens de Tweede Wereldoorlog*, dat ter gelegenheid van de zevende zitting van de Picardtclub op 12 november 1979 te Coevorden gepresenteerd werd.[592]

Wij constateerden reeds dat Poortman ook tijdens de oorlog publiceerde, maar dat anderzijds Uilenberg hem niet wist te winnen voor de Kultuurkamer. Dit werktuig van de bezetter lijkt toch wel invloed gehad te hebben op Poortmans publicistische arbeid en wel in positieve zin. Tegelijkertijd namelijk met de oprichting van de Kultuurkamer hielden zijn bijdragen voor het *Agrarisch Nieuwsblad* op. Daarna was alleen nog het maandblad *Drente* zijn medium. Voor deze periodiek schreef hij in de rubriek 'Momenten uit de Drentsche historie in dichtvorm weergegeven' enige gedichten, waarvan vooral *Braand* (1943) als verzetsvers aangemerkt kan worden.[593] Van openlijk verzet was uiteraard geen sprake, maar tussen de regels door zijn toespelingen op de actualiteit te ontdekken. Het gedicht verhaalt over de burggraven van Coevorden en de gebeurtenissen na de slag bij Ane. De vrijheidsstrijd van de Drenten is het belangrijkste thema. De camouflage zat hem vooral in de titel en de redactionele inleiding. Strofen als:

De dagen van de vri'jheid wèènkt,
De mèènsen in de Laandschop dèènkt:
"Zo gauw awt mar duurt woagen
Zult zi'j oes niet meer ploagen..."

"Zi'j hebt oes now zo lange knecht,
Det ieder röp: "Vooruit! Wi'j vecht!"

gevolgd door:

"Biw al verslagen an de raand"
"De oorlog is nog niet an kaant!"

waren zeer toepasselijk ten tijde van het Duitse echec bij Stalingrad.

590. Poortman 1979c.
591. MOW, Afdeling Kabinet, dossier Poortman, 50842.
592. Voor meer studies van Poortman over de Tweede Wereldoorlog wordt verwezen naar hoofdstuk IV.
593. *Drente* 14 (1943) februari 60.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 520

Prakke heeft beweerd dat hij tijdens het drukken van dit gedicht bij de pers stond en daar stante pede het gedicht van titel en inleiding ontdeed. Maar ook de Sicherheitsdienst kreeg een exemplaar van het maandblad in handen en Prakke werd ter verantwoording geroepen. Hij hield zich van den domme en beriep zich op de historische feiten in het gedicht. Ook wist hij Poortman vrij te pleiten, want deze had immers in 1939 voor L en M een openluchtspel over hetzelfde onderwerp geschreven! Wat niet verhinderde dat ook de dichter bezoek kreeg, maar dit had evenmin dramatische gevolgen.

Prakke echter heeft in tweede instantie nog wel last van deze kwestie gehad. Naar zijn mening kwamen de Duitsers erdoor op het idee, van zijn maandblad een groots opgezette periodiek voor 'Heimatkunde' te maken en werd hij onder zware druk gezet om mee te werken.[594]

In 1977, toen men herdacht dat de slag bij Ane 750 jaar daarvoor geleverd was, werden de verzetsgedichten van Poortman gebundeld en uitgegeven door Krips Repro te Meppel. De bundel bestaat uit de gedichten: *Mien Drèènse laand*, *Spoekkaamp*, *De haandstok*, *Braand* en *Jan Niezink zeeit*.[595]

In 1943 verscheen onder Poortmans redactie bij J.A. Boom & Zoon in Meppel ook het eerste deel van *Drente, een handboek voor het kennen van het Drentsche leven in voorbije eeuwen*. De uiteraard gevarieerde inhoud van dit handboek bestond uit bijdragen van G.H. Voerman, W. Beijerinck, K. van der Kley, J. Linthorst Homan, P.W.J. van den Berg, M.D. Ozinga en A.E. van Giffen. Poortman zelf schreef over geschiedenis, de Drentse volkskunde en boerenhuizen. Het boek werd een groot succes: zowel de eerste als de tweede druk (1944) waren reeds voor het verschijnen nagenoeg uitverkocht.[596]

Het plan om te komen tot een dergelijk handboek was bedacht door het Rijksschooltoezicht in Drenthe en de vereniging van onderwijzers en onderwijzeressen in de voormalige inspectie Borger. Dit had men in de pers aangekondigd. Daarna was Poortman met het idee aan de haal gegaan. Hij had liefst drie verschillende prospecti verspreid; in het eerste noemde hij geen uitgever maar wel enkele auteurs, die hij nog niet eens om medewerking gevraagd had.[597]

In de inleiding schreef Poortman dat P.W.J. van den Berg al kort na de Eerste Wereldoorlog een dergelijk handboek had willen samenstellen, maar te weinig medewerking had gekregen.[598]

---

594. 'Drenten over Drenthe' in: *Nv/hN* 8.3.1984. Vgl. ook NIOD, KB I, 5504.
595. In *Drente* werden de volgende gedichten opgenomen: *De haandstok* (13 (1942) juni 83-84); *Braand* (14 (1943) februari 60); *Spoekkaamp* (14 (1943) juli 2-3) en *Jan Niezink zeeit...* (15 (1943) november 18). In de bundel is niet opgenomen het verzetsgedicht *Witterveld*, dat Poortman schreef nadat enige KP'ers, die in een hinderlaag waren gelopen, in het licht van autokoplampen op het voormalige schietterrein te Witten waren gefusilleerd. Bij de terechtstelling gingen ze met het Wilhelmus op de lippen heen. Over het gedicht merkte Poortman op: "(...) dat tijdens de oorlog bij vertrouwden en na de bevrijding grote indruk maakte in centraal en Oostelijk-Drente." (Poortman, *De jaren 1940-1945*, 167).
596. Poortman 1943c, 4.
597. Eén prospectus - zonder vermelding van jaar - wordt bewaard bij het MI, Archief P.J. Meertens.
598. Poortman 1943c, 3.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 521

De bespreking van het boek door het maandblad *Drente* begon met een aantal kritische opmerkingen over de voorgeschiedenis ervan. Dat een handboek over een veelomvattend onderwerp als Drenthe per definitie heterogeen is, scheen de recensent van het maandblad niet te beseffen, want dat was zijn (haar) voornaamste kritiek op de inhoud. Hij (zij) vond dat de studies wel van deskundigheid getuigden en besloot met:

> " 'Drente' - het 'handboek' - is, alles met alles, een mooi boek geworden, helaas wat onevenredig en bont van bouw, en daardoor niemand geheel en al bevredigend - maar desondanks 't mooiste, dat we bezitten, zodat we alle medewerkers - dit zij nogmaals gezegd - hartelijk dankbaar mogen zijn. De talrijke illustraties alleen al maken het boek tot een rijk bezit."[599]

Prof. dr. F.C. Bursch, directeur van het Rijksbureau voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (RBOB), wijdde er een bespreking aan in *De Schouw*. Unisono met de bij dit blad heersende opvattingen schreef hij:

> "De gedachten van den nieuwen tijd, inzonderheid de bezinning op de eigen volksche waarden, dringen overal door, ook in die kringen waar gebrek aan politiek besef, of bekrompen stilstaan bij de moeilijkheden van allen dag een schijnbaar absoluut afwijzende houding tegenover al het nieuwe veroorzaken. Dergelijke uitingen, als het publiceren van dit lijvige werk (een tweede deel over het Drentsche leven tot op onze dagen is in voorbereiding) leggen getuigenis af en geven ons, nationaal-socialisten, die tegenover het kultuurdoodende en een breuk met het verleden veroorzakende bolsjewisme juist den nadruk op de heemliefde leggen, hoop op een doordringing van onze gedachten in geheel ons volk."

Na een weinig kritische bespreking van de bijdragen, besloot hij zijn recensie met:

> "En al moge het zijn, dat wij dit of dat onderdeel anders behandeld zouden willen zien, toch spreekt uit den geheelen opzet van het werk een geest, dien wij slechts met sympathie kunnen verwelkomen als een bijdrage tot het scheppen van de Nederlandsche gemeenschap van morgen."[600]

Ook van Duitse zijde kreeg Poortman reacties op het boek. In zijn dagboek noteerde hij op 13 juni 1944:

> "Vanmiddag bezoek van Schulte [ir. Schulte, een Duitse spion]. Hij moest 'Drente', het handboek, lenen, want hij kende het niet en op het afscheidsavondje bij de Beauftragte Sellmer[601] in Assen was er over het boek gesproken door prof. Kapteyn. Obersturmführer Haase, de chef van de S.D. in de 3 noordelijke provinciën te Groningen had dit het beste boek over een provincie in 't Nederlands gevonden, dat hij kende. Volgens hem kon het zo in het Duits vertaald worden."[602]

---

599. 'Boekbespreking' in: *Drente* 16 (1944) september/december 11.
600. Bursch 1944, 477-448.
601. H. Sellmer was al op 1 mei naar Brabant vertrokken. Zijn opvolger was A. Brandes. Zie 'Drentsche kroniek' in: *Drente* 15 (1944) juni 47.
602. Poortman, *De jaren 1940-1945*, 352.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 522

A. de Vries Tweede periode

Anne de Vries woonde tijdens de oorlog in Hooghalen, waar hij zich kort voor 10 mei 1940 met zijn gezin gevestigd had.[603] Zoals zoveel Nederlanders werd ook hij door het oorlogsgeweld overrompeld.

> "Wij werden door de oorlog overvallen, toen wij pas van Driebergen naar Hooghalen waren verhuisd. Omdat het nieuwe huis nog geschilderd moest worden, hadden wij onze drie kinderen tijdelijk bij familie ondergebracht, twee in Scheveningen en één in Rotterdam. Op de eerste oorlogsdag zijn wij daarom via de afsluitdijk naar Holland gereden, om bij de kinderen te zijn. Scheveningen bereikten wij nog, de volgende dag probeerden we naar Rotterdam te komen, maar konden bij Delft niet verder. We zagen de vijfde dag Rotterdam branden en zaten zeer in zorg over ons kind. De volgende dag, na de capitulatie, gelukte het mij, met de D.K.W. Rotterdam binnen te rijden, waar ik onmiddellijk de opdracht kreeg om gewonden te rijden. Ik kwam de hele stad door en heb de verwoestingen kunnen zien. Ons kind trof ik gezond aan en keerde die avond met haar naar Scheveningen terug, temidden van het optrekkende Duitse leger. De verontwaardiging van de Rotterdammers was de mijne. De volgende dag keerden wij met onze kinderen terug naar Drente, dat wij echter door al de bruggen die opgeblazen waren, pas in twee dagen bereikten",

schreef Anne de Vries na de bevrijding in een verweerschrift.[604]

Reeds in de zomer van 1940 raakte hij betrokken bij het verzet, in zijn geval via gedemobiliseerde officieren. Een van zijn eerste daden was het verzamelen van wapens die door het terugtrekkende Nederlandse leger waren achtergelaten of weggegooid. Ook verzamelde hij gegevens voor eigen gebruik, die hij achter de balken op de zolder van de nabijgelegen Villa Dennenrode verstopte. De inhoud van dit eigenaardige archief gebruikte hij voor naoorlogse publicaties als *De levensroman van Johannes Post* (1948), de jeugdboekencyclus *Reis door de nacht* (1951-1958, vier delen)[605] en het artikel 'De illegale werker' in *Het grote gebod. Gedenkboek van het verzet in LO en LKP* (Deel II, 1951).[606]

De Vries heeft met zijn houding tijdens de bezetting nogal wat verwarring gesticht. Hij bleef bijvoorbeeld autorijden en dat kon alleen als men op goede voet stond met de instanties die over benzinebonnen beschikten.[607] Wie voor toewijzing in aanmerking kwam was vaak een collaborateur, maar niet altijd. De Vries had zijn vergunning te danken aan het feit dat hij in die tijd, samen met J. Nauta, werkte aan een serie schoolboeken voor het vak heemkunde. De auteurs hadden overlegd met J. van Dam, de secretaris-generaal van het departement van OKW. Bij die gelegenheid had De Vries een rijvergunning gekregen die, op een korte onderbreking na, de hele oorlog door geldig is gebleven. Doordat Nauta in het voorjaar van 1941 overleed, is er van de serie niets gekomen. Dit laatste heeft de co-auteur niet betreurd: "Ik had er

603. Dijkstra 1997c, 225.
604. NLMD, Archief A. de Vries, 'Anne de Vries in de oorlogsjaren'.
605. Voor de historische feiten in *Reis door de nacht* zie Dijkstra 1997b, 1-9.
606. Zie voor zijn werken over de Tweede Wereldoorlog ook Anne de Vries jr. 1995, 38-39.
607. Vgl. ook Dijkstra 1999, 91-92.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 523

trouwens nooit de rechte zin aan gehad, het ging er mij voornamelijk om de rijvergunning los te krijgen."[608]

En in augustus 1944 verzocht hij de CdP of hij weer aangesloten kon worden op het telefoonnet. Dit vond hij nodig om te kunnen werken aan een Drents woordenboek. Hiervoor zou hij regelmatig met J.S. Postma van de provincie, de uitgever en zijn eigen hoofdmedewerkers moeten overleggen. Zonder telefoonaansluiting was dit wel erg lastig. "U zoudt er mij en mijn werk een grote dienst mee bewijzen", schreef hij dan ook aan Bouma.[609]

In verzetskringen had men soms zijn twijfels over De Vries. Martha van Huessen-Pikaar, de koerierster van Johannes Post, schreef in haar dagboek:

> "Er is ook een schrijver onder de mannen aanwezig om een boek over Johan(nes) te schrijven, Juist met dat doel zijn Johan(nes) en zijn vrouw naar Hoogeveen gereisd. Wij zeiden nog vóór die tijd: 'Die gaat een standbeeldje voor zichzelf bouwen' en nu lijkt het er wel wat op. Johan(nes) vindt dat boek een pracht idee. Ze weten zo gauw niet waar ze me zullen laten slapen, maar ik stel zelf voor, om bij mijn zuster in Nieuw-Weerdinge onderdak te zoeken. Als de schrijver dat hoort, wil hij mij wel wegbrengen in zijn auto, terwijl niemand mag rijden; bovendien als we onderweg aangehouden worden door een Duitse soldaat, spreekt onze schrijver zo goed Duits, dat ik me inwendig zit te verbijten. Alle papieren worden goedgekeurd en we gaan weer verder. Nu kan ik me niet langer bedwingen en vraag op de man af: 'Bent u een Gestapo of een Duitse handlanger?' (...) Dan vertelt hij, dat hij zijn boeken in het Duits vertaald heeft en nu bij de Duitse Cultuurkamer is ingeschreven, zodat hij voor ons ook wat kan doen. (...) Mijn zuster voelt zich zeer vereerd als ze hoort dat er een schrijver bij haar in huis is geweest. Gek, ik heb dat gevoel helemaal niet meer en ik ben direct voor iedereen op mijn hoede."[610]

In het bos achter zijn huis, halverwege Beilen en Hooghalen, verborg hij voor korte perioden verscheidene onderduikers in een kampeerwagen. Samen met collega-schrijver Johan Hidding verspreidde hij het blad *Trouw* en met leden van de knokploeg van Johannes Post overlegde hij over de liquidatie van de onderluitenant van de marechaussee Hendrik Huizing.[611] Ook gedropte agenten uit Engeland, bijvoorbeeld Wim van der Veer, kregen onderdak bij De Vries.[612]

Toen op 2 augustus 1943 de boerderij van zijn buurman Sijbenga in vlammen opging, werd hij van brandstichting beschuldigd. Ook zou de brandweer opzettelijk laat met blussen begonnen zijn, zodat de gedupeerde van sabotage sprak. De Vries en de spuitgasten werden opgepakt, maar na 24 uur weer vrijgelaten. Sijbenga werd door zijn buurtgenoten verdacht van nazi-sympathieën en De Vries had hem meer

608. NLMD, Archief A. de Vries, 'Anne de Vries in de oorlogsjaren'.
609. DA, Archief Gouverneur/CdK, inv.nr. 2058, brief De Vries aan de CdP van 8 augustus 1944.
610. Geciteerd in Hovingh 1995, 263-264. Het dagboek van M. van Huessen-Pikaar, getiteld *Wij en een volk - Belevenissen van een koerierster* werd zonder vermelding van plaats en jaar in eigen beheer uitgegeven.
611. Braker [1995]; Dijkstra/H.J. Vos 1997a, 1-12 en Dijkstra 1997b, 1-9.
612. Zie hiervoor 'Een geheim agent daalt in Drente' in: *De Spiegel*, juni-juli 1948.
Van der Veer schreef over zijn ervaringen in de oorlog een aantal romans. In *Een bloem voor de koerierster* (Haarlem 1980) komt Anne de Vries ter sprake: een koerierster brengt een gedropte agent naar zijn woning.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 524

dan eens laten merken dat hij daar geen begrip voor had.[613] Na de oorlog moest Sijbenga voor het Bijzonder Gerechtshof verschijnen, want hij had met zijn aantijgingen de Grüne Polizei alert gemaakt en daardoor zijn buurtgenoten in gevaar gebracht.[614] Ook de NSB-burgemeester zou in dezen een kwalijke rol gespeeld hebben: twee dagen later werd op hem een aanslag gepleegd (die mislukte).[615]

Daarna is De Vries nog minstens twee keer gearresteerd. De eerstvolgende keer was op 10 januari 1945; waarvan hij verdacht werd is niet bekend. Hij zou vrijgekomen zijn doordat hij over goede relaties bij de SD beschikte.[616]

Vervolgens hebben zich van 17 tot en met 20 februari uiterst merkwaardige gebeurtenissen voltrokken.[617] Kort daarvoor waren enkele verzetsmensen gearresteerd doordat ene Geesje(n) Bleeker hen verraden had.[618] Op verzoek van hun vrouwen ging De Vries voor de arrestanten pleiten bij de SD in Assen. Daar werkte een Nederlandse politieman Viëtor, die wellicht voor een goede afloop kon zorgen, gezien het feit dat hij een broer was van de Beiler hoofdwachtmeester en verzetsman N.G. Viëtor.[619] De angstige familieleden van de gearresteerden gingen er waarschijnlijk van uit, dat twee broers niet als dag en nacht van elkaar zouden verschillen. De proef op de som kon niet genomen worden, want De Vries kreeg bij zijn aankomst in het hol van de leeuw te horen dat Viëtor er niet was. In één moeite door werd hij gearresteerd, naar hij aannam doordat Geesje Bleeker nog meer informatie had doorgespeeld. Een andere Nederlandse SD'er – S. Pegels – voorvoelde kennelijk al dat men De Vries moest vrijlaten en nam de gelegenheid te baat om hem voor te stellen aan de chef, die belangstelling voor literatuur had en graag met de beroemde schrijver wilde praten. Zo geschiedde, maar De Vries vermeldt geen literaire bijzonderheden over het gesprek in het eerste 'officiële' stuk dat hij eraan wijdde: het 'Rapport omtrent S. Pegels, ex-kapitein van politie te Den Haag', geschreven op 19 augustus 1945 als een soort pleitnota bij de berechting van Pegels. Ook laat hij in het midden, of dit goede woordje hem een half jaar eerder door de SD'ers min of meer was afgedwongen in ruil voor vrijlating. Als dit laatste het geval was, heeft De Vries zonder rancune zijn belofte gestand gedaan en dat siert hem. Hij was er vast van overtuigd, dat hij dankzij Pegels in de laatste twee oorlogsmaanden door de Duitse politie met rust gelaten was.[620]

613. Hof 1993. Vgl. ook NIOD, KB I, 6646.
614. 'Uilenspiegel zei het reeds: "Ze haten mij, maar ik heb het er naar gemaakt". De boerderijbrand te Hooghalen' in: *PDAC* 18.10.1946. Vgl. ook Hovingh 1995, 154.
615. Braker [1995], 57.
616. Ibidem, 86. Anne de Vries jr. deelde op 15 januari 2002 mee, dat zijn vader verdacht werd van een verzetsdaad "elders in Drenthe". Senior had echter een alibi.
617. NLMD, Archief A. de Vries, 'Rapport omtrent S. Pegels, ex-kapitein van politie te Den Haag'.
618. NLMD, Archief A. de Vries, 'Anne de Vries in de oorlogsjaren'.
619. Braker [1995], passim.
620. NLMD, Archief A. de Vries, 'Rapport omtrent S. Pegels, ex-kapitein van politie te Den Haag'. Op 7 juni 1948, nadat Pegels cassatie had aangevraagd, schreef De Vries nogmaals ten gunste van de politieman. In deze brief vermeldt hij in het geheel niet dat de SD-chef met hem over literatuur gesproken heeft, wél dat Pegels voorafgaand aan het verhoor de aandacht van zijn chef gevraagd had voor het schrijverschap van De Vries. Zie Dijkstra 2001, 188.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 525

In andere geschriften over deze episode is De Vries wat minder zorgvuldig met de feiten omgesprongen. Zo schreef hij op 11 augustus 1958 aan D. Smits te Vlaardingen: "Mijn beste honorarium? Dat voor Hilde. Want toen ik *ter dood veroordeeld in de gevangenis zat* [cursivering HN], liet een S.D.-er mij vrij, omdat hij dat boek gelezen had."[621]

Vanaf 1954 is dit verhaal, via interviews en biografische artikelen, de ronde gaan doen. Soms werd daarin de SD'er die hem vrijliet zelfs gepromoveerd tot Ortskommandant.[622]

De letterlievende SD-chef en zijn Nederlandse ondergeschikte die de tekenen des tijds verstond, hebben vooral tot de vrijlating van De Vries besloten wegens gebrek aan bewijs. Hijzelf heeft dat één keer toegegeven:

> "(..), het was dezelfde verraadster, die ons beiden in de gevangenis bracht, maar zij wist helaas van jou meer dan van mij, want jij had haar als onderduikster verzorgd. Jij was niet meer te redden, je ging naar Neuengamme, ik mocht later, zolang ik in de buurt woonde, je weduwe en je kind verzorgen. Waarom niet omgekeerd?"[623]

Maar meestal gaf hij de voorkeur aan het sterke verhaal:

> "Na mijn terugkomst uit de gevangenis heb ik mij op de vlakte gehouden en was 's nachts niet thuis en overdag kon ik dadelijk wegkomen. Uit verklaringen van gevangen genomen S.D.ers is gebleken, dat men mij weer gevangen had willen nemen, omdat door G. Bleeker veel over mij bekend was geworden, maar het gelaten heeft, omdat de Engelsen al te dichtbij kwamen. Had de oorlog dus enige weken langer geduurd, dan had ik wellicht toch het leven er bij ingeschoten."[624]

En dat terwijl Pegels over hem waakte? Het moge duidelijk zijn dat De Vries als autobiograaf niet al te betrouwbaar is: de in een romancier te waarderen 'Lust zu fabulieren' (Goethe) stond hem in de eerstgenoemde hoedanigheid te veel in de weg. Het viel te verwachten dat de Duitsers een zo populaire auteur als Anne de Vries de Kultuurkamer probeerden binnen te loodsen. Zo stond in 1940 *Bartje zoekt het geluk* als vijfde op een lijst van de vijf best verkochte boeken in de maand juli. Deze lijst werd door boekhandel Hooghoud in de *Nieuwe Haagsche Courant* geplaatst.[625] Reeds in het voorjaar van 1941 kreeg de auteur van Van Ham het verzoek toe te treden tot de Kultuurkamer in oprichting,[626] maar hij weigerde.[627] Men bleef pogingen doen

621. Geciteerd in Bouwers 1994, 32.
622. Bijvoorbeeld 'Bartje krijgt een beeld...U zult het straks in Assen kunnen zien' in: *PDAC* 22.5.1954; Van Eysselsteijn 1955, 62 en Lennart 1955, 38.
623. Anne de Vries 1960 (herdruk).
624. NLMD, Archief A. de Vries, 'Anne de Vries in de oorlogsjaren'.
625. Vgl. ook A. Venema 1992, 54.
626. MOW, EK, brief A.J. Meijer aan A.W.J. van Vrijberghe de Coningh van 7 december 1950.
627. Een aanmelding in de cartotheek van de Kultuurkamer (NIOD) is niet aangetroffen. Op een ongedateerde lijst van schrijvers met gegevens over hun houding t.o.v. de Kultuurkamer, wordt bij De Vries vermeld: "onbekend". NIOD, NKK, 26e. Ook in zijn verweer benadrukt De Vries dat hij zich niet gemeld heeft bij de Kultuurkamer. Het blanco aanmeldingsformulier en de bijbehorende ariërverklaring (niet ondertekend) zijn te vinden in zijn persoonlijk archief (NLMD).

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 526

hem voor bepaalde evenementen te strikken. In september 1941 nodigde het DVK hem uit, deel te nemen aan een bijeenkomst van schrijvers in Weimar. Tevens verzocht men hem in Duitsland lezingen te houden over zijn werk en "het Drentsche land of eenig ander onderwerp". In dit verzoek wordt gerefereerd aan een eerdere uitnodiging, maar hij had toen geantwoord dat hij met het oog op zijn gezondheid "voorlopig" buiten 'de' gildewerkzaamheden wilde blijven. Op de vraag van september 1941 antwoordde De Vries:

> "(...) moet ik je meedelen, dat naar mijn gevoelen in deze tijd de bezwaren, aan het aannemen van dergelijke uitnodigingen verbonden, overwegen, zodat ik mij genoodzaakt zie voor beide te bedanken."[628]

Nog diezelfde maand werd hij opnieuw door Van Ham gepolst, ditmaal voor het jureren bij een prijsvraag van De Schouw. Hij schreef terug:

> "In antwoord op je schrijven van 26 September j.l. deel ik je hierbij mede, dat ik onmogelijk je uitnodiging aan kan nemen, om een plaats in te nemen in de jury ter beoordeling van de manuscripten, die in zullen komen op de prijsvraag voor een 'volksche roman', uit te schrijven door de uitgeversmaatschappij DE SCHOUW."[629]

Wie wel zitting namen in de jury waren onder anderen J. van Ham, de taalkundige Jan de Vries, D.Th. Jaarsma en Jan Eekhout. Van Ham en Anne de Vries kenden elkaar sinds de tijd dat zij meewerkten aan het tijdschrift *Opwaartsche Wegen*.

Eind 1942 vroeg bureauchef Van Marle van de NKK te Groningen aan de Hooghaler schrijver of deze een opgave van al zijn gepubliceerde werk wilde verstrekken. Men had namelijk plannen om een lijst uit te geven van werken die op Groningen en Drenthe betrekking hadden. Daarop mocht ook zijn naam niet ontbreken.[630] Reeds vijf dagen later antwoordde De Vries met het zenden van een uitgebreide bibliografie: "Met genoegen voldoe ik aan uw verzoek, om u een overzicht te zenden van de van mijn hand verschenen werken."[631] Dat men hem als niet-lid van de Kultuurkamer bij deze onderneming betrok is merkwaardig.

Zolang niet bewezen is dat De Vries officieus - of in het geheim - bij deze instantie geregistreerd stond, moet worden aangenomen dat het Gewestelijk Bureau enigszins de hand lichtte met zijn eigen regels - om maar met de populaire auteur te kunnen pronken. In maart 1941 had De Vries zich laten intimideren door de Kultuurkamer in oprichting (die nog geen sancties achter de hand had) en had hij aan het DVK geschreven: "Ingevolge de aanmeldingsplicht voor schrijvers etc. bij de

628. NIOD, DVK, inv.nr. 167 Aj, brief De Vries aan Van Ham van 9 september 1941.
629. NIOD, DVK, inv.nr. 168a, brief De Vries aan Van Ham van 3 oktober 1941. Waarschijnlijk betreft het hier de voorbereidende fase van de prijsvraag die in 1942 uitgeschreven werd. Zie subparagraaf Kornman (par. 4).
630. NIOD, NKK, inv.nr. 36n, brief Van Marle aan De Vries van 11 december 1942. Van Marle schreef abusievelijk 1943.
631. NIOD, NKK, inv.nr. 36n, brief De Vries aan Van Marle van 16 december 1942.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 527

Nederlandse Kultuurkamer, deel ik U hierbij mede, dat ik gevestigd ben als schrijver te Hooghalen."[632] Zelfs in augustus 1944 trachtte het DVK nog De Vries bij zijn activiteiten te betrekken door hem uit te nodigen voor de jaarlijkse prijsuitreiking voor letterkunde. Rein Brouwer en Uilenberg waren de overige Drenten die uitgenodigd werden.[633]

Op de lijst voor Van Marle overigens, staan de romans *Bartje*, *Hilde* en *Bartje zoekt het geluk*, alsmede de verhalenbundel *Verhalen uit het land van Bartje* en het verhaal *En nergens op de wereld*.[634]

Op 18 december 1950 moest hij voor de Centrale Ereraad voor de Kunst verschijnen om toelichting te geven op een aantal belastende feiten. Men nam hem kwalijk dat hij het DVK raad en steun gevraagd had om uitgevers te bewegen meer Duits literair werk in vertaling uit te brengen.[635] De Ereraad voor de Letterkunde en de andere Ereraden hadden inmiddels hun ontslag ingediend. De Centrale Ereraad, aanvankelijk bedoeld als beroepscollege, behandelde nu de resterende gevallen. De Vries' zaak kwam voor op het moment dat de publieke opinie moe van de zuiveringen en in de ban van de Koude Oorlog (en de 'warme' oorlog in Korea!) was. De uitspraken van de Centrale Ereraad waren dikwijls navenant, dat wil zeggen zeer mild.[636] De beklaagde had dus weinig meer te vrezen, maar toch liet hij zich door een jurist bijstaan. Deze, mr. A.J. Meijer, schreef een verweer - gebaseerd op het autobiografische verslag 'Anne de Vries in de oorlogsjaren' - waarin een aantal kwesties werden opgehelderd.[637] De Centrale Ereraad had een brief van 2 november 1942 aan Van Ham gevonden. Daarin deelde De Vries mee, dat hij samen met Bruno Loets - de Duitse vertaler van *Hilde* en *Bartje zoekt het geluk* - een brug wilde slaan tussen Duitse en Nederlandse literatoren door elkaar op de hoogte te houden van de beste voortbrengselen van beide landen. "Ik meende hiermee een goed en opbouwend werk te doen", merkte De Vries op. Bruno Loets zou met het oog op dit plan een bezoek aan Nederland brengen, maar een visumaanvraag werd niet gehonoreerd. De Vries verzocht Van Ham, het visum te doen verlenen.[638]

Volgens de raadsman had zijn cliënt deze brief in overleg met de illegaliteit geschreven. Men wilde bij Bruno Loets, een anti-nazi, inlichtingen inwinnen over het verzet in Duitsland; ook was men van plan een spionagenetwerk op te zetten. Het was in de verste verte niet de bedoeling dat het tot een uitwisseling van literaire voortbrengselen zou komen.[639]

---

632. NLMD, Archief A. de Vries, brief De Vries aan het DVK van 30 maart 1941.
633. NIOD, DVK, inv.nr. 24Cq.
634. NIOD, NKK, inv.nr. 36b.
635. MOW, EK, inv.nr. 246.
636. Vgl. In 't Veld 1981, 106-116. Tegenover de 'zuiveringsmoeheid', waarover In 't Veld spreekt, staat dat een tijdgenoot katholieke (!) jongeren hoorde zeggen: "Als de Russen komen, ga ik collaboreren. Want als je ziet hoe gemakkelijk die NSB'ers er na de oorlog af gekomen zijn..." (Mededeling F. de Wit te Gieten.)
637. Zie NLMD, Archief A. de Vries.
638. MOW, EK, inv.nr. 246, brief De Vries aan Van Ham van 2 november 1942.
639. MOW, EK, inv.nr. 246, brief A.J. Meijer aan A.W.J. van Vrijberghe de Coningh van 7 december 1950.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 528

De brief aan Van Ham is ook in literair-historisch opzicht interessant. De Vries schreef onder meer:

> "Waarde van Ham, (...) Mijn romans Hilde en Bartje zoekt het geluk zijn in het Duits vertaald door den heer Bruno Loets te Leer (O.F.) voor uitgave bij de fa Stockmann te Leipzig.640 Hilde is reeds in 1940 uitgekomen en is eerst volledig als feuilleton verschenen in de 'Kölnische Zeitung'. Verleden jaar is er vergunning verleend voor een oplage van 10 000 ex., dit jaar zelfs voor 15000. Bartje II komt, behoudens de vereiste vergunning, uit, zodra de uitgever de rechten op Bartje I van de fa Holle te Berlijn heeft kunnen overnemen.[641] Laatstgenoemde fa heeft van dit boek zo goed als niets terecht gebracht. Dit alles om je wat op de hoogte te helpen."[642]

Nog een belastend feit was een brief van Van Ham aan de Nederlandsche Volksdienst van 29 augustus 1942, waarin hij meedeelde dat de schrijfster L. Palm-Boelens (1898-1947, pseudoniem Lotte van den Eykhoff) hem door De Vries aanbevolen was. Deze had dat gedaan tijdens een onderhoud met hem en een zekere Lohse over de reis naar Weimar. De Vries' advocaat stelde, dat Van Ham in zijn brief de feiten verdraaid had. De Vries kende de schrijfster inderdaad uit de vooroorlogse jaren, toen beiden in Driebergen woonden. Tijdens het bewuste onderhoud had Van Ham de mening van De Vries over deze schrijfster gevraagd. Nadat De Vries begrepen had dat zij 'fout' was, had hij geweigerd inlichtingen over haar te verstrekken.[643]

Na twee getuigen gehoord te hebben, besloot de Centrale Ereraad voor de Kunst unaniem dat tegen Anne de Vries geen maatregelen genomen zouden worden, omdat men zijn gedrag niet laakbaar achtte.[644]

Collega in de letteren en vriend Jan Fabricius had over de perikelen rond de zuivering een uitgesproken mening:

> "Jong, Anne, men heeft mij zelden horen vloeken (...). Maar, jong, toen ik jouw 'verweer' las, toen heb ik gevloekt! (...) Anne, Holland is diep gezonken. (...) En nu is hier mijn Nieuwjaarswens, Anne: 'Vergeet met spoed die rotzooi'."[645]

In 1949 verliet Anne de Vries Drenthe opnieuw om zich voorgoed in Zeist te vestigen. Maar Drenthe zou hij niet vergeten.

640. *Hilde* werd in Duitse vertaling in 1943 herdrukt en beleefde in dat jaar zelfs een derde druk. Zie Anne de Vries jr. 1995, 98. Deze bibliografie vermeldt echter geen vroege vertaling door Loets van *Bartje zoekt het geluk*, zoals De Vries in zijn brief beweerde. Als vroegste vertaling door Loets wordt 1948 vermeld (p. 99).
641. *Bartje* werd door E. Charle[t] vertaald als *Bartje und die Welt der Großen*. De vertaling verscheen in 1936. Vgl. ook Anne de Vries jr. 1995, 97.
642. MOW, EK, inv.nr. 236, brief De Vries aan Van Ham van 2 november 1942.
643. MOW, EK, inv.nr. 246, brief A.J. Meijer aan A.W.J. van Vrijberghe de Coningh van 7 december 1950.
644. MOW, EK, inv.nr. 246, proces-verbaal van de zitting van 18 december 1950.
645. NLMD, Archief A. de Vries, brief Jan Fabricius aan A. de Vries van 27 december 1950.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 529

J. Hidding (1918-1976) Eerste periode[646]

J. Hidding

Tot de debutanten van omstreeks 1940 behoorde Johan Hidding, die reeds in de beschrijving van de Drentse literatuurprijsvragen aandacht kreeg.

Johannes Hidding werd op 1 februari 1918 te Hooghalen geboren als oudste zoon van de architect Arend Hidding en Geertiena Timmerman.[647] Hij zou zijn hele leven in Hooghalen blijven wonen. Al vroeg had hij veel belangstelling voor literatuur. Na een opleiding aan de ambachtsschool ging hij op het bureau van zijn vader werken. Hier bekwaamde hij zich verder als bouwkundig tekenaar, maar uiteindelijk besloot hij toch van zijn (schrijf)pen te gaan leven. Hidding is nooit getrouwd; hij woonde later samen met zijn zuster. Van huis uit gereformeerd, sloot hij zich na de oorlog aan bij de Gereformeerde Kerken onderhoudende Artikel 31 der (Dordtse) Kerkorde. De leden hiervan - de 'vrijgemaakten' - waren in 1944 onder leiding van de Kamper hoogleraren Schilder en Greydanus uit de Gereformeerde Kerken getreden. In zijn eigen gemeente was Hidding jarenlang diaken en voorts lid van een aantal kerkelijke organisaties.

In 1940 verschenen van Hidding twee voordrachten, getiteld *De uitvoering* en *Oeze meester*, in de bundel *Eereprijs* (Uitgeverij Seinen te De Krim).[648]

Het verhaal *Het Nieuwe Vuur*, waarmee hij in 1940 de Drentse literatuurprijsvraag won, gaat over de rivaliteit tussen de kluft Schattenberg en het naburige dorp.[649]

Er ontstaan problemen als een jongen uit Schattenberg door Antje, de jongste dochter van Knelies, wordt afgewezen. Razend, tierend en vernielingen aanrichtend, trekt de teleurgestelde minnaar 's avonds door het dorp. Maar Bassies Jan ontwaakt uit zijn eerste slaap en herstelt hardhandig de orde. De afgedropen vandaal doet zijn beklag bij zijn buurtgenoten en vertelt uiteraard niet de hele waarheid. De aldus opgeroepen spanning ontlaadt zich tijdens de paasdagen. Het jongvolk van Schattenberg steekt de 'paosbult' van de rivaal in brand op zondagavond, dus een dag te vroeg. De dorpelingen laten zich niet provoceren, maar besluiten dat ze de volgende dag hout

---

646. Voor biografische artikelen wordt verwezen naar: Werners/Wilms 1958b, 10; 'Wij stelt je veur' in: *OV* 14 (1970) maart 42-43; Kuipers 1978, 71-72; Hadderingh in: *Cursus Drents 86/87. Les 12*. 1987, 1-6 en Kuipers in: Bos/Foorthuis 1997, 69-74.
647. GA Beilen, Geboorteakte J. Hidding. Zijn vader was toentertijd timmerman. Later zou hij zich 'architect' noemen.
648. NIOD, NKK, inv.nr. 36F, brief Hidding aan het Gewestelijk Bureau van 29 december 1942. De bundel viel niet meer te achterhalen.
649. Ook opgenomen in: H. Bos, *Oet 't Drèènsche Laand*. 1943, 13-22.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 530

zullen verzamelen voor een nog groter paasvuur. Daarin slagen ze; ook verhinderen ze dat twee Schattenbergers een afleidende brand stichten. Door tussenkomst van de herder worden dezen niet neergeknuppeld, maar moeten ze met de dorpelingen het nieuwe vuur aanschouwen.

Voor de derde literatuurprijsvraag van de *PDAC* schreef Hidding onder het pseudoniem Tijs het dialectverhaal *Oeze kinder*.[650] Hierin vertelt Tijs - niet te verwarren met Hidding, die geen kinderen had - over de komische kanten van het ouderschap. In het derde deel van de verzamelbundel *Duizend en één avond* ([1941], uitgeverij Contact te Amsterdam), verscheen het Nederlandstalige verhaal *De grenssteen. Een verhaal uit Drente* van de als 'Jo Hidding' aangeduide auteur.[651]

In dit verhaal ontdekt Barend Winkelbos dat zijn buurman, de keuterboer Frerkien, de grens van hun akkers veranderd heeft. Daardoor profiteert deze van een vruchtbaar stukje grond van Barend. Zij praten de zaak uit; Barend gunt zijn buurman wel een voordeeltje en vervangt de nieuwe grenspalen door de oude stenen.

In 1941 verscheen *De race*, de eerste roman van de 23-jarige Hidding. Het boek, dat hij opdroeg aan zijn moeder, verscheen bij uitgeverij Kok in Kampen. Hij had de roman in minder dan twee jaar - 1939 en 1940 - geschreven. Ook het ontstaan van zijn boek in concreto - dus de typografische vormgeving - had Hiddings aandacht. Hij vond dat schrijver en ontwerper zoveel mogelijk een eenheid moesten vormen; daarom ontwierp hij zelf het omslag van *De race*. Niet zonder ironie noemde hij later deze roman een van zijn origineelste boeken.[652] Anne de Vries, die samen met Hidding in Hooghalen in het verzet zat, schreef het voorwoord:

> "Dit is, ofschoon de titel het niet zou doen vermoeden, een boek van een Drentse jongen over de Drentse hei. En al houd ik niet van het schrijven van een inleiding in een boek, nu dit werk in mijn nabijheid is gegroeid, wil ik er hier toch wel mijn blijdschap over uitspreken, dat er weer een stem uit Drente aandacht vraagt voor dit schone, nog altijd te weinig bekende deel van ons land en dat die dat doet op een wijze, die in overeenstemming is met het karakter van het land zelf: bescheiden, eenvoudig, gemoedelijk en zuiver. In deze moeilijke dagen kan het niet anders dan een verkwikking zijn, om in verbeelding de rust van het oude landschap te ondergaan, zoals steeds meer 'Hollanders' in werkelijkheid doen.".

In deze roman heeft Hidding zijn eigen ervaringen met de TT-races beschreven: het parcours liep toentertijd dwars door zijn woonplaats Hooghalen. Volgens zijn zuster had hij soms symbolische bedoelingen met zijn werk; het eerste hoofdstuk van *De race* zou er een voorbeeld van zijn.[653] Het thema van de roman is de tegenstelling tussen het najagen van roem en het verlangen naar een vredig bestaan.

650. Gepubliceerd in *PDAC* 22.1.1941.
651. Van Lokhorst/Kelk [1941], 187-192.
652. 'Joh. Hidding schreef 20 jaar geleden De Race' in: *PDAC* 24.6.1961.
653. Hadderingh in: *Cursus Drents 86/87. Les 12*. 1987, 5.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 531

Het verhaal begint met de schaapherder Hendrik-Jan. Op een avond verdwaalt hij in de mist; als hij uiteindelijk thuiskomt, blijkt dat een schaap van Berend Vedelaar ontbreekt. Diezelfde nacht gaat hij er weer op uit en vindt hij het gewonde schaap. Hoofdpersoon in de roman is Joppie Vedelaar, de zoon van genoemde Berend Vedelaar en diens vrouw Wemeltien. Nogal opmerkelijk is de interesse van de boerenzoon Joppie voor techniek; hij is een echte knutselaar. Als jongen van een jaar of elf is hij vaak te vinden in de smederij van oom Lamert. Dat is zijn vader een doorn in het oog, want deze wil graag dat zijn zoon later de boerderij overneemt. Toch mag Joppie zijn geluk beproeven op de ambachtsschool. Na verloop van tijd vindt hij dat zijn oom als smid meer met zijn tijd moet meegaan. Hij verlaat oom Lamert en gaat bij een garage in Assen werken. Samen met Kees Koppe koopt hij een oude motor, een Indian Scout.

Jaren later - hij wordt inmiddels Jaap genoemd - werkt hij bij de Kanga-motorrijwielfabriek. Hij bouwt nu racemotoren die hij zelf ontworpen heeft. Op het circuit van Francorchamps, waar Jaap op een reservemotor mag rijden, verongelukt zijn vriend Kees Koppe. Bovendien raken er een paar racemotoren onklaar. Jaap gaat nu met de reservemotor naar de TT van Assen. Nadat hij tijdens de race in een slip bijna onderuit is gegaan, neemt hij een radicaal besluit: hij verlaat de wedstrijd en zet daarmee voorgoed een punt achter zijn rennersloopbaan. Dan rijdt hij naar huis om zijn besluit aan zijn moeder mee te delen, waarmee hij haar een groot plezier doet. Het blijkt dat zijn oude vlam Antje al die tijd op hem gewacht heeft. Het boek eindigt als de geliefden op zondagavond bij grootvader gaan eten; de oude man zingt dan psalm 27, vers 7: "Hoor, Heere, mijn stem als ik roep; en wees mij genadig en antwoord mij." En de vrome auteur voegt eraan toe: "(...) hij zingt als in vervoering, terwijl zijn ogen, zijn oude goede ogen, blij en vol vertrouwen naar de verte zien..."

De symboliek in hoofdstuk I, waarover Hiddings zuster sprak, is vrij duidelijk. Scheper Hendrik-Jan, die er in de nacht op uit gaat om een verloren schaap te zoeken, moet wellicht geduid worden als de Goede Herder, die Zijn kudde niet in de steek laat. Dat het verdoolde schaap Jaap Vedelaar weer in zijn vertrouwde omgeving terugkomt, moet het werk zijn van zijn Heiland, lijkt Hidding te willen zeggen.[654]

Jan Naarding recenseerde de roman in *Drente*. Naar zijn mening een werk met prachtige eigenschappen.

> "Voor ons Drenten is van grote waarde, dat de schr. ons binnenleidt in een door en door Drents milieu. Het dorpsleven in Hooghalen en omstreken en vooral het gezin van Berend Vedelaar en zijn verwanten zijn echt Drents. (...) Het dialect in de dialoog is verhollandst op de wijze, zoals Theun de Vries in zijn Friese romans het boerenfries 'verhaspelt' tot een algemeen verstaanbaar taaltje. Zolang het debiet van boeken in Drente zelf zo gering is, zal het gebruik van dialect wel een vrome wens blijven: geen uitgever neemt deze [sic] risico. (...) Wij hebben het werk tenslotte - ondanks eigen wensen - te aanvaarden in de vorm, zoals de schr. die kiest. En die vorm is

654. Zie voor een analyse Van Til z.j., 74-78. Een fragment uit de roman werd opgenomen in: Werners 1956j, 10.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 532

> geslaagd. Drente is een mooi boek, maar wat veel meer zegt, een goed schrijver rijker geworden, van wien we nog veel mogen verwachten",

aldus Naarding.[655]

Tijdens de oorlog publiceerde Hidding nog een tweetal dialectbijdragen in het maandblad *Drente*.[656] De Kultuurkamer heeft uiteraard geprobeerd Hidding binnen haar gelederen te krijgen. In december 1942 benaderde men hem dan ook, net als Anne de Vries, met het verzoek een opgave te zenden van zijn publicaties.[657] Hidding reageerde hierop met een zakelijk briefje, met daarin een opsomming van zijn verschenen werk.[658] Hidding meldde zich niet aan bij de Kultuurkamer; pas na de oorlog zouden er weer boeken van hem uitkomen.

De bevrijding van Hooghalen - op 12 april 1945 - inspireerde hem tot het gedicht *Doden in bloesemtijd* dat in 1974 in de bundel *Terwijl de merel zingt* (De Vuurbaak te Groningen) werd opgenomen. In dit gedicht drukt Hidding uit dat hij Gods wegen ondoorgrondelijk vindt, want in de laatste strofe schrijft hij:

> *Het was een vreemd seizoen.*
> *Doden in bloesemtijd.*
> *En vlammen in het groen. -*
> *Zo heeft God ons bevrijd.*[659]

L. Jonker Tweede periode

Zoals wij zagen wilde Lucas Jonker zich niet bij de Kultuurkamer aanmelden. Voorzover bekend publiceerde hij tijdens de oorlog ook niet in tijdschriften of almanakken, dus lijkt hij de schrijver-die-de-pas-inhield bij uitnemendheid. In 1938 of kort daarna was de gezondheid van de vijfenzestigjare sterk achteruitgegaan, wat onvermijdelijk negatieve gevolgen voor zijn productiviteit als schrijver gehad moet hebben.

Wel beleefde zijn verhaal *Mulders Elsien* in 1943 een druk, toen het werd opgenomen in de bloemlezing *Elf. Het land vertelt. Elf van de beste verhalen uit de elf gewesten van Nederland* (De Arbeiderspers). Of het verhaal voor de oorlog geschreven en toen al gepubliceerd is, is niet bekend. De bloemlezer was Max Wolters, hooggeplaatst ambtenaar bij het DVK en de Kultuurkamer, recensent voor notoir nazistische periodieken als *De Waag* en *De Schouw*.

Voor het gelijkgeschakelde dagblad *Het Volk* (van oorsprong sociaal-democratisch) schreef Wolters drie artikelen onder de titel 'Volkscultuur en kunst',[660] waarin hij de streekliteratuur definieerde aan de hand van dezelfde criteria die ook bij de Landstand in zwang waren (zie paragraaf 2.4):

---

655. Naarding 1942, 5-6.
656. Namelijk *Buren* in: *Drente* 13 (1942) januari 13, 42-43 en *Buren II* in: *Drente* 13 (1942) februari 51-52.
657. NIOD, NKK, inv.nr. 36g, brief Gewestelijk Bureau aan Hidding van 19 december 1942.
658. NIOD, NKK, 36g, brief Hidding aan het Gewestelijk Bureau van 29 december 1942.
659. *Terwijl de merel zingt*, 10.
660. M.W[olters]. 1942b, 1942c en 1942d.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 533

> "De echte streekschrijver veracht de roman en hij verwerpt de romantische constructie. Hij ontkent, dat het uitzonderlijke geval in het middelpunt van een verhaal gezet mag worden. Hij vindt daar iets van een onrechtmatige generalisatie in. Hij wenst het gewone, normale onromantische leven van den gewonen boer beschreven te zien en het afwijkende, dat hij soms in zijn naaste omgeving wel beleefd heeft (want ook op het platteland komen wel 'ontsporingen' voor) wil hij in geen geval in het centrum zien of als kenmerkend voor zijn streek ervaren. (..) De streekschrijver wil niet verzinnen, hij wil de werkelijkheid. Hij wil overleveren wat hem verteld werd. Wat vorige geslachten, dank zij een groter gemoedsrust, meer tijd en een beter geheugen mondeling over konden leveren aan jongere generaties, als jong en oud zich op lange winteravonden om het haardvuur schaarden, dat wil de streekschrijver optekenen om het voor verloren gaan te bewaren."[661]

De derde die zich in hetzelfde jaar in gelijksoortige bewoordingen uitsprak was zijn kultuurkamergenoot Ger Griever. Wolters concludeerde dat het werk van Jonker bovenstaande kenmerken vertoonde.

Van de tien overige auteurs in de bloemlezing (Abe Brouwer, Jant Nienhuis, S. Ulfers, G.A. van der Lugt, Ernst van Oosterom, Jan Roselaar, Jo Ypma, J.L. Eggermont, Peter van Andel en H.H.J. Maas) zijn bijna alle namen inmiddels vergeten. Wellicht herinnert hier en daar iemand zich Abe Brouwer of G.A. van der Lugt nog.

In zijn inleiding bij *Elf* doet Wolters het nog eens dunnetjes over. Hij meent daarin vooral dat er verschillen bestaan tussen de "steedse beroepsschrijver" en "het land" (dat zelf verteller schijnt te zijn):

> "Het land vertelt heel anders dan de steedse beroepsschrijver. Het land vertelt trager en eenvoudiger. Het is soberder. Het koestert geen twijfel aan de grondwetten van het zijn en het aanvaardt het zò-zijn van de gemeenschap, zoals het de natuur, de regen, de buien, de droogte en de kou of de hitte aanvaardt. Het stelt in laatste instantie ook altijd de gemeenschap boven het individu. Ook zal men in de verhalen van het land zelden mensen ontmoeten, waarvan men niet weet wat zij doen, zoals dit wel pleegt te geschieden in internationale steedse romans en toneelstukken. (...)"[662]

De uitgave is waarschijnlijk tot stand gekomen zonder medeweten van Jonker. Het zou niet de eerste keer zijn dat de nationaal-socialisten goede sier maakten met een verdienstelijk auteur.

661. M.W[olters]. 1942b.
662. *Elf*, V-X.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 534

9. Actief achter de schermen: H.J. Prakke tijdens de bezetting

H.J. Prakke

Hendricus Johannes Prakke werd geboren in Alphen aan den Rijn op 26 april 1900.[663] In 1917 deed hij eindexamen HBS in Zierikzee. De oorlogsomstandigheden zouden verder studeren onmogelijk gemaakt hebben, hoewel hij in dat jaar nog lang niet dienstplichtig was. In 1919 trad hij in dienst bij uitgeverij Wolters in Groningen, waar hij zich opwerkte tot directiesecretaris. In zijn vrije tijd was hij actief in de Jongelieden Geheelonthoudersbond, waarvan hij secretaris werd. Voor de tijdschriften van de bond schreef hij gedichten, die hij ondertekende met het anagram Hekkarpi. Dit pseudoniem werd ooit door zijn dichtende grootvader gebruikt. De i moet verklaard worden vanuit de Grieks-Latijnse schrijfwijze Ioannis voor Johannes. Prakke voegde er voor het onderscheid 'jr.' aan toe. In het jeugdwerk in Groningen raakte hij bevriend met Johan Theunisz. Beiden werden verliefd op hetzelfde meisje: Frederica Cruiger. De heren hebben om het meisje gedobbeld; Prakke won en zij werd uiteindelijk zijn vrouw. De echtelijke woning, huize Den Enck bij Eelderwolde, werd een ontmoetingsplaats voor kunstenaars van allerlei slag. Vaste gasten waren Johan Theunisz, Hendrik de Vries, Dirk Verèl, Herman Poort, Johan van der Woude, Wobbe Alkema, Johann (John) Faber en Jan van der Zee (een beeldend kunstenaar die zich – althans op den duur – niet bij De Ploeg thuisvoelde, zie paragraaf 2.3, noot 122).

In 1925 werd Prakke adjunct-directeur van uitgeverij Van Gorcum in Assen. Een jaar later volgde zijn benoeming tot mede-directeur, naast G.A. Hak.[664] Pas tijdens de bezetting kreeg hij tijd om te studeren. Na een colloquium doctum werd hij in 1942 - clandestien, om geen loyaliteitsverklaring te hoeven tekenen - toegelaten tot de studie rechten. In 1944 werd het kandidaatsexamen - eveneens clandestien - afgelegd. Na de zuivering van de universiteit werd dit in 1945 cum laude bevestigd. Na de oorlog hervatte hij zijn studie. Die werd in 1949 bekroond met een doctoraal rechten met als hoofdvak sociologie.

663. Streekarchief Rijnlands Midden te Alphen aan den Rijn, Geboorteakte H.J. Prakke. Zijn ouders waren Hubertus Hendricus Prakke en Maartje van Abshoven. Rodenburg beweert abusievelijk dat de tweede voorletter van de vader en de eerste van de zoon Hendericus betekenen. Zie Rodenburg in: Bos/Foorthuis 1993, 74-79.
Hemels 2000, 117, noot 1 speculeert enigszins over de geboorteakte, die zijns inziens Hendericus zou vermelden bij vader en zoon. Dit laatste is dus niet het geval. Ook uit Hemels 1999, 26, noot 1 blijkt niet dat de auteur de geboorteakte gezien heeft.

664. Hagedoorn 1999, 2-7.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 535

Tijdens de bezetting heeft Prakke, naar eigen zeggen, heel wat aanvaringen met de SD gehad. Die gingen over zijn optreden als uitgever en liepen steeds met een sisser af. Een voorbeeld daarvan is het verhoor door de SD naar aanleiding van Poortmans 'verzetsgedicht' *Braand* in het maandblad *Drente* (paragraaf 8).

In mei 1943 zou Van Gorcum behoord hebben tot de weinige bedrijven in het Noorden die staakten als protest tegen het weer krijgsgevangen maken van de Nederlandse ex-militairen.[665] Op 15 maart 1945 werd Prakke voor de eerste keer gearresteerd en op 17 maart weer vrijgelaten.[666] Deze arrestatie was meer toeval dan Duitse opzet, doordat hij iemand op bezoek had die gezocht en bij hem gevonden werd.[667]

Op 21 maart 1945 ging het opnieuw mis en belandde hij in het Huis van Bewaring in Assen.[668] Tot en met de bevrijding van de hoofdstad (13 april) bleef hij in gevangenschap. Over deze periode schreef hij na de oorlog een boekje, getiteld *In en om Zelle Dreiszig. Herinneringen aan mijn verblijf in de Asser SD-gevangenis* (1946, Van Gorcum & Comp. N.V.).[669] Aanvankelijk had hij onder de titel *Flitsen uit Cel 30* artikelen voor *De Vrije Pers* willen schrijven, maar dit was wegens tijdgebrek niet doorgegaan. Nadat hij zijn celnotities voor een Rotary-voordracht had gebruikt, werkte hij ze op aandringen van zijn vrouw uit tot een boekwerk.[670] Uit dit relaas wordt niet duidelijk van wat voor illegale activiteiten Prakke verdacht werd. Wel had de SD kort daarvoor de clandestiene bundel *In Seymour Mulder's voetspoor...* in handen gekregen, maar als de Duitsers dat een ernstige zaak vonden, hadden zij met gemak de bijna voltallige studiekring D.H. van der Scheer kunnen oppakken. Overigens werd op het titelblad van de bundel Johan Theunisz - paladijn van de Duitsers - geciteerd. Mogelijk heeft men Prakke gearresteerd om te onderzoeken of hij wat met het verzetswerk van drukker Cor Broerse te maken had.

In een interview met Jan Rogier heeft Prakke gezegd dat er kopij onderschept was voor de regionale editie van het ondergrondse *Vrij Nederland*, maar de suggestie dat het verzetsblad (mede) door Van Gorcum gedrukt werd, kan niet met andere bronnen ondersteund worden.[671] Volgens Jaap Hagedoorn ging het om een bulletin van *Vrij Nederland* dat aan Prakke geadresseerd was, wat dus niet wijst op nauwe samenwerking tussen Van Gorcum en het weekblad.[672]

In zijn cel bracht Prakke een enerverende tijd door: zo was hij er getuige van, dat nog op 10 april 1945 veertien gevangenen uit hun cel gehaald en op het sportterrein

665. ' 'Album amicorum' en portret voor scheidende directeur. Prof. Prakke nam afscheid van personeel Van Gorcum' in: *DAC* 30.11.1970.
666. Zie ook Bontekoe 1947, 28. In *In en om Zelle Dreiszig* (p. 8) schrijft Prakke hierover: "Gedachtig aan mijn jongste ervaring met de groene heren - een 'vergissing', die vriend Gerrit Overdiep en mij twee etmalen op het politiebureau onder minder aangename omstandigheden, deed vertoeven (...)." ('Groene heren': Sicherheitspolizei.)
667. Rogier 1970.
668. Vgl. ook Bontekoe 1947, 30.
669. In 1987 verscheen bij uitgeverij Hummelen een herdruk.
670. Zie de *Verantwoording* in: *In en om Zelle Dreiszig*.
671. Rogier 1970. Voor de geschiedenis van het illegale *Vrij Nederland* zie Gerard Mulder/Koedijk 1988, 163-440. Daarin wordt Van Gorcum niet genoemd als drukker van het blad.
672. Hagedoorn 2000, 125.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 536

gefusilleerd werden. Terwijl zij onderweg waren, zou ook Prakke onder hen gesignaleerd zijn door voorbijgangers. Pas een dag later vernam zijn vrouw dat hij nog in cel 30 zat. Prakke heeft in een interview beweerd dat hem tijdens zijn gevangenschap niets is overkomen, doordat hij een goede verstandhouding had met Oberscharführer Klinckbeil. Zijn redding was dat hij deze tijdens een verhoor een college heeft gegeven over zijn juridisch kaartsysteem.[673] Dit uithangen van de 'weltfremde Privatgelehrte' bracht hij ook in een ander interview ter sprake; tevens gewaagde hij daarin van een uit Brabant afkomstige groep SD'ers, die met hem niet goed raad wist.

Deze lieden - gevlucht voor de geallieerden - voegden zich nogal moeizaam in de bestaande SD-hiërarchie in Assen en hebben waarschijnlijk niet over een 'dossier-Prakke' beschikt. Dat zou dan betekenen dat Prakke zichzelf als een soort gijzelaar beschouwde, maar ook dat hem niets concreets ten laste gelegd kon worden.[674] De komst van de Brabantse SD'ers is een feit, al waren zij er al minstens een maand toen Prakke gearresteerd werd. Tot hen behoorde J.N. Viëtor, broer van de Beiler verzetsman N.G. Viëtor, die al genoemd is in de paragraaf over Anne de Vries.[675]

Zijn verblijf in cel 30 maakte Prakke bij voorbaat betrouwbaar in de ogen van de naoorlogse zuiveraars. Dat kwam goed uit, want ook Van Gorcum & Comp. had zich te verantwoorden voor haar commerciële en ideële activiteiten tijdens de bezetting. Prakke had bijvoorbeeld veel gecorrespondeerd met het DVK. Het bedrijf en zijn directeuren kwamen er dan ook niet helemaal zonder kleerscheuren vanaf.

Er kwam ook een brief ter tafel, waarin H.J. Prakke en G.A. Hak de pas benoemde NSB-burgemeester van Hoogeveen, J.M. Veldhuis, feliciteerden met zijn benoeming. Tevens spraken zij daarin de wens uit, dat "de tussen Uw nieuwe gemeente en ons huis bestaande relatie ook in de toekomst bestendigd moge worden."[676] De CdK deelde op 3 mei 1945 aan de Militaire Commissaris in Drenthe mee, dat het provinciebestuur wegens deze compromitterende brief geen orders meer bij Van Gorcum zou plaatsen. Hij vond het ongepast dat Van Gorcum optrad als "Main Distributors van de Shaef-publications in deze provincie". (SHAEF: Supreme Headquarters, Allied Expeditionary Forces.)[677] Het bedrijf reageerde met een verweerschrift, waarvan kopieën door de CdK aan alle burgemeesters in Drenthe werden gezonden. Daarin stond: het bedrijf had tijdens de bezetting wel moeten schipperen, "Faire bonne mine à mauvais jeu", met alle moeilijke beslissingen van dien. Men had de bezetter op Drents-diplomatieke wijze - hoffelijk ja knikken, maar ondertussen rustig je eigen gang gaan - bejegend. Van Gorcum gaf toe dat de felicitatiebrief een fout was geweest. In het verweer wordt ook gesteld dat het bedrijf veel illegaal werk ondersteund had met drukwerk, stempels, formulieren, berichtgeving enz.[678] In het interview van Jan Rogier staat daarover:

673. Nefkens 1988.
674. Rogier 1970.
675. J.N. Viëtor was in Den Haag en in het zuiden van het land actief geweest voor de bezetter en zou na de oorlog tot elf jaar gevangenisstraf veroordeeld worden. Zie NIOD, KB I, 7045 en Doc I, 1790.
676. DA, Archief CdK, inv.nr. 2059.
677. DA, Archief CdK, brief CdK aan de Militaire Commissaris in Drenthe van 3 mei 1945. Zie voor meer informatie over SHAEF: G.L. van Lennep 1988, 196.
678. DA, Archief CdK, brief Hak en Prakke aan de CdK van 5 juni 1945.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 537

> "Van Gorcums scheidende directeur vertelt terloops dat die provinciale status van de drukkerij nog in de Tweede Wereldoorlog van nut is geweest omdat het bedrijf de handel in officiële formulieren had. Zo konden joden in de oorlog geholpen worden aan valse nadrukken van uittreksels uit registers van de burgerlijke stand, waarop de godsdienst was veranderd. En hij vertelt nog meer over de bezettingsjaren, onder meer dat hij in het Adresboek van Assen voor 1942-1943 achter de namen van alle joden, die vlak voor het verschijnen van dit boek waren weggevoerd, had gezet 'afw', wat hem natuurlijk de woede van de NSB-burgemeester op de hals haalde. Maar hij had zich weten te dekken: 'Ik zei, burgemeester dit is volgens de verordeningen, want als een inwoner zonder achterlating van adres de gemeente verlaat moet achter zijn naam in het bevolkingsregister worden ingevuld 'afwezig'. Hij wou toen dat de hele oplage werd ingenomen, maar ik heb hem duidelijk weten te maken dat dat onzin was omdat het grootste deel allang was afgezet."[679]

Over het adresboek had Prakke reeds op 22 juni 1957 (eigener beweging?) een brief geschreven aan J. Presser, die aan zijn boek *Ondergang* werkte. Deze noemde het "een weliswaar machteloos, maar sympathiek protest".[680]

10. Tijdschriften

Saxo-Frisia

In 1939 verscheen bij Van Gorcum in Assen het tweemaandelijks tijdschrift *Saxo-Frisia*. Belangrijkste doel van dit tijdschrift was de bevordering van de kennis van de landschappen, de geschiedenis, de taal- en letterkunde, de volkskunde en de samenleving van de Friese en Saksische gewesten in Nederland. Redacteur was J.M.N. Kapteyn, hoogleraar in het Oudgermaans, het Duits en het Oudfries aan de Rijksuniversiteit te Groningen. Met universitaire docenten uit andere vakgebieden had Kapteyn het blad opgezet als een onderneming zonder politiek oogmerk. Tot de vaste medewerkers behoorden de Friezen Ype Poortinga, Sytze Jan van der Molen en Jelle Hindriks Brouwer en vanaf het begin ook de Groninger historicus Johan Theunisz. Van de Drenten publiceerden J. Naarding, E. Karst jr. en H.J. Prakke in het blad.

Naarding leverde drie bijdragen, die in de tweede jaargang opgenomen werden. De eerste daarvan gaat over de verbreiding van de woorden maagd en meid in de dialecten van Noordoost-Nederland.[681] Vervolgens leverde hij het reeds genoemde artikel '*Een Saxo-Fries Genootschap?*'[682] Hierin probeert Naarding nog eens aan te tonen

---

679. Rogier 1970.
In *In en om Zelle Dreiszig* (p. 14) noemt Prakke de volgende wapenfeiten: "Mijn huidige belagers wisten niets van 'Waakzaamheid' of van 't Joden-Adresboekje; niets van de Noorderlicht-affaire of van 't geval-Padt; niets van onze Meistaking in '43; maçonnerie noch Seymour Mulder paradeerden mee...(...)."
680. Presser, eerste deel 1965, 405-406. De aanvaring met de burgemeester komt in Pressers boek niet voor.
681. *SF* 2 (1940), nr.2, 17-22.
682. *SF* 2 (1940), nr. 4, 49-53.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 538

dat Drenthe achtergesteld en geminacht wordt. Hij creëert een tegenstelling Holland-Noorden en vergroot deze uit. Hij vindt dat er ook in die tijd in Drenthe veel verloren gaat en dat veel van de "volksaard" en het "volkseigene" verdwijnt. De boeken van Anne de Vries hebben hier naar zijn mening ook invloed op. Deze opinie schijnt geen consequenties gehad te hebben voor de persoonlijke verstandhouding tussen Naarding en De Vries. In het naoorlogse Drenthe zouden beide schrijvers bij tal van gelegenheden gezamenlijk optreden. Na het overlijden van Naarding schreef De Vries: "Hem als vriend te moeten missen is het zwaarst, hem als man van gezag niet meer te hebben valt niet veel lichter."[683]

Uit Naardings artikel blijkt vooral zijn enthousiasme voor Fries-Saksische samenwerking.

> "Heel Saksenland dient te ontwaken: het is stam-, maar ook nationale plicht. Want alleen waar heilige, sterkende traditie fundament van volksleven is, daar kan een krachtig volk opgroeien en blijven bestaan",

stelde Naarding. Geconcretiseerd betekent dit: "We moeten hebben een Saksisch, nog beter: een Fries-Saksisch Genootschap, met als wetenschappelijke kern de Fries-Saksische Universiteit te Groningen." In een naschrift betuigde Kapteyn zijn instemming met Naardings gedachte. Het is niet uit te sluiten dat Naarding met dit artikel politieke bedoelingen had - het commentaar van Kapteyn is voor zijn doen zeer neutraal.[684]

Naardings laatste bijdrage was een artikel in twee delen over de boo: een hut voor jongvee midden in het land, die in Drenthe alleen in de buurt van Schoonebeek voorkomt. Uitdrukkingen waarin dit woord voorkomt, moesten de invloed van het

683. Anne de Vries 1963.

684. Boekholt is in zijn *Dr. J. Naarding 1939-1947* (p. 41) van mening dat het commentaar van Kapteyn "een bijzondere politieke lading" aan het artikel van Naarding gaf. Dit is een misvatting. Boekholt zelf geeft Naardings artikel als bijlage bij zijn rapport. Het commentaar van Kapteyn (p. 95) luidt: "NASCHRIFT. Een lichaam, geschoeid op een breede basis gelijk de schrijver zich wenscht, moet er inderdaad komen. Het ligt geheel in de lijn, die de Redactie van Saxo-Frisia in haar prospectus heeft getrokken. Of echter een 'Genootschap' wel de juiste vorm is, dient nog te worden overwogen. KAPTEYN".
Politieke lading heeft Naardings artikel (en niet Kapteyns commentaar) vooral door het tijdstip waarop het gepubliceerd werd: juli/augustus 1940. Een pleidooi voor Fries-Saksische bundeling van (culturele) krachten zou ook regionalistische (politieke) reacties kunnen oproepen en - zo kort na de capitulatie - het saamhorigheidsgevoel van het Nederlandse volk kunnen ondermijnen. Als een dergelijke ontwikkeling zich voltrokken had, zou het voor de bezetter niet moeilijk geweest zijn de ene groep Nederlanders tegen de andere uit te spelen - met alle gevolgen van dien. Wie was voor de plaatsing verantwoordelijk? Beiden, zou men zeggen. Als Naarding zijn artikel al geschreven en ingezonden had vóór mei 1940, dan had hij het daarna beter kunnen terugtrekken. Of hij dit ook (vergeefs) geprobeerd heeft, is niet bekend. Speculaties dienaangaande zijn trouwens irrelevant, want Naarding toonde zich op 9 september - hooguit enkele weken na publicatie dus - maar wat in zijn nopjes over de plaatsing van het artikel. Hij schreef een bedankbrief aan Theunisz voor diens "Saksisch betoog" in *Het Nationale Dagblad* van de NSB, dat dezelfde strekking had als zijn eigen artikel. Dat beide stukken bijna gelijktijdig verschenen waren, noemde hij een "opvallende coïncidentie". Hij bood zijn steun aan bij de totstandbrenging van een 'Saksische beweging' (aanhalingstekens van Naarding), wat allerminst erop wijst dat hij zich van zijn artikel distantieerde.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 539

Fries op het Saksisch aantonen.[685] Daarop reageerde E. Karst Jr. uit Schoonebeek met het artikel *De Bôo*.[686]

Voorts droeg Naarding aan deze jaargang maar liefst vijf recensies bij. Hij recenseerde drie Groninger werken (*Pinksterblommen* verzameld door Jan Boer, *Berend Kopstubber* van S. Jensema en *Uittocht* van M.A. Polman) en twee Drentse publicaties (*De olde jager* van J.J. Uilenberg en *Veenkolonialen* van E.C.M. Frijling-Schreuder). Prakkes enige bijdrage was zijn artikel *Dubbeld Hemsing van der Scheer (1791-1859). De derde "podagrist", uitgever te Koevorden, verwaarloosd wegbereider der Drentsche "heemkunde"*.[687]

Tot eind 1941 verscheen het blad regelmatig. Nadat in 1943 het aantal nummers aanzienlijk teruggelopen was, werd in januari 1944 de uitgave beëindigd. *Saxo-Frisia* heeft zich tijdens de bezetting meestal verre gehouden van politiek en ideologie. De schrijvers die in en na 1941 in het blad gepubliceerd hebben, moeten op de hoogte geweest zijn van Kapteyns politieke opvattingen. Daarover kon geen misverstand bestaan nadat hij met de stichting Saxo-Frisia en haar tijdschrift *Het Noorder Land* aan de weg was gaan timmeren.

Het Noorder Land

Toen de stichting Saxo-Frisia eenmaal bestond, probeerde Kapteyn hiervoor een eigen orgaan in de vorm van een maandblad uit te geven. Het tweemaandelijkse tijdschrift *Saxo-Frisia* kon deze functie niet krijgen; het was te wetenschappelijk. Wat hem voor ogen stond, werd in oktober 1941 duidelijk met het verschijnen van het maandblad *Het Noorder Land*. Het was populair van opzet en bestemd voor een breed publiek; de leiding was in handen van Kapteyn. Deze nieuwe periodiek werd geen succes. Zij verscheen in een oplage van 1700, maar het aantal abonnees kwam in het eerste jaar nauwelijks boven de 300.[688]

---

685. *SF* 2 (1940), nr. 5, 1-7 en 2 (1940), nr. 6, 86-91.
686. *SF* 3 (1941), nr. 4, 62-64.
687. *SF* 3 (1941), nr. 1-2, 1-8.
688. Zondergeld 1978, 392. Op dezelfde pagina staat dat het blad "tot september '44 zou uitkomen". Het laatste nummer verscheen echter in juli 1944.
689. In *HNL* 2 (1942) oktober 32 recenseerde S.J. v.d. M[olen]. de *NDVA* (1942). Van de artikelen in deze almanak noemde hij ook: "een van mr. A. Kleijn [sic] over het ook reeds in het Noorder Land beschreven bezoek van Vincent van Gogh aan Drente (met dit verschil, dat mr. Kleijn bij zijn vele citaten zorgvuldig de uitlatingen van den schilder over de Joden in Drente verzwijgt!);". In *HNL* 1 (1941) december 76-83 staat het artikel 'Drente, zooals Vincent van Gogh het zag.' van H. de Groot te 'Uskwerd' (tot 1928 predikant te Emmen, zie II.7. Buiskool). Op een citaat van Van Gogh (p. 81) "Ook veel fameuze joden, die buitengemeen afschuwelijk doen te midden van Millet-achtige typen of op die naiëve en trieste hei." laat De Groot direct volgen: "Vincent bedoelt natuurlijk niet dat ze zich afschuwelijk aanstellen temidden der boeren of zoo iets, doch dat ze het als figuren niet 'doen' in die omgeving. Hij vindt ze even zoovele dissonanten in het mooie of trieste Drentsche land, temidden der werkende menschen. Millet-achtig noemt hij die Drentsche werkende figuren, hij wil zeggen dat het zwoegers zijn, uit den bodem gegroeid en met devotie hun zware werk doende. Een Jood daartusschen acht hij een wanklank, een ontsiering." (Van Gogh:) "Ik reisde met een gezelschap joden, die theologische discussies hielden met een paar boeren." (De Groot:) "Dat hebben velen ook in onze dagen meegemaakt. Niet weinigen van deze joden wisten den Drentenaren een Drent te zijn en het Drentsche land met succes daardoor te exploiteren."

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 540

De meeste artikelen in dit blad gingen over folklore, regionale geschiedenis, lokale monumenten en streektaal. Het is te merken dat het DVK zeer welwillend ten opzichte van het maandblad stond: de nummers hebben bijna altijd een omvang van 32 pagina's, het papier is van uitstekende kwaliteit en de illustraties zijn met kwistige hand verspreid. In de artikelen is dikwijls sprake van de stamverwantschap tussen de bewoners van Noord-Nederland en van een dito relatie van dezen met de oosterburen. Soms wordt er een antisemitische toespeling gemaakt[689] en het nummer van mei 1943 bevat een paginagrote oproep tot dienstneming bij de Waffen-SS of het Vrijwilligerslegioen Nederland.

Het tijdschrift verscheen voor het laatst in juli 1944; de derde jaargang had tot dan toe van een kwakkelend bestaan blijk gegeven. Het eerste nummer was pas in november (in plaats van oktober) 1943 verschenen. Het aantal pagina's bedroeg 24; in december was dit 28. Daarna verschenen twee dubbelnummers, aangeduid met 'Winter' en 'Paschen', die wel beide uit 64 pagina's bestonden. De mei-, juni- en julinummers telden respectievelijk 34, 24 en 32 pagina's.

Feldmeyer had in maart van dat jaar nog plannen gehad om *Het Noorder Land* te laten samensmelten met *It Fryske Folk*, het Friestalige orgaan van de Fryske Rie fen Saxo-Frisia.[690] Tot de medewerkers van *Het Noorder Land* behoorden Douwe Kalma, Tj.W.R. de Haan, S.J. van der Molen, Ger Griever, W.J. Eelssema en Joh. Theunisz.[691] De Drentse inbreng bestond uit bijdragen van J.H. Holm, J.J. Uilenberg, Tom Vos, H. Bos, H.T. Buiskool, J. de Jong-Smith, H. Moed, A. Koers en P. Luning.[692] Alleen Koers en Luning hebben zich niet bij de Kultuurkamer aangemeld; de anderen hebben dat wel gedaan en zijn besproken in paragraaf vier van dit hoofdstuk. Zoals daar geconstateerd, waren de meesten van hen nog in andere hoedanigheden de bezetter van dienst. Letterkundig beschouwd bestond de groep Drentse medewerkers van *Het Noorder Land* overwegend uit hobbyïsten in het folkloristische genre.

Albert Koers (1913-2001) werd op 11 september 1913 in Wachtum (gemeente Dalen) geboren.[693] Voor het *Drentsch Dagblad* schreef hij de rubriek 'Krabbels van Gerriet'. In de *Landstand (in) Drent(h)e* had hij de rubriek 'Woorden van Drenth tot Drenth' en aan *De Jonge Landstand* leverde hij journalistieke artikelen.[694]

In *Het Noorder Land* werden van hem een aantal dialectbijdragen geplaatst: *'t Paoschvuur*, *Toen de scheper nog met rondat*, *Veurspoeksels* (I en II), *Bijgeleuf in*

690. NIOD, HSSPF, inv.nr. 17d, brief Kapteyn aan F.W. Mai - opvolger van Hans Schneider als leider van SS Ahnenerbe in Nederland - van 22 maart 1944.

691. Over de Groningse inbreng merkte Harm van der Veen op: "Globaal gesproken valt op dat Groningen in dit 'bloed en bodem' orgaan bepaald niet oververtegenwoordigd is geweest. Hetzelfde geldt voor de kopstukken in de Groninger Beweging. Behalve Wierd J. Eelssema en de niet te stuiten Tjaard W.R. de Haan, die beiden overigens nauwelijks bruin gekleurde bijdragen leverden, is Ger Griever de grote uitzondering." ('Geert Teis als erflater. De erfenis' in: *Veenkoloniale Volksalmanak* (1993) 48.) Van der Veen vergeet Theunisz te noemen.

692. In het blad van maart 1943 staat de bijdrage 'Volksleven op den Hondsrug' van ene Alida de Vries. Hoogstwaarschijnlijk is dit de Groninger schrijfster Alida de Vries (Walbeck 1912-Zevenhuizen bij Marum 2002). Zie *HNL* 2 (1943) maart 178-181.

693. GA Dalen, Geboorteakte A. Koers.

694. MI, Archief P.J. Meertens, brief Koers aan Meertens van 21 september 1943.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 541

vroeger tied, *Gresmeien* en *Verhoezen*.[695] Voor de genazificeerde omroep schreef hij het hoorspel *Rond de oude Dorpslinde*.[696] Zoals de titels al aangeven, gaan zijn bijdragen vooral over volkskundige onderwerpen. Af en toe tekende hij ook een aardig volksrijmpje op, bijvoorbeeld in zijn bijdrage *Gresmeien*: "Meien das niks as bukken en dreien,/Mör harken, das warken."

Voor het Tribunaal te Assen stond hij terecht op de volgende aanklacht: hij was blokleider van de NSB geweest en lid van de WA en de Agrarische Jeugdbeweging. Ook had hij zich bij de Nationale Jeugdstorm (NJS) en het Nederlandsch Agrarisch Front aangesloten. Als hulplandwachter had hij patrouilliediensten gedaan.[697]

Het Tribunaal veroordeelde hem tot een vrijheidsstraf tot 11 oktober 1947, tot verbeurdverklaring van zijn radio en ontzetting uit het kiesrecht.[698] Hij overleed op 8 april 2001 te Dalen.[699]

Pouwel Luning (1922-1945) werd geboren op 1 juni 1922 te Hees. Voor *Het Noorder Land* schreef hij twee humoristische dialectartikelen.[700] Hij baseerde zijn bijdragen op waar gebeurde voorvallen; de titels voorzag hij dan ook van de toevoeging 'historisch'. In *Hoe oonze stamholder Jan het haor afesnede wodde* vertelt hij hoeveel moeite het kostte het haar van de tweejarige Jan te laten knippen. Uiteindelijk had men hem bij de koeien in de "geut" moeten leggen. Toen pas lukte het.[701]

In *De brulufte bij Berends Jan mit Ale* verhaalt hij over een oude gewoonte.

De buurjongens zijn niet uitgenodigd op het veertigjarige-huwelijksfeest van Berends Jan en Ale. Ook wordt aan het gebruikelijke verzoek van de jongens - zij zetten een lege fles door een kier van de deur naar binnen; deze moet dan gevuld met drank weer buiten gezet worden - geen gehoor gegeven. Erger nog: de fles wordt kapot gegooid. Daarna nemen de kwajongens wraak: ze plunderen de kelder en op de bovenverdieping maken ze - via het dakraam - een fles brandewijn buit.[702]

In *De Jonge Landstand* publiceerde hij de dialectschets *Een verhaal van de Huniglobarg*.[703]

Op 1 oktober 1945 brandde de boerderij van zijn vader af. Pouwel Luning raakte daarbij ernstig gewond. Hij werd naar het ziekenhuis in Hoogeveen vervoerd,

695. *HNL* 2 (1943) maart 181-183; 2 (1943) mei 247-248; 2 (1943) juni 274-275; 2 (1943) september 353-355; 3 (1943) december 51-52; 3 (1944) Pasen 158-159 en 3 (1944) juni 237-238. Vgl. ook Meertens/Wander 1958, 180.
696. *Luistergids* 15.9.1942.
697. *PDAC* 12.4.1947.
698. *PDAC* 25.4.1947. Vgl. ook NIOD, KB I, 7155.
699. *DC* 10.4.2001.
700. Vgl. ook Meertens/Wander 1958, 173.
701. *HNL* 3 (1944) Pasen 173-174.
702. Ibidem, 174-177.
703. *De Jonge Landstand* 1 (1943) maart 8-9.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 542

maar overleed daar op dezelfde dag.[704] Ook zijn oudste zuster overleefde de brand niet. Een derde kind kwam eraf met verwondingen.[705]

Maandblad *Drente*

In het begin van de oorlog bestond de redactie van het maandblad *Drente* uit P.W.J. van den Berg, J.A. Brouwer, H.T. Buiskool, A.E. van Giffen en A.J. Scholte.

Met ingang van juli 1940 kreeg het maandblad een nieuwe eindredacteur. Dat werd Jan Naarding, die één à twee maanden eerder toegetreden was als gewoon redacteur: dat blijkt uit het mei/juni-nummer. Alle zojuist genoemden en de vaste medewerkers bleven aan. De vorm van het 'greuntien' veranderde ten gevolge van bezuinigingsmaatregelen: de advertenties verdwenen van het omslag en werden nu naast de tekst geplaatst, ook werd het lettertype kleiner. Blijkens het 'Aan de lezers' streefde de redactie ernaar, meer ruimte vrij te maken voor boekbesprekingen. Tijdens Naardings eindredacteurschap vielen op personeel gebied nog twee veranderingen op te merken. In juli 1941 verdween de lijst van vaste medewerkers, en R.D. Mulder - voormalig vast medewerker - werd in de redactie opgenomen. Met ingang van april 1942 werd mr. dr. J. Linthorst Homan niet langer als erelid van de redactie vermeld. De mede-oprichter en leider van de Nederlandsche Unie was - nog voordat zijn geesteskind het leven moest laten - bij de Duitsers in ongenade gevallen en ontslagen als CdP (Groningen). Dat de redactie zich daarna - toegegeven, acht maanden later - van hem distantieerde, lijkt meer ingegeven door angst voor de bezetter dan door veranderde opinies over Homans politieke ideeën. Daarover later meer. Kort daarop overigens werd Homan door de Duitsers gegijzeld.

Het eerste nummer onder Naardings verantwoordelijkheid opende met de reeds genoemde erelijst van Drenten die in de begindagen van de oorlog gesneuveld waren. Ook Poortmans gedicht *Hier vólt een soldaat* [sic] werd daarbij opgenomen. Het leek erop, dat het maandblad niet meteen in zijn schulp wilde kruipen voor de bezetter. Erelijst en gedicht werden namelijk vergezeld door een redactioneel 'ter gedachtenis', dat eindigde met de woorden:

> "En laten we aan komende geslachten hun edele daden ten voorbeeld stellen, - opdat ook zij aan de gemeenschap al hun krachten wijden, - door het oprichten van een eenvoudig, maar onvergankelijk gedenkteeken, op de Brink te Assen, in het hart der Oude Landschap."[706]

Dit onderwerp zou in de maanden daarna nog dikwijls opduiken in de kolommen van *Drente*; Uilenberg bijvoorbeeld wijdde er een literaire schets aan, die eindigde met een oproep tot financiële ondersteuning van het reeds genomen initiatief.[707] Maar ook de redactie bleef haar duiten in het zakje doen. Zij toonde zich in september verheugd over de oprichting van een voorlopig monumentcomité en plaatste

704. GA Hoogeveen, Overlijdensakte Pouwel Luning.
705. *MC* 2.10.1945.
706. *Drente* 12 (1940) juli 4.
707. 'Het Vaderland getrouwe' in: *Drente* 12 (1940) november 33-34.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 543

bovendien een bericht waarin dit comité zich presenteerde. Niet minder ingenomen was de redactie met de verhoging van de pensioenen voor oorlogsslachtoffers.[708]

Twee maanden later luidde haar commentaar: "(...) hebben Drentse helden hun leven geofferd voor het *heil der gemeenschap* (cursivering HN)."[709] Wederom in een apart artikel deed het Provinciaal Comité (monumentcomité) verslag van zijn vergadering op 26 oktober. Aan de procureur-generaal zou toestemming gevraagd worden voor het houden van een collecte.[710] In december 1940 meldde het maandblad droogjes dat de collecte voor "het Asser Monument (...) geen doorgang (kon) vinden." Het riep wel op, bijdragen over te maken naar de penningmeester van het comité, herhaalde dat een maand later nog eens in een apart berichtje en deed er verder het zwijgen toe.[711] Einde initiatief, moet men concluderen.

Op het conto van de redactie kan voorts nog worden geschreven dat zij in januari 1941, terugblikkend op het afgelopen jaar, tot de volgende ontboezeming kwam:

> "Op de grens van 1940 en 1941 hebben wij allen gestaan met rouw in het hart: rouw over de rampen, die ons vaderland hebben getroffen; rouw over onze dierbare doden; rouw over duisternis, die ons nog omringt. (...) Hebben wij vóór 10 Mei wel geweten, wat het betekent vrij te zijn?" [712]

Daarna kon de niet-Duitsgezinde weinig stichtends meer vinden in het maandblad, integendeel. Trouwens: ook daarvóór had hij af en toe al reden tot ergernis kunnen hebben over de inhoud, zoals verderop uiteengezet zal worden.

Naarding legde het eindredacteurschap met ingang van juli 1942 plotseling neer; waarom of waardoor werd niet meegedeeld. R.D. Mulder volgde hem op; Naarding bleef wel deel uitmaken van de redactie.

Drente bleef tot en met augustus 1944 een maandblad; daarna kwamen nog twee gecombineerde nummers uit (september/december 1944 en januari/maart 1945). Na de oorlog zou het pas in mei 1946 weer voor het eerst verschijnen.
Het maandblad was het enige tijdschrift waaraan Naarding de hele bezettingstijd door meewerkte. Vooral tijdens zijn eindredacteurschap publiceerde hij veel in deze periodiek.

Het heeft geen zin, zich af te vragen in hoeverre Naarding als gewoon redacteur - dus na juni 1942 - medeverantwoordelijk was voor de inhoud van het blad. De eenvoudige waarheid is, dat in die periode bijna geen aanstootgevende uitspraken en/of bijdragen van controversiële auteurs meer in *Drente* verschenen. Kort daarvoor waren de redactionele inleidingen afgeschaft; andere niet-ondertekende opiniërende

708. *Drente* 12 (1940) september 18 en 23.
709. *Drente* 12 (1940) november 34.
710. Ibidem. Over de procureur-generaal te Leeuwarden mr. D. Reilingh, zijn geen belastende feiten op politiek gebied bekend. Maar veel zaken die op Groningen en Drenthe betrekking hadden, liet hij over aan de hoofdofficier van justitie te Groningen, de fanatieke NSB'er J. Feitsma. Mogelijk heeft deze de collecte in Drenthe verboden. Feitsma, overigens, werd later PG in Amsterdam, waar de illegaliteit hem liquideerde. Zie: L. de Jong 1974, 462 en 1981, 392.
711. *Drente* 12 (1940) december 41 en 12 (1941) januari 53.
712. *Drente* 12 (1941) januari 49.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 544

artikelen verschenen ook niet meer. Slechts één keer leverde Uilenberg een stukje: een reactie op een onschuldig artikel van Naarding over spotnamen voor de inwoners van een aantal Drentse dorpen.[713] R.D. Mulder toonde zich weinig onder de indruk van de brochure *Drente spreekt. Een woord van de Stichting Saxo-Frisia* en meldde (zonder commentaar) dat Martien Beversluis het gedicht *De Hunnebedden* geschreven had.[714]

In de eerste twee oorlogsjaren was de toon van het 'greuntien', op de reeds gegeven voorbeelden na, heel wat tendentieuzer. Vast staat, dat onder Naardings verantwoordelijkheid als eindredacteur dubieuze teksten in het blad verschenen - al dan niet van eigen hand.[715] Het artikel *Midzomer in Drente*, dat in juli 1940 zijn debuut als eindredacteur vergezelde, viel uit de toon bij de overige redactionele artikelen met de (reeds aangehaalde) opmerking "(...) het daagt in den Oosten."[716] En een maand later schreef de redactie: "(De) economische positie lijkt voorlopig nog niet rooskleurig. Vandaar, dat in de boerenwereld even hard voor eenheid wordt geijverd als dat in de politiek in ons land geschiedt door onzen energieken landgenoot Mr. J. Linthorst Homan."[717] Laatstgenoemde had samen met mr. L. Einthoven en prof. dr. J.E. de Quay op 24 juli 1940 de Nederlandsche Unie opgericht. Deze beweging, die al spoedig bijna een miljoen leden had, heeft niet aan de verwachtingen voldaan die velen aanvankelijk van haar hadden. Zij werd geen machtsfactor waarmee de bezetter rekening hield en was al helemaal geen verzetsbeweging. De Nederlandsche Unie was vooral een protestbeweging tegen de bezetting en een actiegroep wier belangrijkste oogmerk was, de vermaledijde NSB een slag voor te blijven wanneer de bezetter ooit behoefte zou hebben aan overleg. Bovendien hadden haar oprichters al voor de oorlog laten blijken, voorstanders te zijn van allerlei autoritaire staats- en maatschappijvormen, onder motto's als 'nationale opbouw' en 'corporatieve ordening'. Ook deed de Unie - vooral Linthorst Homan - al spoedig concessies aan de Duitsers die haar populariteit geen goed deden, zoals afstand nemen van Oranje en joden uitsluiten van het lidmaatschap.

De bezetter verbood de Nederlandsche Unie op 14 december 1941 en daarmee bewees hij - achteraf gezien - de oprichters een dienst. Zij werden na de bevrijding niet al te serieus van collaboratie beschuldigd en kregen al weer spoedig vooraanstaande posities bij de overheid. Voor alle leden van het driemanschap pleitte uiteraard ook, dat zij gegijzeld waren geweest in Haaren en/of Sint-Michielsgestel.[718]

Naarding - vriend van alles wat Drents was - raakte dus ook onder de indruk van Linthorst Homan, die hem bovendien voorgegaan was als redacteur van het maandblad

713. Naardings artikel 'Spot en schelmerij met Drentse dorpsnamen' verscheen in: *Drente* 14 (1942) augustus 10-11. De reactie van Uilenberg, getiteld 'Hoogeveensche pannekoeken', vindt men in: *Drente* 14 (1942) september 22-23.
714. *Drente* 14 (1943) maart 70 en 14 (1942) oktober 27.
715. Vgl. ook Boekholt 1988, passim.
716. *Drente* 12 (1940) juli 3.
717. *Drente* 12 (1940) augustus 9.
718. Zie L. de Jong 1972, passim, 1974, passim; Linthorst Homan 1974, passim en Kersten in: *Jaarboek* 1988, 103-109.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 545

Drente. Ook diens ideeën over de Saksische cultuur en de aandacht die de Unie voor het platteland had, vielen bij Naarding in goede aarde. In bepaalde bronnen wordt aangegenomen dat Naarding 'werkend lid' (d.i. behorend tot de maatschappelijke en/of culturele elite) van de Nederlandsche Unie is geweest.[719]
Opvallend is de sympathie voor L en M die de redactie, respectievelijk Naarding, ten toon spreidde. Had de laatste reeds in een brief aan Albert Dening de "echt Drentsche geest georganiseerd in Landbouw en Maatschappij"[720] geroemd, in juli daaropvolgend was hij er als de kippen bij om een conflict met de boerenactivisten te voorkomen. Wat was het geval? In het mei/juni-nummer van het maandblad had hij geschreven: "de wonderlijke liefhebberijen van Landbouw en Maatschappij". Dit was niet zijn mening maar die van de nationale pers, die al enige jaren de ontwikkelingen in Drenthe met belangstelling volgde. De zinsnede had moeten luiden: "de in haar ogen wonderlijke, enz.", maar op de zetterij was iets misgegaan.[721] Deze rectificatie duidt er wellicht op, dat het abonneebestand van *Drente* voor een belangrijk deel door leden van L en M gevormd werd. In december 1940, toen de boerenbond al gefuseerd was met het Boerenfront van de NSB, schreef de redactie:

> "Hoe verheugend is het, dat de waardering van het eigene weer groter wordt. In deze richting hebben organisaties als Landbouw en Maatschappij en haar Jeugdclubs en vooral ook de ijverige Bond van Boerinnen en andere Plattelandsvrouwen zulk goed werk verricht."[722]

Ook in mei 1941 was het maandblad nog niet uitgeschreven over het heil dat L en M gebracht had:

> "In de Landschap heeft 'Landbouw en Maatschappij' reeds ver vóór de schokkende Meidagen getuigd van deze herleefde gevoelens van eigen waarde, en Drente, dat nog zoveel goeds uit vorige eeuwen had behouden, zal in de dagende nieuwe wereld niet meer achterstaan."[723]

Johannes Linthorst Homan, wiens vader en grootvader beiden CdK in Drenthe waren (zijn vader volgde zijn grootvader op), werd in 1903 te Assen geboren. Hij studeerde rechten in Leiden en promoveerde in 1934 op het onderwerp *Het ontstaan van de gemeenten in Drenthe* (Haarlem 1934). Na een advocatenpraktijk van enkele jaren in Assen werd hij in 1932 burgemeester van Vledder. In die jaren schreef hij voor het maandblad *Drente* en de *NDVA* verscheidene artikelen over juridisch-historische onderwerpen. In 1937 werd hij CdK in Groningen. Van het Driemanschap dat de Nederlandsche Unie leidde, wordt hij als de meest onstuimige - ook wel de meest Duitsgezinde - 'vernieuwer' beschouwd. Toch ontsloeg de bezetter hem al (augustus '41) voordat de Nederlandsche Unie verboden werd (december '41). Na de oorlog werd hij niet herbenoemd door de Kroon. Er volgde echter een langdurige ambtelijke loopbaan in dienst van Nederland en vooral van de supranationale Europese organisaties, die hij in 1971 afsloot als vertegenwoordiger van de Europese Commissie bij de Britse regering. Hij overleed in 1986 in Rome.
Publicaties - behalve de genoemde - zijn onder meer: *Van kerspel tot gemeente. Schets van de geschiedenis van de Drentsche gemeente Vledder en haar landbouwleven*. Assen 1938; *Geschiedenis van Drenthe*. Assen 1947; *Drenthe historisch en cultureel. Beschouwingen over Drenthe*. Assen 1949 en 'Schets der Drentsche rechtsgeschiedenis' in: Poortman 1943c.

719. Boekholt 1988, 70.
720. DA, Archief L en M, inv.nr. 34, brief Dening aan Ter Haar van 6 juni 1940.
721. 'Rectificatie' in: *Drente* 12 (1940) juli 7.
722. *Drente* 12 (1940) december 42.
723. *Drente* 12 (1941) mei 81.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 546

Nog eenmaal werd de redactionele commentator bevangen door nostalgie, toen hij in oktober 1941 schreef:

> "Inmiddels is Rolde in den lande vooral bekend geworden in de laatste jaren door zijn geweldige congressen van Landbouw en Maatschappij, nu voortgezet door het Ned. Agr. Front, welks jongeren er onlangs hun Oogstfeest hebben gevierd."[724]

Voorts werden een aantal nationaal-socialistisch getinte boeken en tijdschriften lovend besproken, zoals *Ons Volk* van J. Rasch (twee keer zelfs), de tijdschriften *Volksche Wacht* en *Hamer* en een artikelenreeks van Theunisz in *Het Nationale Dagblad*.[725] Achter dit laatste is duidelijk de hand van Naarding te bespeuren, want in die tijd (oktober 1940) correspondeerde hij met Theunisz naar aanleiding van diens eerste artikel van de reeks, getiteld 'Saksische wedergeboorte'. En in de bespreking van *Wilt u de waarheid weten? Hitler, zoals men hem aan U getoond heeft, en zooals hij in werkelijkheid is*, werd opgemerkt: "Het geeft een schat van foto's en caricaturen van den Führer, die hem weergeven op belangrijke ogenblikken in zijn leven of temidden van zijn volk in al de uitingen van diens bestaan. Het zal stellig door velen met grote belangstelling worden ter hand genomen."[726] Naardings artikel *Drenten aan het Oostelijk Front*, gepubliceerd in oktober 1941, wekte bij de Volksche Werkgemeenschap de veronderstelling dat men in hem een medestander had.[727]
Andere verworvenheden van de 'nieuwe tijd' konden al evenzeer de goedkeuring van de redactie wegdragen. De stichtingen 's Lands Noordererf en Saxo-Frisia werden in januari 1941 begroet met:

> "In 't noorden neemt de stad Groningen, hét cultuurcentrum van 't Fries-Saksische land, de leiding. Wij hopen, dat de nieuwe stichtingen uitgroeien tot volksbewegingen."[728]

In maart 1941 schreef de redactie:

> "Gezond leven, ons platteland kan ervan getuigen. Zijn bevolking is ontwaakt; zijn herboren zelfbewustzijn zal bij goede leiding goede vruchten geven. (...) ik vermoed tenminste, dat vele Drentse scholen zullen profiteren van de verbetering der leerlingenschaal. En als dan de school het eigene gaat cultiveren en de heemkunde meer en meer wordt ingevoerd, zal dat heel het Drentse volksleven ten goede komen."[729]

Een maand later meldde het blad dat de stichting Winterhulp Nederland (WHN), ter afsluiting van het eerste seizoen, een verloting van Drentse kunst organiseerde. De redactie vond dit een "buitengewoon sympathieke daad".[730]

724. *Drente* 13 (1941) oktober 18.
725. *Drente* 12 (1940) oktober 29; 12 (1941) maart 69, 12 (1941) juni 95 en 13 (1942) maart 62.
726. *Drente* 12 (1941) april 77.
727. *Drente* 13 (1941) oktober 20-21.
728. *Drente* 12 (1941) januari 50.
729. *Drente* 12 (1941) maart 65.
730. *Drente* 12 (1941) april 73.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 547

In augustus/september, oktober en december 1941 en februari 1942 verschenen de redactionele artikelen onder de suggestieve titel 'Drentse schouw':[731] niet altijd op de voorpagina (oktober en februari) en soms helemaal niet (november en januari). Daarna is het voorgoed afgelopen met iedere vorm van redactioneel commentaar. Had *Drente* tot dan toe altijd een onafhankelijke koers - dat wil zeggen: onafhankelijk van de bezetter - gevaren, dan zou dit verdwijnen van commentaar te verklaren zijn. Immers: na anderhalf jaar bezetting hadden de Duitsers hun masker van welwillendheid afgeworpen. Voorbeelden daarvan waren: de jodenvervolging, de gelijkschakeling van de pers, de nazificatie van de omroep, het buiten werking stellen van de gemeenteraden en de provinciale staten, het instellen van de Kultuurkamer, het verbieden van de politieke partijen (uitgezonderd de NSB) en nog vele andere maatregelen. Inmiddels was Hitler de oorlog tegen de Sovjet-Unie begonnen en dit veroorzaakte bij de Duitsers een 'erop of eronder'-mentaliteit, waardoor zij zelfs de geringste uiting van afwijkende politieke opvattingen niet meer duldden. De redactie van het maandblad zou niet de enige geweest zijn, als zij onder die omstandigheden tot zelfcensuur was overgegaan. Maar zoals wij zagen, hadden tot op dat moment Duitsers en Duitsgezinden zich - zwak uitgedrukt - niet hoeven ergeren aan de inhoud en de toonzetting van het blad. Dit leidt als vanzelf tot de conclusie dat Naardings krediet bij zijn mederedacteuren slinkende was tijdens het tweede oorlogsjaar. Het is denkbaar dat laatstgenoemden Naardings geobsedeerdheid door begrippen als het 'eigene', het 'volksleven', 'herboren zelfbewustzijn' en 'volksbewegingen' - uiteraard van Drentse snit - toch wat te ver vonden gaan.

Boekholt veronderstelt, dat kritiek op een anoniem artikel over het uitbreidingsplan van de gemeente Odoorn in het maandblad van juni 1942 er de oorzaak van was dat Naarding een maand later aftrad als eindredacteur.[732] Maar het is ook mogelijk, dat er al langer ontevredenheid binnen de redactie bestond over Naardings te geprononceerde ideeën, blijkend uit het feit dat de commentaren al met ingang van maart 1942 afgeschaft waren. Overigens bleek achteraf dat het gewraakte artikel in juni 1942 door ds. H. van Lunzen geschreven was, maar deze haalde wél een redactioneel commentaar uit 1941 aan.

Prakke heeft na de oorlog geschreven, in zijn herdenkingsartikel ter gelegenheid van 25 jaar *Drent(h)e*, dat het provinciaal bestuur (toen nog geheel in vooroorlogse samenstelling) gevraagd had voorzichtig te zijn met commentaar, *om tegenover de bezetter één lijn te kunnen trekken* (cursivering HN).[733]

Al met al lijkt deze affaire op de bekende druppel die de emmer deed overlopen. Wil dit meer dan een gissing zijn, dan moet aannemelijk gemaakt worden dat Naarding de redactionele commentaren schreef. Welnu, daarvoor zijn sterke argumenten aan te voeren. De commentator probeert herhaaldelijk zo dicht mogelijk bij zijn lezers te

731. Te denken valt aan *De Schouw*, het orgaan van de NKK. In de NSB heette het inspecteren van een WA-detachement 'schouwen'. Zie De Wit in: Nijkeuter 1995, 65.
732. Boekholt 1988, 19-21.
733. *Drenthe* 25 (1954) december 5.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 548

komen met frasen als “Dat wil ik geloven:” , “(...), waarvan ik in ’t begin sprak,” en “Zo werd me van zeer bevoegde en ingewijde zijde medegedeeld,”.[734] Het zou nogal onbehoorlijk zijn, hoogstpersoonlijke meningen te verkondigen zonder dat de lezer zou kunnen herleiden wie ze geschreven had. Juist als een ander dan Naarding op deze wijze trachtte de publieke opinie te beïnvloeden, zou de eindredacteur ingegrepen hebben!

In februari 1941 toonde de redactionele inleider zich bezorgd over het verdwijnen van grote aantallen bomen uit het Drentse landschap. Deze werden gekapt om als huisbrand of (na vergassing) als brandstof voor auto’s te dienen. De schrijver besloot met: “(...) mij gebracht tot de volgende ontboezeming, waarmee ik ditmaal eindig.” Dan volgt het gedicht *Oes bommen*, waarvan inhoud en strekking zich laten raden.[735] Voorzover bekend, was Naarding de enige poëet onder de redactieleden. Ook de spelling in de trant van Overdiep wijst in de richting van diens pupil Naarding: y (jullie), maer (meer), giet (gaat) en zommer (zomer).

Zoals reeds gesignaleerd, was de commentaarschrijver een ijverige heraut van L en M. Als geen ander bleef hij hierin volharden, ook - of juist - toen de bond allang niet meer bestond. En het was Naarding die nog in 1946 een lans brak voor dit boerenactivisme met het artikel ‘Drentse onverschilligheid’ in *De Vrije Pers*.[736] Gezien de ontstaansgeschiedenis van deze periodiek mag men wel spreken van een navrante poging.

Begin en eind van de oorlog worden gemarkeerd door lovende woorden van Naarding zélf voor L en M. Daartussen liggen drie soortgelijke uitlatingen van de pseudo-anonieme commentator in het maandblad *Drente*. Een dergelijke fixatie moet wel uniek zijn: zij was het kenmerk van Jan Naarding. Met diens eigen woorden: een wonderlijke liefhebberij.

Volgens Doedens kreeg Naarding met de bezetter problemen over het gedicht *Zommermiddag*, dat in augustus 1943 in het maandblad werd afgedrukt.[737] Van welke aard die problemen waren, vermeldt Doedens echter niet. De censor zou zich gestoord hebben aan de blijmoedige toonzetting van het gedicht, die niet zou passen bij de penibele situatie waarin het Derde Rijk inmiddels verkeerde.[738] Zo luidt de laatste strofe:

Wat hoog zit die zun an de helblauwe hemel!
Wat schittert zien straolen op wolken en zaod!
Wat giet hier de lieuwerk zien lierkende liedtien!
De weereld wet zuk jao van weelde gien raod.

734. *Drente* 12 (1940) oktober 26; 12 (1941) januari 50 en 13 (1941) oktober 18.
735. *Drente* 12 (1941) februari 58.
736. *DVP* 21.5.1946.
737. *Drente* 15 (1943) augustus 7. Het gedicht werd ook gepubliceerd in *In Seymour Mulder’s voetspoor* en in *Oet Jan Naardings hof* 1969, 15. In de bundel *Dååd en drööm* 1966, 16 werd ook een gedicht met dezelfde titel opgenomen; de inhoud is echter anders.
738. Doedens 1964b, 4.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 549

De mededeling van Doedens moet wel apocrief zijn. Zelfs de meest achterdochtige nazi kan hier toch onmogelijk wat achter zoeken. De Duitse oorlogspropaganda bleef trouwens tot het bittere einde beweren dat alles op rolletjes liep.

Het leveren van puur letterkundige kritiek was uiteraard geen gevaarlijke bezigheid voor de redactie, ook al was de bekritiseerde een medewerker van een gelijkgeschakelde krant. Het ging om de rubriek 'Uit de oude Lantschap' in het *Drentsch Dagblad*. De anonieme schrijver daarvan ging nogal slordig met de feiten om. Hij schreef ten onrechte twee gedichten aan Lesturgeon toe en beweerde dat deze in Friesland geboren was. R.D. Mulder wijdde er een artikel in het maandblad aan en wees in een noot nog op een 'storende' fout tijdens een radio-uitzending over het werk van Harm Tiesing. Als inleiding was het bekende gedicht over het hunebed van Borger voorgedragen. Dit is, zoals bekend, niet door Tiesing maar door Seymour Mulder geschreven.[739]

Een van de productiefste literaire medewerkers van het maandblad was in deze periode Albert Dening. De stukjes van deze oud-douanier ademden "de echt Drentsche geest" waarvan Naarding zo'n liefhebber was en daarom probeerde deze - nog voordat hij eindredacteur was - Dening te bewegen tot het leveren van bijdragen aan het maandblad.[740] Dening leverde veel dialectverhalen, waarin hij vooral lyrisch over zijn geboortegrond schreef: "(...) want het Drentsche bloed kan zuk van de geboortegrond niet lusmaken", was dan ook het slot van zijn eerste serie bijdragen aan *Drente*.[741]

Denings feuilleton *Um d'olde Toren* uit het *Agrarisch Nieuwsblad* werd in 1944 bij drukkerij Torenlaan in Assen als boek uitgebracht. Het was voor J.J. Uilenberg aanleiding om in 1944 in zijn rapport over de maand maart hierover op te merken:

> "Het lijkt me een echt volks boek, goed geschreven en van iemand, die goed op de hoogte is met het Drentse volk. Mijns inziens behoort de Heer Dening als schrijver in het Kultuurkamerverband te worden opgenomen."[742]

Voor de Drentse Vereniging in Amsterdam, waarvan hij lid was, las Dening meer dan eens voor uit deze novelle. Ook bij andere Drentse verenigingen las hij met veel succes voor uit eigen werk.

Voorts schreef hij een hoorspel, getiteld *Stad en platteland*, dat op 18 januari 1942 in Amsterdam te beluisteren zou zijn, maar daar stak het DVK een stokje voor.[743] De kwestie was deze: de Nederlandsche Omroep beschikte over plaatopnamen van het

739. R.D.M[ulder]. 1943c, 14.
740. DA, Archief L en M, inv.nr. 34, brief Dening aan Ter Haar van 6 juni 1940.
741. Dening leverde de volgende dialectbijdragen: *Drentsch bloed I* (12 (1940) november 35-37); *Drentsch bloed II* (12 (1941) januari 51-52); *Drentsch bloed III. (slot)* (12 (1941) februari 58-59); *Wij schreven doe 1940, I* (13 (1941) juli 3-4); *Wij schreven doe 1940, II* (13 (1941) augustus/september 10-11); *"Oet vrijen"* (13 (1942) februari 59-61); *"Leve de landbouw"* (15 (1943) augustus 6); *Leve de landbouw" (slot)* (15 (1943) september 11) en *' n Mal geval* (16 (1944) augustus 6).
742. NIOD, NKK, inv.nr. 36a, rapport van 31 maart 1944.
743. *Drente* 13 (1941) november 31; 13 (1942) januari 47 en 13 (1942) februari 54.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 550

hoorspel. De acteurs waren voornamelijk gerekruteerd uit de hoofdstedelijke Drenten, met in de hoofdrollen Dening (een boer) en zijn zoon (een jonkheer). De Drentse Vereniging had op 15 november 1941 een excursie naar de studio in Hilversum zullen maken, maar uit de maandelijkse verslagen daarna blijkt niet dat de reis doorgegaan is. De aankondiging vermeldt dat men in de studio onder meer zou kunnen luisteren naar grammofoonplaten van Denings hoorspel. Het is niet bekend of het hoorspel uitgezonden is; mogelijk had een van de vooroorlogse omroepen dit al gedaan. Hoe het ook zij - de platen mochten niet in Amsterdam gedraaid worden. Het is niet waarschijnlijk dat *Stad en platteland* gevoelig lag. De directeur-generaal van het DVK zal wel bezorgd zijn geweest over de levensduur - buiten de studio - van het breekbare materiaal.

Hillie Tuin woonde toentertijd in Amsterdam en was lid van de Drentse Vereniging, waarvoor ze een lezing hield.[744]

Ook Harm Drent (pseudoniem van H. Doedens) publiceerde in deze periode veel in het maandblad. Doedens, woonachtig in Utrecht en werkzaam bij het voortgezet onderwijs, werd op Naardings voorstel lid van de studiekring D.H. van der Scheer. Daarvoor al was hij aangezocht voor het maandblad. Zo schreef Naarding op 3 september 1940 aan hem: "Zo eindelijk is er dan contact. Ik loerde nl. al enige tijd op je: 1e. omdat ik me over je verhuislust verbaasde, wier oorzaak ik zo graag wilde weten, 2e omdat ik H.D. kende en hem graag wilde zien als medehelper in de 'Drentse beweging', om het eens deftig te zeggen."[745]

Doedens leverde dialectschetsen en gedichten aan het maandblad.[746] Het gedicht *Er luip een jong in de riepende rog* is een poëtisch antwoord op Naardings gedicht *Zommermiddag*.[747]

Net als voor de bezetting, werd ook nu dialectwerk van J.H. Bergmans-Beins opgenomen. Zij publiceerde gedichten en dialectverhalen.[748] Amusant is haar tirade over de onjuiste afbeelding van een Drentse vrouwentooi, die op het omslag van Tiesings boek *Marthao Ledeng* prijkte. "Nee meneer, dat ij 't niet weet, ku'j misschien niet helpen, maor dan mussen ij 't niet tieken, òf ien vraogen die 't wet. Geeft je oogen de kost, veur ij *zun bleut* [omslag] veur 'n *Drentsch* boek tiekent." Overigens was Uilenberg in *Het Noorder Land* een andere mening toegedaan: "*Marthao Leding [sic], de Bloem van 't Daarp* zal uiterlijk de aandacht trekken door haar fraaie Drentsche kanten tooisel, waarmee de teekenaar, J. Otter, haar keurig op den omslag heeft afgebeeld."[749]

744. *Drente* 13 (1942) april 71.

745. Doedens 1964b, 4.

746. De volgende bijdragen verschenen: *Snikkie Snieder en Berend Boesbelder* (14 (1942) oktober 28-29); *Jantiene is störv'n* (14 (1942) december 47); *Allèn met dij* (15 (1943) juli 1); *Avond* (15 (1943) september 10); *Kom, zing nog ies* (15 (1943) december 23); *Testament* (15 (1944) januari 25); *'t Geluk* (15 (1944) februari 29) en *Er luip een jong in de riepende rog* (15 (1944) maart 33).
Een tweetal gedichten (*Kom, zing nog ies*; *Er luip een jong in de riepende rog*) werd ook opgenomen in *In Seymour Mulder's voetspoor...*

747. Doedens 1964b, 4.

748. Van haar werd opgenomen: *'t Diepien* (14 (1942) september 18); *Oud volksgeloof* (14 (1942) november 36); *"Zummermiddag"* (14 (1942) december 44) en *Kinner-spullegies* (14 (1943) mei 85).

749. Bergmans-Beins 1943, 3 en J.J. Uilenberg 1943b, 355-356.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 551

H.J. Prakke droeg onder zijn pseudoniem Hekkarpi Jr. twee acrostichons bij. In oktober 1940 leverde hij de tekst van de rijmprent *Ecclesia Anlona (A.D. 820)*; het was een herinnering aan ette Jan Pracke, die van 1534 tot 1551 namens het Dieverder dingspel naar de vergadering van de Etstoel in de kerk van Anloo placht te gaan.[750] Over de tekst van de rijmprent *De ontstekers van 't vuur* werd al het een en ander opgemerkt.

R. Houwink Hzn. schreef een aantal volkskundige artikelen,[751] H.T. Buiskool leverde - zoals aan *Het Noorder Land* - bijdragen over de oudheidkamer 'De Hondsrug' te Emmen (in dit geval twee) en een reactie op een artikel van Naarding over Drentse 'spoorwegen' (= wagensporen).[752] J.J. Westenbrink droeg in 1941 met het Nederlandstalige gedicht *De Drentsche boerenknapen* voor het laatst bij aan het maandblad[753] en Hendrik Bos schreef een Nederlandstalig verhaal over zijn schooljaren.[754]

Behalve deze oudgedienden zijn er ook nieuwe namen op te merken: Joh. Lingemann te Coevorden leverde een tweetal gedichten,[755] Fre van Noord was de inzender van de schets *'n Zwöm-karremis* in Hoogeveens dialect,[756] dr. R. Murris, oud-gymnasiumleraar te Zaandam, stuurde bijdragen in het Zuidwest-Drents in[757] en L. Braaksma, lid van de studiekring D.H. van der Scheer, debuteerde in *Drente* met zijn gedicht *'t Winterkeuninkie*.[758]

Over de inhoud van het maandblad *Drente* tijdens de bezetting zou men kunnen opmerken: "De Drentse eigenheid wordt centraal gesteld, maar op een dusdanige wijze dat de controlerende instanties niet voor het hoofd gestoten worden." Het citaat is niet helemaal correct: op de plaats van 'Drentse' moet 'Vlaamse' staan. In die vorm kan men de zin lezen in de studie *Collaboratie of cultuur? Een Vlaams tijdschrift in bezettingstijd (1941-1944)* van Dirk de Geest en anderen.[759] Hun studieobject, het tijdschrift *Volk en Kultuur*, heeft een visie op de bezetting die stellig door Jan Naarding gedeeld zou zijn:

> "De ingestelde Nieuwe Orde heeft niet zozeer rechtstreeks ingegrepen in de omstandigheden, maar vervult vooral de functie van katalysator, die de optimale voorwaarden voor de reeds onderhuids aan de gang zijnde evolutie heeft gecreëerd."

---

750. *Drente* 12 (1940) oktober 29.
751. Zie hoofdstuk II, noot 220.
752. *Oudheidkamer "De Hondsrug" te Emmen* (12 (1941) juni 91-92), *De Drentsche Spoorwegen* (14 (1942) augustus 12) en *Oudheidkamer "De Hondsrug"* (14 (1942) december 41-42).
753. *Drente* 12 (1941) januari 50-51.
754. *Jeugdherinneringen* (12 (1940) november 37-38).
755. *De band, die bindt* (12 (1940) oktober 28) en *Lèvensvreugde* (12 (1941) juni 93-94).
756. *Drente* 13 (1941) november 30-31.
757. *Tieme zit in 't sekreet!* (14 (1942) september 21); *'t Spoek* (14 (1943) februari 60) en *Poaschen* (15 (1944) april 37-38).
Hij overleed in juni 1948 op 74-jarige leeftijd te Zaandam. Zie R.D.M[ulder]. 1948, 118.
758. *Drente* 14 (1943) juni 90.
759. De Geest 1997, 352-354.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 552

Ook de Vlaamse recensent Paul Hardy vertoont een opvallende gelijkenis met Naarding: "(...), die het miserabilistische debuut van Louis Paul Boon [*De voorstad groeit*] afwijst, maar het desondanks een van de belangrijkste momenten van het literaire jaar noemt..." Zoals in hoofdstuk II beschreven, had Naarding waardering voor E.C.M. Frijling-Schreuders - even grauwgetinte - debuut *Veenkolonialen*, maar vond hij het nochtans geen 'echt-Drents' boek.

11. Almanakken

NDVA (1940-1943)

In 1940 werd de redactie van de *NDVA* gevormd door P.W.J. van den Berg, J.A. Brouwer en J. Poortman. Tijdens de bezetting verschenen onder verantwoordelijkheid van deze redactie de almanakken voor 1941 tot en met 1943. In 1944 en 1945 werd de almanak niet gedrukt. De aflevering voor 1944 verscheen eerst in 1946, in 1947 gevolgd door het nummer voor 1945. Ook in de oorlog werd de almanak door Van Gorcum uitgegeven.

Behoefte aan kopij had men blijkbaar nog steeds, want de redactie riep door middel van een ingezonden stuk in het maandblad *Drente* van juli 1940 op, voor 1941 artikelen bij te dragen. Men merkte daarbij op:

> "Ondanks alle ongunstige omstandigheden moet de uitgave doorgaan, niet alleen om de lange reeks niet te verbreken, maar omdat het nu meer dan ooit noodig is ons te bezinnen op de geestelijke waarden die Drente bezit (...)."[760]

Een soortgelijke oproep verscheen voor de uitgave van 1942; men schreef:

> "Wel zijn de vooruitzichten voor de verschijning door papierschaarste en allerlei noodmaatregelen niet gunstig, maar de uitgevers zullen hun uiterste best doen om deze toch te doen doorgaan. Wij hopen op ruime medewerking"

en wees er ten overvloede op dat de bijdragen van historische, volkskundige of letterkundige aard moesten zijn.[761] In 1942 waren er "(...) vele moeilijkheden die op het oogenblik de uitgave belemmeren", maar "de uitgeefster (wil) toch pogen den nieuwen Jaargang te doen verschijnen."[762] Zelfs in 1943 verscheen er nog een oproep tot medewerking aan de NDVA 1944, maar zoals gezegd kwam deze uitgave pas in 1946 tot stand.[763]

Jan Naarding leverde niet veel bijdragen aan de *NDVA*. Blijkbaar beschouwde hij de almanak niet als een belangrijk medium voor wetenschappelijke verhandelingen, of hij

760. *Drente* 12 (1940) juli 7.
761. *Drente* 13 (1941) augustus/september 15.
762. *Drente* 14 (1942) november 34.
763. *Drente* 15 (1943) december 23.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 553

kon er toen het geduld niet voor opbrengen. In die jaren prefereerde hij het maandblad *Drente*. Hierin kon hij korte, niet veel onderzoek vergende artikelen plaatsen.

In 1940 leverde hij voor de *NDVA* twee artikelen, één op historisch en één op taalkundig gebied. Dit laatste, getiteld *Wat oover Drentse taol*, somt een aantal typisch-Drentse taaleigenaardigheden op.[764] Daaruit blijkt ook, dat hij toentertijd nogal onder de indruk was van de *Quickborn* (1852), het werk van de Dithmarscher dialectdichter Klaus Groth. Boven zijn artikel plaatste Naarding namelijk enige regels uit de *Quickborn*. Zoals wij zagen schreef hij tijdens de bezetting naar Klaus Groth het gedicht *Ik wol, wy waren nog klein, Herman* voor zijn vriend Herman Doedens.

In 1941 verscheen van zijn hand de dialectbijdrage *Een goeie naober*.[765]

In het Drents van zijn geboorteplaats Sleen schreef hij een verhaal over een jong boerenechtpaar, Jans en Wilmtien, dat door de economische crisis in moeilijkheden raakt. Aan de steun van een goede 'naober' komt na tien jaar ploeteren een eind. De echtelieden moeten hun huis verkopen en Jans belandt in de werkverschaffing.

In 1943 leverde Naarding een kort artikel over een volkskundig onderwerp, de zogeheten Fensterbierscheiben (gebrandschilderde ruitjes, met voorstellingen of spreuken).[766] Voor de almanakken van 1944 en 1945 schreef hij geen bijdragen.

Enkele auteurs die ook voor de oorlog aan de *NDVA* bijdroegen, gingen daarmee door tijdens de oorlog. Tot hen behoort ook E. Karst Jr., die de jacht-en natuurverhalen *Op den rooden bok*, *Kerstavond in de Jachthut* en *Om de oude hoeve*, leverde.[767] L.A. Roessingh publiceerde de gedichten *Veuroetgaank*, *Bladvulling*, *Och, wij weet neet...*, *Doodendaans* en *De akelei*.[768] J.H. Bergmans-Beins leverde de dialectverhalen *Dat döt de tied* en *Kinnerspul*, waarvan nostalgie een belangrijk ingrediënt is.[769] Ook publiceerde zij de liedtekst *Oud liedje*.[770] J.J. Westenbrink droeg een van zijn laatste gedichten - *Ouderwetsche boerenkermis* - bij[771] en Ben van Eysselsteijn leverde zijn ballade *Oostermoer*[772], die hij aan Prakke opdroeg. Jan Fabricius kwam met de vertaling van een droevig Frans gedicht: *Jampie. ('n Fransch lietie, van Provensal, op zien Assersch)*.[773]

Jampies zuster is ernstig ziek en de arts heeft voorspeld dat zij zal sterven zodra het blad van de bomen valt. Maar Jampie naait met garen uit zijn moeders linnenkast de bladeren weer aan de bomen. Zijn geluk is echter van korte duur:

764. *NDVA* (1940), 119-123.
765. *NDVA* (1941), 19-38.
766. *NDVA* (1943), 42-44.
767. *NDVA* (1940), 131-136; (1941), 80-84 en (1943), 83-88.
768. *NDVA* (1940), 58, 148-149; (1942), 86; (1942), 88 en (1943), 92.
769. *NDVA* (1941), 86-89 en (1943), 89-91.
770. *NDVA* (1943), 79-80.
771. *NDVA* (1942), 87-88.
772. *NDVA* (1943), 81-82. Deze ballade werd ook in andere periodieken, bundels en boemlezingen opgenomen, zie paragraaf 7.
773. *NDVA* (1940), 146-147.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 554

Maor toe 't gure naojaor kwam
En de roege harfstwind weide,
Die rondom de blaoren zeide
Van de boom'n, klein en groot,
Toe ging Jampie zitten schreien
En schee uut met blatties neien.
Want toe was zien zussie dood.

Bij deze bekende schrijvers en dichters voegde zich ook een debutant. H. van Ek, die van 1935 tot 1941 burgemeester van Schoonebeek was, publiceerde de kwatrijnen *De Turfmachien* en *Najaarszuchten*.[774]

12. Het toneel

In het maandblad *Drente* van december 1940 werd in een redactionele opening opgemerkt:

> "Het toneel in de Landschap gaat onder leiding van de Nederlandsche Amateur Toneel Unie goede tijden tegemoet, vooral nu de N.A.T.U. tracht kundige leiders te vinden en straks ook het jeugdtoneel gaat organiseren. (...) Laat men in elk geval beginnen met het opvoeren van goede stukken; in dit opzicht zijn er nog al eens tekorten!"[775]

Kort nadat het land bezet was kwam het theaterleven weer op gang. De schouwburgen en concertzalen trokken - net als voor de oorlog - veel publiek. Zowel tijdens de bezetting als in de voorafgaande crisisjaren hadden velen behoefte aan amusement om te ontsnappen aan de (buitengewone) dagelijkse zorgen. Het gaat te ver, van een bloeiperiode te spreken - althans voor wat de oorlogsjaren betreft. Uit de aard der zaak wordt censuur door de overheid onmiddellijk zichtbaar wanneer het de uitvoerende kunsten betreft. Wat niet strookte met de politieke opvattingen van de bezetter mocht niet op- of uitgevoerd worden. Schrijnender nog was het verdwijnen van alles wat joods was: niet alleen de werken van joodse toneelschrijvers en componisten, maar ook zijzelf en bovendien de 'niet-arische' uitvoerende kunstenaars.

Peter van der Velde (1918), werkloos onderwijzer die een kantoorbaan gevonden had, richtte in Roden in 1940 het Bonte Bitse Cabaret (BBC) op.[776] De groep bestond uit ongeveer zestien personen. De naam ontleende Van der Velde aan de Bitse, een beekje dat midden door Roden liep. De naamgeving was tevens een stil protest tegen de bezetter. Blijkens de affiches die het BBC verspreidde, kon men een voorstelling bijwonen voor de prijs van "zeven stuver en 'n paor aole klompen". In het eerste seizoen trad men negen maal op. In het tweede seizoen werden dat tien zaterdag-

774. *NDVA* (1941), 85 en (1942), 68.
775. *Drente* 12 (1940) december 42.
776. De gegevens zijn - tenzij anders vermeld - ontleend aan een onderhoud met Peter van der Velde in Roderwolde op 9 januari 1997. Vgl. voor de cabaretgroep ook Jan Veenstra, in: Kool 1988, 93 en Fonk 1995, 29.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 555

avondvoorstellingen.[777] Teksten en liedjes, veelal door Van der Velde geschreven, werden gesproken en gezongen in de streektaal van Roden. De publieke belangstelling voor deze bonte avonden was groot; vanuit de wijde omtrek kwam men naar Roden, soms zelfs met een bus waarvoor een paard gespannen was.[778]
Sommige teksten waren puur onderhoudend, zoals *Kom Marie, ik goa met dai noar 't beitelaand!* De laatste strofe van dit lied luidt:

Joa, Marie, ik goa met dai noar 't beitelaand,
En wat loater noar de Börgerlijke Staand
En dan krieg wai met ons baaiden
Klaaine kinder heile raaien
Kom Marie, ik goa met dai noar 't beitelaand![779]

Af en toe werden er ook enige speldenprikjes uitgedeeld, zoals in *Der is neit veul veranerd, lu*:

Der is neit veul veranerd, lu
't Bleef alles hoast geliek
Min prat nog elke dag van 't weer
En van de poletiek

't Gemeintehoes vertrouwt mie neit
Dat weit ik heil secuur
Want ieder verzie dat ik zing
Dat las de dörpscensuur

Der is neit veul veranerd, mor
Min vaarfde bomen wit
En Gerbens Annechie die kreeg
Een mooi naai kunstgebit

Der is neit veul veranerd, lu
't Blef net zo as het was
Een wereld vol van ofgunst en
Van meesters zunner klas.[780]

Toen de groep zich moest laten registreren door de Kultuurkamer, werden de openbare optredens gestaakt. Wel heeft men nog een aantal clandestiene opvoeringen

777. Jan Bakker 1983.
778. 'Peter van der Velde over mout- en wilwaark: "Mijn doel is te laten zien dat je alles met dialekt kunt doen" ' in: *Drenthe* 57 (1986) mei 73-76.
779. Aanwezig in het persoonlijk archief van Van der Velde. Het lied werd ook opgenomen op de elpee *Noordenveld. Leid'ies oet Noord-Drente*.
780. Aanwezig in het persoonlijk archief van Van der Velde.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 556

gegeven, maar toen een daarvan - in Hoogkerk - de aandacht trok van een ambtenaar van de Kultuurkamer viel het doek definitief. Strijdig hiermee lijkt het feit dat het BBC wel vermeld wordt op een lijst van de Kultuurkamer, gedateerd 6 juli 1943.[781] Dus hebben Van der Velde cum suis een tijdje doorgespeeld zonder zich aangemeld te hebben. Toen zij tegen de lamp liepen, meldden zij zich aan, maar het BBC trad daarna niet meer op. Pas na de oorlog zou Van der Velde de draad weer oppakken. Eerst onder dezelfde naam; later noemde de groep zich 'De Bekketrekker'.

Spoedig kwamen er maatregelen die het verenigingsleven aan banden legden. Eind juni 1940 maakten de secretarissen-generaal Tenkink (Justitie) en Frederiks (Binnenlandse Zaken) een verordening bekend, volgens welke alle verenigingen en stichtingen aangemeld moesten worden bij de procureur-generaal in het rechtsgebied waartoe zij behoorden. Op 20 september 1940 kwam Seyss-Inquart nog eens met dezelfde verordening, waaraan toegevoegd was dat de niet-commerciële verenigingen en stichtingen opgave van hun vermogen moesten doen. De commissaris voor laatstgeoemde organisaties, H.W. Müller Lehning, kwam eind februari 1941 op het toppunt van zijn macht, toen door een verordening bepaald werd dat hij het onbeperkte recht kreeg veranderingen in dit bestel aan te brengen.[782] In november 1941 maakte het DVK door middel van een proclamatie in de krant bekend dat voor het geven van toneel- en cabaretvoorstellingen minstens acht weken van tevoren vergunning gevraagd moest worden aan de gemeentelijke autoriteiten. (Sinds twee maanden was er maar één autoriteit: de burgemeester, die het alleen voor het zeggen had.) Daarbij moest men de tekst van het op te voeren toneelstuk of van de cabaret- of revuevoorstelling overleggen.[783] Tezelfdertijd werd het burgemeesterskorps in rap tempo genazificeerd en de overgebleven vooroorlogse burgemeesters moesten natuurlijk terdege op hun tellen passen met wat ze goedkeurden.

Toen de Kultuurkamer in 1942 met haar bemoeienissen begon, moesten ook alle amateurgezelschappen voor zang, dans en toneel zich aanmelden.

> "Zooals reeds in een desbetreffende verordening bekend gemaakt zullen de rederijkersgezelschappen lid moeten zijn van de Nederlandsche Kultuurkamer. Buiten het verband van een aangesloten vereeniging of gezelschap kan niemand het liefhebberijtooneel beoefenen",

werd in *De Schouw* meegedeeld.[784]

Kamers die zich niet aanmeldden kwamen in een lastig parket, ook als zij geen opvoeringen meer gaven. Voor opheffing was toestemming van Müller Lehning en zijn Commissariaat nodig. Zonder 'geldige' redenen zou die niet gegeven worden. Een aantal kamers zocht de oplossing in het stopzetten van de activiteiten nadat zij zich gehoorzaam aangemeld hadden; vaak lukte dit zonder problemen. Andere lieten zich registreren en speelden door, zeer tot genoegen van de bezetter want inactiviteit

781. NIOD, DVK, inv.nr. 181i.
782. L. de Jong 1974, 418-423.
783. *AN* 16.11.1941.
784. Thijssen 1942, 104-105.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 557

was ook een vorm van (lijdelijk) verzet.[785] Het archief van het PDR bevat geen documentatie (meer) uit de periode 1940-1945, maar via het NIOD valt na te gaan welke Drentse kamers zich aanmeldden. Een drietal lijsten uit juli 1943 van het DVK geeft inzicht in de toestand van het Drentse toneel op dat moment. Op een ervan staan 25 zogenoemde serieuze toneelverenigingen en rederijkerskamers die zich aangemeld hadden; volgens een andere hadden 30 amusements-toneelverenigingen in Drenthe zich aangemeld. De derde lijst vermeldt 13 verenigingen die hun aanmelding ingetrokken hadden. Uiteraard betekende dit, dat zij zich ontbonden hadden.[786] P.H. v.d. Dam slaat de plank wel erg mis door over deze periode in zijn artikel over het toneel in Drenthe slechts op te merken:

> "Helaas stak ook hier de oorlog een spaak in het wiel. Met ruwe hand werd dit bloeiende verenigingsleven, dat uit eigen kracht een hechte organisatie had geschapen, vernietigd door de Cultuurkamer."[787]

Jan Naarding daarentegen was terecht van mening dat het toneel nog steeds bloeide. In het maandblad *Drente* van februari 1942 schreef hij:

> "Want er is in Drente een sterk wassend verlangen naar 'cultuur'. Daarvan getuigt wel de grote bloei van de Provinciale Drentsche Rederijkersbond, die nog onlangs zeer geslaagde declamatie-wedstrijden hielden te Beilen. Hopelijk zal de Bond aan voordrachten enz. in dialect ook eens zijn aandacht schenken."[788]

Het archief van een enkele rederijkerskamer die doorspeelde, bevat gegevens over het repertoire in die jaren. Zo blijkt uit de bewaard gebleven programma's van de Rederijkerskamer Borger, dat men van 1941 tot 1945 jaarlijks één of twee stukken speelde. Vooral blijspelen waren geliefd. Dat waren: *Papageno* van Rudolf Kneisel (1941), *Betje regeert* van Henk Bakker (1941), *Meneer m'n ega*]sic] van Henk Bakker en Jan Niemeijer (1942), *Graaf-Loodgieter* van A. van Lokven en Jac. Braun (1942), *Robbedoes* van Christien van Bommel-Kouw en Henk Bakker (1943), *Najaarsstormen; Robbedoes getrouwd* van dezelfde auteurs (1943) en *De vrijbuiter* van Hans Martin (1944).[789] Op 9 november 1941 werd ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan van de rederijkerskamer ook een toneelstuk van Harm Tiesing, getiteld *In de scheperij*, opgevoerd.[790]

Ook uit de vele advertenties die in het *Drentsch Dagblad* en in *De Landstand (in) Drent(h)e* verschenen, valt te concluderen dat veel Drentse rederijkerskamers en

785. Vgl. voor de situatie in Groningen Broekema in: Boiten 1980, 185-190 en Ad Schijve in: *Alzoo Rederijkers!* 1992, 122-144.
786. NIOD, DVK 181i, de bestuurder van de groep Rederijkers, J.E.L. Zuuring, aan de afdeling Theater en Dans van het DVK, lijsten van 1 en 6 juli 1943.
787. V.d. Dam in: Poortman 1951, 306.
788. *Drente* 13 (1942) februari 54.
789. Archief Rederijkerskamer Borger, programmaboekjes van de voorstellingen.
790. Zie Nijkeuter 1997, 50.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 558

toneelverenigingen tijdens de bezetting doorgespeeld hebben. Een andere bron vermeldt nog dat in de beginjaren van de bezetting de ledentallen van de rederijkerskamers aanzienlijk toenamen.[791]

Dialecttoneel werd veel gespeeld door de Drentse verenigingen in Amsterdam, Den Haag en Utrecht.[792]

Zoals beschreven, besteedde L en M in de jaren dertig veel aandacht aan het (openlucht)toneel. In de ogen van deze agrarische activisten was het toneel een zeer geschikt middel voor het uitdragen van hun boodschap én voor het opvoeden van de plattelandsjeugd. In haar nadagen hield de beweging een toneelweekend in de Volkshogeschool te Bakkeveen. Het was 2 november 1940 en de fusie met de NSB-boeren zou binnen een maand een feit zijn. Drie sprekers gaven hun visie op het plattelandstoneel. Jan Boer sprak voor Groningen, Douwe Kiestra voor Friesland en Jurrien Sweers voor Drenthe. Sweers was van mening dat het toneel in Drenthe veel geleden had door en onder vervlakkende invloeden. Dit was volgens hem vooral het gevolg van een gebrek aan goede leiding. Met klem wees hij erop dat het toneel op het platteland "thans in hoofdzaak een opvoedend element voor de jeugd moet zijn. Ook de dorpseenheid, die thans nog zoo vaak zoek is, moet weer teruggevonden worden. Men moet daarmede bij de jeugd beginnen, die moet vooraan staan en dán pas komen de ouderen."[793]

De sprekers vonden alledrie dat het volkstoneel - uit en voor het volk - weer ingevoerd moest worden.

Begin februari 1941 hield het NAF - waarin L en M inmiddels opgegaan was - samen met zijn dochter de Agrarische Jeugdbeweging, een 'Groote Tooneeldag' in Assen. Ruim 500 personen bezochten deze dag. L. Weijer[794] uit Meppel, de leider van de jeugdbeweging, hield een rede en onder leiding van Sweers zongen alle aanwezigen uit de liedbundel van de Agrarische Jeugdbeweging enige liederen.[795] In de namiddag werd onder leiding van H. Warris uit Assen door de jongeren het toneelstuk *Ainegst kind* opgevoerd. De meergenoemde A. Mulder uit Westervelde wist in een toespraakje de juiste toon te treffen.[796] Het geestverwante *Agrarisch Nieuwsblad* noemde de bijeenkomst een succes en deelde mee, dat ook in Emmen (18 februari) en Meppel (19 februari) toneeldagen gehouden zouden worden.

---

791. DA, PDR, inv.nr. 10. Vgl. ook 'Drentse schouw' in: *Drente* 13 (1942) februari 54.
792. *Drente* 13 (1942) februari 54-55.
793. 'Het tooneel ten plattelande. Op de Volkshoogeschool te Bakkeveen aan een critische beschouwing onderworpen' in: *AN* 6.11.1940.
794. Weijer wordt ook genoemd als samensteller van de voordrachtenbundels *Bonte Mengeling* en *Gedichtenbundel*. Zie *De Boeren-Jeugdleider* 2.11.1942, 132. De bundels zijn niet meer te achterhalen.
795. In het archief van L en M (DA, inv.nr. 88) werden twee liedbundels aangetroffen. De eerste, *Liederenbundel voor de Boerenjeugd* [Meppel, z.j.], bevat ook de liederen 'Zaaierslied' en 'Stedeling en Dorpeling', die voorkomen in Holms openluchtspel *Moeder Aarde*. J. Sweers schreef er de muziek bij. Zie ook hoofdstuk II.10.4.2.
De andere bundel is getiteld *Levenslust. Liederenbundel uitgegeven door de Jeugdbeweging van den Nationalen Bond "Landbouw en Maatschappij"* [z.p. en z.j.].
796. *AN* 29.1.1941 en 7.2.1941.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 559

De krant meldde voorts dat de agrarische jongeren regelmatig bijeen kwamen: kort daarvoor nog in Norg en Rolde. Meestal studeerden zij dan, onder leiding van Sweers, liedjes en volksdansjes in.[797] Drie maanden later werd in Rolde voor de tweede keer Jan Poortmans openluchtspel *De oude strijd* opgevoerd. Leden van de Agrarische Jeugdbeweging speelden het historische landsspel op "dezen eersten jeugddag in den nieuwen tijd". Poortman bleef thuis, hoewel de Beauftragte hem - herhaaldelijk - uitgenodigd had.[798] De regie was - net als in 1939 - in handen van Sweers. Het *Agrarisch Nieuwsblad* noemde het stuk het hoogtepunt van de dag en schreef verder:

> "Het was een imposant gezicht, grootsch en indrukwekkend deze opvoering tot welks welslagen de speelsters en spelers niet op de laatste plaats genoemd mogen worden. Zij hebben meermalen onder zeer moeilijke omstandigheden gerepeteerd. Maar als je een leider hebt als Jurry Sweers...."[799]

De Agrarische Jeugdbeweging hield ook uitwisselingen met Duitse toneelgroepen. De bedoeling was, met deze voorstellingen "een indruk te geven van het cultureele werk, zooals dat door ons Duitsche broedervolk wordt beoefend."[800] Tijdens de bijeenkomsten in Rolde en Norg gaf een Oldenburgse toneelgroep een voorstelling. Op 6 en 7 oktober 1941 gaf een toneelgroep uit Kiel voorstellingen in Coevorden en Meppel. Men speelde het stuk *Swienskomödi* van August Hinrichs.[801]

In dezelfde maand reisde een toneelgroep van de Agrarische Jeugdbeweging naar Duitsland. Daar voerde men in Norden het boerenspel *De Grond* op, dat in 1918 door de 'Knoalster schriever' Geert Teis Pzn. (pseudoniem van Gerhard Wilhelm Spitzen) geschreven was.[802]

Het NAF moest op zijn beurt al in oktober 1941 plaats maken voor de Landstand. De provinciale leiding kwam in handen van B. Geerts, een boer die in de oorlog tot de NSB was toegetreden. Het centraal bestuur van de Landstand begon reeds na 1942 te desintegreren, mede doordat veel boeren hun contributie niet betaalden. De boerenleiders in de provincie bleven echter 'in functie'.

De plaatselijke afdelingen van de Landstand hielden veel zogenoemde dorpsavonden. De afsluiting hiervan bestond dikwijls uit toneel, zang en dans.

Van de vorige organisaties nam de Landstand de toneeldagen als jaarlijks evenement over. Zo was er in maart 1942 een Centrale Tooneeldag in Assen. Na de gebruikelijke redevoeringen werd door de Jonge Landstand - de opvolger van de Agrarische

---

797. 'Uitstekend geslaagde Tooneeldag te Assen' in: *AN* 7.2.1941.
798. Poortman, *De jaren 1940-1945* z.j., 61.
799. *AN* 19.5.1941.
800. 'Duitsch tooneel te Coevorden en Meppel. Een oproep tot de leden van de A.J.B.' in: *AN* 2.10.1941.
801. Ibidem.
802. 'Boerenjongeren op reis in Duitschland. De laatste opvoering van "De Grond" ' in: *AN* 24.10.1941. In dezelfde krant werd een omvangrijke bloemlezing van de recensies in Duitse kranten opgenomen. *De grond* was Teis' tweede toneelstuk. Het werd in het Platduits vertaald als *De Grund*. De eerste opvoering in Duitsland werd gegeven op Borkum in het voorjaar van 1920. Zie Eddy de Jonge 1993, 15-16.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 560

Jeugdbeweging - het blijspel *Veur de Kadde* opgevoerd. Dit Platduitse stuk van August Hinrichs was door J. Sweers vertaald.[803]

Ook op zogenoemde Boerenjeugddagen werd ter afsluiting dikwijls toneel gespeeld. In Rolde, bijvoorbeeld, werd op 20 september 1942 een Ouddrentse boerenbruiloft nagespeeld.[804] En op 5 februari 1943 werd tijdens een jeugddag in Emmen, onder leiding van een zekere Thiel, het Brabantse stuk *De vier jaargetijden* opgevoerd. Voor deze gelegenheid was het stuk in het Drents vertaald.[805] Op de toneeldagen van de Landstand in februari 1943 te Assen en Emmen werd het stuk opnieuw gespeeld. De leiding berustte toen bij H. Broekhuizen uit Koekange, hoofd van de afdeling Volk en Bodem.[806]

Hendrik Broekhuizen Rzn. (1894-1975) was, net als zijn verre neef Geert Broekhuizen, landbouwer in Koekange. Hij was geboren op 13 mei 1894 in De Wijk.[807] In zijn woonplaats was hij een man van aanzien, die al vroeg een enthousiast aanhanger van L en M werd. In die jaren schreef hij geregeld tijdschriftartikelen en reportages over agrarische onderwerpen.

In 1941 werd hij sympathiserend lid van de NSB en lid van de Nederlandsche Volksdienst. Voor de Landstand werd hij boerenleider in zijn gemeente De Wijk.[808] In *De Landstand (in) Drent(h)e* had hij een eigen dialectrubriek, getiteld *Um mar net te zegg'n zo ast is!*, die hij ondertekende met het pseudoniem P. Rootvaar - ook wel geschreven als Rootvaer.[809] Van de hoofdredacteur Jac. ter Haar had hij de opdracht gekregen, al wat er leefde onder de Drentse boerenstand onder de loep te nemen.[810] In deze artikelen stak Broekhuizen de loftrompet over het nationaal-socialisme: hij bedreef propaganda voor de strijd tegen Rusland en voor de Oost-Compagnie (de zogeheten 'Oostlandboeren'). Ook schreef hij afkeurend over landgenoten die zich onttrokken aan de arbeidsinzet. Voorts schreef hij artikelen voor *De Jonge Landstand*. Na de oorlog moest hij voor het Bijzonder Gerechtshof te Assen verschijnen. Bovengenoemde feiten werden hem zwaar aangerekend; daarbij werd hem ook nog ten laste gelegd dat hij het fusilleren van gijzelaars in zijn artikelen had goedgekeurd. De *PDAC* verwoordde de mening van de advocaat-fiscaal als volgt:

803. 'De Centrale Tooneeldag van den Landstand' in: *AN* 26.3.1942. Vgl. ook 'De Centrale Toneeldag te Assen' in: *De Landstand in Drenthe* 27.3.1942.
804. *AN* 17.9.1942.
805. *De Landstand Drenthe* 5.2.1943.
806. 'Tooneeldagen te Assen en Emmen' in: *De Landstand Drenthe* 26.2.1943. Hierin wordt opgemerkt dat tijdens de opvoering in Assen het stuk in Drents dialect gespeeld werd.
De Landstand bestond uit vier hoofdafdelingen, te weten: I. Volk en Bodem, II. Voortbrenging, III. Voedselvoorziening en IV. Beheer, Voorlichting en Statistiek. De Hoofdafdeling Volk en Bodem, onder leiding van Broekhuizen, was weer verdeeld in drie onderafdelingen: 1: Cultuur, Arbeid en Bodem; 2: Organisatie, Landvrouwen en de Jonge Landstand en 3: Onderwijs, Juridische Zaken en Voorlichting. Zie hiervoor Jac. ter Haar Ezn., *De opbouw van den Nederlandschen Landstand*. Den Haag 1945 (een exemplaar wordt bewaard in het DA, Archief Nederlandsche Landstand, inv.nr. 2) en *Documentatie*. [1947], 171-172.
807. GA De Wijk, Persoonskaart H. Broekhuizen. Zijn ouders waren Roelof Broekhuizen en Maria Hillegonda Schiphorst.
808. MvJ, CABR, Dossier H. Broekhuizen.
809. Enige artikelen worden bewaard bij het MI, map C1.
810. MvJ, CABR, Dossier H. Broekhuizen, brief Jac. ter Haar aan mr. J.W. Bast te Meppel van 4 oktober 1946.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 561

> "Verd. heeft zijn talenten gesteld in dienst van de nieuwe orde en juist door den gemoedelijken toon in zijn artikelen heeft hij op geraffineerde wijze het nat.-socialistische gif er bij de boeren ingedruppeld. Goebbels en Hitler schreven brallende stukken, maar 'P. Rootvoar' [sic] vond met zijn gemoedelijke praatjes gemakkelijker den weg naar het hart van den Drentschen boer."[811]

Tegen hem werd acht jaar gevangenisstraf geëist; het Gerechtshof veroordeelde hem twee weken later tot zes jaar gevangenisstraf en ontzetting uit beide kiesrechten.[812] Tegen dit vonnis ging hij in beroep. Zijn advocaat vond dat Broekhuizen wel onevenredig zwaar gestraft was, want D. van de Bospoort - ook schrijver in *De Landstand (in) Drent(h)e* - was door het Tribunaal te Hilversum veroordeeld tot een internering van drie jaar met aftrek.[813] Op 3 november 1947 werd hij door de Bijzondere Raad van Cassatie veroordeeld tot een straf van vijf jaar met aftrek van voorarrest (sinds 11 april 1945).[814] Broekhuizen overleed op 14 oktober 1975 in De Wijk.[815]

Op 11 maart 1943 werd tijdens een dorpsavond in Norg door een toneelgroep van de Jonge Landstand het spel *Harms Rechtspraok* opgevoerd, dat in de jaren dertig geschreven was door W. Eisen (zie hoofdstuk II).[816]

Op 30 december 1943 werd op de Provinciale Boerenjeugddag een Groningse versie van Fabricius' stuk *Onder een dak* opgevoerd. Roelie Wilms declameerde het gedicht *Oons Dreense laand*.[817]

Over een toneelgroep van Saxo-Frisia in Borger werd al het een en ander opgemerkt. Uit het voorgaande valt te concluderen dat er weinig nieuw toneel geschreven werd. Veelal speelde men 'oude' toneelstukken, al dan niet in (nieuwe) Drentse vertaling. Dat was ook de mening van Max Wolters, waarnemend hoofd van de afdeling Theater en Dans van het DVK. Hij reageerde op een ambtelijke nota waarin Drentse prijsvragen bepleit werden. In een toelichting uit juli 1944 voor jhr. mr. S.M.S. de Ranitz, (ook al waarnemend) secretaris-generaal, merkte hij op dat het inderdaad van groot belang zou zijn als de Drentse CdP een prijsvraag liet uitschrijven voor een Drents stuk in Drents dialect.

> "Het is namelijk zoo, dat er in Drenthe een schreeuwend gebrek is aan typisch Drentsche stukken. Reeds ettelijke malen hebben Drentsche clubs om titels aan de afdeeling Theater en Dans gevraagd en daar er slechts een of twee behoorlijke Drentsche stukken voor handen zijn, hebben

811. 'Een Drentsche boer die in de krant ging schrijven. De gemoedelijke "P. Rootvoar" ' in: *PDAC* 1.11.1946. Vgl. ook NIOD, KB I, 1098.
812. MvJ, CABR, Dossier H. Broekhuizen.
813. Zie hiervoor ook NIOD, KB I, 926 en KA I, 2772.
814. MvJ, CABR, Dossier H. Broekhuizen.
815. GA De Wijk, Persoonskaart H. Broekhuizen.
816. *DD* 5.3.1943.
817. *DD* 3.5.1944.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 562

> zij vaak moeten grijpen naar vertaalde Friesche, Groningsche of Duitsche volksstukken. In het nijpende gebrek aan Drentsche stukken moet dus zeer spoedig voorzien worden",

aldus Wolters.

Tevens pleitte hij ervoor, zonder meer opdrachten te geven aan auteurs, want:

> "Uit opdrachten komt gewoonlijk meer dan uit prijsvragen, die altijd wel een heele sleep dilettanten aan het werk zetten, maar die practisch weinig uithalen; in elk geval op tooneelgebied."[818]

Vervolgens richtte hij zich tot Van Marle in Groningen, met het verzoek hem op te geven welke Drentse en vertaalde stukken er in Drenthe gespeeld waren. Ook wilde hij een overzicht van de bestaande toneelclubs en rederijkerskamers hebben, alsmede de namen van schrijvers die aan een prijsvraag konden meedoen. Over laatstgenoemden merkte hij op: "Ik denk daarbij ook aan van Eysselsteyn [sic], die ten slotte onze knapste Nederlandsche tooneelschrijver is en die ook een Drentsche roman heeft geschreven."[819] Het antwoord van Van Marle is helaas niet teruggevonden.

Harm Plenter schreef wel een nieuw toneelstuk.[820] In 1942 verscheen als nummer twee in de Hunebeddenserie van drukkerij Torenlaan de eenakter *As de komedie oflopen is*, waarvan de auteur zich ietwat versluierend A. Plenter noemde.[821] Hij droeg het stuk op aan J.B. Rodenburg, wegens diens inspanningen voor het Drentse dialect.

Harm Plenter werd op 23 juli 1902 in Groningen geboren.[822] In het ouderlijk huis was hij een van de elf kinderen; zijn vader was huisschilder en in zijn vrije tijd voorzitter van een reciteervereniging. In 1920 vertrok Harm Plenter naar Meppel, waar hij handelsreiziger werd.

Vaak wist hij zijn plaatsgenoten te stimuleren om gezamenlijk operette- en toneelactiviteiten op touw te zetten. Zelf schreef hij dikwijls cabaretteksten, gedichten, verhalen en revues; ook speelde hij mee in toneelstukken. Gaandeweg waagde hij zich ook aan het schrijven van Drentse teksten. Zeer bekend werd zijn revue *Hier 1932*, met daarin het bekende Nederlandstalige lied *Ode aan de Meppeler toren*. Kort daarna vestigde Plenter zich in Hooghalen, waar hij een manufacturenwinkel begon. Zijn laatste levensjaren bracht hij door in een bejaardencentrum in Norg. Hij overleed op 18 januari 1986 in Assen.[823]

As de komedie oflopen is gaat weer over standsverschil.

---

818. NIOD, NKK. inv.nr. 36T.
819. NIOD, NKK, inv.nr. 36T, brief Wolters aan Van Marle van 10 augustus 1944.
820. Zie voor biografische gegevens over de schrijver het verslag *Harm Plenter 1902-1986*, dat bewaard wordt bij het DLD Assen.
821. Een exemplaar is aanwezig in DA, PDR, 12y.
822. Voor een biografische schets van Plenter wordt verwezen naar 'Harm Plenter: Mijn tekst over de Meppeler toren staat nu nog op een gebaksdoos' in: *Drenthe* 56 (1985) oktober 145-147. Zie ook DLD, *Harm Plenter 1902-1986*, z.p. en z.j. Vgl. ook Drijver 1998.
823. Derksen 1986.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 563

Boer Garriet Mensing en zijn vrouw Hillegien willen dat hun dochter Aoltien binnen haar stand trouwt. De boerenzoon Jan Oostebrink zou een goede partij zijn. Aoltien, de dienstbode Alberdine en Jan Oostebrink zijn lid van de rederijkerskamer 'Vriendenkring', waartoe verder ook Karssien Pol en meester Van Wiek behoren. De ouders Mensing vinden het maar niets dat hun dienstmeid Alberdine ook lid van deze vereniging kan zijn. Op een avond komen de spelers bij Hillegien thuis bijeen om te repeteren. Na de repetitie - Garriet en Hillegien zijn al naar bed - komt er duidelijkheid: Jan zoekt Alberdine in haar kamer op en Aoltien vermeit zich in de stal met Klaos Oost, de knecht van Mensing. Tot slot komt Jan met het heuglijke nieuws dat hij een "eigen spil" kan krijgen. In mei gaan Alberdine en hij trouwen.

H. Plenter

Jan Naarding was in zijn recensie nogal negatief over het stuk. Hij vond dat de personages niet volledig tot hun recht kwamen. Het tweede punt van kritiek was: "Jammer dat de schrijver zoo sterk tegen de dialecteischen heeft gezondigd; gelukkig kunnen de fouten door de spelers bij het spreken worden verbeterd."[824]

Merkwaardig blijft dat Plenters toneelwerkje tijdens de bezetting werd uitgegeven, maar directeur Clewits van Torenlaan heeft *Um d'olde Toren* van Albert Dening er ook door weten te krijgen zonder dat laatstgenoemde stond ingeschreven.[825] De Ereraad voor de Letterkunde legde wel een publicatieverbod tot 5 mei 1946 op aan **A.** Plenter (de Hooghaler schrijver dus), wiens adres niet vermeld werd.[826]

13. Radio

Vanaf maart 1941 werden de omroepverenigingen vervangen door de genazificeerde Nederlandsche Omroep. Deze kreeg een afdeling 'Land en Volk', die de invloed van de 'stadskultuur' op het volksleven moest terugdringen en de verbondenheid van volk en bodem moest propageren. 'Land en Volk' werd zo belangrijk geacht, dat er in de loop van 1942 een referent voor Volksche Kultuur en Agrarische Zaken bij aangesteld werd in de persoon van Dirk van de Bospoort.[827] Hij kwam uit Emmen en was tot juli 1941 vast medewerker van het maandblad *Drente*; misschien langer, maar

824. *Drente* 15 (1943) augustus 7.
825. In mei 1942 meldde ene H. Plenter te Groningen zich aan bij de Kultuurkamer. Op het aangegeven adres woonde een ver familielid van Harm Plenter. Van de Groninger zijn uit de periode 1940-1945 geen publicaties bekend. Zie NIOD, Cartotheek Kultuurkamer.
826. NIOD, Doc II, 1037, nr. 8. Vgl. ook A. Venema 1990, 308.
827. Verkijk 1974, 367.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 564

vanaf genoemd tijdstip worden de namen van vaste medewerkers niet meer vermeld in het maandblad. Er staan geen ondertekende bijdragen van hem in *Drente*, wel in *De Landstand (in) Drent(h)e*. Onder de kop 'Achter den ploeg' schreef hij wekelijkse commentaren op het landbouwnieuws.

'Land en Volk' verzamelde alles wat naar het rurale zweemde - van landbouwberichten tot plattelandscultuur - en zond op gezette tijden uit. Hoorspelen over het boerenleven vielen onder de serie 'Landmanslust' van producer Ger H. Knap. Varia werden bijeengebracht in de programmaserie 'Uit Neerlands Gouwen'. Op 15 april 1942 begon een nieuw vervolgprogramma: 'De familie De Boer', geschreven door J.J. Uilenberg. Het programma had de vorm van een zogenaamd spontaan gesprek op een Drentse boerderij, waarin elke week de boerenproblemen behandeld werden. In het maandblad *Drente* van december 1942 werden de lezers op dit radioprogramma geattendeerd.[828] Ook *De Landstand (in) Drent(h)e* had een vaste rubriek 'Wat "Land en Volk" brengt', waarin de inhoud van de eerstkomende 'De familie De Boer' aangekondigd werd. Het nummer van mei 1942 kwam zelfs met een uitgebreide reportage over het maken van de opnamen voor een van de afleveringen.[829]

De Nederlandsche Omroep maakte ook directe uitzendingen op locatie. Zo werd op vrijdag 14 januari 1944 'Nieuwjaarsbijeenkomst bij de familie De Boer' vanuit het Concerthuis in Assen uitgezonden. Ruim veertig personen verleenden hun medewerking. J.J. Uilenberg en Roelie Wilms hielden voordrachten. Lucas Doedens zong en Gerard van Krevelen en zijn orkest zorgden voor de muzikale begeleiding en omlijsting. (Hun naoorlogse naam The Romancers was vooralsnog taboe.)[830] Een deel van dit Drentstalige programma werd van half negen tot half tien via Hilversum I uitgezonden.[831]

Het hoorspel was een geliefd genre. De onderwerpen liepen uiteen, maar moesten in ieder geval amusant en belangrijk zijn voor de plattelander. De tendens was uiteraard verheerlijking van het boerenleven; in dit opzicht waren veel spelen dan ook van dezelfde strekking als de propagandistische toneelstukken van L en M. Hoorspelen werden dikwijls op zondagmiddag uitgezonden, een gewoonte die reeds voor de oorlog bestond en lang daarna ook nog - al was het aanbod in die perioden minder eenzijdig.[832] Overigens werden de hier genoemde werken van Drenten bijna nooit op zondag uitgezonden.

Dirk van de Bospoort bewerkte J.H. Bergmans-Beins' roman *Het bloed kruipt waar 't niet gaan kan* tot luisterspel. Het werd in de serie 'Landmanslust' op 10 november 1941 uitgezonden als *Klein Harm en het licht*. Het *Agrarisch Nieuwsblad* schreef in een voorbeschouwing:

828. 'Drents radiopraatje' in: *Drente* 14 (1942) december 44.
829. 'Op bezoek bij de familie De Boer' in: *De Landstand in Drenthe* 1.5.1942.
830. NIOD, NO, inv.nr. 1357. Een advertentie voor het bijwonen van de uitzending staat in het *DD* van 30 december 1943. Zie voor een aankondiging ook *DD* 12.1.1944. Een uitgebreid verslag werd opgenomen in *De Landstand Drenthe* 28.1.1944, 6.
831. Voor de bewaard gebleven dialogen zie NIOD, NO, inv.nr. 1357.
832. Vgl. ook Van der Veld 1992, 44-45.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 565

> "Deze weinig bekende roman, die tot de beste volkskundige literatuur van Drenthe behoort, heeft den schrijver van het hoorspel stof gegeven om de beteekenis van Sint-Maarten in de boeienden vorm van een eenvoudig boerenstuk onder den aandacht van den luisteraars te brengen."[833]

Geheel oorspronkelijk was Van de Bospoorts hoorspel *Spel met menschen*, dat over de nood in de Drentse venen gaat. Dit werd op 24 november 1941 uitgezonden.[834]

Ook Jan Poortman schreef een hoorspel, getiteld *Oudejaarsavond in Saksenland*, dat op 31 december 1941 door Hilversum II werd uitgezonden.[835] Hijzelf verscheen voor de microfoon op 13 mei 1942 om een lezing te houden over boerenhumor.[836] Uit Drenthe kwamen in dat jaar hoorspelen van J. Sweers en Tom Vos. Eerstgenoemde schreef *Der Boeren Recht. Spel van den strijd van Drentsche Eigengeërfden tegen de Ridderschap in de 16e eeuw*.[837] Vos bewerkte een schets van Anne de Vries tot *Hooifeest. Luisterspel van het Drentsche platteland* en een volksvertelling uit de Achterhoek van Frans Roes tot *Hoe de buizerd gekortwiekt werd*.[838] De schets van Anne de Vries had onder de titel *Tussen geld en liefde* in 1938 als feuilleton in het *Agrarisch Nieuwsblad* en in *L&M* gestaan.[839] Kort voordat *Hooifeest* zou worden uitgezonden, schreef Vos aan Anne de Vries:

> "Maar ... in mijn enthousiasme had ik de beleefdheid geheel en al uit het oog verloren en eerst toen 'Het Hooifeest' aan het papier was toevertrouwd kwam de gedachte bij mij op, dat ik U hiervan eerst wel eens had mogen schrijven. Op 17 juli a.s. wordt het uitgezonden".[840]

De verbolgen Anne de Vries noemde Vos' handelen "een ernstige fout" en verzocht hem dringend maatregelen te nemen om de uitzending te voorkomen."[841] Of Vos dit gedaan heeft is niet bekend; in de *Luistergids* werd in ieder geval vermeld dat het hoorspel op 17 juli 1942 van negen tot half tien zou worden uitgezonden. A. Koers schreef het hoorspel *Rond de oude Dorpslinde*[842] en een zekere J. Jansen - ook geschreven als J. Jansse - hield voordrachten in het Zuid-Drents.[843]

Er zijn verscheidene prijsvragen uitgeschreven om aan geschikte luisterspelen te komen, de eerste ('Het feest der Herleving') door de omroep zelf op 30 januari 1942. Naar onderwerp ingedeeld waren er drie categorieën. Tot de eerste behoorden de

---

833. *AN* 6.11.1941.
834. *AN* 24.11.1941.
835. *AN* 24.12.1941.
836. Uitgezonden op 13.5.1942 (*Luistergids*).
837. Uitgezonden op 27.4.1942 (*Luistergids*).
838. Uitgezonden op 17.7.1942 en 13.10.1942 (*Luistergids*).
839. Het feuilleton verscheen van 8 april t/m 2 mei 1938 in het *AN*; in *L&M* werd het vervolgverhaal van 2 juni t/m 4 augustus 1938 geplaatst.
840. NLMD, Archief A. de Vries, brief Tom Vos aan De Vries van 6 juli 1942.
841. NLMD, Archief A. de Vries, brief De Vries aan Tom Vos van 9 juli 1942.
842. Uitgezonden op 15.9.1942 (*Luistergids*).
843. Zoals *Van proem'n en segaar'n* en *He'j wol neet weerumme loop'en*, beproefde werken uit het *DD*. Vgl. paragraaf 4., H. Clewits. Uitgezonden op 26.8.1942 en 13.10.1942 (*Luistergids*).

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 566

luisterspelen over de paasviering in diverse regio's. Voor de tweede categorie vroeg men voordrachten over paasgebruiken in een streek naar keuze en in de derde moest men nog bestaande voorjaarsgebruiken beschrijven.[844] Hillie Tuin won in de eerste categorie de eerste prijs met haar spel *Op de hoeve van de Kloezes*. Zij had het geschreven onder de schuilnaam Sannigje Hof. Voorts gingen prijzen naar Jan van Vronesteyn (*Het feest der vuren*), G. Lugtenburg (*Twente viert Paschen*) en G. Hoekstra (*Paoske*).[845] Hillie Tuin schreef nog een tweede paasspel, getiteld *Haentien op een stokkien*, dat op zondag 25 april 1943 uitgezonden werd.[846] De schrijfster werd toentertijd in Drenthe als veelbelovend beschouwd, bijvoorbeeld door de redactie van het maandblad *Drente*: "Drente heeft enige zeer goede jonge dialectschrijvers: wie hunner volgt het voorbeeld van mej. Tuin door aan de talrijke, goede Drentse kamers echt Drents werk aan te bieden?"[847]

Thomas Vos te Meppel werd eerste in de tweede categorie. Hij schreef onder het pseudoniem Pallieter de voordracht *Oe wi'j bi'j oes Paosen vieren*. In de derde rubriek werden liefst drie prijzen toegekend aan Drenten. Albert Huizing, onderwijzer te Buinen, kreeg de eerste prijs voor *Paosken. Drentsche Paosgebroek'n op de Hondsrug*. Hij ondertekende zijn verhandeling met Alb. Hu. Roelof Houwink veroverde de tweede plaats met *Het Paaschfeest en zijn gebruiken*, dat hij onder de schuilnaam Zonnerad had ingezonden. De vierde prijs was voor Arend Mulder te Norg. Als 'Arend' had hij de bijdrage *Hoe de Paosbulte in Diever ebout worde!* ingeleverd.[848]
De NSB-enquête, die al in de zomer van 1945 door de studiekring D.H. van der Scheer gehouden werd, concludeerde over dit onderwerp:

> "Ook de gelijkgestelde radio heeft veel kwaad gesticht. Bij de in 1942 uitgeschreven Paaschprijsvraag, waarbij het ging om het schrijven van een luisterspel geschikt voor de 'nieuwe' tijd (1942), werd in alle 3 rubrieken de eerste prijs toegekend aan een Drent en van het totaal der 12 prijzen gingen er toen 5 naar Drenten. Dit toont dat ook de geest in Drenthe gericht was op de 'nieuwe orde'."[849]

844. 'De prijsvraag van den Nederlandschen Omroep' in: *Luistergids* 30.1.1942.
845. Verkijk 1974, 685-686.
846. *De Landstand Drenthe* 23.4.1943.
847. *Drente* 13 (1941) december 34.
848. 'Het feest der herleving. Uitslag van de Paaschprijsvraag. Een goed begin' in: *Luistergids* 8.5.1942. Vgl. ook Archief A. Mulder te Norg, brief Nederlandsche Omroep aan Mulder van 6 mei 1942.
849. DA, HDG, inv.nr. 337. Van de schrijvers en publicisten die lid waren van de studiekring hadden er zeven meegewerkt aan de enquête: L. Braaksma, H. Doedens, K. van der Kley, J. Naarding, H.J. Prakke, A.J. Scholte en T.J. Servatius. De reactie van L. Braaksma is gedeeltelijk buiten de orde, doordat hij ook schrijft over de naoorlogse houding van de bevolking ten opzichte van Duitsgezinden (niet alleen NSB'ers). Hij noemt het een "zeer ernstige karakterfout" (onderstreept dit zelfs), dat bijna niemand een (ex-)dorpsgenoot wil aanklagen wegens collaboratie. In Norg zou dat moeten gebeuren met een voormalige boerenleider én met H. Moed. Passiviteit in kwesties als deze wordt vaak goedgepraat met "Wel wil er de zegger van weezn?" en daarmee suggereert Braaksma dat het om een specifiek Drentse eigenschap gaat. Toch schrijft hij verderop dat het waarschijnlijk een dorpsmentaliteit in het algemeen is. De NSB-enquête als geheel geeft weinig inzicht in de motieven en achtergronden van de schrijvers die zich tijdens de bezetting aanhangers van de Nieuwe Orde betoonden. De geënquêteerden deden ook over hun eigen houding in de bezettingstijd nauwelijks uitspraken.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 567

Ook werden schrijvers en hun werk voor de radio besproken. Op 5 april 1941 werd onder de titel *Dichter en boer: Anne de Vries op bezoek* een uitzending aan deze auteur gewijd.[850] Voorts werd er aandacht besteed aan Rein Brouwer (*Dauw over dorstig land* en *Maar de zon overwon*) en Ben van Eysselsteijn (*Dorre grond*).[851]

Op 13 mei 1943 werd bij decreet van de Höhere SS- und Polizeiführer, Hanns Albin Rauter, bekend gemaakt dat de radiotoestellen ingeleverd moesten worden. Rauter had tijdelijk bijna onbeperkte macht op grond van de uitzonderingstoestand die naar aanleiding van de april-meistaking afgekondigd was. In het begin daarvan was Seyss-Inquart niet eens in het land, wegens bezoek aan de Führer te Berchtesgaden. Alleen Duitsers en Duitsgezinden behielden hun radio. Wie zijn radiotoestel achterhield, deed dat niet om naar Hilversum te luisteren. Het in beslag nemen van de radiotoestellen illustreerde het feit dat de radiopropaganda van de bezetter gefaald had.[852]

14. Interloog

Over het nationaal-socialisme wordt in de regel beweerd dat het geen echte ideologie was, maar een beweging gebaseerd op reactionaire sentimenten. Daar vloeit als vanzelf uit voort, dat de nazistische opvattingen over cultuur niet dynamisch maar gericht op restauratie waren, wat in de praktijk ook gebleken is. Reeds lang voordat de moderne beeldende kunsten aan de schandpaal genageld werden door middel van de tentoonstelling 'Entartete Kunst', organiseerde men in het Derde Rijk boekverbrandingen.

Niet alleen werken van politieke tegenstanders en joden werden in de ban gedaan; hetzelfde gebeurde met moderne stromingen als het expressionisme, het dadaïsme, het sociaal-realisme en de nieuwe zakelijkheid.

Deze stromingen tijdens het interbellum hadden geen invloed op de Drentse literatuur. Sterker: de traditionele dorpsnovelle waarmee de Drentse schrijvers zich al zo'n zeventig jaar bezighielden, kreeg na 1920 nieuwe impulsen van de zich stormachtig ontwikkelende folklore, die wellicht het best te definiëren valt als een cultureel-maatschappelijk fenomeen. Dit alles was in de literatuur van veel westerse landen het geval, van de zuidelijke Verenigde Staten tot Scandinavië. In de jaren '30 kwam de Duitse 'Heimatroman' onder de invloed van de Blut-und- Bodenleer, wat ook in een naburig Neder-Saksisch gewest als Drenthe gevolgen had voor de literatuur.

Anne de Vries zag scherp toen hij in 1938 schreef: "Er behoeft na dat alles niet meer over uitgeweid te worden, dat de theorie van 'Blut und Boden' in het hart van den Drent, die zo gemeenzaam en liefdevol de natuur aanziet, een vruchtbare akker vindt." Een woedende reactie kwam merkwaardig genoeg van Jan Poortman, die zich vaak aan gene zijde van de grens ophield en bovendien sympathiseerde met het gedachtegoed van L en M. Tegen deze achtergrond maakten de Drentse schrijvers in 1940 kennis met de Nieuwe Orde en probeerden zij hun standpunt te bepalen.

---

850. A. Venema 1990, 292.
851. Ibidem, 292-301.
852. Vgl. ook Paape, 'Geen stilte na de storm. De gevolgen van de staking.' in: Paape 1970, 1314-1316.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 568

Van de auteurs die voor de oorlog gedebuteerd hadden en min of meer bekend waren, hebben zich er vijf aangemeld bij de Kultuurkamer: Uilenberg, H. Bos, R. Houwink, Holm en Buiskool. Uilenberg en Holm kregen na de oorlog een publicatieverbod; Houwink was voor de bevrijding overleden. Zij allen waren geboren Drenten. Hun provinciegenoot Postma heeft uitsluitend na de oorlog - toen hij niet meer in Drenthe woonde - geschreven. Ook G.H. Vocks zou pas na de oorlog debuteren. Voorts waren er negen niet-geboren en meestal nauwelijks getogen Drenten die zich aanmeldden. Een zeer gemêleerd gezelschap, waarvan een enkeling nooit geschreven heeft en enige anderen niet of bijna niet tijdens de bezetting. Tot deze groep behoorden Van der Made, Theunisz, Brouwer, H. Clewits, Kornman, Vos, De Jong-Smith, Moed en Bijkerk. Van hen werden Theunisz, Brouwer en Vos in bevrijd Nederland voor kortere of langere tijd van het publiceren uitgesloten. Ten slotte waren er drie geboren Drenten die tijdens de oorlog debuteerden en tot de Kultuurkamer toetraden, te weten A. Mulder, Huizing en Sweers. Uitgesloten werd geen van hen.

Voor allen geldt, dat zij niet veel in boekvorm gepubliceerd hebben; zelfs hun invloedrijke 'relaties' in Den Haag moesten roeien met de riemen die zij hadden, i.c. met de schaarse riemen papier die toegewezen konden worden. Daardoor bestond schrijven voor de Nieuwe Orde grotendeels uit het leveren van bijdragen aan nazistische periodieken, iets wat ook mogelijk was voor niet-ingeschrevenen bij de culturele controledienst. Tot deze laatste categorie behoorden H. Broekhuizen, Koers en Luning.

Tien in Drenthe geboren schrijvers hebben zich bij de Kultuurkamer aangemeld, wat niet ongunstig afsteekt bij de landelijke cijfers. Voor dit tiental vermeerderd met drie niet-aangemelde medewerkers van nazistische periodieken, geldt dat het overgrote merendeel op papier nooit politieke of racistische uitlatingen gedaan heeft. Hobbyisme tierde welig, zowel onder de Drentse als onder de niet-Drentse schrijvers. Anekdotes uit het eigen (boeren)leven vulden niet zelden de kolommen van de 'volksche' bladen. Wat onverlet laat dat ze nationaal-socialistische publicatiemiddelen hadden gekozen en dat velen van hen ook andersoortige hand- en spandiensten aan de bezetter verleenden. De grote namen uit de vooroorlogse tijd hielden zich afzijdig; enkelen van hen gingen in het verzet.

De genazificeerde Nederlandsche Omroep heeft veel aandacht aan Drenthe besteed en zodoende gesuggereerd dat deze provincie massaal achter de Nieuwe Orde stond. De afdeling Land en Volk van het Hilversumse medium leek 'volksche' cultuur en agrarische zaken vooral met Drentse voorbeelden te willen illustreren, daarbij gebruik makend van opvallend veel Drentse tekstschrijvers. In Uilenbergs radioschetsen kwam de stereotiepe plattelander met het noordelijke accent wekelijks aan het woord. In de hoorspelprijsvraag van de omroep, gesplitst in drie categorieën, gingen alle eerste prijzen, een tweede en een vierde prijs, naar Drentse schrijvers. De doorsnee-luisteraar moest wel de indruk krijgen dat nazipropaganda en Drentse cultuur één pot nat waren. De schade aan het Drentse imago is vermoedelijk toch nog binnen de perken gebleven doordat de publieke belangstelling voor de Hilversumse zenders op den duur het nulpunt naderde.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 569

Ook voor de Drentse literatuur was de bezettingstijd een periode van vijf magere jaren: kwantitatief doordat er gebrek aan papier was, kwalitatief doordat gerenommeerde schrijvers als Anne de Vries en Johan Hidding de pen neerlegden. De lege plaatsen werden ingenomen door schrijvers van het tweede garnituur. Inhoudelijk bleef alles bij het oude, met zo mogelijk nog wat meer nadruk op het plattelandsleven; dit in het kader van de nationaal-socialistische strijd tegen de 'stadskultuur'. Oorlogsliteratuur met een pro-Duitse strekking werd nauwelijks geschreven. Wat de oprechte vaderlanders ervan vonden, kon pas na de bevrijding gepubliceerd worden, zoals wij in hoofdstuk IV zullen zien.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 570

4

Het eerste decennium na de oorlog

Wat veurbij is
dat neemt gien keer.
Er blif een old hart
en wat old zeer.

Harm Drent[1]

1. Inleiding

D. Stork-van der Kuyl is in haar proefschrift van mening dat de oorlog de leeslust heeft aangewakkerd. Uit haar enquête van 1947 blijkt dat vrijwel alle vrouwelijke respondenten lange reeksen titels van gelezen boeken konden noemen. Vooral de boeken over de bezetting en de oorlog in het algemeen werden veel gelezen, evenals de krant en de landbouwvakbladen. Lezen bleef vooral een winterse bezigheid en werd meer beschouwd als ontspanning dan als een culturele activiteit.[2]

Deze conclusies worden bevestigd door een onderzoek dat *De Landbode* in 1947 verrichtte naar leesgewoonten op het platteland. De uitkomst hiervan was dat 'oude' literatuur, streekromans, oorlogsboeken, romans met een godsdienstige strekking en historische romans erg populair waren. Minder belangstelling was er voor populair-wetenschappelijke boeken en vakliteratuur.[3]

Het Drents Genootschap nam in 1949 het initiatief om de bibliotheekvoorzieningen op het Drentse platteland te inventariseren. De Drentse Vrouwelijke Hulpverlening en Opbouw Drenthe hielden een enquête. Men liet de commerciële en openbare bibliotheken van Assen, Hoogeveen en Meppel, alsmede de schoolbibliotheken buiten beschouwing. Het onderzoek van HDG bracht aan het licht dat 137 plaatselijke bibliotheekjes in de behoefte aan lectuur probeerden te voorzien.[4] In

1. *Drente* 17 (1946) september 14.
2. Stork-Van der Kuyl 1952, 119.
3. *DL* 8.2.1947.
4. Drijver z.j., 21.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 572

1950 organiseerde het genootschap een bibliotheek-congres in Assen. Daar werd de wens uitgesproken, een gewestelijke bibliotheekorganisatie in het leven te roepen, wat in 1953 resulteerde in de oprichting van de Stichting Provinciale Plattelandsbibliotheek, in de volksmond 'de platte' genoemd.

Ondanks dit leesbevorderende initiatief waren er nog kritische geluiden te horen. Zo stelde N. Meyboom-Veltman in 1953 in *Het Amateur Toneel*, het orgaan van de NATU: "Het culturele peil in Drente is over het algemeen nog zeer laag. Boeken lezen doet men over 't geheel weinig." Verder schreef ze dat de boeren in de zomer alleen de familieberichten ("Ee'm kiek'n of 't er ok gezellige dojen bi'j bint") en het feuilleton lazen en in de winter een groter deel van de krant, maar aan een boek kwam men niet toe. Marktdenken leek bij haar de overhand te hebben op educatieve doelstellingen: als er vraag naar was, zouden er wel meer uitleenbibliotheken zijn.[5] Met dit schrijven wekte zij de toorn van Hans Heyting, die in een ingezonden brief in het maandblad *Drenthe* ventileerde: "Mevr. Meyboom-Veltman bewijst met dit te schrijven, dat zij, ondanks haar jarenlange verblijf als burgemeestersvrouw in Diever, bitter weinig van Drenthe afweet."[6] Hij verwees daarbij naar het proefschrift van Stork-Van der Kuyl, dat een jaar daarvoor verschenen was.

Op het gebied van de streektaal kwamen er na de oorlog, zowel in het hele Neder-Saksische taalgebied als in Drenthe, diverse emanciperende ontwikkelingen op gang. H.L Bezoen (1908-1953)[7] en J. Naarding, beiden op dat moment leraar bij het middelbaar onderwijs in Drenthe, richtten in 1949 het tijdschrift *Driemaandelijkse Bladen* weer op. Dit had van 1902 tot 1930 bestaan als uitgave van de Vereeniging tot Onderzoek van Taal en Volksleven in het Oosten van Nederland. Doel en opzet van de nieuwe jaargangen waren gelijk aan die van de oude. In 1956 werd *Driemaandelijkse Bladen* geadopteerd door het Nedersaksisch Instituut van de RUG.

Voor Drenthe kwam er een nieuw medium bij: de radio. De Regionale Omroep Noord bood schrijvers nieuwe mogelijkheden doordat men daar behoefte had aan teksten voor programma's. Na een conferentie op de havezate Het Everloo in 1953 - de leiding was in handen van dr. A. Rakers uit Nordhorn - groeiden alom de belangstelling en de waardering voor het dialectgebruik in woord en geschrift. Eveneens in 1953 werd het Nedersaksisch Instituut gesticht. Klaas Hanzen Heeroma, alias de dichter Muus Jacobse, werd van dit instituut de eerste hoogleraar.[8] Het fundament voor de wetenschappelijke bestudering van de streektaal was hiermee gelegd. Bovendien verraste het wonderjaar 1953 de drentofielen nog met de oprichting van de Drentse Schrieverskring, die hierna besproken zal worden. En drie jaar later verscheen het tijdschrift *Oeze Volk* voor het eerst.

5. 'Toneelspelen in Drente' in: *Het Amateur Toneel* 11 (1953) juni 92.
6. Heyting 1953, 127-128.
7. Zie over hem Löwik z.j., 52-54.
8. Op 20 en 21 november 1997 werd in Groningen een Heeromasymposium gehouden. De daar gehouden lezingen, alsmede een artikel van S. Reker over het instellen van de Neder-Saksische leerstoel, werden gebundeld in: *Balans in duplo* 1998.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 573

In april 1955 organiseerde Heeroma met zijn instituut het eerste Neder-Saksische symposium, dat gehouden werd in het conferentieoord Vosbergen. Het doel was een eenheidsspelling voor alle Neder-Saksische streektalen te ontwerpen. Die kwam er en werd Vosbergenspelling genoemd. In juni van hetzelfde jaar werd in Markelo een bijeenkomst gehouden, waarvoor alle schrijvers uit het Neder-Saksische gebied waren uitgenodigd. A. Rakers (1902-1965) hield daar zijn bekend geworden rede 'stried föör de Moderspraoke', die in 1955 door J.A. Eerelman te Stadskanaal werd uitgegeven. Tijdens deze bijeenkomst werd een overkoepelende organisatie van Neder-Saksische schrijverskringen opgericht: Bünd van Schrieverskringen in N.O.-Nederland en aangrensend Nederdüütsland. Maar sommige 'schrieverskringen' moesten eerst zelf nog opgericht worden. De reacties op de bijeenkomst in Markelo werden gebundeld in een brochure, getiteld *Echo's van Markelo*. Het vervolg op 'Markelo' was de studieconferentie in Ter Apel van september 1956, met grotendeels dezelfde deelnemers als in het jaar daarvoor. De conferentie was stellig een uiting van het enthousiasme dat toentertijd in Neder-Saksische kringen heerste, maar al spoedig bleek dat de verwachtingen te hooggespannen waren geweest.[9] Wat op hoog niveau georganiseerd was, werd niet gedragen door een stevige basis. Enkele regionale organisaties was geen lang leven beschoren; zij eindigden in gekrakeel, waarna het weer jarenlang stil was in Saksenland. Men was er niet of nauwelijks in geslaagd aan het regionale culturele leven constructieve bijdragen te leveren. In *'t Swieniegeltje* werd dan ook opgemerkt:

> " 't Is geest wääran wij bliekbaar tekort hebt. (...) de windstilte, wäär wij now in verseild bint, is vöör een diel te wieten an de storm, den der an vööran güng."[10]

2. Organisaties

2.1. Het Drents Genootschap

Op 12 maart 1947 werd de studiekring D.H. van der Scheer omgezet in Het Drents Genootschap (HDG). Dit gebeurde in de Statenzaal van het provinciehuis te Assen, waar tal van gasten - onder wie de Drentse burgemeesters - aanwezig waren. De presentielijst werd getekend door 75 personen.[11] Jan Naarding had voor deze gelegenheid een lied geschreven, getiteld *Oês liêd*. Tijdens deze eerste Landdag van HDG werd het gezongen, waarbij de dichter wellicht gehoopt heeft dat het de status van Drents volkslied zou verkrijgen. Met J.J. Uilenberg - dus met diens *Mijn Drenthe* - zat

9. Voor uitvoerige krantenartikelen over deze bijeenkomst wordt verwezen naar het DLD.
10. *'t S* 5 (z.j.), nr. 1, 1.
11. DA, HDG, inv.nr. 1. Er zijn veel artikelen over de geschiedenis van HDG verschenen. Zie bijvoorbeeld: R.D.M[ulder]. 1947h; R.D.M[ulder]. 1951h, 162-163; Prakke 1954a; Prakke 1957b, 3-6; K. van Dijk 1967, 18-20; Prakke 1967, 26-27 en Oldenbanning in: *Homo* 1970, 47-53.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 574

men zo kort na de oorlog nogal in zijn maag. *Oês liêd* is een ode aan Drenthe, waarin met name het Drentse landschap verheerlijkt wordt.[12]

Lammert Braaksma nam in het gedicht *Exit D.H. van der Scheer* afscheid van de ontbonden club en blikte nog eens terug op de angstige periode van de bezetting. Ook hij liet de mythe van de illegaliteit van de studiekring intact:

Doe haddn wij de Studie-kring
Het was nog maor 'n heel jong ding.
Al was he ok amperan geboorn
Wij mussen hom feitluk al weer smoorn
't Stun duudluk in de kraant te leezn:
Hie mug er helendal niet weezn.
Maor 't keerldie was er, har honger en reerde
Wij gavn hom wat zien hartie begeerde.[13]

Ook Harm Drent schreef voor deze gelegenheid een gedicht, getiteld *Kraomvesiete*, dat in het maandblad *Drente* werd afgedrukt.[14]

Een volgend hoogtepunt van die dag was het aanbieden van een Drentse vlag aan het provinciebestuur; naar dit ontwerp en na officiële goedkeuring zijn - en worden nog steeds - de Drentse dundoeken vervaardigd.[15] De vlag was ontworpen door G.A. Bontekoe. Bij de aanbieding declameerde Naarding zijn gedicht *Het Vlaggelied*, dat evenals *Oês liêd* voor deze gelegenheid geschreven was.[16]

Naar die dag was lang uitgekeken, want reeds in 1776 had de Anloëer predikant Henricus Hillers aan de landdrost een plan voor een Drenthelievend Genootschap voorgelegd.[17] En in 1936 had J. Linthorst Homan in een artikel - 'Een Drentsch Genootschap?' - in de *NDVA* zich nog afgevraagd of er in Drenthe niet een provinciaal genootschap opgericht moest worden, iets wat elders ook mogelijk gebleken was.[18] Prakke op zijn beurt had de studiekring al tijdens de oprichting gezien als wegbereider voor 'het' Drents Genootschap (zie III. 3.2.). De discussie over dit onderwerp was opnieuw begonnen nadat mr. A. Kleyn er in

12. De melodie was gecomponeerd door A. Brouwer-Prakke, zuster van H.J. Prakke en echtgenote van prof. dr. J.H. Brouwer (1900-1981). Het lied werd in 1947 in het oktobernummer van het maandblad *Drente* gepubliceerd. Daarna werd het door HDG in druk uitgegeven. Van Gorcum & Comp. drukte de bladmuziek. Zie R.D. Mulder 1947g, 90.
13. Een getypt exemplaar wordt bewaard in het DA, HDG, inv.nr. 1. Het werd gepubliceerd in: *Drente* 18 (1947) mei 9-11.
14. *Drente* 18 (1947) mei 3.
15. Zie voor een toelichting op de vlag: 'De Drentse vlag' in: *Drente* 18 (1947) mei 5-8.
16. 'Droom van zeven generaties vervuld. Drentsch Genootschap "D.H. van der Scheer" hield zijn eersten Landdag in Drentsche Statenzaal' in: *Nv/hN* 13.3.1947. Het lied werd voor het eerst gepubliceerd in: *Drente* 18 (1947) mei 8. Braaksma's lied *De Drentse vlag* werd in *Drente* 18 (1947) juni 17 afgedrukt.
17. DA, OSA, inv.nr. 741 ah.
18. *NDVA* (1936), 67-69.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 575

november 1945, tijdens het congres 'Duizend jaren Drenthe', opmerkingen over gemaakt had.[19]

Wat HDG zich ten doel stelde kwam erop neer dat men belangstelling wilde wekken voor het culturele en wetenschappelijke leven in Drenthe. Het culturele leven moest zich over meer terreinen gaan uitstrekken en de culturele uitingen moesten meer niveau krijgen.[20] Prakke drukte het op zijn eigen manier uit: hij wilde maar liefst een Drents Réveil bewerkstelligen. Het accent lag dus duidelijk op het stimuleren.

De opvatting dat er na de bezetting in Drenthe "enige huiver" bestond om "met het eigene, haast te eigene van de streektaal aan de gang te gaan", doordat de oorlog zulke diepe sporen had achtergelaten, wordt niet bevestigd door wat drie dichters tijdens de oprichting van HDG ten beste gaven.[21]

Bij veel activiteiten van HDG werd Ben van Eysselsteijn betrokken. Behalve hij werden ook Anne de Vries en Jan Fabricius door HDG ingezet om de literatuur en cultuur van Drenthe over de provinciegrenzen heen bekendheid te geven. Als zodanig hadden zij een brugfunctie. (Zij komen verderop ter sprake.) Niet ontkend kan worden, dat dit triumviraat landelijke bekendheid genoot en zelfs over internationale contacten beschikte. Vooral Van Eysselsteijn heeft hiervan gebruik gemaakt om het Prakkiaanse ideaal 'Drenthe hoog opstoten' te verwezenlijken.

Een van de eerste wapenfeiten was de benoeming van Naarding en Prakke tot lid van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden. Van Eysselsteijn, die ook lid was, heeft de beide Drenten waarschijnlijk voor benoeming voorgedragen. Prakke reageerde daarop in een brief aan Van Eysselsteijn met:

> "Dat je ook verder actief promotor blijft van letterlievend Drente in Holland bleek Naarding en mij juist weer uit de ontvangen benoeming tot lid der Leidse Maatschappij. (...) 'Lid van de Leidse Maatschappij' - Lesturgeon was het ook. Zit er wellicht ook 'n stukje ijdeltuiterij in?"[22]

Beide heren hebben eendrachtig samengewerkt in dit Drents-culturele offensief. Naar de mening van Prakke waste daarbij de ene hand de andere. HDG had vanaf zijn ontstaan een groot schrijver in zijn midden, die zich in Den Haag buitengewoon voor Drenthe interesseerde en daar het Drentse geluid liet horen. Anderzijds was Drenthe voor Van Eysselsteijn een oase van welwillendheid in een literair landschap dat voor hem vaak nogal onhergbergzaam was.[23]

---

19. DA, HDG, inv.nr. 212. Vgl. ook 'Duizend jaren Drenthe' in: *PDAC* 12.11.1945.
20. DA, HDG, inv.nr. 1, Statuten HDG.
21. Nijenhuis in: Van der Kooi 1990a, 32. In hetzelfde artikel (p. 34) noemt Nijenhuis het jaar 1948 - het verschijnen van Roessinghs *Diggelhoes* - een goede scheidslijn en voegt daaraan toe: "de oorlog, en de verslagenheid over het gebeurde, duurden nog wel even voort (...)". De geschiedenis van HDG, zoals die in deze studie wordt beschreven, levert daarentegen een ander beeld op: van verslagenheid is weinig te merken.
22. NLMD, Archief BvE, brief Prakke van 1 februari 1947. Vgl. ook Nijkeuter 1996b, 80.
23. Anderhalf jaar voor zijn overlijden bevestigde Prakke in een interview dat Van Eysselsteijn als brugfunctie-auteur van bijzondere betekenis is geweest.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 576

Kort na de oprichting van HDG kwam voorzitter Prakke met ambitieuze plannen voor het houden van bijzondere bijeenkomsten, genaamd vesperijen, festijnen of visites. Schrijvers werden gevierd of herdacht. Uiteraard betrof dat schrijvers die in Drenthe geboren waren of over Drenthe geschreven hadden. Bij die gelegenheden kon men zich op de gewestelijke historie bezinnen en kon Prakke zijn gevoel voor decorum botvieren door met oorkonden en penningen voor de dag te komen. Nadat in 1946 te Zweeloo reeds een Lesturgeonherdenking plaatsgevonden had,[24] hield men in 1947 een Picardt-herdenking;[25] in 1948 werd Ben van Eysselsteijn tijdens de Gieter vesperije ereburger van de gemeente Gieten.[26] In datzelfde jaar werd J.H. Bergmans-Beins herdacht en werd L.A. Roessingh tijdens de Börker vesperije ereburger van de gemeente Westerbork.

Enigszins anders van opzet was de Zuidlaarder vesperije, die op woensdag 18 oktober 1950 - een dag na de jaarmarkt - gehouden werd. Daarbij waren uiteraard paardenkenners aanwezig, onder wie mr. J.J. Lindeboom, die zeer uitvoerig sprak over 'Het paard in Drenthe door de eeuwen heen'. Literatuur werd ten beste gegeven door P.H. van der Dam, die zijn gedicht *Karmis* voordroeg, Rein Brouwer, dichter en declamator van *Drente*, en Jan Naarding die zijn gedicht *Zeuvenhonnerd vieftig jaor Zuudlaorder Mark* voordroeg. Jan Poortman kon niet aanwezig zijn, maar zijn gedichten *Zuudloareger marrek* en *De lietieszinger op Zuudloareger mark sprek* werden voorgedragen door mevr. Hof. Tussen de bedrijven door werd de inwendige mens versterkt met een copieuze Drentse koffietafel. Ten slotte begaf men zich naar een ander etablissement om de première van het toneelstuk *750 jaar Zuidlaarder markt*, geschreven door gemeentesecretaris D. Holstein Jzn., bij te wonen. In het stuk wordt Zuidlaren in verband gebracht met het ros Beyart uit de Middelnederlandse roman *Renout van Montalbaen*; direct na de voorstelling bleek dat de hotelhouder zijn zaak had omgedoopt tot 'In den Ross Beyaert'. De stille kracht die dit bewerkstelligd had, moet uitgegaan zijn van Prakke en Naarding, die reeds in februari van dat jaar in het maandblad *Drenthe* aan het mystificeren waren geslagen over middeleeuws Zuidlaren (zie IV.7.). Het toneelstuk zou in de dagen daarna nog enige keren opgevoerd worden voor betalende bezoekers.[27]

In 1953 ten slotte herdacht men in Borger Harm Tiesing op diens honderdste geboortedag (de Tiesing-vesperije).[28]

Nog een evenement, de Vlaamse naobervisite, verdient aandacht doordat het licht werpt op het streven van HDG, dus op de visie die men op de Drentse literatuur had.

De plannen voor de Vlaamse naobervisite werden uitgebroed ten huize van

24. Zie *DVP* 26.7.1946, 11. Vgl. ook 'De Lesturgeonherdenking te Zweeloo op 13 Juli 1946' in: *Drente* 17 (1946) augustus 11.
25. *DVP* 19.9.1947.
26. DA, HDG, inv.nr. 216. Vgl. ook Nijkeuter 1996b, 82-86.
27. 'Een duik in het verleden van de Zuidlaardermarkt' in: *Zuidlaardermarkt 2000* (huis-aan-huis-uitgave Unimax-Hertz b.v.), 28; *1200-1950, Officieel programma 750 jaar Zuidlaardermarkt*; Keding 1950a, 36-40, *Drenthe* 21 (1950) augustus 132, 21 (1950) september 137-138, 21 (1950) oktober 160-162 en 21 (1950) november 171-173. Naardings gedicht werd door HDG uitgegeven; het werd gedrukt bij J.K. Hertz & Co te Zuidlaren.
28. Zie ook DA, HDG, inv.nr. 216.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 577

Prakke. Hij kreeg bezoek van Ben van Eysselsteijn en Kitty de Josselin de Jong, secretaresse van de Nederlandse PEN-club. Tijdens het genoeglijke samenzijn kreeg Van Eysselsteijn de ingeving een gezelschap van gerenommeerde Vlaamse letterkundigen uit te nodigen voor een bezoek aan Drenthe.

De achterliggende bedoeling is ongetwijfeld geweest, mede-invulling te geven aan het Belgisch-Nederlands Cultureel Verdrag, dat eind 1947 in werking getreden was. Dat beoogde de culturele banden tussen de buurlanden aan te halen, onder meer door uitwisselingen van kunstenaars en intellectuelen. Ben van Eysselsteijn was de aangewezen persoon om de contacten met de Vlaamse collega's te leggen. Enkelen van hen kende hij persoonlijk doordat zijn toneelstukken in België opgevoerd werden. HDG zou de verdere organisatie voor zijn rekening nemen. Deze plannen pasten natuurlijk perfect in het streven van Prakke, die hierin een unieke mogelijkheid zag Drenthe - en niet minder zichzelf - internationale bekendheid te geven.

Van Eysselsteijn stuurde een subsidieverzoek aan de chef van de afdeling Kunsten van het ministerie van OKW. Uit deze brief blijkt duidelijk, dat hij en Prakke bezeten waren door dezelfde zendingsdrang. De Drentse cultuur moest buiten de provincie *gepromoot* worden. Daartoe moesten vele vooroordelen en waanideeën over Drenthe, vooral in het westen van het land, worden bestreden. Dat was blijkbaar ook nodig tegenover het ministerie van OKW, dat door Van Eysselsteijn te verstaan werd gegeven:

> "(...) Een jonge, krachtige provincie, strijdt ook op cultureel gebied, tegen de oude vooroordelen die men in Holland nog maar al te vaak handhaaft, als het gaat om haar plaats in het Nederlandsche gezin."

En hij besloot zijn brief retorisch:

> "(...) zij is er van overtuigd dat zij er goed aan doet een initiatief te ontwikkelen waardoor Vlaamse kunstenaars een der oudste en boeiendste provincies in dit voor hen 'onbekende Noorden' zullen leren kennen in haar ongelooflijke metamorphose van het legendarische 'turf, jenever en achterdocht' tot Nederland's bloeiende roggeschuur en modern olie-gebied, doch bovenal als een gewest met zijn eigen, cultureel, noordelijk en oud-Neder-Saksisch karakter in de Nederlanden met hun overwegend Frankischen inslag. Wie dit Noorden niet kent, kent Nederland niet."[29]

HDG riep vervolgens een voorbereidingscommissie in het leven, bestaande uit baron T.P. Mackay, burgemeester van Rolde, Jan Naarding, Anne de Vries en Ben van Eysselsteijn.

De delegatie van Vlaamse schrijvers die naar Drenthe kwam, bestond uit Karel Jonckheere, Hubert Lampo en Marcel Coole. De Vlamingen werd binnen een week (van 10 tot 16 juni 1949) een zeer omvangrijk programma van bezoeken, excursies en literaire sessies aangeboden. Hotel Braams in Gieten was de uitvalsbasis van het gezelschap en de algehele leiding was in handen van Ben van Eysselsteijn, die hierin werd bijgestaan door Kitty de Josselin de Jong.

---

29. DA, HDG, inv.nr. 6, ongedateerde brief BvE aan het ministerie van OKW.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 578

HDG gaf veel ruchtbaarheid aan het evenement, dat dan ook van de pers in Nederland en België de nodige aandacht kreeg. Men sprak herhaaldelijk van het werkelijk eerste contact tussen Noord en Zuid in het werkelijke Noorden. Maar HDG was over de belangstelling van de pers in het Noorden niet te spreken. Een artikel in het maandblad *Drenthe* gewaagde zelfs van het 'doodzwijgen' van deze gebeurtenis door enige huis-aan-huis gelezen Drentse bladen.

De betekenis van dit Vlaamse bezoek voor Drenthe is ietwat pompeus onder woorden gebracht door Jan Naarding, die een beschouwing over het bezoek besloot met:

> "Het boerenland Vlaanderen zal leren, dat het voor zijn agrarische ontwikkeling heel wat in Drente kan zien en opsteken, van Drente juist, omdat het ook een heide- en veenland en madegebied is of is geweest. Drente zal van zo iets niets dan voordeel trekken!"[30]

Terug in Vlaanderen schreef Karel Jonckheere het gedicht *Turfkappers in Drenthe*, dat hij opdroeg aan Henk Prakke. Kennelijk imponeerde het moderne, dynamische Drenthe hem toch minder dan het traditionele turfsteken.

Deze activiteit, zo kenmerkend voor de manier waarop HDG opereerde, roept het beeld op van negentiende-eeuwse genootschappelijkheid. Zoals de statuten reeds aangaven, richtte men zich echter vooral op de Drentse cultuur zelf en minder op de export ervan. Zo werden toneelprijsvragen uitgeschreven, rapporten en literair werk uitgegeven en tal van commissies ingesteld. Ook het reeds genoemde bibliotheekcongres was een uitvloeisel van de wens, de basis voor Drentse cultuur te verbreden. Maar dit alles kan de indruk niet wegnemen, dat HDG er niet in slaagde zijn eerste doelstelling te realiseren. HDG is niet echt dicht bij het Drentse volk gekomen. Middelen om met het volk te communiceren - daaraan ontbrak het niet. Het maandblad *Drente* werd in januari 1948 het officiële orgaan van HDG en kreeg de naam *Drenthe*. Aankondigingen en verslagen van bijeenkomsten bereikten daardoor een tamelijk groot publiek. In de *NDVA* werden de jaarverslagen opgenomen.

Op het gebied van de streektaal zijn er van HDG geen sterke impulsen uitgegaan. Het gebruik van het Drents als spreek- en schrijftaal behoorde niet tot de zaken die krachtens de statuten nagestreefd of bevorderd dienden te worden. Op de achtergrond speelde de streektaal wel een rol, want alle schrijvers die men herdacht of vierde, hadden zich sporadisch of frequent van het Drents bediend: zelfs Ben van Eysselsteijn, die daarbij de hulp van autochtonen inriep. Tijdens bovengenoemde evenementen droeg Jan Naarding vaak een zelfgeschreven gelegenheidsgedicht in de streektaal voor. Dit had een voorgeschiedenis die begonnen was met Prakkes verzoek aan Naarding, om tijdens de Podagristenherdenking van de studiekring D.H. van der Scheer een tafelspeech in het Drents te houden: "Dan nog een laatste beroep op Almelo: De tafelspeech in de volkstaal! 't zou zo intens jammer zyn, als er in 't geheel

30. Nijkeuter 1996[6], 87-90.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 579

niet in het Drents gesproken zou worden." (Zie hoofdstuk III.) Ondanks deze vriendelijke uitnodiging scheen Prakke het Drents toch enigszins als een bijkomstigheid te beschouwen.

In het eigen maandblad van HDG stonden wel Drentstalige gedichten, maar de artikelenschrijvers kozen bijna altijd Nederlands als voertaal. Zelfs vice-voorzitter Naarding had in dezen geen invloed. Overigens was literair proza - in welke taal ook - nagenoeg geheel afwezig.

Kwade tongen beweerden wel dat HDG een genootschap van niet-Drenten was. Misschien bedoelden zij daarmee dat de streektaal er niet voldoende tot haar recht kwam, want dat is dichter bij de waarheid. Illustratief hiervoor is een opmerking in de rubriek 'stiekeltjes' van het Neder-Saksische tijdschrift *'t Swieniegeltje*: "Zie zekt, dat 't Drents Genootschap meer subsidie kreg. Zul 't now ok nog Drens worden?"[31] Na de oprichting in 1953 van de Drentse Schrieverskring, die zich evenmin uitsluitend met streektaal bezig hield, ging het genootschap minder literaire evenementen organiseren. De verstandhouding tussen beide organisaties was goed, ook doordat veel schrijvers al lid van HDG waren, of het werden. De oprichting van de Drentse Schrieverskring is mede te danken aan de stimulansen die van het genootschap uitgingen.

Veel voorbereidend werk werd verricht in tal van commissies die door HDG werden ingesteld. Zo waren er - om bij de streektaal te blijven - commissies voor het dialecttoneel en voor het (volks)lied in Drenthe.

Toen HDG in 1957 door de provincie werd erkend als Culturele Raad voor Drenthe, betekende dit dat er bureaufunctionarissen benoemd en gesubsidieerd werden; de eerste stap op weg naar professionalisering was gezet. Wat daarna allemaal tot stand gebracht is, valt buiten de periode die deze studie behandelt. Samenvattend kan gesteld worden, dat HDG onbetwist een *katalysator* geweest is in het emancipatieproces van de Drentse cultuur.

Prakke promoveerde in 1951 bij P.J. Bouman op het proefschrift *Deining in Drenthe. Historisch-sociografische speurtocht door de 'Olde Lantschap'. Een studie in Acculturatie*, dat in de handelseditie verscheidene drukken beleefde. In 1956 werd hij aan de Rijksuniversiteit te Groningen onbezoldigd privaat-docent in de perswetenschap.[32] In 1960 werd hij hoogleraar in de publicistiek aan de universiteit van Münster. In hetzelfde jaar droeg hij het voorzitterschap van HDG aan Jan Naarding over. Tot op hoge leeftijd bleef hij pleitbezorger voor de Drentse zaak. Na de dood van zijn vrouw in 1989 was Prakke nog maar een schim van de man die hij geweest was. Hij overleed op 14 december 1992 te Roden op 92-jarige leeftijd.[33]

---

31. *'t S* 2 (1956) maart/april 43.
32. Gerding 2000, 12 vermeldt dat het privaatdocentschap onbezoldigd was. Zie ook Nijkeuter 2000, 17-23.
33. Zie voor in memoriams: 'Professor Prakke: Aimabel, kosmopoliet, regionalist' in: *Nv/hN* 15.12.1992; Prins 1992; ' 'Drentse professor' Prakke overleden' in: *DC* 15.12.1992; Bart Veenstra 1992 en 'Professor dr. H.J. Prakke †' in: *Drenthe* 64 (1993) januari/februari 5.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 580

2.2. De Drentse Schrieverskring

Kwan jong Drente, non verdan;
veur oes ligt een neie mörgen!
Met 'n kanner hew' te zörgen,
datte middag worden kan!

J. Naarding

Op 18 februari 1953 werd in Groningen de Drentse Schrieverskring opgericht.[34] De Drentse vereniging in Groningen, genaamd Drenthe, vierde haar eerste lustrum.[35] Ter gelegenheid hiervan werd een 'schrieversveziet' voor Drentse schrijvers van romans, schetsen, toneelstukken en gedichten gehouden. De studentenvereniging Menso Alting, behorend tot de vereniging Drenthe, was met de organisatie belast. Twee studenten, M.A.M. Huyser van Reenen en Gerard Nijenhuis, liepen inmiddels met plannen rond voor de oprichting van een Drentse Schrieverskring. Zij werden in hun streven gesteund door Jan Naarding, die als grote stimulator van het geheel wordt beschouwd.[36]

Hun idee was voortgekomen uit de regelmatige uitzendingen van 'De Drènse Parnassus'. In dit RON-programma werd Drentse poëzie gerecenseerd door Gerriet Wilms. Daardoor groeide het contact tussen luisteraars en schrijvers. Een volgende onbedoelde stap in die richting werd gezet toen Gerriet Wilms, een studievriend van Nijenhuis, door het maandblad *Drenthe* werd uitgenodigd regelmatig literaire beschouwingen te schrijven. Toen kwam de gedachte op, dat het goed zou zijn de schrijvers bijeen te brengen.[37]

De bijeenkomst van 18 februari zou door Prakke voorgezeten worden. Op de bewuste woensdagmiddag - Nederland was nog diep onder de indruk van de watersnoodramp van 1 februari - kwam een telegram binnen van Jan Fabricius in Engeland, die adhesie betuigde aan de plannenmakers.[38] Ook Max Douwes was verhinderd, maar schreef wel een brief waarin hij de Nederlandstalige uitnodiging van de Commissie voor de 'schrieversveziet' hekelde: "(...)Maor het begroot mij de toon'n oet, dat ik d'r niet bij weez'n zal. Dat komt niet vanweeg'ns de vrömde taol waor as de oetneudeging in steld was, want as 't d'r op ankomp, spreek ik mien taol'n allernoodst goed."[39]

Nog een prominente Drentse schrijver, Hendrik van Dijk in Meppel, stuurde een bericht van verhindering.[40] Na een causerie door G. Wilms volgde onder leiding van

34. DA, HDG, inv.nr. 10, brief bestuur vereniging 'Drenthe' aan HDG van 20 februari 1953. Zie voor een verslag ook *PDAC* 19.2.1953. Gerriet Wilms hield in zijn rubriek 'De Drènse Parnassus' van 13 februari 1953 voor de RON-microfoon een voorbeschouwing. Vgl. ook Wilms 1953b, 25-27.
35. Vgl. ook Archief van de vereniging 'Drenthe' te Groningen.
36. Mededeling van J.R. Westerhuis op 21 april 1999.
37. Wilms 1953b, 25-26.
38. DLD, Archief Drentse Schrieverskring.
39. DLD, Archief Drentse Schrieverskring, brief Douwes aan de Commissie voor de 'Schrieversveziet' van 10 januari 1952 [sic].
40. DLD, Archief Drentse Schrieverskring, brief Van Dijk aan de Commissie voor de 'Schrieversveziet' van 24 december 1952.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 581

Prakke een discussie. Hierna besloot men de Drentse Schrieverskring op te richten.[41] Vijftien personen tekenden de presentielijst, hoewel er meer aanwezig geweest moeten zijn.[42]

Na de 'schrieversveziet' blikte "een klein schrievertie" in een gedicht terug op de oprichtingsvergadering. Met erg veel vertrouwen in de toekomst schreef hij:

't Funnement, woarop wij schrievers bouwen kunt, is kloar
en groot en klein sleept nou zien stienen en stienties an.
Wij zult de boetenwaereld loaten zien,
dat 't Drèènse volkie ok nog wal wat kan![43]

De Schrieverskring werd onder gunstige omstandigheden opgericht. De Drentse schrijvers wilden meer met elkaar in contact komen en voelden de noodzaak als groep naar buiten te treden, waardoor er bij het Drentse publiek meer belangstelling voor de eigen literatuur zou ontstaan. Dit waren dan ook de belangrijkste doelstellingen van de jonge Schrieverskring.[44]

Gerriet Wilms werd de eerste voorzitter en Gerard Nijenhuis werd secretaris.

Gerriet Wilms is het pseudoniem van Jan Roelof Westerhuis. Hij werd op 7 december 1926 geboren te Nieuw-Buinen. Hij was redacteur van *Minerva*, een academisch literair tijdschrift. Voorts publiceerde hij onder het pseudoniem Gerard van Elburg. Behalve vele Nederlandstalige gedichten schreef hij ook enkele Drentse. Voor de RON maakte hij in de vroege jaren vijftig het literair-kritische programma 'De Drènse Parnassus'. Later schreef hij ook recensies van Drentse gedichten voor de rubriek 'Te kunst en te keur' van Hans Heyting, die de teksten voorlas. Voorts leverde hij literatuurkritiek voor het maandblad *Drenthe* in de rubriek 'Dichters en Zondagsdichters bekeken door Gerriet Wilms'.

J.R. Westerhuis

Samen met Harm Werners schreef hij voor het maandblad 'Drentse schrijvers en hun werk letterkundige rubriek'. Beiden woonden toentertijd in het

41. 'De Drentse Schrieverskring. Gisteren te Groningen opgericht' in: *Nv/hN* 19.2.1953.
42. DLD, Archief Drentse Schrieverskring. Op de lijst staan: G. Clewits te Roden, P. van der Velde te Roden, H.J. Prakke te Assen, M.A. Huyser van Reenen te Haren, J. Naarding te Assen, Hans Heyting te Borger, Jan Ubink te Groningen, N. Meyboom-Veltman te Diever, A.M. van der Veen te Groningen, G. Kuipers te Westerbork, G. Doedens te Groningen, P.H. van der Dam te Assen, Ben van Eysselsteijn te Rijswijk, H. Doedens te Utrecht en J.W. Borgesius te Haren. De namen Wilms en Nijenhuis ontbreken aan de lijst.
43. *Drenthe* 24 (1953) januari 28.
44. DLD, Archief Drentse Schrieverskring. Vgl. ook DA, HDG, inv.nr. 10, brief bestuur Schrieverskring aan HDG van 20 februari 1953.
45. *Drentse schrieversalmanak 1954*, 34. Ook opgenomen in Nijenhuis 1983a, 62-63.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 582

westen van het land (Wilms in Voorburg), maar als recensenten van Drentse literatuur waren zij nog steeds prominent. In de *Drentse schrieversalmanak 1954* werd zijn dialectgedicht *Winterdag*[45] opgenomen en in de *Drentse schrieversalmanak 1956* werden twee Nederlandstalige gedichten, *Rondeel* en *Ontmoeting*, geplaatst.[46] Ook in *Oeze Volk* werd werk van hem opgenomen. In 1957 schreef hij de *Ballaode van de nije daod*, die als tekst voor de koppermaandagprent van dat jaar diende. Hans Heyting maakte hiervoor de tekening.[47]

Na zijn pensionering keerde Westerhuis terug naar Drenthe, waar De Wijk zijn nieuwe woonplaats werd. Tot ver in de jaren tachtig schreef hij recensies voor het maandblad *Drenthe*; daarna ging zijn belangstelling vooral uit naar de genealogie. Literair werk schreef hij dan ook niet meer. Hij overleed op 11 juli 1999 in De Wijk.[48]

Gerard Nijenhuis werd op 22 januari 1932 geboren in Gieten.[49] Zijn vader Gerhard Nijenhuis (1893-1965) was landbouwer geweest, maar sinds 1930 was hij burgemeester van Gieten, de plaats waar hij geboren en getogen was. Gerards moeder, Jantje Werners, kwam uit Ruinerwold. In het gezin Nijenhuis werd Nederlands gesproken; Drents sprak Gerard met de mensen in het dorp. In de beginjaren van de Schrieverskring was hij student theologie in Groningen. In die tijd schreef hij Nederlandstalige gedichten - vooral sonnetten - en novellen voor diverse periodieken.

G. Nijenhuis

Als beginnend schrijver gebruikte hij het pseudoniem Harm Werners; het werd ontleend aan beide grootvadersnamen. In 1952 debuteerde hij met het Drentstalige gedicht *In Memoriam* in het maanblad *Drenthe*.[50] In de *Drentse schrieversalmanak 1954* - waaraan hij als samensteller meewerkte - werd van hem het Nederlandstalige gedicht *Vader-Land* opgenomen.[51] In 1954 werd zijn novelle *Biecht bij Franciscus*, die niet uitgegeven is, bekroond in een prijsvraag ter gelegenheid van het congres van Vlaamse en Nederlandse Studenten. Ook schreef hij de teksten voor de rubriek 'Drentse dreumerijen', die in 1953-1954 door Hans Heyting voor de RON-microfoon werden voorgelezen. Een selectie hieruit, de bundel *Um 't Hemelriek*, verscheen in 1955 onder pseudoniem bij Van Gorcum.[52] Gerriet Wilms noemde de bundel in het

46. *Drentse schrieversalmanak 1956*, 19-20.
47. Zie voor een recensie Werners 1957a, 9.
48. Zie voor herdenkingsartikelen Huizing 1999c; Huizing 1999d en Bart [Veenstra] 1999, 132.
49. Voor biografische artikelen wordt verwezen naar *Cursus Drents 1986/1987. Les 11*, 1987, 1-6; Wilms 1987, 161-163; *Roet* (1991) zomer en Boerma/Broersma 1993, 142-152.
50. *Drenthe* 23 (1952) mei 79.
51. *Drentse schrieversalmanak 1954*, 33.
52. Vgl. ook Wilms 1954b, 8-10. Eén schets uit de bundel, getiteld 'De grote reis', werd als vooraankondiging in het maandblad *Drenthe* opgenomen. Zie *Drenthe* 26 (1955) maart 6-7.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 583

maandblad *Drenthe* een experiment, want volgens hem waren deze dorpsschetsen "in een Drents literaire stijl" geschreven.[53]

Rond die tijd werkte Nijenhuis ook aan een roman, getiteld *Albertine*, die echter niet werd uitgegeven. Het hoofdstuk 'Het Spel' werd in de *Drentse schrieversalmanak 1956* gepubliceerd.[54] Literair en algemeen cultureel was hij tot dan toe geïnspireerd door Ben van Eysselsteijn en dominee Jelte Boonstra (1883-1956), die huisvrienden van de familie waren.[55] In 1956 was hij de geestelijke vader en medeoprichter van het dialecttijdschrift *Oeze Volk*, waarin hij nog steeds publiceert. In hetzelfde jaar vertrok hij naar Amsterdam om zijn studie theologie af te ronden; daarna werd hij predikant in IJmuiden, Zaandijk en Koog aan de Zaan. In 1971 keerde hij terug naar Drenthe. Twee jaar later verscheen een poëziebundel met de mooi-dubbelzinnige titel *Tweetalig*. Er staan Nederlands- en Drentstalige gedichten in van twee dichters: Nijenhuis en Hans Heyting. Terug in Drenthe ontwikkelde hij zich tot een van de bekendste schrijvers van poëzie en proza in deze provincie. Ook in gesproken woord toonde hij zich een pleitbezorger voor de streektaal.

De overige bestuursleden in 1953 waren N. Meyboom-Veltman te Diever, M.A.M. Huyser van Reenen te Groningen en J. Naarding te Assen. In dit bestuur en daarbuiten was Naarding een invloedrijk man. Hij werkte inspirerend op de oudere en de jongere garde: niet door de kwaliteit van zijn letterkundige werk, maar door zijn ijveren voor de streektaal (die overigens het tij meehad). De bestuursleden kregen al spoedig de titel van volmacht.[56] De eerste ledenlijst telde 32 namen, die van de bestuursleden niet meegerekend.

De uitnodigingen en andere berichten werden verzonden door HDG, waarvan de Schrieverskring lid werd en waarmee men nauwe contacten onderhield.[57]

Reeds in het oprichtingsjaar 1953 verscheen de *Drentse schrieversalmanak 1954*, in gestencilde vorm. Het bestuur had in september 1953 - er was nog geen redactie - ieder lid persoonlijk een oproep gestuurd om bij te dragen aan de almanak. Er mocht zowel in het Nederlands als in het Drents geschreven worden; alle inzendingen die niet meer dan twee bladzijden telden, zouden opgenomen worden.[58]

53. Wilms 1956b, 7.
54. *Drentse schrieversalmanak 1956*, 21-25.
55. In het werk van Nijenhuis neemt Van Eysselsteijn zelf ook een plaats in. Nijenhuis publiceerde een aantal gedichten over Van Eysselsteijn (*Ben van Eysselsteijn* en *Luster* in: *Onlaand; Drentse gedichten*. Amsterdam 1963, 31 en *Schoolschrift*. Zuidwolde 1987, 12). In de sleutelroman *Het jaar van de ooievaar* (1979) vertoont de daarin beschreven journalist opvallende overeenkomsten met de journalist-schrijver Ben van Eysselsteijn. Vgl. ook Nijkeuter 1996b, 152-153.
56. Voor beschouwende artikelen over de oprichting wordt verwezen naar Kuipers 1993b, 110-112.
57. DA, HDG, inv.nr. 10, brief Schrieverskring aan HDG van 20 februari 1953. Prakke antwoordde in een brief van 24 maart 1953 (DA, HDG, inv.nr. 10). Daaruit: "Wij wensen U gaarne, nu officieel geluk met Uw geboorte, d.i. die van een band tussen Drentse schrievers en dichters, die voor onze gewestelijke litteratuur van het grootste belang kàn zijn.".
58. DA, HDG, inv.nr. 10, brief Harm Werners aan de leden van september 1953.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 584

> "Wij bint jong, en wat jong is wil van allen [sic] wel daolijk groot en met geweld anpakken, en wij meugt er bliede van wezen, dat het zo is. Dizze eerste Drentse Schrieversalmanak is er een tieken van!",

schreven de samenstellers in het voorwoord.

Ook wilde de Schrieverskring de Drentse schrijvers door middel van lezingen scholen: "Wij haolt nog te veul oeze schollers op over 'Het Boek Ik' en 'Oote Boe', over 'atonaal' en 'experimenteel'. Is dat wel goed te verantwoorden?"[59]

Bijdragen werden geleverd door oudere en jongere schrijvers: J.W. Borgesius, Ale Brouwer,[60] H.T. Buiskool, G. Clewits, Harm Drent, Marchien Eising, Jan Fabricius, Hekkarpi, Hans Heyting, Joh. Hidding, E. Karst Jr., Harm Koops, G. Kuipers, Nell Meyboom-Veltman, A. Mulder, Jan Naarding, Mans Tierelier [Max Douwes], Anne de Vries, Harm Werners en Gerriet Wilms.

In 1955 verscheen de *Drentse schrieversalmanak 1956* bij Van Gorcum & Comp., met bijdragen van bijna alle schrijvers die aan de vorige meegewerkt hadden.[61]

> "Om een op hoog niveau geselecteerde bundel gaat het hier dus niet. Wèl om het gezicht van De Schrieverskring zoals het werkelijk is: Zo zult U het in deze bundel vinden: het werk, dat strikt van eigen bodem is, het dialect en óók de pennevrucht van hen, die buiten Drenthe hun toekomst vonden, of van buiten Drenthe komend, werden tot huisgenoot",

schreven de samenstellers Naarding, Wilms en Werners in het 'Woord vooraf'. De bijdragen waren van Jan Fabricius, Anne de Vries, Marchien Eising, Johan Hidding, A.P. Brouwer, Hekkarpi, N. Meyboom-Veltman, Gerriet Wilms, Harm Werners, H.T. Buiskool, J.W. Borgesius, Harm Drent, Harm Koops, G. Clewits, Arend Mulder, Hans Heyting, Jan Naarding, G. Kuipers, Peter van der Velde en Ben van Eysselsteijn.

Ook opgenomen werd het gedicht *De heide* van ene Maaike. Dat was het pseudoniem van de Groninger dichter Jan Boer (1899-1983), maar dat wist men toen nog niet.[62] Het gedicht was kort daarna ook te vinden in de bundel *Streng bloed kralen. Bundel Dreense gedichies van Maaike* ([1955], J.A. Eerelman te Stadskanaal).[63] Als

59. Tot de nieuwe literaire stroming van de Vijftigers of Experimentelen behoorden, onder anderen: Bert Schierbeek, die *Het Boek Ik* schreef; Jan Hanlo, de dichter van *Oote*, waartegen zelfs in de Kamer gefulmineerd werd en Simon Vinkenoog, die de bloemlezing *Atonaal* samenstelde.
60. Ale Pieter Brouwer werd op 6 september 1916 te Watergraafsmeer geboren. In 1942 vestigde hij zich als boekverkoper in Drachten. Voor de oprichting van de Schrieverskring had hij al gedebuteerd met de bundel *Grijs Geweten* (Leiden 1950) en waren van hem al verzen in verscheidene tijdschriften gepubliceerd. Na de oorlog werd hij journalist bij de *PDAC*, waarvoor hij veel kunstrecensies schreef. Hij overleed op 23 december 1998 te Drachten (Gemeente Smallingerland, brief afdeling Burgerzaken van 11 januari 1999.). Zie voor biografische gegevens ook *Drentse Schrieversalmanak 1954* en *1956* en Wester 1996.
61. In 1975 verscheen een derde schrieversalmanak. Zie voor een recensie: *Drenthe* 47 (1975) mei 117.
62. Zie over hem Naarding 1956b, 144-148; Van der Meulen 1973; Schorren 1998, 98-114; Schorren 2000 en Sandman 1999.
63. Het pseudoniem ontleende Jan Boer aan een leerlinge van de Rijkskweekschool te Meppel met wie hij een relatie had. Waarschijnlijk heeft zij hem bij het schrijven in het Drents geholpen. Zie Schorren 2000, passim.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 585

directeur van de Rijkskweekschool voor Onderwijzers in Meppel had Boer de Drentse taal en leefgewoonten leren kennen, maar inmiddels woonde hij al weer in Groningen. Met zijn pseudoniem zette hij de Drentse recensenten op het verkeerde been: men dacht werkelijk dat er een vrouw aan het woord was. Gerriet Wilms schreef:

> "In de enkele gedichten die van deze dichteres bekend zijn, ontpopt Maaike zich als schrijfster over zuivere menselijke gevoelens in haar verbeeldingen,(...) Hier is een dichteres aan het woord die nog niet door vooroordelen van de 'Grote Literatuur' bedorven is (...)."[64]

Dit citaat uit *Drenthe* van november 1952 toont overigens aan, dat Maaike in 1956 niet voor het eerst rondspookte in de Drentse letteren. En kort daarvoor - in september 1955 - had ook Harm Werners nog aandacht geschonken aan dit bijkans transcendente wezen. Over het gedicht *Bij de Veenkoele* merkte hij op:

> "Wie zich achter de schuilnaam Maaike verbergt, is niet bekend. Even mysterieus als enkele jaren geleden haar optreden is geweest, is nu haar stilzwijgen. Wél staat vast, dat zij enkele zuivere Drentse gedichten heeft geschreven. Geen dichteres heeft de gevoelens van een jonge Drentse vrouw zo zuiver en eerlijk weergegeven als zij dat hier doet in dit gedicht."[65]

De ware identiteit van de dichter(es) werd door Gerriet Wilms in juli/augustus 1956 in *'t Swieniegeltje* onthuld;[66] Harm Drent kwam op de kwestie terug in het maandblad *Drenthe* van december 1956.[67] Drie jaar later voltooide Boer een nieuwe reeks Drentse gedichten, getiteld *Oes Drenthe, bundel gedichten van Maaike*, die niet uitgegeven werd.[68]

Door medewerking van HDG en financiële steun van de provincie zag de almanak voor 1956 er professioneler uit dan de eerste. Opmerkelijk is, dat er weinig jongeren aan meewerkten. Wat verder opvalt, is dat de helft van de bijdragen in het Nederlands geschreven is en, met een enkele uitzondering, niet over Drenthe gaat. De bundel kreeg veel aandacht van de critici.[69] De bekende streektaalactivist Arnold Rakers te Nordhorn was in *Drenthe* uitermate lovend over de almanak; zijn enige bedenking was: "(…) echt literair en good verantwoord (met oetsonderinge dan misschien van één stük, dat ik wal lieden mag, men lever in 'n historisch joorbook of aanderwechtern seen har: H.T. Buiskool, De Emder Schoel)."[70] Jan Boer (als je 't over de duvel hebt...) was minder positief en schreef in *'t Swieniegeltje*: "De dialectschrievers en -dichters brengen 't er over 't aalgemain nait zo goud of, aal sloag ik de dichters [dus ook zichzelf] wat hoger aan as de vertellers. Tussen prozoa schrieven en 'wat vertellen' is nog onnerschaid,

64. Wilms 1952b, 164-166.
65. *Drenthe* 26 (1955) september 10. Vgl. ook Werners 1956b, 30 en Wilms 1956a, 10.
66. Wilms 1956c, 97-101. Jan Boer reageerde in hetzelfde nummer met een 'Naschrift'.
67. Drent 1956, 13.
68. Zie Schorren 2000, 129.
69. Voor de grote hoeveelheid recensies wordt verwezen naar DLD, Archief Drentse Schrieverskring.
70. Rakers 1956, 6-7.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 586

volkie!"[71] Pas negentien jaar later zou er weer een Drentse 'schrieversalmenak' verschijnen.[72]

De Schrieverskring zou zich ontwikkelen tot een bont gezelschap schrijvers, dichters, voordrachtskunstenaars, conferenciers, folkloristen en dialectliefhebbers. Belangrijkste doelstelling is altijd geweest het behoud van de Drentse taal en cultuur en het uitdragen van het moeilijk te definiëren begrip 'Drents eigen'. De literaire aspecten van het schrijven zijn nauwelijks aan de orde gesteld. Maatschappelijke of politieke ontwikkelingen werden - behalve door een kleine groep jongeren en een paar polemisten sinds de jaren tachtig - genegeerd.

Na twee almanakken uitgegeven te hebben, kreeg de Schrieverskring behoefte aan een frequenter verschijnend publicatiemiddel. Gerard Nijenhuis kreeg in een slapeloze nacht het idee een tijdschrift op te richten. Dat werd het dialectmaandblad *Oeze Volk*, dat vanaf december 1956 zou gaan verschijnen. Samen met Hans Heyting en Gerrit Kuipers vormde hij de redactie; Jan Naarding werd raadgever.[73] De oprichters hadden niet de bedoeling een zuiver literair tijdschrift te gaan uitgeven:

> "Wij hebt oes iegen spraok, oes iegen dialect, oes iegen taol. Oes ducht, dat kunt ze oes neet aofhaolen, want dat bruuk wij daogelieks; daor kun we niet um. Daorum heb wij daacht, dat 't good was as IJ, volk, ies wat vaoker 'n stukkien iegen taol unner ogen kregen."[74]

Daarmee kreeg de Drentse literatuur een nieuw (familie)blad, waarin naast de oude garde geleidelijk aan ook nieuwe dialectschrijvers zouden opduiken.

Ruim 43 jaar na zijn oprichting werd de Drentse Schrieverskring, op 29 mei 1996, met instemming van velen te Borger ontbonden.[75] Dit gebeurde nadat er de laatste jaren veel discussie over zijn identiteit en samenstelling geweest was.

3. De queeste naar een Drents volkslied

Bijna honderd jaar lang zijn er pogingen gedaan, Drenthe een eigen volkslied te bezorgen. Men zou, ietwat gechargeerd, kunnen beweren dat dit streven als een rode draad door de geschiedenis van de Drentse literatuur loopt. De achterliggende gedachten van de dichters die zich door de jaren heen tot taak gesteld hebben, het Drentse saamhorigheidsgevoel onder woorden te brengen in een algemeen aanvaard volkslied, laten zich enigszins verklaren uit de tijdgeest in zijn diverse gedaanten - dat is het enige houvast dat de onderzoeker heeft.

Na het ontstaan van het Koninkrijk der Nederlanden in 1813, heerste er in Drenthe tevredenheid over de status van volwaardige provincie die de landschap verkregen

71. *'t S* 3 (z.j.), nr 1, 29.
72. Deze almanak bevat een bloemlezing van bijdragen aan het maandblad *OV*. De werken zijn gerubriceerd onder de namen van de vier seizoenen. Gerrit Kuipers constateerde in deze bundel nogal wat tekortkomingen. Hij publiceerde zijn bevindingen in: *Drenthe* 47 (1975) mei 117.
73. A. Mulder 1969, 97-99.
74. 'brief aan oeze lezers', in: *OV* 1 (1956) december 1.
75. Bergstra 1996.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 587

had. Zoals elders in Nederland en Europa dacht men nationaal; er bestond dus geen behoefte het streekeigene te benadrukken door middel van een Drents volkslied. Integendeel: uit de discussie over de economische en culturele ontwikkeling van Drenthe - gereleveerd in het begin van hoofdstuk I - blijkt, dat men van Drenthe eigenlijk een soort 'Holland op de heide' wilde maken. Plaatsnamen als Nieuw-Amsterdam en Nieuw Dordrecht mogen dit illustreren. Ook de Belgische afscheiding, die tussen 1830 en 1834 de mobilisatie van veel Drentse vrijwilligers en dienstplichtigen tot gevolg had en waarover vooral lang nagepraat is (ook in de literatuur), gaf velen in dit gewest de gelegenheid blijk te geven van hun nationale verbondenheid.[76]

Het hoeft dan ook niet te verbazen dat de oudste proeve van een 'Drents' volkslied die tot nu toe gevonden is, niet meer is dan een aftreksel van Tollens' overspannen *Wien Neêrlands bloed*. Groot dichterschap kwam er niet aan te pas, evenmin als aan het origineel trouwens. Een beetje schoolmeester of journalist kon een dergelijke parafrase schrijven; velen waagden zich eraan in die jaren, wat ook hun beroep geweest moge zijn. Dit anonieme Drentse specimen verscheen in 1863 voor de viering van vijftig jaar koninkrijk. Hier volgt het laatste couplet:

Ja, God bescherme Neêrlands Vorst!
Hij zeeg'ne 't Vaderland
En kweeke steeds in onze borst
De liefde tot dat land!
Komt, Drenthenaren! 't oog gewend
Naar boven! dáár woont God!
Hij blijft, tot aan ons levensend,
Beschikker van ons lot (bis).[77]

Een heel ander soort volkslied schreef Harm Tiesing. Zijn niet-uitgegeven en ongedateerde toneelstuk *Spienstertijd in Drenth. 'n Laandelk winteraovendspel in Jannewaori*[78] besluit ermee. Stuk en lied zijn waarschijnlijk tussen 1914 en 1918 geschreven (zie noot 79).

Drenth, vermaard door zand en heide,
Bosch en boomgaard, groene weide,
Heeft een volk zoo rond van aard,
Roggendollies is hun taart.

Drentsche mensen, eens van zinnen,
Melken, karnen, naaien, spinnen;
Drentsche vrouwen, klein of groot,
Bakken zelf hun stoet en brood.

76. Zie hoofdstuk I, paragraaf Jan van der Veen Az. en hoofdstuk II, paragraaf Lucas Jonker.
77. DA, Documentatie Drentse literatuur.
78. Handgeschreven tekst van het toneelstuk in een schoolcahier, tot voor kort bewaard in het persoonlijk archief van de heer G. de Jonge te Borger. Door hem geschonken aan schrijver dezes.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 588

Varkens mesten, kalvers voeren
Doen de vrouwen van de boeren;
Uit het morsig varkenskot
Haalt de vrouw een vetten pot.

Drentsche jongelieden werken,
Gaan des zondags trouw ter kerken,
's Winter avonds zijn ze vrij,
Drentsche meisjes zoenen zij.

Ziet de boer zijn koren bloeien,
En zijn veldgewassen groeien,
Dan, voor een gevulde schuur,
Brengt hij dank aan t Albestuur.

's Morgens vroeg al uit de veeren
Wil hij tot zijn arbeid keeren;
's Avonds weer op tijd ter rust,
Is zijn leven en zijn lust.

Zoo is t Drentsche boerenleven,
Dat men voor geen kroon zou geven,
En zoo werkt hier iedereen
Steeds tot nut van t algemeen.[79]

'Volkslied' is geen eenduidig begrip, zoals uit het voorgaande blijkt. De functie die het *Wilhelmus* in het openbare leven heeft, wordt in het Engels aangeduid met 'national anthem' en in het Duits met 'Nationalhymne'. Voorts onderscheidt men het mondeling doorgegeven lied en het lied in volkse trant. Beide categorieën heten bij onze wester- en oosterburen respectievelijk 'folk-song' en 'Volkslied', terwijl wij voor alle begrippen maar één woord hebben. Het lijkt duidelijk dat Tiesings lied tot de laatste categorie behoort en dat de dichter niet de bedoeling heeft gehad een regionale hymne te creëren. Het betreft hier een loflied op het boerenleven zoals bijna heel Nederland het kende.

In de tijd tussen de wereldoorlogen nam - zoals in hoofdstuk II beschreven - overal in Nederland en daarbuiten de belangstelling voor het regionale toe. De opkomst van de volkskunde als wetenschap, het ontstaan van volkskundige (openlucht)musea, het houden van internationale volkskundige congressen en nationale evenementen

79. Een lied met dezelfde titel werd in het handschrift van Tiesing eveneens aangetroffen in een schoolcahier met als opschrift 'Aanteekeningen uit den Oorlogstijd. Allerlei' (Archief Landbouwhogeschool Wageningen, Collectie Tiesing, doos nr. I). Deze versie verschilt in lichte mate van die in het toneelstuk.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 589

in de folkloristische sfeer (zoals Arnhem 1919)[80] en - last but not least - de populariteit van de streekroman (of regionale roman) zijn sprekende voorbeelden van deze culturele trend. Soms kwam daarbij nog de invloed van politieke bewegingen die het platteland en de regionale cultuur als hun werkterrein beschouwden: het nazisme en de radicale boerenorganisaties als Landbouw en Maatschappij.

Gezien deze achtergronden is het te verklaren, dat in de jaren dertig enige liederen verschenen - ook in Drenthe - die de eigen streek verheerlijkten. Nadrukkelijk wordt gesteld, dat het politieke motief hierbij in het begin geen rol speelde. De Drentse liedschrijvers waren, literair gezien, simpelweg kinderen van hun tijd, óf zij waren bezig met een inhaalslag ten opzichte van andere provincies. In Limburg, bijvoorbeeld, werd *Limburg, mijn vaderland* ('Waar in 't bronsgroen eikenhout 't nachtegaaltje zingt,') in 1909 uitgegeven, waarna het al spoedig een officieus plaatsje onder de zon veroverde.[81]

Wellicht moeten alle karakteristieken van het culturele klimaat tijdens het interbellum gerelativeerd worden, door vast te stellen dat er altijd lofliederen op de eigen stad, streek, provincie of natie geschreven zijn - sinds de dagen van Vondel tot aan die van Skik. In dat geval zijn de Drentse poëten van na 1930 slechts beoefenaren van een eeuwenoud genre. Als zodanig pretentieloos, maar wel misbruikt door een ongeëmancipeerde achterban, die krampachtig probeerde (semi-)officiële status voor hun creaties te verwerven.

De eerste die toentertijd Drenthe bezong, was J.J. Uilenberg.

In een brief aan P.H. Ritter heeft Uilenberg beweerd dat hij het lied *Mijn Drenthe* reeds in 1928 geschreven en op muziek gezet had.[82] Aan P.J. Meertens berichtte hij overigens dat het lied geschreven en gecomponeerd was in 1929.[83] In januari 1930 publiceerde Uilenberg het in de eerste jaargang van het maandblad *Drente*.[84] Tekst en melodie, in 2-, 3- en 4-stemmige zetting en met pianobegeleiding, verschenen bij Van Gorcum als losse uitgave. Het lied is opgebouwd uit zes strofen, elke strofe bestaat uit acht regels. Het is een lofzang op het Drenthe dat de dichter in zijn jonge jaren gekend heeft. De eerste strofe is een inleiding, waarin de schrijver zijn liefde voor Drenthe uitspreekt:

Ik heb U lief, mijn heerlijk landje,
Mijn eenig Drentheland,
Ik min de eenvoud in Uw schoonheid,
'k Heb U mijn hart verpand;
Mijn taak vervuld' ik blijde,
Waarheen ook plicht mij riep,
Uw geest was 't, die mij leidde,
Daarom vergeet 'k U niet.

80. Vgl. ook Voskuil 1984, passim.
81. Hans van Dijk 1991, 110-111. Vgl. ook De Lange 1914, 56.
82. UBU, Archief P.H. Ritter, brief Uilenberg aan Ritter van 19 november 1939.
83. MI, Archief P.J. Meertens, overzicht Uilenberg aan Meertens zonder datum.
84. *Drente* 1 (1930) januari 124-125. In *Drente* 5 (1933) juni 5 werd het nogmaals gepubliceerd.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 590

De strofen twee tot en met vijf geven nostalgisch getinte beschrijvingen. In de laatste strofe vat de dichter deze samen en concludeert:

Die beelden uit dat zoet verleden,
Wat bleven zij mij bij!
Vaak heb ik zwaren strijd gestreden,
Dan hielpen, sterkten zij!
En nu, ten volle dankbaar,
Wijd 'k U mijn beste lied,
Mijn heilrijk, heerlijk Drenthe
Vergeten kan 'k U niet![85]

Het lied werd nog in 1930 besproken in hetzelfde maandblad. De recensent schreef: "De woorden getuigen van rythme en natuurschoon. De muziek is zeer eenvoudig, maar toch aardig, alhoewel er wel wat meer afwisseling had kunnen zijn in de harmonieën."[86] In *Neerlands Volksleven* werd over het lied opgemerkt: "Het is geen sterk lied, al spreekt het stellig wel tot het volksgemoed."[87]

In 1933 werd *Mijn Drenthe*, samen met andere volksliederen, opgenomen in de liederenbundel *Een alleen....een nieuwe zangbundel door Aug. Weiss en J.C. Andreae met medewerking van Ferd. Timmermans* (D.A. Daamen's Uitgeversmaatschappij N.V. te 's-Gravenhage).

Mijn Drenthe werd een bijzonder populair lied. Voor of na de vele voordrachten die Uilenberg hield, werd het vaak gezongen, vooral bij de Drentse verenigingen in den vreemde. Daardoor verkreeg het de officieuze status van Drents volkslied. Dat betekent niet dat er ook een officieel erkend Drents volkslied bestaat.

In 1992 verschenen er in de pers artikelen, waarin beweerd werd dat *Mijn Drenthe* een vertaling zou zijn van een Drentstalige oerversie, die door Uilenbergs vader geschreven zou zijn. Junior zou dus plagiaat gepleegd hebben. De creatie van Uilenberg senior, geschreven in 1896 op een melodie afkomstig uit Emden, zou reeds in 1898 in de bundel *Een alleen....* gestaan hebben. Ten bewijze werd ook een Drentstalige tekst afgedrukt. Een kopie van het origineel was dit niet; iemand had de tekst uit zijn geheugen opgediept. Dat het 'oudere' lied uit zes kwatrijnen schijnt te bestaan, hoeft geen bezwaar te zijn. De regels daarvan bevatten evenveel lettergrepen als een regelpaar bij Uilenberg jr. Bovendien ontstaan hierdoor goed herkenbare gepaarde rijmen, hoewel deze weer niet zo gebruikelijk zijn bij lyriek. Daarentegen zijn J.J. Uilenbergs regels veel duidelijker verbonden met (korte) melodische frasen, ook wel voor- en nazinnen genoemd. Paarsgewijs gerangschikt zijn de eerste vier frasen volstrekt identiek: a b a b. De volgende vier stukjes melodie zijn allemaal verschillend. Het melodische raamwerk van *Mijn Drenthe* is congruent met dat van het *Wilhelmus*. De lange, vloeiende verzen in het Drentstalige lied zijn min of meer geslaagd, maar zij passen niet bij de sterk

85. *Drente* 5 (1933) juni 5.
86. M., in: *Drente* 2 (1930) november 94.
87. *Neerlands Volksleven* (1961-1962), december 349.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 591

gestructureerde melodie: alsof het nationale volkslied ineens uit kwatrijnen zou bestaan.[88] Ter illustratie volgt hier de eerste strofe van de vermeende 'oerversie'. De weergegeven tekst is gebaseerd op een afzonderlijke uitgave van het lied, die, gekalligrafeerd door John Hommes te Assen, in juni 1992 verscheen[89]:

Mien Drenthe

Ik heb oe lief, mien eig'n laandtien, mien olde Drenthelaand
'k Hol van de eenvoud in oen schoonheid, 'k heb oe mien hart verpaand!
Mien taoke valt mie lichte, want steeds blieft an mien zied
De geest van 't olde Drenthe, daorum vergeet 'k oe niet.

Over deze vermoedelijke plagiaatkwestie rijzen nu gegronde twijfels. Zo wordt een bundel *Een alleen....* uit 1898 nergens in bibliografische naslagwerken vermeld. De eerste druk van *Een alleen....* verscheen in 1933! Ook naspeuringen in tal van andere liedbundels die rondom 1898 verschenen, leverden tot op heden niets op. Het Nederlandstalige lied verscheen, zoals opgemerkt, in januari 1930. Uilenberg senior kan het nog onder ogen gekregen hebben, want hij overleed op 1 september van dat jaar. Wij weten inmiddels dat J.J. Uilenberg tijdens de Duitse bezetting een scheve schaats gereden heeft, maar een onmens was hij niet. Het is dan ook niet aannemelijk, dat hij zijn vader geplagieerd zou hebben terwijl deze nog leefde.[90] Pas wanneer de bron uit 1898 aangewezen wordt, kan over deze kwestie duidelijkheid worden verschaft. Voorlopig lijkt *Mien Drenthe* een niet zonder talent geschreven pastiche. Te betwijfelen valt echter of een Drent wel "Ik heb oe lief" en "Ik hol van" zegt. Dergelijke persoonlijke gevoelens brengt hij meestal wat indirecter onder woorden en dat geldt voor zijn negentiende-eeuwse voorvader des te meer.[91] Kortom: vertaald Nederlands, oftewel náár J.J. Uilenberg geschreven. De pasticheur zet zichzelf te kijk met dit ondrentse en anachronistische idioom. Maar in het algemeen is de grappenmaker een handig stilist. Zijn taalgebruik is beeldend en tegelijk to-the-point, waardoor dit gedicht gunstig afsteekt tegen het gerijmel van J.J. Uilenberg.

88. 'Mijn Drenthe niet meer dan vertaling van oud gedicht. 'Drents volkslied plagiaat' 'in: *DC* 15.9.1992; Jaap D. Homan 1993. Vgl. ook Huizing 1992b, 17 en Huizing 1995d, 20-21.
89. Gepubliceerd in het *Nv/hN* 30.7.1993. Het lied werd in zijn geheel ook in het maandblad *Drenthe* afgedrukt (*Drenthe* 63 (1992) mei 17). Wat daarbij opvalt, is dat de schrijfwijze van bepaalde woorden weer anders is dan die in Hommes' gekalligrafeerde versie.
90. Bovendien blijkt het Nederlandstalige lied een aantal autobiografische gegevens te bevatten die op J.J. Uilenberg van toepassing zijn. Hij heeft immers lange tijd buiten Drenthe gewoond (strofe een) en - vooral in Den Haag - een zware strijd gestreden (strofe zes).
91. Zo schreven reeds de Podagristen in *Drenthe in vlugtige en losse omtreken geschetst*. Deel I, p. 260: "(...) en dit zij ter waarschuwing voor elken dichter van romantische verhalen, die, zijne helden en heldinnen uit *Drenthe* kiezende, een paar pasgehuwden terstond van 't gemeente-huis of uit de kerk naar een priëeltjen of zodenbankje zou willen geleiden, om hen daar de overkropte boezems te doen uitzwoegen, onder de *jouissance* van rozengeur en maneschijn. Zoo poëtisch zijn geene verliefde, - laat staan dan kersversch getrouwde Drenthenaren."

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 592

In diezelfde tijd schreef L. Koops *Drenthe, land dat ons geboren* (muziek van A.W. Koops). Of het even gemakkelijk zijn weg naar de Drenten in den vreemde vond als Uilenbergs lied, is niet bekend. Maar het werd wel in januari 1942 gezongen door de aanwezigen op de 'ni-j-joarsvesite' van de Drentse Vereniging te Amsterdam.[92] Dat men niet *Mijn Drenthe* van Uilenberg koos, kan nog niet het gevolg zijn van de kwalijke rol die de tekstschrijver-componist tijdens de bezetting speelde: daarvan was toen nog niets gebleken. Kennelijk sloeg men het lied van Koops hoger aan, een oordeel dat waarschijnlijk afkomstig was van een autoriteit op dit gebied: voorzitter J. Veldkamp, samensteller van de bundel *Kun je nog zingen, zing dan mee!* Gelet op de verspreiding van zijn werk, stelt Jan Veldkamp (Hoogeveen 1868-Amsterdam 1946) iedere Drentse schrijver in de schaduw. Hij werd onderwijzer en vertrok reeds op zijn eenentwintigste naar Amsterdam.[93] In 1906 verscheen bij P. Noordhoff te Groningen de genoemde bundel, die hij en K. de Boer hadden samengesteld. Een zestal liederen daarin is volledig anoniem, dus waarschijnlijk van de hand van Veldkamp en/of De Boer. Het bekendste daarvan is wel *Het avondklokje* (' 't Zonnetje gaat van ons scheiden), waarvan wordt aangenomen dat het uit een volksmelodie en een nieuwe tekst bestaat.[94] Liederen over Drenthe schreven de anonymi niet (*De herder* staat wel in de bundel maar heeft andere auctores). Lang bekend gebleven is ook *Kent gij het land?*, waarvan de begintonen minstens tot in de jaren zeventig gediend hebben als pauzeteken van (achtereenvolgens) de NTS en de NOS. Voorts schreef het paar - of een van beiden - teksten bij composities van Brahms, Silcher, Abt, Broeder, Worp, Hol, L.F. Brandts Buys en Gruber.[95] De bundel is nog steeds te koop; alleen al van de uitgave met pianobegeleiding verscheen in 1986 de 41ste druk, waarin overigens ook Uilenbergs *Mijn Drenthe* opgenomen is. Daarbij komen de tientallen herdrukken van de 'schooluitgave in zakformaat'. Bijgevolg hebben miljoenen Nederlanders kennisgemaakt met het werk van Veldkamp en De Boer, zonder zich later de namen van dit duo te kunnen herinneren.

Los van dit alles werd door het thuisfront al sinds 1931 gediscussieerd over de wenselijkheid van een Drents volkslied. G. Bos, voorzitter van de Bond van Koren in Drenthe, was daarmee begonnen in het maandblad *Drente*.[96]

Dit onderwerp heeft, ongetwijfeld, geen prioriteit gehad in de jaren 1940-1945, maar in 1947 werd de draad met hernieuwde energie opgepakt. Daaraan was in 1946 een discussie tussen ingezonden-briefschrijvers in de *PDAC* voorafgegaan. De eerste inzendster, H.E. Tholen-Dikboom, beklaagde zich erover dat *Mijn Drenthe* in dat jaar op tweede paasdag door de VARA was uitgezonden, en nog wel op koninginnedag door de AVRO. Ook werd het maar al te vaak op straat gespeeld door muziekkorpsen. Zij vond dat het lied verboden moest worden en noemde *Drenthe, eens land van*

92. *Drente* 13 (1942) februari 54.
93. GA Amsterdam, Bevolkingsregisters en Register Amsterdam, Overlijdensakte J. Veldkamp.
94. Veldkamp/De Boer 1964, 50. De melodie is dezelfde als die van *Hoort de feestklokken klinken* (dichter onbekend). In het album *Kerst-klokken* (z.j., Cor B. Smits's Muziekhandel te Amsterdam) wordt bij dit lied vermeld: 'volkswijze'.
95. In het laatste geval betreft het *Stille Nacht*, naar Joseph Mohr en tegenwoordig minder gangbaar (tweede regel: 'Slaap gerust, Sluimer zacht,' en niet 'David's zoon lang verwacht').
96. Vgl. ook 'Officieel Drents volkslied ontbreekt. Op weg naar eenheid van de natie...' in: *DAC* 6.8.1980.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 593

hei en struiken (tekst J. Stel Rzn., muziek van A. Alt) het "oorspronkelijk Drentse volkslied".[97]

Tijdens de tweede Landdag van HDG op 17 mei 1947 werd besloten, dat het genootschap een prijsvraag voor een Drents volkslied zou uitschrijven. Kort daarvoor hadden twee leden al pogingen gedaan om een eigen pennenvrucht te laten verheffen tot Drents volkslied, dan wel genootschapslied. Zoals in de vorige paragraaf beschreven, presenteerde Jan Naarding tijdens de oprichtingsvergadering van HDG *Oês liêd* en *Vlaggelied*; het eerste werd zelfs al gezongen. Voor dezelfde gelegenheid had L. Braaksma *De Drentse vlag* geschreven.[98] Het eerste couplet luidt:

O Drentse vlag, die 't hart verheugt
Strek vrij uw banen uit
En wees met ons in smart en vreugd,
Wanneer de klokke luidt.
En als zijn weergalm spreidt en draait
En meldt geboorte of dood,
Dan weet ik, dat g'uw banen zwaait
Van wit en vlammend rood.[99]

Door een prijsvraag te organiseren omzeilde het bestuur een moeilijke keus uit het werk van twee prominente leden.[100] Er zou in de jaren daarna nog meer vernuft aangewend worden om delicate kwesties de wereld uit te helpen.

Eerst werd er een commissie samengesteld om de prijsvraag voor te bereiden; lid hiervan werden J.H. Bergmans-Beins, L. Braaksma, E. Karst en J. Naarding. Doordat Karst niets van zich liet horen en Bergmans-Beins al spoedig kwam te overlijden, werd het werk in de zogenoemde 'regelingscommissie' gedaan door de twee heren die ooit gewedijverd hadden om het hoofdschap van de opleidingsschool aan de Noordersingel te Assen. Zij traden in februari 1948 via het maandblad *Drenthe* naar buiten met de voorwaarden voor deelname aan de prijsvraag.[101]

Elegant ontdeed men zich van Uilenberg door de bepaling dat het lied Drentstalig moest zijn, waardoor ook de eigen vlaggenliederen moesten sneuvelen. Hoe overigens een dergelijk lied bij alle Drenten weerklank kon vinden terwijl er geen standaarddrents was (en is), werd niet uiteengezet. Voor alle zekerheid hadden de commissieleden ook nog bepaald, dat liederen die reeds in druk verschenen waren, niet mochten meedingen. Aan de andere kant is het opvallend hoe vlug de regelaars in een eerdere fase - ieder voor zich - een componist en een uitgever voor hun geesteskinderen gevonden hadden. Reeds in september 1947 had R.D. Mulder in het maandblad *Drente* meegedeeld dat *De Drentsche Vlag* en het *Drents Vlaggelied* gepubliceerd waren, evenals *Bondslied van de Bond van Koren in Drente* (J. Stel Rzn.),

97. 'Het Drentsche Volkslied' in: *PDAC* 10.9.1946. Zie ook *PDAC* 11 en 18.9.1946.
98. Zie paragraaf 2.
99. *Drente* 18 (1947) juni 17.
100. Zie voor de prijsvraag DA, HDG, inv.nr. 256.
101. DA, HDG, inv.nr. 256, ontwerp prijsvraag voor een Drents volkslied.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 594

Mijn Drenthe (J.J. Uilenberg), *Drenthe* (L. Koops), *Bondslied van de Plattelandsvrouwen* en *Drenthelied* (A. Dening).[102]

De inzendingstermijn van de prijsvraag eindigde op 1 mei 1948 (dus na minder dan drie maanden) en men had met moeite 50 gulden en twee penningen voor de winnaars weten te vinden. De jury, wier leden niet mochten meedingen, bestond uit B. van Eysselsteijn, J. Poortman, A. de Vries, E. Karst en prof. dr. G.A. van Es (voorzitter).[103]

Er deden 31 auteurs mee, die gezamenlijk 40 teksten zonder melodie instuurden.[104] De jury vond dat er niets bruikbaars bij was.

Intussen had het genootschap aan L. Braaksma en A.G. Cool opdracht gegeven een Groot Drents Liedboek samen te stellen, terwijl Naarding al bezig was met een 'Drents liedtiesboekien' voor uitgeverij Van Gorcum. De grote bundel is er echter niet gekomen, doordat de beoogde samenstellers na enige tijd moesten concluderen dat zij voor een onmogelijke opgave stonden.[105]

Merkwaardig zijn de door elkaar lopende belangen en verantwoordelijkheden. Het 'liedtiesboekien' werd door Naarding samengesteld in opdracht van Van Gorcum, dus van Prakke. Beide heren gaven als leiders van HDG opdracht tot het samenstellen van de grote bundel.

Had de prijsvraag ook tot niets geleid - Drenthe zat niet bij de pakken neer. Mede op verzoek van de Drentse koren en muziekverenigingen benoemde HDG een jaar later een commissie, die uit langer bestaande, getoonzette liederen een geschikt volkslied moest kiezen. Pikant was de mededeling dat de commissie het *Drents liedtiesboekien* van Jan Naarding tot uitgangspunt zou nemen.[106] De voorzitster, mevrouw J.M. de Vos van Steenwijk-van Royen, was gekozen om haar onpartijdigheid.[107] Dat doet vermoeden dat er toch wel onenigheid heerste onder de betrokkenen, zoals HDG-leden, dichters en juryleden. Ook de commissie kon niets ontdekken dat als Drents volkslied de geschiedenis in mocht gaan. En zo leverde een driejarige rondgang door de oude en nieuwe Drentse liederschat slechts een mager bundeltje van Naarding op.

---

102. R.D.M[ulder]. 1947f, 59-60.
103. DA, HDG, inv.nr. 256, brief HDG aan de juryleden van 5 mei 1948.
104. 'Prijsvraag teksten, geschikt voor Drents Volkslied' in: *Drenthe* 19 (1948) juni 98. Albert Dening had drie teksten ingezonden, alle getiteld *Drents volkslied*, onder de motto's "Erica", "Hou en trouw" en "oez' geboortegrond". Het laatste lied gedateerd 8 maart 1948, kon gezongen worden op de wijs van 'Onze Koning Willem leve'. De eerste strofe luidt:

    Woor de stoere ieken tieren,
    't Volk zuk vuult in ien verband,
    Tucht en ienvoud d'harten sieren,
    Ja, doar lig oes Drente-land,
    Hiel oes streven wil wij geven
    't Landschap oes zo noa verwant.

    Dit lied werd afgedrukt in *Drenthe* 19 (1948) oktober 162. Zie voorts DLD, map Dening.
105. A.G. Cool, 'Ontmoetingen met Lammert Braaksma' in: *DAC* 14.11.1963.
106. DA, HDG, inv.nr. 256, resumé van de besprekingen aangaande de keuze van een Drents volkslied op verzoek van HDG (zonder datum).
107. R.D.M[ulder]. 1949h, 121-122.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 595

De volledige titel van Naardings bloemlezing is: *Drents liedtiesboekien. Wat zingerij veur oes volk in en boeten Drenthe. Opgaard deur Jan Naarding. Met medewerking van E. Bos e.a.*. (Assen 1949).[108]

De inhoud bestaat uit: *Wilhelmus*, *Oês liêd* (J. Naarding), *Drenthe, laand, waor 't aolde leven* (J.H. Bergmans-Beins), *Schoonoords volkslied* (F.), *Gezang 200* (Catherina Allegonda van Lier),[109] *Drenthe, land, dat ons geboren* (L. Koops), *De herder* [P. Louwerse], *Oostermoer* (B. van Eysselsteijn), *Rood en wit, de Saksen kleuren (Drents Vlaggenlied)* (J. Naarding), *Drenthe, eens land van hei en struiken* (J. Stel Rzn.), *De olde scheuper* (J.G. Duiven), *Kom jong en old (Drente-lied)* (A. Dening), *Veenkoloniaal lied* (A. Winkler Prins), *Het oude landschap* (W. Seymour Mulder), *De jachtpartij* (J.J.A. Goeverneur), *Gezang 282* (J. Naarding) en *Wegeleedtien* (L.A. Roessingh). Sommige titels zijn hier anders gespeld dan in reeds genoemde publicaties.

Naardings *Oês liêd*, op muziek van Prakkes zuster A. Brouwer-Prakke, werd ook als vliegend blaadje door Van Gorcum uitgegeven. Het eerste couplet is als volgt:

Wel wet van oês land, 't aole Drentse land?
In de vrömde is 't land van de heide:
Maor wel dat land kent, zo as wij het kent,
wet van maoland met weeld'rige weide.
Jao oês land is niet groot en niet machtig en riek,
nooit zuuw beter op aarde begaeren.
Dat laand met de raand van veen um het zand,
't Aole Drente, wij holt het in aeren!

Dichter en componiste kregen de wind in de zeilen nadat alle promotionele activiteiten van het genootschap inzake de volkszang vruchteloos waren gebleven. HDG heeft alles gedaan om *Oês liêd* er bij de bevolking in te krijgen als 'het nieuwe Drentse volkslied', daarbij gebruik makend van de gelukkige bijkomstigheid dat het niet meegedongen had in de prijsvraag. Het kan ook zijn dat de prijsvraag en het vervolg daarop afleidingsmanoeuvres waren om de lieve vrede binnen het genootschap te bewaren, waarna *Oês liêd* als deus ex machina een einde kon maken aan het volksliedloze tijdperk.

Hoe het ook zij, het genootschap liet bewerkingen voor harmonie en fanfare maken en bracht deze uiteraard onder de aandacht van de orkesten in Drenthe. Medewerking van de provincie kreeg het daarbij niet, want 'officieel' en 'provinciaal' schijnen begrippen te zijn die zich in Nederland moeilijk met elkaar verdragen,

108. R.D. Mulder recenseerde het lang verbeide bundeltje in *Drenthe* 20 (1949g) juli 112.

109. Zij was de dochter van Johannes van Lier en Rolina Johanna Hofstede. Zij werd geboren op 17 maart 1768 te Assen en overleed op 22 september 1801 in Zuid-Afrika. Haar voornamen worden verschillend geschreven: R.D. Mulder noemde haar *Catrina Allegonda* en T.J. Servatius schreef *Catharina Aldegonda*. C.A. van Lier vergezelde haar broer, de predikant Helperus Ritsema van Lier, naar Zuid-Afrika, waar zij eveneens een belangrijke rol in het godsdienstig leven ging spelen. Haar dagboeken, brieven en gedichten getuigen daarvan.
Zie over haar R.D. Mulder 1942a, 36 en Servatius z.j., 196-208.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 596

althans wanneer het liederen betreft.[110] Een verklaring daarvoor ligt waarschijnlijk in de bescheiden rol van de provincie in ons staatsbestel. Nadat Nederland in 1813 een eenheidsstaat geworden was, is 'de' politiek wellicht steeds beducht gebleven voor het te ver doorgevoerde regionalisme dat tijdens de Republiek geheerst had. Cultureel regionalisme wordt - zowel door de voorstanders als door de tegenstanders - wel eens verward met politiek separatisme, zoals de Friese beweging omstreeks 1955 aan den lijve ondervonden heeft.

HDG liet het niet bij deze ene poging: in de jaren vijftig discussieerde het bestuur nog regelmatig over te nemen initiatieven die tot een Drents volkslied moesten leiden, waarbij Naardings lied niet de enige kanshebber was.[111] Ook ontving het genootschap (ongevraagd) teksten die voor hetzelfde doel geschreven waren.

In maart 1954 zond H. Frieling *Oes Drentse laand* naar HDG: "(...) een bescheiden poging maar een eerlijke, om Drenthe het lied te geven, waar zovele Drenten zo lang op wachten", aldus Frieling.[112]

Tonny van der Veen van de RONO, ten slotte, riep in 1958 zijn luisteraars op teksten voor een Drents volkslied in te sturen; maar ook dit had niet het gewenste resultaat.

Wat men na de oorlog ook geprobeerd heeft, er is geen alternatief voor Uilenbergs *Mijn Drenthe* gekomen. Nog steeds wordt het door betrekkelijk veel, vooral oudere, mensen beschouwd als *het* Drentse volkslied. Ze gaan staan als het gespeeld wordt en zingen het vaak uit volle borst mee. De ouderen van tegenwoordig behoren tot de generatie waarover J. Wattel in 1948 schreef:

> "Als er niet één bepaald lied wordt aangewezen, blijft dat van Uilenberg hèt Drentse Volkslied. Als ik op school de jongens naar liedjes over Drenthe vraag, dan komen ze daar steeds het eerst mee aan en noemen dat 'het Drentse Volkslied'. Een ander kennen ze vaak niet. Alleen als het Drents Genootschap en al de bij haar aangesloten verenigingen krachtig propaganda zullen voeren voor het nieuwe Drentse volkslied acht ik het mogelijk Uilenbergs vers te verdringen."[113]

Wattel was leraar bij het voortgezet onderwijs, dus wat hij ervoer was het resultaat van zes jaar lager onderwijs. In die sector ging het soms bedenkelijk toe. Als wij A.G. Cool of zijn zegsman L. Braaksma mogen geloven, had de inspectrice van het lager onderwijs "opdracht" gegeven *Mijn Drenthe* er bij de leerlingen "in te stampen en in te zingen".[114] De dame in kwestie - H.A. van Riel-Smeenge, moeder van de latere senator mr. Harm van Riel - ging uiteraard haar boekje ver te buiten. Mevrouw Van Riel werd door de bezetter al spoedig op non-actief gesteld, maar na de bevrijding

110. 'Drenthe krijgt geen officieel volkslied' in: *DC* 21.2.1996 en 'Provincie Drenthe waagt zich niet aan een volkslied' in: *Nv/hN* 21.2.1996.
111. Vgl. ook 'Jaarverslag van HDG over het jaar 1958' in: *NDVA* (1960), 13.
112. DA, HDG, inv.nr. 256, brief Frieling aan HDG van 11 maart 1954.
113. DA, HDG, inv.nr. 256, brief Wattel aan R.D. Mulder van 30 april 1948.
114. Cool 1963.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 597

heeft ze nog één jaar haar oude functie uitgeoefend.[115] Gehoopt mag worden dat ze niet in die periode haar dwingende advies gegeven heeft - het tegendeel zou de zaak nog onverteerbaarder maken. Jan Naarding echter, kwam nog in 1963 - na de dood van Uilenberg - met een origineel argument tegen diens lied. Niet het oorlogsverleden van de auteur en evenmin de Nederlandstalige tekst vond hij bezwaarlijk, maar:

> "Hoezeer wij Uilenbergs werk bewonderen en aanvaarden, het zou, ook voor hemzelf zeer te betreuren zijn als 'Mijn Drenthe' het volkslied werd, omdat het geen levensbeginselen en geen levensbasis biedt."[116]

Ook vandaag de dag wordt er gedachteloos van het lied gebruik gemaakt door lieden die beter zouden moeten weten. Als er niet een flard van *Mijn Drenthe* als jingle door TV Drenthe uitgezonden wordt, dan doet Radio Drenthe dit wel.

4. Auteurs

4.1. Drie brugfunctie-auteurs

B. van Eysselsteijn Tweede periode

Ben van Eysselsteijn was buitengewoon geschikt om steun te geven aan het streven van HDG. Want verbreding van de Drentse cultuur betekende ook *verbreiding* in geografisch opzicht. Van Eysselsteijn kon in het westen van het land, waar hij woonde, optreden als ambassadeur van Drenthe: voorlichten en goodwill kweken behoorden dus tot zijn taak.

Na de oorlog ging Van Eysselsteijn verder met schrijven over Drentse onderwerpen. Een eerste vrucht daarvan is het verhaal *De vrouw en de vreemdeling*, dat in 1948 werd opgenomen in de bundel *De terugkeer*. Deze bundel bevat drie verhalen die - in volgorde - gaan over de zee, Drenthe en spokerij. In alle drie keert er iemand terug.

Tot het schrijven van *De vrouw en de vreemdeling* was Van Eysselsteijn geïnspireerd door de schilder Reinhart Dozy (1880-1947), die - net als zijn collega L.A. Roessingh - afwisselend in Antwerpen en in het Drentse Elp woonde.[117] Deze was omstreeks 1907 getuige geweest van een moderne variant van het aloude volksgericht (dat rond 1850, volgens Prakke, zo goed als uitgestorven was). Een paar mannen werden van diefstal verdacht maar bleven uit handen van Justitie doordat er geen getuigen waren, of doordat niemand wilde getuigen (uitgaande van de stelregel "Wel

115. Moree in: Bos/Foorthuis 1991, 122-125.
116. *NDVA* (1963), 10.
117. Zie over Dozy, Hilbrandie-Meijer in: Bos/Foorthuis 1993, 31-37 en over L.A. Roessingh, Hilbrandie-Meijer/Nijkeuter in: Bos/Foorthuis 1993, 83-90.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 598

wil er de zegger van weezn?"). De mannen werden geboycot, oftewel het dorp uitgepest.[118]

In het clubblad *De lange jacht* van de Padvindersgroep Ben van Eysselsteijn in Gieten werd *De vrouw en de vreemdeling* in 1952 nog eens als feuilleton geplaatst, maar overigens lijkt het verhaal aan Drenthe te zijn voorbijgegaan.

Bijna dertig jaar na het verschijnen van zijn eerste bundel poëzie kwam Van Eysselsteijn met een tweede op de markt. Hierin, *Momento Grazioso en andere gedichten* (1951), nam hij ook een vijftal 'Drenthse verzen' op, die alle tijdens de oorlog geschreven zijn. Dat laatste blijkt niet alleen uit de datering maar ook uit een brief van kort na de oorlog aan Louis de Bourbon, waarin hij nogmaals zijn inspiratiebron Drenthe roemt:

> "Hoewel ik geen dichter ben, heeft een langdurige onderduikperiode in Drenthe, een landschap waar ik met hart en ziel van houd, mij er toch weer toe gebracht - voor het eerst sedert 25 jaren - om weer verzen te schrijven."[119]

Dat zijn in dit geval twee ballades, twee gedichten opgebouwd uit kwatrijnen en één gedicht bestaande uit zevenregelige strofen. De meeste waren, voordat ze in de bundel opgenomen werden, reeds afzonderlijk in diverse tijdschriften gepubliceerd.[120] De afdeling 'Drenthse verzen' bestaat uit: *Ballade van het Oostermoer*, *Het olde hoes*, *Sint Maarten*, *Ballade van Mac Baine* en *Word stil en luister weer....*

De ballades zijn in hoofdstuk III besproken. In *Het olde hoes* beschrijft hij zijn terugkeer naar het tweede ouderlijk huis in Gieten, waar hij een deel van zijn jeugd had doorgebracht. Weer teruggekeerd in de vertrouwde omgeving in Drenthe en 's nachts wakker liggend, beseft de dichter dat de onrust van het menselijk hart nergens rust vindt. In de laatste twee strofen klinkt dat als volgt:

- Die niet naar vrede zocht buiten zijn eigen erven,
hij vindt geen rust eer hij dit huis vergeet,
want meer dan rust is 't rusteloze zwerven. -
Doch die er keerde glimlacht stil en weet:

- Achter de verste einder onzer dromen
voeren tot éne weg al wegen saam,
waarover dood en leven tot ons komen: -
Rust en verlangen dragen éne naam.

118. Opvallend is dat ook L.A. Roessingh in zijn jeugdherinneringen over een soortgelijk volksgericht in Elp schrijft. Zie hiervoor Roessingh 1951, 60-61. Over het volksgericht in het algemeen zie ook Prakke 1969b, 250-261.
119. NLMD, Archief BvE, brief aan Louis de Bourbon van 28 december 1945.
120. Zie hiervoor 'Bibliografie Ben van Eysselsteijn' in: Nijkeuter 1996b, 224-236.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 599

Voor het gedicht *Sint Maarten* liet hij zich inspireren door het aloude volksgebruik op 11 november, de feestdag van Sint-Martinus die door kinderen gevierd wordt. In de laatste strofe vergelijkt de dichter zichzelf en zijn kunstbroeders met de kinderen die met hun lichtjes langs de huizen gaan:

Zij, die zwerven; zij, die dichten
onder sterren, zon en maan,
zijn als kindren met hun lichten,
die - een glans op hun gezichten -
zingend langs de huizen gaan:
met honderdduizend lichtjes an,
daar komt Sint Martinus an.

In 1944 verscheen dit gedicht als rijmprent in een oplage van vijfhonderd exemplaren bij boekhandel Godert Walter in Groningen. Uitgeverij Trio in Den Haag had de rijmprent gedrukt.[121]

Het laatste gedicht van deze afdeling, *Word stil en luister weer....*, schreef hij in de zomer van 1942, toen hij in het bos bij Gieten naar de nachtegalen luisterde.[122] Het geeft weer hoe bedrukt de dichter zich voelde tijdens de oorlog. Het hartstochtelijk zingen van de vogels echter geeft hem moed voor de toekomst; in de slotstrofe beperkt hij zich tot één zanger uit het "koor":

O hart, droef hart, word stil en luister weer
naar dit onstuimig juichende verhaal
van lichter maan en liefdes wederkeer
in 't verre zingen van een nachtegaal.

In 1955, ruim dertien jaar na Van Eysselsteijns eerste Drenthe-roman *Dorre grond*, verscheen de tweede in dit genre: *Verweerde stenen*.

Een artikel in de *Haagsche Post* over de Oosterhesselse havezate De Klencke - met als intrigerend detail de door grafzerken gestutte muren - bracht hem op het idee een roman over de vroegere bewoners van een dergelijk bouwwerk te schrijven. De auteur nam zijn besluit in de oorlog tijdens zijn eigenaardige onderduik in Gieten. Niet lang daarna dook hij onder bij Cornelis de Kock, de burgemeester van Oosterhesselen, die hem behalve onderdak ook historische feiten over de havezate gaf. Aan de nagedachtenis van Cornelis de Kock († 1944) droeg Van Eysselsteijn de roman dan ook op.

In Gieten was hij begonnen met het noteren van invallen en het verrichten van onderzoek voor zijn roman. Vooral van Prakke kreeg hij veel informatie en namen van informanten. "Mij heugen nog de vragenlijsten over het oude Drenthe, met het

121. Een origineel van de rijmprent wordt bewaard in de UB Groningen onder de signatuur: uklu De Jong 266.
122. NLMD, Collectie handschriften BvE (H1). Aldus een aantekening van de auteur bij een handgeschreven exemplaar van het gedicht.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 600

oog op *Verweerde stenen*", schreef Prakke dan ook in Van Eysselsteijns levensschets.[123] De handeling van deze roman voltrekt zich tussen 1755 en 1795. Men zou daaruit kunnen concluderen dat de auteur een historische roman geschreven heeft, maar Van Eysselsteijn zelf noemde *Verweerde stenen* bij voorkeur een psychologische roman, waarin Drentse en historische motieven zijn verwerkt.[124] Wat hem boeide is de parallel die valt te trekken tussen deze achttiende-eeuwse periode en de jaren veertig van zijn eeuw. Ook toen veranderde de wereld snel en de zucht naar amusement van eertijds had een moderne variant in de verslaving aan bioscoop, dancing en radio. Volgens de schrijver was dit tijdsverschijnsel een vlucht voor God, een gedachte die door gesprekken met de Zwitserse schrijver Max Picard nog versterkt werd. Deze opinie komt ook tot uiting in het motto van de roman "Vor Gott ist keine Flucht als nur zu Ihm", dat Van Eysselsteijn ontleende aan de Duitse schrijver Friedrich Rückert (1788-1866).

Verweerde stenen bestaat uit drie delen. Het eerste deel is genoemd naar Bernier, baron van Linge; het tweede naar Charlotte Emilie, die met hem trouwt en het laatste deel draagt de naam van Ayolt, hun zoon. De centrale handeling is de ondergang van een Drents aristocratisch geslacht dat in de havezate de Rheehorst woont. De komst van hoofdpersoon Charlotte Emilie naar de havezate in 1755 leidt een korte periode van bloei in voor de Rheehorst. Maar zij denkt nog vaak aan een Franse edelman, met wie zij voor haar huwelijk een verhouding gehad heeft. Zijn beeld projecteert zij in haar jongste zoon Ayolt. Haar voorkeur brengt echter verwijdering teweeg tussen haar en de stugge Bernier. Ayolt heeft veel karaktertrekken met de Franse edelman gemeen. De meest in het oog lopende is wel zijn donjuanisme, waarvan niet hij maar zijn broer het slachtoffer wordt. De broer van een door Ayolt verleid meisje pleegt een aanslag op hem, maar kiest abusievelijk Ayolts broer als doelwit. Pas aan het eind van haar leven ziet Charlotte Emilie in, dat zij een hersenschim heeft nagejaagd en gelukkig had kunnen zijn met Bernier. Ayolt verlaat na de dood van zijn ouders de Rheehorst en gaat in vreemde krijgsdienst. Enige jaren nadat hij is gesneuveld - en na de omwenteling van 1795 - gaat het huis in vlammen op.

Voordat het boek op de markt kwam, deed Van Eysselsteijn het van hem bekende promotionele werk, bestaande uit het houden van lezingen. Maar het schijnt dat ditmaal HDG spontaan hulp aanbood voor het voeren van zijn campagne: de presentatie moest een evenement op Drentse bodem worden. Er zou op 27 augustus 1955 een literair doopfeest gehouden worden op de havezate De Klencke in Oosterhesselen, de inspiratiebron voor deze roman. De Drentse Schrieverskring en de afdeling Noord van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde zouden hierbij eveneens aanwezig zijn. De uitnodiging van HDG aan Van Eysselsteijn trof hem zeer en hij voelde zich dan ook bijzonder vereerd door het feit dat men in Drenthe wederom zoveel belangstelling voor zijn werk had.[125] Prakke sloeg met de van hem bekende

123. *Jaarboek* 1976, 52.
124. 'Ben van Eysselsteijn las uit zijn nieuwe roman' in: *Trouw* 31.8.1955.
125. DA, HDG, inv.nr. 12, brief BvE aan de secretaris van HDG van 17 juli 1955.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 601

voortvarendheid aan het organiseren en nodigde zelfs de Nederlandse Televisie Stichting (NTS) uit, om van het evenement opnamen te maken. Maar de NTS deelde hem mee, dat men wegens het weinig spectaculaire karakter van de bijeenkomst besloten had hieraan geen aandacht te schenken. Een flits uitzenden in het NTS-journaal ging ook niet, want deze nieuwsrubriek bestond nog niet.[126]

Het doopfeest in Oosterhesselen toont weer eens aan hoe Van Eysselsteijn door HDG als 'onze Drentse letterkundige' geclaimd werd. In zijn openingswoord voor de bijeenkomst reageerde Prakke op een kort daarvoor verschenen uitgave van het Genootschap, getiteld *Oud en Nieuws in het Olde Lantschap*. Hierin was de vrees uitgesproken dat men Drenthe zou kunnen aanzien voor een provincie waar, literair gesproken, helemaal niets te beleven viel. Anne de Vries en Ben van Eysselsteijn waren weliswaar genoemd, maar men had eraan toegevoegd dat Van Eysselsteijn geen *echte*[127] Drent was. Prakke riposteerde:

> "Deze tirade doet stellig onrecht aan het regionaal letterkundig réveil, dat zich bijvoorbeeld manifesteert in de Drentse Uutzendink van de RON en in onze Drentse Schrieverskring en zijn Schrieversalmanak. Maar deze tirade is volkomen mis ten opzichte van het lid van die Schrieverskring, dat vandaag voor ons optreedt. Men stelle zich een Nederlandse Literatuurgeschiedenis voor, die Vondel 'geen echte Nederlander' zou noemen, omdat hij toevallig in Keulen geboren werd! Wie van Eysselsteijn's werk overziet, gevoelt hoezeer deze ook als letterkundige in hart en ziel het land van zijn mooiste jeugdjaren toegedaan is. (...) Neen, - wij laten ons Van Eysselsteijn niet ontstrijden, en wij zijn onze gróte Drentse letterkundige Ben van Eysselsteijn er dankbaar voor, dat hij ons heden hier op de 'Klencke' in de sfeer waarin zijn nieuwe boek ontstond, deze 'primeur' daarvan wil schenken."[128]

Uit het manuscript van *Verweerde stenen*, dat in het Drents Archief bewaard wordt, blijkt hoe nauwgezet Van Eysselsteijn zich gedocumenteerd heeft. De tekeningen en schetsen, alsmede enige correspondentie, zijn namelijk bij het manuscript bewaard gebleven, waardoor de research en de zeer gedetailleerde manier van werken van de auteur zichtbaar worden.[129]

De reacties in de landelijke pers op de roman ontgingen Van Eysselsteijn uiteraard niet. Prakke en zijn vrouw Fred vonden dat hij voor deze roman een prijs verdiende, maar Van Eysselsteijn - allang gewend aan de vooringenomenheid van 'de' critici - was sceptischer:

> "Overigens is jullie optimistische: - 'het komt voor een prijs in aanmerking' té geestdriftig: de prijzen zijn hier 'veilig' in handen van een groep, die mij niet tot haar kaste erkent. Je hebt zelf kunnen lezen hoezeer Adriaan v.d. Veen in zijn critiek in de N.R.Crt. om 'Verweerde Stenen' heenkronkelde, zonder iets anders te zeggen dan dat de auteur een 'weergaloos verteller' zou

126. DA, HDG, inv.nr. 13, brief NTS aan HDG van 19 augustus 1955. Het eerste NTS-journaal werd uitgezonden op 5 januari 1956. Zie Bron 1999.
127. Cursivering HN.
128. DA, HDG, inv.nr. 13, openingswoord Prakke.
129. DA, Lijst van handschriften VII. 15.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 602

> zijn....En dát wás al haast té veel. Maar over het algemeen zijn de critieken zéér enthousiast, al zwijgen 'de' literatoren in alle talen."[130]

In Drenthe werd de roman slechts mondjesmaat besproken. Harm Werners recenseerde hem in het maandblad *Drenthe* en hij oordeelde juichend:

> "Het is een voortreffelijk boek. Het staat op hetzelfde hoge peil als Tussen Zuiderkruis en Poolster en overtreft Dorre Grond. De schrijver is thuis in deze half-hoofse sfeer van de Rheehorst, de Drentse havezate en kent de wereld, die hij oproept. (...) Iedere Drent moet dit boek lezen, omdat het afstand heeft genomen tot Drenthe en ieder ander moet er kennis van nemen - zoals Dr. Ritter dat pleegt te noemen - om iets meer van Drenthe en zijn vroegere sfeer te weten."[131]

Het boek werd in 1958 door Carl Peter Baudisch in het Duits vertaald als *Verwitterte Steine*. Een jaar later pas zou de Duitse vertaling van *Dorre grond* (*Harte Erde*) verschijnen.[132]

Ben van Eysselsteijn overleed op 13 augustus 1973 te Sliedrecht. In Drenthe reageerde men, ondanks het feit dat de contacten in de laatste jaren wat verwaterd waren, geschokt op het bericht van zijn overlijden. In de noordelijke kranten verschenen verscheidene artikelen en het maandblad *Drenthe* besteedde in een in memoriam wat uitvoeriger aandacht aan hem.[133]

In 1976 hield de Drentse Schrieverskring, waarvan Van Eysselsteijn sinds de oprichting lid was geweest, op diens geboortedag - 22 januari - in het pittoreske boerderijtje Klein Hilbingshof in Gieten een herdenkingsbijeenkomst.[134]

---

130. DA, HDG, inv.nr. 13, brief BvE aan Prakke en echtgenote van 10 december 1955. De recensie in de *NRC* verscheen, overigens niet ondertekend, op 26 november 1955.
131. Werners 1956f, 12. Vgl. ook Werners 1955d, 187-188. Voor meer recensies van de roman zie: NLMD, Archief BvE en NLMD, knipseldocumentatie.
132. De roman kreeg ook in Duitsland een uitstekende pers. Daar had Van Eysselsteijn in bepaalde kringen al een gevestigde reputatie. Dat kwam vooral doordat hij bestuurslid was geworden van een Nederduits-Nederlands-Westfaals schrijversgenootschap, genaamd 'die Kogge', dat in Minden (Westfalen) jaarlijks bijeenkomsten hield. Daardoor raakte hij bevriend met vele Duitse auteurs, die in hun land voor hem contacten legden. Dit had ook tot gevolg dat zijn roman *Dorre grond* na het succes van *Verweerde stenen* een Duitse vertaler kreeg. Bovendien had Van Eysselsteijn in 1958, kort voordat de Duitse vertaling van *Verweerde stenen* verscheen, een belangrijke Duitse onderscheiding gekregen. Bundespräsident Heuss verleende hem op 14 januari van dat jaar het Verdienstkreuz 1. Klasse des Verdienstordens der Bundesrepublik. Van Eysselsteijn kreeg deze onderscheiding op 12 mei 1958 door dr. Hans Mühlenfeld, de scheidende Duitse ambassadeur, in Den Haag uitgereikt. Hij werd gedecoreerd om zijn streven naar toenadering tussen Duitsland en Nederland na de oorlog. Met de Duitse vertaling van *Verweerde stenen* vestigde Van Eysselsteijn op zijn zestigste in Duitsland een reputatie als 'Epiker'.
133. Drenthen 1973, 116. Vgl. ook 'Ben van Eysselsteijn overleden' in: *Groninger Courant* 14.8.1973; 'Drietal romans en toneelspelen. Van Eijsselsteijn verrijkte de Drentse literatuur' in: *DAC* 15.8.1973 en Spijkerboer 1973.
134. Voor verslagen van deze bijeenkomst zie Nijkeuter 1996b, 198 (noot 195).
Naast het college van B & W van Gieten en de Drentse gedeputeerde Hollenbeek Brouwer was ook Van Eysselsteijns weduwe aanwezig. Prakke las voor uit het levensbericht van Van Eysselsteijn, dat hij op verzoek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden had geschreven (Prakke in: *Jaarboek* 1976, 38-57). De dichter Hans Heyting droeg enkele balladen en ander werk van Van Eysselsteijn voor. Gerard Nijenhuis haalde herinneringen op uit de Gieter jaren van de auteur.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 603

J. Fabricius (1871-1964)[135]

> "Velen van ons zijn dan eigenlijk ook niet van zuiver Hollandschen bloede. Vondel is, meen ik, van origine eigenlijk een Vlaming, de Bouwmeesters hadden Joodsch bloed, Heyermans was een Jood, Henri van Wermeskerken schep je zijn Fransche origine zóó van zijn gezicht en ik, ik ben eigenlijk een Drent",

merkte Jan Fabricius op in een interview in *De Residentiebode* van november 1930.[136]

De zich Drent voelende Jan Fabricius werd op 30 september 1871 te Assen geboren.[137] Hij was de enige zoon - naast vier dochters - van Johan Fabricius en Engeltje Dik. Op 15-jarige leeftijd kwam hij - na twaalf ambachten en dertien ongelukken - als letterzettersleerling bij de *PDAC* in dienst.[138] Bij deze krant werkte ook zijn vader, die zich daar had opgewerkt tot meesterknecht en corrector. Op zijn achttiende vertrok Fabricius naar de *Winschoter Courant*, die hij na enige tijd voor de *Veenkoloniale Courant* te Stadskanaal verruilde en deze weer voor het *Nieuwsblad van het Noorden* te Groningen. In de zomer van 1892 solliciteerde hij naar een betrekking als chef d'atelier bij de firma H.M. van Dorp & Co te Batavia. In het toenmalige Nederlands-Indië maakte hij snel carrière; via de drukkerij klom hij op tot redacteur. Twee jaar na zijn aankomst in Batavia kwam ook zijn vrouw Minke Dornseiffen over. Hij was intussen met haar 'met de handschoen' getrouwd. Hij verhuisde in 1896 naar Bandoeng, waar hij redacteur van de mede door hem opgerichte *Preangerbode* werd. Een leveraandoening dwong hem in 1902 te repatriëren. Hij vestigde zich in Haarlem en werd hoofdredacteur van *De Wereldkroniek* en *De Spaarnebode*.

In Haarlem ontmoette hij de toneelspeler Frits Bouwmeester, die met plannen rondliep voor een Indische tournee. Deze moedigde Fabricius aan een toneelstuk voor het Nederlands-Indische publiek te schrijven. Dat resulteerde in *Met den handschoen getrouwd* (1906), waarvan de thematiek het goed deed in de Oost. Daarop volgden in hoog tempo verscheidene Indische stukken; met *Eenzaam* [1907] veroverde hij definitief een plaats in de Nederlandse toneelliteratuur. Ook *De rechte lijn* (1910) behoort tot zijn betere werken.[139] Inmiddels woonde Fabricius sinds 1908 in Den Haag, waar hij directeur van de *Nieuwe Courant* was.

---

135. Voor biografische gegevens over Jan Fabricius wordt verwezen naar Bartels [1946], DA, Collectie Bartels, inv.nr. 3; Moree in: Brood/Foorthuis 1989, 42-46 en Johan Fabricius in: *Jaarboek* 1971, 110-118. Dit levensbericht bevat een provisorische bibliografie. Een oudere publicatie waarin dieper op het werk van Fabricius wordt ingegaan is de dissertatie van Loos uit 1923. Voor zijn Indische periode zie vooral Nieuwenhuys 1978, 293-296.
Zijn kleinzoon schreef in een brief van 12 maart 1998 over Fabricius: "Ik heb 'Dolle Jan' (Dolle Hans) vrij goed gekend - althans in mijn jeugdjaren. Hij was een opvallende interessante temperamentvolle figuur, maar hij was onmogelijk. Er was veel ruzie in de familie. Jan was een polemist en greep onmiddellijk naar de pen met korte krachtige taal. (...) Hij hield van zijn volière, karpers en Neville."
136. Zie ook *Drente* 2 (1931) januari 131.
137. GA Assen, Geboorteakte J. Fabricius.
138. Jan Fabricius 1946a, passim.
139. Vgl. ook Poppe 1964.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 604

In het voorjaar van 1910 trok Fabricius weer naar Indië; daar werd hij directeur van het *Soerabiaasch Handelsblad*. Spoedig verhuisde hij naar Batavia, waar hij het *Bataviaasch Handelsblad* oprichtte. In 1914 keerde hij - weer om gezondheidsredenen - in Nederland terug, nadat hij al besloten had zich geheel aan het toneelschrijven te wijden. Hij ging in Parijs wonen om daar het metier verder onder de knie te krijgen. Na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog keerde hij met zijn gezin terug naar Nederland. Hij vond tijdelijk onderdak bij zijn jongste zuster in Steenwijk. In zijn Parijse periode, die hooguit een half jaar duurde, had hij kans gezien zijn twee meest Nederlandse stukken te schrijven: *Onder één dak* (1914) en *Ynske* (1914), beide spelend in een noordelijk boerenmilieu.

In 1915 verhuisde het gezin opnieuw naar Den Haag; vanaf dat jaar schreef Fabricius een respectabel aantal stukken, die met veel succes werden opgevoerd. Bekend werden in die tijd: *Totok en Indo* (1915), *Dolle Hans* (1916), *Nonni* (1916), *Sonna* (1916), *Hein Roekoe* (1917), *De Meteoor* (1919), *De Reuzen van Klein Benting* (1919), *Demon* (1920) en *Seideravond* (1923).[140]

In de loop van de jaren twintig verloor Fabricius geleidelijk het contact met het beroepstoneel. Wel bleven zijn stukken bij het amateurtoneel populair. De opvoering van *Dolle Hans* (*Insult*) in het Londense West End deed hem opleven. Hij kwam toentertijd vaak in Engeland; ook woonde hij enige tijd in Vlaanderen. In de hoop het Engelse toneel definitief te veroveren vestigde hij zich in Engeland, waar hij intussen zijn tweede vrouw - Neville Margaret Colley ('Nev') - had leren kennen. Hij kreeg daar inderdaad nog enkele stukken opgevoerd, maar het grote succes bleef uit. Er wordt wel beweerd, dat Fabricius te vroeg in het museum van de Nederlandse toneelliteratuur is bijgezet.[141] Over de plaats die hij in de literatuurgeschiedenis innam, heeft hijzelf een opmerkelijke uitspraak gedaan. In 1946 zei hij:

> "Mijn plaats in de literatuur? Daarin heb ik nooit een plaats bekleed. Ik ben noch een letterkundige, noch een dichter, noch een roman- of novellen-schrijver. Vaak heeft 't mij een glimlach ontlokt, als deze of gene (Nederlandse) kunst-criticus aan mijn toneelwerk letterkundige waarde ontzegde. Alsof ik dáárnaar ooit hadde gestreefd!"[142]

In 1938 - op 67-jarige leeftijd - trok hij zich terug in een landelijk onderkomen, genaamd 'Ceasar's Camp', in Corfe Mullen (Dorset). Daar vond hij een stukje heide dat hem aan Drenthe herinnerde.[143]

140. Zie voor een voorlopige bibliografie: Johan Fabricius in: *Jaarboek* 1971, 117-118.
141. Poppe 1964.
142. Jan Fabricius 1946b, 12-13.
143. Er wordt vaak geschreven dat Fabricius in Broadstone woonde. Zoon Johan daarentegen heeft het over Wimborne (zie noten 135 en 140). Het Poole Register Office te Poole deelde op 17 maart 1999 mee, dat Fabricius in Corfe Mullen, aan de grens met Broadstone, woonde. Deze plaatsjes liggen in de buurt van Blandford ("the Blandford area") en behoren daarmee tot het district Wimborne. Dit ligt in het graafschap Dorset, waarvan Poole de hoofdstad is. Mogelijk werd de post vanuit Broadstone bezorgd, waardoor Fabricius dit als woonplaats vermeldde.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 605

Fabricius heeft zeker tot 1946 weinig contact met Drenthe gehouden: het verkeer in omgekeerde richting was iets intensiever. Een uitzondering daarop is de kennismaking met Anne de Vries, die in 1935 tot stand kwam. Fabricius was in dat jaar met spoed naar Zeist gekomen, omdat zijn eerste vrouw daar op sterven lag. Onderweg had hij *Bartje* gelezen. In Zeist zocht hij ook De Vries op; zij konden het meteen goed met elkaar vinden. Zij spraken Drents met elkaar. Toen Fabricius later erg doof was, verstond hij volgens De Vries nog het best de taal van zijn jeugd: het Drents (oftewel Assers).[144]

Nu en dan riep het Noorden hem voor een feestelijke herdenking. Op 30 september 1946 zou Jan Fabricius zijn 75ste verjaardag vieren.[145] De studiekring D.H. van der Scheer nam het initiatief om een grootse huldiging op touw te zetten. Men was van mening dat Fabricius bij uitstek de schrijver van het plattelandse volkstoneel was. Als zodanig had hij zich alleen duidelijk met Drenthe beziggehouden door mee te werken aan twee gelegenheidsspelen: *De Heilige van Wittenhillinge* (1907) en *Marieken van Orvelterveen* (1930). De co-auteurs waren respectievelijk IJ. Zijlstra en H. Nijdam. Toch vond Fabricius dat zijn werk geen kosmopolitisch karakter gekregen had:

> "De hoofdfiguren van bijna al mijn stukken, ook van die, welke op vreemde bodem spelen, stammen van het Noordererf (...), want ze komen alle voort uit mij, den Noorderling, die tot zijn laatste snik een Noorderling zal blijven."[146]

Ondanks dit commitment van de halve Engelsman waren de plannen van de studiekring om hem als Drents schrijver in te lijven, lichtelijk overtrokken. In 1941 had men door middel van een artikel in het maandblad *Drente* aandacht besteed aan de zeventigste verjaardag van Fabricius.[147] Dat Prakke c.s. in die tijd nog met de gedachte gespeeld hebben, de wel zeer onherroepelijk 'in den vreemde' verblijvende Fabricius te kunnen huldigen, getuigt andermaal van hun gebrekkige realiteitszin.[148]

Eveneens tijdens de bezetting schijnt Van Gorcum & Comp. hem gevraagd te hebben, zijn memoires uit de Drentse tijd te schrijven - uiteraard zonder resultaat. Maar toen in 1946 het Fabriciusfestijn gehouden werd, presenteerde de eregast zijn jeugdherinneringen. Deze verschenen onder de titel *Jeugd-herinneringen van een Asser jongen*.[149] "Het werk van een bejaard man (...) vrij van de geringste zweem van aanmatiging", zo bestempelde Jan Greshoff dit werk.[150] Drie jaar later publiceerde

144. Bouwers 1994, 20.
145. Zie hiervoor ook Nijkeuter 1992a, 1-9.
146. Sikkema 1946.
147. Zie *Het Drents Fabricius-festijn 27-30 september 1946*. Dit krantje verscheen speciaal t.g.v. de viering. Het was een overdruk uit het maandblad *Drente* en *DVP*.
148. Jan Naarding schreef deze beschouwing onder de titel 'Jan Fabricius 70 jaar' in: *Drente* 13 (1941) oktober 18.
149. De tweede druk, die in 1959 verscheen, bevat een biografische schets van Fabricius door Ben van Eysselsteijn. R.D. Mulder recenseerde het boek in: *Drente* 17 (1946) oktober 19 en schreef: "Een boek dat waard is in ieder gezin bij de huiselijke haard te worden voorgelezen." Voor recensies van de tweede en de derde druk zie respectievelijk V.d.B. 1959, 15 en V.d.B 1968, 144.
150. *Het Vaderland* 19.7.1952.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 606

Fabricius bij Leopold in Den Haag *Tempo doeloe. Uit de Goeie Ouwe Tijd*. Hierin beschrijft hij uiteraard zijn Indische jaren.[151]

Het Fabriciusfestijn was de vierde activiteit waarmee de studiekring in zijn nog maar korte bestaan in de openbaarheid trad. Hieraan vooraf gingen de Podagristenherdenking (1943), het congres Duizend jaar Drenthe (1945) en de Lesturgeonexcursie (1946). De feestelijkheden beperkten zich niet tot Assen, maar zouden ook in Groningen, Winschoten en Leeuwarden gehouden worden. In al deze plaatsen werden min of meer officiële huldigingen georganiseerd. De festiviteiten in Assen werden voorbereid door een werkcomité, gevormd uit de studiekring en het PDR. Naast dit werkcomité werd een erecomité opgericht, waarin zitting hadden: mr. dr. R.H. baron de Vos van Steenwijk, CdK in Drenthe; mr. J. Bothenius Lohman, burgemeester van Assen; J.M. Linthorst Homan-Staal; H.M. Content-Hofstede, wethouder en voorheen toneelspeelster bij L en M; mej. G. Thies en de heren H. Nijdam, W. Dekker, J. Homan, A.C. Sperna Weiland en G.R. Wielenga, allen te Assen; Koos Kerstholt, kastelein te Groningen en oude vriend van Fabricius.[152] Een garantiefonds kwam tot stand om de viering financieel mogelijk te maken.[153] Medio 1946 zocht de studiekring contact met 'Olle Jan' in Engeland. Fabricius was geroerd door deze geste uit Drenthe:

> "Ik weet niet, hoe uitdrukking te geven aan mijn diepgevoelde erkentelijkheid jegens hen, die zich zóóveel moeiten getroosten om die komende dagen voor mijn vrouw en mij aangenaam te maken. Ik hoop er hen allen straks de hand voor te drukken. Hoezeer verlang ik ook nog eenige ouwe stadsgenooten te ontmoeten, ook hen, door U aangeduid als de, verjongde uitgave'!",

schreef hij aan de secretaris van de studiekring.[154]

Aan de oprechtheid van de schrijver-in-ruste hoeft niet getwijfeld te worden. Dat men hem nog niet vergeten was en dat hij de gelegenheid kreeg jeugdherinneringen op te halen met de plaatsgenoten uit een ver verleden, moet hem goed gedaan hebben.

Het Fabriciusfestijn begon op woensdag 25 september, toen Jan Fabricius en zijn Engelse vrouw op het vliegveld Eelde arriveerden.[155] Zodoende zette hij na elf jaar weer voet op Nederlandse bodem. Na een korte persconferentie werd de reis naar Assen aanvaard en werd de avond - na de vermoeiende reis - in alle rust doorgebracht.

151. Zie voor een recensie Greshoff 1952.
152. DA, HDG inv.nr. 214. Circulaire werkcomité aan de bladen in het Noorden van 17 september 1946.
153. DA, HDG, inv.nr. 214, brief R.D. Mulder van 10 april 1946. Men ging ervan uit, dat de totale kosten ongeveer f 800,- zouden bedragen.
154. DA, HDG, inv.nr. 214, brief Fabricius aan R.D. Mulder van 26 juni 1946.
155. Voor het verslag is gebruik gemaakt van diverse krantenartikelen, aanwezig in het DA in het archief van het PDR, inv.nr. 8. Tenzij anders vermeld, is voor het verslag van het festijn deze bron gebruikt.
Vgl. ook *Fabricius-festijn. Souvenir-programma Herdenking van de 75ste verjaardag van Jan Fabricius op 27 t/m 30 september 1946 in zijn geboortestad Assen*. 1946 (DA, Collectie Bartels, inv.nr. 5.)

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 607

De volgende dag sprak Fabricius voor de Rotaryclub te Assen, 's avonds gebruikte hij de thee (!) met zijn oude schoolkameraden. Een van de hoogtepunten van deze avond was de komst van het Asser Mannenkoor, dat enige liederen ten gehore bracht. Andere Assenaren zongen, onder leiding van de onderwijzer L. Braaksma, hem eveneens toe.

Vrijdag 27 september bezocht Fabricius zijn vroegere school in de Gymnasiumstraat. Mevrouw Fabricius onthulde daar een bord, waarop de nieuwe naam van de ULO-school prijkte: Jan Fabriciusschool.[156] Vrijdagmiddag bracht hij een kort bezoek aan de *PDAC*, zijn eerste vaste werkgever. Vrijdagavond woonde het echtpaar in een uitverkocht Concerthuis de opvoering bij van het door Jan Naarding als *Unner iên dak* vertaalde toneelstuk *Onder één dak*.[157] Zoals opgemerkt schreef Fabricius het stuk in 1914, toen hij in Parijs woonde. Het is waarschijnlijk zijn meest gespeelde stuk, vooral geliefd bij dilettanten. Fabricius had het geschreven nadat hij in de krant gelezen had hoe een oude man bijna aan zijn lot overgelaten was door zijn kinderen.[158] Voordat Naarding de tekst verdrentste, waren er al vertalingen in het Fries, het Gronings, het Vlaams en het Platduits verschenen.[159]

De première werd met enkele woorden ingeleid door H.J. Prakke, voorzitter van het huldigingscomité. Een Centraal Drents Toneelgezelschap, samengesteld uit leden van het PDR onder regie van P.H. van der Dam, speelde het stuk. Het was overigens de bedoeling geweest, dat Fabricius voor het festijn een geheel nieuw stuk zou schrijven.

> "Op dit oogenblik ben ik hard bezig aan mijn (door Van Gorcum & Comp. uit te geven) boekje: Jeugd-Herinneringen van een Asser Jongen. Ik hoop er in den loop van Februari mee gereed te komen en dan begin ik onmiddellijk aan het nieuwe stuk, dat ik den heer Naarding (die het stuk ver-Drentschen zal) in Mei hoop aan te bieden. Ik houd er rekening mee, dat er dan nog juist tijd voor is om het in te studeeren. (...) In mijn hoofd is 't al klaar! Het behoeft alleen nog maar geschreven te worden",

schreef hij in januari 1946.[160]

Enkele maanden later moesten de plannen echter al bijgesteld worden.

> "Ten deele door mijn ziekte, ten deele door andere (Asser) oorzaken, betwijfel ik of ik op tijd met een nieuw stuk gereed zal komen. Maar met de mogelijkheid van mijn niet gereedkomen is reeds rekening gehouden. In dàt geval zal een oud stuk van mijn hand, door Drs. Naarding te verdrentschen, worden gespeeld. Ik zal dan in elk geval het groote genoegen hebben, voor 't eerst in mijn leven een van mijn stukken in 't Drentsch gespeeld te weten."[161]

156. Prakke stelde deze naamgeving aan het gemeentebestuur voor. Zie DA, HDG, inv.nr. 214, brief Prakke aan R.D. Mulder van 5 september 1946. Vgl. ook *PDAC* 1.10.1946.
157. De toneeltekst verscheen in 1946 bij Van Gorcum als *Unner iên dak. Teniêlstuk in driê bedriêven*. Zie voor een affiche van de opvoering DA, PDR, inv.nr. 8.
158. Op 16 november 1967 zond de VARA een door Willy van Hemert lichtelijk aangepaste bewerking op tv uit. Hoofdrollen werden gespeeld door Jan Lemaire, Henny Orri en Jan Hundling.
159. J. Naarding, ' 'n Woord veurof' in: *Unner iên dak*. Het stuk werd in 1981 in afleveringen uitgezonden door de KRO-televisie.
160. DA, HDG, inv.nr. 214, brief Fabricius aan R.D. Mulder van 27 januari 1946.
161. DA, HDG, inv.nr. 214, brief Fabricius aan R.D. Mulder van 9 april 1946.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 608

De inhoud van het Drentstalige stuk is als volgt:

In een afgelegen dorp, waar de bevolking leeft naar strenge orthodoxe regels, is een oude vrouw gestorven. Met haar man samen woonde zij 'unner iên dak' met hun zoon Wolter, een keuterboer die getrouwd is met Doortien. 'Unner iên dak' wil niet zeggen in hetzelfde huis, maar als buren in twee huizen onder één kap. Doortien wordt door haar schoonfamilie niet geaccepteerd: zij is in de ogen van de familie te vrolijk en te wuft. Haar schoonvader negeert haar al jaren en spuwt op de grond als hij haar bij de gemeenschappelijke put ontmoet. Op de begrafenis van haar schoonmoeder is zij dan ook niet welkom.

Als de familie terug is van de begrafenis wil de gestudeerde zoon Jopk, een dorpsonderwijzer, de erfenis verdelen. Hij en zijn inhalige vrouw Linao laten zich daarbij van hun slechtste kant zien, maar laten verstek gaan als het om de verzorging van de oude boer gaat. Een kwartje in de week voor de boer kan er - behalve bij Wolter, die wel een gulden wil geven, - niet af, ook niet bij dochter Annechien, die met de smid Jan getrouwd is. Deze komt op de gedachte de oude boer te verloten. Wie hem trekt moet hem in huis nemen. De vrolijke maar aalgladde Jan weet met een slimmigheidje vader op de nek te schuiven van de schijnheilige Jopk. Maar dan grijpt Wolter in en toont Doortien haar ware aard: de oude boer komt samen met zijn jongste dochter Bettien bij hen in huis.

De opvoering werd door de pers lovend ontvangen, zij het dan dat enige schoonheidsfoutjes niet onopgemerkt bleven:

> "Te betreuren was slechts, dat ook deze amateurs de nodige bescheidenheid niet in acht wisten te nemen bij het verlangen om de reactie op het publiek te kunnen waarnemen: vrijwel voortdurend zag men nieuwsgierige gezichten tussen de coulissen doorgleuren [sic] (..)".[162]

En de correspondent van het *Groninger Dagblad* verzuchtte: "Jammer was het, dat men nog niet erg rolvast was en dat het stuk hier en daar wat trok."[163]

De zaterdag begon met een Congres annex Algemene Vergadering van het PDR (gewest Drenthe van de NATU), gehouden in de foyer van het Concerthuis te Assen. Diezelfde middag volgde een lezing van P.H. van der Dam - voorzitter van het PDR - over 'Honderd jaar toneel in Drenthe', gevolgd door een lezing van collega-toneelschrijver Ben van Eysselsteijn. Zijn onderwerp was 'Jan Fabricius, de kunstenaar en de mensch'. Alvorens Van Eysselsteijn zijn feestrede begon, bedankte hij Fabricius namens zijn Vlaamse en Nederlandse collega's. Vervolgens las hij binnengekomen brieven voor van, onder anderen, Fie Carelsen, Marie van Eysden-Vink, Dirk

162. *De Vrije Nederlander* 28.9.1946.
163. *Groninger Dagblad* 28.9.1946.
164. Van Eysselsteijns lezing werd afgedrukt in *DVP* 4.10.1946 onder de titel 'Jan Fabricius de Romein uit Assen'. De lezing en de benoeming van Fabricius tot ereburger werden de hoogtepunten van de viering genoemd.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 609

Verbeek en Johan Fabricius, zoon van Jan.[164] Tot slot zong R.K. Boersema het lied *Warken*, Fabricius' vertaling van *Le travail* van Xavier Privas.[165] Aan het eind van de middag werd een tentoonstelling over leven en werk van Jan Fabricius in het Provinciaal Museum bezocht. Deze tentoonstelling was door de studiekring samengesteld en zou een week (tot 5 oktober) duren.[166] Op zaterdagavond werd *Unner iên dak* voor de tweede keer opgevoerd.

Op zijn verjaardag zelf, maandag 30 september, werd Fabricius 's middags om half vier op het gemeentehuis van Assen ontvangen. De gemeenteraad had namelijk met algemene stemmen besloten Fabricius het eerste ereburgerschap van de gemeente Assen te verlenen. Burgemeester mr. J. Bothenius Lohman deelde in zijn toespraak mee, op grond waarvan dit gebeurde:

> "Hoe wankel is het begin van uw loopbaan geweest en hoe geheel anders is het leven geworden, dan u dit gedacht had, want nu is u over de gehele wereld bekend en door critici wordt u met de beste toneelschrijvers vergeleken. Uw fijn psychologisch inzicht heeft tot gevolg gehad dat de eenvoudige Asser jongen, die u eens was, thans als man wordt gehuldigd van gemeentewege omdat wij er trotsch op zijn dat u is een zoon van Assen."[167]

Daarna werden aan Fabricius een oorkonde en de penning van de gemeente uitgereikt. Voorts zetten Fabricius en zijn vrouw als eersten hun handtekening in het Gulden Boeck van de gemeente. De schrijver sprak een kort dankwoord:

> "U heeft het mij niet gemakkelijk gemaakt. Wel wil ik zeggen, dat toen ik hier het erf opreed, eenige jongens aan het spelen waren in het gras. Vijf en zestig jaar geleden zou een agent tegen mij hebben gezegd: 'Dekselsche kwajongen, maak dat je van het gras afkomt', thans word ik officieel door het gemeentebestuur ontvangen."

Ontroerd besloot Fabricius met: "Ik dank u van ganscher harte."[168] Hiermee eindigden de feestelijkheden in Assen. Fabricius echter vervolgde zijn triomftocht door het Noorden: Groningen, Winschoten en Leeuwarden wachtten.

Vgl. *DVP* 4.10.1946. Het manuscript van de lezing bevindt zich in: DA, HDG, inv.nr. 214. Enige jaren later herinnerde Van Eysselsteijn aan deze dag in zijn biografie van Fie Carelsen. Haar brief en het antwoord van Jan Fabricius zijn in dit boek opgenomen. Zie *Fie Carelsen*. Maastricht [1948], 64 en 65.
Van de lezing is ook een geluidsopname gemaakt. Deze bevindt zich in het Drents Historisch Geluidsarchief, ondergebracht bij het DA.

165. In september 1954 trad de honderdvijftigste werknemer in dienst van drukkerij-uitgever Van Gorcum & Comp. Tot de feestelijkheden behoorde het uitgeven van de rijmprent *Warken. 'n old lietie van Xavier Privas. Maor dan op zien Assers*. De prent was getekend door Johannes Mulders. Zie ook 'De 150e V.G.C.er' in: *Drenthe* 25 (1954) oktober 14. Van de gezongen versie door Boersema bestaat een geluidsopname, die bewaard wordt in het Drents Historisch Geluidsarchief in het DA.
166. DA, APM, inv.nr. 152.
167. *PDAC* 1.10.1946.
168. Ibidem.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 610

Het maandblad *Drente* voegde voor deze gelegenheid een bijlage aan het september/oktobernummer toe: het gedicht *Weeròm* van L. Braaksma, uitgegeven als rijmprent. De dichter laat Fabricius herinneringen ophalen aan zijn kinderjaren in Assen en besluit met:

En doe e loate bleèkens vun
Die donker blauwden in de zun,
Doe - 't gung wat langsom en wat stug -
Doe kromde hie de stieve rug.

Doe leup he deur, diep in gedachten,
An aole vrunden, vergaone geslachten.
Zo stun e in 't leste bij 't graf van zien ollen,
De hoewd under d'aarm en de handen gevollen.

Assen en Jan Fabricius zouden nog dikwijls terugvallen op de succesformule uit 1946. In 1951 werd zijn 80ste verjaardag gevierd, in 1956 zijn 85ste en in 1961 zijn 90ste. In 1957 deelde Assen mee in de eer van de Culturele Prijs van Drenthe die aan Fabricius verleend werd. Bij de viering van zijn 89ste verjaardag kreeg Assen van zijn ereburger een klok voor het carillon op de Brink. Als laatste werd zijn 93ste verjaardag gevierd.[169]

In 1962 ontvingen enkele Assenaren een opmerkelijk geschenk van hun oudplaatsgenoot. Zijn dokter had hem namelijk het roken verboden. Daarop verzocht hij zijn sigarenhandelaar in Nederland, die hem nog regelmatig van rookwaar voorzag, zich in verbinding te stellen met Assen, waar nog wel enige bejaarden zouden zitten die een blommige sigaar wisten te waarderen. In een bijeenkomst van de sectie bejaardenwerk werden de sigaren daarop aan de doelgroep uitgereikt.

Intussen was hij in 1953 lid geworden van de Drentse Schrieverskring. In de *Drentse schrieversalmanak* 1954 en die van 1956 staan bijdragen van hem.[170]

Jan Fabricius bleef ook na zijn 75ste doorwerken, hoewel zijn gehoor- en gezichtsvermogen slecht werden. Op den duur werd hij zelfs geheel blind aan een oog. Van zijn hand verschenen meer dan veertig toneelstukken.[171] Met Herman Heijermans (1864-1924) behoorde hij voor de Eerste Wereldoorlog tot de bekendste Nederlandse toneelschrijvers. Wel hadden zij verschillende uitgangspunten: Heijermans schreef vanuit zijn socialistische overtuiging - Fabricius is in zijn toneelwerken neutraler en/of burgerlijker. Maar de 'Asser jongen' voegde toch een nieuw aspect aan het realistisch drama in Nederland toe: het kolonisatieprobleem, met de

169. Voor de viering van zijn 90ste verjaardag trok een delegatie uit Drenthe naar de War Memorial Hall in Broadstone (Engeland) om hem te feliciteren. Zie hiervoor Drenthen 1962, 43-46.
170. *Ha - - die Koos!* in: *Drentse schrieversalmanak 1954*, 15-17 en *Slechts één* in: *Drentse schrieversalmanak 1956*, 1-5.
171. Zie voor een overzicht van zijn werken DA, Collectie Bartels, inv.nrs. 4 en 6. Het DLD en de PBC Drenthe beschikken eveneens over een grote collectie toneelstukken van Fabricius.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 611

daaruit voortspruitende rassenconflicten. Sterke dialogen en aangrijpende dramatiek in zijn onderwerpskeuze zijn de karakteristieken van zijn toneelwerk; daaraan dankte hij zijn succes.

Pas rond zijn tachtigste levensjaar ging hij romans schrijven. In 1952 verscheen in samenwerking met Anne de Vries de roman *De ring van de profeet* (G.F. Callenbach te Nijkerk). Fabricius schreef het verhaal en De Vries maakte er wat moderner Nederlands van. De Vries heeft opgemerkt dat ze met dit boek "wel enig succes" gehad hebben.[172]

In deze roman, die zich hoofdzakelijk in Engeland afspeelt, wordt John Ward door een samenloop van omstandigheden verdacht van moord op de zakenman Joseph Sherwood. Slechts met moeite slaagt hij erin zijn onschuld te bewijzen. Daarna gaat hij op zoek naar de echte moordenaar, die hij uiteindelijk vindt.

Twee jaar later verscheen bij Van Gorcum de roman *Diana*, die zich eveneens in een typisch Engels milieu afspeelt. De auteur was inmiddels 83.

In 1960 gaf Van Gorcum opnieuw een aantal herinneringen van Fabricius uit onder de titel *Mensen, die ik gekend heb*.[173] Een deel van deze schetsen was in *De Telegraaf* verschenen en ook in zijn boek *Tempo doeloe*.[174]

In 1961 verscheen ter gelegenheid van zijn negentigste verjaardag nog eens een verzameling herinneringen aan Fabricius' eerste jaren in Indië. Uitgeverij Torenlaan gaf het boek *Uit mijn tijd* uit. Het bevat verhalen die hij eerder voor de *PDAC* en voor zijn boek *Tempo doeloe* geschreven had.

Jan Fabricius overleed te Corfe Mullen (Dorset) op 23 november 1964.[175] Jan Spierdijk zat aan zijn sterfbed en schreef later: "Tegen middernacht blaast hij rustig de laatste adem uit. Hij ligt erbij als een oude, knoestige eik, die door een novemberstorm is geveld."[176]

Op 30 september 1971 - honderd jaar na de geboorte van Fabricius - hielden de gemeente Assen en HDG in theater De Kolk een herdenking van de populaire schrijver-stadgenoot.[177]

De Stichting Theater in het Rond gaf een opvoering van het stuk *Seideravond* van Fabricius. De toneelvereniging 't Aol' Volk te Emmen ging dat winterseizoen op tournee met een Drentse bewerking van zijn *Diefstal in 't kasteel* van de hand van Grada

172. Bouwers 1994, 19-21.
173. Jan Naarding recenseerde het boek in *Drenthe* 31 (1960) november 15. G. Kuipers besprak het in *OV* 4 (1960) oktober 151.
174. Aldus het 'Woord vooraf' in *Mensen, die ik gekend heb*. Hij merkt daarin ook op dat de schets *Barendje Vet* in 1950 in *Elseviers Weekblad* verschenen was.
175. Prakke 1964c. Vgl. ook 'Jan Fabricius †' in: *Drenthe* 35 (1964) november 16 en 'Drenthe verloor twee grote zonen' in: *Drenthe* 35 (1964) december 1.
176. Spierdijk 1971, 4.
177. Prakke 1975a, 162-166.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 612

Eding-Askes en getiteld *Diefstal in 't grood hoes*.[178] De toneelrecensent Jan Spierdijk kreeg de opdracht een bibliografie samen te stellen van de toneelwerken van Fabricius en tevens een biografie te schrijven over 'Olle Jan'.[179] De Jan Fabriciusschool in Assen kreeg in 1957 een nieuw gebouw aan de Overcingellaan. Op de noordgevel werd een kunstwerk aangebracht, dat een Indisch tafereel uitbeeldt en in 1959 door de krasse toneelschrijver onthuld werd. Inmiddels is de ULO – inclusief naam - aan de mammoetwet ten offer gevallen, maar er is in de Drentse hoofdstad wel een Jan Fabriciusstraat, die aan de eerste ereburger van Assen herinnert.

A. de Vries Derde periode

Een van de eerste werken waarmee Anne de Vries na de oorlog de aandacht van veel Drenten trok, had een gelegenheidskarakter. Samen met Jan de Roever schreef hij de (bijen)revue *Geef ze de ruimte*, die in 1947 opgevoerd werd ter gelegenheid van het Gouden Imkersfeest. De Vries was zelf ook imker.[180]

In 1949 verliet hij Drenthe opnieuw en vestigde hij zich voorgoed in Zeist. De bezetting en zijn eigen ervaringen in het verzet vormen in zijn naoorlogse oeuvre een belangrijk thema. Zo publiceerde hij direct na de bevrijding in de *Nieuwe Drentsche Courant* een aantal feuilletons over onderwerpen uit de Tweede Wereldoorlog.[181] Het feuilleton *De bevrijding van het Kamp Westerbork* behoort daar ook toe.[182]

In 1948 verscheen van zijn hand *De levensroman van Johannes Post*. De (historische) protagonist was een gereformeerde boer in Nieuwlande, die in de zomer van 1943 een knokploeg (KP) oprichtte. Op 15 juli 1944 werd hij bij een overval op het Huis van Bewaring aan de Weteringschans in Amsterdam gevangen genomen en reeds de volgende dag door de Duitsers gefusilleerd. Waarschijnlijk heeft De Vries het plan om over Johannes Post te schrijven kort na de dood van de verzetsstrijder opgevat.[183] Hij was op dat moment bezig met het verzamelen van materiaal voor een verzetsboek, waarbij Johannes Post hem geholpen had. Verder hadden dr. J.A.H.J.S. Bruins Slot, J. Smallenbroek en B. Dijkstra meegewerkt. Na de dood van Post wijzigde De Vries zijn plannen en schreef hij geen boek over het verzet in het algemeen, maar begon hij aan een historische roman over het leven van Johannes Post.

Direct na de bevrijding schreef hij al iets over Post in het artikel 'Heroïsch Rapport' voor het tijdschrift *Pen Gun. Weekblad voor de Strijdkrachten* van 9 juni 1945. Dat deed hij onder het pseudoniem Agé, de voorletters van zijn echtgenote A.G. de Vries-van Wermeskerken. Dit artikel bevat echter een aantal storende fouten. De broer van Johannes Post constateerde dit ook in een in memoriam. Naar aanleiding hiervan werd het contact tussen De Vries en de familie van Johannes Post, dat tijdens de oorlog ontstaan was, geïntensiveerd.

178. Prakke 1971, 129-130.
179. Verschenen bij uitgeverij Van Gorcum als *Jan Fabricius de man en zijn tijd*. Assen 1971.
180. DA, PDR, 12ff en Lennart 1955, 38.
181. Anne de Vries jr. 1995, 38
182. Vgl. ook Bontekoe 1947, 94-95.
183. Tenzij anders vermeld, is de wordingsgeschiedenis van de roman gebaseerd op Hovingh 1995, 380-385.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 613

In september 1945 was De Vries zover gevorderd met zijn onderzoek, dat hij besloot tot publicatie over te gaan. Met de redactie van het weekblad *Ons Vrije Nederland* ondertekende hij een contract, waarin vastgelegd was dat De Vries een historisch feuilleton in tweeëndertig afleveringen over het leven van Johannes Post voor dit blad zou schrijven. Hij dacht hierdoor de verkoop van het later uit te geven boek te bevorderen. De revenuen daarvan wilde hij storten in een fonds voor de nabestaanden van de in het boek genoemde verzetsstrijders. Op 3 november 1945 verscheen onder de titel *Johannes Post. Een historisch feuilleton* de eerste aflevering. Nadat er achtendertig afleveringen verschenen waren, wilde De Vries een punt achter de serie zetten: de rest zou men te zijner tijd in het boek kunnen lezen. In het nummer van 27 juli 1946 werd de (voorlopige) slotaflevering geplaatst. De redactie deelde in een volgend nummer mee dat zij met het feuilleton gestopt was, om de auteur de gelegenheid te geven gebruik te maken van nieuwe feiten. Deze waren boven water gekomen tijdens het proces tegen de verraders die Johannes Post in Amsterdam fataal geworden waren.[184] Uiteraard kwam De Vries onder zware druk van de weekbladredactie te staan, waarvoor hij uiteindelijk bezweek. In het nummer van 8-22 maart 1947 verscheen de eerste aflevering van een nieuwe reeks over de Drentse verzetsstrijder.

In juni 1948 bracht uitgeverij Kok te Kampen, met medewerking van *Ons Vrije Nederland*, het boek *De levensroman van Johannes Post* uit. Het werd een bestseller: binnen een half jaar werd het twee keer herdrukt. In 1991 verscheen nog een elfde druk.[185]

De auteur beschreef Johannes Post kritiekloos, waardoor fouten en feilen van deze KP-leider verbleekten, evenals de rol van anderen. Met andere woorden: in de levensroman van Johannes Post is duidelijk sprake van mythevorming.[186]

Op verzoek van de Stichting 1940-1945 schreef hij *Reis door de nacht* (1951-1958), een serie spannende jeugdboeken over de familie De Boer op reis door de bezettingstijd. De stof ordende hij in vier perioden: I. *De duisternis in*; II. *De storm steekt op*; III. *Ochtendgloren* en IV. *De nieuwe dag*. Voor deze cyclus gebruikte hij feiten uit de geschiedenis van de gemeente Beilen tijdens de bezetting.[187]

In 1952 vertrok hij met zijn gezin naar Suriname om er gedurende een jaar mee te werken aan de onderwijsvernieuwing. Het gouvernement aldaar had hem uitgenodigd en gaf hem opdracht tot het schrijven van een serie lees- en taalboekjes, die door alle drie zuilen in het onderwijs gebruikt zouden worden.[188]
In dat jaar verscheen ook de roman *Wij leven maar eens* (1952, Callenbach te Nijkerk).

184. *Ons Vrije Nederland* 31.8.1946.
185. Anne de Vries jr. 1995, 39.
186. Hovingh 1995, 383.
187. Dijkstra 1997b, 1-9. Zie voor enige recensies Anne de Vries jr. 1995, 203.
188. Lennart 1955, 38-39. Vgl. ook 'Anne de Vries naar Suriname' in: *Drenthe* 23 (1952) januari 15.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 614

Het verhaal speelt zich af aan het begin van de twintigste eeuw. De arbeider Egbert Hiemstra wordt opzichter op het landgoed van Van der Haghen. De grootgrondbezitter koestert genegenheid voor Hiemstra's zoon Johannes. Ten slotte blijkt dat hij de natuurlijke vader van Johannes is.

Ook dit verhaal wordt in belangrijke mate vanuit het kinderperspectief verteld.
De roman werd in het maandblad *Drenthe* door R.D. Mulder vernietigend besproken.

> "Zelden lazen we een onbelangrijker en onmogelijker boek. (...) De vele dialogen tussen het gelovige, onbedorven jongentje [sic] en de rijke cynische grondbezitter doen denken aan een slechte imitatie van Merijntje Gijzen. Maar het melodramatische en plotselinge einde van dit zoetelijke verhaal overtreft in onmogelijkheid verre de rest van het boek, waarbij het bovendien allerminst past",

schreef de recensent.[189]

De boekbespreking deed Jan Fabricius - op dat moment samen met De Vries werkend aan de roman *De ring van de profeet* - naar de pen grijpen. Hij schreef een open brief aan de hoofdredactie van het maandblad, waarin hij fel van leer trok. Naar zijn mening was door de recensent schade toegebracht aan "een Drents belang". In zijn tirade stelde Fabricius dat de criticus blind was gebleken voor het door en door Drentse karakter van het boek. Hij vond *Wij leven maar eens* een van de boeken "die een verademingbiedend eiland vormen in de modderzee van veel hedendaagse 'literatuur'." Maar het ergste vond Fabricius dat Mulders ondeskundigheid in het officiële orgaan van HDG geëtaleerd kon worden.[190] R.D. Mulder schreef in zijn hoedanigheid van hoofdredacteur een repliek en zette daarin een vaker voorkomend misverstand recht. Hij legde uit dat het maandblad *tevens* het officiële orgaan van HDG was. Dit betekende volgens Mulder, dat HDG niets van doen had met de algemeen beschouwende artikelen en de recensies. Hiervoor waren de auteurs zelf verantwoordelijk.[191]

Twee jaar later was alles weer vergeven en vergeten, want in 1954 werd ter gelegenheid van De Vries' vijftigste verjaardag door HDG het bekende standbeeld van Bartje, gemaakt door Suze Berkhout, aan Assen geschonken. Dit beeld van een jongetje op klompen, met een brutale kuif, ogen die frank en vrij de wereld inkijken en met de handen diep in de zakken gedrukt, zou het handelsmerk bij uitnemendheid van Drenthe - c.q. Assen - worden.[192] Ben van Eysselsteijn hield tijdens de ont-

189. *Drenthe* 22 (1951) oktober 156-157.
190. *Drenthe* 22 (1951) december 187-190.
191. *Drenthe* 22 (1951) december 190.
192. Zie 'Hét kind van Assen! Beeld van Bartje door Anne de Vries aan gemeentebestuur overgedragen' in: *PDAC* 6.9.1954. Het Bartje-beeld dat nu buiten te zien is - een versie in brons overigens - is een recentere, wat afgeslankte versie van het oude. De 'oude' Bartje staat tegenwoordig op een veilig plekje in het Asser gemeentehuis; het heeft inmiddels tal van brute aanslagen overleefd. Vgl. voor het beeld ook Hilbrandie-Meijer 1996, 1-4. Zie voor meer artikelen Anne de Vries jr. 1995, 176-177.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 615

hullingsplechtigheid een rede over leven en werk van Anne de Vries.[193] Als dank voor het eerbetoon schonk de auteur aan de bibliotheek van HDG het manuscript van *Bartje*.[194]

Een jaar daarvoor was hij toegetreden tot de Drentse Schrieverskring. Aan de *Drentse schrieversalmanak 1954* droeg hij het humoristische verhaal *Piet zien hond* bij. Deze korte bijdrage is volledig Drentstalig en dat is in het oeuvre van De Vries een hoge uitzondering.[195] Voor de *Drentse schrieversalmanak 1956* leverde hij het verhaal *Gerrit Jan en de Tijger*. In deze eveneens luimige bijdrage zijn alleen de monologen en de dialogen Drentstalig.[196]

Op 6 juni 1959 werd hij tijdens de viering van Zeven eeuwen Assen tot ereburger van deze stad benoemd.[197]

Voor zijn laatste roman liet hij zich eveneens door Drenthe inspireren. In *De man in de jachthut* (1960, Callenbach te Nijkerk) heeft hij zijn Drentse jachtherinneringen willen vastleggen. Een man trekt zich na het overlijden van zijn vrouw terug in een huisje in Drenthe en kan het verleden moeilijk verwerken.[198]

Anne de Vries overleed op 29 november 1964 in zijn woonplaats Zeist aan een hartverlamming.[199] Voor de tweede keer binnen een week ging aan het gemeentehuis van Assen de vlag halfstok. Beide keren was het rouwbetoon aan een ereburger van Assen. De persberichten spraken ietwat theatraal van 'twee zonen van Drenthe': Jan Fabricius en Anne de Vries waren niet meer.

4.2. De hoofdstroom

J.J. Uilenberg Derde periode

Na de bevrijding zweeg Uilenberg geruime tijd in alle talen. Internering en publicatieverbod versperden zes jaar lang de weg naar het lezerspubliek. Maar in die periode hield hij zich wel bezig met zijn comeback. In 1950 bijvoorbeeld werd de dialectologe Jo Daan, verbonden aan het P.J. Meertens Instituut, door E.J.H. Scholten geattendeerd op het manuscript van *Het Dorp* van Uilenberg. Scholten was door zijn werk voor de Twentse Vereniging in Den Haag in contact met Uilenberg gekomen en deze had hem meegedeeld, dat hij zich door de 'zuiveringsperikelen' nog wat geknakt en onevenwichtig voelde. Tevens had hij Scholten verteld dat de uitgevers niet met hem in zee

193. Gepubliceerd in *Drentse Schrieversalmanak 1956*, 54-64.
194. Het manuscript bevindt zich thans in het DA.
195. *Drentse schrieversalmanak 1954*, 32.
196. *Drentse schrieversalmanak 1956*, 6-11.
197. 'Schrijver van "Bartje". Asser jongen werd grote eer waardig gekeurd' in: *PDAC* 8.6.1959.
198. Jan Naarding recenseerde de roman lovend in *Drenthe* 31 (1960b) december 14.
199. Voor herdenkingsartikelen zie Meertens 1966, 1-4; Risseeuw in: *Jaarboek* 1965, 121-127. (Dit levensbericht eindigt met een beknopte bibliografie.)
Vgl. ook 'Schepper van Bartje, Hilde en tientallen andere boeken. Anne de Vries overleden' in: *DAC* 30.11.1964.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 616

wilden gaan. Scholten was van mening dat een dergelijk manuscript niet verloren mocht gaan en vroeg de medewerking van Jo Daan om een uitgave tot stand te brengen.[200] Zij memoreerde Uilenbergs oorlogsverleden en merkte op dat de bejaarde zoeker naar eerherstel niet de hele waarheid gesproken had: hij had immers een publicatieverbod tot 1951. "Het is misschien het beste dat U eerst tracht achter de waarheid te komen, en dan ziet wat U kunt doen", luidde het advies van Daan.[201]

Toen Uilenbergs werk in 1952 weer publicabel was, zocht de auteur contact met P.H. Ritter om diens hulp in te roepen bij het zoeken naar een uitgever. Over zijn - 64 hoofdstukken tellende - manuscript *Het Dorp* merkte hij op: "In de vijf oorlogsjaren vulde dit boek mijn beste uren."[202] In oktober 1952 volgde een gesprek met Ritter.[203] Hoe deze gereageerd heeft, is niet bekend, maar het manuscript bracht het niet tot boek.

In 1953 meldde Uilenberg zich aan als lid van de Drentse Schrieverskring.[204] Serieuze ballotage werd voorkomen door Jan Naarding, die erop stond dat Uilenberg toegelaten werd. Naarding had uiteraard een zware stem in het kapittel, waartegen de overige bestuursleden niet opgewassen waren. Dat zo zijnde, heeft het bestuur nog het meest gedelibereerd over het dubbeltje dat Uilenberg terug vroeg, nadat hij strafport had moeten betalen voor een onvoldoende gefrankeerde uitnodiging.[205] Hoe dan ook, kort daarna was hij van de partij op een bijeenkomst in het Familiehotel te Paterswolde, waar de leden van de Schrieverskring een gezellig onderonsje hadden met de 82-jarige Jan Fabricius, die met vakantie in Nederland was.[206] Ook de oprichters van het tijdschrift *Oeze Volk* schijnen kort over zijn oorlogsverleden 'gediscussieerd' te hebben voordat ze Uilenberg als medewerker accepteerden.[207]

Toch verscheen er wel werk van zijn hand. Ter gelegenheid van het 50-jarige bestaan van de Boerenleenbank te Kloosterveen (1952) schreef hij een revue-achtig spel *Het Boerhoorn,*[208] dat ook als jubileumstuk voor de 60-jarige zuivelfabrieken te Zweeloo en Exloo diende.[209] Naarding omschreef het stuk als "Een cultureel werk ter verheerlijking van de 'Mammon' " en vroeg zich af: "is er beter bewijs te vinden voor de geestelijke groei van ons gewest?"[210] In 1952 verscheen ook Uilenbergs eerste naoorlogse bijdrage aan het maandblad *Drenthe*: een jeugdherinnering.[211]

In 1955 won hij met zijn bijdrage *De nieuwe burgemeester* de tweede prijs in de

200. MI, brieven Scholten aan J. Daan van 2 en 3 oktober 1950.
201. MI, brief Daan aan Scholten van 4 oktober 1950.
202. UBU, Archief Ritter, brief Uilenberg aan Ritter van 20 augustus 1952.
203. UBU, Archief Ritter, brieven Uilenberg aan Ritter van 20 en 22 augustus, 7 en 15 oktober en 28 november 1952.
204. DLD, Archief Drentse Schrieverskring, brief Uilenberg aan het secretariaat van de Drentse Schrieverskring van 20 april 1953.
205. Telefonische mededeling van J.R. Westerhuis op 21 april 1999. Vgl. ook Kleine 1994, 6.
206. *Nv/hN* 9.8.1954.
207. A. Mulder, 'Bi'j en nao de geboorte van "Oeze Volk" ' in: *OV* 30 (1986) oktober 208-209.
208. Wegens de overweldigende belangstelling voor de revue, werd er op 2 februari zelfs een reprise gegeven. Zie *Drenthe* 23 (1952) februari 31. Het spel werd door drukkerij Torenlaan te Assen uitgegeven.
209. Zie ook DA, HDG, inv.nr. 12cc. De revueliedjes werden door Uilenberg in een muziekboekje genoteerd; het wordt bewaard in het DLD.
210. *Drenthe* 23 (1952) februari 27.
211. 'Van de Belt....Vanderbilt' in: *Drenthe* 23 (1952) april 57-59.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 617

literatuurprijsvraag van de *PDAC*.[212] Inhoud van de schets: de nieuwe burgemeester van het dorpje Heidendal wordt geïnstalleerd. De vorm is die van een humoristische sfeertekening.[213]

In 1961 sloot hij zijn oeuvre af met het laatste deel van de trilogie *Uit 't oude kabinet* (Callenbach te Nijkerk), waarin zijn jeugdherinneringen staan. Uilenberg schetst een Drentse dorpsgemeenschap, genaamd Berkenheide, in het laatst van de negentiende eeuw. Het zijn humoristische verhalen, geschreven in het Nederlands en met dialogen in het Drents. Hij schreef het werk om

> "een bijdrage te leveren voor de cultuurgeschiedenis van ons volk, dat bij het zoeken naar nieuwe levensnormen mogelijk steun vindt in de bekendheid met de goede en kwade zijden van een met sobere middelen levend voorgeslacht."

En hij noemde het "een romantisch getint volkskundig Nederlands boek."[214] Naar alle waarschijnlijkheid heeft hij de trilogie gebaseerd op het eerder genoemde manuscript van *Het Dorp*.

In 1958 was het eerste deel, getiteld *De bovenste lade*, verschenen. Het heeft nogal wat moeite gekost om hiervoor een uitgever te vinden. De Odoorner predikant Van Lunzen, die in 1956 enige schetsen gelezen had, heeft hem bij dit zoeken geholpen. Toen het niet direct leek te lukken, heeft Van Lunzen overwogen het boek zelf uit te geven.[215] Het contact met Van Lunzen betekende voor Uilenberg ook dat hij een nieuw publicatiemiddel vond in het *Kerkkrantje*. Hij schreef zelfs, als vos die wel zijn haren maar niet zijn streken verloren had, een *Volkslied voor de gemeente Odoorn*.[216] De recensenten waren enthousiast over *De bovenste lade*: "Hier ligt een boekje voor ons, dat zonder pretentie ons meer geeft dan we verwachten", schreef Gerriet Wilms in het maandblad *Drenthe*.[217] Harm Werners noemde het in *Oeze Volk* een aanwinst voor de Drentse literatuur en besloot zijn bespreking met: "(...) en wij bint slim beneijd, wat er oet de aander laden van 't aole kamnet komp."[218] Dit eerste deel wordt besloten met *Mijn Drenthe*. In een voetnoot staat dat de muziek bij de auteur te verkrijgen is (was).

Het vervolgdeel, *De middelste lade*, verscheen in 1959. Gerriet Wilms vergeleek dit boek zelfs met de *Camera Obscura*.[219] Deel drie, *De onderste lade*, kwam zoals gezegd in 1961 uit. Jan Naarding besprak het pas toen de auteur overleden was en merkte op:

---

212. Gepubliceerd in de *PDAC* 31.12.1955.
213. Het verhaal verwerkte hij weer in *Uit 't oude kabinet. De bovenste lade* (Nijkerk 1958).
214. *Woord vooraf* in: *De bovenste lade*, 3.
215. Archief Callenbach, vgl. Van Lunzen 1958, 4.
216. *Kerkkrantje* (1957) zomermaand 3. Zie voor meer bijdragen: (1957) slachtmaand 4 en (1960) hooimaand 7-8.
217. *Drenthe* 29 (1958) mei 15.
218. Werners 1958, 90. Zie ook Van Lunzen 1958, 4.
219. *Drenthe* 30 (1959) april 15. Vgl. ook de recensie van Hans Heyting in: *OV* 3 (1959) april 56.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 618

> " 'n Tikkel teveul van ien kaant oet bekeken, maor deur iene met heldere ogen en 'n staolen geheugen. En boven dat al met 'n zeldzaome gaove: hie kan vertellen. Hie hef veur mennig in dis drie laden hiel wat te rommeln en te snuien en te snustern henlegd."[220]

Anton Pieck maakte voor alle delen de omslagtekeningen.
Hans Heyting besprak het geheel voor de RONO-microfoon en concludeerde:

> "Deze boekjes leveren het bewijs, dat dorpsvertellingen door een auteur, die beschikt over stijlgevoel, taalbeheersing, humor en een krachtig beeldend vermogen, kostelijke literatuur kunnen zijn."[221]

De stichting Het Drentse Boek gaf in 1994 de trilogie in één band uit.[222]

In de recensies van bovengenoemde publicaties werd het oorlogsverleden van Uilenberg niet aangeroerd. Opzienbarend is dit niet, want bij het streven naar objectiviteit houdt menig recensent de auteur als persoon gescheiden van diens werk. Dat men hierin niet tot het uiterste kan gaan, bewijzen de polemieken over Céline. Bedekt men echter in biografische artikelen minder fraaie zaken met de mantel der liefde, dan mag dit wel een onprofessionele aanpak heten. Helaas hebben ook de jongeren van toen, Harm Werners en Gerriet Wilms, zich van meet af aan geconformeerd aan de heersende literaire mores in het Drenthe van de jaren vijftig. Een voorbeeld daarvan is hun rubriek 'Drentse schrijvers en hun werk' in het maandblad *Drenthe*.[223] Hadden zij anders gewild, dan hadden zij wel tegen een bijzonder sterke stroom moeten oproeien - het zij hier ruiterlijk toegegeven.

Jan Naarding beschreef in zijn necrologie van Uilenberg diens oorlogsverleden zeer omfloerst.[224] Beide schrijvers waren verwante zielen in hun liefde voor Drenthe, een liefde die vaak trekken van drentomanie had. Naarding had dan wel reden om voorzichtig te zijn als hij over de bezetting schreef - anderen in literair Drenthe hadden blijkbaar ook geen behoefte aan een afrekening met het verleden. Drenthe en zijn literatuur waren niet gebaat bij negatieve geluiden; men herkent hierin het streven van HDG.[225]

Jan Jantinus Uilenberg overleed op 20 januari 1962 aan een hersenbloeding. Hij werd in zijn geboorteplaats Zuidwolde begraven. Dominee Harm van Lunzen leidde de

220. *Drenthe* 33 (1962) maart 15. Vgl. ook de recensie van G. Kuipers in: *OV* 5 (1961) april 53-54.
221. In het programma 'Literair leven' van 20 april 1961. Voor de vele recensies wordt verwezen naar het archief van uitgeverij Callenbach.
222. 'J.J. Uilenbergs 'Uit 't oude Kabinet' herleeft' in: *Nv/hN* 15.11.1994.
223. *Drenthe* 29 (1958) september 6.
224. *NDVA* (1963), 7-11. In het in memoriam dat in *OV* verscheen (zie noot 227) werd met geen woord over het oorlogsverleden van Uilenberg gerept.
225. Zie ook Boekholt 1988, 79-80. De perikelen rond de naamgeving Naarding Instituut voor het project Drentse Taol zijn in hoofdstuk III beschreven.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 619

begrafenis.[226] De redactie van *Oeze Volk* schreef in een in memoriam waarin ook Grietje Clewits herdacht werd:

> "Oelenbarg was een geboren verteller en zien kennis van 't Drentse volk en van de Drentse gewoonten en gebroeken was bezunder groot. Het is hiel waerdevol veur oes volk, dat in zien levensaovend nog drej bundelties verhalen verschenen bint."[227]

De reeds genoemde reactie van Naarding in de *NDVA* bevatte onder meer de loftuiting: "Met Uilenberg is een Drent van betekenis heengegaan. De kleine Drentse Schrieverskring mist een zijner beste leden, Drenthe een goede zoon."[228] Arend Mulder schreef een in memoriam in het *Kerkkrantje* en was van mening:

> "Drenthe is hum veul daank verschuldigd, niet allent deur dit leed, mor ook deur de veule verhaelen, booken en varsies die van zien haand verschenen bint."[229]

Naarding herdacht Uilenberg ook in het maandblad *Drenthe* en merkte over diens literaire kwaliteiten op:

> "En non is Jan Uilenberg ok nog hengaon, 81 jaor old, al jaoren wiedweg de beste Drentse verteller. Zien schetsen hef nog gieniene overtreffen kund, evenmin as de zuverheid van zien Drents. (...) Met de dood van Oelenbarg is 'n periode ofsleuten."[230]

H.T. Buiskool Derde periode

Toen Buiskool in april 1942 met pensioen ging, vestigde hij zich in Emmen. Daar maakte hij zich op tal van gebieden verdienstelijk. In 1948 was Buiskool initiatiefnemer voor de oprichting van de Drentse vereniging 't Aol' Volk. Als adviseur van het gemeentebestuur heeft hij meegeholpen bij het bedenken van straatnamen. Voor de RON(O)-microfoon hield hij, totdat ouderdomskwalen hem dat te moeilijk maakten, populaire causerietjes. Ook gaf hij medewerking aan gezelschappen die boerenbruiloften naspeelden. Hierdoor kreeg hij een plaats in het comité Drentse klederdrachten van HDG.[231]

---

226. Zoals we zagen was Van Lunzen een fel bestrijder van het nationaal-socialisme geweest. Na de oorlog ageerde hij in woord en geschrift tegen wantoestanden in de interneringskampen voor politieke delinquenten. Zijn houding ten opzichte van Uilenberg is wellicht een poging tot een stukje praktisch reclasseringswerk geweest.
227. *OV* 6 (1962) februari 23.
228. Naarding 1963.
229. A. Mulder 1962, 6.
230. Naarding 1962c, 10. Zie ook 'Doodsklokken beierden voor Jan J. Uilenberg' in: *PDAC* 25.1.1962. Een aantal oud-leerlingen stelde in maart 1962 een boekje samen. Het is getiteld *In memoriam J.J. Uilenberg 10 maart 1881 - 20 januari 1962 gepensioneerd hoofd ener uloschool*. Een exemplaar wordt bewaard bij het DA.
231. DA, HDG, inv.nr. 5. Vgl. ook 'Comité Drentse klederdrachten' in: *Drenthe* 19 (1948) juli 109-110.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 620

In 1949 verscheen als deel twee in de serie 'Nieuw Drentsch Mozaïk' het derde deel van *Op naoberveziet*. Voor de vierde keer schreef dominee A. de Kat Angelino de inleiding bij een werkje van Buiskool; Johannes Mulders illustreerde alle delen van de 'trilogie'. Behalve enige nieuwe historische en volkskundige bijdragen, bevat de bundel ook schetsen die in deel I en in het maandblad *Drent(h)e* gestaan hadden. Van de negentien schetsen is er slechts één geheel Drentstalig (*Bijgeleuv*'). R.D. Mulder besprak het boek in *Drenthe* en vond het "een aardige en keurig uitgevoerde, doch prijzige [f 3.25] bundel."[232]

Over de geschiedenis van Emmen verscheen van zijn hand bij Van Gorcum & Comp. het driedelige *Zuidoost-Drente op weg naar een nieuwe toekomst* (1950, 1954 en 1956).[233] Deel I en II bevatten de geschiedenis van de Emmer veenkoloniën en deel III handelt over de zanddorpen van Emmen. In die tijd begon Emmen zich te ontwikkelen tot de volkrijke industriegemeente van tegenwoordig. Deze drie delen kunnen dan ook beschouwd worden als Buiskools afscheid van het verleden.

Met dominee Van Lunzen te Odoorn kon Buiskool het goed vinden. Hij werkte dan ook mee aan diens *Kerkkrantje*.[234] Ook hield hij voor de Nederlandse Hervormde Gemeente van Odoorn, op verzoek van de predikant, spreekbeurten op jeugd- en lidmatenconferenties. Dikwijls was hij jurylid bij voordrachtswedstrijden. Dit alles was voor Van Lunzen aanleiding om in een jubileumnummer van zijn krantje in 1947 uitvoerig aandacht aan Buiskool, "dezen zoon van 'oes Drente' " te schenken.[235]

In 1953 werd hij op grond van zijn verdiensten voor de historie van Zuidoost-Drenthe benoemd tot ridder in de Orde van Oranje-Nassau.[236] Buiskool behoorde tot de eerste leden van de Drentse Schrieverskring. In de *Drentse schrieversalmanak 1954* werd van hem een kort verhaal, getiteld *De Oudheidszoeker*, opgenomen. Voor de *Drentse schrieversalmanak 1956* leverde hij het dialectverhaal *De Emder Schoel*, waarin hij over de geslachten Gerrits en Haasken schrijft, die al vanaf de zeventiende eeuw schoolmeesters voortbrachten.[237]

Buiskool bleef ongehuwd; hij woonde samen met zijn zuster Tjakina Elizabeth.[238] Hij overleed na een langdurige ziekte op 7 mei 1956 in het ziekenhuis te Emmen. "Emmen heeft een werkzaam burger, het Drents Genootschap een ijverig lid, 'het aolde volk' van Drenthe een zijner trouwste kinderen verloren", schreef Jan Naarding in een in memoriam.[239] Van Lunzen herdacht de overledene in een lang artikel en was van mening:

232. R.D. M[ulder]. 1949i, 144.
233. R.D. Mulder besprak het eerste deel in: *Drenthe* 22 (1951) juni 95. D.A. Wumkes besprak het eerste en het tweede deel in: *Drenthe* 25 (1954) december 14.
234. Bijvoorbeeld 'Langs de Hondsrug. Van een Schoolopziener en een Boerwilker' in: *Kerkkrantje* (1941) zomermaand 2-4 en 'IJzeren koeien' in: *Kerkkrantje* (1955) sprokkelmaand 3-4.
235. Van Lunzen 1947, 7.
236. MOC&W, Afdeling Kabinet, dossier Buiskool.
237. *Drentse schrieversalmanak 1954*, 8 en *Drentse schrieversalmanak 1956*, 26-29.
238. Zij werd geboren op 11 januari 1876 te Emmen. Ook zij was werkzaam in het onderwijs.
239. Naarding 1956c, 13-14. Zie voor meer herdenkingsartikelen 'H.T. Buiskool overleden' in *PDAC* 8.5.1956; 'H.T. Buiskool †' in: *EC* 8.5.1956 en Meertens 1956, 136.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 621

> "Disse man har veul meer dan 'belangstelling' veur olde veurwerp'n, zeed'n, gebroek'n en waord'n van zien Drentse laand en volk; hi'j har d'r een grote liefde veur. (...) Veul luu in Weerding, Emm'n, in de gemiente Oring en in hiel Drent hollen 'meist'r Boeskool' in weemoedig-daankb're herinderung.."[240]

In Weerdinge is een straat naar hem genoemd. De Drentse vereniging 't Aol' Volk te Emmen riep in 1999 een tweejaarlijkse cultuurprijs in het leven; deze kreeg de naam Buiskool-trofee en werd in juni van dat jaar uitgereikt aan het duo Harm en Roelof.

J. Naarding Derde periode

In 1945 vestigde Naarding zich in Assen, nadat hij daar als leraar aan de Rijks-HBS benoemd was. Het ligt voor de hand dat zijn dierbare geboortegrond de doorslaggevende factor was bij het solliciteren. Twee jaar later - op 16 juni 1947 - promoveerde hij tot doctor in de letteren op het proefschrift *Terreinverkenningen inzake de dialectgeografie van Drente*.[241] Doordat zijn leermeester prof. dr. G.S. Overdiep in 1944 overleden was, trad prof. dr. J.H. Brouwer, hoogleraar in de Friese taal- en letterkunde, als promotor op. De dissertatie werd in academische kringen niet unaniem gewaardeerd, maar in het jaar daarop verscheen toch een handelseditie.[242] De oorspronkelijke titel werd toen voorafgegaan door *De Drenten en hun taal*. Het boek was als deel XI opgenomen in de serie 'Teksten en Studiën'.[243]

Met name na zijn promotie, toen hij meer tijd beschikbaar kreeg, ontwikkelde Naarding zich tot een bijkans onvermoeibaar publicist van boeken en artikelen. Hij werd mede-auteur van diverse leerboeken en nam de bewerking van *Koenens Handwoordenboek* voor zijn rekening; de 24ste druk uit 1956 is Naardings eerste bewerking.[244] Naast deze voor heel het Nederlandse taalgebied belangrijke publicaties, waren die over Drenthe ruimschoots aanwezig. Het door hem samengestelde *Drents liedtiesboekien* (1949), met daarin drie eigen bijdragen, is reeds genoemd. Ook schreef hij boeken over de geschiedenis van Nijeveen (1955), Eelde (1956) en Ruinen (1962). In dit laatste werk is Naarding voor de verleiding bezweken, een verhaal uit Albert Steenbergens mystificatie *De Clapper der Calkoens* als waar gebeurd door te geven. Hij veranderde het verhaal zelfs en maakte het nog mooier dan het vertelsel van Steenbergen. Het gaat over grafschennis in Fluitenberg.[245]

Over zijn vertaling van Jan Fabricius' *Onder één dak*, werd al het een en ander opgemerkt. Voor de RON(O) schreef hij dikwijls literaire en populair-wetenschappelijke teksten.

---

240. Van Lunzen 1956, 2.
241. R.D. Mulder deelde mee dat het proefschrift verschenen was en liet het daar voorlopig bij. Zie R.D.M[ulder]., 'Terreinverkenningen inzake de dialectgeografie van Drente' in: *Drente* 18 (1947) mei 1.
242. Zie voor recensies Meertens/Wander 1958, 165.
243. R.D. Mulder had in 1947 aan het origineel een tweede (en uitvoeriger) bespreking gewijd. Zie *Drente* 18 (1947) september 61-63.
244. Zie Prakke 1957a, 10 en Jan de Groot 1997, 29-31.
245. Zie ook Huizing 1983.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 622

Naarding schreef zowel voor wetenschappelijke periodieken als voor kranten en tijdschriften. In september 1959 werd hij wetenschappelijk medewerker bij het Nedersaksisch Instituut aan de Rijksuniversiteit te Groningen. Onder leiding van prof. dr. K. Heeroma werd zijn hoofdtaak het samenstellen van een Drents woordenboek.[246] Door zijn vroegtijdig overlijden is hij niet verder gekomen dan het verzamelen van een beperkt aantal woorden.

Hij had vele nevenfuncties. Zo werd hij benoemd tot lid van de dialectencommissie der Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen, docent bij de Noordelijke Leergangen en lid van de Examencommissie voor de M.O.-akte Nederlands. Kort voor zijn dood kreeg hij een koninklijke onderscheiding: een officierschap in de Orde van Oranje-Nassau.[247] Het "oude Saksenland dat (...) al zo vele eeuwen onder vreemde leiding heeft gestaan" (Naarding 1940) was een gedecoreerde rijker - dankzij diezelfde "leiding".[248] Op 6 juli 1966 werd aan Jan Naarding de Culturele Prijs van Drenthe postuum toegekend[249] en in 1981 onthulde de CdK in Drenthe, Tineke Schilthuis, met een rede over leven en werk van Naarding zijn borstbeeld te Sleen. "Warker veur Drenthes taol en historie - een van oes", luidt het opschrift. Het beeld werd door het tijdschrift *Oeze Volk* aangeboden ter gelegenheid van het vijfentwintigjarig bestaan van het blad.[250]

Naarding heeft een belangrijke rol gespeeld in diverse organisaties die de culturele emancipatie van Drenthe en de erkenning van de Drentse taal nastreefden. Vanaf het begin in 1947 was hij tweede voorzitter van HDG; in 1960 volgde hij Prakke op als voorzitter.[251] Inmiddels had het genootschap van het provinciebestuur de officiële status van Culturele Raad voor Drenthe gekregen.

Zoals wij zagen, werd Naarding lid van de Drentse Schrieverskring; later werd hij er voorzitter van. In de *Drentse schrieversalmanak 1954* staat zijn gedicht

246. Prakke 1959, 13.

247. MOC&W, Afdeling Kabinet, dossier Naarding. In 1960 werd door de burgemeester van Assen een eerste aanvraag ingediend, die niet gehonoreerd werd. Dat gebeurde eind 1961 opnieuw, met hetzelfde resultaat. Den Haag vond dat Naarding nog te kort aan de RUG verbonden was. Een derde aanvraag van 13 december 1962 had succes. Voordat de burgemeester deze poging deed, werd het - gebruikelijke, maar tot dan verzuimde - onderzoek ingesteld naar het oorlogsverleden van Jan Naarding. Op 23 oktober 1962 werd de procureur-generaal bij het Gerechtshof te Leeuwarden aangeschreven met het verzoek inlichtingen te verstrekken uit de strafregisters en de algemene documentatieregisters. Deze berichtte de gemeente, dat Naarding noch in het strafregister noch in het algemeen documentatieregister van de justitiële documentatiedienst te Assen vermeld stond. Aanleiding voor de burgervader te concluderen dat er voor een toekenning geen beletselen waren. Waarschijnlijk is daarbij het dossier van het CABR niet geraadpleegd; was dat wel het geval geweest, dan had de burgemeester wellicht anders besloten.

248. MvJ, CABR, Dossier Naarding, brief Naarding aan Theunisz van 9 september 1940.

249. Zie 'Drentse culturele prijzen uitgereikt dr. J. Naarding posthuum geëerd' in: *Drenthe* 37 (1966) juli/augustus 104.

250. 'Onthulling borstbeeld Dr. Jan Naarding op 26-9-1981 te Sleen' in: *OV* 25 (1981) oktober 184-186; 'Commissaris Schilthuis onthult monument. Jan Naarding geëerd door zilveren Oeze Volk' in: *HC* 2.10.1981. Zie voor het borstbeeld ook Bruins 1996.
OV 25 (1981) september is een themanummer over Naarding. Henk Vonk schreef het artikel 'Levensoverdenking Dr. Jan Naarding' (p. 168-169) en Gerard Nijenhuis leverde het gedicht *Jan Naarding (Sleen 26 september 1981)* (p. 173).

251. Oosterhof 1963, 7.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 623

Harfst en voor de *Drentse schrieversalmanak 1956* leverde hij het gedicht *Aol meester zien miemerings*.[252] Hij behoorde samen met Arnold Rakers tot de leiding van het overkoepelende Verbond van Nedersaksische Schrieverskringen. Dit werd in 1955 te Markelo opgericht, nadat twee jaar daarvoor Willem Diemer op voorstel van Naarding de Everloo-conferentie georganiseerd had (zie paragraaf 1). Daar had men besloten dat Neder-Saksische auteurs interregionaal zouden samenwerken. Hij werkte mee aan het tijdschrift *'t Swieniegeltje* en later aan de reeks *Sasland-Riege*.

't Swieniegeltje. Kultureel tijdschrift voor Groningen werd in de zomer van 1954 opgericht.[253] Uit onvrede met het bestaande tijdschrift *Dörp en Stad* wilden enkele jonge dichters, onder wie Simon van Wattum, een puur letterkundig tijdschrift beginnen. Een eerder plan van Van Wattum om - samen met Gerard Nijenhuis en Gerriet Wilms - ook Drenthe erbij te betrekken, was niet doorgegaan.[254]

De oprichting van *'t Swieniegeltje* veroorzaakte in Groningen nogal wat opschudding. Medewerkers van het eerste uur waren Simon van Wattum, Willem Diemer, Jan Niehoff, Jan Boer, Gijs Stappershoef, Gerard Nijenhuis en Tonny van der Veen.[255] Het eerste nummer verscheen in november/december 1954; uitgever was J.A. Eerelman te Stadskanaal. Harm Nijenhuis, de broer van Gerard, tekende het omslag voor dit nummer.

Spoedig ontwikkelde het tijdschrift zich - zeer tegen de zin van Van Wattum - tot een interregionale periodiek; bij het verschijnen van het vierde nummer was de ondertitel al *Kultureel Tijdschrift voor Groningen en andere Nedersaksische gewesten*. Na de historische bijeenkomst te Markelo werd de ondertitel veranderd in *Nedersaksisch Tiedschrift*; daarna zouden de ondertitel en de redactie nog vaak veranderen.

Ook Drenten namen zitting in de redactie. Met ingang van het derde nummer van de eerste jaargang trad Tonny van der Veen toe. Harm Werners werd een jaar later lid van de redactie en Jan Naarding volgde met ingang van jaargang drie. Tonny van der Veen leverde een aantal gedichten, waarvan de vorm experimenteel genoemd mag worden (*Elektroliese*, *Stroomdood*).[256] Van Harm Werners verschenen beschouwingen, gedichten (*Sein*, *Diever* en *Huis*)[257] en korte verhalen (*De Zaandweg*, *Sokken*).[258] Hans Heyting illustreerde de eerste twee jaargangen en publiceerde bovendien artikelen en een aantal gedichten (*Meitied*, *Darp*, *Vaoders hannen*, *Twievel*).[259] Ook Johan Hidding leverde gedichten (*Plaatje van de Herfst*, *Het Akkervuur* en *Oude Boer*).[260] Gerriet Wilms

252. *Drentse schrieversalmanak 1954*, 30 en *Drentse schrieversalmanak 1956*, 44-45.
253. Zie voor een geschiedenis van het tijdschrift Diemer z.j., passim en Entjes in: Van der Kooi 1990a, 1-15. Vgl. ook Heising 1984, passim.
254. Van Wattum 1988.
255. Antonius Maria van der Veen werd geboren op 8 maart 1924 te Breda. Op jonge leeftijd verhuisde hij naar Coevorden, waar hij op de HBS Max Douwes leerde kennen.
256. *'t S* 1 (1955) maart/april 84; 1 (1955) mei/juni 114.
257. *'t S* 1 (1955) mei/juni 103; 2 (1956) mei/juni 69; 2 (1956) mei/juni 83.
258. *'t S* 2 (1956) mei/juni 72-74, 3 [1957], nr. 2, 54-56.
259. *'t S* 1 (1955) juli/augustus 139; 1 (1955) september/oktober 173; 2 (1956) maart/april 43; 2 (1956) september/oktober 150.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 624

droeg het gedicht *Jeugd* bij[261] en Bart(h) van Oosteringh het gedicht *De schrôwakster*.[262] J.J. Uilenberg, (*Berend Twieg*)[263], Grietje Clewits (*Hou 't vogelie over de mensken docht*)[264] en Harm Drent (*Hoo Bettus op vao paste*)[265] schreven korte verhalen. Naarding leverde korte verhalen, recensies en andere artikelen aan het tijdschrift. Belangrijk is dat veel boeken die in het Neder-Saksisch taalgebied verschenen, in het tijdschrift vermeld en soms besproken werden.

Het tijdschrift haalde vijf jaargangen; vooral wegens financiële moeilijkheden moest men van verdere uitgave afzien. Het laatste nummer verscheen in 1959. 'Neder-Saksisch' was een te ruim begrip, het uitgeven van een dergelijk tijdschrift te veelomvattend en de hele onderneming daardoor te ambitieus. Na het uiteenvallen van de grote redactie aan het eind van de tweede jaargang trokken steeds meer redactieleden zich terug in hun eigen regio om aan kleinsoortiger uitgaven mee te werken.

Naarding is - zoals beschreven - tot juli 1942 eindredacteur van het maandblad Drenthe geweest, daarna bleef hij tot aan zijn overlijden lid van de redactie. Van het Drentstalige tijdschrift *Oeze Volk* is hij vanaf het begin in 1956 raadgever en medewerker geweest.

Door zijn literatuurkritieken en gedichten in streektaalperiodieken kreeg Naarding na de oorlog grote bekendheid in Drenthe. Als dichter schreef hij meest gelegenheidswerk, geheel passend in de romantische traditie. Zijn onderwerpen zijn in de meeste gevallen de natuur en personen; ook schreef hij enkele religieuze gedichten. Tot deze laatste categorie behoort ook het lied *Blief by my Heer, want d'aovend komt my nao*, dat hij uit het Nederlands vertaalde.[266] Zijn onvoltooide dialectbewerking van het Middelnederlandse *Van den Vos Reynaerde*, door hem *Reiner Robaard* genoemd, werd

---

Jan Boer vond *Vaoders hannen* "(...) ain van de mooiste gedichten, die 'k ooit ien n streektaol onner ogen had heb. Het bennen mien voaders hannen ook en dei van doezenden, dei mit heur grond vergruid waren en de stried streden, dei doaran vaastzat. Dit is eerleke, staarke, overtugende regionoale dichtkunst. Hier pruif ik oet, wel Hans Heyting is." Persoonlijk archief J. Boer, brief Boer aan Heyting van 2 juni 1956.

260. *'t S* 1 (1955), november/december 201 en 202; 4 [1958], nr. 3, 85.
261. *'t S* 2 (1956) juli/augustus 125.
262. *'t S* 3 [1957], nr. 2, 64.
263. *'t S* 3 [1957], nr. 6, 163-166.
264. *'t S* 4 [1958], nr. 2, 57-59.
265. *'t S* 4 [1958], nr. 1, 14-23.
266. De oorspronkelijke titel van het lied is *Abide with me; fast falls the eventide*, soms ook als *Abide with me* of *Eventide* geschreven. Henry Francis Lyte (1793-1847) schreef het en William Henry Monk (1823-1889) was de componist. In vertaling werd het in bundels van diverse Nederlandse kerkgenootschappen opgenomen. In 1938 verscheen het als gezang 282, *Blijf bij mij Heer*, in *Psalmen en gezangen voor den Eeredienst der Nederlandsche Hervormde Kerk in opdracht van de algemeene synode der Nederlandsche Hervormde Kerk opnieuw verzameld en bewerkt*. De verzen 1 en 3 waren vertaald door Herman Pieter Schim van der Loeff (1837-1906), de verzen 2 en 4 door Evert Louis Smelik (1900-1985) en over vers 5 werd alleen opgemerkt "Nieuwe vertaling". Vermoedelijk heeft Naarding deze bundel als basis voor zijn vertaling gebruikt, want deze werd als *Gezang 282* in het *Drents liedtiesboekien* opgenomen. In 1973 werd een Nederlandse vertaling van W. Barnard, Ad den Besten en W.J. van der Molen als gezang 392 in het *Liedboek voor de kerken* opgenomen. Naarding stuurde zijn vertaling in februari 1944 naar Harm van Lunzen, die haar in het 14-daags mededelingenblaadje afdrukte. Zie *Kerkkrantje* (1963) herfstmaand 1.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 625

door Gerriet Wilms "de schat in de akker van het dialect" genoemd.[267] Fragmenten daarvan werden in het maandblad *Drenthe* gepubliceerd.[268]

Een deel van Jan Naardings literaire werk werd postuum uitgegeven in twee bundels. Daarin werd ook een lang fragment van zijn Reinaertvertaling opgenomen. In 1966 verscheen de bundel *Dååd en dröóm* (Van der Veen te Winschoten), gedrukt in de zogeheten Vosbergenspelling. Simon van Wattum stelde de bundel samen. De titel is ontleend aan een frase in het gedicht *Harm Tiesing (13 meert 1853 - 13 meert 1953)*. Naarding wordt beschouwd als mede-ontwerper van de Vosbergenspelling; hij schreef er zijn latere werk in. Daartoe behoort ook de koppermaandagprent van 1960, getiteld *Tot klåårheid komp op aarde niks as 't niet komp in drük*.[269] Over de bundel *Dååd en dröóm* is nogal wat te doen geweest. De kritieken richtten zich vooral op de spelling ervan. Hierdoor ontstond zelfs een polemiek tussen Bart Veenstra en Simon van Wattum, waarin ook Jan Weggemans zich mengde.[270]

K. Heeroma schreef de inleiding tot de bundel en typeerde de dichter als volgt:

> "Naarding was geen groot, maar hij was echter wel een bijzonder dichter, door de bijzondere verhouding die er bestond tussen het Drents en hem. (...) Naarding had geen verbeelding van zichzelf. Hij verbeeldde zich niet eens een dichter te zijn, hij had als spreker en 'schriever', als verteller en vertaler, geen enkele pretentie. (...) Hij was geheugen en mond van het Drents, hij schreef wat hij schrijven moest in de taal die zijn moeder bewaarde."[271]

De inhoud bestaat grotendeels uit gedichten over het Drentse land en zijn inwoners.[272]

Dit gezang zou na de oorlog in heel Nederland bekendheid krijgen, doordat tijdens de slag om Arnhem (17 tot 25 september 1944) de in het nauw gedreven Airbornemilitairen - verzameld in het kerkje van Oosterbeek-Laag - het gezongen zouden hebben voordat ze over de Rijn terugtrokken. Beide films over de slag, *Theirs is the Glory* (1946) en *A Bridge too far* (1977), bevatten een scène hierover. Het lied wordt nog steeds gezongen tijdens de jaarlijkse herdenkingen in Arnhem en omstreken, zowel door Nederlanders als door de zogenoemde 'pilgrims' (oud-strijders en familieleden). Opmerkelijk is nu, dat Naarding het Nederlandse gezang al verdrentste (februari 1944) voordat de slag om Arnhem geleverd werd, dus helemaal voordat het Engelse origineel zijn naoorlogse bekendheid kreeg.

267. *Drenthe* 25 (1954) december 8.
268. *Drenthe* 25 (1954) januari 10; 25 (1954) februari 10; 25 (1954) maart 10; 25 (1954) april 10; 25 (1954) mei 10-11; 25 (1954) juni 14; 25 (1954) juli 12 en 25 (1954) augustus/september 12.
269. *Drenthe* 31 (1960) maart 13.
270. Kuipers 1967b, 85. Vgl. ook 'Voor en tegen de Vosbergenspelling. Rumoer om Naardings gedichtenbundel' in: *DAC* 16.3.1967; 'Deining in Drenthe: onderonsje. Naarding schreef zelf Vosbergenspelling. Drentse verwarring over dialect en literatuur' in: *WC* 18.3.1967 en 'Simon van Wattum versus Bart Veenstra' in: *Nv/hN* 18.3.1967. K. Heeroma vatte de discussie voor de RONO-microfoon nog eens samen in een uitzending van het programma 'Literair kwartier' van 4 februari 1968.
Voor recensies wordt verwezen naar Entjes 1967; Bart Veenstra 1967; Doedens 1967b en Kuipers 1967a, 60-61. Hans Heyting besprak de bundel voor de RONO in het programma 'Literair kwartier' op 23 mei 1967.
271. *Ten geleide*, 6.
272. Vgl. Scholtmeijer 1996, 41.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 626

Hans Heyting besprak de bundel voor de RONO en merkte op:

> "Hij heeft bewezen, dat de volkstaal springlevend kan worden gemaakt, als zij door een meester gehanteerd wordt. (...) De bundel 'DAOD EN DREUM', luisteraars, is een kostelijk bezit voor de minnaars van de streektaalliteratuur."[273]

Daar de Vosbergenspelling - zoals men beweerde - voor niet-ingewijden moeilijk leesbaar was, nam een werkgroep uit de Drentse Schrieverskring het initiatief om een bundel in de meer conventionele spelling uit te brengen. Dat werd *Oet Jan Naardings Hof. Een keur oet 't wark van dr. Jan Naarding, bij 'n kanner gaard deur leden van de Drentse Schrieverskring* (1969, Knop & Niemeijer te Haren).[274] Hun 'selectiecriterium' omschreven de samenstellers als:

> "De samenstellers hebt een 'kuierpattie' maakt deur 'de bluiende hof' van Naarding zien wark en de mooiste bloempies en de beste toppies gres bij'n kanner gaard. Zie hebt zuk daorbij niet beparkt tot gedichten en verhalen, maor zie hebt ok andacht schunken an aner aspekten van Naarding zien wark: zien historisch en naamkundig underzuuk, zien woordverklaorings. Vanzölf zal men ok een antal gedichten van Naarding tegenkommen, die ok in de bundel 'Daod en dreum' plaosd bint, maor ok nogal wat wark, dat niet zo arg bekend is (...)."[275]

Ook deze bundel werd door Hans Heyting voor de RONO-microfoon besproken; hij was van mening dat daarin enkele van Naardings belangrijkste en meest aansprekende teksten staan. Hij besloot zijn causerie met de opmerking: "Het is een uitgave, die Jan Naarding waardig is."[276]

Over Naardings gedichten lopen de meningen uiteen. Gerriet Wilms noemde het oudere werk "een voorbeeld van hoe hij nog min of meer in het bestudeerde vastzit." In de latere gedichten krijgt de dichter naar zijn mening "meer en meer de Drentse spreektoon te pakken." Daarin gebruikte hij wel vaak een nogal archaïsch Drents.[277] Gerard Nijenhuis noemde het geheel " 't wark van 'n dreumer" en onderscheidde daarin gelegenheidswerk, gedichten waar de taalkundige met de dichter "op de loop geet", natuurgedichten, gedichten over personen, de Reinaertvertaling en een kleine afdeling religieuze gedichten.[278] Boerma en Broersma zijn in *Drèentse schrieverij* van mening dat genoemde poëet "veur alles beschrievings van 't dörpsgeveul" geeft,[279] maar dit is niet juist. Het dorp als zodanig komt er nauwelijks in voor.[280] Volgens H.

273. Zie voor de tekst van de bespreking DLD, Archief Hans Heyting.
274. Zie ook *Drenthe* 40 (1969) oktober 170.
275. *Verantwoording*, 7.
276. Uitgezonden in het programma 'Literair leven' van 31 augustus 1969. Zie voor de tekst van de bespreking DLD, Archief Hans Heyting. M. Hadderingh-Veenstra kondigde de bundel aan in *OV* 13 (1969) mei 73-74.
277. Wilms 1953a, 7-10.
278. Nijenhuis in: Kool 1988, 33-38.
279. *Drèentse schrieverij*, 68. De auteurs delen verder mee, dat Naarding " 'n koppelie verhaolen en zu'n dartig gedichten" schreef (p. 68). In werkelijkheid zijn het er bijna zestig.
280. Vgl. ook Scholtmeijer 1996, 51.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 627

Scholtmeijer ten slotte ligt de essentie van dit dichterlijk oeuvre in "de dood, en het zoeken van wegen om de eindigheid van het menselijk bestaan te overwinnen."[281]

Jan Naarding overleed na een kortstondige ziekte op 20 juli 1963 in het Wilhelminaziekenhuis te Assen; zijn stoffelijk overschot werd in Groningen gecremeerd.[282] Zijn heengaan werd, zoals te verwachten was, in brede kring betreurd. Onder de vele herdenkingsartikelen was er ook een van zijn kunstbroeder Anne de Vries:

> "Hij was Drent in hart en nieren, de verpersoonlijking ervan. Hij was de beste Drent die ik kende. Uit zijn Drent-zijn is ook zijn hele mens-zijn te verklaren. Hij was Drent in de taal die hij sprak: Drents waar hij kon en anders Nederlands, maar dan met een onmiskenbaar Drents accent, waar hij zich nooit voor schaamde. Hij was Drent in wát hij zei en de manier waaróp: vriendelijk, voorzichtig, bescheiden, niet kwetsend, nooit zichzelf op de voorgrond plaatsend en altijd zoekend naar de grootste eenvoud."[283]

J. Poortman Derde periode

Het zal geen verwondering wekken dat Poortman na de Tweede Wereldoorlog veel over deze roerige periode zou publiceren. Van 1965 tot 1967 verscheen in de *MC* van zijn hand een artikelenreeks, die later onder de titel *De jaren 1940-1945* in boekvorm bij Boom zou uitkomen. In het boek *Meppel door de eeuwen heen* (1967, J.A. Boom & Zoon te Meppel) wijdt Poortman een hoofdstuk aan de periode 1940-1945.[284] In 1979 verscheen *Meppel in de meidagen van 1940* (Krips Repro te Meppel), in 1980 gevolgd door *Meppel rond de bevrijding in 1945* (Krips Repro te Meppel).

Tegelijkertijd ontwikkelde Poortman zich tot een gezaghebbend literatuurhistoricus. Op 27 januari 1947 werd hij benoemd tot lid van de Maatschappij der Nederlands(ch)e Letterkunde. In 1951 verscheen onder zijn redactie deel twee van *Drente, een handboek voor het kennen van het Drentse leven in voorbije eeuwen* (J.A. Boom & Zoon te Meppel). Hij had dit deel al eerder willen publiceren, maar naar eigen zeggen werd een groot deel van zijn oorspronkelijke kopij tijdens de oorlog

281. Ibidem, 56.

282. GA Assen, Overlijdensakte J. Naarding.

283. 'Dr. Jan Naarding als mens' in: *DAC* 22.7.1963. Een selectie uit de vele herdenkingsartikelen levert het volgende op: Heeroma in: *Laatste lauwer* 1963, 1-6; 'Welhaast onvervangbare figuur aan Drenthe ontvallen. Dr. Jan Naarding zaterdag te Assen overleden' in: *DAC* 22.7.1963; 'Dr. Naarding gecremeerd' in: *DAC* 26.7.1963; Van Lunzen 1963, 2-3; De Haan 1963, 4-5; 'Dr. Jan Naarding overleden' in: *Drenthe* 34 (1963) juli/augustus 5; 'In memoriam Dr. J. Naarding' in: *OV* 7 (1963) augustus 113-114; Prakke 1963, 1-2; Heeroma, 'Ter herdenking van Jan Naarding. Sleen 21 juni 1903 - Assen 20 juli 1963' in: Heeroma/Naarding 1964, 4-7 (Ook opgenomen in *Taal en Tongval* 15 (1963) december 108-111); Prakke 1964, 7-21 (voorzien van een uitgebreide bibliografie, samengesteld door Bote de Boer Lzn.) en Heeroma in *Jaarboek* 1968, 121-129.

284. Er zijn meer boekwerken onder deze titel verschenen, met daarin artikelen uit de *MC* van 1934. Het hier vermelde boek uit 1967 is aangevuld met gegevens uit de periode na 1934.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 628

door de SD vernietigd.[285] Behalve een artikel over Drentse sagen, legenden en volksverhalen en een over de Drentse volksaard, droeg Poortman hieraan 'Van literatuur over Drente tot Drentse literatuur' bij. R.D. Mulder merkte over dit hoofdstuk terecht op: "(...) al moeten daarin de 'jongeren' wel met een heel korte opsomming genoegen nemen en biedt de 'oude' stof weinig tot dusver onbekends." [286] Het oordeel van het *Lectuur-Repertorium* over beide handboeken is: "een wetenschappelijk-gefundeerd werk over Drente, dat alleen voor lezers met enige eruditie genietbaar is."[287] H.Tj. Waterbolk, A. Kleyn en P.H. van der Dam leverden bijdragen over (respectievelijk) archeologie, bouwkunde en toneel.

Van 14 januari tot en met 13 juli 1953 verscheen in de *MC* een reeks artikelen waarin hij minder bekende en moeilijk toegankelijke prozastukken uit de Drentse en Neder-Saksische literatuur van Duitsland voor de krantenlezers trachtte te populariseren.[288] De artikelen werden in 1954 verzameld in de bundel *Drents geestesleven. Een bloemlezing uit de Drentse literatuur* (J.A. Boom en Zoon te Meppel). Uit Drenthe koos hij, naast werk van hemzelf, fragmenten uit het werk van Picardt, Lesturgeon, Van Schaick, Tillema, Boom, Van der Veen, Pol, Bloemen, Steenbergen, Broekhuizen, Tiesing, Bergmans-Beins, Jonker en Van Dijk. De Duitse streektalen waren vertegenwoordigd door werk van Fehrs en Lottmann.[289]

Veel poëzie schreef Poortman niet meer. Zijn gedichten ter gelegenheid van de Zuidlaarder paardenmarkt 1950 zijn in paragraaf 2.1 reeds genoemd.[290] Voorts leverde hij in 1949 en 1958 gedichten voor de koppermaandagprenten.

Bij al zijn drukke werkzaamheden bleef er steeds tijd over voor literair-streekhistorische arbeid. Zo verscheen tot 1960 regelmatig zijn rubriek 'Brieven uit Drenthe' in het *Nieuwsblad van het Noorden*.

Poortman gaf weinig om de sociale contacten die, ook in Drenthe, het schrijversbestaan completeren. Toch werd hij door zijn collega's wel gewaardeerd, want in 1963 werd hem de Culturele Prijs van Drenthe verleend.

Persoonlijke tragedies bleven hem niet bespaard. In 1965 overleed na een ongeval zijn enige zoon Jan Albert. Vijf jaar lang had hij in een ziekenhuis in Amsterdam in coma gelegen. Iedere vrijdag na schooltijd waren Poortman en zijn vrouw naar Amsterdam gereisd om hem te zien.[291] Zijn eerste vrouw - Jentina Clasina Steenbergen - overleed in 1972 en ook zijn tweede vrouw - Aukje Brongersma[292] - moest hij in 1980 weer verliezen.

Ook op gevorderde leeftijd bleef hij geïnteresseerd in historische literatuur. Een eigen creatie in dit genre is het feuilleton *In dagen van strijd. Een schets uit den tijd*

285. Poortman 1951, 7.
286. *Drenthe* 22 (1951) juli 111.
287. *Lectuur-Repertorium* 1973.
288. Zie ook MI, Map C1.
289. Heeroma recenseerde het werk in *Drenthe* 25 (1954) december 8-9.
290. Ook gepubliceerd in: *Drenthe* 21 (1950) oktober 159-162.
291. Dekker 1981, 172.
292. Over haar publiceerde hij het boek *Aukje Brongersma, herinnering aan een uitzonderlijk moedige vrouw*. Meppel 1981.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 629

van het Overijsselsch Boerenoproer. (Plm. 1580), dat ook in brochurevorm verscheen. In het *Dagblad van het Oosten* publiceerde hij in 1950 het feuilleton *Om de vrijheid. Een verhaal uit woelige tijden*. Het speelt zich af in 1666 en de hoofdpersonen behoren tot een boerenfamilie, die veel te lijden heeft onder de plunderingen door het leger van Christoph Bernhard von Galen - later bekend geworden als Bommen Berend. Ook dit feuilleton werd weer als brochure uitgegeven. Over dezelfde periode schreef hij nog het feuilleton *Uit de diepten roep ik. Een schets van plattelandsleed uit den bisschoppelijken oorlog ± 1672*, dat in twee brochures werd uitgegeven. Voorts schreef hij een aantal streekgeschiedenissen, *Kerkelijk Meppel door de eeuwen heen* (Meppel 1976), *De geschiedenis van de Oosterboer* (Meppel 1977), *De geschiedenis van Staphorst* (Groningen 1978) en *Geschiedenis van De Wijk en Koekange* (Meppel 1982).

Ten slotte zette hij zijn (jeugd)herinneringen op papier. In 1965 had hij al een aantal vertellingen van zijn moeder in *De huzen van Schoondorp* (Meppel 1965) verzameld en bewerkt. "(...) een kostelijke bundel (...) met prachtige typering van de dorpstypen. Smeuïg en humoristisch verteld", zo beoordeelde G. Kuipers deze dialectverhalen.[293] Binnen drie weken typte Poortman het boek *Leven rond Schoneveld*, dat in 1981 verscheen. Het bevat een aantal jeugdherinneringen, toegeschreven aan de figuren Henduk en Oarend van 't huus Schoneveld in de buurt van Koekange-De Wijk.[294] In *De Baandrèkel* (1982) schetst Poortman op humoristische wijze zijn kwajongensjaren in De Wijk.[295]

Het jaar daarop verscheen, onder de titel *Vlègeljoaren*, het vervolg op zijn belevenissen als dorpsjongen.

Hij overleed te Meppel op 13 februari 1984.[296] Dat was net aan de vooravond van een expositie over zijn leven en werk, ingericht en verzorgd door Jan Nefkens.

A. Cnossen-Nicolaï (1901-1995)[297]

Aafje Nicolaï werd geboren op 20 februari 1901 in de buurtschap Weerwille (gemeente Ruinerwold).[298] Haar jeugd bracht ze door in Zuidwolde, waar haar vader van 1903 tot 1927 hoofd was van de gereformeerde school. Zelf koos ze ook voor het

293. *Drenthe* 37 (1966) januari 13.
294. Voor recensies zie *MC* 1.4.1982 en *Drenthe* 53 (1982) september 178.
295. Voor recensies zie ' 'De Baanderrekel' [sic] van Poortman. Nieuw Drentse uitgave voor burgemeester De Wijk' in: *Nv/hN* 13.1.1983; 'Nieuw boek van schrijver Poortman over De Wijk' in: *DAC* 13.1.1983; 'Poortman schreef weer een boek. Eerste exemplaar "De Baandrekel" voor de burgemeester van De Wijk' in: *MC* 14.1.1983; Bart Veenstra 1983 en Wilms 1983b, 93.
296. Zie voor herdenkingsartikelen: Bart Veenstra 1984a, 27; J.H.B. 1984; 'Publicist Jan Poortman overleden' in: *Rotterdams Nieuwsblad* 16.2.1984; Huizing 1984; 'Jan Poortman †' in: *Nv/hN* 25.2.1984; Stahl 1984a, 3-4; Kooistra 1988, 37-49.
Bart Veenstra geeft Poortman in het hier vermelde artikel per abuis de doctorandustitel, wat hij niet voor het eerst deed.
297. Voor een biografische schets wordt verwezen naar: Huizing 1995c, 8-9.
Voor biografische feiten is ook gebruik gemaakt van een interview met haar, dat in het programma *Een leven lang* op 10 januari 1984 door de NCRV werd uitgezonden.
298. GA Ruinerwold, Geboorteakte A. Nicolaï. Haar ouders waren Abraham Nicolaï en Pietertje van der Veen.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 630

onderwijs: ze werkte achtereenvolgens aan lagere scholen in Borger, Stadskanaal en Amersfoort. Laatstgenoemde plaats verliet ze om op 4 februari 1930 te trouwen met Sjirk Cnossen, een collega die ze in Stadskanaal had leren kennen. Het echtpaar woonde in Assen en later in Dirkshorn (bij Schagen), waar Sjirk Cnossen hoofd van een school was.[299]

A. Cnossen-Nicolaï

Ze begon met schrijven in het begin van haar huwelijk. Nadat ze in een literair tijdschrift de belevenissen van een onderwijzeres gelezen had, stelde ze haar man voor over haar eigen onderwijservaringen te gaan schrijven. Dat leek hem een goed idee. Haar verhalen kwamen terecht in de bureaula van haar man. Die stuurde ze - zonder haar medeweten - naar het tijdschrift *De Stuwdam*, dat de verhalen opnam. Deze schetsen, waar zij het dialect van de Veenkoloniën doorheen vlocht, schreef ze onder het pseudoniem Tine Nijdam.[300] Zo heette haar schoonmoeder. Een zwager, die ook onder het pseudoniem Nijdam schreef, maakte tegen de nieuwe ontlening bezwaar. Uit de stamboom van haar man koos ze toen het pseudoniem Foka van Loon.

Van de redactie van *De Stuwdam* kreeg ze het verzoek een feuilleton te schrijven. Haar poging daartoe, *Jan Derks*, werd echter door het tijdschrift geweigerd. De redactie vond de Drentse dialogen niet geschikt voor de Hollandse lezers. Haar zwager T. Cnossen - redacteur van het dagblad *De Standaard* - bood aan, het feuilleton in zijn krant te plaatsen.[301] Daarin verscheen *Jan Derks* van 19 oktober tot en met 13 december 1939 als het werk van Fanny (later Foka) van Loon.[302] De redactie kondigde het feuilleton een dag eerder op de voorpagina aan als "een verhaal uit het Drentsche volksleven, met zijn humor, zijn tragiek en geloof." Verder werd opgemerkt, dat het dialect de lezer wel enige moeite zou kosten, maar het kon volgens de redactie niet weggelaten worden bij het karakteriseren van een Drentse dorpsgemeenschap. Als tegemoetkoming zouden moeilijke woorden verklaard worden.[303] In 1940 volgde de boekuitgave van het feuilleton door de Standaard-uitgeverij. Aafje Cnossen had dit niet verwacht, want eerder had ze aan P.J. Meertens geschreven: "Of het ooit in boekvorm zal verschijnen weet ik niet. Voor een uitgave is juist het gebruik van onverwacht dialect een bezwaar, 't komt niet genoeg tegemoet aan de eisen der lezers."[304] Aan *De Standaard* leverde ze ook korte verhalen, bijvoorbeeld *Bereid tot dienen*.[305]

299. Vriendelijke mededeling van haar dochter, mevrouw P. van der Sluis-Cnossen te Hilversum.
300. MI, brief A. Cnossen-Nicolaï aan P.J. Meertens van 2 november 1939.
301. Archief A. Cnossen-Nicolaï, ongedateerd interview in de *Elisabethbode*.
302. Het feuilleton wordt bewaard bij het MI, Map C1.
303. *De Standaard* 18.10.1939.
304. MI, brief A. Cnossen-Nicolaï aan P.J. Meertens van 2 november 1939.
305. Het werd gepubliceerd in het zondagsblad van *De Standaard*. Vgl. ook MI, Map C1.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 631

Jan Derks is een sleutelroman die zich geheel in Zuidwolde afspeelt. Haar hoofdpersoon heeft als Klaas Hein (1887-1921), de gebochelde schoenmaker, werkelijk bestaan. Deze werd gedwongen te trouwen met Hilligje Bos (in de roman Marre Frielink), die van hem in verwachting was. Twee gereformeerde ouderlingen hadden zware druk op Hein uitgeoefend. Dat waren de landbouwer Lefert Batterink en de beschuitfabrikant Arend Bosscher.[306] In de roman komen soortgelijke personages voor. De liefde van Marre voor Jan Derks komt pas in hun huwelijk tot volle bloei. De tweede verhaallijn is de liefde tussen Greta de Groot, de jongste dochter van de predikant, en Gerard van Velzen (nu eens niet de moordenaar van Floris V).

In haar roman geeft de schrijfster een beeld van gereformeerd Zuidwolde aan het begin van de twintigste eeuw. Haar personages zijn zo herkenbaar dat er in het dorp geruchten ontstonden. Men vermoedde dat op verzoek van een van de ouderlingen de rechter het boek uit de handel had laten nemen. Het was namelijk nergens meer te krijgen; achteraf bleek dat het gewoon uitverkocht was. Deze geruchten hebben de populariteit van de roman alleen maar vergroot, want in Zuidwolde en omgeving was een lange wachtlijst voor het enige exemplaar dat in de plaatselijke bibliotheek voorhanden was.[307]

Een recensent van de *Nieuwe Provinciale Groninger Courant* vergeleek het debuut, gezien het onderwerp en de plaats van handeling, met *Hilde* van Anne de Vries. Hij betichtte de schrijfster van "tweeslachtigheid in de conceptie". Toch besloot hij positief: "Resumeerende kunnen we zeggen dat de schrijfster een alleszins lezenswaardig, meermalen zelfs boeiend verhaal van goede christelijke strekking heeft geschreven."[308]

Ook daarna zou Aafje Cnossen vooral christelijke Drentse streekromans schrijven, waarin het gebruik van dialect nagenoeg tot de dialogen beperkt blijft. In het hierna volgende zullen een aantal van deze werken besproken worden.

In *De sterkste. Drentsche roman* (1946, Jan Haan te Groningen) beschrijft ze Jan Steenberg, de losgeslagen boerenzoon uit een familie die aan traditie hecht. Hij trouwt tegen de wil van zijn vader met Joke Oostman, een stadse juffer, die hij wegens haar ziekte tijdelijk ontrouw wordt. Als hun zoon tijdens de meistaking van 1943 sterft, blijkt zij de sterkste. In deze beproeving vinden ze elkaar weer.

Ook in deze roman zijn de dialogen in het Drents weergegeven.[309] Het verhaal verscheen in hetzelfde jaar ook als feuilleton.[310]

306. Huizing 1997c, 237.
307. Huizing 1995c, 8-9.
308. Aldus een ongedateerd artikel in de *Nieuwe Provinciale Groninger Courant*, aanwezig in het persoonlijk archief van de schrijfster. Voor meer recensies wordt ook verwezen naar dit archief.
309. Voor recensies wordt verwezen naar het persoonlijk archief van A. Cnossen-Nicolaï.
310. MI, Map C1. In welke krant dit gebeurde valt helaas niet meer te achterhalen.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 632

Intermezzo (1946, Bosch & Keuning te Baarn) gaat over een jonge Friese onderwijzeres die enige maanden als invalster op een dorpsschool in Drenthe werkt.[311]

In *Het eerste gebod* ([1948], Bosch & Keuning te Baarn) is, evenals in haar debuut een inwoner van Zuidwolde de hoofdpersoon. Dat is de stroper Harm Lammerts, die in werkelijkheid Hendrik Beuker heette en in de volksmond Hendruk [sic] Stevens werd genoemd.[312] Hij verafgoodt zijn dochter Lammy en bederft haar zozeer dat de moeder, Stine Landman, geen raad met haar weet. Lammy wordt ten slotte onder toezicht gesteld en belandt in een opvoedingsgesticht. Als het kind het gesticht verlaat, kiest het echter voor de moeder, die inmiddels psychisch ziek is geworden. Door een getuigenverklaring van Lammy wordt haar vader veroordeeld wegens brandstichting en komt hij in de gevangenis. Daar komt Harm Lammerts tot inzicht: " 't Is voor het eerst, dat het Evangelie tot hem komt in zulk een overtuigende en voor zichzelf sprekende vorm, dat hij er zich niet tegen verzetten kan."

De *PDAC* was niet onder de indruk. De recensent was van mening:

> "Het is een vlot geschreven boek, maar het vermag niet de lezer diep te ontroeren. Daartoe is het over het algemeen te oppervlakkig. In het hanteren van de taal bezondigt de schrijfster zich voortdurend aan het gebruik van uit de toon van haar boek vallende woorden."[313]

Zijn stem ([1955], Bosch & Keuning te Baarn) is een vervolg op *Het eerste gebod*.

Hoofdpersoon daarin is de volwassen Lammy Lammerts. Zij en haar man Henk Dijksloot kunnen het niet goed met elkaar vinden. Hun gedwongen huwelijk lijdt vrij spoedig schipbreuk. Lammy zoekt met haar drie kinderen toevlucht bij haar schoonvader, een godvrezend man. Uit heimwee naar zijn kinderen keert haar man terug.[314]

In 1987 verschenen bij uitgeverij Kok in Kampen herdrukken van *Jan Derks*, *Het eerste gebod* en *Zijn stem*. De romans werden opgenomen in de omnibus *Kan de liefde zwijgen?*[315] Te betreuren valt, dat daarin de Drentse dialogen vernederlandst zijn.[316]

Vreemd bloed (1949, Jan Haan te Groningen), is een verhaal over het boerenleven in Drenthe.[317]

Woltertien Koekoek blijft tot haar veertigste bij haar oude, egoïstische moeder wonen en trouwt dan met de weduwnaar Arend Slagter. Haar enige zoon Koob is

311. Voor recensies zie het persoonlijk archief van de schrijfster.
312. Zie Huizing 1996.
313. *PDAC* 24.2.1948. Voor meer recensies zie het persoonlijk archief van de schrijfster.
314. Voor recensies zie het persoonlijk archief van de schrijfster.
315. Verhoef 1987.
316. Vgl. ook Huizing 1996.
317. Een tweede druk verscheen in 1977 en werd opgenomen in de omnibus *Tòch weer bij elkaar* (uitgeverij Kok te Kampen).

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 633

haar oogappel. Het vreemde bloed wordt in het boerengeslacht gebracht door de onderwijzeres Marjan, die met Koob trouwt. Voor beiden brengt dit problemen met zich mee en ze besluiten naar een burgerwoning in het dorp te verhuizen. Op de dag van de verhuizing wordt hun kind doodgereden. God brengt de echtelieden in hun verdriet opnieuw tot elkaar en ze besluiten naar de boerderij terug te keren.

Alle gesprekken worden in het Drents weergegeven.

In de trilogie *De wondere weg*, *De man zonder feestkleed* en *Verstild verlangen* (1947, 1955 1958, alledrie bij Jan Haan te Groningen) beschrijft Foka van Loon het wel en wee van een Drents boerengezin, een joodse familie en een gemengd gehuwd paar als trait d'union daartussen, tijdens en na de Tweede Wereldoorlog.[318] Ook deze romans verschenen later in één band, getiteld *De wondere weg* (± 1970, J.N. Voorhoeve te Den Haag).

Dat Van Loon niet vaker over Drenthe schreef - en nooit geheel Drentstalig - werd veroorzaakt door gebrek aan enthousiasme van uitgeverszijde. In 1939 verzuchtte ze hierover al tegenover P.J. Meertens: "Ik zou graag nog meer willen schrijven in dialect, maar noch de uitgevers, noch de redactie [sic] van tijdschriften zijn er bijzonder op gesteld."[319] Anderzijds is het irreëel, te menen dat Anne de Vries ooit hoge oplagecijfers behaald zou hebben als hij volledig in de streektaal geschreven had. Een klein taalgebied heeft nu eenmaal zijn beperkingen.

Zoals gezegd schreef zij een omvangrijk Nederlandstalig oeuvre, dat overwegend bestaat uit sentimentele streekromans en jeugdboeken, alle met een gereformeerde strekking. Haar laatste roman *En toch is er toekomst* voltooide zij in 1985; daarna verscheen er niets nieuws meer van haar.

Behalve voor *De Stuwdam* schreef ze ook verhalen en feuilletons voor *De Spiegel*, *Onze kinderen in gezin en school* en de *Elisabethbode*.

Vanaf 1975 woonde Aafje Cnossen in Bilthoven, dicht bij haar dochter. Zij overleed op 9 november 1995 in een ziekenhuis te Hilversum.[320]

M. Eising (1904-1986)[321]

Aan leven en werk van Marchien Eising is tot dusver bijna alleen door de pers - en dan vooral in gelegenheidsinterviews - enige aandacht besteed.[322] In overzichten van de Drentse literatuur wordt deze toch niet onbelangrijke schrijfster nagenoeg niet

318. Zie voor recensies het persoonlijk archief van de schrijfster.
319. MI, brief A. Cnossen-Nicolaï aan P.J. Meertens van 2 november 1939.
320. Zie voor een herdenkingsartikel Huizing 1995c, 8-9.
321. Zie voor een voorlopige bibliografie Nijkeuter 1993.
322. Bijvoorbeeld: Lennart 1958; Nijenhuis 1979; 'Marchien Eising tast diep naar wortels van het leven' in: *HC* 13.3.1981; Drijver 1981; Nijenhuis 1984, 174-175 en 'Drentse schrijfster Marchien Eising 80 jaar: 'Stomverbaasd dat ik zo oud ben geworden' ' in: *Nv/hN* 12.11.1984.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 634

vermeld. J.R. Westerhuis noemt haar in de *NDVA* alleen maar om haar medewerking aan de *Drentse schrieversalmanak 1954*.[323] G. Kuipers bespreekt haar in zijn gestencilde lezing 'De Drentse literatuur' summier; hij noemt haar roman *Rieks* daarin een:

> "oer-Drentse roman (...), zich afspelend tegen de coulissen van een 'Drents boerendorp in zijn zorgen en vreugden, zijn felle geladenheid, verborgen onder de schijnbare gelijkmatigheid en onaandoenlijkheid van natuur en mens' (...)".[324]

M. Eising

Al is er dan niet veel over haar geschreven,[325] gevierd werd Marchien Eising wel - zoals hierna zal blijken. Dat gebeurde weliswaar in Drenthe, maar vrienden en bewonderaars had zij in het hele land. Ze woonde ruim twintig jaar in Hilversum en kreeg er een vriendenkring van schrijvers. Haar Nederlandstalige kinderboeken, die het grootste deel van haar boekpublicaties vormen, oogstten in brede kring waardering. Bovenal werd ze de vertrouwelinge - ook persoonlijk - van velen die haar stukjes 'Ga even zitten' lazen. Deze rubriek in de *Landbode* heeft bijna dertig jaar bestaan. Doordat ze in dit landelijk verschijnende blad haar Drentse afkomst niet verloochende, werd Marchien Eising op haar eigen manier - zonder binding met HDG - een brugfunctie-auteur.[326]

Marchien Eising werd op 14 november 1904 geboren in Zweeloo als op één na jongste dochter van Egbert Eising en Anna Kiers.[327] Haar ouders hadden een boerderij en Marchien werkte als kind mee op het land. Door haar zwakke gestel was dit een ware kwelling voor haar. Toen ze 22 was, werd ze ziek. Haar ouders zagen in dat ze niet geschikt was voor het boerenwerk en lieten haar de opleiding voor kleuterleidster volgen. Als zodanig werkte ze in Emmen, Nieuw Dordrecht, Witteveen en Uithuizen. Vervolgens werd ze in Meppel hoofdleidster van drie scholen. Ze werd weer ziek en ging terug naar Zweeloo. Daarna onderging ze een zware darmoperatie, die echter niet voorkwam dat ze haar verdere leven bedlegerig zou blijven. In de jaren daarna, waarin ze in een klein huisje achter de ouderlijke boerderij verpleegd werd, begon ze te schrijven.

323. Westerhuis 1983, 43. Aan de *Drentse schrieversalmanak 1954* droeg ze het korte verhaal *Fragment* (11-14) bij.
324. Lezing gehouden op 28 oktober 1965 in het kader van het Drenthe College in het Ontvangershuis te Assen, 12.
325. Zie voor een artikel over haar leven en werk Nijkeuter 1993, 87-100.
326. Zie ook Entjes 1990a, 1-15.
327. GA Zweeloo, Bevolkingsregisters.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 635

Het resultaat daarvan was het feuilleton *Het leven gaat verder. Drents verhaal*, dat van 22 september tot en met 29 december 1951 in de *PDAC* verscheen.

Na haar verblijf in het ziekenhuis had ze gehoopt ooit weer voor de klas te kunnen staan, maar die hoop bleek ijdel. In deze tijd begon ze dan ook, op advies van haar medische specialist in het ziekenhuis in Zwolle, de verhalen die ze aan de kinderen had willen vertellen op papier te zetten. Zo ontstonden haar eerste kinderboeken: *Riekie* (1952), *Geeske vertelt* (1953)[328] en *Geeske en de lente* (1955).[329] Daarna zou ze nog, speciaal voor het onderwijs, de tiendelige serie *Hans en Riekje* schrijven. De boekjes sloegen zo aan, dat uitgever Wolters haar een Rijnreis aanbood om stof voor een tweede serie op te doen. Marchien nam twee van haar 'tante-zeggertjes' mee op reis en na afloop kwamen de nieuwe verhaaltjes.[330] Pas in 1970 zou ze weer een kinderboek, *Dat had je niet gedacht, Rudie*, publiceren.

Ze kreeg nu de smaak van het schrijven te pakken, aan de ene kant om wat te doen te hebben, aan de andere kant om aan het isolement te ontsnappen waarin ze sinds haar ziekte verkeerde.

> "Natuurlijk ben ik niet blij, dat ik ziek ben geworden, ook al heb ik dan met het schrijven kennis gemaakt. Ik heb m'n leven er door kunnen verrijken, het is een deel van m'n leven geworden, wat ik onmogelijk meer weg kan denken",

verklaarde ze in een interview.[331]

Uit haar - later gepubliceerde - autobiografie blijkt duidelijk hoe ze haar ziek-zijn ervoer:

> "Zo is het altijd, stel ik met een beetje pijn, maar toch geamuseerd vast. Waar ik ook ben altijd is er een raam, een bed voor dat raam en ik erin. Het is een soort driemanschap geworden, waarvan ik heb leren zeggen, 'gelukkig dat er bedden zijn!' Stel je voor als ik op een matje zou moeten liggen. Dan lach ik. Lachen schept ruimte, ook in het leven van een zieke."[332]

Meteen na de oprichting in 1953 werd ze lid van de Drentse Schrieverskring. Aan beide *Schrieversalmanakken* (1954 en 1956) leverde ze Nederlandstalige proza- en poëziebijdragen.[333]

---

328. *Riekie* en *Geeske vertelt* werden door Gerriet Wilms in het maandblad *Drenthe* besproken (Wilms 1954a, 14). Zie voor recensies ook Kuipers, 'deur de leesbrille' in: *OV* 3 (1959) maart 43 en 'döör de leesbril' in: *OV* 8 (1964) oktober 158.
329. Een fragment uit *Geeske en de lente* werd opgenomen in: *Drenthe* 27 (1956) maart 8-9. Het werd in 1962 ook in het Duits vertaald als *Kirsten und der Frühling* (Christliche Verlagsanstalt te Konstanz).
330. Archief mevrouw Brinks-Eising. Interview door Roelof Tienkamp. Naam en datum van de krant zijn helaas niet meer te herleiden. Jan Naarding, overigens, had *Hans en Riekje* besproken. Zie Naarding 1959a, 14.
331. Van Noesel 1984.
332. *Dit ene leven*, 7-8.
333. Behalve het genoemde *Fragment* (1954) de gedichten *Septembermiddag* en *Woorden* (1956).

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 636

In 1954 verscheen haar streekroman *Rieks* (Van Gorcum), die door de recensenten buitengewoon goed ontvangen werd. In 1969 volgde een tweede druk (Gottmer te Haarlem).[334] De roman is een herschreven en aangevulde versie van eerdergenoemd feuilleton *Het leven gaat verder*. Deze Nederlandstalige roman gaat over de jong-geliefden Geertje en Rieks, voor wie een huwelijk niet weggelegd lijkt door het klassenverschil dat vaak standsverschil genoemd wordt. Op 'halfflessiesavond'[335] gaat Rieks met een concurrent op de vuist en doodt hem. Daardoor belandt Rieks in de gevangenis. Maar uiteindelijk komt het tussen hem en Geertje goed. Aan het succes van deze roman droeg wellicht ook de boekbespreking door Anne de Vries voor de NCRV-radio bij; de recensent was overigens een goede kennis van Marchien Eising. De roman werd eveneens door Hans Heyting in een uitzending van de RON besproken.[336]

Ook van de schrijvende recensenten kreeg de roman aandacht en, zoals gezegd, lof. Harm Werners schreef over *Rieks*:

> "Het is een roman, waarin het gaat om het menselijke in veel algemenere vorm: De strijd om loutering en liefde. Deze eigen zuiverheid, die zich in haar werk weerspiegelt, en haar de passende vorm doet vinden voor wat zij uit wil drukken, zal Marchien Eising in staat stellen van meer dan gewestelijke betekenis te zijn."

Wat Marchien Eising op anderen voorhad, was - volgens Werners - dat ze "(...) de streek van haar verbeelding - Drenthe - en haar figuur - de Drent -, zijn boerderij, zijn dorp, zijn huis en hart, uit eigen ervaring en gevoelen" kende."[337] Simon van Wattum besprak de roman in *'t Swieniegeltje*. Hij plaatste enige opmerkingen over het eenvoudige Nederlands van de schrijfster, dat naar zijn mening soms letterlijk vertaald dialect was. Maar hij besloot zijn recensie enthousiast: "Best waark! Mit van 't beste regionoale waark dat t'r in ons kontraainen tot nog tou verschenen is. 't Zel mie niks verwondern as dit bouk n bult dankboare leesders vindt."[338]

Kees Fens besteedde in een artikel over streekromans - waarin hij ook *De hemel heeft geen achterdeur* van Ewout Speelman besprak - aandacht aan *Rieks* en merkte over het taalgebruik in de(ze) streekroman op:

> "Wie de citaten met enig geduld heeft kunnen lezen, zal de eenvoud van de taal opgevallen zijn. Geen lezer wordt boven zijn krachten beproefd: hij wordt in zijn taal of in de schrijftaal die hij per traditie voor mooi houdt aangesproken. Heel veel herhalingen - binnen het verhaal

334. Recensie van de herdruk: Bart Veenstra 1969, 172.
335. Een oude traditie volgens welke de jongere jongens van het dorp de oudere jongens een halve fles jenever moesten geven. Daarna werden zij tot deze laatste groep toegelaten. Er werd op zo'n avond uiteraard veel alcohol gedronken.
336. De boekbespreking door Anne de Vries werd uitgezonden op 25 maart 1954. Voor de RON besprak Hans Heyting de roman op 10 december 1954. Voor overige recensies wordt verwezen naar DA, Lijst van handschriften, inv.nr. VII.13.
337. In: *Drenthe* 25 (1954) november 14.
338. Van Wattum 1955, 163.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 637

> maar ook in de zinnen zelf - vergemakkelijken het lezen. Het zal niet toevallig zijn, dat veel zinnen in hun door herhaling veroorzaakte nadrukkelijke opbouw aan zinnen uit kinderboeken herinneren. Moraliserende conclusies sluiten alinea's of passages af."[339]

In 1955 won ze de eerste prijs in een literatuurprijsvraag van de *PDAC* met een in het Drents geschreven kort verhaal: *Hilbrand*.[340] Ze had het ingestuurd onder het motto "t Was vlak in 't zommer'.[341] In hetzelfde jaar werd ook haar novelle *Harfst* door de RONO besproken. Hierin staat het boerenechtpaar Harm en Hillegien Jalvingh centraal.[342]

Hoewel ze een sterke band had met haar familie in Zweeloo, meende ze toch dat het voor haar ontwikkeling als schrijfster nodig was min of meer zelfstandig te gaan wonen. Daarom verhuisde ze in 1959 naar Hilversum, waar ze in contact kwam met - onder anderen - Margreet Bruijn, de dochter van Cor Bruijn. Geleidelijk aan ontwikkelde ze een lossere schrijftrant. 's Zomers verbleef ze nog vaak in Zweeloo, maar pas na twintig jaar zou ze voorgoed in Drenthe terugkeren.
Aan haar jeugdjaren in Drenthe dacht ze niet met genoegen terug. In een interview zei ze hierover:

> "Ik heb geen prettige jeugd gehad in Drenthe. Ik stak overal een kop boven uit [ze was 1.80 m. lang]. Met mijn ziekte heb ik geprobeerd te leven. Ik heb het geaccepteerd als een gegeven dat bij me hoort."[343]

Eenmaal in Hilversum echter, waar ze ging wonen in Villa Carla aan de Boslaan - het laatste huis van Jan Jacob Slauerhoff - miste ze Drenthe: "Het landschap is zo mooi, zo uitgestrekt. Dat mis ik het ergst, samen met die Drentse mentaliteit. Dat is toch weer heel anders dan hier."[344]

Reeds in haar tijd als kleuterleidster was haar gevraagd, stukjes te schrijven voor het *Drents Landbouwblad*. Redacteur ir. L.G. Oldenbanning, tevens secretaris van het DLG, wilde na de oorlog in zijn blad een vrouwenrubriek opnemen en zocht daartoe contact met de voorzitster van de Bond van Plattelandsvrouwen, afdeling Drenthe. Zij herinnerde zich de naam Marchien Eising. Deze zegde haar medewerking toe, waarna op 3 februari 1951 de eerste aflevering verscheen van haar tweewekelijkse rubriek 'Ga even zitten', die ze tot augustus 1984 zou voortzetten.[345] Vanaf haar ziekbed gaf ze haar opinies over lief en leed en de problemen in het boerenleven. Toen het *Drents Landbouwblad* toetrad tot de *Landbode*-combinatie kreeg zij een

339. Fens 1972. Vgl. voor een analyse ook Edo Veenstra 1974.
340. 'Literatuurprijsvraag vond weerklank' in: *PDAC* 24.12.1955.
341. Ibidem.
342. Hans Heyting besprak de novelle op 25 november 1955 in het RONO-programma 'Te Kunst en te Keur'. Zie het persoonlijk archief van de schrijfster.
343. *Nv/hN* 12.11.1984.
344. Archief mevrouw Brinks-Eising. Interview door Roelof Tienkamp.
345. Gortworst 1984, 11.
Daarin wordt abusievelijk vermeld dat Marchien Eisings rubriek op 7 juli 1955 van start ging.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 638

lezerspubliek in heel Nederland. Op haar stukjes kreeg ze veel reacties; daaruit groeide het telefonische contact met een vaste kern van lezers. Zo ontstonden voor haar dierbare vriendschappen. In 1976 en 1977 verschenen bloemlezingen uit haar bijdragen aan de *Landbode* onder de titel *Ga even zitten met Marchien Eising; kleine stukjes over grote dingen*.[346]

In 1966 ontving ze voor haar gehele oeuvre de Culturele Prijs van Drenthe, die na de plechtigheid in Assen - waarbij ze niet aanwezig kon zijn - door de CdK, mr. K.H. Gaarlandt, in Hilversum aan haar werd uitgereikt.[347]

Zij was uiteraard wel eerder - schriftelijk - op de hoogte gesteld van haar uitverkiezing. In haar autobiografie beschrijft zij hoe ze daarop reageerde:

> "God alleen weet hoe blij en dankbaar ik was, die avond en later. Later toen zij, mijn familie, bij de uitreiking waren en ik hier lag. In een kamer vol bloemen. En toen, precies op het moment van de plechtigheid ginds, ging hier de deur open, en binnen kwam de hele staf van ons huis. De zusters voorop en daarachter het voltallig personeel met bloemen, nog meer bloemen en zingend 'lang zal ze leven....!' met als slot, ook een zitten op de grond rond mijn bed - en een blij zijn, een heel erg blij zijn.-"[348]

Tegelijk met de eerste bundel *Ga even zitten* verscheen haar autobiografie *Dit ene leven*.[349] Daarin beschrijft ze weliswaar haar leven, maar onthult ze toch weinig over de feitelijkheden van haar bestaan. Het werk heeft de vorm van een brief aan haar jeugdvriend Peter, die haar per luchtpost een epistel gestuurd heeft.

Op 20 december 1976 vond in het 'Hoes van Hol An' in Aalden de presentatie plaats van deze boeken. De dichter Roel Reijntjes leidde de bijeenkomst in en daarna hield H.J. Prakke een lezing over het werk van Marchien Eising. De schrijver Dolf Verroen sprak namens de schrijfster, die ook toen niet aanwezig kon zijn. Verroen had in Eisings autobiografie ook het voorwoord geschreven. Haar vriendin, de bekende schrijfster Clare Lennart, had dit zullen doen maar zij overleed kort voor het verschijnen van het boek.

Prakke gewaagde in zijn toespraak van de "bekroning van Marchien Eisings publicistische arbeid" en stelde verder: "Het is vooral het innerlijke gebeuren, het zoeken naar de wortels van ons bestaan, dat zij met grote nauwkeurigheid registreerde."[350]

Als geboren en getogen Drentse sprak ze vloeiend Drents, maar ze schreef opmerkelijk weinig in de streektaal. Behalve de novellen *Hilbrand* en *Harfst* zijn ook haar bijdragen voor het tijdschrift *Oeze Volk* Drentstalig. Hierin vulde ze als voorgangster van Bonnie Veendorp vanaf het eerste nummer de rubriek 'naoberpraotien'.

---

346. ' 'Ga even zitten' nu gebundeld' in: *DAC* 3.12.1975. Zie voor recensies *Drenthe* 48a (1977) april 69 en *Drenthe* 49 (1978) januari/februari 12.
347. 'Commissaris der Koningin reisde naar Hilversum. Marchien Eising kreeg haar prijs thuis' in: *DAC* 8.7.1966.
348. *Dit ene leven*, 127.
349. Zie voor recensies 'Presentatie boeken in Oud-Aalden. 'Werk Marchien Eising op nationaal niveau' ' in: *DAC* 21.12.1976; Van Doorne 1977; Van Haaren 1977 en Wilms 1977a, 8-9.
350. *DAC* 6.6.1981.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 639

Voorzover valt na te gaan, zijn ook haar teksten voor de avondsluiting van de RON - uitgesproken door Hans Heyting - in het Drents geschreven. In haar boeken gebruikte ze bewust het Nederlands.[351] Haar standpunt dienaangaande maakte ze duidelijk in een interview nadat ze in Drenthe was teruggekeerd. Op de vraag of ze van plan was (weer) in het dialect te gaan schrijven, antwoordde ze:

> "We hebben negen dialecten. Voor welke moet ik kiezen. O ja, ik spreek het wel. Ik heb eerst moeten leren Nederlands te spreken en schrijven en nu zou ik weer dialect moeten schrijven, dat doe ik niet. Ik weet ook zeker dat ik het niet kan."[352]

Dit laatste betekende dus dat ze afstand nam van haar (vroege) Drentstalige werk. Als ze nog steeds Drents kon spreken, waarom dan niet erin schrijven, zoals vroeger? Kennelijk omdat ze dat dialectwerk niet goed vond.

Ze was wel lid van de Drentse Schrieverskring, maar kwam er door haar ziekte nooit. Ze zocht naar eigen zeggen ook niet langs andere wegen aansluiting bij de dialectschrijvers.[353]

De zware last van haar ziekte heeft Marchien Eising leren dragen dankzij een sterk geloof, ja, naar het schijnt zelfs door rechtstreeks ingrijpen van God. In een interview met Ab Drijver vertelde zij over een mystieke ervaring die haar nieuwe hoop had gegeven:

> "Ik had vreselijke pijnen en ik keek als een berg tegen de dag op. Wanhopig vroeg ik: 'O God, hoe moet dat toch'. Opeens voelde ik een sterke warme hand die de mijne nam. Een stem zei: 'Kom maar'. Ik werd als het ware naar mijn schrijftafel getrokken en ik voelde een heel sterk licht dat mij bijna dicteerde. Toen schreef ik een gedicht en dagen later voelde ik nog de handdruk. (...) Ik weet niet waarom ik dit leven moet lijden [sic] en ik weet ook niet wat er na komt. Maar ik weet heel zeker dat er krachten zijn die je vanuit een onzichtbare wereld kunnen bereiken."[354]

Deze wel zeer directe inspiratie leverde het volgende gedicht op:

kom maar
zei de dag
en nam mijn hand
het was een nieuw gegeven
te weten
dat ik niet alleen de pijn
te lijf zou hoeven gaan

351. Vgl. 'Marchien Eising tast diep naar wortels van het leven' in: *HC* 13.3.1981.
352. *DAC* 10.11.1984.
353. *DAC* 10.11.1984.
354. Ibidem.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 640

misschien
dacht ik
zal ook de tijd barmhartig zijn
gevuld met leven.

In een ander interview verklaarde ze dat het schrijven zin aan haar leven gaf: "Het is mijn behoud, omdat ik met de buitenwereld mee moet leven".[355]

Haar zeventigste verjaardag werd door de Oud-Aalder kring, in samenwerking met de Drentse Schrieverskring, gevierd in 'de Prakkehof', de residentie van de niet weg te denken H.J. Prakke. Ze werd geëerd, door een naar haar genoemde bank in Aalden te plaatsen. Deze bank symboliseerde volgens Prakke de gedachte dat men ergens rust moet vinden, wat ook een leidmotief in het werk van Marchien Eising was.[356] Meer voor de hand liggend lijkt het feit dat de jarige honderden malen 'Ga even zitten' had geschreven, wat eigenlijk steeds verzoeken om aandacht waren geweest. De bank bevat een opschrift in brons, bestaande uit dichtregels van Roel Reijntjes: 'Wat 't leven leerde schreef zie deel, Marchien Eising, kind van Zweel'. Dat de bank in Aalden geplaatst werd, riep van begin af aan kritiek op; Marchien Eising had immers in Zweeloo gewoond. Op verzoek van de familie werd de bank dan ook ruim een jaar later naar Zweeloo verplaatst, waar zij tegenover de kerk kwam te staan.

In 1981 keerde Marchien terug naar Drenthe; ze ging aanvankelijk in het verpleeghuis Anholt te Assen wonen. Daar werkte ze aan een nieuwe roman, die echter nooit in druk zou verschijnen. Na Anholt ging ze naar de verpleeghuizen De Wijde Blik en De Vierackers. In dit laatste huis overleed ze al na twee maanden.

De laatste jaren in Drenthe moest ze, wegens heupfracturen, doorbrengen in een rolstoel.

De terugkeer naar Drenthe was voor haar een zeer emotioneel gebeuren. In haar rubriek 'Ga even zitten' in *De Landbode* schreef ze:

> "Maar thuis voel ik me pas als ik luister naar een gesprek dat buiten mijn kamer wordt gevoerd. Het waren niet de woorden van dit gesprek, maar de klank en het accent ervan. Want daarin herkende ik ons eigen Drents. Mijn Drents. Ik heb mijn hoofd op mijn gevouwen armen gelegd en gehuild. Want wat ik niet had verwacht gebeurde, ik was weer thuis."[357]

In 1984, twee jaar voor haar overlijden, kwam ze nog eens in het nieuws doordat in het overbekende televisieprogramma voor kinderen 'Sesamstraat' dagelijks een

355. 'Hilversumse schrijfster Marchien Eising (73): Het schrijven is het behoud van mijn leven' in: *DG&E* 20.1.1978.
356. 'Schrijfster Marchien Eising werd op de Prakkehof gehuldigd' in: *EC* 15.11.1974; 'Marchien Eising niet zelf op verjaarsfeest' in: *Nv/hN* 15.11.1974 en 'Oud-Aalder Kring huldigt schrijfster Marchien Eising (70)' in: *EC* 18.11.1974. Tijdens een bezoek aan Zweeloo (april 1993) bleek, dat bij een restauratie van de bank de plaquette met opschrift verwijderd was. Na hierop geattendeerd te zijn, heeft de gemeente de plaquette opnieuw aangebracht. Waarvoor dank.
357. *DL* 1.5.1981.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 641

verhaaltje in beeld werd gebracht uit de schoolboekjes *Ot en Sien*, oftewel *Nog bij Moeder* door Jan Ligthart en H. Scheepstra. Van deze reeks had Marchien Eising in 1961 een moderne bewerking gemaakt. Men had haar destijds verweten het kapmes wat al te drastisch te hebben gehanteerd.[358]

In 1986 overleed ze op 81-jarige leeftijd in het verpleeghuis De Vierackers te Assen.[359] Na een dienst in de oude hervormde kerk te Zweeloo werd ze op 11 april begraven op het rustieke kerkhof aldaar.

R. de Lange (1912-1959)[360]

R. de Lange

"(...) een markante figuur met zachte ogen die vaak in tegenstelling waren met zijn doen", zo beschreef Abe Brouwer de schrijver Roel de Lange.[361] In de jaren vijftig was hij in Drenthe een jong schrijftalent, van wie menigeen hoge verwachtingen had. Hij overleed echter vroegtijdig door een verkeersongeval.

Roelof de Lange werd op 14 februari 1912 geboren in Oranjedorp (gemeente Emmen).[362] Hij behoorde tot een gezin van 18 kinderen en groeide op in de dorpen Zuidbarge en Noordbarge. Hij werd beroepsmilitair en diende achtereenvolgens bij het garderegiment Grenadiers te 's-Gravenhage en bij de Koninklijke Marechaussee. Zoals vele (ex-)militairen zou hij tijdens de bezetting politieman worden, ofschoon de marechaussee wel bleef bestaan en uitsluitend burgerpolitiedienst deed. Zijn standplaatsen waren achtereenvolgens Dokkum, Noordbergum, Grouw en Winsum.

Hij raakte betrokken bij het verzet en werd nog op 16 februari 1945 – met de bevrijding in zicht - door de SD gearresteerd. De Duitsers dachten dat hij lid was van een knokploeg, dat hij hulp aan onderduikers gegeven en mededelingen aan de geallieerden verstrekt had. Op 15 maart 1945 werd hij naar Neuengamme getransporteerd, waar hij ter dood veroordeeld maar niet geëxecuteerd werd. Op 23 april 1945 werd hij met andere gevangenen naar Lübeck vervoerd. Daar werden zij door de SS aan boord van vier schepen gebracht. In de avond van 3 mei werden drie van de

358. Zie Niemeijer 1991, 99-103.
359. 'Marchien Eising (81) overleden' in: *HC* 11.4.1986; Bart Veenstra 1986, 73.
360. Zie voor enige biografische schetsen Werners/Wilms 1958h, 8 en Kuipers 1978, 82-87.
361. *OV* 3 (1959) oktober 145.
362. GA Emmen, Geboorteakte R. de Lange. Zijn ouders waren Harm de Lange - van beroep arbeider - en Geesje van Wijhe. Overige biografische feiten over De Lange zijn gebaseerd op een brief van hem aan de redactie van de *EC* van 12 maart 1957 (Archief R. de Lange).

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 642

schepen in de Lübecker Bocht door de Duitsers opgeblazen. Het schip de 'Athen' met De Lange aan boord bereikte veilig de haven: de dynamietlading had geweigerd. Zo overleefden er gevangenen die de wereld over de verschrikkingen van Neuengamme konden vertellen; Roel de Lange was één van hen.[363]

De Langes relaas wijkt sterk af van wat historici over het drama in de Lübecker Bocht te berde weten te brengen. De 'Athen' kreeg op 2 mei averij onder de waterlijn, doordat dichtbij een Duitse U-Boot opgeblazen werd. De kapitein bracht, zonder zich iets aan te trekken van orders en dreigementen van SS-zijde, het schip in veiligheid in het plaatsje Neustadt. De drie andere schepen - de 'Deutschland', de 'Thielbek' en de 'Cap Arcona' - werden in de ochtend en de middag van 3 mei door Britse vliegtuigen beschoten en gebombardeerd en gingen ten onder. Laatstgenoemde twee schepen hadden in totaal 7500 mensen aan boord, van wie er ongeveer 400 gered zijn. Over het aantal slachtoffers van de brand op de 'Deutschland' zijn geen gegevens bekend. De Britten wisten niet dat de passagiers geëvacueerde gevangenen waren.[364]

In juni 1945 keerde De Lange ziek terug in Nederland; hij leed aan tbc. Zijn ziekte kluisterde hem lange tijd aan het bed en in deze tijd begon hij te schrijven. Daarna was hij werkzaam bij de rijkspolitie in Zuidlaren; in 1957 ging hij naar Diever.

De Lange schreef verhalen in het dialect van het Zuidenveld. In 1951 leverde hij aan de *PDAC* het kerstverhaal *Strijd in de kerstnacht*.[365]

In 1956 werd zijn novelle *Wèrum naor 't darp* bekroond met een prijs van het tijdschrift *'t Swieniegeltje*. De redactie van dit tijdschrift had een prijsvraag uitgeschreven voor een verhaal in de streektaal.[366] Er kwamen veel inzendingen, maar de kwaliteit van de verhalen liet te wensen over.[367] De jury, bestaande uit K. Heeroma, J. Naarding en G.H. Peerbolte (redactiechef van *Het Vrije Volk*), achtte het dan ook niet verantwoord de beide prijzen van 150 gulden toe te kennen. Wel werden zes veelbelovende inzendingen met 25 gulden gehonoreerd, namelijk één uit ieder van de deelnemende regio's. Roel de Lange kreeg dus de prijs voor Drenthe.[368] Zijn winnende verhaal werd later ook in *'t Swieniegeltje* gepubliceerd. De titel van de bijdrage

363. In juni 1945 schreef De Lange een aangrijpend memorandum, getiteld *Het geestelijk leven in het Concentratiekamp Neuengamme, zoals ik het tijdens mijn verbljf aldaar heb kunnen waarnemen, alsmede verschillende episodes, ter toelichting van de algemene en persoonlijke geestestoestand*. In september 1949 keerde hij voor een bezoek terug naar Neuengamme; hierover schreef hij het verslag *Opnieuw zagen wij Duitsland*. In 1954 beschreef hij zijn thuisreis na de bevrijding in *Terug naar het dorp*. Deze documenten worden bewaard in zijn persoonlijk archief.
364. L. de Jong 1982, 1234-1235. Vgl. ook Kwiet in: Paape 1971, 2514-2520. Het artikel van Kwiet wijkt op een aantal punten van het verhaal van De Jong af.
365. *PDAC* 21.12.1951.
366. *'t S* 1 (1955) mei/juni 109.
367. Er kwamen 61 inzendingen binnen: 26 in het Gronings, 12 in het Gelders, 8 in het Drents, 5 in het Oost-Fries, 4 in het Twents, 4 in het Nederlands en 2 in het Sallands. Zie *'t S* 1 (1955), nr. 7, november/december 227.
368. *'t S* 2 (1956) maart/april 33-34. De andere prijswinnaars waren: Jan van Dieken (Oost-Friesland), A.J. Abels (Groningen), H.J. Bergfeld (Stellingwerven), A. van der Meiden (Overijssel) en J. Bosvelt (Gelderland).

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 643

werd - helemaal in de stijl van het tijdschrift - in de Vosbergenspelling weergegeven als *Wäärüm hen 't darp*.[369] De novelle heeft autobiografische kenmerken.[370] De Lange droeg haar op "an de Drentse vrouwen en mannen, die veur het bestwil van heur medemeansk alles gaven wat ze te geven hadden, tot zölfs heur leven."

De dorpssmid Wilm Renting is uit het kamp Neuengamme ontsnapt en teruggekeerd bij zijn vrouw en zijn zoon. De volgende dag gaat hij weer in zijn smederij aan het werk. Vele dorpelingen komen langs, ook de landwachter Harm Kwitantie en de boerenleider Hilbers Ap. Zij willen weten hoe het komt dat Wilm weer thuis is en bedreigen hem. Op dat moment stapt de oude Mans Hadders de smederij binnen; door hem worden op hun beurt de beide collaborateurs bedreigd, waarna zij met de staart tussen de benen afdruipen. Een paar maanden later komt de bevrijding, de collaborateurs worden opgehaald, Wilm kan zijn kampverleden nog niet vergeten en zijn vrouw Rikoa verlangt naar een dochter. De schrijver besluit zijn vertelling met een wens: " 't Leem in 't darp gung wieder en 't volk in de Olde Lantschap, volk van warkers en knooiers, van arbeiders en boeren en vakluu, kreeg de gelegenheid zuk wear op te richten en te bouwen an 't Gewest, dat ienmoal tot de grootste van oes dierboar voaderlaand zal beheuren."

In 1958 verscheen zijn jeugdboek *Met de trekvogeltjes op reis* (Kluitman te Alkmaar).[371] Lies Veenhoven maakte de illustraties. In dit verhaal maken de meisjes van de zesde klas van de dorpsschool in Berkeloo een fietstocht naar Denemarken.

Grote bekendheid kregen de *Verhalen over 't Zudenveld en heur bewoners* die van 30 maart 1957 tot 15 februari 1958 in de *Emmer Courant* verschenen.[372] Hij ondertekende zijn verhalen met 'Roelf de Lange'. Ook in het *Drents Landbouwblad* werd van februari tot en met mei 1958 een keuze uit deze verhalen geplaatst. De verhalen werden door het lezerspubliek bijzonder gewaardeerd,[373] aanleiding voor drukkerij W. ten Kate (de uitgever van de *Emmer Courant*) om ze in boekvorm uit te brengen. Jan Naarding werd om advies gevraagd; hij was van mening dat het gebodene voldoende literair niveau had om uitgegeven te worden. Ook uitgeverij Van Gorcum had inmiddels De Lange een aanbieding voor een publicatie gedaan.[374] Als werktitel voor

369. *'t S* 3 (z.j.), nr. 1, 6-11.
370. Gebaseerd op de versie *Wearum noar 't darp*, die in verkorte vorm op 4 mei 1957 in de *EC* werd geplaatst. Het verhaal werd ook afgedrukt in het *Drents Landbouwblad* van 22 mei 1958.
371. Aanvankelijk was de titel *Meisjesclub Holland-Denemarken*. De Lange kreeg van de uitgever echter het verzoek het manuscript op een aantal punten te herzien. De schrijver gaf hieraan gehoor, waardoor uiteindelijk ook de titel veranderde. Zie Archief R. de Lange, brieven Uitgeverij Kluitman aan De Lange van 7 december 1956, 15 maart en 15 mei 1957.
372. De volgende verhalen werden gepubliceerd: *Hielmaol allèn noar Emdermarkt*, *Dizze meansken*, *'t Was niet gemakkelek veur Rikoa*, *Wearum naor 't darp*, *Keuning van de Doalermoa*, *De vlag in de paerenboom*, *'t Geluk kwam op scheuvels*, *Een gelukkige nijjoarsmörg'n. Drents verhaal van de tied omstreeks 1906*, *Fragmenten oet 't leêm van keuterboer Harm Kamps*, *Wilm van Westerveld*, *Het begön in de spienstertied* en *Lien van 't brughoezien*. Zie hiervoor *EC*. Vgl. ook Archief R. de Lange, brief De Lange aan de directie van de *EC* van 10 maart 1958.
373. Zie ook *EC* 30.11.1957.
374. Archief R. de Lange, brief De Lange aan de directie van de *EC* van 1 december 1957.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 644

een bundel van zestien verhalen werd *Drenthe, mien laand* gekozen. De bedoeling was de bundel, waarvoor Jan Naarding de inleiding zou schrijven, in de herfst van 1958 te laten verschijnen.[375] Waarschijnlijk is dit niet doorgegaan, want er is tot dusver geen exemplaar gevonden. Wel wordt in sommige artikelen gewag gemaakt van het verschijnen van een dergelijke bundel.[376]

Voor de RONO had De Lange een wekelijkse column, getiteld *De belevenissen van een Drentse dorpsveldwachter*.[377] Hierin bracht hij met zijn goede radiostem de dorpsveldwachter Schultink tot leven. Hans Heyting merkte hierover op: "Zoas zien lichem was, zo was zien stem: fors en mannelijk." Overige personages in dit radiofeuilleton waren Koeper Gerriet, Grelling Jaan, Zeupies Jaantien en Jonkers Geert. Een keuze uit deze schetsen werd van 10 januari tot en met 20 juni 1959 in de *Emmer Courant* gepubliceerd.[378]

Behalve voor de genoemde bladen schreef Roel de Lange nog voor *Aantreden* (het personeelsblad van de rijkspolitie) en *De Hervormde Kerk*. Vanaf 1956 was hij ook een belangrijk medewerker van *Oeze Volk*. In Diever en wijde omgeving heeft hij tal van voordrachten gehouden, die zeer in de smaak vielen.

Ook schreef hij met Nell Meyboom-Veltman en Abe Brouwer de revue *Liever naar Diever*, waarmee de VVV Diever in 1959 het 25-jarig jubileum vierde.[379]
Van het Nedersaksisch Instituut kreeg hij het verzoek een Drentse roman (*Strubben Jans*) te schrijven, maar dit werk zou hij niet voltooien. Twee jaar eerder - in 1957 - had hij aan uitgeverij Kluitman geschreven, dat hij al lange tijd rondliep met plannen voor het schrijven van een Drentse boerenroman, maar hij twijfelde er nog aan of hij voldoende capaciteiten had voor een dergelijke onderneming.[380]

Op 18 september 1959 werd hij slachtoffer van een verkeersongeluk te Dieverbrug. Tijdens een verkeerscontrole werd adjudant-groepscommandant Roelof de Lange door een personenauto aangereden. Zwaar gewond werd hij naar het ziekenhuis in Meppel overgebracht. Daar overleed hij op 21 september 1959.[381]

375. Archief R. de Lange, brief De Lange aan de redactie van de *EC* van 10 maart 1958.
376. Zie Werners/Wilms 1958h, 8.
377. De Lange heeft ook plannen gehad om in een rubriek *Over de grup* een aantal op zichzelf staande reisverhalen voor de microfoon te brengen (Archief R. de Lange, brief De Lange aan Tonny van der Veen van 1 januari 1957).
378. Zie ook Archief R. de Lange, brief De Lange aan de redactie van de *EC* van 23 april 1959.
379. Een getypt exemplaar wordt bewaard in zijn persoonlijk archief.
380. Archief R. de Lange, brief De Lange aan uitgeverij Kluitman van 23 april 1957.
381. Zie voor herdenkingsartikelen 'roel de lange †' in: *OV* 3 (1959) oktober 145; Abe Brouwer 1959, 145-147; Naarding 1959c, 10; Kuipers 1960c, 9-11. Verscheidene krantenberichten die na zijn overlijden verschenen, worden bewaard in zijn persoonlijk archief te Twickel.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 645

J. Hidding Tweede periode

Zijn lippen stijf opeengeklemd, zodat geen woord
hem ongewild ontsnappen zou, zo schreef hij zacht
en zoekend op wat hij behoedzaam had bedacht.
Bracht het hem eenzaamheid omdat niet wordt gehoord

wat schrijvers zeggen en de taal van dichters onverstaan
blijft liggen op de boekenplank? Schreef hij het lied
van zijn gemis en was de bron er van verdriet
om alles wat van lang geleden is vergaan?

Ik zie hem vorsend staan op die verloren velden:
heide, die lang ontgonnen is, droeg stenen met zich mee.
Daarin vond hij de afdruk van een schelp, ver van de zee.

Zijn mooiste vondst was dat wat oude mensen hem vertelden:
De zwerfsteen van de taal, het woord dat wij vergeten waren,
hij droeg het in zijn hart en zou 't voorgoed bewaren.

Met dit sonnet herdacht Gerard Nijenhuis zijn collega-dichter Johan Hidding, kort na diens overlijden.[382]

Na zijn debuutroman *De race* maakte Johan Hidding van het schrijven zijn beroep. Onvermijdelijk kwam hij onder druk te staan om veel te publiceren. Wel werd zijn oeuvre gevarieerder en zijn vakmanschap groter. Hidding schreef meestal in het Nederlands; in zijn Drentse werken ging hij, volgens tijdgenoten, zorgvuldig om met het dialect. Vooral als dichter beschikte Johan Hidding over een sterk beeldend vermogen: hij dacht in beelden en wist die doeltreffend te verwoorden. Van het geschrevene gaat vervolgens een evocatieve werking uit; het slaagt er niet zelden in, de stemming van de dichter over te brengen. Anders gezegd: Hidding pakt zijn lezers stevig bij de kladden. En hiermee is dan ook de romanschrijver in beeld gekomen.[383] Terugkerende thema's en stijlmiddelen in zijn verhalen zijn: verliefdheid, milde humor, berusting en symboliek. Zijn lezerskring was zeer breed van samenstelling. Als beginnend schrijver was ook hij een typische streekromancier. Ook hij haalde het oude thema 'liefde en standsverschil' van stal, maar toch pas na zijn debuut. In 1946 verscheen *Liefde in het Oude Landschap*, een historische streekroman.

De Drentse boerendochter Koba Meulemaker wordt, tegen de zin van haar moeder, verliefd op de boerenknecht Tijs Delver. Koba's moeder wil haar dochter getrouwd zien met een buurjongen, die voor arts studeert. Na heel wat problemen overwonnen

382. *Drenthe* 48 (1976) oktober 207. Ook opgenomen in *Johan Hidding. Gold in de strubben*. Assen 1985, 5.
383. Werners 1956j, 10.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 646

te hebben, besluiten Tijs en Koba te trouwen. Als Tijs van zijn oude baas, de boer Albert-Jan Bathoorn, diens boerderij en bezittingen erft, wordt hij een man van aanzien. Daardoor ook komt aan de verwijdering tussen zijn vrouw en haar ouders een eind.

Het slothoofdstuk is er nogal met de haren bij gesleept. Daarin verzoent Tijs zich met zijn vroegere vriend/latere opponent Evert, terwijl het belangrijkste conflict - dat tussen Koba en haar ouders - reeds is opgelost. De oorzaak van de verstoorde vriendschap (annexatie van grond) had Hidding ook al beschreven in *De grenssteen. Een verhaal uit Drente*, dat hij in 1941 aan een bundel bijdroeg.[384]

Jan Naarding had kritiek op de titel van de roman - die was zijns inziens niet pittig genoeg - maar desondanks was hij zeer te spreken over Hiddings tweede roman. Hij raadde dan ook alle Drenten aan, dit boek te lezen. "Het verdient het meer dan heel wat onvangrijker [sic] 'beroemde' literatuur", aldus Naarding.[385] De anonieme recensent van de *PDAC* was minder positief. Hij vond het verhaal "vlak" en het vertoonde naar zijn mening zelfs enige inzinkingen.[386] A.J. de Boer schreef in *Erica*: "Maar Hidding kent Drente en vertelt vlot. We twijfelen er dan ook niet aan, of zijn boek zal de liefhebbers van dergelijke verhalen enige uren aangenaam bezig houden."[387] In 1973 kwam uitgeverij Kok te Kampen met een herdruk;[388] in 1995 verscheen de roman nog eens bij uitgeverij De Groot Goudriaan te Kampen.[389]

Heuvings haardstee. Roman uit het oude Drente verscheen in 1950 bij uitgeverij G.F. Callenbach te Nijkerk. Anton Pieck maakte de illustraties. In 1973 verscheen een fotoreproductie bij uitgeverij De Vuurbaak in Groningen. Deze herdruk heeft Hidding veel genoegen gedaan. Meer dan eens heeft hij er zijn blijdschap over uitgesproken dat dit werk, dat hem lief was, weer in de handel was gekomen.[390]

Het verhaal speelt in een oud brinkdorp, rond 1850, en gaat over het leven van de boeren Egbert en Albert Heuving. Tal van volksgebruiken, volksverhalen en uitingen van bijgeloof passeren in dit boek de revue. Het is eigenlijk een familieroman die de belevenissen van drie generaties Heuving beschrijft.

R.D. Mulder noemde het boek "een boeiende roman", maar had wel kritiek op het dialect dat Hidding gebruikte. Hij verweet de auteur dat deze een mengsel van Drents en Nederlands gefabriceerd had.[391]

De Wolvenjacht. Roman uit het oude Drente (1953, J.H. Kok te Kampen) is een historische roman, die zich rond 1750 afspeelt.

384. Van Lokhorst/Kelk 1941, 187-192.
385. Naarding 1946e, 19. Ook in *DVP* verscheen onder de titel 'Een nieuw Drents boek' een recensie van Naarding. Zie Naarding 1946b, 12.
386. *PDAC* 15.8.1946.
387. *Erica* (1946) november 56.
388. Zie hiervoor Hadderingh-Veenstra 1974, 119.
389. Voor recensies wordt verwezen naar het archief van uitgeverij Kok te Kampen.
390. K., T.J. 1976.
391. *Drenthe* 22 (1951) januari 14-15.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 647

Hoofdpersoon is Lubbe Bijker, een ruwe onverschillige jongeman, die als soldaat ver buiten Drenthe heeft gediend en nu terugkeert in het dorp. De dorpsgemeenschap van boeren en schaapherders raakt in rep en roer wanneer blijkt dat in de omgeving een wolf huishoudt. Een grote klopjacht wordt georganiseerd met als gevolg dat de wolf wordt neergelegd. Lubbe eist de heldenrol voor zich op, maar die komt hem volgens anderen niet toe. Hierna treedt zijn verdorvenheid steeds duidelijker aan het licht. Een liefdesgeschiedenis dient intussen als entr'acte in het boek. Nadat Lubbe zich schuldig heeft gemaakt aan roof en moord, worden hij en zijn kameraad tijdens een tweede 'wolvenjacht' om het leven gebracht.

De verteller wisselt het verhaal af met dialogen in de tale Kanaäns. De streektaal neemt in deze roman een bescheiden plaats in.

Jan Naarding recenseerde de roman voor het maandblad *Drenthe*. "De Wolvenjacht is een goed boek, omdat het zal spreken tot het volk, tot de velen voor wie literaire schoonheid is als de wolk aan de hoge hemel in dagen van dorstende droogte", aldus Naarding.[392] Ook buiten Drenthe werd Hiddings roman uitvoerig besproken.[393]

Zijn eigen mening over dit Drentse kwartet (inclusief *De race*) was vele jaren daarna:

> "Met deze vier streekromans heb ik dunkt mij, wel het beste op dit gebied gegeven. (...) Naderhand heb ik vanuit een heel andere levenssfeer geschreven. Je wordt ouder, je blik verruimt, er is 'n ontwikkeling in de maatschappij die niet aan je voorbij gaat. De streekroman was een afspiegeling van de tijd, met een zekere beperktheid. En dan bedoel ik niets ten kwade te zeggen aan het adres van de streekromanschrijvers. Tegenwoordig heeft ieder mens zijn grenzen verruimd, verder gekeken dan de eigen vertrouwde omgeving."

Ook vond hij dat de streekroman niet langer tot de literatuur gerekend kon worden:

> "Misschien komt het wel dat de tegenwoordige tijd meer stof tot schrijven levert dan de tijd toen alleen de zandwegen stof produceerden. Men leefde besloten tussen een paar belangrijke gebeurtenissen zoals geboorte, huwelijk, sterven en een paar volksgebruiken."[394]

Zoals hij zelf al aangaf, voltrok zich vanaf het midden van de jaren vijftig een ommekeer in het leven en schrijven van Johan Hidding. Hij ging zich op een breder publiek richten: buiten Drenthe of daarbinnen, maar dan minder op de provincie gefixeerd. Op het moment dat hij deze woorden sprak, erkenden vooraanstaande christenen in kerk en maatschappij dat er een tijdperk van deconfessionalisering was ingetreden. Misschien doelde Hidding, omfloerst sprekend over "verruimde grenzen", niet uitsluitend op de topografie van Drenthe. Waarmee niet gezegd wil zijn dat zijn persoonlijk geloofsleven ingrijpend veranderde. Hoe dan ook, omstreeks 1955 zocht Hidding

392. Naarding 1954b, 13-14.
393. Voor uitgebreide recensies wordt verwezen naar het archief van uitgeverij Kok te Kampen.
394. Drenthen 1971.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 648

nieuwe wegen in de literatuur en daarmee was hij niet de enige. Ook op andere terreinen werd toen de 'culturele revolutie' van de jaren zestig en zeventig voorbereid. Begrippen als humanisme, existentialisme, pacifisme, seksuele hervorming, vrije opvoeding, Derde Wereld en doorbraak-socialisme waren aan de orde van de dag.

In de praktijk was Johan Hidding minder beschouwend, want hij benutte zijn - letterlijk - verruimde grenzen voor het schrijven van goedkoop-romantische lectuur. Veel werk uit deze periode is de vrucht van een aantal vakantiereizen.[395] Daarvan getuigden zijn romans in de VCL-serie (Vereeniging Christelijke Lectuur) van uitgeverij Kok: *Het hart vraagt om een tochtgenoot* (1957),[396] *De witte bungalow* [1965], *Waar ligt het geluk* [1969], *Liefde aan de Vecht* [1972], *Romance in Parijs* [1973], *Rozen aan de Rivièra* [1974] en *Huwelijksreis naar het gevaar* [1976]; titels die boekdelen spreken.

Toch bleef hij vaak over Drenthe schrijven, vooreerst in de jeugdboeken *Toengeb de hunebedbouwer* (1959, J.H. Kok te Kampen)[397] en *Benden in de Wildernis* (1960, J.H. Kok te Kampen).[398] Ook al doordat hij in Hooghalen bleef wonen, bleef 'Drenthe' aan hem trekken. Dat wil zeggen: personen, periodieken en organisaties vroegen hem om medewerking aan allerlei literaire ondernemingen. Zo leverde hij bijdragen aan tal van dialectbundels en schreef hij dialectverhalen voor de *PDAC*.[399] Voor de opvolger hiervan, de *DAC*, werkte hij van 1967 tot 1976 mee aan de rubriek *Van de Drentse schrieftaofel*, terwijl hij ook Drentstalige schetsen voor de RONO schreef. Bovendien was hij in 1953 toegetreden tot de Drentse Schrieverskring. In de *Drentse schrieversalmanak 1954* verscheen zijn humoristische dialectverhaal *De Groeten*[400] en in de *Drentse schrieversalmanak 1956* werd van hem het Nederlandstalige gedicht *De milde wildernis* opgenomen.[401]

Hij schreef nog veel meer jeugdboeken dan de twee reeds genoemde, bijvoorbeeld de zesdelige Edward Smit-serie. Voor de lagere school schreef hij leesboekjes, onder meer de eveneens zesdelige Jan en Toos-serie. Verscheidene verhalen verschenen als feuilleton in dag- en weekbladen.[402] In 1970 meldde de redactie van *Oeze Volk* dat Hidding inmiddels ruim vijfhonderd gedichten en driehonderd korte verhalen gepubliceerd had.[403] Van dit omvangrijke oeuvre vonden de streektaalactivisten het bescheiden 'Drentse' deel vaak het beste.[404]

395. Zie 'Vakantiereis naar Parijs werd werkbezoek. Johan Hidding voltooit zijn vijftiende roman' in: *DAC* 2.6.1973.
396. Hans Heyting besprak de roman op 4 juli 1958 in het programma 'Literair kwartier' voor de RONO. Hij merkte op: "Het zijn liefdesgeschiedenissen die goed aflopen, maar als men het boek dichtslaat, heeft men zich op het standpunt gesteld, dat het niet correspondeert met het werkelijke leven. Toch zal dit boek in de kringen, waarvoor het kennelijk is bestemd, een goed onthaal vinden en de waardering waarop het stellig recht heeft." De tekst wordt bewaard bij het DLD, Archief H. Heyting.
397. Naarding 1960c, 15 en Kuipers 1960a, 89. In 1981 verscheen een herdruk. Zie voor een recensie Slings 1981.
398. Naarding 1961, 15.
399. Bijvoorbeeld het verhaal *Jan's mooiste oljoarsdag* in: *PDAC* 31.12.1955.
400. *Drentse schrieversalmanak 1954*, 20-21.
401. *Drentse schrieversalmanak 1956*, 14.
402. Voor een bibliografie wordt verwezen naar *Johan Hidding. Gold in de strubben en andere Drentse verhalen*, 114-115 en *Cursus Drents 86/87. Les 12*, 1987, 2-3.
403. 'Wij stelt je veur' in: *OV* 14 (1970) maart 42-43.
404. Bijvoorbeeld Kocks 1976, 93.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 649

Opvallend is dat de gelovige Hidding bijna geen religieus werk in het Drents geschreven heeft. Ook het woordgebruik in zijn dialectstukken is opmerkelijk: hij streefde er steeds naar een aantal oude Drentse woorden en uitdrukkingen in zijn pennenvruchten te verwerken. Volgens de schrijver van bovengenoemd artikel in *Oeze Volk* zou Hidding gezegd hebben, dat hij in zijn werk een natuurreservaat voor het Drents wilde creëren.

Van zijn vele gedichten zijn er betrekkelijk weinig gebundeld. Een aantal Drentstalige gedichten (*Nao de landing*, *Plantsoen in 't naojaor*, *Winterdreum*, *Bevreuren bouwlaand* en *Lèeste dagen*) werd in 1983 opgenomen in *Mandielig, een bloemlezing Drentse poëzie*.

In 1960 verscheen bij uitgeverij J.H. Kok in Kampen de bundel *De koningsdag*, die was opgedragen aan zijn moeder. De gedichten - waaronder opvallend veel kwatrijnen - zijn uitsluitend Nederlandstalig en merendeels van religieus-beschouwende aard. Dit laatste blijkt al uit de titel van de bundel. Het titelgedicht daarvan staat achterin, zoals in het laatste hoofdstuk van de bijbel (Openbaring 22, 5) staat: "(...); want de Heere God verlicht ze, en zij zullen als koningen heerschen in alle eeuwigheid."[405] Terugkerende thema's in deze bundel zijn ook de (Drentse) natuur en haar seizoenen, de prehistorie, de middeleeuwen en het dorp. Er is wel beweerd dat zijn Nederlandstalige gedichten zich van de Drentse onderscheiden door een logger idioom en een haperend metrum. Dit zegt meer over de onderwerpskeuze dan over Hiddings beheersing van de Nederlandse taal. In de landstaal schreef hij meestentijds religieuze poëzie; in het Drents bijna nooit. Van een artikel-31 gereformeerde kan men toch niet verwachten dat hij parlando over God schrijft. Bovendien schreven veel moderne dichters toentertijd niet-metrische verzen. Zijn zoetvloeiende Drentse verzen zouden dan, qua vorm, traditioneler zijn. Naar inhoud is Hidding stellig traditioneel wanneer hij - ook in het Nederlands - om het verdwijnende oude Drenthe treurt. Bijvoorbeeld in het gedicht *Oude boer*, waarvan de laatste strofe een bijna cynische toonzetting heeft:

Er liep een zandweg door de oude heide.
Nu ligt er eentje van asfaltbeton.
Men kan nu sneller naar de verte rijden -
en naar het onweer aan de horizon.

Jan Naarding noemde het geheel "een pretentieloos dichtbundeltje" en sloeg de plank dus lelijk mis: als de godsdienst ook al pretentieloos is ... Hij vond dat Hidding een typische verteller was en geen dichter:

> "De kracht van de verteller zit in het spreken, die van de dichter in het zwijgen, de verteller schildert in brede, sprekende beelden, de dichter suggereert, de verteller laat zien, de dichter doet vermoeden. Dit typisch dichterlijke missen wij te veel in Hiddings werk."[406]

405. Geciteerd uit de Statenvertaling.
406. *Drenthe* 31 (1960) december 15.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 650

Uiteraard verschilde de traditionalist Naarding weer van mening met de jongere generatie, die in het begin van deze paragraaf al haar mening over de poëzie van Hidding gaf. Gerrit Kuipers was in zijn recensie voor *Oeze Volk* neutraler:

> "Naost gedichten over hiel gewone, dageliekse dingen vin wij in dizze bundel een groot antal religieuze gedichten, die de miest-bekende verhalen en geböörtenissen oet de Biebel vertolkt. Daorum zal dizze bundel in 't bezunder 't Christelek diel van 'Oeze Volk' anspreken as een waerdevolle verzameling van rieke gedachten."[407]

Zijn laatste bundel verscheen in 1974 en was getiteld *Terwijl de merel zingt* (De Vuurbaak te Groningen). Het is een verzameling Nederlandstalige gedichten die in de loop der jaren in het tijdschrift *De Boerderij* gestaan hadden.[408] Ook in deze bundel treffen we dezelfde thema's als in *De koningsdag* aan, maar de dichter heeft nog meer geprobeerd vast metrum en rijm te vermijden. Sommige gedichten doen dan ook voorzichtig experimenteel aan:

Voorjaar in Drente

Een steeds sterkere lamp
beschijnt de akkers
en beekvalleien.

De wilde heuvels
krijgen het warmer
onder hun verschoten dekens
die paarsgebloemd zijn geweest.

Reeën wandelen
over rendiermos.

Alle wegen
leiden naar de lente.

De wulp brengt zijn lied
met een toonladder
in de lucht.

Voor de duistere spelonk
van een oude baanderhoek
straalt een kleine

407. Kuipers 1960b, 122.
408. In dit blad verschenen van de hand van Hidding ook andere bijdragen, bijvoorbeeld het feuilleton *Treinen dreunen langs het dorp*, dat in 1965 werd geplaatst.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 651

antiek-gele lichtbron:
een paardebloem.

Johan Hidding overleed op 26 augustus 1976 te Hooghalen.[409] Volgens Bart Veenstra lieten de vooraanstaande schrijvers het afweten bij de begrafenis:

> "Kundigheid oet de schrieverij zaag ik niet. Het zal west hebben umdat Johan niet an de weg timmerde, en 'n Drent lop niet hen as der gien contacten west bint. Mor 't döt je wel denken."[410]

Bijna tien jaar later was het tij gekeerd. In 1985 namelijk werd op initiatief van de Drentse Schrieverskring Hiddings Drentstalige werk verzameld in de bloemlezing *Johan Hidding. Gold in de strubben en andere Drentse verhalen* (Uitgeverij Hummelen te Assen).[411] Deze anthologie bestaat - anders dan de titel doet vermoeden - niet alleen uit verhalen, maar ook uit enige dialectgedichten, die hij aan de *PDAC*, *Drenthe* en *Oeze Volk* bijgedragen had.[412]

H. Heyting (1918-1992)[413]

"Schrieven is ok het veulen van een gemis"

H. Heyting[414]

Johannes Heijting ('Hans') werd op 13 augustus 1918 geboren in de gemeente Beilen.[415] Hij was het oudste kind in een arm gereformeerd gezin, dat voorts drie

409. GA Beilen, Overlijdensakte J. Hidding.
Zie voor herdenkingsartikelen: Kocks 1976b, 93; 'Schrijver van 'Drentse Schrieftaofel Johan Hidding (58) overleden' in: *EC* 27.8.1976; 'Drentse schrijver Johan Hidding overleden' in: *Nv/h/N* 28.8.1976; 'Bekende Drentse schrijver en medewerker schrieftaofel Johan Hidding overleden' in: *DAC* 28.8.1976; K. 1976; Bart Veenstra 1976, 129-130 en Kuipers 1976b, 206.
410. 'In memoriam Johan Hidding †' in: *OV* 20 (1976) september 129.
411. In 1983 - het jaar waarin Hidding 65 zou zijn geworden - had de Drentse Schrieverskring bij het college van GS een subsidieverzoek voor de bundel ingediend. Zie DA, Archief Drentse Schrieverskring, brief Schrieverskring aan het college van GS van 18 maart 1983.
412. De bloemlezing is voorzien van een korte bibliografie van Hidding. Zie voor de presentatie van de bundel: 'Hollenbeek Brouwer krijgt boek met werk van Johan Hidding' in: *DGP* 16.9.1985 en 'Presentatie Drentse bundel Johan Hidding' in: *HC* 20.9.1985. Vgl. ook Hadderingh 1985.
413. Van de volgende biografische schetsen is dankbaar gebruik gemaakt: 'Kunst met pen en penseel' in: *DNO* 3.11.1956; Werners/Wilms 1958a, 10; 'Hans Heyting: Mijn werk is mijn hobby' in: *PDAC* 28.1.1961; Reyntjes 1973, 121-122; Drijver 1983; Terpstra 1984, 78-80; *Cursus Drents 1986/1987. Les 3,* 1987; Wierenga 1988; Jan Bakker 1990; Huizing 1991, 6-12; Reyntjes 1992, 8; G. de Jonge 1996, 110-119; Ootjers in: Bos/Foorthuis 1997, 55-61; Nijenhuis 1996, 28-31. Vgl. ook R. Sanders 2001, 100-101.
De biografische feiten zijn ook gebaseerd op een radio-uitzending over Heyting in het programma 'Literama' van de NCRV van 23 oktober 1980 en een interview dat Gerard Nijenhuis met Heyting had. Dit gesprek werd op 29 december 1991 in het programma 'De mooie kaomer' van Radio Drenthe uitgezonden.
414. Citaat uit het programma 'De mooie kaomer' van Radio Drenthe op 29 december 1991.
415. Zijn ouders waren Jakob Heijting en Jantje Wanningen. (GA Beilen.)

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 652

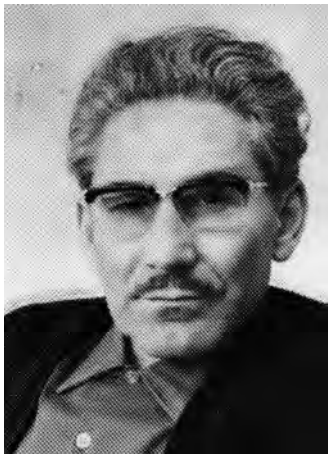

H. Heyting

meisjes telde. Het gezin woonde in een arbeiderswoning aan de Beilervaart, een eind buiten het dorp. Zijn vader was van beroep klompenmaker en vulde zijn inkomsten aan door stroperij te land en te water. Voor zijn genoegen was hij zondagsschilder. Hans Heyting was lichamelijk gehandicapt: hij had een vergroeiing aan zijn rug, waarschijnlijk het gevolg van Engelse ziekte (rachitis).[416] Heyting bezocht de gereformeerde school in Beilen, maar de sfeer daar ervoer hij als verstikkend. Veel liever zwierf hij in die jaren door de natuur. Aan het eind van zijn lagere-schooltijd overleed zijn vader. Een schokkende ervaring voor de jongen, ook doordat hij als eerste het ontzielde lichaam van zijn vader had aangetroffen in de menning (inrit) bij een boerderij. Met zijn vader had hij het altijd goed kunnen vinden; anders dan met zijn moeder en zusters, van wie hij later geheel zou vervreemden. Op advies van een toeziend voogd ging Heyting de ambachtsschool in Hoogeveen bezoeken, waar hij twee jaar later afgestuurd werd nadat hij het fietsenhok opgeblazen had met een bom van eigen makelij.[417] Het is dus wel duidelijk dat hij al van jongs af anarchistische trekjes had. De plicht zelf zijn kost te verdienen was echter onvermijdelijk; bijgevolg werd hij jongste knecht van een elektricien en later bezorger van de *PDAC*.

Van zijn vader had hij aanleg voor het schilderen geërfd en die liet hij ontwikkelen door de kunstschilder Louis A. Kortenhorst te Assen. Ook de godsdienstonderwijzer en journalist G.A. de Ridder te Beilen zou veel aan Heytings ontwikkeling bijdragen door hem zijn boeken te lenen. Henk Fernhout, ex-man van schilderes en lithografe Charley Toorop, was de tweede die bijdroeg aan Heytings literaire vorming. Fernhout, die in Beileroord behandeld werd en bij een gezin in pension was, bracht hem de liefde voor de poëzie bij, vooral via de werken van de Oostenrijkse dichter Rainer Maria Rilke (1875-1926). Ten slotte had ook zijn huisarts Meijering veel invloed op Heytings gedachteleven en wereldbeschouwing.

In 1944 dook Heyting onder in Borger, bij een huisarts voor wie hij al eens portretten geschilderd had. Over deze periode zei hij:

> "In 't lest van de oorlog, in 1944, kreeg ik gedonder mit de moffen. Ik leup vrij rond en dat mug toen niet meer. Ik was bang, um oppakt te worden. Ik gunk naor dokter Oeseburg in Borger. (...) Ik wus, dat ik daor welkom was."[418]

416. Nijenhuis 1996, 28.
417. Ibidem.
418. *Drenthe* 62 (1991) november/december 9.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 653

In een ander interview deelde hij hierover mee: “Ik had wat gedonder met de Duitsers. Ach, niet zo heel erg de moeite waard maar ik vond het toch beter, maar even te verdwijnen.”[419] In Borger zou hij de rest van zijn leven blijven; alleen na de bevrijding is hij even teruggeweest in Beilen. In 1946 kwam hij in contact met de (vooral levens-)kunstenaar Anton Heyboer. Deze had in de brieven van Vincent van Gogh aan diens broer Theo gelezen hoe mooi Drenthe was en wilde er gaan schilderen. Samen met hem werkte en woonde Heyting een tijd in het Groene-Kruisgebouw in Borger, dat laatstgenoemde na de oorlog ter beschikking was gesteld. Over de tijd met zijn bentgenoot heeft Heyting opgemerkt:

> “Het waren hele gekke, wilde jaren. (...) Een leuke vent, Anton. En hij lag verschrikkelijk goed bij de vrouwen. Toen al. Hij werd belegerd door de wijven, we waren gedwongen een soort alarminstallatie aan het hekje voor ons huis te bevestigen. Zodat ze niet voor de zoveelste keer onverhoeds voor onze neus stonden (...)”.[420]

Na anderhalf jaar moest Heyting het pand - in de volksmond inmiddels omgedoopt tot ‘Rembrandtplein’ - verlaten. Heyboer vertrok naar Haarlem en Heyting betrok de garage van de in april 1945 afgebrande burgemeesterswoning.

In juni 1946 behoorde Heyting tot de oprichters van de vereniging De Drentse Schilders. In dat jaar kwam ook de eerste expositie in het gymnasium in Assen tot stand, waarna hij veel opdrachten voor portretten kreeg. In 1953 werd de vereniging ontbonden, doordat - volgens Heyting - de inhoud van de verenigingskas in de kroeg “verzeupen” was. Tot het kort daarna opgerichte Drents Schildersgenootschap trad hij niet toe: hij was inmiddels tot de conclusie gekomen dat zijn talent te beperkt was. Van zijn schilderijen is niet veel bewaard gebleven. Het grootste deel daarvan ging in 1967 in vlammen op, evenals de museumboerderij waarin hij woonde.

Zijn eerste publicaties (toen hij nog schilder was) gingen over schilderkunst; dit onderwerp zou nog dikwijls terugkeren, ook toen hij zijn palet allang aan de wilgen had gehangen. Zo besprak hij in het maandblad *Drenthe* van juni 1949 de schilderwerken van prinses Wilhelmina, die in Emmen tentoongesteld waren (geweest).[421] Voor de *NDVA* schreef hij opstellen over de schilders Roessingh, Erasmus Bernhard von Dülmen Krumpelmann (de Drentse Fliere fluiter) en Evert Musch.[422]

In Borger raakte hij ook betrokken bij de plaatselijke rederijkerskamer; spoedig werd hij regisseur. In 1950 sprong hij na een uitvoering van de rederijkerskamer te onbezonnen van het podium. Daarbij blesseerde hij zijn rug zo ernstig dat hij aan beide benen verlamd raakte. Bijna een jaar lang was hij aan het (ziekenhuis)bed gekluisterd. In die tijd ging hij zich meer op schrijven toeleggen. Reeds in 1945 had hij het tijdschrift *Erica* mede-opgericht, geredigeerd en erin geschreven onder zijn officiële naam J. Heijting. Er wordt verondersteld dat hij de schrijfwijze Heyting koos

419. *Nv/hN* 9.7.1988.
420. Ibidem.
421. Heyting 1949, 81-82.
422. Vgl. ook Brood 1984, passim.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 654

H. Heyting (links) en K. van Dijk

om zich te distantiëren van zijn - weinig geliefde - moeder en zusters, maar dat zou dan een halfslachtige en tevens overbodige poging zijn geweest.[423] Behalve artikelen over schilderkunst leverde hij aan de *NDVA* ook twee dichterlijke vertellingen: in 1956 verscheen *De aoventuren van stienen Bartje*, in 1959 gevolgd door *De wiedere aoventuren van stienen Bartje*.

Tijdens zijn verblijf in het ziekenhuis schreef hij zijn eerste toneelstuk *De vrömde vögel. Toneelspel in 3 bedrijven voor 3 dames en 7 heren* ([1952], Neerlandia te Meppel).[424]

Hoofdpersoon in dit dialectstuk is de kunstschilder Bert Brugman die in een Drents dorp komt schilderen. De kunstenaar wordt in het dorp als een 'vrömde vögel' beschouwd. Hij wordt verliefd op de boerendochter Tinie. Haar broer Harm gaat na terugkeer uit de gevangenis bij Brugman en zijn kunstbroeder Jan Hoendervanger inwonen. Harms vader, Willem Marring, erkent hem namelijk niet meer als zijn zoon. Maar als Harm en de beide kunstenaars bij een boerderijbrand de veestapel van Marring redden, komt alles weer goed. Als het Bert duidelijk wordt dat Tinie haar hart aan een ander verpand heeft, neemt hij afscheid van haar en vertrekt hij uit het dorp. Het enige wat hij overhoudt is een portret van Tinie, waarnaar hij wil gaan staren als hij zich eenzaam voelt.

Heyting heeft in dit stuk ongetwijfeld autobiografische elementen verwerkt. Ook zijn belevenissen met Anton Heyboer spelen een belangrijke rol. Een waargebeurd voorval uit die tijd is namelijk in het stuk opgenomen. Er wordt in het spel verteld over een boer die een schilderijtje van de kunstenaar aan de muur heeft hangen. Hij had het ingelijst maar er geen glas voor gedaan, dat was te duur. Door de week hing het achterstevoren aan de muur, maar 's zondags hing het gewoon: anders zou het te vlug onder de vliegendrek komen.[425] *De vrömde vögel* werd voor het eerst gespeeld in november 1951 ter gelegenheid van het 85-jarig bestaan van de rederijkerskamer 'Borger'.[426]

Zijn toneeldebuut werd in het maandblad *Drenthe* besproken. De recensent was van mening dat dit spel:

423. Zie Ootjers in: Bos/Foorthuis 1997, 56. In beide kunsten die hij beoefende werd 'Heyting' door deze spellingwijziging de naamgenoot van een min of meer illustere collega: a. de schilder, tekenaar en graficus J.W. Heyting (1915-1995), vooral bekend als zeeschilder; b. de dichter, essayist en toneelschrijver A.Th.A. Heyting (ps. G. van Elring, 1879-1949). Zie Jacobs 1993, 419; *Lectuur-Repertorium* 1953, 1160 en 1952-1966, 916.
424. Zie voor een typoscript met als titel *'n Vrömde veugel*, DA, PDR, inv.nr. 12t.
425. Vgl. ook Jan Bakker 1990.
426. Zie DA, HDG, inv.nr. 8. Vgl. voor een verslag van de opvoering *PDAC* 12.11.1951.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 655

> "(...) een peil bereikt, dat ver uitsteekt boven wat tot nu toe op dit gebied (en ook in dit fonds) is verschenen. (...) Heyting geeft zijn toeschouwers iets ter overweging mee naar huis, en dat is het sterke in zijn stuk, waarmee Drenthe stellig blij zal zijn!"[427]

Zijn volgende toneelstuk was *De kat in 't gaoren. Drents bliedpsul in drie bedrijven* (z.j., Neerlandia te Meppel). De titel van dit blijspel is de Drentse variant van het gezegde 'de kat in de gordijnen'.[428]

Allerlei zaken lopen uit de hand wanneer de huishoudster van Vao (een boer) ziek wordt. De meisjes Ineke en Wil komen voor een weekje vakantie naar de boerderij. Als Vao een paar dagen van huis is om de huishoudster te bezoeken, organiseren de beide meisjes met Harm en Jan, de zoons van de boer, een feestje. Harm en Ineke worden verliefd op elkaar; een complicatie daarbij is dat de jongedame al een vrijer heeft. Als Vao weer thuiskomt en meedeelt dat hij met de huishoudster gaat trouwen, spelen zich op de boerderij chaotische taferelen af: Inekes vrijer wordt afgedankt en de jonggelieven maken hun verloving bekend.

Kribberij um 't kamnet. Drents bliedpsul in 3 bedrieven (z.j., Toneelfonds Festa te Winschoten) schreef hij samen met Harm Werners (Gerard Nijenhuis).[429]

In dit blijspel worden de geijkte middelen van een klucht toegepast: de dominee die kanseltaal spreekt, twee onafscheidelijken die elkaars zinnen aanvullen, het dove oude mannetje, de vlegel van een student en het onschuldige meisje. Centraal staat de strijd om de erfenis van tante Roelinao. Er zijn veel familieleden die denken daarvoor in aanmerking te komen. Maar wanneer het testament bekend wordt, blijkt dat de overledene het grootste deel nagelaten heeft aan iemand met wie men geen rekening gehouden had. Het buurmeisje Marijke, dat tante elke dag uit de krant kwam voorlezen, is de gelukkige.

W. Paardekooper-Sillevis besprak het stuk in het maandblad *Drenthe* en gaf de lezer het advies blij te zijn met dit Drents stuk, dat afstak tegen "een verbijsterende massa rommel".[430]

Doordat *De vrömde vögel* ook werd gespeeld door de Drentse Vereniging in Groningen kwam Heyting in contact met A.M. ('Tonny') van der Veen, directeur van de RON. Deze had emplooi voor Heyting als radiospreker en tekstschrijver. Heyting werd medewerker van het Drents programma van de RON(O) - later van Radio Noord. Hij leerde er mensen als Max Douwes en Klaas van Dijk (1925-1995) kennen. Heytings eerste programma was het tweewekelijkse 'Te ku(u)nst en te keur' van

427. 'Boekbesprekingen' in: *Drenthe* 23 (1952) september 142.
428. Vgl. ook Kocks 1996, 524.
429. Vgl. DA, PDR, inv.nr. 12s.
430. Paardekooper-Sillevis 1958, 12.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 656

zeven minuten per aflevering. Hij werd in Drenthe een populaire radiospreker. Meer programma's volgden, bijvoorbeeld: *In oenze dichterstuun*, *In 't Spinnewöppien*, *Kruus kras deur Drenthe*, *Stil maor, mien jong,*[431] *Bej (bij) de scheerbaos*, *Schuppen is troef* (met Heyting in de hoofdrol en Klaas van Dijk als Loco Lamert), *Rederijkerij in Drenthe* en *Bridgen bij de buren*.[432] In laatstgenoemd programma, dat hij zelf schreef, werden gesprekken gevoerd tussen een Drents en een 'import'-echtpaar.[433] In deze radioschetsen tekende hij met een ironische pen tal van dorpsfiguren in hun menselijke groot- maar vooral kleinheid. De verbindende teksten voor de informatieve programma's schreef Heyting meestal zelf.

Ook voorzag hij het populaire ensemble De Triantha's, dat meewerkte aan het 'Drents programma', van liedteksten. Bekend werden vooral *Mooi Annegien, Carolientje* en *Rosings heeg*. Heyting schreef ook hoorspelen, zoals in 1963 *Vanaovend*;[434] in 1970 gevolgd door *Ellert en Brammert*, met Klaas van Dijk en Gosso Berga in de hoofdrollen.[435]

In de jaren vijftig was hij lid van de Drentse Schrieverskring, waarvoor hij later weer bedankte. Heyting bleef vooral een individualist en solist, die zich in groepen minder thuis voelde. In zijn optreden is hij nooit een leidsman geweest, in zijn werk wel. In 1956 richtte hij met Gerard Nijenhuis en Gerrit Kuipers het tijdschrift *Oeze Volk* op. In dat jaar won hij ook de vierde prijs in de literatuurprijsvraag van de *PDAC* met het Nederlandstalige verhaal *Op de drempel*.

Hoofdpersoon hierin is ene Tineke, die op de drempel van de puberteit staat. De even oude Bert is, zolang zij zich herinneren kan, haar vriendje. Tijdens een zwoele zomernacht lopen ze na een schoolfuif gearmd naar huis. Op de drempel van haar huis neemt Bert iets te heftig afscheid van haar; bij het zoenen streelt hij haar borsten en heupen. Dit gaat haar te ver en ze raakt in paniek. In haar slaapkamer aangekomen, denkt ze dat ze haar feestjurk nooit meer zal kunnen dragen. En heel symbolisch besluit Heyting het verhaal met: "Ze nam haar bril af; het meisje in de spiegel vervaagde in de nevel van de bijziendheid. Een groot, onbegrepen verdriet dreef warme tranen in haar ogen."[436]

Vooral zijn gedichten hebben Hans Heyting tot een belangwekkende figuur in de Drentse letterkunde gemaakt. Hij mag zich dan omschreven hebben als een "halfsleten dichter",[437] in zijn latere werk is hij toonaangevend voor de moderne dichters in

431. Dit programma was een hoorspelserie, gewijd aan verdienstelijke Drenten uit het verleden. Voor namen en biografisch materiaal benaderde Heyting HDG. Zie DA, HDG, inv.nr. 10, brief Heyting aan het bestuur van september 1953.
432. Een aantal teksten wordt (niet compleet) bewaard in het archief van Radio en TV Drenthe.
433. De start was op 25 februari 1984. De stemmen waren van Jantje Rosing-Oudman, Gezinus Smeenge, Lieke Verhoeff en John van der Broek. Zie Archief Radio en TV Drenthe.
434. Een typoscript wordt bewaard bij Drentse Taol te Assen.
435. 'Radio Noord van start. 'Eigen omroep' voor Drenthe en Groningen' in: *DAC* 2.11.1977.
436. *PDAC* 14.1.1956.
437. Heyting afficheerde zich op deze wijze in zijn gedicht *De wichter en de dichter* in: *Tweetalig*. Assen [1973], 34.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 657

Drenthe. Aanvankelijk stond hij nog onder invloed van dichters als Roessingh en Naarding en schreef hij in een archaïsch Drents anekdotische verzen. Daarentegen droeg hij aan de *Drentse schrieversalmanak 1954* een Nederlandstalig kwatrijn, getiteld *Slapend meisje*, bij.[438] Hij was een van de eersten die de wetten van de traditionele versleer negeerden.

In dit opzicht leek hij de Vijftigers na te volgen, zij het dan pas na enige tijd. De inhoud geeft dikwijls uitdrukking aan zeer persoonlijke, intieme gevoelens, wat in de Drentse poëzie tot dan toe een zeldzaamheid was. In de bundel *Spiegelschrift* is de ontwikkeling naar dit type gedichten goed te volgen. Hij was een voorbeeld voor veel beginnende schrijvers. Uit zijn literaire contacten kwamen persoonlijke vriendschappen voort met, onder anderen, zijn oud-plaatsgenoot Roel Reijntjes en Jannie Boerema. De reeds genoemde Gerard Nijenhuis was een heel goede vriend. Nijenhuis heeft dan ook verscheidene gedichten aan Heyting gewijd of aan hem opgedragen. Hij noemde Heytings poëzie "als die van een binnenwereld", waarmee hij bedoelde dat de dichter Heyting beter tot zelfexpressie in staat was dan de schilder Heyting.[439] Veel dialectdichters vinden hun inspiratie in de streek of in het dorp waar ze wonen of gewoond hebben. Bij Heyting is het dorp een achtergrond en dus niet het leidmotief van zijn gedichten.

Wat dan wel? Er laten zich twee thema's onderscheiden. Het eerste is: 'het veilige huis tegenover de domme, beangstigende buitenwereld'. Een goed voorbeeld daarvan vindt men in het titelgedicht van de bundel *Spiegelschrift*.

Spiegelschrift

Wij wilt gaern nog lang
bij 'n kanner blieven
oeze haomele lieven tegen
mekaor drukken, stief en
toch zacht en naor de zang
van de wind en de regen
lustern en op de beslagen
roeten de woorden schrieven
'hier schoelt twee kinder: wezen'
opboeten is 't spiegelschrift
een ander huuft het niet lezen.[440]

438. *Drentse schrieversalmanak 1954*, 19.
439. Nijenhuis 1978. Vgl. ook Nijenhuis 1974, 153-159. Rouke Broersma heeft een andere mening. Hij bestrijdt het voor de hand liggende verband tussen Heytings schilder- en dichterschap. Zie Broersma 1992, 15-16.
440. *Spiegelschrift*. Groningen 1977, 1.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 658

Het andere thema, 'het gestorven meisje', is aan de realiteit ontleend.[441] Het buurmeisje Ina Konings was tijdens de oorlog Heytings muze. Zij was ruim tien jaar jonger dan haar bewonderaar en behoorde tot het gezin van een katholieke onderwijzer in Beilen (de familie Heijting was inmiddels verhuisd). Vader Konings en alle kinderen zouden binnen enkele jaren aan tbc overlijden. De jonge schilder werd verliefd op Ina; zij werd zijn model en speelgenote.[442] Over haar heeft hij opgemerkt: "Zij is mien drijfveer worden. In mien wark komp zij altied terug. (...) Umdat zij störven is, is zij veur mij blieven leven."[443] Maar hoe hun relatie nu precies was, heeft hij nooit uit de doeken gedaan. Ook in het - reeds besproken - verhaal *Op de drempel* is de hoofdpersoon het evenbeeld van Ina Konings: krullend (of 'springerig') haar, brildragend. Bijna een kwart van zijn gedichten gaat over de gestorven geliefde. In het gedicht *Oorlogswinter* beschrijft hij haar:

Hoe kun ik er toe kommen:
speulen met kwasten en kleur,
ogenglans, wangenblos, mondbeweeg -
het geheim van heur kindergezicht.

Treinen vol jeuden, de straoten leeg,
echo's van dreunende leerzen,
maank sneivlokken vulen bommen.

En ik, blinden dicht, slöt op de deur,
schilderde verliefd en stil
de wirwar van blonde krullen,
de gloed van bloedrode krallen

en in het glas van heur bril
de weerschien van kerstboomkeersen.[444]

Dit laatste beeld komt in veel gedichten voor, soms alleen in de titel: *Dreumglas*, *Optiek*, *Concaaf* en *Dubbelfocus*. In de teer-poëtische beschrijving van het jonge meisje toont zich de ware romanticus. Liever dan de zinnelijkheid van de rijpe vrouw ("de roos in blui") is hem het verlangen ("de knop in grui"). Romantiek en verlangen, onbetwiste synoniemen, zoals in:

441. Vgl. ook *Cursus Drents 1986/1987. Les 3,* 1987, 9-11. Voor meer analyses van zijn poëzie wordt verwezen naar Wilms 1957c, 10-11 en Wilms 1953d, 49-52.
442. Twee door Heyting geschilderde portretten van haar en haar bril worden in het persoonlijk archief van de schrijver bewaard (DLD).
443. *Drenthe* 62 (1991) november/december 10. Vgl. ook *Nv/hN* 9.7.1988.
444. Opgenomen in de bundel *Toegift*. Zuidwolde 1983, 26.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 659

Ogentroost

Sund zie mien kleine
liefste was,
sund is de knop in grui
mij liever as
de roos in blui.

Sund is het zien
van blonde jeugd,
een zute pien,
een zere vreugd.[445]

Niet altijd bleef Heyting wars van de meer expliciete erotiek à la *Lolita*. Een grensgeval is de eerste strofe van het gedicht *Privé*:

Zó wol ik daj altied bleven:
de glanzende krullen lös
en under het bloesie éven
het zachte rond van je börst.[446]

Ook in *Dag-dreumen* lijkt de teloorgang van de kinderlijke onschuld onvermijdelijk, maar dat is een proces dat zich van binnenuit voltrekt: het 'ewig Weibliche' zogezegd. Over een schommelend meisje schreef hij:

je trök je scholderties achteroet
je bloezie spande - en met een lach

keek je of ik het wal zag.[447]

De gestorven geliefde is bij Heyting - evenals bij Gerrit Achterberg - de belichaming van de schoonheid, het onvergankelijke en de eeuwige jeugd.[448] De auteurs van *Drèentse schrieverij* leiden hiervan een derde thema af: in het heden leeft de dichter als een balling. Zoals iedereen moet hij de dood onder ogen zien en daaraan ontsnapt hij door in zijn gedichten contact te houden met het kinderland: zijn verloren paradijs.[449] Opgemerkt dient te worden dat deze karakteristiek voor tal van dichters zou kunnen gelden, maar nu juist niet voor Hans Heyting. Zo paradijselijk is zijn jeugd - lichaamsgebrek, armoede, vader vroeg overleden enz. - vermoedelijk niet geweest

445. *Toegift*, 32.
446. *Toegift*, 28.
447. *Toegift*, 27.
448. Broersma 1992, 20.
449. Boerma/Broersma 1993, 127

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 660

en bovendien was hij ten tijde van zijn romance met Ina Konings al minstens vierentwintig jaar. Zou hij zich op die leeftijd nog een kind gevoeld hebben, dan moet de dood van zijn vriendinnetje hem wel hardhandig wakker geschud hebben; 'ontsnappen' naar die periode is niet de manier om de gedachte aan de eigen dood te verdringen. Een gecompliceerd karakter als dat van Heyting laat zich niet in een literair cliché vatten. Ook Roel Reijntjes vindt dit een te globaal leidmotief voor Heytings poëzie. Naar zijn mening is dat de pijn van het alleen zijn: de vreemde vogel, de onbegrepen kunstenaar, anders - ook fysiek - dan anderen, een huisvriend van velen en toch eenzaam.[450]

Een alomvattende visie is bijna niet te geven en waarschijnlijk daardoor heeft Gerard Nijenhuis in *Mandielig, een bloemlezing Drentse poëzie* (1983, Stichting Het Drentse Boek) Heytings gedichten nauwelijks ingedeeld.[451] R. Broersma kwam tot een indeling in zeven groepen: commentaar-, natuur-, hij-, wij-, ik-, kind-, meisjegedichten.[452]

De gedichten van Hans Heyting zijn pas laat samengebracht in vier bundels, maar dat aantal is enigszins geflatteerd. De eerste bundel *Tweetalig* ([1973], Uitgeverij Hummelen te Assen) vulde hij samen met Harm Werners.[453] Laatstgenoemde droeg hieraan hoofdzakelijk Nederlandstalige gedichten bij. Twee gedichten, getiteld *Jonkheid* en *Hengang* schreef hij in het Drents. Van Heyting werden uitsluitend Drentstalige gedichten opgenomen. Het debuut werd gevolgd door *Spiegelschrift* (1977, Nedersaksisch Instituut te Groningen).[454] Deze bundel bestaat uit 44 gedichten, waarvan 19 uit *Tweetalig*. Wel waren enkele 'oude' gedichten veranderd.[455] In 1980 verscheen bij Stabo/Sasland te Groningen een tweede druk van *Spiegelschrift*. H. Entjes noemde het geheel:

> "een onverbiddelijk zelfportret (...) want deze verzameling van 44 gedichten heeft een strikt, af en toe verbijsterend persoonlijk karakter meegekregen. Van bladzijde tot bladzijde geeft Heyting zich telkens weer op eigen wijze prijs in deze bundel, tot eindelijk alles samenvloeit in het broze beeld van uiterste kwetsbaarheid."[456]

Gerriet Wilms merkte in het maandblad *Drenthe* op: "Deze bundel is, vooral ook in de manier waarop hier blijkt hoe dialectpoëzie een levensgevoel kan uiten, een

450. Reyntjes 1973, 121-122.
451. Nijenhuis 1983a, 10-13. Opgenomen zijn de gedichten *Starvende boer*, *Spiegelschrift*, *Cafetaria*, *Ponskaart*, *Darp*, *Verleuren Paradies* en *Virus*.
452. Broersma 1992, 19-20.
453. Zie voor een korte bespreking *OV* 17 (1973) april 57.
454. Zie 'Nieuwe dichtbundel van Hans Heyting uit Borger. 'Ik ben het type niet om met mijn werk te venten" in: *Nv/hN* 16.3.1977 en 'Initiatief Nedersaksisch Instituut Groningen. Bundel gedichten van Hans Heyting eerste in reeks geschriften' in: *Nv/hN* 15.2.1978.
455. Zie Broersma 1992, 17-18.
456. Entjes, 'Hans Heyting in Spiegelschrift'. De recensie wordt bewaard in het persoonlijk archief van Heyting (DLD).

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 661

aanwinst voor de Drentse literatuur".[457] *Toegift* verscheen in 1983 bij stichting Het Drentse Boek te Zuidwolde. Als blijk van vriendschap droeg Heyting de bundel op aan Gerard Nijenhuis.[458] Ook *Toegift* werd door Gerriet Wilms in het maandblad *Drenthe* besproken. Hij noemde de bundel "interessant", maar vond wel dat een logischer indeling van de gedichten het geheel ten goede zou zijn gekomen.[459] De gedichten over het meisje vormen - letterlijk - de kern van zowel *Spiegelschrift* als *Toegift*, de andere zijn er omheen gegroepeerd.

In *Dubbelfocus. Een cyclus gedichten* (1986, Agri Montis Pers te Oosterhesselen), zijn laatste bundel, zijn slechts twee gedichten nieuw. Het is een bibliofiele uitgave van vroege gedichten, die blijkbaar geselecteerd zijn om te benadrukken dat 'het gestorven meisje' het centrale thema in Heytings werk is.

De categorie 'commentaargedichten' (naar Broersma) bevat - uiteraard - ook stekeligheden in versvorm. Vooral het kunstmatig in stand gehouden folkloristische imago van Drenthe mocht hij graag op de hak nemen. Andere veelvoorkomende thema's zijn: angst, de natuur en het zoeken naar een geheim achter de dingen (verdubbeling).

Onder het pseudoniem Harm Heideknupper schreef hij nonsens-poëzie, die verspreid gepubliceerd werd. Reeds in de *Drentse schrieversalmanak 1956* staan als bladvulling dergelijke gedichten. Ook in het maandblad *Drenthe* verscheen in de jaren vijftig een groot deel van dit werk in de rubrieken 'Hoekien van Harm Heideknupper', 'Op naoberveziet' en 'Bij de naober op veziet'. Een bundel nonsens-poëzie, limericks en satire - getiteld *Het malle vel* - had hij in manuscript gereed, maar deze werd niet meer uitgegeven.[460] Onder diverse pseudoniemen, bijvoorbeeld Dra. Hanny G. Thies, droeg hij vanaf 1979 gedichten bij aan het tijdschrift *Roet*.

Voorts stelde hij bloemlezingen samen, zoals - in samenwerking met Grietje Clewits en Jan Naarding - *Drentse versjes; vergaard voor 't bestuur van de afd. Drenthe van de Nederlandse Bond van Plattelandsvrouwen* ([1954], HDG te Assen). Samen met Roel Reijntjes stelde hij *Dichtersriege, keur oet Drentse gedichten van 1900-1966* samen (1966, Van Gorcum & Comp. te Assen).[461] Geheel zelfstandig bezorgde hij *Op de gribbelgrab, verhalen, gedichten en riempies van Drènse dialektschrievers bij 'n kanner gaard deur Hans Heyting* (1968, Knoop en Niemeijer te Haren)[462] en *Veur later, zestig gedichten van Roel Reyntjes veur zien zestigste verjaardag oetzöcht deur Hans Heyting* (1983, Hummelen te Assen).

457. Wilms 1978b, 108.
458. Zie 'Presentatie in Balloo. Nieuwe bundel Drentse dichter Hans Heijting' in: *Nv/hN* 6.7.1983.
459. Wilms 1983e, 213. Zie voor een recensie ook Bakker 1983.
460. Het manuscript bevindt zich in zijn persoonlijk archief (DLD).
461. H. Entjes besprak de bloemlezing op 25 februari 1968 in het 'Literair kwartier' van de RONO en noemde de bundel "charmante Drentse poëzie" (DLD, Archief Hans Heyting).
462. Zie voor recensies Boer 1969 en *Leekster Courant* 18.10.1968.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 662

Heyting kreeg op latere leeftijd ook bekendheid als schrijver van kinderboeken, die door het *Lectuur-repertorium* als "(...) vlotte, pretentieloze ontspanningslectuur voor jongeren" gekenschetst werden.[463]

Reeds in de negentiende eeuw schreven de Drentse auteurs Van Schaick en Seymour Mulder voor kinderen - vooral in tijdschriften en almanakken. Na 1945 waren het Roel de Lange, Marchien Eising en Johan Hidding die Heyting voorgingen in het schrijven van kinderboeken. Alle tot nu toe genoemde auteurs richtten zich in het Nederlands tot de jeugdige lezers. Dat deed ook Anne de Vries, maar deze was in de eerste plaats schrijver van leesboekjes voor schoolgebruik. Op dit gebied, ten slotte, verschenen als eerste werken de bloemlezingen *Uut en um oes olde laandschop* (1940) en *De Brummelwal* (1960), waarin weinig bijdragen staan die speciaal voor kinderen geschreven zijn.[464]

Heytings eerste kinderboek, *De vriendinnen Lottie en Hilde*, verscheen in 1971 bij Kluitman te Alkmaar;[465] hij zou daarna nog acht boeken voor jonge kinderen en tieners aan fondsen van diverse uitgevers bijdragen.[466] Hij was jeugdliteratuur gaan schrijven op aanraden van Gerard Nijenhuis en Anne de Vries. Dat deed hij in het Nederlands, maar De Vries' *Kleutervertelboek voor de bijbelse geschiedenis* zou Heyting in 1979 in het Drents (Zudenvelds) vertalen.[467]

Om je dood te schamen (1978) werd door kinderen gejureerd en tot het beste kinderboek van 1979 uitgeroepen.[468] In 1980 kreeg *Eva en Bert samen alleen* dezelfde onderscheiding.[469] De bril van Ina Konings speelt in zijn jeugdboeken een belangrijke rol.[470] Zijn persoonlijk archief bevat veel fanmail, meestal van brildraagsters van 12 tot 15 jaar, die verklaren dat hun lot draaglijk is doordat ze zich met Ina Konings kunnen identificeren.[471] Velen bezochten hem en zijn vrouw (Heyting was in 1954 getrouwd met Wilhelmina Carolina Hilverink uit Hengelo). Over meisjes van dertien heeft hij opgemerkt:

> "Wel, ik ben bijzonder geboeid door meisjes van deze leeftijd. Dat komt wellicht omdat ik veel heb gehouden van een kind van vrienden van me dat op 13-jarige leeftijd is gestorven (...). Ik vind het ontzettend interessant om te trachten hun denkwereld te doorgronden, want juist deze levensfase heeft een heel aparte bekoring."[472]

---

463. *Lectuur-Repertorium 1967-1978*, 1060.
464. Zie voor een bespreking van de laatstgenoemde bundel *Drenthe* 33 (1962) maart 15.
465. Vgl. 'Hans Heytings eerste boek is klaar. Lottie en Hilde een verhaal over twee wichterties' in: *DAC* 24.4.1971 en Hadderingh-Veenstra 1971b, 70.
466. Overige: *Het plan van Sandra* (1972, Kluitman te Alkmaar); *De geheimzinnige boerderij* (1974, Westfriesland te Hoorn); *Liesbeth van de burgemeester* (1974, Westfriesland te Hoorn); *Meta duikt onder* (1976, Westfriesland te Hoorn); *Om je dood te schamen* (1978, Kosmos te Amsterdam/Antwerpen); *Eva en Bert samen alleen* (1980, Kosmos te Amsterdam/Antwerpen); *De overstap* (1982, Kosmos te Amsterdam/Antwerpen) en *Esther en het geheim van opa* (1983, Bert Bakker te Amsterdam).
467. Zie 'Hartewens Anne de Vries in vervulling. Kleuterbiebel de wereld over en nu weer in Drente terug' in: *HC* 25.5.1979. Voor een bespreking wordt verwezen naar Wilms 1979, 262.
468. *VN* 6.10.1979. Vgl. ook *DG & E* 6.10.1980.
469. 'Weer werk van Hans Heyting onderscheiden' in: *DAC* 18.6.1981.
470. Zie voor een analyse van zijn jeugdboeken ook Peters 1992, 10-12.
471. DLD, Archief H. Heyting.
472. *Nv/hN* 16.3.1977.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 663

Van zijn eerste jeugdboeken heeft Heyting zich later gedistantieerd. Hij vond dat de uitgevers hem te veel beperkingen hadden opgelegd. Pas toen hij bij uitgeverij Kosmos terecht kwam, kon hij vrijer schrijven. Vanaf dat moment gaan zijn jeugdboeken ook over lichamelijke aspecten. In *Eva en Bert samen alleen* roerde hij zelfs het onderwerp pedofilie aan.[473]

Als mede-oprichter van het dialecttijdschrift *Oeze Volk* vormde hij uiteraard met Gerrit Kuipers en Harm Werners de redactie. Laatstgenoemde vertrok al spoedig naar Noord-Holland. Nadat Kuipers in 1966 opgestapt was, heeft Heyting een jaar lang het redactiewerk alleen gedaan; in 1967 werd hij opgevolgd door Bart Veenstra.[474]

Als senior onder de Drentse dichters oogstte hij veel lof. In 1974 werd hem de Culturele Prijs van Drenthe toegekend[475] en in 1979 kreeg hij een koninklijke onderscheiding.

Samen met Gerard Nijenhuis, Geert Kocks en Koos Sluiter werkte hij mee aan de Drentse vertaling van het evangelie naar Marcus, dat in 1981 in boekvorm verscheen. Uitgeput door een levenslang gevecht tegen ongemak en pijn, overleed Heyting op 9 juni 1992 in het Wilhelmina Ziekenhuis te Assen.[476] Zijn vrouw overleefde hem nog geen twee jaar.[477] In 1996 eerde de gemeente Borger de nagedachtenis van Hans Heyting met een door Bert Kiewiet gemaakt borstbeeld, dat in het centrum van het dorp geplaatst werd.[478]

M. Douwes (1923-1998)[479]

Marcus Taco ('Max') Douwes werd op 22 mei 1923 geboren "op de Zietak" (Klijndijk) in de gemeente Odoorn. Zijn ouders werkten in het onderwijs; beiden hebben hem enige jaren in de klas gehad. Thuis vormden zij met elkaar wat men vaak een 'rood nest' noemt. Progressief in politiek opzicht is Douwes altijd gebleven, maar het vrijzinnig-hervormde geloof van zijn ouders behield hij niet: later werd hij gereformeerd. Onder elkaar sprak men Drents; daarover heeft hij eens opgemerkt: "Ik ben mijn ouders heel erg dankbaar dat zij mij toestonden thuis Drents te praten."[480] Na de lagere school ging hij een jaar naar de ULO in Emmen, vervolgens naar

473. Besproken in het NCRV-radioprogramma 'Literama' op 23 oktober 1980.
474. *OV* 10 (1966) december 192.
475. Zie hiervoor 'Cultuurdrager Hans Heyting: 'Blij met prijs' ' in: *DAC* 15.11.1974 en Bart Veenstra 1974, 162.
476. Zie voor herdenkingsartikelen 'In memoriam Hans Heijting †' in: *Drenthe* 63 (1992) juni 4; 'Bij 't hengaon van Hans Heyting' in: *OV* 36 (1992) juni 85-86; Nijenhuis 1992, 88; 'Warme stem en literaire kwaliteit stimuleerden jongere generaties. Schrijver Hans Heyting overleden' in: *DC* 10.6.1992; Huizing 1992d; Huizing 1992e en Bart Veenstra 1992a.
477. Zij overleed op 4 juni 1994.
478. Zie bijvoorbeeld Bart Veenstra 1996; 'Borger krijgt borstbeeld van dichter Hans Heyting' in: *Nv/hN* 31.1.1996 en 'Buste van bijzondere dorpsgenoot' in: *Nv/hN* 30.9.1996. Vgl. ook Bruins 1997.
479. Zie voor biografische artikelen: Hof 1964; Van Twisk 1970; Kolkman in: Kool 1988, 63-66.
Voor biografische feiten is verder gebruik gemaakt van een interview dat Gerard Nijenhuis op 25 december 1991 in het programma 'De mooie kaomer' van Radio Drenthe met Max Douwes had.
480. PAD, Adviescommissie voor de toekenning van culturele prijzen, voordracht van 9 oktober 1975.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 664

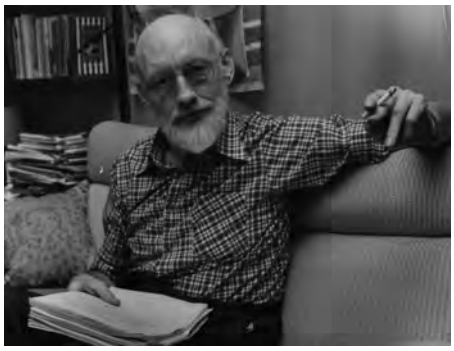

M. Douwes

de HBS in Coevorden. Tot in de vierde klas HBS had hij maar één wens: clown worden in een circus.[481] In Groningen ging hij wis-, natuur- en sterrenkunde studeren. Nadat hij in 1943 genezen was van tuberculose, koos hij voor de studierichting geneeskunde, waaraan hij echter nauwelijks beginnen kon. Vanaf dat jaar was iedere student verplicht de loyaliteitsverklaring te ondertekenen; daarin stond dat hij geen verzet tegen de Duitse bezetter zou plegen. Douwes weigerde te tekenen en dook onder in het ziekenhuis in Emmen, waar hij de dagen doorbracht met schrijven en dammen. Dit laatste werd zijn grootste hobby, zodat hij later nog veel over deze denksport zou publiceren.

Tonny M. van der Veen - die hem kende van de HBS in Coevorden - en Gijs Stappershoef haalden hem aan het eind van de jaren veertig naar het Drentse programma van de RON. Dit gebeurde nadat Douwes een humoristisch commentaar op een uitzending geschreven had.[482] Al luisterend had hij namelijk de stem van Van der Veen herkend toen deze Berend Veltink, een personage uit het werk van Harm Boom, speelde. Van der Veen was chef-redacteur van het Drentse programma van de RON. Douwes leerde van hem de kneepjes van het radiovak en ontwikkelde zich in korte tijd tot een creatief schrijver. Tot dan toe had hij alleen maar een schizofreen verhaal aan het Groninger universiteitsblad *Der Clercke Cronike* bijgedragen en enige gedichten geschreven, die hij na herlezing verscheurd had.[483] Voor de RON creëerde hij de figuur van de zwervende harmonicaspeler Mans Tierelier, die hij omringde met een aantal dorpstypes en zodoende een soort radiodorp stichtte.[484] Klein-Rieksie, Ol' Joppie, de varkenshandelaar Zwiene-Geert ("in vrogger dagen dee Geert in knienen"), Aorend van de Roege Bulten, Ol' Domnee, kroegbaas Jans Druppien, garagehouder Mijndert Pakdraod, Jan van 't Achterende, de tweeling Matthias en Tobias, ex-olderling Bertus Blaot (getrouwd met wijkzuster Zörgeling), bakker Geuchies, snieder Smodde en de veldwachters Waander Waorschouw en Harry Poeha werden in het Noorden enorm populair en sommigen zelfs bijna onsterfelijk.[485]

Het trefpunt van deze dorpsbewoners met hun problemen, spanningen en conflicten is de kroeg van Jans Druppien. Deze neringdoende is het prototype van de benauwde middenstander, die iedereen te vriend en zichzelf op de been houdt met vaagheden als:

481. Dekker 1976, 230.
482. Tonny M. van der Veen, 'Inleiding' in: Douwes 1988, 7.
483. *Drentse schrieversalmanak 1954*, 31.
484. Zie 'Max Douwes zegt: Mans Tierelier is voor mij Drente' in: *EC* 23.1.1964.
485. Zie ook 'Zo is het begund' in: Douwes 1972, 9-12.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 665

"IJ heurt mij niet zeggen dat hij het meugelijk niet mis hef." Mans Tierelier behoort tot de vaste groep kroegbezoekers; hij is notulist en neemt niet deel aan de gebeurtenissen. Klein Rieksie is het opgewonden standje, dat graag mag doorgaan voor de personificatie van het dorpsgeweten. Hij lijdt aan grenzeloze zelfoverschatting. Zijn antagonist is Ol' Domnee, die hem nooit totaal voor schut zet maar hem wel eens op de blaren laat zitten. De andere personages in de verhalen zijn slechts figuranten. Zij zijn typetjes, karikaturen, geschetst door een auteur met veel gevoel voor humor en taal. Douwes lijkt doordrongen van het besef 'Wie lacht niet die de mens beziet'. Opvallende stijlkenmerken in de schetsen zijn het gebruik van de 'verschleierte Rede' (zeer Drents, zie Jans Druppien) en het eindigen met een uitsmijter (pay off), gevolgd door nog een einde.[486] De schetsen gaan uitsluitend over mannen; vrouwen komen er niet in voor. Het schijnt dat Douwes mannen als grotere zwetsers beschouwde; in die kwaliteit vinden ze in de herberg uiteraard een ideale entourage. Over zijn personages heeft Douwes opgemerkt:

> "Deze figuren bestaan allemaal ook in werkelijkheid, alleen zijn ze door een fout in het Universum, niet allemaal bij elkaar in hetzelfde dorp terechtgekomen. Het schrijven van Mans Tierelieren is dus niets anders dan correcties aanbrengen in het wereldbestel. Alle figuren zijn voor mij reëler dan de meeste mensen waarmee ik zo dagelijks in aanraking kom. (...) Maar litteratuur is dit niet: Ik ben te veel liefhebber van litteratuur om het zelf te bedrijven."[487]

Hij was te bescheiden: literair talent had hij wel degelijk, al borduurde hij dan voort op een oud stramien. Maar misschien moest dat ook wel om een groot publiek te bereiken. Buiten kijf is echter dat hij over veel gevoel voor humor beschikte, goed 'bekkende' teksten kon schrijven en veel bijgedragen heeft aan de populariteit van het Drents programma: een echte radioman.

In 1949 werd de eerste 'Mans Tierelier löp met zien dweellocht deur Drenthe' uitgezonden. Een hardnekkig misverstand is, dat Douwes al zijn geesteskinderen persoonlijk op de plaat of band insprak. Zelf leverde hij - twintig jaar lang - slechts twee stemmen aan het programma, die van Mans Tierelier en Klein Rieksie. Daarbij was de stem van Mans Tierelier zijn eigen sonore geluid, voor Klein Rieksie maakte hij zijn stem hoger en snerpender.[488] Er is vaak geschreven dat de helft van Noord-Nederland thuis bleef als 'Mans Tierelier' op de vroege zaterdagavond werd uitgezonden. Door de serie stimuleerde hij ook anderen, bijvoorbeeld Jan Veenstra, om in het Drents te gaan schrijven.[489]

Enkele radioschetsen verschenen ook in druk, het eerst in 1952 en 1953 in het maandblad *Drenthe*.[490] Meer schetsen werden in 1972 bij Knoop & Niemeijer in

---

486. Zie voor een analyse van de schetsen ook Kolkman in: Kool 1988, 63-66.
487. *Drentse schrieversalmanak 1954*, 31.
488. DLD, Documentatiemap M. Douwes, brief Max Douwes aan Jan Tissing van 6 mei 1992.
489. Jan Veenstra in: Kool 1988, 67.
490. 'Mans Tierelier lop met zien dweellocht deur Drente' in: *Drenthe* 23 (1952) augustus 121-125; 'Mans Tierelier lop met zien dweellocht deur Drenthe. II' in: *Drenthe* 23 (1952) september 129-132; 'Mans Tierelier lop met zien dweellocht deur Drenthe. III' in: *Drenthe* 23 (1952) december 186-190; 'Mans Tierelier lop met zien dweellocht deur Drenthe. IV' in: *Drenthe* 24 (1953) juni 90-93. De eerste bijdrage is als *Daansaovend* opgenomen in Prakke 1980, 124-127.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 666

Haren als *Mans Tierelier löp met zien dweellocht deur Drente. Vertellings oet het Drents programma van de Regionale Omroep Noord en Oost* in boekvorm uitgebracht. In 1984 verscheen bij Kok te Kampen een nieuwe bundel met 22 Mans Tierelier-verhalen, een jaar later gevolgd door de tweede druk.[491] Bij dezelfde uitgeverij verscheen in 1988 het tweede - eigenlijk derde - boek.[492] Een van zijn verhalen leest hij zelf voor op de dubbel-elpee *Stemmen oet Drenthe. Een keur oet 't wark van Drentse schrievers en dichters*, die in 1972 door HDG werd uitgebracht.[493]

Uiteraard was Douwes bij meer Drentse radioproducties betrokken. Zo speelde hij mee in de door Hans Heyting bedachte hoorspelserie 'Bej (bij) de scheerbaos', waarin hij Steven Lakmoes speelde.[494] Dit personage, door Douwes met overslaande stem (net als Klein Rieksie) gespeeld, wist met zijn consequente logica anderen steeds weer de mond te snoeren.

In 1952 trad hij in dienst bij de NCRV en verhuisde hij naar Hilversum; hij bleef echter een trouwe medewerker van de Drentse programma's van de RON en de RONO. Bij de NCRV was Douwes onder meer regisseur van populaire tv-series als 'Stiefbeen en zoon' en 'De scheepsjongens van Bontekoe'.

Hij 'hertaalde' in opdracht van de RONO het Nieuwe Testament in het Drents; fragmenten daaruit werden van 1966 tot 1970 uitgezonden.[495] Geesje Been en Hans Heyting lazen de teksten voor. De Culturele Raad voor Drenthe vond in 1975 het manuscript niet geschikt voor publicatie.[496] Een deel van de vertaling, het evangelie van Marcus, werd in de jaargangen 1980 tot en met 1983 van *Oeze Volk* afgedrukt. In 1981 verscheen - zonder medewerking van Douwes - bij Het Drentse Boek *Marcus, een Drentse vertaoling*. Hans Heyting, Geert Kocks, Gerard Nijenhuis en Koos Sluiter waren de vertalers. Van de hand van Douwes werd in 1988 het Mattheus-evangelie als *De goeie tieding. Naor de beschrieving van Mattheus* door Kok te Kampen uitgegeven.[497]

In november 1975 werd hij onderscheiden met de Culturele Prijs van Drenthe (als pleister op de wonde na de afgewezen bijbelvertaling?).[498] Drie jaar eerder was

491. 'Herinneringen aan Ol'domnee, Zwiene-Geert en Harm-Jan van 't Achterènde in boekvorm' in: *Nv/hN* 14.6.1984; Enting 1984, 106-107 en Kamphuis 1984. Vgl. ook 'Gedeputeerde neemt eerste exemplaar in ontvangst. 'Mans Tierelier' nu ook als boekenfiguur' in: *DGP* 14.6.1984 en 'Officiële erkenning Drents als Europese minderheidstaal. Mans Tierelier opnieuw met 'Dweellocht door Drente' in: *HC* 15.6.1984.
492. Zie voor een recensie Stout 1988c.
493. Op deze dubbelelpee zijn verder de stemmen te horen van Tonny M. van der Veen, Hans Heyting, Harm Werners, Frans van der Veen, Roel Reijntjes, Gerriet Kupers, Herma Stroetinga, Jan Kuiper en Ben Kroes.
494. DLD, Documentatiemap Max Douwes, dankwoord van Douwes na de uitreiking van de Culturele Prijs in 1975.
495. 'Max Douwes maakt Drentse vertaling van het Nieuwe Testament' in: *DAC* 14.9.1967; 'Drentse vertaling Nieuwe Testament' in: *WC* 31.10.1970 en Joh. Drenthen, 'Max Douwes vertaalde het Nieuwe Testament in 't Drents' in: *DAC* 12.9.1970.
496. Zie hierover Bart Veenstra 1975 en 'Culturele Raad Drenthe stelt: Bijbelvertaling van Max Douwes niet voor uitgave geschikt' in: *Nv/hN* 5.12.1975. Vgl. ook Dekker 1976, 230-233.
497. 'Oud-NCRV-regisseur 'hertaalt' het Nieuwe Testament' in: *Katholiek Nieuwsblad* 23.8.1988.
498. PAD, Adviescommissie Culturele Prijzen. Zie ook: 'Max Douwes: Vertaling Nieuwe Testament in Drents mag niet aan cultuurbezit Drente ontbreken' in: *HC* 17.11.1975 en 'Culturele prijzen 1975 voor Max Douwes en de Stedebouwkundige Dienst van Emmen' in: *Drenthe* 47 (1975) november 259.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 667

hij getroffen door een hersenbloeding, waardoor hij ernstige evenwichtsstoornissen kreeg. In de jaren tachtig waagde hij zich aan het schrijven van columns voor het *Nieuwsblad van het Noorden*. Tot grote hoogte wist hij deze serie niet meer te brengen: er kwam dan ook abrupt een eind aan.

Behalve een aantal verhalen, artikelen, beschouwingen en columns, die in diverse periodieken werden gepubliceerd, zijn voor Drenthe nog vermeldenswaard zijn bijdrage *Niet te vreten* aan de bundel *Stoelendaans* (1985, Stichting Het Drentse Boek te Zuidwolde). In 1991 verscheen zijn korte verhaal *Boekenkrooi* als speciale uitgave voor de donateurs van de stichting Het Drentse Boek. In de laatste jaren van zijn leven publiceerde hij met enige regelmaat verhalen over zijn belevenissen als tv-regisseur in het tijdschrift *Oeze Volk*.

Net teruggekeerd van een verblijf van een paar weken in Norg, overleed Max Douwes op 23 maart 1998 in zijn woonplaats Hilversum.[499]

4.3. Schrijvers van jacht- en natuurverhalen

J.W. Borgesius (1883-1969)[500]

J.W. Borgesius

Jan Wolter Borgesius werd op 18 april 1883 geboren te Exloo. Zijn vader Jacobus Goedhardus Borgesius was van 1874 tot 1915 burgemeester van de gemeente Odoorn, waartoe Exloo behoorde. Na de HBS in Assen doorlopen te hebben, werd Borgesius stuurmansleerling op de grote vaart. Hij klom op tot gezagvoerder bij de KNSM. Op 23 april 1918 trad hij in het huwelijk met Hendrika Elziene Smidt. Daarna zocht hij een baan aan de wal en werd hij in Groningen inspecteur bij de Nationale Levensverzekeringsbank. Vervolgens werd hij directeur van een kolengroothandel.

Als schrijver werd hij bekend door een groot aantal jacht- en natuurverhalen, die hij in het Nederlands en in het dialect van zijn geboortedorp schreef. Als verwoed jager - hij kreeg zijn laatste jachtakte op 80-jarige leeftijd - putte hij hierbij uit rijke ervaring. Zijn vader was ook jager geweest en

499. Zie voor herdenkingsartikelen 'Max Douwes overleden' in: *Nv/hN* 25.3.1998; 'Max Douwes overleden' in: *HC* 25.3.1998; Wierenga 1998; 'Max Douwes geestelijke vader van Mans Tierelier overleden' in: *DC* 26.3.1998; Huizing 1998a; Huizing 1998b, 42-43 en Van Harmelen 1998.

500. Voor een korte biografische schets zie Kuipers 1978, 23. Tenzij anders vermeld zijn de biografische feiten in deze paragraaf gebaseerd op mededelingen van mevrouw W.E. Borgesius-Hatten te Assen (Archief J.G. Borgesius).

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 668

diens wilddrager Rieks had hem veel over de jacht geleerd. Hierover schreef Borgesius het verhaal *Een avontuurlijke reis. Vanuit Exloo naar Bilthoven in 1883*.[501] Zijn jachtverhalen - vaak ondertekend met B. of J.W.B. - verschenen in de jaren dertig regelmatig in *De Nederlandse Jager*, orgaan van de landelijke jagersvereniging. De redactie noemde de schets *Berend Proem* een van zijn mooiste bijdragen aan het tijdschrift.[502] Ook schreef hij voor *Drentherwolde*, het blad van de vereniging 'Drenthe' te Groningen. Borgesius was in 1948 een van de oprichters van deze vereniging.

Bij een breder publiek werd hij bekend door zijn voordrachten voor de RON. Daarmee maakte hij ook bij leden van HDG naam. Hij werd dan ook door de redactie van het maandblad *Drenthe* om bijdragen gevraagd.[503] Reeds in 1938 had in het maandblad de Nederlandstalige bijdrage *De Drentsche scheper* gestaan;[504] in 1952 voegde hij er twee meer literair getinte artikelen over hetzelfde onderwerp aan toe. Deze dialectbijdragen werden onder de titel *Een Drentse scheper* opgenomen.[505]

Hij behoorde tot de eerste leden van de Drentse Schrieverskring en leverde aan de *Drentse schrieversalmanak 1954* het verhaal *Een nacht met oet streupen*.[506] Voor de *Drentse schrieversalmanak 1956* schreef hij een jeugdherinnering, getiteld *Doe ik jonk was*.[507] Vanaf 1956 publiceerde hij geregeld in *Oeze Volk*; ook verschenen van hem artikelen in het *Kerkkrantje*.

De laatste jaren van zijn leven woonde hij achtereenvolgens in Haren en Winschoten. In 1985 verscheen postuum een selectie uit zijn (dialect)verhalen in de bundel *Herinneringen van de Drentse jager*, samengesteld door Hitjo D. Schuth en uitgegeven door Het Drentse Boek. Zijn zoon J.G. Borgesius (1919-1992), oud-burgemeester van Rolde, illustreerde de bundel met enige aquarellen en loste daarmee een oude belofte in.[508] Gerriet Wilms was over de bundel enthousiast, omdat Borgesius naar zijn mening schreef in het dialect van Exloo zoals dat rond de eeuwwisseling nog gesproken werd.[509]

J.W. Borgesius overleed op 29 september 1969 te Winschoten.[510]

501. *Kerkkrantje* (1960) oogstmaand 6.
502. Gr. 1969, 857. De schets werd als *Bèrend Proem* - in twee delen - ook opgenomen in *Herinneringen van de Drentse jager*. Zuidwolde 1985, 9-24.
503. DA, HDG, inv.nr. 9, ongedateerde brief aan Borgesius.
504. *Drente* 9 (1938) februari 1-3. Als *De Drentse scheper* opgenomen in *Herinneringen van de Drentse jager*, 13-15.
505. *Drenthe* 23 (1952) juni 86-88 en *Drenthe* 23 (1952) november 174-176. Ook opgenomen in *Herinneringen van de Drentse jager*, 9-12.
506. *Drentse schrieversalmanak 1954*, 4-6. Ook opgenomen in *Herinneringen van de Drentse jager*, 55-56.
507. *Drentse schrieversalmanak 1956*, 30-34.
508. 'Jachtverhalen van Borgesius' in: *Nv/hN* 25.11.1985 en 'Boek met Drentse jachtverhalen uit' in: *DGP* 25.11.1985.
509. *Drenthe* 57 (1986) april 45.
510. G. Kuipers vermeldt in *Drente's erfgoed* abusievelijk 1963 als jaar van overlijden. Zie voor een in memoriam Gr. 1969, 857.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 669

E. Karst (1900-1960)[511]

E. Karst

Egbertus Karst is hiervoor genoemd als kenner van de boo (hoofdstuk III) en als (rustend) autoriteit inzake een Drents volkslied. Van hem verscheen in 1942 bij uitgeverij Torenlaan het boekje *Bôoleven*. In de boo (ook wel boe, bo of bouw genoemd)[512] was hij bijzonder geïnteresseerd, te meer doordat er in zijn woonplaats Schoonebeek twee booën bewaard zijn gebleven. Reeds in 1930 en 1931 schreef hij er uitvoerig over voor het tijdschrift *De Wandelaar* van de ANWB.[513] Ook in de *Bijdragen en Mededeelingen* van het Nederlands Openluchtmuseum te Arnhem publiceerde hij over dit onderwerp.[514] Op een artikel over de boo van Jan Naarding in *Saxo-Frisia* (1940) reageerde Karst dan ook met een ingezonden brief, waarin hij enige onjuistheden corrigeerde.[515] Hij ondertekende zijn pennenvruchten met E. Karst Jr. Tijdens de bezetting verrichtte hij voor Jan Poortman enig spionagewerk in de omgeving van Schoonebeek. Direct na de bevrijding kwam hij in moeilijkheden, doordat men hem verweet dat hij met Duitsers in contact gestaan had. Poortman kon aantonen dat de man in kwestie de Duitse "contraspion overste Stähle" geweest was. Daarna was Karst van alle smetten vrij.[516]

511. Voor biografische schetsen wordt verwezen naar 'Lief en leed van het dier. E. Karst Jr - schrijver en kind van Gods vrije natuur. Vijftien boeken in vier jaar na laat ontdekt talent' in: *Dagblad voor Coevorden* 25.11.1953; Poortman 1953b; Kuipers 1978, 79-80; Minderhoud 1986, 18-19 en Minderhoud in: Bos/Foorthuis 1997, 92-94.
512. Vgl. Hadderingh/Bart Veenstra 1979, 51 en Kocks 1996, 139.
513. *De Wandelaar* 2 (1930) april, mei, juni en juli en *De Wandelaar* 3 (1931) januari.
514. 'Boô en boôleven' in: *Bijdragen en mededeelingen* (1931) december.
515. *SF* 3 (1941), 62-64.
516. Poortman 1980, 77. Vgl. ook Poortman, *De jaren 1940-1945*, 190-191. Poortman springt weer uiterst slordig met de feiten om. Kolonel W. Staehle ('Oberst' ook door Poortman dilettantistisch vertaald, naam verkeerd gespeld) was geen spion maar lid van een verzetsgroep onder leiding van Carl Goerdeler, ex-burgemeester van Leipzig. Tot 1937 had Staehle (geboren 1877) gewerkt bij de Abwehr, de contraspionagedienst van de Wehrmacht; hij was toen dus spionnenbestrijder. Als gepensioneerde werd hij directeur van een herstellingsoord voor militairen in Berlijn. Hij had een hartgrondige hekel aan Hitler en kwam daardoor in contact met Goerdeler c.s. Het was de bedoeling dat Staehle, na een staatsgreep tegen Hitler, bevelhebber van de Duitse troepen in Nederland en België zou zijn totdat deze naar Duitsland teruggetrokken waren. Om een en ander in goede banen te kunnen leiden zocht hij contact met het verzet in Nederland. Dat deed hij in Coevorden en omgeving, bekend terrein voor hem, want hij was geboren in Bentheim en zijn moeder was een Nederlandse. Karst schijnt wat boodschappen voor hem overgebracht te hebben, maar de onderhandelingen werden van Nederlandse kant gevoerd door G.J. van Heuven Goedhart en mr. J. Cramer, de latere Drentse commissaris. De regering in Londen verbood ten slotte verdere contacten met Staehle (o.a. doordat deze een afzonderlijke vrede met het Westen voorstelde). Na de mislukte putsch tegen Hitler van 20 juli 1944 werd ook Staehle gearresteerd en terechtgesteld. Zie Van Heuven Goedhart 1951, 15-23; Van Roon in: Paape 1971, 1998-2001 en L. de Jong 1976, 1156-1164.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 670

Egbertus Karst werd op 13 mei 1900 geboren te Schoonebeek, als zoon van Egbert Karst en Henderika Heerspink. Door zijn vader, die veldwachter was, werd hij tot buitenmens en natuurliefhebber gevormd. Dikwijls gingen ze samen door het veld. Na de lagere school wilde Karst niet verder leren; zijn vader kon hem een plaatsje als jongste bediende op de secretarie van Schoonebeek bezorgen. Door zelfstudie en het volgen van diverse cursussen klom hij op tot administrateur van gemeentewerken en werd hij zelfs loco-secretaris. Op 29 november 1928 trouwde hij te Schoonebeek met Henderika Lamberts; het echtpaar kreeg negen kinderen. Naast zijn werk als ambtenaar ging hij ook in verzekeringen en werd hij kassier van de Boerenleenbank, waarvoor hij in de avonduren zitting hield.

In 1946 werd er in de omgeving van Schoonebeek nog intensiever dan daarvoor naar aardolie geboord. Karst vreesde een blijvende aantasting van het landschap en stak zijn mening niet onder stoelen of banken. De NCRV gaf hem daarop de gelegenheid om voor de microfoon van leer te trekken. In zijn toespraak voorspelde hij dat Schoonebeek een tweede Texas zou worden.[517] Later zou hij nogmaals met de inmiddels NAM geheten maatschappij 'botsen'; zijn jachthond werd door een vrachtauto van dit bedrijf doodgereden. Maar de lucht klaarde aanzienlijk op toen de olieboorders hem op zijn zilveren bruiloft een nieuwe hond cadeau deden.[518]

Behalve de natuur had ook de geschiedenis van Schoonebeek zijn warme belangstelling. Een aantal artikelen over dit onderwerp schreef hij voor de *NDVA*[519] en het *Drents Landbouwblad*.[520] Op het eind van zijn leven werkte hij aan een geschiedenis van Schoonebeek, die hij niet zou voltooien. Vanaf 1937 schreef hij voor de *NDVA* ook jacht- en natuurverhalen. Daardoor maakte hij kennis met Jan Poortman, die hem aanspoorde ook eens werk van langere adem te schrijven.[521] Pas na 1945 had Karst hiervoor voldoende zelfvertrouwen en liet hij zijn impressies ook in regionale bladen afdrukken. Zijn bijdragen aan de *NDVA* hielden op, doordat de nieuwe - aangevulde - redactie vond dat ze weinig couleur locale bevatten. Hij nam daarop deze teksten terug, maar niet om ze te wijzigen.[522] Toen hij in 1949 zijn verzekeringswerkzaamheden uitbreidde en een eigen assurantiekantoor opende, nam hij ontslag als gemeenteambtenaar.

Karst was een hartstochtelijk jager. Hij was voorzitter van de Schoonebeker jagersvereniging en hij werd dikwijls uitgenodigd voor jachtpartijen in het graafschap Bentheim. Ook bij de historische vereniging in Bentheim, de 'Heimatverein', was hij een graag geziene gast. Zijn interesse voor de geschiedenis van het graafschap Bentheim leidde ertoe, dat hij in 1953 aan de *Emmer Courant* een serie artikelen over dit gewest leverde.[523] Van het tijdschrift *De Nederlandse Jager* werd hij

517. Vgl. ook H.J. de Jong in: Gerding 1989, 270.
518. 'Schrijver Karst ontving geschenk van de N.A.M.' in: *Dagblad voor Coevorden en Zuid-Oost Drente* 3.12.1953.
519. Zie Brood 1984, passim.
520. DA, Archief DLG, inv.nr. 678.
521. Poortman 1962, 10-11.
522. Persoonlijk archief Poortman, brief Karst aan Bontekoe van 23 juni 1947.
523. Aanwezig in het persoonlijk archief van Karst te Schoonebeek.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 671

een gewaardeerd medewerker, die vele bijdragen en zelfs een feuilleton voor het blad schreef. Zijn medewerking eindigde na een conflict met de redactie van het tijdschrift.[524]

In het dorp behoorde hij tot de notabelen, die ook in de gereformeerde kerk een belangrijke rol speelden. Dick Blancke dichtte hierover:

Karst was de baos in de kark, dacht ik.
As iederene zat kwam hij der an met al zien dochters.
Zij zaten achter de olderlingen in de bank
Veur mij was hij net prins Bernhard met al zien prinsessies.
Toen de kark honderd jaor bestund vertelde hij daor een
spannend verhaal van.
En wij kregen sukkelaomelk.[525]

Voor het hier gememoreerde jubileum schreef Karst het boek *Honderd jaar Gereformeerd kerkelijk leven in Schoonebeek* (1959).

Vanaf 1949 trok hij zich regelmatig terug in zijn jachthut, in de buurt van Schoonebeek. Daar schreef hij in hoog tempo een aantal Nederlandstalige boeken, waarin de natuur een belangrijk thema is en waarin dieren dikwijls de hoofdrol spelen. In korte tijd ontwikkelde hij zich tot een meeslepend verteller. Karst leed niet onder het feit dat schrijven een eenzame bezigheid is. Voor hem lag hierin een van de charmes van het ambacht, wat voor een vader van negen kinderen ook wel verklaarbaar is. Ook binnen de Drentse literaire wereld ging hij zijn eigen weg. Typerend is zijn reactie op een uitnodiging van R.D. Mulder om voor HDG een lezing te houden.

"Er zal wel niets anders opzitten, dan uw vererende uitnodiging te aanvaarden, hoewel ik mij afvraag of ik de leden werkelijk veel kan vertellen wat de moeite waard is. Daar komt nog bij, dat ik practisch dan [sic] en nacht 'onder de olie' (bedolven) ben. Ik zit n.l. nog midden in het manuscript en kan met de beste wil ter wereld niet zeggen, wanneer de roman uit komt. (...) Iets anders is het als ik een praatje over mijn jachtboeken zou houden. In dat geval vrees ik echter, dat meerdere leden er stichtelijk voor zullen bedanken hun blanke ziel met het jachtbarbarisme te besmetten. En [sic] jager is toch zeker iemand, wiens grijpende klauwen voortdurend met bloed zijn bevlekt en wiens hart - voor zover hij dat nog niet heeft verloren - nooit van bloed wordt verzadigd! Het zij zo."[526]

Van de Drentse Schrieverskring was hij korte tijd lid. Hoewel tot de leden van het eerste uur behorend, hield hij zich bij voorkeur afzijdig. Toch probeerde het bestuur hem bij bepaalde activiteiten te betrekken. Op een volhardend schrijven van de Schrieverskring reageerde hij:

524. Gr. 1960, 662.
525. Uit het gedicht *Kloosterbos* in: *Stoelendaans* 1985, 13.
526. DA, HDG, inv.nr. 7, brief Karst aan Mulder van 17 maart 1950.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 672

> "Ja, eerlijk gezegd, ik heb het eigenlijk veel te druk om nog aan iets aners [sic] 'mee te doen'. Daar komt bij, dat u steeds in 'afgelegen' plaatsen vergadert, zoals Assen en Gieten. Gunst, als ik daar op m'n Solex moet heen tuffen en bovenal TERUG, nee, van mijn vrouw krijg ik nooit de nodige toestemming voor die nachtbrakerij."[527]

Voor de *Drentse schrieversalmanak 1954* stuurde hij het korte verhaal *Roodrok, de vos* in.[528] Onder dezelfde titel verscheen een jaar later een roman. In de *Drentse schrieversalmanak 1956* werd geen werk van hem opgenomen; met ingang van 1 januari 1957 bedankte hij als lid van de Schrieverskring.[529]

In 1948 verscheen bij uitgeverij M. Stenvert & Zoon te Meppel zijn eerste boek, een bundel jachtverhalen getiteld *In en om de jachthut*. De belevenissen van een jonge boswachter worden hierin geschetst. Ook de liefde speelt een rol; de boswachter krijgt uiteindelijk het meisje van zijn tegenstander. C.D. Grijns, hoofdredacteur van het weekblad *De Nederlandse Jager*, leidde het werk in en schreef:

> "Aangename uren zal dit werk zonder twijfel aan velen verschaffen en met name ook de natuurminnaars, die zich van de jacht tot dusver slechts vage en ietwat gruwelijke voorstellingen hadden gemaakt."

De verhalen waren eerder verschenen in *De Wandelaar* en in *De Nederlandse Jager*. R.D. Mulder recenseerde het boek in het maandblad *Drenthe*. Afgezien van een enkele opmerking over de stijl, was de bespreking lovend:

> "(...) doch al met al een voortreffelijk boek, dat een prachtige beschrijving geeft van de Drentse natuur en de hier vanouds zo met hartstocht beoefende jacht. (...) Een keurig verzorgde uitgave, die ook door de biologische medewerker van de Regionale Omroep Noord [de legendarische Fop I. Brouwer] onlangs sterk werd geprezen."[530]

In 1949 verscheen eveneens bij M. Stenvert & Zoon te Meppel het boek *Het landgoed Ter Voorde*. Ook dit is een roman uit het jagersleven. Het verhaal speelt zich af op en om het buiten van baron Ter Voorde, waar een stroper huishoudt. Van dit boek werd door de NCRV een hoorspel gemaakt. Daarna verschenen *Woets de ever* ([1951] Centrale Uitgeversmaatschapij te Zaltbommel) en *Om het ven. Roman uit het jagersleven* (1952, J.H. Kok N.V. te Kampen).

Goudhals de edelmarter. Dierenroman kwam in 1953 bij J.H. Kok te Kampen uit. Wederom besprak R.D. Mulder het boek in het maandblad *Drenthe*:

> "Evenals in zijn reeds eerder bij dezelfde uitgever verschenen jagersboeken o.m. 'Om het Ven', is Karst hier de boeiende verteller, die op elke bladzijde blijk geeft, zijn verhalen niet achter

527. DLD, Archief Drentse Schrieverskring, brief Karst aan de kring van 12 oktober 1953.
528. *Drentse schrieversalmanak 1954*, 22-23.
529. DLD, Archief Drentse Schrieverskring, brief Karst aan de kring van 17 januari 1957.
530. *Drenthe* 20 (1949) februari 31-32. Voor meer recensies wordt verwezen naar het persoonlijk archief van Karst.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 673

> de schrijftafel, maar in onmiddellijk contact met de natuur op te bouwen. Hij kent de gewoonten en eigenaardigheden der dieren door en door, zodat het leven van Goudhals de edelmarter hier is getekend met een levendigheid en raakheid, die de lezer boeit van het begin tot het slot van dit keurig verzorgde boek, dat spanning bezit en zeker niet onderdoet voor bekende buitenlandse dierenromans."[531]

Dat had Mulder goed gezien, want het buitenland toonde belangstelling voor deze roman; hij werd in het Duits vertaald als *Goldlatz der Edelmarder* (Christliche Verlagsanstalt Konstanz). Jan Poortman noemde hem naar aanleiding hiervan 'De Drentse Löns.'[532] Hermann Löns wordt beschouwd als 'Vater der deutschen Tiergeschichte'. Zijn geliefde Lüneburger Heide was meestal de entourage.[533]

Vervolgens verschenen *Roodrok, de vos* (1955, J.H. Kok N.V. te Kampen), waarin de schrijver probeert enige sympathie voor Reintje bij de lezer te wekken en *Van liefde en een rode kater* ([1955] Gebr. Zomer & Keunings Uitgeversmaatschappij te Wageningen). In het laatste boek staat de liefde van Johanna Kampman en de jachtopziener Jan Beukema centraal. Een rode kater speelt in deze roman een verrassende rol.[534]

In 1953 deelde Karst in een kranteninterview mee, dat hij een aantal manuscripten gereed had die gedrukt konden worden. Hij noemde titels als *Waar de korhoen baltst*, *Als de lijsters trekken*, *Bonte dagen*, *Korte wandelingen*, *Van haar en veen* en *Edeler Prijs*.[535] Twee jaar daarvoor had Jan Poortman in zijn artikel 'Van Literatuur over Drente tot Drentse Literatuur' ook een aantal titels van nieuwe boeken van Karst opgesomd. Dat waren volgens hem de jachtroman *Heidesymphonie*, de novellenbundel *Waar de korhoen baltst* en de oliedocumentaire *Oost en West*.[536] Geen van deze werken is tegenwoordig (nog) in gedrukte vorm te vinden.

Reeds voor zijn zestigste presteerde Karst niet veel meer als schrijver. Tijdens een bezoek aan Nordhorn, op 12 december 1960, stierf hij onverwachts aan een hartaanval. Zijn vriend Jan Poortman schreef een in memoriam voor de *NDVA*.[537]

H.J. Stevens (1913-1973)[538]

Harm Jans Stevens werd op 2 maart 1913 geboren te Exloërveen (gemeente Odoorn).[539] Zijn geboorteplaats werd ook wel de 'Boermastreek' genoemd - naar zijn

531. R.D.M[ulder]. 1953b, 159. Zie voor meer recensies het persoonlijk archief van Karst.
532. Poortman 1953b. Vgl. ook Poortman, 'Van Literatuur over Drente tot Drentse Literatuur' in: Poortman 1951, 270.
533. Zie bijvoorbeeld Ebnet in: Löns 1994, 9-15.
534. Zie voor recensies het persoonlijk archief van Karst.
535. *Dagblad voor Coevorden en Zuid-Oost Drente* 25.11.1953.
536. Poortman 1951, 270.
537. Poortman 1962, 10-11. Zie voorts Gr. 1960, 662.
538. Voor biografische gegevens zie Kuipers 1978, 129-130; 'Harm Jan, HaJeS, Faunus' in: *Het olde laandschap* (1997), 54-55 en Nijkeuter 2001, 5-7.
539. GA Odoorn, Geboorteakte H.J. Stevens.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 674

grootvader, die zich daar als eerste gevestigd had.[540] Van 1926 tot 1930 woonde hij in Valthe; daarna verhuisde hij naar Emmen,[541] waar hij ging werken bij de NS. In 1935 vertrok hij naar Coevorden[542] en in 1941 naar Rotterdam.[543] Daar werd hij bestuurslid van de Drentse vereniging Het Olde Laandschap (opgericht 3 oktober 1947).

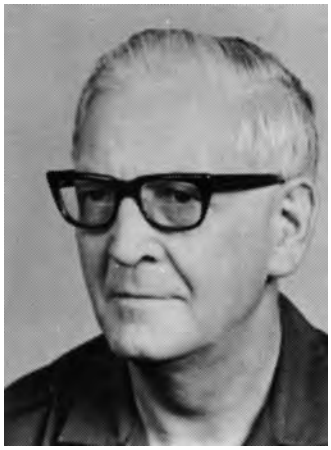

H.J. Stevens

Voor het maandblad daarvan schreef hij vanaf 1952 - onder meer - gedichten, ondertekend met Hajes.[544] Voor de regelmatig gehouden cabaretavonden schreef hij sketches en liedteksten. Ook speelde hij mee in de toneelclub.

In 1961 schreef hij voor de vereniging het toneelstuk *Mommeriete*, dat niet alleen bij de leden in de smaak viel. Er zijn namelijk plannen geweest om het in de openluchttheaters van Emmen en Diever op te voeren. Hans Heyting heeft Stevens geadviseerd het stuk te laten uitgeven, maar dat is er niet van gekomen. De schrijver heeft het leven in Hardenberg voor en na de slag bij Ane gekozen als leidraad voor dit spel; de handeling voltrekt zich binnen nog geen week. De dorpelingen leven tussen hoop en vrees, totdat de afloop van de strijd hun wordt verteld. Stevens deed ook als speler mee: hij speelde het personage Leffardus.

In 1955 werd hij door zijn Rotterdamse streekgenoten voorgedragen als persoonlijk lid van HDG. Nog een manier waarop hij figuurlijk repatrieerde was het schrijven van dialectgedichten en een dialectverhaal voor het *Kerkkrantje*; nu eens onder eigen naam, dan weer als 'Harm Holtkapper'.

Zijn grootste kracht als schrijver lag in de vele natuur- en dierenverhalen, die hij alweer onder een schuilnaam - Faunus - publiceerde. Hij noemde zichzelf een nazaat van roemruchte jagers en stropers. Zijn grootvader was zijn grote leermeester; met hem had hij, vaak bij nacht en ontij, door veld en bos gezworven. Uit zijn verhalen blijkt, dat hij het dierenleven begreep en aanvoelde.

Zijn dierenverhalen, die vanaf 1962 in *Oeze Volk* stonden, werden in 1970 gebundeld onder de titel *Achter de boswal. Drentse dierenverhalen* (Van der Veen te Winschoten). In achttien dialectverhalen geeft de auteur feiten en fictie over zoog-

540. De Boermastreek ligt tussen Exloo en Tweede Exloërmond. In *Kerkkrantje* (1957) hooimaand 6 wordt hierover opgemerkt, dat de landbouwer Albert Boerma een van de eerste woningen in die streek liet bouwen. Hij was gehuwd met Jantien Vording. Albert Boerma's vader was rond 1840 vanuit Friesland naar Drenthe getrokken.

541. Hadderingh/Bart Veenstra 1979, 22.

542. GA Emmen, Bevolkingsregisters. Stevens vertrok op 4 november 1935 naar Coevorden.

543. GA Coevorden, Bevolkingsregisters. Hij vertrok op 23 mei 1941 naar Rotterdam.

544. Tot 1966 had hij zitting in het bestuur van de vereniging, waarin hij in 1963 tijdelijk als voorzitter had gefungeerd. In de trant van Thomasvaer en Pieternel schreef hij de jaarlijkse nieuwjaarswensen.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 675

dieren en vogels, die hij voorziet van Latijnse voornamen, als Lutra de Otter, Phasianus de Fesant, Vulpes de Vos, Pica de Akster, Mustela de Wezel etc.[545] Hans Heyting besprak de bundel voor de RONO in de rubriek 'Literair leven'. Hij was van mening dat Stevens beschikte over een boeiende verteltrant, gevarieerd Drents en een soepele stijl, waaraan ook de humor niet ontbrak. Toch had hij nog wel enige kritiek:

> "Ik vind het jammer, dat er zoveel drukfouten in deze boekjes staan (...). Ook het dialekt heeft recht op een korrekte zetting, die het áánzien van de moedertaal verhogen kan."[546]

Zijn gedichten werden ook in *Oeze Volk* opgenomen; in deze gevallen onder het pseudoniem hajes, doordat het blad in die tijd bijna geen hoofdletters gebruikte.[547] Voor dit dialectmaandblad schreef hij ook het vervolgverhaal *De zesde wereld*, dat rond 1970 de kolommen vulde.

0p 20 juni 1973 was Stevens met vakantie in Drenthe. In Dalen, bij zijn schoonmoeder, kreeg hij een hartaanval die hij niet overleefde.[548]

4.4. Dichters uit het Noordenveld

Noord-Drenthe werd al in de Middeleeuwen - toen het een dingspel was - 'Noordenveld' genoemd. In de streek bestaande uit de stroomgebieden van het Peizer- en het Eelderdiep en de Drentse A wordt een eigen variant van het Drents gesproken. Lange tijd werd dit dialect, dat veel op het Gronings lijkt, in Drenthe niet serieus genomen. Wellicht daardoor werd er in deze streektaalvariant niet veel geschreven. Bovendien oefende Groningen een sterke aantrekkingskracht uit. Voor zover bekend publiceerden pas na 1945 enige schrijvers literair werk in het Noordenvelds. Enkele auteurs die van dit dialect gebruik maakten, worden hierna besproken.

G. Clewits (1883-1962)[549]

Grietje Clewits werd op 24 september 1883 te Nietap (gemeente Roden) geboren in een onderwijzersgezin.[550] Haar ouders waren Roelof Clewits en Aaltien Hovenkamp. Na het behalen van haar onderwijsakte aan de normaalschool in Tolbert, werd ze onderwijzeres in Nieuw Dordrecht (1902-1903), Oosterhesselen (1903-1909), Nieuw-Roden (1910-1938) en Roden (1939-1943).[551]

---

545. Zie voor een recensie Beuker 1970, 204.
546. DLD, Archief H. Heyting, de tekst van de lezing vermeldt geen datum en jaar.
547. Een aantal gedichten (*De barken*, *Mien pöppel* en *Wilpen*) werd opgenomen in Nijenhuis 1983, 25-30.
548. Zie voor herdenkingsartikelen 'In Memoriam Harm Jan [sic] Stevens' in: *Het olde laandschap* (1973) juli/augustus en Bart Veenstra 1973, 97.
549. Zie voor biografische schetsen Kuipers 1978, 40-41, Van der Velde in: *Cursus Drents 1986-1987. Les 1* 1987, 1-3 en Fonk 1999, 20-23.
550. GA Roden, Geboorteakte Grietje Clewits.
551. GA Roden, Persoonsdossier G. Clewits, dossier -1.851.2.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 676

In laatstgenoemde plaats heeft ze lang in de Heerestraat gewoond, samen met haar moeder en zusters. Als onderwijzeres was ze zeer geliefd; ze bleek geen aardje naar haar vaartje te hebben, want deze placht zijn leerlingen met een lange stok te slaan, vooral wanneer hij dronken was. Een oud-leerling vertelde over haar:

G. Clewits

> "Nu [,] de eerste klas trof het gelukkig heel goed. Er was daar een erg lieve juffrouw. Dat was nl. juffrouw Clewits. Die ving in die eerste weken de kinderen op als een moeder. Je was ook niet veel gewend want kleuterscholen bestonden er niet. Ze vond het helemaal niet erg als er enkele kinderen aan haar voeten zaten, als ze op haar stoel voor de klas zat. Je maakte dan op de lei de streepjes of lettertjes die je moest leren."[552]

Een andere leerling herinnerde zich:

> "Als er een kind pijn in de buik had kregen we direct een grote pepermunt van haar en mochten als het koud was bij de kachel en als het niet beter werd mochten we naar huis. Ieder kind moest ook een zakdoek bij zich hebben. Als er thuis niet voldoende zakdoeken waren mochten ze ook een stukje lap of iets dergelijks meenemen."[553]

In Roden nam ze in het culturele en maatschappelijke leven een belangrijke plaats in. Tijdens de Eerste Wereldoorlog was ze penningmeesteres van de organisatie Hulp in Nood. In 1923 kwam het dorpshuis in Roden mede door haar tot stand; zij had tot 1955 de leiding over de bibliotheek. Vele jaren is ze voorzitster van de Bond van Plattelandsvrouwen en secretaresse van de Unie van Vrouwelijke Vrijwilligers geweest. Voor dit alles werd ze op 23 december 1960 onderscheiden met de erepenning in zilver van de gemeente Roden.[554] Het tweede eerbetoon kreeg ze postuum in 1963, toen in Nieuw-Roden een straat naar haar genoemd werd.[555]

Min of meer beroepshalve begon ze te schrijven: schetsjes voor ouderavonden en feestavonden van de Plattelandsvrouwen. Na haar pensionering schreef ze vooral gedichten en verhalen in het dialect van Roden en directe omgeving. Ze verschenen vanaf 1947 in *Dren(t)he*[556] en de *Leekster Courant*;[557] sinds 1956 ook in *Oeze Volk*. In

552. *Van school in het Roderveld tot meester De Vriesschool in Nieuw-Roden 1903-1978*. Roden [1978], 9-10.
553. Ibidem, 8.
554. GA Roden, Ereboek der gemeente Roden, dossier -2.07.8.
555. DA, Archief Clewits, niet geïnventariseerd gedeelte, brief burgemeester van Roden aan H. Clewits van 6 september 1971.
556. Vgl. ook Meertens/Wander 1958, 177.
557. Uit het archief van Peter van der Velde blijkt dat in ieder geval de volgende gedichten in de *Leekster Courant* gepubliceerd zijn: *De buikenboom* (23.4.1949; ook in *Drenthe* 24 (1953) december 185); *De Helterbultlegende* (7.5.1949); *Ons olle kèrk* (4.6.1949; ook in *Drenthe* 20 (1949) oktober 163); *Vrede*

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 677

1947 stelde ze ter gelegenheid van het twintigjarig bestaan van de gymnastiekvereniging Vlug en Lenig de revue *20 jaar V en L in 12 tafrelen* [sic] samen.[558] Voor de 23ste jaarlijkse uitvoering van de vereniging schreef ze het spel *Sneeuwwitje*.[559]

Samen met Peter van der Velde had ze bijna twee jaar lang (1948-1950) in de *Leekster Courant* een brievenfeuilleton, getiteld *Op en om de Helterbult*, dat ze ondertekenden met Jan Hennerk (Hinnerk) en Alaaidao, of met Mans en Hillechie.[560] Grietje Clewits was een schoolvriendin van Peter van der Veldes moeder en daardoor enigszins vertrouwd met haar 35 jaar jongere 'correspondent'. Nadat ze samen een revue voor de voetbalclub geschreven hadden, begonnen ze aan het brievenfeuilleton. Het was een soort dorpskroniek, waarin nieuwtjes werden uitgewisseld. Van der Velde stelde Clewits op de hoogte van de stand van zaken in Roden en zij ging daar dan weer op in.[561]

In 1954 maakte ze met Jan Naarding en Hans Heyting een "veldboekettien van Drentse dichterbloempies" [*Drentse versjes; vergaard voor 't bestuur van de afd. Drenthe van de Nederlandse Bond van Plattelandsvrouwen*], dat door HDG werd uitgegeven. Genoemd bestuur had om een bloemlezing gevraagd waarmee het op de provinciale landdag van 1954 een wedstrijd in het voordragen van Drentse teksten kon houden. Zelf droeg ze *Trudao en heur Sikke*, *Laoter* en *d'Elterbult* bij.[562] Het laatste gedicht is een volksoverlevering in negen strofen over een plaats in Roden waar het 's nachts zou spoken. Daarin laat de dichteres een moeder en haar kind aan het woord. Als de ijzige wind om het huis waait, wordt het kind wakker. De moeder voelt de angst van haar kind en probeert het weer in slaap te sussen.

Mouder - wat hoelt daor?
Döt dat de wind?
Jao, gao maor rustig
Slaopen mien kind.

Mouder - wel laacht daor
Zo haard boeten deur?
Dat döt de wind, leivie,
Slaopen gaan heur.

(6.8.1949; ook in *Drenthe* 23 (1952) oktober 148 en 24 (1953) juni 89); *Ronermaark* (1.10.1949); *'t Veurspouksel* (15.7.1950) en *De eigenwiese hen* (11.11.1950; ook in *Drentse schrieversalmanak 1954*, 9). Alle genoemde gedichten zijn opgenomen in de bundel *Zummeraovend*. In de inhoudsopgave van deze bundel (p. 39) wordt vermeld waarin de gedichten eerder gepubliceerd zijn. Vergelijking met het bovenstaande leert dat de inhoudsopgave slordig is samengesteld.

558. DA, Collectie Deodatus, inv.nr. 4a.
559. Ibidem.
560. Het feuilleton wordt bewaard in het persoonlijk archief van Peter van der Velde. Het werd ook in *OV* afgedrukt.
561. Dekker 1986, 72-76.
562. De genoemde gedichten zijn opgenomen in *Zummeraovend*.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 678

Terwijl het kind op haar schoot weer indommelt, denkt de moeder aan de Elterbult waar de heksen dansen. Wie hen zou bespieden wordt door de heksen met een "tip-douk" blind geslagen.

Blind tot zien dood
Mout e 't leven deur gaon.
Dat hebben in ein naacht
Hom de heksen an daon.

Het gedicht verraadt invloed van Goethes *Erlkönig* en van Heines gedicht over de Lore-Ley.[563]

Voorts waren er bijdragen van J.H. Bergmans-Beins, L. Braaksma, G. Broekhuizen, Harm Drent, Jan Fabricius, Willem van Fluitenberg, Hans Heyting, Harm Koops, Maaike, Jan Naarding, Bart van Oosteringh, L.A. Roessingh, Albert Steenbergen en Peter van der Velde.

In 1982 werden haar gedichten door Peter van der Velde gebundeld onder de titel *Zummeraovend*.[564] J.A. Deodatus illustreerde de bundel.

Aan de *Drentse schrieversalmanak 1954* droeg ze het gedicht *De eigenwieze hen* bij en in die voor 1956 werd het vers *De Bliede Bosschop* opgenomen.[565]

Haar gedichten zijn eenvoudig van vorm en de inhoud is dikwijls moraliserend; het zijn vaak berijmde vertellingen. Veel voorkomende thema's in haar werk zijn de natuur en het bijgeloof.[566] Maar ze stelde niet alleen bijgeloof aan de kaak; soms getuigde ze ook van haar eigen (doopsgezind) geloof, bijvoorbeeld in *Gebed*.

't Is vaok sleur, dat bidden bai 't eten,
Gedaachten binnen meist heil wied weg.
O, Heer, laot mai toch nooit vergeten
As 'k bid, da'k tegen Jou zeg:

"Heer, wil mai tou die sleur oethaolen
En leer mai zo, da'k iedermaol
Bai 't bidden en bai 't daanken baaiden
Mien dinken meer bai Jou bepaol."

Haar werk mag dan niet vernieuwend zijn, het behoort wel tot het weinige dat in het Noord-Drents geschreven is. Vooral daardoor is het literair-historisch waardevol. Gevreesd moet worden dat veel ongepubliceerd werk door Grietje Clewits zelf ver-

563. Zie hiervoor de bespreking in het programma 'De Drènse Parnassus' van de RON op 12 december 1952. Heines gedicht staat als nummer II in de cyclus *Die Heimkehr 1823-1824*, die behoort tot het *Buch der Lieder*, dat tussen 1817 en 1827 ontstond. Zie Briegleb 1976.
564. Voor de totstandkoming van de bundel wordt verwezen naar DA, Collectie Deodatus, inv.nr. 9. Zie voor een recensie Wilms 1983c, 93.
565. *Drentse schrieversalmanak 1954*, 9 en *Drentse schrieversalmanak 1956*, 38.
566. Vgl. ook Wilms 1957d, 10.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 679

nietigd is. “Laoter verbraan ik toch alles”, zou ze eens aan haar collega D. Baving toevertrouwd hebben.[567] Na Clewits’ overlijden zijn haar cahiers met gedichtjes en verhaaltjes dan ook niet gevonden.

Grietje Clewits bleef ongehuwd. Ze overleed op 6 januari 1962 te Groningen, waar ze verbleef in het Maria-pension.[568] De redactie van *Oeze Volk*, waarvan ze sinds de oprichting in 1956 medewerkster was, schreef in een in memoriam: “Mej. Clewits en Oelenbarg, zie beide laot bij een groot diel van ’t Drentse volk een lege stee achter.”[569]

L. Braaksma (1891-1963)[570]

L. Braaksma

Ook Lammert Braaksma schreef in het dialect van het Noordenveld; hij wordt zelfs beschouwd als de eerste die dat deed, hoewel hij jonger was dan Grietje Clewits.

Braaksma werd geboren op 12 augustus 1891 te Vries.[571] Hij was de jongste van de veertien kinderen van Henderikus Braaksma en Naanke Veldhuis. Zijn moeder was onderwijzeres en hij heeft de eerste twee jaar van de lagere school bij haar in de klas gezeten.[572] In 1898 verhuisde het gezin naar Norg; daar woonde hij tot aan zijn volwassenheid. Van 1906 tot 1910 volgde hij de opleiding aan de Rijkskweekschool in Groningen, waar hij les kreeg van de bekende schrijvers L. Leopold en H. Scheepstra. Later behaalde hij de hoofdakte en de akten Frans, handtekenen en middelbaar schoonschrijven. Tijdens de Eerste Wereldoorlog was hij van 1915 tot 1917 onder de wapenen. Hij was van 1910 tot 1914 onderwijzer te Ruinerwold. Van 1914 tot 1920 werkte hij - onderbroken door twee jaar mobilisatie - in Farmsum, waar hij zijn latere vrouw Gebbina Hoff leerde kennen. Vervolgens werd hij in Leermens benoemd, vanwaar hij in 1929 naar Assen vertrok om hoofd te worden van de opleidingsschool aan de Noordersingel. Ook Jan Naarding had naar deze functie gesolliciteerd, maar men zal hem wel te jong (26) hebben gevonden.[573] Met ingang van 5 september 1936 werd Braaksma hoofd van de Emmaschool in Assen. Ook gaf hij les bij het voorbereidend technisch onderwijs en was hij

567. *Zummeraovend*, 8.
568. Voor enige in memoriams wordt verwezen naar J.N[aarding]. 1962c, 10; ‘Mej. G. Clewits overleden’ in: *PDAC* 8.1.1962; Kuipers 1962 en ‘Mej. G. Clewits overleden’ in: *Leekster Courant* 12.1.1962.
569. *OV* 6 (1962) februari 23.
570. Zie voor biografische schetsen Kuipers 1978, 29-30 en Cool 1963. Vgl. ook Van der Velde 1991, 7.
571. GA Vries, Geboorteakte L. Braaksma. Enkele bronnen noemen abusievelijk als geboortemaand *september* in plaats van augustus. Zie hiervoor Scholte 1964, 27 en Kuipers 1978, 29.
572. Persoonlijk archief L. Braaksma, brief Henni Braaksma aan Dina Braaksma van 30 juni 1983.
573. GA Assen, Persoonsdossier L. Braaksma.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 680

leraar schoonschrijven aan de avondschool voor handelsonderwijs. In 1956 ging hij met pensioen.[574]

Braaksma stond bekend als een uitstekend onderwijzer, met oog voor vernieuwingen. Vooral het vak kennis der natuur wist hij boeiend te 'brengen', mede door er vlot en vakkundig gemaakte bordschetsen bij aan te bieden. (Zijn dochter Dina erfde zijn tekentalent, want haar 'Drie Podagristen' hebben enige tijd op het omslag van de *NDVA* geprijkt.) Met zijn collega A.C. Sperna Weiland (hoofd van de ULO) maakte hij een serie tekenvoorbeelden, getiteld *Teken prettig*, door Van Gorcum uitgegeven onder de noemer 'Kinderprenten'. Ook zang- en dichtkunst vond hij voor zijn leerlingen zeer belangrijk. Hij was lid van de studiekring D.H. van der Scheer en droeg ook bij aan de bundel *In Seymour Mulder's voetspoor...*

Voor de viering van de vijfde mei in 1946 schreef hij de rijmprent *Bevrijd*, die door de gemeente aan alle scholieren in Assen werd uitgedeeld.[575] Dina Braaksma verluchtte de prent, die bij Van Gorcum werd gedrukt. Zoals beschreven, vervaardigde hij voor het Fabriciusfestijn (30 september 1946) de rijmprent *Weeròm*. Voor de laatste koninginnedag tijdens de regering van Wilhelmina (31 augustus 1948) schreef hij het 'zangspel' *Herinnering*.[576] De tekst werd door Van Gorcum uitgegeven.[577] Dit was eigenlijk een potpourri van (koor)liederen over verschillende episoden uit het leven van koningin Wilhelmina, met verbindende teksten voor spreekstem.

Het schijnt hem gespeten te hebben dat het intieme karakter van de studiekring D.H. van der Scheer verloren ging, toen in 1947 HDG werd opgericht. Bij die gelegenheid droeg hij zijn gedicht *Exit D.H. van der Scheer* voor, waaruit een zekere nostalgie spreekt. Hoe hij zich daarna beijverd heeft - als dichter en als organisator - om Drenthe aan een volkslied te helpen, is in paragraaf 3 beschreven.

Grote belangstelling had hij eveneens voor de prehistorie. Hij bezat een fraaie verzameling urnen en bijlen en hij was lid van de afdelingen Assen van de Natuurhistorische en de Prehistorische Vereniging. Hij behoorde ook tot de Commissie voor het samenstellen van een Drents schoolboekje.

Toch werd hij het bekendst als dichter, zoals ook blijkt uit de opdrachten die hij kreeg. Zelf merkte hij daarover op: "Ik mag voor mijn plezier rijmpjes maken en als een ander mij dan dichter noemt, dan is die uitspraak voor zijn verantwoording en meer dan ik pretendeer."[578] In de laatste jaren van zijn leven schreef hij regelmatig versjes voor de (*P*)*DAC*, die door de lezers zeer gewaardeerd werden. Zijn verzen zijn eenvoudig, direct geschreven en geven blijk van een grote opmerkingsgave. Ondanks dat geeft hij wel een romantisch beeld van Drenthe. Ook de (Drentse) natuur inspireerde hem tot enkele gedichten; zo noteerde Braaksma na een wandeling:

574. Ibidem.
575. Vgl. Bontekoe 1947, 89.
576. Voor een verslag wordt verwezen naar: 'In alle opgewektheid werd in Assen Koninginnedag gevierd' in: *PDAC* 1.9.1948.
577. Een exemplaar wordt bewaard in DA, PDR, inv.nr. 12. Zie voor een recensie *Drenthe* 19 (1948) augustus 130.
578. Scholte 1964, 30.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 681

't Winterkeuninkie

Op 't roege wilde wallegie
Daor zat een klein broen ballegie,
Zo tierig as 'n dartie
En 't wupte met zien startie.

Doe wupte 't broene bollegie
Hoog boven op 'n pollegie.
Doe gung het wiede-wiede-wiet!
'Wat is 't hier mooi, wat bin ik blied.

De kolde winter is veurbij,
De olde wal wordt noe weer nei.
De kaamperfoelie lop al oet,
En kiek toch ies, wat al 'n roet!'

Doe keek het kleine ding mij an.
En vreug: 'Wat wil ij, grote man?'
Ik zee: 'Het geet mij net as dij.
'k Bin ok zo bliede met de mei'.[579]

Van de redactie van de *NDVA* kreeg hij het verzoek oude volksoverleveringen na te vertellen in dichtvorm. De resultaten waren de gedichten *De lebstaok,*[580] *De gleène keerl*, *'t Golden kaalf*, *Rooie Saander* en *Ludolf van Bun*.[581] Over de vertellingen merkte Braaksma op: "Historisch valt op deze volksverhaaltjes veel aan te merken, want deze vertellegies zijn op hun lange tocht van 't donker verleden tot het zo verlichte heden vervormd, soms totaal misvormd (...)." [582]

Zijn gedichten - en een enkel schetsje - verschenen verder in het maandblad *Drent(h)e*,[583] het *Kerkkrantje*[584] en *Oeze Volk*. In een aantal bloemlezingen werd ook werk van hem geplaatst, bijvoorbeeld in *Uut en um oes olde laandschop, Drentse dichterbloempies en De Brummelwal.* Voor de RON hield hij samen met Jan Naarding de *Samenspraken tussen Jaan en Lammert*.

Zelf heeft Braaksma zijn gedichten nooit kunnen of willen bundelen.[585] Kort na zijn dood meende A.J. Scholte dat er veel voor te zeggen was, dit verzuim te herstellen: "Het

579. *Drente* 14 (1943) juni 90. Ook opgenomen in *De Brummelwal, 9 en* Van der Velde 1991, 59.
580. In *Drenthe* 20 (1949) augustus 120-121 werd van Braaksma al een gedicht over hetzelfde onderwerp, getiteld *De Lebbepaol*, opgenomen.
581. *NDVA* (1958), 113-129.
582. *NDVA* (1958), 113.
583. Vgl. ook Meertens/Wander 1958, 162.
584. Zijn bijdrage was *De slag bij Aone*. (*Kerkkrantje* (1962) hooimaand 7.)
585. In 1948 was HDG van plan vier dialectgedichten van Braaksma bij Van Gorcum uit te geven, maar gerealiseerd is dit niet. De reden of oorzaak is niet meer aan te geven. Zie DA, HDG, inv.nr. 5, brief HDG aan Braaksma van 4 oktober 1948.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 682

is mogelijk, dat zijn naam vooral zal blijven leven in zijn gedichtjes (...). Ik stel mij voor, dat een bloemlezing uit zijn beste werk zeer zeker succes zou hebben."[586] Pas in 1991 liet de stichting Het Drentse Boek de verhalen en gedichten van Braaksma verzamelen. De bundel *Aovendlicht. Verhaolen en gedichten uut het Noordenveld*, bestaande uit vier verhalen en 24 gedichten, werd door Peter van der Velde samengesteld.[587]

Tijdens een fietstocht met zijn kleinzoon werd Braaksma in Assen door een motorrijder aangereden. Hij overleed op 3 november 1963 in het Wilhelminaziekenhuis in Assen aan de gevolgen van het ongeluk.[588]

P. van der Velde (1918)[589]

P. van der Velde

In de tijd dat Peter van der Velde in Roden het Bonte Bitse Cabaret (zie hoofdstuk III) leidde, werkte hij overdag bij de Rotterdamsche Bank in Groningen. Petrus van der Velde was op 5 februari 1918 in Vlagtwedde geboren als zoon van een bakker.[590] Na de Rijkskweekschool in Groningen doorlopen te hebben, kon hij geen werk als onderwijzer vinden en ging hij als kantoorbediende aan de slag bij de boterfabriek in Roden, sinds 1921 de woonplaats van de familie. In 1944 kon hij eindelijk gaan doen waarvoor hij opgeleid was en werd hij onderwijzer in Steenbergen (gemeente Roden). Hij behaalde de hoofdakte, werkte enige jaren als onderwijzer in Roden en werd hoofd der school in Roderwolde, wat hij vijfentwintig jaar zou blijven.

Zijn belangstelling voor het dialect begon op de kweekschool, waar hem in 1935 door een leraar gevraagd werd, de dialect-vragenlijsten van P.J. Meertens in te vullen. In 1940 werden zijn eerste gedichten in de *Leekster Courant* gepubliceerd.

Na de oorlog ontstond uit het Bonte Bitse Cabaret de cabaretgroep De Bekketrekker. De naam is een toespeling op het Drentse woord voor sleedoorn, een struik met blauwe pruimpjes die wrang smaken en alleen met een verwrongen gezicht geconsumeerd kunnen worden. Doordat de sleedooorn ook stekels heeft, kan geconcludeerd worden dat de cabaretgroep wrang- en stekeligheden wilde debiteren. Volgens een oud-lid van de groep wilde Van der Velde inderdaad meer satire

586. *NDVA* (1964), 30.
587. Zie voor een recensie Drijver 1991.
588. Voor herdenkingsartikelen wordt verwezen naar: 'Na ongeluk L. Braaksma overleden' in: *NDC* 5.11.1963; 'De heer L. Braaksma overleden' in: *PDAC* 5.11.1963 en Scholte 1964, 27-32.
589. Zie voor enige biografische schetsen: Bakker 1983; Dekker 1986, 72-76 en Haar 1991, 18-22.
590. Zijn moeder was een Drentse, zijn vader een Groninger.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 683

bedrijven, maar zou hij al vertrokken zijn voordat de naam 'Bekketrekker' werd aangenomen.[591] Tot 1950 zou de groep - naamloos of als Bonte Bitse Cabaret - vooral opgetreden zijn voor de RON. De groep bracht elders een avondvullend programma met liedjes en schetsjes in het Drents, geschreven door Van der Velde. Ook buiten de provincie trad het gezelschap op. Liedjes als *Jeichie van 't Dunnerboerveld* en *Einpeerdsboertie* stonden op het repertoire van de cabaretiers.[592]

Na de genoemde briefwisseling met Grietje Clewits, volgde van 4 november 1961 tot en met 4 maart 1962 een nieuwe serie dialectbrieven in de *Leekster Courant*. Zijn correspondent was Wim Beereboom in Leek; de serie heette *Van Kwietnieters en Kweitneiters*. De auteurs deden zich voor als huisvaders en ondertekenden hun brieven mede met de namen van hun (fictieve) vrouwen: Tjeerd en Diene versus Haarm Jan en Annechien. Zij schreven in de dialecten van het Zuidelijk Westerkwartier en het Noordenveld. Vanaf 1956 had Van der Velde met Hans Heyting voor het tijdschrift *Oeze Volk* ook al een brievenfeuilleton geschreven. Weer daarvoor, in 1947, was hij begonnen met het leveren van gedichten en verhalen voor het maandblad *Drente*, waarmee hij doorging na de naamsverandering in *Drenthe*. Met een van die gedichten had de redactie van het maandblad moeite. Hier volgen het eerste en het laatste couplet:

Mien opa, die het altied aarbaaider west
Op een Grunninger bouwboerderaai.
Mien opa zien boer, was stinkende riek
Mor opa was aarm en kreeg rimmetiek.
Want opa, die kroop deur de klaai.

De zeun van de boer, die ridt nou wat rond
In 'n auto spiksplinternaai.
Die rookt nou sigaoren van dartig cint 't stuk
Van opa's verdreit en van opa's geluk...
En opa, die rust in de klaai.

Het werd opgenomen in het maandblad, maar R.D. Mulder probeerde wel het sociale aspect weg te masseren: "Men beschouwe dit gedichtje louter als Noorddrentse poëzie en niet als uiting tegen de rijke Groninger grondbezitters, want als zodanig is het allerminst opgenomen." [593]

In de *Drentse schrieversalmanak 1956* werd ook werk van hem opgenomen.[594] Ongeveer tezelfdertijd schreef Van der Velde de eenakter *Leverworst. Noord-Drentse schets in één bedrijf* (F. Mulder te Groningen).

591. Ten Have 2000.
592. Jan Veenstra in: Kool 1988, 93-98.
593. *Drente* 20 (1949) december 181. Ook opgenomen in Van der Velde 1986, 14.
594. Opgenomen werd de schets *Beste Mans en Hillechie*.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 684

Het is een humoristisch bedoelde schets, waarin Haarm Brink en zijn vrouw Jaanke door hun vrijgevigheid na het slachten nog maar één zelfgemaakte leverworst overhouden. Maar uiteindelijk raken ze die ook kwijt wanneer een hond ermee vandoor gaat.

Toen de Drentse Schrieverskring in 1989 solidair was met de monddood gemaakte schrijver Salman Rushdie en een handtekeningenactie begon, bedankte Van der Velde als lid. Naar zijn mening diende de schrieverskring zich niet met politiek in te laten.[595]

De vele verhalen, columns en gedichten die hij schreef - en tijdens culturele bijeenkomsten voordroeg - werden behalve in de reeds genoemde tijdschriften ook gepubliceerd in de *DAC* ('Van de Drentse Schrieftaofel'), het *Nieuwsblad van het Noorden* en *Roet*. Voor het Groningstalige tijdschrift *Krödde* schreef hij zowel onder eigen naam als onder het pseudoniem Wietske Knorringa. Laatstgenoemde zou de schrijfster zijn van 'Brieven uut t Westerketier', waarmee de redactie voor een raadsel geplaatst werd. Pas na langdurig speuren ontdekte men de ware identiteit van de auteur.[596] Zijn medewerking aan *Roet*, waarvoor hij vanaf het vierde nummer schreef onder zijn pseudoniem Bastiaon Brobbel,[597] beëindigde hij toen het tijdschrift Nederlandstalige bijdragen plaatste.[598] Voorts is veel werk in bloemlezingen terecht gekomen.[599]

Zijn pennenvruchten zijn noch inhoudelijk noch naar de vorm vernieuwend. Zijn verhalen gaan dikwijls over de kleine burger die tegen de bureaucratie aanloopt, het kleine verdriet, en de dagelijkse beslommeringen in het gezinsleven.[600] Is zijn proza meer humoristisch van toonzetting, zijn gedichten daarentegen zijn melancholieker en gaan vaak over het voorbijgaan van de tijd.[601] Erg bekend werd het gedicht *Winter op de Paaizermao*, waarin de winterse natuur de stemming van de dichter negatief beïnvloedt. De laatste strofe luidt:

De winterwind waait deur mien kleren
As ik verkleumd naor hoes tou gao
Wel leven wil moet lieden leren
As 't wintert op de Paaizermao.[602]

595. Richards 1989. Vgl. ook Drijver 1989.
596. Engels 1998, 151-156.
597. Vgl. ook Koster/Kolkman 1984, 10 en 15-20.
598. Ter gelegenheid van zijn tachtigste verjaardag eerde de redactie van *Roet* hem door in het tijdschrift tien gedichten te plaatsen die zij als zijn mooiste en meest kenmerkende beschouwde. Dat waren: *Mien opa*, *Wai*, *Zaodbulten*, *Maitied*, *Weerom*, *Haarst*, *Muilijk*, *Winter op de Paaizermao*, *Rondeel* en *Kinderleid'ie*. Zie *Roet* 19 (1997/1998) winter 6-12.
599. Bijvoorbeeld in Nijenhuis 1983a, 41-43.
600. Boerema 1998, 6-7.
601. Zie voor analyses van zijn poëzie: Werners 1957b, 13; Nijenhuis in: Kool 1988, 1-6 en Boerma/Broersma 1993, 114-118.
602. Ook opgenomen in Nijenhuis 1983a, 43 en in Van der Velde 1986, 31.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 685

In 1983 werkte hij mee aan het lesboek Noordenvelds, getiteld *Wieder met mekaor*.[603] Pas in 1986 werden zijn teksten gebundeld in *Wilwaark. Gedichten en verhaolen*.[604] Het boek heeft drie afdelingen: gedichten, verhalen en liedteksten. Gerard Nijenhuis voorzag de bundel van een inleiding, waarin hij Van der Velde typeerde als een geboren verteller en een schrijver met beeldend vermogen, die zoekt naar de stille kanten van het woord. Voorts werd de schrijver een sociaal geëngageerd mens genoemd, in wiens werk ernst en luim elkaar afwisselen.[605]

In 1986 verscheen nog meer verzameld werk, namelijk de elpee *Noordenveld. Leid'ies oet Noord- Drente*.[606] Met deze en andere liedjes en met verhalen waren Van der Velde en zijn vrouw Alke jarenlang voor publiek opgetreden. Het derde gedenkwaardige feit in dat jaar was, dat tijdens zijn afscheid als voorzitter van de historische vereniging 'Roon' de erepenning in zilver van de gemeente Roden aan hem werd uitgereikt; dit voor zijn inspanningen tot behoud van de streekcultuur.[607]

J.Th.R. van Balsvoort (1896-1991)

Johanna Theodora Regina van Balsvoort schreef een handjevol sterk romantisch gekleurde gedichten in het dialect van Roden. Bekend vooral werden haar gedichten *"De dikke boom"*[608] en *Ons Roner moe'ie*.

J.Th.R. van Balsvoort

Ze werd op 5 oktober 1896 geboren te Steenwijk. Ze volgde de onderwijzersopleiding en werkte als tijdelijk onderwijzeres in Balinge (1915), Nieuweroord (1915), Loppersum (1915) en Zeijen (1916). Daarna volgden Midlaren (1916-1919) en Groningen (1919-1921). Ze solliciteerde op een vacature in Roderwolde, waarop het hoofd van de school in Midlaren als referentie gaf, dat ze ernst miste en minstens een à twee dagen per maand ziek was.[609] Toch werd ze met ingang van 26 mei 1921 in Roderwolde benoemd. Drie jaar later vertrok ze naar de H. Scheepstraschool te Roden. Daar bleef ze

603. 'Lesboek aangeboden voor cursus Noord-Drents' in: *Oostermoer Noordenveld* 8.9.1983. Vgl. ook *De Vriezer Post* 7.9.1983.
604. Zie ook Enting 1986, 41; 'Eerste Drentse boek Van der Velde verschenen' in: *Nv/hN* 10.3.1986; 'Werk van Peter van der Velde gebundeld. Weer uitgave van 'Het Drentse boek' ' in: *DGP* 10.3.1986; Kooistra 1986 en Entjes 1986, 170-172. Zie voor een recensie ook Wilms 1986b, 197. In 2001 verscheen de bloemlezing *Winter op de Paaizermao*.
605. Van der Velde 1986, 7-9.
606. Daarvoor werkte hij mee aan twee elpees: *Een daggie dweelen deur de Drentse dreven* (1980) en *'n Wiendeldaore van meziek in Oost-Nederlaanse streektaelen* (1982).
607. GA Roden, Ere-boek der gemeente Roden. Vgl. ook 'Medaille voor Peter van der Velde' in: *Nv/hN* 8.4.1986 en 'Roderwolder literaire duizendpoot 'slimbliede' met ereburgerschap' in: *Leekster Courant* 10.4.1986.
608. *Drenthe* 23 (1952) maart 38-40. Ook opgenomen in: *Kerkkrantje* (1952) hooimaand 2.
609. GA Roden, Persoonsdossier J.Th.R. van Balsvoort, brief hoofd der school te Midlaren van 27 april 1921.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 686

werkzaam tot haar pensionering in oktober 1961. In Roden woonde ze samen met haar vriendin, de onderwijzeres Derkien Baving (1904-1982).

In het verenigingsleven van Roden speelde ze een belangrijke rol. Zo was ze medeoprichtster van de plaatselijke zangvereniging; als zangdeskundige werd ze gevraagd voor de commissie-De Vos van Steenwijk (1949), die een tweede poging zou doen tot het aanwijzen van een Drents volkslied.[610] Ook was ze jarenlang secretaresse van de historische vereniging. Wegens verdiensten voor het verenigingsleven in Roden, werd ze op 30 september 1959 onderscheiden met de erepenning in zilver.[611] In het maandblad *Drenthe* debuteerde ze in 1950 met het gedicht *Verzuchting!*, waarin ze haar plaats als dichteres wel heel duidelijk beschreef:

Ik zou zo graag een dichter zijn...
Maar, 'k weet me: "niet uitverkoren",
Ik rijmel wel en het loopt wel wat,
maar altijd is er net niet "dat",
Ik geef het maar verloren.[612]

Ze overleed te Roden op 22 oktober 1991.

4.5. Schrijvers van een klein oeuvre

J.M. Linthorst Homan-Staal (1874-1952)

Jeannette Madelaine Staal werd op 27 april 1874 te Leiden geboren.[613] Haar vader, Hendrik Pieter Staal, was militair en werd later garnizoenscommandant in Assen. Als minister van Oorlog (1905-1907) was hij in het kabinet-De Meester (liberaal) een omstreden figuur, die - opmerkelijk genoeg -door de Eerste Kamer naar huis werd gestuurd.[614]

Jeannette Madelaine trouwde op 30 april 1902 met Jan Tijmen Linthorst Homan (1873-1932), die in 1917 CdK in Drenthe zou worden.[615] Uit dit huwelijk werden twee zoons geboren: Johannes en Henri Peter. Jan Tijmen Linthorst Homan, die zijn vader was opgevolg als CdK, nam in 1931 ontslag om gezondheidsredenen en trok zich terug op het familiebezit Overcinge in Havelte, waar hij een jaar later overleed.[616]

610. Huizing 1995d, 20-21.
611. GA Roden, Ere-boek der gemeente Roden.
612. *Drenthe* 21 (1950) juni 94. In het maandblad *Drenthe* 21 (1950) september 138-139 publiceerde ze vervolgens nog het gedicht *Drenthe. Indrukken en gedachten, na weer eens een tocht door 't Olde Landschap*.
613. GA Leiden, Geboorteakte J.M. Staal. Prakke vermeldt in de *NDVA* van 1954 (p. 7) abusievelijk dat zij in Breda geboren was en dat haar tweede voornaam Madeleine was. Ook J. Linthorst Homan schreef de tweede naam van zijn moeder als Madeleine. Zie Linthorst Homan 1974, 2.
614. Oud 1971, 206-208.
615. Zie over hem Menzel 1933, 5-18 en Smidt in: Bos/Foorthuis 1990, 86-89.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 687

Zijn vrouw bleef het huis nog enige tijd bewonen, maar uiteindelijk verhuisde zij in 1939 naar Haren.[617]

J.M. Linthorst Homan-Staal

Na de bevrijding werd huize Overcinge verkocht om te gaan dienen als volkshogeschool. Homan-Staal bezocht herhaalde malen haar voormalige woning en gaf leiding bij verscheidene vormingsactiviteiten. In 1947 kwam ze in Drenthe terug en vestigde ze zich in Assen.[618] In de Bond van Plattelandsvrouwen nam ze een belangrijke plaats in; ook werd ze uiteindelijk erevoorzitster van de Vereniging van Huisvrouwen (afdeling Assen). Van HDG was ze een trouw lid.

Jeannette Madelaine was van huis uit in cultuur geïnteresseerd. In 1907 speelde ze mee in het toneelstuk *De heilige van Wittenhillinge* (zie II, 10.3.). Als Drenthes 'Eerste Vrouwe' had zij veertien jaar lang, door haar aanwezigheid bij diverse evenementen, blijk gegeven van haar belangstelling voor cultuur. Maar ze deed meer. Zij werd de ziel van de toenmalige Asser Kunstkring genoemd en zij zette zich in om Assen een goed en gevarieerd concert- en theaterleven te bezorgen. Haar zoon Johannes Linthorst Homan schreef daarover:

> "(...) en naast haar grote liefde voor Assen en Drenthe bracht zij een cultureel element in ons leven dat wij van andere familieleden zó niet kregen. Haar ouders - toen in Den Haag wonende - waren zeer Frans gericht, de herinnering aan haar grootvader, de Leidse classicus Cobet, werd vaak opgehaald om zijn kennis van de Franse cultuur, er waren vaak Franssprekende gasten thuis, de boeken van mijn moeder waren moderne boeken in vele talen, zo ánders dan mijn vader's bibliotheek van geschriften over de Drentse geschiedenis en over de landbouw. Trok mijn vader ons mee naar het land, naar boerderijen en ontginningen, mijn moeder zette ons aan tuinwerk en aan muzieklessen voor mijn broer en schilderlessen voor mij."[619]

In 1936 kwam haar bundel *Liedjes* (H.D. Tjeenk Willink & Zoon N.V. te Haarlem) met gedichten in de vier moderne talen uit. Ze schreef bij voorkeur kwatrijnen, waaronder ook een over het huis Overcinge. In dit voorname huis voelde ze zich veilig en geborgen. Dit blijkt uit de laatste twee strofen:

Hoe hevig ook de storm daar buiten woede,
Hoe fel de regen striemt, hoe ook de hitte brandt,
Neemt eens het oude huis mij in zijn hoede
Dan voel 'k mij weer in veilge haven aangeland.

616. Zie ook Bos 1989, 189.
617. GA Havelte, Bevolkingsregisters.
618. GA Haren, Bevolkingsregisters.
619. Linthorst Homan 1974, 2-3.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 688

Daar, tusschen al die lieve oude dingen
Keert altijd weer de rust in mijn gemoed,
En in de glans van véél herinneringen
Straalt 't leven als een kostlijk, heilig goed.

Twee jaar later debuteerde zij in het maandblad *Drente* met de verzen *Konijnen* en *Herfst buiten*. Tijdens de bezetting hield ze in Assen voordrachtsmiddagen, waardoor ze meehielp de heersende apathie te bestrijden.

In 1946 verscheen haar tweede bundel *Het bezige hart* (Van Gorcum & Comp.), eveneens met verzen in vier talen.[620] Een paar Nederlandstalige gedichten, zoals *Na zwaren tijd* en *Gijzelaarsvrouw*, gaan over de zorgen en het oorlogsleed die de bezetting gebracht had. Voor het laatste gedicht heeft ze zich waarschijnlijk ingeleefd in het lot van haar schoondochter, want haar zoon Johannes heeft lange tijd als gijzelaar moeten doorbrengen. Tekenend voor haar karakter is dat het gedicht niet 'Gijzelaarsmoeder' heet en ze dus niet uitweidt over haar eigen zorgen en verdriet. Het gedicht is rond Kerstmis 1943 geschreven.[621]

Gijzelaarsvrouw

Wie leed en zorgen waardig weet te dragen,
En, zonder ooit om medelij te vragen,
Aan and'ren denkt ook in het bangste uur;
Wie nimmer spreekt over haar slapeloze nachten,
Maar t' allen tijd
Steeds is bereid,
Het leed van and'ren te verzachten;
En stil en trouw,
Bij angst en rouw,
Gestadig helpt naar hare beste krachten,
Die is de ware gijzelaarsvrouw!

De uitgever prees de gedichten in het maandblad *Drente* aan als "vrouwelijke verzen", die "een snaar treffen in ieders hart".[622] Jan Naarding bestempelde haar poëzie in *De Vrije Pers* als pretentieloos, "bekorend door eenvoud en fijna [sic] humor".[623] Haar gedichten bevatten nogal wat stroeve zinswendingen. R.D. Mulder was een andere mening toegedaan. Hij noemde de verzen in het maandblad *Drente*:

620. Ook de gedichten die ze in het maandblad *Drente* gepubliceerd had, werden in deze bundel opgenomen.
621. In een exemplaar van de bundel *Liedjes* (UB Groningen), werd een inliggend getypt exemplaar van het gedicht aangetroffen, dat door J.M. L.H. -S. van een datum was voorzien. De bundel is - blijkens het exlibris - eigendom geweest van W.A. Stork, burgemeester van Dwingeloo 1936-1941, 1945-1958, gehuwd met D.M.E.A.J. van der Kuyl; zie Boekholt 1991, 68. Dit gedicht en *Na zwaren tijd* werden ook gepubliceerd in *DVP* (27.4.1945 en 4.5.1945).
622. *Drente* 17 (1947) januari 32.
623. *DVP* 24.1.1947.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 689

"Gevoelige gedichten, eenvoudig en goed geschreven, zonder gewrongenheid en valsche, holle frasen, die zeker tot velen zullen spreken."[624] Prakke noemde haar verzen: "Eenvoudige poëzie aanvankelijk alleen voor de vriendenkring bedoeld (...)". [625]

In 1951 vertrok ze om gezondheidsredenen naar de duinstreek van de gemeente Heemstede.[626] J.M. Linthorst Homan-Staal overleed te Bloemendaal op 2 december 1952[627] en werd begraven in Havelte.[628]

G. Koops (1882-1960)[629]

Geert Koops werd op 7 maart 1882 in Assen geboren.[630] Bijna heel zijn arbeidzame leven dreef hij een ijzerwarenhandel in Assen. Hij was ook een bekend dammer, maar zijn favoriete vrijetijdsbesteding moest wachten tot hij zijn zaak van de hand gedaan had: dat was het schrijven. Wel ondervond hij in die levensfase veel hinder van doofheid, maar zijn successen als streekromanschrijver compenseerden zo het een en ander.[631] Van zijn hand verschenen een aantal typische streekromans, waarmee hij vrij veel succes had. Zijn eerste roman kwam in 1947 uit en was getiteld *De familie Kornalijn. Roman uit het boerenleven* (Van Dishoeck te Bussum).

In deze Nederlandstalige roman gaat het over de relatie tussen drie broers Kornalijn, afkomstig uit een rijk boerengeslacht, die zich moeten houden aan een eeuwenoude traditie: trouwen met een rijke boerendochter. De jongste broer, Siebren, wijkt hiervan af en huwt een doktersdochter. Hij vervreemdt van zijn broers. Peter, de tweede broer, verzoent zich met de benjamin, nadat hij en zijn vrouw een vondeling geadopteerd hebben.

Daarna verscheen bij uitgeverij De Torenlaan de roman *Zuster Marjan* [1953].[632] Voordat het verhaal in boekvorm uitgegeven werd, had het van 20 september 1952 tot en met 11 juli 1953 als feuilleton in de *PDAC* gestaan.

Marjan Wolters, oudste dochter uit een daglonersfamilie, heeft verkering met de boerenzoon Harmen Kruidhof. Zij verbreekt tijdelijk de relatie omdat Harmen niet van de drank af kan blijven, en vertrekt naar Rotterdam. Harmen huwt in de tussentijd onder druk van zijn moeder de rijke boerendochter Arnolda Posthoorn. Dit zeer tegen de zin van zijn vriend Govert, die in stilte verliefd is op Arnolda. Hij verwijt

624. R.D. M[ulder]. 1947a, 31.
625. *NDVA* (1954), 11.
626. GA Assen, Bevolkingsregisters. Ze vertrok per 31 augustus uit Assen.
627. GA Heemstede, Overlijdensakte J.M. Linthorst Homan-Staal.
628. Zie voor herdenkingsartikelen: 'In Memoriam Mevrouw J.M. Linthorst Homan-Staal' in: *Drenthe* 24 (1953) maart 33-35; Prakke 1954c, 7-12 en Van R.-S. 1952.
629. Voor enige bio- en bibliografische gegevens wordt verwezen naar *Lectuur-Repertorium* 1953, 1094, 1404 en 1969.
630. DA, BS Assen, Geboorteakte G. Koops.
631. Mededeling J. Eewold te Assen.
632. Het boek vermeldt geen jaartal. Het jaar van verschijning is gebaseerd op *Brinkman*, 966.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 690

Harmen ontrouw aan Marjan. Het wordt een ongelukkig huwelijk: Harmen kan Marjan niet vergeten en hij raakt (opnieuw) aan de drank. Arnolda overlijdt in het kraambed en uiteindelijk verhangt Harmen zich.

Marjan is inmiddels verpleegster geworden en zij ontmoet vele jaren later - tijdens de Eerste Wereldoorlog - Govert, die arts is geworden. Zij trouwen, niet uit liefde maar uit vriendschap, en vertrekken naar Indië om er zijn praktijk voort te zetten.

Van de roman verscheen een tweede druk. In 1953 verscheen ook *Job Folkers* (uitgeverij De Torenlaan).[633] Deze roman speelt zich af in Drenthe, de dialogen zijn geschreven in de streektaal.

Hoofdpersoon is de ex-zeeman en ex-militair Job Folkerts. Hij keert met blijvend oorlogsletsel uit Oost-Indië terug in zijn geboortedorp. Hij wordt knecht bij schoenmaker Vink. Job is een wijs en goedhartig man, die in menig dorpsconflict moet bemiddelen. Ook deze roman eindigt in mineur: bij een brand in de woning van Vink probeert Job het leven van zijn baas te redden, hierbij komt hij om het leven.

Deze roman werd eveneens herdrukt.

Koops laatste roman, *Late zon* ([1957], uitgeverij De Torenlaan te Assen),[634] speelt tegen een Brabantse achtergrond.

Het is de geschiedenis van Derck Veeland, de grote boer van 'Ruimzicht' en Hanna, zijn huishoudster. Veeland is een hard werkende vrijgezel, die gaandeweg genegenheid voor zijn huishoudster opvat. Als hij met haar wil trouwen, wijst zij hem af. Aan het eind van de roman sterft Hanna.

Ook dit boek had een voorgeschiedenis als feuilleton in de *PDAC* (25 september 1954 tot en met 29 oktober 1955). Uit het begeleidend woord van de redactie bij de eerste aflevering blijkt dat Koops' vervolgverhalen bij de lezers in de smaak vielen. De redactie had met een goed feuilleton moeten komen voordat de uitgeverij tot publicatie in boekvorm overging. "Goede waar, behoeft geen krans", schreef de redactie (het spreekwoord verhaspelend) dan ook.[635]

Koops schreef ook voor andere dagbladen en voor streekbladen, die korte verhalen onder diverse pseudoniemen plaatsten. Hij liet verscheidene niet-uitgegeven manuscripten na, waaronder een middenstandersroman.
Geert Koops overleed op 3 juni 1960 te Assen.

---

633. Jaartal ontleend aan *Brinkman*, 966.
634. Het jaar van verschijning is gebaseerd op *Brinkman*, 1026. Daarin wordt ook vermeld dat in 1957 een tweede druk volgde.
Het *Lectuur-Repertorium 1952-1966*, 1094 vermeldt daarentegen 1956 als jaar van verschijning.
635. 'Nieuwe feuilleton van Geert Koops' in: *PDAC* 25.9.1954.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 691

G.H. Vocks (1886-1969)[636]

G.H. Vocks

Van Hein Vocks verschenen na de oorlog een tweetal boeken over de belevenissen van de Drentse jongen Hein(i) Heimans. De beide romans - die sterk autobiografisch zijn - spelen zich hoofdzakelijk in Zuidoost-Drenthe en de Duitse grensstreek af.

Gerhard Heinrich Vocks werd op 15 maart 1886 te 'Compascuum' (Barger-Compascuum) in de gemeente Emmen geboren.[637] In 1895 verhuisde het gezin naar Barger-Oosterveld. Hein Vocks ging reeds op achtjarige leeftijd in Duitsland werken als koeienjongen; daarna werkte hij bij de turfstrooiselfabriek van Scholten in Klazienaveen. In 1908 werd hij postbesteller in Emmen. Door zelfstudie klom hij op tot ambtenaar van de binnendienst bij de posterijen. In 1914 volgde zijn overplaatsing naar Den Helder. Vanaf 1924 woonde hij in Zwolle, waar hij in oktober 1928 trouwde met de dochter van een speelgoedwinkelier. Vocks zegde zijn baan op en nam de zaak van zijn schoonouders over. Ook in de plaatselijke politiek was hij lange tijd actief als gemeenteraadslid; als zodanig was hij enige tijd ambtenaar van de burgerlijke stand, dat wil zeggen bevoegd tot het sluiten van huwelijken.

In 1946 verscheen de roman in twee delen *Kleine Hein tusschen turfbulten en zandheuvels* (M. Stenvert & Zoon te Meppel). Het manuscript had hij al in 1942 voltooid, want hij zond het in dat jaar in voor de prijsvraag van De Schouw (zie hoofdstuk III). Voor een prijs kwam het niet in aanmerking: men zond hem het manuscript zonder commentaar terug.[638]

Hoofdpersoon Hein(i) Heimans woont in het veen dicht bij de Duitse grens, een streek die door zijn onderwijzer Turfland wordt genoemd. De meeste mensen daar zijn katholiek. Na drie jaar lagere school moet Hein zelf zijn kost verdienen. Hij gaat werken bij de boer Harm Berend (Beerndoom), die samen met zijn nicht op het zand woont. Daar hoedt hij de schapen en weidt hij de koeien. Aan het eind van het eerste deel is Beerndoom overleden, kort nadat hij Hein al naar huis gestuurd had.

636. Voor deze biografische schets is ook gebruik gemaakt van het opstel '15 maart, Oom Henk 80 jaar', dat zich in het persoonlijk archief van Vocks bevindt. Zie voorts Kocks 1970, 149-152.

637. GA Emmen, Geboorteakte G.H. Vocks. Zijn ouders waren Bernard Heinrich Vocks en Anna Gesina Bentlage. Bernard Heinrich Vocks was van Duitse afkomst: hij werd op 15 april 1844 te Geringhausen geboren. Hij was van beroep bakkersknecht, in latere akten wordt hij koopman genoemd (GA Emmen, Bevolkingsregisters).

638. NIOD, Archief De Schouw, 174 C2, U IV4, brieven Vocks aan de jury van 1, 3 en 30 juni en 25 november 1942.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 692

In het tweede deel woont de familie Heimans op het zand. Hein gaat werken bij boer Bolting, die een keuterijtje in het veen heeft. Ook hier werkt hij als koeienjongen en meeheer. Bolting heeft twee dochters, van wie Lien de knapste is. Zijn andere dochter Mina lijdt aan toevallen. De amoureuze verwikkelingen tussen Lien en ene Beernd, met op de achtergrond mededinger Rieks, vormen een tweede verhaallijn in dit deel.

Later gaat Hein bij de familie van Rieks aan het werk. Bij zijn nieuwe werkgever Braom, een zogeheten Bargerboer, bevalt het Hein uitstekend: het boerenechtpaar is goed voor hem en Hein werkt weer op het zand. Op het eind van het verhaal krijgt hij zelfs nog kennis aan Annechien, het buurmeisje. Tegen de winter, wanneer de dieren op stal gaan, moet Hein terug naar huis. Onderweg komt hij zijn vader tegen die goed geboerd heeft, want voor het eerst rijdt hij met eigen paard-en-wagen.

Vocks schreef de dialogen in het dialect. De gebeurtenissen lijken zich te voltrekken voor de ogen van, en naverteld te worden door, een kind. Maar de roman is niet in de ik-vorm geschreven, dus moet de auteur - net als andere schrijvers over kinderen - af en toe het stijlmiddel van de monologue intérieur te hulp roepen. Het autobiografische – of 'historische', zo men wil - karakter van de roman zorgde ervoor, dat Vocks na de publicatie niet naar Barger-Oosterveld durfde uit angst voor een pak slaag.[639]

Jan Naarding schreef een korte recensie voor het maandblad *Drente*, waarin hij beweerde dat het werk niet met *Bartje* vergeleken kan worden, doordat er van de kleine Hein geen ontwikkelingsgeschiedenis gegeven wordt:

> "Het geeft ons een zeer goede tekening van de toestanden in de veenwereld aan 't begin dezer eeuw en nog even eerder, van het leven van arbeiders en kolonisten-boeren. We zijn V. dankbaar voor dit werk, dat een vergeten uithoek van een vergeten gewest van Nederland in 't centrum der belangstelling plaatst",

aldus Naarding.[640] Ook buiten Drenthe werd de roman besproken. De *Winschoter Courant* was van mening dat de auteur beschikte over een welversneden pen en dat hij veel talent had.[641] Leo Boekraad, recensent voor *De Tijd* (katholiek), was net als Naarding juichend in zijn bespreking. Hij gewaagde van een "boek gestegen tot literatuur in den besten zin van het woord". Desondanks had hij nog enige kritische bemerkingen: hij vond de roman meer een uitgewerkte novelle, waardoor de constructie erg slap geworden was.[642] De recensent van *De Rotterdammer* maakte de vergelijking die volgens Naarding irreëel was: hij vergeleek de roman met *Bartje*. Hij noemde *Kleine Hein* "een waardige bijdrage tot de streekliteratuur".[643]

639. Kocks 1970, 150.
640. Naarding 1946d, 19.
641. *WC* 1.11.1946.
642. *De Tijd* 19.8.1946.
643. *De Rotterdammer* 10.9.1946. Voor meer recensies wordt verwezen naar het persoonlijk archief van G.H. Vocks.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 693

Vocks maakte P.H. Ritter attent op zijn roman en verzocht om een radiobespreking. Daarbij vermeldde hij, dat *Kleine Hein* binnen een maand uitverkocht was.[644] Ritter besprak de roman voor de AVRO-microfoon op 16 september 1946.[645] De auteur was met de boekbespreking zeer content en stuurde Ritter als dank een pijp en een doos sigaren.[646]

Reeds in 1947 beleefde Vocks' roman een derde druk.[647]

In hetzelfde jaar verscheen ook het vervolg op de eersteling van Vocks. Dat was *Kleine Hein onder vreemd volk*, wederom uitgegeven door M. Stenvert & Zoon te Meppel.[648]

Hein gaat werken bij boer Wessel Veerman in het Duitse Emsland. Hij treft het niet met iedereen even goed, bijvoorbeeld niet met de knecht Harm. Daarentegen kan hij wel goed opschieten met de oude Onkel, die als veerman in dienst is bij boer Veerman. Deze Onkel leert Hein roeien. Authentiek aandoend is de kritiek die in het eerste deel van het boek op de Pruisen wordt gegeven; zij trokken in het jonge keizerrijk aan de touwtjes maar waren lang niet overal populair. Als Hein tijdens het schapenhoeden even niet oplet, gaan twee schapen de roggeakker van Rüben Rudolf, alias Knollenboer, begrazen. Hein wordt mishandeld door de roggeteler. Deze moet wel voor de rechter verschijnen, die hem een boete van 30 mark oplegt. Er bestaat al jarenlang een vete tussen Rudolf en Veerman. Wanneer laatstgenoemde een vracht zelfgebakken dakpannen over de Ems wil zetten, probeert Rudolf de pont tot zinken te brengen. In het daarop volgende handgemeen wordt Veerman zo toegetakeld dat hij naar het ziekenhuis moet. Er waren geen getuigen, maar Hein vindt een belangrijk bewijsstuk van de gewelddaad: het zakmes van Rüben Rudolf. Hij verzwijgt dit echter en geeft het mes aan Rudolfs dochter. Ten slotte keert Hein terug naar Nederland. De hond, Bruno, van de inmiddels overleden Onkel loopt hem achterna. In de armen van zijn moeder verzucht hij dan: "Jao, moe, jao; ik ben veul liever onder eigen as 'onder vrömd volk'".

Dit vervolg werd minder gunstig ontvangen dan *Kleine Hein*. Dat was voor Vocks aanleiding, steun te zoeken bij R.D. Mulder, aan wie hij wat achtergrondinformatie gaf. Zo zouden de recensenten in het Westen gevonden hebben dat de roman zich niet vlot liet lezen, mede door het gebruik van dialect. De uitgever was aanvankelijk enthousiast geweest, maar vond op dat moment het nieuwe boek ook minder

644. UBU, Archief P.H. Ritter, brief Vocks aan Ritter van 13 september 1946.
645. UBU, Archief P.H. Ritter, brief Ritter aan Vocks van 14 september 1946. Vgl. ook Van Herpen 1982, 238. Volgens deze bron wordt de tekst van de lezing in de UBU bewaard, maar drs. K. van der Horst, conservator handschriften van de UBU, deelde in een brief van 2 juli 1998 mee dat de tekst van de bespreking niet meer te traceren is.
646. UBU, Archief P.H. Ritter, brief Vocks aan Ritter van 30 september 1946. Ritter bedankte in een brief van 20 oktober 1946.
647. R.D. M[ulder]. besprak de derde druk in het maandblad *Drenthe* 19 (1948) maart 47.
648. *Brinkman*, 1946-1950, 1542. De roman zelf vermeldt geen jaar van verschijning.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 694

geslaagd. Aan Mulder legde hij enige vragen voor. Had hij te veel "Rooms-Katholieke" standpunten ingenomen, waaraan lezers van een andere gezindte zich konden storen? Of had het boek in Drenthe misschien te veel weerstanden opgeroepen? Zelf was hij van mening dat het boek enige onvolkomenheden had. In de eerste plaats was het onder te grote tijdsdruk geschreven. In de tweede plaats had de uitgever naar zijn mening de fout gemaakt 'Kleine Hein' weer in de titel op te nemen, waardoor het potentiële kopers wellicht niet als een nieuw boek was opgevallen.[649] Mulder stelde Vocks in een brief gerust[650] en recenseerde een maand later in de *PDAC* nog eens beide boeken. Over het tweede merkte hij op: "(...) geeft een goede beschrijving van de [sic] thans zo sterk aan veranderingen onderhevige Zuid-Oost Drentse gebied."[651] In het maandblad *Drenthe* schreef Mulder een korte recensie van het tweede boek, waarin hij opmerkte:

> "Nog beter dan in het eerste deel, is de schrijver erin geslaagd, het leven en de belevenissen van Kleine Hein en zijn hele milieu, vlot en boeiend weer te geven. Dit tweede deel zal zeker evenveel succes hebben als het eerste en het ziet er weer keurig verzorgd uit."[652]

Behalve romans schreef Vocks ook toneelwerk. Reeds in Barger-Oosterveld schreef hij voor het plaatselijke drankbestrijdingscomité het toneelstuk *De familie Van Ingen*, dat in ieder geval één opvoering heeft gehad.[653] Voorts werd zijn toneelstuk *Naobers en vrend'n* - nadat het ingrijpend was veranderd en in het Drents was vertaald door G. Eding-Askes - door 't Aol' Volk te Emmen in november 1965 voor het eerst opgevoerd.[654] Het stuk heeft drie bedrijven en speelt zich af omstreeks 1935. De titel maakt reeds duidelijk dat de naoberplichten een belangrijke rol in het geheel spelen. Na de première werd het stuk in Emmen en omgeving nog vaak gespeeld.[655] Vocks schijnt ook liedteksten en gedichten voor diverse kranten geschreven te hebben, maar van onderzoek op dit gebied is afgezien doordat de aanwijzingen te vaag waren. Op latere leeftijd voltooide hij nog een roman, waarvoor de uitgevers geen belangstelling hadden.[656]

Hij overleed te Zwolle op 13 september 1969.[657]

649. DA, HDG, brief Vocks aan Mulder van 5 februari 1948.
650. Dit blijkt uit een brief van Vocks aan Mulder van 11 februari 1948 (DA, HDG).
651. R.D. Mulder 1948b.
652. R.D.M[ulder]. 1948d, 115.
653. '15 maart, Oom Henk 80 jaar' (Archief Vocks).
654. Zie *EC* 4.11.1965. Vgl. ook *PDAC* 4 en 25.11.1965. Vocks heeft het toneelstuk ter beoordeling aan Jan Naarding voorgelegd. Deze zou hem geschreven hebben: "Ik heb wel aanmerkingen maar vind het voor 75 procent goed." Zie DA. HDG, inv.nr. 256, brief Vocks aan de Culturele Raad voor Drenthe van 12 juni 1966.
655. Zie Kocks 1970, 151.
656. Vriendelijke mededeling van mevrouw G. Veelenturf-Vocks op 28 augustus 1998.
657. GA Zwolle, Overlijdensakte G.H. Vocks. Hij was op dat moment weduwnaar van Maria Aloysia Anna Pütt (1889-1961), met wie hij op 27 september 1928 was getrouwd (GA Zwolle, Persoonskaart G.H. Vocks).

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 695

H. Doedens (1906-1989)[658]

H. Doedens (zittend)

Hermannus ('Herman') Doedens werd op 15 januari 1906 te Peize geboren.[659] Hij bracht zijn jeugd door in Gasselte, waar zijn vader rijksveldwachter geworden was. Hij werd onderwijzer en - na het behalen van de MO-akten Nederlands en geschiedenis - leraar bij het voortgezet onderwijs te Enschede en later te Utrecht.[660]

Hij debuteerde in de bundel *Uut oes Dréénse Laand*, samengesteld door R. Houwink en in 1935 uitgegeven door Van Gorcum te Assen. Zijn bijdrage is getiteld *'t Verhaol van oom Jan*. Aan het maandblad *Drente* leverde hij voor het eerst proza in het mei/juni-nummer van 1940. Onder zijn pseudoniem Harm Drent verscheen daarin het dialectverhaal *Mister*.[661] Als schrijver noemde Doedens zich naar een historische figuur, de speelman-zanger Harm Drent, die rond 1900 in Gieten of Gasselte woonde en ook daarbuiten bekend was.[662] Harm Tiesing schreef over hem in het niet-uitgegeven toneelstuk *Spienstertijd in Drenth. 'n Laandelk winteraovendspel in Jannewaori*:

> "En dan over dag komp Haarm Drenth er is an, de aolde vioolspeuler die veur 's nee [sic] brood of veur n handvol erppels al heel wat plezeer braacht. Haarm hadd n zak op de rukg hangen die met touwgies vaast maokt was, een baand over de linker scholler en een unner d rechter aarm deur. Dan begunde hie op zien aolde vioel of op zien harmonikao te hotfotten en dan zung hie d'r bij."[663]

Tijdens de oorlog werd Doedens een van de belangrijkste literaire medewerkers van het maandblad *Drente*. Na zijn eerste bijdrage in proza leverde hij vooral gedichten, zoals *Snikkie Snieder en Berend Boesbelder*, *Jantiene is störv'n*, *Allèn met dij*, *Avond*, *Kom zing nog ies*, *Testament*, *'t Geluk* en *Er luip een jong in de riepende rog*.[664] Gerriet Wilms ontdekte als belangrijkste thema in het vroege werk van Doedens, het "op het leven overwonnen geluk".[665]

---

658. Over Herman Doedens is weinig geschreven. In combinatie met een oproep tot het inzenden van materiaal voor het DLD schreef Jan Tissing, 'Herman Doedens - Harm Drent' in: *Drenthe* 63 (1992) september 14.
659. GA Peize, Geboorteakte H. Doedens. Zijn ouders waren Pieter Doedens, van beroep arbeider, en Antje Visser.
660. Mededeling van zijn weduwe op 12 december 1994.
661. *Drente* 11 (1940) mei/juni 1-2.
662. Zie *PDAC* 10.5.1947. Vgl. ook *Drenthe* 29 (1958) oktober 6 en *OV* 29 (1985) augustus 134-135.
663. *Spienstertied in Drenth*, 22-23. Het manuscript is door G. de Jonge te Borger geschonken aan schrijver dezes.
664. *Drente* 14 (1942) september 28-29; 14 (1942) december 47; 15 (1943) juli 1; 15 (1943) september 10; 15 (1943) december 23; 15 (1944) januari 25; 15 (1944) februari 29 en 15 (1944) maart 33.
665. Wilms 1955, 3.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 696

Na de oorlog verschenen zijn gedichten - door hemzelf "rijmpjes" genoemd - in de *PDAC* en tal van periodieken, zoals *De Vrije Pers*, *Dren(t)he*, de *NDVA* en *Oeze Volk*. Behalve in het reeds genoemde *Uut oes Drèènse Laand* werden gedichten en verhalen van hem opgenomen in bundels/bloemlezingen als *Uut en um oes olde laandschop* (1940), *In Seymour Mulder's voetspoor.*. (1945) en *Mandielig* (1983).

Omstreeks 1950 had hij in de *PDAC* een rubriek onder de titel 'Hoek van Haarm'. Hierin besprak hij tal van Drentse culturele en literaire onderwerpen.

Herman Doedens behoorde in 1953 tot de eerste leden van de Drentse Schrieverskring. In de *Drentse schrieversalmanak 1954* staat bijna vanzelfsprekend een bijdrage van hem: het gedicht *Ol Kraai*.[666]

Tot nu toe is zijn werk niet in gebundelde vorm uitgegeven.[667] Zoals bij veel Drenten in den vreemde spreekt uit zijn gedichten heimwee naar de oude landschap en de daar doorgebrachte kinderjaren. Gecombineerd met natuurlyriek behoort dit thema tot de onversneden romantiek en was het in Doedens' dagen allang passé. Dat wist hij zelf ook wel: hij pretendeerde immers niets meer dan "rijmpjes" te maken. In het gedicht *Kinderlaand* geeft hij een impressie van het Gasselte van zijn jeugd. De voorlaatste strofe daarvan:

Daor leefde een kind, daor laacht' een kind.
Daor was het leven zaacht gezind.
Daor luip een jong in d'aorenzee,
waorin de wind zien voren snee...
De torenklok sluig d'aovendvree.[668]

Iets abstracter van vorm, maar nog niet verrassend door de inhoud (poésie noire) is het gedicht *Donker*:

Donker

Het donker waacht,
de naacht wordt groot,
De westerzun hangt
rond en rood,
an 't meertouw
trekt de leste boot.
Het donker waacht,
de naacht,
de dood.[669]

666. *Drentse schrieversalmanak 1954*, 10.
667. Wel werden een aantal van zijn gedichten becommentarieerd. Zie *Drenthe* 26 (1955) juni 11 en 28 (1957) januari 7.
668. Opgenomen in Nijenhuis 1983a, 17.
669. Opgenomen in Nijenhuis 1983a, 20. Voorts werden nog de gedichten *Troubadours* en *De laange rek* opgenomen.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 697

In het onderwijsvakblad *De Vacature* had hij de rubriek 'Schrijvers en hun werk', waarin hij soms ook Drentse schrijvers besprak, bijvoorbeeld Cornelis van Schaick. Ook aan de *DMB* en *Levende Talen* droeg hij regelmatig artikelen bij. Doedens wordt gerekend tot de pioniers van de naoorlogse streektaalbeweging. Zo hield hij in 1946 in zijn rubriek in de *PDAC* een pleidooi voor het gebruiken van het Drents op meer gebieden dan alleen in de dagelijkse omgang:

> "(...), wij hebbn zölf ook nog wat, waor veur wij oes niet schaomt, net zoo min as veur 't feit dat oes vaoder maor 'n boernjong was en oes moeke een arbeiderwicht. Wat de school vergeetn het en waor de misters nog gien tied veur vindn kunt - 't wordt wel ies aans - dat willn wij een beetie op weg helpn, zóó dat 'n boernjong ok ies een stukkie duurt schrievn al deugt het volgens de Hollandse mister en schoolbookie nijt, ies 'n stukkie duurt veurdraogn in 't dialect dat hum 't best lig, zien eign. 't is niks bezunders, doodgewoon; eign taol, eign geschiedenis, eigen zaok, eign belang! Maor veul te laang vergeetn; laot 't ies aans wordn!"[670]

Zijn belangstelling voor de schrijver-predikant Cornelis van Schaick leidde ertoe, dat hij in 1971 *De zoon van Lammert Kuiper. Een dorpsverhaal uit het oude Drenthe* (J.A. Boom en Zoon te Meppel) liet uitgeven. Dit is een bewerking van het eerste deel van Van Schaicks *Tafereelen uit het Drentsch Dorpsleven* (1848, A.C. Kruseman te Haarlem). Daarvoor had hij tevergeefs geprobeerd het boek van Van Schaick herdrukt te krijgen. Het verhaal stond ook van 13 oktober 1971 tot en met 10 mei 1972 als feuilleton in de *MC*.[671] "(...) de folklore springt eroet en de sfeer is Drents van hier hen gunder", schreef Bart Veenstra in *Oeze Volk*.[672] In 1971 verscheen eveneens zijn studie *Markies de Thouars. Twents dichter en pamflettist (1807-1850)* (W.G. Witkam te Enschede). Deze markies was een hoveling van koning Willem I, maar raakte aan lager wal en werd pamflettist en dichter. Uiteindelijk stierf hij als landloper.

Van 14 augustus 1974 tot en met 26 februari 1975 bracht de *MC* het feuilleton *Rooie Henderk* van Doedens. Het was nog maar net begonnen, of Boom te Meppel gaf het in boekvorm uit als *Rooie Henderk. Een onverwoestbare bewoner van het oude Drentse land*. Dit verhaal speelt omstreeks 1900 in en om Oring (Odoorn); de hoofdpersoon Henderk Bathoorn vindt na een ongelukkig huwelijk toch de ware liefde. Interessant is, dat Doedens in deze roman de speelman Harm Drent ten tonele voert.

Herman Doedens overleed op 31 januari 1989 te Utrecht.[673]

---

670. *PDAC* 10.8.1946.
671. De redactie beweerde in de inleiding van het feuilleton dat Van Schaick de "achter-overgrootvader" van Doedens zou zijn (wat dit ook moge betekenen). Zie *MC* 13.10.1971.
672. *OV* 16 (1972) september 134.
673. Dienst Burgerzaken en Gemeentebelastingen gemeente Utrecht, Overlijdensakte H. Doedens. Zie voor herdenkingsartikelen *DGP* en *Nv/hN* 3.2.1989; 'Herman Doedens overleden' in: *OV* 33 (1989) februari 20. Bart Veenstra besteedde uitvoeriger aandacht aan leven en werk van Doedens in zijn artikel 'Harm Drent' in: *Nv/hN* 18.3.1989.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 698

N. Meyboom-Veltman (1908-1994)[674]

N. Meyboom-Veltman

Nell Veltman werd op 4 mei 1908 als helft van een tweeling geboren te Makkinga. Haar vader was arts. Ze bezocht de lagere school in Heerenveen. Na drie jaar HBS ging ze als correctrice werken bij het *Leeuwarder Nieuwsblad*. Toen haar ouders naar Den Haag verhuisden, ging ze mee en werd ze correctrice bij de *Haagsche Courant*. In 1935 trouwde ze met Jan Cornelis Meyboom, die werkzaam was op het ministerie van Binnenlandse Zaken. Op 1 november 1939 werd hij benoemd tot burgemeester van Diever. Dat bleef hij - met een korte onderbreking tijdens de bezetting - tot april 1975.

Vanaf 14 april 1944 dook de jonge burgemeester, die tot dan toe met zijn ambtenaren waar mogelijk de bezetter had tegengewerkt, met zijn gezin onder in - achtereenvolgens - Hilversum, Loosdrecht en Kampen. Er wordt beweerd, dat Meyboom door de illegaliteit gedwongen werd onder te duiken. Dat lijkt aannemelijk, want kort daarvoor had hij zich wel erg meegaand betoond in zijn reactie op Duitse verordeningen. In het kader van de misleidingstactiek wilde de bezetter een namaakvliegveld (laten) aanleggen in de buurtschap Oude Willem. De uitvoerende instantie, de Organisation Todt (OT), probeerde in dergelijke gevallen altijd de burgemeester in te schakelen om de benodigde werkkrachten aan te wijzen. Deed deze dat niet, dan deden de Duitsers het zelf door gebruik te maken van de bevolkingsregisters. Maar dan moest de burgemeester hun dat verbieden, want volgens Nederlands recht hadden alleen hij en enige beëdigde ambtenaren toegang tot deze registers. Onderduiken was welhaast de enige reactie om uit dit dilemma te geraken, en dat deden Meybooms (goedwillende) collega's dan ook toen Nederland eenmaal frontgebied was. In zijn tijd was dat nog niet het geval en deed hij de verkeerde keuze. Het project 'Oude Willem' ging door, en nog erger was dat Meyboom mensen aanwees om het 'echte' vliegveld Havelte te helpen aanleggen. Sterker nog: hij ging er zelf heen om mee te helpen.[675]

Als onderduikster schreef Nell Meyboom-Veltman een aantal gedichten over haar actuele situatie, die, samen met een vijftal andere verzen de bundel *Hunkering* vormden. Deze verscheen in 1945 bij Van Gorcum & Comp. J.M. Linthorst Homan-Staal sprak in haar recensie over "goed vloeiende verzen", waaruit "een diep geloof en de vaste wil om te blijven hopen" spraken. De gedichten *Verlos ons..*, *Heimwee* en *Maannacht* waren naar haar mening qua vorm de beste.[676] Volgens de recensent van de *MC* was vooral de inhoud aansprekend:

674. Voor biografische schetsen wordt verwezen naar Dekker 1975, 115-117 en Terpstra 1980, 84-88.
675. F. Jansen in: Bos 1992, 187-188. Zie voor de problematiek van de burgemeesters in bezettingstijd: De Wit in: Nijkeuter 1995, 85-86.
676. *DVP* 14.12.1945.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 699

> "Nieuwe aspecten in den dichtkunst worden er met deze verzen niet geopend, maar bij het lezen zal men in beslag worden genomen door gevoelens van rust en stille blijdschap; dat deze ontwrichtende onderduikerstijd tot het verleden behoort."[677]

Na haar debuut schreef Meyboom-Veltman enige meisjesboeken, zoals *Heleen heeft vacantie* ([1948], Kluitman te Alkmaar), *Een mand vol letters* ([1951], Kluitman te Alkmaar) en *Een nazaat van Marijke Meu?* (1951, Van Holkema & Warendorf te Amsterdam).[678]

Ook als (gelegenheids)toneelschrijfster kreeg ze bekendheid. Enkele titels zijn: *Het uitbreidingsplan* ([1948], berustend op haar ervaringen als burgemeestersvrouw),[679] *Witte cyclamen* (1948)[680] en - in samenwerking met Jan Naarding - het openluchtspel *Zwedera van Ruinen*. Dit laatste en het vervolg erop zullen in paragraaf 9 besproken worden. Voor het 25-jarig jubileum van de Dieverder VVV schreef ze samen met Abe Brouwer en Roel de Lange de revue *Liever naar Diever*. Deze titel bleek zo aan te slaan, dat hij tot 1991 diende als slogan op de informatiefolder van de VVV.[681]

Ze was betrokken bij de oprichting van de Toneelvereniging Diever en werkte aan de jaarlijkse opvoeringen in de open lucht mee als regie-assistente en souffleuse.[682] In 1975 reikte de gemeente Diever haar een oorkonde uit voor haar werk als ambassadrice van de openluchtspelen en promotor van folkloristische gebruiken. Behalve voor het toneel koesterde Nell Meyboom-Veltman nog een andere passie: die voor het breien. Als lid van het Anjercomité scheen ze dat ook tijdens de vergaderingen te doen, zodat voorzitter Cramer altijd opende met: "Mevrouw met breiwerk, mijne heren,".

Na de pensionering van haar man verhuisde het echtpaar naar Bilthoven.

Vanaf de oprichting was ze bestuurslid van de Drentse Schrieverskring. Voor de *Drentse schrieversalmanak 1954* schreef ze een titelloos gedicht; aan de *Drentse schrieversalmanak 1956* droeg ze het gedicht *Nachtvlinders* bij.[683] Voorts schreef ze toneelrecensies.[684]

De naam Meyboom is in Drenthe verbonden aan een zeer speciale boekencollectie. Bij de opening van het nieuwe gemeentehuis van Diever in 1957 bood de voorzitter van het Cultuurfonds de gemeente een aantal boeken over Drenthe aan. Burgemeester Meyboom maakte ze tot basis van een gemeentelijke collectie, die in 1989 tot ongeveer 2000 werken was aangegroeid. De Dieverder Drenthe-bibliotheek werd in haar geheel verkocht aan de PBC Drenthe, die haar voorzag van het stempel

677. *MC* 28.12.1945.
678. Dit laatste boek verscheen in 1965 ook bij uitgeverij West-Friesland in 'De witte raven'-serie. Zie *Brinkman*, 1581.
679. Zie ook DA, HDG, inv.nr.5, brief aan Mulder van 15 november 1948. Ze schreef het spel aanvankelijk onder het pseudoniem L. Huberts. Zie R.D.M[ulder]. 1949b, 8.
680. Een typoscript bevindt zich in het DA, PDR, inv.nr. 12x.
681. Abelmann 1992, 235.
682. Ibidem, passim.
683. *Drentse schrieversalmanak 1954*, 28 en *Drentse schrieversalmanak 1956*, 18.
684. Bijvoorbeeld over *Ontvangst op Laerwoud* van Ben van Eysselsteijn. Zie *Drenthe* 29 (1958) december 13.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 700

'Meyboom-collectie'. Deze is voor veel Drenthe-vorsers een ware 'Fundgrube'.

Nell Meyboom-Veltman overleed na een langdurige ziekte op 3 oktober 1994 in huize 'Het Oosten' te Bilthoven.

L. van der Sleen (1912-1993)[685]

Lambertus van der Sleen werd op 12 juni 1912 in Tiendeveen geboren. Op zijn achttiende verhuisde hij naar de buurtschap Oosteringh bij Pesse, waar zijn vader boer werd. Hij werd timmerman en ging zich toeleggen op het restaureren van houtsnijwerk van kansels en kerkbanken. Hij heeft lange tijd met vrouw en kinderen in het Spaarbankbos bij Hoogeveen gewoond.

L. van der Sleen

Voor de liefhebberij schreef hij rijmpjes en voordrachten voor bruiloften en partijen.[686] Enkele jaren na de oorlog begon hij onder het pseudoniem Bart van Oosteringh Drentstalige gedichten, feuilletons en prozaverhalen voor de *Hoogeveensche Courant* te schrijven.[687] Spoedig volgden publicaties in de *PDAC* en andere regionale kranten. Het was vooral K. Heeroma die het talent van Van der Sleen onderkende en hem aanmoedigde door te gaan met schrijven.[688] De dichter werd ook door zijn vrouw, Harmpje Hagedoorn, gestimuleerd en zijn teksten werden door haar gecorrigeerd. Zijn schriftelijke taalvaardigheid was beperkt; in een interview heeft hij daarover opgemerkt:

> "Ik vuul het nog altied as een gemis, dat ik niet meer van de taal eleerd heb. Taalkundig mus ik altied een beroep doen op mien vrouw. Ik heb wel iens ezegd: ik gao utscheiden mit schrieven, want ik make altied grote fouten in de taal."[689]

Aan de prijsvraag voor een Drents volkslied in 1948 nam hij deel met twee liederen. Ze kregen een eervolle vermelding en een is er zelfs op muziek gezet. Van der Sleen schreef vaak een wat archaïsch Drents, zoals hij het vroeger zelf had gehoord van ouderen in zijn geboortestreek. Daardoor zijn in zijn werk Drentse 'taaljuweeltjes' bewaard gebleven. Belangrijke thema's in zijn werk zijn de natuur, jeugdherinneringen en de kleine wereld rondom zijn huis. Een voorbeeld van dit laatste is:

685. Zie voor biografische artikelen: Huizing 1992c, 27-30 en Huizing 1992f.
686. Vriendelijke mededeling van zijn zoon, Rein van der Sleen, op 20 oktober 1998.
687. Een deel van zijn publicaties wordt bewaard bij het MI, Archief P.J. Meertens.
688. Na het overlijden van Heeroma schreef hij dan ook het gedicht 'memoriam prof.dr. k.h. heeroma' dat in *Drenthe* 44 (1973) januari 5 gepubliceerd werd.
689. Huizing 1992c, 28.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 701

In de lijte

Daor weit gien wiend
mor zweeft allent de moggen.
Daor schient de zun
en welkt de jonge bladties,
die sloppig schrompelt in het felle locht.
Mor as het eempies deur een vlage tocht
vervliegt ze vlijzem naor nog lijer padties.

Daor roest de dauw
op 't harde knieneblad.
De krodde pronkt mit roodgeplekte blommen.
de lijt' is lauw, mor vlietig bint de drommen
van felle neefies, zingend boven 't pad.[690]

Zijn latere werk graaft dieper; de vragen van leven en dood en het mysterie van het geloof komen aan de orde in zijn korte, puntige observaties. Zo luidt de laatste strofe van zijn gedicht *Karstmis*:

Dalijk luudt de broonzen klokken.
Meinsen bij mekaander, hokken
as makke schaopen in een stal
en zingen van Efratha's dal.
Veur 't Kiend, dat leefd' en störf an 't kruus
is biester weinig stee in huus...[691]

Over het dichten heeft hij opgemerkt:

> "Het is een genoegen en een gave, om, wat andere mensen alleen maar zien, in woorden te kunnen weergeven - en het nog gepubliceerd te zien ook - terwijl er zoveel anderen zijn, die het misschien veel beter kunnen. Het is belangrijk, gedachten voor zichzelf aanschouwelijk te maken, zodat je ze steeds weer kunt lezen. Da's belangrijk ook voor andere mensen. Dichten? Je heb 't in je en je voelt het geregeld. Ik doe het graag: het zijn de kleine dingen, die het leven waarde geven."[692]

Hij was altjd gewapend met potlood en aantekenboekje, waarin hij zijn invallen noteerde:

690. Opgenomen in *Blossems in de lijte. Drentse gedichten*. Zuidwolde 1982, 20.
691. Ibidem, 33.
692. 'Bart van Oosteringh: 'Dichten: je hebt het in je en voelt 't telkens' ' in: *DAC* 2.10.1976.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 702

> "Ik zuuk niet, ie ziet iets wat aj al duzenden maolen zien hebt en die iene maol dan valt je oog der op. Dan komt der een zin en gao je speulen met woorden. Der vuul een ekkel van de boom. Zo waren der al duzenden vallen, mar ik had 't niet zien. Net dizze iene ekkel, die zag ik. Toen borrelde zo de regel in mij op: 'As de ekkels geurt is 't um en bij oktober, dan dwaalt oens denken met de harfstwiend met...'"[693]

Tot de uiterlijkheden van het dichterschap voelde hij zich niet aangetrokken; hij is nooit lid geweest van de Drentse Schrieverskring. Het enige wat hij zocht was erkenning door een eigen lezerspubliek en daarbij had hij geen hulp van collega's nodig. Behalve in regionale kranten werd zijn werk ook opgenomen in kerk- en verenigingsblaadjes; incidenteel verschenen er bijdragen in de maandbladen *Drent(h)e* en *Oeze Volk*.

Van der Sleen was een geëngageerd kunstenaar, met dien verstande dat hij zijn dichterlijke gaven meermalen heeft aangewend voor een 'goed doel'. Tijdens de watersnoodramp in 1953 schreef hij een ballade, die landelijke aandacht kreeg en zelfs werd uitgezonden door de NCRV-radio. Toen in 1959 de Ruiner schaapskudde in haar voortbestaan bedreigd werd door geldgebrek, schreef hij een aantal hekeldichten. Daardoor kwam er een actie op gang, zodat de kudde in stand gehouden kon worden. Jarenlang schreef hij gedichten voor de stichting Opbouw Drenthe om de collectes voor 'Oktobermaand-Drenthemaand' te steunen.[694]

Bij de stichting Het Drentse Boek verscheen in 1982 zijn bundel *Blossems in de lijte. Drentse gedichten*. Deze bevat een selectie uit de honderden gedichten die hij in het Zuidwest-Drents in de loop der jaren geschreven heeft.[695] Hans Werkman vond het geheel:

> "(...) ongecompliceerde poëzie over eenvoudige, kleine dingen: de jaargetijden, de jeugd, de bloesem. Ook het kerkelijk jaar heeft in het Drents poëtisch gestalte gekregen in kerst-, paas- , en pinkstergedichten."

Het vers *Biddag* vond hij een van de "zuiverste" gedichten uit de bundel.[696]

Als dichter heeft Van der Sleen zich bijna steeds Bart van Oosteringh genoemd. Onder dit pseudoniem werd ook werk opgenomen in de bloemlezing *Mandielig, een bloemlezing Drentse poëzie*, die in 1983 verscheen.[697]

Lambertus van der Sleen overleed op 24 augustus 1993 te Hoogeveen.[698]

---

693. Blancke 1989, 21.
694. Enkele van deze gedichten worden bewaard bij het MI te Amsterdam.
695. 'Bertus van Oosteringh tevreden met bundeling van levenswerk' in: *DAC* 11.11.1982.
696. Werkman 1984. Zie voor een recensie ook Wilms 1983a, 36.
697. Opgenomen werden de gedichten *Meitiedsdrift* en *De eigen tied*.
698. Zie voor herdenkingsartikelen: 'In memoriam: Bart van Oosteringh' in: *HC* 25.8.1993; 'Drents dichter Van der Sleen overleden' in: *Nv/hN* 25.8.1993; 'Drentse dichter Bart van Oosteringh (81) overleden' in: *MC* 25.8.1993, Dr. Geert van Bunen 1993 en 'Bart van Oosteringh † (Lambertus van der Sleen) 1912-1993' in: *Drenthe* 64 (1993) oktober 22-23.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 703

H. Koops (1914-1977)[699]

H. Koops

Harm Koops werd op 3 maart 1914 in Assen geboren. Al spoedig verhuisden zijn ouders met hem naar Exloo, waar hij zijn jeugd doorbracht. Hij volgde de onderwijzersopleiding in Coevorden en werd in 1940 benoemd tot onderwijzer in Den Haag. Later werkte hij bij het onderwijs voor slechthorenden. Hij was actief in de Haagse vereniging 'Het Lantschap Drenthe' als bestuurslid, lid van de toneelgroep en redacteur van het verenigingsblad. Hierin publiceerde hij zijn eerste gedichten.

J.R. Westerhuis besprak in 1952 een gedicht van Koops voor de RON-microfoon.[700] Hij vond het een van de beste Drentse gedichten van toen, vooral omdat hij de beeldspraak bewonderde. Westerhuis kende de dichter pas sinds kort. Hij had de Drentse Hagenaar J.P.G van Holthoon om inlichtingen gevraagd. Deze legde het contact, waardoor er een briefwisseling tussen Westerhuis en Koops op gang kwam.[701] Daarin gaven beiden commentaar op elkaars gedichten.[702] Westerhuis besteedde in zijn rubriek 'Drentse schrijvers en hun werk', die hij onder zijn pseudoniem Gerriet Wilms voor het maandblad *Drenthe* schreef, ook aandacht aan leven en werk van de dichtende emigrant.[703]

In 1953 behoorde Koops tot de eerste leden van de Drentse Schrieverskring;[704] in hetzelfde jaar werd hij ook benoemd tot persoonlijk lid van HDG.[705] In de *Drentse schrieversalmanak 1954* verscheen zijn gedicht *Bij 't stookhok* en in de *Drentse schrieversalmanak 1956* werden twee gedichten, *Zaandblauwchie* en *Drenthen*, opgenomen.[706] Voorts publiceerde hij in het maandblad *Drent(h)e*, in *Oeze Volk* en in het *Kerkkrantje*. In 1967 werd hij afgekeurd en verhuisde hij naar Laag Soeren. Daarna schreef hij nauwelijks meer, maar legde hij zich toe op het schilderen. Hij overleed op 8 april 1977 te Laag Soeren.[707]

---

699. Biografische feiten zijn - tenzij anders vermeld - gebaseerd op een interview met mevrouw F.A.R. Koops-Lamberts te Zoetermeer, dat in de zomer van 1998 gehouden werd.
700. Westerhuis besprak op 6 juni 1952 voor de RON in het programma 'De Drènse Parnassus' het gedicht *Mal Beernd*. De tekst wordt bewaard in het persoonlijk archief van Koops.
Later besteedde Hans Heyting voor de RONO-microfoon aandacht aan het werk van Koops. In het programma 'In oenze Drènse dichterstuun' besprak hij op 7 december 1956 het gedicht *Bang jonkie*. Ook deze tekst wordt bewaard in het persoonlijk archief van Koops.
701. Persoonlijk archief H. Koops, brief Westerhuis aan Van Holthoon van 28 februari 1952.
702. Zie hiervoor het persoonlijk archief van H. Koops.
703. *Drenthe* 29 (1958) mei 10.
704. Harm Werners nodigde hem in maart 1953 uit om toe te treden (persoonlijk archief H. Koops).
705. Persoonlijk archief H. Koops, brief HDG aan Koops van 23 oktober 1953.
706. *Drentse schrieversalmanak 1954*, 24 en *Drentse schrieversalmanak 1956*, 36. De gedichten werden ook opgenomen in Nijenhuis 1983b.
707. Zie voor een kort herdenkingsartikel Bart Veenstra 1977a, 65.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 704

Zijn grootste productiviteit als dichter bereikte hij in de jaren vijftig. Door het bombardement van Den Haag op 3 maart 1945 was ook het huis van de familie Koops verwoest en was veel werk uit de periode daarvoor verloren gegaan. Hij schreef traditionele poëzie, die grosso modo verdeeld kan worden in natuurgedichten en gedichten over personen. Dichtend over de natuur kon Koops haast niets anders zijn dan een lyricus, hoewel hij dat in sobere bewoordingen liet blijken. En uiteraard was hij als zodanig een romanticus of - zo men wil - een neo-romanticus:

Zummeraovend (1)

Een stille aovend.
In 't gruun van een aole iek
Speult soezelzaacht
Wat waarme wind.
Een late liester zingt
Een kleine nachtmeziek.

De dag giet dood.
In het waarme rood
En het gele gold
Is 't of de zigzagraand
Van al de wolkies braandt
Boven het gruun van 't iekenholt.[708]

Hij schreef ook mengelwerk, dat noch in kwantitatief noch in kwalitatief opzicht indrukwekkend genoemd kan worden. De gedichten over mensen zijn meestal anekdotisch van aard. Hij schreef bijna steeds in het Drents; slechts een paar gedichten zijn Nederlandstalig.[709]

Ook hij was uit heimwee naar zijn geboortegrond gaan dichten. Dit verlangen komt in veel gedichten tot uiting, bijvoorbeeld in *Exloo*, over het dorp van zijn kinderjaren:

Exloo

Op de helling van de Hondsrug,
Oostwaorts 't diepie, west de hei,
Overhuufd met hoge bomen
Lig het aole darp van my,

As 'n bos met boerderyen
Tussen 't weidegruun en sang;

708. Nijenhuis 1983b, 48.
709. Vier eigen gedichten in het Nederlands vertaalde hij later in het Drents (*Oertied*, *Thriantha*, *Kiemcel* en *Voortplanting*). Ze werden opgenomen in Nijenhuis 1983b.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 705

't Bint die waarm-gekleurde steegies
Waor 'k by tieden naor verlang.

't Aole schoeltie en de vrunden,
't Speulen by de schaopekooi,
't Scheuveln achter 't Westerbosse,
Wat was 't aole darp doe mooi.

Mos op stro- en rieten daken,
't Eibernöst op hoge paol,
Karstmis - wit op alle wegen -
Grieze kreien in de kaol'.

't Volk, dat aaltied in de weer was,
Dat as kienholt, broen en taoi,
Ok de jaoren kun trotseren,
Ingepakt in 't zwaore baoi.

En...de wichter op heur klompies,
Lacherig in lange rieg.
's Zundags pronkend deur de darpsstraot,
Wachtend of 't een vryer kreeg...[710]

Het complete werk van Koops werd door stichting Het Drentse Boek in 1983 uitgegeven in de bundel *Harm Koops. Drent in de vrömde. Verzaomelde gedichten bij 'n kaander braacht en van een verantwoording veurzien deur Gerard Nijenhuis*.[711] Gerriet Wilms besprak de bundel in *Drenthe* en concludeerde: "Met deze publicatie kwam een goed overzicht tot stand van het dichtwerk van Harm Koops, die de Drentse literatuur met tenminste een aantal waardevolle gedichten heeft verrijkt."[712]

G. Kuipers (1918)[713]

Gerrit Kuipers werd op 20 september 1918 geboren in Schoonoord; acht maanden later verhuisden zijn ouders met hem naar Westerbork. Daar groeide hij op en vond hij zijn eerste werkkring: hij werd volontair op de secretarie. In 1956 vertrok hij naar Borger; tien jaar later verhuisde hij naar Hardenberg, waar hij in 1983 als chef culturele zaken en voorlichter met pensioen zou gaan. Tegenwoordig woont hij in Sleen.

710. Nijenhuis 1983b, 35.
711. Zie voor de presentatie van de bundel *DAC* 12.9.1983 en *Nv/hN* 13.9.1983.
712. *Drenthe* 54 (1983) november 212. Schokland recenseerde de bundel in *Drenthe* 61 (1990) april/mei 25-26.
713. Voor biografische schetsen wordt verwezen naar Werners/Wilms 1958d, 11 en 'Gerrit Kuipers 80 jaor' in: *OV* 42 (1998) oktober 438-441.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 706

Vanaf 1946 schreef hij Drentse schetsen in blaadjes van sportverenigingen. Al spoedig kwamen daarbij de rubrieken 'neis oet Elp' en 'Praoties rond de Börker Kei' die hij in het *Nieuwsblad voor Beilen* voor zijn rekening nam.[714] In het *Nieuwsblad voor Westerbork* had hij ook een rubriek, getiteld ' 't Boerhoorn giet'. Voor de rubriek 'Van oes eigen volk. Naoberpraotiens van en veur Drenten' in de *Kanaalstreek* leverde hij in de jaren zestig geregeld bijdragen.[715] Dikwijls ondertekende hij zijn stukjes met de initialen G.K.

G. Kuipers

In de periode tot 1956 schreef hij nog de revue *Dat is Elp!* en het toneelspel *Gemienschopszin*. Vanaf 1952 schreef hij teksten voor de RON. In dat jaar werd hij ook door Klaas van Dijk gevraagd medewerker te worden van het maandblad *Drenthe*.[716] Aan deze oproep gaf Kuipers gehoor en hij debuteerde in oktober 1952 met het korte verhaal *De Börker kei stiet op zien stee*, dat spoedig gevolgd werd door de bijdragen *'t Wark is veur de dommen!* en *Hoe de koster in de benouwdheid zat...*.[717]

In de *Drentse schrieversalmanak 1954* werd van hem het dialectverhaal *Zo bint kinder* opgenomen. Voor de *Drentse schrieversalmanak 1956* leverde hij de schets *'t Eerste kievitsei*, een humoristisch verhaal waarin "Jan Holties' Jannegie" het eerste kievitsei in Drente op een "mollebult" vindt.[718]

In 1956 richtte hij samen met Hans Heyting en Gerard Nijenhuis het dialecttijdschrift *Oeze Volk* op. Tot 1966 zou hij hiervan ook redacteur zijn. Vooral na 1956 zou Kuipers zich ontwikkelen tot een veelzijdig publicist en een actief bestuurder.

4.6. Klaas van der Geest (1903-1964): een schrijver die beroering veroorzaakte[719]

Klaas van der Geest werd op 27 november 1903 op Schiermonnikoog geboren. Hij doorliep de zeevaartschool en maakte enkele reizen als stuurman op de grote vaart. Reeds op zee begon hij te schrijven. Na zijn vroegtijdige ontslag in de crisisjaren kreeg hij zeeën van tijd om te schrijven. Hij debuteerde in 1937 met de roman *Eiland in de branding*, nadat Clara Asscher-Pinkhof het contact met uitgeverij Leopold (Den Haag) gelegd had. Daarna schreef hij in hoog tempo een omvangrijk oeuvre.

714. Een aantal van deze schetsen wordt bewaard bij het MI, Archief P.J. Meertens.
715. Zie ook MI, Archief P.J. Meertens.
716. DA, HDG, brief K. van Dijk aan G. Kuipers van 30 april 1952.
717. *Drenthe* 23 (1952) oktober 155-157; 23 (1952) december 178-179; 24 (1953) januari 13-15.
718. *Drentse schrieversalmanak 1954*, 25-27 en *Drentse schrieversalmanak 1956*, 46-50.
719. Over Klaas van der Geest is veel gepubliceerd. Voor een bio- en bibliografisch overzicht van deze schrijver wordt verwezen naar Prins-Willekes Macdonald in: *Jaarboek* 1967, 78-82.
720. Diemer, 'Een veenkoloniaal epos' in: Diemer 1958, 194-197.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 707

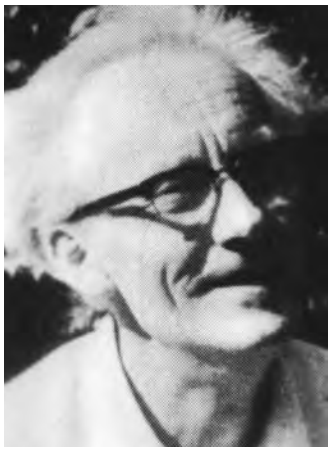

K. van der Geest

In 1949 verscheen zijn in Drenthe spelende roman *Gezegend is het land* (H.P. Leopold te Den Haag). Willem Diemer roemde het werk als "de beste streekroman (...) onder de vele boeken die een gooi doen naar het typisch-noordelijke in de letterkunde."[720] Van der Geest had het boek geschreven tijdens een verblijf in Schoonoord, waar hij met zijn woonboot in het Oranjekanaal lag. Deze streekroman kan met even veel recht een sociale roman genoemd worden: de misstanden ten tijde van de ontginning van het Ellertsveld en het ontstaan van Schoonoord vormen het hoofdthema. Over het boek ontstond in Drenthe groot tumult, zodat het Van der Geest raadzaam leek met zijn schip en zijn tweede vrouw uit Schoonoord te vertrekken om in Frederiksoord weer aan te leggen.[721] Niettemin kreeg het boek in 1950 de D.A. Thieme-prijs. In 1963 schreef hij opnieuw een Drentse roman, met een titel die aan de geruchtmakende voorganger uit 1949 herinnert: *Gezegend is het leven* (A.J.G. Strengholt te Amsterdam). Wederom nam de verteller sociaal-historische feiten als basis, namelijk de eerste moeilijke jaren van de Maatschappij van Weldadigheid in Frederiksoord.[722] Klaas van der Geest stierf op 10 oktober 1964 te Zwolle.

De 'deining in Drenthe' over *Gezegend is het land* is toe te schrijven aan klassentegenstellingen. Van der Geest beschreef de schrijnende toestanden die tijdens de negentiende-eeuwse verveningen heersten en daaraan wilden velen - vooral beter gesitueerden - niet herinnerd worden. Daar kwam bij, dat HDG in die jaren bezig was een zeer rooskleurig beeld van Drenthe uit te dragen, en daar paste Van der Geests relaas niet in. Reeds een jaar daarvoor had HDG nogal overspannen gereageerd op een artikel van Ab Visser over Drenthe. Voor de serie *De schoonheid van ons land* had Visser in deel drie het artikel 'Het Gronings-Drentse landschap' geschreven.[723] Hij kreeg daarop commentaar van HDG door middel van het artikel 'Ernstig vergrijp aan de schoonheid van Drenthe. Een protest' in het maandblad *Drenthe*.[724] Men verweet hem ondeskundigheid en het creëren van een verkeerd beeld van de provincie. Bovendien vond men Vissers tekst - al schreef men dat niet expliciet - te satirisch. "*Dit geschrijf is in hoge mate ergerlijk!* Als er geen stof meer is, die uw *hart* heeft, hou

721. Het zou niet de laatste keer zijn dat een roman van een 'vrömde' in Drenthe tumult veroorzaakte. In 1964 liep Dwingeloo te hoop tegen *De Toeschouwers* (1963) van Willem van Toorn. De auteur was van 1956-1957 onderwijzer in Lheebroek geweest, wat hem stof bood voor deze roman. De plaatselijke bevolking meende zich in het boek te herkennen en voelde zich beledigd. Ook toen besteedde de landelijke pers veel aandacht aan de affaire. Zie Egb. J. van der Veen 1964, 7-9 en Van Noesel 1995.
722. Zie voor Drentse beschouwingen 'Gezegend is het land. Gezegend is het leven. Klaas van der Geest binnenkort zestig jaar' in: *DAC* 16.11.1963 en Kuipers 1964a, 6-8. Vgl. ook Kuipers 1964b, 26-27.
723. *De schoonheid van ons land* [1948], 36-40.
724. *Drenthe* 19 (1948) november 165-168.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 708

dan op met schrijven en voorzie op oirbaarder wijze in Uw nooddruft. En zet *in elk geval voor Drenthe* op *Uw* kaart: *Terra incognita!*", aldus het Genootschap.[725] Visser reageerde met een open brief, getiteld 'Lange Regionale Tenen', in het volgende nummer van *Drenthe*.[726] Daarin noemde hij de reactie van HDG "overgeprikkeld" en "insinuerend"; de stijl van het pamflet vond hij "verdacht veel rieken naar federalisme".
Men zou kunnen zeggen dat de messen geslepen waren toen Van der Geests roman verscheen. HDG kwam dan ook met de volgende aanklacht: de auteur gebruikt familienamen die in Schoonoord nog voorkomen, hij wekt de indruk dat bijna alle Schoonoorders van asocialen afstammen, hij beschrijft de arbeiders als onmensen, het boek staat vol met perversiteiten en Drenthe wordt in diskrediet gebracht.[727] Behalve van HDG haalde Van der Geest zich de gramschap van de dorpelingen op de hals. Vele ouderen meenden zichzelf en hun ouders te herkennen in de beschrijving van liederlijke taferelen. In wezen was de schrijver zijn tijd ver vooruit door te schrijven over verkrachting, bestialiteit en homoseksualiteit. Er scheen een volksgericht in de lucht te hangen en de auteur bleef - zoals geconstateerd - niet wachten tot het losbarstte.

Intussen raasde de storm in de pers voort.[728] HDG nodigde Van der Geest uit, over zijn nieuwe roman te komen spreken tijdens een vergadering op 8 december 1949.[729] Zo althans was het aangekondigd, maar de spreker moest toen het eenmaal zover was vooral aanhoren dat men over hem en zijn werk niet te spreken was. De bijeenkomst werd gehouden in de leeszaal van het Rijksarchief en stond onder leiding van Prakke. Jan Naarding zou als opponent fungeren, maar was "door ziekte" verhinderd; hij had echter zijn bezwaren op schrift gesteld. Wel aanwezig waren inwoners van Schoonoord en het gemeentebestuur van Sleen. Zij maakten in scherpe bewoordingen hun ongenoegen aan de schrijver kenbaar.[730] Zelf zei hij hierover later:

> "Ik had met 'Gezegend is het land' de bedoeling een roman te schrijven tegen de achtergrond van een historisch gegeven, dat minder mooi is geweest en men riep mij als het ware ter verantwoording daarvoor in een vergadering van het Drents Genootschap in Assen, waar ik mij te verdedigen kreeg tegen mensen, die meenden dat dit beter verzwegen had kunnen worden of de authenciteit meenden te kunnen aanvechten. In een van de kranten die hierover schreven, kon men lezen, dat ik mij in die vergadering 'tussen een troep keffende honden' had bevonden."[731]

Van der Geest verdedigde zich tijdens dit 'verhoor' door te beweren dat hij geen specifiek Drentse roman had willen schrijven; Schoonoord was slechts een decor

725. Ibidem, 167.
726. Visser 1948, 181-182.
727. Vgl. ook Diemer, 'Socialisme taboe?' in: Diemer 1958, 85-93.
728. Zie *LC* 2.12.1949; *NDC* 9.12.1949; *Drachtster Courant* 3.1.1950 en *NRC* 4.1.1950.
729. DA, HDG, inv.nr. 6. Op een aankondiging voor de bijeenkomst staat met potlood geschreven: "Zeer groot rumour [sic] en perspubliciteit".
730. 'Van der Geest verdedigt zijn boek over Schoonoord' in: *PDAC* 9.12.1949. Vgl. ook Diemer, 'Proletarische apologie' in: Diemer 1958, 94-104.
731. ' Gezegend is het land. Gezegend is het leven. Klaas van der Geest binnenkort zestig jaar' in: *DAC* 16.11.1963.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 709

geweest. Het speet hem dat hij bekende Schoonoordse namen gebruikt had; hij beloofde die in een tweede druk te zullen veranderen. Maar zelfs dat ging Prakke niet ver genoeg. Hij wilde dat de roman in een gefingeerde omgeving gesitueerd zou worden.[732]

Het maandblad *De Uitgever* van de Nederlandse Uitgeversbond sprak van een gericht, dat Drenthe over de schrijver had gehouden en vond het voorgevallene "belachelijk, onbehoorlijk en gevaarlijk". Aan HDG werden dictatoriale neigingen toegeschreven, wat wel een stevige reprimande van de uitgevers aan hun collega Prakke genoemd mag worden.[733] Deze antwoordde met een ingezonden brief, 'Het februari-gericht van 'De Uitgever', die in zijn geheel door het maandblad *Drenthe* werd overgenomen. Prakke zat in een lastig parket: hij kende Van der Geest namelijk uit de illegaliteit en bewonderde zijn schrijftalent. Hij draaide om de hete brij heen door in de brief te stellen dat HDG alleen maar een forum wilde en kon zijn voor een open discussie tussen een schrijver en zijn lezerspubliek. Voorts wees hij weer eens op de Assepoester-reputatie waaronder Drenthe nog steeds leed: "(...) en zolang deze legende niet uitgeroeid is, zullen wij hier, ondanks schokschouderen over 'provinciaal gedoe' voor Drenthe bljven opkomen."[734]

De wijze waarop HDG zich tegenover Van der Geest opgesteld heeft, illustreert het sterk paternalistische karakter van het genootschap in die dagen. Sterker: HDG gedroeg zich in deze kwestie als censor - al ontkenden Prakke cum suis dat uiteraard.

5. Koppermaandagprenten[735]

De koppermaandag is een oude typografische traditie, waarvan het ontstaan vermoedelijk terug te voeren is tot de bloeitijd van de gilden. Het was toen - in de late middeleeuwen - de gewoonte, de eerste werkdag van de week die op Driekoningen (6 januari) volgde 'in ledigheid en vrolijkheid' door te brengen. Zowel de verklaring van de naam koppermaandag als het antwoord op de vraag waarom juist de eerste maandag na Driekoningen gekozen werd, is tot dusver niet definitief gegeven door de onderzoekers. Rond 1700 kreeg het feest - in Nederland althans - een exclusief typografisch karakter. In die tijd boden de gezellen hun meesters - als blijk van eigen vakmanschap - de zogeheten koppermaandagprenten aan, met daarbij de beste wensen voor het gezin. De gezellen ontvingen dan de zogeheten 'kopperfooi' en vierden feest of stortten het bedrag in een pot bestemd voor steun bij ziekte of andere tegenslagen. In de negentiende eeuw raakte de koppermaandagviering in het slop. Tussen de beide wereldoorlogen werden met weinig succes pogingen gedaan, het kopperfeest nieuw leven in te blazen.

Na de Tweede Wereldoorlog herstelde H.J. Prakke de oude traditie weer in

732. 'Roman met "locale kleur" veroorzaakt conflict' in: *Drachtster Courant* 3.1.1950.
733. *Drenthe* 21 (1950) april 57-58. Vgl. ook Huizing 1992a, 29-30.
734. Prakke 1950b, 58-62.
735. Zie Prakke 1953a.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 710

Drenthe, door in 1949 een koppermaandagprent uit te brengen. Waren het vroeger de werknemers die feest vierden, toen waren het de werkgevers Prakke en collega's die - samen met hun echtgenotes - de dag 'in vrolijkheid' doorbrachten.
Naar de mening van Prakke begon de renaissance van de koppermaandagprent na de Tweede Wereldoorlog in Drenthe, wat niet helemaal juist lijkt, want in 1948 werden reeds koppermaandagvieringen gesignaleerd in Arnhem, Gouda, Haarlem en 's-Hertogenbosch.[736]

De Drentse koppermaandag van 1949 werd in Meppel gevierd; Jan Poortman schreef de tekst voor de prent, getiteld *Van lustern tut lèzen deur Jan Lensink*.[737] Hierna werden achtereenvolgens koppermaandagfeesten gehouden in Zuidlaren,[738] Assen en Hoogeveen.[739] De teksten voor de prenten werden geschreven door respectievelijk Jan Naarding (*Drentse Koppermaandag 1950*),[740] Invaller [pseudoniem van prof. Jelle Brouwer, de zwager van Prakke] (*Ten Koninklijken Stiel)*[741] en Anne de Vries (*De ridders van de vrijheid van de geest)*. Het drukwerk werd uitgevoerd door drukkers in de plaats waar het feest gehouden werd, in volgorde: Hertz, Van Gorcum en Bork [Firma Pet]. De prenten werden getekend door Jan Zijlstra, Johannes Mulders en Hein Kray.[742]

Op 12 januari 1953 vierden de Drentse drukkers hun vijfde koppermaandag in Gieten.[743] In dat jaar schreef Gietens ereburger Ben van Eysselsteijn de tekst voor de rijmprent, die door Huib van Driel werd verlucht. De tekening van Van Driel brengt de Gieter kerktoren in beeld. Handelsdrukkerij Balkema in Gieten drukte de prent. Van Eysselsteijn schreef voor deze gelegenheid een zoetvloeiend lofdicht, getiteld *Gieten*. Daarin komt nogmaals de verbondenheid van de schrijver met Gieten tot uiting: "zwerver nú door 't grote leven,/ die van oude pijn ontheven,/ weer zijn weg in u hervond."[744]

In 1954 schreef Hans Heyting de koppermaandagtekst *Drenthe in stroomversnelling* (gedrukt door W. ten Kate te Emmen en geïllustreerd door T.E. Allersma) en Tonny van der Veen volgde in 1955 met *Film, Radio, Televisie, Boekdrukkunst* (gedrukt door B.J. van Herpe te Coevorden en geïllustreerd door B. Bennema).[745] Van der Veen schreef een gedicht, waarin hij de vluchtigheid van film, radio en televisie

736. Voor een geschiedenis van de koppermaandagviering zie vooral De Zoete/Versteeg 1991, waarop de inleiding van deze paragraaf grotendeels gebaseerd is. Vgl ook Prakke 1953a en Prakke, 'Drukkers-folklore' in: Prakke 1975a, 61-71.
737. DA, HDG, inv.nr. 7.
738. R.D.M[ulder]. 1950b, 55-56.
739. 'Drentse drukkers vierden Koppermaandag in Hoogeveen' in: *HC* 9.1.1952.
740. R.D.M[ulder]. 1950b, 55-56.
741. 'De Drentse Koppermaandag-prent' in: *Drenthe* 22 (1951) april 57-59.
742. Vgl. Prakke 1953a, 10.
743. Zie hiervoor ook V.d. B. 1953, 40 en Nijkeuter 1994b, 8-12.
744. Zie voor een recensie: 'Koppermaandag in Drenthe. De jaarlijkse prent verschenen' in: *Nv/hN* 13.1.1953. Zie voor meer recensies ook Archief Drukkerij Balkema, ondergebracht bij mevrouw Balkema te Gieten. Hierin bevindt zich uitvoerige documentatie over verscheidene koppermaandagvieringen in Drenthe.
745. Tonny van der Veen 1955, 138.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 711

met de duurzaamheid van het boek vergeleek.[746] In 1956 werd de opdracht aan Jan Boer gegeven.

6. De Culturele Prijs van Drenthe (1955/1956)

Provinciale Staten van Drenthe nam in januari 1954 het principebesluit tot het instellen van een provinciale culturele prijs. Daarna benoemde men een zogeheten 'Commissie van Advies voor de toekenning van de culturele prijzen', waarbij men de alomtegenwoordige Prakke niet over het hoofd zag. De Commissie kwam spoedig met het voorstel jaarlijks drie prijzen toe te kennen, te weten: een individuele prijs, een groepsprijs en een jeugdprijs.[747] Door tal van omstandigheden bleek het niet mogelijk, in 1954 de Culturele Prijs van Drenthe uit te reiken. Met het daardoor beschikbaar gekomen bedrag werden een prijsvraag voor het ontwerpen van een penning en de opdracht tot het vervaardigen van een oorkonde gefinancierd.[748] Het ontwerp van de Dordse kunstenaar J.Th.L. Petri werd bekroond en de oorkonde werd vervaardigd door Pam G. Rueter te Amsterdam.[749]

In het najaar van 1956 konden eindelijk voor het eerst culturele prijzen toegekend worden - die voor 1955 wel te verstaan. Ze werden pas op de drempel van 1957 uitgereikt. De individuele prijs ging naar Ben van Eysselsteijn, de groepsprijs naar de Toneelvereniging Diever en de jeugdprijs naar het Emmer Lyceum. De beslissingen werden genomen door het college van GS en dit had van de adviescommissie met betrekking tot Ben van Eysselsteijn ter overweging gekregen:

> "Al met al betreft het hier een Drentse kunstenaar met een grote landelijke bekendheid, in wiens werk zijn band met deze provincie een belangrijke rol speelt en die het vorige jaar een opmerkelijke prestatie heeft geleverd."[750]

Met dit laatste doelde de adviescommissie op Van Eysselsteijns roman *Verweerde stenen*. De auteur was vanzelfsprekend zeer ingenomen met zijn uitverkiezing. Zij vervulde hem, zoals hij de griffier van GS berichtte, "met grote dank en erkentelijkheid".[751]

Op 11 december 1956 werd door CdK mr. J. Cramer in het Provinciehuis te Assen aan Ben van Eysselsteijn de Culturele Prijs van Drenthe uitgereikt. Prakke lichtte tijdens deze bijeenkomst toe waarom Van Eysselsteijn uitverkoren was en

746. V.D. 1955, 9.
747. PAD, Dossier -1.85, Welkomstwoord bij de uitreiking van de prijs op 11 december 1956 door mr. J. Cramer, de CdK in Drenthe. Zie ook 'De "Culturele Prijs van Drenthe" ' in: *Drenthe* 25 (1954) juni 3-4.
748. 'Culturele prijzen van Drenthe over 1955' in: *Drenthe* 27 (1956) november 12.
749. PAD, Dossier -1.85, brief GS Drenthe aan BvE van 17 oktober 1956.
750. PAD, Dossier -1.85, voordracht van de Adviescommissie van 23 juni 1956 aan GS. De juryleden waren: T.P. baron Mackay (voorzitter), E.D. Ninck Blok, J.J. Hogewind-de Nijs, H. Pijlman, H.J. Prakke, H. Schulte Nordholt, J. Wattel, A.B. Wilmans-Folkertsma, J. Boer, D.A. Wumkes en H. Cost Budde. Behalve uit de penning en de oorkonde bestond de prijs uit een bedrag van f 500,-. Vgl. ook Michaël 1986, 47.
751. PAD, Dossier -1.85, brief BvE aan GS van 29 oktober 1956.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 712

herhaalde grosso modo wat in het rapport van de adviescommissie stond. Hij vond *Verweerde stenen* niet alleen een boeiende roman, maar tevens een kunstwerk van brede menselijkheid en grote diepgang. De bijzondere relatie met Drenthe komt naar de mening van Prakke tot uiting in het veelzijdige oeuvre van Van Eysselsteijn, waarin keer op keer Drenthe een belangrijke plaats inneemt. Wat dit laatste betreft, bracht hij een merkwaardige belofte van Van Eysselsteijn in herinnering, die hij was tegengekomen in een interview uit 1936 door H.G. Cannegieter. Van Eysselsteijn zegt daarin:

> "Dat dromen over wijdheid en luchten heb ik overgehouden van mijn jeugd, toen ik als kind geruime tijd in de afzondering van een Drentse boerderij heb moeten doorbrengen en het staren over de eindeloze heiden en bossen en het zwerven langs veen en hunnebedden, de stille avonden op de brink met de grote linden, een onuitwisbare indruk bij mij hebben nagelaten. Ook over dit oude Drenthe hoop ik nog eens een roman te schrijven. Het is in onze literatuur tot dusver, geloof ik, nog niet behandeld."

Prakke concludeerde dat Van Eysselsteijn die belofte op voortreffelijke wijze was nagekomen. Tevens sprak hij zijn dankbaarheid uit over de instelling van de Culturele Prijs van Drenthe, waarmee voor HDG een hartenwens in vervulling was gegaan.

> "Die dankbaarheid gevoelt zich van die betekenis te meer overtuigd, nu op de eerste bladzijde van dat hoofdstuk als eerste individuele bekroning zo terecht geschreven werd: Verweerde Stenen door Ben van Eysselsteijn",

aldus Prakke aan het eind van zijn toelichting.[752]

De Culturele Prijs voor 1956 werd eveneens aan een letterkundige toegekend. Jan Fabricius was dat jaar (dus een jaar later) de gelukkige.[753] In de voorgaande paragrafen zijn al verscheidene schrijvers genoemd die deze prijs daarna ook gekregen hebben.

7. Tijdschriften

De Vrije Pers (1945-1947)[754]

Na de bevrijding keerden enkele vertrouwde kranten al spoedig terug. Het weekblad *Oostermoer-Noordenveld*, dat nooit weg geweest was, kwam als eerste met een

752. De toelichting van Prakke werd als 'Ben van Eysselsteijn en Drenthe' gepubliceerd in: Enzinck 1958, 129-131. Zie voor de toekenning en de prijsuitreiking: 'Toneelver. "Diever" en Ben van Eysselsteyn onderscheiden. Bijzondere prestaties in belang van cultureel leven in provincie Drenthe' in: *PDAC* 3.11.1956; 'Drenthe's culturele prijzen uitgereikt door mr. J. Cramer' in: *Nv/hN* 12.12.1956; 'Drente bekroont 'Verweerde stenen'. Provinciale cultuurprijs voor Ben van Eysselsteijn' in: *Haagsche Courant* 3.11.1956 en 'Bekroning van 'Verweerde stenen' ' in: *Haagsche Courant* 12.12.1956.

753. In Michaël 1986, 47 staat een storende fout. Men vermeldt daarin dat *Johan* Fabricius, de zoon van Jan, met de prijs voor 1956 onderscheiden werd.

754. Zie voor een geschiedenis van het blad Bl. 1947, 19-20.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 713

bevrijdingsnummer, gedateerd 14 april 1945. Daarna verschenen in willekeurige volgorde: de *PDAC*, de *Emmer Courant* en de *MC*. Vanaf 23 april volgden de andere dagbladen, die in Groningen werden gedrukt en hadden moeten wachten tot deze stad bevrijd was (16 april).[755]

Op dinsdag 24 april 1945 verscheen het eerste nummer van *De Vrije Pers. Periodiek voor bevrijd Drenthe van de gezamenlijke voormalig-illegale bladen*. Reeds in augustus 1944, toen de nieuwsvoorziening in Assen slecht begon te worden, waren er plannen gemaakt voor het uitgeven van een nieuwe illegale periodiek. Het resultaat was de *Asser Oranjebode*, die vanaf 4 januari 1945 verscheen. De arrestatie van Cor Broerse, die nauw betrokken was bij het blad, maakte echter een einde aan het bestaan ervan. Na de bevrijding ontstond het plan, het blad als legale uitgave voort te zetten onder de titel *De Vrije Pers*. Hiertoe werd contact gezocht met H.J. Prakke, die voor het idee voelde. Hij gaf de redactionele leiding in handen van zijn medewerker Keimpe Sikkema, die tijdens de bezetting ook al verantwoordelijk was geweest voor het maandblad *Drente*. Maar Sikkema was nog niet van zijn onderduikadres teruggekeerd, zodat hij tijdelijk vervangen werd door de journalist H. Koops. De verantwoordelijkheid voor het nieuwe blad berustte bij een commissie, bestaande uit vertegenwoordigers van de voormalige illegale uitgaven *Christophoor*, *De Geus*, *Je Maintiendrai*, *Ons Volk*, *Het Parool*, *De Ploeg*, *De Toekomst*, *Trouw*, *Vrij Nederland*, *De Waarheid* en *De Oranjebode*. [756]

Prakke heeft *De Vrije Pers* getypeerd als "een hoogtepunt van Drentse journalistiek, al ging het er wel eens vrijgevochten toe".[757] Later merkte hij erover op:

> "Na de oorlog hebben alle noordelijke mensen uit de tijd van de illegale pers opgericht 'De Vrije Pers', een opinieblad dat door Van Gorcum werd uitgegeven. De medewerkers van dit blad waren Drenten. In Friesland en Groningen was men enthousiast over dat blad en men stelde voor, laten we het met elkaar doen. Het is toen geworden: 'Onafhankelijk weekblad voor het Noorder erf'. "En wat gebeurde er? We verloren onze abonnees in Drenthe en het blad werd financieel een mislukking. De tijd was niet rijp voor één opinieblad voor het Noorden."[758]

De betekenis van het blad is vooral geweest, dat het menige discussie aanzwengelde over wat er in de oorlog - en kort daarvoor - fout gegaan was, hoewel medewerker Naarding de hand niet in eigen boezem stak en hardnekkig Landbouw en Maatschappij bleef verdedigen.[759] Het opinieblad volgde nauwlettend de perszuivering en had in dit opzicht veel kritiek op de houding van H. Clewits, de teruggekeerde hoofdredacteur van de *PDAC*.[760]

---

755. Tammeling 1988, 180.
756. Zie ook Tammeling 1988, 180-182.
757. Prakke 1954b, 3-6.
758. 'Drentse duizendpoot is aan schaalverkleining begonnen. Professor Prakke: 'Voortaan ben ik een ambteloze zondagsboer' ' in: *EC* 16.10.1969.
759. Vgl. ook Boekholt 1988, 56-57.
760. *DVP* 13.7.1945 en 17.8.1945.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 714

Het eerste nummer verscheen in klein formaat met de Vader des Vaderlands op de voorpagina. R.H. de Vos van Steenwijk, de teruggekeerde CdK in Drenthe, voorzag het van een voorwoord. De laatste pagina bevatte *De Ballade van de zeven* van Ben van Eysselsteijn. Het blad verscheen aanvankelijk onregelmatig. Op maandag 14 mei 1945 (nummer 5) werd meegedeeld, dat het wekelijks zou verschijnen; de ondertitel was gewijzigd in *Weekblad voor Drente van de voormalig-illegale bladen*. Daarmee werd het - op dubbel formaat - de eerste Drentse periodiek na de oorlog. Zoals Prakke al meedeelde, werd *De Vrije Pers* een weekblad van het hele Noorden en dat gebeurde met ingang van 14 december 1945. Vanaf eind juni 1945 werd ook het voormalige illegale nieuwsblad *De Vrije Pers* uit Meppel in de commissie van verantwoordelijken vertegenwoordigd.

Met ingang van januari 1946 was de ondertitel *Onafhankelijk weekblad van het Noordererf*. Doordat het blad toen in Friesland, Groningen en Drenthe verscheen, werd de redactie uitgebreid. Voor Drenthe traden J. Naarding en A. Kleyn tot de redactie toe. H. Hommes en Jan Boer namen de honneurs voor Groningen waar en Friesland werd vertegenwoordigd door Fokke Sierksma en Freark Dam. Op 1 november 1946 werd K. Sikkema als hoofdredacteur opgevolgd door J. Linthorst Homan. Jan Naarding werd toen plaatsvervangend hoofdredacteur.[761]

Behalve Ben van Eysselsteijn, van wie in een later nummer nog zijn ballade *Oostermoer* afgedrukt werd,[762] publiceerden ook J. Naarding en J.M. Linthorst Homan-Staal gedichten in de eerste afleveringen. Van Naarding werd *Lichtmis 1945* uit de bundel *In Seymour Mulders voetspoor...* overgenomen[763] en J.M. Linthorst Homan-Staal leverde de gedichten *Na zwaren tijd* en *Gijzelaarsvrouw*, die later ook een plaats kregen in haar bundel *Het bezige hart* (zie paragraaf 4.5.).[764] Uit haar oudere dichtbundel *Liedjes* werd *Overcinge* in een themanummer over de Volkshogeschool opgenomen.[765] In 1947 leverde ze nog een gedicht, getiteld *Een vraag en een antwoord*.[766]

Naarding schreef behalve artikelen van diverse aard veel gedichten voor het weekblad. Daaronder waren ook gedichten over de oorlog, bijvoorbeeld: *An oeze doôn*; *De Geus*, *Veur mien Asser neven De Ruiter*; *Het graf van de vrömden* en *H.L., in September '43 vermoord te O.*.[767] (Hendrik de Ruiter (54) en zijn zoons Jacob (24) en Hendrik Jan (18) behoorden evenals Cor Broerse tot de groep die op 10 april 1945 door de Duitsers gefusilleerd werd.) Diverse thema's hadden de gedichten: *Kwan, jong Drente!*, *De zeier*, *Lichtmis 1946 (2 Februari)*, *De Meitied komp*, *Oompien*, *'t Paosvuur*, *Hengang*, *De hof bluit*, *'t Hunebedde*, *Bes*, *Allerzielen*, *Jong moedertien dreumt*,

761. 'Mr. J. Linthorst Homan hoofdredacteur' in: *DVP* 25.10.1946.
762. *DVP* 7.3.1947.
763. *DVP* 1.5.1945.
764. *DVP* 27.4. en 4.5.1945.
765. *DVP* 19.7.1946.
766. *DVP* 8.8.1947.
767. *DVP* 17.8.1945; 5.10.1945; 16.11.1945 en 1.3.1946.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 715

Karstdag, *Harfst*, *Oês liêd*, *Aovend* en *Drents vlaggenlied*.[768] Samen met H.J. Prakke leverde Naarding onder het pseudoniem Hindrik-Jaan Keding het hekeldicht *Maar.....Assen is zo ver van 's Gravenhage, en men moest juist naar Praag*.[769] Het gedicht werd opgedragen aan het ministerie van OKW, dat een uitnodiging voor het Drentse Fabriciusfestijn afgeslagen had omdat men verkoos naar Praag te gaan.

Johan Hidding leverde twee kerstverhalen, het Drentstalige *Van 't aoldste feest* en het Nederlandstalige *De terugkeer*.[770]

Harm Drent behoorde niet tot de vaste medewerkers van het blad; hij droeg, behalve een aantal essays, slechts het gedicht *Veur dat dit andermaol gebeurt!* bij.[771]

Toen na tweeëneenhalf jaar *De Vrije Pers* nog geen commercieel succes was, werd besloten de uitgave met ingang van januari 1948 te staken.[772]

Maandblad *Drent(h)e (1945-1956)*

In april 1945 werd de taak van het maandblad *Drente* overgenomen door *De Vrije Pers*. Maar nadat dit blad zich in 1946 op het hele Noorden was gaan richten, verscheen in mei van dat jaar *Drente* weer. R.D. Mulder, ex-eindredacteur werd voortaan hoofdredacteur genoemd. J. Linthorst Homan werd opnieuw vermeld als erelid van de redactie, die verder bestond uit A.J. Scholte, P.W.J. van den Berg. A.E. van Giffen en J. Naarding. De medewerking van P.W.J. van den Berg was uiterst bescheiden; reeds in het juni/juli-nummer werd zijn naam niet meer vermeld.[773]

"We hopen dat 'Drente', als voorheen, ertoe mag bijdragen de band tusschen de Drenten binnen en buiten de grenzen van de Olde Landschap te verstevigen", schreef Mulder in het eerste nummer na de bezetting.[774] Het maandblad had slechts vier pagina's, maar daar kwam spoedig verandering in.

HDG onderhield vrijwel vanaf zijn oprichting nauwe contacten met het maandblad. Het meinummer van 1947 was bijna geheel gewijd aan de oprichting van HDG. Tegelijk was het formaat gewijzigd en het aantal bladzijden uitgebreid. Vanaf 1 januari 1948 noemde het blad zich "officieel orgaan van Het Drents Genootschap". Door deze manoeuvre sleepte voorzitter Prakke een aanzienlijk aantal abonnees (lees: leden van HDG) voor 'zijn' blad in de wacht. Niet alleen de ondertitel van het maandblad veranderde in januari 1948; de eertijds door Poelman zo verfoeide h kwam in de naam van het tijdschrift. *Drenthe* begon tevens aan zijn negentiende jaargang, dus in het vervolg zouden jaargang en kalenderjaar samenvallen. Voor de herkenbaarheid als HDG-orgaan zorgde een eigen embleem op het groene omslag van het blad: een

768. *DVP* 20.7.1945; 4.1.1946; 1.2.1946; 15.3.1946; 12.4.1946; 19.4.1946; 3.5.1946; 24.5.1946; 21.6.1946; 28.6.1946; 1.11.1946; 6.12.1946; 20.12.1946; 3.1.1947; 14.2.1947; 28.2.1947 en 21.3.1947.
769. *DVP* 13.12.1946.
770. *DVP* 20.12.1946 en 23.12.1947. Bij het eerste verhaal werd zijn naam abusievelijk als Hiddink vermeld.
771. *DVP* 22.6.1945.
772. Zie ook 'Ons laatste nummer' in: *DVP* 23.12.1947.
773. Hij overleed in 1952. Voor een in memoriam zie R.D.M[ulder]. 1952b, 97-99.
774. 'Bij het nieuwe nummer' in: *Drente* 17 (1946) mei 1.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 716

opengeslagen boek, met op de bladzijden daarvan afbeeldingen van de drie Podagristen en de Drentse vlag. De praktische waarde van *Drenthe* voor HDG was uiteraard dat er regelmatig aankondigingen en verslagen van allerlei evenementen in geplaatst konden worden. Het was van meet af aan de bedoeling, in ieder nummer een stuk in de streektaal op te nemen. Maar dergelijk werk was schaars, zodat R.D. Mulder in oktober 1948 de lezers om "dialectbijdragen" vroeg.[775] In 1952 trad de bekende radiomedewerker Klaas van Dijk als secretaris tot de redactie toe.

In de eerste jaargangen na de bezetting waren het R.D. Mulder en Jan Naarding die het merendeel van de artikelen voor hun rekening namen. Ook leverde Naarding veel literair gelegenheidswerk, zoals *Het Vlaggelied*, *Oês Liêd*, *An de Dieverder speulers op het Drents Servetje van 27-VI-'50*, *Octobermaand is Drenthe-maand*, *In Memoriam Louis A. Roessingh*, *25 jaor "Opbouw-Drenthe"*, *An Dr Henk J. Prakke op de 30sten van Novembermaand 1951*, *Harm Tiesing 13 Maert 1853-13 Maert 1953* en *" 't Zuidlaordermarklied"*.[776] Voor zijn Reinaertvertaling onder de titel *Reiner Robaert* werd veel plaats ingeruimd.

Naarding en Prakke kwamen in februari 1950 - in het zogenoemde Bontekoenummer - met de opzienbarende mededeling dat het ros Beyart van de vier Heemskinderen op de Zuidlaarder markt verkocht was. Een schriftelijk bewijsstuk zou kort daarvoor gevonden zijn in huize Laarwoud, aldus het tweetal dat weer eens opereerde onder het pseudoniem H.J. Keding.[777] Maar een slepende kwestie - oftewel een mystificatie - maakten zij er niet van, want in de volgende aflevering van het maandblad werd meegedeeld dat het een grap was.[778] Af en toe droeg ook Prakke - uiteraard onder zijn schrijversnaam Hekkarpi - een gelegenheidsgedicht bij. In 1954 bijvoorbeeld waren dat twee limericks uit de tijd van de Hamletopvoering in Diever (1950), getiteld *De dominee van Diever*.[779]

Ook Harm Drent en Albert Dening leverden als vanouds een groot aantal gedichten. Van Harm Drent - hoogstwaarschijnlijk dezelfde als 'H.D.' - verschenen de gedichten *Stem van de heide*, *Wat veurbij is*, *Wat veurbij is II*, *Ol-Boer*, *Kinderlaand*, *Kroamvesiete*, *Wanneer de dood komp*, *Woar bis-toe?*, *Doe bis lest aovens weer bij mij west*, *Naojaor* [H.D.], *De laange rek* [H.D.], *Snij* [H.D.], *Van Grönnen tot an Schoonebeek*, *Waorom?*, *Een vonkie*, *Nacht*, *Donker*, *Zin?*, *Dat hoge, mooie wicht*, *"Octobermaond-Drenthemaond"*, *Leste lezing*, *Zee*, *Aovend* en *Jantiene*.[780]

775. 'Aan onze Drentse dialectschrijvers' in: *Drenthe* 19 (1948) oktober 158.
776. *Drente* 18 (1947) mei 8; 18 (1947) oktober 71-73; *Drenthe* 21 (1950) juli 105-107; 21 (1950) oktober 168; 22 (1951) januari 2-3; 22 (1951) oktober 153; 22 (1951) november 161; 24 (1953) februari 19 en 25 (1954) oktober 8.
777. Keding 1950a, 36-40.
778. *Drenthe* 21 (1950) maart 53.
779. *Drenthe* 25 (1954) juni 10.
780. *Drente* 17 (1946) augustus 10; 17 (1946) september 14; 17 (1946) oktober 18; 17 (1946) oktober 18; 17 (1946) december 26; 18 (1947) mei 3; *Drenthe* 20 (1949) februari 28; 20 (1949) december 190; 21 (1950) juni 92-93; 22 (1951) november 170; 23 (1952) november 161; 23 (1952) december 190; 24 (1953) januari 4; 24 (1953) januari 13; 24 (1953) maart 35; 24 (1953) maart 48; 24 (1953) april 54; 24 (1953) april 61; 24 (1953) juni 95; 24 (1953) oktober 145; 24 (1953) december 190-192; 27 (1956) januari 12; 27 (1956) januari 12; 27 (1956) maart 10.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 717

Denings eerste naoorlogse bijdragen waren de liederen: *Drente-lied*, *Drentsche Jongs* en *Het Drentsche wicht*. Daarna droeg hij uitsluitend gedichten bij: *Mien darp*, *Drente*, *Eigenwaan*, *'t Is Lente*, *De Scheper*, *Harfst* en *De olde tram*.[781] De uitzondering hierop is *Een Drents volkslied* in het nummer van oktober 1948, dat - zonder lidwoord in de titel - had meegedongen in de volksliedprijsvraag van HDG. De auteur dateerde het op maart 1948.[782] Dening overleed in mei 1949; nog diezelfde maand werd hij in *Drenthe* herdacht door R.D. Mulder. Aan het eind van het artikel stond Denings gedicht *'t Kerkhofhek*.[783] In hetzelfde nummer stonden nog *Olde wannen* en *1940-1945*.[784] De volgende postume publicaties (tot 1956) zijn: *Bij 't golvend roggeveld*, *Vekansie*, *Er is aaltied wal 'n gelukkien bij* en *Weemoed in 't kinnerhart*.[785] Ook aan de medewerking van Roessingh maakte de dood een einde. In september 1950 werd *'t Was un mörgen in September* gepubliceerd, zijn laatste bijdrage bij leven.[786]

Spoedig verscheen er werk van Grietje Clewits in het maandblad. Haar eerste bijdrage was het dialectverhaal *Het Vogelnussie*, dat gevolgd werd door een titelloos gedicht, waarvan de beginregels luiden: "Drenten woar of ai ok wonen,/Sluut joe bai 'n kanner an./Toon an Grönnegers en Freizen/Dat een Drent dat ok wel kan.". In dichtvorm waren ook *Op de Haide*, *De Zönnebloum*, *'n Drent*, *Ons òle kerk*, *Riem*, *Maitied* [G.C.], *Het paradies*, *d'Elterbult*, *An mien Drenthe*, *Vrede*, *Meitied*, *Vrede*, *De buikenboom* [G.C.], *Winter* en *Old en Jong*.[787]

In het novembernummer van 1947 verscheen het gedicht *Doargunners* als eerste bijdrage van P. van der Velde.[788] Vanaf september 1949 werden kort achter elkaar de gedichten *Zwaarvers*, *Mien Opa* en *Haartzeer* opgenomen.[789]

In januari 1950 debuteerde Marchien Eising in het maandblad met het gedicht *Zondagmorgen*, dat gevolgd werd door *Nog een antwoord aan Mr. Klaas Hoeksema*, *Antwoord*, *Kind bin ik weer...* en *Wat Drente döt - döt 't goed*.[790] Verder kwamen er gedichten van L. Braaksma (*De Lebbepaol*, *Zuudlaorder-mark (veur de 750 ste maol)*, *Het Aole Spul*, *Knellies*, *De gaove* en *Jeronimus Verrutius op het Lotting te Anloo, 6 Juni 1598*),[791]

781. *Drente* 17 (1946) december 25; 17 (1947) april 42; 17 (1947) april 43; 18 (1947) september 49-50; 18 (1947) oktober 65-66; *Drenthe* 19 (1948) maart 44-45; 19 (1948) mei 65-66; 19 (1948) juli 101-102; 19 (1948) november 169 en 20 (1949) april 53.
782. *Drente* 19 (1948) oktober 162.
783. *Drenthe* 20 (1949) mei 66-67.
784. *Drenthe* 20 (1949) mei 71 en 74-75.
785. *Drenthe* 20 (1949) augustus 115-116; 20 (1949) oktober 148; 22 (1951) augustus 126-127; 23 (1952) januari 11.
786. *Drenthe* 21 (1950) september 146.
787. *Drente* 17 (1947) maart 37; 18 (1947) mei 2; 18 (1947) juli/augustus 33; 18 (1947) december 104; *Drenthe* 19 (1948) april 49; 19 (1948) oktober 163; 20 (1949) januari 10; 20 (1949) mei 77; 21 (1950) september 142-143; 23 (1952) juni 91-92; 23 (1952) augustus 120; 23 (1952) oktober 148; 24 (1953) mei 67; 24 (1953) juni 89; 24 (1953) december 185; 24 (1953) december 186 en 25 (1954) mei, achterflap.
788. *Drente* 18 (1947) november 92.
789. *Drenthe* 20 (1949) september 139; 20 (1949) december 181; 21 (1950) juni 100.
790. *Drenthe* 21 (1950) januari 197; 21 (1950) november 174-176; 22 (1951) april 56-57; 22 (1951) september 134-135; 25 (1954) maart 8.
791. *Drenthe* 20 (1949) augustus 120-121; 21 (1950) december 193-194; 22 (1951) november 164-165; 23 (1952) januari 6; 23 (1952) juni 84-85; 23 (1952) juli 99-100.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 718

J.Th.R. van Balsvoort (*Verzuchting!*, *Drenthe* en *"De dikke boom"*),[792] P.H. v.d. Dam (*Het pad*, *Karmis* en *De kreien*),[793] J. Poortman (*Zuudloareger marrek*, *De lietieszinger op Zuudloareger mark sprek* en *Witterveld*[794] en - vanaf 1949 onder zijn pseudoniem Jan Berends - *De heide*, *De akster* en *Lummechien*),[795] H. Koops (*Mal Beer'nd*),[796] L. van der Sleen (*Mien Drenthe*, *Oes Drenthe* en - onder zijn pseudoniem Bart van Oosteringh - *Kienderzegels 1953*),[797] Harm Werners (*In Memoriam* en *Drentse zomer*),[798] Joh. Hidding (*Veurjaor*, *Drenthe*, *Zommer*, *Knöllentied* en *Snei*),[799] Gerriet Wilms (*Het verdrunken wichien* en *Zummer*)[800] en H. Heyting (*Een Drèns Dreumgedicht bij Harm Tiesings honnerdste geboortedag* en *Baadstertje bij de Drentse A (Bij een schilderij van Van Dulmen)*.[801] Groninger dichters die bijdroegen waren Maaike (*De plaggenhutte* en *De heide*)[802] en S.F. van Wattum (*In de winter*).[803] De gedichten van eerstgenoemde waren Drentstalig. Ook Rein Brouwer liet na lange tijd weer eens van zich horen: in 1951 leverde hij het verhalende gedicht *Drente*, dat hij al tijdens de Zuidlaarder vesperije op 18 oktober 1950 voorgedragen had.[804] Proza werd voooral geleverd door J.W. Borgesius, M. Douwes en G. Kuipers.

Ook minder bekende poëten droegen aan het maandblad bij. Velen waren 'zondagsdichters', wier werk men in de Drentse literatuurgeschiedenis verder niet meer tegenkomt, maar voor wie *Drenthe* - vooral tot 1954 - een gewild medium was. Tot deze groep behoorde ook de Assenaar Willy Faber, die in november 1947 debuteerde met *Herfst-tij*, gevolgd door *Na de regen*, *De boer* en *De Zwarver!*[805] Van Siebe Boerma werd in augustus 1948 *Drentse vlag* opgenomen[806] en de Groninger L. Hoven schreef dat jaar *Drinten*, dat een jaar later gevolgd werd door *As je maor wilt!*[807] H. Mulder uit Elp debuteerde in 1949 met *Een Elper hulde aan Roessingh. Drenthe umhoog!!*, dat geschreven was voor de Börker vesperije van december 1948. Daarna leverde hij *'s Winters as 't niet vrus*, *Kruupnevel*, *Zommermörgen*, *Geld*, *d' Aol baos* en *Kinderspel*.[808] Van H. Braam werden in het dialect van Noord-Drenthe vanaf 1950 *Het*

792. *Drenthe* 21 (1950) juni 94; 21 (1950) september 138-139; 23 (1952) maart 38-40.
793. *Drenthe* 21 (1950) juni 97-98; 21 (1950) augustus 132; 21 (1950) november 178.
794. *Drenthe* 21 (1950) oktober 160-161 en 161-162; 22 (1951) juli 97-98.
795. *Drenthe* 20 (1949) juli 111; 21 (1950) augustus 131; 24 (1953) mei 78. *De akster* werd ook opgenomen in Nijenhuis 1983, 16.
796. *Drenthe* 22 (1951) mei 74.
797. *Drenthe* 22 (1951) juni 90-91; 23 (1952) april 62-63; 24 (1953) december 181.
798. *Drenthe* 23 (1952) mei 79; 23 (1952) juli 106.
799. *Drenthe* 24 (1953) maart 38; 24 (1953) mei 76-77; 24 (1953) juni 81; 24 (1953) november 170; 24 (1953) december 184.
800. *Drenthe* 23 (1952) december 177; 24 (1953) juli 106.
801. *Drenthe* 24 (1953) maart 39-44; 25 (1954) mei, achterflap.
802. *Drenthe* 24 (1953) oktober 160; 24 (1953) december 182.
803. *Drenthe* 25 (1954) december 13.
804. *Drenthe* 22 (1951) juni 81-84.
805. *Drente* 18 (1947) november 81; 18 (1947) december 97; 18 (1947) december 100; *Drenthe* 19 (1948) januari 113.
806. *Drenthe* 19 (1948) augustus 117-118.
807. *Drenthe* 19 (1948) september 140; 20 (1949) januari 25.
808. *Drenthe* 20 (1949) januari 12-13; 20 (1949) maart 41; 23 (1952) mei 68; 23 (1952) juni 89-90; 23 (1952) juni 94; 23 (1952) augustus 127; 23 (1952) oktober 151.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 719

olle steê, *Mien olle dörpie*, *Haarfst*, *Oavond*, *Op pensioen* [H.B.], *Kolle tied* [H.B.] en *Oes meester* [H.B.] opgenomen[809] en J. de Boer-Siebring te Dalen leverde in april 1950 een *Oud Drents Paasliedje*.[810] Willem de Wijk publiceerde in februari 1952 *Oud Meppel*;[811] van A. Eerkens werd *Oes darp* geplaatst;[812] Klaas Koer schreef kwatrijnen in de streektaal onder de titels *De Smilde* en *Zuudlaoren*.[813] J.H. Wind debuteerde in 1952 met *Ploegen* en leverde daarna het verhaal *Garriets Aoltien*;[814] ook de in Hoogeveen wonende W. v.d. Linde begon dat jaar mee te werken met *"Kolde tied"* en voegde er later *An de lui van "Drenthe"* en *Boas boaven Boas* aan toe.[815] De Gietenaar A. Hazelaar stuurde in december 1952 *De Draentse taol* in.[816] A. Jansonius te Assen schreef een Nederlandstalig gedicht *De eik*, dat in 1953 werd opgenomen.[817]

Een enkele keer drong een aspect van de (inter)nationale politiek in het maandblad door. In het meinummer van 1950 werd namelijk het Drentstalige, romantische gedicht *Drents lied* gepubliceerd. Het was geschreven door 'een soldaat in Indië', die rond die tijd waarschijnlijk al weer thuis was.

In het naoorlogse tijdschrift werden met name door R.D. Mulder literaire kritieken geschreven. Soms doopte Mulder daarbij zijn pen in azijn, maar over het algemeen was hij als recensent mild. In september 1953 kwam er een nieuwe rubriek bij, waarin schrijvers en hun werk besproken werden. J.R. Westerhuis begon toen met 'Dichters en Zondagsdichters bekeken door Gerriet Wilms'. De titel van de rubriek geeft al aan, dat Wilms van mening was dat er zich onder de Drentse dichters veel dilettanten bevonden die aandacht verdienden. 'Zondagsdichters' zou tot misverstanden kunnen leiden; in een noot zette Wilms dan ook uiteen dat deze betiteling niet als denigrerend opgevat moest worden, maar als een afbakening van dichterlijke vermogens.

In 1955 zette Harm Werners het werk van Wilms voort onder de titel 'Dichters in Drenthe'.

In 1954, toen het maandblad 25 jaar bestond, kwam er een reorganisatie: een adviesorgaan, genaamd 'redactieraad', werd ingesteld. Voorzitter hiervan werd J. Cramer, de CdK in Drenthe. De maandelijkse praktijk werd toevertrouwd aan K. van Dijk, H.M. Franssen, J. Hollenbeek Brouwer, H.J. Prakke en J. Naarding. Hollenbeek Brouwer, die als secretaris Klaas van Dijk opvolgde, werd belast met het eindredacteurschap. In een nieuwe structuur en met nieuwe mensen hoopte men verbetering te brengen in het kommervolle bestaan van het maandblad. Het werd tot dan toe gevuld met

809. *Drenthe* 21 (1950) maart 52; 21 (1950) september 143; 21 (1950) oktober 158; 22 (1951) maart 44; 23 (1952) april 53-54; 23 (1952) mei 80; 23 (1952) december 191.
810. *Drenthe* 21 (1950) april 57.
811. *Drenthe* 23 (1952) februari 28.
812. *Drenthe* 23 (1952) april 50-51.
813. *Drenthe* 23 (1952) april 64; 23 (1952) juni 83.
814. *Drenthe* 23 (1952) mei 77; 24 (1953) mei 73-75.
815. *Drenthe* 23 (1952) oktober 153-154; 24 (1953) januari 4-5 en 5-7.
816. *Drenthe* 23 (1952) december 181-182.
817. *Drenthe* 24 (1953) januari 10.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 720

deftige, historische artikelen en gedichten in Drents dialect. Maar gelezen werd het niet, behalve door de trouwste leden van HDG.[818] De reorganisatie was voor R.D. Mulder aanleiding te bedanken als persoonlijk lid van HDG. Uiteraard legde hij met onmiddellijke ingang al zijn werkzaamheden voor het genootschap neer. Hij kon zich niet vinden in de manier waarop het bestuur in de redactie van *Drenthe* had ingegrepen. Ook vond hij dat de koers van HDG steeds meer leek ingegeven door de behoefte aan show en propagandastunts. Agit-prop op zijn Drents dus.[819] Pas in 1967 waren de gemoederen zodanig gekalmeerd, dat Mulder weer een artikel voor *Drenthe* schreef.[820]

Het eerste nummer, in een nieuwe opmaak, na de reorganisatie droeg als motto 'Drenthe in stroomversnelling' - de titel van Hans Heytings tekst voor de koppermaandagprent 1954. Daarmee gaf men aan dat het nieuwe maandblad een symbool wilde zijn van de naoorlogse Drentse dynamiek. Blijkens bijdragen over provinciale vraagstukken - economische, sociale en culturele - wilde men het nieuwe maandblad zo veelzijdig mogelijk maken. Het tijdperk van ' 't olde Greuntien', ook wel 'onze Drentse Kornet' (een Prakkiaanse term),[821] was definitief voorbij. Opvallend is, dat kort na de redactiewisseling (nieuwe) literaire bijdragen erg schaars waren.

Erica (1945-1947)

Op 12 oktober 1945 verscheen bij uitgeverij A. Roelofs van Goor te Meppel het eerste nummer van een maandblad van en voor jong Drenthe, gewijd aan kunst en literatuur, getiteld *Erica*.[822]

> "In Uw ogen zijn wij waarschijnlijk maar arme en domme Drenten. Goed!, blijft U ons voorlopig zo zien, dan hebben wij, mensen van Erica (de Drentse hei) gelegenheid om U te tonen, dat ons Drente naast zijn stoffelijke armoede, rijk is aan geestelijke goederen en rijk is aan schoonheid",

schreef hoofdredacteur en Meppelaar W.H. van Werven in het eerste nummer van *Erica*. Velen waren verbaasd over de luxueuze uitvoering van het maandblad (goede illustraties zoals houtsneden, ingeplakte foto's en smaakvolle tekeningen); het was dan ook een gedurfd initiatief zo kort na de oorlog. Tot de redactie behoorden voorts Jan A. Poortman (de zoon van Jan Poortman) en J.P. Kuiper te Groningen. Voor het eerste nummer had Van Werven al een keur van medewerkers verzameld. Behalve een dialectverhaal van Jan Poortman en bijdragen van hemzelf, stond er werk in van

818. Voor persreacties op de reorganisatie wordt verwezen naar DA, HDG, inv.nr. 229.
819. DA, HDG, inv.nr. 12, brief R.D. Mulder aan HDG van 30 november 1954.
820. R.D. Mulder 1967, 24-25.
821. Prakke 1954b, 3-6. Een kornet was de vaandeldrager bij de bereden wapens, zoals een vaandrig dat bij de infanterie was. Het maandblad droeg, volgens Prakke, het vaandel van Drenthe. Met het synoniem *standaard* voor vaandel lijkt hij te willen suggereren dat de Drentse cultuur maatgevend ('standaard') is voor andere beschavingen.
822. Vgl. ook Bontekoe 1947, 149.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 721

Johan Hidding, Wolter Vink, Willem van Fluitenberg, Bob Jongeling en P.J. Ebben. Hiddings eerste bijdrage stond in het teken van de Tweede Wereldoorlog: zijn korte verhaal *Het verloste dorp* gaat over de bevrijding van Hooghalen.[823] In hetzelfde nummer stond van hem ook *Het stille feest*, eveneens een verhaal.[824]

Hans Heyting schreef onder de naam J. Heijting in het Nederlands beschouwingen over schilderkunst. Ook stonden er reproducties van zijn tekenwerk in het blad. Heyting was met ingang van het tweede nummer (november 1945) lid van de redactie geworden.

Ab Visser, die al enige literaire bijdragen aan het tijdschrift had geleverd, nam met ingang van februari 1946 de taak van redacteur J.P. Kuiper over.[825]

Vanaf april 1946 (nummer 7), richtte het tijdschrift zich niet meer alleen op Drenthe. De redactie deelde mee:

> "Wij zijn echter tot de overtuiging gekomen, dat wij vanuit deze kleine kring een niet voldoende stoot kunnen geven. Daarom willen wij onze taak groter en officiëler gaan zien. Naast de stemmen, die uit het Westen tot ons komen, willen wij onze stem uit Noord en Oost naar het Westen richten. Alleen een wederkerig waarderen, met opbouwende critieken, kan dan leiden tot onze nationale-culturele hartklop. (...) Kan er uit deze streek iets goeds voortkomen? Wij vertrouwen er op en zullen tevens onze, naar onszelf gerichte, opvoedende taak blijven vervullen. En misschien kunnen wij dan ook de heren, die nu 'de literatuur decreteren' nog wel eens van advies dienen!"[826]

De redactie werd uitgebreid met J. de Boer te Deventer en D. Wijnbeek te Zwolle en de ondertitel werd: *Maandblad voor de ontwikkeling van het culturele leven onder de jongeren in Noord- en Oostelijk Nederland (Groningen, Drente, Overijsel en Gelderland). Gewijd aan: Literatuur, Schilderkunst, Tekenkunst, Bouwkunst, Beeldhouwkunst, Muziek, Fotokunst, Geschiedenis, Volkskunst, Heemkunde, Grafische kunst.*

Noemde de redactie als belangrijkste doel van *Erica* het ontwikkelen van jongeren tot actieve en passieve deelnemers aan de cultuur ("geestelijke herbouw"), literair bezien was zij allerminst vooruitstrevend. Na de oorlog was er bij velen hoop op een nieuwe tijd, waarin met vele tradities gebroken zou worden. Dat laatste gebeurde slechts ten dele. Verdeeldheid in de politiek en verzuiling in het geestelijk-maatschappelijke leven vierden spoedig weer hoogtij. In de literatuur hadden de 'Vijftigers' zich nog niet gemanifesteerd, maar er werd al wel voorzichtig geëxperimenteerd. Zelfs dit ging hoofdredacteur Van Werven te ver en hij fulmineerde in een redactioneel commentaar, getiteld 'Vergroving':

---

823. *Erica* (1945) oktober 6.
824. *Erica* (1945) oktober 20-21.
825. Mede-oprichter Kuiper moest wegens drukke werkzaamheden en om studieredenen zijn werk voor *Erica* staken. Zie noot van de redactie in het februari-nummer van 1946.
826. 'Het kloppende hart' in: *Erica* (1946) maart 3.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 722

> "We hebben het al meer gezegd: we dienen de oude litteraire waarden weer hoog of hoger te gaan schatten. Kortom: we zijn 'zat' van de moderne experimenten, die leiden tot een aanpassen aan de laagste levens-waarden en tot een ergerlijk vergroven van stijl en inhoud."[827]

Gezien de ondertitel was *Erica* wel ambitieus, maar baanbrekend in artistieke zin wilde het kennelijk niet zijn. Dat geldt althans voor de literatuur en al haar facetten, van algemeen tot streektaal. Vernieuwende tendensen legden het af tegen restauratieve sentimenten. Vooral de Drentse literatuur werd de zeldzame mogelijkheid onthouden uit haar reservaat te komen; de status-quo zou nog tientallen jaren voortduren.

Nell Meyboom-Veltman was tijdens de eerste jaargang vast medewerkster van het tijdschrift. Haar bijdragen bestonden vooral uit verhalen voor de jeugd (*Lineke zoekt de regenboog* en *Hanneske Kommers groote droom*)[828] en gedichten - waaronder enige voor kinderen - (*Thuiskomen*; *Het zieke kind*; *De patiente* [sic] en *Oogst*).[829]

Van J.H. Bergmans-Beins - in haar laatste jaren - werd slechts één publicatie opgenomen, namelijk haar dialectgedicht *Liefd' is loos*.[830]

Willem van Fluitenberg is het pseudoniem van Albert Sassen (1921-1999), geboren in Ter Apel en tijdens de bezetting ondergedoken in Fluitenberg. Van 1970 tot 1986 was hij hoogleraar Nederlandse taalkunde aan de Rijksuniversiteit te Groningen.[831] Vanaf het eerste nummer werden er gedichten van hem opgenomen. Voor het aprilnummer 1946 van *Erica* leverde hij het gedicht *De Reuze*. Het is een parodie op Goethes bekende *Erlkönig*. De Drentse ballade begint nog redelijk serieus:

Wie ridt daor zo late deur nacht en deur wiend?
't Is een vaâr mit achter op fietse zien kiend.
Hij hef 't jonchien bij de narmpies goed vast.
En 't kiend hef van de kolde gien last.

Beschrijving en toon worden steeds kolderieker. Goethes drama wordt ten slotte gereduceerd tot de banale realiteit van een klein-jongetjesleven. Maar wel een *leven*.

De griezels gaot de vaâr deur zien lief.
Hij hef 't stennende kiend ien zien narms, hiel stief,
Hij komt mit veul muite en ellende ien d'stad
En op zien narms vuulde hij: 't jonchien zien broekien was nat.[832]

827. *Erica* (1946) juni 2.
828. *Erica* (1945) november 6-7; (1945) december 6-8;
829. *Erica* (1945) december 18; (1946) januari 15; (1946) augustus 5.
830. *Erica* (1946) april 23.
831. Met Willem Diemer deelde Sassen het pseudoniem Sander Siemes. Onder die naam schreef het duo de "novelle' *Als het leven roept,* die kort na de oorlog als feuilleton in *Het Vrije* Volk verscheen. De dialogen zijn - afhankelijk van de personages – in het Drents of het Gronings geschreven. Hoeksema 1999 en Huizing 1999e. Vgl. ook ook Huizing 1989.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 723

De tweede jaargang van het tijdschrift had weer een andere ondertitel: *Maandblad voor de ontwikkeling van het culturele leven in Noord- en Oostelijk-Nederland (Groningen, Drente, Overijsel en Gelderland)*. Ook de redactie werd opnieuw gewijzigd. Vanaf januari 1947 bestond deze uit A.J. de Boer (hoofdredacteur), Max Heslinga te Utrecht en D. Wijnbeek te Zwolle. Met ingang van het meinummer van dat jaar namen ook A. Marja, Joh. Dijkstra en A. Kettelarij zitting in de redactie; D. Wijnbeek stapte op.

Men was deze jaargang met een aantal themanummers over de provincies begonnen. In maart 1947 verscheen het Drenthe-nummer. H.J. Prakke leverde de bijdrage 'Uw naam, Dubbeld Hemsing, werd een program!', van Ben van Eysselsteijn werd het gedicht *Het olde hoes* opgenomen en Jan Naarding leverde het dialectgedicht *De vogel* en schreef een essay over de naam Drenthe. A.J. de Boer schreef twee artikelen over de Drentse natuur. Van de inmiddels overleden kunstschilder R. Dozy werd een beschouwing over Drenthe opgenomen, waarin hij tevens op leven en werk van Roessingh inging, Johan Dijkstra deed hetzelfde met betrekking tot Dozy. H.W. de Vroome beschreef de Drentse natuurreservaten, A. Kleyn schreef over de Drentse dorpen, J.H. den Boer wijdde een artikel aan de Drentse schapen, Johan van Diphoorn dook in de geschiedenis van de Drentse boerderij en Ab Visser dichtte over het Balloërveld.

J. Linthorst Homan besprak deze aflevering in *De Vrije Pers* en stelde dat zij bijdroeg "tot verbetering van het inzicht van Drenten in hun eigen land, en van vreemdelingen in de Drentse waarden."[833] R.D. Mulder was kritischer en schreef in het maandblad *Drente*: "Een prachtig uitgevoerd nummer, met schitterende foto's, hoewel de inhoud echter bij serieuse beschouwing tegenvalt, daar zij weinig nieuws biedt."[834]

Opvallend is, dat in de tweede jaargang de inbreng van Drentse schrijvers - behalve in het themanummer uiteraard - erg mager is. En dat is geen wonder, want Jan G. Poortman en Heyting hadden inmiddels de redactie verlaten. Streektaalliteratuur vinden we dan ook nauwelijks in de tweede jaargang en dat geldt voor alle provincies. *Erica* ging meer de kant op van een algemeen Nederlands tijdschrift. Daardoor ook treffen we in de latere nummers werk aan van bekende Nederlandse schrijvers als N.E.M. Pareau, Ida G.M. Gerhardt, A. Marja, Gerrit Achterberg en Willem Enzinck.
Het blad bestond maar twee jaargangen: "Veul te luxueus mit opgeplakte foto's en overstekend umslag", aldus Heyting.[835]

Naarding betreurde de teloorgang van dit maandblad en zag daarin een blijk van "te kleine waardering van het eigene bij het grote publiek van Oost-Nederland."[836]

---

832. Het gedicht werd in 1954 ook opgenomen in *Verzameling Drentse versjes* die door Grietje Clewits, Hans Heyting en Jan Naarding voor het bestuur van de afdeling Drenthe van de Nederlandse Bond van Plattelandsvrouwen samengesteld werd.
833. *DVP* 25.4.1947.
834. R.D.M[ulder]. 1947d, 43.
835. *Drenthe* 62 (1991) november/december 10.
836. J.N[aarding]. 1947d, 103.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 724

8. Almanakken

NDVA (1944-1956)

In 1946 verscheen onder een uitgebreide redactie de almanak weer.[837] De redactie bestond uit P.W.J. van den Berg, G.A. Bontekoe, R.D. Mulder, J. Poortman en E.J. Werkman. Van den Berg overleed in juni 1952; zijn plaats bleef voorlopig vacant. Zoals werd opgemerkt, verscheen het nummer voor 1944 pas in 1946, een jaar later gevolgd door het nummer voor 1945.

Literaire bijdragen aan de almanak werden na de oorlog nog schaarser dan daarvoor. Wellicht werd dit veroorzaakt doordat er na de Tweede Wereldoorlog voor Drentse schrijvers meer publicatiemogelijkheden ontstonden. Wat de oorzaak ook was, er verschenen nog meer historische artikelen in de almanak. Voor de Drentse literatuur was hij dan ook nauwelijks meer van belang. Wel verschenen er verscheidene herdenkingsartikelen over Drentse schrijvers, die voor de literatuurhistorie waardevol zijn. Schrijvers die aan de almanak literair werk leverden waren: N. Meyboom-Veltman (*Rijp* en *Schimmen*),[838] A. Dening † (*Ien is er in oez' leven* en *Wat d'olde toren zag*),[839] J.M. Linthorst Homan-Staal (*Oude Kerk te Havelte* en *Voorjaar in Havelte*),[840] Hans Heyting (*De aoventuren van stienen Bartje*, twee delen)[841] en Jan Naarding (*De Hesseler toren* en *Vraoge*).[842]

Slechts één bijdrage leverden E. Karst (*Oudejaarsdag*),[843] A. de Vries (*Roessingh*),[844] Harm Drent (*Homo Eppiesbargensis of De stem van onner de grond*)[845] en de Vlaming Karel Jonckheere (*Turfkappers in Drente*).[846] Het meest productief was L. Braaksma, die van 1947 tot 1956 zeven gedichten (*Brummels*, *Port Natal*, *Amen*, *De eerste kerkgang*, *Deupn*, *De Bril* en *Hansie*) bijdroeg.[847] Alleen Karst leverde een bijdrage in proza.

9. Het toneel

9.1. Inleiding

P.H. van der Dam onderzocht in 1948 hoeveel amateurtoneelverenigingen er in Drenthe waren; het bleken er 150 te zijn.[848] Dit getal wijst erop dat het amateurtoneel

837. Zie voor een recensie *Drente* 18 (1947) december 111.
838. *NDVA* (1946), 37; (1947), 46.
839. *NDVA* (1950), 23; (1951), 33-35.
840. *NDVA* (1946), 29; (1949), 52.
841. *NDVA* (1956), 149-155; (1959), 68-71.
842. *NDVA* (1946), 49-50; (1954), 51.
843. *NDVA* (1945), 63-68.
844. *NDVA* (1952), 18.
845. *NDVA* (1952), 34-36.
846. *NDVA* (1952), 22.
847. *NDVA* (1948), 17; (1949), 32; (1949), 92; (1950), 59-60; (1951), 89; (1953), 82; (1955), 85.
848. Van der Dam in: Poortman 1951, 315-318.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 725

stevig verankerd was in het Drentse culturele leven. Ook het toneel zal geprofiteerd hebben van de bevrijdings-euforie, waaruit tal van verenigingen op allerlei gebied geboren werden - maar vaak ook binnen tien jaar het loodje legden. Ervan uitgaande dat elke vereniging twee maal per jaar een opvoering gaf voor een gemiddeld aantal bezoekers van 200, komt men op een jaartotaal van 60.000 bezoekers. In dezelfde tijd formuleerde Van der Dam een aantal criteria waaraan een toneelstuk zijns inziens moest voldoen:

> "Wat wij vragen zijn stukken met inhoud. Stukken vooral, die Drentse problemen stellen uit de tegenwoordige tijd. Ik wil hier mijn bedoeling nader omschrijven. En ik wijs dan op het elders reeds door mij aangehaalde voorbeeld van de industrialisatie van Drenthe. Of, om nog concreter te zijn b.v. de oliewinning in Schoonebeek. Hier botst het nieuwe op het oude. Industriebelangen staan tegenover landbouwbelangen, natuurschoon wijkt voor de eisen der techniek. De gemoedelijke dorpssfeer moet plaats maken voor het enerverende, het jachtende tempo van de industrie. Een dergelijk onderwerp, tot toneelstuk verwerkt, zal van groot belang kunnen zijn voor Drenthe. (...) En wil men bij de Drentse historie blijven. Goed. Heel goed zelfs. Als het dan maar op de juiste wijze gebeurt. Geen koffieleutende spinnerijen en naobervesides of gecostumeerde voorstellingen van oude dorpsgebruiken. Dat mag de entourage zijn. Maar het stuk zelf zal ons iets moeten zeggen. Het moet ons verklaren en doen begrijpen, hoe en waarom onze voorouders zo leefden en streefden. Pas dan, als aan deze eisen wordt voldaan, zullen wij kunnen spreken van een eigen toneel."[849]

HDG had al in 1947 een 'commissie voor toneel in de volkstaal' benoemd. Deze begon haar werkzaamheden met een inventarisatie van de aanwezige dialectstukken in Drenthe.[850]

Net als voor de oorlog werd er veel (dialect)toneel opgevoerd door de toneelverenigingen van Drenten in den vreemde. Na 1945 werden veel Drentse verenigingen opgericht, onder meer in Rotterdam (1947), Deventer (1947), Wageningen (1947), Zwolle (1947), Apeldoorn (1948), Arnhem (1948), Groningen (1948) en Leeuwarden (1948). In de jaren vijftig volgden nog Steenwijk (1954), Enschede (1958) en Emmeloord (1960).

Aan de wens tot vernieuwing van het Drentse toneel, hiervoor door Van der Dam zo krachtig geuit, werd nauwelijks gehoor gegeven. Weinig naoorlogse stukken zijn dan ook in hun thematiek en vormgeving vernieuwend. Niet voor niets had de toneeldeskundige in 1948 zijn beschouwing besloten met de waarschuwing: "Een dergelijke toneelliteratuur stampt men niet een-twee-drie uit de grond."[851] Overigens had hij daarin niet uitdrukkelijk gepleit voor Drentstalig toneel.

Op een toogdag van Drentse jongeren in Meppel, anno 1946, deelde een bestuurslid aan A. Kleyn mee: "Tot nu voerden we altijd boerenstukken op op onze toogdagen, maar we hebben nu een groepje spelers uit Amsterdam laten komen."

849. Van der Dam 1948.
850. Zie *Drenthe* 20 (1949) januari 5.
851. Van der Dam 1948.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 726

Kleyn vond dit veelzeggend, maar de mededeling is te onduidelijk om er conclusies uit te trekken. Wat de Amsterdammers speelden werd er niet bij gezegd; als het groepje bestond uit hoofdstedelijke Drenten is de kans op vernieuwend repertoire niet bijster groot geweest.[852]

9.2. Toneelprijsvraag 1951

Om het schrijven van goede Drentse toneelstukken te stimuleren werd er een paar maal een prijsvraag uitgeschreven. Het PDR hield in 1947 en 1948 toneelwedstrijden.[853] De eerste poging door HDG werd in 1951 gedaan, toen het in samenwerking met het Anjerfonds Drenthe een toneelprijsvraag uitschreef.[854] In het februari-nummer van *Drenthe* verscheen de oproep daartoe.[855] De eisen die gesteld werden, waren niet gering. Het moest een toneelstuk zijn van minstens drie en ten hoogste vijf bedrijven met een speeltijd van tenminste drie uur. Voorts moest het stuk zich afspelen in Drenthe, terwijl ten minste één der hoofdfiguren een typisch Drents karakter moest hebben.[856] De jury bestond uit N. Meyboom-Veltman, A. Hauer (uit Amsterdam) en J. Naarding. Er kwamen (slechts) zes stukken binnen, te weten: "*Iemkers-Jan*" van H. Frieling, *De Beloofde Stad* van V. van Wéring, *Om 't Ol Heerd* van een anonieme auteur, *De Kentering* door Koj Koj (het pseudoniem van A. Mulder), *De Dorre Paal* onder het pseudoniem Quatrebras en *Een vesting viel (Coevorden 1813-1814)* onder het motto 'Voyons tout d'un oeil calme et tranquille'.[857]

Slechts één stuk voldeed aan de maatstaven van de jury en dat was *Een vesting viel*. Spoedig kwam men in contact met de inzender; dat bleek de verzekeringsinspecteur Jan Sloot te Groningen te zijn.[858] Daarna heerste over het spel - dat "een aanwinst voor het Drents toneel" werd genoemd[859] - een volmaakt stilzwijgen, totdat bekend werd dat het stuk door Het Lantschap Drenthe in Den Haag gespeeld zou worden. Op 10 april 1954 werd het ook gespeeld door de Drentse vereniging in Rotterdam.[860]

Een vesting viel is een blijspel met historische personages, dat zich afspeelt in Coevorden tussen november 1813 en mei 1814, toen de vesting evenals Delfzijl nog

852. Kleyn in: J.D.R. van Dijk z.j., 22.
853. Zie DA, PDR, inv.nr. 9.
854. Vgl. ook het jaarverslag 1951 van HDG in: *NDVA* (1953), 9.
855. 'Prijsvraag Drents Toneelstuk' in: *Drenthe* 22 (1951) februari 23.
856. 'Reglement voor de prijsvraag voor toneelstukken uitgeschreven door Het Drents Genootschap' in: *Drenthe* 22 (1951) februari 23-24.
857. DA, HDG, inv.nr. 10, ongedateerde brief N. Meyboom-Veltman aan HDG. Vgl. ook R.D.M[ulder]. 1952c, 107-108.
858. DA, HDG, inv.nr. 10, brief Sloot aan HDG van 20 november 1951. Zie voor meer correspondentie met Sloot DA, HDG, inv.nr. 9
Jan Sloot is op 25 maart 1922 te Magelang geboren. In 1958 verhuisde hij van Groningen naar Oegstgeest. In hetzelfde jaar vestigde hij zich in Leiden, zijn huidige woonplaats.
859. *PDAC* 25.10.1952.
860. *Het olde laandschap* 1997, 44.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 727

door de Fransen bezet werd, terwijl de rest van de Nederlanden reeds bevrijd was.[861] Pas op 7 mei 1814, ruim een maand na de troonsafstand van Napoleon, ontruimden de Franse troepen Coevorden. De personages in het stuk zijn historisch, zoals burgemeester Slingenberg, Joseph Martin David (de Franse bevelhebber in Coevorden) en Hendrik van den Hoya Kymmell (commandant van de Drentse landstorm). De rol van Roelof Brinks, de bediende van de burgemeester, is in het dialect van De Wijk (!) geschreven. Voor de romantiek in het stuk zorgen Van den Hoya Kymmell en René de Gramont (adjudant van David), die naar de hand dingen van Cornelia Slingenberg, de dochter van de burgemeester. Slingenberg arrangeert zelfs tegen haar zin een verloving met De Gramont, om het leven van de gevangen genomen Van den Hoya Kymmell te redden. Samen met Roelof Brinks bespioneert zij echter de Fransen. Het motto waaronder het stuk voor de prijsvraag werd ingezonden, ontleende de auteur aan de brief van commandant David aan burgemeester Slingenberg: "Laten wij alles kalm en rustig onder ogen zien."[862]

Jan Sloot was een goede bekende van Johan Theunisz, want toen het stuk bij Toneelfonds Jan Grosfeld in Berlicum (Noord-Brabant) als *Een vesting viel (Coevorden 1813-1814). Historisch stuk in blijspeltoon in drie bedrijven* in druk verscheen, droeg hij het op aan Theunisz.[863] En daarmee ontstond het novum dat een werk aan de auteur werd opgedragen, zij het niet door hemzelf. Dus Theunisz had het stuk geschreven, maar hij had het ingestuurd onder de naam van zijn stroman J. Sloot, waarschijnlijk in de - terechte - veronderstelling dat zijn naam anno 1951 een objectieve jurering in de weg zou staan.[864]

De prijsvraag heeft weinig invloed gehad op het niveau van de toneelliteratur. Zeven jaar later schreef HDG opnieuw een prijsvraag uit. Er werden zeven stukken ingezonden, maar de jury - bestaande uit W.C Paardekooper-Sillevis, Ben van Eysselsteijn en Jan Naarding - koos geen winnaar. Ze stelde slechts drie aanmoedigingsprijzen beschikbaar.[865]

9.3. Lekenspelen

Evenals elders werden er in Drenthe - globaal tussen 1930 en 1960 - zogenoemde lekenspelen geschreven en opgevoerd. Deze voor amateurs geschreven toneelstukken met een godsdienstige of algemeen-moraliserende strekking waren vooral bij jongerenorganisaties, zoals katholieke en vrijzinnig-hervormde jeugdverenigingen en de socialistische AJC zeer in trek. In Drenthe kreeg de uit Friesland afkomstige Roelof Oostra (1901-1970) een zekere vermaardheid als schrijver van lekenspelen.

861. Vgl. ook Lijndrajer in: Koolemans Beijnen 1912, 470-483.
862. Zie voor een recensie ' "Een vesting viel". Aanwinst voor Drents toneel' in: *PDAC* 25.10.1952.
863. Sloot bevestigde dit in een telefoongesprek op 9 maart 1999. Een exemplaar wordt bewaard in de bibliotheek van Drentse Taol te Assen. Een jaar van verschijning wordt niet vermeld, maar waarschijnlijk is dit 1953. Zie R.D.M[ulder]. 1953a, 77.
864. Telefonische mededeling van J. Sloot op 9 april 1999.
865. *Drenthe* 30 (1959) januari 15.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 728

Hij was jeugdleider en godsdienstonderwijzer bij de vrijzinnig-hervormde gemeente in Assen.[866] Voor het vijftigjarig bestaan van de zondagsschool schreef hij het spel *Uw naam worde geheiligd* (1930). Voorts schreef hij de stukken *Beatrijs*, *Pinky* en *Job*.[867] Een groot aantal lekenspelen van zijn hand verscheen in druk. In het fonds 'Van Gorcum's lekenspelen' werden *Het visioen van Kaïn* (z.j.), *De geboorte van het licht* (z.j.) en *Kerstmis* (z.j.) opgenomen. Binnen de jeugdafdeling van de vrijzinnig-hervormde gemeente, de Meyboom genaamd, bestond een aparte lekenspelgroep. Ook de vrijzinnige predikant, F. Oort, schreef toneel. Zijn spel *Storm over het huis* werd voor het eerst opgevoerd op 5 juni 1955, bij de herdenking van het vijftigjarig bestaan van de Provinciale Vereniging van Vrijzinnig Hervormden in Drenthe.[868] Het gelegenheidsspel werd door uitgeverij Van Gorcum in hetzelfde jaar in de serie lekenspelen uitgegeven.[869]

In Westerbork was Baukje Elzinga - vrouw van het schoolhoofd Bloemendaal - actief. Van haar verscheen onder andere *Als de jachthoorn schalt*.[870] Dit stuk schreef ze voor de plaatselijke VCJC-afdeling, die het in 1950 in de hervormde kerk van Westerbork opvoerde [VCJC: Vrijzinnig-Christelijke Jeugdcentrale]. In Van Gorcums 'lekenspelenfonds' kreeg haar *Komt allen tezamen...* een plaats; het kreeg in 1955 zelfs een tweede druk.

Dirk Verèl (1892-1971),[871] voorvechter van het protestants christelijk toneel, vriend van Prakke in diens Groninger jaren en later hoorspelregisseur bij de NCRV, schreef het spel *Djoeke Hilberts*. Het werd in 1948 ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van de afdeling Drenthe van de Jongelingsverenigingen op Gereformeerde Grondslag door de Christelijke Reciteervereniging uit Beilen opgevoerd. Daarna werd het nog vele malen in het Drents opgevoerd.[872] Het is een gedramatiseerde versie van H.J. Prakkes *Drenthe in Michigan* (1948). Prakke noemde de bewerking een geslaagde weergave van de sociale spanningen in een Drentse dorpsgemeenschap, hoewel de religieuze spanningen die tot emigratie naar Amerika leidden, het meeste opzien baarden.[873] *Djoeke Hilberts* verscheen te Steenwijk bij Logtmeier in druk [1948]. W.

866. Roelof Oostra kwam met zijn gezin op 15 januari 1930 naar Assen. Hij werd tijdens de bezetting door de Duitsers gearresteerd en in diverse kampen - waaronder Buchenwald - opgesloten. In 1946 verhuisde hij naar Heemstede, nadat hij landelijk secretaris was geworden van het Plattelandsjeugdwerk, dat vanuit Amsterdam gecoördineerd werd. Vriendelijke mededeling van zijn dochter, mevrouw K.G. de Jong-Oostra, in een brief van 1 november 1998. Zie ook Van Schoonderwoerd den Bezemer 2001, 101-103.
867. *Liber amicorum een vriendenboek* (uitgegeven door de Vereniging van Vrijzinnig Hervormden, Afdeling Assen). Assen 1955, 33, 44 en 50.
868. 'Vrijzinnig Hervormden vieren gouden jubileum in Assen' in: *PDAC* 6.6.1955.
869. Een exemplaar wordt bewaard bij Drentse Taol te Assen.
870. Zie voor een exemplaar DA, PDR, inv.nr. 12c.
871. Voor een biografische schets wordt verwezen naar Prakke in: *Jaarboek* 1974, 222-233.
872. Prakke merkte over het stuk op: "(...) een spel dat door zijn vele opvoeringen in gereformeerde kerken, toonde dat een kentering in de gevoelens ten aanzien van het toneel bezig is zich hier te voltrekken." In: *Jaarboek* 1974, 228.
873. Prakke 1955a, 293. Vgl. ook 'Djoeke Hilberts op kraamvisite' in: *Drenthe* 20 (1949) juni 95. Vgl. voor de emigratie ook Prakke 1948a, 114-126.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 729

Sillevis besprak het spel in het maandblad *Drenthe* en noemde het, na "vele stapels van de meest horribele plattelandsstukken" doorgewerkt te hebben, een goed stuk, dat aan alle eisen voldeed.[874]

9.4. Openluchttheaters in Drenthe

Reeds voor de oorlog ontstonden er in Drenthe openluchttheaters. In 1935 werd in Havelte het openluchttheater 'De Speulkoele' geopend. Het ontstond door particulier initiatief toen de plaatselijke predikant ds. F. Oort, die later naar Assen zou gaan, en de architect van de nieuwe pastorie besloten in de duinen bij Havelte een theater te bouwen. Het opvoeren van lekenspelen wilde men daar tot een traditie laten uitgroeien, maar het uitbreken van de oorlog maakte er een eind aan. Pas in 1960 zou het in verval geraakte theater gerenoveerd en weer gebruikt worden.[875]

Over het hartverwarmende enthousiasme waarmee de inwoners van Diever zich Shakespeare eigen maakten, een reputatie vestigden en een traditie in stand houden, kan niet genoeg geschreven worden - op de juiste plaats. In een studie over Drentse (toneel)literatuur kan slechts opgemerkt worden, dat de Toneelvereniging Diever bijna als eerste een openluchttheater in Drenthe bespeelde (en het zelf bouwde). Voor ons onderwerp is het zinvoller, zich af te vragen of - en zo ja wat - de openluchttheaters bijgedragen hebben aan de groei van het Drentse toneelrepertoire. Toch dienen deze culturele centra avant la lettre, wier aantal explosief toenam, enige aandacht te krijgen - al was het maar om een stukje naoorlogse cultuurpolitiek te herkennen.

Volgens P.H. van der Dam waren er in 1951 drie openluchttheaters in Drenthe: in Diever, Emmen en Zuidlaren.[876] Enkele maanden na de oprichting van de Toneelvereniging Diever gaf deze - in de zomer van 1946 - haar eerste voorstelling op een open plek in het bos; op het programma stond *Een Midzomernachtdroom* van Shakespeare.[877] In dezelfde entourage werd het spel een jaar later weer opgevoerd, waarmee - achteraf bezien - de basis ontstond voor de Shakespearetraditie die nog jaarlijks vele duizenden toeschouwers trekt. Van 1946 tot en met 2000 zijn negentien stukken van 'de grootste schepper na God'[878] gespeeld, wat betekent dat de meeste allengs in twee of meer seizoenen zijn opgevoerd. Alleen in 1949 stond de keuze van het repertoire nog ter discussie en waagde men zich aan *Peer Gynt* van Ibsen. In

874. Sillevis 1955, 8-9.
875. Zie Jansma 1989, 75.
876. Van der Dam in: Poortman 1951, 273-309.
877. In de winter van 1945/46 werd op aandringen van N. Meyboom-Veltman in Diever onder regie van huisarts L.D. Broekema een toneeluitvoering gegeven. Broekema had zich direct na de oorlog in Diever gevestigd en hij vond dat daar een zekere culturele armoede heerste. Het stuk dat men die winter opvoerde was *De verdwenen ring* van Jan Fabricius. Na de voorsteling liet Broekema vragen wie lid wilde worden van een op te richten toneelvereniging. Meer dan zestig mensen gaven zich op, wat als gevolg had dat op 24 mei 1946 de Toneelvereniging Diever ontstond.
878. Gevleugelde woorden waarvan de herkomst niet onomstotelijk vast staat.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 730

de loop der jaren is het bosperceel getransformeerd in een nagenoeg ideale toneelaccommodatie.[879]

In Emmen waren het toentertijd de Trianthagesellen die in de open lucht vooral stukken van de Franse schrijver Henri Ghéon speelden.[880] Het theater in Zuidlaren werd in 1949 geopend; tot dan toe waren er op dezelfde locatie af en toe openluchtconcerten gegeven. In Assen ging in 1953 de eerste spade de grond in voor een openluchttheater, nadat men vanaf 1890 plannen daartoe gemaakt had.

Het ontstaan van openluchttheaters is een typisch naoorlogs verschijnsel in heel Nederland; vooral in de jaren vijftig kwam het tot een hausse op dit gebied. Dat geldt ook voor Drenthe, want van de thans nog bestaande openluchttheaters zijn alleen die van Diever en Havelte voor 1950 gebouwd. De overige hier genoemde theaters zijn inmiddels verdwenen.[881] In ruim vijftig jaar heeft Drenthe - gelijktijdig of achtereenvolgens - enige tientallen toneelaccommodaties in de open lucht gehad.

Dit heeft niet geleid tot een opvallende toename van het aantal Drentse toneelwerken. Verderop zullen enige gelegenheidsspelen besproken worden. Kenmerkend voor dit genre is echter niet dat er in de open lucht gespeeld wordt, maar - zoals de naam zegt - voor een bijzondere gelegenheid, meestal een jubileum.

9.5. Gelegenheidsspelen na 1945

9.5.1. Groei (1948) J. Naarding

Groei. Historisch Drents Spel in 8 tonelen werd door Naarding geschreven ter gelegenheid van het 350-jarig bestaan van de Hervormde Kerk in Drenthe. Op 12 augustus 1598 was te Rolde namelijk de eerste classicale vergadering van Drentse predikanten gehouden.

Het spel werd geregisseerd door P.H. v.d. Dam en werd op zaterdag 14 augustus 1948 in de Boerdennen te Rolde gespeeld door de kerkjeugd uit Anloo, Borger, Eext en Gieten. De opvoering duurde bijna vier uur.[882]

Het stuk speelt in de periode 1567-1598 en geeft de groei van de Hervorming in Drenthe weer.[883] De Drentse maagd, gespeeld door Joppie Moek uit Gieten, geeft in monologen de grote lijn aan, die de acht tonelen van het stuk met elkaar verbindt.

879. Voor een geschiedenis van het openluchtspel in Diever wordt verwezen naar: Wijnholds/Overweg 1986; Jansma 1989, 85-88; *Nederlandse openluchttheaters*. z.p.,z.j., 11-12; Meyboom 1954, 9-10 en Abelmann in: Bos 1992, 258-262.

880. Zie hiervoor: Naarding 1947a, 11-12.

881. Een actuele inventarisatie leert dat er in Drenthe thans openluchttheaters bestaan in Anloo, Diever, Borger, Havelte, Roderwolde, Grolloo, Ruinen en Zweeloo. In deze theaters worden jaarlijks opvoeringen gegeven. Voor documentatie over het theater in Roderwolde wordt verwezen naar DA, Collectie Deodatus, inv.nr. 7.

882. Zie hiervoor het programmaboekje *350 jaar Hervormde Kerk in Drenthe*. Aanwezig in het persoonlijk archief van mevrouw J. Moek (1917-2000) te Gieten en vriendelijk ter inzage gegeven.

883. DA, PDR, inv.nr. 12.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 731

Het eerste toneel schetst hoe de inwoners van Sleen hebben gereageerd op de eerste preek van de calvinistische predikant Menso Alting in de zomer van 1567. In het tweede toneel worden bezoekers van een hagepreek bij de Papeloze Kerk onder Noord-Sleen overrompeld en gevangen genomen. De veroordeling door de Inquisitie geschiedt in het derde toneel. De Drentse rechters, de etten, verzetten zich hiertegen echter met hand en tand. Het vierde en vijfde toneel geven de komst van Alva en het verzet tegen zijn terreur weer. Er breekt heftige strijd uit in heel het land. In het zevende toneel moeten de inwoners van Drenthe vluchten, eerst voor de Spanjaarden, dan voor de Geuzen.

Maurits en Willem Lodewijk hebben in het achtste toneel Drenthe veroverd. Zij willen nu Groningen aanvallen en doen een beroep op de Drenten. Dezen kiezen na enige aarzeling de partij van de vrijheid, dat wil zeggen Maurits en de Hervormde Kerk. Het spel besluit met het naspelen van de eerste Drentse kerkvergadering.

Met een (echte) kerkvergadering was deze dag ook begonnen. Ze was geleid door ds. J. Boonstra uit Gieten, secretaris van het Provinciale Kerkbestuur van Drenthe. Het stuk werd in de loop van de middag gespeeld en nogmaals in de avond, bij kunstlicht.

Groei werd over het algemeen redelijk ontvangen. Als schouwspel was het geslaagd, bijvoorbeeld door de mooie decors en klederdrachten en het optreden van massale groepen boeren en soldaten.[884] Er was echter ernstige kritiek op de geluidsversterking. Deze was niet optimaal, waardoor veel van het gesprokene verloren ging. Daarnaast werden de pauzes tussen de tonelen te lang bevonden.[885] Men dacht ook dat de tijd van voorbereiding wat te kort geweest was, want niet alle spelers hadden blijk gegeven van grote rolvastheid.[886]

9.5.2. Zwedera van Ruinen (1949) N. Meyboom-Veltman en J. Naarding

In 1949 stond Assen in het teken van een tentoonstelling van landbouw, nijverheid, handel en verkeer, waarin men wilde laten zien hoe Drenthe zich in de voorgaande 25 jaar ontwikkeld had. Uit de naam van deze tentoonstelling, Drenthe Oud en Nieuw (DOEN), sprak optimisme en vooruitgangsgeloof. De veranderingen die de Drentse landbouw had ondergaan, kregen daarbij veel aandacht. De tentoonstelling werd van 29 augustus tot en met 3 september 1949 gehouden. Als culturele franje voor het geheel schreef Nell Meyboom-Veltman, naar historische gegevens van Jan Naarding, het openluchtspel *Zwedera van Ruinen. Openluchtspel in 9 taferelen.*
Het was gedeeltelijk in het Drents geschreven en werd tijdens de tentoonstelling iedere dag in het sportpark van Assen opgevoerd. Spelleider was L. Brader, die zelf ook meespeelde. Hij werd bijgestaan door T. Homan, die op zijn beurt regisseur genoemd werd.

884. *MC* 16.8.1948. Vgl. ook *PDAC* 16.8.1948.
885. *DNO* en *EC* 16.8.1948.
886. *Philadelphia. Algemeen Maandblad met locale edities voor het Kerkelijk en Godsdienstig leven in Vrijzinnig Protestantse Geest* 1.9.1948, 91.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 732

Het stuk speelt zich af in de late Middeleeuwen, toen Ruinen een heerlijkheid was.[887] De heer in kwestie, Johan van Ruinen, woont op het goed Oldenhave en trouwt op latere leeftijd met de jonge Zwedera van Rechteren, die eigenlijk non had willen worden. Zwedera gedraagt zich niet altijd zoals het een dame betaamt, dus raakt zij in opspraak. De pastoor van Ruinen, Egbert, brengt haar tot inkeer. Zwedera en Johan krijgen een dochter Anne, die echter jong overlijdt. Johan is radeloos van smart en sterft kort daarna. De familieraad besluit nu dat Zwedera met de opvolger van Johan moet trouwen; maar zij wil haar oude roeping voor het kloosterleven gaan volgen. Met hulp van enige bedienden vlucht zij. In het laatste bedrijf blijkt dat de zaak met Johans opvolger geregeld is: hij koopt haar rechten af. Van dit geld wil Zwedera een klooster te Diepenveen stichten. De bisschop geeft hiervoor ten slotte toestemming.

De opvoering van het openluchtspel was een massaal gebeuren: zo'n zevenhonderd spelers, onder wie vijftig ruiters, deden eraan mee. Negen koren gaven op de achtergrond vocale ondersteuning. Ook de decors en het podium waren even pompeus. Vrijwel de gehele breedte van het voetbalveld werd ingenomen door de Oldenhave, de oude burcht van Ruinen. Massaliteit, reeds in de jaren dertig gehekeld door Huizinga, was drie à vier jaar na de oorlog nog steeds mode, zoals wij hiervoor al gezien hebben.

Tijdens de première zat het publiek te ver van de spelers af, wat later aangepast werd. Ook de verlichting bleek aanvankelijk een zwak punt, waardoor de spelers niet altijd tot hun recht kwamen. De recensent van de *PDAC* merkte bovendien op: "En dan vooral geen auto in het zoeklicht zetten! Dat verstoort de illusie."[888] Gaandeweg werden deze euvels echter verholpen en werd de voorstelling steeds beter. Maar de recensent was ook van mening dat het spel weinig handeling had en in een trage dictie gebracht werd. Desondanks stelde hij: "Dit openluchtspel is waarlijk een zeer bijzondere gebeurtenis die geen enkele Drenth mag missen."[889] Halverwege de serie voorstellingen verklapte de krant een geheim: er speelden twee Zwedera's mee. De ene reed paard en de andere sprak. De sprekende Zwedera kon namelijk niet paardrijden.[890]

Het spel kan inderdaad een groot succes genoemd worden, want er kwamen ongeveer 30.000 mensen naar de zes voorstellingen kijken.

Voor de restauratie van de hervormde kerk in Ruinen werd *Zwedera van Ruinen* in 1974 daar ter plaatse opgevoerd. Er werden vijf voorstellingen gegeven, in het jaar daarop nogmaals vier voor hetzelfde doel.[891]

Het initiatief hiertoe was genomen door ds. J. de Bruin. Het spel werd op de Brink van Ruinen opgevoerd. Met het oog op het goede doel werden de kosten zeer

887. Vgl. Heringa 1986, 221-226.
888. *PDAC* 30.8.1949.
889. Ibidem.
890. *PDAC*, 3.9.1949.
891. Met dank aan de heer J. Kloeze te Ruinen, die zo vriendelijk was over de opvoeringen in de jaren zeventig documentatie te verschaffen.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 733

laag gehouden: de kostuums werden gemaakt van oude gordijnen, de decors waren eenvoudig, er was geen geluidsinstallatie en de verlichting was sober.

De regie was in handen van de schrijfster van het vijfentwintig jaar oude stuk: Nell Meyboom-Veltman. Als vervolg op *Zwedera van Ruinen* schreef zij het openluchtspel *Rumoer in Ruinen*, dat in 1976 werd opgevoerd. Ook dit stuk werd door haar geregisseerd; vanuit Bilthoven reisde ze iedere week naar Ruinen voor de repetities.[892]

9.5.3. De spelen ter ere van koningin Wilhelmina (1948)

In 1948 vierde men het vijftigjarig regeringsjubileum van koningin Wilhelmina. Vlak daarna zou haar dochter Juliana ingehuldigd worden als nieuwe koningin. Daardoor waren er van 31 augustus tot en met 6 september veel feestelijkheden, namelijk koninginnedag, jubileum en inhuldiging. Vaak werden er in die week (gelegenheids)toneelstukken opgevoerd door amateurs, al dan niet in de open lucht. Indien deze stukken een min of meer Drents thema hebben en geschreven zijn door een auteur die duidelijk met Drenthe verbonden is, krijgen ze hierna aandacht.

Het stuk dat in Assen opgevoerd werd, lijkt aan alle criteria te voldoen: 'Drentse' inhoud, Drentse schrijvers, geschreven ter ere van Wilhelmina. Sterker nog, zij woonde hoogstpersoonlijk de première bij. Maar dat was inmiddels wel 53 jaar geleden, kortom: op 31 augustus 1948 gaf men een heropvoering van *Bij Klimmender Zonne* uit 1895 (zie hoofdstuk I).

De toren spreekt J.R. Koert

Als hoogtepunt van de festiviteiten in Vries werd de opvoering genoemd van het openluchtspel *De Toren spreekt*. Het spel was geschreven door Johannes Roeland Koert, huisarts aldaar van 1933 tot 1952. Er werd op koninginnedag en op 5 en 6 september gespeeld op de Brink van Vries, zo dicht mogelijk bij de toren. Deze sprak niet alleen in overdrachtelijke zin maar ook als 'personage', doordat er iemand in zat die verbindende teksten tussen de scènes voorlas. De scènes waren uitbeeldingen van het leven in Drenthe door de eeuwen heen, vanaf de prehistorie tot en met de bevrijding in 1945.[893]

Bazuinen om Jericho B. van Eysselsteijn[894]

> " 'Bazuinen om Jericho' behandelt een onderwerp dat mij reeds van 1944 af heeft geboeid en brengt een probleemstelling, die iedereen in onzen tijd raakt. (...) Hoewel ik mij bewust was, dat ik aan dit drama langer werkte dan aan mijn vorige stukken, zat de idee bij mij voor, dat ik er goed aan zou doen een stuk te schrijven dat den geest van dezen tijd zou weerspiegelen

892. Terpstra 1980, 88.
893. *PDAC* 3.9.1948. Vgl. ook DA, HDG, inv.nr. 5.
894. Voor een meer gedetailleerde ontstaansgeschiedenis van het spel en de film zie Nijkeuter 1996b, 91-99.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 734

> op een boeiende (als het kon meer blijvende) wijze en dat ik met een werk, op een niveau het regeringsjubileum van H.M. de Koningin waardig, onze toneelliteratuur een beter dienst zou bewijzen, dan met een vlotgeschreven gelegenheidsspel."[895]

Aldus Ben van Eysselsteijn in een brief van 13 augustus 1948 aan de secretaris-generaal van het ministerie van OKW. Zoals de adressering doet vermoeden, had ook de rijksoverheid opdracht gegeven tot het schrijven van een gelegenheidsstuk voor het vijftigjarig regeringsjubileum van koningin Wilhelmina. De daarmee belaste Van Eysselsteijn had zich dus niet aan de opdracht gehouden en voorts was er nog veel meer mis. Pas op dat moment had hij zijn werk voltooid, dus was het veel te laat om het stuk nog tijdens de jubileumfeesten te spelen.[896] Tezelfdertijd liet hij het onderwerp van zijn stuk gebruiken als scenario voor de film *Niet tevergeefs* van Edmond T. Gréville, hoewel het ministerie het voor die tijd niet onaanzienlijke bedrag van 2000 gulden als honorarium had toegezegd. Tenslotte waren inhoud en vorm (waarover later meer) van het stuk zodanig, dat het voor amateurs bijna onspeelbaar was; ook dit laatste was niet volgens de afspraak.[897] Er gebeurde voorlopig niets met het stuk. Wel ging nog in de laatste maand van 1948 de film *Niet tevergeefs* (waarin Van Eysselsteijn een Feldwebel speelde) in première. De filmkritiek had er weinig goede woorden voor.[898]

In het voorjaar van 1949 werd dan toch voor *Bazuinen om Jericho* de weg naar het publiek ontsloten. Het waren echter niet de ongecompliceerde feestvierders in 'Holland' die de première mochten beleven, maar de Belgen. Van Eysselsteijn gaf namelijk in Antwerpen, waar hij een goede bekende was door de opvoering van zijn stukken voor en tijdens de oorlog, een lezing voor de Nederlandse kolonie. Daar maakte hij kennis met Firmin Mortier, directeur van de Koninklijke Nederlandse Schouwburg te Antwerpen. Deze liet zich uitvoerig informeren over de inhoud van het nieuwste stuk van de populaire toneelschrijver, waarna hij besloot *Bazuinen om Jericho* op het programma voor het nieuwe seizoen te zetten.[899]

De inhoud van het stuk is als volgt.

---

895. MOW, AAKT, Dossier 697.3, brief BvE aan de secretaris-generaal van het ministerie van OKW van 13 augustus 1948.
896. Ibidem. De wordingsgeschiedenis van *Bazuinen om Jericho* is dus genuanceerder dan in Stroman 1973, 156 beschreven wordt. Abusievelijk wordt meegedeeld dat Van Eysselsteijn een opdracht van het ministerie van OKW *niet* had aanvaard. Ook verzocht Van Eysselsteijn niet formeel om een andere opdracht; waarschijnlijk stelde hij in overleg met dr. N.R.A. Vroom, hoofd van de afdeling Kunsten, het onderwerp bij.
897. Ibidem, brief minister OKW aan BvE van 11 februari 1948. Voorts gingen er opdrachten naar Jan Engelman en Willem Andriessen (een opera), A. Defresne (een toneelstuk), Jan Derks (een toneelstuk, geschikt voor de open lucht), W.A.P. Smit en Dick van Gelder (jubileumgedicht) en Bertus Aafjes en Piet Worm (gedenkplaat).
898. ' "Niet tevergeefs". De eerste na-oorlogse Nederlandse speelfilm' in: *Nieuw Weekblad voor de Cinematografie* 31.12.1948, 11 en *Speelfilmencyclopedie*, 703. Voor meer recensies zie Filmmuseum Amsterdam, documentatie *Niet tevergeefs* en *But not in vain*.
899. Tenzij anders vermeld, gebaseerd op de aantekeningen die BvE gemaakt heeft in een album met foto's en krantenknipsels over de opvoeringen van *Bazuinen om Jericho*. Zie hiervoor NLMD, Archief BvE.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 735

De Drentse boer Warmolt Alting, een weduwnaar, heeft alleen zijn dochter Marchien nog in huis. Althans wanneer het familieleden betreft, want hij geeft ook onderdak aan drie onderduikers: een jood, een communist en een student. Het is dus duidelijk in welke tijd het stuk speelt; Alting lijdt wel bijzonder zwaar onder de gevolgen van de bezetting doordat zijn zoon Geert dienst genomen heeft bij de SS en naar het oostfront vertrokken is. Dan verschijnt Geert onverwacht ten tonele. Hij wil zijn plaats op de boerderij weer innemen; de onderduikers daarentegen moeten verdwijnen. Zijn vader wijst beide voorstellen af. Geert stelt het ultimatum dat de onderduikers de volgende dag verdwenen moeten zijn, zo niet dan zal hij ze aangeven. Dan loopt hij het huis uit. Boer Alting is dus impliciet ook met de dood bedreigd; hij pakt zijn jachtgeweer, loopt Geert na en schiet hem dood.

In het tweede bedrijf is de bevrijding nabij; in de omgeving van de boerderij woedt de strijd tussen Duitsers en Canadezen (door de auteur Engelsen genoemd). In het derde bedrijf viert men - enige jaren na de oorlog - de bevrijding, maar de stemming slaat spoedig om. De personages, die zulke verschillende achtergronden hebben, verliezen hun eensgezindheid; oude tegenstellingen treden weer aan de dag.

Niet alleen in zijn brief aan het ministerie, maar ook in het programmaboekje van de voorstellingen in Antwerpen, heeft Van Eysselsteijn geschreven dat zijn toneelstuk gebaseerd is op een historisch feit: vader schiet foute zoon dood. Het drama zou zich voltrokken hebben in Anloo.[900] Intensief onderzoek in deze gemeente heeft echter geen spoor van bewijs opgeleverd. Van Eysselsteijn heeft waarschijnlijk geloof gehecht aan een gerucht - een van de vele destijds - of hij heeft er zelf een verspreid. Mogelijk betreft het hier een 'dorpslegende' anno 1944, of het is Van Eysselsteijns versie van een verhaal dat omstreeks 1945 de ronde deed in de grote steden. Daarin was sprake van een communistische arbeider die zijn nazistische zoon om het leven gebracht had.[901]

Na het eerste bedrijf is er eigenlijk geen handeling meer in het stuk, ondanks de introductie van een Duitse deserteur en de Canadese bevrijders. Daardoor is *Bazuinen om Jericho* gedurende twee bedrijven een praatstuk, met veel moralistische

900. KNSA, documentatiemap *Bazuinen om Jericho* en BvE., 'Naar aanleiding van Bazuinen om Jericho' in: *Programma van de KNS Antwerpen*, 1949-1950.

901. Zie Portnoy 1980 en [1992]. 'Dorpslegende' dient opgevat te worden als een variant op het begrip 'stadslegende' of 'broodje aap', waarover Ethel Portnoy twee boekjes geschreven heeft. In de inleiding van het eerste (5-6) schrijft ze over deze volksverhalen: "Het is integendeel om het bestaan te onthullen van een schaduwwereld (...) een boze droomwereld (...) waarin de verschrikkelijkste dingen mogelijk zijn." Een intentie die Van Eysselsteijn - met zijn fascinatie voor Hoffmann en Poe - op het lijf geschreven lijkt. De vertellers van een 'broodje aap' zeggen er meestal nadrukkelijk bij dat het 'echt gebeurd' is. Met gelijkluidende woorden introduceert Van Eysselsteijn zijn verhaal over de vader die zijn zoon doodschiet.
Het verschijnsel 'broodje aap' hoort volgens Portnoy thuis in de post-industriële samenleving, maar de wortels van sommige volksverhalen blijken in het pre-industriële tijdperk te liggen. Zo schrijft ze in een noot bij haar eerste bundel (p. 214) dat een modern 'broodje aap' gebaseerd is op het griezelverhaal *Die schwarze Spinne* (1842) van de Zwitserse schrijver Jeremias Gotthelf. Ten slotte zij opgemerkt, dat Van Eysselsteijn wellicht mede geïnspireerd is door de verhalen over twee archetypische vaders die hun (goede) zonen offeren: Abraham en de Vader der vaderen.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 736

betogen. Beroepsacteurs hebben hier weinig affiniteit mee - voor amateurs is het al helemaal een horreur.

De titel, ten slotte, lijkt er wat met de haren bijgesleept. Door bezinning en offerbereidheid lijkt de mens iets van de goddelijke kracht te verwerven waarmee men muren slecht. Maar de vergelijking van Jericho met het Derde Rijk valt toch wel in het voordeel van de bijbelse stad uit. En bovenal: de christelijke naastenliefde blijkt veel duidelijker uit de gelijkenis van de barmhartige Samaritaan. Boer Alting wil nota bene burgerkleren aan de Duitse deserteur geven.

Het stuk ging in première op 1 oktober 1949 te Antwerpen. Onder de vele genodigden bevonden zich de auteur en zijn vrouw, H.J. Prakke namens HDG en H. Schölvinck, chef van het kabinet van de minister van OKW. Ook de danseres Han Rijnbeck - een zeer intieme vriendin van Van Eysselsteijn - gaf acte de présence, evenals Hubert Lampo.[902] Het gezelschap van de KNS - ook wel het Nationaal Toneel genoemd - dat het stuk speelde, werd geregisseerd door Ben Royaards. Jan Cammans speelde boer Alting; Tine Balder was als Marchien Alting te zien en Lode van Beek als de zoon. De eerste voorstelling kreeg een bijzonder gunstig onthaal. Het publiek juichte aan het slot schrijver, regisseur en spelers minutenlang toe. Het stuk trok ook na de première volle zalen en kreeg lovende kritieken. Bert van Kerkhoven besprak de première in een radio-uitzending van de Belgische omroep op 3 oktober. Hij zei:

> "Ik weet niet hoe het anderen is vergaan, maar ik schaam me er niet voor te verklaren dat ik op dit moment nog steeds in de ban van dit stuk ben. En ik kan daarbij geen onderscheid maken tussen het werk van de auteur, de bezieling van de regisseur en het waarachtige leven dat een kleine groep acteurs op het toneel heeft gebracht." En hij besloot de uitzending met: "Ik geloof dat het niet misplaatst is wanneer we hier de wens formuleren dat van deze opvoering iets meer zou overblijven dan de herinnering aan een glansrijke avond."[903]

Opmerkelijk was de recensie van de katholieke krant *De Antwerpse Gids*, die het doden van de zoon door de vader ontoelaatbaar achtte: "Deze moord is zo afschuwelijk, dat we 'Bazuinen om Jericho', spijt de intrinsieke, onloochenbare waarde van het werk, onverbiddelijk van de hand wijzen."[904]

Maar over het algemeen was de pers de auteur goedgezind en werd in de kranten en tijdschriften, zowel in Nederland als in België, uitvoerig aandacht besteed aan Van Eysselsteijn en zijn nieuwste toneelwerk.[905]

---

902. Enkele van de genoemde personen staan afgebeeld op een foto, gemaakt tijdens de première. Zie NLMD, Archief BvE, album met foto's en krantenknipsels over *Bazuinen om Jericho*.
903. De bespreking werd gehouden in de wekelijkse toneelrubriek van het nieuwsbulletin van 19.00 uur. De tekst van de radiolezing bevindt zich in: KNSA, Documentatiemap *Bazuinen om Jericho*.
904. *De Antwerpse Gids* 4.10.1949.
905. Voor meer recensies van het spel zie NLMD, Archief BvE, album met foto's en krantenknipsels van de opvoering en KNSA, Documentatiemap *Bazuinen om Jericho*.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 737

Het stuk werd in Antwerpen van 1 tot en met 6 oktober, en een keer extra op 18 oktober, opgevoerd.[906] Daarna werden onder meer voorstellingen in Gent, Brussel en Oostende gegeven. In het seizoen 1963-1964 werd het spel nog in het theater Antigone te Kortrijk opgevoerd.

Hoofdrolspeler Jan Cammans scheen geen onbesmet oorlogsverleden te hebben. Dat juist hij boer Alting moest spelen, viel in slechte aarde bij diverse voormalige verzetsorganisaties in België. Het leidde tot heftige demonstraties buiten de schouwburgen van Antwerpen en Oostende. Men deelde pamfletten uit,[907] ex-politieke gevangenen verschenen in hun concentratiekampkleren, theaterbezoekers werden uitgejouwd en mensen die op hun schreden terugkeerden kregen applaus.[908]

Van Eysselsteijns Duitse vriend Ludwig Bäte zorgde ervoor dat het stuk in Osnabrück onvoorstelbare triomfen vierde. Hij vertaalde het als *Posaunen um Jericho*, bracht de directeur van het Lortzingtheater ertoe het te laten opvoeren en kreeg van de kranten gedaan dat zij vele voorbeschouwingen aan het stuk en zijn auteur wijdden. Zelf opende hij de rij met een artikel over leven en werk van Van Eysselsteijn.[909]

De nog geen jaar oude Bondsrepubliek wilde de verhoudingen met haar westelijke buurlanden normaliseren en dat wilden de meeste Duitse burgers even graag op het minder officiële gebied van (bijvoorbeeld) culturele en persoonlijke contacten. Ben van Eysselsteijn was dus welkom, ook al ging zijn toneelstuk dan over het beschamende, recente verleden.[910]

Onder de kop “Wir müssen bei uns selbst anfangen” (een citaat uit het toneelstuk) noemde een krant de voorgenomen opvoering van het spel “(...) ein Wagnis, das avantgardistischen Mut beweist.”[911]

De Duitse première vond plaats op zondag 26 februari 1950 in het Lortzingtheater, nadat de auteur die ochtend tijdens een ‘Morgenfeier’ in de Oberschule van Osnabrück een lezing had gehouden over *Posaunen um Jericho*. Het theaterpubliek reageerde in het begin nogal afhoudend: er werd gemompeld en gekucht en tegen het eind van het eerste bedrijf - wanneer boer Alting op het punt staat de SS’er dood te schieten - verlieten enkelen demonstratief de zaal. In de pauze werd er levendig gediscussieerd over het stuk. Maar toen het doek definitief gevallen was, bleek het pleit gewonnen: er barstte een ovationeel applaus los.[912] De recensenten hadden - net als hun Vlaamse collega’s - wel kritiek op de onwaarschijnlijke zwaarte van het offer dat de vader brengt, maar waren verder uiterst lovend.[913] “Dem

906. KNSA, programmaboekje KNS 1949-1950; Documentatiemap *Bazuinen om Jericho*, persbericht van 18 oktober 1949.
907. Een exemplaar hiervan bevindt zich in het AMVC, Documentatie E498.
908. NLMD, Archief BvE, album met foto’s en krantenknipsels over *Bazuinen om Jericho*.
909. Gepubliceerd als ‘Arbeit für den Völkerfrieden. Ben van Eysselsteijn - ein Mann und sein Werk’ in: *Deutsche Presse-Korrespondenz* 1.1.1950.
910. Zie NLMD, Archief BvE, album met foto’s en krantenknipsels over *Bazuinen om Jericho*.
911. sr. 1950.
912. NLMD, Achief BvE, album met foto’s en krantenknipsels van de opvoering.
913. W. 1950.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 738

Dichter, der aus christlichem Geist und menschlicher Güte schrieb, gebührt der Dank der besiegten wie der siegreichen Völker", schreef een van hen.[914] Het stuk werd in Osnabrück dan ook ongeveer dertig keer opgevoerd.

Inmiddels stond in Drenthe de eerste opvoering van *Bazuinen om Jericho* voor de deur. Weliswaar door een amateurgezelschap, maar dat was ook de bedoeling geweest toen de regering opdracht gaf tot het schrijven van een gelegenheidsspel. Overigens moet nog opgemerkt worden, dat koningin Wilhelmina op geen enkele wijze in het stuk voorkomt; noch als personage, noch in de gesprekken van de reeds genoemde toneelfiguren. Het Nederlandse beroepstoneel heeft dit spel voorgoed laten liggen; zo niet de dilettanten, die het meermalen opgevoerd hebben - zelfs in het nabije verleden.[915]

Na de 'wereldpremière' in Antwerpen hebben de organisatoren van de Boekenweek overwogen het stuk te programmeren voor hun gala-avond, uiteraard in de vertolking door de KNS. Uit angst voor demonstraties wilde men wel dat hoofdrolspeler Jan Cammans vervangen zou worden, maar toen de Antwerpenaren hiertoe niet bereid bleken, was de opvoering in Amsterdam van de baan.[916]

In Drenthe had *Bazuinen om Jericho* al een lange voorgeschiedenis, afgezien van de pseudo-realiteit waardoor de schrijver geïnspireerd zou zijn. Tijdens de Gieter vesperije in januari 1948, bij welke gelegenheid Van Eysselsteijn ereburger van Gieten werd, had Anne de Vries de kersverse Gietenaar al gevraagd eens een Drents toneelstuk te schrijven. Kort daarop had Van Eysselsteijn de regeringsopdracht gekregen. Zijn onderwerpskeuze had toen - gezien het voorgaande - voor de hand gelegen, zo vertelde hij ruim een jaar later. Dat was op 12 maart 1949 in de Hertenkamp in Assen, waar men de tweede verjaardag van HDG vierde. Tijdens deze besloten bijeenkomst droeg hij fragmenten voor uit zijn 'Drentse' toneelstuk. Wij zagen reeds dat hij in diezelfde maand zijn stuk wist onder te brengen bij de KNS van Firmin Mortier, die al van de nieuwe creatie gehoord had. De bereidwillige informant zou wel eens Prakke geheten kunnen hebben.

In Drenthe en in Osnabrück moet bijna gelijktijdig besloten zijn, het stuk - mutatis mutandis - te laten opvoeren: eind 1949 of begin 1950.

HDG overlegde met het PDR en vroeg daarna de arbeiderstoneelvereniging 'Kunst en Strijd' in Assen, het stuk in te studeren. Voor organisatie en begeleiding zorgde een speciale commissie onder voorzitterschap van mevrouw De Vos van Steenwijk-Van Royen. In voorbeschouwingen vestigde men de aandacht op het stuk door het 'Drents' te noemen, wat nogal aanvechtbaar is. De boer en zijn dochter hebben Drentse voornamen en er wordt gesproken over plaatsen die in de buurt schijnen te liggen: Anloo,

914. K.K. 1950.

915. Stroman 1973, 156 vermeldt ten onrechte dat het stuk in Nederland niet gespeeld is. Uit gegevens van het Internationaal Bureau voor Auteurs- en Opvoeringsrechten (IBVA) te Alkmaar blijkt dat het stuk door diverse gezelschappen - meestal ter gelegenheid van bevrijdingsfeesten - is gespeeld. *Bazuinen om Jericho* is hier onder nummer NCA 1590 nog steeds opvraagbaar. Dat het stuk veelal met succes door dilettanten is opgevoerd blijkt bijvoorbeeld uit een recensie in *DG&E* 9.5.1970 (Stadsarchief Naarden), waarin de gezamenlijke toneelverenigingen in Naarden lof wordt toegezwaaid voor hun opvoering van het stuk.

916. Zie Stroman 1973, 167.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 739

Borger en Coevorden. Ook valt de naam "Olde Landschap" een keer. De schrijver bederft deze couleur locale weer door de bevrijders "Engelsen" te noemen. Even verbijsterend is, dat - drie jaar na de oorlog - kennelijk niemand hem op deze historische blunder gewezen heeft. Belangrijker nog is, dat het thema collaboratie en verzet stellig niet exclusief Drents is. Over de taal (geen Drents) zal verderop nog geschreven worden.

Op 13 april 1950, vijf jaar na de bevrijding van Assen, werd aldaar in een uitverkochte zaal Bellevue de eerste opvoering in Nederland van *Bazuinen om Jericho* gegeven. Daaraan was nogmaals een optreden van Van Eysselsteijn als declamator voorafgegaan, ditmaal op de 'geboortegrond' van het stuk: hotel Centrum in Gieten.[917] Daarna zou het stuk nog twee keer in Assen en voorts in Emmen, Meppel en Hoogeveen gespeeld worden.

De belangstelling van de pers in Drenthe was gering en stak schril af tegen het onthaal dat het stuk in de Belgische en Duitse kranten gekregen had.[918] Dit is wellicht te verklaren uit de sterke emoties die de collaboratie tot op de dag van heden in Drenthe oproept. Zeker zo kort na de oorlog kan er bij de pers enige huiver bestaan hebben, over dit toneelstuk uitvoerig te schrijven.[919] De Drentse opvoering door dilettanten kreeg ook toneeltechnisch een minder goede pers dan de buitenlandse, maar dat ligt voor de hand. Men vond over het algemeen de regie van L. Brader en de individuele spelprestaties onder de maat. Zo schreef recensent Jan Ubink:

> "Blijkbaar is deze enthousiaste groep met haar leider tè veel onder de indruk gekomen van de geestelijke inhoud van het stuk. Het gevolg was, dat er betrekkelijk weinig 'gespeeld' is, en er ononderbroken declamerend 'betoogd' werd. De meeste spelers kwamen niet los van hun rol, het samenspel was te vaak zoek en men ging te zeer op in het eigen betoog."

Ondanks deze tekortkomingen was, zoals Ubink berichtte, het publiek na afloop tevreden.[920]

Na de première werd door HDG een miniatuursoupeetje aangeboden, waarvoor men de term 'Drents servetje' introduceerde. Men had het 'servetje' tout court, als afsluiting van een cultureel evenement, leren kennen tijdens een bezoek in 1949 aan

---

917. Vgl. het jaarverslag van HDG over 1949 in: *NDVA* (1951), 20. Aangevuld met een mededeling van Gerard Nijenhuis op 24 januari 1996.
918. 'Bazuinen om Jericho in Drenthe. Bij grote waardering ook enkele bezwaren' in: *NDC* 4.3.1949.
919. In 1991 werd deze problematiek - goed en fout in de oorlog in Drenthe - door Ab Drijver behandeld in zijn toneelstuk in twee bedrijven *Het wichie dat te veul geluk har*. Drijver schreef het stuk in opdracht van de Culturele Raad voor Drenthe. Het werd door amateurs in verscheidene plaatsen opgevoerd onder regie van Bert Harskamp. Het stuk kreeg een slechte pers. Zie bijvoorbeeld Visscher 1991.
Boerma/Broersma 1993, 97 merkt op: "Underwarp en vörm mussen nei wezen veur Drenthe. Dat is Drijver zeker lukt." Het is de auteurs blijkbaar ontgaan, dat Van Eysselsteijns *Bazuinen om Jericho* - toen al ruim veertig jaar oud - een soortgelijk onderwerp heeft.
920. J. Ubink 1950. Zie voor een recensie ook *Nieuwsblad voor Beilen* 28.4.1950. De negatieve perskritieken maakten op 'Kunst en Strijd' ook indruk: "Nimmer te voren zijn wij zo bekritiseerd. Maar het heeft onze vereniging naam doen maken en de keuze van het stuk is een gelukkige greep geweest", schreef de secretaris. Zie: Bart Veenstra 1985.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 740

het Haags letterkundig genootschap OKK. De voorzitter daarvan, Ben van Eysselsteijn, was als schrijver van *Bazuinen om Jericho* uiteraard de eregast bij de Drentse première en werd na afloop op zijn beurt getrakteerd op - en geëerd met - dit Drents servetje.[921]

Ter gelegenheid van de opvoeringen in Drenthe verscheen het spel in druk, vanzelfsprekend bij Van Gorcum. Van *Bazuinen om Jericho* werd tevens een luxe editie in beperkte oplage gedrukt op Oudhollands papier van Van Gelder, verlucht met enige foto's.[922] De auteur droeg beide uitgaven, waarvoor Hubert Lampo de inleiding schreef, op aan Egbert en Lammie Vorenkamp, eigenaars van meergenoemd hotel Centrum in Gieten.

Het boek werd goed ontvangen. Wel kreeg Van Eysselsteijn een verwijt dat hem tot dan toe bespaard was gebleven. Het betrof de taal. Er wordt door boer Alting een karig mondje Drents gesproken, meer een soort stadsboers: "We hebb'n daan wat we kond'n."[923] Recensent R.D. Mulder vond terecht dat dit geen Drents en geen Nederlands was.[924]

De eerder genoemde voorbereidings- en begeleidingscommissie, intussen, was over de spelers zeer tevreden. Na de laatste voorstelling berichtte de voorzitster aan Van Eysselsteijn hoe de tournee was verlopen:

> "(...) wil ik U schrijven om U te vertellen, dat de laatste opvoering in alle opzichten de beste was. Het laatste bedrijf werd met zoveel vuur en zoveel concentratie gespeeld, dat u zeker tevreden zou zijn geweest. De gedachten daarin ontwikkeld, kwamen zeer tot hun recht en hebben het publiek gepakt. (...) Wij zijn bijzonder tevreden over het verloop van de opvoeringen; de derde voorstelling in Assen was niet geheel bezet, maar Meppel, Emmen en Hoogeveen vrijwel geheel."[925]

Ook vandaag de dag blijft *Bazuinen om Jericho* als bevrijdingsspel bij dilettanten populair. Het werd nog op vrijdag 19 mei 1995 door een gelegenheidsgroep van het Overijssels Centrum Amateurtoneel opgevoerd. De regie was in handen van Alewijn Verhoeckx en de opvoering werd gegeven in De Meenthe in Steenwijk.

9.6. 't Aol' Volk te Emmen

Op 24 februari 1948 werd in café Groothuis aan de Markt in Emmen de Drentse Vereniging 't Aol' Volk opgericht.[926] Initiatiefnemer was H.T. Buiskool, die van

921. Vgl. 'Bazuinen om Jericho' in: *Drenthe* 21 (1950) juli 112-114. Ruim zeventig jaar daarvoor wijdde Conviva [Gerard Keller] een studie aan dit gebruik, getiteld *Het servetje*, Leiden 1878.
922. Het boek verscheen als nr. 5 in de serie 'Nieuw Drentsch Mozaïk' onder de titel *Bazuinen om Jericho. Een spel in drie bedrijven door Ben van Eysselsteijn. Met een inleiding van Hubert Lampo.* Achterin is een overzicht opgenomen van de rolverdelingen van het spel bij de opvoeringen in Antwerpen, Osnabrück en Assen.
923. *Bazuinen om Jericho*, 44.
924. *Drenthe* 21 (1950) juni 104. Voor een recensie van de tweede druk zie Brader 1955, 13.
925. NLMD, Archief BvE, brief mevr. J.M. de Vos van Steenwijk-van Royen aan BvE van 26 april 1950.
926. Zie ook Kluiving 1970, 41-43.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 741

mening was dat de Drentse cultuur behouden moest blijven. Zijns inziens was er veel waardevols aan het verdwijnen uit de naoorlogse samenleving, vooral uit die van het snel veranderende Emmen. Een organisatie kon in dit opzicht tegenwicht bieden en daarvan werd 'Mister Boeskool' voorzitter. De nieuwe vereniging wilde ook het minderwaardigheidsgevoel van de (Zuidoost-)Drenten helpen uitbannen. Critici hebben het streven van de vereniging wel eens getypeerd als het reactionaire drijven tegen alles wat de industrialisatie Emmen bracht.[927]

G. Eding-Askes

Het belangrijkste doel van de vereniging was dus het uitdragen van de oude Drentse cultuur in tal van facetten. De eerste activiteit van 't Aol' Volk was het organiseren van 'haontie op 'n stokkie', oftewel een palmpaasoptocht. Ook werd in het oprichtingsjaar al meteen een theatervoorstelling gegeven. Het was een bewerking van J.G. Duivens revue *Oes Drenthe*, die onder regie van G. Broenink als *Oud Drents Volksleven* werd opgevoerd.[928] Grada Eding-Askes en Buiskool hadden Duivens spel omgewerkt. Daarna beperkte men zich voorlopig tot het geven van toneelvoorstellingen. Vooral het toneelspel gaf (en geeft) inhoud aan de folkloristische doelstellingen van de vereniging. Niet alleen de inhoud van de stukken, maar ook de sfeer tijdens de voorstellingen wordt als essentieel beschouwd. Een recensent schreef hierover:

> "Er heerste een sfeer van gemoedelijke en genoeglijke intimiteit op de eerste van de vier door de Drentse vereniging ' 't Aol Volk' georganiseerde toneelavonden, (...) 't Was eigenlijk een 'naober'-visite in het groot, naar echt-Drentse traditie. Zelfs de koffie met klontjes en koek ontbraken niet. Men voelde zich als opgenomen in één grote vriendenkring, één in 't gevoel Drenten-onder-elkaar te zijn, ècht zonder enige geforceerde stijl, die vreemd is aan de Drentse aard en het Drentse wezen."[929]

Na *Oud Drents Volksleven* werden - tot en met 1956 – vijf stukken van G. Broenink, twee van Harm Frieling en één van G. Eding-Askes opgevoerd. Nadat G. Broenink zijn krachten niet meer aan de vereniging kon geven, ontpopte bestuurslid Grada Eding-Askes zich als schrijfster. In 1956 schreef ze in sneltreinvaart haar eerste toneelstuk voor 't Aol' Volk.

Het was een toneelspel in drie bedrijven, getiteld *De zun brekt deur*, waarin boerenzoon en enig kind Geert Wiering verkering krijgt met Jaantien, de vroegere dienstbode van zijn ouders. Vooral zijn moeder is daar op tegen. Maar als Geert steeds

927. Naarding 1956c, 13-14.
928. *Bloemlezing* 1988, passim.
929. *EC* 11.11.1949.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 742

ongelukkiger wordt en Jaantien bovendien zwanger blijkt te zijn, laat ze haar bezwaren varen.[930]

De recensent van de *Emmer Courant* gaf alle spelers een compliment en vond dat hun optreden uiting gaf aan wat de vereniging als geheel bezielde:

> "Hun kracht ligt - evenals dunkt mij de kracht van de vereniging ' 't Aol' Volk' in de liefde voor de oude Drentse volkscultuur, die het karakter heeft van een heimwee naar een verdwijnende tijd en verdwijnende beschavingsvormen, waarvan men intuïtief beseft, dat zij waardevol zijn."[931]

"Mien otien kun 't mooi vertellen en ik heb dat almaol onthol'n", merkte Grada Eding-Askes eens over haar inspiratiebron op.[932] Zij werd de stuwende kracht van 't Aol' Volk. In totaal zou ze zo'n zestien eigen toneelstukken en zes bewerkingen voor de toneelgroep van de vereniging schrijven.[933] Haar stukken spelen zich meestal af in een boerenmilieu en hebben als thema's standsverschil en het Drentse dorpsleven van vroeger. Zij werd op 23 maart 1903 geboren in Zweeloo.[934] Luisterend naar de verhalen van haar 'otien', kreeg ze als kind al belangstelling voor het Drentse volksleven.[935] Ze schréét niet alleen dialectstukken, maar droeg er ook uit voor. Ze verzamelde oude klederdrachten en gaf demonstraties in het stijven van Drentse mutsen. Op 4 december 1977 kwam ze door een verkeersongeval om het leven.[936]

Reeds in de jaren vijftig organiseerde 't Aol' Volk voordrachtswedstrijden in Drents dialect voor "jongs en wichter", waaraan later iedereen kon meedoen.[937] Buiskools geesteskind ontwikkelde zich in de loop der jaren tot een bloeiende vereniging, die zich stevig wortelde in de samenleving van Zuidoost-Drenthe. Behalve op Drents volkstoneel en voordrachten, zou men zich gaan toeleggen op folkloristische dans, kleding, volksgebruiken en de opvoering van een Drents wasschup. Niettemin ontstond er tweedracht in de gelederen, waardoor de concurrerende vereniging ' 't Volk van Grada' werd opgericht.

930. Een getypt exemplaar wordt bewaard bij Drentse Taol te Assen.
931. H. 1956.
932. Kluiving 1970, 42. Zie Dekker 1978, 14-15.
933. Zie ook *Drentstalige toneelstukken* 1983. Vgl. ook Hadderingh-Veenstra 1971c, 74-75.
934. GA Zweeloo, Geboorteakte Grada Askes. Haar ouders waren Jans Askes en Hanna Kamps, die een boerenbedrijf - annex café - hadden.
935. 'Comité van aanbeveling doet beroep op alle Drenten: Gedenkplaat voor Grada als 't kan vóór Pinksteren' in: *EC* 20.4.1979.
936. Zie voor herdenkingsartikelen 'Altijd bezig voor behoud Drents karakter. Grada Eding-Askes: vrouw die alles gaf' in: *DAC* 6.12.1977; Prakke 1977c (ook gepubliceerd in *Neerlands Volksleven* 28, 49-50); 'Honderden mensen bij begrafenis van Drentse schrijfster. Grada Eding: Haar werk was blinkend als goud' in: *EC* 10.12.1977 en Bart Veenstra 1977c, 199. Roel Reijntjes herdacht haar met het gedicht *Grada Eding-Askes † 4-12-1977*, dat in *OV* 21 (1977) december 177 gepubliceerd werd. In de Muzeval in Emmen werd in oktober 1979 een plaquette ter nagedachtenis van Grada Eding-Askes onthuld.
937. *Drenthe* 24 (1953) april 64.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 743

9.7. Enige toneelschrijvers

Veel naoorlogse toneelstukken werden opgenomen in de toneelfondsen van de uitgevers Neerlandia te Meppel en Mulder te Groningen. Evenals dit voor de oorlog het geval was, zijn de meeste toneeluitgaven niet van een jaartal voorzien. Van een klein aantal toneelstukken kon een jaar van verschijning worden achterhaald; enkele andere lieten zich globaal aanduiden als van vóór 1956.[938] De toneelfondsen bevatten: H. Timmer, *Waterleidingsmisère* (1947, Neerlandia te Meppel), Luc Valté, *Twee linke jonges* (z.j., Neerlandia te Meppel), L.H. Vos, *Lös huussie en....gien jonges* en *Toch veurmekaar* (z.j., Neerlandia te Meppel), H.J. Klouwen, *Kemedie; klucht in één bedrijf* (1954, Neerlandia te Meppel), H. Manders, *Bloesem in de wind. Spel van het platteland in vijf bedrijven* (z.j., Ceres te Meppel) en *'t Mes mot er in! Spel rond de ruilverkaveling en nog wat meer in drie bedrijven* (1952, Ceres te Meppel) en H.J. Vonk,[939] *De beloofde stad* (1955, Ceres te Meppel).[940] Een paar toneelschrijvers zullen nu uitvoeriger worden besproken.

H. Frieling (1900-1958)

Harm Frieling werd op 18 juli 1900 geboren te Nieuw-Amsterdam.[941] Als grenscommies kreeg hij Nieuw-Schoonebeek als standplaats. Na zijn huwelijk vertrok hij naar Coevorden en daarna naar Schoonebeek. Zijn hobby's waren toneelspelen en jagen. Pas rond zijn veertigste begon hij toneel te schrijven. Zijn eerste stukken schreef hij voor de toneelvereniging TOG (Tot Ons Genoegen), waarvan hij lid was; soms regisseerde hij ze zelf.

H. Frieling

Hij debuteerde met *De oliekous. Blijspel in drie bedrijven*, dat pas in 1963 door Neerlandia te Meppel werd uitgegeven.[942] In enkele van zijn toneelstukken komt de oliewinning in de buurt van zijn woonplaats Schoonebeek ter sprake. Ook in *De oliekous* is dit het geval.

In dit geheel Nederlandstalige spel vormen liefde en standsverschil weer eens het thema. De boerendochter Hillie Kruit moet van haar moeder met de rijke boerenzoon Gerard Brons trouwen. Maar Hillie heeft al verkering met Frits, de knecht van

938. Gebaseerd op *Brinkman* 1951-1955, Meertens/Wander 1958 en Lubberts 1976.
939. Henk Jan Vonk was een trouw medewerker van *OV*. Hij overleed in mei 1993 te Assen. Zie voor een in memoriam *OV* 37 (1993) mei 75.
940. Het jaartal is gebaseerd op een schriftelijke mededeling van Vonk aan de Culturele Raad voor Drenthe. Zie DLD, Documentatiemap H.J. Vonk.
941. GA Emmen, Geboorteakte H. Frieling.
942. Zie *Drentstalige toneelstukken* 1983.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 744

haar vader. Intussen zijn er ook nog komische verwikkelingen rond een oude dameskous, waarin vader Kruit geld bewaart. Dat heeft hij verdiend door land te verhuren aan de maatschappij OZONAO (Op Zoek Naar Olie). Uiteindelijk wint de ware liefde: Hillie gaat met haar Frits trouwen en Gerard huwt zijn geliefde Riek.

Zoals we zagen was Frielings stuk *"Iemkers-Jan"* in 1951 een inzending voor de toneelprijsvraag van HDG en het Anjerfonds. De jury oordeelde over zijn creatie: "Weliswaar geen prijs, maar zeer geschikt voor opvoering."[943] Het Nederlandstalige stuk verscheen als *"Iemkers-Jan". Toneelspel in drie bedrijven voor 12 heren, 3 dames* bij Neerlandia te Meppel in druk [1953].[944]

Iemkers-Jan is de bijnaam van de ongehuwde boer Jan Oldenheuving. Deze komt door toedoen van zijn criminele neef Hans zwaar in de schulden. Uiteindelijk wordt Oldenheuving zelfs gedwongen zijn boerderij te verkopen. Maar tijdens de verkoping verschijnt zijn ex-geliefde Willemke als reddende engel. Haar welgestelde ouders hebben haar lang geleden verboden met de eenvoudige Oldenheuving om te gaan, maar zij is altijd van hem blijven houden. Willemke koopt de boerderij en blijft voortaan bij hem. Grietje, de dochter van Oldenheuvings om het leven gekomen knecht, trekt bij hen in.

Het dialectstuk *De gold'n ketting. Tenielspul in 3 bedriev'n veur 2 dames en 6 heren in Drentsch dialect* schreef hij voor 't Aol' Volk in Emmen, dat het in 1954 als *De Gold'n Kett* opvoerde. Het verscheen eveneens bij Neerlandia te Meppel in druk.[945] Tevens werd een Nederlandse vertaling uitgegeven onder de titel *De gouden ketting*.

Dit "tenielspul" doet sterk denken aan de Groningse novelle *De golden kette, 'n Grönneger Dörpsverhaol*, die door W. ('Wiepke') van Palmar (W.H. Bouwman-Geertsema, 1842-1887) in 1875 geschreven was. Daarin werd - naar verluidt - voor het eerst in de Groninger dialectliteratuur de botsing tussen geld en liefde aan de orde gesteld.[946]

In de *Emmer Courant* van 8 november 1954 werd geschreven dat, nadat de jaren daarvoor stukken van Broenink waren gespeeld, 't Aol' Volk wilde breken met de gewoonte om het stuk te laten draaien om een jongen en een meisje, die elkaar van de ouders niet mogen 'hebben'.[947] Maar helemaal juist was dit niet, want ook in dit toneelstuk van Frieling neemt standsverschil een belangrijke plaats in.

Albert Essing, rustend caféhouder en weduwnaar, heeft zijn jongste zoon Wilm verstoten. Deze heeft namelijk, in de ogen van zijn vader, een meisje ver beneden zijn

943. *Drenthe* 24 (1953) september 155.
944. Zie voor een exemplaar DA, PDR, inv.nr. 12q. Vgl. ook R.D.M[ulder]. 1953a, 77.
945. In *Drentstalige toneelstukken* 1983 wordt 1954 als jaar van uitgave vermeld. Zie voor een exemplaar DA, PDR, inv.nr. 12r.
946. Van Leeuwen 1984 29-30. Vgl. ook Brood 1999, 131.
947. 'Ernst en luim in de Concertzaal. 't Aol Volk bezorgde bejaarden van Emmen een prachtige avond' in: *EC* 8.11.1954.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 745

stand gehuwd. Roelfien, de vrouw van Essings oudste zoon, speelt een kwalijke rol: zij wil dat haar schoonvader in het oudemannenhuis gaat wonen. Ook steelt zij een gouden ketting die van Essings vrouw is geweest. Door tussenkomst van de "zwienekoper" Harm Boering komt Anne, de vrouw van Wilm bij haar schoonvader als meid werken - uiteraard onder een gefingeerde naam. Uiteindelijk komt alles goed: de diefstal waarvan Anne door Roelfien beschuldigd is, wordt door Boering opgelost en Essing verzoent zich met Wilm en Anne. Hij heeft ingezien dat de jonge vrouw een hart van goud heeft en doet haar de gouden ketting cadeau.

De recensent van de *Emmer Courant* merkte op: " (...) zodat ' 't Aol' Volk' van dit stuk een première heeft gegeven, waarop de schrijver trots kan zijn."[948]

"Iemkers-Jan" en *De gold'n ketting* werden in het maandblad *Drenthe* besproken. De recensent was van mening dat Frieling weliswaar de spanning in zijn stukken met grote virtuositeit wist op te voeren, maar dat hij dan in de ontknoping tekort schoot. Hij waardeerde het dat Frielings toneelwerk eigentijds was, zodat de problemen van ontginning en industrialisatie aangeroerd werden.[949]

In 1955 werd opnieuw door 't Aol' Volk een stuk van Frieling opgevoerd. Ditmaal was het *Dree jaor gungen veurbij*, dat bij Neerlandia te Meppel in een Nederlandse vertaling, getiteld *Drie jaar gingen voorbij*, werd uitgebracht.

Evenals in het vorige spel doet de auteur geen greep uit het boerenleven; ditmaal is een brandstoffenhandelaar zijn protagonist. Deze, genaamd Herbert Bentum, heeft een zoon Gerrit die naar Australië emigreert. Wanneer Gerrit na drie jaar terugkomt, blijkt zijn moeder te zijn overleden. Hij denkt dat zij van verdriet gestorven is, nadat hij haar verlaten had. Maar zijn vader, zijn stiefmoeder en het buurmeisje Hilde verlossen hem van zijn schuldgevoel. Hilde was aanvankelijk blind; na een operatie kan zij zien. Zij spreekt haar liefde voor Gerrit uit, de gevoelens zijn wederkerig en als paar zullen de jongelui naar Australië vertrekken.

"Waardering moeten we voorts ook hebben voor de wijze waarop de schrijver de eigenschappen, 't karakter en de mentaliteit van een rechtgeaarde Drent weet te schetsen", schreef de *Emmer Courant*.[950]

Voor de RON schreef Frieling in dezelfde tijd de radioschetsen *In 't spinnewöppien*.[951] Ook schreef hij de Drentstalige teksten van enkele liederen die door de RON uitgezonden werden.[952] Dat Frieling niet meer bijdragen voor de radio geschreven heeft,

948. Ibidem.
949. v.D., 1953, 155-156.
950. ' " 't Aol Volk" gaf goede toneelvoorstelling' in: *EC* 7.11.1955.
951. Een aantal teksten wordt bewaard in het archief van Radio en TV Drenthe.
952. DA, HDG, inv.nr. 11, brief Frieling aan K. van Dijk van 6 november 1954.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 746

werd niet alleen door zijn vroegtijdig overlijden veroorzaakt, maar ook door de slechte verstandhouding die hij met Tonny van der Veen kreeg. Deze wilde namelijk een aantal pennenvruchten van Frieling niet meer teruggeven. Medio 1954 werd er zelfs een beroep gedaan op HDG om in deze kwestie te bemiddelen.[953]

Voor het overige bestaat zijn toneeloeuvre uit Nederlandstalige spelen, zoals *Droppie. Toneelspel in drie bedrijven* (z.j., Jan Grosfeld te Berlicum), *Zwarte kunst op "De Dageraad". Klucht uit het boerenleven in drie bedrijven* (z.j., Jan Grosfeld te Berlicum) en *De klomp en de goudvis. Klucht uit het boerenleven in drie bedrijven* ([1951], Jan Grosfeld te Berlicum). Als vervolg hierop schreef hij: *Jong leven op Morgenrood. Toneelspel in drie bedrijven* (1954, Ceres te Meppel). Voorts verschenen nog *Vrije vogels. Blijspel in drie bedrijven voor vier Dames en vijf Heren* (z.j., Jan Okken te Wildervank) en *De geheimzinnige dievegge. Vrolijk spel in vier bedrijven* ([1955], Jan Grosfeld te Berlicum).[954]

Als toneelschrijver ging Frieling zijn eigen weg; van de Drentse Schrieverskring werd hij dan ook geen lid. Hij overleed na een kortstondige ziekte op 30 januari 1958 te Schoonebeek.[955]

A. Mulder Tweede periode[956]

De in hoofdstuk III summier besproken Arend Mulder werd op 25 april 1906 te Diever geboren. Eigenlijk wilde hij artiest worden, maar volgens zijn vader kwam hij dan onder "min volk". Tegen heug en meug werd hij boer, eerst in Westervelde. Op zijn achtentwintigste verhuisde hij naar Norg. Hij bezocht de Rijkslandbouwwinterschool, volgde een "zaakvoerderscursus" en leerde door privélessen wat talen. Als schooljongen schreef hij al zelfbedachte teksten, zoals ook zijn vader Jan Mulder (1874-1945) en zijn grootvader Willem Mulder (1836-1909) gedaan hadden. Hun werk werd echter destijds niet uitgegeven.[957] Ook als boer en vader van een groot gezin kon hij het schrijven niet laten. Daarover heeft hij eens opgemerkt:

> "Ik zette de ploeg weleens stil en vooral onder de koeien ging het prima. In de vrije natuur en 's morgens op het land met de vogels om me heen tot een gedicht komen. Een innerlijke drang."[958]

953. Ibidem en brief HDG aan Frieling van 20 maart 1955.
954. Er zijn plannen geweest om van dit stuk een Duitse vertaling te maken. DA, HDG, inv.nr. 11, brief Frieling aan K. van Dijk van 6 november 1954.
955. GA Schoonebeek, Overlijdensakte H. Frieling.
956. Voor biografische artikelen zie 'Arend Mulder: agrariër, "kampeerboer", dichter en toneelschrijver' in: *Leekster Courant* 22.9.1967; Hadderingh-Veenstra 1971a, 35 en Drenthen 1972.
957. Het werk van deze schrijvers wordt bij de familie Mulder bewaard. Van Willem Mulder werd een gedicht uit december 1860 over het brengen van het 'zoar holt', een vorm van volksgericht, gepubliceerd in *OV* 17 (1973) juni 6, 88-89. Ook opgenomen in Hadderingh/Bart Veenstra 1979, 333.
958. 'Schrieverij' in: *Nv/hN* 25.1.1990.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 747

In een interview heeft Mulder toegegeven dat hij eigenlijk niet deugde voor het boerenwerk:

> "Eigenlijk ben ik nooit een goede boer geweest. (...) Als ik aan het ploegen was, had ik altijd papier en potlood op zak. (...) Ik voelde me niet eerder ontlast dan wanneer ik het opgeschreven had wat me in de gedachten schoot. Neen, ik deugde echt niet voor boer. Ik had altijd 'de kop de andere kant op'. Ik keek achteruit om te zien wat daar gebeurde."[959]

In 1920 won hij met het verhalende gedicht *Waor was 't tweede kalf 'ebleven?* de derde prijs in een prijsvraag van het *Algemeen Nederlandsch Landbouwblad*; voor een veertienjarige was dit een bijzondere stimulans.[960] Zoals gebruikelijk voor een dorpspoëet, dichtte hij in opdracht veel bruilofts- en andere feestliederen.[961]

In de jaren dertig stonden zijn gedichten in het *Agrarisch Nieuwsblad*; ook leverde hij bijdragen aan het *Drentsch Landbouwblad*.[962] Voor de bond L en M schreef hij enige strijd- en propagandaliederen, waarin hij uiteraard ook de leider J. Smid bejubelde. Dit werk ondertekende hij met 'A.M. W.' of 'Arend'.

Als lid van het eerste uur van de Drentse Schrieverskring droeg hij aan de *Drentse schrieversalmanak 1954* een Nederlandstalig gedicht bij.[963] Dit titelloos vers heeft een religieuze strekking en is als zodanig een uitzondering in het oeuvre van Mulder. Uit zijn andere gedichten spreken meer zijn boerenhart en zijn verknochtheid aan de natuur, zoals het negen strofen tellende lofdicht *Mooi Norgerholt*. Hier volgen de eerste twee strofen:

Tussen Norg en 'de Velden',
lig het eeuwen olde bos
van zwaore eeken, hoge dennen,
vol mit klimop en mit mos.
En dit bos, waor ieder Norger,
groot en klein zoveul van holt,
in dweelt en kuiert, alle tieden,
is 't zo bekende Norgerholt.

Machtig groot staot daor nog altied
veer grote eeken naost mekaor,
waor de Boerschop en de Raodsluu
vrogger vergaoderden, ieder jaor.
Roem zeshonderd lange jaoren
is dit oerbos now al old.

959. Drenten 1972.
960. Het gedicht wordt bewaard in zijn persoonlijk archief te Norg.
961. Vele specimina worden bewaard in zijn persoonlijk archief te Norg.
962. Zie DA, Archief DLG, inv.nr. 678.
963. *Drentse schrieversalmanak 1954*, 29.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 748

Adderloof en hulsebossies,
vormt 't vernaomste onderholt.[964]

In de *Drentse schrieversalmanak 1956* werd een fragment uit zijn toneelstuk *De Stapelhoeve* opgenomen.[965] Dit spel was in 1950 bij uitgeverij Ceres te Meppel als *De Stapelhoeve. Toneelspel van het platteland in drie bedrijven* verschenen.[966] Anders dan de titel doet vermoeden, werd in de meeste dialogen de streektaal gebruikt. Het stuk speelt in 1939 en gaat over de armoede waarin vele boeren toentertijd leefden.

De pachtboer Roelof Stapel krijgt van de grootgrondbezitter Jacob Meieringh te horen dat zijn huur wordt opgezegd. Als reden hiervoor geeft Meieringh dat hij geen sympathie heeft voor de bond Landbouw en Maatschappij, waar Stapel juist een fervent aanhanger van is. De werkelijke reden is echter dat zijn zoon Albert vrijt met Geesien, de dochter van Stapel. Meieringh wil deze verhouding niet bestendigd zien. Maar hij heeft niet op Albert gerekend, die per se boer wil worden en doorzet. 'Vader Jacob' gaat uiteindelijk overstag: Stapel blijft boer op zijn hoeve en Albert wordt boer en krijgt zijn Geesien. En aan het eind hoopt de hereboer: "(...) dat de Stapelhoeve van geslacht tot geslacht mag blijven voortbestaan, nu verbonden door band en bloed."

Dit stuk met een oorlogsverleden (zie III.4) werd in het maandblad *Drenthe* welwillend besproken: "Ondanks enkele zwakke - tè pathetische - gedeelten en veel slordigheden in taal en spelling, mag ook dit stuk weer een aanwinst van de Drentse toneellitteratuur heten."[967] Daarmee leek het groene licht gegeven voor publicatie in de *Drentse schrieversalmanak 1956*.
Vanaf de oprichting van *Oeze Volk* schreef Mulder geregeld verhalen en gedichten voor dit tijdschrift. Er zijn plannen geweest om deze bijdragen in een bundel, getiteld *Zaandbeien*, bijeen te brengen.[968] De bundel zou uitgegeven worden door Hummelen in Assen, maar het is er niet van gekomen.

De Kentering. Toneelspul in Z.W. Drents dialect veur 8 heren en 4 dames in dri'j bedrieven ([1952], Neerlandia te Meppel) speelt zich eveneens af op het platteland.[969] Dit is het spel waarmee Mulder in 1951 meedeed aan de toneelprijsvraag van HDG, na het in 1942 ter goedkeuring aan het DVK gestuurd te hebben. Het viel niet in de prijzen. Hij had het stuk ingestuurd onder het pseudoniem Koj Koj, dat hij wel vaker

964. Geciteerd uit A. Mulder, *De historie van Norg in woord en beeld*. Assen [1978], 83.
965. *Drentse schrieversalmanak 1956*, 39-41.
966. Het jaar van verschijning is gebaseerd op een vermelding van Mulder in een brief aan de Culturele Raad voor Drenthe van 12 april 1983 (DLD, Documentatiemap Mulder). *Brinkman* (1951-1955, 1237) daarentegen vermeldt 1952.
967. *Drenthe* 23 (1952) december 192.
968. DLD, Documentatiemap Mulder, brief Mulder aan H. Slot (Culturele Raad voor Drenthe) van 8 april 1983.
969. Mulder vermeldde in zijn brief aan de Culturele Raad voor Drenthe van 12 april 1983 (DLD, Documentatiemap Mulder) als jaar van verschijning 1952.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 749

gebruikte en dat het koosnaampje was waarmee zijn zuster hem aansprak (waarschijnlijk de roep van een koeienjongen).[970]

Centraal in dit spel staat de grote ommekeer in de landbouw bij de komst van de kunstmest en de mechanisatie. Dit leidt tot conflicten tussen de jongere boeren, die modern landbouwonderwijs gevolgd hebben, en de ouderen. In het gezin van boer Geert ten Berge zijn de meningsverschillen zo groot dat zijn zoons Albert en Wolter emigreren. Maar Ten Berge verandert van mening als Kloas, zijn aanstaande schoonzoon, praktijkervaring op zijn boerderij komt opdoen en hem weet te winnen voor nieuwe methoden. Als Albert en Wolter met verlof uit het buitenland terugkeren, geeft hun vader toe dat hij ongelijk heeft gehad. Voor de beide jongemannen is er nu veel pasontgonnen land dat op hun arbeid wacht.

De eenakter *De viswedstrijd* verscheen in 1955 bij Neerlandia in Meppel.[971] Twee heren willen meedoen aan een viswedstrijd, waaruit allerlei koddige situaties ontstaan.

Wankel bezit. Een levensspel in drie bedrijven in Drents dialect verscheen in 1959 in het toneelfonds 'De Noordstar' van de firma F. Mulder in Groningen.[972] Aanvankelijk betitelde Mulder het stuk als *Verwoeste levens*. Een fragment uit het eerste bedrijf van het juist voltooide stuk werd in november 1958 in het maandblad *Drenthe* afgedrukt.[973] Het eerste bedrijf speelt in 1953, het tweede een jaar later en het derde weer een jaar daarna. Het stuk gaat over de onteigening van Harm Overveens land, waarop industrie moet komen.

P. Brandsma besprak het stuk in het maandblad *Drenthe* en was niet enthousiast:

> "De schrijver heeft er echter allemaal zaken bijgehaald, die het stuk onnodig verzwakken en onduidelijk maken. Als voorbeeld noemen we het steeds maar weer drinken van kopjes thee en roken van sigaretten. (...) Bovendien geeft de schrijver ons woorden in overvloed, waardoor het toneelspelen dreigt te worden gereduceerd tot spreken op toneel."[974]

Mulder schreef ook gelegenheidswerk. Met de dichteres A.J. Brals-Luinge schreef hij de revues *Van vroeger tot nu* (januari 1955) en *Wat verdween, wat verscheen* (januari 1958). De jubilea waarvoor ze dienden, waren achtereenvolgens: 50 jaar school te Westervelde en 25 jaar Plattelandsvrouwen te Norg. In maart 1960 stelde hij nog de revue *De stem der D.P.M.* samen. Behalve toneelschrijver was hij jarenlang regisseur van de toneelvereniging Advendo te Norg.

---

970. Vriendelijke mededeling van de familie Mulder te Norg in de zomer van 1998.
971. Het jaar van uitgave is gebaseerd op *Drentstalige toneelstukken* 1983.
972. In meergenoemde brief van 12 april 1983 vermeldde Mulder als tijdstip van verschijning september 1954. *Brinkman* 1956-1960, 1310 daarentegen vermeldt 1959 als jaar van uitgave.
973. Werners/Wilms 1958g, 6-7. Een fragment van *Verwoeste levens* wordt bewaard bij Drentse Taol te Assen.
974. Brandsma 1960, 14.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 750

Als rustend landbouwer schreef Arend Mulder ook over historische onderwerpen. In 1983 verscheen het boekje *Het Drentse boerenleven uit vroeger tijd* (Hummelen te Assen).[975] Daaraan waren dorpsgeschiedenissen met pretentieuze titels voorafgegaan: *De historie en pre-historie van Diever in woord en beeld* (1975, Van Goor te Diever)[976] en *De historie van Norg in woord en beeld* ([1978], Bremer te Assen).[977] In laatstgenoemd boek nam hij bij wijze van illustratie enkele eigen gedichten op, bijvoorbeeld *Welkomstlied* - gemaakt in 1935 bij het feestelijk inhalen van burgemeester J.R. Tonckens - en *Mooi Norgerholt*. Voorts staan er gedichten in van L. Braaksma en A. Dening.

Voor de collecte 'Oktobermaand Drenthemaand' van Opbouw Drenthe schreef hij enige malen een gedicht.[978] Voor de *Leekster Courant* schreef hij geregeld 'stukkies".

Tot op hoge leeftijd bleef hij de Drentse 'schrieverij' volgen, maar de modernere voortbrengselen daarvan konden hem niet meer bekoren. Zijn eigen schrijfsels overschatte hij niet: "Ik heb altied mor een klein lochien an die schrievershemel betekent. (...) Ja, hoe zu'j now ook van zoe'n klein mannegien as ikke een grote schrever [sic] kunnen verwachten."[979]

Mulder stond vermeld op de sprekerslijst van de Drentse Schrieverskring; daardoor hield hij veel voordrachtsavonden uit eigen werk voor allerlei soorten publiek. Zo werd zijn jongensdroom van een artiestenbestaan toch nog een beetje werkelijkheid. Hij overleed op 16 december 1991 te Norg.[980]

J.G. Duiven (1907-1989)[981]

Jannes Gelmer Duiven werd op 3 februari 1907 geboren te Steggerda (gemeente Weststellingwerf).[982] Zijn vader was daar directeur van de boterfabriek. In 1910 verhuisde de familie naar Nijeveen, waar Duiven steeds is blijven wonen. In 1947 trouwde hij met de weduwe Hilligje de Groot. Hij werd landbouwer van beroep; in de avonduren volgde hij cursussen voor de moderne vreemde talen.

975. Zie 'Liever in dialect' in: *DGP* 15.10.1983.
976. Zie 'Schrijver Arend Mulder biedt gemeente een exemplaar aan. "Eigen boek" voor Diever' in: *MC* 8.9.1975; 'Eerste exemplaar toch voor burgemeester. Boek van Arend Mulder over historie van Diever' in: *DAC* 8.10.1975 en 'Degelijk boek van rentenierende boer uit Westervelde' in: *DAC* 8.10.1975.
977. Zie 'Eerste exemplaar voor burgemeester. Geschiedenis Norg in nieuw fotoboek' in: *DAC* 4.2.1978.
978. MI, Archief P.J. Meertens.
979. A. Mulder 1986, 208-209.
980. GA Norg, Overlijdensakte A. Mulder. Zie voor herdenkingsartikelen: 'In memoriam Arend Mulder †' in: *Drenthe* 63 (1992) januari 38 en 'Aorend Mulder overleden' in: *OV* 36 (1992) januari 4. Het eerste artikel vermeldt abusievelijk als overlijdensdatum 15 december.
981. Voor biografische schetsen wordt verwezen naar: 'Wij spraken met de auteur van "Oes Drenthe" ' in: *De Nieuwe Meppeler* 30.11.1960; 'Man, die (in de goede zin) een dubbelleven leidt: Jannes G. Duiven te Nijeveen: veehouder-toneelschrijver' in: *DAC* 14.9.1963; 'Veel vraag naar dialectstukken. De olde liefde van Jannes Duiven roest niet' in: *Nieuwsblad voor Noordwest-Overijssel, Zuid-Friesland en Zuid West-Drenthe* 13.2.1970; 'Eens zong heel Drenthe: 'De rooie koe van Dörk van Strik...'. J.G. Duiven uit Nijeveen is altijd blijven schrijven' in: *DAC* 17.9.1970 en 'Jannes Duiven, toneelschrijver uit Nijeveen. "Plattelandstoneel onderhevig aan niet te stuiten teruggang" ' in: *MC* 25.4.1975.
982. GA Weststellingwerf, Geboorteakte J.G. Duiven. Zijn ouders waren Jan Duiven en Femmechien Kevier.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 751

Toch heeft hij altijd gevonden dat hij te weinig opleiding had. In een interview zei hij:

> "Ik merk vaak dat ik tekort kom (...) maar ja, in mijn jonge jaren was het niet anders. Daarom is het ook niet altijd literair verantwoord wat ik schrijf. Maar één ding is zeker, ik weet wel waarover ik schrijf."[983]

J.G. Duiven

Duiven vervulde bestuursfuncties in diverse organisaties. Zo was hij bestuurslid van de Coöperatieve Zuivelfabriek te Kolderveen, secretaris van de afdeling Nijeveen van het DLG en mede-oprichter van de Vereniging voor Bedrijfshulp op Boerderijen. Ook was hij actief op verschillende gebieden van de Drentse cultuur. Bijvoorbeeld dat van de streektaal, zodat hij lid werd van de werkgroep voor het Drents woordenboek van G.H. Kocks. Ook de dialectafdelingen van andere universiteiten dan de Groningse en het P.J. Meertens-Instituut voorzag hij van informatie.

Voor de Tweede Wereldoorlog begon hij al met schrijven, uiteraard in zijn vrije tijd en dan vooral 's winters. Jarenlang speelde hij toneel en daardoor werd hij 'vanzelf' toneelschrijver. Toen zijn vereniging geen geschikt stuk kon vinden, besloot hij er zelf een te leveren.[984] Op het gebied van dialecttoneel en revues kreeg Duiven grote bekendheid; hij schreef wel meer dan 90 toneelwerken, die echter niet allemaal in druk zijn verschenen. Zijn oeuvre bestaat grotendeels uit boerenstukken. Zelf zei hij daarover:

> "Ik ben boer en schrijf over boeren. Iemand uit de grote stad zou nooit een echt boerenstuk kunnen schrijven, eenvoudig omdat hij buiten het boerenleven staat. Daarom schrijf ik altijd boerenstukken. Vaak omdat ik mij gedwongen voel om te gaan schrijven, maar ook wel omdat men bij mij komt met een verzoek een stuk of een revue te schrijven ter gelegenheid van een bijzondere gebeurtenis, een jubileum of iets dergelijks. In dat geval krijg ik dus de gegevens die ik in mijn stuk moet verwerken. In andere gevallen ontleen ik ze aan het dagelijks leven. Dan heb ik een gegeven in mijn hoofd en ga erover fantaseren. Als ik begin te schrijven, groeit het verhaal onder mijn hand."[985]

Daarbij was hem niet ontgaan dat de stukken van zijn overleden streekgenoot Geert Broekhuizen nog steeds erg gewild waren. Hij debuteerde met *Olde liefde roest niet*

983. 'Man, die (in de goede zin) een dubbelleven leidt: Jannes G. Duiven te Nijeveen: veehouder-toneelschrijver' in: *DAC* 14.9.1963.
984. 'Jannes Duiven toneelschrijver uit Nijeveen. "Plattelandstoneel onderhevig aan niet te stuiten teruggang" ' in: *MC* 25.4.1975.
985. 'Man, die (in de goede zin) een dubbelleven leidt: Jannes G. Duiven te Nijeveen: veehouder-toneelschrijver' in: *DAC* 14.9.1963.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 752

([1936], Neerlandia te Meppel), waarin een jongeman de vrouw van zijn hart kiest, daarbij de rijkere vrouw versmadend die zijn ouders voor hem uitgekozen hadden. Het werd een paar keer opgevoerd en kreeg lauwe reacties.[986] Hij werkte het spel, vooral het derde bedrijf, om en daarna verscheen het als *Annegien strek de vlagge* (z.j., Neerlandia te Meppel).

Grote bekendheid kreeg Duiven in en buiten Drenthe met zijn revue *Oes Drenthe*. In de oorlogsjaren was hij eraan begonnen. De revue ging in november 1945 in première onder de actuele titel *1000 jaren Drenthe*, die er mogelijk op het laatste moment als 'publiekstrekker' aan gegeven is en die niet zou beklijven.[987] De uitvoerenden waren leden van de gemengde zanggroep Klimop te Veendijk-Nijeveen, die in 1944 haar twintigste verjaardag had willen vieren. Voor die gelegenheid was de revue geschreven, maar tot opvoering zou pas na de oorlog overgegaan worden - de oorzaken liggen voor de hand.[988]

De leiding had Jac. de Vos, dirigent van Klimop en van de harmonie Euphonia. In *Oes Drenthe* werd in zesentwintig scènes een beeld gegeven van het Drentse volksleven.[989] "De spelers waren er heelemaal 'in', en het was dikwijls zóó echt, dat we ons werkelijk in de boerenkamer, op de deel of op de kermis waanden", aldus de *MC* over de première.[990] Kort daarna werd de revue ook in Meppel opgevoerd.[991] Vervolgens kreeg het revuegezelschap financiële problemen, maar door de vele opvoeringen in Drenthe en daarbuiten raakte men weer uit de schulden.

Duiven zelf had ook een (kleine) rol:

> "De geestdrift steeg ten top toen de heer J.G. Duiven, voorzitter der opvoerende zangvereniging, schrijver en samensteller van deze merkwaardige revue, met zijn machtige stem het lied 'De Scheuper' zong. Hij beloonde het applaus, dat bijna tot een ovatie aangroeide, met een herhaling van zijn voordracht",

schreef de recensent van de *PDAC* een half jaar later.[992]

Het succes was overweldigend, zodat men in maart 1947 - toen fragmenten uit de revue door de RON werden uitgezonden - kon meedelen dat er al vijftig opvoeringen

986. 'Wij spraken met de auteur van "Oes Drenthe" ' in: *De Nieuwe Meppeler* 30.11.1960. Het jaar van uitgave van het stuk is gebaseerd op *Drentstalige toneelstukken* 1983.
987. DLD, brief Duiven aan de Culturele Raad voor Drenthe van 8 april 1983.
988. Bijker 1977, 85.
989. Zie hiervoor het programma van een opvoering van de revue, dat bewaard wordt in het persoonlijk archief van Duiven te Holten. In een 'causerie over de revue' schreef Duiven dat *Oes Drenthe* uit achttien taferelen bestond (DLD, Documentatiemap Duiven). Maar hij heeft ook geschreven dat de revue aanvankelijk negen schetsen en een zestal liedjes telde. Zie DLD, brief Duiven aan de Culturele Raad voor Drenthe van 8 april 1983.
990. *MC* 30.11.1945. Vgl. voor gegevens over de eerste opvoering ook DLD, Documentatiemap Duiven, brief R.D. Mulder aan Duiven van 20 januari 1946. Ook A.G. Cool schreef in de *PDAC* van 25 april 1946 dat het spel voor het eerst in Nijeveen was opgevoerd ter gelegenheid van het duizendjarige bestaan van Drenthe.
991. *MC* 14.12.1945.
992. *PDAC* 25.4.1946. Vgl. voor enige andere opvoeringen ook *PDAC* 1.5.1946 en *De Plattelandsvrouw* 4 (1946) september 1946, 150.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 753

waren gegeven.[993] Ook de KRO liet in juni 1947 een deel van de revue horen.[994] In totaal zou *Oes Drenthe* zo'n honderd keer gespeeld worden.

Enkele liedjes en schetsen kregen regionale vermaardheid, bijvoorbeeld het lied *De rooie koe van Dörk van Strik* (uit de schets *Op 't vree'j of Een vri'j huussien*), waarvan het refrein luidt: "Dörkien, Dörkien,/ Geef toch goed acht op oen roodbonte koe./ Dörkien, Dörkien,/ Dat beessien, dat is er an toe."[995] Ook het lied *De olde scheuper*, dat Duiven dus zelf voor het voetlicht bracht, werd heel bekend. Beide liederen verschenen in druk. Van het laatste werd een nieuwe versie, *De Scheuper*, door Neerlandia uitgegeven; de muziek was van Jac. de Vos.[996]

In *De olde scheuper* toont de auteur zich een epigoon van Broekhuizen. In diens gedicht *Arm schepertje*, dat in de *NDVA* van 1913 staat, wordt in de laatste strofe de teloorgang van de heide en dus van de herder betreurd. Duiven dichtte in zijn laatste strofe:

Mar toch heb ik ien groote zorge,
Mien heidelaand wordt toch zoo klein.
Want ieder joar an goan ze scheuren
Een stök van mien heidedomein.
As dat ieder joar mar zoo deur giet,
En holt ze doaran niet de haand,
Dan beheurt ook een keer tot 't verleden
De Scheuper van 't heidelaand.[997]

De schrijver kreeg ook van collega's lof voor zijn revue. A. Mulder te Norg, A. Piel te Balkbrug en mej. J.Th.R. van Balsvoort te Roden gaven schriftelijk blijk van hun waardering.[998] R.D. Mulder reageerde eveneens positief, maar vond wel dat de schets *Eert de boerenstand* minder geslaagd was. In de eerste plaats was het thema - een vader die men kwijt wil - al door Jan Fabricius in zijn stuk *Onder één dak* verwoord.

993. R.D. Mulder 1947b.
994. DLD, Documentatiemap Duiven, brieven KRO aan Duiven van 18 augustus en 20 oktober 1947.
995. De regels zijn afkomstig uit het programma van de eerste opvoering (zie noot 989). De oorspronkelijke melodie (van Jac. de Vos?) schijnt een walstempo te hebben. Zo althans wordt zij tegenwoordig nog gezongen, bijvoorbeeld door Het Drents Wasschup te Borger. In de revue *"Mijnheer van de Stadt met Vacantie" of "Ons Platteland"* heeft het lied een andere melodie in tweekwartsmaat (een polka) van Albs. Hagedoorn. De tekst van het refrein is dan: "Dörkien, Dörkien, geef toch goed acht op oen *rooie* koe,/Dörkien, Dörkien, *want 't* biessien dat is er an toe. (bis)" [Cursivering HN]. Overigens is de titel van het lied hier *De rooie Koe van Dörkien*. Op een geluidsopname van Drentse Taol (Archief DLD) zingt een anonieme Zuidwest-Drent de walsmelodie met als tekst "Dörkien, Dörkien, geef *ie* toch goed acht op oen roodbonte koe,/Dörkien, Dörkien, *want 't* [soms '*dat*'] beessien dat is er an toe." [Cursivering, HN]. Het manuscript van *Oes Drenthe* is helaas onvindbaar.
Albert Dening liet zich door Duiven 'inspireren' en schreef het lied *De zwartbonte koe van Gerriet*. Zie DLD, Documentatiemap Dening.
996. DLD, Documentatiemap J.G. Duiven. Zie voor een recensie R.D. M[ulder]. 1950d, 71.
997. DLD, Documentatiemap Duiven.
998. Zie voor de correspondentie DLD, Documentatiemap Duiven.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 754

Ook vond Mulder het slot verdacht veel lijken op een NSB-betoging, waarmee hij de auteur onnodig kwetste. Had hij "Landbouw en Maatschappij" geschreven in plaats van "NSB" dan was dat al erg genoeg geweest voor Duiven, die immers een toegewijd DLG-lid was.[999]

Dat het gezelschap uit Nijeveen zo in trek was, is mede een gevolg van het feit dat er kort na de oorlog veel behoefte was aan amusement. In verscheidene dorpen - bijvoorbeeld in Gieten - ontstonden dan ook spontaan cabaretgroepen.[1000]

Uitgeverij Neerlandia zag wel brood in uitgave van de revue. Men gaf het gelegenheidswerk een algemener karakter door enkele schetsen te schrappen, waarna het in 1947 als *"Mijnheer van de Stadt met Vacantie" of "Ons platteland" met prologen en zes taferelen* op de markt kwam.[1001] De Amsterdamse vakantieganger Van de Stadt en de autochtoon Jouk Harmsen praten in de zogeheten prologen de taferelen aan elkaar. De zes geselecteerde schetsen of taferelen zijn: *Berend's ongelok*, *De piepe*, *De list van Triene*, *Eert de boerenstand*, *Op 't vree'j of Een vri'j huussien* en *Moeders road of Steven goat noar 't feest*. Zij verschenen ook als aparte uitgaven, evenals de schets *De ienigste weg* (z.j.), die alleen voor *Oes Drenthe* gebruikt was.[1002]

Nadat *Oes Drenthe* lauweren geoogst had, verscheen er meer dialectwerk van Duiven in druk. Het DLG gaf het spel *Als het tij verloopt. Een luchtig spel van het land in 3 bedrijven* [1963] uit.[1003] Hierin behandelt Duiven het generatieconflict tussen een oude boer en zijn zoon.[1004] Bij Neerlandia verschenen voorts *Hennie's illusie. Spel in drie bedrijven* [1955], *Strijd om de Lindenhof* [1955], *De zeune van Berend Nijholt. Komisch spel in één bedrijf* [1960] en een bewerking van *Jaantien van de streuper* [1962] van S.H. van Esso.[1005]

Bij uitgeverij Mulder in Groningen verscheen in gestencilde vorm *Drokte in Heidorp. Spel uit het boerenleven in 4 bedrijven* [1970]. Tot het schrijven van dit toneelstuk schijnt hij geïnspireerd te zijn door het feuilleton *Henderkien Flink. Roman uit het Drentsche Volksleven* van Roel Drent. De afleveringen hadden van oktober 1969 tot en met maart 1970 in de *MC* gestaan. Roel Drent was het pseudoniem van de Meppeler schrijver Roelof Dozeman (1915-1980). In 1970 verscheen zijn feuilleton bij J.H. Gottmer te Haarlem in boekvorm; de titel was toen *Henderkien*.[1006]

999. DLD, Documentatiemap Duiven, brief Mulder aan Duiven van 3 januari 1947.
1000. Zie Nijkeuter, 'De gedenksteen' in: Nijkeuter 1995, 259-265. Zie ook *PDAC* 17.12.1945 en 13.2.1946.
1001. Jaar van uitgave gebaseerd op *Drentstalige toneelstukken* 1983. Zie voor een exemplaar van het stuk DA, HDG, inv.nr. 12k.
1002. Zie DA, HDG, inv.nr. 12l. Het jaar van uitgave van de schetsen is gebaseerd op: Lubberts 1976, 25-27.
1003. Vgl. voor bibliografische gegevens ook DLD, Documentatiemap Duiven, brief Duiven aan de Culturele Raad voor Drenthe van 8 april 1983. In *Drentstalige toneelstukken* 1983 wordt 1959 als jaar van verschijning vermeld.
1004. Een getypt exemplaar wordt bewaard in zijn persoonlijk archief te Holten.
1005. Duiven voegde aan het oorspronkelijke stuk enkele zangnummers toe, waardoor het spel aan levendigheid won. Voor een korte bespreking zie R.D.M[ulder]. 1951c, 96.
1006. Zie Bijker 1977, 76. Vgl. ook 'Eens zong heel Drenthe: 'De rooie koe van Dörk van Strik...' J.G. Duiven uit Nijeveen is altijd blijven schrijven' in: *DAC* 17.9.1970. In het typoscript staat: "(...) het stuk speelt omstreeks 1920 naar een oorspronkelijk gegeven van Roel Drenth."

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 755

Het spel was geschreven ter gelegenheid van het 45-jarige bestaan van de harmonie in Nijeveen. Het werd opgevoerd door de toneelvereniging Kallenkote, die als grootste afnemer van Duivens werk beschouwd kan worden.[1007]

Verder verschenen bij Neerlandia de (komische) toneelschetsen *Roeffien's verkering* [1961], *Een haze of een knien* [1962], *Op 't Nippertien* [1962], *Emigratiewee* [1962], *Zo is de mode* [1962], *Het Franse menu* [1962],[1008] *Kleedgeld* [1962], *Ochtendgymnastiek* [1962], *As oe 't vuur an de schienen 'legd wordt* [1963], *Hoe Jaap in de misère kwam. Schets in 2 taferelen* (z.j) en *Als Amor overwint* (z.j.).[1009] Voorts bleven de manuscripten bewaard van *Het interview* [1967][1010] en *De kraantieskanne*.[1011]

Toen hij in februari 1947 tot 'persoonlijk' lid van de studiekring D.H. van der Scheer benoemd was, berichtte hij zijn studiegenoten dat hij ambitieuze plannen had. Hij wilde namelijk een toneelstuk schrijven naar het boek *Tafereelen uit het Drentsch Dorpsleven* van C. van Schaick.[1012] Het stuk, getiteld *De zeune van de kuper*, ging in 1948 in Meppel in première. P.H. van der Dam recenseerde de opvoering voor de *MC*. Zijn kritiek loog er niet om:

> "Dan moeten wij al dadelijk constateren, dat het Duiven niet gelukt is een toneelstuk te schrijven. (...) Neen, al met al is het een wel zeer ongelukkige vergissing geweest van Duiven om met dit werk op de planken te komen."[1013]

Van der Dam beschouwde zijn bespreking niet als een persoonlijke aanval maar als een waarschuwing, omdat naar zijn mening het toneel in Drenthe met dit soort voorstellingen de verkeerde kant op ging. De auteur zocht steun bij HDG, dat inmiddels aan de studiekring ontsproten was. Zonder resultaat uiteraard, want artistieke waardeoordelen worden uiteindelijk slechts door één collectief gegeven: het publiek.[1014] Het manuscript werd niet uitgegeven.

Duiven produceerde daarna nog vele revues: voor de viering van het 50-jarige bestaan van de zuivelfabrieken te Kolderveen, Wanneperveen, Uffelte en Hoogersmilde,

---

De schrijver Roelof Dozeman werd op 13 december 1915 in Meppel geboren. Zijn beroep was typograaf. Hij overleed op 11 juni 1980 in zijn woonplaats Meppel. In zijn boek *Henderkien. Drentse roman* (1970 J.H. Gottmer te Haarlem; in 1971 verscheen bij Strengholt te Bussum/Naarden een tweede druk) beschrijft hij het leven van het boerenmeisje Henderkien. Ze wil zich niet laten uithuwelijken aan een dorpsjongen en trekt naar de stad. Maar na vele verwikkelingen keert ze in haar geboortedorp terug, waar ze met een jeugdvriend een nieuw leven begint. Vgl. voor summiere biografische gegevens ook *Lectuur repertorium* 1980, 583.

1007. 'Eens zong heel Drenthe: 'De rooie koe van Dörk van Strik...'. J.G. Duiven uit Nijeveen is altijd blijven schrijven' in: *DAC* 17.9.1970.
1008. In *Drentstalige toneelstukken* 1983 wordt het stuk abusievelijk vermeld als *Het Franse* ***meisje***.
1009. Het jaar van uitgave is gebaseerd op *Drentstalige toneelstukken* 1983.
1010. Zie Lubberts 1976, 26.
1011. De laatste schets wordt bewaard in zijn persoonlijk archief.
1012. DA, HDG, inv.nr. 1, brief Duiven aan Mulder van 28 februari 1947. In *Drentstalige toneelstukken* 1983 wordt abusievelijk 1938 als jaar van verschijning genoemd. Ook vermeldt men - eveneens ten onrechte - dat het stuk een bewerking/vertaling van een *toneelstuk* van Van Schaick is.
1013. 'Het Drents Toneel voor het voetlicht' in: *MC* 24.11.1948.
1014. DLD, Documentatiemap Duiven, brieven Duiven aan HDG van 27 december 1948 en 18 januari 1949. HDG reageerde in een brief van 24 januari 1949.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 756

voor de Plattelandsvrouwen te Nijeveen en Meppel, de streekverbetering in Nijeveen, de 50-jarige Rijkslandbouwwinterschool te Meppel[1015] en de 30-jarige BOD te Nijeveen.[1016]

Voor de *MC* schreef hij het feuilleton *De terugkeer*.[1017] Jarenlang schitterde hij tijdens de nieuwjaarsvisites in Nijeveen als Thomasvaer met zelfgeschreven rijmpjes. In 1983 ontving hij - eveneens tijdens de nieuwjaarsviering - de eremedaille van de gemeente Nijeveen.[1018]

Toen in 1981 de openbare lagere school in Nijeveen 100 jaar bestond, schreef hij een gedenkboek. Enige jaren daarvoor had hij meegewerkt aan het gedenkboek *1477 - Nijeveen - 1977 dorp - uit moeras ontstaan - gegroeid tot een welvarend dorp*, zoals de titel zegt ter gelegenheid van 500 jaar Nijeveen.[1019] Dit boek opent met het lied *Ons Nijeveen* van zijn hand. Vlak voor zijn overlijden had hij een werk voltooid over Nijeveen tijdens de Tweede Wereldoorlog; het werd echter niet uitgegeven.

Pas in oktober 1963 werd hij op uitnodiging lid van de Drentse Schrieverskring. Wel richtte hij aan voorzitter Kuipers het dringende verzoek, de vergaderingen niet rond melkenstijd te houden.[1020] Hij overleed op 12 mei 1989 te Nijeveen.[1021]

G. Broenink (1910-1978)[1022]

Gerrit Broenink werd op 31 december 1910 geboren te Staphorst; een groot deel van zijn jeugd bracht hij door in De Wijk. Na de opleiding tot onderwijzer aan de kweekschool in Meppel, werkte hij in Ruinerwold, Zevenhuizen en Dalerend. Daarna werd hij leraar aan de technische school in Meppel (1940-1946) en vervolgens aan de technische school in Emmen, die hij als adjunct-directeur verliet toen hij vervroegd gepensioneerd werd.

G. Broenink

Als schrijver debuteerde hij met toneelstukken voor kinderen. Zo verscheen in 1936 bij W.J. Thieme te Zutphen zijn kindertoneelstukje in vier bedrijven en met zang, getiteld *Hoe Hans fortuin maakte*.[1023] Broenink was ook muzikaal begaafd; zodat hij zowel componist als tekstdichter was van de opera's *Blauwbaard*, *De ontdekking van*

1015. Zie *MC* 4.11.1959.
1016. Vgl. DLD, Documentatiemap Duiven, brief Duiven aan de Culturele Raad voor Drenthe van 8 april 1983. [BOD: Bond van Oud-leerlingen van landbouwwinterscholen en –cursussen in Drenthe}
1017. Ibidem.
1018. *MC* 7.1.1983.
1019. *DAC* 4.8.1977.
1020. DA, HDG, brief Duiven aan G. Kuipers van 7 oktober 1963.
1021. Een herdenkingsartikel is 'J.G. Duiven in Nijeveen overleden' in: *MC* 17.5.1989.
1022. De meeste biografische feiten zijn ontleend aan een gesprek met Aleida H.J. Broenink, dochter van de schrijver, in de zomer van 1998. Zij bezit haar vaders archief.
1023. Een exemplaar wordt bewaard in het persoonlijk archief van Broenink.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 757

Amerika, *Theobald en Margareta* en *De reis naar Venus* en van revues en liederen.[1024] Jarenlang was hij ook voorzitter van de muziekvereniging Euterpe in Emmen.

Onder zijn pseudoniem Geert van 't Hooge, dat hij ontleende aan de naam van een stuk land in De Wijk, had hij in de *Emmer Courant* de dialectrubriek *In Hoes en Boetendeur*.

Zijn Drentstalige toneelstukken schreef hij voor 't Aol' Volk in Emmen. Wanneer deze vereniging het wasschup opvoerde, fungeerde hij als spreker van de verbindende teksten tussen de scènes; bij ander repertoire was hij regisseur.[1025] Na het overlijden van H.T. Buiskool, de mede-oprichter en voorzitter van 't Aol' Volk, schilderde de veelzijdige Broenink diens portret. Dit hangt sindsdien bij elke toneeluitvoering van de vereniging aan de wand.[1026] 't Aol' Volk speelde zijn dialectstukken *Ien is genog. Toneelspel in drie bedrijven* (1949),[1027] *Naojaorsregen* (1950), *Het stee dat hum toekomp. Spel in drie bedrijven* (1951),[1028] *Mans Kroeze's testament. Blijspel in drie bedrijven* (1952, gespeeld als *Het testament van Mansoom*) en *Het hoogste bod. Toneelspel in drie bedrijven* (1953). De stukken verschenen niet in druk, maar zijn in getypte vorm bewaard gebleven.[1029]

Het centrale thema in Broeninks toneelstukken is liefde versus standsverschil. Het is zeker geen toeval geweest dat 't Aol' Volk steeds weer op hem een beroep deed. De belangrijkste doelstelling van deze vereniging werd door de *Emmer Courant* onder woorden gebracht:

> "(...) het behoud van de Drentse volkscultuur, juist nu zich in een schier revolutionair tempo in onze streek veranderingen voltrekken, die het gevaar in zich kunnen bergen van het verlies van veel moois en waardevols."[1030]

Broenink verstond weliswaar de kunst in woorden het oude Drenthe op te roepen, maar daarin was hij een van de velen die na Harm Tiesing maar één doel schenen te hebben: conserveren in plaats van literair te evolueren. P.H. van der Dam bleef een roepende in de woestijn en het slachtoffer was de Drentse (toneel)literatuur. Ook dient bedacht te worden dat niets gemakkelijker is dan voort te borduren op een stramien dat reeds sinds Cornelis van Schaick bestond. Broenink en vele anderen misten creativiteit en legden zich neer bij een rol als hoeder van een volkskundig museum - of reservaat, zo men wil. Hij schetste volkstypen en milieus waarin de zoeker naar het 'ouderwetse Drenthe' zich kon herkennen.

1024. Veel composities worden bewaard in zijn persoonlijk archief.
1025. *EC* 6.8.1952.
1026. *Bloemlezing* 1988, 10.
1027. Zie ook 'Nieuwe Drentse toneelstukken' in: *Drenthe* 23 (1952) januari 9. In 1959 werd het stuk voor de tiende keer door 't Aol Volk gespeeld
1028. In het Gronings vertaald door H.G. Bleeker en uitgegeven door F. Mulder te Groningen. Zie voor een exemplaar DA, PDR, inv.nr. 12i.
1029. Ze worden bewaard in de bibliotheek van Drentse Taol te Assen. Vgl. ook DA, PDR, inv.nr. 12i.
1030. *EC* 14.11.1952.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 758

Ien is genog speelt zich af in 1920. De rijke boerendochter Marchien Wassing[1031] heeft verkering met Luuk Harms, een jongen van lagere komaf. Marchiens ouders zijn daar op tegen en verbieden haar de omgang met Luuk. De broer van Wassing, Derkoom, brengt redding wanneer hij uit Amerika terugkeert. Luuk Harms blijkt zijn zoon te zijn, hij redt zijn broer van een faillissement, koopt voor Marchien grond en voor zijn zoon een boerderij.

Het stuk werd in november 1949 voor het eerst opgevoerd. De recensent van de *Emmer Courant* besteedde er uitvoerig aandacht aan en concludeerde:

> "(...) een schildering op Drentse wijze van een stuk, dat wel niet om zijn inhoud zelf, maar dan toch door verschillende andere karakteristieke elementen, die aan deze inhoud reliëf en kleur moesten geven, een typisch Drents accent verkreeg. (...) 't Aol Volk' heeft zich met de opvoering van dit toneelspel aan een experiment gewaagd, waarvan gezegd mag worden, dat het met recht voldoening kan geven."[1032]

Zoals in alle stukken van Broenink, had G. Eding-Askes ook meegespeeld en - in dit geval - een hoofdrol voor haar rekening genomen.

Naojaorsregen speelt in 1925. Roelfien Klaossens, de dochter van een keuterboer, heeft een oogje op de rijke boerenzoon Jan Gerding. Jans ouders zijn niet ingenomen met zijn gevoeligheid voor haar avances, maar nadat hij bij een overstroming nauwelijks aan de dood ontsnapt is, geven ze toe.

In november 1950 werd het stuk voor het voetlicht gebracht.

> "'naojaorsregen' mag er zijn, niet in het minst, omdat het weer iets laat mede-beleven van een stuk plattelandsleven, dat ook in zijn gedramatiseerde toneelvorm veel wezensechts heeft",

schreef de *Emmer Courant*.[1033]

In *Het stee dat hum toekomp* is de boerenzoon Jan Geerdink getrouwd met Trientje Wilms. Het huwelijk staat Jans vader, de weduwnaar Albert Geerdink niet aan. Maar als zijn kleinzoon geboren en naar hem genoemd wordt, keert alles zich ten goede en verzoenen schoondochter en schoonvader zich.

De première van het stuk - toen getiteld *De stee, die hum toekomp* - vond plaats in november 1951. De *Emmer Courant* was vol lof en constateerde onder de kop "Gaaf spel en een aantrekkelijk stuk van G. Broenink":

1031. In het getypte origineel wordt haar naam ook als Margien gespeld.
1032. 'Geslaagd experiment van " 't Aol Volk". Drents toneelspel in Drentse stijl' in: *EC* 11.11.1949.
1033. ' " 't Aol Volk" brengt "Naojaorsregen" ' in: *EC* 10.11.1950.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 759

> "Het meesterschap van Broenink zou te weinig recht zijn wedervaren, indien het product van zijn scherpe geest, en van zijn vaardige pen op de planken niet de verbeelding zou hebben gekregen als waarvan Vrijdag sprake was."[1034]

Hoofdpersoon in *Mans Kroeze's testament* is een oude boer van die naam, die op principiële gronden het huwelijk verwerpt. Aan zijn enige broer, die getrouwd is geweest en een dochter heeft, wordt in Mans' testament geen cent toebedacht. De wending komt als de broer sterft en het nichtje toevlucht zoekt bij Mans. Haar charmes doen een aanslag op alle vrijgezellen-principes, ook die van Mans-oom. Als de nicht trouwt met een buurjongen, zit er voor Mans niets anders op dan haar zijn nalatenschap in het vooruitzicht te stellen.

Als *Het testament van Mansoom* werd het stuk door 't Aol' Volk in november 1952 op de planken gebracht. " 'Het testament van Mansoom' biedt ook bij bepaalde stereotiepe figuren in vergelijking met vorige uitvoeringen zeker weer enige zeer genoeglijke uren", schreef de *Emmer Courant*.[1035]

Weduwe Veltman moet, in *Het hoogste bod*, haar smederij verkopen wanneer ze de hypotheekrente niet meer kan betalen. Haar zoon Jan, die verkering gehad heeft met een rijke boerendochter, is naar Afrika vertrokken. Dat deed hij nadat boer Borgers, vader van het wicht en tegen de verkering, hem wijs gemaakt had dat hij een onecht kind is. Op het eind van het stuk komt Jan als reddende engel uit Afrika over.

De eerste opvoering in november 1953 droeg duidelijk de tekenen van een te korte voorbereiding. De recensent van de *Emmer Courant* merkte dan ook op: "Enkele gunstige uitzonderingen daargelaten ging het in alle drie bedrijven wat stug en strak en werden in het bijzonder de emotionele momenten te weinig dynamisch naar voren gebracht."[1036]

Het hoogste bod was het laatste grote stuk dat Broenink voor 't Aol' Volk schreef. In 1954 speelde men een stuk van Harm Frieling en de eenakter *De Koning van Foebardi* van Broenink. In laatstgenoemd werk volgt de ene kluchtige situatie op de andere, nadat een dorpssmid is gaan geloven dat hij koning van een Afrikaans land zal worden. Over dit spel schreef de *Emmer Courant*: "(...) goede wijn behoeft geen krans."[1037]

Veel waardering kregen ook Broeninks teksten voor de radioschetsen *Bej (bij) de Scheerbaos*, die door Tonny van der Veen voor de RON geregisseerd werden. De

1034. ' " 't Aol Volk" bracht een mooie avond. De stee, die hum toekomp. Gaaf spel en een aantrekkelijk stuk van G. Broenink' in: *EC* 12.11.1951.
1035. ' " 't Aol' Volk" presenteert zich weer. Pracht-creatie van Mansoom. Nieuw blijspel van G. Broenink brengt genoeglijke uren' in: *EC* 14.11.1952.
1036. ' " 't Aol Volk" bracht " 't Hoogste bod" ' in: *EC* 13.11.1953.
1037. *EC* 8.11.1954.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 760

publiciteit daaromheen maakte duidelijk dat hij nog veel meer deed op letterkundig gebied en daardoor kreeg ook HDG belangstelling voor zijn werk. De redactie van het maandblad *Drenthe* vroeg hem in 1952 dan ook of hij regelmatig dialectbijdragen aan het tijdschrift wilde leveren.[1038] Voorts schreef hij de toneelstukken: *Reisbureau Verrekiek (De wijde verte)*, *Pension "Slot Leeuwestein"*, *Liefde zoekt list*, *'t Licht gunk oet*, *Toneelrepetitie*, *De Maan* en *Avontuur op Mars*.[1039]

In 1963 leverde hij de tekst voor de jaarlijkse koppermaandagprent, getiteld *het koppermaandagt weer....* Broenink overleed op 14 juni 1978 te Emmen.[1040]

10. Radio[1041]

Een belangrijke impuls voor de Drentse literatuur ging uit van de Regionale Omroep Noord (RON), de latere Regionale Omroep Noord en Oost (RONO). Op 15 mei 1945 werd er in het Noorden - vanuit het Prinsenhof te Groningen - voor het eerst uitgezonden.

Tot dan toe was radio een landelijk medium geweest, dat vanuit Hilversum ook de huiskamers in het Noorden bereikte. Uiteraard had Hilversum al in een vroeg stadium (ook) aandacht aan Drenthe geschonken, alleen al om de daar wonende leden van de omroepverenigingen tevreden te stellen. Het meest recent waren allerlei uitzendingen van de genazificeerde omroep, die het agrarische Drenthe goed kon gebruiken bij zijn Blut-und-Bodenpropaganda.

Toen de radio nog in zijn kinderschoenen stond, had Harm Tiesing al 'voorspeld' hoe het contact tussen Hilversum en Drenthe tot stand zou komen. Aan de *NDVA* van 1928 leverde Tiesing namelijk een artikel, waarin hij op geestige wijze beschreef hoe hij, samen met 'de' scheper, in Hilversum had mogen vertellen over zijn provincie - in het Drents!

De uitzending van 15 mei 1945 bereikte de luisteraars via de draadomroep en niet via de ether. Zendgemachtigde was de Omroep (van het) Provinciaal Militair Commissariaat (OPMC, in de volksmond 'Opiumzee'). De oprichter hiervan was D.R. Mansholt, chef voorlichting van het Militair Gezag in Groningen. Vlak na de bevrijding werd Nederland bestuurd door het Militair Gezag; deze overheid achtte het wenselijk dat de bevolking zo vlug mogelijk kennis kon nemen van besluiten en overige mededelingen en had voor dit doel Radio Herrijzend Nederland opgericht. Overigens verliep de communicatie al spoedig minstens zo efficiënt via de teruggekeerde dagbladen, vooral doordat vele Nederlanders tijdens de bezetting hun radio hadden ingeleverd. Maar er was natuurlijk een traditie ontstaan sinds Radio Oranje in Londen van start was gegaan. De zender van Radio Herrijzend Nederland stond in Eindhoven en was in het Noorden moeilijk te ontvangen, zodat voor Groningen een speciale voorziening getroffen werd.

1038. DA, HDG, inv.nr. 9, brief redactie aan Broenink van 30 april 1952.
1039. Ze worden bewaard in zijn persoonlijk archief.
1040. 'G. Broenink uit Emmen overleden' in: *EC* 17.6.1978.
1041. De geschiedenis van de radio wordt beknopt behandeld in: Buwalda 1946, 8; K. van Dijk 1954; Prakke 1955b, 112-113; Prakke 1955c, 6-8 en Boonstra [1995].

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 761

Toen Radio Herrijzend Nederland veranderde in de stichting Radio Omroep in Overgangstijd, werd de taak van de OPMC overgenomen door de Regionale Omroep Noord. Deze zond voor het eerst uit op 19 januari 1946, vanaf begin februari ook via de ether nadat in Hoogezand een mobiele zender was geplaatst. Saillant detail is, dat men in het begin gebruik maakte van de microfoon van Max Blokzijl, de notoire nazi-propagandist, die zoals vele NSB'ers op het eind van de oorlog naar het Noorden gevlucht was.[1042]

Volgens Gijs Stappershoef speelde G. van der Leeuw - hoogleraar te Groningen en kort daarna minister van OKW in het eerste naoorlogse kabinet - bij de oprichting van de RON een belangrijke rol. Toen een paar initiatiefnemers voor een regionale zender om medewerking vroegen aan Mansholt, won deze advies in bij de Culturele Commissie van de OPMC. Van der Leeuw was hiervan de voorzitter en hij adviseerde positief.[1043]

Henk Huizinga en Gijs Stappershoef kregen de leiding bij de jonge omroep. Nadat in december 1945 de regionale omroep en de Radio Omroep in Overgangstijd waren opgericht, stuurde Stappershoef een telegram naar Hilversum met daarin de spraakmakende slogan: "Het kind begroet de geboorte van zijn vader."[1044] Huizinga werd in 1948 opgevolgd door Sjoerd Leiker en deze maakte op zijn beurt in 1952 plaats voor Jo Smit.

In augustus 1955 werd besloten het Oosten, te weten Salland, Twenthe en de Gelderse Achterhoek, aan het werkgebied van de RON toe te voegen en dus geen zelfstandige Regionale Omroep Oost te stichten. Hierdoor werd de RON omgedoopt tot Regionale Omroep Noord en Oost (RONO).

De RON had een rubriek, getiteld 'Literair kwartier', waarin ook niet-regionaal gekleurde werken besproken werden. Voor Drentse onderwerpen kwam er in het voorjaar van 1946 een speciaal programma van een kwartier, het zogenoemde 'Drents kwartier', dat aanvankelijk slechts twee maal in de maand werd uitgezonden.[1045] Klaas van Dijk maakte en presenteerde het programma, waarin diverse Drentse onderwerpen (meestal) in de streektaal aan de orde werden gesteld. Een van de eerste Drentstalige hoorspelen die uitgezonden werden, was het tweedelige *Benûming* van Jan Naarding.[1046]

Zeer teleurstellend was, dat de regionale uitzending - door het geringe vermogen van de zender Hoogezand - lange tijd niet in geheel Drenthe te beluisteren viel.[1047]

1042. Zie Harm van der Veen 1993, 51. Vgl. ook Van Garderen 1999.
1043. Ibidem.
1044. Brand de Boer/Jonkman 1990, 251.
1045. K. van Dijk 1949a, 3-5.
1046. K. van Dijk 1949b, 45. Vgl. ook K. van Dijk 1954. Naardings hoorspel speelt zich af in het gemeentehuis van Hoogland, een fictief dorp in Drenthe.
1047. Op grond van binnen de European Braodcasting Union (EBU) gemaakte afspraken, waarin golflengten en zendersterkten waren toegewezen, mocht de zender Hoogezand niet krachtiger zijn dan 2.5 à 3 Kw. Daardoor waren ten zuiden van de lijn Hijkersmilde/Westerbork/Emmer-Erfscheidenveen de programma's niet te beluisteren. Bovendien klaagde men ten noorden van Assen menigmaal over gestoorde ontvangst. Zie *PDAC* 27.3.1954.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 762

HDG stelde een radio-adviescommissie in, die moest bewerkstelligen dat 'Drenthe' meer zendtijd zou krijgen. Pas in 1949 kregen de Groningse en Drentse streektaalprogramma's een halfuur zendtijd per week. In maart 1949 werd voor het eerst een Drents kleinkunstprogramma uitgezonden.[1048] De Drentse programma's van de regionale omroep hebben de belangstelling voor de streektaal sterk bevorderd. Klaas van Dijk zei hierover:

> "Hier ligt m.i. de grootste betekenis van de regionale omroep voor Drenthe: als ik het kort en goed wat simpel mag zeggen, hij rekent af met allerlei minderwaardigheidscomplexen, die bezig waren te groeien uit angst voor dialect, accent, plaats van afkomst, gevoelens van achterlijkheid."[1049]

Vanaf het ontstaan van het Drents programma heeft jong literair talent zich er kunnen ontplooien. Tonny M. van der Veen werd redacteur van de Drentse uitzendingen en hij gaf allerlei veelbelovende jongeren een kans. Eigenlijk was hij student, waardoor hij onder zijn studiegenoten nieuwe tekstschrijvers voor radioprogramma's vond. Zelf schreef hij ook; zo verscheen van hem in 1950 het hoorspel *De maalkop*, dat een bewerking was van het gelijknamige toneelstuk van Grietinus Doedens (1908-1992), de jongere broer van Herman Doedens.[1050] Het stuk behandelt het conflict tussen een gegoede boer en zijn dochter, wanneer zij haar zin doorzet en trouwt met een eenvoudige arbeidersjongen.[1051] Populair werd ook Van der Veens programma 'Aetherbusse', waarin hij als Berend Veltink zelfgeschreven liedjes liet horen.

Ook Klaas van Dijk was een belangrijk medewerker. Hij was in 1925 als zoon van een slager in Meppel geboren. Tijdens zijn rechtenstudie in Groningen zette hij bij de RON het Drents Programma op poten. In de schets *Schuppen is troef* (tekst Hans Heyting) gaf hij als 'loco Lamert' en met een grafstem quasi zwaarwichtige beschouwingen, steevast eindigend met "en zo is dat." Ook schreef hij in 1949 het komische hoorspel *De maandag wol niet koom'n*.[1052] In 1950 schreef hij, geïnspireerd door de Ellert-en-Brammert-sage, de radioschets *Now, vrogger en aaltied*.[1053] In augustus 1952 volgde het hoorspel *De slag bej Ane*, een humoristisch spel waarin hij de middeleeuwse veldslag verplaatst naar de moderne tijd.[1054] Een jaar later promoveerde hij op een dissertatie over Radio en Volksontwikkeling. In 1964 volgde hij Naarding op als voorzitter van HDG. Jarenlang was hij voorzitter van de programmaraad van de RONO en omroepspecialist voor de VVD in de Tweede Kamer. Hij overleed op 11 januari 1995 te Roden.[1055]

1048. K. van Dijk 1949c, 46-47.
1049. *PDAC* 27.3.1954.
1050. DA, PDR, inv.nr. 12dd. G. Doedens werd op 25 september 1908 in Peize geboren.
1051. Zie voor een recensie R.D.M[ulder]. 1950e, 177-178.
1052. Naar een idee van Eric Knight. Zie ook DA, PDR, inv.nr. 12m. Vgl. ook K. van Dijk 1949b, 45.
1053. DA, PDR, inv.nr. 12n.
1054. Een getypt exemplaar wordt bewaard bij Drentse Taol te Assen.
1055. Huizing 1995a.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 763

Ook moeten genoemd worden Gerriet Wilms, die in de jaren vijftig in het programma 'De Drènse (Drentse) Parnassus' literaire werken recenseerde, en Hans Heyting, die in zijn rubriek 'te kunst en te keur' over het kunstleven in de provincie berichtte. Later deed hij dat in de rubriek 'In oeze Drènse dichterstuun'. In *Schuppen is troef* zette Heyting - net als G. Broenink dat deed in *Bej (bij) de Scheerbaos* - een typische dorpsschets neer. Deze werd meestal geschreven naar aanleiding van een of andere bijzondere gebeurtenis in de raad van een Drentse gemeente. De personages Loco Lamert (K. van Dijk) en Evert de zwienekoper (Hans Heyting), Jan Wilm (Gosso Berga), Tönnis (J. Weggemans) en Geertien (mevrouw Pot-Wieringa) werden in Drenthe zeer bekend.[1056] In *In 't Spinnewöppien* - aanvankelijk door H. Frieling geschreven, later door Hans Heyting - vergaderde wekelijks een Drentse rederijkersvereniging.

Zoals beschreven, werd Max Douwes beroemd als schepper van *Mans Tierelier* en niet minder van diens karikaturale kroegmakkers. Jan Naarding, G. Kuipers, G. Broenink, A. de Vries, J.W. Borgesius, R. de Lange en vele anderen leverden verhalen. Behalve dit alles werd een heel repertoire van Drentse liedjes door De Triantha's[1057] gezongen en gespeeld en voerde De Bekketrekker op zijn tijd een stukje cabaret op.

In 1957 werd dan ook de Culturele Prijs van Drenthe aan de Drentse uitzendingen van de RONO toegekend. De adviescommissie schreef in haar rapport:

> "Naar onze mening heeft de R.O.N. [sic] in zijn Drentse uitzendingen op vrijdagavond, waarin welbewust van de streektaal gebruikt wordt gemaakt, een zodanig niveau bereikt, dat zij hierover met een zekere trots vervuld mag zijn. Haar [sic] uitzendingen dateren van begin 1945; redactie samenstelling en regie berusten thans bij de heer Tonny van der Veen. Het programma bevat de weerslag van al wat in Drenthe op cultureel gebied geschiedt en werkt tevens stimulerend op de literaire en artistieke prestaties (zang) van de kunstenaars. Om een greep te doen uit de onderwerpen van het bonte programma, dat iedere vrijdagavond in ontelbare Drentse huisgezinnen wordt beluisterd noem ik b.v. beschouwingen, klankbeelden, reportages enz., op het gebied van kunst en cultuur; critieken op en voordrachten van Drentse letterkundigen; (...) muziek cabaret en amusement (met de alom bekend geworden Thrianta's."[1058]

Een nog betrekkelijk nieuw medium had een plaatsje veroverd in de Drentse samenleving. Aan het eind van de eeuw zou het zich ontwikkeld hebben tot een volledig Drents bedrijf, dat meer dan 80 uur zendtijd per week tot zijn beschiking heeft.

1056. Nijenhuis sr. 1958, 6-8.
1057. In 2002 verscheen voor het eerst een cd, getiteld *De Thrianta's 1948-1956*. Daarop zijn oude opnamen van de zangers en muzikanten bijeengebracht.
1058. PAD, dossier 1.85, rapport Adviescommissie voor de Culturele Prijzen 1958.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 764

11. Epiloog

Na de bevrijding ontstond er in de hele Nederlandse samenleving een bloeiend verenigingsleven. Er werd volop geprofiteerd van de herwonnen grondwettelijke vrijheden van vereniging en vergadering, alsmede van de vrijheid van drukpers. Wat dit laatste betreft, zag men vele voormalig-illegale bladen in het licht van de openbaarheid treden - sommige ervan bestaan nog steeds. In Drenthe werd *De Vrije Pers* opgericht, waartoe in de laatste maanden van de bezetting het initiatief genomen was. Ook bovengronds was het blad geen lang leven beschoren.

De oprichting van verenigingen en andere organisaties is kenmerkend voor het culturele en maatschappelijke leven in bevrijd Nederland. Hun bloei eindigde omstreeks het midden van de jaren vijftig, de tijd die ook als eindpunt van deze studie gekozen is. Wat in Drenthe van de grond kwam, was echter meer gespreid over het eerste decennium na de oorlog. Getalsmatig was deze onwikkeling rond 1956 voltooid; wat bereikt werd, zou in het algemeen ook langer blijven bestaan. Al organiserende schiep men in Drenthe en daarbuiten een aantal culturele en taalwetenschappelijke randvoorwaarden voor de Drentse literatuur. In beknopte opsomming zijn dat: de RON, HDG, 't Aol' Volk, de PBC, de Drentse Schrieverskring, vele Drentse verenigingen buiten de provincie, *'t Swieniegeltje* en *Oeze Volk*.

Voorts waren er de contacten van dialectologen binnen het Neder-Saksische taalgebied - met als concreet resultaat de Vosbergenspelling - en de stichting van het Nedersaksisch Instituut van de Rijksuniversiteit te Groningen.

Hoe ging het intussen met de Drentse literatuur zelf? Er werd teruggeblikt op de oorlog in gedichten, romans, verhalen en in één toneeltekst. In zekere zin was dit een vorm van vernieuwing in de Drentse literatuur, die lange tijd zo arm aan onderwerpen was geweest. Eén dichter experimenteerde in het voetspoor van de Vijftigers voorzichtig met vrije versvormen.

Maar verder bleef er veel bij het oude; grosso modo hielden dorpsnovellen, volksverhalen, natuurlyriek en lofliederen op de eigen provincie en toneelteksten over omstreden boerenvrijages de overhand. Opmerkelijk is nog dat er voor het eerst een bundel met volledig Drentstalige gedichten verscheen.

Na ruim honderd jaar Drentse letterkunde moet geconstateerd worden, dat de literatuur van dit gewest in de negentiende eeuw van meer elan getuigde dan in de twintigste eeuw. In de beginperiode was er meer openheid voor buitenlandse en algemeen-Nederlandse invloeden dan daarna.

Kort voor 1900 begon de folklorisering van de Drentse literatuur, die tot aan het eind van de hier beschreven periode voortduurde en uitgroeide tot de overheersende stroming. De naoorlogse initiatieven op velerlei gebied konden in principe tot een ander literair klimaat leiden. Of ze dit ook gedaan hebben, zal bestudering van de periode na 1956 moeten uitwijzen.

Afkortingen

AAKT	Archief Afdeling Kunsten en Taakvoorgangers bij het ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen
ABD	Athenaeumbibliotheek Deventer
AD	*Algemeen Dagblad*
AH	*Algemeen Handelsblad*
AHT	*Asser Historisch Tijdschrift*
AKL	*Algemeene Konst- en Letterbode*
AMR	Archief Museumboerderij Ruinen
AMVC	Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven te Antwerpen
AMVW	Archief Maatschappij van Weldadigheid te Frederiksoord
AN	*Agrarisch Nieuwsblad*
APM	Archief Provinciaal Museum van Drenthe
BGW	*Boekzaal der geleerde wereld*
BS	Burgerlijke Stand
BvE	Ben van Eysselsteijn
CABR	Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging
CBG	Centraal Bureau voor Genealogie te Den Haag
CdK	Commissaris der Koningin
CdP	Commissaris der Provincie
CNO	Collectie Nederlandse Overheidsinstellingen
DA	Drents Archief
DAC	*Drents(ch)e en Asser Courant*
DC	*Drents(ch)e Courant*
DD	*Drentsch Dagblad*
DG&E	*De Gooi- en Eemlander*
DGJ	*Drents Genealogisch Jaarboek*
DGP	*Drents-Groningse Pers*
DIZ	Dokumentations- und Informationszentrum Emslandlager
DL	*De Landbode*
DLD	Drents Letterkundig Documentatiecentrum te Assen
DLG	Drents Landbouw Genootschap
DMB	*Driemaandelijkse Bladen*
DNE	*De Negentiende Eeuw*
DNO	*De Noord-Ooster*
Doc	Documentatie

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 766

DS	*De Schouw*
DTB	Doop-, Trouw- en Begraafboeken
DV	*De Vacature*
DVA	*Drent(h)sche Volksalmanak*
DVK	Departement van Volksvoorlichting en Kunsten
DVP	*De Vrije Pers*
DZ	*De Zwerfsteen*
EC	*Emmer Courant*
EK	Ereraden voor de Kunst
EV	*Eigen Volk*
GA	Gemeentearchief
GAr	Groninger Archieven
GS	Gedeputeerde Staten
HC	*Hoogeveensche Courant*
HDG	Het Drents Genootschap
HG	*Het Gemeenebest*
HNL	*Het Noorder Land*
HP	*Haagsche Post*
HSSPF	Höhere SS- und Polizeiführer
HV	*Het Volk*
HVa	*Het Vaderland*
inv.nr.	inventarisnummer
KAvW	Koninklijke Academie van Wetenschappen
KB	Knipselbibliotheek van het NIOD
KBi	Koninklijke Bibliotheek
KDC	Katholiek Documentatie Centrum
KNS	Koninklijke Nederlandse Schouwburg
KNSA	Archief van de Koninklijke Nederlandse Schouwburg te Antwerpen
Ko/hN	*Kijk op het Noorden*
KPN	Koninklijke PTT Nederland
KVB	Koninklijke Vereeniging ter bevordering van de belangen des Boekhandels
LC	*Leeuwarder Courant*
L en M	Landbouw en Maatschappij (bond)
L&M	*Landbouw en Maatschappij* (weekblad)
MC	*Meppeler Courant*
MI	Meertens Instituut
MOW	Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen
MvJ	Ministerie van Justitie
NAF	Nederlandsch Agrarisch Front
NAPD	*Nieuws- en Advertentieblad voor de Provincie Drenthe*
NATU	Nederlandse Amateur Toneel Unie
NDC	*Nieuwe Drents(ch)e Courant*
NDHK	*Nieuw Drentsch Huis- en Kantooralmanak*
NDVA	*Nieuwe Drents(ch)e Volksalmanak*

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 767

NIOD	Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie
NJS	Nationale Jeugdstorm
NKK	Nederlandsche Kultuurkamer
NLMD	Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum
NNBW	*Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*
NP	*Nederland's Patriciaat*
NPDAC	*Nieuwe Provinciale Drent(h)sche en Asser Courant*
NRC	*Nieuwe Rotterdams(ch)e Courant*
NSB	Nationaal Socialistische Beweging
NV	*Neerlands Volksleven*
NVD	Nederlandsche Volksdienst
Nv/hN	*Nieuwsblad van het Noorden*
OBG	Openbare Bibliotheek Groningen
OE	*Ons Erfdeel. Tijdschrift van de Historische Vereniging Gemeente Gieten*
OM	*Oud Meppel*
O en O	Ontwikkeling en Ontspanning (militaire afdeling)
OSA	Oude Staten Archieven
OT	Organisation Todt
OV	*Oeze Volk*
OW	*Ons Waardeel*
PAD	Provinciaal Archief Drenthe
PBC	Provinciale Bibliotheekcentrale
PBF	Provinciale Bibliotheek Friesland
PDAC	*Provinciale Drents(ch)e en Asser Courant*
PDR	Provinciaal Drents(ch) Rederijkersverbond
PMC	Provinciaal Militair Commissariaat
POZC	*Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant*
RAF	Rijksarchief Friesland
RALM	*De Recensent, Algemeen letterlievend maandschrift*
RAO	Rijksarchief Overijssel
ROB	Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek
RON	Regionale Omroep Noord
RONO	Regionale Omroep Noord en Oost
ROR	*De recensent, ook der recensenten*
RUG	Rijksuniversiteit te Groningen
SD	Sicherheitsdienst
SF	*Saxo-Frisia*
SNDHC	Stichting Nieuw Dordrecht Historisch en Cultureel
SS	Schutzstaffel
't S	*'t Swieniegeltje*
TB	*Tijdschrift Historische Vereniging Gemeente Beilen*
TW	*Tijdschrift Historische Vereniging Gemeente Westerbork*
T&T	*Toal en Taiken. Tiedschrift veur de Grunneger Kultuur*
UBG	Universiteitsbibliotheek Groningen
UBL	Universiteitsbibliotheek Leiden

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 768

UBU	Universiteitsbibliotheek Utrecht
UVA	Universiteit van Amsterdam
V&B	*Volk en Bodem*
VL	*Vaderlandsche Letteroefeningen*
VN	*Vrij Nederland*
VW	*Volksche Wacht*
WA	Weer-Afdeling (van de NSB)
WC	*Winschoter Courant*
WHN	Winterhulp Nederland
WOZ	*Weekblad van en voor Oostermoer en Zuidenveld*

Archivalia

ADMINISTRATION COMMUNALE DE NAMUR
- Geboorteakte Willem Mulder

ALGEMENE DOOPSGEZINDE SOCIËTEIT TE AMSTERDAM
- Collectie *Algemeen Doopsgezind Weekblad*
- Collectie *Doopsgezind jaarboekje*

ARCHIEFDIENST WESTFRIESE GEMEENTEN TE HOORN
- Bevolkingsregisters gemeente Hoorn
- Bevolkingsregisters gemeente Medemblik
- Documentatie J.J. Uilenberg

ARCHIEF BEZIRKSAMT HAMBURG-HARBURG
- Melderegister/Mikrofilmarchiv

ARCHIEF DRENTSE VERENIGING TE GRONINGEN
- Notulen van de vergaderingen

ARCHIEF DRENTSE VERENIGING TE DEN HAAG
- Documentatie L. Koops

ARCHIEF EN MUSEUM VOOR HET VLAAMSE CULTUURLEVEN TE ANTWERPEN
- Correspondentie BvE
- Documentatie BvE
- Handschriften BvE
- Documentatie KNS Antwerpen
- Documentatie KNS Gent
- Documentatie Hubert Lampo

ARCHIEF KONINKLIJKE NEDERLANDSE SCHOUWBURG TE ANTWERPEN
- Documentatie m.b.t *Bazuinen om Jericho*
- Recensies van *Bazuinen om Jericho*

ARCHIEF KPN GRONINGEN
- Archivalia L. Koops

ARCHIEF LANDBOUWHOGESCHOOL WAGENINGEN
- Collectie H. Tiesing

ARCHIEF LANDESEINWOHNERAMT TE BERLIJN
- Bevolkingsregisters
- Persoonlijke gegevens over J.A. van der Made

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 770

ARCHIEF MEERTENS INSTITUUT TE AMSTERDAM
- Archief P.J. Meertens
- Archief J. Winkler
- Collectie handschriften
- Drenthe-documentatie (mappen C[1])
- Verzameling correspondentie met auteurs

ARCHIEF MUSEUMBOERDERIJ RUINEN
- Archivalia J.J. Westenbrink

ARCHIEF RADIO EN TV DRENTHE TE ASSEN
- Documentatie radioschetsen en hoorspelen

ARCHIEF REDERIJKERSKAMER BORGER
- Notulen van de vergaderingen
- Programma's van de opvoeringen
- Toneelmanuscripten H. Tiesing

ARCHIEF TONEELVERENIGING KUNST EN STRIJD TE ASSEN
- Documentatie opvoering *Bazuinen om Jericho*

ARCHIEF UITGEVERIJ BALKEMA TE GIETEN
- Documentatie koppermaandagvieringen

ARCHIEF UITGEVERIJ KOK TE KAMPEN
- Documentatie F. van Loon
- Documentatie J. Hidding

ATHENAEUMBIBLIOTHEEK DEVENTER
- Archief J. van Vloten

BUREAU OPENBAAR ONDERWIJS TE LEIDEN
- Personeelsdossier R. Brouwer

CENTRAAL BUREAU VOOR GENEALOGIE TE DEN HAAG
- Persoonskaart R. Houwink Hzn.

DIENST BURGERZAKEN EN GEMEENTEBELASTINGEN GEMEENTE UTRECHT
- Overlijdensakte H. Doedens

DOKUMENTATIONS- UND INFORMATIONSZENTRUM EMSLANDLAGER TE PAPENBURG (BRD)
- Documentatie over A.J. Bijkerk

DRENTS LETTERKUNDIG DOCUMENTATIECENTRUM TE ASSEN
- Archief Drentse Schrieverskring
- Archief Hans Heyting
- Bibliotheekcollectie
- Collectie schrijversmappen in het DLD
- Handschriften Drentse auteurs

GEMEENTEARCHIEF ALKMAAR
- Bevolkingsregisters
- Overlijdensakte B. van der Veen

GEMEENTEARCHIEF ALLENDORF (BRD)
- Archief van de Magistrat der Stadt Allendorf

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 771

GEMEENTEARCHIEF ALMELO
- Bevolkingsregisters

GEMEENTEARCHIEF AMSTERDAM
- Bevolkingsregisters van voor 1921
- Collectie *Amsterdamsche Courant*

GEMEENTEARCHIEF APELDOORN
- Bevolkingsregisters
- Overlijdensakte H. Bos
- Persoonskaart H. Bos

GEMEENTEARCHIEF APPINGEDAM
- Geboorteakte Gerhardus Griever
- Overlijdensakte Gerhardus Griever

GEMEENTEARCHIEF ARNHEM
- Overlijdensakte P.C.J. Meys

GEMEENTEARCHIEF ASSEN
- Archief Comité Burgerij
- Bevolkingsregisters
- Dossiers gemeentesecretarie:
  * -1.854.1/4189;
  * -1.854.1/4190;
  * -1.854.1/8160;
  * -2.07.11/4652;
  * -2.07.11/4653;
  * -2.07.11/4654;
  * -2.07.11/4657.
- Geboorteakte J. Fabricius
- Geboorteakte W.J. Keizer
- Geboorteakte L.A. Roessingh
- Geboorteakte A. de Vries
- Naamlijsten onderwijzend personeel 1879-1919
- Naamlijsten onderwijzend personeel 1876-1911 van school 4
- Overlijdensakte J. Naarding
- Overlijdensakte H. Nijdam
- Persoonsdossier L. Braaksma (-2.08/360)
- Persoonsdossier R. Brouwer
- Persoonskaart R. Houwink Hzn.
- Persoonskaart W.J. Keizer

GEMEENTEARCHIEF AVEREEST
- Akten Burgerlijke Stand
- Bevolkingsregisters
- Overlijdensakte L. Jonker

GEMEENTEARCHIEF BARNEVELD
- Bevolkingsregisters
- Persoonskaart A.J. Bijkerk

GEMEENTEARCHIEF BEILEN
- Bevolkingsregisters
- Geboorteakte H. Mulder
- Geboorteakte H. Ulehake
- Ingekomen stukken 1893
- Overlijdensakte J. Hidding

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 772

GEMEENTEARCHIEF BELLINGWEDDE
- Bevolkingsregisters

GEMEENTEARCHIEF BORGER
- Akten Burgerlijke Stand
- Bevolkingsregisters
- Geboorteakte J.H. Beins
- Geboorteakte J.H. Holm
- Geboorteakte H. Tiesing
- Overlijdensakte J.H. Holm
- Overlijdensakte H. Tiesing
- Persoonsdossier A. Huizing -2.08/451

GEMEENTEARCHIEF BREDERWIEDE
- Ingekomen stukken 1959
- Persoonsdossier G. Stille
- Raadsbesluiten december 1961

GEMEENTEARCHIEF COEVORDEN
- Akten van de Burgerlijke Stand
- Bevolkingsregisters
- Registers der uitgegevene gezegelde patenten

GEMEENTEARCHIEF DALEN
- Bevolkingsregisters
- Geboorteakte J.E. Bloemen
- Geboorteakte H. Bos
- Geboorteakte A. Koers
- Gezinskaart H. Bos
- Trouwakte H. Bos

GEMEENTEARCHIEF DEN HAAG
- Bevolkingsregisters
- Collectie kranten
- Geboorteakte L.J.W. Meys
- Persoonskaart R. Houwink Hzn.
- Overlijdensakte L. Koops
- Overlijdensakte J.C.C. Kornman

GEMEENTEARCHIEF DE MARNE
- Geboorteakte A.J. Scholte
- Geboorteakte H. Moed

GEMEENTEARCHIEF DEVENTER
- Bevolkingsregisters
- Personeelsarchief

GEMEENTEARCHIEF DE WIJK
- Bevolkingsregisters
- Geboorteakte H. Blink
- Geboorteakte G. Broekhuizen
- Notulen van de raad van 1972
- Persoonskaart H. Broekhuizen

GEMEENTEARCHIEF DRUTEN
- Bevolkingsregisters

GEMEENTEARCHIEF DWINGELOO
- Bevolkingsregisters

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 773

GEMEENTEARCHIEF EDE
- Bevolkingsregisters
- Overlijdensakte J.H. Sweers

GEMEENTEARCHIEF EMMEN
- Basisadministratie persoonsgegevens
- Bevolkingsregisters
- Collectie *Emmer Courant*
- Geboorteakte H. Frieling
- Geboorteakte R. de Lange
- Geboorteakte G.H. Vocks
- Geboorte- en overlijdensakte H.T. Buiskool
- Gezinskaart H.T. Buiskool
- Ingekomen stukken
- Overlijdensakte H. Hoving
- Overlijdensakte G. Stille
- Persoonsdossier H.T. Buiskool (-2.08 32)
- Persoonsdossier H. Buiskool (-2.08 32)
- Raadsbesluiten 1852 en augustus 1941
- Registers Burgerlijke Stand

GEMEENTEARCHIEF GASSELTE
- Bevolkingsregisters

GEMEENTEARCHIEF GIETEN
- Collectie (*De*) *Schakel*
- Dossiers:
  * -2078/1870;
  * -1.853.1/1206;
  * -1.855.1/2377.I;
  * -1.855.1/2377.II;
  * -1.855.1/2/1243.
- Notulen van de Raad
- Notulen van de Raad, geheime zittingen maart 1939-1954

GEMEENTEARCHIEF GOUDA
- Bevolkingsregisters
- Persoonskaart A.J. Bijkerk

GEMEENTEARCHIEF HAAKSBERGEN
- Bevolkingsregisters

GEMEENTEARCHIEF HARDENBERG
- Bevolkingsregister

GEMEENTEARCHIEF HAREN
- Bevolkingsregisters

GEMEENTEARCHIEF HAVELTE
- Akten van de Burgerlijke Stand
- Bevolkingsregisters
- Geboorteakte G. Stille
- Notulen van de Raad 1896-1908

GEMEENTEARCHIEF HEEMSTEDE
- Overlijdensakte J.M. Linthorst Homan-Staal

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 774

GEMEENTEARCHIEF HEERENVEEN
- Bevolkingsregisters

GEMEENTEARCHIEF HOLZMINDEN (BRD)
- Melderegister

GEMEENTEARCHIEF HOOGEVEEN
- Bevolkingsregisters
- Geboorteakte L. Slingenberg
- Geboorteakte A.A. Steenbergen
- Geboorteakte B. van der Veen
- Huwelijksakte L. Slingenberg
- Overlijdensakte P. Luning

GEMEENTEARCHIEF IJSSELMUIDEN
- Geboorteakte A.J. Bijkerk

GEMEENTEARCHIEF KAMPEN
- Bevolkingsregisters

GEMEENTEARCHIEF LEEUWARDEN
- Bevolkingsregisters

GEMEENTEARCHIEF LEIDEN
- Akte van overlijden R. Brouwer
- Akte van overlijden R. Houwink Hzn.
- Archief Gemeentelijke HBS
- Archief van het Heilige Geest of Arme Wees- en Kinderhuis te Leiden
- Bevolkingsregisters
- Collectie *Leidsch Dagblad*
- Geboorteakte J.M. Staal
- Huwelijksakte Hendrik Tillema
- Overlijdensakte Hendrik Tillema
- Overlijdensakte F. Wijsman

GEMEENTEARCHIEF LEIDSCHENDAM
- Bevolkingsregisters

GEMEENTEARCHIEF MAASSLUIS
- Bevolkingsregisters

GEMEENTEARCHIEF MENTERWOLDE
- Geboorteakte Jantje Smith
- Huwelijksakte Jantje Smith
- Overlijdensakte J. de Jong-Smith

GEMEENTEARCHIEF MEPPEL
- Akten van de Burgerlijke Stand
- Bevolkingsregisters
- Collectie *Meppeler Courant*
- Geboorteakte G. de Vries
- Geboorteakte J.M. Schiphorst
- Notulen en besluiten van de Raad der gemeente Meppel, 1885-1879
- Overlijdensakte A.J. Bijkerk
- Overlijdensakte A. Visser
- Overlijdensakte H. Mulder
- Persoonsdossier J. Poortman (-2.08 2620)
- Persoonskaart A.J. Bijkerk

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 775

GEMEENTEARCHIEF NORG
- Bevolkingsregisters
- Overlijdensakte A. Mulder

GEMEENTEARCHIEF ODOORN
- Bevolkingsregisters
- Geboorteakte H. Hoving
- Geboorteakte H.J. Stevens

GEMEENTEARCHIEF OEGSTGEEST
- Bevolkingsregisters

GEMEENTEARCHIEF OOSTSTELLINGWERF
- Overlijdensakte J.S. Postma

GEMEENTEARCHIEF OUD-BEIJERLAND
- Overlijdensakte H. Tuin.

GEMEENTEARCHIEF PEIZE
- Bevolkingsregisters
- Geboorteakte H. Doedens
- Geboorteakte Willem Mulder
- Huwelijksakte W. Mulder en Harmanna Ensing
- Overlijdensakte H. Ensing
- Overlijdensakte W. Seymour Mulder

GEMEENTEARCHIEF RODEN
- Ere-boek der gemeente Roden. Vermeldende de door het gemeentebestuur toegekende onderscheidingen (-2.07.8)
- Geboorteakte G. Clewits
- Persoonsdossier J.Th.R. van Balsvoort
- Persoonsdossier G. Clewits

GEMEENTEARCHIEF ROTTERDAM
- Bevolkingsregisters

GEMEENTEARCHIEF RUINEN
- Bevolkingsregisters
- Geboorteakte J.J. Westenbrink
- Ingekomen brieven, oktober 1884
- Notulen van de Raad, oktober 1884
- Raadsbesluiten januari 1861
- Staat aanduidende het aantal scholen in de gemeente met aanwijzing van de onderwijzers in dezelve etc. (1851)

GEMEENTEARCHIEF RUINERWOLD
- Geboorteakte A. Nicolaï
- Bevolkingsregisters

GEMEENTEARCHIEF SCHOONEBEEK
- Overlijdensakte H. Frieling

GEMEENTEARCHIEF SLEEN
- Bevolkingsregisters
- Geboorteakte J. Naarding

GEMEENTEARCHIEF SLOCHTEREN
- Bevolkingsregisters
- Geboorteakte R. Brouwer

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 776

GEMEENTEARCHIEF SMALLINGERLAND
- Documentatie A.P. Brouwer.
- Persoonsdossier J.L. Thalen (-2.07.531 293-5)

GEMEENTEARCHIEF SMILDE
- Bevolkingsregisters
- Dossier -2.07.155, nr. 386.
- Overlijdensakte H. Ulehake
- Persoonsdossier J.J. Uilenberg (inv.nr. 438)
- Persoonskaart J.J. Uilenberg
- Raadsnotulen 1854-1855, 1920-1923 en 1935-1946

GEMEENTEARCHIEF SOEST
- Bevolkingsregisters
- Gezinskaart J.E. Bloemen

GEMEENTEARCHIEF STEENWIJK
- Bevolkingsregisters

GEMEENTEARCHIEF TERBORG
- Bevolkingsregisters

GEMEENTEARCHIEF VEENDAM
- Geboorteakte J. Theunisz

GEMEENTEARCHIEF VELSEN
- Bevolkingsregisters

GEMEENTEARCHIEF VENLO
- Bevolkingsregisters

GEMEENTEARCHIEF VLEDDER
- Bevolkingsregisters
- Beredeneerd Verslag van den Toestand van het lager onderwijs in de gemeente Vledder
- Dossier -2.07.155.2
- Ingekomen stukken 1864

GEMEENTEARCHIEF VOORBURG
- Akte van overlijden H. Moed
- Bevolkingsregisters

GEMEENTEARCHIEF VRIES
- Geboorteakte L. Braaksma

GEMEENTEARCHIEF WARMENHUIZEN
- Bevolkingsregisters

GEMEENTEARCHIEF WESTERBORK
- Bevolkingsregisters
- Dossier -.1.856.8 nr. 1037
- Geboorteakte J. Pol
- Raadsnotulen 1945-1949

GEMEENTEARCHIEF WESTSTELLINGWERF
- Geboorteakte J.G. Duiven

GEMEENTEARCHIEF WINSUM
- Bevolkingsregisters

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 777

GEMEENTEARCHIEF ZAANDIJK
- Overlijdensakte L. Slingenberg

GEMEENTEARCHIEF ZUIDLAREN
- Dossiers:
  * -2.07.351
  * -1.854

GEMEENTEARCHIEF ZUIDWOLDE
- Bevolkingsregisters
- Geboorteakte J.J. Uilenberg
- Geboorteakte K. van der Kley

GEMEENTEARCHIEF ZWEELOO
- Bevolkingsregisters
- Geboorteakte G. Askes
- Geboorteakte M. Eising

GEMEENTEARCHIEF ZWOLLE
- Bedrijfs- en familiearchief Tijl
- Collectie kranten
- Overlijdensakte G.H. Vocks
- Persoonskaart G.H. Vocks

GEMEENTELIJKE DIENST VOOR HET BEVOLKINGSREGISTER AMSTERDAM
- Bevolkingsadministratie na 1920

GEMEENTE GRONINGEN
- Inlichtingen uit de basisadministratie

GEMEENTE LEIDEN
- Inlichtingen uit de basisadministratie

GRAFISCH MUSEUM GRONINGEN
- Collectie Drukkersweekbladen

GRAFISCH MUSEUM MEPPEL
- Verzameling koppermaandagprenten

INSTITUT FÜR NIEDERDEUTSCHE SPRACHE TE BREMEN
- Documentatie over Th. Piening, F.G. Lottmann en Alma Rogge

KATHOLIEK DOCUMENTATIE CENTRUM TE NIJMEGEN
- Archief T.L.J.A.M. Baader

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK TE DEN HAAG
- Archief J.J. Cremer
- Archief H. Frijlink
- Archief H. Tollens
- Archief J. te Winkel
- Collectie kranten
- Handschriften N.H. Tatum Zubli
- Handschriften S.J. van den Bergh
- Verzameling gedichten van Nederlandse auteurs, aangelegd door S.J. van den Bergh

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 778

KONINKLIJKE VEREENIGING TER BEVORDERING VAN DE BELANGEN DES BOEKHANDELS TE AMSTERDAM
- Archief A.C. Kruseman
- Dossier Erven D.H. van der Scheer
- Dossier Van Gorcum
- Dossier Van Houten
- Handschriften G.T.N. Suringar
- Verzameling prospectussen

KZ-GEDENKSTÄTTE NEUENGAMME
- Documentatie A.J. Bijkerk

MARITIEM MUSEUM TE ROTTERDAM
- Bibliotheekcollectie

MINISTERIE VAN JUSTITIE
- Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging
  Dossier H. Bos
  Dossier H. Broekhuizen
  Dossier J. de Jong-Smith
  Dossier J.H. Holm
  Dossier J.C.C. Kornman
  Dossier H. Moed
  Dossier A. Mulder
  Dossier J. Naarding
  Dossier J.S. Postma
  Dossier G. Stille
  Dossier J.H. Sweers
  Dossier J. Theunisz
  Dossier J.J. Uilenberg
  Dossier C.N. Uilenberg-Rupp

MINISTERIE VAN ONDERWIJS, CULTUUR EN WETENSCHAPPEN TE ZOETERMEER
- Archief van de Ereraden en de Centrale Ereraad voor de Kunst
- Archief afdeling Kabinet
  dossier H.T. Buiskool
  dossier J. Naarding
  dossier J. Poortman
  dossier H.J. Prakke
- Archief afdeling Kunsten en Taakvoorgangers 1945-1965
- Archief kabinet, doos nr. 1359 en 1582

NEDERLANDS LETTERKUNDIG MUSEUM EN DOCUMENTATIECENTRUM TE DEN HAAG
- Archief L. de Bourbon
- Archief B. van Eysselsteijn
- Archief J.Chr. Gewin
- Archief J.P. de Keyser
- Archief F.A. van Rappard
- Archief A.J. Servaas van Rooijen
- Archief A. de Vries
- Bibliotheek B. van Eysselsteijn
- Handschriften B. van Eysselsteijn
- Knipseldocumentatie

NIOD
- Archief DVK
- Archief Höhere SS- und Polizeiführer

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 779

- Archief NKK
- Archief NSB
- Archief Persgilde
- Archief Perszuivering
- Archief Saxo-Frisia
- Archief uitgeverij De Schouw
- Cartotheek Kultuurkamer
- Collectie Nederlandse Overheidsinstellingen
- Collectie tijdschriften
- Documentatiedossiers personen (Doc-I)
- Documentatiedossiers Zaken (Doc-II)
- Knipselcollectie Personen (KA-I en KB-II)
- Knipselcollectie Zaken (KA-II en KB-II)

PARTICULIERE ARCHIEVEN (niet ondergebracht bij instellingen)
- Archief J.H. Bergmans-Beins te Tiendeveen
- Archief D. Alkema-Bittkow te Kampen
- Archief J. Boer te Stitswerd
- Archief J.W. Borgesius te Assen
- Archief L. Braaksma te Zutphen
- Archief G. Broekhuizen te Koekange
- Archief G. Broenink te Oosterhesselen
- Archief A. Cnossen-Nicolaï te Hilversum
- Archief A. Dening te Amsterdam
- Archief H. van Dijk te Groningen
- Archief J. van Dijk te Weesp
- Archief J.G. Duiven te Holten
- Archief W. Eisen te Nijeveen en Emmeloord
- Archief M. Eising te Aalden
- Archief Jelle Fabricius te Eindhoven
- Archief H. Frieling te Fort
- Archief H. Heyting te Hengelo
- Archief E. Karst Jr. te Schoonebeek
- Archief H. Koops te Zoetermeer
- Archief R. de Lange te Twickel
- Archief mevr. J. Moek te Gieten
- Archief H. Mulder-Boonstra te Haren
- Archief A. Mulder te Norg
- Archief J. Mulder te Teteringen en Voorburg
- Archief H. Niezing te Hees
- Archief J. Poortman te De Wijk
- Archief Rederijkerskamer Concordia te Zuidwolde
- Archief Rederijkerskamer De Morgenstond te Koekange
- Archief G. Reinders-Bos te Groningen
- Archief H.J. Stevens te Rotterdam
- Archief Stichting Louis Albert Roessingh te Amstelveen
- Archief H. Tiesing jr. te Borger
- Archief Uitgeverij Pet te Hoogeveen
- Archief P. van der Velde te Roderwolde
- Archief G.H. Vocks te Wolfheze

PBC DRENTHE TE ASSEN
- Bibliotheekcollectie
- Collectie Meyboom
- Collectie typoscripten Harm Tiesing
- Schrijversmappen en documentatie

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 780

PERSMUSEUM AMSTERDAM
- Collectie kranten (*Agrarisch Nieuwsblad* en *NPDAC*)

POOLE REGISTER OFFICE (ENGELAND)
- Overlijdensakte J. Fabricius

PROVINCIAAL ARCHIEF DRENTHE
- Archief Adviescommissie voor de toekenning van culturele prijzen
- Dossier * -.1.85

PROVINCIALE BIBLIOTHEEK FRIESLAND
- Bibliotheekcollectie
- Handschriften Waling Gerrits Dijkstra
- Handschriften W. Eekhoff
- Handschriften J.H. Halbertsma

REGIONAAL ARCHIEF ALKMAAR
- Geboorteakte L. Jonker

REGISTER AMSTERDAM
- Overlijdensakte B. Bijmholt
- Overlijdensakte J. Veldkamp

DRENTS ARCHIEF
- Archief Claterbos
- Achief H. Clewits
- Archief Comite Tentoonstelling Amsterdam
- Archief Commissaris der Koningin
- Archief Commissie Ballerkuil
- Archief DLG
- Archief Drentse Schrieverskring
- Archief van de Feestcommissie voor de Koningin
- Archief Gedeputeerde Staten
- Archief Genootschap ter beoefening en opheldering der oudheden en geschiedenissen van Drenthe
- Archief familie Gratama
- Archief Het Drents Genootschap
- Archief Kabinet Gouverneur/CdK
- Archief Kamer van Koophandel voor Drenthe
- Archief W. Koops
- Archief Landbouw en Maatschappij
- Archief leesgezelschap Moderata Durant
- Archief Mensinge
- Archief Maatschappij van Weldadigheid
- Archief Nederlands Hervormde gemeente Assen
- Archief Nederlandsche Landstand
- Archief N.V. De Noord-Nederlandse Drukkerij (voorheen N.V. De Agrarische Pers)
- Archief Provinciaal Drents Rederijkersverbond
- Archief Oosting
- Archief Oudheidkamer te Emmen (ondergebracht bij het APM)
- Archief Provinciaal Militair Commissariaat Drenthe
- Archief Provinciaal Museum van Drenthe
- Archief Rijksschooltoezicht inspectie Assen
- Archief Steenbergen
- Archief Van der Scheer
- Bibliotheekcollectie
- BS Assen
- Collectie Bartels

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 781

- Collectie G.F. Crone
- Collectie Deodatus
- Collectie Diversen
- Collectie Gratama
- Collectie handschriften Ellents/Hofstede
- Collectie Heerma van Voss
- Collectie kranten
- Collectie krantenknipsels
- Collectie Tweede Wereldoorlog
- Documentatie Drentse literatuur
- Doop-, Trouw-, Begraafboeken
- Huisarchief Oldengaerde
- Klapper op Huwelijken
- Lijst van handschriften
- Notarissen in Drenthe
- Oude Staten Archieven
- Overlijdensakte D.H. van der Scheer
- Registers Burgerlijke Stand
- Varia, krantenknipsels uit de 20e eeuw

RIJKSARCHIEF FRIESLAND
- Archief van het Friesch Genootschap

RIJKSARCHIEF GRONINGEN
- Bibliotheekcollectie

RIJKSARCHIEF OVERIJSSEL
- Doop-, Trouw-, Overlijden- en Begrafenisboeken
- Lijst van lidmaten NH Gemeente Raalte

RIJKSDIENST VOOR HET OUDHEIDKUNDIG BODEMONDERZOEK TE AMERSFOORT
- Correspondentie met het Provinciaal Museum te Assen

SCHLESWIG HOLSTEINISCHE LANDES-BIBLIOTHEK
- Collectie boeken Th. Piening

STADSARCHIEF NAARDEN
- Bevolkingsregisters Naarden en Bussum

STICHTING NIEUW DORDRECHT HISTORISCH EN CULTUREEL
- Archief H.J. Prakke
- Collectie 19e eeuwse Drentse literatuur
- Verzameling dag- en weekbladen

STREEKARCHIEFDIENST BRABANT-NOORDOOST
- Dienstbodenregister
- Registers Ingekomen en Vertrokken personen

STREEKARCHIEF NASSAU-BRABANT
- Bevolkingsregisters

STREEKARCHIVARIAAT KLEM-GEMEENTEN TE LIENDEN
- Bevolkingsregisters
- Geboorteakte A. de Visser

STREEKARCHIEF RIJNLANDS MIDDEN TE ALPHEN AAN DEN RIJN
- Geboorteakte H.J. Prakke

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 782

STREEKHISTORISCH CENTRUM TE STADSKANAAL
- Archief J.H. Holm
- Bibliotheekcollectie

UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK AMSTERDAM
- Handschriften en brieven H. Boom
- Réveil-archief

UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK GRONINGEN
- Handschriften Anne de Vries
- Rijmprent B. van Eysselsteijn (uklu De Jong 266)

UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK LEIDEN
- Archief Kruseman
- Archief A.A. Steenbergen
- Archief P.C.J. Meys

UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK UTRECHT
- Archief P.H. Ritter
- Correspondentie van J.H. Gunning JHz.

VEENKOLONIAAL MUSEUM TE VEENDAM
- Bibliotheekcollectie

Literatuur

In deze lijst van gebruikte literatuur zijn niet-ondertekende krantenartikelen niet opgenomen; in de noten zijn ze wel vermeld.

Album Prof. dr. Frank Baur den jubilaris bij zijn zestigsten verjaardag als huldeblijk aangeboden door collega's vakgenoten en oud-leerlingen. II. Antwerpen 1948.
Alphabetische Naamlijst van Boeken, Landkaarten en verder in den boekhandel voorkomende artikelen, die in het jaar 1857 in het Koningrijk Nederland uitgegeven of herdrukt zijn, benevens opgave van den uitgever, den prijs en eenige aanteekeningen. Alsmede een Wetenschappelijk Register. Amsterdam z.j.
Alphabetische Naamlijst van Boeken, Landkaarten en verder in den boekhandel voorkomende artikelen, die in het jaar 1858 in het Koningrijk Nederland uitgegeven of herdrukt zijn, benevens opgave van den uitgever, den prijs en eenige aanteekeningen. Alsmede een Wetenschappelijk Register. Amsterdam z.j.
Alphabetische naamlijst van boeken, plaat- en kaartwerken, die gedurende de jaren 1850 tot en met 1862 in Nederland uitgegeven of herdrukt zijn. Amsterdam 1868.
Alphabetische naamlijst van boeken, plaat- en kaartwerken, die gedurende de jaren 1863 tot en met 1875 in Nederland uitgegeven of herdrukt zijn. Amsterdam 1878.
Alphabetische naamlijst van boeken, plaat- en kaartwerken, die gedurende de jaren 1850 tot en met 1875 in Nederland uitgegeven of herdrukt zijn. Amsterdam 1868/1878.
Alzoo Rederijkers! 125 jaar Provinciaal Groninger Rederijkersverbond. Scheemda 1992.

Balans in duplo over persoon en werk van K.H. Heeroma-Muus Jacobse met een bibliografie. Groningen 1998.
Bibliografie der dialecten van Nederland 1951-1964. Amsterdam 1982.
Bloemlezing 40 jaar " 't Aol Volk". Emmen 1988.
Brinkman's catalogus van boeken en tijdschriften verschenen in Nederland en Vlaanderen en in de Nederlandse taal elders in de periode 1976 tot en met 1980. Alphen aan den Rijn 1982.
De Brummelwal. Leesboekje voor de Drentse scholen. Assen 1960.

Catalogus Werkbibliotheek Regionale Cultuur van de afdelingen Drentse Taol en Locale en Regionale Geschiedenis van het Kunst & Cultuur Instituut Drenthe. Assen 1984.
Cursus Drents 86/87. Literatuur lezen. Zuidwolde 1987.

Documentatie. Status en Werkzaamheid van organisaties en instellingen uit de tijd der Duitse bezetting van Nederland. Amsterdam [1947].
Drenthe's opkomst. Gedenkboek uitgegeven t.g.v. het eeuwfeest van de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Drenthe. [Meppel 1952.]
Het Drents Fabricius-festijn 27-30 september 1946 (Overdruk uit *Drente* en *DVP*). [Assen 1946.]
Drentsch jaarboekje. Assen 1885.
Drentse schrieversalmanak 1954. Assen 1953.
Drentse schrieversalmanak 1956. Assen 1955.
Drentse schrievers. Harm Tiesing. Informatiemap Drents Letterkundig Documentatiecentrum. Assen 1992.
Drentstalige toneelstukken een inventarisatie. Assen 1983.

De Emslandkampen 1933-1945, een vergeten en verdrongen geschiedenis (Folder van het DIZ). Papenburg z.j.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 784

Gedenkboek samengesteld ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan der Gerard Adriaan van Swieten Tuinbouwschool te Frederiksoord. Steenwijk 1909.
Gedenkboek ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van de Meppeler Onderwijzers Opleiding. Meppel [1946].

Het grote gebod. Gedenkboek van het verzet in LO en LKP. Deel I en II. Kampen 1979 (Ongewijzigde derde druk).

Grote Winkler Prins encyclopedie in 26 delen, deel 18. Amsterdam/Antwerpen 1992.

Handelingen der Jaarlijksche Algemeene Vergadering van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden. Leiden 1858.
Handelingen en levensberichten van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden 1931-1932. Leiden 1932.
Handelingen en Mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden. Leiden 1872/1873/1879/1886/1888.
Handelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden 1925-1926. Leiden 1926.
Harm Tiesingdag. Bijdrage tot de geschiedenis van de gemeente Borger. Borger 1986.
Hoe 't was, hoe 't werd.....Een terugblik bij het eeuwfeest der Ned. herv. kerk en gemeente te Dedemsvaart. Dedemsvaart 1934.
Homo res sacra homini. Bijdragen Prof. Dr. H.J. Prakke aangeboden bij zijn afscheid als directeur van de koninklijke Van Gorcum en Comp. N.V. te Assen. Assen 1970.

Iets over de beteekenis van het Zuid-West Drentsch Kanaal voor ontwatering ontginning scheepvaart. De kortste verbinding dwars door Drente Holland-Groninger Veenkoloniën. Meppel [1929].
In memoriam J.J. Uilenberg 10 maart 1881 - 20 januari 1962 gepensioneerd hoofd ener uloschool. Den Haag/Smilde/Australië 1962.

10 jaar Drents Genootschap. Voor het Drents Genootschap overgedrukt uit de Emmer Courant van zaterdag 9 maart 1957.
Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden 1964-1965/1966-1967/1967-1968/1969-1970/1972-1973/1974-1975/1986-1987. Leiden 1965/1968/1969/1971/1972/1976/1988.
Jubileumuitgave van de toneelvereniging "Kunst en Strijd" ter gelegenheid van het 75 jarig jubileum. Assen 1985.

Laatste Lauwer, een bundel bijdragen geschreven voor de laatste verjaardag van Dr. Jan Naarding, Sleen 21 juni 1903 - Assen 20 juli 1963. Assen 1963.
Lectuur-Repertorium. Antwerpen/Tilburg 1953.
Levensberichten der afgestorvene medeleden van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde. Leiden 1869.
Liber amicorum een vriendenboek. (Uitgegeven door de Vereniging van Vrijzinnig Hervormden Afdeling Assen). Assen 1955.

Nederlandse openluchttheaters (Uitgave van de vereniging Het Nederlandse Openluchttheater). z.p. z.j.
Nederland's Patriciaat. Den Haag 1933-1934, jrg. 21.
Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek.
Nieuwsbrief Informatiecentrum Volkscultuur, juni 1989.

Oet Jan Naardings hof. Een keur oet 't wark van dr. Jan Naarding, bij 'n kanner gaard deur leden van de Drentse Schrieverskring. Haren 1969.
Het olde laandschop, 3 october 1947 - 50 jaar - 4 oktober 1997. Rotterdam 1997.

Persoonlijkheden in het koninkrijk der Nederlanden in woord en beeld. Nederlanders en hun werk. Amsterdam 1938.
Programmaboekje voor de historische feesten te Coevorden. Coevorden 1922.
*Programme détaillé de l'Excursion des membres de l'Assemblée générale triennale de l'Institut international d'anthropologie (III*ième *Session) à Amsterdam, du 20 au 28 septembre 1927, faite dans la Province de Drenthe, le 28 septembre*. Assen [1927].

Rondwandeling door de Oudheidkamer 'De Hondsrug' te Emmen (Dr.). Emmen z.j.

De schoonheid van ons land. Het landschap. Amsterdam/Antwerpen [1948].
Speelfilmencyclopedie. Haarlem 1986.
Stoelendaans. Splinternei wark met knappe petretten van 20 Drèentse schrievers. Zuidwolde 1985.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 785

Tegenwoordige Staat van het Landschap Drenthe, Met Printverbeeldingen versierd. Amsterdam / Leiden / Dordrecht en Harlingen 1792/1795.

Van school in het Roderveld tot meester De Vriesschool in Nieuw-Roden 1903-1978. Roden [1978].
Verslag gedaan door burgemeester en wethouders aan de gemeenteraad van Meppel, naar aanleiding van art. 182 der gemeentewet 1885. Meppel 1886.
Het vijftigjarig bestaan der Rijkskweekschool voor Onderwijzers te Groningen 1861-1911. Groningen 1912.
Het vijf-en-zeventigjarig bestaan van de Rijkskweekschool voor Onderwijzers en Onderwijzeressen te Groningen. Groningen 1937.
Verslagen en mededeelingen vereeniging tot beoefening van Overijsselsch regt en geschiedenis. Deventer 1949.

Wie is dat? Den Haag 1938.

'Den zedelijken en materiëlen toestand der arbeidende bevolking ten platten lande'. Een reeks rapporten uit 1851. Fotografische heruitgave verzorgd en ingeleid door prof.dr. J.L. van Zanden. Groningen 1991.

****

A., H., ' "Modern Drentsch proza" ' in: *AN* 1.6.1940.
Aalders, A.A., 'Roelof van Erkelens en de eerste Asser schouwburg (1830-1851)' in: *AHT* 3 (1993) juni 1-9.
- 'Het Concerthuis van Schut (1851-1877). De vroegste geschiedenis van 'De Kolk' ' in: *AHT* 4 (1994) juni 1-7.

Abelmann, A.M., 'Cultuurleven in Diever' in: Bos 1992, 229-262.
Aerts, J., e.a. (red.), *Moderne encyclopedie der wereldliteratuur*. Deel III. Hilversum [1965].
Albers, Pieter, *Speurtocht naar de Emslandkampen. Vijftien verschrikkelijke kampen, net over de grens…*Papenburg [2001].
Ameshoff, P.J., *Beschouwing van den tegenwoordigen toestand van Drenthe*. Amsterdam 1818.
Anbeek, Ton, *De naturalistische roman in Nederland*. Amsterdam 1982.
Asselbergs, W.J.M.A., *Het tijdperk der vernieuwing van de Noordnederlandse letterkunde*. (*Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden*) Deel 9. 's-Hertogenbosch z.j.

B., A.M., 'Uut en um oes olde laandschop' [recensie] in: *HG* 4 (1941) december 40.
B., E., 'Dorre Grond. Een roman uit het Drentsche boerenleven' in: *Volk en Staat* 7.5.1944.
B., J.H., 'In memoriam J. Poortman' in: *MC* 15.2.1984.
B., S., 'Verslag Lezing 'Anne de Vries over Bartje - Vervolg' ' in: *Drente* 11 (1940) april 4.
B., v.d., 'Koppermaandag in Drente' in: *Drukkersweekblad* 17.1.1953.
- 'Jan Fabricius - Jeugdherinneringen van een Asser jongen' in: *Drenthe* 30 (1959) september 15.
- 'Drentse Koppermaandagprent 1960' in: *Drenthe* 31 (1960) maart 13.
- 'Jan Fabricius - Jeugdherinneringen van een Asser jongen [derde druk]' in: *Drenthe* 39 (1968) september 144.

Baarda, Marian, 'Schoolopzieners in Drenthe. Het tweede schooldistrict tussen 1858 en 1880' in: Boekholt 1981.
Baers, Joris (red.), *Lectuur-Repertorium. Auteurslijst bevattende 23.000 bio-bibliografische nota's en 3000 portretten van auteurs behorende tot de Nederlandse en de algemene literatuur, met waarde- en vakaanduiding van 90.000 literaire en vulgariserende werken, samengesteld door het A.S.K.B.* Antwerpen 1952 en 1952-1966.
Bakker, Jan, 'Drents-Groningse streekromans worden in Oegstgeest 'geboren' ' in: *DAC* 17.12.1979.
- 'Stoeien met de taal: De hartstocht van Peter van der Velde' in: *DAC* 5.2.1983.
- ' 'Toegift' van Heyting. Dichter in tweede bloei' in: *DAC* 26.8.1983.
- *Op het spoor van de podagristen*. Assen 1988.
- 'Het Elp van Roessingh bestaat niet meer' in: Bakker 1988.
- 'Stichting publiceert 'vergeten' werkjes in bundel 'stoefzaand'. L.A. Roessingh: een voorloper' in: *DGP* 9.7.1988.
- 'Van Gogh's geest bracht schilder Ton Heyboer naar Drenthe. Schrijver Hans Heijting blikt terug' in: *DGP* 19.1.1990.

Bakker, W., 'Het drama van de ordediensten' in: *MC* 7.4.1993.
- *Bezettingsmisère en bevrijdingsvreugde. Meppel en omgeving tijdens de bezettingsjaren en het bevrijdingstijdperk*. Meppel 1995.

Balsvoort, J.Th.R. van, 'Hindericus Scheepstra, een grote Drent' in: *Drenthe* 20 (1949) maart 33-40.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 786

Banning, W., *Moderne maatschappij-problemen*. Haarlem 1960 (vijfde druk).
Barendse, Jan, 'Een beroep doen op de inzet en deskundigheid van Albert Huizing was nooit vergeefs. Zesenveertig jaar op de bres voor openbaar onderwijs' in: *Inzicht. Onderwijsmagazine voor Openbaar Onderwijs* 133 (1999) februari 30-33.
Barkman, J., G.R. Jager, K. ter Laan en M. Witteveen, *Grunneger Mòllebonen. Leesboekje in de Groninger Volkstaal voor School en Huis*. Zutphen 1939.
Bart [Veenstra], 'Jan Westerhuis overleden' in: *OV* 43 (1999) augustus 132.
Bartelds, Wim, 'Onderzoek naar De Kinkhorst staat volledig stil. Archeologische Werkgroep Meppel wil versnelde opgraving' in: *DC* 26.10.1999.
Bartels, L.V., *Jan Fabricius, zijn leven en zijn werken* [Assen 1946.]
Bäte, Ludwig, 'Arbeit für den Völkerfrieden. Ben van Eysselsteijn - ein Mann und sein Werk' in: *Deutsche Presse-Korrespondenz*, 1 januari 1950.
'Bazuinen om Jericho' in: *Drenthe* 21 (1950) juli 112-114,
Beek, R. ter, 'Dwingeloo' in: *DC*, 4 december 1997.
Beemt, Fred van den, Paul Brood, Michiel Gerding, Jelle Hagen en Menno van der Laan (red.), *Ach lieve tijd. Tien eeuwen Drenthe en de Drenten*. Zwolle 1988.
Beins, S.J.A., ' "Het Wasschup" ' in: *Drenthe* 29 (1958) november 8-9.
Bemmel Suijck, C.J. van, 'twee dramatische schetsen voor rederijkers door P.C.J. Meys' [recensie] in: *VL* (1870) januari 44-45.
Bénichou, Paul, *Nerval et la chanson folklorique*. Paris 1970.
Benthem Reddingius, G., *Brieven aan enen vriend in Holland, over de onlangs uitgegevene beschouwing van den tegenwoordigen toestand van Drenthe door eenen inwoner dier provincie*. Groningen 1818.
Berding, F., 'Waarom "Mijne Reisportefeuille" gedeeltelijk verscheen' in: *Verslagen* 1949, 183-194.
Berends, R., A.H. Huussen jr., R. Mens en R. de Windt, *Arbeid ter Disciplinering en Bestraffing. Veenhuizen als onvrije kolonie van de Maatschappij van Weldadigheid 1823-1859*. Zutphen 1984.
Berg, Harm van den, 'Levenslang in schutkleur' in: *NRC* 20.2.1993.
Berg, W. van den, *Concordia. Een Veenendaals Leesgezelschap 1858-1943*. Veenendaal 1992a.
- 'Rederijkerskamers, een nationale ramp?' in: *Alzoo Rederijkers!* 1992b, 13-20.
- en Anita de Bruijn, 'Negentiende-eeuwse rederijkerskamers, een inventarisatie' in: *DNE* 16 (1992) december 163-184.
Bergen, Geert D. van, *De kerk van Odoorn*. Odoorn 1998.
Bergmans-Beins, J.H., 'Onjuiste afbeelding van de Drentsche vrouwentooi' in: *Drente* 15 (1943) juli 3.
- *Het bloed kruipt waar 't niet gaan kan*. Zuidwolde 1992 (herdruk).
Bergsma, J., 'Taal en karakter der Drenthen' in: *NDVA* (1919), 140-154.
Bergstra, Piter, 'Schrieverskring Drenthe harmonieus begraven' in: *Nv/hN* 30.5.1996.
Beuker, H.,'*Achter de Boswal*', dierenverhalen uit het Drentse land' [recensie] in: *Drenthe* 41 (1970) december 204.
Bie, J.P. de en J. Loosjes (red.), *Biographisch woordenboek van protestantsche godgeleerden in Nederland*. Deel IV. 's-Gravenhage 1931.
Bie, J.P. de (red.), *Biographisch woordenboek van protestantsche godgeleerden in Nederland*. Deel V. 's-Gravenhage 1943.
Bieze, G.J., 'Aolies Harms leven' in: *NDVA* (1954), 57-72.
'Bij 't hengaon van Hans Heyting' in: *OV* 36 (1992) juni 85-86.
'Bij het nieuwe nummer' in: *Drente* 17 (1946) mei 1.
Bijker, J., (red.), *1477-Nijeveen-1977 dorp-uit moeras ontstaan- gegroeid tot een welvarend dorp*. Nijeveen 1977.
Bl., 'De geschiedenis van "De Vrije Pers" ' in: *DVP* 23.12.1947.
Blancke, Dick, 'Gedicht van de maand' in: *Drenthe* 60 (1989) juli 21.
Blikvanger, 'Kippen-Houwink uit Meppel veelzijdig en begaafd man' in: *Nv/hN* 5.6.1984.
Blink, H., *Drente van 't Verleden tot het Heden*. Meppel 1901.
- 'Levensbericht van P.C.J. Meys' in: *Levensberichten* 1916, 1-17.
- *Dr. H. Blink 12 februari 1852 - 12 februari 1932. Een tijds- en levensbeeld*. Den Haag 1932.
Blonk, A. en Jan Romein, *Rondgang door de algemene en vaderlandse geschiedenis*. Deel I. Groningen/Djakarta 1956 (vierde druk).
Bodel Nijenhuis, J.F., 'Levensberigt van Dr. L.J.F. Janssen' in: *Levensberichten* 1870, 2-52.
Boekholt, P.Th.F.M., 'Een Drentse dialectenquete uit 1838' in: *DMB* 32 (1980), 41-82.
- *Aspecten van het onderwijs in Drenthe 1860-1940* (niet-gepubliceerde referaten RUG). Groningen 1981.
- 'De omnibus aliquid, de toto nihil. Van Latijnse school tot gymnasium' in: Brood 1983, 29-47.
- 'De nieuwste tijd 1850-1945' in: Heringa 1986, 591-678.
- *Dr. J. Naarding 1939-1947. Verslag van een onderzoek naar zijn gedragingen tijdens de Tweede Wereldoorlog in opdracht van het projectbestuur van het Naardinginstituut*. Meppel 1988.

Nijkeuter 29-04-2003 19:22 Pagina 787

- J. Bos en M.A.W. Gerding (red.), *Gemeentehuizen in Drenthe*. Meppel/Amsterdam 1991.
- *Rondom de reductie. Vierhonderd jaar provincie Groningen 1594-1994*. Assen 1994.
- 'Leescultuur in Groningen' in: Boekholt 1994, 266-286.
- en J. van der Kooi (red.), *Spiegel van Groningen. Over de schoolmeesterrapporten van 1828*. Assen 1996.
- 'Onderwijs, wetenschap en cultuur' in: Boekholt/Van der Kooi 1996, 83-99.

Boekraad, Leo, 'Een verdienstelijke streekroman. Het dialect in de literatuur' in: *De Tijd* 19.8.1946.
Boender, Anton, 'schrijver Hans Heyting dolblij met alternatieve griffel. Kinderboeken"dag" doorslaand succes' in: *DG&E* 6.10.1980.
Boer, J., ' 'Op de gribbelgrap' [sic]: 'gezonde volkshumor' ' in: *Nv/hN* 14.11.1969.
Boer Lzn. Bote de, 'Bibliografie van Dr. Jan Naarding' in: *NDVA* (1964), 13-21.
Boer, J. de, 'Een landschaps-almanak' in: *NDVA* (1905), 126-136.
Boer, Johan de, 'De eenoog die alles zag en niets spaarde...' in: Boekholt 1981, 3-40.
Boerema, J., 'Peter van der Velde. Een Noordenveldse Bard' in: *De Taolkraant* juni 1998, 6-7.
Boerma, Stieneke en Rouke Broersma, *Drèentse schrieverij*. Zuidwolde 1993.
Boiten, E.A.J., J.F.J. van den Broek, S. Broekema, M.G. Buist, J. Dijkstra, P. Kooij en W. Nijenhuis, *Groningen in oorlogstijd. Aspecten van de bezettingsjaren 1940-1945*. Haren 1980.
Bolt, J.B.D.H., 'De Zandhof in Elp. Bouw en uitbreidingen 1908-1936' in: *TW* (1998) september 1-10.
Bolt, J.E., ' 'De Zandhof' in Elp. Een "teumig börchien" van wonderlijke architectuur' in: *Drenthe* 38 (1967) november 160-162.
Bomans, G., *Nieuwe buitelingen. Facetten en aspecten*. Amsterdam/Brussel 1955.
Bontekoe, G.A., *Drentsche kroniek van het bevrijdingsjaar*. Assen 1947.
Boom, H., *Mijne reisportefeuille of omzwervingen door Overijssel in het najaar van 1846 ernstig en luimig verteld door H. Boom neef van den Drentschen assessor*. Zwolle 1932 (herdruk).
- *Meditatiën van een Drentschen schoolmeester*. Assen 1869.
- *Reisherinneringen uit Assen naar Oost en West, naar Zuid en Noord. (Medegedeeld in den trant van den Drentschen Assessor en zijne beide Neven.)* in: *PDAC* 4.1.1879.

Boom, J.H., *125 jaren? Op zoek naar het begin*. Meppel 1967.
- 'Boom, Jan Adolf (1803-1893)' in: Brood/Foorthuis 1989, 19-20.
- *150 jaren? Op zoek naar het begin. Een speurtocht door de archieven*. Meppel/Amsterdam 1991, 5-26.
- *Korte geschiedenis van J.A. Boom en Zoon. Uitgevers en Drukkers te Meppel*. Meppel/Amsterdam 1991, 27-70.
- *De Drentse Pers in de bezettingstijd*. [Meppel] 1995.

Boon-de Gouw, Ankie, 'Feuilletons in de Rotterdamse pers in de jaren 1880-1920' in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 10 (1984), 291-314.
Boonstra, Hanneke, *Martinikerkhof 23. 50 jaar Radio Noord 1946-1996*. Bedum [1995].
Boreel de Mauregnault, J.A., 'J.J. Uilenberg: *In 't schemeruur bij 't knappend vuur, een bundel Drentsche volksvertellingen voor jong en oud* ' [recensie] in: *DS* (1944) augustus 447.
Borger, E.A. en F. Haverschmidt, *Bloemlezing uit de Nederlandsche dichters der negentiende eeuw; voor hooger en middelbaar onderwijs, voor rederijkers, en allen die in de vaderlandsche poëzy belang stellen*. II. Deventer 1868.
Bos, G., 'Een Drents Volkslied?' in: *Drente* 3 (1931) juni 4-6.
Bos, J., F.J. Hulst en P. Brood (red.), *Huizen van stand. Geschiedenis van de Drentse havezaten en andere herenhuizen en hun bewoners*. Meppel 1989.
Bos, J., (red.). *Geschiedenis van Diever*. Zuidwolde 1992.
Bos, Jan en Willem Foorthuis, *Drentse biografieën 2. Levensbeschrijvingen van bekende en onbekende Drenten*. Meppel/Amsterdam 1990.
- *Drentse biografieën 3. Levensbeschrijvingen van bekende en onbekende Drenten*. Meppel/Amsterdam 1991.
- *Drentse biografieën 4. Levensbeschrijvingen van bekende en onbekende Drenten*. Groningen 1993.
- *Drentse biografieën 5. Levensbeschrijvingen van bekende en onbekende Drenten*. Groningen 1997.

Botke, IJ., *Jacobus Albertus Uilkens (1772-1825). Predikant en hoogleraar in de landhuishoudkunde*. Groningen 1984.
Bouwers, Lenze L., *Anne de Vries (1904-1964). Een beeld van de auteur*. [Nijkerk] 1994.
- 'Een wrang in memoriam. Anne de Vries over Jan Fabricius' in: *AHT* (1994) december 20.

Br., K., 'Prijsvraag Drentse toneelstukken' in: *Drenthe* 30 (1959) januari 15.
Braaksma, L., 'Auteurs in Drents dialect' in: Fop I. Brouwer 1949, 57-61.
Brader, H., 'Ben van Eysselsteijn's *"Bazuinen om Jericho"* ' in: *Drenthe* 26 (1955) juni 13.
Braker, G.M.E., *Kroniek van de oorlogsjaren 1940-1945 in de gemeente Beilen*. Beilen [1995].
Brand de Boer, J. en W. Jonkman, *Militair gezag in Groningen*. Assen 1990.
Brandsma, P., 'A. Mulder, *Wankel bezit*, uitg. Mulder Groningen, 1959' [recensie] in: *Drenthe* 31 (1960) maart 14.
Brauneck, Manfred (met medewerking van Wolfgang Beck), *Autorenlexikon deutschsprachiger Literatur des 20. Jahrhunderts*. Hamburg 1984.

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 788

'brief aan oeze lezers' in: *OV* 1 (1956) december 1.
Briegleb, Klaus, *Heinrich Heine. Sämtliche Schriften in zwölf Bänden. Herausgegeben von Klaus Briegleb*, Band 1, 3 u. 4 (Kommentar zu Band 3). München/Wien 1976.
Brink, Jan ten, *Geschiedenis der Noord-Nederlandsche Letteren in de XIXe eeuw. In biographieën en bibliographieën. 1830 - 1880*. Deel I, II en III. Amsterdam 1888, 1889.
Brink, J. ten, *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*. Amsterdam 1897.
Broek, Annet van den en Koos Groen (red.), *Hun laatste rustplaats. Kerkhofgids van schrijvers, acteurs, schilders, componisten, politici, sportsterren en andere bekende Nederlanders*. Baarn 1985.
Broekema, S., 'Cultuur van isolement naar emancipatie' in: Formsma 1976, 553-590.
- 'Enkele culturele aspecten' in: Boiten 1980, 185-201.
Broekhuis, J.B., 'Het levenswerk van Harm Tiesing. "Landbouw en volksleven in Drenthe" ' in: *HNL* 3 (1943) november 23-24.
Broekhuizen Hzn, R., 'G. Broekhuizen (Usipetus)' in: *Drenthe* 30 (1959) juli/augustus 10-11.
Broersma, Rouke, 'De dichter, het meisje en de dood' in: *Roet* (1992) zommer (Heyting-nummer), 14-23.
Bron, Geert-Jan, 'Dit is het nieuws' in: *VaraTVMagazine* 27.3.1999.
Brood, P., 'Fantasie van een 19e eeuwse Drent' in: *Spint Arwt'n* (1978) mei/augustus 94-98.
- G.A. Coert, F. Keverling Buisman en A.J.M. den Teuling, *Vergezichten op Drenthe. Opstellen over Drentse Geschiedenis*. Meppel 1983.
- *Nieuw Drents repertorium. Deel I. Bibliografie van de Drentse geschiedenis*. Assen 1984.
- en Willem Foorthuis (red.), *Drentse biografieën I. Levensbeschrijvingen van bekende en onbekende Drenten*. Meppel/Amsterdam 1989.
- A.H. Huussen jr. en J. van der Kooi, *Nieuwe Groninger Encyclopedie*. Groningen 1999.
Broomans, Petra, ' 'Met liefde beschreven'. Een portret van J.H. Bergmans-Beins' in: Hoogendijk 1991, 29-30.
- 'De Vrouwe van het Dorpshuis. Een portret van G. Bähler-Boerma' in: Hoogendijk 1991, 49-51.
- 'Een geleerde vrouw. Een portret van T.J. Servatius' in: Hoogendijk 1991, 135-136.
Brouwer, A., 'salomons. Een schippersfamilie uit Gasselternijveen' in: *Gens Nostra* (1990) april/mei 1-8.
- en Jannes Munneke, *Parenteel Salomons 1650-1999. Een geslacht van verveners, schippers en landbouwers afkomstig uit Gasselternijveen*. Deel I. Zeist/Emmen 1999.
Brouwer, Abe, 'in memoriam roel de lange' in: *OV* 3 (1959) oktober 145-147.
Brouwer, Fop I. (eindred.), *Zwerven door Drenthe het land der hunebedden*. Assen 1949.
Brouwer, H., 'Lezen in de provincie. Zwolle in de late achttiende en negentiende eeuw' in: Kloek/Mijnhardt 1991, 127-134.
Bruggers, H., ' "Oud-Drentsch boerenleven" ' [recensie] in: *AN* 6.12.1941.
Bruins, Ebelina, 'Jan Naarding: 'Warker veur Drenthes taol en historie' ' in: *DC* 17.12.1996.
- 'Heyting bewaarder Drentse taal' in: *DC* 26.8.1997.
Bt., 'In 't schemeruur bij 't knappend vuur, door J.J. Uilenberg' [recensie] in: *V&B* 4 (1944a) januari/februari 31-32.
- 'Over de Hunze, door Harm Tiesing' [recensie] in: *V&B* 4 (1944b) bloeimaand 117.
Buijnsters, P.J. (red.), *Nederlandse literatuur in de achttiende eeuw*. Utrecht 1984.
- 'Nederlandse leesgezelschappen uit de achttiende eeuw' in: Buijnsters 1984, 183-198.
Buiskool, H.E., 'Boekbespreking' [*Wat waest hef. Schetsen in Drents dialect*] in: *Museum. Maandblad voor philologie en geschiedenis* 47 (1940) augustus/september 335-336.
Buiskool, H.T., *Op naobervesiet, een bundel schetsen en vertellingen over gebruiken en gewoonten in Het Oude Drenthe*. Assen 1940.
Op naoberveziet. Tweede bundel Schetsen en Vertellingen over Gebruiken en Gewoonten in Het Oude Drenthe. Assen [1944].
Buisman jr., J.F., 'Luuks Hilbers Jonges (Dialectschetsen uit het Drentsche dorpsleven) door H. van Dijk' [recensie] in: *EV* 9 (1937), 86-87.
Buist, Girbe, *Mina Koes, een moord in varianten*. Zuidwolde 1988.
Buist, M.G., 'Het bestuur in oorlogstijd' in: Boiten 1980, 31-44.
- 'Van oude vrijheid naar nieuwe eenheid 1748-1850' in: Heringa 1986, 475-546.
Bunen, Dr. Geert van, 'Drenten over Drenthe' in: *Nv/hN* 18.1.1990.
- 'Drenthen over Drenthe' in: *Nv/hN* 17.11.1992.
- 'Drenten over Drenthe' in: *Nv/hN* 9.9.1993.
Buning, L., 'Dr. Hajo Uden Meybooms Asser pastoraat. Flitsen uit de kerkelijke geschiedenis van de 'stad der Pallaizen' tussen 1879 en 1892' in: *NDVA* (1964), 58-85.
- *Het Herenbolwerk. Politieke en sociale terreinverkenningen in Drenthe over de periode 1748-1888*. Assen 1966.

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 789

- 'Landbouw en Maatschappij in Drenthe' in: *NDVA* (1974), 103-104.
- 'Albert Steenbergen, de Clapper der Calkoens' in: *Drenthe* 47 (1975) september 204.
- 'Ds. Cornelis van Schaick op de Grootnederlandse toer' in: *Drenthe* 48 (1976) 60-61.
- 'De trieste neergang van een predikantscarrière' in: *Drenthe* 49 (1978) september 181-182.
- 'De radicale boerenbeweging en de N.S.B. in Drenthe' in: *Spiegel Historiael* 12 (1977) mei 302-311.

Bursch, F.C., 'Boekbespreking' [*Drente, een handboek*. Deel I van J. Poortman] in: *DS* 3 (1944) augustus 477-448.

Busken Huet, Cd., *Verzamelde werken van Cd. Busken Huet. Deel IX. Litterarische Fantasien en Kritieken*. Haarlem 1912.

Buuren, Annemarie van, 'Over hoogdravende lectuur en zedelijke verheffing. Leescultuur in Drenthe, 1900-heden' in: Hoogendijk 1991, 13-27.

Buwalda, P., 'Waar werkt de R.O.N.?' in: *DVP* 29.11.1946.

Caat, Bertus ten en Ben ten Velde, *Harm Slot geeft nooit op. Een aantal verhalen en het levensverhaal van een bijzondere Drent*. Z.p. z.j.

Caesar, *The conquest of Gaul*. Harmondsworth 1970 (negende druk).

Chabot, *Antwoord op de brieven aan eenen vriend in Holland, over de onlangs uitgegevene beschouwing van den tegenwoordigen toestand van Drenthe*. Amsterdam 1818.

Charité, J. (eindred.), *Biografisch woordenboek van Nederland*. Deel I. 's-Gravenhage 1979.

Clewits, H., 'Van de boekenplank' [recensie van *Dauw over dorstig land*] in: *PDAC* 28.10.1941.

Cnodder, Remi de, 'In memoriam Louis A. Roessingh' in: *Drenthe* 22 (1951) februari 17-18.

Coert, G.A., 'Holthe tot Echten, jhr. Anne Willem van (1816-1900)' in: Bos/Foorthuis 1991, 67-71.

Comello, G.W., 'Van onze boekenplank. Harm Tiesing' in: *DD* 19.6.1943.

Cool, A.G., 'Als ik me goed herinner...Bij Klimmender Zonne I, II, III en IV' in: *PDAC* 6,13,20 en 27.9.1962.
- 'Ontmoetingen met Lammert Braaksma' in: *DAC* 14.11.1963.

Cordes, Gerhard en Dieter Möhn, *Handbuch zur niederdeutschen Sprach- und Literaturwissenschaft*. Berlin 1983.

'De "Culturele Prijs van Drenthe" ' in: *Drenthe* 25 (1954) juni 3-4.

'Culturele prijzen van Drenthe over 1955' in: *Drenthe* 27 (1956) november 12.

D., H.B. (' 'n Bezuuker oet Drenthe'), 'naar de landdag' in: *L&M* 25.7.1935.

D., Joh., 'In memoriam Herman Poort' in *Het Laatste Nieuws* 14.9.1933.

Daling, T. en A. Geerdink, 'Ontspanning' in: Gras/Nijstad 1995, 368-384.

Dam, P.H. v.d., 'Het Drents Toneel voor het voetlicht' in: *MC* 24.11.1948.
- 'Toneel in Drenthe' in: Poortman 1951, 273-309.
- 'Toneel en het eigene Drents' in: Poortman 1951, 311-320.

Dautzenberg, J.A., *Nederlandse literatuur; geschiedenis, bloemlezing en theorie*. Den Bosch z.j.

Deakin, F.W., 'Grote broer grijpt in' in: Paape 1971, 1553-1556.

Deinse, J.J. van, 'Ter inleiding' in: Boom 1932 (herdruk), VIII-XI.

Dekker, Sjouke B., ' 'Ik geloof niet dat ik veel gelaten heb terwille van het burgemeestersambt' ' in: *Drenthe* 47 (1975) mei 115-117.
- 'Max Douwes - vertaler van het Nieuwe Testament in het Drents' in: *Drenthe* 48 (1976) november 230-233.
- 'Grada Eding-Askes. Rijke bron voor veel kennis over het Drenthe uit de tijd van haar Otie' in: *Drenthe* 49 (1978) januari/februari 14-15.
- 'J. Poortman: "De hele boel, 't is een schoon verhaal, maar 't is niet belangrijk." ' in: *Drenthe* 52 (1981) september 170-172.
- 'Peter van der Velde over mout- en wilwaark: "Mijn doel is te laten zien dat je alles met dialekt kunt doen" ' in: *Drenthe* 57 (1986) mei 72-76.

Derksen, S.C., 'Componist Lied van de Meppeler Toren H. Plenter overleden' in: *MC* 24.1.1986.

Deursen, A.Th. van, *Jacobus de Rhoer, 1722-1813: een historicus op de drempel van een nieuwe tijd*. Groningen 1970.
- 'Drenthes lotgevallen' in: Heringa 1985, 281-296.

Diemer, W., *Eendracht & Twist. Uit het archief van het letterkundig tijdschrift " 't Swieniegeltje" (1954-'59)*. Band I. Groningen z.j.
- *Dagwerk 1948-1958. Proeve van een Noordoostnederlandse litteraire kritiek*. Groningen 1958.
- 'Socialisme taboe?' in: Diemer 1958, 85-93.
- 'Proletarische apologie' in: Diemer 1958, 94-104.
- 'Een veenkoloniaal epos' in: Diemer 1958, 194-197.
- *Van en over ons Grunneger toneelschrievers en aander kritieken*. Groningen z.j.

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 790

Dijk, C. van, 'Hinkelspel rond mannen met zere voeten' in: *Nv/hN* 26.11.1993.
Dijk, Cees van, 'De Podagristen: hebben zij bestaan?' in: *Waardeel* 14 (1994) nr. 1, 15-20.
- *Alexander Lodewijk Lesturgeon 1815-1878. Drenthe's eerste literator*. Beilen 1995.
- 'Harm Boom (1810-1885). Schrijver, journalist en schoolopziener' in: *Waardeel* 16 (1996a) nr. 1, 1-9.
- *Boom en Lucas Oldenhuis Gratama. Twee hoofden op één kussen. Overdenkingen van een krantenlezer*. Oosterhesselen 1996b.
- *Harm Boom. De najaarsmarkten van Rolde en Zuidlaren in 1871*. Oosterhesselen 1996c.
- *Het begin van de literatuur in Drenthe*. Oosterhesselen [1996d].
- 'Onbekend drents volksverhaal van harm boom ontdekt' in: *Aold neis 3*. Oosterhesselen 1997a, 5-31.
- 'Mr. Albertus Slingenberg als schrijver' in: *Aold Neis 4*. Oosterhesselen 1997b, 3-7.
- 'Harm Boom in Zwolle en in Amsterdam' in: *Aold Neis 6*. Oosterhesselen 1998, 27-31.
- 'Plukrijpe appels' in: *Waardeel* 22 (2002) nr.4, 19-23.
[Dijk, H. van,] 'Boekbespreking. Het bloed kruipt, waar 't niet gaan kan' in: *MC* 15.9.1933.
Dijk, H. van, *Luuks Hilbers jonges*. Zuidwolde 1996 (herdruk).
'H. van Dijk: Het gezin van Roelof en Annechien. Uitg. "De Torenlaan", Assen' [recensie] in: *Drenthe* 22 (1951) oktober 158.
Dijk, Hans van, *Panorama van drie eeuwen muziek in Limburg*. Leeuwarden/Maastricht 1991.
Dijk, J.D.R. van, *Drenthe 20-40 een bundel opstellen*. Assen z.j.
- 'Het aanzien van Drenthe in het interbellum' in: J.D.R. van Dijk, *Drenthe 20-40*, 8.
Dijk, K. van, 'Drenthe en de radio' in: *Drenthe* 20 (1949a) januari 3-5.
- 'Drenthe en de Radio.II' in: *Drenthe* 20 (1949b) maart 44-46.
- 'Bij het eerste Drentse kleinkunstprogramma' in: *Drenthe* 20 (1949c) maart 46-47.
- 'De betekenis van de Regionale Omroep voor Drenthe' in: *PDAC* 27.3.1954.
- 'De kracht van het gewestelijk eigene' in: *Drenthe* 38 (1967) februari 18-20.
Dijkstra, G.J. en H.J. Vos, '11 maart 1944. De aanslag op politieman Hendrik Huizing' in: *TB*, 9 (1997a) januari 1-12.
Dijkstra, G.J., 'Reis door de nacht' in: *TB* 9 (1997b) april 1-9.
- W. Bazuin-Brinkman, T.L. Kroes en H.J. Vos, *Gemeente Beilen 1811-1997*. Beilen 1997c.
- (red.), *Gemeente Beilen 1940-1945*. Deel 1. Beilen 1999.
- (red.), *Gemeente Beilen 1940-1945*. Deel 3. Beilen 2001.
Dis, A. van (samenst.), *Het land der letteren*. Amsterdam 1982.
'Djoeke Hilberts op kraamvisite' in: *Drenthe* 20 (1949) juni 95.
Dockum, H.C. van, 'Een "self-made" man' in: *PDAC* 4.7.1928.
- 'Harm Tiesing †. Een self-made man van den ouden Drentschen stempel heengegaan' in: *PDAC* 3.10.1936.
- *Over, uit en om de Provinciale Drentsche en Asser Courant van den aanvang tot heden*. Assen 1942.
Doedens, Albert, *Louis Albert Roessingh. Drenthe - Antwerpen vice versa*. Zuidwolde 1991.
- *Albert Steenbergen door het kleine bekoord*. Ruinen z.j.
D[oedens]., H., 'Het boek der Podagristen' in: *PDAC* 31.3.1947.
- 'Ds van Schaick uit Dwingeloo als eerste dialectschrijver' in: *Drenthe* 24 (1953) oktober 157-158.
- 'Sinterklaas in Dwingeloo' in: *DMB* 7/8 (1955/1956), 156-158.
- 'Het conflict over het collatierecht in Dwingeloo, anno 1852. I-V.' in: *DV* 18.12.1957, 7.1.1958a, 15.1.1958b, 24.1.1958c en 5.2.1958d.
- 'De Drentse jaren van de volksschrijver Cornelis van Schaick (1838-1852)' in: *DMB* 16 (1964a), 97-106.
- 'Schrijvers en hun werk. Het regionalisme van Dr. Jan Naarding' in: *DV* 25.3.1964b.
- 'Schrijvers en hun werk; Jeremias Gotthelf en Cornelis van Schaick' in: *DV* 4.2.1965a.
- 'Schrijvers en hun werk. Vijf maanden (1847) I en II' in: *DV* 28.7.1965b en 24.8.1965c.
- 'jan naarding' in: *OV* 11 (1967a) februari 22-26.
- 'Schrijvers en hun werk. Daod en dreum' in: *DV* 26.2.1967b.
- 'Een Drentse dominee in Suriname (1852-1864) I en II' in: *DV* 6.2.1969a en 18.2.1969b.
- 'Naarding, Prakke en de Drie Podagristen' in: *DMB* 22 (1970), 132-139.
- *Markies de Thouars. Twents dichter en pamflettist (1807-1850)*. Enschede 1971.
- 'Nog eens: de Podagristen en hun boek' in: *DMB* 27 (1975), 85-90.
- 'De Clapper der Calkoens als mystificatie' in: *DMB* 30 (1978), 147-155.
'Herman Doedens overleden' in: *OV* 33 (1989) februari 20.
Domenie-Verdenius, T. en M. Arends-Luinge, 'Bähler, Louis Adriën (1867-1941)' in: Bos/Foorthuis 1990, 13-16.
Dominicus, F.C., 'Rein Brouwer: Dauw over dorstig land' in: *Nieuwe Haagse Courant* 21.5.1949.
Dongelmans, B.P.M., *Van Alkmaar tot Zwijndrecht. Alfabet van boekverkopers, drukkers en uitgevers in Noord-Nederland 1801-1850*. Amsterdam 1988.

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 791

Doorne, J. van, 'Het versluierd talent van Marchien Eising' in: *Trouw* 21.3.1977.
Doorninck, J.I. van, *Vermomde en naamlooze schrijvers opgespoord op het gebied der Nederlandsche en Vlaamsche letteren*, Deel I. Leiden 1883 en Deel II. Leiden 1885.
Dorhout, U.G., 'Oet spinnen in 't Drenthenlaand' in: *Eigen Haard* 55 (1929) juli 585-587.
'De Dorpsvertelling I' in: *Drente* 12 (1941a) mei 84-85.
'De Dorpsvertelling II' in: *Drente*, 12 (1941b) juni 92-93
Douwes, Max, *Mans Tierelier löp met zien dweellocht deur Drente*. Haren 1972.
- *Mans Tierelier löp met zien dweellocht deur Drenthe*. Deel 2. Kampen 1988.
Drent, Harm, 'Hoek van Harm' in: *PDAC* 9.3.1946, 29.9.1947a, 4.10.1947b, 1.11.1947c, 22.11.1947d, 29.11.1947e en 20.12.1947f.
- 'Gedichten van Ds Cornelis van Schaick' in: *Drente* 18 (1947) november 85-88.
- 'Jan Boer en Maaike' in: *Drenthe* 27 (1956) december 13.
'Harm Drent' in: *OV* 29 (1985) augustus 134-135.
'Drenthe verloor twee grote zonen' in: *Drenthe* 35 (1964) december 1.
Drenthen, Joh., 'Jan Fabricius Aet. 90' in: *NDVA* (1962), 43-46.
- 'Max Douwes vertaalde het Nieuwe Testament in 't Drents' in: *DAC* 12.9.1970.
- 'Binnenkort weer nieuwe roman van Johan Hidding' in: *DAC* 11.9.1971.
- 'Mulder wil ze Drents bijbrengen in de vakantie' in: *DAC* 10.3.1972.
- 'ben van eijsselsteijn overleden hij was een vriend van drenthe' in: *Drenthe* 44 (1973) oktober 116.
- 'Laatste roman van overleden Johan Hidding zonnig boek' in: *DAC* 29.1.1977a.
- 'Jan Poortman uit Meppel 80 jaar. De 'onvermoeide Drentse zwoeger' is nog niet klaar' in: *DAC* 3.10.1977b.
- 'Vier deskundigen zwoegen op 't woord van God' in: *DAC* 24.12.1977c.
Drenthinus, 'Drenthe, in vlugtige en losse omtrekken geschetst' [recensie] in: *DC* 2.12.1842.
'De Drentsche litteratuurprijsvraag' in: *Drente* 11 (1939) december 5.
'De Drentse Koppermaandag-prent' in: *Drenthe* 22 (1951) april 57-59.
'De Drentse vlag' in: *Drente* 18 (1947) mei 5-8.
'Drentse culturele prijzen uitgereikt dr. J. Naarding posthuum geëerd' in: *Drenthe* 37 (1966) juli/augustus 104.
Drijver, Ab, *Van boekenkist tot beeldscherm. Verleden, heden en toekomst van de bibliotheken op het platteland van Drenthe*. Assen z.j.
- 'Marchien Eising: Het leven moet bevochten worden' in: *DAC* 6.6.1981.
- 'Hans Heyting presenteert tiende kinderboek en derde dichtbundel' in: *DAC* 25.6.1983.
- 'Jan Naarding: een stap te ver?' in: *DGP* 23.1.1988.
- 'Beate Plenter schrijft boeken en ontwikkelt lesmethoden. De kracht van de verandering' in: *DC* 16.5.1998.
- 'Peter van der Velde over schrijverij in de streektaal: 'Ik lees zelden iets echt moois' ' in: *DGP* 20.10.1989.
- 'Gedichtenbundel postuum eerbetoon aan Drents-talige dichter Lammert Braaksma. Aovendlicht wekt olde landschap tot leven' in: *DGP* 22.3.1991.
- 'Naarding niet aantoonbaar fout, toch Duits-vriendelijk. Het revanchistisch denken van Klaas Kleine' in: *Drenthe* 63 (1992) september 11-13.
- 'Geen Drents op schoolplein' in: *DC* 22.3.1997.
D., v., 'Hans Heyting: De vrömde Vögel' in: *Drenthe* 23 (1952a) september 142.
- 'A. Mulder, De Stapelhoeve' in: *Drenthe* 23 (1952b) december 192.
- 'Twee toneelstukken. "Iemkers Jan" en "De gold'n ketting" van H. Frieling' in: *Drenthe* 24 (1953) september 155-156.
- 'Drentse Koppermaandagprent 1955' in: *Drenthe* 26 (1955) september 9.

E., J., 'H. van Dijk: "Luuks Hilbers Jonges" ' [recensie] in: *HV* 19.12.1935.
Ebnet, Karl-Heinz, 'Einleitung. Hermann Löns. Das Verfügen über die Natur' in: Löns 1994, 9-15.
Eckart, Rudolf, *Lexikon der niedersächsischen Schriftsteller von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart*. Osterwieck [1891].
- *Handbuch zur Geschichte der plattdeutschen Literatur*. Bremen 1911.
Edelman, C.H., *De geschriften van Harm Tiesing over den landbouw en het volksleven van Oostelijk Drenthe*. Assen 1943.
- 'Harm Tiesing als schrijver' in: *NDVA* (1954), 52-56.
Eelssema, W.J., 'Herman Poort' in: *De Hollandsche Revue* 25.2.1927.
Eilerts de Haan, A.F., *Zijn ze het waard? Eene Novelle*. Steenwijk 1899.
- 'In Memoriam' [C.J.M. Jongkindt Coninck] in: *Erica* (1886), 1-16.
Ekhart, Jaap, 'Groninger joodse mannen via Westervelde naar kamp Westerbork afgevoerd. De Fledders, voorportaal van vernietiging' in: *Nv/hN* 20.1.2001.

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 792

Elerie, Hans, M. Gerding en H. Klompmaker, *Hunsow drents utopia*. Meppel 1997.
Emeis jr., M.G., 'Juweeltjes van vertelkunst. J.J. Uilenberg's Drentsche verhalen' in: *De Telegraaf* 23.1.1944.
- 'Kruip door sluip door' in: Paape 1971, 1622.
Engels, Jur, 'Mit hiel veul groeten van Wietske Knorringa' in: *T&T* 16 (1998) mei/juni 151-156.
Engelsing, R., *Der Bürger als Leser. Lesergeschichte in Deutschland 1500-1800*. Stuttgart 1974.
Ennik, J.E., 'Lier, Barbara Maria van (1751-1778)' in: Bos/Foorthuis 1991, 106-109.
- 'Lier, Johannes van (1726-1799)' in: Bos/Foorthuis 1991, 110-115.
Ensing, W. en J. Ebels, 'Hiddema, Gerrit (1682-1769)' in: Bos/Foorthuis 1991, 55-58.
Enting, Geert, 'Mans Tierelier lop met zien dweellocht deur Drenthe' in: *OV* 28 (1984) juli 106-107.
- 'Wilwaark' in: *OV* 30 (1986) maart 41.
Entjes, H., 'Streektaalliteratuur in Oost-Nederland' in: Heeroma/Naarding 1964, 89-133.
- 'Drents boek in Sasland Riege. Literaire nalatenschap van dr. Jan Naarding. 'Daod en dreum' van bijzonder dichter' in: *WC* 28.1.1967.
- 'drentse literatuur wat op z'n drents in het drents geschreven wordt' in: *Drenthe* 45 (1974) februari 19-21.
- 'Nedersaksische letterkunde onderweg' in: Van der Kooi 1990a, 1-15.
- 'Bi-j de presentatie van Wilwaark van Peter van der Velde' in: *OV* 30 (1986) september 170-172.
Enzinck, W. (samenst.), *Boek der vriendschap voor Ben van Eysselsteijn*. Den Haag 1958.
Eringa, J., 'Noord-Nederlandsche dialectlitteratuur' in: *Onze Taaltuin* 9 (1940/1941), 273-274.
'Ernstig vergrijp aan de schoonheid van Drenthe. Een protest' in: *Drenthe* 19 (1948) november 165-168.
Es, Rob van en Jan Heutink (red.), *Literair leven in Groningen*. Groningen 1985.
Eysselsteijn, Ben van, 'De geschriften van Harm Tiesing. Een Drentsche Boer schrijft over zijn land en Volk' in: *HP* 24.7.1943.
- 'Jan Fabricius de Romein uit Assen' in: *DVP* 4.10.1946.
- 'Over Anne de Vries' in: *Drentse schrieversalmanak 1956*. Assen 1955, 54-64.
- 'Biografische schets' in: Fabricius 1959, 7-11.
- 'Vriendschap als stimulans' in: *Homo* 1970, 11-18.

Faber, Hein F., 'Fortsjinwirdigers fen it Frysk Folkstoaniel' in: *LC* 7.9.1940.
Fabricius, J[an]., 'Boekbespreking' [*De olde jager* en *Veenkolonialen*] in: *Drente* 11 (1940) februari 7-8.
- *Jeugd-herinneringen van een Asser jongen*. Assen 1946a (tweede druk 1959).
- 'Jan Fabricius' terugblik' in: *DVP* 26.4.1946b.
- 'Open brief aan de Hoofdredactie van het maandblad Drente' in: *Drenthe* 22 (1951) december 187-190.
- 'Jeugdherinneringen van een Asser jongen' in: *Drenthe* 35 (1964) december 2.
Fabricius, Johan, 'Bij zijn negentigste verjaardag. Jan Fabricius, mijn vader' in: *Elsevier* 30.9.1961.
- 'Johan Fabricius over de mens Jan Fabricius' in: *PDAC* 30.9.1961.
- 'Jan Fabricius (Assen, 30 september 1871-Wimborne (Dorset), 1964)' in: *Jaarboek* 1971, 110-118.
'Jan Fabricius †' in: *Drenthe* 35 (1964) november 16.
Feenstra, H., *Drentse Edelen tijdens de republiek; een onderzoek naar hun economische positie*. Zuidwolde 1985.
'Het feest der herleving. Uitslag van de Paaschprijsvraag. Een goed begin' in: *Luistergids* 8.5.1942.
Fehse, Willy, 'Holländische Buddenbrooks' in: *Stuttgarter Nachrichten* 5.12.1959.
Fens, Kees, 'Over streekromans' in: *De Volkskrant* 19.9.1972.
Fichtenau, Heinrich, *Das karolingische Imperium. Soziale und geistige Problematik eines Großreiches*. Zürich 1949.
Firmenich, Johannes Matthias, *Germaniens Völkerstimmen. Sammlung der deutschen Mundarten in Dichtungen, Sagen, Märchen, Volksliedern u.s.w.* Band III. Berlin [1854].
Fockema Andreae, S.J., 'Bibliographie' [C.H. Edelman, *De geschriften van Harm Tiesing over den landbouw en het volksleven van Oostelijk Drenthe*] in: *De Gids* (1944) februari 104.
Fonk, J., H.A. Notenbomer en K.A. Hagenouw, *Roden 1940-1945. Bezetting en bevrijding*. Beilen 1995.
Formsma, W.J., M.G. Buist, W.R.H. Koops, A.T. Schuitema Meijer, E.H. Waterbolk en S. Broekema (red.), *Historie van Groningen. Stad en Land*. Groningen 1976.
Frederiks, J.G. en F. Jos. van den Branden, *Biographisch woordenboek der Noord- en Zuidnederlandsche letterkunde*. Amsterdam [1892] (tweede, omgewerkte druk).
Frieswijk, Johan, 'Over boerenhuizen, ûleboerden en kippentrappetjes. Volkskundige activiteiten in Friesland in de periode 1918-1945' in: *Volkskundig Bulletin* (1999) juli 1-35.
Fuhri-Snethlage, J.E., *Het leesgezelschap van Leens. Een kleinschalig onderzoek naar een wijdverbreid verschijnsel* (niet-uitgegeven doctoraalscriptie RUG). Groningen 1988.

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 793

Garderen, Fred van, 'Gijs Stappershoef, initiatiefnemer regionale omroep in Noorden: R.O.N. heeft bestaan te danken aan Gerardus van der Leeuw' in: *Nv/hN* 10.6.1999.
Geest, Dirk de, Eveline Vanfraussen, Marnix Beyen en Ilse Mestdagh, *Collaboratie of cultuur? Een Vlaams tijdschrift in bezettingstijd (1941-1944)*. Antwerpen/Amsterdam 1997.
'Een geheim agent daalt in Drente' in: *De Spiegel. Christelijk Nationaal Weekblad* juni/juli 1948.
Gelder, B. van, *Spoor zoeken in de bonte wereld van geloven en denken*. Amsterdam 1962 (zesde druk).
Gerding, M.A.W. en J. Hagen, *Drenthe in de oorlog, aspecten van de geschiedenis van Drenthe voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog*. (Lesbrief Drentse geschiedenis nr. 1). Assen 1985.
- en J. Hagen, 'Drenthe in de jaren 1920-1945' in: Gerding/Hagen 1985, 4-5.
- P. Brood, P. Kooij, G. Groenhuis, G. de Leeuw en A.N. Witter (red.), *Geschiedenis van Emmen en Zuidoost-Drenthe*. Meppel/Amsterdam 1989.
- J. Bieleman, P. Brood, J.W.M. Nefkens en R. Smeenk (red.), *Geschiedenis van Meppel*. Meppel/Amsterdam 1991.
- en P. Hoekman, ' 'Darwin' in Drenthe. Een biografische schets van Hermanus Hartogh Heijs van Zouteveen (1841-1891)' in: *NDVA* (1992), 1-27.
- *Johan Picardt (1600-1670). Drenthe's eerste geschiedschrijver*. Assen 1997.
- 'Deining in Drenthe revisited. H.J. Prakke en de geschiedbeoefening' in: *NDVA* (2000), 1-16.
'Gerrit Kuipers 80 jaor' in: *OV* 42 (1998) oktober 438-441.
' "Gezegend is het land...." ' in: *Drenthe* 21 (1950) april 57-58
Ginneken, Jac. van en J. Endepols, *De regenboogkleuren van de Nederlandse taal*. Deel III. Nijmegen 1931 (tweede druk).
Goedewaagen, T., 'Groningen-Drenthe en het Duitsche rijk' in: *DS* 21 (1942) november 505-507.
Goelema, W.E., 'Gratama, Seerp (1858-1923)' in: Bos/Foorthuis 1997, 49-53.
Gorp, H. van, *Lexicon van literaire termen*. Groningen 1991.
Gortworst, Elma, 'De laatste "Ga even zitten". Marchien Eising: Moeilijk besluit' in: *DL* 24.11.1984.
Goudriaan, Huib, 'De afgrond na 40 jaar' in: *Trouw* 22.10.1988.
Gr., 'E. Karst †' in: *De Nederlandse Jager* 65 (1960) december 662.
Gr., H.B., 'Jan Wolter Borgesius † in: *De Nederlandse Jager* 74 (1969) december 857.
Graaff, Chr. de, 'Boerenleven in Groningen' in: *AH* 8.2.1942a.
- 'Kronieken van het land' in: *AH* 28.11.1942b.
- 'Menschenkennis in den boerenroman' in: *AH* 17.4.1943a en 24.4.1943b.
Gras, H. en F. Nijstad (red.), *Geschiedenis van Hoogeveen 1815-1975*. Amsterdam/Meppel 1995.
Gras, H. (red.), *Achter de Aa. Geschiedenis van Vledder*. Vledder 1997a.
- *Een buurschap en haar marke. Geschiedenis van Oosterhesselen*. Oosterhesselen 1997b.
- *Rond Hunze en Hondsrug. Geschiedenis van Odoorn*. Odoorn 1997c.
- *Tweestromenland. Geschiedenis van de [sic] Wijk*. Ruinen 1998a.
- 'Verval van gezag. De nadagen van de buurschap' in: *Waardeel* 1 (1998b) maart 8-12.
Gratama, Menno O., 'Drentsche almanakken, volksalmanakken, jaarboekjes, alphabetische bladwijzer daarop' in: *NDVA* (1887), 117-136.
Greshoff, Jan, 'Twee gedenkschriften van Jan Fabricius: de gave om het kleine belangrijk te maken' in: *HVa* 19.7.1952.
Griever, Ger, 'De Groningsche letterkunde' in: *DS* 1 (1942) november 526-528.
'De griffier J. van der Veen Azn.' in: *Drenthe* 28 (1957) januari 11.
Groen, Koos en Willem G. van Maanen, *Putten op de Veluwe. Het spoor terug naar de tragedie van 1944*. Zutphen 1977.
- *Landverraad: de berechting van collaborateurs in Nederland*. Weesp 1984.
Groeneveld, Gerard, *Nieuwe boeken voor den nieuwen tijd. Uitgeverij De Amsterdamsche Keurkamer 1932-1944*. 's-Gravenhage 1992.
Groenhuis, G., 'De oprichting van het Emmer Lyceum in 1944: een "foute" start?' in: Brood 1983, 9-28.
- 'Een eeuw geschiedenis van Drenthe in de Almanak' in: *NDVA* (1983), 5-21.
Groot, H. de, 'Het begin van de Oudheidkamer te Emmen' in: *NV* 12 (1962) nr. 4, 320.
Groot, Jan de, 'De geschiedenis van een boek. M.J. Koenen en zijn Handwoordenboek' in: *Boekenpost* 5 (1997) maart/april 29-31.
Groot, P.A.J. de, 'Peter en Alke van der Velde: een paar apart...' in: *Nv/hN* 15.3.1984.
Grootaers, Jan, *Maskerade der muze. Vervalsing, namaak en letterdiefstal in eigen en vreemde letterkunde*. Amsterdam 1954.

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 794

H., J., 'Boekbespreking' [*Bij ons, in t' land der Saksers*] in: *Opwaartsche wegen* 4 (1926) juni 169-170.
H., P., 'Alle hulde voor " 't Aol Volk". Hartveroverend toneel in "De zün brek deur" ' in: *EC* 15.11.1956.
Haan, Tj.W.R. de, 'Ellert en Brammert, Drents volksverhaal' in: *NV* 12 (1962) nr. 4, 282-311.
- *Nederlandse Volksverhalen Herkomst en Geschiedenis*. Den Haag 1976.
- 'Herinnering aan Jan Naarding' in: *Kerkkrantje* (1963) herfstmaand 4-5.
- *Volk en dichterschap. Over de verhouding tussen volkscultuur en officiële literatuur*. Den Haag 1982 (tweede druk).
Haar, Albert, 'Potlood en papier; Peter van der Velde 50 jaar aktief as streektaalschriever' in: *Drenthe* 62 (1991) maart/april 18-22.
Haaren, Hans van, ' "Ga even zitten" en "Dit ene leven" door Marchien Eising' in: *DG&E* 7.4.1977.
Haas, J.G. de, ' 'n Groninger roman' [R. Brouwer, *Dauw over dorstig land*] in: *Nv/hN* ongedateerd.
Haay, Peter, 'Het dilettanten-tooneel in Drenthe' in: *Ons Tooneel* (1937-1938), 335-336.
- 'Het Drenthsch dilettanten-tooneel II. "Nieuwe paden" ' in: *Ons Tooneel* (1938-1939), 16-17.
Hadderingh, H., 'Momentopnamen van de aftakeling van 'doe' in Zuidwest-Drente op grond van overwegend negentiende-eeuwse dialectteksten' in: *DMB* 31 (1979), 127-138.
- en Bart Veenstra, *Drents Woordenboek. Een verzameling van vrijwel uitsluitend idiomatische woorden, uitdrukkingen, zegswijzen en spreekwoorden uit de Drentse dialecten, met toevoeging van beschrijvingen van gebruiken en spelen, versjes, rijmpjes, raadsels en andere zaken van volkskundige aard.* Schiedam 1979.
- 'Toen en now. Een vraoggesprek met Perf. Dr. H.J. Prakke' in: *OV* 28 (1984) december 199-200.
- 'Gold in de strubben' in: *Drentse boekenweekkrant* (1985) september.
- 'Een woordenliest van Broekhuizen' in: *OV* 30 (1986) mei 77-79.
- 'Johan Hidding' in: *Cursus Drents 86/87. Les 12* ,1987, 1-9.
Hadderingh-Veenstra, M., 'drentse dialectschriever van 't eerste uur [A. Mulder]' in: *OV* 15 (1971a) maart 35.
- 'döör de leesbril' in: *OV* 15 (1971b) mei 70.
- 'toneelstuk grada eding-askes schrif heur zestiende' in: *OV* 15 (1971c) mei 74-75.
- 'Döör de leesbril' in: *OV* 18 (1974) augustus 119.
- 'Steven Coerts' in: *OV* 27 (1983) december 189.
Hagedoorn, Jaap, 'De geschiedenis van Van Gorcum. Assen: de eerste jaren (1816-1840)' in: *Contact. Huisorgaan Van Gorcum* (1996) winter 2-6.
- 'De geschiedenis van Van Gorcum. Hak en Prakke (I) (1925-1945)' in: *Contact. Huisorgaan Van Gorcum* (1999), 2-7.
- *Overdracht van meer dan letters...Van Gorcum 1800-2000*. Assen 2000.
Hagen, J., 'Crone, Gerhard Filippus (1849-1931)' in: Bos/Foorthuis 1991, 29-31.
Harmelen, Marius van, 'Wij gedenken [Max Douwes]' in: *Kerkblad voor Hilversum* 4.4.1998.
'Harm Jan, HaJes, Faunus' in: *Het olde laandschap* (1997) oktober 54-55.
Harslo, Fr. van, 'Enno Wilhelm Hektor' in: Hektor 1972, 1-26.
Hart, James D., *The Oxford Companion to American Literature*. New York 1965 (Fourth edition).
Hartogh Heys van Zouteveen, Hermanus, *Bijdragen tot de Statistiek van Drenthe*. Delft 1864.
Hartong, F.L., *Register der protocollen van notarissen in Nederland, samengesteld in opdracht van de broederschap der notarissen in Nederland van ± 1550 tot heden*. Rotterdam 1916.
Hasselt, Laura van, ' 'De zaken moeten nu eenmaal loopen' Kapteyn als rector van de Groningse universiteit (1940-1942)' in: *Groniek. Onafhankelijk Gronings historisch studentenblad* 1999, 311-319.
Havard, Henry, *La Hollande pittoresque. Les frontières menacées. Voyage dans les provinces de Frise, Groningue, Drenthe, Overyssel, Gueldre et Limbourg*. Paris 1876.
Have, Rob ten, 'Exit de laatste 'Bekketrekker'. Afscheid van Bareld Lunsche met nieuwe cd voor een uitverkocht huis' in: *DC* 15.4.2000.
Havinga, J.L., *Toen en nu. De ontwikkeling van veendorp naar provinciestad*. Zaltbommel 1994a.
- 'Hoogeveens eerste Spaarbank (1837-1843)' in: *De Veenmol* 11 (1994b) nr.1, 37-39.
- 'De Calicotfabriek van Jan van der Veen Azn (rond 1840)' in: *De Veenmol* 11 (1994c) nr.1, 48-52.
Hecker, W., 'Levensbericht van Ds. Alexander Lodewijk Lesturgeon' in: *Handelingen* 1879, 153-160.
Heeroma, K., *De Nedersaksische letterkunde*. Groningen 1953.
- 'J. Poortman, *Drents Geestesleven*. Een bloemlezing uit de Drentse literatuur' [recensie] in: *Drenthe* 25 (1954) december 8-9.
- 'Naardings laatste verjaardag' in: *Laatste Lauwer* 1963, 1-6.
- 'Ter herdenking van Jan Naarding; Sleen 21 juni 1903-Assen 20 juli 1963' in: *Taal en Tongval* 15.12.1963, 108-111. (Ook gepubliceerd in: Heeroma/Naarding 1964, 4-7).
- 'Ten geleide' in: Naarding 1966, 5-7.
- en J. Naarding, *Oostnederlands. Bijdragen tot de geschiedenis en de streektaalletterkunde van Oost-Nederland bijeengebracht door prof. Dr. K. Heeroma en Dr. J. Naarding*. 's-Hertogenbosch 1964.

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 795

- 'Jan Naarding (Sleen, 21 juni 1903-Assen, 20 juli 1963)' in: *Jaarboek* 1968, 121-129.
Heide, Albert van der, 'Luitjens case full of tension, drama and surprises. Dutch wartime collaborator home to jail' in: *the Windmill Post* 7.12.1992.
Heide, M. van der, *Bussum door schrijversogen*. Bussum 1984.
Hein, Jürgen, *Dorfgeschichte*. Stuttgart 1976.
Heising, Mieke, *'t Swieniegeltje. Kultureel tijdschrift voor Groningen* (niet-uitgegeven doctoraalscriptie RUG). Groningen 1984.
Hekkarpi, Jr., 'De ontstekers van 't vuur' [rijmprent] in: *Drente* 14 (1943) maart 68.
Hektor, Enno Wilhelm, *Harm Dülwuttel un all, wat mehr is*. Leer 1972 (herdruk).
Hemels, J.M.H.J., *De Nederlandse pers voor en na de afschaffing van het dagbladzegel in 1869*. Assen 1969.
- 'Hendericus Johannes Prakke, Alphen aan den Rijn 26 april 1900 – Roden 14 december 1992' in: *Jaarboek*. Leiden 1999, 110-128.
- Arnulf Kutsch en Michael Schmolke (samenst.), *Entgrenzungen. Erinnerungen an Henk Prakke. Mit einer Bibliografie*. Assen 2000.
Hemmen, Ria van, 'Het leesgezelschap van Loppersum 1770-1944' in: *DMB* 47 (1995), 71-149.
Heringa, J., 'Boekbespreking' [*De geschriften van Harm Tiesing over den landbouw en het volksleven van Oostelijk drenthe* (herdruk)] in: *Drenthe* 47 (1975) januari/februari 22.
- , D.P. Blok, M.G. Buist en H.T. Waterbolk (red.), *Geschiedenis van Drenthe*. Meppel/Amsterdam 1985.
- *Geschiedenis van Drenthe*. Meppel/Amsterdam 1986 (tweede druk).
Herpen, Jan J. van, *Al wat in boeken steekt. Dertig jaar radiowerk van dr. P.H. Ritter jr. bij de Avro*. Zutphen 1982.
Heutink, Jan, 'Literair leven in Groningen tussen 1920 en 1960' in: Van Es/Heutink 1985, 16-40.
Heuven Goedhart, G.J. van, 'Een Drentse episode uit de Putsch "Offiziere gegen Hitler" ' in: *NDVA* (1951), 15-23.
Heyting, Hans, 'Bij de expositie van H.K.H. Prinses Wilhelmina' in: *Drenthe* 20 (1949) juni 81-82.
- 'Roessingh van Elp. Nestor der Drentse Kunstschilders' in: *NDVA* (1950), 10-22.
- 'In memoriam Roessingh van Elp 10 December 1873 - 18 Januari 1951' in: *NDVA* (1953), 15-18.
- 'Oppervlakkig geschrijf' in: *Drenthe* 24 (1953) augustus 127-128.
- en Roel Reyntjes (samenst.), *Dichtersriege, keur oet Drentse gedichten van 1900-1966*. Assen 1966.
'luuks hilberts [sic] jonges' in: *OV* 8 (1964) oktober 150-151.
Hilbrandie-Meijer, M.R., 'Dozy, Reinhart (1880-1947)' in: Bos/Foorthuis 1993, 31-37.
- 'Het beeld van Bartje' in: *AHT* 6 (1996) december 1-4.
- en H. Nijkeuter, 'Roessingh, Louis Albert (1873-1951)' in: Bos/Foorthuis 1993, 83-90.
Hiskes, Jan W., 'Boekbespreking' [*Waar de turf verdwijnt* van J.H. Holm] in: *DNO* 15.8.1944.
Hochhuth, Rolf (samenst.), *Das Erich Kästner-Buch. Gedichte und Prosa, herausgegeben von Rolf Hochhuth*. Zürich z.j.
Hoekman, P.H., 'Hartogh Heijs van Zouteveen, Hermanus (1841-1891)' in: Bos/Foorthuis 1990, 69-74.
Hoekman, Roelof, 'De Fledders vaak verward met Vledder' in: *Nv/hN* 20.1.2001.
Hoeksema, Jack, 'In memoriam Albert Sassen 1921-1999' in: *Tabu* (1999) maart, 103-106.
Hof, Jan, 'Drenten in etherland. Max Douwes komt met "Stiefbeen" bij miljoenen burgers binnen' in: *EC* 23.1.1964.
- 'Vijftig jaar geleden bij Hooghalen: Modelboerderij brandt totaal af. 'sabotage!' dachten de Duitsers en arresteerden 'dader' Anne de Vries' in: *Nv/hN* 13.8.1993.
Homan, B.K., 'In memoriam Johan Sjouke Postma 22 november 1910-24 juni 1995' in: *Algemeen Doopsgezind Weekblad* 15.7.1995.
Homan, J., 'In memoriam K. van der Kley' in: *NDVA* (1960), 7-8.
Homan, Jaap D., 'Beeld van Drenthe anno 1900 van dr. H. Blink in heruitgave' in: *Nv/hN* 23.5.1990.
- ' 'Ik heb oe lief, mien Drentheland' ' in: *Nv/hN* 30.7.1993.
Hoogendijk, Marion, P. Broomans, N. Marinus en M. Wilke (red.), *Krüderige wieven. Drentse vrouwen in de 20ste eeuw*. Zutphen 1991.
Hoorn, I. van, *De Nederlandsche schoolwetgeving voor het lager onderwijs 1806-1907*. Groningen 1907.
Hoppenbrouwers, Cor, *Sociolinguïstiek 1988-1989* (Syllabus Vakgroep Nederlands RUG). Groningen 1988.
Hovingh, G.C., *Johannes Post, exponent van het verzet. Een biografie*. Kampen 1995.
Huber Noodt, U., 'R. Houwink Hzn. Drentsche novellen en typen' [boekbespreking] in: *NRC* 15.4.1932.
Huiskes, 'Roelof Houwink Hzn, ook in Havelte actief' in: *Onsen Spiker* (1995) nr. 4, 13-15.
Huiskes, G. en Reinhilde van der Kroef (samenst.), *Vluchtelingenkamp Westerbork*. Westerbork 1999.
Huizing, Lammert, *Zeven eeuwen Zuidwolde. Voorstudies over Zuidwolde en de Zuidwolders van vroeger*. Hoogeveen 1975.
- *Lezen in Hoogeveen. Uitgave om te gedenken, dat vijftig jaar terug op 30 november 1929 de Christelijke Volksbibliotheek werd geopend*. Hoogeveen 1979.

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 796

- 'Drenten over Drenthe' in: *Nv/hN* 2.6.1983.
- 'Jan Poortman; markante figuur Drentse beweging' in: *Nv/hN* 26.2.1984.
- 'Drenten over Drenthe' in: *Nv/hN* 25.9.1986.
- 'L. Jonker' in: *Cursus Drents. Les 6* 1987a, 1-12.
- 'Nao meer as vieftig jaor heruitgave Harm-Boerenlèven an de Riest' in: *HC* 24.12.1987b.
- 'Drenten over Drenthe' in: *Nv/hN* 16.2.1989.
- 'Drentse dichter Hans Heijting: Niet de minste animo meer um te schrieven. Dichten veur mij meer vechten as speulen met de taol' in: *Drenthe* 62 (1991) november/december 6-12.
- 'Alle Boelens en de ellende van vroeger. Drentse storm rond realistische roman van Klaas van der Geest' in: *Drenthe* 63 (1992a) april 29-30.
- 'Mijn Drenthe niet authentiek. Drenthelied had Drentse voorganger' in: *Drenthe* 63 (1992b) mei 17.
- 'Natuurtalent, voor wie dichten noodzaak is. Bart van Oosteringh tachtig jaar' in: *Drenthe* 63 (1992c) mei 27-30.
- 'Hans Heijting: Meester van Drentse schrieverij' in: *Nv/hN* 10.6.1992d.
- 'Hans Heijting: pionier van literair Drenthe' in: *HC* 10.6.1992e.
- 'Bart van Oosteringh tachtig jaar' in: *HC* 12.6.1992f.
- 'Dr. Klaas van Dijk vooral rebel (1925-1995)' in: *Nv/hN* 13.1.1995a.
- 'Het heil dat Jan Smid zal brengen' in: *Nv/hN* 30.3.1995b.
- 'In memoriam Foka van Loon (Aafje Nicolaï) - 1901-1995' in: *Drenthe* 66 (1995c) december 8-9.
- 'Honderd jaar Mien Drenthe. Voor Drenthe geen echt eigen volkslied' in: *Drenthe* 66 (1995d) december 20-21.
- 'Werk Foka van Loon vernederlandst voor commercie' in: *Nv/hN* 18.1.1996.
- 'Dwingeler sage door Jan Poortman zelf bedacht' in: *Nv/hN* 19.4.1997a.
- 'In Bartje loopt de duivel op sokken' in: *Nv/hN* 13.12.1997b.
- *Zuidwolde zoals het was*. Zuidwolde 1997c.
- 'Max Douwes al tijdens zijn leven een legende' in: *HC* 27.3.1998a.
- 'Max Douwes vooral beroemd door Mans Tierelier' in: *Drenthe totaal* 3 (1998b) nr. 5, 42-43.
- 'Hendrik Blink: van eenvoudige boerenjongen tot professor' in: *Nv/hN* 24.10.1998c.
- 'Een zoeker naar Drentse zwerfstenen' in: *Nv/hN* 30.1.1999a.
- 'Memento voor Willem de Vries' in: *Nv/hN* 22.5.1999b.
- 'In memoriam Jan Westerhuis (1926-1999), bekende drager Drentse cultuur' in: *HC* 14.7.1999c.
- 'Jan Westerhuis was drager van de Drentse cultuur' in: *Nv/hN* 15.7.1999d.
- 'Professor Albert Sassen (1921-1999), onderduiker in Fluitenberg' in: *HC* 27.9.1999e.
- en J. Wattel, *Hoogeveen, Van Echten's Morgenland. Gestalten en evenementen uit oud-Hoogeveen*. Hoogeveen [1975].

'In Memoriam Albert Jan Bijkerk' in: *de Zwerver. Weekblad der GOIWN. en LO.-LKP.-Stichting* 23.9.1949.
'In memoriam meester Crone' in: *Drente* 2 (1931) februari 137.
'In Memoriam Albert Dening' in: *De Boerhoorn. Orgaan van de Drentse Vereniging Amsterdam* 1 (1949) mei 1-2.
'In memoriam Hans Heijting †' in: *Drenthe* 63 (1992) juni 4.
'In memoriam - Herman Holsbergen' in: *Groningen. Geïllustreerd maandblad voor volkstaal, geschiedenis, folklore, kunst, industrie en landbouw van stad en lande* 20 (1937) april.
'In memoriam L. Jonker' in: *Ons Kerkblad* 9.4.1948.
'In Memoriam Mevrouw J.M. Linthorst Homan-Staal' in: *Drenthe* 24 (1953) maart 33-35.
'In memoriam Arend Mulder †' in: *Drenthe* 63 (1992) januari 38.
'In memoriam Dr. J. Naarding' in: *OV* 7 (1963) augustus 113-114.
'In memoriam Bart van Oosteringh † (Lambertus van der Sleen) 1912-1993' in: *Drenthe* 64 (1993) oktober 22-23.
'In memoriam Dr. H.A. Poelman' in: *Drente* 4 (1933) april 2.
'In Memoriam Harm Jan [sic] Stevens' in: *Het olde laandschap* (1973) juli/augustus.
'In memoriam Harm-Jans Stevens' in: *OV* 17 (1973) juli 97.

Jacobs, P.M.J., *Beeldend Nederland, biografisch handboek, A-K*. Tilburg 1993.
Jansen, Ab A., *Gevleugeld verleden*. Oudorp 1982.
Jansen, D.W.K., *Niet velen, maar veel. Onderzoek naar het aantal leesgezelschappen in Nederland, 1781-1850* (niet-uitgegeven doctoraalscriptie Rijksuniversiteit Utrecht). Utrecht 1988.
- 'Uitgerekend op intekening. De kwantitatieve ontwikkeling van het leesgezelschap in Nederland, 1781-1850' in: *DNE* 14 (1990) juni/september 181-188.
Jansen, F., 'De oorlog 1940-1945' in: Bos 1992, 185-195.

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 797

Jansma, Klaas, L. Jansma, T. Groot, N. Gabel en W. Osinga, *Masker in de spiegel. Geschiedenis van het Nederlandse openluchttheater*. Leeuwarden 1989.
Janssen, Albrecht, 'Fritz Gerhard Lottmann' in: Lottmann 1971.
Janssen, Corneille F., 'Tien eeuwen Drenthe, de Drenten en hun soldaten' in: Van den Beemt 1988, 331-332.
Jong, Dirk de, *Brinkman's catalogus van boeken die gedurende 1946 tot en met 1950 in Nederland en Vlaanderen zijn uitgegeven of herdrukt, benevens aanvullingen over voorafgaande jaren, opgaven betreffende overgegane fondsartikelen en in prijs gewijzigde boeken*. Leiden z.j.
- *Brinkman's catalogus van boeken die gedurende 1951 tot en met 1955 in Nederland en Vlaanderen zijn uitgegeven of herdrukt, benevens aanvullingen over voorafgaande jaren, opgaven betreffende overgegane fondsartikelen en in prijs gewijzigde boeken*. Leiden z.j.
- *Brinkman's catalogus van boeken en tijdschriften verschenen in Nederland en Vlaanderen en in de Nederlandse taal elders in de periode 1956 tot en met 1960 met aanvullingen over de jaren 1945 tot en met 1955*. Leiden 1963.
- *Brinkman's catalogus van boeken en tijdschriften verschenen in Nederland en Vlaanderen en in de Nederlandse taal elders in de periode 1961 tot en met 1965 met aanvullingen over de jaren 1945 tot en met 1960*. Leiden 1970.
- *Het vrije boek in onvrije tijd. Bibliografie van illegale en clandestiene belletrie*. Schiedam 1978.

Jong, H.J. de, 'schoonebeek na 1850' in: Gerding 1989, 256-276.
Jong, L. de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Deel 5, maart '41 - juli '42, eerste helft*. 's-Gravenhage 1974.
- *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Deel 6, juli '42 - mei '43, eerste helft*. 's-Gravenhage 1975.
- *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Deel 7, mei '43 - juni '44, tweede helft*. 's-Gravenhage 1976.
- *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Deel 10b, Het laatste jaar II, eerste helft*. 's-Gravenhage 1981.
- *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Deel 10b, Het laatste jaar II, tweede helft*. 's-Gravenhage 1982.

Jong, Martien J.G. de, *De dichter en zijn rechters; een pleidooi voor eerlijkheid en begrip inzake Nederlandse schrijvers onder Duitse bezetting*. Baarn 1988.
- *Liever waarheid dan sensatie. Met een eerherstel voor Ed. Hoornik en andere slachtoffers van valse geschiedschrijving over de Tweede Wereldoorlog*. Baarn 1990.

Jonge, E. de (samenst.), *Een mens komt dagen te kort. Over Kornelis ter Laan (1871-1963)*. Veendam 1990.
- 'Geert Teis - Het 'stuurboordszweerd' van Groningen' in: *Veenkoloniale Volksalmanak* (1993), 9-18.

Jonge, G. de, 'Harm Tiesing als toneelschrijver' in: *Drenthe* 24 (1953) januari 20-22.
- 'Hans Heyting' in: *DZ* 10 (1996) nr. 4, 110-119.

Jongsma, Tj., 'Westenbrink, Jan Jacob (1866-1947)' in: Bos/Foorthuis 1990, 141-144.
Jonker, B., P. Brood en J. Bennink (samenst.), *Huwelijken van Bentheimers in Drenthe in de 17e en 18e eeuw*. Assen 1980 (Speciale uitgave van *Spint Arwt'n*).
Jonkheid, 'Boeken die wij lazen' in: *De Jonge Landstand* (1943) juli, 18.
[Joosting, J.G.C.,] 'Eene Drentsche veenkolonie in de laatste helft der zeventiende eeuw, bekeken door een 19de eeuwschen bril' in: *De Nederlandsche Spectator* 26.4.1902.
Joosting, J.G.C., *De "Clapper" der Calkoens*. Haarlem 1902.

K., K., 'Deutsche Uraufführung am Lortzing Theater; "Posaunen um Jericho" ' in: *Osnabrücker Tageblatt* 1.3.1950.
K., T.J., 'In memoriam Johan Hidding' in: *Nederlands Dagblad* 28.8.1976.
K.[apteyn, J.M.N.], 'J.J. Uilenberg, *In 't schemeruur, bij 't knappend vuur. Een bundel Drentsche Volksvertellingen voor jong en oud*' [recensie] in: *HNL* 3 (1944) winter 114-116.
Kalff, G., *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde*. Deel 7. Groningen 1912.
Kalma, J.J., 'Schaick, Cornelis van' in: Nauta 1983, 311.
Kalveen, C.A. van, 'Politieke geschiedenis: de Landschap en het buitenland; de landdag en de bisschop' in: Heringa 1985, 231-240.
Kamp, A.W., 'Ons Openluchtspel. De schrijver aan het woord' in: *L&M* 11.7.1935.
Kamphuis, Herma, 'Mans Tierelier': een Drent weerstaat de tijd' in: *Nv/hN* 11.9.1984.
Kapteyn, J.M.N., 'Het cultureele streven der Stichting Saxo-Frisia' in: *DS* 1 (1942) januari 10-16.
- 'Boekbespreking' [*Oud-Drentsch boerenleven*] in: *DS* 1 (1942) januari 47.

Karel, Erwin H. (red.), *Bibliografie van de Drentse geschiedenis 1984-1993*. Assen 1995.
- *Grenzen in Drenthe. Vier historische beschouwingen over scheidslijnen in cultuur en landschap*. Assen 2000.
- 'Studiekring D.H. van der Scheer. H.J. Prakke's cultureel verzet in de oorlog?' in: *Waardeel* 21 (2001), nr. 1, 22-26.

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 798

Kästner, Erich, 'Über das Verbrennen von Büchern' (rede) in: Hochhuth, 229-237.
Keding, H.J., 'Belangwekkende documenten-vondst op huize Laarwoud' in: *Drenthe* 21 (1950a) februari 36-40.
- 'De Vierige Linetrecker' in: *Drenthe* 21 (1950b) september 144-146.
Keizer, Madelon de, *Putten. De razzia en de herinnering*. Amsterdam 1998.
Kelder, J.J., *Schrijven voor de nieuwe orde. Literatuur en schrijverschap in De Schouw, tijdschrift van de Kultuurkamer*. Utrecht 1983.
Kempenaer, A. de, *Vermomde Nederlandsche en Vlaamsche schrijvers*. Leiden z.j.
Kersten, A.E., 'Johannes Linthorst Homan Assen 27 februari 1903-Rome 6 november 1986' in: *Jaarboek* 1988, 103-109.
Ketelaar, Cor, 'Boer'nlèv'n an de Riest' in: *MC* 6.6.1988.
Keyser, J.P. de, *Neerland's letterkunde in de negentiende eeuw*. Deel I en II. 's-Gravenhage 1877.
Kijmmell, [sic] J.A.R., en IJ. Zijlstra, *Na een eeuw 1807-1907. Gedenkschrift ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan der Gemeente Assen*. Assen 1907.
Kleij [sic], K. van der, 'Het oordeel van een predikant over het Drentsche volkskarakter, bijna honderd jaar geleden' in: *Drente* 15 (1944) februari 30.
Kleij, R. van der, 'Een litterair-historische vervalsching uit het einde der vorige eeuw. Albert Steenbergen en de "Clapper der Calkoens" ' in: *Haagsch Maandblad* (1931) januari/juni 161-174.
Klein, P.W., 'Germaanse supermarkt' in: Paape 1971, 2348-2352.
Kleine, Klaas, 'Over Klokke-Jan, Jacques van Tol, Jan Uilenberg en Drentse Schrievers. Een lang zwijgen' in: *Drenthe* 63 (1992) mei 2-3.
- L. Koops, G. Nijenhuis en E. Wijnholds, *Maandewark. Drèentse verhaolen en gedichten*. Zuidwolde 1994.
Kleinstra, Hille, 'J.J. Uilenberg: *In 't Schemeruur bij 't knappend vuur*' in: *DS* (1944) juni 336.
Kley, K. van der, 'Een mooi boek...' in: *Drente* 11 (1939) juli 6.
- *Het Drentse volkskarakter*. Heiloo [1943].
Kleyn, A., 'Drenthe verandert: Geen cultuurschok maar -omslag' in: J.D.R. van Dijk, *Drenthe 20-40*, 22.
Kloek, J.J. en W.W. Mijnhardt, *Balans en perspectief van de Nederlandse cultuurgeschiedenis. De produktie, distributie en consumptie van cultuur*. Amsterdam 1991.
Kloet, Co de en Gabri de Wagt, *Mooi Holland? De woelige jaren van de Ramblers*. Nieuwkoop 1981.
Klompmaker, H., 'De bril van Harm Tiesing' in: *OW* (1988a), 206-219.
- 'Harm Tiesing, schrijver op het breukvlak van twee eeuwen' in: *DZ* 2 (1988b), 18-22.
- 'Harm Tiesing, schrijver op het breukvlak van twee eeuwen' in: Kool 1988, 83-85.
- 'Tiesing, Harm (1853-1936)' in: Bos/Foorthuis 1990, 131-134.
- 'De negentiende eeuw, 1830-1919' in: Ootjers 1994, 155-237.
- Henk Nijkeuter en Jan Tissing, *Poëzie van Hunebedden. Een cultuurtoeristische benadering*. Zuidwolde [1996].
Kloosterhuis, C.A., *De bevolking van de vrije koloniën der Maatschappij van Weldadigheid*. Zutphen 1981.
Klöters, Jacques en Henk van Gelder, *Door de nacht klinkt een lied. Amusement in Nederland 1940-1945*. Amsterdam 1985.
Kluit, M. Elisabeth, *Nederland in den goeden ouden tijd zijnde het dagboek van hunne reis te voet, per trekschuit en per diligence van Jacob van Lennep en zijn vriend Dirk van Hogendorp door de Noord-Nederlandsche provintiën in den jare 1823. Volgens het nagelaten manuscript van Mr. Jacob van Lennep verzorgd door M. Elisabeth Kluit*. Utrecht 1942.
Kluiving, K.B., ' 't aol volk te emmen. Stuk volkskracht bewaren tegen oppervlakkige nieuwe invloeden' in: *Drenthe* 41 (1970) maart 41-43.
Knappert, L., 'Oudgermaansche rechtspleging' in: *Het Tooneel* 1.12.1895.
- 'Levensbericht van Mr. Seerp Gratama 14 Dec. 1858 - 22 Mei 1923' in: *Handelingen* 1926, 19-29.
Knuttel, W.P.C., *Catalogus van de pamfletten-verzameling berustende in de Koninklijke Bibliotheek*. Deel I t/m IX. Den Haag 1889-1920.
Knuvelder, Gerard, *Handboek tot de moderne Nederlandse letterkunde*. 's-Hertogenbosch 1964.
- *Beknopt handboek tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde*. Den Bosch 1976 (zevende druk).
- *Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde*. Deel III. 's-Hertogenbosch 1980.
Kocks, G.H., 'De "Kleine Hein" van G.H. Vocks' in: *DMB* 22 (1970), 149-152.
- 'albert dening 1873-1949 bleef sleen trouw' in: *Drenthe* 42 (1971) december 182-183.
- 'J.A. [sic] van der Veen Azn. Drentsch Mosaik' in: *Drenthe* 48 (1976a) april 65.
- 'Johan Hidding overleden' in: *DMB* 28 (1976b), 93.
- '50 jaar maandblad Drenthe' in: *Drenthe* 50 (1979) januari/februari 12
- *Woordenboek van de Drentse dialecten*. Assen 1996-1997.
Kok, J., *Meister Albert en zijn zonen; uit de geschiedenis der afscheiding in Drenthe*. Kampen 1934 (tweede druk).

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 799

Kolkman, Ton, 'Twee hoofdrollen en een zware bijrol. Over 'Mans Tierelier löp met zien dweellocht deur Drenthe' van Max Douwes' in: Kool 1988, 63-66.
Kooi, Jurjen van der, 'Van mondelinge naar schriftelijke overlevering. Volksverhaal en dialectliteratuur in vier 19e-eeuwse Oostnederlandse volksalmanakken; tekst en contekst, een terreinverkenning' in: *DMB* 32 (1980), 119-133.
- 'Dialect als wapen. Eind-achttiende eeuwse voorbeelden uit De Onverwachte Courier' in: *DMB* 35 (1983), 125-132.
- *Dialectliteratuur. Balans en perspectief van de Moderne Streektaalletterkunde in Oostnederland en Nederduitsland*. Groningen 1990a.
- 'Een en ander over de geschiedenis van almanakken' in: *Drentse almanak* 3 (1990b), 155-162.
- 'Lue hebben 't mie verteld. Harm Tiesing en zijn betekenis voor de volkskunde' in: *DMB* 49 (1997), 9-42.
Kooistra, Jan, *Hendericus Prakke en Het open veld*. Meppel 1983.
- 'Angstwekkend vertrouwd als ooit...Groninger literatuur en literatuur in Groningen na 1960' in: Van Es/Heutink 1985, 44-69.
- 'Wilwaark in Roderwolde' in: *Leekster Courant* 13.3.1986.
- 'Jan Poortman De Wijk, 1 oktober 1879 - Meppel, 13 februari 1984' in: *OM* 10 (1988) maart 37-49.
Kool, Marga, M. Koster, K. Snoeyink, G. Stout en J. Veenstra (red.), *Praoten aover schrieven. Cursus aover Drentse literatuur, spelling en woordkennis*. Zuidwolde 1988.
Koolemans Beijnen, G.J.W. (red.), *Historisch gedenkboek der herstelling van Neêrlands onafhankelijkheid in 1813*. Deel I. Haarlem 1912.
Korevaart, Korrie., 'Krant en literatuur. De fysiologie in het dagblad' in: *DNE* 15 (1991) juni 89-107.
Korteweg, P.G.J., 'De boer overwonnen. Ben van Eysselsteijn. Dorre grond' in: *NRC* 28.11.1943.
Koster, Martin en Ton Kolkman, *Old zeer vief jaor Roet*. Zuidwolde 1984.
Kraijer-Otjens, Mieke, ' "Zijne warme belangstelling in onze provincie en hare oudheden." Biografische schets van Wouter Lucas van den Biesheuvel Schiffer (1821-1901)' in: *NDVA* (2002), 1-38.
Kroezenga, J., 'Lunzen, Harm van (1898-1969)' in: Brood/Foorthuis 1989, 127-129.
- 'Salomons, Klaas (1880-1958)' in: Bos/Foorthuis 1990, 111-113.
Krosenbrink, H., *Met eigen woorden. Schrijven in de streektaal in Achterhoek en Liemers 1600-1900*. Doetinchem 1997.
Kruif, José de, *Liefhebbers en gewoontelezers. Leescultuur in Den Haag in de achttiende eeuw*. Zutphen 1999.
Kühle, Ernst, 'Professor Dr. Hendrik Blink, 1852-1931' in: *Jahrbuch Grafschaft Bentheim* 1973, 35-40.
Kuik, H., W. van der Neut-Legemaat en B. Valk, *Gieten, namen op de steen; de geschiedenis achter de namen op de gedenksteen van Gieten*. Zuidwolde 1994.
Kuik, N., *Drenthe's eerste drukkershuis Lensink/Van Buren Lensink 1692-1821. Een familie van boekbinders en boekverkopers te Meppel, tevens Landschapsdrukkers van Drenthe*. Meppel 1979.
- 'Albert Hammer een vergeten - 18e eeuwse - Meppeler boekverkoper' in: *OM* 2 (1980a), nr. 2, 6-12.
- 'In de gekroonde bijbel' in: *OM* 2 (1980b), nr. 3, 8-13.
- 'Harmanus en Gerrit Voogdt. Een drukkerij en boekhandel te Meppel 1751-1837' in: *OM* 3 (1981a), nr. 1, 27-35 en *OM* 3 (1981b), nr. 2, 23-31.
- 'Albert Hammer. Nieuwe vondsten betreffende de boekverkoper Albert Hammer' in: *OM* 3 (1981c), nr. 3, 12-14.
- 'Sijger Jans Bolt' in: *OM* 3 (1981d), nr. 3, 23-29.
- *Jacobus van der Scheer. Coevorder boekhandelaar (1764-1824)*. [Coevorden] 1984.
- 'De schaduwzijde van Albert Steenbergen' in: *De Veenmol* (1987), 6-10.
Kuipers, G., 'schrijvers over Drenthe en hun werk letterkundige rubriek verzorgd door G. Kuipers. Mr. Jacob van Lennep (1802-1868)' in: *Drenthe* 30 (1959a) april 10-11.
- 'Letterkundige rubriek schrijvers over Drenthe en hun werk - verzorgd door G. Kuipers. Prof. Dr. Hendrik Blink' in: *Drenthe* 30 (1959b) oktober 8-9.
- 'Letterkundige rubriek schrijvers over Drenthe en hun werk - verzorgd door G. Kuipers. Mr. Dr. Hermanus Hartogh Heys van Zouteveen' in: *Drenthe* 30 (1959c) november 8-9.
- 'Letterkundige rubriek schrijvers over Drenthe en hun werk. Ds. Cornelis van Schaick' in: *Drenthe* 30 (1959d) december 7-8.
- 'döör de leesbril' [*Toengeb de hunebedbouwer*] in: *OV* 4 (1960a) juni 89.
- 'döör de leesbril' [*De koningsdag*] in: *OV* 4 (1960b) augustus 122.
- 'In memoriam Roel de Lange' in: *NDVA* (1960c), 9-11.
- 'In memoriam Grietje Clewits' in: *PDAC* 9.1.1962.
- 'Nieuwe streekroman. *Gezegend is het leven*' in: *Drenthe* 35 (1964a) januari 6-8.
- 'döör de leesbril' in: *OV* 8 (1964b) februari 26-27.

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 800

- 'Lesturgeon: pionier voor de Drentse volkstaal' in: *Drenthe* 35 (1964c) april 6-8.
- 'Professor Hendrik Blink grondlegger van de economische geografie' in: *Drenthe* 36 (1965) maart 40-42.
- *Kiek op Drentse literatuur* (lezing). Assen 1966.
- ' 'Daod en dreum' - een bundel met wark van Jan Naarding' in: *Drenthe* 38 (1967a) maart/april 60-61.
- 'De Vosbargenspelling en 'Daod en Dreum' nogal wat rambulie' in: *Drenthe* 38 (1967b) juni 85.
- 'Ds. Cornelis van Schaick; dominee van het Dwingeler volk' in: *Drenthe* 38 (1967c) oktober 141-143.
- 'Harm Boom, een der drie podagristen. Schrijver en Pionier' in: *Drenthe* 39 (1968) april 58-60.
- 'Oud-Drentse boerenbruiloft. Een stukje herlevende folklore' in: *Drenthe* 40 (1969) mei/juni 95-97.
- 'Drenten die met telt IV [Klaas Salomons]' in: *OV* 17 (1973) augustus 122-123.
- *Hondsrug, heuvels en hunebedden*. Haren 1974.
- *Volksleven in het oude Drente*. 's-Gravenhage 1976a.
- 'Johan Hidding is niet maer' in: *Drenthe* 48 (1976b) oktober 206.
- 'Domnee Alexander Lodewijk Lesturgeon' in: *OV* 21 (1977) januari 4-6.
- *Drente's erfgoed - Van Picardt tot Hidding - 1666-1976 ruim drie eeuwen Drentse literatuur een bloemlezing uit het werk van Drentse schrijvers van vroeger, met informatie omtrent de schrijvers en hun werk*. Hoogeveen 1978.
- 'Anne de Vries drent, schriever en verteller' in: *Drenthe* 50 (1979) augustus 155-158.
- 'Johanna Hindrika Bergmans-Beins - wie was Jo Beins?' in: *DZ* 1 (1987a), nr. 3, 3-17.
- *Langs kerkpaden door Drenthe*. Den Haag 1987b.
- *Oud-Drents Boerenleven in Beeld*. Gaanderen 1991.
- *Sleen in verleden en heden*. Sleen 1992.
- 'Uilenberg, Jan (1840-1930)' in: *Contactorgaan. Voorlichtingsblad der gemeente Sleen* (1993a) juni 10-11.
- 'De Drèentse Schrieverskring 1953-1993' in: *OV* 37 (1993b) augustus 126-127.
- 'Uilenberg, Jan (1840-1930)' in: Bos/Foorthuis 1993, 106-109.
- 'Hidding, Johan (1918-1976)' in: Bos/Foorthuis 1997, 69-74.

'Gerrit Kuipers 80 jaor' in: *OV* 42 (1998) oktober 438-441.

Kupers, Gerriet [G. Kuipers], 'drenten, die mèt telt. Meester Crone' in: *OV* 17 (1973a) mei 69-70.
- 'Drenthen die mèt telt. Louis Albert Roessingh' in: *OV* 17 (1973b) juli 101-103.
- 'Drenten, die met telt. J. van der Veen Az.' in: *OV* 17 (1973c) oktober 149-150.
- 'Drenten, die met telt. Hartog [sic] Heys van Zouteveen' in: *OV* 17 (1973d) december 186-188.
- 'Drenten, die met telt. Prof. Dr. Hendrik Blink' in: *OV* 18 (1974) mei 69-71.
- 'Drenten die mettelt [sic]. Albertus A. Stienbargen' in: *OV* 19 (1975a) maart 42-43.
- 'Drenten, die met telt. Ds. Cornelis van Schaick' in: *OV* 19 (1975b) juli 101-103.
- 'Drenten, die met telt. Harm Boom' in: *OV* 19 (1975c) september 137-138.
- 'Drenten, die mèt telt XX. Harm Tiesing' in: *OV* 20 (1976) april 51-53.
- 'Bartje in het Drèents' (voorwoord) in: *Bartje. Drèentse vertaoling*. Kampen 1984.
- *Rijmen en dichten rondom Sleen*. Sleen 1990.

Kurpershoek-Scherft, A.C.M., *De episode van "Het Getij". De Noordnederlandse dichtkunst van 1916-1922*. Den Haag [1956].

Kuyk, J.M. van, 'Inwijdings-feest van den schouwburg te Assen. 16 september 1830' in: *NDVA* (1908), 67-77.

Kwiet, Konrad, 'Dwaalweg naar het einde' in: Paape 1971, 2514-2520.

Kymmell, J.A.R., 'Mr. W.L. van den Biesheuvel Schiffer. In Memoriam' in: *NDVA* (1902), 19-22.

L., G., 'Dr. J. Naarding officier Oranje Nassau' in: *Drenthe* 34 (1963) mei 15.

Laan, K. ter, *De Boer in de Groninger Letteren* . Amsterdam [1949].
- *Groninger Encyclopedie*. Deel I. Groningen 1954.
- *Groninger Encyclopedie*. Deel II. Groningen 1955.
- *Folklore in de Groninger letteren*. z.p. 1961.
- *Geschiedenis van Slochteren*. Groningen 1962.

Laansma, S., 'Een dichter-dominee in Assen. Ds. N.H. Tatum Zubli' in: *Gens Nostra* (1990) april/mei 209-210.

Lambregts, L., ' "Aan de voet van Zweeloo's kerkje ligt een zanger in zijn graf." ' in: *Drenthe* 47 (1975a) juni 144-145.
- ' "...onder het flikkeren van den bliksem en het ratelen des donders...". Aan de wieg van het amteurtoneel in Vledder' in: *Drenthe* 47 (1975b) oktober 234-236.

Lange, Daniël de, G. Kalff en A. Loosjes, *Nederlandsch Volksliederenboek. Tweede bundel*. Amsterdam 1914 (tweede druk).

'roel de lange †' in: *OV* 3 (1959) oktober 145.

Leenstra, Aafje, 'Hunnen in Putten' in: Paape 1971, 2169-2171.

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 801

Leeuw, A.J. van der, 'Gelijk en ongelijk' in: Paape 1971, 1617.
Leeuwen, P.J. van, *Geschiedenis van de Groninger Literatuur*. Scheemda 1984.
Lek, G.J. van der, *Brinkman's catalogus van boeken plaat- en kaartwerken die gedurende 1926 tot en met 1930 in Nederland zijn uitgegeven of herdrukt, benevens aanvullingen over voorafgaande jaren*. Leiden z.j.
- *Brinkman's catalogus van boeken en tijdschriften die gedurende 1931 tot en met 1935 in Nederland en Vlaanderen zijn uitgegeven of herdrukt, benevens aanvullingen over voorafgaande jaren, opgaven betreffende overgegane fondsartikelen en in prijs gewijzigde boeken*. Leiden z.j.
- *Brinkman's catalogus van boeken die gedurende 1936 tot en met 1940 in Nederland en Vlaanderen zijn uitgegeven of herdrukt, benevens aanvullingen over voorafgaande jaren, opgaven betreffende overgegane fondsartikelen en in prijs gewijzigde boeken*. Leiden z.j.
- en Dirk de Jong, *Brinkman's catalogus van boeken die gedurende 1941 tot en met 1945 in Nederland en Vlaanderen zijn uitgegeven of herdrukt, benevens aanvullingen over voorafgaande jaren, opgaven betreffende overgegane fondsartikelen en in prijs gewijzigde boeken*. Leiden z.j.

Lennart, Clare, *Op schrijversvoeten door Nederland*. Nijmegen 1955.
- 'Marchien Eising is een geboren vertelster' in: *Elseviers Weekblad* 8.11.1958.

Lennep, G.L. van, *Verklarend oorlogs woordenboek*. Amsterdam 1988.
Leopold, Joh. A. en L. Leopold, *Van de Schelde tot de Weichsel. Nederduitsche dialecten in dicht en ondicht*. Eerste deel. Groningen 1882.
Lesturgeon, A.L., 'Levensbericht van Dr. Roelof Bennink Janssonius' in: *Handelingen* 1873, 173-214.
'De Lesturgeonherdenking te Zweeloo op 13 Juli 1946' in: *Drente* 17 (1946) augustus 11.
Lewin, L., *Het clandestiene boek 1940-1945*. Amsterdam 1983.
'Lezen wij op het platteland? Een onderzoek naar de meningen' in: *DL* 1.2.1947a.
'Lezen wij op het Platteland?' in: *DL* 8.2.1947b, 15.2.1947c, en 22.2.1947d.
Lijndrajer, K., 'Drente in 1813/14' in: Koolemans Beijnen 1912, 470-483.
Limburg, J. van, ' 'Jan Holm: *Waar de turf verdwijnt*' [recensie] in: *DS* 3 (1944) oktober 531.
Linthorst Homan, J., 'Thrianta' in: *Drente* 1 (1930) mei 178-180.
- 'In memoriam Dr. H.A. Poelman' in: *NDVA* (1933), 3-4.
- 'Harm Tiesing †' in: *Drente* 8 (1936a) november 1-2.
- 'Een Drentsch Genootschap?' in: *NDVA* (1936b), 67-69.
- 'Harm Tiesing †' in: *NDVA* (1937), 9-10.
- 'Uit de Boekenwereld' in: *DVP* 25.4.1947.
- *"Wat zijt ghij voor een vent", levensherinneringen van mr. J. Linthorst Homan*. Assen 1974.

Linthorst Homan-Staal, J.M., 'Hunkering' in: *DVP* 14.12.1945.
Lodewick, H.J.M.F., P.J.J. Coenen en A.A. Smulders, *Literaire kunst*. Den Bosch 1988 (47ste druk).
Lokhorst, Emmy van en C.J. Kelk, *Duizend en één avond. Groot verhalenboek voor den Nederlandschen lezer onder redactie van Emmy van Lokhorst en C.J. Kelk met medewerking van meer dan 100 Nederlandsche en Vlaamsche auteurs*. Amsterdam [1941].
Löns, Hermann, *Mümmelmann und andere Tiergeschichten*. Kehl 1994 (herdruk).
L[onsain]., B., 'Luuks Hilbers Jonges, dialectschetsen uit het Drentsche dorpsleven' [boekbespreking] in: *Drente* 7 (1936) februari 6-7.
Loos, K., *Jan Fabricius en zijne werken. Een dramaturgische studie*. Antwerpen 1923.
Loos, D. de, *De Leidsche Hoogere Burgerschool (voor jongens) gedurende haar twintigjarig bestaan*. Leiden 1889.
Lottmann, F.G., *Dat Hus sünner Lücht*. Leer 1971 (herdruk).
Louwes, J.R., 'Drenten in Amsterdam. De geschiedenis van een Vereniging van Drenten in de Vrömde' in: *NDVA* (1997), 1-31.
Löwik, F.G.H., *Om de taal van Twente. Historisch overzicht van een taalbeweging*. Hengelo z.j.
Lubberts, H., *Drentse literatuur en lectuur, een bibliografie*. Den Haag 1976.
Lübbing, Hermann, 'Nachwort' in: Rogge 1978, 143-146.
Lunenburg, Jan, 'Leimuiden en het eiland Beinsdorp' in: *Meer Historie* (1987) september/december 10-19.
[Lunzen, H. van,] ' "Op naobervesiet" - Een boekje van meester Buiskool' in: *Kerkkrantje* (1940) hooimaand 5.
- 'Een groot zoon van Drenthe' in: *Kerkkrantje* (1946) herfstmaand 3.
- 'Meester Buiskool' in: *Kerkkrantje* (1947) hooimaand 7.
- 'Nao meester Boeskool's hen-gaon' in: *Kerkkrantje*(1956) zomermaand 2.
- 'Oet 't olle kam'net' in: *Kerkkrantje* (1958) bloeimaand 4.
- 'De blui van 't leven is maor zo kört van tied' in: *Kerkkrantje* (1963) herfstmaand 2-3.
- *Waarheen werden de boeren geleid?* Z.p. 1964.
- 'Jan Hendrik Holm, een Nieuw-Buinense landbouw-schrijver, wiens boeken er recht op hebben in veel bredere kring gelezen te worden' in: *Kerkkrantje* (1968) wijnmaand 7.

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 802

Made, J.A. van der , 'De schrijver en zijn tijd. Romantiek en Realisme. (Ben van Eysselsteijn: Dorre grond), I' in: *De Waag* 5.2.1943a.
- 'De schrijver en zijn tijd. Romantiek en Realisme. (Ben van Eysselsteijn: Dorre grond), II' in *De Waag* 12.2.1943b.
- 'Romantiek en Realisme. (Ben van Eysselsteijn: Dorre grond)' in: *De Waag* 26.2.1943c.
- 'Caveant Consules... Balans van een jaar literatuur' in: *De Waag* 7.5.1943d.
Magnin, J.S., *Losse bladen uit Drenthe's geschiedenis*. Assen 1856.
M[ansier]., H.J., 'Korte levensbeschrijving van J.J. Westenbrink' in: *Stichting Historie van Ruinen* 2 (1983) maart 13-14.
Marle, W.B. van, 'Groningen en Drenthe en het Gewestelijk Bureau der Nederlandsche Kultuurkamer' in: *DS* 1 (1942) november 511-513.
Martin, Bernhard, 'H.T. Buiskool, Op naobervesiet' [recensie] in: *Zeitschrift für Mundartforschung*, 1942, 206.
Meertens, P.J. en A. de Vries (red.), *de Nederlandse Volkskarakters*. Kampen 1938.
Meertens, P.J., *De lof van den boer; de boer in de noord- en zuidnederlandsche letterkunde van de middeleeuwen tot 1880*. Amsterdam 1942a.
- 'H.T. Buiskool, "Op naobervesiet" ' in: *Volkskunde* 43 (1942b), 16-17.
- ' "Uut en um oes olde laandschop". Een Drentsche bloemlezing verzameld door J. Poortman, redacteur van de "Nieuwe Drentsche Volksalmanak" ' in: *Volkskunde* 43 (1942c), 17.
- 'J. Poortman: "Oud-Drentsch boerenleven geoogst uit oude dagboeken, notities, illustraties en mondelinge mededeelingen uit den tijd van 1860-1900." ' in: *Volkskunde* 43 (1942d) 92.
- 'De Nederlandse dorpsvertelling voor 1850' in: *Album* 1948a, 92-101.
- 'In Memoriam Mevrouw J.H. Bergmans-Beins' in: *Volkskunde* 49 (1948b), 22.
- 'In Memoriam H.T. Buiskool' in: *Volkskunde* 57 (1956), 136.
- 'Hendrik Tillema (1829-1908)' in: *Laatste lauwer* 1963, 45-48.
- 'In memoriam Anne de Vries' in: *NDVA* (1966), 1-4.
- 'Stiefkinderen van de letterkunde' in: *Jaarboek* 1969, 36-47.
- en B. Wander, *Bibliografie der dialecten van Nederland 1800-1950*. Amsterdam 1958.
Meijer, J.F.G., 'Levensbericht van Dr. Pieter Otto van der Chijs' in: *Levensberichten* 1869, 216-238.
Mensingh, Berend J., 'Een dorpsdrukkerij in Exloo. Petrus de Roo een Drentse drukker en uitgever' in: *Drenthe* 66 (1995) november 20-25.
Menzel, A.G., 'Levensbericht van mr. J.T. Linthorst Homan 2 Oct. 1873 - 27 Mei 1932. Commissaris der Koningin in de provincie Drenthe van 1 October 1917 tot 1 November 1931' in: *NDVA* (1933), 5-18.
Metselaar, Albert, *Steenbergen over zijn familie*. z.p. z.j.
- *De jeugd van Albert Steenbergen*. Hoogeveen 1987a.
- 'Verwikkelingen rond "Clapper der Calkoens" 1' in: *HC* 24.4.1987b.
- 'Verwikkelingen rond "Clapper der Calkoens" 2' in: *HC* 1.5.1987c.
- 'Adalberts reizen' in: *HC* 3.6.1988 en 17.6.1988.
- *Verzen uit de velden. Grepen uit anderhalve eeuw gedichten over het Hollandscheveld*. Hollandscheveld 1989.
- *De wereld van de Nevelhekse. De achtergronden van het dramatische liefdesverhaal van de Hoogeveense schrijver en schilder Albert Steenbergen*. z.p. 1990a.
- 'De wereld van de Nevelhekse' in: *Volkscultuur* 7 (1990b) nr. 1, 32-56.
- 'Uit het "medisch dossier" van Albert Steenbergen' in: *HC* 15.2.1991a.
- 'Albert Steenbergen ontmaskerd?' in: *HC* 22.2.1991b.
- 'De achtergronden van de 'Nevelhekse' ' in: *HC* 23.8.1993a.
- 'Albertus Aleidus [sic] Steenbergen (1814-1900) de 'vader' van Nevelhekse' in: *HC* 3.9.1993b.
- *Cilie, Venus van de Velden*. Hoogeveen 1994.
- 'Steenbergen, Albertus Aleidus (1814-1900)' in: Bos/Foorthuis 1997, 136-142.
Meulen, R. van der, *Brinkman's catalogus der boeken, plaat- en kaartwerken, die gedurende de jaren 1850-1882 in Nederland zijn uitgegeven of herdrukt*. Leiden z.j.
- *Brinkman's catalogus der boeken, plaat- en kaartwerken, die sedert 1882 tot en met 1891 in Nederland zijn uitgegeven of herdrukt*. Amsterdam z.j.
- *Brinkman's catalogus der boeken, plaat- en kaartwerken, die sedert 1891 tot en met 1900 in Nederland zijn uitgegeven of herdrukt, .* Leiden z.j.
- *Brinkman's catalogus der boeken, plaat- en kaartwerken, die gedurende 1911 tot en met 1915 in Nederland zijn uitgegeven of herdrukt*. Leiden z.j.
- *Brinkman's Catalogus van Boeken, Plaat- en Kaartwerken, die gedurende 1916 tot en met 1920 in Nederland zijn uitgegeven of herdrukt, benevens aanvullingen over voorafgaande jaren*. Leiden z.j.
Meulen, Tony van der, 'Jan Boer, Groninger dichter' in: *Nv/hN* 4.5.1973.

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 803

Meulenbelt, J., *De Duitse tijd. Vijf jaar vaderlandse geschiedenis*. Utrecht 1960 (vierde druk).
Meyboom, J., 'Openluchtspel Diever' in: *Drenthe* 25 (1954) juni 9-10.
Meyboom-Veltman, N., 'Toneelspelen in Drente' in: *Het Amateur Toneel* 11 (1953) juni 92-94.
- 'Het kind in de Drentse literatuur' in: *Drenthe* 36 (1965) september 124-125.
Meys, P.C.J., 'In Memoriam' [H. Houwink Rz.] in: *Erica* (1895), 18-23.
- 'Ter herdenking aan het 40jarig bestaan van Erica' in: *Erica* (1904), 1-12.
Michaël, Hubert, Dorine Raaff en Aart Hoekman (samenst.), *Nederlandse literaire prijzen van 1880-1985*. Den Haag 1986.
Miedema, H.T.J., 'Bibliografie van Dr. J. Naarding' in: *Laatste Lauwer* 1963, 128-136.
- 'De ontwikkeling der Oostnederlandse dialectstudie' in: Heeroma/Naarding 1964, 8-27.
Mik, Karin de, 'Kooistra zocht en vond collaborateur Luitjens' in: *NRC* 2.12.1992.
Minderhoud, H.D., *Dwars door Drenthe*. Meppel 1986.
- 'Lesturgeon, Alexander Lodewijk (1815-1878)' in: Brood/Foorthuis 1989, 117-119.
- 'Poortman, Jan (1897-1984)' in: Brood/Foorthuis 1989, 161-163.
- 'Scheer, Dubbeld Hemsing van der (1791-1859)' in: Bos/Foorthuis 1993, 100-102.
- 'Monumentje' in: *Drenthe totaal* 2 (1997a) nr. 10, 26.
- 'Karst, Egbertus (1900-1960)' in: Bos/Foorthuis 1997, 92-94.
Moelker, H.P., *Kroniek van de gemeente Ruinen 1811-1900*. Ruinen 1995.
Moerman, Jacob, 'De ondoorgrondelijke Josef Cohen (1886-1965)' in: *DC* 18.12.1999.
- 'Pauline Broekema schreef boek over Benjamin Broekema. Een verzwegen dood' in: *DC* 4.4.2001.
Molen, S.J. v.d., 'Zuid-Drentsche folklore in het dagboek der Calkoens (1661-1709)' in: *Ons eigen volk* 1 (1940) 154-164.
- 'Boekbespreking' [*Oud-Drentsch boerenleven*] in: *HNL* 1 (1942) januari 128.
- 'Streekroman en Volksche Werkelijkheid' in: *DS* 3 (1944) februari 67-70.
Molhuysen, P.C., P.J. Blok, L. Knappert en K.H. Kossmann (red.), *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*. Deel I t/m X. Leiden 1911-1937.
Mombarg, Bert, *Houden van kippen. Een historisch-sociologische analyse van de georganiseerde raspluim-veeteelt*. Assen 2000.
Moree, M., 'Boom, Harm (1810-1885)' in: Brood/Foorthuis 1989, 15-18.
- 'Fabricius, Jan (1871-1964)' in: Brood/Foorthuis 1989, 42-46.
- 'Nassau, Hendrik Jan (1791-1873)' in: Brood/Foorthuis 1989, 139-142.
- 'Riel-Smeenge, Henderika Alberdina van (1879-1958)' in: Bos/Foorthuis 1991, 122-125.
Möring, Marcel, 'Drents Maandblad meer dan lief voor bezetters' in: *DAC* 9.6.1984.
- 'Jan Naarding in de oorlog: 'Heel het Saksenland dient te ontwaken' ' in: *DGP* 23.12.1987.
- *Het verdriet van Drenthe*. Assen 1996. (Lezing, gehouden op 9 november 1996 tijdens de TaalTheaterNacht in Emmen.)
A. Mulder, 'In memoriam J.J. Oelenbaarg' in: *Kerkkrantje* (1962) sprokkelmaand 6.
- 'bij de eerste grenspoal' in: *OV* 13 (1969) juli 97-99.
- 'zaor holt of de zaorepaol' in: *OV* 16 (1973) juni 88-89.
- 'Bi'j en nao de geboorte van "Oeze Volk" ' in: *OV* 30 (1986) oktober 208-209.
'Aorend Mulder overleden' in *OV* 36 (1992) januari 4.
'Arend Mulder †' in: *Drenthe* 63 (1992) januari 38.
Mulder, Gerard en Paul Koedijk, *H.M. van Randwijk, een biografie*. Amsterdam 1988.
Mulder, R.D., 'Mr Johannes van Lier (1726-1785). Drente's eerste wetenschappelijke natuuronderzoeker' in: *NDVA* (1942a), 33-64.
- 'Naamdicht op Ds A.L. Lesturgeon' in: *Drente* 14 (1942b) oktober 29.
- 'Drentinus, de zoon van Frisius!' in: *Drente* 14 (1942c) december 44.
- 'De Drentsche podagristenherdenking 1843-1943' in: *Drente* 15 (1943a) juli 2.
- 'Harm Tiesing: Landbouw en volksleven in Drente' in: *Drente* 15 (1943b) augustus 6.
- 'Onjuiste en verwarrende mededeelingen over de Drentse geschiedenis' in: *Drente* 15 (1943c) oktober 14.
- 'De Podagristen-herdenking 1843-1943' in: *NDVA* (1944), 74-81.
- 'Jeugdherinneringen van Jan Fabricius' in: *Drenthe* 17 (1946) oktober 19.
- 'Woord vooraf' in: Naarding 1947b.
- 'J.M. Linthorst Homan-Staal, *Het bezige hart*' in: *Drente* 17 (1947a) januari 31.
- ' "Oes Drenthe" voor de microfoon' in: *DVP* 28.2.1947b.
- 'In memoriam J.J. Westenbrink' in: *Drente* 17 (1947c) maart 38.
- '*Maandblad Erica, Maart 1947. Drente-nummer*. Uitg. A. Roelofs van Goor, Meppel' [recensie] in: *Drente* 17 (1947d) april 43.

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 804

- 'Het Boek der Podagristen' in: *Drente* 18 (1947e) mei 16.
- 'Drentse Liederen' in: *Drente* 18 (1947f) september 59-60.
- 'Oes Lied' in: *Drente* 18 (1947g) november 90.
- 'Het Drents Genootschap' in: *PDAC* 24.12.1947h.
- 'In memoriam mevrouw J.H. Bergmans-Beins' in: *Drenthe* 19 (1948a) februari 17-19.
- 'Drentse boeken' [*Kleine Hein*] in: *PDAC* 2.3.1948b.
- 'G.H. Vocks; Kleine Hein, tusschen turfbulten en zandheuvels' in: *Drenthe* 19 (1948c) maart 47.
- 'G.H. Vocks; Kleine Hein, onder vreemd volk' in: *Drenthe* 19 (1948d) juli 115.
- 'Dr R. Murris †' in: *Drenthe* 19 (1948e) juli 118.
- 'Het Drents Genootschap' in: *Drenthe* 19 (1948f) juli 126-127.
- 'L. Braaksma, "Herinnering", zangspel voor declamerende stem en koor' in: *Drenthe* 19 (1948g) augustus 130.
- 'Een periodiek voor het Noordererf in 1861' in: *Drenthe* 19 (1948h) september 143-144.
- 'Aan onze Drentse dialectschrijvers' in: *Drenthe* 19 (1948i) oktober 158.
- 'Bij de twintigste jaargang' in: *Drenthe* 20 (1949a) januari 1-3.
- 'Goede Drentsche toneelstukken' in: *Drenthe* 20 (1949b) januari 5-8.
- 'De Borker Vesperije' in: *Drenthe* 20 (1949c) januari 9-10.
- 'De Jubileumtentoonstelling Louis A. Roessingh' in: *Drenthe* 20 (1949d) januari 12.
- 'In Memoriam Albert Dening' in: *Drenthe* 20 (1949e) mei 65-67.
- 'Rectificatie' [over A. Dening] in: *Drenthe* 20 (1949f) juni 90.
- 'Boekbespreking' [Jan Naarding, *Drents Liedtiesboekien*] in: *Drenthe* 20 (1949g) juli 112.
- 'Het Drentse Volkslied' in: *Drenthe* 20 (1949h) augustus 121-122.
- 'H.T. Buiskool: Op Naoberveziet, derde bundel' in: *Drenthe* 20 (1949i) september 144.
- 'De oudste medische dissertatie over Drenthe en haar verband met de "Tegenwoordige Staat" ' in: *NDVA* (1950a), 61-68.
- 'Koppermaandagviering in Drenthe' in: *Drenthe* 21 (1950b) april 55-56.
- 'A. Dening: "Oet oes eigen Drenthe" ' in: *Drenthe* 21 (1950c) april 69-70.
- 'J.G. Duiven: De Scheuper' in: *Drenthe* 21 (1950d) april 71.
- 'Een nieuw Drents toneelstuk [*De Maalkop* van G. Doedens]' in: *Drenthe* 21 (1950e) november 177-178.
- 'Joh. Hidding; *Heuvings Haardstee*' in: *Drenthe* 22 (1951a) januari 14-15.
- 'In memoriam Louis A. Roessingh' in: *Drenthe* 22 (1951b) februari 17.
- 'Jaantien van de streuper' in: *Drenthe* 22 (1951c) juni 96.
- 'Deel II van het Handboek "Drente" verschenen' in: *Drenthe* 22 (1951d) juli 110-112.
- 'Anne de Vries: Wij leven maar eens' in: *Drenthe* 22 (1951e) oktober 156-157.
- 'H. van Dijk: Het gezin van Roelof en Annechien' in: *Drenthe* 22 (1951f) oktober 158.
- 'L.A. Roessingh: Stad der Paleizen' in: *Drenthe* 22 (1951g) oktober 159.
- 'Prakke en het Drents Genootschap' in: *Drenthe* 22 (1951h) november 162-163.
- 'Schenkingen voor de Prov. bibliotheek' in: *Drenthe* 23 (1952a) februari 30-31.
- 'In Memoriam dr. P.W.J. van den Berg' in: *Drenthe* 23 (1952b) juli 97-99.
- 'Uitslag Prijsvraag Drents Toneelstuk' in: *Drenthe* 23 (1952c) juli 107-108.
- 'Twee nieuwe Drentse toneelstukken in druk verschenen' in: *Drenthe* 24 (1953a) mei 77.
- 'E. Karst Jr., Goudhals de edelmarter' in: *Drenthe* 24 (1953b) oktober 159.
- 'Uit de voorgeschiedenis van het Drents Genootschap' in: *Drenthe* 38 (1967) februari 24-25.

Muller, J.W., 'Over historische en literaire namaak' in: *De Tijdspiegel* (1912) deel III, 243-249.

Muyzenberg, Hanneke van den en Thomas de Bruijn (red.), *Waarom Sanskrit? Honderdvijfentwintig jaar Sanskrit in Nederland*. Leiden 1991.

Naarding, J., 'Anne de Vries: Bartje' in: *Drente* 7 (1936) maart 6-8.
- 'J.J. Uilenberg: De olde jager' in: *SF* 2 (1940a), 16.
- 'E.C.M. Frijling-Schreuder: *Veenkolonialen*' in: *SF* 2 (1940b), nr. 2, 32.
- 'Een Saxo-Fries Genootschap?' in: *SF* 2 (1940c), nr. 4, 49-53.
- 'Jan Fabricius 70 jaar' in: *Drente* 13 (1941) oktober 18.
- 'Boekbespreking' [Joh. Hidding: *De Race*] in: *Drenthe* 14 (1942) juli 5-6.
- 'Boekbespreking' [L. Jonker, *Harm de boer van 't Hoogelaand*] in: *Drente* 14 (1943a) februari 62-63.
- 'Ben van Eysselsteyn; Dorre Grond' in: *Drente* 14 (1943b) mei 86.
- 'Boekbespreking' [Harm Tiesing, *Marthao Ledeng*] in: *Drente* 15 (1943c) juli 3
- 'Boekbespreking' [C.H. Edelman, *De geschriften van Harm Tiesing over den landbouw en het volksleven van Oostelijk Drenthe*] in: *Drente* 15 (1943d) september 10.

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 805

- 'Boekbespreking' [J.J. Uilenberg, *In 't schemeruur bij 't knappend vuur*] in: *Drente* 15 (1944a) februari 30.
- 'Boekbespreking' [Harm Tiesing, *Over de Hunse*] in: *Drente* 16 (1944b) juli 3.
- 'n Woord veurof' in: *Unner iên dak* [Vertaling van J. Fabricius' *Onder één dak*]. Assen 1946a.
- 'Een nieuw Drents boek. *Joh. Hidding; Liefde in het oude Landschap*' in: *DVP* 4.10.1946b.
- '*Mevrouw J.H. Bergmans-Beins*' in: *Drenthe* 17 (1946c) oktober 19.
- '*G.H. Vocks: Kleine Hein. Tusschen turfbulten en zandheuvels*' in: *Drente* 17 (1946d) oktober 19.
- '*Joh. Hidding: Liefde in het oude Landschap*' in: *Drenthe* 17 (1946e) oktober 19.
- 'Openluchtspelen in Drente. "Van den Gestrafte met den Koorde" ' in: *DVP* 15.8.1947a.
- e.a., *Het boek der Podagristen*. Assen 1947b.
- 'Het aandeel der Podagristen afzonderlijk aan hun gemeenschappelijk werk' in: Naarding 1947b, 38-46.
- 'De Podagristen en hun werk als kinderen van hun tijd' in: Naarding 1947b, 17-21.
- 'Ds. A.L. Lesturgeon' in: Naarding 1947b, 27-30.
- *Terreinverkenningen inzake de dialectgeografie van Drente*. Assen [1947c].
- 'Een mooi en goed tijdschrift bezweek' in: *Drente* 18 (1947d) december 103.
- *De Drenten en hun taal. Terreinverkenningen inzake de dialectgeografie van Drente*. Assen 1948a.
- 'Mevrouw J.H. Bergmans-Beins †' in: *PDAC* 27.1.1948b.
- 'De Drentse Gemeente-assessor en de Ab Vissers' in: *Drenthe* 20 (1949a) februari 25-28.
- 'Een nieuwe "Van der Scheer" ' in: *Drenthe* 20 (1949b) december 178-181.
- (samenst.) *Drents liedtiesboekien*. Assen 1949c.
- 'In Memoriam Louis A. Roessingh' in: *Drenthe* 22 (1951) januari 2-3.
- 'Jubilea in Drenthe' in: *Drenthe* 23 (1952a) februari 27-28.
- 'Drentse literatuur' in: *Drenthe* 23 (1952b) juni 20.
- 'De ontwikkeling van de Drentse letterkunde' in: *PDAC* 6.2.1954a.
- 'Joh. Hidding, *De Wolvenjacht*, roman uit het oude Drente' in: *Drenthe* 25 (1954b) maart 13-14.
- 'Anne de Vries: Bartje zoekt het geluk' in: *Drenthe* 26 (1955) oktober 14.
- 'Hendrik van Dijk †' in: *DMB* 8 (1956a), 80.
- 'Jan Boer, dichter van Groningerland' in: *Taal en Tongval* (1956b), 144-148.
- 'In memoriam H.T. Buiskool' in: *Drenthe* 27 (1956c) juni 13-14.
- 'Drenthe en dr. J. van Vloten' in: *Drenthe* 27 (1956d) december 10.
- 'Marchien Eising, *Hans en Riekje*' in: *Drenthe* 30 (1959a) februari 14.
- 'J.J. Uilenberg - Uit 't Oude Kabinet - De middelste lade' in: *Drenthe* 30 (1959b) april 15.
- 'Roel de Lange overleden' in: *Drenthe* 30 (1959c) oktober 10.
- 'Jan Fabricius, Mensen die ik gekend heb' in: *Drenthe* 31 (1960a) november 15.
- 'Anne de Vries, *De man in de jachthut*' in: *Drenthe* 31 (1960b) december 14.
- 'Johannes Hidding, *De Koningsdag, Toengeb de Hunebedbouwer*' in: *Drenthe* 31 (1960c) december 15.
- '*Johan Hidding, Benden in de Wildernis*' in: *Drenthe* 32 (1961) januari 15.
- 'Lichtenberg' in: *NV* 12 (1962a), nr. 4, 313-315.
- *Uit Ruinen's verleden*. Meppel 1962b.
- 'Oes doden' in: *Drenthe* 33 (1962c) februari 10.
- 'Johan Hidding. *Als de bramen rijpen*, Kampen 1961. *Gevecht in de rimboe*, Kampen 1961' in: *Drenthe* 33 (1962d) maart 15.
- 'J.J. Uilenberg. *Uit 't oude kabinet*' in: *Drenthe* 33 (1962e) maart 15.
- 'Jan Jantinus Uilenberg 10 maart 1881 - 20 januari 1962' in: *NDVA* (1963), 7-11.
- *Dååd en Dröóm*. Winschoten 1966.

'Dr. Jan Naarding overleden' in: *Drenthe* 34 (1963) juli/augustus 5.

Nagel, W.F., 'Rein(d) Brouwer overleden' in: *T&T* 2 (1984) februari 12.

Nauta, D. (red.), *Biografisch lexicon voor de geschiedenis van het Nederlandse protestantisme*. Deel I. Kampen 1983.

Nefkens, Peter, 'Bomen met...Prof. dr. H.J. Prakke' in: *MC* 8.1.1988.

Nerval, Gérard de, *Les Filles du Feu, Petits Châteaux de Bohême, Promenades et Souvenirs. Introduction, notes et dossier par Michel Brix*. Paris 1999.

Niemeijer, Jan A., *Kijk, Ot en Sien een klassieker in de Nederlandse jeugdliteratuur*. Drachten/Leeuwarden 1991.

'Nieuwe Drentse toneelstukken' in: *Drenthe* 23 (1952) januari 9.

Nieuwenhuys, Rob, *Oost-Indische Spiegel; Wat Nederlandse schrijvers en dichters over Indonesië hebben geschreven, vanaf de eerste jaren der Compagnie tot op heden*. Amsterdam 1978.

Nijdam, H., 'Marieken van Orvelterveen. Landsspel in 3 tafereelen, vrij bewerkt naar de oude Drentsche sage "Ellert en Brammert" ' in: *PDAC* 30.8.1930.

Nijenhuis sr., G., 'De R.O.N. in 1957. (Drents program)' in: *Drenthe* 29 (1958) januari 6-8.

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 806

Nijenhuis, G., 'Dreumglas. Over de gedichten van Hans Heyting' in: *DMB* 26 (1974), 153-159.
- 'Het Drents van Hans Heyting: (morgen 60) taal die staat' in: *DAC* 12.8.1978.
- 'Drentse schrijfster werd 75 jaar. Marchien Eising maakt haar lezer tot een lotgenoot' in: *DAC* 17.11.1979.
- (samenst.), *Mandielig, een bloemlezing Drentse poëzie*. Zuidwolde 1983a.
- (samenst.), *Harm Koops. Drent in de vrömde. Verzaomelde gedichten bij 'n kaander braacht en van een verantwoording veurzien deur Gerard Nijenhuis*. Zuidwolde 1983b.
- 'Drentse dichtkunst uit het isolement' in: *DAC 17.11.1983c.*
- 'Marchien Eising 80 jaor' in: *OV* 28 (1984) november 174-175.
- 'Het raodsel van de tied; over de poëzie van Peter van der Velde' in: Kool 1988, 1-6.
- ' 'n Dreumer oet Sleen; over de poëzie van Jan Naarding' in: Kool 1988, 33-38.
- 'Het voorportaal van schrijverij tot literatuur in Drenthe' in: Van der Kooi 1990a, 32-40.
- 'In memoriam Hans Heyting' in: *OV* 36 (1992) juni 88.
- 'Hans Heyting - 28 september 1996. De thoeskomst van de vrömde vogel' in: *Drenthe totaal* 1 (1996), nr. 12, 28-31.

Nijenhuis-Scheper, G., *Koekanger Historie*. Koekange 1979.

Nijkeuter, H., 'De gedenksteen van Gieten' in: *OW* 10 (1990), nr.5, 161-165.
- 'Naarding, Jan (1903-1963)' in: Bos/Foorthuis 1991, 116-121.
- 'Het Asser ereburgerschap van Jan Fabricius' in: *AHT* 2 (1992a) juni 1-9.
- 'Cornelis van Schaick en de dorpsvertelling in de literatuur van Drenthe' in: *Drenthe* 63 (1992b) oktober 25-29.
- ' "Daar 't Lommerige Wout de Nimfjes strekt tot dak". Twee zeventiende-eeuwse lofdichten op Assen van Titia Brongersma' in: *AHT* 3 (1993a) juni 19-24.
- 'Pluvius als spelbreker, jonkvrouwen schoon en teer, van Harm en scheper Proempie tot Shakespeare in verbandgaas. Het gelegenheidsspel in de open lucht in Drenthe van 1895 - heden' in: *NDVA* (1993b), 39-74.
- 'Marchien Eising (1904-1986). Het schrijven als behoud van het leven door een Drent in den vreemde' in: *DMB* 45 (1993c), 87-100.
- 'Een schets van de literatuurhistorie van Drenthe' in: *OW* 13 (1993d), nr. 5, 157-168.
- 'Hendrik van Dijk (1879-1956). Een beknopte biografie' in: *DMB* 46 (1994a), 125-138.
- 'Het ereburgerschap van L.A. Roessingh. Een verslag van de Borker Vesperije van 1948' in: Kleine 1994, 184-188.
- 'De Koppermaandagviering in Gieten (1953)' in: *OE* (1994b) februari 8-12.
- H.J. Versfelt, P. van Vliet en F. de Wit (red.), *Oorlogsjaren in een plattelandsgemeente. Opstellen over Gieten*. Gieten 1995.
- 'De gedenksteen' in: Nijkeuter 1995, 259-265.
- 'Trotsche steenklompen op den dorren heide grond' als inspiratiebron voor de poëzie' in: Klompmaker 1996, 10-20.
- en R. Ootjers, 'Inleiding' in: H. van Dijk 1996, 5-13.
- en R. Ootjers, 'Alexander Lodewijk Lesturgeon 1815-1878. Drenthe's eerste literator' [recensie] in: *Waardeel* 16 (1996a), nr. 3. 23.
- *Ben van Eysselsteijn (1898-1973), Drent uit heimwee en verlangen. Een schrijversportret, de receptie van zijn werken en zijn verbondenheid met Drenthe. Voorzien van een bibliografie*. Assen 1996b.
- 'Harm Tiesing (1853-1936). Een beknopte biografische schets' in: *DMB* 49 (1997a), 5-8.
- '...en krijgt zijn deel. Tiesings tendens, ook in zijn toneelwerk' in: *DMB* 49 (1997b), 43-54.
- ' "(..) Een sprao poept op zien scholder". De waardering voor het literaire werk van Harm Tiesing' in: *DZ* 12 (1998), nr. 3, 95-102.
- 'H.J. Prakke en Het Drents Genootschap' in: *NDVA* (2000), 17-23.
- 'Harm Jans Stevens, nazaat van roemruchte jagers en stropers' in: *Spitwa(a)rk* (2001) maart, 5-7.

Noesel, Marscha van, 'Drentse schrijfster Marchien Eising wordt 80 jaar' in: *DAC* 10.11.1984.
- 'Willem van Toorn en Het Verdriet van Drenthe op TaalTheaternacht' in: *DC* 9.11.1995.

Noordam, N.F., 'De plaats van Scheepstra in het auteursdriemanschap Hoogeveen, Ligthart en Scheepstra' in: *Pedagogische Studiën* 50 (1973), nr. 9, 339-343.

Norel, K., 'Rein Brouwer: Dauw over dorstig land' in: *De 5 Vocalen* 15.10.1941
- 'Rein Brouwer: Maar de zon overwon' in: *De 5 Vocalen* 15.11.1942.

'Oet Jan Naardings hof' in: *Drenthe* 40 (1969) oktober 170.

Okken, J.W.G., *Mr. Sibrand Gratama (1784-1858), een Friese pionier in Drenthe* (niet-uitgegeven doctoraalscriptie Nieuwste Geschiedenis RUG). Hoogezand 1986.
- 'Het eerste oudheidkundig genootschap van Drenthe' in: *OW* 9 (1989), 117-127.

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 807

- 'Gratama, Sibrand (1784-1858)' in: Brood/Foorthuis 1989, 63-67.
- 'Pan, Jan (1785-1871)' in: Bos/Foorthuis 1990, 95-98.
- 'Benthem Reddingius, Gerardus (1774-1844)' in: Bos/Foorthuis 1991, 11-14.
- 'Heren en hun museum. Het begin van het Drents museum' in: *Waardeel* 15 (1995), nr. 2, 17-21.
- 'Nieuwe meesters in een nieuwe provincie. De invloed van de familie Gratama in Drenthe in de negentiende eeuw' in: *DGJ* 5 (1998), 47-115.

Oldenbanning, L.G., ' 'Drentsch Genootschap' van Studiekring naar Culturele Raad' in: *Homo* 1970, 47-53.
Oldenhuis Gratama [L.], 'Levensschets van Jan van der Veen Az.' in: *Handelingen* 1886, 336-339.
Oldenhuis Gratama, M., 'Levensbericht van Mr. Lucas Oldenhuis Gratama' in: *Handelingen* 1888, 81-122.
'Om je dood te schamen door Hans Heyting' in: *VN* 6.10.1979.
'Ons laatste nummer' in: *DVP* 23.12.1947.
'Onthulling borstbeeld Dr. Jan Naarding op 26-9-1981 te Sleen' in: *OV* 25 (1981) oktober 184-186.
Oosten, G. van, 'In memoriam' [Jan Uilenberg] in: *MC* 2.9.1930.
Oosterhof, P.F., 'Voorzitter Drents Genootschap 60 jaar' in: *Drenthe* 34 (1963) juni 7.
'Bart van Oosteringh † (Lambertus van der Sleen) 1912-1993' in: *Drenthe* 64 (1993) oktober 22-23.
Oosting, H.J., 'Nog het een en ander van den Drentschen schryf-almanach' in: *NDVA* (1911), 46-65.
Oosting, J., 'Voerman, George Hendrik (1873-1966)' in: Bos/Foorthuis 1997, 152-155.
Ootjers, R., 'Bergmans-Beins, Johanna Hindrika (1879-1948)' in: Bos/Foorthuis 1990, 21-24.

- ' 'Het bloed kruipt waar 't niet gaan kan' van J.H. Bergmans-Beins. Analyse van een regionalistische roman' in: *OW* 10 (1990), nr. 2, 59-72.
- 'J.H. Bergmans-Beins en het mirakel te Diever' in: *OW* 11 (1991a), nr. 5, 178-182.
- 'Bieze, Gerrit Jakob (1903-1985)' in: Bos/Foorthuis 1991, 19-21.
- 'Van koetsier tot hotelhouder. Leven en werk van Gerrit Jakob Bieze' in: *DZ* 5 (1991b), nr. 1, 3-8.
- 'Inleiding' in: Bergmans-Beins 1992, 7-12.
- 'De receptie van een vertelling uit het Drentse boerenleven' in: *DZ* 6 (1992), nr. 3, 72-77.
- ' 'Trouw uut liefde en niet um geld'. Een interpretatie van H. van Dijks *Luuks Hilbers jonges*' in: *DMB* 45 (1993), 39-51.
- M.A.W. Gerding, G. de Jonge, H. Klompmaker, A.G. Liewes en H.D. Veen (red.), *Geschiedenis van Borger*. Meppel/Amsterdam. 1994.
- 'Marthao Ledeng onder het mes. Een analyse van Harm Tiesings *Marthao Ledeng, de bloem van 't daarp*' in: *DMB* 49 (1997), 55-72.
- 'Heijting, Johannes (1918-1992)' in: Bos/Foorthuis 1997, 55-61.

Osse, M.J.M., 'Bij het heengaan van prof. dr. C.H. Edelman' in: *Landbouwkundig tijdschrift* 76 (1964) juni 449-452.
Oud, P.J., *Honderd Jaren; een eeuw van staatkundige vormgeving in Nederland 1840-1940*. Assen 1971 (vijfde druk).
Overdiep, G.S., 'Drentsch dialect' in: *Drente* 6 (1934) augustus 1-2.

P[oortman?]., 'Boekbespreking' in: *MC* 19.2.1929.
P., 'Boekaankondiging' [R. Houwink Hzn, *Drentsche novellen en typen*] in: *Drente* 4 (1932) juli 29.
Paape, A.H., J. Presser, P.W. Klein, A.F. Manning, R.L. Schuursma en P.R.A. van Iddekinge (red.), *Bericht van de Tweede Wereldoorlog*. 6 banden. Amsterdam/Leiden/Haarlem 1970-1971.
Paape, A.H., 'Geen stilte na de storm. De gevolgen van de staking.' in: Paape 1970, 1314-1316.
Paardekooper-Sillevis, W., ' "*Kribberij um 't Kamnet*" door Hans Heyting en Harm Werners, uitg. Toneelfonds "Festa", Winschoten' in: *Drenthe* 29 (1958) september 12.
Pareau, A.H., *De oude kerk te Assen eene voormalige kloosterkerk, beschouwd in betrekking tot de plaatselijke gemeente en de Hervorming in Drenthe; eene gedachtenis-rede met aanteekeningen*. Assen 1849.
Pattisapakoly, R.C., 'De "ambtelijke tak" van de familie Alingh' in: *OW* 2 (1982), 58.
Peters, Ton, 'Chocoladeflikken achter brilleglazen' in: *Roet* (1992) zomer (Heyting-nummer) 10-12.
'Peter van der Velde over mout- en wilwaark: "Mijn doel is te laten zien dat je alles met dialekt kunt doen" ' in: *Drenthe* 57 (1986) mei 73-76.
Peypers, H.F.A., 'Levensbericht van Mr. Dr. Herman Hartogh Heys van Zouteveen' in: *Handelingen* 1894, 314-368.
Pijls, F.W.G., 'Prof. dr. C.H. Edelman en de bodemkunde' in: *Landbouwkundig tijdschrift* 76 (1964) december 1043-1046.
'Harm Plenter: Mijn tekst over de Meppeler toren staat nu nog op een gebaksdoos' in: *Drenthe* 56 (1985) oktober 145-147.
Pollmann, Jop, *Van tweeërlei minne. Bloemlezing van Middelnederlandse lyriek*. 's-Gravenhage 1981.
Ponne, W.J., ' 'In den maalstroom der wereldsche geneugten': Het sociaal-culturele leven in Meppel in de tweede helft van de negentiende eeuw' in: Gerding 1991, 345-357.

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 808

- 'De Maatschappij tot Nut van 't Algemeen in de 19e eeuw. Deel 5: De Nuts-lagere school te Meppel' in: *OM* 12 (1991) februari 29-46.
- 'De geschiedenis van de Meppeler familie Ogterop en de schouwburg' in: *OM* 15 (1993) mei 13-42.
- 'Iets over de Meppeler familie Houwink en haar afstamming. Van zelfstandige ondernemers naar wetenschappers' in: *DGJ* 1 (1994), 81-115.

Poortman, J., *De jaren 1940-1945*. Meppel z.j.
- *Historische Schetsen*. IV. Meppel z.j.
- 'De moderne opvattingen over Sint Nicolaas in verband met Drenthe' in: *Historische Schetsen* IV, 43-46.
- *Oud-Drentsch boerenleven (Met gebruikmaking van oude dagboeken, notities, illustraties en mondelinge mededeelingen uit den tijd van 1860-1900)*. Deel II. Z.p z.j.
- 'Geert Broekhuizen † Tut een Gedachtenis' in: *MC* 21.9.1928.
- 'Boekbespreking. H. van Dijk's *Luuks Hilbers Jonges*' in: *MC* 27.12.1935.
- 'Anne de Vries en "De Drenten" ' in: *Drente* 9 (1938) maart 1-3.
- 'Uit de dagen, waarin het landspel speelt' in: *L&M* 7.7.1939a. (Ook verschenen in *AN* 7.7.1939b.)
- (samenst.), *Uut en um oes olde laandschop*. Assen 1940.
- *Oud-Drentsch boerenleven. Geoogst uit oude dagboeken, notities, illustraties en mondelinge mededeelingen uit den tijd van 1860-1900*. Assen 1941.
- *het eigene; een serie schetsen over drente in oorlogstijd* [Meppel 1942].
- 'Een Meppeler Eerezaak' in: Poortman 1942, 3-5.
- 'Steven Coerts, Een Drents landverhuizer uit 1660' in: *NDVA* (1943a), 25-30.
- 'Register op den Nieuwen Drentschen Volksalmanak van 1933 tot 1942' in: *NDVA* (1943b), 141-151.
- (red.), *Drente, een handboek voor het kennen van het Drentsche leven in voorbije eeuwen*. Deel I. Meppel 1943c.
- (red.), *Drente, een handboek voor het kennen van het Drentse leven in voorbije eeuwen*. Deel II. Meppel 1951.
- 'Van literatuur over Drente tot Drentse Literatuur' in: Poortman 1951, 257-272.
- *Tussen Meppel en Zwartsluis. Romantiek langs de oude Zomerdijk*. Meppel [1952b]. (Voor Het Drents Genootschap overgedrukt uit *MC* 24.10.1952a.)
- 'Drentse schrijvers en hun werk' in: *MC* 14.11.1952c.
- 'Harm Tiesing, de Conscience van Drenthe' in: *Nv/hN* 14.3.1953a.
- 'E. Karst jr: De Drentse Löns' in: *Nv/hN* 31.12.1953b.
- *Drents geestesleven. Een bloemlezing uit de Drentse literatuur*. Meppel 1954a.
- 'Ontwakend regionaal besef stuwt de bevolking in Drenthe' in: *PDAC* 27.2.1954b.
- *Geschiedenis van de Oosterboer*. [Meppel 1958].
- 'In memoriam E. Karst Jr.' in: *NDVA* (1962), 10-11.
- 'Blink en Schuiling. Drentse bouwers aan de aardrijkskundige wetenschap' in: *Drenthe* 36 (1965) april 57-59.
- *Meppel in de meidagen van 1940*. Meppel 1979a.
- *Spionage rond Coevorden tijdens de Tweede Wereldoorlog*. Coevorden 1979b.
- 'Jan Poortman, agent N 105: Jachtwild voor SD' in: *Nv/hN* 17.11.1979c.
- *Meppel rond de bevrijding in 1945*. Meppel 1980.
- *Aukje Brongersma, herinnering aan een uitzonderlijk moedige vrouw*. Meppel 1981.
- *Geschiedenis van De Wijk en Koekange*. Meppel 1982.
- *Steven Coerts. De geschiedenis van een Ruiner familie in de 17e eeuw*. Meppel 1983.

Popken, A., 'Meester Crone gehuldigd' in: *PDAC* 22.11.1920.

Poppe, Andries, 'Bij het overlijden van Jan Fabricius' in: *Weekend* 6.12.1964.

Portnoy, Ethel, *Broodje Aap. De folklore van de post-industriële samenleving*. Amsterdam 1980 (zevende, aangevulde druk).
- *Broodje Aap Met. Een verdere bijdrage tot de folklore van de post-industriële samenleving*. Amsterdam [1992].

Post, Sjoerd, 'Jacob Luitjens kreeg door dik en dun steun van Mennonieten' in: *DC* 30.11.1992.

P[otgieter]., E.J., 'Heidebloemen Eerste Gedichten van P.C.J. Meys' in: *De Gids* (1864) januari 213-224.

Prakke, H.J., 'Het Nieuws- en Advertentieblad voor de Provincie Drenthe. Eerste halfjaar. (1 april-30 september 1823.)' in: *NDVA* (1928), 58-65.
- ' "Drente". Een Gewestelijk Maand-Periodiekje' in: *NDVA* (1929), 51.
- 'Drente's eerste boekdrukker. Jan Lensinck (van Deventer), Stichter van het Huis-Van Buren Lensink te Meppel' in: *Het Boek* (1940-1942), 26ste deel, 265-270.
- 'Henry Havard op bezoek bij een confrère te Exlo (1875)' in: *NDVA* (1941a), 73-79.
- 'Dubbeld Hemsing van der Scheer (1791-1859). De derde "podagrist", uitgever te Koevorden, verwaarloosd wegbereider der Drentse "heemkunde" 'in: *SF* 3 (1941b), nr. 1/2, 1-8.
- 'De "Koevorder Almanak" (1791-1916?) I, II en III' in: *Drente* 12 (1941c) april 74; 12 (1941d) mei 82 en 12 (1941e) juni 90-91.

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 809

- 'Alexander Voogt. Een gefingeerde "Meppelter" uitgever uit de Patriottentijd' in: *NDVA* (1942a), 69-72.
- *De Drentse jaren van Claas van Gorcum 1, Beeld van een boekdrukkersbedrijf "in de provincie" in de eerste helft der 19e eeuw. (1816-1840)*. Assen 1942b.
- 'Door Harm Boom's "Drentsche Bril" van 1843 de Podagristen nader bekeken' in: *Drente* 13 (1942c) mei 73-74.
- 'Een hardnekkig-foutieve datering' in: *Drente* 15 (1943) december 21-22.
- 'Rond Ten Kate's Bragacritiek op een Drentsen "Beetsbyron" (J. van der Veen Azn., auteur van "DE ROOVER, EEN DRENTSCH VERHAAL")' in: *NDVA* (1945), 34-40.
- *In en om Zelle Dreiszig. Herinneringen aan mijn verblijf in de Asser SD-gevangenis*. Assen 1946.
- 'De kring van D.H. van der Scheer' in: Naarding 1947b, 9-14.
- *Over de eeuw van Pet en hoe een curieuse mystificatie daarvan een hoogtepunt vormt... 'n Stukje Drentse boekdrukkersgeschiedenis*. Hoogeveen 1947a.
- 'Uw naam, Dubbeld Hemsing, werd een program!' in: *Erica* 2 (1947b) maart 130-132.
- 'Drenthe in Michigan I. De hokvaste Drent. Drentse treklust in de loop der tijden' in: *Drenthe* 19 (1948a) januari 114-126.
- *Drie koningryken in drie dagen; een verkenningstocht in het nabije na-oorlogse Duitsland*. Assen 1948b.
- 'Mejuffrouw T.J. Servatius. Overleden op Huize Boschlust, 8 October 1949' in: *Drenthe* 20 (1949) november 161-163.
- 'Twee D.H. van der Scheer-vondsten' in: *NDVA* (1950a), 7-9.
- 'Het februari-gericht van 'De Uitgever' ' in: *Drenthe* 21 (1950b) april 58-62.
- *Herleving der Koppermaandagviering? Eerherstel voor oud Drukkersfestijn!* Assen 1953a.
- 'Poortman Leraar M.O.-B' in: *Drenthe* 24 (1953b) september 134-136.
- 'De betekenis van het Drentsch Genootschap voor Drenthe's culturele opbouw' in: *PDAC* 9.1.1954a.
- 'Een kwarteeuw Drents Kornet. Het maandblad Drenthe als Drenthe's standaarddrager 1929-1954' in: *Drenthe* 25 (1954b) december 3-6.
- 'In memoriam mevrouw J.M. Linthorst Homan-Staal. Drenthe's Eerste Vrouwe 1917-1931' in: *NDVA* (1954c), 7-12.
- *Deining in Drenthe; Historisch-sociografische speurtocht door de 'Olde Lantschap' 'De Achtste der Zeven Provinciën'*. Assen 1955a (tweede druk).
- 'De betekenis van de R.O.N. voor Drenthe. Bij het tienjarig bestaan van de Regionale Ompoep [sic] Noord' in: *'t S* 1 (1955b) mei/juni 112-113.
- 'Regionaal letterkundig réveil' in: *Drenthe* 26 (1955c) juni 6-8.
- 'Een Drents Prentenboekje van Louis Roessingh' in: *Drenthe* 27 (1956) januari 7.
- 'Dr. Naarding en Koenen' in: *Drenthe* 28 (1957a) februari 10.
- 'De Muzen dansten om de Drentse Bruid als nooit te voren' in: *Drenthe* 28 (1957b) juli/augustus 3-6.
- 'Ben van Eysselsteijn in Drenthe' in: Enzinck 1958, 129-131.
- 'Dr. J. Naarding verbonden aan de Groninger Universiteit' in: *Drenthe* 30 (1959) april 13.
- 'In memoriam dr. Jan Naarding' in: *Drenthe* 34 (1963) september 1-2.
- *"Bibliofilen-liga Den Enck". Mémoirettes uit de twintiger jaren aan het overstag-gaan naar de grote-mensen-wereld van boek en pers*. (Overdruk uit het *Drukkersweekblad* 7.8.1964a.)
- 'Levensbericht van dr. Jan Naarding (1903-1963)' in: *NDVA* (1964b), 7-21.
- 'In memoriam Jan Fabricius' in: *PDAC* 25.11.1964c.
- 'Het Drents Genootschap. De droom van zeven generaties' in: *Drenthe* 38 (1967) februari 26-27.
- 'Woord vooraf' in: *Oet Jan Naardings hof*. Haren 1969a, 9-11.
- *Deining in Drenthe; Historisch-sociografische speurtocht door de 'Olde Lantschap' 'De Achtste der Zeven Provinciën'*. Assen 1969b (vierde, herziene druk).
- 'nederland herdenkt jan fabricius 1871-1971 met spel en boek' in: *Drenthe* 42 (1971) september 129-130. (Ook gepubliceerd in: Prakke 1975a, 162-166.)
- 'Het boek der Podagristen. Ter inleiding van de fotografische heruitgave 1974' in: *Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst door drie podagristen*. Leeuwarden 1974a.
- 'Dirk Verèl 's-Gravenhage 27 juni 1892 - Hilversum 14 augustus 1971' in: *Jaarboek* 1974, 222-233.
- 'in memoriam dr. r.d. mulder' in: *Drenthe* 46 (1974b) maart 41.
- *Garven van de oogst der laatste jaren (de jaren van de 'Prakkehof')*. Assen 1975a.
- 'Laudatio Drs. E.J. Werkman' in: Prakke 1975a.
- 'Levensbericht van dr. R.D. Mulder (1910-1974)' in: *NDVA* (1975b), 7-24.
- *Steenbergeniana*. Hoogeveen 1975c.
- 'Drukkers-folklore' in: Prakke 1975a.

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 810

- 'Bernard van Eysselsteijn, Hellevoetsluis 22 januari 1898-Sliedrecht 13 augustus 1973' in: *Jaarboek* 1976, 38-57.
- *Ernstig en los, woordknutsels van Hekkarpi jr.* Assen 1977a.
- 'Over Marchien Eising en heur wark' in: *OV* 21 (1977b) januari 7-8.
- ' 'Oez aller Grada' had overal het oor van het volk' in: *DAC* 9.12.1977c.
- *Lesturgeon leeft voort in zijn werk* (Coevorder Cahier nr. 2). [Coevorden 1978].
- 'Faust en Mefisto in Drenthe of de Magiër Albert Steenbergen van Hoogeveen' in: Steenbergen 1979, V-XVI.
- (samenst.), *Volksverhalen uit Drenthe*. Utrecht/Antwerpen 1980.
- 'Drenten over Drenthe' in: *Nv/hN* 8.3.1984.
- *Zeventien kolommen. Derde vervolg op mijn 'Garven'*. Roden 1987a.
- *Op de Roderwolder Helikon. De pastorale kring 'Musis Sacrum' in het Drentse Roderwolde*. Meppel 1987b.
- 'De 'Clapper der Calkoens' ' in: *Nv/hN* 19.11.1987c.

Presser, J., *Ondergang. De vervolging en verdelging van het Nederlandse jodendom 1940-1945*. Eerste en tweede deel. 's-Gravenhage 1965.

'Prijsvraag teksten, geschikt voor Drents Volkslied' in: *Drenthe* 19 (1948) juni 98.

'Prijsvraag Drents Toneelstuk' in: *Drenthe* 22 (1951) februari 3.

'De prijsvraag van den Nederlandschen Omroep' in: *Luistergids* 30.1.1942.

Prins, P.J., 'Afscheid van een Drentse duizendpoot' in: *DC* 15.12.1992.

Prins-Willekes Macdonald, I.E., 'Klaas van der Geest (Schiermonnikoog, 27 november 1903 - 10 oktober 1964)' in: *Jaarboek* 1967, 78-82.

'Professor dr. H.J. Prakke †' in: *Drenthe* 64 (1993) januari/februari 5.

Putzger, F.W., *Historischer Weltatlas*. Berlin/Bielefeld 1970 (Jubiläumausgabe. 92. Auflage), 34-35.

R., 'A.L. Lesturgeon' in: *NPDAC* 24.6.1878.

Rakers, Arnold, 'De Drentse Schrieversalmanak 1956' in: *Drenthe* 27 (1956) februari 6-7.

Ramaer, J.C., 'Levensbericht van Prof. Dr H. Blink (12 Febr. 1852 - 26 Dec. 1931)' in: *Handelingen* 1932, 120-127.

R[asch]., J., 'R. Houwink Hzn. Drentsche Novellen en Typen. Ter perse bij Uitgevers Mij. van Gorkum en Comp. te Assen' in: *EV* 3 (1931), 64-65.
- 'R. Houwink Hz. Drentsche novellen en typen' in: *EV* 4 (1932), 113.
- 'Boekenschouw' [J.H. Bergmans-Beins, *Het bloed kruipt waar 't niet gaan kan*] in: *EV* 5 (1933), 115.
- 'Boekenschouw' [J.H. Bergmans-Beins, *Drentsche Legenden*] in: *EV* 5 (1933), 286.

Reedijk-Boersma, Laura, 'Anne de Vries, nog steeds springlevend' in: *Boekenpost* 3 (1994) november/december 30-32.

'Reglement voor de prijsvraag voor toneelstukken uitgeschreven door Het Drents Genootschap' in: *Drenthe* 22 (1951) februari 23-24.

Reilingh, A., *Geslacht Houwink*. Windsor 1983 (ongepubliceerd).

Reinders-Bos, G., 'Openluchtspel de Kinkhorst' in: *OM* 13 (1991), nr. 3, 33-47.

Reyntjes, Roel, 'hans heyting portret van een veelzijdig kunstenaar' in: *Drenthe* 44 (1973) september 121-122.
- 'Barokke bespiegeling van een kostbare vrundschap' in: *Roet* (1992) zomer (Heyting-nummer) 8.

Richards, Geertje, 'Van der Velde over protestbrief in Rushdie-affaire: 'schrieverskring heeft wel wat anders te doen' ' in: *Nv/hN* 3.10.1989.

Riddering, J.H. en G.G. Wolthuis, *Lijst van door Groningers geschreven werken van af de middeleeuwen tot heden ten dage. Geschiedenis, folklore, rechtsgeleerdheid, taalkunde enz. in de Groninger volkstaal, in het Nederlands en in vreemde talen*. Groningen [1941].

R.-S., van, 'In memoriam Mevr. J.M. Linthorst Homan Staal' in: *PDAC* 3.12.1952.

Rietveld-van Wingerden, Marjoke, *Jeugdtijdschriften in Nederland en Vlaanderen 1757-1942. Bibliografie*. Leiden 1995.

Risseeuw, P.J., 'Anne de Vries schrijft het liefst voor en over het kind' in: *Nieuwe Haagsche Courant* 26.3.1960.
- 'Anne de Vries (Assen, 22 mei 1904-Zeist, 29 november 1964) in: *Jaarboek* 1965, 121-127.

Rodenburg, Cor, ' "Oes Haarm" blijft de mensen boeien' in: *Drenthe* 57 (1986) april 57-59.
- 'Jan Naarding, Drenthe's omstreden heilige' in: *Nv/hN* 29.12.1987.
- 'Bartje 60 jaar of hoe vertaal je 'Verjoppie' in het Duits?' in: *Nv/hN* 8.7.1993a.
- 'Prakke, Hendericus Johannes (1900-1992)' in: Bos/Foorthuis 1993, 74-79.
- ' 'Luuks Hilbers jonges' aan heruitgaaf toe' in: *Nv/hN* 19.10.1994a.
- 'Podagristen lieten Picardt niet links liggen' in: *Nv/hN* 17.11.1994b.
- 'Vroeger' in: *Nv/hN* 19.4.1996a.
- ' 'Clapper der Calkoens' werd nooit een klapper' in: *Nv/hN* 11.6.1996b.
- 'Herdruk van Van Dijks 'Luuks Hilbers jonges' ' in: *Nv/hN* 1.7.1996c.
- 'Vroeger' in: *Nv/hN* 9.5.1998.

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 811

'L.A. Roessingh: 't Diggelhoes' in: *Drenthe* 20 (1949) januari 16.
'L.A. Roessingh: Stad der Paleizen' in: *Drenthe* 22 (1951) oktober 159.
Roessingh, L.A., *Stad der paleizen*. Assen 1951.
- *Het Drentse Prentenboekje van Louis Albert Roessingh*. Meppel 1992.
Roet, (1991) zomer (themanummer over Gerard Nijenhuis).
Roffel, R.O., *Register op de Groningsche Volksalmanak, 1837-1990*. Groningen 1994.
Rogier, Jan, 'Scheidende directeur van uitgeverij Van Gorcum, Prof. dr. H.J. Prakke: 'In Nederland is de verbreiding van de perswetenschap niet van de grond gekomen' ' in: *VN* 21.11.1970.
Rogge, Alma, *Hinnerk mit'n hot. Plattdeutsche Geschichten*. Oldenburg 1978.
Romein, T.A., *De Hervormde predikanten van Drenthe, sedert de Hervorming tot in 1861*. Groningen 1861.
Ronsjö, Einar, *La vie de Saint Nicolas par Wace. Poème religieux du XIIe siècle publié d'après tous les manuscrits*. Kopenhagen 1942.
Rost, Nico, 'Een bezoek bij meester Crone' in: *NDVA* (1918),131-134.
Ru, J.H. de, *Landbouw en Maatschappij. Analyse van een boerenbeweging in de crisisjaren*. Wageningen 1979.

S., M., [Recensie *Harm Boer'nlèv'n an de Riest*] in: *De Maasbode* 4.4.1929.
S., B.W., 'Boekbesprekingen' [*Harm Boer'nlèvn an de Riest*] in: *HG* 5 (1942), 29.
S., W., 'In Memoriam K. van der Kley' in: *Drenthe* 30 (1959) juni 11.
Sanders, H., *Jacob Cremer*. Antwerpen [1952].
Sanders, Roel, *Schilders van Drenthe*. Zuidwolde 2001.
Sandman, Herman, 'Juvver Sien Jensema, schriefster van t [sic] Hoogeland. De mensen, het land en het leven' in: *DC* 20.3.1999.
- 'Dichter Jan Boer werd honderd jaar geleden geboren. Boerenzoon werd prins' in: *DC* 17.4.1999.
Sassen, Ad., 'Kunstenaar en kultuurkamer. Ontmoeting met den Groningschen schrijver Ger Griever' in: *DS* 1 (1942) november 520-521.
Schaafsma, C., 'Bekkering Wzn., Heiko (1838-1901)' in: Bos/Foorthuis 1997, 14-16.
Schaap, H.P., 'De vier brieven van Hilbert- en Albert Coerts in de jaren 1684, 1686, 1687 en 1699 uit Drenthe verzonden' in: *NDVA* (1961), 111-136.
Schaik, P. van en J.J. Spahr van der Hoek, *Geschiedenis van Smallingerland*. Leeuwarden 1976.
Scheen, Pieter A., *Lexicon Nederlandse beeldende kunstenaars 1750-1880*. 's-Gravenhage 1981.
Scheer, J. van der, 'Dubbeld Hemsing van der Scheer. Huisvader en raadslid' in: *NDVA* (1967), 90-97.
Schenkeveld, Margaretha H., 'Inleiding' in: Nicolaas Beets, *Kuser*. Den Haag 1979, 7-34.
Schenkeveld-van der Dussen, M.A., *Nederlandse Literatuur, een geschiedenis*. Groningen 1993.
Schenkeveld-van der Dussen, Riet, *Met en zonder lauwerkrans. Schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd 1550-1850: van Anna Bijns tot Elise van Calcar*. Amsterdam 1997.
Schijve, Ad, 'Oorlogstijd' in: *Alzoo Rederijkers!* Scheemda 1992, 122-144.
Schilperoort-van Meerten, A.B., *Het Noorden van ons vaderland; of Vlugtige schetsen en aangename herinnering van een Reistogtje over Utrecht, door Vriesland, Groningen, Drenthe en Overijssel*. Assen 1840.
Schöffer, I., *Het nationaal-socialistische beeld van de geschiedenis der Nederlanden. Een historiografische en bibliografische studie*. Amsterdam 1956.
Schokland, 'Wat is dat toch, wat oes zo met 't aole laand verbindt?' in: *Drenthe* 61 (1990) april/mei 25-26.
- 'Klassieke Drentse literatuur?' in: *Drenthe* 63 (1992) april 17.
Scholte, A.J., 'Iets over Bibliotheken in Drente' in: *Drente* 1 (1929) oktober 70-72.
- 'J. Poortman. Siebo Siebels' zwoare gaank' [boekbespreking] in: *NRC* 15.6.1932.
- 'Boekbespreking' [*12 Drentsche liederen* door L. Koops en *Drentsche Legenden* door J.H. Bergmans-Beins] in: *Drente* 5 (1933) oktober 8.
- 'R. Houwink Hzn. Uut oes Drèènse laand' [boekbespreking] in: *NRC* 23.10.1935a.
- 'H. van Dijk. Luuks Hilbers Jonges. Dialectschetsen uit het Drentsche dorpsleven' [boekbespreking] in: *NRC* 23.11.1935b.
- 'J. van der Veen Az.' in: *NDVA* (1942), 89-96.
- 'Een man, die zijn tijd vooruit was. Dr. Hendrik Jan Nassau' in: *NDVA* (1946), 51-60.
- 'In memoriam Mejuffrouw T.J. Servatius' in: *NDVA* (1951), 7-14.
- 'Enkele opmerkingen over Nutsdepartementen in Drenthe' in: *Drenthe* 23 (1952) november 170-174.
- 'In memoriam Lammert Braaksma' in: *NDVA* (1964), 27-32.
- 'Herinneringen uit de tijd, toen het Drents Genootschap het Drents Genootschap nog niet was' in: *Drenthe* 38 (1967) februari 22-23.
- *Het vijftigjarig bestaan van de Openbare Leeszaal te Assen. Herinneringen aan de eerste vijf en twintig jaren*. z.p. 1968.

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 812

Scholtmeijer, H., 'Het dichterschap van Jan Naarding' in: *DMB* 48 (1996), 41.
- *Naast het Nederlands. Dialecten van Schelde tot Schiermonnikoog*. Amsterdam/Antwerpen 1999.
Schoon, S., *De knokploeg Noord Drenthe*. Assen 1970.
Schoonderwoerd den Bezemer, Richard van, *Vroom en Vrij. De geschiedenis van de vrijzinnig protestantse jeugdliteratuur in Nederland*. Den Haag 2001.
Schorren, Derwin, 'De Groninger dichter en schrijver Jan Boer (1899-1983)' in: *Gronings Historisch Jaarboek*. Groningen 1988, 98-114.
- '*Het grasgroene Groningen over de dichter en schrijver Jan Boer (1899-1983)*. Bedum 2000.
Schouten, Diny, 'Opwaardering' [rubriek 'Water&Vuur'] in: *VN* 27.6.1998.
Schravendeel, Rogier, 'De Amsterdamsche rederijkerskamer Achilles (1846-1861)' in: *DNE* 16 (1992) december 185-197.
Schuiling, P., *1866-1951 Rederijkerkamer "Borger". Rede van de Heer P. Schuiling, op 10 november 1951 ter gelegenheid van het 85 jarige-bestaan van de kamer*. z.p. 1951.
Schuur, Koos, 'Een geslaagde roman van het Groningsche platteland' in: *DNO* 4.10.1941.
Seelmann, E. en W. Seelmann, *Die plattdeutsche Literatur 1800-1915. Biobibliographie*. Leer 1979.
S[eidell].B[roekhuizen]., G., 'Geert Broekhuuzen (25 jan. 1844-14 sept. 1928)' in: *OV* 22 (1978) juli 108-109.
Servatius, T.J., *Vrouwen uit onze historie*. Nijkerk Z.j.
Setten, Henk van, *Opvoeding in volkse geest. Fascisme in het onderwijs 1940-1945*. Bergen 1985.
Sikkema, K., 'Jan Fabricius 75 jaar' in: *De Stem van Nederland* 28.9.1946.
Sillevis, W., 'Welk Toneelstuk?' in: *Drenthe* 26 (1955) februari 8-9.
Simons, Ludo, *Vlaamse en nederduitse literatuur in de 19de eeuw*. Deel II. Gent 1985.
Sinninghe, J.R.W., *Drentsch Sagenboek*. Bussum 1943.
- 'Enige Overijsselsche sagen en sagengestalten' in: *Overijssel jaarboek voor cultuur en historie* 3 (1949), 93-95.
Sitvast, Jan, 'De populariteit van almanakken in de tweede helft van de negentiende eeuw' in: *DNE* 11 (1987), 10-34.
Slee, J.C. van, 'Levensbericht van R.C.H. Römer' in: *Levensberichten* 1888, 3-28.
Sleen, Rein van der, 'Dr. Boekholt onderzoekt 'oorlogsjaren' Jan Naarding, 1939-1947. 'Niet fout...toch een stap te ver' ' in: *Nv/hN* 26.5.1988.
Slings, H., ' 'Toengeb, de hunebedbouwer': een prachtig jeugdboek' in: *Nederlands Dagblad* 28.10.1981.
Slob., 'Boeken van en over Drenthe. *Luuks Hilbers jonges, dialectschetsen uit het Drentsche dorpsleven*' in: *De Landstand in Drente* 13.3.1942.
Smeenge, H., 'In Memoriam Dr. H.U. Meyboom.' in: *NDVA* (1934), 7-14.
Smidt, H.A.R., 'Linthorst Homan, Jan Tijmen (1873-1932)' in: Bos/Foorthuis 1990, 86-89.
Smit, Peter en Jaap Spanninga, *Van Veensoldaat tot Pools bevrijder. Ter Apel 1940-1945*. Bedum 1995.
Smit, Reinder, 'Het Dwingeler Sint Nicolaaslied' in: *Drenthe* 48[a] (1977) december 278-280.
- *Dwingelo in vertellingen*. Zaltbommel 1979.
- *Kuierpad*. Dwingeloo 1989.
- *Woordenboek van het Drents van Dwingelo. Woorden, spreuken, zegswijzen en gebruiken uit het West-Drents*. Meppel [1996].
Snelleman, Alex, 'Meester Crone gaf Drenthe honderd jaar geleden een nieuw gezicht' in: *DAC* 24.5.1980.
Spierdijk, Jan, *Jan Fabricius de man en zijn werk*. Assen 1971.
Spijkerboer, Ch.Th., 'Ben van Eysselstein overleden' in: *Schakel* 22.8.1973.
sr., 'Wir müssen bei uns selbst anfangen' in: *Das Neue Tageblatt* 23.2.1950.
Stahl, A.L.H., 'Jan Poortman †' in: *OM* 6 (1984a) maart 3-4.
- 'R. Houwink Hzn, een bijzondere Meppeler' in: *OM* 6 (1984b) maart 19-26.
'A. Steenbergen' in: *DVA* (1841), 52-54.
Steenbergen, A., *"De Clapper der Calkoens". Eene Drentsche Veenkolonie in de laatste helft der zeventiende eeuw.* Hoogeveen 1975 (herdruk).
- *Faust door Johann Wolfgang von Goethe*. Meppel 1979 (vierde druk).
Steenbergen, H., 'Troubles in Drenthe, boerenactie en boerenactievoerders, 1748' in: *NDVA* (1982), 41-56.
Steenhuis, J.F., *De Groninger dialektliteratuur*. Delfzijl 1960.
Stellwag, J.A., 'Het eerste Gewestelijk Bureau der Nederlandsche Kultuurkamer' in: *DS* 1 (1942) november 517-519.
Stork-van der Kuyl, D.M.E.A.J., *De Drentse boerin. Haar plaats in de samenleving*. Assen 1952.
Stout, G., 'Johanna Hindriks [sic] Beins' in: *Cursus Drents. 1986/1987. Les 14* 1987, 1-7.
- 'Jannes [sic] Pol' in: *Cursus Drents. 1986/1987. Les 2* 1987, 1-8.
- 'Jo Beins: eerste vrouw in Staten' in: *Nv/hN* 23.4.1987c.

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 813

- 'Mans Tierelier' in: *Nv/hN* 23.4.1988a.
- 'Boerenlèven' in: *Nv/hN* 17.6.1988b.
- 'Stoefzaand' in: *Nv/hN* 23.9.1988c.
- 'Bloed' in: *Donateursbericht het Drentse Boek*, mei 1992.

Stroman, B., *De Nederlandse toneelschrijfkunst. Poging tot verklaring van een gemis*. Amsterdam/Antwerpen 1973.

Tammeling, Bart, *De krant bekeken. De geschiedenis van de dagbladen in Groningen en Drenthe*. Groningen 1988.
- 'Tweeëneenhalve eeuw geleden kreeg Noordoost-Nederland zijn eerste 'geoctrojeerde' krant. Jacob Sipkes, Gronings oer-courantier' in: *DC* 2.1.1993.

Tazelaar, C., 'Literaire Kroniek' [bespreking van *Bij ons, in t' land der Saksers*] in: *Stemmen des tijds* 14 (1926) maart 205-206.

Terpstra, Pieter, 'Terug in het vizier. J.C. Meyboom, oud-burgemeester van Diever, thans genietend van pensioen' in: *Ko/hN* (1980) juli/augustus 84-88.
- 'Trouw aan het Drents gebleven voor lezers en luisteraars in eigen provincie. hans heyting drents schrijver van nederlandse kinderboeken' in: *Ko/hN* (1984) april 78-80.

'Terugblik; van 't olde greuntien naar Drenthe Totaal' in: *Drenthe Totaal* 1 (1996), nr. 1/2, 8-10.

Teuling, A.J.M. den, 'Jean Samuel Magnin, (adjunct-)commies en archivaris van de provincie Drenthe' in: Brood 1983, 48-68.
- 'Magnin, Jean Samuel (1796-1888)' in: Brood/Foorthuis 1989, 130-135.
- 'Derks, Pieter Alberts (1833-1898)' in: Bos/Foorthuis 1990, 40-43.
- 'Kymmell, Jan Abraham Rudolph (1851-1922)' in: Bos/Foorthuis 1990, 83-85.

Thijssen, Louis, 'het rederijkerstooneel' in: *DS* 1 (1942) maart 104-105.

'H.J. [sic] Tiesing' in: *EV* 8 (1936), 261.

Tiesing, H., 'Oet olde en neie tieden' in: *NDVA* (1897), 119-133.
- 'De Hunnebedden in de gemeente Borger' in: *Het Noorden. Geïllustreerd Tijdschrift voor het Noorden van Nederland* (1904), 147-152.
- 'Het vereenigingsleven in Drenthe' in: *Cultura. Uitgave van de Vereeniging van Oudleerlingen der Rijkslandbouwschool* (1913a), nr. 25, 261-272.
- 'Uit het volksleven. (Bijgeloof in Drenthe.)' in: *NDVA* (1913b), 40-54.
- 'Uit eene Drentsche familiegeschiedenis' in: *NDVA* (1929), 35-43.
- 'De nieuwe Drentsche Volksalmanak' in: *NDVA* (1932), 15-17.

Til, R. van, *Over vrijen en trouwen in de Drentse boerenepiek van 1890-1945* (niet-uitgegeven doctoraalscriptie RUG). Groningen z.j.

Tissing, Jan, 'Herman Doedens - Harm Drent' in: *Drenthe* 63 (1992) september 14.
- 'Luuks Hilbers jonges' in: *Drenthe* 64 (1993) november 33.

'Toegift Hans Heyting' in: *Drenthe* 54 (1983) november 213.

Tonckens Lunsingh, W., 'Een onbekend auteur' in: *NDVA* (1915), 110-124.

'Toonelisten in 1840' in: *NDVA* (1914), 72.

Toorn, Willem van (red.), *Querido's letterkundige reisgids van Nederland*. Amsterdam 1983.
- 'Drenthe' in: Van Toorn 1983, 83-90.

Touw, H.C., *Het verzet der Hervormde Kerk. Deel I. Geschiedenis van het Kerkelijk Verzet*. 's-Gravenhage 1946.

Tromp, H.M.J., 'De slag bij Ane, voorspel en gevolgen' in: Heringa 1985, 174-179.

Tupan, H.R., 'Het spinmaal en de spinnerij in Drenthe.' in: *DMB* 46 (1994), nrs. 1-2.

Twee Podagristen, *Wiens been was 't? Wat Gerrit Koeze in 't schemer-duuster bij den heerd an zien halfbruer Tönnis Konkel vertelde door Twee Podagristen (een van de drie olden en een nije echte)*. Oosterhesselen 1986 [auteurs: Harm Boom en Hermanus Hartogh Heijs van Zouteveen].

Twisk, Chr.N.H. van, 'Toen ik van de HBS kwam wilde ik niks doen. Dat leek me fijn, niks doen...' in: *Nv/hN* 31.10.1970.

Ubink, B.R., *Drents Repertorium. 3 cultuur*. Assen 1974.

Ubink, J., 'Bazuinen om Jericho. Toneelspel van Ben van Eysselsteijn. Opgevoerd onder auspiciën van het Drents Genootschap' in: *Nv/hN* 14.4.1950.

Uffelen, Herbert van, *Moderne niederländische Literatur im deutschen Sprachraum 1830-1990*. Münster 1993.

Uilenberg, J.J., 'Taalverkrachting' in: *Drente* 5 (1934) januari 4.
- 'Lichtvaardigheid bij dialectschrijvers Bartje van De Vries' in: *Drente* 8 (1937a) februari 1-2.
- 'De legende van Ellert en Brammert' in: *Drente* 8 (1937b) april 1-5.
- 'Boekbespreking' [*Marthao Ledeng*] in: *De Landstand in Drenthe* 26.3.1943a en *HNL* 2 (1943b) september 355-356.
- 'Heiligschennis in "Dorre Grond" ' in: *DD* 9.4.1943c. Ook gepubliceerd in: *HNL* 2 (1943d) juni 279-280.

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 814

V., L., 'In Memoriam L. Koops' in: *Drente* 6 (1934) augustus 6-7.
Valk, P.P., *Gerhard Filippus Crone 1849-1931. Een Groninger, die Drent werd* (referaat RUG). Groningen 1981.
Veen, Egb. J. van der, 'Dwingeloo voor de lachspiegel' in: *Drenthe* 35 (1964) oktober 7-9.
Veen, Frans van der, 'Het Drentse Prentenboekje van Louis Albert Roessingh' in: Roessingh 1992, 5-9.
Veen, Harm van der, 'Geert Teis als erflater. De erfenis' in: *Veenkoloniale Volksalmanak* 5 (1993), 46-73.
Veen, J. van der, *Nieuw Drentsch Mozaïk*. Assen 1878.
'Jan van der Veen Az. In memoriam' in: *NDVA* (1886), 236-237.
Veen, Tonny van der, 'Bij de Drentse Koppermaandagprent' in: *'t S* 1 (1955) juli/augustus 138.
- 'Inleiding' in: Douwes 1988, 7-9.
Veenstra, Bart, 'Naarding's werk in Vosbergen-spelling' in: *Nv/hN* 1.3.1967.
- 'dôôr de leesbril' [recensie van Marchien Eisings *Rieks*] in: *OV* 13 (1969) november 172.
- 'In memoriam Harm-Jans Stevens' in: *OV* 17 (1973) juli 97.
- 'Culturele pries veur Hans Heyting' in: *OV* 18 (1974) november 162.
- 'Um de mens Douwes' in: *Nv/hN* 13.12.1975.
- 'In memoriam Johan Hidding †' in: *OV* 20 (1976) september 129-130.
- 'In memoriam' [H. Koops] in: *OV* 21 (1977a) mei 65.
- 'Jan Poortman 80 jaor' in: *OV* 21 (1977b) oktober 148.
- 'Grada is niet meer' in: *OV* 21 (1977c) december 199.
- 'Oet Naardings hof' in: *OV* 22 (1978) oktober 148-149.
- 'De baandrekel' in: *Nv/hN* 11.2.1983.
- 'Jan Poortman overleden' in: *OV* 28 (1984a) februari 27.
- 'Jan Poortman †' in: *Nv/hN* 25.2.1984b.
- '75 jaar "Kunst en Strijd" ' in: *Jubileumuitgave* 1985.
- 'In memoriam Marchien Eising' in: *OV* 30 (1986) mei 73.
- 'Harm Drent' in: *Nv/hN* 18.3.1989.
- 'Hans Heyting' in: *HC* 19.6.1992a.
- 'Professor Prakke' in: *HC* 30.12.1992b.
- 'Borstbeeld Hans Heyting' in: *HC* 12.1.1996.
Veenstra, Edo, 'Anatomie van de streekroman. Hoe komt het dat streekromans zulke hoge oplagen halen en wie zijn de lezers? Een analyse van Edo Veenstra' in: *HP* 8.6.1974.
Veenstra, Jan, 'De invloed van Max Douwes op de jongere generatie' in: Kool 1988, 67.
- 'Harm Tiesing, meer een beschriever' in: Kool 1988, 79-82.
- 'Drentse liedties' in: Kool 1988, 93-98.
Vegter, J.G.C., 'Drenthe, het land van de kunstschilders' in: *NDVA* (1916), 173-229.
Veld, N.K.C.A. in 't, *De ereraden voor de kunst en de zuivering van de kunstenaars. Een bijdrage tot de geschiedschrijving van de zuivering van het vrije beroep*. 's-Gravenhage 1981.
Veld, Heleen van der, *Wordt er nog naar ons geluisterd? Het Nederlandse hoorspel, van zelfstandige kunstvorm tot nazi-propaganda* (niet-uitgegeven doctoraalscriptie UVA). Amsterdam 1992.
Velde, Ben ten, 'De rustige sfeer van het landleven in al zijn soberheid' [bespreking van herdruk H. van Dijk, *Luuks Hilbers jonges*] in: *DC* 3.8.1996.
Velde, Peter van der, *Wilwaark. Gedichten en verhaolen*. Zuidwolde 1986.
- 'Grietje Clewits' in: *Cursus Drents. 1986/1987. Les 1* 1987, 1-3
- (samenst.), *Aovendlicht. Verhaolen en gedichten uut het Noordenveld*. Zuidwolde 1991.
- 'Veurwoord' in: Van der Velde 1991, 7.
Veldkamp, J. en K. de Boer, *Kun je nog zingen, zing dan mee! Honderd zes en veertig algemeen bekende schoolliederen met pianobegeleiding van P. Jonker*. Groningen 1964 (zeven en dertigste druk).
Veldman, Fokko, 'Naoorlogse dialectliteratuur in Groningen' in: Van der Kooi 1990a, 16-31.
Ven, D.J. van der, *Ons eigen volk in het feestelijk jaar*. Kampen z.j.
- *Ken ons land en heb het lief*. Amsterdam [1919].
- *Neerlands Volksleven*. Zaltbommel 1920.
Venema, Adriaan, *Schrijvers, uitgevers en hun collaboratie. Deel I. Het systeem*. Amsterdam 1988.
- *Schrijvers, uitgevers en hun collaboratie. Deel 2. De harde kern*. Amsterdam 1989.
- *Schrijvers, uitgevers en hun collaboratie. Deel 3A. De kleine collaboratie*. Amsterdam 1990.
- *Schrijvers, uitgevers en hun collaboratie. Deel 4. Uitgevers en boekhandelaren*. Amsterdam 1992.
Venema, Lia, 'Schrieverij' [A. Brals-Luinge] in: *Nv/hN* 27.7.1989.
Vening, Wil, *Sluiers van nevel, historische dubbelroman*. Kampen 1989.
Verhagen, Peter, 'Herman Buiskool Sanskritist en lexicoloog' in: Van den Muyzenberg/De Bruijn 1991, 30-36.

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 815

Verhoef, Goos, 'De boekcorner van...Goos Verhoef!' [recensie Foka van Loon, *Kan de liefde zwijgen*] in: *VN* 21.2.1987.
Verkade, Frans, 'Podagrist Lesturgeon zelf 'geschetst'. Interessante studie over Drentse dominee-literator' in: *MC* 28.2.1996.
Verkijk, D., *Radio Hilversum 1940-1945. De omroep in de oorlog*. Amsterdam 1974.
Versfelt, H.J., 'De op de Noord-es neergestorte bommenwerper' in: *OE* (1993) augustus 56-60.
- *Een herberg aan de Brink. Vier eeuwen hotel Braams*. Gieten 1998.
'De 150e V.G.C.er' in: *Drenthe* 25 (1954) oktober 14.
Visscher, Jos, 'Publiek niet laaiend enthousiast op première stuk van Ab Drijver' in: *DGP* 22.4.1991.
Visser, Ab, 'Lange Regionale Tenen. Open brief aan het Drentse Genootschap' in: *Drenthe* 19 (1948) december 181-182.
- *'t Peerd van Ome Loeks*. Amsterdam 1970.
Vlamingh Kiebêrt, H.M., 'Jhr. H. den Beer Poortugael. *De Zanger van Koevorde*' in: *Drenthe* 25 (1954) november, flap.
Vleesenbeek, H.H., 'Werk in Orde' in: Paape 1971, 1794-1799.
- 'Meester schraalhans' in: Paape 1971, 2330-2336.
Vloten, J. van (samenst.), *Bloemlezing uit de Nederlandsche dichters der negentiende eeuw; voor hooger en middelbaar onderwijs, voor rederijkers, en allen die in de vaderlandsche poëzy belang stellen*. Deel II. Deventer 1868 (tweede druk).
Vonk, H., *Drenthe; het leven rond negentienhonderd*. Amersfoort 1989 (zesde, herziene druk).
'Voordrachten in Drents dialect' in: *Drenthe* 24 (1953) april 64.
Vooys, C.G.N. de en G. Stuiveling, *Schets van de Nederlandse letterkunde*. Groningen 1980 (32e druk).
Vos, Jacques, 'H. Scheepstra' in: *Lexicon jeugdliteratuur* (1994) oktober 1-6.
Vos, René, *Niet voor publicatie. De legale Nederlandse pers tijdens de Duitse bezetting*. Amsterdam [1988].
Voskuil, J.J., 'Geschiedenis van de volkskunde in Nederland. Portret van een discipline' in: *Volkskundig Bulletin* (1984) mei 50-63.
Vries, J.B., 'De Hoenders van het Noorder land. V' in: *HNL* 2 (1943) maart 169-178.
Vries, Anne de, 'De schoonheid van Drente' in: *Dietbrand. Maandschrift onder leiding van Wies Moens* 5 (1938) augustus-september 237-241.
- 'Ter Inleiding' in: L.A. Roessingh, *Stad der paleizen*. Assen 1951.
- 'Interview met Drenthe' in: *Drenthe* 25 (1954) mei 3-5.
- 'Gesprek met de doden' in: *Voormalig Verzet Nederland*, bevrijdingsnummer 1960, 41 (eerder geplaatst in 1955).
- 'Dr. Jan Naarding als mens' in: *DAC* 22.7.1963.
'Anne de Vries naar Suriname' in: *Drenthe* 23 (1952) januari 15.
Vries jr., Anne de, *Bibliografie van Anne de Vries 1904-1964. Samengesteld door Anne de Vries (1944)*. Nijkerk 1995.
Vries, Jan de, 'Nieuwe boeken over folklore' [recensie van *Bij ons, in't land der Saksers*] in: *Den Gulden Winckel* 25 (1926) februari 34-36.

W., [Recensie *Harm Boer'nlèv'n an de Riest*] in: *Alkmaarsche Courant* 6.3.1929.
W., 'Das umstrittene Opfer des Bauern Alting' in: *Nordwestdeutsche Rundschau* 1.3.1950.
Wal, J. de, 'Levensberigt van Mr. Sibrand Gratama' in: *Handelingen* 1858, 27-46.
- , 'Levensbericht van Mr. Jan Pan' in: *Handelingen* 1872, 277-297.
Waterink, J. (samenst.), *Bij ons, in t' land der Saksers, studies, schetsen en verzen uit Saksisch Nederland*. Utrecht [1925].
Wattel, J., 'Albert Steenbergen, een Hoogeveens schilder en literator' in: *NDVA* (1957), 168-193.
- 'Gijsbert Karel van Hogendorp op zijn reis door Drenthe. 1819' in: *NDVA* (1968), 119-131.
- 'Albert Steenbergen, een Hoogeveens schilder en literator, 1814-1900' in: Huizing/Wattel [1975], 411-442.
Wattum, Simon van, 'Marchien Eising: Rieks' in: *'t S* 1 (1955) juli/augustus 163.
- 'Bericht uit 't Oostereind' in: *Nv/hN* 22.9.1988.
Wegener, Eduard, 'Vorrede des Uebersetzers' in: *Niederländische Dorfgeschichten von Cornelis van Schaick*. Leipzig 1850, V-XX.
Weijer, L., 'De arbeid der Agrarische Jeugdbeweging. Het eerste ontwaken van het Noorder land' in: *HNL* 1 (1942) april 193-200.
Werkman, Hans, 'Het Drentse boek' in: *Nederlands Dagblad* 15.9.1984.
Werners, Harm, 'Marchien Eising: "Rieks" ' in: *Drenthe* 25 (1954) november 14.
- 'Dichters in Drenthe' [L.A. Roessingh] in: *Drenthe* 26 (1955a) januari 11.
- 'Dichters in Drenthe; Ben van Eysselsteijn; Ballade van Mac Baine' in: *Drenthe* 26 (1955b) april 13.

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 816

- 'Dichters in Drenthe' [Harm Drent, *Testament*] in: *Drenthe* 26 (1955c) juni 11.
- 'Oet de Drense Schrieverskring. Nijhoff en Van Eysselsteijn, dichters in Symbolen' in: *'t S* 1 (1955d) september/oktober 187-188.
- 'Drents Proza' in: *Drenthe* 26 (1955e) november 7-9.
- 'Drentse vertellers. Albertus Aleidus [sic] Steenbergen: *De Clapper der Calkoens*, romantiek en vervalsing' in: *Drenthe* 27 (1956a) januari 6.
- 'Maaike: Streng Bloedkralen' in: *'t S* 2 (1956b) januari/februari 30.
- 'Drentse Vertellers. Harm Tiesing' in: *Drenthe* 27 (1956c) februari 8-9.
- 'Drentse Vertellers. Marchien Eising' in: *Drenthe* 27 (1956d) maart 8-9.
- 'Drentse vertellers. Ben van Eysselsteijn' in: *Drenthe* 27 (1956e) april 8.
- 'Menselijke eenzaamheid en "beter" verlangen. Ben van Eysselsteijn: Verweerde Stenen' in: *Drenthe* 27 (1956f) april 12.
- 'Drentse vertellers: Hendrik van Dijk' in: *Drenthe* 27 (1956g) mei 10-11.
- ' Drentse Vertellers. Anne de Vries' in: *Drenthe* 27 (1956h) september 10.
- 'Drentse Vertellers. Mevrouw J. Bergmans-Beins' in: *Drenthe* 27 (1956i) oktober 12.
- 'Drentse Vertellers. Johan Hidding' in: *Drenthe* 27 (1956j) november 10.
- 'Kopperprent 1957' in: *Drenthe* 28 (1957a) februari 9.
- 'Dichters in Drenthe. P. van der Velde' in: *Drenthe* 28 (1957b) mei 13.
- 'deur de leesbrille' in: *OV* 2 (1958) mei 90.
- Ben van Eijsselstein' in: *OV* 17 (1973) september 129-130.
- en Gerriet Wilms, 'Drentse schrijvers en hun werk letterkundige rubriek' [Hans Heyting] in: *Drenthe* 29 (1958a) januari 10.
- 'Drentse schrijvers en hun werk letterkundige rubriek' [J. Hidding] in: *Drenthe* 29 (1958b) februari 10.
- 'Drentse schrijvers en hun werk letterkundige rubriek' [H. Koops] in: *Drenthe* 29 (1958c) mei 10.
- 'Drentse schrijvers en hun werk letterkundige rubriek' [G. Kuipers] in: *Drenthe* 29 (1958d) juni 11.
- 'Drentse schrijvers en hun werk letterkundige rubriek' [J.J. Uilenberg] in: *Drenthe* 29 (1958e) september 6.
- 'Drentse schrijvers en hun werk letterkundige rubriek' [Harm Drent] in: *Drenthe* 29 (1958f) oktober 6.
- 'Drentse schrijvers en hun werk letterkundige rubriek' [A. Mulder] in: *Drenthe* 29 (1958g) november 6-7.
- 'Drentse schrijvers en hun werk letterkundige rubriek' [Roel de Lange] in: *Drenthe* 29 (1958h) december 8.

Wessels Nijenhuis, J.C., 'nutsleven in frederiksoord in de vorige eeuw' in: *Drenthe* 43 (1972) december 168-170.

Westenbrink, J.J., 'Een Drentsch Volkslied' in: *Drente* 3 (1931) november 82-86.

Wester, Fokke, 'Oud-boekverkoper brengt op zijn tachtigste een dichtbundel uit. Ale Brouwer deelt uit op zijn verjaardag' in: *Drachtster Courant* 4.9.1996.

Westerhuis, J.R., 'Rond een eeuw Drentse literatuur. Over de rol van de Nieuwe Drentse Volksalmanak in de ontwikkeling van de Drentse literatuur' in: *NDVA* (1983), 32-47.
- *Ruinerwold, rondgang door het verleden*. Ruinerwold 1991.

Wever, H., *Ruinen in oude ansichten deel 2*. Zaltbommel 1978.

Wierenga, Jan, 'Hans Heyting: verslonden naar kinderen kijken en luisteren' in: *Nv/hN* 9.7.1988.
- 'We bint hum kwiet. Dat spiet mij mieters' in: *Nv/hN* 26.3.1998.

Wiersma, Hans, 'Van Heerde, Hendrik (1905-1968). Kamper journalist en publicist' in: *IJsselakademie* 17 (1994) september 7-8.

'Wij stelt je veur' [Johan Hidding] in: *OV* 14 (1970) maart 42-43.

Wijnholts, Emmy en Hermen Overweg, *Shakespeare in Diever*. Diever 1986.

Wilkeshuis, C., *Daantje zou naar school toe gaan. Honderd jaar 'Volksonderwijs'*. Utrecht 1966.

Wilmink, Willem, *Mijn Middeleeuwen*. Amsterdam 1998.

Wilms, Gerriet, 'Dichters en Zondagsdichters bekeken door Gerriet Wilms. II De volkstaal' in: *Drenthe* 23 (1952a) oktober 145-147.
- 'Dichters en Zondagsdichters bekeken door Gerriet Wilms. III Nogmaals Maaike, de onbekende' in: *Drenthe* 23 (1952b) november 164-166.
- 'Dichters en Zondagsdichters bekeken door Gerriet Wilms. IV De dichter van de Zandhof' in: *Drenthe* 23 (1952c) december 183-186.
- 'Dichters en Zondagsdichters bekeken door Gerriet Wilms. V Naarding als dichter' in: *Drenthe* 24 (1953a) januari 7-10.
- ' "De Drentse Schrieverskring" start met enthousiasme' in: *Drenthe* 24 (1953b) januari 25-27.
- 'Van Eysselsteijn, verteller' in *Drenthe* 24 (1953c) februari 28-31.
- 'Dichters en Zondagsdichters bekeken door Gerriet Wilms. VII Hans Heyting, schilder-dichter' in: *Drenthe* 24 (1953d) april 49-52.
- 'Marchien Eising vertelt van Riekie en Geeske' in: *Drenthe* 25 (1954a) februari 14.

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 817

- 'Dichters en Zondagsdichters bekeken door Gerriet Wilms. Rondom het Hemelriek' in: *Drenthe* 25 (1954b) november 8-10.
- 'Dichters en Zondagsdichters bekeken door Gerriet Wilms. De Robaard' in: *Drenthe* 25 (1954c) december 6-8.
- 'Poezie in Drenthe' in: *Drenthe* 26 (1955) oktober 3-5.
- 'Maaike, vogel van verlangen' in: *Drenthe* 27 (1956a) februari 10.
- 'Drents Experiment' in: *Drenthe* 27 (1956b) juni 7.
- 'Is de dichteres Maaike .... Jan Boer?' in: *'t S* 2 (1956c) juli/augustus 97-101.
- 'Bij nader inzien. Commentaar op Drentse gedichten' [*Kinderlaand* van Harm Drent] in: *Drenthe* 28 (1957a) januari 7.
- 'Bij nader inzien. Commentaar op Drentse gedichten' [*Oostermoer* van BvE] in: *Drenthe* 28 (1957b) april 10-11.
- 'Bij nader inzien. Commentaar op Drentse gedichten' [*Meitied* van Hans Heyting] in: *Drenthe* 28 (1957c) november 10-11.
- 'Bij nader inzien. Commentaar op Drentse gedichten' [*Riem* van G. Clewits] in: *Drenthe* 28 (1957d) december 10.
- 'J.J. Uilenberg, *Uit 't Oude Kabinet*' in: *Drenthe* 29 (1958) mei 15.
- 'J.J. Uilenberg - *Uit 't Oude Kabinet - De middelste lade*' in: *Drenthe* 30 (1959) april 15.
- 'Marchien Eising Dit ene leven' in: *Drenthe* 48a (1977a) januari/februari 8-9.
- 'Marchien Eising Ga even zitten, kleine stukjes over grote dingen' in: *Drenthe* 48a (1977b) april 69.
- 'Marchien Eising Ga even zitten, kleine stukjes over grote dingen, 2e deel' in: *Drenthe* 49 (1978a) januari/februari 12.
- 'Hans Heyting Spiegelschrift' in: *Drenthe* 49 (1978b) mei 108.
- 'Anne de Vries Kleutervertelboek van de Biebelse Geschiedenis, an de kinder deurverteld deur Hans Heyting' in: *Drenthe* 50 (1979) december 262.
- 'J. Poortman - Leven rond Schoneveld' in: *Drenthe* 53 (1982) september 178.
- 'Blossems in de Lijte Bart van Oosteringh' in: *Drenthe* 54 (1983a) maart 36.
- 'De Baandrekel J. Poortman' in: *Drenthe* 54 (1983b) mei 93.
- 'Zummeraovend G. Clewits' in: *Drenthe* 54 (1983c) mei 93.
- 'Harm Koops Drent in de Vrömde, verzamelde gedichten' in: *Drenthe* 54 (1983d) november 211-212.
- 'Toegift Hans Heyting' in: *Drenthe* 54 (1983e) november 213.
- 'J. Poortman Steven Coerts. De geschiedenis van een Ruiner familie in de 17e eeuw' in: *Drenthe* 55 (1984a) maart 35.
- 'Bartje nu 'ien van oes' ' in: *Drenthe* 55 (1984b) september 124.
- 'J.W. Borgesius verzameld en geïllustreerd door J.G. Borgesius. Herinneringen van de Drentse jager' in: *Drenthe* 57 (1986a) april 45.
- 'Peter van der Velde; Wilwaark, gedichten en verhalen' in: *Drenthe* 57 (1986b) december 197.
- 'Mysticus Nijenhuis op de grens van droom en werkelijkheid' in: *Drenthe* 58 (1987) oktober 161-163.

Winkel, J. te, *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde in de eerste eeuw der Europeesche Staatsomwentelingen*. I. Haarlem 1922 (2e druk).
- *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde in de eerste eeuw der Europeesche Staatsomwentelingen*. II. Haarlem 1927 (2e druk).

Winkler, Johan, *Algemeen Nederduitsch en Friesch Dialecticon*. Deel I. 's-Gravenhage 1874.

Wit, F. de, 'Burgemeesters in bezet Gieten' in: Nijkeuter 1995, 51-96.

Witkamp, P.H., 'Drenthe' in: *De aardbol* (1841), 369-414.

Witt Huberts, Fr. de, 'Een en ander over landsspelen' in: *Drente* 2 (1931) april 173-182.

Wolff, D.E.W., 'Goethe's Faust, vertaald door A. Steenbergen' [recensie] in: *De Gids* (1869), 138-154.

Wolsey, Boy (samenst.), *Jan Pierewiet. 'n Bundel liedjes*. Assen 1952.

Wolters, M., ' "Dauw over dorstig land". Een gesprek met den bekroonden schrijver R. Brouwer' in: *Volksblad* 31.1.1942a.
- ' "Harm", Drentse boerenroman van een banketbakker-schrijver' in: *HV* 11.4.1942b.
- 'Over streekliteratuur en over "Bartje" en "Harm" ' in: *HV* 18.4.1942c.
- 'Een roman ontstaat uit een simpele slotzin' in: *HV* 25.4.1942d.
- (samenst.), *Elf. Het land vertelt. Elf van de beste verhalen uit de elf gewesten van Nederland*. Amsterdam 1943.

Worp, J.A., *Geschiedenis van het drama en van het tooneel in Nederland*. Tweede deel. Rotterdam [1907].

Wouda, J., 'In memoriam Johan Sjouke Postma (1910-1995)' in: *Doopsgezind jaarboekje* 90 (1996), 11-12.

Woude, Johan van der, 'Dichters en schrijvers rondom Herman Poort in de twintiger en dertiger jaren' in: *Nv/hN* 2.5.1964.

Wouters, D. en J. Waterink (red.), *Drente en Overijsel; Volkskundig leesboek voor de lagere scholen*. Groningen 1931.

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 818

Wouters, Tj., *Het drama van Putten. Terreur over een Nederlands dorp, october 1944*. Laren [1948].
Wumkes, G.A., 'Oude Geschriftjes in Groninger Gouspraak' in: *"Groningen"* 2 (1917a), 71-75.
- 'Schrijvers van kluchten in Groninger Gouspraak' in: *"Groningen"* 2 (1917b), 189-190.
Wumkes, D.A. en Jan Reinders, *Heer Halewijn, een nieuwe bundel liedjes*. Assen 1957 (vierde druk).
Wyma, Wil, *Bibliografie van Anne de Vries*. 's-Gravenhage 1965.

X., ' "Meester Crone's 80ste verjaardag!' in: *PDAC* 30.5.1929.

Zanten, H. van, 'G.F. Crone. ('n Boetnbaindr)' in: *Maandblad Groningen* (1920) november 168-171.
- 'G.F. Crone †' in: *PDAC* 26.1.1931.
Zeijden, Albert van der, ' 'Een verlaten land met talloze wonderlijke gebruiken'. Volkskunde en de constructie van een Drentse regionale identiteit' in: *NDVA* (1999), 68-91.
Zeijden, Hans van der, 'Een drukker uit Coevorden in dienst van de keizer' in: *EC* 30.12.1985.
Zeijden, J.R. van der, 'Een wel heel bijzondere voorstelling in Drenthe' in: *OW* 7 (1987) augustus 125-141.
Zoete, Johan de en Martien Versteeg, *Koppermaandagprenten. Verkenning van een Nederlandse grafische traditie*. 's-Gravenhage 1991.
Zondergeld, G.R., *De Friese Beweging in het tijdvak der beide Wereldoorlogen*. Z.p. 1978.
Zonneveld, P. van en M. van Noort, 'Lijst van Nederlandse almanakken 1830-1839' in: *DNE* 2 (1978) maart 14-46.
Zwuup, Willem P., 'Rond Roelof Houwink Hzn. Grondaankopen in Darp' in: *Onsen Spiker* 10 (1999) september 4-10.

Pseudoniemen

I. Alfabetische lijst van schrijvers met hun pseudoniemen en/of initialen

Schrijver	Pseudoniem
J.M. Alingh	J.M.A.
J.H. Bergmans-Beins	J.H.B.-B.
J. Boer	Maaike
H. Boom	Een Asser kiezer [?]
H. Boom	Een neef van den Drentschen assessor
H. Boom	Een plattelander van de kante van Rozewinkel [?]
H. Boom	Taco [?]
H. Boom	Een Utrechtenaar
H. Boom	Dien vrund X [?]
H. Boom	Dien dienstwillige vrund X [?]
H. Boom	De Drie Podagristen
H. Boom	Een van de drie olde Podagristen
H. Boom en H. Hartogh Heijs van Zouteveen	Twee Podagristen
H. Boom	Z. [?]
J.W. Borgesius	B.
J.W. Borgesius	J.W.B.
H. Bos	H.B.
H. Bos	Opmarker
D. van de Bospoort	D v.d. B
L. Braaksma	Lammert
G. Broekhuizen	Uzipetus (Usipetus)
H. Broekhuizen	P. Rootvaar
G. Broenink	Geert van 't Hooge
J.H. Brouwer	Invaller
H. Clewits	H.C. van Dockum
A. Cnossen-Nicolaï	Fanny van Loon
A. Cnossen-Nicolaï	Foka van Loon
A. Cnossen-Nicolaï	Tine Nijdam
G.F. Crone	G.F.C.
W. Diemer (met A. Sassen)	Sander Siemes
A. Dening	D. Enniga
H. van Dijk	Hadee

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 820

H. van Dijk	Van D.
H. van Dijk	v.d. H.
H. van Dijk	H. van 't Wold
H. van Dijk	H.W.
H. Doedens	Harm Drent
H. Doedens	H.D.
M. Douwes	Mans Tierelier
R. Dozeman	Roel Drent
W. Eisen	X
J. Fabricius	Jan Drent
J.J.A. Goeverneur	Jan de Rijmer
L.H. Haddering	Bart Veenstra
H. Hartogh Heijs van Zouteveen	De nije, echte podagrist
H. Hartogh Heijs van Zouteveen	(Dr.) H.H.H.v.Z.
H. van Heerde	Garriet Jan
H. van Heerde	Havanha
H. Heyting	Harm Heideknupper
H. Heyting	Mans en Hillechie
H. Heyting	Seymour
H. Heyting	Dra. Hanny G. Thies
J. Hidding	Tijs
J.H. Holm	Jan van Esch
J.H. Holm	HATé
J.H. Holm	Trouwers Hendrik
H. Houwink Rz.	Anastatio
R. Houwink Hzn.	Zonnerad
H. Hoving	Een Drentenaar
A. van Hoytema	A.v.H.
A. Huizing	Alb. Hu.
L. Huizing	Huso
C.E. Kniphorst	Everhard
A. Koers	Gerriet
G. Kuipers	Gerriet Kuipers
G. Kuipers	G(erriet)Kupers
J.A.R. Kymmell	J.A.R.K.
A.L. Lesturgeon	A-s-g
A.L. Lesturgeon	L.
A.L. Lesturgeon	L-n
A.L. Lesturgeon	De Drie Podagristen
A.L. Lesturgeon	1....14
J.M. Linthorst Homan-Staal	J.M. L.H.-S.
B. Lonsain	B.L.
H. van Lunzen	Fridre
H. van Lunzen	H.v.L.
J.S. Magnin	1***14
J.S. Magnin	13****14
P.J. Meertens	P.J.M.
N. Meyboom-Veltman	L. Huberts
P.C.J. Meys	P.C.J.M.
A. Mulder	A.M. W.
A. Mulder	Arend

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 821

A. Mulder	koj koj
R.D. Mulder	R.D.M.
J. Naarding	Jaan
J. Naarding	Jan
J. Naarding	Jan Drel
J. Naarding (met H.J. Prakke)	Keding
J. Naarding (met H.J. Prakke)	Hindrik-Jaan Keding
J. Naarding	Jan de Mister
J. Naarding	J.N.
J. Naarding	J. Ovendag
J. Naarding	J. Nysing
G. Nijenhuis	Harm Werners
G. Nijenhuis	h.w.
L.G. Oldenbanning	Hessel Oost
H. Oostenbrink	néve Lamert
H. Oostenbrink	Ome Harm
L. Palm-Boelens	Lotte van den Eykhoff
J. Pan	P.
J. Poortman	Jan Berends
J. Poortman	Jan Koops Luuks
J. Poortman	(J.) Pmn.
J. Poortman	J. ter Whee
H.J. Prakke	Olde Hein
H.J. Prakke	Hekkarpi Jr.
H.J. Prakke (met J. Naarding)	Keding
H.J. Prakke (met J. Naarding)	Hindrik-Jaan Keding
J. Rasch	J.R.
H.A. van Riel-Smeenge	Van R.-S.
R. Reijntjes	R. van Beilo
C. Rodenburg	C.R.
L.A. Roessingh	L.A.R.
A. Sassen	Willem van Fluitenberg
A. Sassen (met W. Diemer)	Sander Siemes
D.H. van der Scheer	D.H.v.d.S.
D.H. van der Scheer	v d. S.....
D.H. van der Scheer	De Drie Podagristen
G. Seidell-Broekhuizen	G.S.B.
A.J. Scholte	A.J.S.
L. van der Sleen	Bart van Oosteringh
A. Slingenberg	A.S.
A. Steenbergen	A. Stb.
A. Steenbergen	Lammert Jans Wever
A. Steenbergen	Meister Peters Jan
A. Steenbergen	P.J. Peterson
H.J. Stevens	Faunus
H.J. Stevens	Hajes
H.J. Stevens	Harm Holtkapper
G. Stille	Bèrend Jan
J.L. Thalen	Urse
J. Theunisz	Hans van Assen
J. Theunisz	Hans-Erik Clausen

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 822

H. Tiesing	H.T.
H. Tiesing	T. te B.
H. Tiesing	Gerrit Breider
H. Tiesing	Een Drenthenaar
H.Tiesing	Freerk
H. Tuin	H. Tuun
H. Tuin	Sannigje Hof
J.J. Uilenberg	Heidenda
J.J. Uilenberg	U.
J.J. Uilenberg	Van 't Oelenbröd
Borchart van der Veen	Drentinus
J. van der Veen Az.	Paul Bodestaf
J. van der Veen Az.	Een Drentenaar
J. van der Veen Az.	Frisius
J. van der Veen Az.	De(n) schrijver van 'Het Drentsch Mozaïk'
J. van der Veen Az.	De(n) schrijver van het 'Iets over Oom Thomas'
J. van der Veen Az.	Den schrijver van "Vrouw Lijsbeth's Pleegkind"
J. van der Veen Az.	V.
J. van der Veen Az.	Mr. J.V.A.
P. van der Velde	Bastiaon Brobbel
P. van der Velde	jan hinnerk en alaaidao
P. van der Velde	Wietske Knorringa
Th. Vos	Th.V.
Th. Vos	Tom Vos
Th. Vos	Pallieter
Th. Vos	Vösken
A. de Vries	Agé
A. de Vries	J. de B.
A. de Vries	Margreet Brouwer
A. de Vries	J. Cats (Jr.)
A. de Vries	Daan Deken
A. de Vries	J.M. Geldermans
A. de Vries	M. de Groot
A. de Vries	A. van de Heide
A. de Vries	W. Jespers
A. de Vries	Hilda de Jong
A. de Vries	A. de Klerk
A. de Vries	J. Kloosterveen
A. de Vries	H. Mast
A. de Vries	A. Nassau
A. de Vries	C. Vredeling
J.R. Westerhuis	Gerard van Elburg
J.R. Westerhuis	Gerriet Wilms

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 823

II. Alfabetische lijst van pseudoniemen

- Een combinatie van een of meer gefingeerde voorna(a)m(en) of voorletter(s) met een achternaam wordt aangeduid met de beginletter van de achternaam.
- Bij (gefingeerde) familiebetrekkingen is de voornaam bepalend. Bijv.: 'Ome Harm' vindt men onder de H-woorden.
- Bestaat een pseudoniem uit een omschrijving, dan is het zelfstandig naamwoord dat de hoedanigheid van de schrijvende persoon aangeeft het criterium. Bijv.: 'Een *plattelander* van de kante van Rozewinkel'.
- Alle verwijzingen naar Podagrist(en) staan bij elkaar: 'De Drie', 'Een van de drie olde', 'De nije, echte' en 'twee'.

Pseudoniem	Schrijver
Agé	A. de Vries
Anastatio	H. Houwink Rz.
Arend	A. Mulder
Hans van Assen	J. Theunisz
R. van Beilo	R. Reijntjes
Bèrend Jan	G. Stille
Jan Berends	J. Poortman
Paul Bodestaf	J. van der Veen Az.
Gerrit Breider	H. Tiesing
Bastiaon Brobbel	P. van der Velde
Margreet Brouwer	A. de Vries
J. Cats (Jr.)	A. de Vries
Hans-Erik Clausen	J. Theunisz
Daan Deken	A. de Vries
H.C. van Dockum	H. Clewits
Jan Drel	J. Naarding
Harm Drent	H. Doedens
Jan Drent	J. Fabricius
Roel Drent	R. Dozeman
Een Drentenaar	H. Hoving
Een Drentenaar	J. van der Veen Az.
Een Drenthenaar	H. Tiesing
Drentinus	B. van der Veen
Gerard van Elburg	J.R. Westerhuis
D. Enniga	A. Dening
Jan van Esch	J.H. Holm
Everhard	C.E. Kniphorst
Lotte van den Eykhoff	L. Palm-Boelens
Faunus	H.J. Stevens
Willem van Fluitenberg	A. Sassen
Freerk	H. Tiesing
Fridre	H. van Lunzen
Frisius	J. van der Veen Az.
Garriet Jan	H. van Heerde
J.M. Geldermans	A. de Vries
Gerriet	A. Koers

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 824

M. de Groot	A. de Vries
Hadee	H. van Dijk
Hajes	H.J. Stevens
Ome Harm	H. Oostenbrink
HAté	J.H. Holm
Havanha	H. van Heerde
A. van de Heide	A. de Vries
Harm Heideknupper	H. Heyting
Heidenda	J.J. Uilenberg
Olde Hein	H.J. Prakke
Hekkarpi Jr.	H.J. Prakke
Sannigje Hof	H. Tuin
Harm Holtkapper	H.J. Stevens
Geert van 't Hooge	G. Broenink
Alb. Hu.	Albert Huizing
L. Huberts	N. Meyboom-Veltman
Huso	L. Huizing
Invaller	J.H. Brouwer
Jaan	J. Naarding
Jan	J. Naarding
jan hinnerk en alaaidao	P. van der Velde
W. Jespers	A. de Vries
Hilda de Jong	A. de Vries
Keding	H.J. Prakke (met J. Naarding)
Hindrik-Jaan Keding	H.J. Prakke (met J. Naarding)
Een Asser kiezer	H. Boom [?]
A. de Klerk	A. de Vries
J. Kloosterveen	A. de Vries
Wietske Knorringa	P. van der Velde
koj koj	A. Mulder
Jan Koops Luuks	J. Poortman
Gerriet Kuipers	G. Kuipers
G(erriet) Kupers	G. Kuipers
néve Lamert	H. Oostenbrink
Lammert	L. Braaksma
Fanny van Loon	A. Cnossen-Nicolaï
Foka van Loon	A. Cnossen-Nicolaï
Maaike	J. Boer
mans en hillechie	H. Heyting
H. Mast	A. de Vries
Jan de Mister	J. Naarding
A. Nassau	A. de Vries
Een neef van den Drentschen assessor	H. Boom
Tine Nijdam	A. Cnossen-Nicolaï
J. Nysing	J. Naarding
Van 't Oelenbröd	J.J. Uilenberg
Hessel Oost	L.G. Oldenbanning
Bart van Oosteringh	L. van der Sleen
Opmarker	H. Bos
J. Ovendag	J. Naarding
Pallieter	Th. Vos

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 825

P.J. Peterson	A. Steenbergen
Meister Peters Jan	A. Steenbergen
Een plattelander van de kante van Rozewinkel	H. Boom [?]
De Drie Podagristen	H. Boom, A.L. Lesturgeon en D.H. van der Scheer
Een van de drie olde Podagristen	H. Boom
De nije, echte podagrist	H. Hartogh Heijs van Zouteveen
Twee Podagristen	H. Boom en H. Hartogh Heijs van Zouteveen
Jan de Rijmer	J.J.A. Goeverneur
P. Rootvaar	H. Broekhuizen
Sander Siemes	W. Diemer en A. Sassen
De(n) schrijver van 'Het Drentsch Mozaïk'	J. van der Veen Az.
De(n) schrijver van het 'Iets over Oom Thomas'	J. van der Veen Az.
De(n) schrijver van "Vrouw Lijsbeth's Pleegkind"	J. van der Veen Az.
Seymour	H. Heyting
Taco	H. Boom [?]
Dra. Hanny G. Thies	H. Heyting
Mans Tierelier	M. Douwes
Trouwers Hendrik	J.H. Holm
H. Tuun	H. Tuin
Tijs	J. Hidding
Urse	J.L. Thalen
Een Utrechtenaar	H. Boom
Uzipetus (Usipetus)	G. Broekhuizen
Bart Veenstra	L.H. Hadderingh
Tom Vos	Th. Vos
Vösken	Th. Vos
C. Vredeling	A. de Vries
Dien vrund X	H. Boom [?]
Dien dienstwillige vrund X	H. Boom [?]
Harm Werners	G. Nijenhuis
Lammert Jans Wever	A. Steenbergen
J. ter Whee	J. Poortman
Gerriet Wilms	J.R. Westerhuis
H. van 't Wold	H. van Dijk
Zonnerad	R. Houwink Hzn.
1....14	A.L. Lesturgeon
1***14	J.S. Magnin
13****14	J.S. Magnin

Register van persoonsnamen

Aafjes, Bertus 734
Aalderen, W. van 147
Aartsen, Lambertus 43
Abels, Maria 106
Abt, Franz 592
Achterberg, Gerrit 659, 723
Adama van Scheltema, C.S. 190
Agé (zie ook: A. de Vries) 612
Albert, medewerker *Drenthina* 198
Algra, H. 478
Aling, voorzitter werkgroep Saxo-Frisia 449
Alingh, J.M. 195, 460
Alkema, Wobbe 534
Allersma, T.E. 710
Alphen, Gijsberta van 99
Alt, A. 593
Alting, Menso 731
Ameshoff, P.J. 26
Amoureus, Jan 476
Anastatio (zie ook: H. Houwink Rz.) 162
Anbeek, T. 14
Andel, Peter van 430, 533
Andreae, J.C. 590
Andriessen, Willem 734
Ankersmit, J.F. 234
Anna Paulowna, koningin 88
Ansingh, Geertruida 114
Aragon, Ferdinand van 152
Arenz, polemist 365
Asscher-Pinkhof, Clara 706
Asselbergs, W.J.M.A. 18, 249,
Asselijn, Thomas 135
Assen, Hans van (zie ook: J. Theunisz) 444
Auerbach, Berthold 81

Baader, T.L.J.A.M. 293
Baart, Maria Cornelia 165
Bähler, L.A. 321, 322
Bähler-Boerma, G. 238
Bakker, Henk 557
Balder, Tine 736
Balderik, bisschop 456
Balkema, M. 710
Balsvoort, Johanna Theodora Regina van 685, 686, 718, 753
Barghoorn, P.S. 173
Barkman, J. 324
Barnard, W. 624
Bastiaans, J. 391
Bäte, Ludwig 737
Batterink, Lefert 631
Baudisch, Carl Peter 602
Baumann, J.B. 216, 277
Baving, Derkien 678, 686
Beek, Lode van 736
Beekhuijzen, Catharina Maria van 83
Been, Geesje 666
Beenen, Janna 57
Beer Poortugael, D.J. den 190
Beer Poortugael, H. den 417
Beereboom, Wim 683
Beets, Nicolaas 26, 72, 118, 121, 136, 227
Beijerinck, W. 520
Beiling, Albrecht 311
Beima, Aaltje Ruurds 106
Beins, Frederik Adolf 281

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 827

Beins, Jan Frederik Adolf 281
Beins, S.J.A. 282, 291
Bekkering Wzn., H. 163
Bellamy, Jacobus 222, 255
Bemmel Suijck, C.J. van 207
Benedict, Joshua 443
Benes, H.A. 407
Bennema, B. 710
Benthem Reddingius, Gerardus 24, 27, 31, 150, 178
Benting, toneelschrijver 396
Bentlage, Anna Gesina 691
Berend, Bommen (zie ook: Ch.B. von Galen) 629
Berends, Jan (zie ook: J. Poortman) 323
Berg, P.W.J. van den 49, 325, 387, 389, 392, 431, 454, 520, 542, 552, 715, 724
Berga, Gosso 656, 763
Bergfeld, J. 506, 507
Bergh, Pieter Theodoor Helvetius van den 210
Bergh, Samuel Johannes van den 73, 121, 151, 180, 190, 208
Bergmann, Johan Martin 180
Bergmans, Jan 282
Bergmans, Yda 282
Bergmans-Beins, Johanna Hindrika 244, 253, 281-291, 297, 300, 325, 327, 374, 389, 391, 392, 402, 419, 426, 431, 454, 484, 550, 553, 564, 576, 593, 595, 628, 678, 722
Bergsma, J. 61, 212, 312
Berkhout, Suze 614
Beste, Mej. De 201
Besten, Ad den 624
Beuker, Hendrik 632
Beversluis, Martien 544
Bezoen, H.L. 572
Bicknese, F.H.E. 402
Biesheuvel Schiffer, W.L. van den 196, 384, 385
Bieze, G.J. 284, 402
Bijkerk, Albert Jan 432, 495-498, 568
Bijkerk, J.A. 495
Bijmholt, Berend 238
Bilderdijk, W. 73, 151, 164
Bitzius, Albert (zie ook: J. Gotthelf) 81, 89, 91
Blanc, monsieur 132
Blancke, Dick 671
Blankenheim, Frederik van 128
Blas, Geert (zie ook: B.H. de Graaff) 335
Blécourt, Jan de 54
Bleeker, Geesje(n) 524, 525
Blink, Hendrik 60, 99, 100, 101, 166-170, 209, 210, 251, 363
Blink, Jan 166
Bloemen, Albert 170
Bloemen, J.E. 41, 170-172, 276, 385, 387, 418, 626
Bloemendaal, schoolhoofd 728
Blokzijl, Max 761
Bodestaf, Paul (zie ook: J. van der Veen Az.) 117, 130
Boekholt, P.Th.F.M. 21, 504, 547
Boekraad, Leo 692
Boelems, H. 438, 492
Boer, Jan 312, 360, 455, 467, 539, 558, 584, 585, 623, 711, 714
Boer, & Co, M. 35
Boer Hzn., R. 243
Boer, A.J. de, hoofdredacteur *Erica* 646, 721, 723
Boer, J. de 106
Boer, K. de 592
Boer, L.M. de 190
Boer-Siebring, J. de 719
Boer, J.H. den 723
Boerema, Jannie 657
Boerma, Albert 674
Boerma, Siebe 718
Boerma, Stieneke 20, 249, 626
Boersema, R.K. 609
Boeser, A.L. 106
Bolhuis Hoitsema, C.M. van 60, 61
Boll, Adriaan 180
Boll, Cornelia 74, 77, 180
Boll Az., A. 79, 229, 230, 231
Bolt 184
Bolt, Leonard 29
Bolt, Sijger Jans 37
Bommel-Kouw, Christien van 557
Bon, H.J. 424

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 828

Bonaparte, Lodewijk Napoleon 21, 200
Bonaparte, Napoleon 53, 54, 315, 727
Bontekoe, G.A. 574, 716, 724
Boogaerdt Bzn., M. 226
Boom, J.H. 37, 479
Boom, Harm 18, 22, 23, 33, 36, 39, 41, 45, 49, 51, 52, 53, 55, 56, 57-71, 132, 147, 180, 184, 187, 188, 191, 194, 195, 222, 223, 227, 230, 231, 477, 514, 520, 628
Boom, Jaap 515
Boom & Zoon, J.A., uitgevers 18, 37, 101, 102, 209, 266, 267, 269, 295, 349, 364, 409, 627, 628, 697
Boom, Jan, zoon van Harm Boom 58
Boom, Jan Adolf 37
Boom, Maria Louisa Janna 58
Boom, Mas 515
Boomsma, kostuumontwerper 407
Boon, C. 24
Boon, Louis Paul 552
Boonstra, Jelte 505, 506, 583, 731
Boot, architect 407
Bordewijk, F. 512
Boreel de Mauregnault, J.A. de 461
Borgesius, E.R. 23
Borgesius, J.G. (vader van Jan Wolter) 667
Borgesius, J.G. (zoon van Jan Wolter) 668
Borgesius, Jan Wolter 581, 584, 667, 668, 718, 763
Born, F. 388
Born, Henri 36, 134, 149, 220
Bos, A.W. 232
Bos, Alberdina Wilderika 378
Bos, E. 157, 309, 595
Bos, G. 365, 592
Bos, G., te Dieren 391
Bos, Hendrik 276, 325, 327, 374, 375, 376, 377, 391, 392, 431, 432, 474, 486, 487, 540, 551, 568
Bos, Hilligje 631
Bos, Olf 376
Bosch, Johannes van den 188
Bosch & Keuning, uitgeverij 425
Bosma 106
Bospoort, D. van de 379, 410, 463, 466, 561, 563, 564, 565
Bosscher, Arend 631
Boßdorf, H. 318
Bosveld, Henriëtte Johanna Catharina 209
Bothenius Lohman, J. 404, 606, 609
Bouma, J.L. 281, 379, 426, 434, 436, 438, 439, 450, 454, 493, 523
Bouwman, H. 106
Bouwman, P.J. 579
Bourbon, Louis de 598
Bourgondië, Maria van 153
Bourgondië, Philips van 128
Bouwman, L. 106
Bouwman-Geertsema, W.H. 744
Bouwmeester, Frits 603
Bouwmeester, Louis 402
Bowles, Caroline 207
Braaksma, Dina 680
Braaksma, Henderikus 679
Braaksma, Lammert 18, 19, 325, 391, 451, 455, 551, 566, 574, 593, 594, 596, 607, 610, 678, 679-682, 717, 724, 750
Braam, H. 718
Braams, H. 55, 116
Brader, L. 731, 739
Brahms, J. 592
Brals-Luinge, A.J. 749
Brandes, A. 438, 521
Brandsma, P. 749
Brandts Buys, L.F. 592
Braun, Jac. 557
Breider, Gerrit (zie ook: Harm Tiesing) 250
Bremer, uitgever 750
Brink, B. ten 38
Brink, H. ten 41, 93, 205, 207, 208, 277, 387
Brink, Jan ten 80
Brinks, Roelof 727
Brobbel, Bastiaon (zie ook: Peter van der Velde) 684
Broeder, componist 592
Broek, ds. Van den 133
Broek, Lambrecht van den 107
Broekema, L.D. 729

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 829

Broekhuijzen, G.S. H.S. 198
Broekhuisen, J.B. 438
Broekhuizen, Geert 38, 99, 167, 210-219, 228, 229, 257, 317, 325, 385, 387, 395, 418, 516, 560, 628, 678, 751, 753
Broekhuizen Rzn., Hendrik 560, 568
Broekhuizen, Hindrik Geerts 211
Broenink, Gerrit 741, 756-760, 763
Broers, S. 478
Broerse, Cor 455, 535, 713, 714
Broersma, Rouke 20, 249, 626
Brolsma, Reinder 425, 471
Brongersma, Aukje 628
Brongersma, Titia 16, 66, 152, 192
Brouwer, Abe 533, 641, 644, 699
Brouwer, Ale Pieter 584
Brouwer, Fop. I. 18, 672
Brouwer, G.A. 392
Brouwer, J.A. 316, 389, 391, 392, 393, 542, 552
Brouwer, Jan 465
Brouwer, J.H. 55, 537, 621, 710
Brouwer, Rein(d) 424, 432, 447, 465-471, 527, 567, 568, 576, 718
Brouwer-Prakke, A. 595
Bruggen, Jochem van 335
Bruggers, Harm 279, 476, 516
Brugghen, J.L.L. van der 100, 240
Brugging, Jan Jans 158
Brugmans, H. 440
Bruijelle, Adèle Marie Pauline Elise 411
Bruijn, Cor 467, 637
Bruijn, Margreet 637
Bruin, J. de 732
Bruins Slot, J.A.H.J.S. 612
Bruinses, A.G. 173
Bruna, A.W., uitgeverij 425
Buijnsters, P.J. 42
Buiskool, Henderikus Tebbe 174, 194, 195, 321, 325, 374, 378-382, 392, 487-489, 492, 517, 540, 542, 551, 568, 584, 585, 619-621, 740, 741, 742, 757
Buiskool, Hendrik 378
Buiskool, Herman Eildert 328
Buiskool, Tjakina Elizabeth 620
Buisman, J.F. 302
Buning, L. 85, 151, 410
Burch, Johanna Philippina van der 154
Buren Lensink, Jan van 28
Bursch, F.C. 521
Busch, Wilhelm 361
Busken Huet, Conrad 80, 90, 91
Bussemaker, Jantje 220
Buysse, Emile 335
Buzink Timmer, H.M. 276
Byron, George Gordon 26, 117, 118, 119, 121, 207, 235

Caesar, Julius 210
Calkoen, A. 143
Calkoen, Petrus 143
Callenbach, G.F., uitgeverij 425
Callenfels, A.C. 387
Cammans, Jan 736, 737, 738
Cammenga, C. 190
Cannegieter, H.G. 712
Carelsen, Fie 608
Casimir, R. 315
Caspers, Johanna Margaretha 77
Castelli, Frederic de 201
Castilië, Isabella van 152
Catharina II 222
Cats, Jacob 104
Céline, L.F. 618
Centen, D.B. 162, 189
Cespedés, Alba de 477
Chabot 26, 27
Chamisso, Adalbert von 387
Chassé, D.H. 62
Cheixaou, Elisabeth (zie ook: Bonny C.E. de Graaf-Boukema) 15
Cherbuliez, Victor 138
Chijs, P.O. van der 185
Chris jr. (zie ook: J.A. Poortman) 518
Chris N 105 (zie ook: J. Poortman) 518
Claassen, C.H. 111
Claes, Ernest 335
Clausen, Hans-Erik (zie ook: J. Theunisz) 443
Clewits, Grietje 581, 584, 619, 624, 661, 675-679, 683, 717

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 830

Clewits, Hendrik 432, 453, 468, 472-479, 563, 568, 713
Clewits, Roelof 675
Clusius, Carolus 442
Cluving Prins, Jantien 131
Cnossen, Sjirk 630
Cnossen, T. 630
Cnossen-Nicolaï, Aafje 629-633
Cock, Hendrik de 25, 72, 83
Coelingh, declamator 108
Coevorden, Rudolf van 416, 417
Colijn, H. 434
Colley, Neville Margaret 604
Comello, Georg Willem 476
Conscience, Hendrik 80, 249
Content-Hofstede, H.M. 413, 606
Cool, A.G. 233, 234, 594, 596
Cool, Hendrik 383
Cool-Vos, A. 387
Coole, Marcel 577
Coolen, Antoon 335, 346
Corduwener, Jan 284
Costa, Isaäc da 151, 152
Craandijk, J. 437
Cramer, J. 669, 699, 711, 719
Cremer, Jacobus Jan 61, 80, 82, 94, 158, 301
Crone, Filippus Lodewijk 240
Crone, Gerhard Filippus 156, 238, 239-246, 283, 385, 402, 418

Daan, Jo 615, 616
Dahn, Felix 232, 387
Dalsum, Albert van 453
Dam, Freark 714
Dam, J. van 441, 522
Dam van Isselt, E.W. van 199
Dam, P.H. van der 406, 557, 576, 581, 607, 608, 628, 718, 725, 729, 730, 755, 757
Dante 165
Darré, Richard Walter 348, 414
Darwin, Charles 192
David, Joseph Martin 727
Deelken, J.H.C. 387
Defresne, A. 512, 734
Deken, Daan (zie ook: A. de Vries) 330
Dekker, W. 606
Dening, Albert 251, 263, 296, 302-309, 431, 474, 545, 549, 563, 594, 595, 716, 717, 724, 750
Dening, Jan (zoon van Albert) 550
Dening, Jan sr. 302
Dening, Theo 303
Deodatus, J.A. 678
Deodatus Pzn., R. 478
Dercksen, I.M.E. 190
Derks, P.A. 168, 385
Derks, Jan 734
Dickens, Charles 22, 100
Diederichs, gebroeders 39
Diemer, Willem 623, 707
Dieters, H. 478
Dijk, Goossen van 292
Dijk, H. van, te Alkmaar 387
Dijk, Hendrik van 40, 212, 276, 286, 292-302, 325, 331, 348, 391, 419, 432, 580, 628
Dijk, Klaas van 654, 655, 656, 706, 716, 719, 761, 762, 763
Dijk, Louis van 309
Dijk, Roelofje van 396
Dijk, Werner van 298
Dijkstra, B. 612
Dijkstra, Harm 621
Dijkstra, Johan 452, 723
Dik, Engeltje 603
Dikema, Freerk Melles 215
Dingeldein, W.H. 60
Diphoorn, Johan van 723
Ditt, A.A. 29
Dockum, H.C. van (zie ook: H. Clewits) 29, 250
Doedens, Grietinus 581, 762
Doedens, Hermannus ('Herman') 50, 51, 85, 142, 198, 276, 484, 500, 548, 549, 550, 553, 566, 581, 695-697
Doedens, Lucas 564
Doedens, Pieter 695
Dons, H.J. 478
Doorman, Maria Catharina 280
Doorninck, J.I. 60

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 831

Dorbeck, D. 190, 199
Dorenbosch, leider toneelgroep Saxo-Frisia 449
Dorhout, U.G. 217
Dornseiffen, Minke 603
Douma, J.K. 409
Douwes, Marcus Taco ('Max') 580, 655, 663-667, 718, 763
Dozeman, Roelof 754
Dozy, Reinhart 291, 597, 723
Drent, Harm, speelman 695, 697
Drent, Harm (zie ook: Hermannus Doedens) 325, 389, 391, 455, 550, 571, 574, 584, 585, 624, 678, 715, 716, 724
Drent, Jan (zie ook: J. Fabricius) 405
Drent, Roel (zie ook: Roelof Dozeman) 754
Drenthen, J. 478
Drenther, Een 55
Drenthinus 45, 46
Drenthinus, inzender prijsvraag 375
Drentinus (zie ook: Borchart van der Veen) 36
Driel, Huib van 710
Drijver, Ab 639, 739
Duinen, Tonnis van (zie ook: Thineus) 82
Duiven, Jan 750
Duiven, Jannes Gelmer 395, 595, 741, 750-756
Dülmen Krumpelmann, Erasmus Bernhard von 653
Duyse, Prudens van 199, 208

Ebben, P.J. 721
Ebbinge Wubben, Frederik Allard 24
Ebbinge Wubben-van Nes, S. 387
Echten van Holthe, R.A. van 127
Edelman, C.H. 258, 259, 261, 262
Eding-Askes, Grada 612, 694, 741, 758
Eeden, J.A. van 227
Eekhoff, W. 117, 126, 165
Eekhout, Jan H. 442, 466, 526
Eelssema, W.J. 540
Eerbeek, J.K. van 335
Eerelman, Geert 35
Eerkens, A. 719
Egbert, pastoor 732
Eggens, logementhouder Gasselternijveen 107
Eggermont, J.L. 533
Eggink, W.E.M. 445, 446, 447
Eilerts de Haan, A.F. 117, 189
Eilerts de Haan, Lambertus 161
Eilerts de Haan, Michaëla Elisabeth Catharina 161, 271
Einthoven, L. 544
Eisen, Albert 294
Eisen, Albert (vader van Willem) 396
Eisen, Willem 396, 561
Eising, Egbert 633
Eising, Marchien 584, 633-641, 662, 717
Eiten, Hendrikje Harms 105
Ek, H. van 554
Elema, J. 241
Eleveld, café 113
Eliot, George 81
Elliot Boswel, G.H.J. 190
Elzinga, Baukje 728
Elzinga, D. 407, 728
Emma, koningin-regentes 231, 233
Emmens, Willem 473
Endepols, J. 312
Engelen, Wed. B. van 41
Engelman, Jan 734
Engelman, M.G. 201
Enniga, D. (zie ook: A. Dening) 303, 305
Ensing, Harmanna 154
Entjes, H. 14, 19, 287, 660
Enzinck, Willem 723
Erenst, K.J. 321
Eringa, J. 325
Erkelens, Roelof van 200, 202
Erkenswijk, W.H. 70, 179
Ernst, Eduard 36
Erpers, Gerret van 28
Es, G.A. van 594
Esso, S.H. van 395, 754
Ewijck, Daniël Jacob van 178
Eysden-Vink, Marie van 608
Eykhoff, Lotte van den (zie ook: L. Palm-Boelens) 528
Eysselsteijn, Ben van 19, 426, 433, 441, 455, 458, 459, 460, 463, 501, 505-513, 553,

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 832

562, 567, 575, 576, 577, 578, 581, 583, 584, 594, 595, 597-602, 608, 614, 710, 711, 712, 714, 723, 727, 733-740

Faber, John 534
Faber, Willy 718
Fabricius, Jan 19, 151, 245, 289, 316, 341, 360, 374, 391, 393, 399, 400, 404, 405, 528, 553, 561, 575, 580, 584, 603-612, 614, 615, 616, 621, 678, 712, 753
Fabricius, Johan (vader van Jan) 603
Fabricius, Johan (zoon van Jan) 609
Faunus (zie ook: H.J. Stevens) 674
Fehrs, Johann Hinrich 318, 628
Fehse, Willy 510
Feickens, A.B.F. 402
Feisser, J.E. 24
Feldmeyer, Johannes Hendrikus ('Henk') 441, 448, 501, 540
Fels, Gebr. Uitgevers 63
Feltz, G.W. van der 22
Fénelon (François de Salignac de la Mothe) 222
Fens, Kees 636
Fernhout, Henk 652
Ferry, G. 153
Feuillet, O. 135
Firmenich, Johannes Matthias 75
Florian, J.P.C. de 207
Fluitenberg, Willem van (zie ook: A. Sassen) 678, 721, 722
Fokke, J. 388
Folkerus Heerspink, J.B. 24
Franssen, H.M. 719
Frederiks, Berend 175
Frederiks, K.J. 556
Fridre (zie ook: H. van Lunzen) 410
Frieling, Harm 596, 726, 741, 743-746, 763
Frijling, Albert René 339
Frijling-Schreuder, Elisabeth Catharina Margaretha 316, 339-341, 539, 552
Frijlink, Hendrik 60, 61
Frisius (zie ook: J. van der Veen Az.) 117, 119, 127, 129, 130
G., Christine van 198
Gaarlandt, K.H. 638
Gaerthé, J.C. 387
Galen, Christoph Bernhard von (zie ook: Bommen Berend) 629
Galjaard, H.F. 407
Geer, D.J. de 434
Geerts, B. 559
Geest, Dirk de 551
Geest, Josina van 204
Geest, Klaas van der 706-709
Geertsma, J.P. 41
Geibel, Emanuel 207, 209
Gelder, Van, papierfabriek 740
Gelder, Dick van 734
Gelderman, H.J. 38, 86
Gelinck, W.S. 281
Gelre, Karel van 407
Genestet, P.A. de 72, 256
Gerdes, A. 438
Gerhardt, Ida G.M. 723
Germa, An 391
Gerrits, geslacht van schoolmeesters 620
Gewin, J. Chr. 95, 185, 198, 199
Geyl, P.C.A. 443
Ghéon, Henri 730
Giffen, Albert Egges van 49, 379, 389, 390, 392, 454, 520, 542, 715
Gilberg, Hans 330
Ginneken, Jac. van 312
Girardin de Saint Marc, Emile de 165
Giudici, C.J.F.A. 200
Goebbels, Josef 440, 561
Goedewaagen, Tobi 423, 424, 425
Goedhuis, Dl. 23
Goedhuus, ds. 230
Goedkoop, Aaltien 246
Goerdeler, Carl 669
Goes, Frank van der 169
Goethe, J.W. von 72, 135, 137, 138, 207, 227, 279, 525, 678, 722
Goeverneur, J.J.A. (zie ook: Jan de Rijmer) 74, 156, 361, 595
Gogh, Vincent van 653
Gogh, Theo van 653

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 833

Goor, G.B. van, uitgever 425
Gorcum & Comp., Van 19, 33, 79, 88, 123, 153, 154, 157, 186, 191, 192, 230, 248, 273, 276, 279, 288, 289, 314, 316, 327, 339, 370, 371, 372, 376, 381, 388, 390, 398, 400, 405, 412, 425, 431, 439, 447, 453, 454, 458, 461, 488, 505, 510, 534, 535, 536, 537, 552, 582, 589, 594, 595, 605, 607, 611, 620, 636, 643, 661, 680, 688, 695, 698, 710, 728, 740
Gorcum, Claas van 21, 28, 30, 31, 33
Gorcum, W. van 387
Gorcum, Willem van 34
Gorter, C.C. 226
Goudschaal, U.P. 185
Gouzien, Armand 142
Gotthelf, Jeremias (zie ook: A. Bitzius) 80, 88, 89, 90, 91, 235, 735
Graaf-Boukema, Bonny C.E. de 15
Graaff, B.H. de 335
Graaff, Chris de 469, 508, 509
Gramont, René de 727
Gratama, A.W. 34
Gratama, Menno 145
Gratama, M.H. 34
Gratama, Seerp, vader van Sibrand 22, 25
Gratama, Seerp, rijksarchivaris 231, 232, 233
Gratama, Sibrand 24, 29, 30, 32, 33, 37, 179, 180, 185
Greshoff, Jan 605
Greve, Klaessez & Co., uitgevers 38
Grevelink, Alstorphius 44
Gréville, Edmond T. 734
Greydanus, S. 529
Griethuijsen, W.Th. van 190
Griever, Ger 424, 425, 426, 427, 428, 429, 431, 447, 448, 461, 468, 501, 533, 540
Grijns, C.D. 672
Grimm, gebroeders 81
Groen van Prinsterer, G. 151
Groot, H. de 378, 379, 539
Groot, Hilligje de 750
Groothuis, café 740
Groth, Klaus 81, 500, 553
Gruber, Franz Xaver 592
Grutterink, A. 396
Gunning JHz., Johannes Hermannus 265
Gustaaf Adolf (Wasa) 153

Haadsma, S.A. 499
Haan, Tj.W.R. de 275, 306, 459, 540
Haar, Albert 147
Haar Ezn., Jac. ter 170, 305, 307, 341, 352, 409, 410, 424, 435, 438, 454, 474, 475, 476, 485, 560
Haar, Klaasje Roelofs ter 211
Haas, J.G. de 468
Haase, chef van de SD 521
Haasken, Hindrikus 488, 620
Haasken, Jan 488, 620
Hadders, Jan 247
Hagedoorn, Harmpje 700
Hagedoorn, Jaap 535
Hagen, H.G. 102
Hajes (zie ook: H.J. Stevens) 674
Hak, G.A. 534, 536
Halbertsma, Joost Hiddes 49, 75
Ham, J. van 427, 430, 466, 467, 469, 470, 484, 525, 526, 527, 528
Hamel, A.G. van 233
Hamel, H. 37
Hamer, K. 198
Hammer, Albert 29
Hamminga, meester 35
Hansma, L. 41, 388, 400
Haol'n, Gerriet Jan van 375
Hapé 375
Harder, Gerhard (zie ook: J. Luitjens) 436
Hardy, Paul 552
Haren, W. van 255
Harsveld & Co., uitgeverij 425
Hartman, E.A. 147
Hartman, K.H. 290
Hartogh Heijs van Zouteveen, H. 36, 37, 169, 176, 192, 193, 194, 195, 196, 216, 257, 384
Hasebroek, J.P. 190
HATé (zie ook: J.H. Holm) 342
Hauer, A. 726
Havard, Henry 36

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 834

Have, J. van der 190
Haverkamp, W. 216, 218, 394
Hazelaar, A. 719
Hecker, Willem Augustus 73, 74, 78, 180
Heerde, Hendrik van 349, 394, 395
Heeroma, Klaas Hanzen 14, 572, 573, 622, 625, 642, 700
Heerspink, Henderika 670
Heetjans, W. 387
Heide, A. van de (zie ook: A. de Vries) 330
Heideknupper, Harm (zie ook: H. Heyting) 661
Heiden, Alexander Carel van 24
Heijermans, Herman 610
Heijst, D.F. van 190
Heijting, Jakob 651
Heijting, Johannes (zie ook: H. Heyting) 653, 721
Hein, Klaas 631
Heine, Heinrich 26, 47, 164, 235, 315, 678
Hekkarpi Jr. (zie ook: H.J. Prakke) 455, 584
Hekman, toneelschrijver 449
Hektor, Enno 173
Heldring, O.G. 72
Hellinga, W.G. 512, 513
Helmers, J.F. 115
Hemsing, Roelina 54
Hendrik, prins, broer van Willem III 65
Hendrik, prins der Nederlanden 402
Hendrik, Trouwers (zie ook: J.H. Holm) 481
Hermans, W.F. 498
Herpe, B.J. van, drukkerij 42, 710
Herpe & Ten Heuvel, Van 38
Hertz & Co., J.K. 39, 243, 710
Hertz, M.J.A. 477
Herwegh, Georg 386
Heslinga, Max 723
Hesselink, Sara Johanna Carolina 271
Heuss, Theodor 602
Heuvel, A. ten 387
Heuven, D.B. van 190
Heuven Goedhart, G.J. van 669
Heyboer, Anton 653, 654
Heyting, Hans 19, 253, 258, 305, 335, 359, 572, 581, 582, 583, 584, 586, 602, 618, 623, 626, 636, 639, 644, 651-663, 666, 674, 675, 677, 678, 683, 706, 710, 718, 720, 721, 723, 724, 762, 763
Hiddema, Georgius/Gerrit 117, 126
Hidding, Arend 529
Hidding Azn., Johan 359, 374, 375, 523, 529-532, 568, 584, 623, 645-654, 662, 715, 718, 721
Hildebrand (zie ook: N. Beets) 121
Hillers, Henricus 574
Hilverink, Wilhelmina Carolina 662
Himmler, Heinrich 441
Hinrichs, August 559, 560
Hiskes, Jan. W. 481
Hitler, A. 502, 506, 546, 561
Hobbema, M. 17
Hoekstra, G. 566
Hoeve, De, uitgeverij 321
Hof, declamatrice 576
Hof, Jan 155
Hof, Sannigje (zie ook: H. Tuin) 399
Hoff, Gebbina 679
Hofman, Aaltje 363
Hofstede, J. 22
Hofstede, Petrus 22, 30, 457
Hofstede Crull, P. 178
Hofstede de Groot, P. 72
Hoffmann, E.T.A. 735
Hogendorp, Dirk van 25
Hogendorp, Gijsbert Karel van 24
Hol, Richard 233, 592
Holl, H.R. de 23
Hollenbeek Brouwer, J. 719
Holm, Geert 341
Holm, Jan Hendrik 341-348, 351, 414, 415, 432, 448, 479-482, 484, 540, 558, 568
Holm-Speelman, J. 438, 482
Holsbergen, Herman 312
Holst 106
Holstein Jzn., D. 576
Holthe tot Echten, A.W. van 24
Holthe van den Oldengaerde, A.W. van 84, 85
Holthoon, J.P.G. van 703
Holtkapper, Harm (zie ook: H.J. Stevens) 674
Holtorf, Richard 399
Homan, J. 606

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 835

Homan, T. 731
Homan, Trijntien Bouwina 353
Hommes, H. 714
Hommes, John 591
Hooft, G.B. 't 196
Hooge, Geert van 't (zie ook: G. Broenink) 757
Hoogendoorn, G.D. 330
Hooghoud, boekhandelaar 525
Hoogstraten-Schoch, A.A. van 423
Hoogvliet, Everharda Cornelia Maria 150
Hopperus Buma, W.W. 323
Hora Siccama 387
Houten, H.J. van 343, 502, 503
Houten, J.O. van, uitgever 25, 68, 86, 88
Houwink, André 280
Houwink, Johan Pieter Philippus 161
Houwink, Roel 332
Houwink Rz., Hendrik 161, 162, 189, 190, 202, 271,
Houwink, Hzn., Roelof 271-281, 299, 339, 371, 376, 391, 431, 432, 551, 566, 568
Hoven, L. 718
Hovenkamp, Aaltien 675
Hovens Gréve, G. 38, 189
Hoving, H., te Assen 387
Hoving, Harmannus 174, 175, 380
Hoya Kymmell, Hendrik van den 727
Hoytema, A. van 182
Huber Noodt, U. 275
Huessen-Pikaar, Martha van 523
Hugo, Victor 207
Huizing, Albert 432, 493, 566, 568
Huizing, Hendrik 523
Huizing, Lammert 61, 130
Huizinga, Henk 761
Huizinga, J. 732
Hulshoff-Lesturgeon, J.M. 163
Hulst, Remmelt van der 270
Hulzen, Joh. van 335
Hummelen, G.F. 322, 387
Hummelen, uitgever 651, 660, 661, 748, 750
Hunse, Grietje Roelofs 157
Hunse, L. 226
Huyser van Reenen, M.A.M. 580, 581, 583
Ibsen, Henrik 729
Ilp(s)zema Vinckers, Harco 182
Invaller (zie ook: J.H. Brouwer) 710
Ising, A. 199
Iwema, D. 42, 251, 305

J., te Nieuw-Buinen 35
Jaarsma, D.Th. 526
Jacobse, Muus (zie ook: K.H. Heeroma) 572
Jager, schoolhoofd 240
Jager, A. 64
Jager, G.R. 324
Jager, A. de 178
Jan, Meister Peters (zie ook: A.A. Steenbergen) 149
Jans, J. 321
Jansen, A. 106
Jansen, Dick 42, 43, 44
Jansen, J (Jansse, J.), voordrachtskunstenaar 565
Jansen, J.J.M. 392
Jansonius, A. 719
Janssen, L.J.F. 24, 185
Janssonius, Roelof Bennink 73, 74, 76, 180, 256
Jarings, T. 451
Jellesma, G. 368
Jensema, S. 431, 539
Johanna, 'de Waanzinnige', moeder van Karel V 152
Jolles, M.A. 232
Jonckheere, Karel 577, 578, 724
Jong, A.M. de 266, 332
Jong, H. de 106
Jong, Jacobus de 489
Jong, S.D. de 415
Jong-Smith, Jantje de 432, 489, 490, 540, 568
Jonge, Annette Christina Johanna 171
Jongeling, Bob 721
Jonge van Ellemeet, B.M. de 387
Jongkindt Coninck, C.J.M. 189
Jonker, Andries 263
Jonker, Lucas 263-271, 292, 296, 325, 419, 432, 446, 532, 533, 628
Joosting, J.G.C. 146

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 836

Jorissen, vriend van Roessingh 354
Josselin de Jong, Kitty de 577
Juliana, koningin 733

Kalff, G. 134, 207
Kalma, Douwe 540
Kalma, J.J. 98
Kamp, Anthonij Willem 411-413
Kamp, Jeichien Jantien 341
Kamp, Johanna Margareta van de 83
Kamp, van der, uitgever 425
Kampen, Elizabet 465
Kamperdijk, N.E. 424
Kan, J.B. 506
Kanter, P.B. de 199
Kappeyne van de Coppello, J. 59
Kapteyn, J.M.N. 117, 424, 439, 447, 448, 449, 450, 452, 462, 501, 516, 521, 537, 538, 539
Karel, een verzetsman 518
Karel de Grote 46
Karel Martel 233
Karel V 153
Karst, Egbert 670
Karst Jr., Egbertus 389, 474, 537, 539, 553, 584, 593, 594, 669-673, 724
Kat Pzn., P. 363
Kat Angelino. A. de 379, 381, 382, 488, 619
Kate, J.J.L. 26, 118, 121, 137, 153, 182
Kate, W. ten, drukkerij 39, 643, 710
Keding, Hindrik-Jaan (zie ook: H.J. Prakke en J. Naarding) 716
Keyser, J.P. de 51
Keizer, W.J. 322, 374, 432
Kell, Julius 361
Keller, Gerard 740
Kemp, Matthias 335
Kerkhoven, Bert van 736
Kerkhoven, Klara 303
Kepper, George 159
Kerstholt, Koos 245, 606
Kettelarij, A. 723
Kevier, Femmechien 750
Kiers, Anna 634
Kiers, Catharina 309
Kiestra, Douwe 558
Kiewiet, Bert 663
Kleij, R. van der 144
Kleinstra, Hille 461
Kley, K. van der 170, 337, 432, 520, 566
Kleyn, A. 574, 628, 714, 723, 724
Klinckbeil, Oberscharführer 536
Klinkhamer, J. 115
Klinkhamer, Roelof 621
Klompmaker, H. 247
Klouwen, H.J. 743
Kluwer, uitgeverij 425
Knap, Ger H. 564
Knappert, Laurentius 231, 232, 233
Kneisel, Rudolf 557
Kniphorst, C.L. 24, 385
Knoppers, J. 368
Knorringa, Wietske (zie ook: P. van der Velde) 684
Knuvelder, G.P.M. 22, 80
Kock, Cornelis de 599
Kocks, Geert 663, 666, 751
Koe, A. de 321
Koekoek, F. 395
Koenders, T. 476
Koer, Klaas 719
Koers, Albert 540, 565, 568
Koert, Johannes Roeland 733
Koes, Mina 270
Koetsveld, Cornelis Elisa van 82, 90
Koj Koj (zie ook: A. Mulder) 726
Kok, D.W. 445
Kok, J.H., uitgeverij 425
Konijnenburg, IJ. van 189
Konijnenburg, J. van 23
Koning, A. de 24
Koning, Weduwe 201
Konings, Ina 658
Kooi, J. van der 26
Kool, Halbo C. 442
Kool, Marga 19
Koops, A.W. 371, 592
Koops, Geert 689, 690
Koops, H., journalist 713
Koops, Harm 584, 678, 703-705, 718

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 837

Koops, Lubertus 276, 325, 369-373, 389, 391, 396, 438, 592, 594, 595
Koops, W. 99, 317
Koops, Wolter 369
Körner, Karl Theodor 53
Kornman, Johan Christiaan Christoffel 432, 482-485, 568
Kortenhorst, Louis A. 453, 652
Kotzebue, August von 201
Kraijenstein, H. 200
Krans, L. 402
Kray, Hein 288, 289, 467, 710
Krevelen, Gerard van 564
Krijthe, H.C.J. 79
Krips Repro 137, 184, 186, 187, 317, 361, 520, 627
Kroes, Ben 666
Krüger, F. 318
Kruit, Aaltje 302
Kruseman, A.C. 87, 98
Kuik, Jan 384
Kuile, G.J. ter 451
Kuiler, Kor 424
Kuiper, Jan 666
Kuiper, J.P. 720
Kuiper, K. 277
Kuiper & Taconis, uitgevers 38, 113, 196, 214, 216, 218
Kuipers, Gerrit 19, 25, 309, 335, 403, 581, 584, 586, 629, 634, 650, 656, 663, 705, 706, 718, 756, 763
Kupers, Gerriet (zie ook: G. Kuipers) 666
Kuyper, Abraham 91
Kwast, onderwijzer 240
Kymmel, A.W. 120
Kymmell, Jan Abraham Rudolph 154, 161, 385, 386, 400

Laan, Kornelis ter 239, 241, 324, 465, 467
Lagerwey, Engelbertus 456
Lamartine, Alphonse de 26, 153, 207, 209, 235
Lamberts, Henderika 670
Lambregts, L. 105
Lammers, R.A. 478
Lampo, Hubert 577, 736, 740
Landon, L.E. 207
Landweer, G.J. 137
Lange, M.D., uitgeverij 425
Lange, Harm de 641
Lange, Roel de 641-644, 662, 699, 763
Langius, Jan 421
Laurillard, E. 190, 256
Laverman, uitgever 472
Leeuw, G. van der` 761
Leeuwen, S.P. van 405
Leiker, Sjoerd 761
Leine, Fritz von der (zie ook: H. Löns) 318
Lennart, Clare 329, 638
Lennep, Jacob van 22, 104, 121, 182, 199, 224
Lenôtre, André 354
Lensink, firma 29, 37
Lensin(c)k, Jan 28, 710
Leopold, uitgeverij 424
Leopold, Joh. A. 77, 139
Leopold, L. 77, 106, 139, 310, 679
Lessing, G.E. 227
Lesturgeon, Alexander Anthony 71
Lesturgeon, Alexander Lodewijk 18, 21, 22, 23, 24, 33, 35, 36, 45, 49, 50, 51, 52, 55, 60, 61, 62, 71-80, 119, 127, 131, 132, 138, 156, 157, 163, 164, 178, 179, 180, 182, 184, 185, 186, 188, 190, 191, 199, 222, 229, 230, 231, 298, 454, 460, 549, 576, 628
Lesturgeon, Louise 77
Lesturgeon, Louisa Johanna 164
Lesturgeon, Wilhemina Johanna Alexandrine 164
Leydesdorff, Jul. 278
Lier, Barbara Maria van 16
Lier, Catherina Allegonda van 595
Lier, François Abraham van 24
Lier, Helperus Ritsema van 595
Lier, J. van 24, 76
Lier, J.H.P. van 24
Ligthart, Jan 641
Limburg, J. van 481
Linde, W. v.d. 719

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 838

Lindeboom, J.J. 576
Lindeman, Catharina 472
Lingemann, Joh. 551
Linnaeus, C. 133
Linthorst Homan, Henri Peter 686
Linthorst Homan, J. 686
Linthorst Homan, Jan Tijmen 245, 283, 686
Linthorst Homan, Johannes 238, 262, 325, 354, 389, 390, 391, 392, 393, 404, 439, 456, 520, 542, 544, 545, 574, 686, 687, 688, 714, 715, 723
Linthorst Homan-Staal, Jeannette Madelaine 325, 389, 400, 606, 686-689, 698, 714, 724
Lippe, Otto van 128, 416
Loets, Bruno 527, 528
Loggers, Wiechert 398
Lohse 528
Lokven, A. van 557
Lombard, S.A. 109
Löns, Hermann (zie ook: F. von der Leine) 318, 673
Lonsain, B. 300, 387, 392
Loon, Fanny van (zie ook: A. Cnossen-Nicolaï) 630
Loon, Foka van (zie ook: A. Cnossen-Nicolaï) 630
Lotgering, J.A. 390
Lottmann, Fritz Gerhard 319, 320, 628
Louwerse, P. 595
Lubberink, A. 247
Lubberink, Aleida 169
Lubberink, Jantje 398
Lubbers, H.E. 99, 166
Luchies, J. 392
Lugt, G.A. van der 533
Lugtenburg, G. 566
Luitjens, Jacob 436, 437
Lummel, H.J. van 106
Luning, café 368
Luning, Femmechien, 362
Luning Ezn., Pouwel 540, 568
Luning, Roelof 362
Lunsingh Meijer, A.F.W. 392, 393
Lunsingh Meyer, Henricus 150
Lunzen, H. van 341, 342, 382, 410, 499, 500, 547, 617, 618, 620, 624
Lussanet de la Sablonière, C.J. de 226
Lustenhouwer, Piet 371
Luten, Jantje 292
Luther, Maarten 153
Luuks, Jan Koops (zie ook: J. Poortman) 323
Luyken, Jan 135
Lycklama a Nijeholt, P. 117
Lyte, Henry Francis 624

Maaike (zie ook: J. Boer) 584, 678, 718
Maas, H.H.J. 533
Mackay, D. 407
Mackay, T.P. 577
Made, Johannes Albert van der 432, 433, 434, 469, 509, 568
Magnin, J.S. 24, 55, 128, 180, 187
Mande jr., R. 38
Manders, H. 743
Mann, Louise Johanne 71
Mann, Thomas 510
Mansholt, D.R. 760, 761
Marie, N.L. 196
Marijke ('Meu') 699
Marja, A. (A.Th. Mooij) 460, 723
Marle, W.B. van 424, 425, 430, 494, 526, 527, 562
Martin, B. 382
Martin, Hans 557
Marx, Karl 445
Mast, Anna (zie ook: A. de Vries) 330
Mast, Anna 329
Mayer, A.L. 138
Mayer Gmelin, H. 278
Meertens, P.J. 81, 82, 173, 267, 274, 275, 276, 295, 297, 298, 319, 323, 328, 335, 336, 376, 381, 383, 384, 453, 517, 589, 630, 633, 682, 751
Meester, Th. H. de 686
Meesters, J.H.E. 38
Meffert, H. 31
Meiden, A. van der 642
Meihuizen, B. 409
Meihuizen, Jan 477

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 839

Meijer, A.J. 527
Meijer, H.G.J. 36
Meijer & De Roo, uitgeverij 36, 79, 121, 129, 163, 174
Meijer, Grietje Willems 240
Meijer Cluwen, Wilco 425
Meijering, huisarts 652
Meijs, Leonard J.W. 191
Melles- v.d. Meulen, C. 430
Mendel, Gregor 277
Mensing, W.J. 89
Metselaar, Albert 148
Meuleman 132, 135
Meulen, M.E. van der 162, 189, 190
Meyboom, Hajo Udo 195, 226
Meyboom, Jan Cornelis 698, 699
Meyboom-Veltman, Nell 335, 572, 581, 583, 584, 644, 698, 699, 700, 722, 724, 726, 731, 733
Meyer jr., H. 29
Meys, Cornelis Jacobus 204
Meys, Petrus Cornelis Jacobus 23, 38, 162, 167, 168, 189, 190, 191, 204-210, 225, 229
Michel, Hans 201
Minnema, J.M. 448
Moed, Hendrik 448, 491-493, 566, 568
Moek, Joppie 730
Moens, P. 182
Mohr, Joseph 592
Molière (Jean-Baptiste Poquelin) 227
Molen, S.J van der 431, 460, 517, 537, 540
Molen, W.J. van der 624
Mongaré, Rosalie 353
Monk, William Henry 624
Moormann, J. 381
Möring, M. 504
Mortier, Firmin 734, 738
Moscoviter, S.J. 185
Moulin, J. 24
Mühlenfeld, Hans 602
Mulder, Arend 490, 491, 492, 558, 566, 568, 584, 619, 746-750, 753
Mulder, Freerk 220
Mulder, Geert 220
Mulder, Guillaume 153
Mulder, H., te Elp 718
Mulder, Hendrik 78, 157
Mulder, Jan 220, 221, 228
Mulder, Jan (vader van Arend Mulder) 746
Mulder, L. 317
Mulder, Lukas Jans, 157
Mulder, R.D. 24, 279, 287, 369, 431, 449, 450, 452, 453, 456, 499, 500, 513, 517, 542, 543, 544, 593, 614, 620, 628, 646, 671, 672, 673, 683, 688, 693, 694, 715, 716, 717, 719, 720, 723, 724, 740, 753, 754
Mulder, Willem (zoon van W. Seymour M.) 154
Mulder, Willem (grootvader van Arend Mulder) 746
Mulders, Johannes 331, 381, 516, 609, 620, 710
Müller Lehning, H.W. 556
Multatuli 210
Munster, Roelof van 407
Murris, R. 551
Musch, Evert 653
Mussert, Anton A. 343

Naarding, Hendrik 326
Naarding, Jan 17, 18, 19, 49, 50, 51, 52, 77, 157, 160, 253, 254, 258, 290, 291, 296, 307, 309, 312, 316, 325, 326-328, 333, 340, 356, 357, 358, 364, 370, 374, 376, 381, 391, 392, 393, 422, 432, 440, 447, 448, 454, 455, 456, 462, 474, 376, 488, 498-504, 508, 518, 531, 537, 538, 539, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 557, 563, 566, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 583, 584, 586, 593, 594, 595, 597, 607, 616, 617, 618, 619, 620, 621-627, 642, 643, 644, 646, 647, 649, 657, 661, 669, 677, 678, 679, 681, 688, 692, 699, 708, 710, 713, 714, 715, 716, 719, 723, 724, 726, 727, 730, 731, 761, 762, 763
Naardingsveld, Jan (zie ook: J. Poortman) 518
Naeff, Top 513

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 840

Nagel, W.F. 471
Nägeli, H.G. 157
Nassau, A. (zie ook: A. de Vries) 330
Nassau, H.J. 24, 99, 180, 183
Nauta, J. 522
Neefje van Jan de Rijmer 53
Nefkens, Jan 629
Nepveu, J.I.D. 187
Nerval, Gérard de 142
Nes-Uilkens, G.E. van 423
Nicolaas, Sint 141, 142
Nicolai, Abraham 629
Niehoff, Jan 623
Niemeijer, Jan 557
Niemeijer, 'meester' 240
Nienhuis, Jant 447, 533
Nieuwhof, voorzitter werkgroep Saxo-Frisia 449
Nijboer, Marijke 147
Nijdam, Berend 404
Nijdam, H. 374, 404, 405, 406, 605, 606
Nijdam, onderwijzer te Sleen 302, 305
Nijenhuis, Gerard 19, 359, 580, 581, 582, 583, 586, 602, 623, 626, 645, 656, 657, 660, 661, 662, 663, 666, 685, 705, 706
Nijenhuis, Gerhard 505, 506, 582
Nijenhuis, Harm 623
Nijhoff, Martinus 512
Nijnatten-Doffegnies, H.J. van 423
Nijs, Hillechien 326
Nijsing, J. (zie ook: J. Naarding) 502, 503
Nijsing, R.J. 42
Nijsingh, café 213
Noiret, Louis 485
Noord, Fre van 551
Noordaa, P.J. van der 198
Norel, K. 468, 469, 477

Ockels, R.F. 416
Oeseburg, dokter 652
Offerhaus, L. 232
Offerhaus Lz., J. 23
Ogterop, Gerhardus Bernardus 203
Ogterop-Worst, Lammigje 202
Oldenbanning, E.Z. 409, 415
Oldenbanning, L.G. 637
Oldenburg, H. 353
Oldenburg, Wilbrand van 416
Oldenhuis Gratama, Lucas 24, 56, 59, 126, 131, 180, 191, 192
Oomkens Jzn., J. 186
Oort, F. 728, 729
Oosten, G. van 196
Oostenbrink, Harm 350
Oosterhof, Gijs 471
Oosteringh, Bart(h) van (zie ook: L. van der Sleen) 624, 678
Oosterom, Ernst van 533
Oosting, Catharina 150
Oosting, Hendrik Jan 43
Oostkamp, J.A. 56
Oostra, Roelof 727
Ossietzky, Carl von 497
Ottema, J.G. 144
Ottens, logementhouder Rolde 107
Otter, Jan 374, 473, 550
Otto I, Rooms koning 456
Over de Linden, Cornelis 144
Overdiep, Gerrit Siebe 314, 315, 326, 327, 365, 366, 392, 393, 548, 621
Ozinga, M.D. 520

Paaltjens, P. 164, 165
Paardekooper-Sillevis, W. 655, 727
Pallieter (zie ook: T. Vos) 566
Palm-Boelens, L. 528
Palmar, W. van (zie ook: W.H. Bouwman-Geertsema) 744
Paludanus, Bernardus 443
Pan, Jan 24, 178, 181
Pareau, A.H. 24
Pareau, N.E.M. (zie ook: H.J. Scheltema) 442, 723
Paulus, apostel 165
Peerbolte, G.H. 642
Pegels, S. 524
Pelinck, Coenraad Hindrik 72
Pelinck, E. 386
Pet, Claas 38, 42
Pet, uitgeverij 19, 121, 130, 137, 145, 146, 165, 169, 184, 363, 388, 710

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 841

Peterson, P.J. (zie ook: A.A. Steenbergen) 184
Petri, J.Th.L. 711
Peypers, H.F.A. 193
Picard, Max 600
Picardt, Johan 19, 23, 28, 55, 154, 576, 628
Pieck, Anton 618, 646
Piel, A. 753
Piening, Theodor 139
Pieper, K. 449
Piron, Johannes 510
Plenter, A. (zie ook: H. Plenter) 474
Plenter, H. 562
Podagristen, de drie 22, 32, 44, 45-49, 50, 51, 53, 55, 56, 61, 66, 93, 122, 203, 222, 249, 451, 453, 454, 455, 591, 716
Poe, E.A. 735
Poelman, H.A. 284, 389, 390, 391, 392, 715
Pol, Fettje 105
Pol, J. 114
Pol, Jans 36, 41, 105-114, 190, 197, 215, 226, 628
Pol, Roelof 105
Polak, Louk, 280
Polak, S. 226
Poldermans, D.A. 335
Polling, Jacob 220
Polman, M.A. 316, 539
Poort, Herman 427, 534
Poortinga, Ype 537
Poortman, Jan Albert 518, 628, 720, 723
Poortman, Jan 18, 19, 38, 41, 104, 125, 141, 142, 143, 161, 171, 212, 213, 218, 267, 269, 276, 299, 300, 313, 317-325, 331, 334, 336, 337, 380, 389, 391, 392, 398, 399, 407, 416, 417, 418, 421, 422, 431, 452, 456, 461, 474, 475, 477, 495, 508, 513-521, 535, 542, 552, 559, 565, 567, 576, 594, 627-629, 669, 670, 673, 710, 718, 720, 724
Poortman, Jan sr. 317
Popping, J. 392
Poppy (C.J. van Eysselsteijn-Biekart) 506
Post, Johannes 522, 523, 612, 613
Posthuma, F.E. 245
Postma, J., secretaris Volksuniversiteit 392
Postma, J.A. 436
Postma, Johan Sjouke 432, 435-437, 438, 439, 523, 568
Potgieter, E.J. 22, 26, 47, 208, 209, 235
Pothoff, Cornelis 178, 195
Pot-Wieringa 763
Pracke, Jan 551
Prakke-Cruiger, Frederica 441, 442, 601
Prakke, Hendricus Johannes 49, 50, 51, 55, 56, 131, 160, 238, 239, 327, 357, 361, 390, 391, 425, 441, 442, 443, 444, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 473, 499, 500, 505, 506, 520, 534-537, 547, 551, 553, 566, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 594, 597, 599, 600, 601, 605, 607, 622, 638, 640, 689, 708, 709, 711, 712, 713, 715, 716, 719, 723, 728, 736, 738
Presser, J. 444, 537
Privas, Xavier 609
Pütt, Maria Aloysia Anna 694

Quay, J.E. de 544
Quarles van Ufford, J.K.W. 190

Rabenhaupt, 229
Rakers, Arnold 572, 573, 585, 623
Ramshorst, J.D. van 370, 371
Ranitz, S.M.S. de 561
Raphael 151
Rappard, F.A. van 98
Rasch, J. 286, 546
Ratering, A. 156
Rauter, Hanns Albin 488, 567
Ravenswaaij, Jan van 133
Rennen, G.C.J. van 65
Rees Moorrees, P. van 97
Rechteren, Zwedera 732
Reijding, A. 233
Reijnders, P.A., uitgever 95, 123, 197
Reintjes, (Reyntjes), Roel 19, 359, 638, 640, 657, 660, 661, 666
Reimers, J.H.W.Th. 278
Reinders, Jan 439

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 842

Reinders-Bos, G. 407
Reuter, Fritz 81, 267
Reynders, Synco 173, 243
Rhoer, Jacobus de 23
Ridder, G.A. de 392, 652
Rieks, wilddrager 668
Riel, Harm van 596
Riel-Smeenge, H.A. van 596
Rigterink, Hendrik 76
Rijkmans, chroomleerfabriek 496
Rijmer, Jan de (zie ook: J.J.A. Goeverneur) 191
Rijn, Rembrandt van 437
Rijnbeck, Han 736
Rilke, Rainer Maria 652
Rinteln, K. van 24
Ritter jr., P.H. 265, 266, 267, 315, 346, 589, 616, 693
Rodenburg, J.B. 374, 375, 562
Roelofs, Geesjen Jans 160
Roelofs van Goor, A. 720, 750
Roes, Frans 565
Roessingh, dominee 248
Roessingh, Alice 354, 358
Roessingh, Isaac 353
Roessingh, Louis Albert 276, 353-362, 389, 553, 576, 595, 597, 598, 653, 657, 678, 716, 717, 718, 723, 724
Roessingh, Lucy 354
Roever, Jan de 612
Rogier, Jan 535, 536
Rogge, Alma 318
Röhner, J.C. 200
Romein, T.A. 24
Römer, R.C.H. 185
Roo, Petrus de 35, 36, 79, 107, 138
Roobol, C.J. 201
Roothaert, A. 430
Rootvaar, P. (zie ook: H. Broekhuizen Rzn.) 560
Rosegarten, L.T. 207
Roselaar, Jan 335, 533
Rosenveldt, acteursfamilie 202
Roskam, uitgeverij 463
Roskam, E.J. 445, 463, 479
Rossing, Aaltje 247
Rost, Nico 242
Rovers, Jaap 391
Royaards, Ben 736
Ru, J.H. de 343
Rückert, Friedrich 600
Rueter, Pam. G. 711
Ruine, Jentjen 263
Ruine, Warner Wessels 264
Ruinen, Anne van 732
Ruinen, Johan van 732
Ruiter, Hendrik de 714
Ruiter, Hendrik Jan de 714
Ruiter, Jacob de 714
Rupp, Catharina Nicolina 311, 464
Rushdie, Salman 684
Ruting, Jos 473
Ruysch, A. 203, 227

Salomon Jbzn., K. 325
Sand, George 81
Sanders, H. 80
Sanders, H.W. 226
Santing, Geert 262
Sassen, Ad. 425, 428, 429
Sassen, Albert 722
Savonarola, Girolamo 165
Schaap, Hillegonda 326
Schaick, Cornelis van 18, 32, 49, 80, 82, 83-98, 104, 108, 125, 130, 131, 180, 197, 198, 199, 208, 235, 251, 255, 298, 628, 662, 697, 755, 757
Scheepstra, Hendericus 15, 310, 641, 679
Scheer, Dubbeld Hemsing van der 22, 24, 45, 49, 50, 51, 52, 53, 54-57, 74, 79, 116, 117, 178, 179, 180, 184, 451
Scheer, Erven D.H. van der, uitgeverij 34, 65, 119, 120, 121, 127, 128
Scheer, Jacobus van der 29, 54, 178
Scheltema, H.J. 442, 723
Schenkel, boekhandelaar 31
Schermerhorn, W. 412
Schierbeek, B. 584
Schilder, K. 529
Schiller, J.C.F. 135

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 843

Schilperoort-van Meerten, A.B. 22
Schilthuis, Tineke 622
Schim van der Loeff, Herman Pieter 624
Schimmel, Hendrik Jan 53, 199, 227, 255
Schiphorst, Geesje 211
Schiphorst JWz., Jan Meeuwes 160, 167, 196, 386, 387
Schiphorst, Jan Warnders 160
Schmidt, Fritz 488
Schneider, Hans F. 448
Schoemaker, Hendrikje 351
Scholte, Anne Jantine 286, 289, 300, 320, 370, 392, 450, 451, 456, 542, 566, 681, 715
Scholten, E.J.H. 615, 616
Scholtmeijer, H. 627
Schölvinck, H. 736
Schulte, een Duitse spion 521
Schulte Nordholt, H. 711
Schumann, Robert 164
Schuring, E.J. 38
Schuring, Hillichien 376
Schut, J.B. 202
Schuth, Hiltjo D. 668
Schuur, Koos 468
Schuuring, J.E. 42, 242
Schwab, Gustav 387
Schwartz, M.A. 387
Scott, Walter 143, 148, 235
Seghers, Hercules, 135
Seitz, Rudolf 138
Sellmer, H. 450, 521
Servaas van Rooijen, A.J. 209
Servatius, Tjabertha Johanna 451, 455, 566
Seton, A. 475
Seymour Mulder, Willem 153-157, 184, 185, 191, 194, 243, 256, 549, 595, 662
Seymour, Sarah 153
Seyss-Inquart, Arthur 488, 556, 567
Shakespeare, William 148, 729
Sickens, M.J. 31
Siebring, Berend 177
Sierksma, Fokke 714
Sijbenga 523, 524
Sikkema, Keimpe 713, 714
Silcher, P.F. 592
Sillevis, W. 729
Sinninghe, J.R.W. 141, 288, 459, 466, 467
Sirks, M.J. 278
Skik 589
Slaa Jzn., Johannes 334
Slauerhoff, Jan Jacob 637
Sleen, Lambertus van der 700-702, 718
Slingenberg, Albertus 23, 38, 52, 53
Slingenberg, Berend 52
Slingenberg, burgemeester 727
Slingenberg, Cornelia 727
Slingenberg, Lambert 393
Slingenberg, R. 392
Slingenberg, Roelina Johanna 53, 58
Slob., recensent 301
Sloot, Jan 726, 727
Slot, H.J.B. 484, 496
Sluiter, Koos 663, 666
Smallenbroek, J. 612
Smeenge, Harm 288, 289, 313, 325, 366, 373, 390
Smelik, Evert Louis 624
Smid, Jan 409, 412, 413, 747
Smid, Marchien 362
Smidt, Hendrika Elziene 667
Smidt, H.J. 56
Smit, H., logementhouder 257
Smit, Jo 761
Smit, W.A.P. 734
Smits, D. 525
Smits, Hendrika 376
Snellaert, Ferdinand Augustijn 198
Snijder, G.A.S. 441
Spa, Jac. 448
Spandaw, Hajo Albert 451
Speckman, Sophia 56
Speelman, Ewout 636
Speelman, Jantina 342
Sperna Weiland, A.C. 606, 680
Spierdijk, Jan 611, 612
Spinoza, B. de 165
Spitzen, G.W. (zie ook: G. Teis Pzn.) 559
Staal, Hendrik Pieter 686
Staargaard, C.F. 425

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 844

Staehle, W. 669
Stael, Madame de 165
Stappershoef, Gijs 623, 664, 761
Steenbergen, A.A. 23, 35, 41, 50, 66, 77, 114, 126, 131-150, 195, 385, 459, 462, 621, 628, 678
Steenbergen, C.A. 137
Steenbergen, Cornelis 131
Steenbergen, Jentina Clasina 628
Steenhuis, J.F. 395
Steensel van der Aa, W.H.A. 425
Steinhoff, Hans 437
Steinmetz, F.F.C. 190
Stel Rzn., J. 365, 593, 595
Stellwag, J.A. 425
Stellwagen, A.W. 106
Stelter 387
Stenvert & Zoon, M. 672, 691, 693
Steringa Kuyper, G.D. 73, 74
Stevens, Harm Jans 673-675
Stille, Ernst 351
Stille, Gerrit 351-353
Stoete, leider toneelgezelschap 202
Stok, A.H. 478
Stork, W.A. 688
Stork-van der Kuyl, D.M.E.A.J. 422, 455, 456, 476, 571, 572, 688
Straaten, P. van, boekhandelaar 388
Stroetinga, Herma 666
Stroman, Ben 738
Stuers, Victor de 176
Struensee, Johann Friedrich 152
Suringar, G.T.N. 61, 152
Suringar, Hugo 45
Suringar, P.H. 226
Swart, Andries Willem 421, 517
Swartwold, R. 225
Sweers, Jurrien Hendrik 414, 415, 416, 424, 493, 558, 559, 560, 565, 568
Swiers, J.J. 23
Swinderen, P.J. van 232
Sybesma, R.P. 335, 430

Tael, Arend 430
Talma, Aafje 25
Tasso, Torquato 138
Tatum Zubli, Nicolaas Hendrik 43, 150-153, 169, 184, 185, 196, 225
Teenstra, M.D. 187
Teis Pzn., Geert 559
Tenkink, J.C. 556
Thalen, Hilbert 382
Thalen, Jan Lourens 374, 375, 382, 432
Theunisz, Johan 435, 436, 438, 439, 440-444, 448, 457, 501, 502, 534, 535, 537, 540, 546, 568, 727
Theunisz-van Neck, M. 443
Thiel, leider v/d Jonge Landstand 560
Thiel, R. 311, 488, 490, 495
Thieme, D.A. 707
Thieme, W.J., uitgeverij 425
Thies, G. 405, 606
Thies, Hanny G. (zie ook: H. Heyting) 661
Thijm, J. 375
Thijnen, Meindert van der 115, 127, 229
Thineus (zie ook: Tonnis van Duinen) 82
Tholen-Dikboom, H.E. 592
Thorbecke, J.R. 59, 64, 65
Thouars, G.A.C.W. de 50, 51
Tielrooy, J.B. 512
Tierelier, Mans 584
Tiesing, Harm 18, 39, 41, 155, 177, 195, 222, 224, 228, 229, 237, 238, 246-262, 268, 273, 287, 291, 305, 325, 331, 378, 385, 391, 418, 438, 446, 474, 508, 549, 550, 557, 576, 587, 588, 625, 628, 695, 716, 757, 760
Tiesing, Jan 246
Tijl, J.J. 58, 63
Tijs 375
Tilbusscher K.Jzn., J 364
Tillema, H. 35, 41, 98-104, 108, 166, 167, 177, 628
Timmer, H. 743
Timmerman, Geertiena 529
Timmermans, Ferd. 590
Toissing, Harm Jans 246
Toll, Jurriaan van 438
Tollens Cz., H. 96, 208, 587
Tonckens, J. 24

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 845

Tonckens, J.R. 750
Toorn, Willem van 707
Toorop, Charley 652
Töpffer, Rodolphe 361
Tourte, F. 207
Tricht, T.J. van, boekhandelaar 22, 31, 88
Tuin, H. 325, 398, 431, 432, 550, 566
Tuin, Jan 398
Tuuk, Hijlcke van der 114
Tuun, H. (zie ook: H. Tuin) 399
Tydeman, recensent 100

Ubink, Jan 338, 452, 581, 739
Udema, W. 486
Uilenberg, Jan 44, 105, 196, 309, 313, 459, 590
Uilenberg, Jan Jantinus 252, 253, 273, 274, 275, 299, 309-316, 325, 333, 337, 341, 370, 391, 392, 393, 406, 424, 426, 429, 430, 431, 432, 438, 448, 457-465, 484, 486, 494, 501, 507, 519, 539, 540, 542, 544, 549, 550, 564, 568, 573, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 596, 597, 615-619, 624, 679
Uilkens, J.A. 187
Ulehake, Hendrik 77, 158-160
Ulehake, Willem 158
Ulfers, S. 533
Utrecht, Balderik van 456
Uzipetus (zie ook: G. Broekhuizen) 210, 214, 216, 218

Valté, Luc. 743
Veen, E. van 195, 385
Veen, G.J. van 395
Veen, Adriaan van der 601
Veen, Albert Jans van der 114, 132
Veen, A.M. ('Tonny') van der 581, 596, 623, 655, 664, 666, 710, 746, 759, 762
Veen, Borchart van der 46, 163-165, 210
Veen, Frans van der 666
Veen Az., Jan van der 18, 21, 23, 24, 35, 46, 50, 68, 77, 82, 104, 114-131, 132, 133, 135, 138, 164, 165, 180, 184, 191, 195, 203, 210, 628
Veen, Nicolaas van der 132
Veen, P. van der 190
Veen, Pietertje van der 629
Veenboer, Klaas (zie ook: A. Zuidervliet) 480
Veendorp, Bonnie 638
Veenhoven, Lies 643
Veenhuizen, P. 83
Veeninga en Co., J. 69
Veenstra, Bart 625, 651, 663, 697
Veenstra, Jan 665
Veer, Wim van der 523
Vegter, J.G.C. 387
Velde, Alke van der 685
Velde, Peter van der 554, 555, 556, 581, 584, 677, 678, 682-685, 717
Veldhuis, J.M. 536
Veldhuis, Naanke 679
Veldkamp, Jan 592
Ven, D.J. van der 283
Venatier, Hans 443
Venema, Adriaan 16, 17, 433, 443
Vening, Wil 147
Verbeek, Dirk 609
Verdenius, A.A. 315
Verdenius, M.W. 317
Verèl, Dirk 534, 728
Verhoeckx, Alewijn 740
Verroen, Dolf 638
Verwijs, E. 144
Viëtor, J.N. 524, 536
Viëtor, N.G. 524, 536
Vijfeeken, Abraham 29
Vijfeeken, Poulus 29
Vijver, C.S. van der 198
Vink, Wolter 721
Visser, Ab 707, 708, 721, 723
Visser, Antje 695
Visser, Arnold de 23, 190, 191
Vissering, S. 58
Vloten, J. van 51, 126, 132, 135, 180
Vocks, Bernard Heinrich 691
Vocks, Gerhard Heinrich 484, 568, 691-694
Voerman, G.H. 325, 520
Vondel, Joost van den 453, 589
Vonk, H.J. 743

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 846

Voogd(t), Gerrit 29
Voogd(t), Hermannus 29
Vorenkamp, Egbert en Lammie 740
Vos, L.H. 743
Vos, Mr. A. 37, 230
Vos, Margot 15
Vos, Marie W. 15
Vos, Thomas 301, 432, 461, 476, 485, 486, 540, 565, 566, 568
Vos, Jac. de 752
Vos van Steenwijk, Carel de 422
Vos van Steenwijk, R.H. de 434, 606, 714
Vos van Steenwijk-van Royen, J.M. de 594, 686, 738
Vragtman, J.H. 226
Vries, Jan Bartele 279
Vries, 'dames De' 496
Vries, Aaltje de 317
Vries, Anne de 18, 19, 249, 299, 315, 327, 328-339, 340, 359, 360, 374, 383, 391, 430, 447, 458, 467, 508, 522-528, 530, 532, 536, 538, 565, 567, 568, 575, 577, 584, 594, 601, 605, 611, 612-615, 627, 631, 633, 636, 662, 710, 724, 738, 763
Vries, Gerrit de 349, 460
Vries, Hendrik de (vader van Anne) 329
Vries, Hendrik de 442, 534
Vries, Hugo de 277
Vries, Jan de 526
Vries, J.J. de 452
Vries, Johan de 422
Vries, Leffert de 349
Vries, Louis de 402
Vries, M.B. de 29
Vries, Robberdina de 404
Vries, Theun de 531
Vries, W. de (te Meppel) 484
Vries, Willem de 269
Vrijs, Aaltien 369
Vronesteyn, Jan van 566
Vroome, H.W. de 723

Waa, Henriëttha Maria van der 264
Waals, Anton van der 518
Wace 143
Wal, J. de 24, 181
Wal, J.G. van der 387
Waller Zeper, S.A. 387
Wander, Boy 267
Wanningen, Grietje 651
Warris, H. 558
Waterbolk H.Tj. 628
Waterink, J. 243
Watson, Donald M. 510
Wattel, J. 25, 144, 596, 711
Wattum, Simon (F.) van 623, 625, 636, 718
Weggemans. Jan 625, 763
Weijer, L. 445, 558
Weijer, Yda 281
Weiss, Aug. 590
Welling, Harm 256, 476
Werfhorst, Aar van de 286
Wéring, V. van 726
Werkman, E.J. 724
Werkman, H.N. 441
Wermeskerken, Alida Gerdina van 330
Werners, Harm (zie ook: G. Nijenhuis) 258, 287, 508, 581, 582, 584, 585, 602, 617, 618, 623, 636, 655, 660, 663, 666, 718, 719
Werners, Jantje 582
Werven, W.H. van 720, 721
Westenbrink. Egbert Lukas 362
Westenbrink, Jan Jacob 327, 362-369, 387, 391, 392, 551, 553
Westendorp, N. 24
Westerhuis, J.R. 581, 582, 634, 703, 709
Westra van Holthe, J. 393, 451
Westra van Holthe, R.G.S.L. 387
Whee, J. ter (zie ook: J. Poortman) 323
Whitman, Walt 341, 345
Wielenga, G.R. 606
Wierenga, dominee 451
Wijhe, Geesje van 641
Wijk, Willem de 719
Wijk Roelandsz., J. van 71
Wijnbeek, D. 157, 721, 723
Wijsman, Frederik 199
Wildeboer, Geert Egberts 173
Wilhelmina, prinses/koningin 169, 231, 233,

Nijkeuter 29-04-2003 19:23 Pagina 847

244, 284, 357, 401, 402, 407, 653, 680, 733, 734, 738
Willem I, koning 37, 79, 99
Willem II, koning 79
Willem III, koning 65, 127
Willem, kroonprins, zoon van Willem III 65
Willem IV, graaf van Holland 25, 153
Willems, Janna 158
Willems, Jan Frans 140
Willinge Gratama, J.A. 33, 34, 36, 59, 69, 147, 152, 156, 163, 184, 185, 187, 229
Willinge Gratama, J.J. 34
Wilmink, Willem 142
Wilms, Gerriet (zie ook: J.R. Westerhuis) 580, 581, 582, 584, 585, 617, 618, 623, 625, 626, 660, 661, 668, 695, 705, 718, 719, 763
Wilms, Roelie 450, 561, 564
Wimmer, F. 311
Winkel, Jan te 73, 169, 362, 387
Winkler, Johan 51, 78, 157
Winkler Prins, A. 121, 169, 595
Wit, Frans de 527
Wit, Piet de (zie ook: A.J. Bijkerk) 496
Witkamp, P.H. 183
Witsen Geysbeek, P.G. 201
Witt Huberts, de 404
Wittekind 141
't Wold, H. van (zie ook: H. van Dijk) 294
Wolfers, F. 42
Wolsey, Boy 370
Wolters, F. 369
Wolters, Max 270, 532, 561, 562
Wolters, uitgeverij 635
Woltersom, J.J. 185
Wolting, Albert 325
Worm, Piet 734
Worp, J. 592
Worp, F.J. van der 357
Woude, Johan van der 534
Wumkes, D.A. 439, 711
Wumkes, G.A. 173
Wytema, H.J. 383

X, inzender prijsvraag 375

Ypma, Jo 335, 533

Zandstra, Evert 430, 468
Zee, Jan van der 534
Zeggelen, W.J. van 22, 182, 199
Zijl, J. 450
Zijlstra, IJnse 399, 400, 401, 605
Zijlstra, Jan 710
Zovele, Hendrina Wilhelmina 349
Zubli, Ambrosius Justus 150
Zuidervliet, A. (zie ook: Klaas Veenboer) 480
Zwart, Maria 292
Zwiers, journalist 410
Zwiers Jz., E. 38